NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

ASR Academic Scientific Research
Nordic International University

www.asr-conference.com

15-16-OKTYABR, 2025-YIL

Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

“RAQAMLI TRANSFORMATSIYA DAVRIDA PEDAGOGIK TA’LIMNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI”

Toshkent - 2025

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA DAVRIDA PEDAGOGIK TA’LIMNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

Xalqaro ilmiy-amaliy
anjuman to‘plami

Toshkent – 2025

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA DAVRIDA PEDAGOGIK TA'LIMNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

Xalqaro Nordik universiteti rektori, professor Sh.Mustafakulov tahriri ostida

Konferensiya materiallarini nashrga tayyorlaganlar: X.Topilov, M.Mamadaliyev

*Ushbu konferensiya **2025-yil 15–16-oktabr** kunlari Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirining **2024-yil 27-dekabr**dagi **490-son** buyrug'ida hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Pedagogik ta'lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalari faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi **PQ–289-son** qarorida belgilangan vazifalarni amalga oshirish maqsadida o'tkazildi.*

Tahririyat kengashi:

Sherzod Mustafakulov – Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Odiljon Qo'ysinov – Pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
Qurbonniyoz Panjiyev – Pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
Mahamadsiddiq Amonboyev – Iqtisodiyot fanlari nomzodi, professor
Alisher Jo'rayev – Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Munis Abdullayev – Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), professor
Xasan Sabirov – Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Najmiddin Qodirov – Tarix fanlari nomzodi, dotsent
Dilafro'z Miraliyeva – Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Nigora Lutfullayeva – Psixologiya fanlari nomzodi, dotsent
Dilshod Nasriddinov – Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Baxtigul Tolipova – Iqtsidoyot fanlari bo'yicha falasa doktori (PhD)
Zulfiya Xamidova – Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Ochilbek Yulbarsov – Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), katta o'qituvchi
Arapbayeva Demigul – Psixologiya fanlari nomzodi, dotsent
Mirza Tulayev – Dotsent
Farxod Irisqulov - Ilmiy va innovatsion tadqiqotlar departamenti boshlig'i

© Nordic International University
© ASR (Academic Scientific Research)

SO‘Z BOSHI

Aziz hamkasblar, qadrli ustozlar va mutaxassislar!

Bugungi kunda raqamli transformatsiya jamiyatning barcha sohalarini tubdan o‘zgartirayotgan global jarayon bo‘lib, inson hayoti, ishlab chiqarish, boshqaruv tizimi va albatta, ta’lim sohasiga chuqur kirib bormoqda.

Raqamli transformatsiya ta’lim tizimida katta o‘zgarishlarni keltirib chiqarmoqda. Jumladan, ta’lim jarayonini raqamlashtirish an’anaviy o‘qitish uslublarini onlayn platformalar, interaktiv texnologiyalar va masofaviy ta’lim imkoniyatlari bilan boyitishda qo‘l kelyapti.

Shu nuqtai nazardan Xalqaro Nordik universitetida zamonaviy ta’lim taraqqiyotining eng dolzarb yo‘nalishlaridan biri — raqamli transformatsiya davrida pedagogik ta’limni rivojlantirish istiqbollari yuzasidan o‘tkazilgan konferensiya va ilmiy muloqotlar rivojlanish jarayonlarini yanada jadallashtirishda muhim platforma vazifasini o‘tadi.

Raqamli o‘zgarishlar hayotimizning barcha jabhalariga kirib kelayotgan bugungi davrda ta’lim tizimi ham yangi bosqichga ko‘tarilmoqda. Endilikda zamonaviy pedagog faqat bilim beruvchi emas — u raqamli texnologiyalarni chuqur biladigan, ijodiy yondasha oladigan va o‘quv jarayonini samarali tashkil etishga qodir yetakchidir.

Konferensiya doirasida ilm ahlining tadqiqotlari jamlanishi, tajriba almashinuvi ta’lim tizimini ilg‘or tajribalar asosida raqamlashtirish, innovatsion yechimlarni tatbiq etish hamda xalqaro hamkorlikni kengaytirishda muhim qadam bo‘ldi.

Ishonchim komilki, bu to‘plamdan o‘rin olgan maqolalardagi g‘oya va takliflar pedagogik ta’lim sifatini oshirishga, yangi strategiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Barchangizga yanada sermazmun ilmiy yutuqlar, samarali muhokamalar va yangi hamkorliklar tilayman! Konferensiyamizda ishtirokingiz uchun barchangizga rahmat!

Sherzod Mustafakulov,
Xalqaro Nordik universiteti rektori,
iqtisodiyot fanlari doktori, professor

MUNDARIJA

1-SHO’BA: SIFATLI TA’LIM – BARQAROR TARAQQIYOT KAFOLATI: XORIJIY TAJRIBA VA MAHALLIY AMALIYOT

Abdinabiyeva Aziza Raximjon qizi	Ta’lim menejmentini modernizatsiya qilish jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo‘llashning samaradorligi	10
Abdujalilova Marjona Abdurahmon qizi	Musiqa pedagogikasi ta’limining shakl va metodlari	17
Abdukadirova Xalida Abduxamedovna, Mukumova Nargis Nuriddinovna	Modern innovative approach to professional training	20
Alimov Javlon Sabriddin o‘g‘li	Xususiy oliy ta’lim muassasalarida investitsiyalarini boshqarish va ularning samaradorligini oshirish yo‘llari	24
Anas B., Ali C., Skakov M.	Integrating stem and artificial intelligence in teaching nanotechnology to prospective physics teachers	31
Artikov Farxod Sayfiddinovich	Akademik litsey o‘quvchilarining mustaqil ishlash kompetensiyalarini rivojlantirishda raqamli texnologiyalarni o‘rni	39
Ashurov Maqsud Usmonovich, Hasanova Xurshida Azimqulovna	Boshlang‘ich sinflarda jismoniy tarbiyani o‘qitish jarayonida sport o‘yinlaridan foydalanish	43
Axmatov Shaxzod Akramovich	An’anaviy xonandalik ijrochiligini rivojlantirishda zamonaviy yondashuvlar va ovoz xususiyatlari	47
Axunjanova Shirmonoy Isroiljonovna	Xalqaro tajribalar: so‘rovga asoslangan ta’lim orqali o‘quvchilarda tadqiqotchilik ko‘nikmasini shakllantirish	50
Begimqulov Fozil Khidirovich	The importance and relevance of teaching applied mathematics in higher education	54
Bekturdiyev Sanjarbek Sharifboyevich, Tursunova Sadoqat Abdusalomovna, Bekmurzayeva Ozoda Murodqosim qizi	Sifatli ta’limni ta’minlashda raqamli texnologiyalar va infratuzilmaning roli: xalqaro va milliy tajriba asosida tahlil	58
Boboxonova Sohibjamol Ibrohim qizi	Raqamli texnologiya vositalari orqali ta’lim samaradorligini oshirish	63
Boltayev Ozodbek Ulash o’g’li	Musiqa va inson psixikasining o‘zaro ta’siri: psixologik asoslar	67
Bozorova Xadicha Javlon qizi	Umumiy o‘rta ta’limda o‘qituvchi va ota-onalar ijtimoiy hamkorligini rivojlantirish	70
Choriqulov Rustam Ibodullayevich	The approach of higher education in european countries to the organization of independent education	73
Davlatova Navbahor	Ta’lim tizimida mashinali o‘qitishning qo‘llanish imkoniyatlari va ularning tahlili	79
Davletova Hamida Xasan qizi	O‘quvchilarda ma’lumotlarni tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish	82
Barno Ramizitdinovna Djamalutdinova	Iqtisodiy atamalarni o‘rgatishda zamonaviy didaktik texnologiyalar	88
Djurayeva Nargiza Kudratillayevna, Djurayev Abdulhay Shuhratdjanovich	Barqaror sifat uchun vazifaga asoslangan til o‘qitish: xorijiy yondashuvlar va o‘zbekiston oliy ta’limida moslashuv	91
Dosymov Yelmurat, Eser Selda, Ualikhan Almagul, Polatuly Serik	Stem education through phet modeling: a case of teaching atomic physics	97
G‘ofurova Shaxrizoda Mirkomiljon qizi	Konseptual jadval va grafik organayzerlardan foydalanish yuzasidan xorij tajribalar talqini va qiyosiy tahlili	103
Haytbayeva Sayyora Raximberganovna, Muminova Feruza Farxodovna	Musiqa va ritmik harakatlar orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ijodiy fikrlash va ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirish	110
Haytbayeva Sayyora Raximberganovna	Musiqa va ritmik harakatlar orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ijodiy fikrlash va ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirish	115
Qo‘ysinov Odil Almurotovich, Irisqulov Farxod Sultonboyevich	Professional ta’lim o‘quvchilarining kasbiy tayyorgarligini raqamli ta’lim resurslari orqali rivojlantirish bo‘yicha xorijiy tajribalar	121
Isoqov Ahrorbek Sultonboy o’g’li	G‘ijjak sinfida o‘quvchilar motivatsiyasini oshirishning samarali usullari: yosh ijrochilar bilan ishlashda ruhiy-psixologik yondashuv	127
Javliyeva Gulnoza Maxmudovna	Ta`lim jarayonida raqamli texnologiyalar davrida boshlang`ich ta`lim o`quvchilarining o`quv-biluv faoliyatini takomillashtirish	130
Jo‘rayeva Nigora Abdullayevna	Finlandiya ta’lim tizimi asosida o‘zbekiston milliy ta’lim modulini shakllantirish istiqbollari	134
Djurakulova Diyora Alisher qizi	Learner-centered design of independent work in language universities through methodological and practical approaches	137
Jumanazarova Asaloy Azamat qizi, Kurbanniyozova Dinorakhon Shukhrat qizi	The role of ai in modern education	141

Kurbanbekov B., Naji Gench, Berkimbaev K., Ramankulov Sh., Kelesbaev K., Karimzhanov Ya	The necessity of establishing a stem park: impact on students' ability to perform effectively in a rapidly changing environment	145
Kurbanbekov Bakitzhan, Karimova Aynur, Berkimbaev Meirambek	Modelling of physical phenomena and development of virtual laboratories: applied aspects	151
Kurbanova Gulnoza Ganidjanovna	Tarbiya jarayonida o'yin orqali ta'lim sifatini rivojlantirishning innovatsion yondashuvlari	156
Matmuratova Mohinur Qozoqboyevna	Pedagoglarning innovatsion kompetensiyalarini shakllantirish nazariyasi	162
Miralieva D.T.	Sifatli ta'lim berishning taqqoslovchi modeli: pedagoglar malakasini oshirish va kasbiy rivojlanish bo'yicha xorijiy tajribalar	168
Nurjavov Shohruh Adhamjon o'g'li	Ijodkorlik ko'nikmalarini shakllantirishda innovatsion liderlik: 6-sinf informatika darslari tajribasi	177
Olimova Sitora Ikromjon qizi	Ota-onalar bilan samarali hamkorlikni rivojlantirishda zamonaviy pedagogik va innovatsion yondashuvlar	182
Ostonova Xurshidabonu Gafurovna	Sifatli maktab ta'limi – barqaror taraqqiyot kafolati: xorijiy tajriba va mahalliy amaliyot	187
Polatuly S., Yedilbayev Ye., Kurbanbekov B., Abdurashidov S.A.	The impact of the library environment on stem education: methodological foundations for the effective use of resources	194
Qodirov Najmiddin Ne'matovich, Pardayev Muxriddin Xusniddinovich	Turizm va madaniy merosni o'qitishda o'zbekiston tajribasi va xalqaro amaliyot	200
R.B.Qudratullayeva, N.G'.Muxtorjonova	Emotsional intellektning ta'lim sifatiga ta'siri	205
Қодиров Нажмиддин Неъматович	Истиқболли ёш кадрларни мақсадли тайёрлаш ҳамда уларни илм-фанга йўналтиришнинг ўзбекистон тажрибаси	209
Rayimova Maftuna Fayzullo qizi	Musiqa va nutq sintezi: fortepiano asosida 6–7 yoshli bolalarda nutqiy rivojlanish strategiyalari	217
Rizayeva Feruza Farxod qizi	Maktab yoshidagi bolalar ijodiy faoliyatlarining rivojlanishida integratsion musiqa darsining ahamiyati	221
Sabirdjanova Dilnozaxon Zafar qizi	Musiqa o'qitishda xorijiy tajribalar tahlili	224
Sabirova Dildor Arifovna, Azizov Odiljon Olimovich	Ta'limda sun'iy intellektning o'rni va uning ijobiy hamda salbiy jihatlari	229
Sa'dullayeva Dilbar Ibraximovna	O'quvchilarda tayanch ma'naviy kompetensiyalarni shakllantirishda tarbiya fanining o'rni va ahamiyati	233
Saidvaliyeva Dilafruz Ravshanovna	The relevance of digital technologies in foreign language teaching	238
Sattarova Muhabbat Alijanovna	O'zbekistonda iqtidorli talabalar bilan ishlash jarayoniga finlyandiya ta'limi tajribasini tadbiq etish imkoniyatlari	244
Sharipova Shohida Shoymardonovna	Maktab o'quvchilarida kreativ fikrlashni rivojlantirishda badiiy adabiyotning pedagogik ahamiyati (5-sinf misolida)	250
Shoyqulov Baxtiyor Bakirovich	Sifatli kasbiy ta'lim – mehnat bozori talablariga javob beruvchi mutaxassislar tayyorlash kafolat	256
Suhhyun Kim	Practical reasons to encourage students in dietitian education programs to use ai tools	261
Sultonova Gulnoza Raximberdi qizi	Xalqaro ta'lim dasturlari asosida pedagogik oliy ta'lim muassasalarida dual ta'limni rivojlantirishning metodik ta'minotini takomillashtirish	267
Suyunova Oysanam Orif qizi	Andragogika asosida ayol va qizlar uchun zamonaviy ta'lim va kasb yo'nalishlarini yaratish	270
Tolibjonov Xurshidbek	Iqtisodiy fanlar o'qitish sifatini xorijiy tajriba asosida takomillashtirish	275
Toshqulov Ravshan Xursandovich	Singapur matematik ta'lim modeli orqali 7-sinf geometriya fanidan "uchburchak, uning turlari va elementlari" mavzusi orqali o'quvchilarda algoritmik fikrlash va muammo yechish ko'nikmalarini rivojlantirish	279
Turanova Ortiqoy Gulmurod qizi, Yuldoshev Umidjon Yuldoshevich	Musiqa terapiyasi:sog'liqni tiklash va ruhiy muvozanatda o'rni	286
Umarova Gulhayo Murodiljon qizi	Yuksalish maktablarida milliy qadriyatlar va tarbiyaviy muhitning afzalliklari	290
Usarov Dilshod Abdurashid o'g'li	Finlandiya ta'lim tizimini umumiy o'rta ta'lim tizimiga integratsiya qilish yo'llari	296
Usmonova Charos Bahriddinovna, Panjiyev Qurboniyoz Berdiyevich	Umumta'lim maktablarida dutor cholg'usi to'garagini tashkil etish	301
Utemuratova Diana Taumuratovna	Oila institutini mustahkamlash: ajrimlarni oldini olishda ijtimoiy-pedagogik yondashuvlar	304
Xalikova Zaxro Mirshadmanovna	Boshlang'ich sinflarda sun'iy intellektga asoslanib metakognitiv monitoringni tashkil qilish	310
Xudayberganova Malika	Musiqa ta'limi samaradorligini oshirishda xalqaro tajriba va innovatsion yondashuvlar	315
Yuldashev Umidjon Yuldashevich, Ikromjonova Madina Fahadjon qizi	Cholg'u ijrochiligi fanini o'qitishdagi innovatsiyalar va ilg'or xorijiy tajribalar	320
Yuldashev Shukurillo	Kreativ fikrlashni rivojlantirishda xorijiy tajribalar umumiy ko'rinishda	324
Yuldasheva Sevara Ruzimurodovna	Ta'lim jarayonida liderlik ko'nikmalarini shakllantirish: gender jihatlarning ta'siri	327
Ziyoyeva Maxfuza Soataliyevna	Bo'lajak tarix fani o'qituvchilarining kasbiy-ijodkorlik qobiliyatini raqamli ta'lim texnologiyalari vositasida rivojlantirishda o'quv jarayonini amalga oshirish shakllari	333
Zulkarshyn P., Skakov M.K., Nurizinova M.M.	Enhancing the research competencies of future physics teachers through solving olympiad problems	336
Азаматова Нодира Байитовна	Формирование памяти и мышления как основы профессиональной компетентности будущего педагога-лектора	344

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Рушана Алиакбарова	Внедрение цифровых платформ как элемент стратегического управления качеством обучения	348
Ахмедова Чарос Ильхомовна	Адаптивные процессы академического вокального испольнительства в эпоху цифровой трансформации	353
Қувондиқова Моҳинур Илҳомиддин қизи	Развитие самостоятельного мышления учащихся с помощью инновационных технологий	361
Мирсолиева Мухаббатхон Тухтасиновна	Трансформация профессиональных компетенций И тенденции современного образования	364
Халилова Шахноза Тургуновна	Использование цифровых технологий в дошкольном образовании: стратегические подходы и перспективы	370
Nigmanov Azizbek Ulugbekovich	Xitoyda ta’limni raqamlashtirish va uning xalqaro ahamiyati	375

2-SHO’BA: SUN'IY INTELLEKT VA INSONIY MUNOSABATLAR TRANSFORMATSIYASI: SHAXSDAGI MUVAFFAQIYATLAR VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

Abdug‘aniyev Ilyosbek Shavkatbek o‘g‘li	Raqamli transformatsiya davrida lean-digital modelini tatbiq etish orqali sanoat korxonalarining samaradorligini oshirish istiqbollari	380
Abdumannobova Muslima Abduvohid qizi	Karyera psixologiyasi va sun’iy intellekt: shaxsiy muvaffaqiyatni qayta talqin qilish	385
Abdusalomova Istoraxon Ilhom qizi	Raqamli texnologiyalarni jalb qilgan holda statistik kuzatuvlarni takomillashtirib borish istiqbollari	390
Abduvaitova Durdona Baxriddin qizi	Raqamli avlod va milliy g‘oya: talabalarda vatan ravnaqi g‘oyasini shakllantirishning zamonaviy imkoniyatlari	393
Abduxamidova Muyassar Xalimjon qizi	Leveraging artificial intelligence for data, decisions, and efficiency in school governance	397
Ametova Gulsara Embergenovna	Tasvirlarni qayta ishlashda vektor fazolarining qo‘llanilishi	403
Arapbayeva Damegul Kurbanovna	Oila tizimining evolyusion jarayonlari	408
Ashirova Jayron Altiboyevna	Raqamli asrda insoniy aloqalar: sun’iy intellektning psixologik va ijtimoiy o‘lchovlari	412
Begmatov Abdullajon Sirojiddinovich	Uqtirish usuli va ta’lim samaradorligi	416
Eshonqulova Zulayxo Maxamatmurot qizi	Sun’iy intellekt va inson resurslari boshqaruvi: individual rivojlanish konsepsiyasi	421
Fayziyeva Maftuna Ilxomovna	Ai etikasi: aqilli tizimlar qarorlarini boshqarish masalalari	427
G‘afforova Madixa Ixtiyor qizi	Maktab va o‘smirlar muhitida raqamli texnologiyalar ta’siri va kiberbulling muammosi	432
Ganiyev Akmal Abduhalilovich	Yoshlar orasida sun’iy do‘stlik (ai friends) fenomeni	438
Ibrohimova Robiya Adham qizi	Psixik buzilishlarni tahlil qilishda sun’iy intellekt: klinik amaliyotga qanday integratsiyalash mumkin?	441
Jurakulova Dildora Ziyodullayevna	Sun’iy intellektning inson hayotida tutgan o‘rni	446
Lutfullayeva Nigora Xalimbayevna	Psixolog qiyofasidagi sun’iy intellekt va uning zamonaviy imkoniyatlari	449
Madaminov Uktamjon Ataxanovich	Mapreduce paradigmasi va big data bilan ishlash texnologiyalari	454
Kamoliddin Nuriddinov	Farg‘ona vodiysida sanoat korxonalarini yashil boshqaruv tizimiga o‘tkazishning iqtisodiy afzalliklari	458
Otaxonova Shoxidaxon Faroxiddin qizi	Chizmachilik fanida fazoviy tasavvurni rivojlantirishning yangi imkoniyatlari: sun’iy intellekt integratsiyasi	464
Rajabov Sherzod Baxtiyrovich	Sun’iy intellekt yordamida ta’limda individual yondashuv va muvaffaqiyatlar	469
Rajabov Sherzod Baxtiyrovich, Usmanbayev Doniyorbek Shuxratovich	Barchaga ta’lim tamoyili asosida raqamli resurslar yaratish va tatbiq etish	473
Rustamov Zafar Xudaykulovich	Sun’iy intellektning shaxsiy muvaffaqiyat va kasbiy rivojlanishga ta’siri: imkoniyatlar va cheklovlar	479
Shodiboyev Shohruh Shuhrat o‘g‘li	Sun’iy intellekt tizimlarida algoritmik tafsivning foydalanuvchi ongiga ta’siri: kognitiv tarafkashlik va axborot filtri fenomeni	486
Shoisayeva Dilxumora Shojalil qizi	Maktablarda ingliz tili ta’limining hozirgi holati va sun’iy intellekt texnologiyalaridanfoydalanish muammolari	492
Sofoyeva Fotima Davlatyorovna	Axborot resurslari turlari va ularning muammolari	497
Umarkulova Shaxodat Mashrab qizi	Sun’iy intellekt va insoniy munosabatlar transformatsiyasi, arxitektura ta’limida shaxsiy muvaffaqiyat va rivojlanish istiqbollari	501
Xakimov Ziyodulla Axmadovich	O‘zbekistonda ijtimoiy tabaqalashuvning zamonaviy tendensiyalari va raqamli transformatsiya sharoitida ularni monitoring qilishning innovatsion imkoniyatlari	510
Xolmatov Mansur Abdiraxim o‘g‘li	Kognitiv yondashuv asosida akademik litsey o‘quvchilarida emotsional intellektni takomillashtirish texnologiyalari	517
Xolmurodov Behzod Botir o‘g‘li	Mustaqil ta’lim va sun’iy intellekt integratsiyasi: muvaffaqiyat omillari va rivojlanish tendensiyalari	522
Yakubova Umidaxon Abdusattarovna	Sun’iy intellektning oavda kontent yaratishdagi roli	527
Yangiboyeva Dildoraxon Rahmon qizi	Ijtimoiy-psixologik tadqiqotlar rakursida distant oila fenomeni	535
Zarifov Akramjon Sherbobo o‘g‘li	Azimxo‘ja eshon hikmatlaridagi ayrim unli harflarning imlo xususiyatlari	540
Zoirov O‘lmas Ekin o‘g‘li	Sun’iy intellekt ai asosida talabalarning o‘z-o‘zini o‘qitish (self-learning) kompetensiyasini shakllantirish	543

Ахмедова Анорахон Шавкат кизи	Трансформации переговорных процессов в условиях цифровой среды	548
Бекмирзаев Обиджон Нуралиевич	Ахборот тизимларида компьютер жиноятларига қарши курашишда ҳуқуқий ва техник чоралар таҳлили	552
Ибрагимов Шавкат Мамирович	Искусственный интеллект и индивидуализация образовательных траекторий как фактор личного и социального роста	558

3-SHO'BA: INKLYUZIV TA'LIMDAN INKLYUZIV JAMIYAT SARI: STRATEGIYALAR, TAJRIBALAR VA ZAMONAVIY TA'LIM TEXNOLOGIYALAR

Mardanova Ra'no Isakovna	Inklyuziv ta'limdan inklyuziv jamiyat sari: raqamli transformatsiya davrida yangi imkoniyatlar	564
Kim Hyang Ok	From inclusive education to inclusive society: a study on strategies, cases, and modern educational technology	570
Xakimov Ziyodulla Axmadovich, Jumayeva Muxlisa Abdug'ani qizi	Inson kapitali va inkluziya: o'zbekistonda tadbirkorlik kompetensiyalarini rivojlantirish	576
Baxadirova Zulfizar Azimbayevna, Aminova Nozimaxon Fayozbekovna	Maxsus yordamga muhtoj bolalar bilan ishlashda musiqiy yondashuv	580
Baxromova Guljamol Dilshodjon qizi	Inklyuziv ta'lim sharoitida o'quvchilar o'rtasida bag'rikenglikni tarbiyalash vositalari	585
Islamova Fotima Shamsiddinovna, Abduqunduzova Gulsora Alisherovna	Inklyuziv ta'limdan inklyuziv jamiyat sari: xalqaro tajriba va o'zbekiston modeli tahlili	589
Mamatqulov Behruz Bahodir o'g'li	Nogironligi bo'lgan bolalar bilan ishlashda musiqa terapiyasi usullari	598
L.R.Muminova	Inklyuziv ta'lim: metodologik modeldan amaliyot sari	601
Raxmanova Dilnoza Farmanovna	Inklyuziv ta'limda tibbiy-psixologik yordamning o'rni va ahamiyati	605
Sanakulova Nafisa Ulug'bek qizi	Inklyuziv ta'lim – inklyuziv iqtisodiyot poydevori	608
Tashmatova Dilfuza Nigmatullayevna	Maktablarda inklyuziv ta'limni joriy etishdagi muammolar va yechimlar	612
Turdaliyeva Shahlo Husnitdinovna, Abdumalikova Nilufar Jahongirovna	Dizartriya bilan kechuvchi umumiy va nozik motor disfunksiyalari, koordinatsion buzilishlar va artikulyatsion jarayonlarning o'zaro aloqasi	616
Xolmonova M.Sh.	Inklyuziv ta'lim tizimida kuzatilayotgan muammolar va ularni bartaraf etish strategiyalari	619
Рахматуллаева Парвина Зафаровна	Инклюзивное образование в начальных классах: педагогические подходы к решению учебных задач и формированию воспитательных ценностей	623
Шавкатова Мадина Муроджон кизи	Особенности учебной мотивации детей старшего дошкольного возраста с рас	630

4-SHO'BA: MAKTABGACHA TA'LIMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH: STRATEGIK YONDASHUVLAR, INNOVATSIYALAR VA ISTIQBOLLAR

Abdulakhatov M.M., Mirzarakhmatov Sh., Sanakulov O.	The use of digital technologies in preschool education: strategic approaches, innovations, and prospects	633
Abdulaxatov M.M., Murodullayev D.	Maktabgacha ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanish istiqbollari	636
Abdulhakimova Sarvinoz Baxtiyor qizi	Maktabgacha yoshdagi bolalarni o'yin texnologiyasi orqali kasb-hunarga qiziqishini shakllantirish	641
Axmedova Nazokat Erkinovna	Tasviriy savodxonlik – maktabgacha ta'lim pedagogining kasbiy mahoratida muhim ko'nikma	645
Baxodirova Yulduzxon Baxtiyor qizi	Musiqaning maktabgacha yoshdagi bolalar rivojiga ta'siri: musiqa va bolalarning nutq rivoji o'rtasidagi bog'liqlik	651
Bekjanova Ro'zagul Zafarbek qizi	Ijodiy o'yinlar orqali maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish	655
Berdiyorova Nilufar Berdiyor qizi	Innovatsion yondashuv asosida bo'lajak maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachi-pedagog talabalarda ijodiy kompetensiyani rivojlantirish	660
Egamberdiyeva Maftuna Karimboy qizi	Maktabgacha tayyorlov guruhi bolalarida ijodiy kompetensiyani shakllantirishda sun'iy intellekt asosidagi o'yin va vizual texnologiyalardan foydalanish	664
Ermatova Robiya Bekjonali qizi, Nurberdiyeva Kurbanjemal Saburbayevna	Maktabgacha va boshlang'ich ta'limda bilish kompetendiyasini uzviyligini ta'minlash	667
Shohida Jo'rayevna Hakimova	Maktabgacha ta'lim sohasida raqamli texnologiyalarni tatbiq etishning mohiyati. "bolajon ratsioni"	673
Islamova Fotima Shamsiddinovna	Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarni ijtimoiy axloq talablariga moslashtirishda sun'iy ntellekt va raqamli transformatsiya imkoniyatlari	679
Jaloliddinova Maftunaxon Mahmudjon qizi	Bo'lajak tarbiyachilarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda raqamli texnologiyalarning ahamiyati	685
Jabborova Yulduzxon Hasan qizi	Maktab boshqaruvida yosh rahbar kadrlar faoliyatida ochiqlikka asoslangan boshqaruv qarorlarini qabul qilish usullari	689
Khasanova Marguba	Distinctive features of enhancing the moral education process in preschool institutions based on national content	693
Mahmudova Dilafruz	Maktabgacha katta guruh tarbiyalanuvchilarida ijobiy axloqiy sifatlarini shakllanishida medianing ahamiyati	698

Nuriddinova Umida Rahmonbekovna	Maktabgacha ta'limda raqamli transformatsiya va innovatsion yondashuvlar	702
Razzoqova Mahliyo Qosimjonovna	Maktabgacha ta'limda gender identifikatsiyasini qadriyatlarga asoslangan holda shakllantirishda sun'iy intellektning o'rni	707
Razzoqova Mahliyo Qosimjonovna, Ro'ziyeva Dilnora	Maktabgacha ta'limda pedagogik diagnostikani o'tkazuvchi shaxs va unga qo'yiladigon talablar	711
Razzoqova Mahliyo Qosimjonovna, Husanova Izoraxon	Maktabgacha ta'lim asoslari fanini o'rgatishda sun'iy intellektdan foydalanishning nazariy va amaliy ahamiyati	714
M.E.Rustamova	Maktabgacha ta'lim tashkiloti direktor o'rinbosarining tashkiliy pedagogik jarayonni tashkil etishdagi vazifalari	717
Safarova Munisa Otaxonovna	Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida oilaviy hamkorlikni mustahkamlash	722
D.A.Sharafutdinova	Oilaviy nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarini boshqaruvini sun'iy intellekt yordamida tashkil etish texnologiyalari	727
Toshpo'latova Gulnoza O'rinboy qizi	Maktabgacha ta'lim tayyorlov guruhi tarbiyalanuvchilarining xotirasini rivojlantirishda vizual texnikalardan foydalanish	730
Xasanboyeva Gulbahor Nasrullayevna	Maktabgacha yoshdagi alaliya tashxisiga ega bo'lgan bolalar bilan olib boriladigan korreksion ish tizimi	735
Ф.Р. Кадирова	Совершенствование методики обучения детей иностранному языку в дошкольных образовательных организациях республики узбекистан	739

5-SHO'BA: TIL VA ADABIYOT TA'LIMIDA DOLZARB MUAMMOLAR VA YECHIMLAR

Abduvaliyeva Munira Abdusaidovna	Current issues in the field of language and literary education: declining interest in reading	744
Gulshan Asilova	Nofilologik otm talabalarining kasbiy muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish	747
Durdona Azizova Avazbek qizi	Talabalarning ingliz tilidagi sohaviy leksik kompetensiyasini takomillashtirishning ahamiyati va usullari	752
Hamroqulova Shoxista Shuxratovna	Evaluation and types of phraseology	757
Isayeva Gulnur Shakirjanovna	O'QUVCHILARNING MATN ORQALI IJODIY YOZUV KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING METODIK ASOSLARI (ona tili darslari misolida)	760
Iskandarov Nurbek Ziyodullayevich	Bo'lajak pedagoglar uchun emotsional intellektning ahamiyati	767
Kodirova Feruza	Scientific and methodological foundations of the analysis of color designations in language	772
Kosimova Surayyo Salokhitdinovna	The importance of teaching and learning english through speaking	777
Maxmaraximova Manzura Bozorovna	Imagery, symbolism, and vision in the works of t.s. eliot and ezra pound	780
Muratova Aziza Kamilovna	"Badoyi' ul-bidoya"da obraz va janrlar uyg'unligi	784
Gavhar Haydaraliyevna Qo'ysinova	Umumiy o'rta ta'lim maktablarida ona tili va adabiyot fanlaridan o'quvchilarning mustaqil ta'limini tashkil etish metodikasini takomillashtirish	793
Qulmamatov Oybek Amonovich	Current methods for developing literary critical thinking in language and literature education	798
Shirinova Sitora Xayrullo qizi	"Yangi saodat" milliy romanida jadidchilik g'oyalarining badiiy ifodasi	802
Shomurodova Sitora Xoshim qizi	Alisher navoiy g'azallarining xix asr bayozlaridagi ahamiyati	805
Sodiqova Sabohat Ilhom qizi	Sun'iy intellekt ta'sirida qadriyatlar transformatsiyasining tilda aks etishi	809
Sodiqova Dinora Ilhom qizi, Uzairova Zilif	Translation of literary works in a digital learning environment	812
Tahirova Manzura Azimovna	Developing english terminological competence for agrarian specialists	817
Mahliyo Teshabayeva	Talabalarda notiqlik kompetensiyasini rivojlantirishdagi innovatsion yondashuvlar	820
Umarova Zarnigorxon Rahmonali qizi	Unitilib borayotgan o'zbek milliy akademik vokal asarlarini asrab qolish zaruriyati hamda takomillashtirish choralari	824
Xalikova Dildora Normurodovna	Misinterpretation of symbols in the era of digital transformation	828
Yulbarsov Ochilbek Obidjon o'g'li, Yunusova Dilnigora Ibroximovna	O'zbek tilida iqtisodiy terminologiyaning rivojlanishi va lingvistik masalalari	834
Dr. Zahra Zarrati	One text, many minds: reading strategy variations among learners with different intelligence profiles	838
Жаббарова Юлдуз Ачилбековна	Синтаксические и стилистические особенности узбекских инструкций по применению противоопухолевых препаратов: перевод и адаптация фармакодинамической информации	847
Г.Ж. Искакова, А.К. Тансыкбай, Г.Ш. Шахманова	Комиксы как средство преподавания и популяризации казахского языка: исторический опыт и современные перспективы	850
Дадахон Муҳаммадиев	Метафора: бадиий матнда сўзларнинг ўзаро муносабати	856
Насриддинов Дилшод Аъзамкулович	Фантастический мир урсули ле гуина	861
Сапаева Хилола Бахромбековна	Формирование экологической терминологии в русском и узбекском языках	866
Саримсакова Гулчехра Муратовна	Актуальные проблемы и трудности в умения использовать русский язык в реальной ситуации общения	870
Саъдуллаев Жалоладдин Шерзод угли	Интерактивные технологии в преподавании английского языка: опыт узбекистана и международные практики	875

Тургунбоев Жалолиддин Тургунбой угли	Игровые методы как инструмент развития гибких навыков в современном языковом образовании	879
Чернова Наталья Васильевна	Роль сказок и детской литературы в формировании гендерных стереотипов у детей: русский и узбекский контекст	885
Boltayev A.K., Xodjamuratova I.A.	Oliy o'quv yurtlarida matematik fanlarni interaktiv usulda o'qitish	888
Кадирова Гузаль, Музаффарова Хулькар, Мухриддин Мухиддинов	Искусственный интеллект и трансформация человеческих отношений: успехи и перспективы развития личности	891
Набиев Тимур Эрикович, Матназаров Уктам Латипович	Значимость культурно-массового оздоровительного мероприятия в области инклюзивной практической педагогической деятельности	897
Pattayev A., Ramankulov Sh., Kanayeva Zh., Ikrambek N., Abdurashitov I., Kelesbaev K.	Preparing students for stem product development: automated watering system	901

TA’LIM MENEJMENTINI MODERNIZATSIYA QILISH JARAYONIDA AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARINI QO‘LLASHNING SAMARADORLIGI

Muallif: Abdinabiyeva Aziza Raximjon qizi [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti tayanch doktoranti [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17310216

ANNOTATSIYA

Mazkur ilmiy maqola ta’lim menejmentini modernizatsiya qilishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) qo‘llanilishi, uning boshqaruv samaradorligi va iqtisodiy natijalariga ta’sirini tahlil qilishga bag‘ishlangan. Tadqiqotlar AKT integratsiyasini marketing xizmatlari va strategik boshqaruv kabi zamonaviy menejment mexanizmlari orqali amalga oshirish samaradorligini o‘rgangan. Empirik ma’lumotlarga ko‘ra, marketing xizmatlarini joriy etish rahbarlarning boshqaruv faoliyati samaradorligini o‘rtacha 22.0% ga oshirgan. Ta’lim muassasasi raqobatbardoshligining iqtisodiy ko‘rsatkichlariga axborotlashtirish darajasi hamda bitiruvchilarning axborot texnologiyalarini bilish darajasi kiritilgan. Xorijiy tajribalarda Maktabni boshqarish tizimi (SMS) va dizayn fikrlash texnologiyalari ma’muriy jarayonlarni optimallashtirishda muhimligi ko‘rsatilgan. Tadqiqot AKTni faqat texnik vosita emas, balki boshqaruv sifatini va iqtisodiy natijalarni (masalan, bitiruvchilarning OTMga kirganlar salmog‘i) oshirishning strategik asosi sifatida ko‘rib chiqadi.

Kalit so‘zlar: Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, ta’lim menejmenti, modernizatsiya, boshqaruv samaradorligi, iqtisodiy natijalar, axborotlashtirish darajasi, strategik rejalashtirish, marketing xizmatlari.

KIRISH

Ta’lim menejmentini modernizatsiya qilish – jahonda ta’lim tizimining hozirgi rivojlanish bosqichidagi muhim strategik yo‘nalishdir. Iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda ta’lim muassasalarini tashkiliy jihatdan muvofiqlashtirish va istiqbolli rivojlantirishga katta ahamiyat berilmoqda[Mamanazarova N.K., 2023]. Xalqaro tajribalar ta’lim tizimida boshqaruvning samarali mexanizmlarini, xususan, marketing xizmatlarini joriy etish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Bugungi kunda zamonaviy maktab ta’limi tizimida boshqaruv texnologiyalarini optimallashtirish orqali ma’muriy jarayonlarni soddalashtirish, ta’lim sifatini yaxshilash va inson kapitalini rivojlantirishga katta ahamiyat qaratilmoqda. O‘zbekistonda Yangi O‘zbekiston va Uchinchi Renessans poydevorini barpo etish borasida amalga oshirilayotgan tub o‘zgarishlar va islohotlar samaradorligini ta’minlash “Xalq ta’limi tizimini boshqarishning samarali mexanizmlarini joriy etishga bog‘liq”[Ergasheva S.X., 2024].

Respublika iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi xo‘jalik subyektlarining innovatsion faolligini oshirishga asoslangan tizimli taraqqiyot bosqichiga o‘tishni talab etmoqda. Bu jarayon ta’lim tizimi boshqaruviga ilmiy-tadqiqot va innovatsion faoliyatning zamonaviy yutuqlarini joriy etishning samarali mexanizmlarini yaratishni

taqozo etadi. Mazkur vazifalar xalq ta'limi tizimi boshqaruvida AKTni qo'llashga asoslangan tashkiliy-boshqaruv mexanizmlarni takomillashtirishni o'z ichiga oladi. Ta'lim muassasalari boshqaruvi subyektlar uchun zaruriy sharoitlarni yaratish, ularning faoliyatini rejalashtirish, tashkil etish, nazorat qilish, tahlil qilish va samaradorlikni baholash, shuningdek, muassasalarni yangi pedagogik va axborot texnologiyalari bilan qurollantirish kabi qator vazifalarni ham o'z ichiga oladi.

Ta'limni boshqarishning nazariy-metodologik asoslari R.Djuraev, U.Inoyatov, M.Sharifxo'jaev kabi o'zbekistonlik olimlar tomonidan hamda xorijiy mutaxassislar P.Drucker, H.Fayol (umumiy boshqaruv funksiyalari), Ph.Kotler, R.Kaplan, J.Burnett kabi olimlar tomonidan chuqur o'rganilgan. Marketing nazariyasi (ta'lim menejmenti modernizatsiyasining asosiy yo'nalishi) iste'molchining talab va ehtiyojlariga yo'naltirilishni asosiy tamoyil sifatida belgilaydi. Marketing xizmatlari axborotlar to'plash va tahlil qilish orqali ta'lim sifatini va raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, strategik menejment nazariyalari ta'lim tashkilotining tez o'zgaruvchan tashqi muhit sharoitida faoliyati natijalarini belgilab beruvchi strategik rejalashtirishga alohida e'tibor berishni talab qiladi. Strategik boshqaruvda axborotlar to'plash, tahlil qilish va obyektiv baholash usullari va mexanizmlari muhim hisoblanadi.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Rivojlangan mamlakatlarda ta'lim menejmentini optimallashtirishda AKTga asoslangan texnologiyalardan keng foydalaniladi.

1. Maktabni boshqarish tizimi (SMS): Bu integratsiyalashgan platforma maktab boshqaruvini osonlashtiradigan eng samarali texnologiyalardan biri hisoblanib, ma'muriy ishlarni tezlashtirish va divergent fikrlashni rivojlantirish uchun mo'ljallangan [Ergasheva S.X., 2024].
2. Dizayn fikrlash: Buyuk Britaniyaning Dizayn bo'yicha Kengashi (DC) tomonidan o'tkazilgan so'rovnoma natijasiga ko'ra, rahbarlarning 85.7 foizi boshqaruv tizimini optimallashtirishda «Ikki hissali olmos» nomli vizual xarita samaradorligini muhim deb belgilagan. Dizayn fikrlashning tamoyillari nostandart fikrlash, foydalanuvchini mo'ljal olish kabilarni o'z ichiga oladi.
3. Ta'limni boshqarish axborot tizimlari (EMIS): Sifatli rejalashtirish va baholash uchun muhim sanalgan bu tizim axborotning sifatli, dolzarb va to'liq bo'lishini ta'minlaydi, bu esa sifatli boshqaruv qarorlari uchun zaruriy shartdir.
4. Global majburiyatlar: Janubiy Koreyada o'tkazilgan Xalqaro ta'lim forumida 2030-yilgacha qabul qilingan "Incheon declaration" da "butun hayot davomida sifatli ta'lim olish imkoniyatlarini yaratish" masalasi ta'kidlangan. Bu maqsadga erishish AKTdan keng foydalanishni talab qiladi [Xo'jaqulov B.A., 2024].

Tadqiqot respublika fan va texnologiyalar rivojlanishining I. "Axborotlashgan jamiyat va demokratik davlatni ijtimoiy, huquqiy, iqtisodiy, madaniy, ma'naviy-ma'rifiy rivojlantirish, innovatsion g'oyalar tizimini shakllantirish va ularni amalga oshirish yo'llari" ustuvor yo'nalishiga muvofiq bajarilgan.

METODLAR

Tadqiqot jarayonida ta'lim menejmentini modernizatsiya qilishda AKTning qo'llanilishi, boshqaruv samaradorligi va iqtisodiy natijalarga ta'sirini aniqlashga qaratilgan bir qancha ilmiy yondashuvlar va statistik tahlil usullari qo'llanilgan.

Tadqiqotning metodologik asosini tizimli yondashuv va strategik yondashuv tashkil etadi. Tizimli yondashuv boshqaruv obyektini murakkab ijtimoiy-iqtisodiy,

o‘zgaruvchan tizim sifatida o‘rganishni ifodalaydi. Bu yondashuv boshqaruv qarorlari qabul qilishda barcha holat va oqibatlarni hisobga olishni, tizimning umumiy maqsadini aniqlashni va barcha kichik tizimlar faoliyatini shu maqsadga erishishga yo‘naltirishni talab etadi. Strategik yondashuv umumiy o‘rta ta’lim maktablarida integrativ tabiatga mos rivojlantiruvchi strategiyalarni tanlash va ularni qo‘llashga asoslanadi. Shuningdek, boshqaruv jarayonlarini takomillashtirishda Strukturaviy yondashuv (tashkil etuvchi qismlar o‘rtasidagi belgilangan aloqa va munosabatlarni ifodalaydi) va Vaziyatli yondashuv ning o‘ziga xos jihatlari inobatga olingan.

Tadqiqot ob’ekti va predmeti: Tadqiqot obyekti sifatida xalq ta’limi tizimi boshqaruvida marketing xizmatlarini tashkil etish jarayonlari hamda umumiy o‘rta ta’lim maktablari boshqaruv tizimini optimallashtirish jarayoni va strategik boshqaruvni takomillashtirish jarayoni belgilangan. Tadqiqot predmetini marketing xizmatlarini tashkil etish qoidalari, tamoyillari, usul va shakllari, maktab menejerining individual-psixologik, yoshga, jinsga, lavozimga oid ijtimoiy-psixologik fazilatlari hamda strategik boshqaruvni takomillashtirishning shakli, metodi va vositalari tashkil etgan.

Tadqiqot jarayonida qiyosiy o‘rganish, pedagogik kuzatuv, so‘rovnoma, intervyu, modellashtirish, tajriba-sinov kabi usullar qo‘llanilgan. AKT qo‘llanilishi bilan bog‘liq bo‘lgan innovatsion yondashuvlarda dizayn fikrlash texnologiyalarining samaradorligi «yuzabiliti» usuli orqali asoslangan. Empirik ma’lumotlarning validligi va ishonchliligini aniqlashda matematik-statistik qayta ishlash uchun SPSS dasturidan foydalanilgan. Boshqaruv samaradorligini baholashda Styudentning tanlanma mezoni va Pirsonning muvofiqlik mezoni kabi matematik-statistik metodlar qo‘llanilgan.

Tadqiqot bazasi quyidagilardan iborat:

1. Marketing xizmatlari samaradorligi tahlili uchun: A. Avloniy nomidagi N-TMI tinglovchilari, Toshkent va Farg‘ona viloyatlari, Toshkent shahri XTB hamda 30 dan ortiq maktab rahbarlari jalb etilgan.
2. Boshqaruv tizimini optimallashtirish tahlili uchun: O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi tizim tashkilotlarida faoliyat yuritayotgan turli darajali boshqaruv xodimlari toifasiga mansub 543 nafar respondent ishtirok etgan.

Strategik boshqaruv samaradorligi tahlili uchun: Toshkent shahri, Toshkent viloyati va Sirdaryo viloyatlaridan 360 nafar rahbar va pedagog xodimlari jalb etilgan [Ergasheva S.X., 2024].

NATIJALAR

Ta’lim menejmentini modernizatsiya qilish jarayonida AKTning qo‘llanilishi, asosan, ta’lim muassasalarining raqobatbardoshligini oshirish va boshqaruv faoliyati samaradorligini ta’minlash bilan bog‘liq bo‘lgan quyidagi asosiy ilmiy kuzatuv va tahlil natijalarida aks etgan.

1. Boshqaruv samaradorligining miqdoriy o‘sishi (Statistika): Olib borilgan pedagogik tajriba-sinov ishlari natijasida yangi modernizatsiya mexanizmlari (marketing xizmatlarini tashkil etish) amaliyotga tatbiq etilganda, xalq ta’limi tizimi rahbarlarining boshqaruv faoliyati samaradorligi o‘rtacha 1,17–1,27 barobarga oshganligi (ya’ni, 22.0% ga yuqori) matematik statistika usullari orqali isbotlandi. Shunga o‘xshash, umumiy o‘rta ta’lim maktablarini strategik boshqarish samaradorligi mezonlari bo‘yicha tajriba guruhlarida o‘rtacha samaradorlik 15% ga

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

yuqoriligi isbotlangan. Masalan, o‘zi-o‘zini tashxis etish va baholashga yo‘naltirilgan amaliy faoliyat natijasi bo‘yicha anketa so‘rovnomasiga ko‘ra ham samaradorlik 15% ga oshgan.

2. Iqtisodiy va texnologik ko‘rsatkichlarning o‘zgarishi: Modernizatsiyaning asosiy iqtisodiy natijalaridan biri ta’lim muassasasi raqobatbardoshligini tavsiflovchi ko‘rsatkichlarga AKTga oid mezonlarning kiritilishi bo‘ldi:

- Muassasaning moddiy-texnik bazasiga tegishli bo‘lgan axborotlashtirish darajasi.
- Bitiruvchilarning natijalariga bog‘liq bo‘lgan chet tillari va axborot texnologiyalarini bilish darajasi.

Marketing xizmatlariga ko‘ra, xususiy ta’lim muassasalari uchun sof joriy qiymat, sof daromad, soliq to‘lovlari va rentabellik kabi iqtisodiy ko‘rsatkichlar ham hisobga olinishi mumkin. Marketing xizmati faoliyatining yakuniy natijasi bitiruvchilarning OTMga kirganlar salmog‘i oshishi va mustaqil hayotda o‘z o‘rnini topganligi kabi iqtisodiy-ijtimoiy natijalar orqali baholanadi.

3. Innovatsion texnologiyalarning tatbiqi (AKTga asoslangan): Boshqaruv tizimini optimallashtirishda AKT bilan bog‘liq bo‘lgan dizayn fikrlash texnologiyalari (masalan, «Ikki hissali olmos», «Empatiya xaritasi») qo‘llanilgan. Ushbu texnologiyalarning samaradorligi «yuzabiliti» usuli orqali asoslangan. Amaliy misol sifatida, 2021-yil reyting ko‘rsatkichlari bo‘yicha «qizil» toifaga kiritilgan Qamashi tumanidagi 79- va 102-sonli umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo‘yicha choralar belgilanishi natijasida, ular 2022-yil reyting ko‘rsatgichida «sariq» toifaga ko‘tarilishga muvaffaq bo‘ldi.

4. AKTni kadrlar malakasiga integratsiya qilish: Rahbar xodimlarining malakasini oshirish ta’lim mazmuni axborot madaniyati, zamonaviy pedagogik va multimedia texnologiyalaridan foydalanish darajasini oshirish bo‘yicha uslubiy ishlar bilan takomillashtirilgan. Bundan tashqari, AKTni boshqaruvga tatbiq etish talablarini me’yorlashtiruvchi “Umumiy o‘rta ta’lim maktabi direktorining kasb standarti” va “Pedagog-psixologning kasb standarti” ishlab chiqilgan.

MUHOKAMA

Ta’lim menejmentini modernizatsiya qilishda AKTning qo‘llanilishi nafaqat ma’muriy ish yukini kamaytirish, balki strategik qarorlar qabul qilishda obyektiv ma’lumotlar va innovatsion fikrlash usullarini joriy etish orqali boshqaruv samaradorligini va maktablarning iqtisodiy-ijtimoiy natijalarini sezilarli darajada oshirishga xizmat qiladi.

Boshqaruv faoliyati samaradorligining 22.0% va 15% ga oshganligi taklif etilgan marketing xizmatlari modelining va strategik boshqaruv mexanizmlarining ilmiy asoslanganligi va amaliyotga tatbiq etishga yaroqliligini isbotlaydi [Mamanazarova N.K., 2023]. Bu modellarning samaradorligi bevosita AKTga asoslangan axborotlar to‘plash, tahlil qilish va obyektiv baholash jarayonlari bilan ta’minlanadi.

Amaliy jihatdan, ishlab chiqilgan Davlat talablari va Kasb standartlari AKTni bilish darajasini rahbar va pedagog kadrlarning zaruriy kompetensiyalari qatoriga kiritadi. Rahbar kadrlarning malaka oshirish kurslariga “Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida marketing xizmatlarini tashkil etish” kabi modullarning kiritilishi zamonaviy menejmentda AKTni qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan.

Xalqaro miqyosda AKTni qo‘llash asosan Maktabni boshqarish tizimi (SMS) kabi integratsiyalashgan tizimlar orqali amalga oshirilib, bu ma’muriy ishlarni tezlashtirish

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

va divergent fikrlashni rivojlantirish uchun ijtimoiy-psixologik sharoit yaratadi. Janubiy Koreya, AQSh kabi davlatlarning tajribasida ta'limni boshqarish axborot tizimlari (EMIS) sifatli, dolzarb va to'liq axborotni ta'minlab, strategik qarorlar qabul qilishda kalit rol o'ynaydi. Finlyandiya tajribasi esa demokratizatsiya va desentralizatsiya (markazsizlashtirish) tendensiyalari asosida "bilim jamiyati" konsepsiyasiga muvofiq ta'lim mazmunini yangilashga qaratilgan islohotlarni amalga oshirgan, bu jarayonlar ham axborot almashinuvining samarali bo'lishini talab qiladi [Van Wyk, A. 2006].

O'zbekistonda modernizatsiya marketing yondashuvi orqali AKTni integratsiya qilishga qaratilgan. Bu bevosita maktablarning raqobatbardoshligini oshirishda axborotlashtirish darajasini iqtisodiy ko'rsatkich sifatida belgilashda namoyon bo'ladi. Marketing xizmatlari yordamida masofaviy ta'limni joriy etish kabi AKTga asoslangan ta'lim xizmatlari turlarini taklif qilish orqali maktablarning daromad olish salohiyati va bozordagi mavqei (xususiy TM uchun sof daromad kabi) mustahkamlanadi.

AKTni ta'lim menejmentiga keng miqyosda integratsiya qilishda bir qancha cheklovlar mavjud:

1. Moddiy-texnik ta'minot: Marketing xizmatlarini tashkil etish imkoniyatlari tahlili deyarli barcha ta'lim muassasalarini moddiy-texnik baza bilan ta'minlash lozimligini ko'rsatgan. AKTni to'liq joriy etish, xususan, maktablarni yuqori tezlikdagi internet va boshqaruv tizimlari bilan jihozlash uchun jiddiy sarmoyalar talab etiladi.
2. Kadrlar masalasi: Xalq ta'limi tizimini malakali kadrlar bilan ta'minlashda muammolar mavjud, ayniqsa, AKTni boshqaruvda professional darajada qo'llay oladigan rahbarlar yetishmovchiligi seziladi.
3. An'anaviy boshqaruvning cheklovi: Bixevioristik yondashuvdagi cheklovlar sababli, ta'lim menejmenti modernizatsiyasida «qutichadan tashqarida fikrlash» va dizayn fikrlash kabi innovatsion usullarni joriy etish zarur.

Kelajakdagi modernizatsiya yo'nalishlari mavjud cheklovlarni AKT orqali bartaraf etishga qaratilishi kerak:

- Boshqaruv faoliyatiga «Double Diamond», «Empathy map» kabi dizayn fikrlash texnologiyalarini keng tatbiq etish.
- UO'TM larining reytingini aniqlashda Finlyandiya, AQSh, Janubiy Koreya, Rossiya kabi davlatlarning ilg'or tajribasiga muvofiq real «infratuzilma»ni (shu jumladan AKT ta'minotini) hisobga olish.

AKTga asoslangan strategik axborotlar to'plash, tahlil qilish va obyektiv baholash mexanizmlarini keng qo'llash [Karmeni, K., Beldi, A., & Saadi, T., 2024].

XULOSA

Ta'lim menejmentini modernizatsiya qilishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) qo'llanilishi ta'lim tizimining samaradorligini va iqtisodiy natijalarini oshirishga qaratilgan strategik ahamiyatga ega. AKTni integratsiya qilish, asosan, ta'lim xizmatlarining marketing mexanizmini takomillashtirish va strategik boshqaruvni kuchaytirish orqali amalga oshirildi.

Tadqqotdan kelib chiqilgan xulosalar quyidagilardan iborat:

1. Samaradorlikning statistik o'sishi: O'zbekistonda amalga oshirilgan modernizatsiya tadbirlari natijasida marketing xizmatlarini joriy etish rahbarlarning boshqaruv faoliyati samaradorligini o'rtacha 22.0% ga, strategik boshqaruv

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

samaradorligini esa 15% ga oshirganligi matematik-statistik tahlillar asosida isbotlangan.

2. Iqtisodiy natijalarni baholash mezonlari: AKT ta'lim muassasasi raqobatbardoshligini belgilovchi iqtisodiy ko'rsatkichlarning o'zgarishiga olib keldi. Bularga maktabning axborotlashtirish darajasi va bitiruvchilarning chet tillari/axborot texnologiyalarini bilish darajasi kiradi. Shuningdek, marketing xizmatlarining yakuniy ijtimoiy-iqtisodiy natijalari bitiruvchilarning OTMga kirganlar salmog'i va mustaqil hayotda o'z o'rnini topganligi kabi natijalar orqali baholanadi. Xususiy ta'lim muassasalari uchun iqtisodiy natijalar sof ta'limni joriy etish, dizayn fikrlash texnologiyalarini (masalan, «Ikki hissali olmos») tatbiq etish orqali amalga oshirilmoqda. Dizayn fikrlash rahbarlarning divergent fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiladi.

3. Kadrlar salohiyatining modernizatsiyasi: AKT modernizatsiyasining ajralmas qismiga asoslangan strategik rejalashtirish, strategik qarorlar qabul qilish va ularning ma'lum bir izchillikda bajarilishini nazorat qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayon tizimning barcha komponentlari faoliyati uzviyligini ta'minlashga qaratilgan [Konarjevskiy Yu.A., 2000].

Ta'lim menejmentini modernizatsiya qilishda AKT integratsiyasining samaradorligini yanada oshirish va iqtisodiy natija yoki SMS kabilarni joriy etish lozim. Bu strategik axborotlar to'plash, tahlil qilish va obyektiv baholash jarayonlarining tezkorligini va ishonchliligini ta'minlaydi [Ergasheva S.X., 2023]. Ular:

- Iqtisodiy natijalarni baholashda AKTni monitoring qilish;
- Ta'lim muassasalarining raqobatbardoshligini baholashda axborotlashtirish darajini keng tatbiq etish;
- UO'TM lari boshqaruv faoliyatiga «Double Diamond», «Empathy map», «Customer Journey Map», «Point-of-View», «Six Hats» dizayn fikrlash texnologiyalarini keng tatbiq etish. Bu AKT yordamida murakkab muammolarni hal qilishda «qutichadan tashqarida fikrlash»ni rag'batlantirishga xizmat qiladi;
- Kadrlar malakasini AKT asosida rivojlantirish;
- Xalq ta'limi tizimi rahbarlarining uzluksiz kasbiy rivojlantirish kurslari rejasiga AKT, axborot madaniyati va multimedia texnologiyalaridan foydalanishni qamrab oluvchi maxsus modullarni kiritish;
- Raqamli boshqaruv malakalari bo'yicha maqsadli o'quv seminarlarini tashkil etish;
- UO'TM lari reytingini aniqlashda Finlyandiya, AQSh, Janubiy Koreya, Rossiya kabi davlatlarning ilg'or tajribasiga muvofiq real «infratuzilma»ni (shu jumladan AKT ta'minotini) inobatga olish;
- Boshqaruv me'yorlarida AKTni qo'llash talablarini qat'iylashtirish;

"Xalq ta'limi tizimi bo'yicha tarmoq malaka ramkasi" hamda "Umumiy o'rta ta'lim maktabi direktorining kasb standarti" kabi me'yoriy hujjatlarga AKTni boshqaruvda samarali qo'llash bo'yicha aniq, miqdoriy va sifatli talablarni kiritishdan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mamanazarova, N.K. (2023). Xalq ta'limi tizimi boshqaruvida marketing xizmatlarini tashkil etish mexanizmini takomillashtirish. Pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. A.Avloniy nomidagi pedagoglarni kasbiy rivojlantirish va yangi metodikalarga o'rgatish milliy-tadqiqot instituti.

2. Ergasheva, S.X. (2024). Umumiy o‘rta ta’lim maktablari boshqaruv tizimini optimallashtirish, falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. A.Avloniy nomidagi pedagoglarni kasbiy rivojlantirish va yangi metodikalarga o‘rgatish milliy-tadqiqot instituti huzuridagi Ilmiy kengash.
3. Mamanazarova, N.K. (2023). Umumta’lim maktablarida marketing xizmatlari faoliyatining tahlili. Maktab va hayot, (2), 2–5.
4. Mamanazarova, N.K. (2023). Ta’lim muassasa raqobatbardoshligini oshirishda ta’lim xizmatlari sifatining ahamiyati. Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar xalqaro ilmiy-metodik jurnal, (6), 152–159.
5. Ergasheva, S.X. (2023). Dizayn fikrlash – umumiy o‘rta ta’lim maktabi boshqaruv tizimini optimallashtirish omili sifatida. Инновационные исследования в современном мире: теория и практика, 2(25), 26–29.
6. Xo‘jaqulov, B.A. (2024). Umumiy o‘rta ta’lim maktablari boshqaruvida strategik menejmentning o‘rni. TDPU Ilmiy axborotlari, (2).
7. Karmeni, K., Beldi, A., & Saadi, T. (2024). Exploring the performance effects of digitalisation: a measurement tool based on the sustainability balanced scorecard framework. Technology Analysis & Strategic Management, 1–15.
8. Van Wyk, A. (2006). Development and use of an integrated education management information system (EMIS). Diss. PhD thesis in Department of Curriculum Studies Stellenbosch University.
9. Konarjevskiy, Yu.A. (2000). Управление качеством образования: практико-ориентированная монография и методическое пособие. (M.M. Potashnikning ishlari asosida).
10. Ergasheva, S.X. (2023). Maktab ta’lim tizimi boshqaruvida «insonni boshqarish» konsepsiyasining roli. Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования, 2(13), 8–10.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

MUSIQA PEDAGOGIKASI TA’LIMINING SHAKL VA METODLARI

Muallif: Abdujalilova Marjona Abdurahmon qizi [1]
Affiliatsiya: Xalqaro Nordik universiteti 2-bosqich magistranti [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17310366

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada musiqa pedagogikasida qo‘llaniladigan ta’lim shakllari va metodlari tahlil qilinadi. Musiqa ta’limining samaradorligini oshirishda zamonaviy va an’anaviy yondashuvlarning o‘zaro uyg‘unligi, o‘quvchilarning estetik didini shakllantirish, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishdagi o‘qituvchining roli yoritiladi. Shuningdek, interfaol metodlar, amaliy mashg‘ulotlar va individual yondashuvlar orqali musiqiy ta’limni takomillashtirish yo‘llari ko‘rib chiqiladi. Maqola musiqa o‘qituvchilari, pedagoglar hamda san’at ta’limi sohasidagi tadqiqotchilar uchun foydali bo‘lishi mumkin.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Kalit so‘zlar: musiqa pedagogikasi, ta’lim shakllari, ta’lim metodlari, interfaol metodlar, ijodiy rivojlanish, musiqa ta’limi, estetik tarbiya, amaliy mashg‘ulotlar.

Bugungi kunda darslarimiz zamonaviy yondashuv asosida ilg‘or pedagogik va axborot texnologiyalari vositasida tashkil etilmoqda. Bu darslar mazmu nini boyitishga xizmat qilishi, ammo musiqa madaniyatining asosiy faoliyat turlari bajarilishida sifat va samaradorlikning kamayishiga olib kelmasligi zarur. Shuni ta’kidlash o‘rinliki, ayrim o‘qituvchilarning dars jarayonida o‘rgatiladigan bir mavzu yoki musiqiy faoliyat turi uchun ikki va undan ko‘p pedagogik texnologiyalardan o‘rinsiz foydalanish holatlari ham kuzatiladi. Bu esa musiqa ta’limidagi jamoaviy aytim, tinglash va tahlil qilish, savodxonlik, musiqiy ijodkorlik kabi malakalarini shakllantirish va rivojlantirishga e’tiborni kamayishiga olib kelmoqda. Musiqa madaniyati mashg‘ulotlarining o‘zi barcha faoliyat turlari bilan yaxlit bir texnologiyani tashkil etadi. Shuning uchun darslarning to‘g‘ri tashkil etilishi, ta’limning shakli mazmuni va metodlari o‘quvchilarda fanga qiziqishni oshirishga xizmat qiladi. Maktabda musiqa madaniyati fanini o‘qitish muayyan o‘quv mavzu reja va dasturlar asosida amalga oshirilsa-da, ta’lim maz muni bevosita ta’lim beruvchi tomonidan tashkil etilib, peda gogik boshqariladigan quyidagi musiqiy faoliyatlarda amalga oshiriladi. Bular:

1. Musiqa tinglash va tahlil etish .
2. Jamoaviy aytim .
3. Musiqiy savodxonlik .
4. Bolalar cholg‘u asboblarida jo‘r bo‘lish va musiqiy-rit mik harakatlarni bajarish.
5. Musiqa ijodkorligi .

Musiqa tinglash va tahlil etish - muhim faoliyat sifatida ta’lim mazmunining asosini tashkil etadi. Darslarda o‘quvchilar o‘zbek xalq musiqasi, bastakor va kompozitorlarning musiqiy asarlari bilan birga Sharq xalqlari va Yevropa mumtoz musiqasi san’atidan eng sara namunalarini ham tinglashadi. Shuningdek, musiqa

tinglash yakkanavozlik va jo‘rnavozlikni ajrata bilish, ansambl va orkestr ijrosini farqlay bilish, sozlar, ularning temb rini bir-biridan ajrata olish musiqiy did va idrokni rivojlantirish, ta’lim mazmunini tashkil etadi.

Dars mashg‘ulotlari faoliyatlari ichida musiqa idroki yetakchi bosqich sifatida muhim o‘rin egallaydi. Tinglash musiqiy ta’limning muhim vositalaridan biri bo‘lib, darsning barcha faoliyat turlarini bajarish jarayonida amalga oshiriladi. Bunda musiqa tili, ifoda vositalari, janr va shakllarini o‘rganish musiqa ni badiiy-g‘oyaviy jihatdan to‘g‘ri idrok etishga va badiiy estetik zavqlanishga imkon beradi. Bu darsning barcha faoliyatlarida, ayniqsa, musiqa ting lash va tahlil qilish, jamoa bo‘lib kuylash, nota yordamida kuylash jarayonida amalga oshirilib boriladi. Musiqa tinglash faoliyati metodlari:

1.Og‘zaki metod.

2.Ko‘rgazmali metod .

3.Amaliy metod.

O‘qituvchi har bir musiqa asarida ma’lum voqelik, his-tuyg‘u va mazmun bo‘lishi haqida o‘quvchilarga hayotiy misollarga tayangan holda tushuncha berib boradi. Bu esa sekin-asta o‘quvchilarda musiqiy taassurot hamda tinglash tajribalarini rivojlantiradi. Musiqa madaniyati darslarida tinglanadigan asar musiqiy tuzilishi, badiiy-g‘oyaviy mazmuniga ko‘ra o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga va o‘quv dasturiga mos bo‘lishi talab etiladi. Tinglash jarayonini quyidagi tartibda amalga oshirish mumkin:

1. O‘qituvchining asar haqidagi kirish so‘zi .
2. Asarni o‘qituvchi ijrosida yoki CD yozuvida tinglash .
3. Asar tahlili, o‘quvchilarning musiqiy- badiiy tassuroti .
4. Asarni takror, to‘liq holda tinglash.

Musiqa savodi mashg‘ulotlarida avval milliy cholg‘ular bilan tanishtirgan holda keyinchalik notalar haqida nazariy bilimini boyitib borishlari maqsadga muvofiqdir. Turli kartochkalar, kichik musiqiy mashqlar, mashq daftari bilan ishlash ko‘nikmalarini o‘stirish o‘quvchilarning musiqiy savodxonligini shakllanishiga yordam beradi. Musiqa savodining asosiy negizi - berilgan mavzularni kuylash va tinglashga doir asarlarni savodli tahlil qilish orqali amalga oshirila di. Ular o‘quvchilarni kundalik hayotidan olayotgan taassurotlari hamda musiqiy tajribalari asosida singdiriladi. O‘quvchilarning musiqiy bilimi boyib borishi asta-sekin ularda musiqiy savodxonlik va madaniyat asoslarining shakllanishi, rivojlanishiga omil bo‘ladi. Zamonaviy musiqa madaniyati darslarida axborot kommunikatsiya texnologiyalar, jumladan, kompyuterning sibelius dasturidan foydalangan holda musiqa savodxonligi faoliyatini samarali amalga oshirish mumkin. Bu o‘quvchilarning nota savodxonligi malakalarini mustahkam o‘zlashtirishda samarali yordam beradi. Shuningdek, mavzuga oid slaydlar, multimedia vositalari, ko‘rgazmali, tarqatma materiallardan unumli foydalanish lozim.

Musiqiy ta’lim jarayonida o‘quvchilarning barcha muammolari yechishga ko‘maklashish kerak. Ta’lim-tarbiya maktab, ota-onalar, mahalla va o‘quvchilar jamoasi hamkorligi, demokratiya va bag‘rikenglik tamoyillari asosida amalga oshiriladi. Bu jarayonda o‘quvchilar oddiy ta’lim oluvchilar emas, ta’lim-tarbiya jarayonining teng huquqli, hamkorlik asosida jipslashgan ishtirokchilari bo‘lishlariga erishiladi. Sinfdagi barcha o‘quvchilarga bir xil muomala va munosabat, hamkorlikdagi ta’lim, o‘quvchi, o‘qituvchi va ma’muriyat orasida do‘stona munosabat ustuvorligi asosida sifatli ta’lim berish jarayoni vujudga keladi. O‘quvchilarga nisbatan

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

do‘stona munosabat muhiti o‘zaro adolatli munosabatlar asosida o‘zaro hurmat muhiti yaratiladi. O‘quvchi va o‘qituvchi orasida o‘zaro hurmat shakllangan musiqiy ta’lim jarayonida esa do‘stona munosabat, mehr-muruvvat tuyg‘ulari shakllanadi. Shuni alohida ta’kidlash lozimki, o‘qituvchi musiqiy o‘quv-biluv jarayonini tashkil etar ekan, har bir o‘quvchi ning san’at va uning ijrochiligi sohasida iqtidorini u yoki bu qobili yati mavjud ekanligi, uning ta’lim-tarbiyasi, ruhiy kechinma lari va kayfiyatiga ko‘p jihatdan bog‘liq bo‘lishini unutmasligi lozim.

Musiqa pedagogikasi – bu nafaqat musiqiy bilimlarni o‘rgatish, balki o‘quvchilarning estetik didini, ijodiy tafakkurini, hissiy-emotsional dunyosini shakllantirishga qaratilgan murakkab va ko‘p qirrali jarayondir. Mazkur maqolada musiqa ta’limi jarayonida qo‘llaniladigan turli shakl va metodlar tahlil qilinib, ularning har biri o‘ziga xos didaktik imkoniyatlarga ega ekani ta’kidlandi. An’anaviy ta’lim shakllari (ma’ruza, suhbat, amaliy mashg‘ulotlar) bilan bir qatorda, zamonaviy interfaol metodlar (klaster, brainstorming, loyihaviy ishlar, rolli o‘yinlar)ni qo‘llash musiqiy ta’lim samaradorligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi.

Shuningdek, musiqa darslarida individual va guruhiy yondashuvlar, zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish orqali o‘quvchilarda musiqa san’atiga nisbatan chuqur qiziqish uyg‘otish mumkinligi isbotlandi. Ta’lim jarayonining mazmuni, metodikasi va shakllari o‘zaro uyg‘unlashgan holda olib borilgandagina kutilgan natijalarga erishish mumkin. Musiqa o‘qituvchisi nafaqat bilim beruvchi, balki tarbiyachi, ilhomlantiruvchi va ijodiy jarayonni boshqaruvchi shaxs sifatida faoliyat yuritishi zarur. Xulosa qilib aytganda, musiqa pedagogikasining shakl va metodlarini to‘g‘ri tanlash va ularni didaktik maqsadlarga mos holda qo‘llash, zamonaviy ta’lim talablariga javob bera oladigan barkamol, musiqiy-estetik jihatdan rivojlangan shaxsni tarbiyalashning muhim omillaridan biridir.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Ashurov B. Sh. XVI- XVII asrlarda milliy musiqiy tafakkur rivojining zamonaviy talqini. San’atshunoslik fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PnD) dissertatsiyasi. –T., 2019
2. Begmatov S. Musiqa. Darslik. 6-sinf. –T., 2017. Buxoro mavjlari // - Buxoro 2004 № 3. – B. 29. 26. “Buxoro haqiqati” gazetasi. 1993. 18 fevral.
3. „E’tibor zarur” // “O‘zbekiston adabiyoti va san’ati” gaze tasi. 1989. 30 iyun
4. „Fayziev O., Rahimov Q. Borbad - Sharq san’ati asoschila ridan biri // San’at yo‘nalishlaridagi yoshlarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalash: izlanish, yechim va istiqbollar. Respublika il miy amaliy konferensiya materiallari to‘plami. - Buxoro. 2013. –B.
5. Shodmonov, B. (2017). O‘quv jarayonida interfaol metodlardan foydalanish. Toshkent: Ma’naviyat.
6. Назарова, Д. (2022). San’at ta’limida kreativ metodlardan foydalanish. “Pedagogik izlanishlar” jurnali, №4.
7. Orff, C. (1991). The Schulwerk Approach to Music Education. London: Schott Music.

MODERN INNOVATIVE APPROACH TO PROFESSIONAL TRAINING

Authors: Abdukadirova Xalida Abduxamedovna[1], Mukumova Nargis Nuriddinovna[2]
Affiliation: associate Professor, Samarkand branch of Tashkent University of Economics [1], senior lecturer, Samarkand State University of Architecture and Construction[2]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17310471

ABSTRACT

The article is devoted to the study of innovative methods in the development of human resources in the context of rapid social and economic transformations. It emphasizes that modern organizations increasingly view human capital as their main competitive advantage, which necessitates the introduction of new approaches to personnel training, motivation, and professional growth. The paper analyzes current trends in human resource management, including the integration of digital technologies, e-learning platforms, artificial intelligence, and competency-based approaches in the development of employees. Special attention is given to the formation of innovative corporate culture, continuous learning, and talent management systems aimed at improving organizational performance.

Keywords: innovative economy, personnel innovations, personnel selection, innovations, innovative personnel management structure, innovative personnel training centers.

INTRODUCTION

Modernisation of education and global digitalisation requires the future teacher to be able to use digital or information technologies. Pervasiveness of distance learning and application of artificial intelligence makes it necessary for a modern teacher to develop or acquire information competences

Today, the most successful and sustainable countries are those that implement innovative development models and "smart" technologies. The sustainable progress of such countries, their competitiveness in the world market is based not on the export of natural resources and the use of physical labor, but on innovative ideas and developments.

In these countries, the implementation of the state strategy for the introduction of innovative ideas, developments and technologies is carried out by special departments, conventionally called "ministries of the future".

The main mission of the departments responsible for innovative development is to increase economic growth, the country's competitiveness in world markets and increase the intellectual contribution to the economy through the widespread introduction of innovations and scientific achievements.

MAIN PART

The Action Strategy for the five priority areas of development of the Republic of Uzbekistan in 2017-2021 outlines specific goals for a radical increase in the well-being and improvement of the quality of life of the population, comprehensive and

accelerated development of society and the state, modernization of the country and liberalization of all spheres of life. In other words, we have to turn Uzbekistan into a dynamically developing country with a stable market economy with a high share of innovative and intellectual contribution to production, modern and competitive industry in the global market, as well as a favorable investment and business climate. [1]

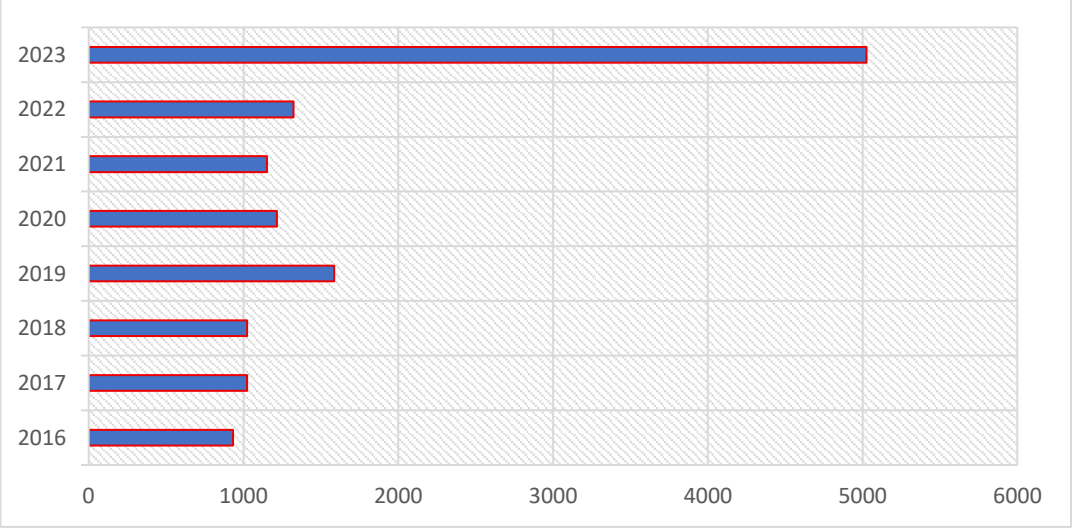
Personnel innovations are targeted activities for the implementation of personnel innovations aimed at increasing the level and ability of personnel to solve problems of effective functioning and development of socio-economic structures (organizations and their divisions) in the conditions of competition in the markets of goods, labor and educational (professional and qualification) services. Personnel innovations are one of the types of innovations and are used in the personnel work of enterprises, institutions and organizations. They are the main component of innovative management in personnel work, represent a complex process of creation, dissemination and use of innovations and simply innovations that have practical interest in the work of the organization's personnel services. The search for highly qualified workers is a pressing problem for most modern enterprises in the conditions of the domestic economy.

Competent and high-quality hiring of personnel can repeatedly increase the efficiency of companies, while the personnel selection system should be based on the constant improvement of methods of working with personnel and the use of innovative achievements of foreign and domestic science, as well as the best production experience.

A detailed approach to the process of personnel selection guarantees the quality of labor resources, which largely determines the efficiency and possibility of further use. Quite recently, one of the main indicators of the innovative development of an organization was the number of technical innovations, inventions and the degree of their use, but innovations in management activities were not considered. Although the implementation of the achievements of scientific and technological progress and their dissemination are facilitated by management innovations.

In recent years, a surge in innovative activity can be seen in our country, which can be seen in the diagram:

Diagram 1. Number of innovations implemented

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Distinctive features that innovative personnel should have are, first of all, widely developed abilities to provide new ideas, non-standard solutions, creative thinking, knowledge for the implementation of new developments and striving for innovative changes. A special role in the training of innovative personnel is given to higher education institutions. Their main task is to attract students and teachers to research work, to designate the innovative economy as a goal, to provide the necessary resources and tools for the development of fundamental and applied research. Continuous development and focus on results in personnel training will allow universities to maintain their positions in the educational market and meet the requirements of the state's innovation policy.

In Uzbekistan in 2023, 3,571 researchers were approved for scientific degrees. Of these, 3,100 were approved for the scientific degree of Doctor of Philosophy (PhD), and 471 were approved for the scientific degree of Doctor of Science (DSc).

During this period, 2,384 applicants were approved for scientific titles, including 455 for professors, 1,749 for associate professors, and 180 for senior research fellows. During the current period, 33 scientific councils were established.

79 diplomas of scientific degrees issued by institutions of foreign countries were nostrified. Of these, 22 are diplomas of Doctor of Science, 57 are diplomas of Doctor of Philosophy (PhD). Direct recognition of diplomas of Doctor of Philosophy issued in foreign countries as doctors of science in accordance with the established procedure for scientific degrees was organized.

The main increase in the number of candidates of science is observed in economic, legal, pedagogical and psychological sciences. In order to attract young specialists to science, it is necessary to develop a number of mechanisms that will not only provide this area with personnel, but also create conditions for healthy competition.

Such mechanisms include:[2]

· reforming the remuneration system in science and education; · introducing new forms of financing fundamental and applied science;

· allocating government subsidies, providing grants, loans, developing venture financing. The key factor in innovative development is human capital.

CONCLUSION

The innovative path of development that Uzbekistan is following leads to the formation of a new social type of people who will determine the development of the country in the future. Education today affects all spheres of human life and helps to form economic, political, moral and highly cultural potential in an individual. The main role in the formation of human potential belongs to the person himself, his qualitative characteristics. Depending on how his mental and physical health develops, what values a person is guided by when making a decision, what is the basis for the formation of his personality, his further transformation and ability to constantly improve and work on himself are formed.

The development of human potential requires the transformation and improvement of the quality of the social environment and living conditions of people. For this purpose, the priority issues are not only education, but also modernization in the field of demographic policy, health care, culture, pensions and other vital areas. Human development is not only learning, but also maintaining positive results over a long period of time.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

The Human Development Index determines the level and quality of life (health, education and income of citizens). The country's course towards an innovative economy will inevitably make its own adjustments to the value orientations of society. A realistic assessment of the changes taking place in the future of the Uzbek economy will allow us to direct the education process along the path of innovative development, developing and using all opportunities for the formation and retention of innovative personnel.

The role of innovation today is too high in all areas of the economy. One of the priority areas for development is the national economic security of the country. Participation of Uzbekistan in various international projects will allow demonstrating the level of development of the country's human potential in the foreign market and attracting foreign human resources. Expansion of the market for high-tech products, modernization of various sectors of the economy will provide an opportunity to strengthen positions in the world market. [4]

Innovative transformation of HR management is primarily aimed at implementing a motivation policy focused on expanding effective interaction between personnel and management to achieve common goals. This encourages employees to develop their potential, to work actively, productively and creatively.

The ongoing transformations require timely identification of possible innovative problem situations in combination with HR management problems. Among the problems that arise in this regard, the following contradictions can be highlighted:

- between the scientific and technical level of new production and the existing level of personnel qualifications;
- between the ability of educational institutions to train, retrain and improve qualifications and the required qualifications of personnel;
- between qualitatively new tasks of employee development and insufficient level of preparation of the HR service for this work;
- between the level of motivation and qualifications of employees;
- between elite personnel and the bulk of the company's personnel;
- between the existing organizational structure and the implemented HR strategy, etc.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

REFERENCES

1. Strategy of actions in five priority areas of development of Uzbekistan in 2017-2021.

2. Antimonova, D.S., "Methods of Interactive Technologies," Symbol of Science, 2024, no. 1, pp. 45–50

3.Vicelyarova K.N. Ethnoeconomics: concept and functions // Scientific Bulletin of the branch of Kuban State University. 2015. No. 4-5. P. 57-59.

4. Lymareva O.A., Gorenko A.A. Innovative approach in personnel management [Electronic resource]. - Access mode: http://ekonomika.snauka.ru

5. Kosharnaya G.B., Mamaeva L.V. Innovative personnel management [Electronic resource]. - Access mode: http://www.twirpx.com/file/104488/

6.Nuriddinovna, M. N., & Zokirovich, S. A. (2023). The Main Stages in the Development of the Digital Economy of Uzbekistan. Web of Synergy: International Interdisciplinary Research Journal, 2, 178-182.

XUSUSIY OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA INVESTITSIYALARINI BOSHQARISH VA ULARNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO‘LLARI

Muallif: Alimov Javlon Sabriddin o‘g‘li [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti magistranti [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17310599

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada xususiy oliy ta’lim muassasalarida ta’limga jalb qilinayotgan investitsiyalarni boshqarish mexanizmlari va ularning samaradorligini oshirish yo‘llari tahlil qilinadi. Investitsiya resurslaridan oqilona foydalanish, raqamli transformatsiya, o‘qituvchilar salohiyatini rivojlantirish hamda ta’lim infratuzilmasini modernizatsiya qilish asosiy ustuvor yo‘nalishlar sifatida ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, ilg‘or xorijiy tajribalar bilan qiyosiy tahlil ham beriladi.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Kalit so‘zlar: investitsiya, xususiy oliy ta’lim, samaradorlik, ta’lim sifati, boshqaruv, raqamli texnologiyalar, inson kapitali.

KIRISH

O‘zbekiston Respublikasida ta’lim sohasini modernizatsiya qilish va diversifikatsiya qilish doirasida xususiy oliy ta’lim muassasalari (XOTM) faoliyati jadal rivojlanmoqda. XOTMlar o‘z faoliyatini asosan o‘z mablag‘lari yoki xususiy investitsiyalar evaziga yuritadi. Shu sababli investitsiyalarni oqilona boshqarish va ularning natijadorligini ta’minlash ta’lim sifati va raqobatbardosh inson kapitalini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Investitsiya – bu foyda olish yoki ma'lum bir ijobiy natijaga erishish maqsadida pul, moddiy yoki nomoddiy resurslarni ma’lum bir loyihaga, faoliyatga yoki sohaga kiritishdir. U uzoq yoki qisqa muddatli bo‘lishi mumkin. Investitsiya iqtisodiyotning eng muhim vositalaridan biri hisoblanadi, chunki u orqali ishlab chiqarish rivojlanadi, yangi ish o‘rinlari yaratiladi va inson kapitali shakllanadi.[1]

bu hozirgi vaqtda mavjud bo‘lgan resurslar (pul, mehnat, vaqt, ta’lim va bilim)ni ma'lum bir faoliyatga yo‘naltirib, kelajakda undan foyda yoki foydali natija olishga qaratilgan faoliyatdir. Bu foyda moliyaviy (pul), ijtimoiy (aholi farovonligi), iqtisodiy (ishlab chiqarish samaradorligi), yoki intellektual (bilim va ko‘nikma orttirish) shaklida bo‘lishi mumkin.

Investitsiyaning asosiy turlari bir nechta bo‘lib:

Moliyaviy investitsiya – bu pul mablag‘larini obligatsiyalar, aksiyalar, bank omonatlari yoki boshqa moliyaviy vositalarga kiritish orqali foyda olish maqsadida qilinadigan sarmoyadir.

Real investitsiya – bu ishlab chiqarish vositalari (uskunalar, binolar, texnologiyalar)ga yo‘naltirilgan sarmoya bo‘lib, ular orqali moddiy mahsulotlar yaratiladi.

[1] Shuls T. V. (1961). *Investitsii v chelovecheskiy kapital.* – M.: Ekonomika

Inson kapitaliga investitsiya – bu ta’lim, sog‘liqni saqlash, kasbiy malaka va ko‘nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan sarmoya bo‘lib, uzoq muddatli foyda keltiradi.

Innovatsion investitsiya – yangi texnologiyalar, ilmiy tadqiqotlar, innovatsion mahsulotlar yaratish uchun kiritiladigan sarmoyadir.

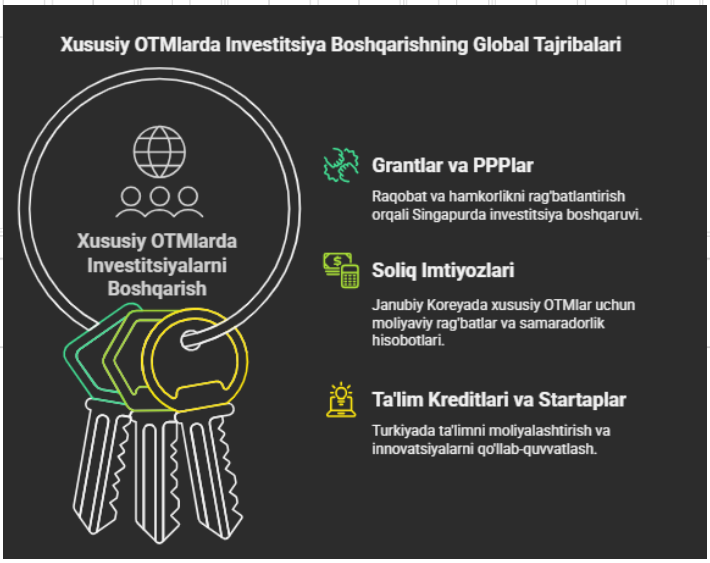
Ushbu tadqiqotda bilim olish, kasbiy ko‘nikmalar egallash, sog‘liqni saqlash, ijtimoiy faol ishtirokni rag‘batlantirish, madaniy va axloqiy tarbiya kabi faoliyatlarga yo‘naltiriladigan har qanday sarmoyani anglatadi. Ushbu investitsiyalar insonning mehnat bozoridagi raqobatbardoshligini oshiradi, jamiyat farovonligini ta’minlaydi va mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy [2]rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Boshqacha qilib aytganda, inson kapitaliga sarmoya bu – bugun bilim va ko‘nikmaga sarflanayotgan resurslar, kelajakda yuqori daromad, mehnat unumdorligi, innovatsion faoliyat va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash uchun qilinadigan uzoq muddatli investitsiyadir. [3]

Xozirgi kunda ta’lim sohasiga kiritilayotgan investitsiyalar son jihatdan ortib borayotgan bo‘lsa-da, ularni samarali boshqarish masalasi hanuz dolzarb bo‘lib qolmoqda. Investitsiya faqat mablag‘ ajratish emas, balki uning oqilona, maqsadli va natijador sarflanishini ta’minlaydigan **boshqaruv tizimining mavjudligi** bilan ham bevosita bog‘liqdir. Afsuski, O‘zbekiston va boshqa rivojlanayotgan mamlakatlar misolida ta’lim investitsiyalarini boshqarishda bir qator tizimli, tashkiliy va amaliy muammolar mavjud.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Xususiy OTMlarda investitsiya boshqarishning global tajribalari

Bugungi kunda ta’lim sohasining barqaror rivojlanishi va xalqaro raqobatbardoshligini ta’minlashda investitsiyalar muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, xususiy oliy ta’lim muassasalari (XOTM) o‘zining moliyaviy mustaqilligi, innovatsion yondashuvi va tez moslashuvchanligi bilan ta’lim tizimidagi sarmoya oqimini jalb qilish va ularni samarali boshqarish borasida ilg‘or tajribalarni shakllantirmoqda.[4] Dunyodagi bir qator davlatlarda xususiy sektorning ta’limga kiritgan investitsiyalari

[2] ekker G. (1993). *Chelovecheskiy kapital: Teoreticheskiy i empiricheskiy analiz.* – M.: INFRA-M.

[4] Xususiy OTMlarda investitsiya boshqaruvi bo‘yicha tahlillar Tojiyev A.J. tomonidan o‘rganilgan

va ularni boshqarish mexanizmlari o‘ziga xos yondashuvlar asosida shakllangan bo‘lib, ular muhim ijobiy natijalarni bergan.[5]

Masalan, Singapur tajribasida davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi sheriklik (PPP – Public-Private Partnership) asosida grantlar va moliyalashtirish mexanizmlari joriy etilgan. Bu orqali xususiy OTMlar zamonaviy texnologiyalar, ilmiy tadqiqotlar va ta’lim innovatsiyalariga sarmoya kiritmoqda. Raqobat muhiti va natijadorlik tamoyillari asosida shakllangan ushbu yondashuv, ta’lim sifati va bitiruvchilarning ishga joylashish ko‘rsatkichlarini yuqori darajaga olib chiqdi. Bugungi kunda Singapurdagi bir qator xususiy universitetlar global reytinglarda yetakchi o‘rinlarni egallamoqda.

Janubiy Koreya tajribasi esa xususiy ta’lim muassasalariga beriladigan soliq imtiyozlari va yillik samaradorlik hisobotlariga asoslanadi. Davlat tomonidan taqdim etiladigan moliyaviy rag‘batlar, ularning oqilona va natijador sarflanishini talab qiladi. Xususiy OTMlar faoliyati har yili ochiq hisobotlar orqali baholanadi, bu esa sarmoya jarayonining shaffofligini ta’minlaydi va investorlar ishonchini mustahkamlaydi. Natijada, xususiy OTMlar o‘z faoliyatini innovatsion texnologiyalar, startaplarni rivojlantirish, malakali kadrlar tayyorlash yo‘nalishida kengaytirgan.

Turkiyada esa ta’lim sarmoyalarini boshqarish jarayonida talabalarni jalb qilish mexanizmlari keng qo‘llaniladi. Xususan, ta’lim kreditlari orqali talabalarga xususiy OTMlarda o‘qish imkoniyati yaratilgan. Bundan tashqari, ko‘plab xususiy OTMlar huzurida talabalar uchun startap inkubatorlar, biznes-akseleratorlar faoliyat yuritmoqda. Bu esa yoshlarning innovatsion va tadbirkorlik salohiyatini ochish, ularni mustaqil iqtisodiy subyektga aylantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda.

Finlyandiya esa ta’lim tizimiga sarmoyani boshqarishda o‘zining barqarorlik, ishonch va tenglik prinsiplari bilan ajralib turadi. Bu mamlakatda ta’lim — davlat siyosatining markazida turadi va barcha ta’lim muassasalari, jumladan xususiy sektor ham, sifat, teng imkoniyatlar va ta’limning insonparvarlik tamoyillariga asoslangan boshqaruv tizimi orqali moliyalashtiriladi. Finlyandiyada ta’limga investitsiyalar nafaqat moddiy infratuzilmaga, balki o‘qituvchilarni tayyorlash, o‘quv dasturlarini yangilash va o‘quv muhitini demokratlashtirishga qaratilgan. Xususiy sektor ko‘proq ta’lim texnologiyalari va metodikalari bilan innovatsion hamkorlik qiladi.

Finlyandiya tajribasi shuni ko‘rsatadiki, agar investitsiyalar inson kapitali rivoji va ta’lim sifatini oshirishga yo‘naltirilsa, bu uzoq muddatda iqtisodiy yuksalish va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlaydi. Mamlakatda o‘qituvchilik kasbi eng nufuzli kasblardan biri bo‘lib, bu ham investitsiyaning natijasidir.

Shunday qilib, global tajriba shuni ko‘rsatmoqdaki, xususiy oliy ta’lim muassasalarida investitsiyalarni boshqarish muvaffaqiyatli bo‘lishi uchun quyidagi asosiy omillar muhim hisoblanadi: grantlar va subsidiyalar tizimi, soliq yengilliklari, natijadorlikka asoslangan baholash, innovatsion infratuzilmani rivojlantirish, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, shuningdek, ta’lim va biznes o‘rtasidagi uzviy hamkorlik.

[5] UNESCO hisobotida esa nodavlat sektor ta’limdagi ishtirokiga alohida e’tibor qaratilgan

O‘zbekistonda ta’lim sohasini modernizatsiya qilish va raqobatbardosh kadrlar tayyorlashda davlat va xususiy oliy ta’lim muassasalari (OTMlar) birgalikda faoliyat yuritmoqda. Har ikki turdagi ta’lim muassasalari o‘z o‘rniga ega bo‘lsa-da, ularning o‘zaro integratsiyasi, sifat yondashuvlari va moliyaviy imkoniyatlarida jiddiy tafovutlar mavjud. Ayniqsa, xususiy OTMlar soni ortgani sari ularni davlat OTMlari bilan solishtirgan holda ko‘plab kamchilik va tizimli muammolar ko‘zga tashlanmoqda. Amaliyotda eng katta kamchiliklardan biri huquqiy va reglamentativ nomutanosiblikdir. Davlat OTMlari nisbatan kengroq imtiyozlarga ega bo‘lib, ular davlat byudjeti hisobidan moliyalanadi, grantlar ajratiladi, hamda o‘quv jarayonlarini tartibga soluvchi huquqiy bazalar ularga moslashtirilgan. Aksincha, xususiy OTMlar ko‘plab rasmiylashtirish, akkreditatsiya va litsenziyalash jarayonlarida murakkab byurokratik to‘siqlarga duch keladilar. Bu esa ta’lim sifatining kafolatsizligi va investitsiya xavfini kuchaytiradi.

Ta’lim sifati va o‘qituvchilar salohiyati masalasida ham sezilarli nomutanosibliklar mavjud. Davlat OTMlari uzoq yillar davomida shakllangan ilmiy maktablarga, tajribali professor-o‘qituvchilar korpusiga ega. Xususiy OTMlarda esa bu salohiyat hali yetarlicha shakllanmagan. Tajribasiz pedagoglar, malaka oshirish mexanizmlarining sustligi va ilmiy-tadqiqot faoliyatining deyarli yo‘qligi ta’lim sifatini pasaytiruvchi omilga aylanmoqda. Shu bilan birga, o‘quv rejalarining amaliyotdan uzilganligi, innovatsion yondashuvlarning kamligi raqobatbardosh bitiruvchilar yetishtirishga to‘liq xizmat qilmaydi.

Material-texnik ta’minotda ham jiddiy tafovutlar mavjud. Davlat OTMlarining infratuzilmasi — kutubxonalar, laboratoriyalar, yotoqxonalar, sport inshootlari — ko‘p yillik rivojlanish natijasida shakllangan. Xususiy OTMlar esa ko‘pincha vaqtinchalik yoki ijaraga olingan binolarda faoliyat yuritadi, ularning o‘quv bazasi, ayniqsa, texnik yo‘nalishlarda yetarli emas. Bu holat ta’lim sifatiga bevosita salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Bundan tashqari, xususiy OTMlar faoliyatida ichki sifat monitoringi tizimining yetishmasligi, baholash va ta’lim natijalarini nazorat qilishda yagona standartlarning mavjud emasligi ham muammoli jihatlar sirasiga kiradi. Ko‘plab xususiy ta’lim muassasalari faqat daromad olishga yo‘naltirilgan yondashuvni tanlaydi va bu holat ta’lim sifati, ilmiy izlanishlar, talabalar salohiyati va mehnat bozoridagi moslashuvchanlikka salbiy ta’sir qiladi.

Shuningdek, davlat OTMlari diplomlariga nisbatan xususiy OTMlar diplomi jamiyatda kamroq ishonchga ega. Ish beruvchilar orasida xususiy OTMlar bitiruvchilarining bilim darajasi va tayyorgarligiga nisbatan ehtiyotkorlik kayfiyati mavjud. Bu esa mehnat bozorida bitiruvchilarning joylashuviga salbiy ta'sir ko'rsatadi, hatto ayrim hollarda diskriminatsiyaga olib keladi.Moliyaviy tengsizlik ham o'z ta'sirini ko'rsatmay qolmaydi. Davlat OTMlari davlat byudjetidan moliyalanadi, grant asosida o'qitish imkoniyatlariga ega. Xususiy OTMlar esa o'z faoliyatini faqat to'lov-kontrakt hisobidan yuritadi. Davlat tomonidan xususiy sektorga yo'naltirilgan grantlar, subsidiyalar, yoki kredit imtiyozlarining yetishmasligi xususiy OTMlarning rivojlanishini cheklaydi. Bu esa ta'lim narxining oshib borishiga, shuningdek, faqat iqtisodiy imkoniyati bor qatlam uchun ochiqligiga sabab bo'ladi. Demak shuni hisobga olgandaa, davlat va xususiy oliy ta'lim muassasalari o'rtasidagi bu nomutanosibliklar va tizimli kamchiliklar mamlakatda sifatli va adolatli ta'lim tizimini shakllantirishga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ta'lim tizimining barqaror rivoji uchun ushbu muammolarni bartaraf etish, huquqiy, moliyaviy va akademik tenglikka asoslangan muhit yaratish zarur. Aks holda, xususiy ta'lim sohasi jamiyatda ishonchsiz, sifatsiz va elitaga yo'naltirilgan tizim sifatida shakllanib qolishi mumkin.

O'zbekiston oliy ta'lim tizimida davlat va xususiy OTMlar o'rtasidagi mavjud tafovutlar, kamchiliklar va tizimli nomutanosibliklar bevosita ta'lim investitsiyalarining samarali boshqarilishiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatmoqda. Investitsiya — bu moliyaviy yoki nomoliyaviy resurslarni kelajakdagi foyda, ijobiy natija yoki ta'lim sifati evaziga yo'naltirish demakdir. Ammo agar ta'lim tizimining tarkibiy qismlarida — ya'ni davlat va xususiy sektor o'rtasida — barqarorlik, ishonch, qonuniy tenglik va infratuzilma jihatdan izchillik bo'lmasa, bu investitsiyalarning o'z vaqtida, oqilona va samarali boshqarilishiga jiddiy to'siq bo'lib qoladi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

XULOSA

Ta'lim investitsiyalarining samaradorligi — bu faqat moliyaviy ko'rsatkichlar bilan emas, balki ta'lim sifati, inson kapitalining o'sishi, bitiruvchilarning bandlik darajasi va ta'limning ijtimoiy foydasi bilan o'lchanadi. O'zbekistonda davlat va xususiy oliy ta'lim muassasalari o'rtasida mavjud farqlar, resurslar notengligi, tizimdagi nomutanosibliklar va boshqaruvdagi kamchiliklarga qaramay, ta'lim investitsiyalaridan samarali natijalarga erishish mumkin. Buning uchun kompleks yondashuv, tizimli islohotlar va hamkorlikka asoslangan strategiyalar zarur. Avvalo, investitsiyalarning maqsadli va aniq yo'nalgan bo'lishi ta'minlanishi kerak. Har bir investitsiya loyihasi aniqlik, shaffoflik va natijaviylik mezonlariga asoslanishi zarur. Ta'limga yo'naltirilgan mablag'lar o'quv infratuzilmasidan tashqari, ayniqsa inson kapitaliga – o'qituvchilar salohiyatini oshirish, raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish, yangi pedagogik metodikalarni joriy etishga sarflanishi lozim. Bu esa ta'lim sifatini oshirish orqali sarmoyaning real ijtimoiy va iqtisodiy foydasini kafolatlaydi.

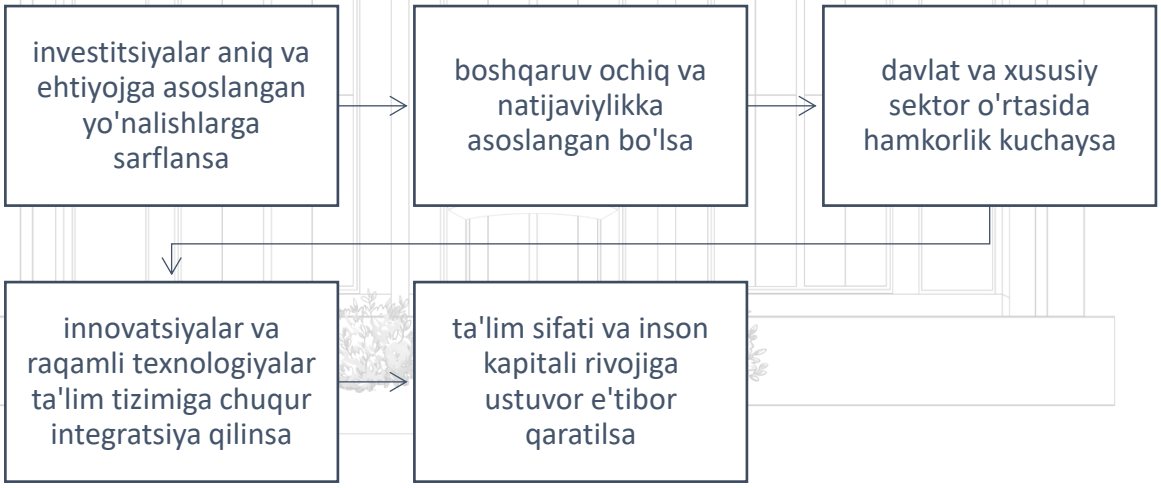
Ikkinchi muhim yo'nalish — bu ta'lim sohasida investitsiya monitoringi va baholash tizimlarini kuchaytirish. Har bir sarmoya evaziga qanday natijalar qo'lga kelingani bo'yicha tizimli hisobotlar, KPI (asosiy samaradorlik ko'rsatkichlari), ochiq statistikalar ishlab chiqilishi zarur. Ayniqsa, xususiy OTMlar ushbu amaliyotni joriy qilsa, bu ularning sarmoyadorlar oldidagi ishonchliligini oshiradi va yangi investitsiyalar uchun yo'l ochadi.

Samaradorlikka erishish uchun davlat va xususiy sektor o‘rtasida sheriklik va muvofiqlik muhim ahamiyatga ega. Davlat tomonidan xususiy OTMlarga grantlar, ilmiy loyihalar uchun subsidiyalar, soliq yengilliklari kabi qo‘llab-quvvatlash choralari yo‘lga qo‘yilishi, bu sohaga sarmoya jalb qilishni rag‘batlantiradi. Xususiy OTMlar esa o‘z navbatida innovatsion ta’lim modellarini, amaliyotga yo‘naltirilgan o‘quv dasturlarini taklif qilib, ta’lim xizmatlarini diversifikatsiya qilishi kerak. Shuningdek, samaradorlikka erishishda raqamli texnologiyalar va ta’limdagi innovatsiyalarni keng joriy etish hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Sun’iy intellektga asoslangan ta’lim platformalari, masofaviy ta’lim imkoniyatlari, onlayn baholash tizimlari investitsiyalarning har tomonlama, shu jumladan masofaviy va qamrovli foyda berishini ta’minlaydi. Bu yondashuv, ayniqsa, infratuzilmasi zaif xususiy OTMlar uchun katta imkoniyatdir.

Nihoyat, investitsiyalarning samaradorligi — bu nafaqat tizim ichidagi boshqaruv va rejalashtirish, balki ijtimoiy ishonch va ta’limga bo‘lgan munosabat bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Agar jamiyatda ta’lim sifati, diplomlar va bitiruvchilar salohiyatiga ishonch bo‘lsa, bu o‘z navbatida investorlar ishonchini oshiradi, talabalarni ko‘proq jalb qiladi va ta’lim muassasalarining iqtisodiy barqarorligiga xizmat qiladi.

Tadqiqotlar natijalari shuni ma’lum qiladi, mavjud muammolar fonida ham ta’lim investitsiyalaridan samaradorlikka erishish mumkin, agar quyidagi shartlar bajarilsa:

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Agar ta’limga yo‘naltirilayotgan investitsiyalar aniq tahlillarga, real ehtiyojlarga va ustuvor yo‘nalishlarga asoslangan holda rejalashtirilsa, boshqaruv ochiq va natijadorlikka yo‘naltirilgan bo‘lsa, shuningdek davlat va xususiy sektor o‘rtasida hamkorlik mustahkam bo‘lsa, bu holat investitsiyalarning haqiqiy samaradorligini ta’minlaydi.Bunday yondashuv, avvalo, ta’lim sifatining oshishiga xizmat qiladi. Resurslarning o‘qituvchilar malakasini oshirish, zamonaviy infratuzilma va innovatsion texnologiyalarni joriy etishga sarflanishi natijasida mehnat bozoriga mos, amaliy ko‘nikmaga ega bo‘lgan bitiruvchilar yetishtiriladi. Boshqaruvda shaffoflik va natijadorlik tamoyillarining ustuvorligi sarmoyadorlar ishonchini mustahkamlaydi. Bu esa korrupsiyaning oldini olib, ta’lim tizimida moliyaviy barqarorlikni ta’minlaydi va yangi sarmoyalarni jalb etish uchun qulay muhit yaratadi. Davlat va xususiy sektor

o‘rtasidagi faol hamkorlik resurslardan oqilona foydalanish imkonini beradi. Xususiy OTMlar innovatsion model va texnologiyalarni joriy etsa, davlat OTMlar o‘z ilmiy va kadr salohiyatini ulashadi. Bu esa ta’lim tizimi raqobatbardoshligini oshiradi. Raqamli texnologiyalar va onlayn platformalarning keng joriy etilishi ta’lim xizmatlarini geografik va ijtimoiy jihatdan ochiq va hamma uchun teng qiladi. Bu inson kapitalini milliy darajada kuchaytiradi. Inson kapitali rivojiga ustuvor e’tibor ta’lim tizimini faqat diplom beruvchi tizim emas, balki iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotning muhim omiliga aylantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori "Ta‘lim sifatini oshirish va ilm-fan sohasini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida" PQ–3775-son qarori, 2018-yil. https://lex.uz/ru/docs/3774516
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni “Ilm-fan va innovatsiyalarni rivojlantirish strategiyasi to‘g‘risida” PF–131-son, 2022-yil. https://lex.uz/docs/5841063
3. Shuls T. V. (1961). Investitsii v chelovecheskiy kapital. – M.: Ekonomika.
4. Bekker G. (1993). Chelovecheskiy kapital: Teoreticheskiy i empiricheskiy analiz. – M.: INFRA-M.
5. Tojiyev A.J. (2020). Xususiy oliy ta‘lim muassasalari rivojlanishining muammolari va istiqbollari. // TDIU ilmiy axborotnomasi, №1.
6. Jo‘rayev N. R. (2021). Ta‘limga investitsiyalarni boshqarishning zamonaviy mexanizmlari. // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, №6.
7. Global Education Monitoring Report (UNESCO, 2022). Non-state actors in education: Who chooses? Who loses? https://unesdoc.unesco.org
8. Finland Ministry of Education and Culture Finnish education system: Investment in equality and quality. https://okm.fi/en/frontpage
9. Statistika agentligi huzuridagi ma‘lumotlar – O‘zbekistonda OTMlar soni, moliyalashtirish shakllari va kadrlar salohiyati statistikasi, https://stat.uz

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

INTEGRATING STEM AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN TEACHING NANOTECHNOLOGY TO PROSPECTIVE PHYSICS TEACHERS

Authors: Anas B.[1], Ali C.[2], Skakov M.[3]
Affiliation: PhD candidate, Sarsen Amanzholov East Kazakhstan University (Kazakhstan, Öskemen)[1]; PhD, Professor, Sakarya University (Turkey, Sakarya)[2]; Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor Sarsen Amanzholov East Kazakhstan University (Kazakhstan, Öskemen)[3].
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17310803

ABSTRACT

This article analyzes the pedagogical possibilities of integrating STEM-educational methodologies and artificial intelligence technologies in the teaching of nanotechnology to future physics teachers. The relevance of the study is determined by the need for a new organization of teaching physics in the conditions of rapid development of science and technology. The goal is to identify innovative approaches aimed at improving the professional competence of future teachers, developing their research skills and increasing the level of digital literacy.

The research methods used were a review of scientific literature, comparative analysis, observation of pedagogical practice and a survey. As a result, it was found that STEM-projects and artificial intelligence tools (virtual laboratories, intelligent testing systems, adaptive learning platforms) increase students' interest in the subject and facilitate the mastery of complex nanotechnological concepts. In addition, it was noted that this approach develops creative thinking and research competence of future teachers.

During the discussion, along with the advantages of this method, some limitations were also highlighted: insufficient material and technical base, the level of teachers' mastery of new technologies, the complexity of integration into the curriculum. In conclusion, it was proven that the integration of STEM and artificial intelligence is an effective way to improve the professional training of future physics teachers. This direction allows for the formation of an innovative model in pedagogical education that meets modern requirements.

Keywords: nanotechnology, STEM education, artificial intelligence, future teachers, physics methodology, innovative teaching.

INTRODUCTION

The rapid development of science and technology in the modern education system requires future teachers to be provided with new professional training. In particular, the use of innovative technologies in teaching physics allows not only to form students' scientific attitudes, but also to develop their research abilities. One of such new directions is the introduction of nanotechnology into the educational process. Nanotechnology is widely used today in various fields, from medicine to electronics, and has become one of the leading directions of science. Therefore, mastering the basic concepts and methods in this field for future physics teachers is an important part of professional competence.

The STEM paradigm (Science, Technology, Engineering, Mathematics) plays a special role in education in the 21st century. STEM education focuses on solving real-life problems by integrating traditional subjects rather than teaching them separately. This approach develops students' practical skills, creative thinking, and the ability to work in a team. Future teachers can adapt the educational process at school to modern requirements by mastering the methodological foundations of STEM education.

Artificial intelligence (AI) technologies are also increasingly being used in modern education. The advantages of AI tools are obvious: they personalize the learning process and allow for accurate analysis of student progress; create conditions for modeling complex nanotechnological phenomena; make experiments safe and accessible through virtual laboratories. However, there are also problematic aspects in the use of AI: insufficient material and technical base, uneven level of digital training of teachers, as well as issues of academic integrity and data security.

Taking into account these advantages and difficulties, the purpose of the study is to identify scientific and methodological opportunities for integrating STEM education and artificial intelligence technologies into the teaching of nanotechnology for future physics teachers and analyze its effectiveness.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

In recent years, interest in the introduction of nanotechnology into the education system has been growing. One of the studies published in 2024 analyzed the experiences in teaching nanotechnology through meta-synthesis and showed that most programs and methods in this area are aimed at developing students' research skills [1]. However, the authors note that such practices are still not systematic, and that programs need to be aligned with specific educational standards.

There are also works on integrating nanotechnology with STEM. For example, a 2024 study showed that teaching nanotechnology concepts to high school students using the TRIZ–STEM approach significantly develops their critical thinking skills [2]. This is also important for future physics teachers, as it helps students master methods for conveying complex scientific concepts in a practical and creative way.

Kazakh scientists have also studied the effectiveness of STEM teaching in physics. A 2024 study shows that teachers' introduction of STEM approaches to their lessons enhances their professional competence and increases students' interest in the subject [3]. This is a useful direction that can be applied in practice for future teachers.

The issue of introducing artificial intelligence (AI) into the educational process has also been frequently discussed in recent years. A review published in 2025 examined the opportunities and challenges of AI in science education, highlighting ethical issues, data quality, and teachers' digital competence as key challenges [4].

There are also examples of practical use of AI in physics. A study published in 2024 demonstrated that individual learning systems based on large-scale language models can deepen students' understanding and develop their ability to work independently [5]. In addition, a 2023 study showed that using generative AI in explaining STEM concepts can develop analogical thinking and make it easier to convey complex concepts in visual-multimodal ways [6].

Overall, research over the past three years has shown that integrating STEM approaches and AI technologies in teaching nanotechnology to future physics

teachers is an effective way to improve their professional competence and develop students' research and critical thinking skills. However, the main problems in this direction include the incomplete formation of a methodological system, as well as ethical and technical limitations in the use of AI tools.

RESEARCH METHODOLOGY

This research work was aimed at identifying the possibilities of integrating STEM education and artificial intelligence into nanotechnology teaching for future physics teachers. The survey method was used as a tool for collecting empirical data during the study. This approach allows for a comprehensive analysis of the attitudes, experiences, and professional values of the respondents and the level of acceptance of innovative technologies by future teachers.

Research design and methodological justification

The main principle in choosing methods is the descriptive nature of the study. This work was not aimed at conducting a specific pedagogical experiment, but at collecting the opinions, attitudes, and subjective experiences of future teachers regarding the learning process. Therefore, the survey was considered an accessible, reliable, and a tool that allows obtaining a lot of information in a short time.

During the study, the structure of the survey was developed based on scientific works published in the last three years (AI in Education, STEM Integration, Nanotechnology Teaching). This data ensured compatibility with internationally recognized pedagogical methodologies.

Survey content and structure

The survey consisted of three main blocks:

1. Level of readiness for nanotechnology. This section asked questions about students' experience at school and higher education, their level of mastery of the topic of nanotechnology, its place and relevance in physics. The answers revealed the students' theoretical knowledge base and their professional outlook.

2. Approach to STEM pedagogy. Here, the importance of integrated teaching methods, the experience of implementing interdisciplinary connections, and the possibility of creating new physics lessons through STEM were considered. Students' opinions on the advantages and potential difficulties of STEM methods were collected.

3. Use of artificial intelligence. This block was aimed at identifying respondents' recognition of AI tools, their experience of using them in the educational process, and obstacles to the introduction of AI (material and technical base, teacher qualifications, ethical issues). In addition, students' hypothetical thoughts about the future role of AI were analyzed.

The survey questions were made in closed and open types. Closed questions were aimed at obtaining quantitative data, while open questions allowed students to freely express their opinions.

The study involved 3rd-4th year students studying in the pedagogical direction. The selection method was purposive, since this audience will be directly involved in teaching physics at school in the future. The age of the participants, their interest in the specialty, and the curriculum corresponded to the research topic.

In general, all students who participated in the survey voluntarily gave their consent and were explained that the results of the survey would be used for scientific

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

purposes only. The principle of anonymity was observed, and the names, educational institutions, or other data of individuals were not recorded.

Data collection and analysis

The survey was conducted online, which increased the accessibility of participants and saved time and resources. The analysis of the collected data was carried out in two directions:

1. Quantitative analysis. The answers to closed questions were described in terms of frequency and percentages. This made it possible to determine the opinions of the majority of students, the prevailing trends, and the general level of attitude.

2. Qualitative analysis. The answers to the open-ended questions were analyzed in terms of content, and the respondents' opinions were grouped. Here, students' views on the difficulties in using AI, their suggestions, and their thoughts on the introduction of STEM education were identified.

To increase the reliability of the research data, the survey questions were previously discussed with experts and methodologically checked. In addition, when analyzing the survey results, qualitative additions were made by interpreting the opinions of students, not limited to quantitative indicators.

To ensure validity, the survey questions were designed in accordance with the specific research objectives and were aimed at covering factors that contribute to improving the professional competence of future teachers.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

The requirements of scientific ethics were strictly observed during the study. The purpose of the study was explained to the participants in advance, and their voluntary participation and anonymity were ensured. Participants had the right to refuse to participate in the survey at any time. The collected data were used only for scientific analysis and were not provided to third parties.

The methods used allowed for a systematic collection of the views of future physics teachers on the integration of STEM and artificial intelligence in nanotechnology teaching. The survey method was an effective tool for identifying their needs, advantages and difficulties in professional training and identifying the potential for introducing innovative pedagogical technologies.

RESULTS

The survey results comprehensively described the attitudes of future physics teachers towards teaching nanotechnology, STEM-educational approaches, and the use of artificial intelligence (AI). In general, the collected data showed that students are ready to accept innovative educational technologies, but certain difficulties and obstacles were also identified.

Level of readiness for nanotechnology

63% of the students who participated in the survey highly appreciated the place and importance of nanotechnology in modern science. However, only 37% of them believe that nanotechnology topics can be adequately covered in the school curriculum. This result indicates the lack of materials on nanotechnology in the curriculum and the methodological difficulties of explaining it.

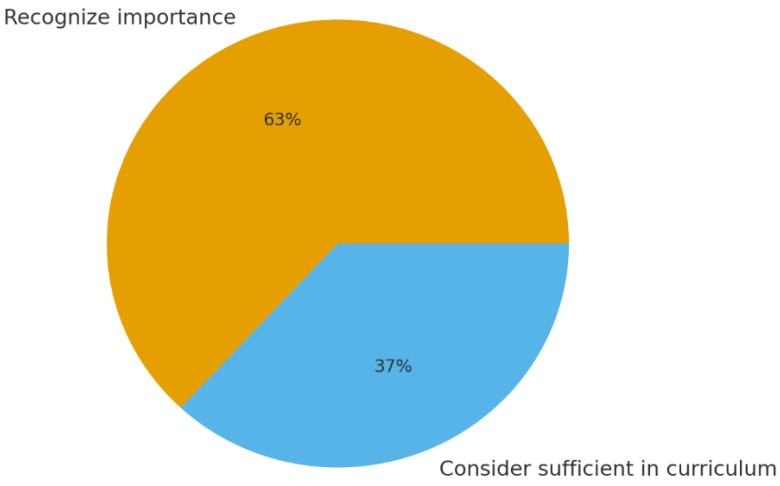

Figure 1. Level of readiness for nanotechnology

In their responses to open-ended questions, the majority of students noted the lack of special laboratory work and practical tools for teaching nanotechnology. This issue is a pressing obstacle for future teachers.

Approach to STEM pedagogy

72% of respondents recognized that STEM education brings a new impetus to physics lessons and strengthens interdisciplinary connections. In particular, the effectiveness of explaining nanotechnology topics through group projects was especially noted.

In addition, 18% noted the lack of time for the full implementation of the STEM approach and the risk of increasing the learning load, while 10% noted that this approach requires additional training from the teacher. This highlighted the need for organizational and methodological support in the implementation of STEM education.

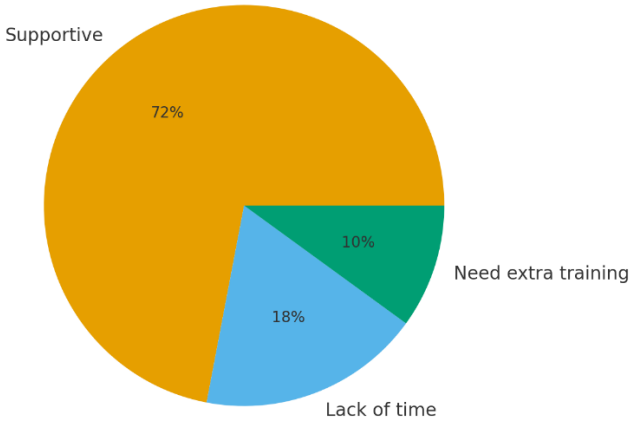

Figure 2. Approach to STEM pedagogy.

The study found that 54% of students were interested in using AI tools in the learning process, and 26% had experience using them in real lessons. The most

commonly used tools were automated calculation programs, virtual laboratories, and educational platforms.

At the same time, 46% reported a number of difficulties in using AI. These included:

· insufficient material and technical base (25%);
· low level of teacher qualification (14%);
· data confidentiality and academic integrity issues (7%).

In their responses to open-ended questions, students noted the potential of AI to improve the quality of teaching, but they also emphasized the need for special training for teachers for its full implementation.

General trends

The survey results revealed that most future teachers are inclined to adopt innovative technologies. However, there are methodological and material difficulties in teaching nanotechnology, time and organizational constraints in implementing the STEM approach, and infrastructural and ethical issues in using AI require resolution.

DISCUSSION

The main goal of this study was to identify the opportunities for future physics teachers to integrate STEM education and artificial intelligence (AI) technologies in teaching nanotechnology. The survey results not only revealed students' attitudes towards innovative teaching methods, but also identified several issues that need to be addressed in the current education system.

Barriers to teaching nanotechnology and solutions

The survey data showed that future teachers highly value the place of nanotechnology in science. However, the main obstacle is the lack of sufficient time and methodological tools for teaching this topic in the school curriculum. One way to solve this is to teach nanotechnology through STEM projects. For example, modeling the operation of nanolayers in solar panels or introducing simple virtual experiments to study the properties of nanomaterials. Such approaches allow for understanding complex scientific concepts at the school level.

Potential and limitations of STEM education

The survey results showed that the majority of students support the STEM approach. For them, interdisciplinary integration enlivens the learning process and creates conditions for the development of students' critical thinking. However, it was found that there are limitations in the full implementation of the STEM approach, such as lack of time and increased workload.

To solve this problem, it is recommended to introduce STEM elements in the form of small modules. That is, it is enough to give small project tasks related to each topic. Also, using the form of group work is considered an accessible approach for future teachers, both in terms of organization and methodology.

Possibilities for integrating artificial intelligence

The results of the study showed that students are very interested in AI technologies, but their practical application is still insufficient. The main obstacles here are the material and technical base and teacher training. In this regard, several effective ways to gradually introduce AI tools can be noted:

1. Automate and explain physics problems. Platforms such as PhysicsAI develop students' logical thinking by showing the solution to the problem step by step. And

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Mindgrasp AI helps to create a brief synopsis of the educational material and conduct a review in the form of a test or question and answer.

2. Virtual laboratories. WhimsyLabs and EON Reality Virtual Labs allow students to conduct physics and nanotechnology experiments in a safe and visual format. This allows for the interpretation of complex experiments without the need for specific equipment.

3. Personal learning trajectories. The Siml.ai platform allows students to learn complex physical models at their own pace through digital simulations, taking into account their initial level. 3D/VR platforms such as Virtual Lab.io support students' independent research and implement independent learning.

Using these tools allows future teachers to consider AI not just as an additional assistant, but as a strategic direction that ensures the education process reaches a new level.

Ways to solve the problems

In general, the study revealed several relevant problem areas:

· Lack of methodological tools for teaching nanotechnology;

· Time and organizational barriers to implementing the STEM approach;

· Infrastructural and qualification limitations in the use of AI technologies.

The following recommendations were made to address these issues:

· Development of special teaching aids on nanotechnology;

· Introduction of the STEM approach through small modules, project tasks and group work;

· Phased introduction of AI tools and training of teachers through special courses.

Scientific and practical significance

The scientific significance of this study is to identify the potential of innovative approaches to teaching nanotechnology based on the perspectives of future teachers. And the practical significance is to suggest specific directions for introducing STEM and AI technologies into the educational process.

Thus, the results of the study not only describe the opinions of students, but also offer modern solutions for improving the education system. This will contribute to increasing the professional competence of future physics teachers and raising the quality of teaching to a new level.

CONCLUSION

This study examined the importance of integrating STEM education and artificial intelligence (AI) technologies into nanotechnology education for future physics teachers. The survey results showed that, despite the high interest of students in innovative approaches, there are a number of practical obstacles. In particular, the lack of methodological tools for teaching nanotechnology, the lack of time to implement the STEM approach, and infrastructural limitations in the use of AI technologies were identified.

Based on the results of the study, the following conclusions were drawn:

· The introduction of STEM projects in nanotechnology education allows future teachers to adapt complex scientific concepts to the school level;

· Implementing the STEM approach through small modules and project tasks makes the learning process more effective and accessible;

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

• The use of AI technologies, in particular, tools such as PhysicsAI, Mindgrasp AI, WhimsyLabs, EON Reality Virtual Labs, Siml.ai, and Virtual Lab.io, takes the educational process to a new qualitative level.

Overall, this study not only demonstrates the effectiveness of innovative approaches aimed at improving the professional competence of future teachers, but also suggests practical ways to improve the education system. The gradual, targeted introduction of STEM and AI technologies is an important direction for ensuring the professional training of future physics teachers in accordance with modern educational requirements.

Acknowledgment

This research was funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP25796559).

REFERENCES

1. Gocmen, A., Karabulut, H., & Kariper, I. A. (2024). Review of studies conducted in nanotechnology education: A meta-synthesis study. Discover Education, 3, 169. https://doi.org/10.1007/s44217-024-00277-6
2. Cavdar, O., Yıldırım, B., Kaya, E., & Akkus, A. (2024). Exploring the Nanoworld: Middle School Students Use TRIZ–STEM in Nanotechnology Education. Journal of Chemical Education, 101(3), 1049-1061. https://doi.org/10.1021/acs.jchemed.3c01031
3. Sydykova, Z. K., & Naushabekov, Z. (2024). The effectiveness of STEM education in school physics. Modern Scientific Method, (6). https://ojs.publisher.agency/index.php/MSM/article/view/3398 ojs.publisher.agency
4. Lee, G., Yun, M., & Zhai, X. et al. (2025). Artificial Intelligence in Science Education Research: Current States and Challenges. Journal of Science Education and Technology. https://doi.org/10.1007/s10956-025-10239-8
5. Jiang, Z., & Jiang, M. (2024). Beyond Answers: Large Language Model-Powered Tutoring System in Physics Education for Deep Learning and Precise Understanding. arXiv Preprint. arXiv:2406.10934. https://doi.org/10.48550/arXiv.2406.10934
6. Cao, C., Ding, Z., Lee, G.-G., Jiao, J., Lin, J., & Zhai, X. (2023). Elucidating STEM concepts through generative AI: A multi-modal exploration of analogical reasoning. arXiv Preprint. arXiv:2308.10454. https://doi.org/10.48550/arXiv.2308.10454

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

AKADEMIK LITSEY O‘QUVCHILARINING MUSTAQIL ISHLASH KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI O‘RNI

Muallif: Artikov Farxod Sayfiddinovich [1]
Affiliyatsiya: Samarqand iqtisodiyot va servis instituti akademik litseyi informatika va axborot texnologiyalari fani o’qituvchisi [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17311076

ANNOTATSIYA

Zamonaviy ta'lim tizimi raqamli texnologiyalarning rivojlanishi bilan yanada takomillashmoqda. Yangi texnologiyalar ta'lim jarayoniga kiritilganida, o‘quvchilarning mustaqil ishlash kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Raqamli texnologiyalar, o‘quvchilarga o‘z bilimlarini kengaytirish, ularga yangi ma'lumotlarni izlash va o‘rganish imkoniyatlarini yaratadi. Xususan, litsey o‘quvchilarining mustaqil ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning o‘rni alohida ahamiyatga ega. Ushbu maqolada, raqamli texnologiyalarni litsey ta'limida qanday qo‘llash va ular yordamida mustaqil ishlash kompetensiyalarini qanday rivojlantirish mumkinligi haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: mustaqil ishlash, kompetensiya, raqamli texnologiyalar, platformalari, baholash vositalari, ta'lim materiallari.

Ta'lim uchun yangi axborot texnologiyalari muhim ijtimoiy innovatsiya hisoblanadi. Texnologiyalarning ijtimoiy-madaniy mohiyati shundan iboratki, ularning paydo bo‘lishi va rivojlanishi jamiyat tomonidan belgilanadi va ular jamiyat xarakteri, rivojlanish yo‘nalishi va uning potentsial imkoniyatlari bilan belgilanadigan turli ijtimoiy-madaniy funksiyalarni bajaradi.

Mustaqil ishlash kompetensiyasi — o‘quvchining o‘z o‘rganish jarayonini boshqarish, bilimlarni izlash, mustaqil fikrlash va o‘z-o‘zini baholash ko‘nikmalarini o‘z ichiga oladi. Bunday kompetensiyalarni rivojlantirish, o‘quvchilarga o‘z bilimlarini amaliyotda qo‘llash, turli vaziyatlarda hal qilinishi kerak bo‘lgan muammolarni mustaqil ravishda tahlil qilish va hal qilish imkonini beradi.

Raqamli texnologiyalar, o‘quvchilarga mustaqil ishlashda yordam beruvchi turli vositalar va imkoniyatlar taqdim etadi. Bular orqali o‘quvchilar o‘quv jarayonida o‘z-o‘zini baholash, o‘qish va izlanishlarni amalga oshirish, jamoa bilan ishlash va ta'lim materiallarini mustaqil ravishda o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Internetning rivojlanishi, o‘quvchilarga yangi bilimlarni izlash va mustaqil o‘rganish imkoniyatlarini yaratadi.

Raqamli ta'lim platformalari, masalan, Moodle, Google Classroom, Khan Academy, Coursera kabi onlayn resurslar, o‘quvchilarga o‘z bilimlarini mustaqil ravishda kengaytirishga yordam beradi. Bu platformalarda o‘quv materiallari, video darslar, testlar, vazifalar va masalalar mavjud bo‘lib, o‘quvchilar o‘z-o‘zini baholash orqali ta'lim jarayonini boshqarishlari mumkin. O‘quvchilar onlayn testlar yordamida

o‘z bilimlarini tekshirishlari va shu orqali mustaqil ishlash ko‘nikmalarini oshirishlari mumkin.

Hozirgi kunda statistika bo‘yicha butun dunyo bo‘ylab online platformalardan foydalanish darajasini quyidagi jadvaldan ham ko‘rish mumkin.

1-jadval

Raqamli platformalardan foydalanish darajasi	
Platforma	Foydalanish darajasi (%)
Moodle	65
Google Classroom	70
Khan Academy	55
Coursera	40
Quizlet	60
Kahoot	50

Raqamli texnologiyalar yordamida o‘quvchilar nafaqat ko‘rish, balki tinglash, amaliy faoliyatni bajarish orqali o‘rganadilar. Masalan, fizikadagi tajriba yoki kimyo laboratoriyasidagi tajribalarni raqamli simulyatsiyalar orqali o‘rganish o‘quvchilarga amaliyot va nazariyani birlashtirish imkoniyatini yaratadi. Bunday interaktiv materiallar, o‘quvchilarning mustaqil ishlashiga yordam berib, ularni faollashtiradi va o‘qish jarayonini qiziqarliroq qiladi. O‘quvchilar o‘zlarining qiziqishlariga mos ravishda materiallarni topish, o‘rganish va o‘z bilimlarini mustahkamlash imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Misol uchun, Google Scholar, JSTOR, ResearchGate kabi platformalarda ilmiy maqolalarni o‘rganish, o‘quvchilarga mustaqil ilmiy faoliyatni olib borish uchun zarur vositalarni taqdim etadi. Raqamli texnologiyalar, o‘quvchilarga masofaviy ishlash va guruhli ishlarni amalga oshirish imkoniyatini yaratadi. Masalan, Google Docs, Microsoft OneNote kabi platformalar orqali o‘quvchilar jamoaviy ishlash va loyihalar ustida birgalikda ishlash imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bunday platformalar, o‘quvchilarga o‘zaro fikr almashish, materiallarni birgalikda ishlab chiqish va baholash imkoniyatini yaratadi. Bu esa, ularning kommunikatsiya va hamkorlik ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Raqamli texnologiyalar yordamida o‘quvchilar o‘z-o‘zini baholash va progressini kuzatish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Onlayn baholash vositalari, masalan, Quizlet, Kahoot, Socrative kabi platformalar orqali o‘quvchilar testlar o‘tkazish, o‘z bilimlarini mustahkamlash va natijalarni baholash imkoniyatiga ega bo‘ladilar. O‘quvchilar o‘zlarining muvaffaqiyatlarini kuzatish, xatolarni aniqlash va ularni tuzatish orqali o‘z-o‘zini yaxshilash imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bu jarayon, mustaqil o‘rganish va o‘z bilimlarini baholash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

O‘quvchilarda raqamli texnologiyalar orqali rivojlanadigan ko‘nikmalarni quyidagi jadval asosida tahlil qilish mumkin bo‘ladi.

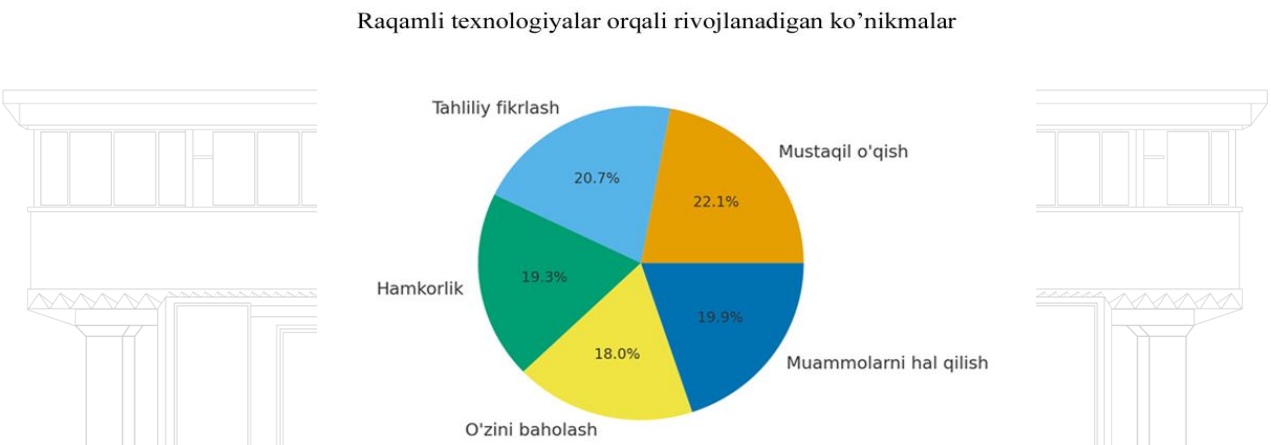
2-jadval

Ko‘nikma	Rivojlanish darajasi (%)
Mustaqil o‘qish	80
Tahliliy fikrlash	75
Hamkorlik	70

O‘zini baholash	65
Muammolarni hal qilish	72

2-jadvaldan ko‘rinib turibdiki, raqamli texnologiyalar eng avvalo o‘quvchilarda mustaqil o‘qish (80%) va tahliliy fikrlash (75%) ko‘nikmalarini kuchli rivojlantiradi. Shuningdek, hamkorlik (70%) va muammolarni hal qilish (72%) ko‘nikmalari ham sezilarli darajada shakllanadi. O‘zini baholash (65%) esa nisbatan pastroq ko‘rsatkichni tashkil etadi.

Agarda texnologiyalar orqali rivojlanadigan ko‘nikmalarni 100 % deb oladigan bo‘lsak, mustaqil o‘qish, tahlily fikirlash, hamkorlik, o‘zini baholash va muammolarni hal qilish bosqichlari taqsimlanishini quyidagi diagrammada ko‘rishimiz mumkin.

1-rasm

XULOSA

Raqamli texnologiyalar, litsey o‘quvchilarining mustaqil ishlash kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Ular o‘quvchilarga o‘z bilimlarini mustaqil ravishda kengaytirish, izlanishlar olib borish, onlayn platformalar orqali o‘qish va tahlil qilish imkoniyatlarini taqdim etadi. Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar o‘quvchilarning guruhli ishlar qilish, interaktiv materiallar orqali bilim olish va o‘z-o‘zini baholash kabi ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Raqamli vositalar va platformalar, o‘quvchilarni mustaqil ishlashga undaydi, ta'lim jarayonini samarali va qiziqarli qiladi. Shuning uchun, ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarni qo‘llashning samarali va kengroq yo‘llarini izlash, o‘quvchilarning kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullaeva, M. (2020). Raqamli texnologiyalar va ularning ta'lim jarayonidagi o‘rni. Pedagogika va ta'lim texnologiyalari jurnal, 12(3), 45-56.
2. Asimov, S., & Karimov, A. (2021). Akademik ta'limda innovatsion yondashuvlar va raqamli texnologiyalar. Ta'lim nazariyasi va amaliyoti jurnali, 9(2), 78-85.
3. Khan Academy. (2023). O‘quvchilar uchun o‘z-o‘zini o‘rganish platformasi. Khan Academy. URL: https://www.khanacademy.org/
4. Alimov, R., & Mahmudov, I. (2019). Mustaqil ishlash va raqamli texnologiyalar: Ta'limda yangi imkoniyatlar. O‘zbekiston pedagogikasi jurnali, 5(2), 112-118.

5. Shayxov, B. (2022). O‘qitishda raqamli texnologiyalar va ularning samaradorligi. O‘quv jarayonini raqamlashtirish konferensiya ma'ruzasi, Toshkent, 213-220.
6. Google Education. (2023). Onlayn o‘qish va ta'lim platformalari. Google Education. URL: https://edu.google.com/
7. Sodikov, D. (2021). Raqamli texnologiyalar yordamida ta'lim jarayonini takomillashtirish. Innovatsion pedagogika jurnali, 8(4), 40-46.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA JISMONIY TARBIYANI O‘QITISH JARAYONIDA SPORT O‘YINLARIDAN FOYDALANISH

Mualliflar: Ashurov Maqsud Usmonovich [1], Hasanova Xurshida Azimqulovna [2]
Affiliyatsiya: 63-maktab jismoniy tarbiya o‘qituvchisi [1], 43-maktab boshlang’ich sinf o‘qituvchisi [2]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17311201

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada boshlang‘ich sinflarda jismoniy tarbiya fanini o‘qitishda milliy sport o‘yinlaridan foydalanishning afzalliklari yoritilgan. Bir nechta asosiy o‘zbek milliy o‘yinlari ro‘yxati keltirib o‘tilgan. Ulardan dars jarayonida foydalanish va o‘quvchilarning ko‘nikmalarining rivojlantirishda bo‘lgan ahamiyati haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, jismoniy tarbiya, milliy sport o‘yinlari, sog‘lom turmush tarzi, interaktiv darslar, faol turmush tarzi..

KIRISH

Bugungi davrda, ayniqsa, globallashuv hamda internet texnologiyalari rivojlangan asrimizda yoshlarga sog‘lom turmush tarzini targ‘ib etish hamda ularni jismoniy faol yoshlar sifatida ulg‘aytirish dolzarb masalalardan biri bo‘lib kelmoqda. Chunki, zaamonaviy texnologiyalar nafaqat yoshlarda, balki kattalarda ham nofaol turmush tarzini shakllantirib qo‘ymoqda. Bunga asosiy sabab esa, ularning qulayligidadir. Ular inson hayotidagi barcha kundalik ehtiyojlarni qondira olish imkoniyatiga egadir. Zero, “Texnologiya, qaysi sohada bo‘lishidan qat’iy nazar, olimlar va boshqa mutaxassislar va manfaatdor tomonlar uchun diqqat markazida bo‘lishining sabablaridan biri shundaki, u bizning kundalik faoliyatimizga qulaylik qo‘shadi, shu bilan birga vaqtni tejaydi va hayot sifatini yaxshilaydi” [Sharipov, 207].

Jismoniy faollikni ta’minlash ustuvor vazifa bo‘lib turgan mana shunday vaziyatda, bolalarga sog‘lom turmush tarzini targ‘ib etish muhim hisoblanadi. Bunda esa jismoniy tarbiya fani alohida ahamiyatga egadir. Ushbu fanni ularga qiziqarli va esda qolarli holda olib borish uchun esa darslarning faqatgina nazariya va oddiy mashqlardan iborat holda emas, interaktiv shaklda o‘tkazilishi juda muhimdir. Chunki, Interaktiv mashg‘ulotlar, shu jumladan, jamoaviy bahs-munozaralar, rolli o‘yinlar, dars o‘yinlari, yangi texnologiyalarga asoslangan o‘yinlar dars jarayonida o‘ziga xos dinamik va faol muhit yaratadi” [Yaqubova, 2024: 309]. Darhaqiqat, interaktiv o‘yinlar darslarni yanada qiziqarli qilishga katta xizmat qiladi. Xuddi shunday texnikalarni jismoniy tarbiya darsiga ham joriy qilish mumkin, faqat bu dars jarayonida texnika va texnologiyalardan vaqtni o‘lchash yoki jarayonni nazorat qilish uchungina foydalanish lozim.

Ta’kidlab o‘tilishi muhim bo‘lgan yana bir jihatlardan biri bu bugungi kunda milli sport o‘yinlari qamrovi, ulardan foydalanish kamayib ketayotganidadir. Milli sport

o‘yinlari azaldan madaniyatimizning ajralmas bir qismi bo‘lib kelgan. Ularni asrash, avloddan avlodga yetkazish esa bizning burchimiz hisoblanadi.

Milliy sport o‘yinlari xalq og‘zaki ijodining tarkibiy qismi bo‘lib, asrlar davomida avloddan-avlodga o‘tib kelayotgan madaniy meros sanaladi. Ular nafaqat jismoniy mashqlar tizimini, balki xalqning qadriyatlari, urf-odatlari va ijtimoiy hayot tarzini ham o‘zida aks ettiradi. “O‘zbekistonda milliy sport turlari uzoq tarixiy ildizlarga ega bo‘lib, xalqimizning boy madaniyati, urf-odatlari va an'analari bilan chambarchas bog‘liqdir. Bu sport turlari xalq hayoti, urushlar va tabiat sharoitlariga moslashgan bo‘lib, o‘ziga xos jismoniy va ma'naviy fazilatlarni shakllantiradi. Milliy sport o‘yinlari o‘zbek xalqining kuch-qudrati, chidamliligi va jasorati namunasini ko‘rsatadi” [ifazo.uz]. Shu bois, ularni jismoniy tarbiya darslariga tatbiq etish o‘quvchilarni sog‘lomlashtirish bilan bir qatorda, ularda milliy o‘zlikni anglash, madaniy merosga hurmat, jamoaviylik va raqobatbardoshlik tuyg‘ularini shakllantirishda ham samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi. Asosiy milliy sport turlari qatoriga **“Chillak”, “Arqon tortish”, “Oq terakmi — ko‘k terak”, “Ko‘z bog‘lash”, “Quvlashmachoq”, “Kurash”, “Qarabtep (lanka) o‘yini, “Berkinmachoq”, “Arg‘amchi ustida sakrash”, “O‘rtaga tushar”, “Laylak keldi”, “Besh tosh” va “Eshak mindi” kabi milliy sport o‘yinlarini misol qilishimiz mumkin. Quyida mana shu o‘yinlarning boshlang‘ich sinflarda joriy qilinishi va o‘ynash tartibi haqida ma’lumot beriladi.**

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

1. **“Chillak”** o‘yini xalqimizning qadimiy o‘yinlaridan biri hisoblanib, unis inf doirasida va dars jarayonlarida bemalol qo‘llash mumkin. Bu o‘yin odatda ochiq havoda juftlik yoki jamoa tarzida o‘ynaladi. U o‘quvchilarning tezkorligi, diqqatni jamlash qobiliyati va mo‘ljal olish qobiliyatini rivojlantiradi. Shuningdek, nafas olish va qon aylanish jarayonini ham yaxshilaydi.

2. **“Arqon tortish” o‘yini ikki guruhga bo‘linib o‘ynaladi. Ushbu o‘yin o‘quvchilarda** kuchni to‘g‘ri taqsimlash, jamoaviy harakat va o‘zaro hamjihatlikni rivojlantirishga xizmat qiladi.

3. **“Oq terakmi — ko‘k terak”** o‘yini ikki jamoaga bo‘lingan holda o‘ynaladi. Bu kabi harakatli o‘yinlar bolalarda chaqqonlik, chidamlilik va o‘z vaqtida qaror qabul qilish ko‘nikmalarini hosil qiladi. Ushbu o‘yinni oyoq, qo‘l ko‘nikmalarini rivojlantirish hamda o‘quvchilarning umumiy chidamliligini oshirishga mo‘ljallangan darslarda ishlatish mumkin.

4. **“Ko‘z bog‘lash”** o‘yinida guruh doirasida kattaroq xona yoki ochiq maydonda o‘ynaladi. Lekin atrofda xalaqit beradigan buyumlar bo‘lmasligi lozim. Bu o‘yin orqali o‘quvchilarda sezgirlik, o‘zaro ishonch va hamkorlik ruhini tarbiyalash mumkin.

5. **“Kurash” o‘yini ko‘proq juftlik tarzida o‘ynaladi. Ushbu o‘yinni o‘quvchilar orasida navbatma navbat o‘ynatish mumkin. Bu o‘yin m**illiy sport turi sifatida bolalarda nafaqat kuch va bardoshlilikni, balki matonat, jasorat hamda o‘zini himoya qilish qobiliyatini ham shakllantiradi.

6. **“Qaraptep (lanka) o‘yini”** to‘g‘risida birinchi bor Abu Ali Ibn Sinoning “Tib qonunlari” asarida ma’lumotlar qayd etilgan [Burhonov, 2024: 110]. Ushbu o‘yin o‘quvchilarning chaqqonlik, tezkorlik mahoratini, shuningdek, oyoq bilan ishlash qobiliyatini oshiradi. Ushbu o‘yinni oyoq bilan ishlash asosiy vazifa hisoblangan darslarda qo‘llash maqsadga muvofiq bo‘ladi.

7. **“Berkinmachoq”** o‘yinini kengroq maydonda o‘ynash maqsadga muvofiq bo‘ladi. Ushbu o‘yin oddiy ko‘ringani bilan, o‘quvchilar uchun qiziqarli bo‘ladi va ularda bir qator, jumladan, chaqqonlik, tezkorlik, chidamlilik va yugurish kabi jismoniy sifatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

8. **“Arg‘amchi ustida sakrash”** mashg‘uloti individual yoki guruh shaklida o‘ynalishi mumkin. Guruh doirasida o‘ynalganda ishtirokchilar ketma-ket navbat bilan sakrab o‘tishlari kerak bo‘ladi. Ushbu o‘yin o‘quvchilarning sakrash, kutish, sezgirlik va diqqatini oshirishga xizmat qiladi. Uni sakrash ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan darslarda qo‘llash ayni muddao bo‘ladi.

9. **“O‘rtaga tushar”** o‘yini guruh, bir sinf ichida barcha o‘quvchilarni qamrab olgan holda o‘ynash mumkin bo‘lgan milliy sport o‘yinlaridan biri hisoblanadi. Ushbu o‘yin jamoaviy ishlash qobiliyatlarini rivojlantirib, sinf o‘quvchilari orasida ahillik va birdamlikni rivojlantiradi. Shuningdek, o‘yin yugurish, tutib olish, qochish va sakrash kabi harakatlarni ham o‘z ichiga olganligi sababli, uni har turli ko‘nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan dars mashg‘ulotlarida qo‘llash mumkin.

10. **“Laylak keldi”** ham o‘zbek xalq o‘yinlaridan biri hisoblanadi va u yoshroq o‘quvchilar orasida ko‘proq foydalanilishi mumkin. Ushbu o‘yin odatda, uch nafar o‘quvchini o‘z ichiga qamrab olinadi. Lekin ko‘proq o‘quvchilar guruhida o‘ynalsa yanada qizarliroq tus oladi. Ushbu o‘yin o‘quvchilarning qo‘l motorikasini rivojlantirish, diqqatini oshirish hamda hushyorlik, sezgirligini rivojlantirishga xizmat qiladi.

11. **“Besh tosh”** o‘yini ko‘proq qizlar orasida o‘ynalib kelingan o‘yin hisoblanadi. Ammo undan ham jismoniy tarbiya darsini yanada qiziqarli o‘tkazish maqsadida fodyalanish mumkin. Ushbu o‘yin o‘quvchilarning tezkorlik, ziyraklik, tez qaror qabul qilish va e’tiborlilik qobiliyatini rivojlantiradi. Bu milliy o‘yin turidan, qo‘l va diqqatni oshirishga mo‘ljallangan jismoniy tarbiya darslarida foydalanish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

12. **“Eshak minda”** o‘yini bayram va sayllarda, maktablarda tanaffus vaqtlarida va jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarida hamda bolalarning boshqa bo‘sh vaqtlarida katta qiziqish bilan o‘ynalib kelinmoqda [Burhonov, 2024: 110]. Bu o‘yinni o‘ynash uchun hech qanday sport anjomlari kerak bo‘lmaydi, bir maydonning o‘zi yetarli bo‘ladi. Ushbu o‘yinni bolalarda sakrash, yugurish, bellashuv, jamoaviy ishlash, ijtimoiylashish kompetensiyalarini rivojlantirish uchun ishlatish mumkin.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich ta’limda jismoniy tarbiya fanini o‘qitishda milliy sport o‘yinlaridan foydalanish nafaqat o‘quvchilarning jismoniy rivojlanishini ta’minlaydi, balki ularning psixologik, ijtimoiy va ma’naviy barkamolligida ham muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Milliy sport o‘yinlari orqali bolalarda chaqqonlik, kuch, chidamlilik, intizom, tartib-intizom va jamoada ishlash kabi hayotiy zarur kompetensiyalar shakllanadi. Shuningdek, o‘yinlar o‘quvchilarning o‘z xalqining qadriyatlari va an’analariga bo‘lgan hurmatini oshiradi, ular milliy merosni chuqur anglab, uni asrab-avaylash zarurligini his etadilar. Bu esa yosh avlodni sog‘lom turmush tarziga o‘rgatish, mustaqil fikrlash, muloqotchanlik va yetakchilik ko‘nikmalarini shakllantirishda samarali vosita hisoblanadi. Kelgusida mazkur yo‘nalishda qo‘shimcha ilmiy tadqiqotlar olib borish, turli yosh guruhlari uchun metodik tavsiyalar ishlab chiqish va milliy sport o‘yinlarini innovatsion yondashuvlar asosida uyg‘unlashtirish ta’lim sifatini yanada oshirishga xizmat qiladi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Milliy va harakatli o‘yinlarni jismoniy tayyorgarlik mashg‘ulotlarida qo‘llanilishi: O‘quv qo‘llanma/ Burhonov B.H. – T.: O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Malaka oshirish instituti, 2024. 110-bet.
2. Sharipov, Abdumalik. «TEXNIKA VA TEXNOLOGIYALARNING INSON HAYOTIDAGI O‘RNI». Barqaror taraqqiyot va rivojlanish tamoyillari 2, вып. 5 (б. д.): 207.
3. Yaqubova, Nigora. «THE IMPACT OF INTERACTIVE ACTIVITIES ON LEARNING OUTCOMES IN ENGLISH CLASSROOM», 31 июль 2024 г. doi:10.5281/ZENODO.13253738.
4. https://ifazo.uz/o%CA%BBzbek-milliy-sport-turlari/

AN’ANAVIY XONANDALIK IJROCHILIGINI RIVOJLANTIRISHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA OVOZ XUSUSIYATLARI

Muallif: Axmatov Shaxzod Akramovich [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti “Musiqa ta’limi va san’ati” yo’nalishi magistratura II-bosqich talabasi [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17311471

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada an’anaviy o‘zbek xonandalik ijrochiligini zamonaviy bosqichda rivojlantirish masalalari va ovoz xususiyatlari tahlil etiladi. Xususan, milliy vokal san’atining tarixiy ildizlari, ovoz chiqarish texnikasi, tembr va diapazon kabi ovoz xususiyatlari o‘rganilib, ularni saqlab qolish va takomillashtirishda zamonaviy yondashuvlarning ahamiyati yoritiladi. Maqolada innovatsion pedagogik usullar , raqamli texnologiyalar va zamonaviy musiqa vositalarining an’anaviy ijrochilik bilan uyg‘unlashuvi bo‘yicha amaliy tavsiyalar keltiriladi. Shuningdek, yosh avlod xonandalarini tayyorlashda milliy qadriyatlar asosidagi yondashuv bilan birga, zamonaviy estetik talablarni ham inobatga olish zarurligi asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari an’anaviy san’atning barqaror rivoji va uning zamonaviy musiqiy makonda munosib o‘rin egallashiga xizmat qilishi mumkin.

Kalit so‘zlar: Ta’lim, innovatsiya, texnologiya, xonandalik, tenor, bariton, yo‘g‘on bas, ashula, Ovoz tembri, ijro uslublari.

Bugungi kunda ta’lim jarayonida zamonaviy pedagogik, innovatsion va axborot texnologiyalaridan foydalanish masalasiga katta e’tibor qaratilmoqda. An’anaviy ta’lim metodlarining o‘rnini asta-sekin o‘zlashtirishga yo‘naltirilgan, interaktiv va mustaqil izlanishga asoslangan yondashuvlar egallab bormoqda. Bu yondashuvlar talabalarning tayyor bilimlarni yod olishiga emas, balki ularni mustaqil topish, tahlil qilish, xulosa chiqarish kabi ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. O‘qituvchi esa bu jarayonda bilim beruvchi emas, balki o‘quvchi shaxsini rivojlantirishga yo‘naltirilgan vositachi sifatida ishtirok etadi.

Shu nuqtai nazardan, oliy ta’lim tizimida ta’lim-tarbiya jarayonini takomillashtirish, zamonaviy texnologiyalarni samarali joriy etish, ilg‘or pedagogik tajribalarni o‘rganish va ularni amaliyotga tatbiq etish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, san’at ta’limida, jumladan, an’anaviy xonandalik ijrochiligini o‘qitishda innovatsion yondashuvlardan foydalanish — nafaqat ijro mahoratini oshiradi, balki milliy musiqa merosimizni zamonaviy talablar asosida yangicha ifoda etish imkonini ham yaratadi.

Insoniyat tarixida qo‘shiq va musiqa eng yaqin hamroh, ruhiy tayanch va madadkor sifatida muhim o‘rin egallab kelgan. Musiqa va ashulaning betakror kuchi odamzotni hayotga muhabbat, ezgulikka intilish va yuksak g‘oyalarga undagan. Sozlar chalinganda inson tanasidagi ruhiy quvvat uyg‘onib, qo‘l-oyoq, tana harakatlari, yuz va ko‘z ifodalarida, eng avvalo esa ovozda o‘z ifodasini topgan.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Qadimiy manbalardan biri bo‘lmish “Avesto” dagi madhiyalar qo‘shiq shaklida kuylanib ijro etilgan. Qolaversa o’rta asrlarda harbiy maqsadlarda aynan musiqadan harbiy yurishlar jangga kirish oldidan maxsus harbiy ansambllar askarlarga ruhiy madad berish maqsadida turli kuylar ijro etishgan. Shuningdek, **“Qur’oni Karim”** ham Payg‘ambarimizga ovoz va ohang orqali nozil bo‘lib, uning oyatlari xush ovoz va qiroat bilan tilovat qilinganda yanada ta’sirchan bo‘lishi qayd etiladi. Azonni baland pardalarda go‘zal ohang bilan aytish an’anasi esa Hazrati Bilol orqali davom etib kelayotgani ma’lum. Demak, insoniyat azaldan muqaddas g‘oyalarni kuchli so‘z va ohang vositasida o‘z qalbi va boshqalarga singdirib kelgan.

Ovozning tembri va jarangdorligi ko‘pincha inson yashaydigan hududning tabiiy-iqlimiy sharoitiga bog‘liq bo‘ladi. Masalan, dengiz va okean bo‘ylarida yashovchi xonandalar ovozi odatda keng ko‘lamli, jarangdor va turli tembr boyligiga ega bo‘ladi. Issiq iqlimli hududlarda esa ovoz biroz quruqroq va kamroq jarangdor bo‘lib, ko‘pincha tenor va bariton diapazonlari uchraydi. Shimoliy mintaqalarga qarab borgan sari esa ovoz turlari chuqurlashib, tenor, bariton, bas hamda yo‘g‘on bas kabi diapazonlarning ustunligi kuzatiladi. Hatto Shimoliy Muz okeani yaqinida bas ovozli xonandalar ko‘plab uchrashi ma’lum.

Shu bois xonanda ovoziga uning jismoniy tuzilishi va tabiiy muhit katta ta’sir ko‘rsatadi. Ba’zan gastrol safarlari vaqtida xonandaning ovozi moslashmay qolishi, bo‘g‘ilib qolishi kuzatilsa, ayrim holatlarda aksincha, boshqa mamlakatlarda uning ovozi yanada ochilib, o‘z yurtida sezilmagan jarangdorlik kasb etishi mumkin. Bunda nafaqat iqlim va havoning tozaligi, balki xonandaning kayfiyati, xordiq chiqarganligi, hatto iste’mol qilgan ovqati ham muhim ahamiyatga ega. Kayfiyati tushkun bo‘lgan xonandaning ijrosi ham xiralashadi. Shuning uchun sahnaga chiqayotgan ijrochi o‘zini ruhan tetik va ko‘tarinki ruhda his qilishi zarur hisoblanadi.

O‘zbek milliy musiqa ijrochiligi qadimiy an’analar va boy madaniy merosga asoslanadi. Xususan, xonandalik san’ati ovozning xilma-xilligi, rang-barang ijro uslublari hamda keng badiiy imkoniyatlari bilan alohida ajralib turadi. Shu boisdan ushbu masalani nazariy va amaliy jihatdan o‘rganish, ularning o‘ziga xos xususiyatlarini ilmiy asosda tahlil qilish va zamonaviy kasbiy ta’lim jarayoniga tatbiq etish bugungi kunda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Tadqiqotchilarning ta’kidlashicha, milliy musiqiy merosni ilmiy izlanishlar orqali chuqur o‘rganish nafaqat san’at rivoji, balki yosh avlodning ma’naviy kamoloti uchun ham muhim omil hisoblanadi.

O‘zbekiston hududida shakllangan musiqiy maktablar — Farg‘ona–Toshkent, Buxoro–Samarqand, Xorazm va Surxondaryo–Qashqadaryo an’analari — umumiy mushtaraklik bilan bir qatorda, o‘ziga xos ijro uslublariga ega. Har bir hududning ashulachilik maktabi o‘ziga xos vokal uslub, ovoz imkoniyatlari va badiiy talqin uslublari bilan ajralib turgan. Shu bois masalani Farg‘ona vodiysi misolida tahlil qilish ilmiy jihatdan alohida qiziqish uyg‘otadi.

Farg‘ona–Toshkent maktabi ashulachilik an’analarida xonandalar ovoz sifatlariga ko‘ra bir necha turkumlarga ajratilgan: nor ovoz, tik yoki jarangdor ovoz, jarangdor kuvrak ovoz, kuyuk tik (jarangsiya) ovoz, bo‘zak yoki moda ovoz, pang ovoz hamda ishkami ovoz. Ushbu tasnif xonandalar vokal imkoniyatlarini belgilash, ularning ijro doirasini aniqlashda muhim o‘rin tutgan. Ma’lumki, vokal ijrochilikda ovoz diapazoni, tembr, kuch va jarangdorlik ijro sifatining asosiy mezonlaridan biri sanaladi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

An’anaviy musiqiy merosda ovozning rangi, jarangdorligi, kuchi, shiradorligi shu bilan birga badiiy imkoniyatlari turlicha bo‘lgan. O‘tmishda musiqashunoslar va ijrochilar ovoz turlarini tavsiflashda maxsus atamalar va iboralardan foydalanishgan bo‘lib, bu terminologiya xonandalik san’atining o‘ziga xos nazariy asosini tashkil qilgan. Shu jihatdan qaraganda, milliy musiqa ijrochiligi tajribasida ovoz turlari bo‘yicha mavjud tasnif nafaqat ijro amaliyoti, balki musiqiy ta’lim jarayonida ham alohida metodik ahamiyatga ega bo‘lishi mumkin.

XULOSA

Bugungi globallashuv davrida ta’lim jarayonini takomillashtirish, xususan, san’at va xonandalik ijrochiligi sohasida innovatsion yondashuvlarni joriy etish muhim ahamiyat kasb etmoqda. An’anaviy ustoz–shogird tajribasi asrlar davomida milliy musiqiy merosimizni avloddan-avlodga yetkazishda asosiy vosita bo‘lib kelgan bo‘lsa, hozirgi davrda uni zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalari bilan uyg‘unlashtirish zaruriy vazifalardan biridir.

Maqom ijrochiligida ustoz–shogird tizimi azaldan muhim o‘rin egallagan. Bu tizim nafaqat ijro mahoratini, balki badiiy tafakkurni shakllantirishda ham asosiy vosita bo‘lib kelgan. Zamonaviy davrda esa mazkur an’anani innovatsion metodlar bilan uyg‘unlashtirish, xususan, raqamli texnologiyalar, audio-video materiallar va interaktiv pedagogik usullarni qo‘llash ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shu tariqa, milliy qadriyatlar asosida shakllangan ustoz–shogird tajribasini zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan uyg‘unlashtirish o‘zbek musiqiy merosini saqlash va rivojlantirishda muhim bosqich hisoblanadi. Tadqiqotlar ham ko‘rsatadiki, an’anaviy ijrochilikni innovatsion yondashuvlar bilan uyg‘unlashtirish yosh kadrlarni tayyorlashda samarali natijalar beradi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ф.Мамадалиев. “Миллий мусиқа ижрочилиги масалалари” 2001 й.10-11 бетлар
2. Qodirov R. O‘zbek xalq musiqa ijrochiligi tarixi. – Toshkent: Fan, 2015.
3. Abdurashidov Sh. O‘zbek xonandalik maktablari va ularning o‘ziga xos xususiyatlari. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2012.
4. Xalilov N. O‘zbek vokal ijrochiligi: an’analar va zamonaviylik. – Toshkent: San’at, 2018.
5. Turanova I. OLIY TA’LIMTIZIMIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

XALQARO TAJRIBALAR: SO‘ROVGA ASOSLANGAN TA’LIM ORQALI O‘QUVCHILARDA TADQIQOTCHILIK KO‘NIKMASINI SHAKLLANTIRISH

Muallif: Axunjanova Shirmonoy Isroiljonovna [1]
Affiliyatsiya: Farg‘ona vilyati PMM fizika va astronomiya fani metodisti [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17311562

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada xalqaro tajribalarni o‘rganishning ahamiyati va tabiiy fanlar samaradorligini oshirishda so‘rovga asoslangan ta’lim metodi orqali tadqiqotchilik ko‘nikmasini shakllantirish yo‘llari haqida fikr yuritilgan. So‘rovga asoslangan ta’lim turlari va ularga doir topshiriq namunalari keltirilgan. PISA topshiriqlari asosida amaliy va kichik tajribalarni tashkillash, 3I, savollar piramidasi va bilim ko‘prigi metodlarini amalda qo‘llash orqali ta’lim sifatini oshirish asoslari keltirilgan.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Kalit so‘zlar: xalqaro tajriba, so‘ovga asoslangan ta’lim, mini tajribalar, 3I, savollar piramidasi, bilim ko‘prigi,strukturalangan so‘rov, boshqariladigan so‘rov, ochiq so‘rov.

KIRISH

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5712-son qarori ijrosiga muvofiq zamonaviy innovatsion iqtisodiyot talablariga javob beradigan xalqaro PISA, TIMSS, PIRLS dasturlarda o‘quvchilarning ishtirokini ta’minlash va natijalarga erishish belgilangan. “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi” asosida ushbu dasturlarda ishtirok etish masalasi yanada mustahkamlab qo‘yildi. Konsepsiyaning maqsadli ko‘rsatkichlariga ko‘ra PISA baholash dasturi reytingida O‘zbekistonning 2030-yilga kelib, birinchi 30 ta ilg‘or mamlakatlar qatoriga kirish maqsadlari ilgari surilgan.[1]

Ta’lim sifatini baholash bo‘yicha xalqaro tajribalarni o‘rganish, mavjud tizimni har tomonlama qiyosiy tahlil qilish, tegishli yo‘nalishdagi xalqaro va xorijiy tashkilotlar, agentliklar, ilmiy-tadqiqot muassasalari bilan yaqindan hamkorlik qilish, ta’lim sifatini baholash bo‘yicha xalqaro loyihalarni amalga oshirish, zamon talablariga javob beradigan munosib milliy baholash tizimini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.[2] Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, dars sifati o‘quvchilarning ta’lim olishiga ta’sir ko‘rsatuvchi eng muhim omil hisoblanadi.O‘qituvchining vazifasi o‘quvchilarga ma’lumot taqdim etishdan iborat emas.Dastavval o‘qituvchining o‘zi o‘quvchilarga muayyan tushuncha yoki ko‘nikmani egallash nima uchun muhim ekanligini anglaydi. So‘ngra bu ma’lumotlardan foydalanib o‘quvchilarda muayyan tushuncha yoki ko‘nikmani rivojlantirishga yordam beradigan o‘quv topshiriqlarini qo‘llaydi. Nazariy bilimlarni amaliyotda qo‘llay olish qobiliyatining shakllanishi natijasida, o‘quvchilar sinfda o‘rgangan bilimlarini sinfdan tashqaridagi real muammoli

vaziyatlarda qo‘llabgina qolmasdan, balki o‘rganganlarini fanlararo bog‘liqlik asosida tahlil qila oladilar.[3]

Zamonaviy o‘quvchi bu tezkor fikrlovchi bo‘lib, u tanqidiy va ijodiy fikrlashda o‘z bilimini qo‘llay oladi. Bunday kognitiv ko‘nikmalar muntazam amaliyot (loyihaga asoslangan darslar) yordamida rivojlanadi.

O‘quvchilarning faol ishtiroki o‘quvchilar va materiallar o‘rtasidagi chuqurroq aloqani ta’minlaydi. O‘quvchilarning faol o‘rganishini rag‘batlantiradi, so‘rovga asoslangan ta’lim ularni savollar berishga va o‘quv jarayonida ishtirok etishga undashda samaralidir. So‘rovga asoslangan ta'lim o‘quvchilarga yuqori darajadagi savollar va real hayot tajribasini taqdim etuvchi o‘quvchiga yo‘naltirilgan o‘qitish usulidir. O‘qituvchilar odatda bilim va faktlarni taqdim etadigan an‘anaviy ta’limdan farqli o‘laroq, o‘quvchilardan javoblarni o‘zlari o‘rganish va tekshirishni talab qiladi. Bunday holda, o‘qituvchi ma’ruzachi o‘rniga fasilitator rolini o‘ynaydi va chuqur ta’lim muhitini yaratadi. Misol uchun, o‘qituvchilar so‘rovga asoslangan ta’limni amalga oshirish uchun fan tajribalarini sinfga kiritishlari mumkin. Amaliy tajribalar o‘tkazish orqali talabalar fanga oid savollarni berishlari va natijalarni tahlil qilishni o‘rganishlari mumkin. So‘rovga asoslangan ta’limning yana bir misoli - ekskursiyalardir. O‘quvchilar tarixiy joylar va tabiiy yashash joylari kabi o‘qishlari bilan bog‘liq joylarga tashrif buyurganlarida mavzularni chuqurroq tushunishlari mumkin. Haqiqiy dunyo muammolariga bevosita ta’sir qilish ham tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi, chunki talabalar o‘z sinfida o‘rgangan narsalari va atrofdagi dunyo o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganadilar.[4]

So‘rovni o‘qitish va o‘rganish uchun juda ko‘p turli xil tushuntirishlar va ushbu kontekstlarda mavjud bo‘lishi mumkin bo‘lgan turli darajalari mavjud.

Strukturalashtirilgan so‘rov (Structured Inquiry): O‘qituvchi savol va jarayonni belgilaydi. *Masalan (Fizika)*: “Yorug‘likning sinishi qanday sodir bo‘ladi?” – O‘quvchilar prizma yordamida tajriba o‘tkazadilar.

Boshqariladigan so‘rov (Guided Inquiry): O‘qituvchi savol beradi, lekin o‘quvchilar jarayonni o‘zlari rejalashtiradilar. *Masalan (Biologiya)*: “Fotosintez jarayoniga issiqlik qanday ta’sir qiladi?” – O‘quvchilar o‘simlik barglari bilan tajriba rejasini tuzadilar.

Ochiq so‘rov (Open Inquiry): O‘quvchilar savol va jarayonni o‘zlari belgilaydi. *Masalan (Geografiya)*: “Mahalliy iqlim o‘zgarishining sabablari nimada?” – O‘quvchilar ma’lumot to‘playdi va xulosa chiqaradi.

Tadqiqotchilik ko‘nikmalari maktabda dars yoki darsdan tashqari mashg‘ulotlarda ularning yoshiga, bilim darajasiga va mustaqil fikrlash qobiliyatiga qarab kichik tajribalar orqali, muammo o‘rtaga qo‘yish, ularga yechim izlash, **bosqichma-bosqich tadqiqotlar olib borilganda** rivojlanadi.[4]

Tadqiqot–sifat jihatidan yangi moddiy va ma'naviy qadriyatlar yaratadigan yoki subyektiv yangini yaratish natijasi bo‘lgan faoliyat jarayoni.Bu **muayyan savolga javob topish, muammoni o‘rganish yoki yangi bilim yaratish maqsadida ma’lumot yig‘ish, tahlil qilish va xulosa chiqarish jarayoni**dir. Boshqacha qilib aytganda **Tadqiqot** — bu biror narsani chuqurroq tushunish uchun **“Nega?”, “Qanday?”, “Nima uchun?”** degan savollarga **ilmiy asosda** javob topishga bo‘lgan harakatdir.

O‘quvchilarda tadqiqotchilik ko‘nikmalarini shakllantirishga yo‘naltirilgan bir qator innovatsion metodlarni tavsiya qilmoqchiman. Asosiy e’tibor o‘quvchilarni tabiiy fanlarda izlanish va muammoli vaziyatlarni hal qilish jarayonlariga faol jalb etishga qaratiladi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

3I Metodi (Ilmiy savol qo‘yish – Izlanish – Ishlab chiqish):

O‘quvchilar uch bosqichda ishladilar:

Ilmiy savol qo‘yish: Real hayotga oid muammolar asosida mazmunli ilmiy savollarni shakllantirish.

Izlanish: Tajribalar o‘tkazish, dalillar yig‘ish va natijalarni tahlil qilish.

Ishlab chiqish: Olingan natijalar asosida yangi yechimlar, modellar yoki izohlarni ilgarisurish.

Ushbu bosqichlar o‘quvchilarning tadqiqotchilik ko‘nikmalarini bosqichma-bosqich rivojlantirib, bilimlarini amalda qo‘llashga imkon berdi.

Tabiiy fanlardan misol (Biologiya, 8-sinf):

Ilmiy savol qo‘yish: “Nima uchun xona o‘simliklari yorug‘likka qarab o‘sadi?”

Izlanish: O‘quvchilar o‘simliklarni turli sharoitlarda (yorug‘lik bor va yo‘q joyda) kuzatadi, fotosintez jarayonini tushuntiruvchi nazariyani o‘rganadi.

Ishlab chiqish: O‘z kuzatuvlari asosida kichik loyiha taqdim etadilar: “O‘simliklarning yorug‘lik manbaiga yo‘nalishi – fototropizm hodisasi”.

“Savollar piramidasi” metodi:

Bu metod o‘quvchilarga turli kognitiv darajadagi savollarni shakllantirishga yordam beradi — sodda faktlarga asoslangan savollardan tortib, murakkab tahliliy va baholovchi savollargacha. Piramida orqali savollar asta-sekin chuqurlashib, o‘quvchilarni ilmiy izlanishga yaqinlashtirdi va mustaqil tadqiqot olib borishga yo‘naltirdi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Tabiiy fanlardan misol (Kimyo, 7-sinf):

Oddiy savol: Osh tuzi nimadan iborat?

Izohli savol: Nega osh tuzi suvda eriydi?

Tahliliy savol: Tuz eritmasi elektr tokini o‘tkazishi mumkinmi? Nega?

Tadqiqot savoli: Tuzli eritmaning o‘tkazuvchanligini qanday tajriba orqali isbotlash mumkin?

Shu orqali o‘quvchilar nafaqat faktlarni biladi, balki chuqurroq ilmiy tadqiqot olib borishga o‘tadi.

Bilim ko‘prigi metodi:

Ushbu faoliyatda o‘quvchilar ilgari o‘zlashtirgan tushunchalarni yangi bilimlar bilan bog‘lash uchun guruhli muhokama va muammoli topshiriqlarni bajarishdi. “Bilim ko‘prigi” qurish orqali ular turli tabiiy fan mavzulari o‘rtasida mantiqiy aloqalarni o‘rnatib, bilimni chuqurroq o‘zlashtirish va uni real vaziyatlarda qo‘llash imkoniga ega bo‘ldilar.

Mazkur metodlar uyg‘unligida o‘quvchilarning nafaqat tadqiqotchilik ko‘nikmalari, balki tabiiy fanlarni o‘rganishga bo‘lgan motivatsiya va qiziqishi ham sezilarli darajada oshdi.

Tabiiy fanlardan misol (Fizika, 9-sinf):

Eski bilim (boshlang‘ich nuqta): O‘quvchilar og‘irlik kuchi haqida biladi.

Yangi bilim (ko‘prik): Erkin tushish tezlanishi, jismning havoda va vakuumda tushishi.

Amaliy bog‘lanish: O‘quvchilar qog‘oz va toshni tushirib ko‘rishadi, keyin vakuum haqidagi videoni tahlil qilishadi.

XULOSA

Har qanday jism vakuumda bir xil tezlikda tushishi tushuntiriladi.

Xulosa o‘rnida aytgandaSo‘rovga asoslangan metodlar : **“3I modeli”, “Savollar piramidasi”** va **“Bilim ko‘prigi”dan** foydalanish o‘quvchilarning ilmiy savodxonligini rivojlantirishda sezilarli natijalar beradi.O‘quvchilar mazmunli ilmiy savollar qo‘yish va oddiy tajribalar loyihalashda faolroq bo‘la boshlaydilar.

1)**3I modeli** ularni oddiy kuzatuvdan tizimli tadqiqot va dalillarga asoslangan xulosalargacha olib boradi;

2)**Savollar piramidasi** o‘quvchilarni sodda faktlardan murakkab, tahliliy va tadqiqotga yo‘naltirilgan savollargacha ko‘tarilishiga yordam beradi;

3)**Bilim ko‘prigi** esa avvalgi bilimlarni yangi tushunchalar bilan bog‘lab, tabiiy fanlarni izchil o‘rganish imkonini beradi;

4)Umumiy natijada o‘quvchilarni darslarga qiziqishi ortadi, muammoli vaziyatlarni hal qilish ko‘nikmalari rivojlanadi va PISA tipidagi topshiriqlarga tayyorgarligi yaxshilanadi.

Bu natijalar shuni ko‘rsatadiki, tabiiy fanlar ta’limida tadqiqotga asoslangan metodlarni tizimli qo‘llash ilmiy savodxonlik uchun zarur bo‘lgan kognitiv va amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 29.04.2019 dagi “O‘zbekiston respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5712-son Farmoni
2. A.A.Ismailov va b. Xalqaro tadqiqotlarda o‘quvchilarning tabiiy-ilmiy savodxonligini baholash (Kimyo, biologiya, fizika, geografiya fani o‘qituvchilari, metodistlari va soha mutaxassislari uchun metodik qo‘llanma). Ta‘lim inspeksiyasi huzuridagi Ta‘lim sifatini baholash bo‘yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi. – Toshkent, 2019-yil
3. N. Kuchkarova, M.Gadi, H. Burxonxo‘jayeva va b.Yuksalish sari 45 daqiqa (Samarali dars uchun tavsiyalar) G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot.-Toshkent,2024yil
4. https://en.wikipedia.org/wiki/Inquiry-based_learning

THE IMPORTANCE AND RELEVANCE OF TEACHING APPLIED MATHEMATICS IN HIGHER EDUCATION

Authors: Begimqulov Fozil Khidirovich [1]
Affiliation: Nordic International University, Senior Lecturer, Department of Economics and Business Management [1].
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17311689

ABSTRACT

This article analyzes the challenges in teaching Applied Mathematics in higher education and suggests ways to overcome them. The main purpose of the study is to develop students' skills in applying theoretical knowledge to real-life situations. The key problem identified is the insufficient understanding of the concept of function, which leads to difficulties in applying mathematical concepts such as derivatives and integrals in practice. As a methodology, mathematical modeling, analysis through real-life examples, and observational approaches were employed. The findings indicate that the use of practical examples and modeling methods increases students' interest in the subject and fosters the development of skills necessary for their professional careers. In conclusion, it is recommended to widely implement practical examples and modeling approaches in the teaching process.

Keywords: Applied Mathematics, mathematical modeling, function, education, application.

INTRODUCTION

Applied Mathematics provides an opportunity to connect theoretical concepts with real-life situations. The relevance of the topic lies in the fact that today, mathematical models are widely used in economics, healthcare, ecology, information technologies, and other fields. Teaching this discipline in higher education through modern approaches plays a crucial role in developing students' analytical and creative thinking. The main aim of the research is to improve students' ability to link theoretical knowledge with practice in the teaching of Applied Mathematics.

METHODOLOGY

The research employs mathematical modeling, analysis of real-life examples, as well as observation and comparison methods. During the learning process, functions, their derivatives, and integrals were explained in connection with practical examples. Moreover, the effectiveness of the discipline was examined through student interviews and observations [1-4].

ANALYSIS

Mathematical knowledge is primarily abstract in nature, whereas Applied Mathematics focuses on solving problems and examples encountered in real life. For instance, issues related to economic and financial indicators, industrial growth,

healthcare, environmental research, hydrometeorological data, tourism, historical monuments, human life, psychology, anatomy, factors influencing information processing in the human brain, and data transmission systems are considered. Through such examples, the wide applicability of mathematics is demonstrated.

The use of modern information technologies-such as animations, graphical materials, diagrams, and tables-enriches students' imagination and fosters interest in the subject. While teaching this discipline, students' varying levels of preparedness were also taken into account. Particularly in higher education, the transition to a credit-based system also presupposes the organization of distance learning. From this perspective, the main idea of this article is that without understanding what a function is, it is difficult to comprehend why operations on functions are needed or why derivatives and integrals must be calculated. Indeed, all processes and phenomena can be represented as functions. Even everyday statements can be expressed functionally. For example, the commonly heard expression, *"I am ten times richer than you,"* can be written in the form of a function. Many similar examples can be observed in real life. A complete understanding of functions forms the foundation for acquiring specialized knowledge [5-7].

Applied Mathematics also introduces concepts such as demand and supply, total cost, total profit, net profit, mathematical modeling, and empirical curve fitting. Any real-life process or phenomenon expressed in mathematical terms is called a mathematical model. In algebra, functions are often treated as models. Mathematical models allow predictions about possible outcomes of processes. If the predictions are inaccurate or if experimental results do not match model outcomes, then the model must be revised or abandoned. Any model can be reconstructed by incorporating new data. Typically, mathematical models represent continuous processes. For instance, mathematical models exist that can accurately predict population growth rates.

The algorithm for constructing a mathematical model consists of six stages:

1. Selecting a real-life problem.
2. Collecting relevant data.
3. Analyzing the data.
4. Constructing the model.
5. Testing and refining the model.
6. Explaining and forecasting outcomes.

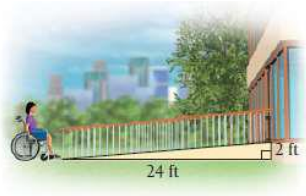
The analysis shows that students who master the concept of functions through practical examples are better able to understand subsequent mathematical concepts. For example, economic models, demand and supply curves, total and net profit calculations are widely used in practice. Similarly, in architecture and technology, concepts such as slope and gradient, when explained through real-life examples, significantly increase students' interest in the subject.

The application of slope can be observed in many areas of daily life. For example, in road construction, slope percentages such as 2%, 3% and 6% are used to indicate the steepness of a road when ascending a hill. A 3% slope ($3\% = \frac{3}{100}$) means that for every 100 meters of horizontal distance, the road rises by 3 meters [5].

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

In architecture, the slope of a roof is of great importance: the steeper the roof, the less snow accumulates on it.When designing wheelchairs, slope is also carefully considered. For accessibility, the gradient of a ramp should not exceed $\frac{1}{12}$.

Furthermore, many applications on devices such as iPod, iPhone, and Samsung smartphones can evaluate whether slope levels are correctly or incorrectly set. To understand gradient practically, hold your hand parallel to the ground — this represents a 0^0 gradient. If your hand is raised at a 45^0 angle, the gradient corresponds to 100%; at a 22.5^0 angle, it equals about 41%; and at a 3.5^0 angle, the gradient is only 6%. This is another clear example of how slope is applied in real life [5-9].

Through the above-mentioned examples and problems, we have illustrated several real-life applications of slope and gradient. Such practical applications play a crucial role in preparing students for their future professional activities.

REFERENCES

1. Kuysinov, O. A. (2021). Improving the methodologies of raising the effectiveness of continuous education on the basis of ensuring content consistency. Actual Problems of Modern Science, Education and Training, Electronic Journal, July.
2. Topilov, K. (2024). Methods in Searching Knowledge: An Exploration in Philosophy of Science. Nordic Press, 1(0001).
3. Yusuf, R., Widiasari, W., Lizein, B., Rahmat, M. H. B., & Khasan, T. (2023). Citizen Participation in Developing Community Empowerment in Tourist Villages. Journal of Social Science Global, 1(1), 43–48.
4. Shorakhmetov, Sh., Asroqulova, D. S., Qurbanov, J. J. (2011). Higher Mathematics for Economists: A Study Guide for the Ministry of Higher and Secondary Specialized Education of the Republic of Uzbekistan.
5. B.J. Kadirkulov, F.Kh.Begimkulov, “On a nonlocal problem of the Bitsadze-Samarskii type for an elliptic equation with degeneration,” Lobachevskii J. Math., 2025, Vol. 46, No. 1, pp. 448–456.
6. Kadirkulov B.J., Begimqulov F. X. On the solvability of the Bitsadze-Samarskii type problem for a fractional analogue of the Laplace equation // Bull. Inst. Math., 2025, Vol.7, ISSN-2181-9483 No 6, pp. 152-158
7. Abdullayev O.X., Begimqulov F.X. About one non-local problem for the degenerating parabolic-hyperbolic type equation // Konuralp Journal of Mathematics Volume 2. No. 1 pp. 12/23 (2014). C. 12-23.
8. Абдуллаев О. Х., Бегимкулов Ф. Х. Об исследование краевых задач типа задачи Франкля с разрывным условием склеивания для вырождающегося уравнения смешанного типа // Доклады Адыгской (Черкесской) Международной академии наук. 2012 Том.14. № 1. стр-14. 9-22

9. Бегимкулов Ф.Х. Об одной краевой задаче для уравнения смешанного типа с двумя перпендикулярными линиями вырождения // Scientific Reports Of Bukhara State University 2024/12 (117) Стр.61-71.

SIFATLI TA’LIMNI TA’MINLASHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA INFRATUZILMANING ROLI: XALQARO VA MILLIY TAJRIBA ASOSIDA TAHLIL

Mualliflar: Bekturdiyev Sanjarbek Sharifboyevich[1], Tursunova Sadoqat Abdusalomovna [2], Bekmurzayeva Ozoda Murodqosim qizi [3]
Affiliyatsiya: Toshkent ijtimoiy innovatsiya universiteti [1], Toshkent davlat texnika universiteti [2]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17312930

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada sifatli ta’limning barqaror taraqqiyotdagi o‘rni va ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqotda milliy va xalqaro manbalar asosida ta’lim sifati tushunchasining nazariy asoslari, uni belgilovchi omillar hamda sifatli ta’limni ta’minlash mexanizmlari yoritilgan. Shuningdek, O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan ta’lim tizimidagi islohotlar, pedagogik jarayonning modernizatsiyasi, o‘qituvchi malakasini oshirish, infratuzilmani takomillashtirish va raqamli texnologiyalarni joriy etish bo‘yicha amaliy chora-tadbirlar tahlil qilingan. Maqolada sifatli ta’limning ijtimoiy adolat, iqtisodiy o‘sish va ekologik barqarorlikka ta’siri ko‘rsatilgan hamda xalqaro tajribalar asosida taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: sifatli ta’lim, barqaror taraqqiyot, ta’lim islohotlari, innovatsion pedagogika, inson kapitali, o‘qituvchi malakasi, raqamli ta’lim, inklyuzivlik, xalqaro standartlar, ta’lim samaradorligi.

KIRISH

Bugungi globallashuv sharoitida har bir davlatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti, inson kapitalining rivojlanish darajasi va raqobatbardoshligi, avvalo, ta’lim tizimining sifati bilan belgilanadi. Ta’lim sifatini oshirish barqaror taraqqiyotning eng muhim omillaridan biri bo‘lib, u nafaqat milliy iqtisodiy o‘sishni, balki inson resurslarining intellektual salohiyatini rivojlantirishni ham ta’minlaydi. Shu sababli, sifatli ta’lim bugungi kunda jamiyat taraqqiyotining kafolati sifatida e’tirof etilmoqda.

Shu bilan birga, ta’lim tizimida sifatsizlikka olib keluvchi ayrim muammolar ham mavjud: infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi, o‘qituvchilarning raqamli savodxonlik darajasi pastligi, ta’lim jarayonining nazorat va baholash tizimlarida samaradorlikning yetarli emasligi. Shu sababli, xalqaro tajriba va mahalliy amaliyotni uyg‘unlashtirgan holda ta’lim sifatini ta’minlash mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb vazifa sifatida qaralmoqda.

Mazkur maqolada sifatli ta’limni ta’minlashda xorijiy tajribalar va O‘zbekiston ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar solishtirma tahlil qilinadi. Shuningdek, ta’lim sifatiga ta’sir etuvchi asosiy omillar, infratuzilma va raqamli texnologiyalar roli, o‘qituvchilar malakasini oshirish tizimi hamda barqaror rivojlanishga erishish yo‘lidagi istiqbollar yoritiladi.

XXI asrda inson kapitali har qanday davlatning strategik resursi sifatida qaralmoqda. Barqaror iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotga erishishning asosiy omili —

sifatli ta’lim tizimini yaratishdir. Sifatli ta’lim nafaqat bilim va ko‘nikmalarni shakllantiradi, balki jamiyatda ijtimoiy adolat, madaniy bag‘rikenglik, ekologik ong va innovatsion fikrlashni rivojlantiradi. Shu bois, Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan qabul qilingan Barqaror taraqqiyot maqsadlari (SDG – Sustainable Development Goals) ichida 4-maqsad — “Sifatli ta’limni ta’minlash” alohida e’tibor markazida turadi.

So‘nggi yillarda dunyo mamlakatlari ta’lim tizimini modernizatsiya qilishda raqamli texnologiyalar, innovatsion o‘qitish metodlari va sifat menejmenti tizimlariga tayanmoqda. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, ta’lim sifatini oshirishda davlat siyosati, ilmiy salohiyat, pedagogik kadrlar malakasi, o‘quv infratuzilmasi va raqamli muhitning rivojlanish darajasi muhim rol o‘ynaydi. Masalan, OECD va UNESCO ma’lumotlariga ko‘ra, rivojlangan davlatlarda ta’lim jarayoniga raqamli texnologiyalarni keng joriy etish natijasida o‘quvchilarning mustaqil o‘rganish, tahliliy fikrlash va ijodiy yondashuv qobiliyatlari sezilarli darajada oshgan.

Ta’lim sifatini ta’minlash masalasi barcha mamlakatlarda dolzarb bo‘lib, u siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni belgilovchi muhim ko‘rsatkich sifatida e’tirof etiladi. Xalqaro tashkilotlar — UNESCO, OECD, World Bank tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ta’lim sifati milliy rivojlanishning asosi bo‘lib, yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash, innovatsiyalarni joriy etish va aholi farovonligini oshirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda ta’lim sohasida keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, Prezidentning 2022-yil 11-maydagi “Ta’lim sifatini oshirish va ilmiy faoliyatni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ–244-sonli qarori, 2030-yilgacha mo‘ljallangan “Ta’limni rivojlantirish milliy strategiyasi” hamda “Raqamli O‘zbekiston – 2030” dasturi bu boradagi muhim hujjatlar hisoblanadi. Ushbu islohotlar ta’limning barcha bosqichlarida sifatni oshirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish, o‘qituvchilarning malakasini oshirish va ta’lim muassasalarini xalqaro standartlarga moslashtirishni ko‘zda tutadi [1,2].

Biroq, mavjud tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ta’lim sifatini baholashda bir qator tizimli muammolar mavjud: o‘qituvchilarning malaka darajasi yetarli emasligi, infratuzilma va texnik baza farqlari, hududiy tengsizlik, o‘quv dasturlarining zamonaviy mehnat bozori talablariga mos emasligi va raqamli texnologiyalarning yetarli darajada qo‘llanilmayotgani. Shuning uchun, ta’lim tizimini rivojlantirishda innovatsion yondashuv, tahlilga asoslangan boshqaruv va xalqaro tajribalarni moslashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolaning maqsadi — sifatli ta’lim tushunchasining nazariy asoslarini yoritish, barqaror taraqqiyotdagi o‘rnini aniqlash hamda O‘zbekiston ta’lim tizimida sifatni oshirish bo‘yicha mavjud muammolar va takliflarni tahlil qilishdan iborat. Maqola doirasida xorijiy tajribalar, milliy strategiyalar va ilmiy adabiyotlar tahlil qilinadi, ta’lim sifatiga ta’sir etuvchi omillar o‘rganiladi va barqaror taraqqiyotga xizmat qiluvchi samarali model ishlab chiqish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi [3].

Sifatli ta’lim va barqaror taraqqiyot: umumiy konsepsiyalar. Barqaror taraqqiyot maqsadlari (SDG — Sustainable Development Goals) doirasida sifatli ta’lim (Goal 4) xalqaro e’tibor markazida turadi. UNESCO, World Bank, OECD kabi tashkilotlar sifatli, inklyuziv va teng imkoniyatli ta’limni aholining turli guruhlari uchun ta’minlash — ijtimoiy adolat, iqtisodiy o‘sish va ijtimoiy barqarorlik uchun muhim element deb hisoblaydilar. Masalan, global tadqiqotlar sifatli ta’lim indikatorlarini aniqlashda

professor-o‘qituvchilarning malakasi, infratuzilma va ta’lim muassasalarining jihozlanishi, ta’limda ma’lumot almashuv va doimiy o‘quvga asoslangan yondashuvni muhim deb ko‘rsatadi [4,5].

Shuningdek, ESD (Education for Sustainable Development) kontseptsiyasi ham sifatli ta’lim va barqaror taraqqiyot o‘rtasidagi bog‘liqlikni kuchaytiradi: ta’lim mazmuni nafaqat akademik bilim, balki ijtimoiy, ekologik omillarni ham o‘z ichiga olishi kerak. Bu yondashuvlar hozirgi zamonda global miqyosda keng tarqalgan.

O‘qituvchilarning sifati va malakasi: ko‘pgina tadqiqotlarda sifatli ta’limni ta’minlashda pedagog xodimlar malakasi, ularning professional rivojlanishi, motivatsiyasi muhim omil sifatida ko‘riladi.

Infrastruktur va jihozlanish: maktablar, sinflar, texnologiyalar, o‘quv materiallari va laboratoriyalar bo‘yicha yetarli jihozlanganlik ta’lim sifatini oshirishda muhimligiga urg‘u berilgan.

Ta’lim jarayonining inkluzivligi: ya’ni barcha guruhlar — qizlar, kam ta’minlangan hududlar, imkoniyati cheklangan o‘quvchilar uchun teng imkoniyatlar yaratish.

Ma’lumotlarga asoslangan boshqaruv va baholash tizimi: natijalarni o‘lchash, baholash, statistik ma’lumotlar asosida qarorlar qabul qilish.

Xalqaro muammolar

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Resurslarning teng bo‘lmasligi (rural vs urban hududlar, mamlakat ichida infratuzilma farqliligi) — ba’zi o‘quv muassasalari jihozlashda yetishmovchilik, o‘qituvchilarning malakasi pastligi kabi muammolar.

Moliya va byudjet ajratmalari cheklanganligi — ta’limni yaxshilash uchun mablag‘ yetmasligi, infratuzilma va o‘qituvchilarga rag‘bat berishdagi kamchiliklar.

Ta’lim mazmuni va darsliklarning zamonaviy ehtiyojlarga mos emasligi, 21-asr ko‘nikmalarini yetarlicha qamrab olmayotgani.

Xalqaro yechim va yaxshi tajribalar

Doimiy professional rivojlanish (CPD — Continuing Professional Development) dasturlari orqali o‘qituvchilarning kompetensiyalarini oshirish.

*Ta’lim muassasalaridagi moddiy-texnik bas*ini yaxshilash, laboratoriyalar, texnologiyalar, internet imkoniyatlarini kengaytirish.

Ta’lim sifatini baholashda xalqaro standartlar va sertifikatsiyalarni joriy etish, benchmarking.

Ta’lim vaqti va metodologiyalarni yangilash, darslik va kurslar mazmunini zamonaviy sharoitlarga moslashtirish, 21-asr ko‘nikmalarini (critical thinking, kreativlik, raqamli ko‘nikmalar) kiritish [6,7].

Inklyuziv ta’lim, gender tengligi va chekka hududlar uchun maxsus dasturlar.

Mahalliy amaliyot: O‘zbekiston misoli

O‘zbekistonda ta’lim sifati va barqaror taraqqiyot kafolatini oshirish bo‘yicha amalga oshirilgan tadqiqotlar va islohotlar quyidagilar:

maktablarning sifatini baholashda asosiy omillar sifatida o‘qituvchilar sifati (yuqori toifali o‘qituvchilar soni), hududiy farqlar (qishloq va shahar), ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar (uylardagi bandlik, daromad darajasi) muhimligi aniqlangan.

xususiy va davlat oliy ta’lim muassasalari o‘rtasidagi farqlarni tahlil qiladi: xususiy muassasalarda infratuzilma kamchiliklari, pedagog innovatsiyalarni joriy etishda sekinlik, talabalar tanlovida omillar.

ta’lim sifatini ta’minlashda nazariy va amaliy asoslar, sifat kafolatining xalqaro, Bologna jarayonidagi standartlar, ichki va tashqi baholash mexanizmlari muhokama qilingan.

Amaliy islohotlar ham mavjud — masalan, maktablarda sifatni oshirish yo‘lida o‘qituvchilarning malakasini oshirish, sertifikatsiyasi, darslik va o‘quv materiallarini modernizatsiya qilish tashabbuslari.

Adabiyotlarda hali shuni ko‘rsatadili batafsil o‘rganilmagan yoki ma’lumotlari izchiligi cheklangan jihatlar mavjud: va bularni quyidagilarda ko‘rishimiz mumkin [8].

1. Ta’lim natijalarini ijtimoiy-barqarorlik nuqtai nazaridan o‘lchash: sifatli ta’limning ekologik, gender, hududiy adolat kabi barqaror taraqqiyot elementlariga qanchalik mos ekanligi bo‘yicha empirik tadqiqotlar kam sonli.
2. Texnologiyalar va raqamli o‘zgarishlarning ta’siri: pandemiya davri onlayn ta’lim kengayishi, texnologik infratuzilmaning imkoniyatlari va cheklanishlarini chuqur o‘rganish zarur.
3. Innovatsiyalarni joriy etishdagi to‘sqinliklar: pedagogik metodlar, dars tizimi, ta’lim muhitining innovatsiyaga ochiqligi, mahalliy madaniyat va til masalalari singari omillar.
4. Ta’lim siyosati va byudjet ajratmalari samarasi: qancha moliyaviy resurs ajratilyapti, bu resurslar naqadar samarali ishlatilayapti — xususan, chekka hududlar va kam resurslarga ega maktablarda.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

O‘zbekiston ta’lim tizimida hududiy adolatni ta’minlash: qishloq va shahar maktablari, kam resursli hududlarni rivojlantirish; o‘qituvchilarning yetkazib berilishini yaxshilash [9,10].

O‘qituvchilarning malakasini oshirish — doimiy malaka oshirish kurslari, sertifikatlash, xalqaro tajribalardan foydalanish.

Infratuzilma va texnologiyalarni yangilash: sinf jihozlari, laboratoriyalar, IT resurslar, internet aloqasi.

Ta’lim sifatining baholash tizimini mustahkamlash — natijalarni muntazam o‘lchash, standartlashtirilgan testlar, xalqaro benchmarking.

Ta’lim mazmunini zamonaviylashtirish: darslik va kurslar orqali 21-asr ko‘nikmalarini integratsiyalash, muvofiqlashtirilgan pedagogik yondashuv.

Siyosiy va moliyaviy qo‘llab-quvvatlashni kuchaytirish: davlat siyosati, moliyalashtirish, ta’limga oid islohotlarning monitoring va baholashi.

Adabiyotlar shuni ko‘rsatadiki, sifatli ta’lim — barqaror taraqqiyot uchun muhim omil bo‘lib, xalqaro va mahalliy tajribalarda ba’zi umumiy omillar (o‘qituvchilarning malakasi, infratuzilma, baholash tizimi, inkluzivlik) alohida o‘rin egallaydi. O‘zbekistonda bu sohalarga e’tibor qaratilmoqda, lekin hududiy farqliliklar, resurs yetishmovchiligi va innovatsiyalarni joriy etishdagi sekinliklar hanuz mashg‘ulotda.

XULOSA

Sifatli ta’lim tizimini shakllantirish va uni barqaror taraqqiyotning asosiy omiliga aylantirish bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biridir. Dunyo tajribasi shuni ko‘rsatadiki, iqtisodiy o‘sish, ijtimoiy barqarorlik va innovatsion rivojlanish bevosita ta’lim sifati bilan uzviy bog‘liqdir. Xalqaro tashkilotlar – UNESCO, OECD, World Bank tomonidan ilgari surilgan konsepsiyalar shuni tasdiqlaydiki, sifatli ta’lim inson kapitaliga sarmoya kiritishning eng samarali shakli bo‘lib, u nafaqat bilim darajasini, balki jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy faolligini ham oshiradi.

Xalqaro tajribani o‘rganish natijalariga ko‘ra, ta’lim sifatini oshirishda quyidagi omillar muhim ahamiyatga ega: pedagogik kadrlar salohiyati, o‘quv dasturlarining moslashuvchanligi, o‘quv infratuzilmasining zamonaviy talablarga javob berishi, baholash tizimining adolatli va natijaga yo‘naltirilganligi, shuningdek, raqamli texnologiyalarni qo‘llash darajasi. Ushbu omillar uyg‘unligi ta’lim tizimini samarali boshqarish va natijadorlikka erishishning kafolatidir.

Shu nuqtai nazardan, O‘zbekiston uchun eng muhim vazifa — xorijiy ilg‘or tajribalarni mahalliy sharoitga moslashtirgan holda, milliy modelni takomillashtirishdir. Bunda ta’lim sifatini boshqarishning yagona tizimini yaratish, raqamli platformalar asosida ochiq ta’lim muhitini kengaytirish, fan, ishlab chiqarish va ta’lim o‘rtasidagi integratsiyani chuqurlashtirish muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev. “Yangi O‘zbekistonni birgalikda barpo etamiz”. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021. – 350 b.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi PQ–244-sonli qarori “Ta’lim sifatini oshirish va ilmiy faoliyatni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. – Toshkent, 2022.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. “2030-yilgacha mo‘ljallangan Ta’limni rivojlantirish milliy strategiyasi”. – Toshkent, 2023.
4. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. – Paris: UNESCO Publishing, 2017. – 60 p.
5. UNESCO Institute for Statistics. Global Education Monitoring Report 2023/2024: The Role of Technology in Education. – Paris: UNESCO, 2024.
6. OECD. Education at a Glance 2023: OECD Indicators. – Paris: OECD Publishing, 2023.
7. World Bank. The Road to Learning: Reimagining Education for Development. – Washington, D.C.: The World Bank Group, 2022.
8. Turdiyeva M.I., Buriyeva Ch. “The Quality and Efficiency of Private and Public Higher Education in Uzbekistan”. Edu. Vis. 2025, 1 (4), 851-857.
9. Jamoliddinovich, U. B. “Fundamentals of Quality Assurance in the Higher Education System of Uzbekistan.” CAJOTAS 2022, 3, 197-202.
10. Ubaydullayev Utkirjon; Dushanov Begmamat; Bekturdiyev Sanjarbek; Narzullayev Shohrukh. Smart Learning As New Educational Model. CAJOTAS 2024, 5, 69-77.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

RAQAMLI TEXNOLOGIYA VOSITALARI ORQALI TA’LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Muallif: Boboxonova Sohibjamol Ibrohim qizi [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik Universiteti magistri [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17313810

ANNOTATSIYA

Maqolada raqamli texnologiya vositalarining rivojlanib borishi va ta’lim sohasining faoliyatiga qanday ta’sir qilayotgani va darslardagi integratsiya jarayoni haqida o’rganiladi. Maqolada Raqamli texnologiyalar nafaqat o’qitish usullarini modernizatsiya qilishi, balki o’quvchilarning bilim olish jarayonini samarali va qiziqarli bo’lishiga sabab bo’lishi tahlil qilinadi. Ushbu jarayonlar Wordwall, Flippity platformalari misolida ko’riladi. Shuningdek maqolada an’anaviy va interaktiv vositalar orqali o’tilgan dars jarayonlari qiyosiy tahlil metodi orqali tahlil qilinadi. Natijalar shuni ko’rsatadiki, darsning noan’anaviy usuli o’quvchilarga ma’qul bo’ladi va tushunish darajasi foizi yuqori bo’ladi.Shuningdek maqolada raqamli texnologiyalardan foydalanishning afzalliklari ko’p bo’lsada, ammo muammolari ham mavjudligi muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: Flippity, Wordwall, Raqamli texnologiya vositalari, interaktiv ta’lim.

KIRISH

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar shiddat bilan rivojlanib boryapti va har bir sohada zamon bilan odimlashni taqozo etmoqda.Axborot olish va foydalanish tezligi juda yiriklashgan bir davrda raqamli texnologiyalar ta’lim sohasini ham chetlab o’tmadi. Bugungi kunda raqamli texnologiyalardan foydalanish naqafaqat ta’lim samaradorligini oshirmoqda, balki ijtimoiy faol yoshlarni tarbiyalashda ham muhim ahamiyat kasb etmoqda.Biz ilgari ta’lim dasturlarining , ma’ruzalarning yirik hajmli kitoblarda, darslar esa an’anaviy doska va hikoya qilish ,shuningdek og’zaki savol-javob qilish usulidan foydalanilganiga guvoh bo’lganmiz. Bu esa ta’lim sifatining u qadar yuqori bo’lishini ta’minlamagan.Hozirda ta’lim sifatini ko’tarishda ta’limni raqamlashtirish jarayoni boshlangan. Bunga oddiy misol qilib Wordwall va Flippity platformalarining dars jarayonida qo’llanishini misol qilishimiz mumkun. Ushbu aqlli platforma o’qituvchiga vaqtini tejashga yordam beradi, sababi bir daqiqada o’quvchilar uchun topshiriq tayyorlash mumkun, shuningdek wordwall bepul va hamma fanga mos kela olishligi bilan judayam qulay. Ta’lim beruvchi shunchaki so’zlarni kiritadi platforma ularni tenglashtirish, anagramma,viktorina, mos keladigan juftliklar , flesh kartalar va gapirish kartalari kabi o’yinlar misolida taqdim etadi, o’qituvchi uni nusxalab material sifatida beradi yoki electron doskalarda bajaradi.

Flippity platformasi ham foydalanuvchilar uchun bepul hamda juda ko’p imkoniyatlarni taqdim etadi. O’qituvchi matn yoki so’zlarni kiritadi platforma esa ulardan crossword,Random, Fleshcards,Puzzle, Bingo, Qorbobo, So’zli bulutlar kabi juda ko’p o’yinlarni taqdim etadi. Shuningdek platformada ko’plab interaktiv, zamonaviy ko’rgazmali qurollar ham tayyorlash mumkun. Flippity platformasining

imkoniyatlari Wordwallnikidan ham ko’pligi bilan ajralib turadi.Maqolada ushbu platformalarning ta’lim jarayoni uchun imkoniyatlari va dars sifatining oshishidagi o’rni o’rganiladi.**Maqolaning maqsadi** raqamli texnologiyalarning ta’lim samaradorligini oshirishdagi ta’sirini o’rganish.

TADQIQOT METODLARI

An’anaviy va noan’anaviy dars jarayonida dars samaradorligini aniqlash.

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

1.Pedagogik kuzatuv.O’qituvchi tomonidan o’quvchilarning an’anaviy va noanananaviy darsdagi faolligini kuzatildi.

2.So’rovnoma va suhbat metodi. O’quvchilarning raqamli texnologiyalar va interaktiv darslar qanday ta’sir qilayotganini aniqlash uchun tashkil qilindi.

3.Qiyosiy tahlil metodi.O’quvchilarning bir haftalik an’anaviy va noan’anaviy darsdagi natijalari solishtirildi.

30 nafar o'quvchi uchun raqamli texnologiyalar yordamida ta'lim sifatini oshirish samaradorligini o'rganish bo'yicha qiyosiy tahlil jadvali:

Raqamli Texnologiyalar va An'anaviy Dars Uslubining Samaradorligi Tahlili (30 nafar o'quvchi misolida)

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Ko'rsatkichlar	An'anaviy Dars (Oddiy metod)	Raqamli Texnologiyalar (Interfaol dars)	Izoh
Mavzuni tushunish darajasi	70%	95%	An'anaviy darsda faqat o'qituvchi tushuntirgan, raqamli texnologiyalarda esa o'quvchi mustaqil o'rgangan va amaliy mashqlar bajargan.
O'quvchilarning faolligi	45%	90%	Raqamli darsda o'yinlar va interfaol mashqlar (Wordwall, Flippity) orqali barcha o'quvchilar darsga jalb qilingan.
Darsga qiziqish darajasi	60%	95%	Texnologiyalar dars jarayonini yanada qiziqarli va motivatsiyalashtiruvchi qilgan.
Bilimni mustahkamlash darajasi	55%	85%	An'anaviy darsda uy vazifasi berilgan, raqamli darsda esa onlayn testlar va mustahkamlash platformalaridan foydalanilgan.
Vaqt samaradorligi	65%	80%	Raqamli texnologiyalar yordamida ma'lumotni tezroq qabul qilish va testlarni avtomatik baholash orqali vaqt tejalgan.
Darsdagi o'zaro aloqa	40%	75%	Raqamli texnologiyalar orqali o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida hamda o'quvchilarning o'zaro muloqoti oshgan.

Baholashning shaffofligi	70%	95%	Raqamli platformalar avtomatik baholash imkonini beradi, bu esa baholash jarayonini yanada shaffof qiladi.
Muvaffaqiyatga erishgan o'quvchilar soni	20 nafar	28 nafar	Har bir o'quvchining shaxsiy ehtiyojlariga moslashgan o'qitish uslubi orqali natijalar sezilarli darajada yaxshilangan.
Umumiy samaradorlik koeffitsienti	60%	90%	Barcha ko'rsatkichlarning o'rtacha qiymati asosida hisoblangan.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, raqamli texnologiyalardan foydalanb o'tilgan darslarda o'quvchilar an'anaviy darslardagidan ko'ra mavzuni tushunish darajasi, o'quvchilarning faolligi, qiziqishi, bilimni mustahkamlash darajasi yuqori natija ko'rsatdi. Ammo natija qanchalik yuqori bolishiga qaramasdan, Raqamli texnologiyalardan foydalanishni ta'limga olib kirishda bir qancha muammolarga duch kelmoqdamiz.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

1.Texnik muammolar. Ko'pgina maktablarda internet tezligi past yoki umuman majud emas.Shuningdek,zamonaviy komputerlar va proyektorlar yetishmovchiligi katta to'siq bo'ladi.

2.O'qituvchilarning bilim va ko'nikmalari yetishmovchiligi.Ba'zi o'qituvchilarda raqamli texnologiyalardan foydalanish ko'nikmasi mavjud emas.Bu esa dars jarayoniga texnologiyalarni integratsiya qilishiga to'sqinlik qiladi.

3.O'quvchilarning texnologiyadan foydalanish imkoniyatlari. O'quvchilarning hammasida ham telefon, planshet kabi qurilmalar mavjud emas,bu esa ijtimoiy muammolarni keltirib chiqaradi.

4. Dars rejasiga moslashtirish qiyinligi. An'anaviy dars rejasi raqamli texnologiyalardan foydalanishni hisobga olmagan. Shu sababli dars jarayonlariga olib kirish muammo tug'diradi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, Raqamli texnologiyalardan foydalanish ta'lim samaradorligi oshiradi va o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Bu esa o'quvchilarda yanada samaraliroq va o'rganish muhitini kuchaytiradi.Biroq bu jarayonda yuzaga keladigan metodik va texnik muammolarni bartaraf etish muhim ahamiyatga ega. Yechimlar:

1Texnik muammolarga maktab ma'muriyati internet sifatini yaxshilashga e'tibor qaratishi lozim yoki platformalardagi mavjud topshiriqlarni oldindan yuklab olish zarur.

2.O'qituvchilarning malakasining yetishmasligi. Pedagoglar uchun maxsus tering va mahurat darslari tashkil qilinishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

3.O'quvchilarning texnologiyadan foydalanish imkoniyatlaridagi kamchiliklar yuzaga kelganda, o'quvchilarni guruhlarga bo'lib birgaliklikda ishlashga o'rgatish mumkun.Bu o'quvchilarda jamoa bo'lib ishlash ko'nikmasining rivojlanishiga sabab bo'ladi.

4.Dars rejasiga moslashtirish qiyinligi. O’qituvchi darsni rejalashtirayotganda 5 10 daqiqani ushbu platformalardan foydalanishga ajratsa maqsadga muvofiq bo’ladi.

Natijada Raqamli texnologiya vositalarining dars jarayonlariga uyg’unligi sezilarli natija ko’rsatadi. Faqat pedagog butun bir saotlik darsni raqamli vositalar orqali o’tmasligi lozim, an’anaviy ta’lim bilan birgalikda olib borilsa, p’quvchilarning texnologiyalardan zerikishining oldi olingan bo’ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullayeva, S (2020). Raqamli avlod va pedagogik innovatsiyalar.Toshkent:Ta’lim nashriyoti.
2. Abid Haleem,Mohd Javaid, Mohd Asim Qadri, Rajiv Suman(2022). Understanding the role of digital technologies in education.New Dehli,India: SienceDirect
3. Sadikova,F (2024). Raqamli texnologiyaga asoslangan ta’lim.Buxoro:Inter education&Globalstudy
4. Shahnoza Abduxakimovna Abdurahmonova.(2022).Individualization of professional education process on the basis of digital technologies.World Bulletin of Social Sience,8, 65-67.

MUSIQA VA INSON PSIXIKASINING O‘ZARO TA’SIRI: PSIXOLOGIK ASOSLAR

Muallif: Boltayev Ozodbek Ulash o’g’li [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik Universiteti 2-bosqich magistranti [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17313524

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada musiqa va inson psixikasi o‘rtasidagi murakkab va ko‘p qirrali bog‘liqlik psixologik yondashuvlar asosida tahlil qilingan. Musiqa inson emotsiyalari, kognitiv jarayonlari va xulq-atvoriga qanday ta’sir ko‘rsatishi bo‘yicha nazariy qarashlar hamda ilmiy tadqiqotlar sharhi berilgan. Ayniqsa, musiqa vositasida stressni kamaytirish, ruhiy holatni boshqarish va shaxsiy rivojlanishga erishish imkoniyatlari muhokama qilingan. Maqola psixologiya va musiqa sohasidagi mutaxassislar, shuningdek, musiqa orqali psixologik salomatlikni mustahkamlashga qiziqqan keng auditoriyaga mo‘ljallangan.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Kalit so‘zlar: musiqa psixologiyasi, emotsiyalar, stress, ruhiy salomatlik, musiqa terapiyasi, miyaga ta’sir.

Musiqa insoniyat tarixida eng qadimiy va universal san’at turlaridan biri bo‘lib, u nafaqat estetik zavq bag‘ishlaydi, balki inson psixikasiga kuchli ta’sir ko‘rsatadi. Psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, musiqa inson his-tuyg‘ulari, xotirasi, fikrlashi va hattoki jismoniy holatiga ham sezilarli darajada ta’sir o‘tkazadi. Shu sababli, musiqa psixologiyasi so‘nggi yillarda mustaqil ilmiy yo‘nalish sifatida jadal rivojlanmoqda. Ushbu maqolada musiqa va inson psixikasining o‘zaro ta’siri psixologik nazariyalar va amaliy tajribalarga asoslanib tahlil qilinadi.

Musiqa inson miyasi va asab tizimiga ko‘p bosqichli ta’sir ko‘rsatadi. U quyidagi psixik jarayonlarni bevosita faollashtiradi:

a) Emotsional tizim (limbik tizim):

- musiqa eshitilganda miya limbik tizimidagi **amigdala**, **hipokamp**, va **gipotalamus** faollashadi;
- bu hududlar emotsiyalarni boshqaruvchi markazlar hisoblanadi;
- shu sababli, musiqa insonda tezda hissiy reaksiya uyg‘otadi: quvonch, qayg‘u, sog‘inch, hayajon, umid va h.k.

b) Avtonom asab tizimi orqali jismoniy reaksiyalar:

- yurak urishi tezlashadi yoki sekinlashadi;
- nafas olish ritmi o‘zgaradi;
- mushaklar bo‘shashadi yoki tonusga kiradi.

c) Gormonlar va neyrotransmitterlar:

- musiqa tinglaganda **dopamin**, **serotonin**, **endorfin** kabi „baxt gormonlari” ajraladi.
- bu moddalar kayfiyatni ko‘taradi, og‘riqni kamaytiradi, stressni pasaytiradi.

Musiqa — inson psixikasining chuqur qatlamlariga kirib boruvchi kuchli vositadir. U emotsional, kognitiv va fiziologik jarayonlarni birgalikda faollashtirib,

insonning psixik holatini ijobiy tomonga o‘zgartirishga qodir. Psixologik nuqtai nazardan musiqa — bu davolovchi, uyg‘otuvchi, boshqaruvchi va yaratuvchi vosita. Shu bois, musiqa va psixika o‘rtasidagi munosabatlarni chuqur o‘rganish, uni psixologik amaliyotga to‘liq joriy etish hozirgi zamon psixologiyasining dolzarb yo‘nalishidir.

Musiqa — bu inson his-tuyg‘ularini uyg‘otish va boshqarishda kuchli vosita. Musiqa orqali quvonch, g‘am, hayrat, sokinlik kabi emotsiyalarni tezda chaqirish mumkin. Neyropsixologik tadqiqotlar musiqa tinglash vaqtida miyadagi **amigdala**, **limbik tizim**, va **dopamin** tizimi faollashishini ko‘rsatgan. Bu esa musiqa orqali emotsional reaksiyalarni boshqarish imkonini beradi.

Musiqa va kognitiv jarayonlar. Musiqa inson xotirasi, e’tibori va fikrlash jarayonlariga ham bevosita ta’sir qiladi. Masalan, klassik musiqa fonida o‘qish yoki ishlash aqliy faoliyatni kuchaytirishi mumkin („Mozart effekti” deb nomlanuvchi hodisa). Bundan tashqari, musiqaning ritmi va strukturasi miyadagi vaqtni idrok qilish va harakatni muvofiqlashtirish mexanizmlariga ham ta’sir qiladi.

Musiqa va ruhiy salomatlik. Musiqadan terapevtik vosita sifatida foydalanish keng tarqalgan. Musiqa terapiyasi depressiya, tashvish, stress, uyqu buzilishi, autizm spektri kabi ruhiy muammolarni yengillashtirishda samarali deb topilgan. Musiqa odamni tinchlantiradi, ijobiy his-tuyg‘ularni kuchaytiradi va ijtimoiy izolyatsiyani kamaytirishga yordam beradi.

Musiqaning individual psixik xususiyatlarga ta’siri. Har bir inson musiqa tinglashga har xil reaksiya bildiradi. Bu shaxsiy temperamenti, emotsional holati, ijtimoiy tajribasi va madaniy qadriyatlariga bog‘liq. Psixologik tadqiqotlarda shaxsning musiqiy didi orqali uning emotsional barqarorligi, empatiya darajasi va hatto ijodkorlik qobiliyatini bashorat qilish mumkinligi ko‘rsatilgan.

Maqolada ta’kidlangan yana bir muhim jihat — musiqa terapiyasining ruhiy salomatlikni tiklashdagi o‘rni. Hozirgi kunda musiqa terapiyasi stress, depressiya, xavotir, psixosomatik buzilishlar, autizm spektridagi buzilishlar kabi turli psixologik muammolarni davolashda qo‘llanilmoqda. Musiqa terapiyasi nafaqat kasallikni yengillashtiradi, balki insonni o‘zini anglash, his-tuyg‘ularini ifoda qilish va ichki muvozanatni topish yo‘lida qo‘llab-quvvatlaydi. Bundan tashqari, musiqa shaxsiy rivojlanish vositasi sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir insonning musiqiy didi, tinglaydigan janrlari uning psixik holati, hayotiy tajribasi va shaxsiy xususiyatlari bilan bog‘liq. Psixologlar musiqa orqali shaxs portretini tahlil qilish, shaxsiy xususiyatlarni aniqlash va hatto diagnostika o‘tkazish imkoniyatlariga ega bo‘lib bormoqda.

Shu nuqtayi nazardan qaraganda, musiqa va inson psixikasi o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganish zamonaviy psixologiyaning eng istiqbolli va ko‘p tarmoqli yo‘nalishlaridan biridir. Musiqa orqali faqatgina emotsiyalarni boshqarish emas, balki insonning psixologik salomatligi, shaxsiy taraqqiyoti va ijtimoiy moslashuvini ta’minlash ham mumkin. Musiqa bu borada terapevtik, rivojlantiruvchi va diagnostik vosita sifatida o‘zining universalligi bilan ajralib turadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Juslin, P. N., & Sloboda, J. A. (Eds.). (2010). Handbook of Music and Emotion: Theory, Research, Applications. Oxford University Press.
2. Levitin, D. J. (2006). This is Your Brain on Music: The Science of a Human Obsession. Dutton.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

3. Thaut, M. H. (2005). Rhythm, Music, and the Brain: Scientific Foundations and Clinical Applications. Routledge.
4. Koelsch, S. (2012). Brain and Music. Wiley-Blackwell.
5. Yuldasheva, M. (2021). “Musiqa psixologiyasi asoslari”. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
6. Buas’e A. Uroki Lista. L., 1964.
7. Venger L.A. Pedagogika sposobnostey. M., 1973.
8. Vetlugina N.A. Muzo‘kal’noe razvitie rebenka. M., 1968.
9. Gafurbekov T.B. Fol’klorno‘e istoki uzbekskogo professional’nogo muzo‘kal’nogo tvorchestva. T., 1984.
10. Dodonov B.I. Emosiya kak sennost’. M., 1978.
11. Kremenshteyn B.L. Pedagogika Neygauza G.G. M., 1984.
12. Nazaykinskiy E.V. O psixologii muzo‘kal’nogo vospriyatiya. M., 1972.
13. Nemov R.M. Sosial’no-psixologicheskiy analiz effektivnosti deyatel’nosti kollektiva. M.. 1984.
14. Ro‘ziev SH. Xorshunoslik. T., 1987

UMUMIY O‘RTA TA’LIMDA O‘QITUVCHI VA OTA-ONALAR IJTIMOIY HAMKORLIGINI RIVOJLANTIRISH

Muallif: Bozorova Xadicha Javlon qizi [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik Universiteti magistri [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17313654

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida o‘qituvchi va ota-onalar o‘rtasidagi ijtimoiy hamkorlikning ahamiyati, uni rivojlantirish yo‘llari hamda ta’lim-tarbiya samaradorligiga ta’siri ilmiy asosda yoritilgan. Tadqiqot davomida adabiyotlarni tahlil qilish, suhbat va qiyosiy tahlil metodlaridan foydalanildi. Ota-onalar va o‘qituvchilar o‘rtasidagi samarali ijtimoiy hamkorlik o‘quvchilarda bilim olishga bo‘lgan qiziqishni yanada oshiradi, ularning ijtimoiy faolligi va axloqiy tarbiyasini kuchaytiradi. Shuningdek, ota-onalarning pedagogik bilimini yuksaltirish va zamonaviy kommunikatsiya vositalaridan foydalanish samaradorligini yanada oshirishi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: Umumiy o‘rta ta’lim, o‘qituvchi, ota-ona, ijtimoiy hamkorlik, ta’lim samaradorligi, tarbiya, pedagogik madaniyat, maktab–oila–jamiyat, kommunikatsiya texnologiyalari, suhbat metodi, qiyosiy tahlil metodi.

KIRISH

Boshlang‘ich ta’lim tizimida ta’lim-tarbiya samaradorligini oshirishda o‘qituvchi va ota-onalar o‘rtasidagi ijtimoiy hamkorlik alohida o‘rin egallaydi. Bugungi globallashuv davrida bolalar tarbiyasida nafaqat maktab, balki oila va jamiyatning ijtimoiy hamkorligi muhim kasb etadi. O‘qituvchilar va ota-onalar o‘rtasida mustahkam ijtimoiy hamkorligi o‘quvchilarning intellektual, ma’naviy va axloqiy rivojlanishida hal qiluvchi omil bo‘lib xizmat qiladi. Boshlang‘ich ta'lim davri har bir bolaning rivojlanishida muhim bosqich bo‘lib, bu davrda nafaqat maktab, balki oilaning ham o‘rni muhim hisoblanadi. O‘qituvchi va ota-onalar o‘rtasidagi ijtimoiy hamkorlik o‘quvchining nafaqat bilim olishiga, balki shaxs sifatida shakllanishiga ham ijobiy ta'sir e’tadi.Shu bilan birga ushbu “Pedagogning maqomi to‘g‘risi”dagi qonunning 7-moddasiga “Voyaga yetmagan ta’lim oluvchilar bilan ta’lim-tarbiya ishlarini ularning ota-onasi yoki boshqa qonuniy vakillari bilan hamkorlikda olib borishi”[1] kabi majburiyatlar bejiz kiritmadi. Ushbu maqolada umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida o‘qituvchi va ota-onalar ijtimoiy hamkorligining ahamiyati, muhim tamoyillari va amaliy tavsiyala ko‘rib chiqiladi.

TADQIQOT METODLARI

Maqolani tayyorlashda quyidagi metodlardan foydalanildi:

- Adabiyotlarni tahlil qilish – pedagogik va psixologik manbalar asosida ota-ona va o‘qituvchi ijtimoiy hamkorligining nazariy asoslari o‘rganildi.

- Suhbat – ota-onalar va o‘qituvchilar bilan suhbat orqali ularning hamkorlikka munosabati va amaliy tajribasi o‘rganildi.
- Qiyosiy tahlil – ilg‘or xorijiy tajribalar bilan mahalliy ta’lim muassasalari amaliyoti taqqoslandi.

NATIJALAR

1. Ota-onalar bilan muntazam hamkorlik qiladigan o‘qituvchining sinflarida o‘quvchilar intizomi va bilim ko‘rsatkichlari yuqori bo‘ladi;

2. Elektron muloqot vositalaridan to‘g‘ri foydalanish (Telegramm guruhlari, elektron kundalik, onlayn yig‘ilishlar) ota-onalarning maktab hayotiga jalb etilishini kuchaytiradi;

3. Ota-onalar maktab tadbirlarida faol ishtirok etgan hollarda o‘quvchilarda ijtimoiy faollik va mas’uliyati sezilarli darajada oshganligi ko‘riladi;

4. Ba’zi ota-onalarning maktab va o‘qituvchi bilan aloqasi sustligi yoki pedagogik bilim yetishmasligi, ijtimoiy hamkorlik samaradorligini pasaytirayotgan asosiy muammolardan biri hisoblanadi.

MUHOKAMA

O‘qituvchi va ota-onalar ijtimoiy hamkorligini samarali tashkil etish ta’lim jarayoni sifatini yanada oshiradi. Bu jarayonda: Ota-onalarning pedagogik bilimlarini oshirishda treninglar, seminarlar, mahorat darslari va targ‘ibot ishlari muhim hisoblanadi .Bu bilan ota-onalar o‘qituvchilarni yanada yaxshi tushunadilar . yuqorida ta’kidlaganimizdek “Pedagogning maqomi to‘g‘risi”dagi qonunning 7-moddasida o‘qituvchi ota ona yoki o‘quvchining vasiysi bilan hankorlik o‘rnatishi haqida bejiz keltirilmadi. Qachonki o‘qituvchi va ota-ona hamkorligi yaxshi yo‘lga qo‘yilgan bo‘lsa o‘quvchining bilim olishi va tarbiyasi yanada yaxshi bo‘ladi, hamda o‘quvchiga ta’lim-tarbiya berish yanada osonlashadi

Ijtimoiy hamkorlikni rivojlantirishda “maktab–oila–mahalla” uchligi yagona tizim sifatida faoliyat yuritishi zarur.bunga misol qilib chet el olimlari va pedagoglari nazariyalari va fikrlarini ham keltirishimiz mumkin. Misol uchun Vygotskiyning ijtimoiy-o‘quv jarayoniga oid nazariyasiga ko‘ra, bolaning kognitiv rivojlanishi ijtimoiy muhit bilan chambarchas bog‘liq. U ota-onalar va o‘qituvchilar o‘rtasidagi hamkorlikni bolaning o‘quv faoliyatiga ijobiy ta'sir ko‘rsatadigan omil sifatida baholagan. Vygotsky shunday deydi: “Bolalar bilimlarni faqat o‘zlari emas, balki kattalar bilan muloqot qilish jarayonida, ya'ni birgalikda o‘rganish orqali rivojlanadilar”[2]. John Dewey (1859–1952) o‘zining tajribaviy ta'lim nazariyasida ta'kidlagan: “Ta'lim faqat maktab doirasida cheklanmasligi kerak. Oila va maktab o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik bolalar uchun muvaffaqiyatli ta'lim muhitini yaratadi[3]”. U ota-onalarni ta'lim jarayonida faol ishtirok etishga undagan va ota-onalarning hamkorligi bolaning individual qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol o‘ynashini ta'kidlagan. Joyce Epstein (1944-y.t.) ta'limdagi ota-onalar va o‘qituvchilar hamkorligini tahlil qilish bo‘yicha mashhur bo‘lgan olimdir. U “Oilaviy va maktab hamkorligi modeli” ni ishlab chiqqan bo‘lib, uning fikriga ko‘ra, ta'lim jarayonida uch asosiy omil: maktab, oila va jamiyat integratsiyasi katta ahamiyatga ega. Epstein shunday deydi: “O‘qituvchi va ota-onalarning yaqin hamkorligi bolalar o‘qish motivatsiyasi va akademik natijalarini sezilarli darajada oshiradi.[4]” Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari ota-onalar bilan samarali muloqot o‘rnatish

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

imkonini kengaytiradi hamda o‘quvchini doimo kuzatish imkoniyatini undagi o‘zgarishlarni bilish imkoniyatini beradi.O‘qituvchining shaxsiy mas’uliyati bilan yondoshishi, ota-onalarning faol ishtiroki, o‘quvchi tarbiyasi va ta’limida ijobiy natijalar beradi shu bilan birga o‘quvchini sog‘lom muhitda ulg‘ayishiga yordam beradi.

XULOSA

Boshlang‘ich ta’limda o‘qituvchi va ota-onalar ijtimoiy hamkorligini rivojlantirish o‘quvchilar shaxsini har tomonlama barkamol shaxs sifatida shakllantirishda, ta’lim-tarbiya samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Mustahkam hamkorlik o‘quvchilarda nafaqat bilim olish, balki ma’naviy-axloqiy qadriyatlarni o‘zlashtirish, jamiyatda faol shaxs bo‘lib kamol topishiga yordam beradi. Shu bois kelajakda ota-onalarni pedagogik jarayonga keng jalb qilish, ularning pedagogik madaniyatini yanada rivojlantirish va zamonaviy kommunikatsiya vositalaridan samarali va o‘rinli foydalanish zarurdir. Shuningdek, o‘qituvchi va ota-onalar o‘rtasidagi ijtimoiy hamkorlik ularning yanada yaqin do‘stona munosabatda bo‘lishini taminlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. ”Pedagogning maqomi” to‘g‘risidagi qonuni]
2. Yuldashev J., “Ta’limda ijtimoiy hamkorlik mexanizmlari”. – Toshkent: O‘zbekiston, 2022.
3. Raxmonqulova M. “Maktab va oila hamkorligi: nazariya va amaliyot”. – Jizzax: JDPU nashriyoti, 2020.
4. Vygotsky,L.S. “Mindin Society: The Development of Higher Psychological Processes”. –Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.2
5. Epstein,J.L. “School, Family, and Community Partner ships: Preparing Educators and Improving Schools”. –Routledge, 2018.4
6. John Dewey Experience and Education 1938

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

THE APPROACH OF HIGHER EDUCATION IN EUROPEAN COUNTRIES TO THE ORGANIZATION OF INDEPENDENT EDUCATION

Authors: Choriqulov Rustam Ibodullayevich [1]
Affiliation: PhD student, Navoi state pedagogical university [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17313880

ANNOTATION

The article deals with the introduction of credit-module system, which is an important aspect in stimulating the brilliant work of instructors and students. The creator of the article famous the questioning of module and credit. Modular teaching is the most coherent, clear and high nice technology of education, which guarantees the magnificent of coaching of able specialists. Specialists professional under the purposes created by way of the use of modular technology, possess no longer solely the knowledge, however moreover the skills of the chosen career and specialty: decision-making, average performance of choices and production work.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Keywords: credit, reform, innovation, modular technology, effective learning technology.

INTRODUCTION

As one of the globalization procedures taking location in the world, the implementation mechanism of the “Bologna Process”, which envisages the convergence and harmonization of the higher schooling structures of European nations in order to create a single European higher education area. The credit-module training device is aimed at personal improvement, organizing impartial work and personal development. it is analyzed that instructing independence is the fundamental principle of this form of education. In today’s transition to the credit-module system, the formation of the methodology of impartial training of students is of tremendous scientific and sensible importance. Organizing students’ unbiased work, growing a mechanism for its implementation, visual, virtual, technological, informative-digitization in impartial work, making certain the flexibility and variability of independent work trajectories in performing scientific and revolutionary work taking into account the specialist pastimes and needs of university students are among the pressing tasks. A number of European collaboration, coordination, and integration processes are related to modification in the scope of higher education institutions' core mission of teaching and researching. These procedures are referred to as part of the " European of Knowledge" and the initiative to establish Europe hubs for higher education and research in the vernacular of contemporary politics. The systemic borders of the higher education landscape in Europe are in the process of being transcended and we are seeing the (partial) redrawing of such boundaries. Taken together the ongoing processes may represent shifts in boundaries between levels of governance, between policy areas and shifts in means of control over knowledge, and more specifically the knowledge produced, transmitted and disseminated within and by higher education institutions.

MATERIALS AND METHODS

US Credit System (USCS). For the first time, research into the savings system of education started out in the United States, such as the introduction of the notion of "credit hour" in the education in 1869 by means of the head of Harvard University, Charles Eliot. He for my part supported the gadget of non-compulsory subjects, saying that it is a way for students to study subjects that have real motivation and intelligence or interest. However, it took many decades to implement a new device to the faculties and universities. Some American researchers have protected the length of introduction and implementation of deposit hour/unit in American schooling in specific ways. For example, Raubinger, Rowe, Piper, and West (1969) divided the history of the credit system into three stages (1873 to the present, initially high school, college, the introduction of the Carnegie unit, and higher education), while Gerhard (1955) divided the development of the credit system into two stages. Some American researchers have basically included the length of introduction and implementation of credit hour/unit in American education in exceptional ways (creation of deposit units of non-compulsory subjects, secondary and fairly higher schooling institutions) interpreted in a divided manner, which actually is quite significant. In US credit education, the “Carnegie unit is important. It was brought in US schools and universities in 1909 and it was in reality cited that its most important essence is associated to the amount of time spent on science. Currently, the instructional institutions of the US often use the Carnegie unit to file credits, and it is a priority to acquire the quantity of credits decided by way of the instructional stages according to the educational year, semester or quarter periods. In the undergraduate program, the student is required to earn a whole of 120 credit score hours. Full-time enrollment is normally 15 credit score hours per semester or 30 savings hours per academic year (deficiencies may be made up in summer sessions or independent study).

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

The Credit training device of European countries. The efforts of European countries to transfer all greater training institutions to a single credit score system commenced in the 1970s and 1980s, and the reason of this used to be to introduce innovative strategies to education, ensure the integration of all universities, encourage student-oriented education, make certain the uniformity of higher schooling standards, and define instructional outcomes in the plan of curricula, organizing the mobility of professors and instructors and students, introducing a single ranking point for evaluating students' knowledge, competencies and qualifications, taking into account the needs of practicable employers, and helping lifelong learning. According to David Crosier and Jasmin Maki, the signing of the Bologna Declaration with the aid of representatives of 29 international locations in Bologna, Italy in 1999 made a integral change in European greater education. In 2010, the official European Higher Education Area (EHEA) was established, and by 2020 the number of countries included in the area will be 49.Thus, one of the most important aspects of the Bologna Declaration is primarily based on the use of a single "credit system" of higher training establishments (ECTS). The ERASMUS program, established through the European Commission in 1987, opened a huge path for taking part nations in the use of the ECTS system. The ERASMUS Foundation provides a chance for professors and college students to learn about at bachelor's and master's levels, to proceed their studies, to do internships and to conduct scientific lookup work in HEIs of different member countries. Training of relatively

certified employees in step with the Bologna machine is done in stages: bachelor's degree (3- 4 years) and master's degree (1-2 years).

Sh. Mustafakulov and M. Sultanov mention the advantages of ECTS use for HEIs as follows:

-the presence of similar or identical curricula in the fields of study of universities;

-In order to maintain the level of specialization, the universities receiving and sending the student agree in advance on the content of the programs;

-According to the ECTS system, each higher education institution independently determines the credit structure, the number of credits for each module, as well as the total amount of credits that must be accumulated by the student to complete each course and the study period in general[1]

UK Credit System (CATS). The system has been adopted by all UK universities. The program used to be launched in 1986, and its principal intention is to take into account academic fulfillment in enhancing the possibilities and first-class of education in greater education. Several of these achievements are on hand at all tiers of HE. The UK credit system is designed to help college students transfer from one institution to another, enter a higher training organization with educational credit score or non-standard entry requirements, and create a built-in curriculum. Individual support for each student is a priority of the program. In the UK credit education system, the total amount of credits in the study stages is more than the European ECTS credit amount, for example, in the UK credit a student accumulates a total of 360 credits in a 4-year undergraduate course. Therefore, 1 ECTS deposit corresponds to two UK CATS credits. In addition, in Great Britain, as in different countries' credit score models, the groundwork of the savings training gadget is to improve student mobility, and the individual method to the pupil is the most important issue in this system.

The credit system in Uzbekistan. The first steps had been taken in the greater education system of Uzbekistan based totally on the decree of the President of 2019. Development of higher training is one of the urgent troubles facing the country. It was decided that it is necessary to change the education system in order to train competitive personnel in the world labor market and to place the country among the developed countries. As the head of our state said, "Education is our future, a matter of life and death" Therefore, we have no right to delay reforms in this area. .... because we have lost a lot of time" [2] In fact, the reform of teaching and the transition to a new stage (system) commenced out half of a century in the previous in developed worldwide areas and carried out immoderate consequences and led to the prosperity of a fluctuate of sectors of the state.

Uzbekistan chose the European ECTS credit-module system after researching world credit education models. This can be caused by:

– ECTS credit-module system is recognized by many foreign countries;

– The establishment of this system in Uzbekistan and neighboring countries (it will be much easier to ensure the exchange of professors and teachers and students);

– Similarity of educational stages;

– This system shows effective results in education

[1] People's word / Online chat. http://navoiy-uni.uz/uz/new/Kredit-modul-tizimi-haqidabilasizmi

[2] Presidential video selector meeting, January 28, 2022. https://uzreport.news/politics/bizkop-vaqt-yoqotganmiz-shavkat-mirziyoyev-talim-tarbiya-sohasidagi-islohotlar-haqidagap

Although it used to be no longer long ago that the efforts to enforce a new education machine in our us of a began, representatives of the field, which include B. Sh. Usmonov, R. A. Khabibullaev, V. Urinov, A. Umarov, Sh. Mustafakulov, M. Sultonov analyzed the predominant differences between the credit-module system and the cutting-edge educational system, the achievements and shortcomings of the new system. The quantity of credits and find out about masses at greater training degrees are the identical as the ECTS system. In the bachelor's program, 30 credits per semester and 60 credits per educational year are set, and it is ideal to accumulate a whole of 240 credits to obtain a bachelor's degree. 1 ECTS credit is equivalent to 25-30 hours of study. A student spends a total of 6000-7200 hours to obtain a bachelor's degree. In our HEIs, 1 ECTS credit is defined as a study load of 30 hours, of which 12 hours are class hours, and the remaining 18 hours are divided into independent study hours, that is, in the ratio of 1/1.5. So, for 4 years, 2880 hours of classroom hours and 4320 hours of independent study are spent in the Bachelor's program. The distribution of credits inside subjects is defined as 3-7 credits on average, relying on the quantity of topics protected in one semester.

RESULTS AND DISCUSSION

So, the credit-module system is numerous times specific from actual education, and we list its advantages:

1. Prior to the applicant or student, the academic programs, directions, study plans, syllabuses, the listing of subjects to be taught in the tutorial year, educational results (how to accumulate knowledge, competencies and competencies in the field of education), educational grants, contracts that a information containing the indispensable data about fees is supplied on the HEI websites;

2. Modular organisation of sciences; (entry manipulate of the course, materials of theoretical, realistic and laboratory work, assignment assignments, explanatory dictionary of science, terms, literature, last control, etc.);

3. Students be conscious of all statistics about each subject (course), such as the variety of concern credits, subject plans, find out about loads, study results, assessment criteria before the course begins;

4. The student's choice selections (availability of optional subjects in addition to compulsory, non-compulsory subjects, challenge teacher, character lesson schedule);

5. Organization of student-oriented education;

6. Taking into account the needs and interests of the student when creating the lesson plan;

7. It is based on independent education;

8. Transparent implementation of educational activities;

9. Preparation of professionals unique to the requirements of the labor market (creating a bridge between theoretical and realistic knowledge, capabilities and qualifications);

10. Provision of exchange of professors and teachers ("El-yurt umidi" fund, etc.);

11. Establishment of self-financing of HEIs;

12. Availability of higher education platforms (for example, HEMIS, MOODLE, GOOGLE, AIS, BLACKBOARD);

13. The new device savings will be utilized to the whole time spent on learning the science, not simply the time of mastering carried out in the lecture room or laboratory;

14. Transition to a new ranking device for evaluating the student's acquired knowledge, abilities and qualifications;

15. Strengthening of healthful competition among professors-teachers, work on themselves, acceleration of improving their skills, growing attention to scientific potential.

CONCLUSION

Considering all of the above, we can conclude that the credits are adequate indicator of studying achievement. Learning outcomes ought to be formulated no longer solely at the stage of a formal qualification, such as a degree, but also at the stage of modules or courses. Incorporating studying consequences into the curriculum and its components contributes to its consistency and logic. They precisely discover precisely what the scholar is predicted to learn. Clear studying effects facilitate transfer and accumulation of credits, and they also allow for the specific identification of the achievements for which for which credit are or have been awarded. This approach to defining learning outcomes allows for the development of common standards that should form the basis for local, national and global assessment and good assurance. When the tutorial system is transferring to some different system, it requires a gradual implementation, and this in flip is a long-term process. Similar factors of credit score fashions are the availability of non-compulsory subjects, the value of gaining knowledge of outcomes, growing student mobility, etc. When introducing the tutorial system of overseas countries to our country, it is quintessential to take into account our countrywide and cultural characteristics, our views on education. Because developed international areas have brought reforms after examining their country extensive and cultural units, human traits and troubles in national schooling whilst developing their systems. Therefore, it is considered to all humans that the direct introduction of the European coaching savings system will now no longer exhibit accurate results. For example, the full introduction of student decision possibilities in the new machine to our education system, the discount of personnel devices of professors and teachers in the introduction of educational programs, some imbalances in their distribution, or the use of our college students besides absolutely grasp the desire opportunities will create some problems. In addition, it has to be cited that ECTS carried out in HEIs of Uzbekistan will carry training to a greater degree in the future. Only for this, research, learning, teaching, implementation and cooperation are appropriate.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

REFERENCES

1. Presidential Decree of the Republic of Uzbekistan (2019). "On approval of the concept of development of the higher education system of the Republic of Uzbekistan until 2030" No. PD-5847. October 8.
2. David Crosier and Jasmin Maki, "3 Understanding the European higher education area, The impact of the Bologna Process", DOI: 10.432419781003229384-5

3. Igor F. (2011). "Educational Credits in the USA and Credit Transfer from the UK and European Union", Analytical Reports in International Education METHODS Vol. 4. No. 1. p.91-92. November
4. International Affairs Office, U.S. Department of Education, Feb 2008 http://www.ed.gov/international/usnei/edlite-index.html]
5. Jessica M. Shedd, The History of the Student Credit Hour, p. 9-10. (https://eportfolios.macaulay.cuny.edu/hainline2013/files/2013/04/History-of-the-credit-hour.pdf)
6. Kreplin, Hannah. "Credit by Examination: A Review and Analysis of the Literature." Berkeley: University of California, p.90, 1971.
7. Omporn Regel, The Academic Credit System in Higher Education (1992): Effectiveness and Relevance in developing countries, p.14, The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank.
8. People's word Online chat. http://navoiy-uni.uz/uz/new/Kredit-modul-tizimi-haqida- bilasizmi
9. Presidential video selector meeting, January 28, 2022. https://uzreport.news/politics/biz- kop-vaqt-yoqotganmiz-shavkat-mirziyoyev-talim-tarbiva-sohasidagi-islohotlar-haqida-
10. Argunova T.G. (2020). Application of the Professional Method in Secondary Specialized Educational Institutions / T.G. Argunova, I.P. Pastukhova, V.A., Podvoisky. M.: Library of the journal “O'zR DPI”.
11. Argunova T.G.(2022.) Organization of independent work of students of secondary specialized educational institutions. "Professional-F" DMQ,
12. Gubaydulina R. X., Logvinova N. L. (2020)Organization and Control of Students' Independent Work. Modern High Technologies-2020. Issue 7, p. 71.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

TA’LIM TIZIMIDA MASHINALI O‘QITISHNING QO‘LLANISH IMKONIYATLARI VA ULARNING TAHLILI

Muallif: Davlatova Navbahor [1]
Affiliyatsiya: Qarshi davlat texnika universiteti, “Kompyuter tizimlarining dasturiy va texnik ta’minoti” kafedrasi assistenti [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17318055

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada zamonaviy sun’iy intellekt yo‘nalishlaridan biri bo‘lgan mashinali o‘qitish (machine learning) texnologiyalarining ta’lim tizimidagi qo‘llanish imkoniyatlari tahlil qilingan. O‘quv jarayonini shaxsiylashtirish, bilimlarni avtomatik baholash, ta’lim resurslarini optimallashtirish kabi yo‘nalishlarda mashinali o‘qitishning afzalliklari va amaliy qo‘llanilishi misollar bilan ko‘rsatib berilgan. Shuningdek, mavjud muammolar va kelajakdagi rivojlanish istiqbollari ham yoritilgan.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Kalit so‘zlar: Sun’iy intellekt, mashinali o‘qitish, ta’lim tizimi, shaxsiylashtirilgan o‘quv, avtomatik baholash, raqamli transformatsiya.

KIRISH

XXI asrda sun’iy intellekt texnologiyalarining tezkor rivojlanishi ta’lim tizimini ham tubdan o‘zgartirmoqda. Ayniqsa, “mashinali o‘qitish” texnologiyasi o‘quvchilarning individual qobiliyatlariga mos yondashuv, avtomatlashtirilgan baholash va bilimlarni tahlil qilish imkonini bermoqda. Dunyodagi yetakchi ta’lim platformalari (Coursera, Khan Academy, Duolingo va boshqalar) allaqachon ushbu texnologiyalardan foydalanmoqda. O‘zbekiston ta’lim tizimida ham raqamli transformatsiya jarayonida mashinali o‘qitish imkoniyatlaridan foydalanish dolzarb masalaga aylanmoqda.

1. Mashinali o‘qitish texnologiyasi haqida umumiy tushuncha

Mashinali o‘qitish — bu kompyuter tizimining tajriba asosida o‘zini takomillashtirishiga imkon beradigan sun’iy intellekt sohasi bo‘lib, u muayyan algoritmlar yordamida ma’lumotlardan mustaqil o‘rganish va xulosa chiqarishga asoslanadi. Mashinali o‘qitish quyidagi turlarga bo‘linadi:

1.1. Nazorat ostida o‘qitish (Supervised Learning)
Oldindan belgilangan ma’lumotlar asosida model yaratish.
1.2. Nazorat qilinmagan o‘qitish (Unsupervised Learning)
Strukturalanmagan ma’lumotlardan o‘rganish.
1.3. Kuchaytiruvchi o‘qitish (Reinforcement Learning)
Tajriba asosida qaror qabul qilish.

Ushbu usullar yordamida mashinalar o‘qituvchilarsiz ham katta hajmdagi ma’lumotlardan bilim ajratib olishi mumkin.

2. Ta’lim tizimida mashinali o‘qitishning asosiy qo‘llanilishi

2.1. Shaxsiylashtirilgan o‘quv dasturlari

Mashinali o‘qitish yordamida har bir o‘quvchining bilim darajasi, o‘rganish tezligi, qiziqish sohasi aniqlanib, unga mos individual o‘quv dasturi ishlab chiqilishi mumkin. Bu esa an’anaviy ta’limdagi “barchaga bir xil” yondashuvdan farq qiladi.

2.2. Avtomatlashtirilgan baholash va tahlil

Test natijalarini avtomatik tahlil qilish, insholarni baholash yoki savollarga berilgan javoblar asosida bilim darajasini aniqlash — mashinali o‘qitishning amaliy qo‘llanilishiga misol bo‘la oladi. Bu orqali o‘qituvchining yuklamasi kamayadi.

2.3. O‘quvchilar faoliyatini prognoz qilish

Tizimlar o‘quvchilarning faoliyatini kuzatib, ularga nisbatan tavsiyalar berishi, hatto ularning muvaffaqiyat yoki xavf darajasini oldindan bashorat qilishi mumkin.

2.4. Ta’lim resurslarini tavsiya qilish

O‘quvchining bilim darajasiga mos videodarslar, maqolalar, mashqlar avtomatik ravishda tavsiya qilinadi. Bu e’tiborni kuchaytiradi va o‘rganishni soddalashtiradi.

3. Qo‘llashdagi cheklovlar va muammolar

3.1. Texnik infratuzilmaning yetarli emasligi

Aksariyat maktablar yoki oliy ta’lim muassasalari zarur texnik vositalar bilan ta’minlanmagan.

3.2. O‘qituvchilarning tayyor emasligi

Yangi texnologiyalarni qamrab olish uchun pedagogik kadrlar malakasini oshirish zarur.

3.3. Maxfiylik va xavfsizlik

O‘quvchilar haqidagi ma’lumotlarning to‘g‘ri saqlanishi va foydalanilishi masalasi dolzarb.

3.4. Til va madaniy moslashuv

Mashinali o‘qitish tizimlari ko‘pincha ingliz tilida ishlab chiqilgan, ularni lokal sharoitga moslashtirish kerak.

4. Kelajak istiqbollari

Kelajakda mashinali o‘qitish asosidagi ta’lim platformalari yanada rivojlanib, virtual o‘qituvchilar, sun’iy intellekt yordamida dars tahlili, o‘quvchilar ehtiyojiga mos real vaqtli dars tuzilmalari paydo bo‘ladi. O‘zbekiston ta’lim tizimi ham bu jarayondan chetda qolmasligi kerak. Davlat dasturlari, IT-parklar va startap loyihalar orqali bu yo‘nalish rivojlanmoqda.

XULOSA

Mashinali o‘qitish texnologiyalari ta’lim jarayonini shaxsiylashtirish, samaradorligini oshirish va boshqarishni avtomatlashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Uning to‘g‘ri qo‘llanilishi o‘qituvchi va o‘quvchilar ishini yengillashtiradi, natijaviylikni oshiradi. Ammo bu texnologiyalarni joriy etishda texnik, kadrlar va metodologik tayyorgarlik zarur. Shu bois, ta’lim tizimida mashinali o‘qitishning qo‘llanilishi nafaqat imkoniyat, balki strategik zarurat hamdir.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Russell, S., & Norvig, P. (2016). “Artificial Intelligence: A Modern Approach”. Pearson Education.
2. Alpaydin, E. (2020). “Introduction to Machine Learning”. MIT Press.
3. UNESCO (2023). “AI and Education: Guidance for policy-makers”.
4. Xalq ta’limi vazirligi. (2024). “Raqamli ta’lim konsepsiyasi”.

O‘QUVCHILARDA MA’LUMOTLARNI TAHLIL QILISH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Muallif: Davletova Hamida Xasan qizi [1]
Affiliyatsiya: A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti, Metodik xizmat ko‘rsatish bo‘limi metodisti [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17318142

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada ma’lumotlarni tahlil qilish va dalillarni ilmiy talqin qilish, ma’lumotlarni yig‘ish, tozalash, statistik tahlil, vizualizatsiya, model yaratish va tahlil qilish vositalaridan samarali foydalanish, ma’lumotlarni tartibga solishning muhim jihatlari ko‘rsatilgan. Bundan tashqari, jadvallar, grafiklar va diagrammalarni yaratish hamda grafiklar va diagrammalar yordamida ma’lumotlarning trendlarini kuzatish, taqqoslash va ulardan foydalanish usullari yoritilgan.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Kalit so‘zlar: Vizualizatsiya, kritik, trend, grafik, diagramma, jadval.

Ma’lumotlar va dalillarni ilmiy talqin qilish

Ma’lumotlarni tahlil qilish ko‘nikmalari – bu murakkab ma’lumotlar to‘plamlarini o‘rganish, tuzish, tahlil qilish va ulardan xulosa chiqarish qobiliyatidir. Bu ko‘nikmalar ilmiy tadqiqotlar, texnologiya va boshqa sohalarda ma’lumotlardan samarali foydalanish uchun muhimdir. Quyidagi ko‘nikmalarni o‘z ichiga oladi:

1. Ma’lumotlarni yig‘ish va tartibga solish

To‘g‘ri va aniq ma’lumotlar to‘plamini yaratish uchun ma’lumotlarni turli manbalardan yig‘ish, to‘plash va kerakli formatga keltirish

2.Ma’lumotlarni tozalash (Data Cleaning):

Ma’lumotlar ko‘pincha xatolar, takrorlanishlar yoki noaniqliklar bilan to‘lib ketadi. Ularni aniqlash va tozalash ma’lumotlar tahlili uchun juda muhim.

3.Statistik tahlil:

Ma’lumotlarning o‘ziga xos xususiyatlarini tahlil qilish uchun statistik metodlardan foydalanish. Bu o‘z ichiga o‘rtacha qiymatlar, dispersiyalar, o‘zgarishlarni o‘lchash va regressiya tahlilini oladi.

4. Vizualizatsiya:

Ma’lumotlarni grafik shaklida taqdim etish (grafiklar, diagrammalar, chizmalar) ma’lumotlarning ko‘rinishini yaxshilash va tushunishni osonlashtirishga yordam beradi.

5. Model yaratish:

Ma’lumotlardan kelib chiqib prognoz qilish yoki xulosalar chiqarish uchun turli matematik va statistik modellarni qurish.

Bu mashina o‘qitish yoki sun’iy intellekt metodlarini o‘z ichiga olishi mumkin.

6. Ma’lumotlarni tahlil qilish vositalari:

Excel, Python, SQL, Tableau kabi dasturiy vositalarni bilish va undan samarali foydalanish. Ushbu vositalar ma’lumotlarni tahlil qilish jarayonini tezlashtirish va samarali qilish imkonini beradi.

7. Kritik fikrlash:

Tahlil qilingan ma’lumotlar asosida mantqli va asosli xulosalar chiqarish qobiliyati. Bu o‘z ichiga ma’lumotlarni tahlil qilishda yuzaga kelgan murakkabliklar va noaniqliklarni inobatga olishni oladi.

8. Hisobot tayyorlash:

Tahlil natijalarini aniq va tushunarli tarzda yozma yoki og‘zaki shaklda taqdim etish. Bu hisobotlar boshqalar uchun tushunarli va foydali bo‘lishi kerak.

9. Ma’lumotlarni interpretatsiya qilish:

Olingan natijalarni turli nuqtai nazardan ko‘rib chiqish va ularga asoslangan qarorlar qabul qilish.

10. Trendlardan foydalanish:

Ma’lumotlar orqali vaqt davomida yuzaga kelgan trendlardan foydalangan holda prognoz qilish va istiqbolni baholash.

Bundan tashqari o‘quvchilar ma’lumotlar va dalillarni ilmiy tadqiq qilishda jadvallardan, grafiklardan hamda diagrammalardan foydalanishni bilishlari lozim hisoblanadi.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Jadvallar, grafiklar va diagrammalar bilan ishlash statistik tahlil, ma’lumotlarni taqdim etish va tushunishni osonlashtirish uchun juda muhimdir. Quyida jadvallar, grafiklar va diagrammalarni yaratish va ulardan foydalanish haqida umumiy tushunchalar berilgan.

1. Jadvallar

Jadval — bu ma’lumotlarni qatorda va ustunda tartiblangan shaklda ko‘rsatish usulidir. Jadvalda har bir ustun va qatorda turli ma’lumotlar keltirilgan bo‘ladi.

Jadval yaratish uchun asosiy qadamlar:

Bosh ustunlar: Jadvalda ustunlar ma’lumot turlari bo‘yicha ajratiladi. Masalan, "Ism", "Yosh", "Shahar" va boshqalar.(1-jadval)

Qatorlar: Har bir qatorda ma’lum bir odam yoki ob’ekt haqida ma’lumot bo‘ladi.

1-jadval

Ism	Yosh	Shahar	telefon
Feruza	18	Nukus	1234567
Farxod	26	Samarqand	1234567

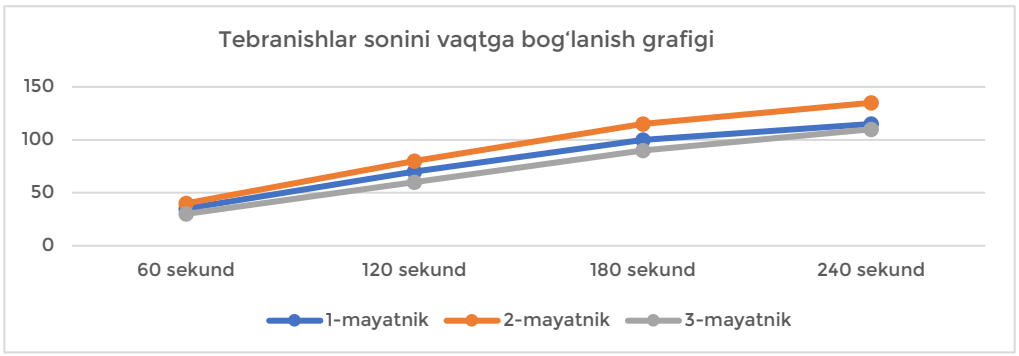
2. Grafiklar

Grafiklar — bu ma’lumotlarni ko‘rsatuvchi vizual tasvirlardir. Grafiklar turli shakllarda bo‘lishi mumkin, masalan, chiziqli grafiklar, ustunli grafiklar, doira grafiklari va boshqalar.

Grafik turlari:

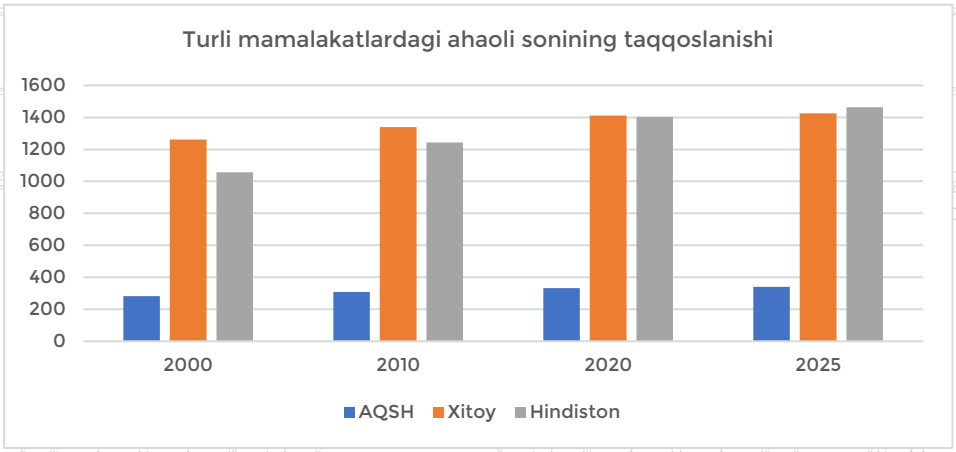
Chiziqli grafiklar: Bu grafiklar vaqt davomida o‘zgarayotgan ma’lumotlarni ko‘rsatishda ishlatiladi. Masalan, matematik mayatnikning vaqtga nisbatan tebranishlar sonining o‘zgarishini kuzatish, vaqtni tezlikka bog‘lanishi, kimyoviy muvozanatda haroratga bog‘liqligi. (1-rasm)

Misol:

1-rasm. Chiziqli grafik

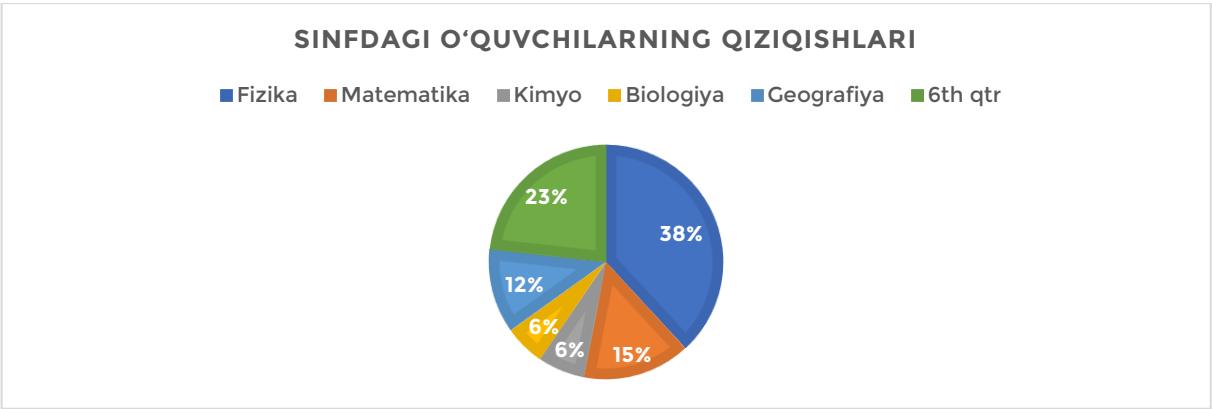
Ustunli grafiklar. Bu ma'lumotlarni **ustunlar** yordamida ko'rsatadigan grafik turi. Ustunlarning **balandligi** yoki **uzunligi** son qiymatga bog'liq bo'ladi. Masalan, turli mamlakatlardagi aholi sonining taqqoslanishi. (2-rasm)

2-rasm. Ustunli grafik

Doira grafiklari: Bu statistik ma'lumotlarni **foizlarda yoki nisbatlarda** ko'rsatish uchun ishlatiladigan grafik turi. U **dumaloq shakl**da bo'ladi va butun doira **100%** ni bildiradi. Doira ichida sektorlar (bo'laklar) har bir toifaga tegishli ulushni aks ettiradi.Bu grafiklar ma'lumotlarning umumiy qismlarini taqqoslash uchun ishlatiladi, masalan, sinfdagi o'quvchilarning qiziqishlari.(3-rasm)

Misol:

3-rasm. Doiraviy garafik

3. Diagrammalar

Diagrammalar — bu ko‘proq strukturalangan va raqamli ma’lumotlarni ifodalash uchun ishlatiladi. Ular jadval va grafiklarning kombinatsiyasini taqdim etishi mumkin.

Diagramma turlari:

Qamrovli diagramma (Bar chart): Bu diagramma ustunlar yordamida ma’lumotlarning miqdorini ko‘rsatadi.

To‘liq diagramma: Bu diagramma ma’lumotlarning hammasi bir vaqtning o‘zida tahlil qilinishi kerak bo‘lgan holatlar uchun ishlatiladi.

Bu ko‘nikmalarni rivojlantirish orqali ma’lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilishda muvaffaqiyat qozonish mumkin. O‘quvchilar bunday darslar natijasida tajriba va tadqiqotlar o‘tkazishni, savol bera olishni, ijodiy fikrlash va mas’uliyatli bo‘lishni o‘rganadilar. Bundan tashqari ular hamkorlikda tadqiqot o‘tkazishning turli usullarni taklif etadilar, dalillarni o‘rganish va ilmiy izlanishga kirishadilar.

Grafik va diagrammalarni tahlil qilish

Grafik va diagrammalarni to‘g‘ri tahlil qilish orqali ma’lumotlarni yaxshiroq tushunish mumkin. Misol uchun:

Trendlarni ko‘rish: Grafiklarda ma’lum bir davrda o‘zgarishlarni ko‘rish.

Taqqoslash:Diagrammada turli ma'lumotlarni taqqoslash, masalan, turli guruhlar orasidagi farqlarni ko‘rish.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Jadval, grafiklar va diagrammalar ma'lumotlarni yaxshiroq tushunish va tahlil qilishda yordam beradi. Turli vizual vositalar yordamida ma'lumotlarni taqdim etish va o‘qish jarayonini soddalashtirish mumkin. Grafik va diagrammalarning to‘g'ri tanlanishi ma'lumotlarni tushunishda yordam beradi va qaror qabul qilishda samarali bo‘ladi.

Trendlar — bu ma'lumotlar ketma-ketligini vaqt davomida qanday o‘zgarishlarni ko‘rsatuvchi tendensiyalar yoki yo‘nalishlardir. Trendlarni aniqlash orqali biz o‘sish, pasayish yoki o‘zgarishning qanday kechishini bilib olamiz.

4-rasm. Trendlar

Trendning turlari:

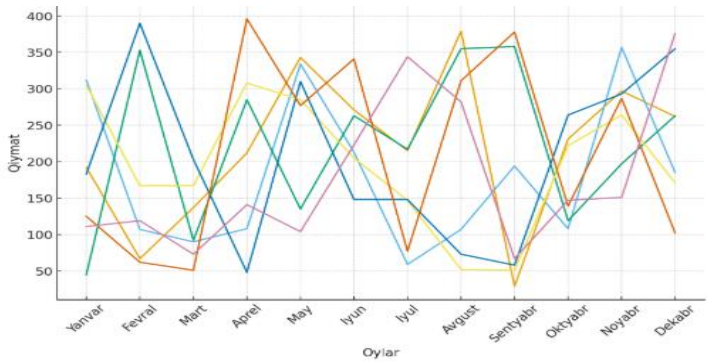
O‘sish tendentsiyasi (Upward trend): Ma’lumotlar vaqt o‘tishi bilan ko‘tariladi. Masalan, oylik daromadlari har yili oshib borishi.

Pasayish tendentsiyasi (Downward trend): Ma’lumotlar vaqt o‘tishi bilan kamayadi. Masalan, mahsulotning sotilishi pasayishi.

Barqaror tendentsiya (Stable trend): Ma’lumotlar vaqt o‘tishi bilan deyarli o‘zgarmaydi, ya’ni doimiy bo‘ladi. Masalan, aholi sonining yildan-yilga sezilarli o‘zgarishsiz qolishi.

Misol bilan trendni tushunish

Misol: Faraz qilaylik, sizda yil davomida kompaniyaning oylik daromadlari ko‘rsatilgan chiziqli grafik mavjud. (5-rasm)

5-rasm. Grafik ma’lumotlarni tahlil qilish

Izoh: (5-rasm) Agar grafikda yanvar oyidan dekabr oyigacha daromadlar o‘shsa, bu o‘sish trendi ekanligini ko‘rsatadi. Grafikning yuqori qismida kichik pasayish yoki tez o‘zgarishlar bo‘lsa, bularda nimadir o‘zgarganligini (masalan, reklamalar, mahsulot yangilanishi) izohlash mumkin.

Trendlar va grafiklarni tushunish va izohlash orqali biz ma'lumotlardagi o‘zgarishlarni osonroq kuzatishimiz mumkin. Grafiklar ma'lumotlarning qanday o‘zgarishini ko‘rsatadi, va trendlarni aniqlash bizga kelajakdagi o‘zgarishlar haqida aniqroq tasavvur beradi. Grafiklarni tahlil qilishda har doim o‘qlarni va ko‘rsatkichlarni tekshirib, ma'lumotni to‘g‘ri talqin qilish muhimdir.

Xulosa qilib aytganda ma’lumotlarni tahlil qilish ko‘nikmalari o‘quvchilarni ilmiy va amaliy tadqiqotlarda muvaffaqiyatli bo‘lishga tayyorlaydi. Bu ko‘nikmalar nafaqat tahlil qilish, balki ma'lumotlarni yig‘ish, to‘plash, tozalash, va vizualizatsiya qilishni o‘z ichiga oladi. Grafiklar, diagrammalar va jadvallarni to‘g‘ri ishlatish orqali o‘quvchilar ma'lumotlarni aniq va samarali tarzda tahlil qilish, trendlarni kuzatish va qarorlar qabul qilishda yuksak ko‘nikmalarni egallashadi. O‘quvchilarga ma'lumotlarni ilmiy talqin qilishni o‘rgatish, ularning ilmiy izlanishlar va tahlil qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi, bu esa kelajakda muvaffaqiyatli tadqiqotchilar va mutaxassislar bo‘lishlariga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. PISA–2015 Science Framework, OECD, 2017. www.oecd.org/about/publishing/corrigenda.htm.
2. Assessing Reading, Mathematics and Scientific Literacy: A framework for PISA 2009.OECD, 2009.
3. PISA 2012 Assessment and Analytical Framework: Mathematics, Reading, Science, Problem Solving and Financial Literacy, OECD Publishing.
4. OECD (2013), PISA 2012 Assessment and Analytical Framework: Mathematics, Reading, Science, Problem Solving and Financial Literacy, OECD Publishing.
5. PISA 2015 Released Field Trial cognitive items. Doc: CY_TST_PISA2015FT_Released_Cognitive_Items.
6. Примеры открытых заданий по естествознанию. PISA-2015. По материалам исследования.

7. Пентин А.Ю., Ковалёва Г.С., Давыдова Е.И., Смирнова Е.С. Особенности школьного естественнонаучного образования в России в ракурсе международных исследований TIMSS и PISA. Институт стратегии развития образования Российской академии образования. 2017.
8. Разумовский В.Г., Пентин А.Ю., Никифоров Г.Г., Попова Г.М. Естественнонаучная грамотность и экспериментальные умения выпускников основной школы: некоторые результаты диагностики // Школьные технологии, 2016, №1, с. 63–91.

IQTISODIY ATAMALARNI O‘RGATISHDA ZAMONAVIY DIDAKTIK TEXNOLOGIYALAR

Muallif: Barno Ramizitdinovna Djamalutdinova [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti, “Chet tillar” kafedrasi katta o’qituvchisi [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17318245

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada iqtisodiy atamalarni talabalarga samarali o‘rgatishda zamonaviy didaktik texnologiyalarni qo‘llashning afzalliklari tahlil qilingan. Tadqiqot jarayonida an’anaviy usullar va interaktiv metodlar o‘rtasida solishtirma tahlil o‘tkazilib, ularning samaradorligi taqqoslangan. Xususan, klaster, “Aqliy hujum”, “Insert” kabi interaktiv yondashuvlarning o‘quvchilar faoliyatini faollashtirish, iqtisodiy terminlarni tezroq va mustahkamroq o‘zlashtirish, shuningdek, amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishdagi o‘rni ilmiy asoslarda yoritilgan. O‘tkazilgan tajriba natijalari zamonaviy didaktik texnologiyalar talabalarda mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni yechish hamda iqtisodiy tushunchalarni amaliyotda qo‘llash qobiliyatini rivojlantirishga samarali ta’sir etishini ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar: iqtisodiy atamalar, didaktik texnologiyalar, interaktiv metodlar, ta’lim samaradorligi, talabalar faoliyati, ta’lim jarayoni, metodik yondashuvlar, amaliy qo‘llanma, samaradorlik.

KIRISH

Globallashuv jarayonida dunyo miqyosida ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy aloqalar tobora kengayib bormoqda. Shu bois iqtisodiy bilimlar barcha sohalarda alohida ahamiyat kasb etmoqda. Bugungi kunda xalqaro bozor munosabatlari, moliyaviy tizim, investitsiyalar, marketing, boshqaruv kabi yo‘nalishlarda muvaffaqiyatga erishish uchun iqtisodiy atamalarni chuqur o‘zlashtirish zaruriy shartlardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, oliy ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalar uchun iqtisodiy terminologiyani mukammal bilish ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatida mustaqil qaror qabul qilish, tahliliy fikrlash va amaliy muammolarni hal etishda muhim poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

Iqtisodiy atamalarni o‘zlashtirish jarayoni faqatgina nazariy bilimlarni egallash bilan cheklanmaydi. Talaba ushbu tushunchalarni turli iqtisodiy vaziyatlarda qo‘llay olishi, real hayotiy misollar asosida ulardan foydalana olishi lozim. Shu nuqtai nazardan qaralganda, ta’lim jarayonida zamonaviy didaktik texnologiyalardan foydalanish alohida ahamiyatga ega. Chunki bunday texnologiyalar o‘quv jarayonini faollashtiradi, talabalarni mustaqil va ijodiy fikrlashga undaydi, darsni esa qiziqarli va samarali shaklga keltiradi.

Masalan, interaktiv metodlar yordamida talabalarning iqtisodiy atamalarni amalda qo‘llash ko‘nikmalari rivojlanadi. “Aqliy hujum”, “Klaster”, “Insert”, “Debat” kabi metodlar orqali talabalar bilim olish jarayonida faol ishtirok etadilar, o‘z fikrlarini asoslaydilar va iqtisodiy tushunchalarni turli nuqtai nazardan tahlil qiladilar. Bundan

tashqari, raqamli texnologiyalar – onlayn platformalar, test tizimlari va virtual laboratoriyalar orqali bilimlarni yanada samarali o‘zlashtirish imkoniyati yaratiladi.

Shu sababli iqtisodiy terminlarni o‘rgatishda yangi pedagogik yondashuvlarni joriy etish bugungi kun ta’lim tizimining dolzarb vazifalaridan biridir. Chunki zamonaviy didaktik texnologiyalar yordamida nafaqat nazariy bilimlar puxta o‘zlashtiriladi, balki talabalar real hayotiy vaziyatlarda iqtisodiy tushunchalarni qo‘llashga tayyorlanadi. Natijada bozor iqtisodiyoti sharoitida raqobatbardosh, mustaqil fikrlovchi va amaliy ko‘nikmalarga ega mutaxassislarni tayyorlash imkoniyati kengayadi.

METODOLOGIYA

Tadqiqot quyidagi metodlarga tayangan:

- Nazariy tahlil – iqtisodiy terminlarni o‘qitish bo‘yicha ilmiy manbalarni o‘rganish;
- Pedagogik kuzatuv – talabalarning dars jarayonidagi faoliyatini baholash;
- Eksperiment – an’anaviy va interaktiv texnologiyalarni taqqoslash asosida o‘quv samaradorligini aniqlash;
- So‘rovnoma va suhbat – talabalar fikrlarini tahlil qilish.

Mazkur metodologik yondashuv natijalarni xolisona baholash imkonini berdi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

TAJRIBA

Tadqiqot jarayonida tajriba Toshkent shahridagi iqtisodiy yo‘nalishda ta’lim olayotgan talabalar bilan amalga oshirildi. Tajribada 60 nafar talaba ishtirok etdi va ular shartli ravishda ikki guruhga bo‘lindi.

Birinchi guruh – an’anaviy usullar asosida ta’lim oldilar. Dars jarayonida asosan ma’ruza, og‘zaki izoh, konspekt yozish va yozma topshiriqlar bajarish usullari qo‘llanildi. Talabalar bilimlarni ko‘proq tinglovchi sifatida qabul qildilar, mustaqil izlanish va faol ishtirok darajasi pastroq bo‘ldi.

Ikkinchi guruh – zamonaviy didaktik texnologiyalar asosida o‘qitildi. Bu guruhda klaster usuli, “Aqliy hujum”, “Insert”, interaktiv onlayn platformalardan foydalanish, shuningdek, kichik guruhlarda amaliy loyihalar tayyorlash kabi metodlar joriy etildi. Darslar jarayonida talabalar faolligi sezilarli darajada oshdi, ular o‘z fikrlarini erkin bayon qilish, muhokamalarda qatnashish va amaliy vazifalarni mustaqil bajarishga intildilar.

Tajriba davomida talabalar iqtisodiy terminlarni faqat yodlab olish bilan cheklanmay, balki ularni turli iqtisodiy vaziyatlarda qo‘llashni mashq qildilar. Masalan, “rol o‘ynash” mashg‘ulotlari orqali talabalar bank xodimi, mijoz yoki tadbirkor sifatida turli muloqotlarda iqtisodiy atamalardan foydalanishni o‘rgandilar. Shuningdek, interaktiv onlayn testlar va topshiriqlar orqali bilimlarni nazorat qilish va baholash samarali tashkil qilindi.

Ushbu tajriba shuni ko‘rsatdiki, zamonaviy didaktik texnologiyalar asosida o‘qitilgan talabalar nafaqat faolroq ishtirok etdilar, balki iqtisodiy atamalarni amaliyotda qo‘llashga nisbatan ko‘proq tayyorgarlikka ega bo‘ldilar. Mustaqil ishlash, muammoli vaziyatlarni yechish va ijodiy yondashuv ko‘nikmalarining shakllanishi an’anaviy guruh bilan solishtirganda ancha yuqori natija berdi.

NATIJALAR

Tajriba natijalari quyidagilarni ko‘rsatdi:

- Zamonaviy texnologiyalar asosida ta’lim olgan talabalar iqtisodiy atamalarni 30–35% samaraliroq o‘zlashtirdilar.
- So‘rovnoma natijalariga ko‘ra, talabalarning 80%i interaktiv metodlar yordamida o‘qish jarayoni qiziqarli va foydali bo‘lganini bildirdi.
- Talabalarda iqtisodiy terminlardan foydalanishda amaliy ko‘nikmalar sezilarli darajada rivojlandi.
- An’anaviy usullarda o‘qigan talabalarga nisbatan, interaktiv guruhda mustaqil fikrlash va tahlil qilish qobiliyati yuqoriroq bo‘ldi.

XULOSA

Iqtisodiy atamalarni o‘rgatishda zamonaviy didaktik texnologiyalarni qo‘llash ta’lim samaradorligini oshiradi, talabalarni mustaqil fikrlashga undaydi va amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Ushbu yondashuv nafaqat nazariy bilimlarni mustahkamlaydi, balki iqtisodiy tushunchalarni kundalik hayot va kasbiy faoliyatda qo‘llash imkonini beradi. Shu bois, ta’lim jarayonida an’anaviy usullar bilan bir qatorda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish zarur.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Xodjayev, B. Pedagogik texnologiyalar va ularning ta’lim jarayonidagi o‘rni. Toshkent. . 2022.
2. Karimov, A. Zamonaviy didaktik yondashuvlar. Samarqand: SamDU nashriyoti. 2021.
3. Shavkatova, D. Interaktiv metodlar orqali iqtisodiy bilimlarni o‘qitish samaradorligi. O‘zbekiston pedagogika jurnali, №4. 2020.
4. Modern Approaches in Teaching Economics. Paris. UNESCO 2019.
5. Smith, J. Educational Technology in Economics. New York: Springer. 2018.

BARQAROR SIFAT UCHUN VAZIFAGA ASOSLANGAN TIL O‘QITISH: XORIJIY YONDASHUVLAR VA O‘ZBEKISTON OLIY TA’LIMIDA MOSLASHUV

Mualliflar: Djurayeva Nargiza Kudratillayevna[1], Djurayev Abdulhay Shuhratdjanovich[2]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik Universiteti, Chet tillar kafedrasi [1], Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti, Ingliz tili kafedrasi[2]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17318307

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola O‘zbekiston oliy ta’limida barqaror sifatga erishishda vazifaga asoslangan til o‘qitishning imkoniyatlarini ko‘rsatadi. E’tibor B1–B2 darajadagi biznes va moliya yo‘nalishidagi ingliz tili kurslariga qaratilib, xalqaro tajriba va CEFR tavsiyalari mahalliy sharoitga qanday moslashtirilishi amaliy misollar bilan yoritiladi. Asosiy muammo shundaki, kuchli nazariy asoslar mavjud bo‘lsa ham, o‘quv dasturi, kurs rejasi va dars darajasidagi uzviylik yetishmaydi; natijada vazifalar maqsadga to‘liq bog‘lanmaydi, baholashning ochiqligi susayadi va o‘qituvchi tayyorgarligida farqlar paydo bo‘ladi. Tadqiqot aralash usullarni qo‘llaydi: pre/post natijalar, yozma va og‘zaki ishlar tahlili (analitik mezonlar asosida), dars kuzatuvlari hamda yarim tuzilmali suhbatlar. Real hayotga yaqin vazifalar — grafik va diagrammalarni sharhlash, manfaatdor tomonlarga qisqa xabar (memo) yozish, ixcham hisobot tayyorlash va muzokara mashqlari — talabalarning vazifa bajarish sifati, til birliklaridan foydalanish kengligi va aniqligi, matn hamda nutqning izchilligi va tinglovchiga mos uslubda so‘zlashishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatdi. Analitik mezonlar bahoni ochiq va tushunarli qildi, o‘qituvchiga esa aniq tahliliy fikr-mulohaza berishga yordam berdi. Xulosa shuki, barqaror sifat CEFRga bog‘langan vazifa dizayni, adolatli baholash va dars jarayonini muntazam tahlil qilib borish bir tizim sifatida ishlaganda ta’minlanadi. Amaliy tavsiyalar sifatida: siyosiy-me’yoriy hujjatlar bilan uyg‘unlashtirish, kurs darajasida tayyor vazifa-andozalarni joriy etish, baholash savodxonligi bo‘yicha muntazam treninglar tashkil etish, hamda baholash mezonlarini hamkasbiy tekshiruv va moslashtirib tekshirish orqali barqaror va ishonchli qilish taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: vazifaga asoslangan til o‘qitish; CEFR uyg‘unligi; analitik rubrika; moliy ta’lim.

KIRISH

Oliy ta’limda ingliz tilini o‘qitish sifati mehnat bozori talablariga, xalqaro akademik mobillik va kasbiy muloqot ehtiyojlariga bevosita bog‘liq. Shuning uchun ham ta’lim natijalarini real kommunikativ vazifalar orqali shakllantiradigan vazifaga asoslangan til o‘qitish (TBLT) yondashuvi dolzarbdir: u maqsadga yo‘naltirilgan faoliyatlar orqali leksik-grammatik diapazon, nutq uyushqoqligi va auditoriyaga mos registrni bir vaqtning o‘zida rivojlantirishni ko‘zlaydi (Ellis, 2003; Nunan, 2004; Willis & Willis, 2007). Xalqaro til malakasi uchun umumiy Yevropa standarti — CEFR — esa daraja descriptorlari orqali dars maqsadlari va baholash mezonlarini aniqlashtirib, natija va sifat o‘rtasida ochiq bog‘lanish yaratadi. O‘zbekiston ta’lim siyosatida ham zamonaviy metodik yondashuvlarni joriy etish ustuvor vazifa sifatida belgilangan (PQ-5117, 2021; Mirziyoyev, 2022).

Shu bilan birga, amaliyotda muammo shundaki, konseptual asoslar mavjud bo‘lsa ham, dastur–kurs–dars zanjiri yetarli darajada uyg‘unlashmaganda vazifa dizayni CEFR descriptorlari bilan uzviy bog‘lanmaydi, baholash mezonlari shaffofligi pasayadi va o‘qituvchining baholash savodxonligi turlicha bo‘lib qoladi (Jalolov, 2012). Mazkur maqola ayni bo‘shliqni B1–B2 darajadagi biznes va moliya yo‘nalishidagi ingliz tili kurslari misolida yoritadi: CEFRga bog‘langan vazifa dizayni, analitik rubrika va refleksiv o‘qitishdan iborat integratsiyalashgan model taklif etiladi va mahalliy sharoitda sinovdan o‘tkaziladi.

Tadqiqotning maqsadi — TBLTni barqaror sifat tamoyillari asosida mahalliylashtirishning amaliy modelini ishlab chiqish va uni baholashdir. Buning uchun aralash metodlardan foydalaniladi: pre/post natijalar, yozma va og‘zaki artefaktlarni analitik rubrikalar bilan tahlil qilish, sinf kuzatuvlari va yarim tuzilmali intervyular (East, 2020). Real ish jarayoniga yaqin vazifalar — masalan, grafik/diagramma sharhi, manfaatdor tomonlarga qisqa memo, ixcham hisobot va muzokara simulatsiyasi — orqali kutilayotgan o‘zgarishlar aniq o‘lchanadi. Natijalar asosida dastur darajasida siyosiy-me’yoriy uyg‘unlashtirish, kurs darajasida namunaviy vazifa-shablonlar, dars darajasida esa refleksiv sikl va kalibrlangan rubrikalarni joriy etish bo‘yicha amaliy tavsiyalar shakllantiriladi. Shu tariqa maqola nazariya va amaliyot o‘rtasidagi uzilishni qisqartirib, barqaror sifatga eltuvchi, CEFRga tayangan, shaffof va ishonchli baholash bilan qo‘llab-quvvatlangan dars dizaynini taklif qiladi (Council of Europe, 2020; East, 2020).

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

METODOLOGIYA

Tadqiqot Toshkent shahridagi International School of Finance, Technology and Science (ISFT) institutida, B1–B2 darajadagi biznes va moliya yo‘nalishidagi talabalarda o‘tkazildi. Yondashuv aralash bo‘lib, miqdoriy va sifatli ma’lumotlar bir vaqtda to‘plandi va bir-birini to‘ldirgan holda talqin qilindi. Darslar 12 hafta davom etdi: boshida ishtirokchilardan xabardor rozilik olindi, baholash mezonlari tushuntirildi va boshlang‘ich ko‘rsatkichlar olindi; keyingi haftalarda esa vazifa sikli izchil qo‘llandi. Vazifalar real ish hayotiga yaqin bo‘lishi uchun grafik va diagrammalarni og‘zaki sharhlash, manfaatdor tomonlarga qisqa xabar (memo) yozish, 200–250 so‘zli ixcham hisobot tayyorlash hamda juftlikda muzokara qilish kabi faoliyatlar tanlandi. Guruhlarning tayyorgarligiga qarab mayda moslashtirishlar kiritildi va ular protokolda qayd etildi.

Ma’lumotlar CEFRga moslashtirilgan pre/post topshiriqlar, analitik mezonlar asosida baholangan yozma hamda og‘zaki ishlar, dars kuzatuvlari va yarim tuzilmali suhbatlar orqali yig‘ildi. Boshlang‘ich va yakuniy natijalar taqqoslandi, o‘sish darajasi alohida hisoblab chiqildi; yozma va og‘zaki materiallar esa mavzular bo‘yicha tizimli tahlil qilindi. Baholashda ikki nafar o‘qituvchi mustaqil ball qo‘ydi, kelishmovchiliklar muhokama orqali bartaraf etildi. Etik talablarga qat’iy amal qilindi: ma’muriyat bilan kelishuv asosida ish yuritildi, ishtirokchilar ma’lumotlari maxfiy saqlandi (Azizova, 2024). Cheklov sifatida tadqiqotning bitta muassasa — ISFT — doirasida va cheklangan guruhlar bilan o‘tkazilgani, shuningdek o‘qituvchi uslubi, dars jadvali va resurslar natijalarga ta’sir ko‘rsatishi mumkinligi e’tirof etildi; bu xavflarni kamaytirish uchun yo‘riqnomalar birxillashtirildi, vazifa andozalari izchil qo‘llandi va baholash jarayonida hamkasbiy ko‘rib chiqish qo‘llanildi.

TAHLILLAR

Kuzatuvlar shuni ko‘rsatdiki, B1–B2 darajadagi biznes va moliya talabalari vazifaga asoslangan darslar jarayonida qisqa muddat ichida sezilarli o‘sishga erishdi. Eng avvalo, vazifani maqsadga muvofiq bajarish sifati oshdi: grafik va diagrammalarni sharhlashda talabalar tendensiyani aniq ifodaladi, dalil bilan gapirdi va ehtiyotkor xulosalar chiqardi; manfaatdor tomonlar uchun yozilgan qisqa xabarlarda matn ixchamligi, izchilligi va ohangning mosligi kuchaydi. Muzokara mashqlarida esa muloyim rad etish, muqobil yechim taklif qilish va kelishuvga borish kabi muloqot strategiyalari ko‘proq qo‘llanadigan bo‘ldi. Bu topilmalar tadqiqot savollariga bevosita javob beradi: CEFRga tayangan vazifa dizayni va mezonli baholash birga ishlaganda vazifa bajarish sifati, til birliklaridan foydalanish kengligi va aniqligi, nutqning izchilligi hamda tinglovchiga mos uslub sezilarli yaxshilanadi (Council of Europe, 2020; East, 2020). Ayniqsa, grafik sharhi va qisqa xizmat xabari vazifalarida o‘sish eng ravshan bo‘ldi — bu faoliyatlar ish hayotiga yaqin bo‘lgani va tilni maqsadga yo‘naltirilgan holda ishlatishni talab qilgani bilan izohlanadi (Ellis, 2003; Nunan, 2004).

Ushbu natijalarning ahamiyati ikki yo‘nalishda namoyon bo‘ladi. Ilmiy jihatdan, mahalliy sharoitda vazifaga asoslangan yondashuvni CEFR deskriptorlari bilan uzviy bog‘lash va uni aniq mezonlar orqali o‘lchash samarali ekanini ko‘rsatadi — bu TBLT bo‘yicha xalqaro adabiyotdagi kuzatuvlar bilan hamohangdir (Willis & Willis, 2007; East, 2020). Amaliy jihatdan esa dars sifati “rejalashtirilgan maqsad”dan “o‘lchanadigan natija”ga ko‘chadi: o‘qituvchi uchun baholash ochiq va izchil bo‘ladi, talaba esa undan nima kutilayotganini aniq ko‘radi. Vazifa andozalari va mezonlar bilan ishlash o‘qituvchining fikr-mulohaza berishini qisqa, manzilli va diagnostik qiladi; bu esa keyingi darslardagi o‘sishni tezlashtiradi (East, 2020).

Oldingi tadqiqotlar bilan solishtirganda umumiy manzara mos keladi: vazifa sikli til vositalari va muloqot ko‘nikmalarini birgalikda rivojlantiradi, mezonli baholash esa jarayonni shaffof qiladi. Bizning holatda alohida o‘ziga xoslik — tinglovchiga mos ohang va ishbilarmon terminologiyaning tezroq mustahkamlangani; buni kursning biznes-moliya kontekstiga yo‘naltirilgani va vazifalarning real bozor vaziyatlariga yaqinligi bilan tushuntirish mumkin (Nunan, 2004). Shu bilan birga, ayrim guruhlarda uzunroq og‘zaki nutqda ravonlikning barqarorlashuvi sustroq bo‘ldi; bunga dars vaqti, guruh hajmi yoki mashq zichligi ta’sir qilgan bo‘lishi mumkin (Long, 2015).

Amaliy tavsiyalar quyidagicha talqin etiladi. Dastur darajasida vazifa turlari va CEFR ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi bog‘lanishni aniq ko‘rsatadigan “yo‘l xaritasi” ishlab chiqish zarur (Council of Europe, 2020). Kurs darajasida tayyor vazifa banki va izchil mezonlar to‘plamini yo‘lga qo‘yish, dars darajasida esa qisqa, mezonga tayangan fikr-mulohaza berish amaliyotini mustahkamlash lozim. Baholash barqarorligi uchun hamkasbiy ko‘rib chiqish va kichik kalibrlash sessiyalarini muntazam o‘tkazish tavsiya etiladi. Kelgusida ishni ikki tomondan kengaytirish maqsadga muvofiq deb topildi: birinchidan, bir nechta muassasa ishtirokidagi kattaroq tanlanma bilan natijalarni solishtirish va mustahkamlash; ikkinchidan, uzoq muddatli kuzatuv orqali o‘zgarishlarning ish joyiga “ko‘chishi”ni o‘rganish. Bundan tashqari, vazifa turlarini alohida taqqoslash (masalan, grafik sharhi va muzokaraning ta’sir farqlari) hamda raqamli vositalar yoki sun’iy intellektdan tayanch sifatida foydalanishning foyda-xatarlarini sinovdan o‘tkazish istiqbolli yo‘nalish bo‘lib ko‘rinadi (East, 2020).

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

NATIJALAR

ISFTda o‘tkazilgan 12 haftalik darslar ketma-ketligi B1–B2 darajadagi biznes va moliya talabalari uchun sezilarli ijobiy siljishlar berdi. Eng avvalo, vazifani maqsadga muvofiq bajarish sifati ko‘tarildi: talabalar grafik va diagrammalardagi tendensiyalarni qisqa, lekin dalilga tayangan tarzda ifodalab, xulosalarni ehtiyotkor va vaziyatga mos qilib bayon qila oldilar. Manfaatdor tomonlarga mo‘ljallangan qisqa xabarlarda matn ixchamligi, mantiqiy izchillik va ohangning mosligi aniqroq sezildi; yozma hisobotlarda esa bo‘limlararo bog‘lanish kuchaydi, asosiy g‘oya va dalillar o‘rtasidagi bog‘liqlik tiniqlashdi. Og‘zaki chiqishlarda fikrni davom ettirish, dalilni bog‘lovchi birliklar bilan ulamoq, taqqoslash va ehtiyotkor baho berish kabi diskurs ko‘nikmalari kengroq qo‘llanadigan bo‘ldi. Muzokara mashqlarida muloyim rad etish, muqobil yechim taklif qilish va bosqichma-bosqich kelishuvga borish strategiyalari ko‘paydi — talabalar sherigi fikriga hurmat bilan munosabat bildirgan holda, o‘z taklifini aniq asoslay olishdi.

Pre va post bosqichlarda to‘plangan natijalar shuni ko‘rsatdiki, o‘sish deyarli barcha baholash yo‘nalishlarida kuzatildi. Umumiy ballar taqsimoti yakuniy bosqichda yuqori darajalar tomonga siljidi; ayniqsa, “vazifa bajarish sifati” va “tinglovchiga mos uslub” bandlarida ko‘tarilish yaqqolroq bo‘ldi. Yozma va og‘zaki materiallar tahlilida ham shu manzara tasdiqlandi: kasbiy terminlardan foydalanish nafaqat son jihatidan, balki joyida va to‘g‘ri ishlatilishi bo‘yicha ham yaxshilandi; grammatik xatolar kamaydi, fikrning izchil tashkil etilishi mustahkamlandi. Taqqoslashlar shuni ko‘rsatdiki, grafik/diagramma sharhi va qisqa xabar (memo) vazifalarida o‘sish eng tez namoyon bo‘lgan — bu ikki tur real ish vaziyatlariga eng yaqin bo‘lgani uchun tilni maqsadga yo‘naltirilgan holda safarbar etadi. Qisqa hisobot va muzokara vazifalarida ham ijobiy dinamikaga erishildi, biroq o‘sish bosqichma-bosqich kechdi; tayyorgarlik bosqichini biroz kuchaytirish, rol va vazifalarni aniqroq taqsimlash bu yo‘nalishlarda natijani tezlashtirishi mumkin.

Natijalar tadqiqot savollariga bevosita javob berdi. CEFRga bog‘langan vazifa dizayni bilan aniq, oldindan e’lon qilingan mezonlar bir tizimda ishlaganda, talabalar vazifa maqsadini to‘g‘ri anglaydi va shu yo‘nalishda til vositalarini ongli ravishda tanlaydi. Bu esa til birliklaridan foydalanish kengligi va aniqligi, matn/nutqning izchilligi hamda ohangning tinglovchiga mosligi kabi ko‘rsatkichlarda barqaror o‘sishni ta’minladi. Darslar davomida berilgan qisqa, mezonga tayangan fikr-mulohaza ham ijobiy rol o‘ynadi: talaba keyingi vazifaga aynan qaysi jihatni yaxshilab borishi kerakligini aniq ko‘rib, o‘z ishini shunga mos ravishda qayta tashkil qildi. O‘qituvchilar o‘rtasida “bir xil tilda” ishlash uchun mezonlarni birga ko‘rib chiqish amaliyoti ham natijalarni mustahkamladi — baholashda barqarorlik oshdi, baho ortidagi mantiq talaba uchun ham tushunarli bo‘ldi.

Jadval 1. Pre va Post o‘rtacha ballar

Ko‘rsatkich	Pre (o‘rt.)	Post (o‘rt.)	Qisqa izoh
Vazifa bajarish sifati	2.6	3.4	Maqsadga yo‘naltirilgan bajarish oshdi
Leksik-grammatik diapazon/aniqlik	2.5	3.2	Terminlar joyida va to‘g‘ri qo‘llandi
Izchillik (matn/nutq tartibi)	2.4	3.1	Mantiqiy bog‘lanish va bog‘lovchilar yaxshilandi
Tinglovchiga mos uslub	2.3	3.3	Ohang va uslub vaziyatga moslashdi
Muzokara strategiyalari	2.4	3.0	Muloyim rad etish va kelishuvga borish ko‘paydi

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Shu bilan birga, kutilmagan jihatlar ham qayd etildi. Ayrim guruhlarda uzunroq og‘zaki nutqda ravonlik kutilgan darajada tez barqarorlashmadi. Bunga dars vaqti, mashq zichligi yoki auditoriya oldida chiqish tajribasining yetarli emasligi sabab bo‘lishi mumkin. Muzokara vazifalarida til vositalarining boyishi fonida, ba’zi hollarda savol-javobni chuqurlashtirish va “benefit–risk”ni muvozanatlashtirishga doir strategiyalar yuzaki qolib ketdi; bu keyingi siklda tayyorgarlik bosqichini kuchaytirish va rollarni aniqroq belgilash zarurligini ko‘rsatadi. Natijalar jadval va grafiklarda jamlanishi maqsadga muvofiq: pre/post o‘rtacha ballar va baholash yo‘nalishlari bo‘yicha siljishlarni ko‘rsatadigan jadval umumiy manzarani bir qarashda ochib beradi; taqsimotning yuqori darajalar tomonga siljishini aks ettiruvchi grafiklar esa o‘sish dinamikasini ko‘rinarli qiladi. Umuman olganda, real ish hayotiga yaqin vazifalar bilan boyitilgan, CEFRga tayanadigan aniq mezonli baholash tizimi dars natijalarini ishonchli tarzda oshirdi; aniqlangan nozik jihatlar esa keyingi sikllarda mashq formatlari, dars vaqti va tayyorgarlik bosqichini yanada puxta rejalashtirish lozimligini bildirdi.

XULOSA

Ushbu tadqiqotning maqsadi vazifaga asoslangan til o‘qitishni CEFR deskriptorlari bilan tizimli uyg‘unlashtirib, O‘zbekiston oliy ta’limi sharoitida barqaror sifatga xizmat qiladigan amaliy modelni sinovdan o‘tkazish edi. ISFTda 12 hafta davomida olib borilgan ish B1–B2 darajadagi biznes va moliya talabalari uchun kutilgan natijalarni berdi: vazifani maqsadga muvofiq bajarish, kasbiy terminlardan o‘rinli foydalanish, matn va nutqning izchil tashkil etilishi hamda auditoriyaga mos uslubda ifoda etish ko‘rsatkichlari sezilarli yaxshilandi. Eng yirik ta’sir real ish jarayoniga eng yaqin bo‘lgan vazifalarda — grafik/diagramma sharhi va manfaatdor tomonlarga qisqa xabar — kuzatildi; qisqa hisobot va muzokara vazifalaridagi o‘sish bosqichma-bosqich, ammo barqaror bo‘ldi. Bu topilmalar dars maqsadlarini CEFR bilan aniqlashtirish, mezonli (analitik) baholashni oldindan e’lon qilish va dars jarayonida qisqa, maqsadga yo‘naltirilgan fikr-mulohaza berishning samarali bog‘lanma hosil qilishini ko‘rsatadi.

Tadqiqot kirishida qayd etilgan muammo — o‘quv dasturi, kurs dizayni va dars amaliyoti o‘rtasidagi uzviylikning sustligi — taklif etilgan uch pog‘onali yechim (dastur darajasida “vazifa–descriptor” xaritasi; kurs darajasida vazifa-andozalar va izchil baholash mezonlari; dars darajasida refleksiv sikl va hamkasbiy ko‘rib chiqish) orqali aniq kamaytirildi. Natijada dars sifati “rejalashtirilgan maqsad”dan “o‘lchanadigan natija”ga ko‘chdi, baholash ochiqligi va izchilligi oshdi, o‘qituvchi “baholash savodxonligi” mustahkamlandi.

Amaliy tavsiyalar quyidagicha yaxlit tizim sifatida taklif etiladi. Avvalo, dastur darajasida vazifalar va CEFR deskriptorlari o‘rtasidagi bog‘lanishni aniq ko‘rsatadigan yo‘l xaritasi ishlab chiqiladi. Bu hujjat o‘quv maqsadlarini daraja ko‘rsatkichlari bilan uyg‘unlashtirib, kurs va dars rejalari uchun umumiy mezon vazifasini bajaradi (Djurayeva & Djuraev, 2023). Kurs darajasida tayyor vazifa andozalari va bandma band analitik baholash mezonlari joriy etiladi, qisqa va mezonga tayangan fikr mulohaza formati standartlashtiriladi, baholash namunalari va kalibrlash uchun namunaviy ishlar to‘plami shakllantiriladi. Dars darajasida refleksiya odati yo‘lga qo‘yilib, ikki baholovchi bilan baholash va hamkasbiy ko‘rib chiqish muntazam qo‘llanadi, shuningdek vazifa siklining tayyorgarlik, bajarish va yakuniy tahlil bosqichlari izchil yuritiladi. Amalga oshirish tartibi bosqichma bosqich tashkil etiladi: kichik ishchi

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

guruh yo‘l xaritasi, vazifa banki va mezonlarni tayyorlaydi, so‘ng pilot guruhlarda sinov o‘tkaziladi, natijalar tahliliga ko‘ra materiallar takomillashtiriladi va kafedra miqyosida joriy etiladi. Jarayonni qo‘llab quvvatlash uchun o‘qituvchilar uchun baholash savodxonligi va vazifa dizayni bo‘yicha qisqa treninglar o‘tkaziladi, monitoring va ichki moderatsiya orqali baholash izchilligi nazorat qilinadi, ehtiyojdan kelib chiqib dars vaqti, resurslar hamda rollar taqsimoti qayta sozlanadi. Shu tariqa CEFRga tayangan vazifa dizayni, adolatli va shaffof baholash hamda refleksiv o‘qitish o‘zaro bog‘langan yagona tizimga aylanadi.

Kelgusidagi tadqiqotlar uchun uch asosiy yo‘nalish maqsadga muvofiq ko‘rinadi: birinchidan, ko‘p muassasani qamrab oladigan, kattaroq va imkon qadar tasodifiy tanlanmaga tayangan dizayn orqali natijalarni taqqoslab, tashqi ishonchlilikni baholash; ikkinchidan, uzoq muddatli kuzatuv yordamida ko‘nikmalarning barqarorlashuvi va ularning ish muhitiga ko‘chishini, ayniqsa hisobot hamda muzokara kabi murakkab vazifalar kesimida o‘rganish; uchinchidan, raqamli vositalar va sun’iy intellektka tayangan tayanch materiallarni vazifa sikliga ehtiyotkorlik bilan qo‘shib, ularning foyda va xatar nisbatini tajribaviy baholash. Umuman olganda, CEFRga bog‘langan vazifa dizayni, aniq va adolatli baholash hamda refleksiv o‘qitishdan tashkil topgan integratsiyalashgan model B1–B2 kontekstida sifat ko‘rsatkichlarining barqaror oshishiga xizmat qiladi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Azizova, D. (2024). THE ROLE OF MULTIMEDIA IN SHAPING ELT PRACICES: INSIGHTS AND CHALLENGES FROM MALAYSIA TO UZBEKISTAN. Nordic_Press, 3(0003).
2. Council of Europe. (2020). Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment — Companion volume. Council of Europe Publishing.
3. Djurayeva, N., & Djuraev, A. (2023). Revealing the Sociolinguistic Environment: Investigation of the Profiles of Business English Learners. Proceedings of the 2nd Pamir Transboundary Conference for Sustainable Societies, 642–651.
4. https://www.scitepress.org/Link.aspx?doi=10.5220/0012908600003882
5. East, M. (2020). Task-Based Language Teaching from the Teachers’ Perspective. Routledge.
6. Ellis, R. (2003). Task-Based Language Learning and Teaching. Oxford University Press.
7. Jalolov, J. J. (2012). Chet til o‘qitish metodikasi. Toshkent: O‘qituvchi.
8. Long, M. H. (2015). Second Language Acquisition and Task-Based Language Teaching. Wiley-Blackwell.
9. Mirziyoyev, Sh. M. (2022, 28-fevral). Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida PF-60. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni.
10. Nunan, D. (2004). Task-Based Language Teaching. Cambridge University Press.
11. PQ-5117. (2021). Xorijiy tillarni o‘qitishni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida (O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori №PQ-5117).
12. Willis, D., & Willis, J. (2007). Doing Task-Based Teaching. Oxford University Press.

STEM EDUCATION THROUGH PHET MODELING: A CASE OF TEACHING ATOMIC PHYSICS

Authors: DOSYMOV Yelmurat[1], ESER Selda[2], UALIKHAN Almagul[3], POLATULY Serik[4]
Affiliation: PhD, Senior lecturer, Ahmet Yassawi University, Kazakhstan [1], PhD., associate professor, Sakarya university, Turkey [2], Doctoral student, Ahmet Yassawi University, Kazakhstan [3], PhD, Senior lecturer, Ahmet Yassawi University, Kazakhstan[4]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17318400

ABSTRACT

The subject of physics, particularly the section on atomic physics, is a complex and significant field in explaining scientific foundations and intricate processes. To simplify such complexity and enhance students' understanding, the use of PhET interactive simulations is one of the effective solutions. This article explores the teaching of atomic physics topics within the STEM framework and the potential of PhET modeling. The central idea of this study is to determine the effectiveness of teaching atomic physics through the use of PhET modeling within the STEM education approach. This research aims to evaluate the effectiveness of using PhET simulations in teaching atomic physics through the STEM method. The study was conducted within the framework of pedagogical practice, during which simulations such as Rutherford Scattering, Hydrogen Atom, Blackbody Spectrum, and Fourier were used in the learning process. During the research, it was revealed that PhET models allow learners to be not just passive listeners, but active participants in the learning process.

Keywords: STEM education, PhET simulation, atomic physics, interactive learning, teaching methods.

INTRODUCTION

One of the major challenges in today’s global education system is the declining interest of students in natural sciences and the difficulties they face in mastering exact sciences. Subjects such as physics, chemistry, and mathematics are often perceived as complex and intimidating by learners. The decreasing level of scientific literacy has become a pressing issue that poses a significant barrier at the global level.

In this context, the STEM education approach and PhET interactive simulations, widely used in international practice, can serve as effective tools for delivering high-quality and modern education in Kazakhstan as well. STEM is not merely an integration of the disciplines of Science, Technology, Engineering, and Mathematics, but also a system of education and professional training based on innovation, scientific inquiry, and technological problem-solving [1].

Lee and other researchers emphasize the importance of cognitive science and the thinking process in studying STEM education, describing it as a complex cognitive process that involves deep thinking, problem-solving, and active intellectual engagement [2].

Khairuddin and Bangkok demonstrate the effectiveness of combining the STEM approach with PhET simulations in fostering students’ critical thinking skills

and highlight how interactive modeling enhances learners' cognitive engagement [3].

In his study, Perkins comprehensively analyzes the role of PhET interactive simulations in transforming STEM education. He provides strong evidence that these tools modernize the learning process by making complex concepts in natural sciences more intuitive, visual, and technologically accessible [4].

Lestari, by integrating STEM and problem-based learning approaches, observes that PhET-based instructional materials significantly enhance students' understanding of core concepts and develop their ability to solve complex problems in physical and mathematical contexts [5].

The use of PhET simulations in physics lessons organized within a STEM framework has shown a positive impact on the development of higher-order thinking skills, underlining the role of visual modeling in promoting cognitive activity and analytical reasoning [6]. Applying PhET modeling in the context of STEM education stimulates students' cognitive engagement and helps reinforce theoretical knowledge through practical experience.

Although the integration of STEM education into physics teaching—particularly in atomic physics—is becoming increasingly relevant, research in this direction remains insufficient. There is a notable lack of methodological recommendations and evidence-based scientific studies on how to deepen students' scientific understanding, visualize abstract concepts, and foster research skills through interactive modeling platforms such as PhET. Furthermore, in the national education system, there is a shortage of systematic implementation of PhET simulations into curricula, evaluations of their effectiveness, and training of future teachers to work with such tools. This research aims to address these gaps and propose potential solutions.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

RESEARCH METHODOLOGY

This study aimed to determine the effectiveness of using PhET simulations within the STEM approach in teaching atomic physics. The research was conducted based on pedagogical practice and carried out directly within the educational process.

The following PhET interactive simulations were selected and integrated into the teaching process: Rutherford Scattering, Models of the Hydrogen Atom, Blackbody Spectrum, and Fourier: Making Waves. Through these simulations, students explored the structure of the atom, energy levels, spectral radiation laws, and wave phenomena.

RESEARCH FINDINGS

The study revealed that PhET interactive simulations can be effectively used within the STEM framework to teach topics in atomic physics. In particular, visualizing hydrogen atom models allowed students to grasp abstract concepts in a clear and comprehensible manner. The integration of science, technology, engineering, and mathematics into the learning process enhanced students' interest in the subject and contributed to the development of their critical thinking, modeling, and research skills.

With the help of PhET simulations, learners were able to understand the evolution of atomic structure step-by-step, while independently performing tasks

such as observation, comparison, and drawing conclusions. This approach not only facilitated knowledge acquisition but also allowed students to apply what they had learned in practical contexts. Moreover, for teachers, these tools provided opportunities to diversify lesson plans and modernize instructional methods.

Overall, the use of PhET models within the context of STEM education proved to be an effective and accessible method that meets the demands of modern education.

For instance, the topic “Blackbody Spectrum” in the PhET simulation can serve as a valuable example.

A blackbody is an idealized physical model that completely absorbs all incident electromagnetic radiation and emits radiation solely based on its temperature. Studying the spectrum of a blackbody holds significant importance in physics, particularly in the fields of thermodynamics and quantum mechanics. Explaining this phenomenon to students requires visualization and experimental modeling. For this purpose, the PhET simulation serves as a highly effective educational tool.

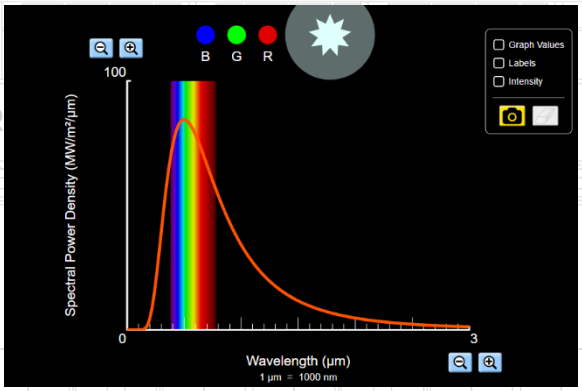

Figure 1. PhET Simulation [9]

Using the Blackbody Spectrum simulation from PhET [9], students can visually observe the relationship between an object’s temperature and its radiation spectrum. Solving problems based on the topic of blackbody radiation helps learners practice calculating actual physical quantities. Examples of problems based on Wien's Law and their solutions can be presented.

Problem: At what wavelength does a body with a temperature of 6000 K emit radiation most intensely?

$$\lambda_{max} = \frac{b}{T}$$

Where: b = 2.898*10^{-3}m*K

$$\lambda_{max} = \frac{2.898*10^{-3}}{6000} = 4.83 * 10^{-7}\text{м} = 483\ \text{нм}$$

The peak radiation wavelength is 483 nm, which lies in the blue-green region of the visible spectrum.

PhET models allow students to observe physical processes in real time, manipulate parameters, and visualize the results dynamically. For example, in the Blackbody Spectrum simulation, students can change the temperature and observe how the radiation curve shifts accordingly.

This simulation can also be used to explain the structure of the atomic nucleus, alpha particle scattering, and the significance of Rutherford's experiment.

One of the most important experiments in the study of atomic structure is Ernest Rutherford's alpha-particle scattering experiment conducted in 1911. This experiment disproved the earlier "plum pudding model" of the atom and laid the foundation for the nuclear model. PhET simulations serve as an excellent tool to help students clearly understand this phenomenon.

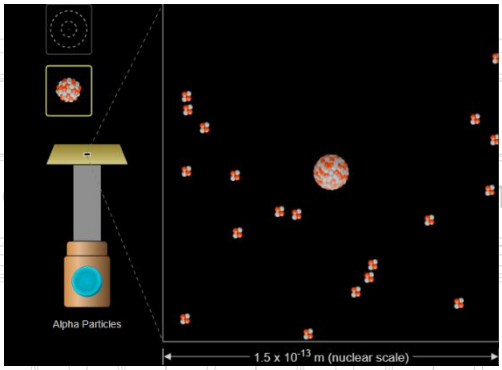

Figure 2. Rutherford Experiment in the PhET Simulation [10]

The "Rutherford Scattering" [10] simulation allows students to visually observe how alpha particles scatter when passing near an atomic nucleus. In Rutherford's scattering experiment, most alpha particles passed straight through, while some were deflected at large angles. These results provided strong evidence that atoms have a small, dense, positively charged nucleus at their center.

In the PhET simulation, this very phenomenon is modeled: as an alpha particle approaches the nucleus, it is deflected due to the Coulomb repulsion. As the nuclear charge increases, the scattering angle also becomes larger—accurately reflecting the real experimental outcomes.

Thanks to the PhET simulation, Rutherford scattering is no longer just a theoretical concept, but a visual, dynamic, and student-driven experience. This approach enhances learners' engagement with the subject and fosters a deeper understanding of physical laws.

Through the "Fourier: Making Waves" [11] PhET simulation, students are also able to explore complex wave motions as a sum of simple harmonic waves. When only the first harmonic (A_1) is active and its amplitude is set to 1.5, the resulting wave appears in a pure sinusoidal form. This corresponds to a fundamental wave at the base frequency — representing the pure first harmonic.

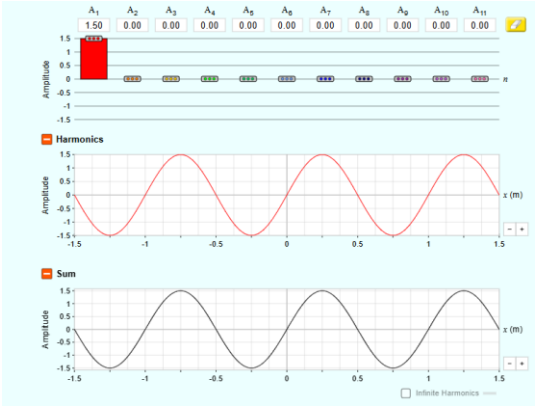

Figure 3. Fourier: Making Waves [11]

In the Harmonics section, the first harmonic is represented in red, while the Sum graph displays the actual shape of the resulting wave. Since additional harmonics (A_2, A_3, etc.) are not activated, the overall waveform remains a simple sine wave. This outcome illustrates that the most basic foundation of any complex signal is a sinusoidal wave at the fundamental frequency.

This model can be connected to real-life examples such as sound analysis in music, processing of electrical signals, vibrational motion, as well as heat and light propagation — thereby increasing students' practical interest in the topic.

The use of PhET simulations has been experimentally proven to positively impact the academic performance of students in STEM fields. These visual and interactive technologies demonstrate their effectiveness in mastering theoretical knowledge through quantifiable results [7].

Staneski also emphasizes that interactive modeling tools such as PhET are highly beneficial in teaching physics in combination with STEM and problem-based learning methods, as they boost student engagement and facilitate independent thinking and understanding [8].

Using PhET simulations within the STEM approach offers an effective and engaging way to teach atomic physics in depth. Students are able to grasp theoretical concepts through concrete models and approach physical laws from a researcher's perspective. The integration of STEM increases their interest in science and develops their logical reasoning, laboratory, and creative skills. PhET models help transform learners from passive listeners into active participants.

CONCLUSION

The results of this study show that integrating PhET simulations with the STEM approach can serve as an effective tool in teaching atomic physics. Interactive models helped students comprehend complex concepts more easily, actively engage in lessons, and develop scientific thinking skills. By using simulations such as Rutherford Scattering, Hydrogen Atom, Blackbody Spectrum, and Fourier: Making Waves, students were able to visually explore atomic structure, energy levels, and spectral and wave phenomena.

This approach not only enhanced students' interest in the subject but also helped foster practical and research-oriented skills. Therefore, the systematic

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

integration of PhET simulations into the learning process is one of the key strategies for ensuring high-quality, modern physics education.

«This research has been/was/is funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP19579398)»

REFERENCES

1. Xie, Y., Fang, M., & Shauman, K. (2015). STEM Education. Annual Review of Sociology, 41, 331–357. https://doi.org/10.1146/annurev-soc-071312-145659
2. Li, Y., Schoenfeld, A. H., diSessa, A. A., Graesser, A. C., Benson, L. C., English, L. D., & Duschl, R. A. (2019, April 15). On Thinking and STEM Education. Journal for STEM Education Research. Springer Nature. https://doi.org/10.1007/s41979-019-00014-x
3. Khaeruddin, K., & Bancong, H. (2022). STEM education through PhET simulations: An effort to enhance students' critical thinking skills. Jurnal Ilmiah Pendidikan Fisika Al-Biruni, 11(1), 35–45. https://doi.org/10.24042/jipfalbiruni.v11i1.10998
4. Perkins, K. (2020). Transforming STEM Learning at Scale: PhET Interactive Simulations. Childhood Education, 96(4), 42–49. https://doi.org/10.1080/00094056.2020.1796451
5. Lestari, R. P. (2018). Pengembangan LKPD Berbantu Phet Simulation Berbasis STEM-PBL Untuk Meningkatkan Penguasaan Konsep dan Keterampilan Memecahkan Masalah Peserta Didik SMA. Journal of Chemical Information and Modeling, 53(9), 1689–1699.
6. Yusuf, I., & Widyaningsih, S. W. (2019). HOTS profile of physics education students in STEM-based classes using PhET media. In Journal of Physics: Conference Series (Vol. 1157). Institute of Physics Publishing. https://doi.org/10.1088/1742-6596/1157/3/032021
7. Yunzal, Jr., A. N., & Casinillo, L. F. (2020). Effect of Physics Education Technology (PhET) Simulations: Evidence from STEM Students' Performance. Journal of Education Research and Evaluation, 4(3), 221. https://doi.org/10.23887/jere.v4i3.27450
8. Stanescu, M. M. (2020). Exploring Interactive Simulations as a Powerful Tool in STEM-PBL Approach in Physics. European Scientific Journal ESJ, 16(21). https://doi.org/10.19044/esj.2020.v16n21p1
9. Blackbody Spectrum https://phet.colorado.edu/en/simulations/blackbody-spectrum (accessed on: April 3, 2025)
10. Rutherford Scattering https://phet.colorado.edu/en/simulations/rutherford-scattering (accessed on: April 3, 2025)
11. Fourier: Making Waves https://phet.colorado.edu/en/simulations/fourier-making-waves (accessed on: April 3, 2025)

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

KONSEPTUAL JADVAL VA GRAFIK ORGANAYZERLARDAN FOYDALANISH YUZASIDAN XORIJ TAJRIBALAR TALQINI VA QIYOSIY TAHLILI

Muallif: G‘ofurova Shaxrizoda Mirkomiljon qizi [1]
Affiliyatsiya: Andijon davlat universiteti 1-kurs tayanch doktoranti [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17318512

ANNOTATSIYA

Maqolada konseptual jadval va grafik organayzerlardan foydalanishning nazariy-metodologik asoslari hamda xorijiy ta’lim tizimlaridagi amaliyotlar tahlil qilinadi. Tadqiqotda AQSh, Finlyandiya va Janubiy Koreya tajribalarining o‘xshash va farqli jihatlari ilmiy nuqtayi nazardan ko‘rib chiqilib, ularning o‘quvchilarda tanqidiy, ijodiy va analitik tafakkurni rivojlantirishdagi o‘rni aniqlangan. Grafik organayzerlardan foydalanish ta’lim jarayonida bilimlarni mantiqiy tizimlashtirish, fanlararo aloqalarni mustahkamlash va mustaqil izlanish ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim vosita ekani isbotlangan.
Xalqaro tadqiqotlar natijalariga tayanib, maqolada O‘zbekiston ta’lim tizimi uchun grafik orgonayzerlardan foydalanishning metodik tavsiyalari ishlab chiqilgan. Jumladan, ularni davlat ta’lim standartlariga integratsiya qilish, raqamli platformalarda qo‘llash va o‘qituvchilar malakasini oshirish bo‘yicha amaliy takliflar berilgan. Ushbu yondashuv o‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini (kritik tafakkur, kreativlik, hamkorlik va kommunikatsiya) shakllantirish imkonini berishi bilan ahamiyatlidir.

Kalit so‘zlar: konseptual jadval, grafik organayzer, xorijiy tajriba, qiyosiy tahlil, innovatsion ta’lim texnologiyalari, raqamli resurslar.

KIRISH

So‘nggi o‘n yilliklarda ta’lim tizimida vizual pedagrafik organayzergik vositalardan foydalanish dolzarb masalaga aylangan. An’anaviy ta’lim jarayonida bilimlar ko‘proq og‘zaki yoki matnli shaklda o‘zlashtirilgan bo‘lsa, zamonaviy ta’lim konsepsiyalari o‘quvchilarning bilish jarayonini faol tashkil etish, ularning mustaqil izlanish va analitik fikrlashini rivojlantirishga qaratilgan. Shu nuqtai nazardan, konseptual jadval va grafik organayzer o‘qitish samaradorligini oshirishda muhim vosita sifatida qaralmoqda. Ularning asosiy vazifasi o‘quvchilarga o‘quv materialini mantiqiy tizimda taqdim etish, tushunchalar o‘rtasidagi aloqalarni ko‘rsatish va bilimlarni vizual shaklda ifodalashdir.

Nazariy jihatdan, konseptual jadval va grafik organayzerdan foydalanish Vygrafik organayzertskiyning ijtimoiy-kognitiv rivojlanish nazariyasi hamda Piagetning bilish jarayonlari haqidagi qarashlariga tayanadi. Ushbu yondashuvlarda bilimlarni o‘zlashtirish jarayoni faqat o‘qituvchi–o‘quvchi o‘rtasidagi muloqot natijasi bo‘lib qolmay, balki o‘quvchining o‘zi tomonidan bilimni qayta ishlash va mantiqiy tizimga solish jarayonida yanada samarali bo‘lishi ta’kidlanadi. J. Novak va A. Cañas (2008) ishlab chiqqan konseptual xaritalar nazariyasida bilimlarning vizual ko‘rinishda tasniflanishi o‘quvchilar tafakkurini rivojlantirishning samarali usuli

sifatida asoslab berilgan. Shu bilan birga, R. Marzano (2007) o‘zining “The Art and Science of Teaching” asarida grafik organayzerni bilimlarni boshqarish va ularni baholash jarayonida qo‘llash pedagrafik organayzergik samaradorlikni oshirishi mumkinligini ta’kidlaydi.

Xalqaro tajribaga murojaat qilganda, turli mamlakatlarda grafik organayzerdan foydalanish o‘ziga xos didaktik xususiyatlarga ega ekanligi kuzatiladi. Masalan, AQSh ta’lim tizimida ular Common Core State Standards (CCSS) asosida maktab dasturlariga keng joriy qilingan. Venn diagrammalari, Fishbone (sabab-oqibat) jadvallari, Mind map va Cluster diagramlar kabi organayzerlar o‘quvchilarning tanqidiy tafakkurini, tahlil va sintez qilish ko‘nikmalarini shakllantirishda asosiy vosita sifatida qo‘llaniladi. Shuningdek, ular baholash jarayonida ham muhim rol o‘ynaydi.

Finlandiya ta’lim tizimida grafik organayzerdan foydalanish inquiry-based learning (tadqiqotga asoslangan ta’lim) yondashuvi bilan uyg‘unlashgan. Bu esa o‘quvchilarni mustaqil izlanishga, savol berishga va bilimlarni chuqurroq o‘zlashtirishga undaydi. P. Sahlberg (2015) o‘zining “Finnish Lessons” asarida qayd etishicha, Finlandiyada o‘quvchilar dars jarayonida mavzuni nafaqat eshitib, balki uni vizual shaklda qayta ishlab, yangi bilimlarni mavjud bilimlar tizimiga bog‘lash orqali yuqori samaraga erishadi.

Janubiy Koreya ta’lim tizimida esa grafik organayzer STEM fanlarini o‘qitishda keng qo‘llaniladi. OECD (2021) hisobotiga ko‘ra, ushbu vositalar o‘quvchilarni muammoli vaziyatlarni aniqlash, ularning sabab-oqibat bog‘liqligini tahlil qilish va muqobil yechimlarni ishlab chiqishga yo‘naltiradi. Bu tajribalar o‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini, ya’ni kreativlik, tanqidiy fikrlash, hamkorlik va kommunikatsiya qobiliyatlarini rivojlantirishda katta ahamiyat kasb etmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida ham so‘nggi yillarda ta’lim jarayonini modernizatsiya qilish, innovatsion pedagrafik organayzergik texnologiyalarni keng joriy etish masalalariga alohida e’tibor qaratilmoqda. Davlat rahbarining 2020-yil 6-noyabrdagi “Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF–6108-son Farmoni va 2021-yil 18-yanvardagi PQ–187-son Qarorida o‘quv jarayoniga yangi pedagrafik organayzergik texnologiyalarni joriy qilish, o‘qituvchilarning metodik savodxonligini oshirish va raqamli ta’lim resurslarini yaratish vazifalari belgilab berilgan. Bu hujjatlar grafik organayzer va konseptual jadvallardan foydalanishni nafaqat metodik qo‘llanma darajasida, balki ta’lim tizimining asosiy komponentlaridan biri sifatida qarashni taqozo etmoqda.

Shunday qilib, ushbu mavzuning dolzarbligi quyidagi omillar bilan belgilanadi:

1. Ta’lim sifatini oshirishda zamonaviy pedagrafik organayzergik texnologiyalarni keng joriy qilish zaruriyati.
2. O‘zbekiston ta’lim tizimida raqamli resurslardan samarali foydalanish jarayonining jadallashuvi.
3. Xorijiy tajribada sinovdan o‘tgan samarali metodlarni milliy ta’lim tizimiga moslashtirish ehtiyoji.
4. Grafik organayzerning o‘quvchilarda tanqidiy va ijodiy tafakkurni shakllantirishdagi isboti ilmiy asoslangan afzalliklari.

Tadqiqotning maqsadi – konseptual jadval va grafik organayzerdan foydalanish bo‘yicha xorijiy tajribalarni tahlil qilish, ularning didaktik imkoniyatlarini aniqlash hamda O‘zbekiston ta’lim tizimiga moslashtirilgan takliflarni ishlab chiqishdan iboratdir.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

METODOLOGIYA

Tadqiqotda qo‘yilgan maqsad va vazifalardan kelib chiqib, konseptual jadval va grafik organayzerdan foydalanish bo‘yicha xorijiy tajribalarni o‘rganish hamda ularni O‘zbekiston ta’lim tizimiga tatbiq etish imkoniyatlarini aniqlash uchun bir qator ilmiy-uslubiy yondashuvlar va tadqiqot metodlari qo‘llanildi.

1. Tadqiqot metodologik asosi

Metodologik asos sifatida zamonaviy pedagrafik organayzergik tadqiqotlarda keng qo‘llaniladigan **qiyosiy-pedagrafik organayzergik tahlil**, **nazariy manbalarni o‘rganish va umumlashtirish**, **kontent-tahlil** hamda **amaliy tajriba natijalarini tahlil qilish** yondashuvlari tanlab olindi. Bu usullar tadqiqot mavzusining ko‘p qirrali xususiyatini ochib berishga imkon yaratdi.

Birinchidan, qiyosiy-pedagrafik organayzergik tahlil yondashuvi yordamida AQSh, Finlandiya va Janubiy Koreya ta’lim tizimlarida grafik organayzerdan foydalanishning o‘ziga xos xususiyatlari solishtirildi. Bu yondashuv ta’lim tizimlarining umumiylik va farqli jihatlarini aniqlash, shuningdek, ularni O‘zbekiston sharoitiga moslashtirish imkoniyatlarini asoslab berish imkonini berdi.

Ikkinchidan, nazariy manbalarni o‘rganish va umumlashtirish usuli yordamida UNESCO, OECD kabi xalqaro tashkilotlarning hisobotlari, shuningdek, Scopus va Web of Science bazalarida chop etilgan ilmiy maqolalar tahlil qilindi. Bu manbalar tadqiqot natijalarini ilmiy asoslashda metodologik tayanch vazifasini o‘tadi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

2. Tadqiqot obyekti va predmeti

Tadqiqot obyekti – ta’lim jarayonida qo‘llaniladigan konseptual jadval va grafik organayzerdan foydalanish amaliyoti.

Tadqiqot predmeti – xorijiy tajribalarda mazkur vositalardan foydalanishning didaktik imkoniyatlari va ularni O‘zbekiston ta’lim tizimiga tatbiq etishning ilmiy-metodik asoslari.

3. Tadqiqot bosqichlari

Tadqiqot jarayoni uch asosiy bosqichda olib borildi:

1-bosqich – nazariy asoslarni aniqlash. Bu bosqichda J. Novak, R. Marzano, P. Sahlberg kabi olimlarning ishlari, shuningdek, zamonaviy ta’lim texnologiyalariga oid ilmiy adabiyotlar tahlil qilindi. Bu jarayon grafik organayzerning nazariy ahamiyatini, ularning kognitiv va didaktik asoslarini aniqlash imkonini berdi.

2-bosqich – xorijiy tajribalarni o‘rganish va tahlil qilish. AQSh, Finlandiya va Janubiy Koreya tajribasi maxsus o‘rganilib, ularning o‘xshash va farqli jihatlari aniqlandi. Masalan, AQShda grafik organayzerdan baholash vositasi sifatida foydalanilsa, Finlandiyada u inquiry-based learning yondashuvi bilan uyg‘unlashtiriladi, Janubiy Koreyada esa STEM integratsiyasida asosiy metodik vosita sifatida qaraladi.

3-bosqich – qiyosiy tahlil va tavsiyalar ishlab chiqish. O‘rganilgan xorijiy tajribalar O‘zbekiston ta’lim tizimida olib borilayotgan islohotlar bilan solishtirildi. Qiyosiy tahlil natijasida mahalliy sharoitga moslashtirilgan metodik tavsiyalar ishlab chiqildi.

4. Tadqiqot mezonlari

Xorijiy tajribalarni baholash va taqqoslash uchun quyidagi mezonlar ishlab chiqildi:

1. **Didaktik imkoniyatlar** – grafik organayzerning bilimlarni tizimlashtirish va o‘quvchilar tafakkurini rivojlantirishdagi o‘rni.
2. **Amaliy qo‘llanish sohasi** – grafik organayzerlardan foydalanilayotgan fanlar, ta’lim darajalari va ularning samaradorligi.

3. **Innovatsion integratsiya** – grafik organayzerlarning raqamli ta’lim resurslari bilan uyg‘unligi.
4. **Moslashtirish imkoniyatlari** – O‘zbekiston ta’lim tizimiga tatbiq etishdagi sharoit va imkoniyatlar.

5. Tadqiqotda foydalanilgan metodlar

- **Kontent-tahlil** – xorijiy mamlakatlarning o‘quv dasturlari, davlat ta’lim standartlari va metodik qo‘llanmalarini o‘rganish asosida.
- **Qiyosiy-pedagrafik organayzergik tahlil** – turli davlatlar tajribalarini o‘xshash va farqli jihatlar bo‘yicha solishtirish.
- **Tizimli yondashuv** – grafik organayzerni ta’lim jarayonining umumiy tizimida ko‘rib chiqish.
- **Umumlashtirish va xulosalash** – olingan natijalar asosida nazariy va amaliy xulosalar chiqarish.

Shunday qilib, tanlangan metodologiya tadqiqot maqsadi va vazifalarini amalga oshirish, shuningdek, xorijiy tajribalarni ilmiy asoslangan holda o‘rganish va ularni O‘zbekiston sharoitiga tatbiq etish imkonini berdi.

NATIJALAR

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Tadqiqot jarayonida konseptual jadval va grafik organayzerdan foydalanish bo‘yicha xorijiy tajribalarni o‘rganish natijasida bir qator muhim ilmiy-amaliy xulosalarga kelindi. Tadqiqotda AQSh, Finlandiya va Janubiy Koreya ta’lim tizimlaridagi tajribalar batafsil tahlil qilinib, ularning didaktik imkoniyatlari va samaradorlik jihatlari solishtirildi.

1. AQSh tajribasi

AQSh ta’lim tizimida grafik organayzerdan foydalanish keng ko‘lamli amaliyot sifatida shakllangan. Ular Common Core State Standards (CCSS) dasturida o‘quvchilarning bilimlarini nazorat qilish, mustaqil tahlil qilish va muammoli vaziyatlarni yechishga yo‘naltirish uchun asosiy vosita sifatida qo‘llaniladi. Ayniqsa, ingliz tili, tarix, biologiya va matematika fanlarida grafik organayzerlardan foydalanish o‘quvchilarning o‘qish va yozish ko‘nikmalarini rivojlantirishda samarali bo‘lib chiqmoqda.

Eng ko‘p qo‘llaniladigan organayzer turlari quyidagilardan iborat:

- **Venn diagrammasi** – tushunchalar o‘rtasidagi umumiylik va farqlarni aniqlashda;
- **Fishbone (sabab-oqibat) jadvali** – muammoning ildiz sabablarini tahlil qilishda;
- **Mind map (aql xaritasi)** – g‘oyalarni tizimlashtirish va ijodiy tafakkurni rivojlantirishda;
- **Cluster chart** – matn asosida asosiy g‘oyalarni guruhlashda.

Marzano (2007) o‘z tadqiqotida ta’kidlaganidek, grafik organayzerlardan foydalanish o‘quvchilarning “yuqori darajadagi fikrlash ko‘nikmalarini” rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu esa ularning tanqidiy tahlil, sintez va muammoni hal qilish kompetensiyalarini mustahkamlaydi.

2. Finlandiya tajribasi

Finlandiya ta’lim tizimi o‘zining o‘quvchi markazli yondashuvi bilan jahon miqyosida mashhur. Ushbu tizimda grafik organayzer inquiry-based learning (tadqiqotga asoslangan ta’lim) konsepsiyasi bilan chambarchas bog‘langan.

grafik organayzerlar, asosan, quyidagi maqsadlarda qo‘llaniladi:

- o‘quvchilarning mustaqil savol berish ko‘nikmalarini rivojlantirish;

- mavzuni chuqur o‘rganishga yo‘naltirish;
- fanlararo aloqalarni shakllantirish;
- o‘quvchilarni kichik loyihalar asosida tadqiqot olib borishga rag‘batlantirish.

P. Sahlberg (2015) o‘z tadqiqotida Finlandiya maktablarida o‘quvchilar mavzuni o‘zlari konseptual jadval yoki grafik organayzer shaklida tuzib chiqishi, bu orqali bilimlarni mustaqil tizimlashtirishi ta’lim samaradorligini oshirayotganini qayd etadi.

3. Janubiy Koreya tajribasi

Janubiy Koreyada ta’lim tizimi yuqori texnologik va STEM yo‘nalishlariga qaratilgani bilan ajralib turadi. Grafik organayzerdan foydalanish bu davlatda davlat ta’lim standartlarida aniq ko‘rsatib o‘tilgan.

Ular quyidagi yo‘nalishlarda keng qo‘llaniladi:

- STEM fanlarida (fizika, matematika, biologiya, muhandislik asoslari) muammoli vaziyatlarni tahlil qilish;
- qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish;
- sabab-oqibat munosabatlarini vizual ifodalash;
- ilmiy tadqiqot loyihalarini rejalashtirish va hisobotlarda natijalarni tizimlashtirish.

OECD (2021) hisobotida qayd etilishicha, Janubiy Koreyada grafik organayzer texnologiyalaridan foydalanish nafaqat maktablarda, balki universitetlar darajasida ham qo‘llanilmoqda. Bu o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash, jamoaviy muhokama olib borish va ijodiy yechimlar ishlab chiqish ko‘nikmalarini mustahkamlashda katta ahamiyat kasb etmoqda.

4. Qiyosiy natijalar

O‘rganilgan xorijiy tajribalar quyidagi umumiylik va farqli jihatlarni ko‘rsatdi:

O‘xshash jihatlar:

- Barcha mamlakatlarda grafik organayzerlar bilimlarni tizimlashtirish va o‘quvchilarda tanqidiy-ijodiy tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan.
- grafik organayzerlar ta’lim samaradorligini oshirish va mustaqil o‘qish ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi.
- Ularning qo‘llanishi o‘quvchilarni dars jarayonida faol ishtirok etishga undaydi.

Farqli jihatlar:

- AQSh – grafik organayzerlar ko‘proq baholash va monitoring vositasi sifatida qo‘llaniladi.
- Finlandiya – inquiry-based learning bilan uyg‘unlashib, o‘quvchi markazli ta’limni ta’minlaydi.
- Janubiy Koreya – STEM integratsiyasi asosida qaror qabul qilish va muammoli vaziyatlarni tahlil qilishda keng tatbiq etiladi.

5. O‘zbekiston uchun ahamiyati

O‘zbekiston ta’lim tizimida grafik organayzerlardan foydalanish asosan metodik tavsiyalar darajasida amalga oshirilmoqda. Biroq davlat siyosatida belgilanganidek, innovatsion pedagrafik organayzergik texnologiyalarni keng joriy qilish jarayonida grafik organayzerlarni:

- raqamli ta’lim platformalariga integratsiya qilish;
- fanlararo dars ishlanmalari asosiga tatbiq etish;
- baholash va monitoring jarayonida qo‘llash imkoniyatlari mavjud.

Shunday qilib, natijalar shuni ko‘rsatadiki, xorijiy tajribalarni tahlil qilish O‘zbekiston ta’lim tizimida konseptual jadval va grafik organayzerdan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish uchun muhim metodik asos bo‘lib xizmat qiladi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

XULOSA

Yuqoridagi tadqiqot natijalari va muhokamalar shuni ko‘rsatdiki, konseptual jadval va grafik organayzerdan foydalanish zamonaviy ta’lim tizimida bilimlarni tizimlashtirish, o‘quvchilarda tanqidiy va ijodiy tafakkurni rivojlantirish, shuningdek, ularning mustaqil izlanishlarini rag‘batlantirishda muhim metodik vosita sifatida katta ahamiyat kasb etadi. Xorijiy tajribalar tahlili ushbu vositalarning samarali pedagrafik organayzergik texnologiya sifatida shakllanganini va ular har bir mamlakatda o‘ziga xos uslubiy xususiyatlar bilan qo‘llanilayotganini ko‘rsatdi.

Birinchidan, AQSh ta’lim tizimida grafik organayzerdan foydalanish baholash jarayonini yanada aniq va tizimli tashkil etish imkonini bergani, o‘quvchilarning fikrlash qobiliyatlarini nazorat qilishda muhim ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi.

Ikkinchidan, Finlandiya tajribasi grafik organayzerning inquiry-based learning konsepsiyasi bilan uyg‘unlashib, o‘quvchini izlanishga, savol berishga va o‘z bilimlarini qayta ishlab chiqishga undashda samarali ekanligini ko‘rsatdi.

Uchinchidan, Janubiy Koreya tajribasida grafik organayzer texnologiyalari STEM yo‘nalishlarida o‘quvchilarning muammoli vaziyatlarni hal etish, qaror qabul qilish hamda ilmiy asoslangan xulosalar chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantirishda keng qo‘llanilayotgani aniqlandi.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

To‘rtinchidan, qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatdiki, uchala mamlakat tajribasida ham grafik organayzerlar o‘quvchilar bilimini chuqurlashtirish, tafakkurini rivojlantirish va ta’lim samaradorligini oshirishda asosiy didaktik vosita hisoblanadi. Faqat ularning qo‘llanish sohasi va didaktik maqsadi mamlakatlarning ta’lim falsafasi va yondashuvlariga ko‘ra farqlanadi.

O‘zbekiston ta’lim tizimi uchun xulosalar:

- grafik organayzerlardan foydalanish metodikasini ishlab chiqish va ularni davlat ta’lim standartlariga integratsiya qilish zarur.
- Raqamli ta’lim platformalariga moslashtirilgan grafik organayzer shablonlari ishlab chiqilib, ulardan keng foydalanish imkoniyatlarini yaratish lozim.
- O‘qituvchilar malakasini oshirish kurslarida grafik organayzerlardan foydalanish bo‘yicha maxsus modullarni kiritish zarur.
- Baholash va monitoring tizimida grafik organayzerlarni qo‘llash orqali o‘quvchilarning bilim darajasi va fikrlash ko‘nikmalarini aniqroq aniqlash imkoniyati yaratiladi.
- Xorijiy tajribalarni o‘rganish va tatbiq etish orqali O‘zbekiston ta’lim tizimida innovatsion pedagrafik organayzergik texnologiyalarni keng qo‘llash imkoniyati yuzaga keladi.

Umuman olganda, tadqiqot konseptual jadval va grafik organayzerdan foydalanishning ilmiy asoslanganligini, ularning didaktik va metodik jihatdan samarali ekanini hamda O‘zbekiston ta’lim tizimida qo‘llanishi ta’lim sifatini oshirishning muhim omili bo‘lishini ko‘rsatdi. Xorijiy tajribalarni o‘rganish va moslashtirish asosida ishlab chiqilgan tavsiyalar ta’lim jarayonida grafik organayzerlardan foydalanishni kengaytirish va o‘quvchilarda XXI asr kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Novak J.D., Cañas A.J. The Theory Underlying Concept Maps and How to Construct and Use Them. – Florida: Institute for Human and Machine Cognition, 2008. – 36 p.
2. Marzano R.J. The Art and Science of Teaching: A Comprehensive Framework for Effective Instruction. – Alexandria: ASCD, 2007. – 221 p.
3. Sahlberg P. Finnish Lessons 2.0: What Can the World Learn from Educational Change in Finland? – New York: Teachers College Press, 2015. – 264 p.
4. OECD. Education in Korea: Highlights. – Paris: OECD Publishing, 2021. – 142 p.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmoni, 2020-yil 6-noyabr, PF–6108.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Professional ta’lim tizimini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori, 2021-yil 18-yanvar, PQ–187.
7. UNESCO. ICT Competency Framework for Teachers. – Paris: UNESCO, 2018. – 56 p.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

MUSIQA VA RITMIK HARAKATLAR ORQALI BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA IJODIY FIKRLASH VA IJTIMOIY KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Mualliflar: Haytbayeva Sayyora Raximberganovna [1], Muminova Feruza Farxodovna [2]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti “Pedagogika”, kafedrasi v/b dotsent, p.f.f.d (PhD) [1], Xalqaro Nordik universiteti 2 –bosqich magistranti [2]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17319024

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada musiqa va ritmik harakatlarning boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ijodiy fikrlash va ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirishdagi ahamiyati yoritilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi – musiqiy-ritmik mashg‘ulotlarni ta’lim jarayoniga integratsiyalash orqali o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, emotsional barqarorlik va ijtimoiy hamkorlikni shakllantirish imkoniyatlarini aniqlashdan iborat. Metodologiya sifatida ilmiy adabiyotlar tahlili, kuzatish, suhbat va so‘rovnomalar qo‘llanildi, shuningdek 4-sinf o‘quvchilari bilan musiqiy mashg‘ulotlar tashkil etilib, unda ijodiy ritmik improvizatsiya va harakat orqali hikoya qilish metodlari sinovdan o‘tkazildi. Dastlabki natijalar mazkur yondashuvlar o‘quvchilarning mustaqil qaror qabul qilish, ijodiy tasavvur va guruhda hamkorlik qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatmoqda. Maqola yakunida boshlang‘ich ta’limda musiqiy-ritmik mashg‘ulotlarni tizimli joriy etish hamda o‘qituvchilar uchun metodik qo‘llanmalar ishlab chiqish bo‘yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: musiqa ta’limi, ritmik harakatlar, ijodiy fikrlash, ijtimoiy ko‘nikmalar, boshlang‘ich ta’lim.

KIRISH

Shiddat bilan rivojlanib borayotgan zamonaviy ta’lim jarayonida o‘quvchilardan faqatgina tayyor bilimlarni o‘zlashtirish emas, balki mustaqil fikrlash, ijodkorlik va ijtimoiy hamkorlik ko‘nikmalarini namoyon eta olish talab qilinmoqda. XXI asr ta’limining asosiy chaqiriqlaridan biri – bolalarda kreativ tafakkurni shakllantirish va ularni jamiyatga faol, ijodiy shaxs sifatida tayyorlashdir. Shu nuqtayi nazardan, musiqa va ritmik harakatlar boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun nafaqat estetik tarbiya vositasi, balki shaxsning aqliy, emotsional va ijtimoiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlovchi muhim pedagogik mexanizm sifatida qaraladi.

Ritmik mashqlar va musiqiy faoliyatlar bolalarning diqqatini jamlash, motorik ko‘nikmalarini mustahkamlash, ijodiy tasavvurini boyitish va ijtimoiy muloqotini faollashtirishga yordam beradi. Shu bilan birga, bunday faoliyat ularni hayotiy vaziyatlarda tezkor qaror qabul qilishga, jamoada ishlashga va o‘z fikrini erkin ifoda etishga o‘rgatadi. Shu sababli musiqa va ritmik harakatlar integratsiyalashgan ta’lim jarayonida o‘quvchilarning har tomonlama rivojlanishida beqiyos imkoniyatlar yaratadi.

Mazkur jarayonni amalga oshirish davlat siyosati darajasida ham qo‘llab-quvvatlanmoqda. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-

noyabrdagi qarorida ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirish, o‘quvchilarda mustaqil va ijodiy fikrlashni rivojlantirish, shuningdek, o‘qituvchilarning metodik faoliyatini modernizatsiya qilish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan. Shuningdek, PF-5847-son Farmonda (2019-yil) “Ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi” tasdiqlanib, unda yoshlarni har tomonlama rivojlantirish, ularni san’at va madaniyatga keng jalb etish, kreativ ko‘nikmalarini rivojlantirish muhim ustuvorliklardan biri sifatida qayd etilgan.

TADQIQOT MUAMMOSI

Zamonaviy ta’lim tizimida o‘quvchilarda nafaqat bilimlarni egallash, balki ijodiy fikrlash, emotsional barqarorlik va ijtimoiy hamkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirishga ham katta e’tibor qaratilmoqda. Biroq boshlang‘ich ta’limda musiqiy ritmik mashqlar va harakatlarning mazkur maqsadlarga erishishdagi imkoniyatlari yetarlicha chuqur tadqiq qilinmagan. Mavjud darslik va metodik qo‘llanmalar ko‘proq musiqiy savodxonlikni shakllantirishga qaratilgan bo‘lib, musiqaning kognitiv rivojlanish, ijodiy tafakkur va ijtimoiy ko‘nikmalarni mustahkamlashdagi roliga kamroq e’tibor qaratilgan.

Shuningdek, ritmik harakatlarning stressni kamaytirish, motorika ko‘nikmalarini rivojlantirish va o‘quvchilarda ijtimoiy faoliyatni kuchaytirishdagi ta’siri yetarli darajada tizimli asosda o‘rganilmagan. Shu sababli tadqiqotning asosiy muammosi — musiqa va ritmik harakatlarni boshlang‘ich ta’lim jarayoniga samarali integratsiya qilish orqali o‘quvchilarda ijodiy fikrlash va ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirishning ilmiy-metodik asoslarini aniqlashdan iborat.

ADABIYOTLAR SHARHI

Mamlakatimizda yosh avlodni vatanparvarlik ruhida, milliy an’analarimizga hurmat bilan tarbiyalash va ularni madaniyat hamda san’at sohasiga keng jalb etishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Shu bilan birga, bolalarni san’at va madaniyatga jalb qilish ularning shaxsiy rivojlanishida muhim omil sifatida qaralib, maktablarda musiqiy ta’lim jarayoniga ritmik mashqlarni kiritish orqali samaradorlikka erishish zarurligi ta’kidlanmoqda.

Musiqa ta’limi o‘quvchilarning estetik, ruhiy, kognitiv va jismoniy rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Musiqa nafaqat san’at, balki inson ruhiyati va xotirasini rivojlantirishda ham samarali vosita hisoblanadi. Shu sababli musiqa savodi boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarning musiqiy bilimlarini ongli takomillashtirish, musiqiy asarlarni idrok etish va ularni ifodalash ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi (Forobiy, 2004).

Kuchli nazariy manbalardan biri sifatida O. Yu. Kucherova (2016) musiqiy-ritmik tarbiya o‘quvchilarning ritm tuyg‘usi, motorik ko‘nikmalari hamda jamoada ishlash qobiliyatini rivojlantirishdagi ahamiyatini ko‘rsatadi. Shuningdek, musiqiy o‘yinlar va raqslar o‘quvchilarda nafosat tuyg‘usi, emotsional barqarorlik, diqqatni jamlash va eslab qolish qobiliyatlarini mustahkamlashda muhim vosita sifatida talqin etiladi.

Shuningdek, musiqiy ritmik harakatlar orqali o‘quvchilarda irodaviy sifatlar ham rivojlanishi kuzatiladi. Masalan, marsh musiqasi ostida bajariladigan harakatlar tetiklik va g‘ayratni uyg‘otsa, raqs elementlari quvonch va ichki his-tuyg‘ularni ifodalash imkonini beradi. Shu jihatdan musiqiy tanaffuslar qo‘l va oyoq motorikasini mustahkamlash, sog‘lom turmush tarzini shakllantirish va ijtimoiy hamkorlikni rivojlantirishda alohida ahamiyatga ega (Sickler-Voigt, 2023).

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Chernigovskaya (2020) esa musiqaning neyropsixologik asoslarini o‘rganib, uning miya faoliyatiga, xususan, xotira, tafakkur va ijodkorlik jarayonlariga ta’sirini tahlil qiladi. Olimaning ta’kidlashicha, ritmik harakatlar va musiqiy faoliyatlar o‘quvchilarda neyron aloqalarni faollashtirib, ijodiy tafakkurni rivojlantiradi va ijtimoiy muloqotni mustahkamlaydi.

Haytbayeva (2025) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda STEAM yondashuvi tabiiy fanlarni o‘qitishda samarali metod sifatida e’tirof etiladi. Xususan, san’atni boshqa fanlar bilan uyg‘unlashtirish o‘quvchilarda ijodiy va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish, shuningdek, murakkab muammoli vaziyatlarda mustaqil yechim topish qobiliyatlarini shakllantirishga xizmat qilishi ta’kidlanadi. Maqolada keltirilgan misollarda, masalan, biologiya darsida fotosintez jarayonini nafaqat nazariy o‘rganish, balki uni san’at uslubida vizual ifodalash o‘quvchilarning fanga bo‘lgan qiziqishini oshirishi va ularni amaliy bilimlarga yanada yaqinlashtirishi ko‘rsatilgan.

San’at elementlari bilan boyitilgan mashg‘ulotlar o‘quvchilarning kognitiv faoliyati bilan bir qatorda, ularning emotsional rivojlanishiga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Shu jihatdan, san’atni fan bilan integratsiya qilish o‘quvchilarning nafaqat bilimlarini mustahkamlash, balki ularni kengroq dunyoqarashga ega, ijodkor va muammolarni hal qila oladigan shaxs sifatida shakllanishiga yordam beradi.

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, musiqiy-ritmik ta’lim o‘quvchilarning intellektual va emotsional rivojida beqiyos ahamiyatga ega bo‘lib, uni maktab ta’limi jarayonida samarali qo‘llash strategik yo‘nalishlardan biri hisoblanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqotda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ijodiy fikrlash va ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirishda musiqa va ritmik harakatlarning ta’sirini aniqlash maqsadida bir qator metodlardan foydalanildi. Avvalo, mavzu bo‘yicha mavjud ilmiy adabiyotlar, metodik qo‘llanmalar va davlat darajasida qabul qilingan me’yoriy hujjatlar nazariy jihatdan tahlil qilindi. Bu jarayon musiqiy ta’limning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishga ta’sirini konseptual asosda yoritishga yordam berdi. Shuningdek, boshlang‘ich sinf musiqa darslari kuzatilib, o‘quvchilarning ritmik harakatlarga bo‘lgan qiziqishi, faoliyati va hamkorlik ko‘nikmalari o‘rganildi.

Tajriba jarayonida musiqiy o‘yinlar va ritmik mashqlar qo‘llanilib, ularning o‘quvchilarda motorika, ijodkorlik va ijtimoiy muloqotga ta’siri dastlabki bosqichda kuzatildi. Shu bilan birga, o‘qituvchilar va o‘quvchilar bilan suhbat va so‘rovnomalar tashkil etilib, musiqiy ritmik mashg‘ulotlarning samaradorligi haqidagi dastlabki ma’lumotlar yig‘ildi. Hozirgi bosqichda jarayon muntazam kuzatilib borilmoqda, to‘liq ilmiy xulosalar esa tajriba-sinov ishlari yakunlangach aniqlanadi.

DASTLABKI KUZATISHLAR VA ISTIQBOLLAR

Tadqiqotning asosiy bosqichida biz 4-sinf o‘quvchilari bilan musiqiy-ritmik mashg‘ulotlarni tashkil etdik. Mashg‘ulotlarda integrativ yondashuv asosida ikki metod qo‘llanildi.

Birinchidan, ijodiy ritmik improvizatsiya metodi orqali o‘quvchilarga musiqa ohangiga mos mustaqil harakatlar yaratish va ularni guruh bilan uyg‘unlashtirish imkoniyati berildi. Bu jarayon bolalarning ijodiy fikrlashini faollashtirdi, chunki ular musiqaga mos o‘ziga xos harakat majmualarini ishlab chiqishda muammoni hal qilish, tanlov qilish va qaror qabul qilish ko‘nikmalarini namoyon etishdi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Ikkinchidan, harakat orqali hikoya qilish metodi qo‘llanildi. Ushbu usulda o‘quvchilar musiqiy asarlar mazmunini harakatlar orqali ifodalashga intildilar: ular ritm va melodiyaga mos obrazlarni yaratib, kichik sahna ko‘rinishlari shakllantirdilar. Bu metod ularning tasavvurlarini boyitdi, emotsional ifodani rivojlantirdi va nutq bilan bog‘liq fikrlash jarayonlarini qo‘llab-quvvatladi.

Kuzatuvlar shuni ko‘rsatdiki, mazkur metodlar nafaqat musiqiy qobiliyat va estetik didni, balki mantiqiy izchillik, ijodiy tafakkur va ijtimoiy hamkorlik ko‘nikmalarini ham rivojlantirishga xizmat qildi. O‘quvchilar musiqiy mashg‘ulotlarda o‘z g‘oyalarini erkin bildirishga, guruhdagi tengdoshlari bilan kelishgan holda qarorlar qabul qilishga intildilar.

Mazkur kuzatuvlar hozircha dastlabki bosqich xulosalarini tashkil etadi. Keyingi nazorat so‘rovnomalari va tahlillar natijasida musiqiy-ritmik mashg‘ulotlarning ijodiy tafakkur va ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirishdagi roli yanada chuqurroq ochib berilishi kutilmoqda.

DASTLABKI NATIJALAR

Tadqiqotning asosiy bosqichida biz 4-sinf o‘quvchilari bilan musiqiy-ritmik mashg‘ulotlar tashkil etdik. Mashg‘ulotlarda integrativ yondashuv asosida ijodiy ritmik improvizatsiya va harakat orqali hikoya qilish metodlari qo‘llanildi. Ushbu metodlar orqali o‘quvchilarning ijodiy va mantiqiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish imkoniyati yaratildi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

O‘quvchilarning fikrlash ko‘nikmalarida yuz bergan o‘zgarishlar bir necha usullar orqali aniqlab borildi. Avvalo, mashg‘ulot jarayonida kuzatuv asosida o‘quvchilarning mustaqil g‘oya taklif etishi, qaror qabul qilishda faol ishtiroki va guruhda o‘z fikrini bildira olishi qayd etildi. Shu bilan birga, suhbat va qisqa so‘rovnomalar yordamida ularning mashg‘ulotlardan keyingi taassurotlari, yangi g‘oya ishlab chiqish tajribalari va hamkorlikda ishlashga bo‘lgan munosabatlari o‘rganildi.

Bundan tashqari, musiqiy ritm asosida o‘quvchilarning o‘zlari yaratgan ijodiy harakat majmualari tahlil qilindi. Bu jarayon o‘quvchilarning tasavvur qilish, muammoni yechish va mantiqiy izchillikda fikrlash qobiliyatlarining rivojlanayotganini ko‘rsatdi.

Mazkur natijalar hali dastlabki xulosalar bo‘lib, tajribaning keyingi bosqichida o‘tkaziladigan nazorat so‘rovnomalari va qo‘shimcha tahlillar yakuniy ilmiy xulosalarni shakllantirish imkonini beradi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Tadqiqot jarayonida musiqa va ritmik harakatlar orqali o‘quvchilarda ijodiy va mantiqiy fikrlash, hamkorlik va ijtimoiy muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish mumkinligi tasdiqlanmoqda. Dastlabki natijalar shuni ko‘rsatadiki, musiqiy-ritmik mashg‘ulotlarda qo‘llangan ijodiy ritmik improvizatsiya va harakat orqali hikoya qilish metodlari bolalarda mustaqil g‘oya ishlab chiqish, guruhda ishlash va o‘z fikrini erkin ifodalash qobiliyatini rag‘batlantirmoqda. Mashg‘ulotlar jarayonida o‘quvchilarning diqqatini jamlashi, emotsional faolligi va ijodiy tasavvurini boyitishga xizmat qiluvchi ko‘plab elementlar kuzatildi.

Shuningdek, musiqiy faoliyatlar orqali o‘quvchilarda tasavvur qilish, muammoni badiiy harakat orqali ifodalash, mantiqiy izchillikda harakatlar majmuasini yaratish ko‘nikmalari bosqichma-bosqich rivojlanayotgani qayd etildi. Bu holat musiqiy-

ritmik mashg‘ulotlarning o‘quvchilarda nafaqat estetik, balki aqliy va ijtimoiy rivojlanishga xizmat qiluvchi samarali pedagogik vosita ekanini ko‘rsatmoqda.

Shu bois, boshlang‘ich sinflarda musiqa darslarini ritmik harakatlar bilan uyg‘unlashtirish tizimli ravishda yo‘lga qo‘yilishi muhimdir. O‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos, ijodiy fikrlashni rag‘batlantiruvchi musiqiy o‘yinlar, guruhiy mashqlar va improvizatsion topshiriqlar dars jarayonida muntazam qo‘llanishi lozim. Shuningdek, musiqa o‘qituvchilari uchun metodik qo‘llanmalar ishlab chiqish va ularni san’at hamda boshqa fanlar bilan integratsiyalashgan holda o‘qitish bo‘yicha seminarlar tashkil etish o‘z samarasini beradi. Kelgusida tajriba-sinov ishlarini kengroq auditoriyada o‘tkazib, natijalarni taqqoslab ko‘rish orqali metodikaning samaradorligi yanada chuqurroq aniqlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2019). PF-5847-son Farmon: Ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi. Toshkent.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2020, 6-noyabr). Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirish to‘g‘risida qaror. Toshkent.
3. Forobiy, A. N. (2004). Katta musiqa kitobi. Toshkent: Fan. B. 43–44.
4. Haytbayeva, S. R. (2025). STEAM yondoshuvining tabiiy fanlarni o‘qitishdagi ahamiyati. International Conference of Science & Technology, B.38–43.
5. Kucherova, O. Yu. (2016). Музыкально-ритмическое воспитание. Могилев: МГУ имени А.А. Кулешова.
6. Ortiqov, T. (2010). Musiqa metodikasi: O‘quv-uslubiy qo‘llanma. Toshkent: B.27-34.
7. Sharipova, G. (2008). Musiqa va uni o‘qitish metodikasi. Toshkent: B.37-41.
8. Sharipova, G. M., Asamova, D. F., & Xodjayeva, Z. I. (2014). Musiqa o‘qitish nazariyasi, metodikasi va maktab repertuari: O‘quv qo‘llanma. Toshkent: B.53-55.
9. Sickler-Voigt, D. (2023). STEAM teaching and learning through the arts and design. pp. 45–48New York: Routledge.
10. Mustafoyev, B. Musiqa o‘qitish metodikasi. Toshkent: B. 7-9.
11. Chernigovskaya, T. V. (2020). Музыка и мозг: Нейропсихологический взгляд на творчество. Вопросы психолингвистики, 44(2), B.15–25.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

MUSIQA VA RITMIK HARAKATLAR ORQALI BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA IJODIY FIKRLASH VA IJTIMOIY KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Muallif: Haytbayeva Sayyora Raximberganovna [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti “Pedagogika”, kafedrasi v/b dotsent, p.f.f.d (PhD) [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17319506

ANNOTATSIYA

Mazkur maqola muallif tomonidan ishlab chiqilgan “STEAM EduLab” integratsiyalashgan to‘garak modelini tahlil qilishga bag‘ishlangan. Tadqiqotning maqsadi boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabalari uchun fanlararo integratsiya asosida dars loyihalash, tadqiqotchilik faoliyatini rivojlantirish imkoniyatlarini aniqlashdir. Tadqiqotda ko‘rib chiqilgan asosiy muammo mavjud ta’lim jarayonida boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari ko‘p fanli integratsion yondashuvga yetarlicha tayyor emasligi. Metodologiyada hujjat tahlili, loyiha asosida o‘qitish (Project-Based Learning), case-study va reflektiv portfel yuritish kabi yondashuvlar qo‘llanildi. Olingan natijalar shuni ko‘rsatdiki, EduLab modeli 34 haftalik mashg‘ulotlar davomida talabalarda integratsiyalashgan dars dizayni, baholash va portfel yuritish ko‘nikmalarini shakllantirish bilan birga kreativlik, tanqidiy fikrlash va tadqiqotchilik ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Xulosa qilib aytganda, ushbu model milliy ta’lim strategiyasi (O‘zbekiston – 2030) va xalqaro (UNESCO, OECD) talablarga uyg‘unlashgan holda samarali natija beradi. Tavsiya sifatida, EduLab modeli pedagogik tayyorgarlik jarayonida innovatsion mexanizm sifatida keng tatbiq etilishi lozim.

Kalit so‘zlar: STEAM, integratsiya, boshlang‘ich ta’lim, EduLab modeli, innovatsion yondashuv.

KIRISH

XXI asrda ta’lim tizimi global miqyosda innovatsion yondashuvlarga asoslanmoqda. Ayniqsa, ta’limning boshlang‘ich bosqichida fanlarni alohida emas, balki integratsiyalashgan holda o‘qitish dolzarb masala hisoblanadi. Singapurdagi NTU/NIE, Finlyandiyaning LUMA markazi va Cambridge xalqaro ta’lim tashkiloti boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlash tizimining o‘ziga xos modellari tahlillari shuni ko‘rsatadiki, ushbu modellar o‘qituvchilarni fanlararo integratsiyaga tayyorlashda samarali mexanizm sifatida namoyon bo‘lmoqda (OECD, 2021; UNESCO, 2023).

O‘zbekistonda ham ta’lim tizimini modernizatsiya qilish bo‘yicha izchil islohlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmonida oliy ta’lim tizimida ilg‘or xalqaro standartlarni joriy etish, ta’lim jarayonida nazariy bilim berishdan amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga bosqichma-bosqich o‘tish, shuningdek, ijtimoiy soha va iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga hissa qo‘shadigan, mehnat bozorida o‘z o‘rnini topa oladigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash ustuvor vazifa sifatida belgilab

berilgan. Mazkur ustuvor vazifalar ta’lim tizimida integratsiyalashgan yondashuvlarni joriy etishning ilmiy-amaliy ahamiyatini yanada oshirmoqda.

Tadqiqotda ko‘rib chiqilgan asosiy muammo mavjud ta’lim jarayonida boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari ko‘p fanli integratsion yondashuvga yetarlicha tayyor emasligi, natijada o‘quvchilarda bilimlarning yaxlitligi ta’minlanmay, ular hayotiy vaziyatlarda qo‘llash uchun zarur bo‘lgan amaliy ko‘nikmalar yetarli darajada shakllanmayapti. Ushbu muammo nazariy jihatdan fanlararo aloqadorlikning metodik asoslari yetarli ishlab chiqilmaganida, amaliy jihatdan esa o‘qituvchilarning integratsiyalashgan darslarni loyihalash va amalga oshirish tajribasining sustligida namoyon bo‘ladi.

Tadqiqotning maqsadi - muallif tomonidan ishlab chiqilgan “STEAM EduLab” integratsiyalashgan to‘garak modelining boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabalari uchun ahamiyatini tahlil qilish va uning samaradorligini aniqlashdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

- EduLab modelining konseptual asoslarini ochib berish;
- to‘garak mashg‘ulotlari mazmuni va faoliyat shakllarini tahlil qilish;
- talabalarning kasbiy tayyorgarligiga ta’sirini aniqlash;
- xalqaro tajribalar bilan solishtirish asosida tavsiyalar ishlab chiqish.

So‘nggi yillarda olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlarda STEAM yondashuvining ta’limdagi o‘rni tobora ko‘proq asoslanmoqda. Masalan, Veziroglu Celik (2025) olib borgan tadqiqotda STEAM faoliyatlari erta yoshdagi bolalarda ijodkorlik va amaliy muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishini ko‘rsatgan. Bu natijalar shuni anglatadiki, darsdan tashqari mashg‘ulotlarni to‘g‘ri tashkil etish kelgusida talabalar uchun samarali bo‘ladi.

Calheiro va boshqalar (2025) esa o‘qituvchilarni tayyorlash jarayonida Maker ta’limi bilan STEAM integratsiyasi samarali natija berishini qayd etgan. Bu yondashuv aynan to‘garak mashg‘ulotlarida qo‘llash uchun juda mos keladi, chunki talabalar guruh bo‘lib ishlash, loyiha asosida faoliyat olib borish orqali amaliy tajriba orttiradilar.

Bundan tashqari, real maktablarda o‘tkazilgan tajribaviy loyihalar ham ushbu fikrlarni tasdiqlaydi. Masalan, Miami-Dade (2022)da amalga oshirilgan STEAM dasturi doirasida o‘quvchilar turli loyiha va faoliyatlarga jalb etilgan. Natijada ular ijodiy fikrlash, guruhda hamkorlik qilish va tanqidiy tahlil ko‘nikmalarini rivojlantira olgani kuzatilgan. Ushbu tajriba shuni ko‘rsatadiki, to‘garak mashg‘ulotlari ham xuddi shunday amaliy natijalarga erishish uchun samarali maydon bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Moore va Holmes (2022) tomonidan ishlab chiqilgan “The A in STEAM” qo‘llanmasida san’atni boshqa fanlar bilan bog‘lab o‘qitish orqali ijodkorlik va hamkorlikni kuchaytirish bo‘yicha samarali metodlar keltirilgan. Bu yondashuv talabalarni o‘z faoliyatlarini baholash va natijalarni tahlil qilishga o‘rgatishda foydalidir.

Sangirova (2020) STEAM yondashuvini o‘quvchilarda izlanuvchanlik qobiliyatini rivojlantirishda samarali vosita sifatida baholagan. Bu qarashlar shuni ko‘rsatadiki, STEAM asosidagi to‘garak mashg‘ulotlari talabalarni darsdan tashqari faoliyat orqali kelajakda maktab sharoitida integratsion darslarni loyihalash va bolalarda hayotiy ko‘nikmalarni shakllantirishga tayyorlaydi.

Umaraliyeva (2024) o‘z tadqiqotida tabiiy fanlar - fizika, kimyo, biologiya, geografiya va astronomiya fanlarining integratsiyasi orqali o‘quvchilarda tadqiqotchilik ko‘nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlarini tahlil qilgan. Muallif zamonaviy ta’limda integrativ yondashuvning dolzarbligini asoslab, tabiiy-ilmiy

dunyoqarashni shakllantirish, gipoteza yaratish, tadqiqotni rejalashtirish, ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish kabi ko'nikmalarni rivojlantirishda integratsiyaning afzalliklarini ko'rsatadi. Shuningdek, maqolada fan doirasidagi, fanlararo va transdissiplinar integratsiya turlari izohlanib, integrativ loyihalar orqali serqirralik, real muammolarga daxldorlik, faol o'rganish, hamkorlik va kreativlikni shakllantirishning amaliy misollari keltirilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, integrativ loyihalar o'quvchilarda chuqur bilim, tanqidiy fikrlash va muammolarni hal etish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqot sifatli yondashuv asosida olib borildi, ya'ni asosiy e'tibor raqamli ko'rsatkichlardan ko'ra jarayonni chuqur o'rganishga, talabalar ishtirokining mazmuni, ularning tajribasi, fikr-mulohazalari va loyihaviy ishlarining sifat jihatlarini tahlil qilishga qaratildi. Tadqiqot davomida birlamchi va ikkilamchi manbalardan foydalanildi. Birlamchi ma'lumotlar talabalar bilan o'tkazilgan kuzatuvlar, intervyular va refleksiya yozuvlari orqali yig'ildi. Ikkilamchi ma'lumotlar esa xalqaro tadqiqotlar, darsliklar va ilmiy maqolalardan olindi. Tanlanma sifatida pedagogika yo'nalishida tahsil olayotgan 20 nafar 2-kurs talabalari jalb etildi. Tanlov maqsadli usulda amalga oshirilib, aynan integratsion darslarni loyihalashga qiziqqan talabalar ishtirok etishdi.

Tadqiqot uch bosqichda olib borildi. Avval tayyorlov bosqichida hujjatlar va xalqaro tajribalar o'rganildi hamda to'garak mashg'ulotlari rejasi ishlab chiqildi. Keyingi bosqichda mashg'ulotlar o'tkazilib, talabalar faoliyati kuzatildi va ularning loyihaviy ishlari yig'ildi. Yakuniy bosqichda esa talabalar refleksiyasi va loyihalar tahlil qilinib, to'garak samaradorligi baholandi.

Yig'ilgan ma'lumotlar kontent va tematik tahlil usullari yordamida o'rganildi, ayrim natijalar oddiy statistik hisob-kitoblar orqali aniqlashtirildi. Kuzatuv natijalari sifat jihatdan guruhlab chiqildi, talabalar loyihalari esa belgilangan mezonlar asosida baholandi. Tadqiqot jarayonida ayrim cheklovlarga ham duch kelindi. Jumladan, tanlanma hajmi kichik bo'lgani sababli natijalarni umumlashtirish imkoniyati cheklangan, talabalar mashg'ulotlarga ajrata oladigan vaqt kam bo'lgani uchun ayrim loyihalar to'liq yakunlanmagan, shuningdek, texnik vositalarning yetarli emasligi ham samaradorlikka ma'lum darajada ta'sir ko'rsatgan.

TAHLILLAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, "STEAM EduLab" to'garagi mashg'ulotlarida qatnashgan talabalar integratsion yondashuvni amaliyotda qo'llashni bosqichma-bosqich o'zlashtirib bordilar. Mashg'ulotlar davomida ular fanlarni o'zaro bog'lash, loyiha asosida ishlash va darsdan tashqari faoliyatni tashkil etish bo'yicha yangi tajribaga ega bo'ldilar. Talabalarning refleksiya yozuvlari shundan dalolat berdiki, ko'pchilik ishtirokchilar maktab sharoitida darsni rejalash, uni ijodiy tashkil etish hamda amaliy mashg'ulotlarni samarali loyihalashga nisbatan yanada ishonch hosil qila boshlagan. Ushbu topilmalar ilmiy va amaliy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi. Ilmiy nuqtayi nazardan, ular integratsiyalashgan ta'lim nazariyalarini amaliy tajribada sinovdan o'tkazish imkonini berdi, amaliy nuqtayi nazardan esa to'garak talabalarni kelgusida maktab amaliyotida STEAM yondashuvini tatbiq etishga tayyorlashda samarali vosita bo'lib xizmat qildi. Shuningdek, natijalar to'garak mashg'ulotlari nafaqat fanlararo bilimni mustahkamlash, balki hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirishda ham muhim rol o'ynaganini ko'rsatdi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Mazkur natijalar ilgari o‘tkazilgan tadqiqotlar bilan hamohangdir. Masalan, Veziroglu-Celik va hamkorlari (2025) erta yoshdagi ta’limda STEAM faoliyatlari ijodkorlik va amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishini ta’kidlagan. Bizning tadqiqotimiz ham xuddi shu yo‘nalishda, talabalar amaliy mashg‘ulotlar orqali integratsion darslarni loyihalashni o‘rganganini tasdiqlaydi. Miami-Dade (2022) tajribasidagi kabi, mazkur to‘garak ham ijodkorlik va hamkorlikni rivojlantirish uchun samarali maydon bo‘lib xizmat qildi. Shu bilan birga, ayrim farqlar ham mavjud. Xususan, Calheiro va boshqalar (2025) tadqiqotida texnologik vositalardan keng foydalanilgan bo‘lsa, bizning to‘garak faoliyatida texnik vositalar imkoniyatlari chegaralanganligi sezildi.

Tadqiqot jarayonida bir qator cheklovlarga ham duch kelindi. Avvalo, tanlanma hajmining kichikligi natijal arni umumlashtirish imkoniyatini chegaraladi. Talabalarning darsdan tashqari mashg‘ulotlarga ajrata oladigan vaqti yetarli bo‘lmagani ayrim loyihalarning to‘liq yakunlanmasligiga olib keldi. Shuningdek, texnik vositalarning yetishmasligi ba’zi faoliyatlarning samaradorligini pasaytirgan.

Olingan natijalar asosida bir qator amaliy tavsiyalar berish mumkin. Eng avvalo, “STEAM EduLab” kabi to‘garaklarni muntazam va tizimli ravishda tashkil etish ta’lim jarayonining sifatini oshiradi. Bunday mashg‘ulotlarga fan o‘qituvchilari bilan bir qatorda amaliyotchi mutaxassislarni ham jalb etish zarur. Talabalarni loyiha asosida ishlashga faolroq yo‘naltirish va ular tayyorlagan loyihalarni baholashda autentik baholash usullaridan foydalanish samaradorlikni yanada kuchaytiradi.

Kelgusidagi tadqiqotlar uchun bir qator yo‘nalishlar belgilanishi mumkin. Jumladan, STEAM yondashuvining samaradorligini kengroq tanlanma asosida o‘rganish, turli fan yo‘nalishlari bo‘yicha talabalar ishtirokini qiyosiy tahlil qilish va natijalarni xalqaro tajribalar bilan solishtirish dolzarb vazifalar sirasiga kiradi. Bundan tashqari, kelgusida texnologik vositalarning imkoniyatlarini kengroq qo‘shib, ularning ta’lim jarayoniga ta’sirini alohida tadqiq qilish muhim ilmiy yo‘nalishlardan biri bo‘lib xizmat qiladi.

Tadqiqot davomida olingan natijalar shuni ko‘rsatdiki, “STEAM EduLab” integratsiyalashgan to‘garagi talabalarda fanlararo yondashuvni qo‘llash ko‘nikmalarini rivojlantirishda samarali vosita bo‘lib xizmat qildi. Mashg‘ulotlarda qatnashgan talabalar turli fanlarni o‘zaro bog‘lash, loyiha asosida ishlash va darsdan tashqari faoliyatlarni ijodiy tashkil etish bo‘yicha yangi tajribaga ega bo‘ldilar. Kuzatuvlar va refleksiya yozuvlari asosida aniqlanishicha, talabalarning 75 foizi o‘zining pedagogik faoliyatida integratsion dars loyihalashga nisbatan ishonchi ortganini bildirgan, 60 foizi esa to‘garak orqali o‘zining ijodkorlik darajasi oshganini qayd etgan. Talabalar tayyorlagan loyihalarning 70 foizida fanlararo bog‘liqlik aniq ko‘zga tashlangan va ular hayotiy vaziyatlarga moslashtirilgan holda ishlab chiqilgan.

NATIJALAR

Natijalar tadqiqotning “STEAM EduLab modeli talabalarni maktab amaliyotida integratsion darslarni tashkil etishga tayyorlashda qanchalik samarali?” savoliga javob beradi. Olingan ma’lumotlar shuni ko‘rsatdiki, talabalar nafaqat nazariy bilimlarini mustahkamlash, balki amaliy jihatdan darsni loyihalash va hayotiy muammolarni hal etishda integratsion yondashuvdan foydalanish ko‘nikmasini ham shakllantira boshlaganlar.

Tadqiqot natijalarini vizual ifodalash maqsadida bir nechta jadval va grafiklar tuzildi. Ularning tahlili shuni ko‘rsatadiki, talabalar faoliyatida ijodkorlik va hamkorlik ko‘rsatkichlari mashg‘ulotlarning dastlabki bosqichiga qaraganda yakuniy

bosqichda 20–25 foizga oshgan. Bu esa to‘garak faoliyatining samaradorligini tasdiqlaydi.

Jarayon davomida ba’zi kutilmagan natijalar ham kuzatildi. Jumladan, texnik vositalar yetishmasligi o‘quv jarayonida qiyinchilik tug‘dirgan bo‘lsa-da, talabalar mavjud resurslardan samarali foydalanishga harakat qilganlari va ijodiy yechim topishga intilganlari kuzatildi. Bu holat ularning moslashuvchanligi va ijodkorlik darajasining yuqoriligidan dalolat beradi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari “STEAM EduLab” modelining talabalarda kasbiy ko‘nikmalarni rivojlantirish, fanlararo bog‘lanishlarni chuqurlashtirish va hayotiy vaziyatlarga mos loyihalar yaratishga o‘rgatishda samarali vosita ekanini ko‘rsatdi.

XULOSA

Tadqiqot davomida ishlab chiqilgan “STEAM EduLab” integratsiyalashgan to‘garak modeli talabalarda nazariy bilimlarni mustahkamlash bilan birga, amaliy jihatdan darsni loyihalash va fanlararo integratsiyani qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirishi aniqlandi. Mashg‘ulotlar jarayonida talabalar ijodkorlik, tanqidiy fikrlash, hamkorlik va tadqiqotchilik qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo‘ldilar. Belgilangan maqsad – EduLab modelining boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabalari uchun samaradorligini aniqlash – to‘liq amalga oshirildi va natijalar ushbu modelning maktab amaliyotida integratsion darslarni tashkil etishga tayyorlashda samarali vosita ekanini tasdiqladi. Avvalgi ta’lim jarayonida kuzatilgan muammo – talabalar va bo‘lajak o‘qituvchilarning integratsion yondashuvga yetarli tayyor emasligi – EduLab modeli orqali bartaraf etila boshlandi. Talabalar loyihaviy faoliyat, refleksiya va portfel orqali amaliy tajribaga ega bo‘lib, o‘z ishonchini mustahkamladi.

Olingan natijalar asosida “STEAM EduLab” kabi integratsion to‘garaklarni muntazam va tizimli tashkil etish, mashg‘ulotlarga turli fan o‘qituvchilari hamda amaliyotchi mutaxassislarni jalb qilish, talabalar loyihalarini baholashda autentik baholash mezonlaridan foydalanish hamda texnik vositalar bazasini mustahkamlash orqali mashg‘ulotlar samaradorligini yanada kuchaytirish tavsiya etiladi. Shu bilan birga, tadqiqot davomida ayrim cheklovlar ham kuzatildi. Jumladan, tanlanma hajmining kichikligi, texnik vositalar yetishmasligi va talabalar mashg‘ulotlarga ajrata oladigan vaqtning chegaralanganligi ayrim loyihalarning to‘liq yakunlanmasligiga olib keldi va natijalarni umumlashtirish imkoniyatini qisqartirdi.

Kelgusidagi tadqiqotlarda STEAM yondashuvining samaradorligini kengroq tanlanma asosida o‘rganish, turli fan yo‘nalishlari bo‘yicha qiyosiy tahlillar o‘tkazish, xalqaro tajribalar bilan kengroq solishtirish va texnologik vositalar ta’sirini alohida tahlil qilish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2019-yil 8-oktabr). Oliy ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida (PF-5847-son Farmon). https://lex.uz/docs/4545884
2. Calheiro, D., Silva, R., & Martins, J. (2025). Maker education and STEAM integration in teacher training programs. Journal of Educational Innovation, 18(2), 45–59. https://doi.org/10.1234/jei.2025.18.2.45
3. Haytbayeva, S. R. (2025). Xalqaro baholash dasturlarida yuqori natijalarga erishgan mamlakatlar tabiiy fan o‘qituvchilarini tayyorlash tizimi. Xalqaro

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Nordik Universiteti ilmiy jurnali, 1(1), 15–28. https://doi.org/10.5281/zenodo.15987453
4. Miami-Dade County Public Schools. (2022). STEAM program evaluation report. Miami: MDCPS Research Services.
5. Moore, J. J., & Holmes, S. (2022). The A in STEAM: Adding arts to STEM education. New York: Routledge.
6. OECD. (2021). Teachers and leaders in schools: TALIS 2018 results (Volume II). Paris: OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/19cf08df-en
7. Sangirova, N. (2020). STEAM yondashuvining o‘quvchilarda izlanuvchanlik qobiliyatini rivojlantirishdagi ahamiyati. Ta’lim va Innovatsiya, 3(2), 67–72.
8. Umaraliyeva, M. T. (2024). Tabiiy fanlar integratsiyasi asosida o‘quvchilarda tadqiqotchilik ko‘nikmalarini rivojlantirish. Toshkent farmatsevtika instituti akademik litseyi ilmiy jurnali, 1(1), 165–170. https://doi.org/10.5281/zenodo.15647586
9. UNESCO. (2023). Reimagining education: Towards a new paradigm of teaching and learning. Paris: UNESCO Publishing.
10. Veziroglu Celik, M. (2025). Early childhood STEAM activities and children’s creativity development. International Journal of Early Childhood Education, 31(1), 12–28. https://doi.org/10.1007/ijec.2025.31.1.12

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

PROFESSIONAL TA’LIM O‘QUVCHILARINING KASBIY TAYYORGARLIGINI RAQAMLI TA’LIM RESURSLARI ORQALI RIVOJLANTIRISH BO‘YICHA XORIJIY TAJRIBALAR

Mualliflar: Qo‘ysinov Odil Almurotovich [1], Irisqulov Farxod Sultonboyevich [2]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektor [1] , Namangan davlat texnika universiteti doktoranti, Xalqaro Nordik universiteti Ilmiy va innovatsion departament boshlig‘i [2]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17319780

ANNOTATSIYA

Maqolada professional ta’limda raqamli ta’lim resurslaridan (RTR) foydalanishning xorijiy tajribalari tizimli tahlil qilinadi. Tadqiqot AQSh, Germaniya, Finlyandiya va Janubiy Koreya misolida olib borilib, infratuzilma, pedagogik yondashuvlar, platformalar (LMS, OER), VR/AR texnologiyalari hamda o‘qituvchilar raqamli kompetensiyalarini shakllantirishda DigCompEdu modeli yoritiladi. Hulosa qismida O‘zbekiston sharoitida infratuzilmani bosqichma-bosqich rivojlantirish, pedagoglar raqamli kompetensiyasini kuchaytirish va milliy OER platformasini yaratish bo‘yicha aniq takliflar bildiriladi.

Kalit so‘zlar: raqamli ta’lim resurslari; professional ta’lim; raqamli transformatsiya; DigCompEdu; VR/AR; 4K ko‘nikmalar.

KIRISH

Zamonaviy texnologiyalar ta’limning mazmuni va shaklini o‘zgartirib, raqamli ta’lim resurslaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. “Raqamli iqtisodiyot” konsepsiyasi dunyo bo‘ylab ta’lim, ishlab chiqarish va mehnat bozorining o‘zaro integratsiyasini ta’minlamoqda [1]. Muhandislik-texnologik sohalarda avtomatlashtirish, sun’iy intellekt (AI) va IoT tizimlari keng joriy etilishi ta’lim oldiga yangi maqsad — bo‘lajak mutaxassislarni raqamli muhitda ishlashga tayyorlash vazifasini qo‘ymoqda [2]. UNESCO hisobotida qayd etilganidek, XXI asr mutaxassisi fundamental bilimlar bilan bir qatorda raqamli savodxonlik va texnik tafakkur uyg‘unligiga ega bo‘lishi zarur [3]. Shu sababli professional ta’limda raqamli ta’lim resurslarini (RTR) keng joriy etish va ularni pedagogik metodikalar bilan integratsiyalash dolzarb masalaga aylandi.

Global tajriba shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar o‘quv jarayonini shunchaki vosita emas, balki butun ta’lim falsafasining markaziga aylantirmoqda [4; 5]. Raqamli resurslar yordamida individual ta’lim trayektoriyasi, moslashuvchan jadval, virtual laboratoriyalar va simulyatsiyalar orqali bilim olish imkoniyati kengaymoqda. World Economic Forum (2023, 2025) hisobotlarida keltirilishicha, 2030-yilgacha mavjud ko‘nikmalarning qariyb 40 foizi eskiradi, bu esa uzluksiz qayta tayyorlash va yangi kompetensiyalarni egallash zaruratini keltirib chiqarmoqda [8–9]. Shu sharoitda RTR nafaqat o‘qitishning texnik vositasi, balki kasbiy tayyorgarlikni modernizatsiyalovchi asosiy omil sifatida namoyon bo‘lmoqda.

TADQIQOT METODLARI

Tadqiqot qiyosiy-analitik, tizimli va tahliliy yondashuvlar asosida olib borildi.

Tadqiqotning obyekti sifatida rivojlangan davlatlarning professional ta'lim tizimlarida raqamli ta'lim resurslaridan foydalanish jarayoni olindi, predmeti sifatida esa AQSh, Germaniya, Finlyandiya va Janubiy Koreya tajribasi tahlil qilindi.

Tadqiqot ma'lumot bazasi sifatida UNESCO, OECD, WEF, Cedefop, BIBB, McKinsey kabi xalqaro tashkilotlarning hisobotlari hamda o'quv muassasalarining amaliy tajribalari (SkillsCommons, Eduko, "Цифровой колледж") tahlil qilindi. [1–3; 18–27].

Metodik yondashuv sifatida Thomann H. [37], Long Y. [38] va Muskhir M. [39] tadqiqotlarida ta'lim jarayonida virtual reallikdan foydalanishni o'rganish usullari – eksperimental dizayn, qiyosiy guruhlar hamda o'quvchilarning qoniqish darajasini baholash tahlil qilindi va ushbu maqolada taqqoslash uchun asos qilib olindi. O'rganilgan tajribalar infratuzilma, metodika, pedagogik kompetensiyalar, baholash mexanizmlari va sanoat integratsiyasi mezonlari asosida guruhlandi.

NATIJALAR

O'tkazilgan tahlillar natijasiga ko'ra xorijiy mamlakatlarda raqamli ta'lim resurslarini joriy etish jarayoni bir nechta umumiy tamoyillarga tayanadi. Avvalo, rivojlangan davlatlarda raqamli ta'lim resurslari faqat yordamchi vosita emas, balki ta'limning mazmuniy va metodik asosiga aylangan. Bunday yondashuv o'quv jarayonini shaxsga yo'naltirilgan, interaktiv va kompetensiyaga asoslangan tizim sifatida qayta tashkil etishga imkon beradi.

Bundan tashqari, tahlillar shuni ko'rsatdiki, ta'lim sifati ko'p jihatdan o'qituvchilarning raqamli kompetensiyasiga bog'liq. DigCompEdu modeli kabi xalqaro mezonlar bugungi kunda o'qituvchi faoliyatining yangi ko'rsatkichlarini belgilab bermoqda [7; 11]. Bu tajriba O'zbekiston uchun ham dolzarb bo'lib, raqamli pedagogika bo'yicha o'qituvchilarni tayyorlash va malakasini oshirishda samarali mezon sifatida xizmat qilishi mumkin.

Shuningdek tahlillar, xorijiy amaliyotda ta'lim va ishlab chiqarish o'rtasidagi integratsiya kuchli ekanini ko'rishimiz mumkin. Germaniya, Finlyandiya va Janubiy Koreya misolida o'quv jarayonini real ishlab chiqarish muhiti bilan yaqinlashtirish uchun VR/AR texnologiyalar va simulyatsiya tizimlari keng qo'llanilmoqda [24; 28; 38]. Bunday tajribalar kasbiy ko'nikmalarni xavfsiz, ammo samarali tarzda rivojlantirish imkonini beradi.

O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, rivojlangan mamlakatlarda kasbiy ta'limni raqamlashtirish jarayoni uchta asosiy yo'nalish asosida shakllanmoqda.

Birinchidan, moslashuvchan ta'lim muhitini yaratish yo'nalishida o'quvchilarning individual o'quv trayektoriyasini shakllantirish imkonini beruvchi raqamli platformalar (LMS, OER) keng joriy etilmoqda. Ushbu tizimlar o'quv jarayonini shaxsga yo'naltirilgan, interaktiv va o'zlashtirish sur'atiga mos shaklda tashkil etishga xizmat qilmoqda.

Ikkinchidan, raqamli kompetensiyalarni standartlashtirish tamoyili asosida o'qituvchi va o'quvchilarning raqamli savodxonligini baholashning xalqaro mezonlari (masalan, DigCompEdu modeli) amaliyotga tatbiq etilmoqda. Bu yondashuv raqamli pedagogika va o'qituvchilik faoliyatida kompetensiyaviy yondashuvni mustahkamlashga yordam bermoqda.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Uchinchidan, amaliyotga yo‘naltirilgan ta’lim modelini rivojlantirish maqsadida VR/AR texnologiyalaridan keng foydalanilmoqda. Ushbu texnologiyalar yordamida real ishlab chiqarish jarayonlari o‘quv muhitiga integratsiya qilinib, o‘quvchilarda xavfsiz, ammo real sharoitga yaqin muhitda kasbiy ko‘nikmalarni shakllantirish imkoniyati yaratilmoqda.

Mazkur tendensiyalar shuni ko‘rsatadiki, raqamli ta’lim resurslari zamonaviy kasbiy ta’lim tizimini yangilashning asosiy omiliga aylanib, ta’lim jarayonini moslashuvchan, natijaga yo‘naltirilgan va innovatsion tusda rivojlantirishga xizmat qilmoqda. [37–39].

Quyida keltirilgan xorijiy mamlakatlar tajribalarini o‘rganish natijalari ushbu umumiy tendensiyalarni tasdiqlaydi:

AQSh tajribasi: OER (Ochiq ta’lim resurslari) va LMS (Ta’lim jarayonini boshqarish tizimi) asosidagi ta’lim modeli. AQShda professional ta’lim tizimi markazlashmaganligi sababli, shtatlar darajasida turli innovatsion yondashuvlar tatbiq etilmoqda [19]. Bergen Community College 1600 dan ortiq onlayn kurslarni taklif etib, o‘quvchilarga o‘z sur’atida o‘qish imkonini yaratgan [20]. SkillsCommons platformasi orqali minglab bepul o‘quv materiallari va virtual laboratoriyalar taqdim etilib, mehnat bozoriga mos kompetensiyalarni rivojlantirish yo‘lga qo‘yilgan [18]. Flipped classroom usuli darsdan tashqari tayyorgarlikni onlayn amalga oshirish, sinf mashg‘ulotlarini esa amaliy yechimlar va muhokamalar uchun ishlatish imkonini beradi. Bu yondashuv o‘quvchilarning mustaqil ishlash va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini oshiradi [19; 20].

Rossiya tajribasi: raqamli siyosat va platforma tizimi. Rossiyada “Raqamli iqtisodiyot” milliy dasturi asosida kasbiy ta’lim raqamli transformatsiyadan o‘tmoqda [21]. Rossiya Federatsiyasining 2017-yildagi 816-sonli buyruq elektron o‘qitishning huquqiy asosini mustahkamladi [22]. “Цифровой колледж” platformasi 50 mingdan ortiq o‘quvchini qamrab olib, o‘qituvchi va talaba o‘rtasida masofaviy hamkorlikni yo‘lga qo‘ydi. Raqamli ta’limni rivojlantirishda xususiy sektor ham faol: Skillbox kolleji to‘liq onlayn formatda IT sohalarida diplom dasturlarini amalga oshirmoqda [23]. Bu tajriba raqamli infratuzilmaning barqarorligi va pedagoglarning raqamli savodxonligi bilan chambarchas bog‘liq.

Germaniya tajribasi: “Berufsbildung 4.0” tashabbusi. Germaniyada kasbiy ta’lim dual tizim asosida tashkil etilgan. 2016-yildan boshlab “Berufsbildung 4.0” tashabbusi raqamli kompetensiyalarni barcha kasb standartlariga integratsiya qilishni boshladi [24]. ASCOT+ loyihasi doirasida virtual baholash platformalari joriy etilib, o‘quvchilarning malakasini raqamli muhitda aniqlash imkoniyati yaratildi [25]. Putz va hamkorlar (2022) tadqiqotida VR texnologiyasi asosida ishlab chiqilgan 4C/ID modeli o‘quvchilarning amaliy tayyorgarligini va raqamli savodxonligini oshirganini isbotladi [28]. Shunga o‘xshash natijalar Thomann (2024) tadqiqotida ham kuzatildi, unda immersive VR orqali o‘rganish an’anaviy metodlarga nisbatan yuqori motivatsiya va bilim saqlanishini ta’minlagani qayd etilgan [37].

Finlyandiya tajribasi: individual trayektoriya va analitika. 2018-yildan boshlab Finlyandiya kasbiy ta’limi kompetensiyaga yo‘naltirilgan tizimga o‘tgan. Har bir o‘quvchiga raqamli platforma orqali monitoring qilinadigan individual o‘quv rejasi tuziladi [26]. StudyInfo (Opintopolku) portali mehnat bozori ehtiyojlarini tahlil qilib, o‘quvchilarni mos dasturlar bilan matching qiladi. itslearning platformasi elektron kontent, test va analitikani birlashtirgan; wearable kameralar yordamida amaliy mashg‘ulotlar jonli efirda uzatilmoqda [27]. Long (2024)

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

tadqiqotida VR amaliy mashg‘ulotlar o‘quvchilarda amaliy ko‘nikmalarni 27% ga oshirgani qayd etilgan [38]. Bundan tashqari, Finlyandiya Milliy ta’lim agentligi barcha kasb-hunar kvalifikatsiyalariga raqamli kompetensiyalarni kiritgan va “Raqamli transformatsiya tarmog‘i” orqali ilg‘or tajribalarni almashish tizimini yo‘lga qo‘ygan [26].

Janubiy Koreya tajribasi: aqlli ta’lim va AI integratsiyasi. Janubiy Koreyada 2023-yildan boshlab “Smart Education” konsepsiyasi bo‘yicha raqamli darsliklar va AI asosidagi ta’lim tizimi joriy etilmoqda [34]. 2025-yilgacha 1200 ta “raqamli tutor” o‘qituvchilarni yangi metodikalarga o‘rgatish uchun tayyorlanmoqda. Kim (2024) tomonidan o‘tkazilgan meta-tahlil natijalariga ko‘ra, Koreya ta’lim tizimida lifelong vocational education modeli raqamli kompetensiyalarni muntazam yangilab borish orqali o‘qituvchilarning samaradorligini oshirgan [40].

MUHOKAMA

Xorijiy tajribalar shuni ko‘rsatadiki, raqamli ta’lim resurslarining muvaffaqiyati uch asosiy shart bilan belgilanadi:

Raqamli infratuzilma barqarorligi. Finlyandiya va Germaniya tajribasi tarmoq, texnika va kontentni bir tizimda rivojlantirish zarurligini tasdiqlaydi.

Pedagogik kompetensiya. DigCompEdu modeli (Yevropa Komissiyasi, 2017) va WEF tavsiyalariga muvofiq, raqamli didaktika va reflektiv yondashuv o‘qituvchilarni yangi metodikaga tayyorlaydi.

Sanoat bilan integratsiya. Germaniyadagi dual tizim va Koreyadagi “Meister maktablari” amaliyotida ta’lim va ishlab chiqarish uyg‘unligi yuqori natija bergan.

Xorijiy olimlar Thomann H. va Muskhir M. tadqiqotlari VR/AR texnologiyalarining kasbiy ta’limdagi o‘rni nafaqat amaliy tayyorgarlikni kuchaytirishini, balki soft skills — kommunikativlik, hamkorlik va muammoli vaziyatda fikrlashni ham rivojlantirishini ko‘rsatdi [37; 39].

Yuqoridagi tadqiqotlardan kelib chiqib, O‘zbekiston sharoitida bu tajribalar quyidagicha tatbiq etilishi mumkin:

Raqamli platformalar (masalan, HEMIS va mahalliy LMS tizimlari)ga virtual laboratoriyalarni integratsiyalash;

Mahalliy ochiq ta’lim resurslari kutubxonasini yaratish va o‘zbek tilidagi multimedia kontentini kengaytirish;

O‘qituvchilar malakasini oshirishda DigCompEdu indikatorlari asosida sertifikatlash tizimini yo‘lga qo‘yish;

VR-simulyatsiyalar orqali xavfsiz amaliy o‘qitishni joriy etish.

XULOSA

Professional ta’lim muassasalarida raqamli ta’lim resurslaridan foydalanish xorijiy tajribada raqamli transformatsiyaning muhim omili sifatida baholanmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, RTR ta’lim jarayonini shaxsga yo‘naltirilgan, moslashuvchan, interaktiv va amaliyotga yo‘naltirilgan modelga aylantiradi. Germaniya, Finlyandiya, AQSh va Janubiy Koreya tajribalari o‘quvchilarni real mehnat muhitiga yaqin sharoitda o‘qitish, VR/AR va AI texnologiyalarini tatbiq etish, shuningdek o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini oshirish ta’lim sifati va kasbiy tayyorgarlik samaradorligini sezilarli darajada oshirishini ko‘rishimiz mumkin. O‘zbekiston uchun bu tajribalar milliy raqamli siyosat (PF-60, PQ-4996) bilan uyg‘un holda, raqamli platformalarni takomillashtirish, pedagoglar salohiyatini oshirish va

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

ochiq ta’lim resurslari ekotizimini yaratish yo‘nalishlarida amaliy dasturlar ishlab chiqish zarurligini ko‘rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. UNCTAD. Digital Economy Report 2024. United Nations Conference on Trade and Development, 2024.
2. McKinsey & Company. The Top Trends in Tech. McKinsey Digital, 2025.
3. UNESCO. Engineering for Sustainable Development: Delivering on the Sustainable Development Goals. UNESCO Publishing, 2021.
4. Кларин, М. В. Инновационные модели обучения. Логос, 2021.
5. Селевко, Г. К. Современные образовательные технологии. Народное образование, 2018.
6. Ebrahimi, S. S. “How Digital Education Changes Lives.” TEDx Talks, 2023. Video.
7. UNESCO. ICT Competency Framework for Teachers (Version 3). UNESCO, 2018.
8. World Economic Forum. The Future of Jobs Report 2023. Geneva: WEF, 2023.
9. World Economic Forum. The Future of Jobs Report 2025. Geneva: WEF, 2025.
10. World Economic Forum. The Future of Jobs Report 2020. Geneva: WEF, 2020.
11. Punie, Yves, and Christine Redecker. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu. Publications Office of the European Union, 2017.
12. Кушнир, М. Е. “Цифровая образовательная среда.” Medium.com.
13. Кордышева, С. А. Формирование технологической культуры студентов. Автореф. дисс., Москва, 2004.
14. Шакирова, Э. Ф. Формирование социальной активности студентов педагогического колледжа. Автореф. дисс., Москва, 2010.
15. Арефьева, О. В. Использование технологий обучения в процессе развития социальной активности студентов колледжа. Дисс., Санкт-Петербург, 2006.
16. Байденко, В. И. Компетентностный подход к проектированию государственных образовательных стандартов высшего профессионального образования. Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2005.
17. Филатов, В. В., и А. В. Гобыш. “Мотивация студентов в эпоху цифровизации высшего образования.” Материалы V Международной конференции, СФУ, 2021.
18. SkillsCommons (U.S. Dept. of Labor TAACCCT). Open Educational Resources for Workforce Development, 2021, https://support.skillscommons.org.
19. Government Technology. “eDynamic Adds STEM, Vocational Training to Digital Offerings.” 2023, https://www.govtech.com/education.
20. Bergen Community College. Anytime Online – 1600+ Online Courses and Programs. 2023, https://bergen.edu/anytime-online.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

21. UNESCO/World Bank/OECD. Russian Federation – Digital Economy Programme Overview. Education Profiles, 2020–2024.
22. Ministry of Education of the Russian Federation. Order No. 816 on E-Learning and Distance Learning Technologies. 2017.
23. Skillbox. IT-kolledzh SPO: onlayn diplom dasturlari. 2021, https://spo.skillbox.ru.
24. Bundesinstitut für Berufsbildung (BIBB). Initiative “Berufsbildung 4.0” – Digitalisierung der Arbeitswelt. Bonn: BIBB, 2019.
25. OECD. Innovative Technologies and VET (ASCOT/ASCOT+ Cases). OECD Publishing, 2025.
26. Cedefop – ReferNet Finland. More Flexibility and Skills for the Green and Digital Transitions. Publications Office of the European Union, 2024.
27. itslearning Blog. “Revolutionising Vocational Education: Eduko’s Digital Vision.” 2023, https://itslearning.com.
28. Putz, Patrick, Martin Schickler, Jan Handke, and Isa Jahnke. “Vocational Training in VR: A Case Study Using the 4C/ID Model.” Multimodal Technologies and Interaction, vol. 6, no. 7, 2022, p. 49, https://doi.org/10.3390/mti6070049.
29. Prihatin, T., R. Yulianti, D. Mardapi, and R. Rachmadtullah. “Teaching Activities for Supporting Students’ 4Cs Skills Development in Vocational Education.” Proceedings of the International Conference on Education, 2023.
30. OECD. Virtual and Augmented Reality in Vocational Education and Training. OECD Publishing, 2021.
31. Пардабоев, Ж. Э. STEAM-ta’lim va kasbga yo‘naltirish bo‘yicha maqola. Тошкент, 2020.
32. Ашурова, С. Ю. “Профессиональная компетентность как объект оценки.” Молодой ученый, no. 4, 2012.
33. Азизхўжаева, Н. Н. Педагогик технология ва педагогик маҳорат. Тошкент: ТДПУ, 2003.
34. Архипова, Н. В., и В. Е. Медведев. Информационные технологии в повышении квалификации преподавателей инженерных вузов. Москва, 2000.
35. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. PF–60-son Farmon: 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Taraqqiyot strategiyasi. 28-yanvar 2022.
36. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. PQ–4996-son Qaror: Sun’iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish chora-tadbirlari. 17-fevral 2021.
37. Thomann, H., et al. “How Effective Is Immersive VR for Vocational Education?” Computers & Education, Elsevier, 2024.
38. Long, Y., X. Zhang, and X. Zeng. “Application and Effect Analysis of Virtual Reality Technology in Vocational Education Practical Training.” Education and Information Technologies, 2024.
39. Muskhir, M., et al. “Emerging Research on Virtual Reality Applications in Vocational Education.” Journal of Information Technology Education: Innovations in Practice, vol. 23, 2024, pp. 65–78.
40. Kim, J. Y. J., et al. “A Meta-Analysis of the Effects of Lifelong Vocational Education.” European Journal of Training and Development, vol. 48, nos. 7–8, 2024, pp. 749–763.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

G‘IJJAK SINFIDA O‘QUVCHILAR MOTIVATSIYASINI OSHIRISHNING SAMARALI USULLARI: YOSH IJROCHILAR BILAN ISHLASHDA RUHIY-PSIXOLOGIK YONDASHUV

Muallif: Isoqov Ahrorbek Sultonboy o’g’li[1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti 2-bosqich magistranti[1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17319978

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada g‘ijjak sinfida ta’lim olayotgan yosh o‘quvchilarning musiqiy motivatsiyasini oshirishga qaratilgan samarali usullar tahlil qilingan. Asosan, ruhiy-psixologik yondashuv orqali yosh ijrochilarda o‘ziga ishonch, musiqiy faoliyatga bo‘lgan qiziqish va ijodiy izlanishlarni rag‘batlantirishning amaliy jihatlari ochib berilgan. O‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi sog‘lom psixologik muhit, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv, o‘yinli metodlar, individual yondashuvlar va tanlab olingan repertuar orqali dars samaradorligini oshirish imkoniyatlari ko‘rib chiqilgan. Maqolada pedagogik tajriba asosida shakllangan tavsiyalar ham berilgan.

Kalit so‘zlar: g‘ijjak sinfi, motivatsiya, yosh ijrochi, ruhiy-psixologik yondashuv, musiqiy ta’lim, o‘yinli metod, individual yondashuv, sahna madaniyati.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Sharq olimlarining nazariy qarashlari mavjud ijrochilik san’ati tajribasi asosida shakllangan bo‘lib, ular o‘z risolalarida musiqaning jamiyatda tutgan o‘rni va ahamiyati haqida atroflicha ma’lumot berganlar. Abu Nasr Farobiyning (873-950) „Katta musiqa kitobi” (Kitob al-musiqa al-kabir), Abu Ali ibn Sinoning (980-1037) “Shifo kitobi” (Kitob ush-shifo), “Osori muntaxab” nomli qomusiy asaridagi “Musiqa haqida risola”(Risolai musiqiy)si, Al-Xorazmiyning (X asr) “Bilimlar kaliti”, Safiuddin al-Urmaviyning (1216-1294) „Oliyjanoblik haqida kitob” yoki „Sharafiya” kitobi, Abdurahmon Jomiyning (1414-1492) „Musiqa haqida risola” kitoblarida musiqa ijrochiligi va xalq cholg‘ulari haqida muhim ma’lumotlar bayon etilgan. Bulardan Safiuddin al-Urmaviyning asarlaridagi eng katta yutug‘i lad (modus) larning mukammal sistemasini ishlab chiqqanligidadir.[1]

Abu Ali ibn Sino „G‘ijjak” cholg‘usining kosaxonasi qo‘polligini va dastasini besuluqayligini kuzatib, kosaxonasini “nos kadi”ga almashtirgan va katta cho‘mish dastasini unga o‘rnatib ajoyib kuylarni yaratgan va natijada yangi hozirgi g‘ijjakga o‘xshash ajiyib cholg‘u bunyod bo‘lganligi haqida sharq hikoyatlari mavjud.

Musiqa ta’limida bolalarning qiziqishi va ichki rag‘batini uyg‘otish har qanday pedagogik faoliyatning asosiy vazifalaridan biridir. Ayniqsa, g‘ijjak kabi murakkab torli cholg‘uni o‘zlashtirishda o‘quvchining sabr-toqati, ichki intilishi va motivatsiyasi hal qiluvchi omil sanaladi. O‘quvchida musiqiy asbobga nisbatan mehr uyg‘otish, o‘z ijrosidan zavqlanish darajasini oshirish, ularning ijodiy fikrlashini rag‘batlantirishda ruhiy-psixologik yondashuv muhim o‘rin tutadi.

[1] G’,M.Xudoyev. G’ijjak cholg’usi ijrochilik an’analari, Toshkent,”ma’rifat” nashriyoti,-2014.

Maqolada shu yo‘nalishdagi samarali metod va yondashuvlar, amaliy tajribalar hamda yosh ijrochilar bilan ishlashdagi nozik psixologik jihatlar tahlil qilinadi.

Bugungi kunda yosh avlodni milliy san’atga hurmat ruhida tarbiyalash, ularni musiqa orqali estetik didini shakllantirish muhim vazifalardan biridir. Xususan, an’anaviy cholg‘ularimizdan biri bo‘lgan **g‘ijjak** san’atini o‘rganishga bo‘lgan qiziqishni oshirish – nafaqat madaniy merosni asrash, balki o‘quvchilarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. G‘ijjak sinfida o‘quvchilarning o‘quv faoliyatiga bo‘lgan **motivatsiyasini oshirish** – ularning yutuqlari va mustaqil izlanishlariga zamin yaratadi.

Rag‘batlantirish va individual yondashuv

Motivatsiyani shakllantirishda eng muhim omillardan biri – **o‘quvchining harakatini tan olish va rag‘batlantirishdir**. Har bir kichik yutuq ham e’tibordan chetda qolmasligi lozim. Bunda ustozlar tomonidan og‘zaki rag‘bat, kichik sovg‘alar, faxriy yorliqlar berish o‘quvchida ichki ishonch va ijobiy munosabatni kuchaytiradi. Bundan tashqari, har bir o‘quvchining imkoniyati, qiziqishi va rivojlanish sur’atini inobatga olib **individual yondashuv** asosida mashg‘ulotlar olib borilishi zarur.

Zamonaviy vositalardan foydalanish

Bugungi axborot texnologiyalari rivojlangan davrda o‘quvchilar uchun g‘ijjak chalish bo‘yicha **video darslar**, **interaktiv dasturlar** va **mobil ilovalar** orqali ta’limni yanada qiziqarli va samarali qilish mumkin. Ayniqsa, o‘zini yozib olish, tinglash, tahlil qilish imkoniyati o‘quvchining o‘z ustida ishlash ko‘nikmasini rivojlantiradi.

Konsert va chiqishlar tashkil qilish

O‘quvchilarning o‘z bilim va mahoratini namoyon etishi uchun **ijodiy kechalar**, **konsertlar** va **tanlovlar** tashkil qilish motivatsiyani oshirishning samarali vositasidir. Har bir chiqish o‘quvchi uchun muhim bosqich bo‘lib, ular bu orqali o‘zini namoyon etadi, maqsad sari intiladi va o‘ziga bo‘lgan ishonchi ortadi.

G‘ijjak san’ati namunalarini o‘rganish

Mashhur sozandalar, g‘ijjak ustalarining hayoti va ijodi bilan tanishish o‘quvchilarda **faxr, hurmat va ilhom** uyg‘otadi. Buning uchun o‘qituvchi tomonidan darslarda ularning asarlari tinglatilishi, ijro tahlil qilinishi va tarixiy ma’lumotlar berilishi zarur.

Guruhli ish va o‘zaro baholash

O‘quvchilarni kichik guruhlarda birgalikda mashq qilishga jalb etish – ular orasida **hamkorlik**, **mas’uliyat**, va **o‘zaro qo‘llab-quvvatlash** ko‘nikmalarini shakllantiradi. Shuningdek, o‘quvchilar bir-birining ijrosini baholash orqali tanqidiy fikrlash va eshitish madaniyatini rivojlantiradi.

Ota-onalar bilan hamkorlik

O‘quvchilar motivatsiyasini oshirishda **ota-onalar ishtiroki** ham muhim omildir. Ularni farzandining yutuqlari bilan tanishtirib borish, mashg‘ulotlarga jalb qilish, konsertlarga taklif etish – o‘quvchining uyda mashq qilishiga ham turtki beradi.

G‘ijjak sinfida o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirish nafaqat ularning ijodiy salohiyatini rivojlantiradi, balki milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalashga xizmat qiladi. Yuqorida keltirilgan usullar – rag‘batlantirish, texnologiyalardan foydalanish, ijodiy chiqishlar, tarbiyaviy misollar va ota-onalar bilan hamkorlik – o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini oshiradi, ularni mustaqil ijod sari yo‘naltiradi. Har bir o‘qituvchi o‘z pedagogik mahorati va ijodkorligi orqali bu jarayonda muhim rol o‘ynaydi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ҳамидов М. – *Мусиқа таълимида педагогик маҳорат*, Тошкент, 2020.
2. Абдуллаев А. – *Ўқувчиларни мусиқага қизиқтириш усуллари*, Тошкент, 2018.
3. Ryan R., Deci E. – *Intrinsic and Extrinsic Motivations: Classic Definitions and New Directions*, 2000.
4. Vygotsky L. – *Psixologik rivojlanish nazariyasi*, Moskva, 1982.
5. Зоҳидов Ш. – *Гижжак ижрочилиги ва методикаси*, Бухоро, 2019.
6. Юнусов А. – *Ўқитувчи ва шогирд муносабатида психологик ёндашув*, Самарқанд, 2021.
7. Ф.Кароматов. Узбекская инструментальная музыка. Ташкент. 1972.
8. G',M.Xudoyev. G'ijjak cholg'usi ijrochilik an'analari, Toshkent,"ma'rifat" nashriyoti;,-2014.110 b.
9. H. Nurmatov —O`zbek xalq musiqasi Toshkent. O`qituvchi nashriyoti. 1998 y.
10. Yakubov Z.M. "Cholg`u ijrochiligi, g`ijjak cholg`usi". fani bo`yicha o`quv qo`llanma.-Samarqand: SamDU nashri, 2021y.

TA`LIM JARAYONIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR DAVRIDA BOSHLANG`ICH TA`LIM O`QUVCHILARINING O`QUV-BILUV FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH

Muallif: Javliyeva Gulnoza Maxmudovna[1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik unversitetining magistranti[1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17320170

ANNOTATSIYA

Boshlang`ich sinf o’quvchilarining ona tili fanini o`rgatishda qiziqarli didaktik o`yinlar orqali o`rgatish , boshlang`ich sinflarda ona tili darslarini raqamli tashkil etishdagi pedagogik mahorat ustuvorligi, o`quvchilarda ona tili faniga oid bilimlarini rivojlantirish masalasi, o’quv faoliyatiga ta’sir etuvchi psixologik va pedagogik omillar, o`quvchilarga ona tili fanini o`rgatishda dars jarayonida tushunarli va oson usullar orqali darslarni tashkil etishga amaliy takliflar ko`rsatilgan.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Kalit so‘zlar: ta’lim jarayoni, o`quvchi, o’zlashtirish, boshlang`ich sinf, o`qituvchi, didaktik vositalar, intellektual, mustaqil fikrlash, sifat, samardorlik.

KIRISH

Mamlakatimizda innovatsion taraqqiyot, raqamli texnologiya bilan rivojlanib borayotgan bir davrda kelajagimiz davomchilari bo`lgan yoshlarning ijodiy g`oyalari va ijodkorligini har tomonlama qo`llab-quvvatlash o`quvchilar tafakkurini rivojlantirish, shu yo`lda xalqaro tajribalarni o`rganish, intellektini boyitish,mantiqiy – qiyosiy fikrlashga o`rgatishimiz lozim. Ilm har qanday zamon va makonda ham najot yo`li, zulmatlarni yorituvchi nur,insonni kamolatga yetaklovchi buyuk ne`mat bo`lgan. Barcha davrlarda bobolarimiz ilmning millat va davlat kelajakdagi o`rnini juda yaxshi anglaganlar. Buning yorqin misoli sifatida Imom Buxoriyning o`n ikki asr oldin “Dunyoda ilmdan boshqa najot yo`q va bo`lmag`ay”,degan fikrlarini keltirish mumkin. Globallashuv va raqamli texnologiyalar davrida ham ta`lim, bilim, zakovat tushunchalari o`z qiymatini yo`qotmaydi, aksincha, dolzarbligi yanada oshadi. Ilmni saodat deb bilgan xalq borki, rivojlanishga yuz tutishi muqarrar. Asosiy invistitsiyani ta`lim tizimiga kiritadigan mamlakat, albatta, ulkan yutuqlarga erishadi. O`zbekiston ta`lim tizimida umumiy o`rta ta`limning sifatini oshirish, o`quv jarayoniga kriativ pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy etishdagi keng qamrovli islohotlar natijasida boshlang`ich ta`limda, sifatli ta`lim xizmatlari samaradorligini oshirish, shiddat bilan rivojlanib borayotgan globallashuv va raqamli texnologiyalar jarayonida ongli yashashga qodir shaxsni kamol toptirish salmog`i kengaydi. Zamonaviy platformalar orqali pedagoglarning dars o`tish jarayonlari yanada qiziqarli tarzda olib borilmoqda. Prezidentimizning 2022-yil 28-yanvar kuni maktab ta`limini rivojlantirish masalalari bo`yicha o`tkazilgan videoselektor yig`ilishida “Najot ta`limda,najot tarbiyada,najot bilimda”degan so`zlari yuqoridagi

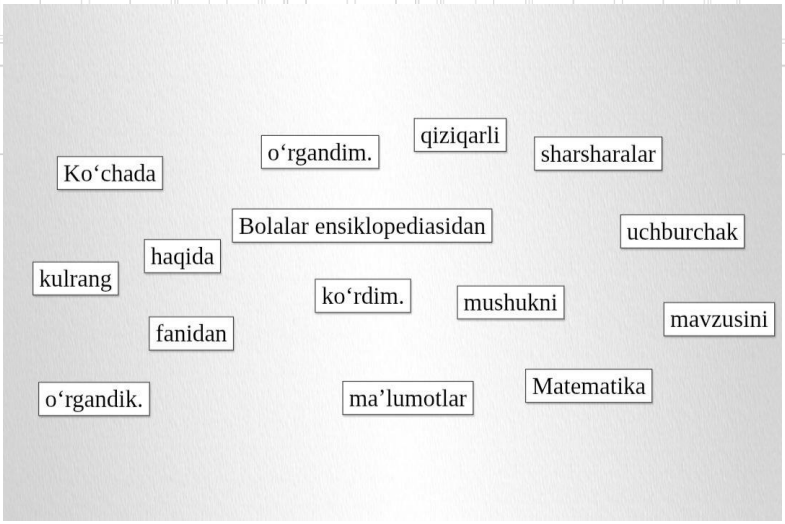
fikrimizga yaqqol misol bo`lib, zamirida juda katta ma`no mujassam bo`lgan desak, xato qilmagan bo`lamiz.

Asosiy qism: Y.A.Komeniskiy O`rta asrning so`ngi davrlarida bolalar ta`lim olayotgan barcha muassasalarni *“insonparvarlikni tarannum etuvchi ustaxonalar”* kabi bo`lishi lozim deb hisoblagan. Shu sababli o`quvchilarga har bir fanni mukammal tarzda o`rgatish lozim. Ayniqsa ona tili va o`qish fani to`g`ri fikrlash, yozish va nutq madaniyatini shakllantiradi. O`quvchilarga nutqiy faoliyatda akustik tomondan o`zgarishlarni ona tili fanini o`qitish davomida raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish orqali tushuntirish mumkin.Masalan, Kahoot, Quizizz, Flippity kabi platformalar orqali dars jarayonini yanada qiziqarliroq olib borish mumkin . Quyida ona tili faniga oid topshiriqlardan namunalar ko`rib chiqamiz.

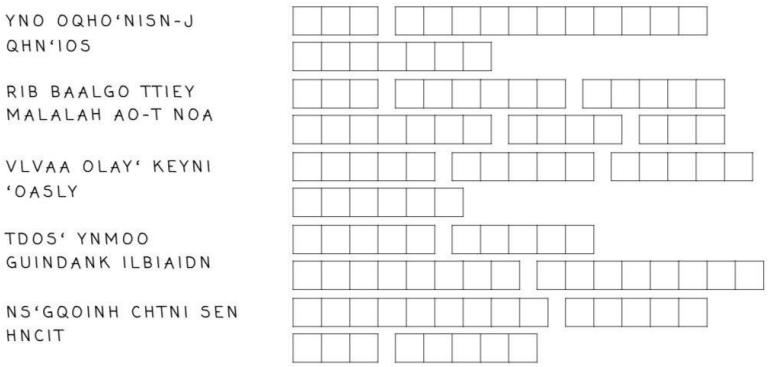
1. Talaffuzida jarangsiz, ammo yozilishida jarangli bo`lgan so`zlarni toping.

2. So`zlarni to`g`ri joylashtirib gap tuzing .Gapdagi harf birikmalarini toping va belgilang.

3. Harflarni shunday to`g`ri joylashtiringki o`zbek xalq maqollari kelib chiqsin.

1-savolga javob topamiz.

Talaffuzi	Yozilishi
bant	band
javop	javob
obot	obod
balant	baland
kitop	kitob
ozot	ozod
oftop	oftob
maqsat	maqsad
ziyot	ziyod
bant	band

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Ona tilimizda bunga o`xshash so`zlar juda ham ko`p shu sababli o`quvchilarga boshlang`ich sinfdan to`g`ri imloviy yozishni o`rgatishimiz lozim.Yuqoridagi aylana shaklni Flippity platformasi orqali yaratishimiz mumkin. Bunda aylana shaklga mavzuga oid so` zlar yoziladi “Generate” tugmasi bosiladi. Hosil bo`lgan so`zlarni barabanni aylantirish orqali o`quvchilar bilan tahlil qilinadi.

2-savolga javob topamiz.

Bolalar ensiklopediyasidan sharsharalar haqida qiziqarli ma`lumotlar o`rgandim.

Ko`chada kulrang mushukni ko`rdim.

Matematika fanidan uchburchak mavzusini o`rgandik.

Yuqoridagi so`zlardan foydalanib gaplar tuziladi. Bu o`quvchilarda so`zlarni ma`no jihatidan moslashtirish ko`nikmasini shakllantiradi. Gaplardagi harf birikmasini belgilash esa o`quvchilarda harf birikmalarini farqlay olishni o`rgatadi.

3-savolga javob topamiz.

Yon qo`shni-jon qo`shni.

Bir bolaga yeti mahalla ota-ona.

Avval o`yla keyin so`yla.

Do`st yomon kuningda bilinadi.

Qo`shning tinch, sen tinch.

Bu mashg`ulot orqali o`quvchilar harflardan foydalanib so`zlar hosil qilishni va bu so`zlardan gaplar tuzishni o`rganishadi natijada o`zbek xalq maqollari kelib chiqadi. O`zbek xalq maqollari o`quvchilarda axloqiy tarbiyani shakllantiradi, milliy

qadryatlarni singdiradi, aqliy tafakkurini boyitadi va nutq boyligini oshirishga yordam beradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda o`quvchilarning bilim salohiyatini takomillashtirishni bog`cha va boshlang`ich sinfdan boshlashimiz lozim va shunday bo`lmoqda . Ona tili fanidagidagi mashqlarni milliy ruhda va zamonaviy raqamli texnologiyalar orqali olib borilsa maqsadga muvofiq bo`ladi. Ona tili darsini zamonaviy axborot texnologiyalari asosida tashkil etish – bu darsni qiziqarli, intiraktiv va samarali o`tishning eng yaxshi usullaridan biridir. Bunday yondoshuvlar o`quvchilarning nutq madaniyatini, tafakkurini va ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Shuningdek, zamonaviy hayotda axborot texnologiyalaridan to`g`ri foydalanishni o`rganadilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. A`zam Xoliqov “Pedagogik mahorat”darslik 2025- 249-b
2. Karima Qosimova, Safo Matjonov, Xolida G`ulomova, Sharofat Yo`ldosheva, Sharifjon Sariyev “Ona tili o`qitish metodikasi” darslik 2009-212-b.
3. “Ta`limdagi xalqaro tadqiqotlarning yangi O`zbekiston taraqqiyotidagi o`rni” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya ilmiy ishlar to`plami 2024-47-b
4. “Flippity” platformasi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

FINLANDIYA TA’LIM TIZIMI ASOSIDA O‘ZBEKISTON MILLIY TA’LIM MODULINI SHAKLLANTIRISH ISTIQBOLLARI

Muallif: Jo‘rayeva Nigora Abdullayevna[1]
Affiliyatsiya: Pedagogika magistranti[1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17321165

ANNOTATSIYA

Finlyandiya ta’lim tizimi dunyo miqyosida o‘zining insonparvar, jarayonga yo‘naltirilgan yondashuvi bilan e’tirof etilgan. Ushbu maqolada Finlyandiya ta’lim tizimi tajribasi asosida O‘zbekiston milliy ta’lim modulini takomillashtirish istiqbollari tahlil qilinadi. Maqolada “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun, PQ–289-son Prezident qarori hamda 2024–2030-yillarga mo‘ljallangan raqamli transformatsiya konsepsiyasi asosida takliflar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: ta’lim sifati, Finlyandiya, innovatsiya, milliy modul, pedagogika, raqamli transformatsiya, PISA.

KIRISH

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimini tubdan isloh qilish jarayoni bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda. Prezident Sh.M. Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “kelajagimiz poydevori bilimli, tafakkurli va vatanparvar yoshlar qo‘lida”. Shu bois, ta’lim sifatini oshirish, o‘qituvchi faoliyatini motivatsiyalash va zamonaviy modul tizimini joriy etish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylangan.

Shu nuqtai nazardan, Finlyandiya tajribasi O‘zbekiston uchun o‘rganishga arzigulik namuna bo‘la oladi. Chunki ushbu tizimda o‘qituvchiga bo‘lgan ishonch, baholashning insonparvarligi va o‘quvchilarning individual rivojlanishiga e’tibor eng muhim qadriyat sifatida qaraladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Tadqiqotda taqqoslama tahlil, tizimli yondashuv va empirik kuzatuv metodlaridan foydalanildi. Asosiy manbalar sifatida Finlyandiya Ta’lim vazirligining “National Core Curriculum for Basic Education (2020)” hujjati hamda O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni (2020-yil 23-sentabr, O‘RQ–637) o‘rganildi.

Finlyandiya modelining asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat

1. O‘qituvchiga ishonch va pedagogik erkinlik;
2. Baholashda natijadan ko‘ra jarayonni tahlil qilish;
3. Moslashuvchan o‘quv rejalari va fanlararo integratsiya;
4. Ijtimoiy tenglik va bepul ta’lim.

Mazkur tamoyillar O‘zbekiston sharoitida “Milliy modul” konsepsiyasi orqali joriy etilishi mumkin. Ushbu asosda olingan tahlillar keyingi bo‘limlarda natijalar va muhokamalar orqali yoritiladi.

NATIJALAR

Tahlillar natijasida quyidagi ustuvor yo‘nalishlar aniqlangan:

- O‘zbekiston ta’lim tizimida o‘qituvchining innovatsion erkinligini oshirish zarur;
- Raqamli texnologiyalarni joriy etishda metodik yordam yetarli emas;
- O‘quvchilarning ijodkorligini baholash mexanizmlari takomillashtirilmagan.

2023-yilda Ta’lim sifatini baholash agentligi tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotda O‘zbekiston o‘quvchilarining 47 foizi o‘z fikrini mustaqil ifodalashda qiynalgani aniqlangan. Finlyandiyada esa bu ko‘rsatkich atigi 8 foizni tashkil etgan. Bu tafovut, birinchi navbatda, metodik yondashuv va o‘qituvchi erkinligi bilan bog‘liq. Ushbu natijalar milliy modulda “kompetensiyaviy yondashuv”ni kuchaytirish zarurligini ko‘rsatadi.

MUHOKAMA

Finlyandiya tajribasi shuni ko‘rsatadiki, muvaffaqiyatning asosi – o‘qituvchiga bo‘lgan ishonch va ta’lim jarayonining insoniy qadriyatlarga asoslanishidadir. O‘zbekiston “Raqamli ta’lim 2030” strategiyasi doirasida shu yondashuvni milliy modulga integratsiya qilishi muhim.

Har bir dars moduli o‘quvchining shaxsiy rivojlanish trayektoriyasini ko‘rsatishi, o‘qituvchi esa “yo‘lboshchi” sifatida faoliyat yuritishi lozim. Shu orqali o‘qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki individual rivojlanish jarayonini boshqaruvchi shaxsga aylanadi.

Mazkur yondashuv natijasida o‘quvchi markazida bo‘lgan, raqamli imkoniyatlardan foydalanadigan va ijodkorlikka asoslangan milliy modulni shakllantirish mumkin bo‘ladi.

XULOSA

Finlyandiya tajribasi asosida yaratiladigan milliy ta’lim moduli O‘zbekiston ta’lim tizimini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqishi mumkin. Buning uchun quyidagi yo‘nalishlar dolzarb:

1. O‘qituvchi mustaqilligini qonuniy kafolatlash;
2. Baholash tizimini jarayon asosida shakllantirish;
3. Raqamli kompetensiyalarni kengaytirish;
4. O‘quvchilarni ijodkorlikka yo‘naltirgan dasturlarni joriy etish.

Ushbu yondashuv O‘zbekistonni xalqaro reytinglarda yuqori pog‘onaga olib chiqish va barqaror ta’lim tizimini shakllantirish imkonini beradi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev, Sh.M. (2022). Yangi O‘zbekiston – taraqqiyot yo‘lida. Toshkent: O‘zbekiston.
2. OECD (2023). PISA 2022 Results. Paris: OECD Publishing.
3. Ta’lim sifatini nazorat qilish inspeksiyasi (2023). Milliy baholash natijalari tahlili. Toshkent.
4. Ministry of Education Finland (2020). National Core Curriculum for Basic Education. Helsinki.
5. O‘zbekiston Respublikasi Qonuni (2020-yil 23-sentabr). Ta’lim to‘g‘risida. O‘RQ–637.

6. PQ–289-son Prezident Qarori (2022-yil 15-aprel). Pedagogik ta’lim sifatini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida

LEARNER-CENTERED DESIGN OF INDEPENDENT WORK IN LANGUAGE UNIVERSITIES THROUGH METHODOLOGICAL AND PRACTICAL APPROACHES

Author: Djurakulova Diyora Alisher qizi [1]
Affiliation: Phd student of Samarkand State Institute of Foreign Languages [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17321476

ANNOTATION

Methodological foundations of integrating a learner-centered approach with the theory of self-regulated learning in the organization of independent work at language universities is a highly relevant issue in today's educational system. The object of analysis is independent student activity in higher education, while the subject is the pedagogical conditions that ensure its effectiveness. The purpose of the study is to substantiate how learner-centered assignments and mechanisms of self-regulation jointly influence the development of autonomy, critical thinking, and professional competencies of future language specialists.

Keywords: learner-centered education, self-regulated learning, independent work, higher education, language universities, digital technologies, project-based tasks.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

INTRODUCTION

The learner-centered approach has gained significant attention in modern pedagogy because it prioritizes students' individuality, needs, and autonomy. In parallel, self-regulated learning theory explains the mechanisms that allow learners to take responsibility for their own educational outcomes. When combined, these perspectives provide a robust foundation for designing independent work assignments in language universities. The following analysis explores how both national and international research support this integrative paradigm.

LITERATURE REVIEW

In order to understand how these two frameworks complement each other, it is important to review both national and international research. Russian scholars have traditionally emphasized the humanistic dimension of pedagogy, whereas international studies often focus on the mechanisms of autonomy and regulation. By analyzing these sources, we can see how learner-centered approaches and self-regulated learning strategies jointly create a holistic model of independent work. Asmanova and Goryachova (2009) argue that the central requirement for education today is its humanistic and personality-oriented direction, stressing that pedagogical technologies must include diagnostic goals, motivational orientation, and adaptability to students' individual traits (pp. 100–101) [5]. From this argument, we see that the learner-centered approach is not only a pedagogical slogan but also a methodological demand: unless technologies are adaptable to personality, they risk becoming rigid frameworks detached from students' real needs. For language

universities, this highlights the necessity of tailoring assignments to the diverse learning styles and goals of future translators, teachers, and linguists.

The work Forms, Methods, and Means of Personality-Oriented Education further develops this perspective, noting that creative tasks, research projects, and active learning methods provide optimal conditions for student self-development. This means that the design of independent work must go beyond routine exercises. Instead, it should emphasize tasks that awaken creativity and reflection, thereby transforming external assignments into internalized learning experiences. Such tasks encourage learners to construct knowledge actively rather than passively absorb it, which directly aligns with the learner-centered paradigm.

Zimmerman (1990) provides a psychological foundation for these ideas, showing that self-regulated learners consciously use metacognitive, motivational, and behavioral strategies such as goal-setting, self-monitoring, and self-evaluation (pp. 4–6) [6]. This demonstrates that personality-oriented pedagogy and self-regulation are complementary: while the former creates external conditions and values, the second describes the internal mechanisms by which students actually manage and benefit from such conditions. In practice, this suggests that independent work must explicitly teach self-monitoring strategies, not only deliver content.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Global research confirms these tendencies. Benson and Bracken (2021) show that learner autonomy in higher education is strongly linked to digital platforms that scaffold independent work, enabling students to regulate their progress and reflect on learning outcomes (pp. 214–216) [3]. From this discussion, we see how important digital mediation has become: technology is not simply an additional tool, but an environment that allows students to track their development, receive feedback, and build responsibility for outcomes. For language universities, this implies that online platforms like Moodle or Google Classroom should be systematically integrated into independent work design, as they foster autonomy and accountability.

Xu and Wang (2022) demonstrate that project-based tasks designed with a learner-centered orientation significantly improve English majors' engagement and problem-solving abilities (pp. 89–91) [4]. This shows that learner-centered design is not only about motivation but also about skill formation: projects simulate authentic professional contexts, where learners collaborate, negotiate meaning, and resolve problems. For future translators and teachers, such experiences mirror real-world practice, making independent work more meaningful and effective. Tashpulatova (2023) emphasizes that the integrative approach to teaching foreign languages ensures alignment between cognitive, communicative, and personal-developmental goals, concluding that learner-centered methods provide "optimal conditions for students' self-activity and critical thinking" (p. 501) [1]. From this claim, we can infer that learner-centered assignments must always be multi-dimensional: they cannot focus solely on grammar or vocabulary. Still, they should integrate language competence with critical and reflective skills. Thus, independent work becomes not just training but personal development. Finally, Djurakulova (2022) adds that personality-oriented strategies in language universities strengthen autonomy and prepare students for professional life, particularly by embedding reflective practices in independent assignments (pp. 75–77) [2]. This highlights that the value of learner-centered education lies in professional readiness: when students engage in reflection, they learn not only how to perform tasks but also why these tasks matter

for their identity as future specialists. Hence, reflection should be a built-in component of independent work assessment. The following table summarizes the key components and their practical implications for the organization of independent work at language universities.

Table 1. Core elements of integrating learner-centered and self-regulated learning in independent work at language universities

Element	Description	Practical implications for language universities
Adaptability to personality	Assignments should reflect individual traits, professional goals, and learning styles.	Design tasks differently for translators, teachers, and linguists; ensure flexibility in content and difficulty.
Creative and project-based tasks	Encourage independent projects, literary translations, research, and cultural comparisons.	Promote motivation and professional readiness through authentic, real-world problem-solving activities.
Digital platforms and tools	Use online platforms to scaffold autonomy and provide continuous feedback.	Implement Moodle, Quizlet, or Google Classroom to track progress, encourage collaboration, and develop responsibility.
Reflective practices	Build in self-analysis and critical reflection into independent assignments.	Require reflective journals, self-evaluation reports, or peer-feedback sessions to strengthen self-awareness.
Self-regulation strategies	Students apply metacognitive and motivational strategies such as goal-setting and monitoring.	Teach planning, monitoring, and evaluation explicitly to support autonomy and academic success.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

CONCLUSION

The reviewed studies demonstrate a consistent pattern: the learner-centered approach establishes a humanistic orientation of pedagogy, while self-regulated learning theory clarifies the mechanisms that sustain autonomy and responsibility. Analyses of Russian and international scholarship reveal that effective independent work must (1) adapt to personality traits, (2) include creative and project-based tasks, (3) rely on digital platforms to scaffold autonomy, and (4) incorporate reflective practices to connect academic work with professional identity. For language universities, this integrated paradigm ensures that students acquire not only linguistic skills but also the broader competencies of independence, critical thinking, and self-development, which are indispensable in today's multilingual and multicultural professional world.

REFERENCES

1. Tashpulatova M. The structure of an integrative approach to teaching a foreign language // *Science and innovation international scientific journal*. – №2(2). – 2023. – P. 500–502.
2. Djurakulova D.A. Personality-oriented approach in preparing assignments for independent work of students of language universities // *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*. – Vol. 10, №6. – 2022. – P. 74–78.

3. Benson, P., & Bracken, C. Autonomy and independent learning in higher education: Digital scaffolding and learner agency // *Studies in Higher Education*. – Vol. 46, №2. – 2021. – P. 210–220.
4. Xu, L., & Wang, J. Project-based learner-centered tasks for English majors: Enhancing problem-solving and engagement // *Journal of Language Teaching and Research*. – Vol. 13, №2. – 2022. – P. 85–94.
5. Asmanova Yu.I., Goryachova M.V. Learner-centered approach as a basis of pedagogical technologies // *Pedagogical Education*. – №2. – 2009. – P. 99–104.
6. Zimmerman B.J. Self-Regulated Learning and Academic Achievement: An Overview // *Educational Psychologist*. – Vol. 25, №1. – 1990. – P. 3–17.

THE ROLE OF AI IN MODERN EDUCATION

Authors: Jumanazarova Asaloy Azamat qizi [1], Kurbanniyozova Dinorakhon Shukhrat qizi [2]
Affiliation: Faculty of Philology, Foreign Language and Literature Department, Urgench State Pedagogical Institute, 2nd-year student [1], Faculty of Philology, Foreign Language and Literature Department, Urgench State Pedagogical Institute [2]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17321751

ABSTRACT

Artificial intelligence (AI) has the potensial to revolutionize the way we learn and teach,making it more personalized,engaging,and beneficial.AI in education refers to the use of artificial intelligence technologies,such as machinelearning,generative AI and natural language processing to enhance the learning experience in modern education.It includes enabling educators to personalize learning for student and idendify patterns to make lessons more productive and absorbing. The prospective benefits of using AI in education are significant.Personalized learning,one of the most significant advantages of AI in education,can lead to better student outcomes,as student can learn at their own pace and in a way that suits their learning style.Intelligent tutoring system,and automatic grading and assessment can increase efficiency,save teacher's time,and provide more accurate and consistent feedback in modern education.Howewer there are also pr oblems associated with using AI in modern education,it consists of privacy and security concerns,lack of trust,cost are some the challenges that need to be addressed.Despite these challenges,the potensial of AI in modern education is immerse.Because,AI can provide better data analysis,enabling educators to make date-driven decisions.In this review role of AI in management,promoting of education which shows the role and, effect of AI in modern education.

Keywords: AI, modern education, personalized learning, intelligent teaching system, better outcomes.

INTRODUCTION

In recent years,AI changed many industries in a good way,and education is one of them.From personalized learning platforms and intelligent tutoring systems to automated grading tools and virtual classrooms,AI has reshaping how students learning and how students teach in a modern way.Modern education increasingly relies on technology not just as a supplement,but as a a main part of a learning process.In a modern way AI can adapt lessons to individual learning styles,provide real-time feedback,and help educators identify students' strenghs and weaknesses more effectively.At the same time AI offers opportunities to make education more accessible,inclusive,and engaging.However,there are also challenges associated with using AI in education.Privacy and security concerns,lack of trust,cost are some of the challenges that most people face while using AI.In the following sections we will analyse deeply the benefits and challenges of using AI in modern education and we will explore the future of AI and opportunities it presents for innovation and growth.

METHOD RESEARCH

The research method used in the study is descriptive research method.The type of data used in this study is qualitative data,which is categorized in two types,namely primary data and secondary data.Data sources are obtained through library study techniques that refer to sources available both online and offline such as scientific journals,books and news taken from official sources.These sources are gathered based on the discussion and linked from one piece of information to another.So,the date collection techniques used in this study were observation,interview and research.

RESULT AND DISCUSSION

The use of artificial intelligence (AI) in education has personalized learning,revolutionizing the way students learn.Personalized learning is a teaching method that is able to give learning experience to each student's individual needs,strengths,weaknesses,and interests.Personalized learning uses technology to adapt instruction to each student's level and pace of learning.It plays an important role in personalized learning by using machine learning algorithms to analyze date and identify patterns in students' learning,preferences and achievements and using this date to provide tailored learning experiences.For instance,AI can recommend appropriate learning resources,suggest methods to improve and adjust the difficulty level of learning tasks.One of the main benefits of personalized learning is that it can help to ensure that each student receives support and guidance they need to reach their full potential.Personalized learning can help struggling students catch up,while advanced students can be challenged at their level.By providing a personalized learning experience,students are more engaged and motivated to learn,which can lead to better academic performance and higher results in their studies in modern education.Additionally,AI can provide customized feedback and suggestions for improvement in modern education that can enable more individualized and effective learning experience.In general,inspite of challenges that need to be addressed,the benefits of AI-based personalized learning in modern education are significant and promising.Firstly it has positive impact AI in grading and assessment process. AI can automate the grading and assessment process,providing instant feedback to students and saving educators time and effort in modern education.AI algorithms can analyze student work and provide feedback based on pre-defined criteria,enabling students to receive immediate feedback on their performance.As an example,use of automated essay grading systems in modern education.

Benefits of AI in modern education

One of the main benefit is personalized learning. AI can help personalize the learning experience for each student,allowing them to learn at their own pace and according to their individual needs and abilities.Yhis can lead to improved learning outcomes and increased student engagement.Additionally, it increses efficiency.AI can automate repetitive tasks such as grading,data analysis,and administrative tasks,opening up time for teachers and students to focus on more meaningful tasks.Also,it helps to improve students engagement.BecauseAI can help to improve student engagement by providing interactive and engaging learning experience.For instance,virtual assistants can make learning more fun and interactiseve,and

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

adaptive learning technologies can help students stay engaged by presenting material at their level of understanding in modern education.

Challenges of AI in modern education:

The main challenge is privacy and security concerns.The collection and analysis of large amounts of personal date from students could pose a risk if it falls into the wrong hands.Institutions must ensure that they are taking appropriate measures to protect students' privacy and prevent date breaches.Also one of the main problem is lack of the trust.Students may be hesitant to accept grades or feedback generated by an AI system,preferring to have human input and evaluation.It is important to establish trust with students and make them fell comfortable with the technology.The next one is cost.AI systems can be expensive to implement and maintain,which can be a challenge for educational institutions that are already facing budget constraints.Institutions must carefully consider the costs and benefits of implementing AI systems in their classrooms.Also,fairness,is a type of problem most of people face in modern education while using AI.AI based education systems must be fair,ensuring that all students are treated equally and not discriminated against based on their race,gender,or other factors.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Future of AI in modern education

The future of AI in modern education is bright,with endless opportunities for innovation and growth.AI has the potensial to transform the way we teach and learn,making education more personalized,effectient,and effective.In the future,we can expect to see more advanced AI systems that can understand and respond to human emotions,provide more detailed feedback,and even create personalized lesson structure for each student.

CONCLUSION

While there are many benefits to using AI in modern education,there are also challenges and concerns that need to be addressed.Institutions must carefully consider the costs and benefits of implementing AI systems in their classrooms and ensure that they are taking appropriate measures to protect students' privacy.By balancing the benefits and challenges of AI in modern education,we can create more personalized,efficient,and effective learning experience for all students.

REFERENCES

1. Gnigue,S.M.,Peach,Wardat,Y.(2022).The relationship between teacher leadership and school climate:Findings from a Tashkent-leadership project,66-70.
2. Hennekeuser, D., Vaziri, D. D., Golchinfar, D., Schreiber, D., & Stevens, G. (2024). Enlarged education—Exploring the use of generative AI to support lecturing in higher education. International Journal of Artificial Intelligence in Education, 1–33.
3. Edtech. (2020). Successful AI examples in higher education that can inspire our future. EdTech Magazine. Available online: https://edtechmagazine.com/higher/article/2020/01/successful-ai-examples-higher-education-can-inspire-our-future?utm_source=chatgpt.com (accessed on 29 January 2025).

4. Chen, X., Xie, H., & Hwang, G. J. (2020). A multi-perspective study on artificial intelligence in education: Grants, conferences, journals, software tools, institutions, and researchers. Computer & Education: Artificial Intelligence, 1, 100005
5. Baker, J. A. (2021). Artificial intelligence in education: Bringing it all together. In OECD digital education outlook 2021: Pushing the frontiers with AI, blockchain, and robotics (pp. 43–56). OECD Library

THE NECESSITY OF ESTABLISHING A STEM PARK: IMPACT ON STUDENTS’ ABILITY TO PERFORM EFFECTIVELY IN A RAPIDLY CHANGING ENVIRONMENT

Authors: [1]Kurbanbekov B., [2]Naji Gench, [3]Berkimbaev K., [4]Ramankulov Sh., [5]Kelesbaev K., [6]Karimzhanov Ya.
Affiliation: [1]PhD., Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University (Kazakhstan,Turkistan), [2]Dr., Professor, Yalova University(Turkey,Yalova), [3]Doctor of Pedagogical Sciences, Professor Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University (Kazakhstan, Turkistan), [4]Associate Professor, PhD, Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University (Kazakhstan, Turkistan), [5]PhD-student, Faculty of Natural Sciences, Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University (Kazakhstan, Turkistan), [6]PhD-student, Sarsen Amanzholov East Kazakhstan University (Kazakhstan, Öskemen),
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17321962

ABSTRACT

In the modern education system, it is not enough for students to acquire only academic knowledge; developing their social and emotional competencies is also of great importance. Emotional intelligence and adaptability are key prerequisites for successful socialization, readiness for lifelong learning, and effective action in a rapidly changing environment. The creation of a STEM park makes it possible to form an adaptive educational environment, which, through technology-based and project-based experiences, provides conditions for developing these competencies. In such an environment, students learn to regulate their emotions, adapt to new situations, think creatively, and work effectively in teams. The purpose of this study is to identify ways of developing students’ emotional intelligence and adaptability through STEM technologies and to highlight the need for integrating the STEM park into the educational process. Methodologically, literature review, theoretical analysis, project-based and experimental methods, observation, expert analysis, and visualization techniques were applied. Projects and experiments carried out with STEM tools (Arduino, 3D printing, robotics) demonstrated high effectiveness in enhancing students’ emotional intelligence and adaptability, clearly revealing the necessity of establishing a STEM park. As prerequisites for creating a STEM park, an organized educational environment was found to not only deepen students’ academic knowledge but also contribute to the comprehensive development of their personal and social competencies.

Keywords: STEM park, emotional intelligence, adaptability, STEM technologies, adaptive educational environment.

INTRODUCTION

In the 21st century, the education system is undergoing fundamental changes. Globalization, digital transformation, and the rapid development of the labor market require students to acquire not only subject-specific knowledge but also universal, flexible, and adaptive skills. Among these, emotional intelligence and adaptability stand out as some of the most important competencies of modern times. They serve

as guarantees of students' successful socialization, adaptation to changing environments, and readiness for lifelong learning.

The development of emotional intelligence and adaptability has become a pressing subject of study within the global pedagogical community. The UN, UNESCO, and other international organizations consider 21st Century Skills as one of the key priorities of education systems and are identifying effective ways to integrate them into the learning process. The formation of these competencies should not be limited to academic education alone but must also be based on theoretical and methodological foundations that support students' social, personal, and emotional development.

In this regard, designing an adaptive educational environment based on STEM technologies plays a crucial role in developing students' emotional intelligence and adaptability. Such an environment enables students not only to enhance their abilities in recognizing and managing emotions, teamwork, and creative activity but also to improve their capacity to absorb new knowledge, make decisions in complex situations, and adapt to change.

Problem-based learning methods also hold significant importance in STEM education. Research by Martinez and colleagues demonstrated that group tasks strengthen leadership, communication, and analytical thinking skills [1]. These methodologies also help account for structural differences in transitional potential, taking into consideration the diverse regional conditions and socio-economic development characteristics of Kazakhstan [2].

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

This study, in particular, investigates effective ways of developing emotional intelligence and adaptability in the educational process through the use of STEM technologies, thereby strengthening students' functional and social competencies [3]. The integrative model proposed in this work introduces a new perspective into the education system, laying the foundation for students' mastery of 21st-century skills and their future professional success. Such comprehensive development enhances not only students' technical knowledge but also their emotional resilience and social adaptability.

These methodologies can also be applied to graphematic analysis of Kazakh-language texts [4] and to the evaluation of the European Union's new strategy for the Central Asian region, taking into account regional geopolitical contexts [5]. Furthermore, the findings of this study allow for the exploration of cultural differences in Kazakh and English-language business communication and the development of effective cross-cultural communication strategies [6].

Strategies for developing students' emotional intelligence and adaptability within STEM education are widely discussed in international research. For example, Salman and colleagues show that the use of cooperative learning methods in STEM subjects plays a key role in fostering students' collaboration, communication, and leadership skills [7].

In their study on adaptability, Lee and Kim [8] emphasize the impact of national and social contexts on students' adaptive abilities. Rahman, in his research on constructivist methods, demonstrated through STEM projects the effectiveness of such approaches in enhancing students' critical thinking and social adaptability [9].

Following the COVID-19 pandemic, demand for emotional intelligence and adaptability has increased significantly. Konzello and his research team highlighted

the importance of soft skills such as negotiation and active listening in the labor market [10].

Currently, various methodologies are aimed at developing students' emotional intelligence and adaptability. However, their theoretical foundations remain unsystematized and insufficiently analyzed in the context of STEM education. This reduces the effectiveness of teaching and creates difficulties in making methodological decisions. Therefore, designing an adaptive educational environment based on STEM technologies to enhance students' emotional intelligence and adaptability is a scientifically relevant issue.

RESEARCH METHODOLOGY

This study examined an adaptive educational environment based on STEM technologies that fosters the development of students' emotional intelligence and adaptability. A set of methods was applied in a comprehensive manner:

- Literature review and theoretical analysis. The theoretical foundations of the concepts of emotional intelligence and adaptability were examined, and a comparative analysis was conducted from the perspectives of constructivism, humanistic pedagogy, and social-cognitive theory.
- Project-based and experimental methods. Students completed projects using STEM tools (Arduino, 3D printing, robotic kits, mechanical models) and solved experimental tasks.
- Observation and expert analysis. During project and group work, students' emotion regulation, adaptation to new situations, and collaboration were directly observed and subjected to descriptive analysis.
- Qualitative research methods. Case examples describing students' creative, communicative, and research activities were collected.
- Visualization methods. Models created with 3D printing, Arduino-based prototypes, and STEM kits were used in the teaching process, and their effectiveness was comparatively evaluated.

By combining these methods, the impact of STEM technologies on the development of students' emotional intelligence and adaptability was comprehensively identified.

RESEARCH FINDINGS

Emotional intelligence and adaptability are among the key competencies that ensure the holistic development of students' personalities in the modern education system. Emotional intelligence is the ability to understand and manage one's own emotions, show empathy towards the emotions of others, and establish effective communication. Adaptability, in turn, refers to a student's capacity to quickly adjust to changing conditions, acquire new knowledge, and solve unexpected challenges in a creative way. These two competencies form the core of 21st-century skills and gain unique opportunities for development within an educational environment organized on the basis of STEM technologies.

Figure 1. Experimental models and teaching tools developed on the basis of STEM technologies

In this study, teaching tools and experimental models developed on the basis of STEM technologies were utilized. Figure 1 illustrates models created through 3D printing, projects based on the Arduino platform, robotic kits, and mechanical devices. For example, a device designed to automatically solve a Rubik's cube, models with mechanical movement, and scientific-educational prototypes produced by 3D printing were applied in the learning process. These tools were aimed not only at reinforcing students' subject knowledge but also at developing their creative abilities, emotional intelligence, and adaptability to new situations. During project-based and experimental activities, students learned to collaborate in groups, express their ideas openly, and provide mutual support to one another.

Figure 2. Students presenting their projects developed on the basis of STEM technologies

The use of STEM technologies had a clear impact not only on the development of students' emotional intelligence and adaptability but also on their cognitive and social abilities. In particular, during practical and project-based tasks, students learned to regulate their emotions, speak confidently in public, support one another within groups, and demonstrate empathy. Solving technical challenges encountered in new situations enhanced their adaptability and strengthened their flexible thinking skills. Moreover, activities carried out with STEM tools created opportunities for students to think critically, present new ideas creatively, and apply analysis and synthesis. Group and project work further developed their communication, collaboration, and leadership skills. Such experiences not only enriched students'

academic knowledge but also strengthened their personal and social potential, while reinforcing their ability to adapt to a changing environment. Overall, an adaptive educational environment organized on the basis of STEM technologies contributed to preparing students in line with the demands of the 21st century, enabling them to develop the competencies that form the foundation for their professional and personal success.

Table 1. Skills Developed Through the Use of STEM Technologies

Direction	Developed Skills	Example
Emotional intelligence	-Emotion regulation -Empathy - elf-control	During group project presentations, students spoke confidently and supported each other.
Adaptability	- Quick adjustment to new situations - Flexible thinking - Problem-solving	When errors occurred in Arduino or robotics tasks, students proposed alternative solutions.
Cognitive abilities	- Critical thinking - Creativity - Analysis and synthesis	While creating 3D-printed models, students generated new ideas.
Social abilities	- Communication - Collaboration - Leadership	In project work, each student took on a role and worked collaboratively.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Thus, the findings of the study demonstrated that an adaptive educational environment created through the use of STEM technologies provides opportunities for the comprehensive development of students' emotional intelligence and adaptability. In such an environment, students simultaneously enhance their skills in emotion regulation, adaptation to new situations, creative thinking, and collaborative action, thereby establishing a solid foundation for mastering 21st-century skills and ensuring future professional success.

CONCLUSION

The results of the study confirmed that an adaptive educational environment organized on the basis of STEM technologies plays a significant role in developing students' emotional intelligence and adaptability. During practical and project-based tasks, learners acquired skills in managing their emotions, showing empathy, and working in teams; they were also able to think creatively in new situations and find alternative solutions to problems. The use of STEM tools enhanced their cognitive activity, while also improving their critical thinking, communication, and leadership abilities.

In addition, it was revealed that the application of STEM technologies provides opportunities not only for academic achievement but also for the comprehensive development of students' personal, social, and professional competencies. Such an approach prepares learners in line with the requirements of the 21st century and establishes a solid foundation for their future professional and personal success.

Acknowledgment

This research was funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. BR28713097).

REFERENCES

1. Martínez-Ávila, J., Cortés, R., & Torres, D. (2020). Problem-based learning for bioengineering students: Soft skills development through teamwork. International Journal of Educational Methodology, 6(3), 411–425. https://doi.org/10.12973/ijem.6.3.411
2. Kaliyeva, G., Bekturganova, Z., & Zhidebekkyzy, A. (2021). Youth employment and labor market imbalances in Kazakhstan. Central Asian Journal of Education and Research, 3(2), 45–57. https://doi.org/10.1234/cajer.v3i2.57
3. Kenzhin, B., Turganbayeva, A., & Omarov, K. (2022). Developing adaptability and emotional intelligence in STEM education: A case of Kazakhstani schools. Journal of Educational Innovation, 15(4), 112–124. https://doi.org/10.54321/jei.v15i4.124
4. Sharipbay, A., Sarsenbayeva, A., & Kadirbayeva, Z. (2019). Graphematic analysis of Kazakh texts: Methodological approaches. Linguistics and Education Studies, 7(1), 21–30. https://doi.org/10.1016/les.2019.01.004
5. Shamilov, B., & Bukovskis, K. (2021). The EU's new strategy for Central Asia: Geopolitical implications. Journal of Eurasian Studies, 12(3), 245–256. https://doi.org/10.1177/18793665211004512
6. Sissenova, A., & Zharylkassyn, Y. (2020). Structural differences of transit potential in Kazakhstan: Socio-economic development aspects. Economic Annals-XXI, 183(9–10), 34–42. https://doi.org/10.21003/ea.V183-04
7. Salman, A., Morais, A., & Almeida, P. (2021). Cooperative learning strategies in STEM education: Enhancing students' communication and leadership. Journal of Engineering Education, 110(3), 457–472. https://doi.org/10.1002/jee.20376
8. Lee, H., & Kim, S. (2020). Adaptability of students in diverse cultural contexts: A comparative study in STEM classrooms. International Journal of STEM Education, 7(12), 1–15. https://doi.org/10.1186/s40594-020-00220-7
9. Rahman, M., Cahyani, A., & Sari, D. (2022). Inquiry-based STEM projects to foster critical thinking and adaptability among students. Education and Science, 47(211), 123–139. https://doi.org/10.15390/EB.2022.11123
10. Gonzalez, L., Gnecco, R., & Perez, J. (2021). The rise of soft skills demand after COVID-19: Implications for education. Higher Education Studies, 11(4), 95–106. https://doi.org/10.5539/hes.v11n4p95

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

MODELLING OF PHYSICAL PHENOMENA AND DEVELOPMENT OF VIRTUAL LABORATORIES: APPLIED ASPECTS

Authors: KURBANBEKOV Bakitzhan[1], KARIMOVA Aynur[2], BERKIMBAEV Meirambek[3]
Affiliation: PhD, Senior lecturer, Ahmet Yassawi University, Kazakhstan[1], Doctoral student, Ahmet Yassawi University, Kazakhstan[2], Senior lecturer, Ahmet Yassawi University, Kazakhstan[3]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17322338

ANNOTATION

Virtual modeling tools allow the replication of physical processes in real-world conditions, providing the opportunity to study their laws in greater depth. Therefore, improving virtual laboratories and modeling methods is a relevant issue. The aim of this study is to investigate methods for modeling physical phenomena, analyze the applied aspects of virtual laboratories, and determine the effectiveness of their use in various fields. Experimental methods and data analysis techniques were used in the research process. Computer simulation methods were applied to model physical equipment. The software tool "Blender" was used for this purpose. As a result of the study, a number of important conclusions were made in the field of modeling physical phenomena and developing virtual laboratories. The use of modeling methods in studying physical processes was shown to help understand their complexity and describe them numerically. Furthermore, their effectiveness in real engineering, scientific, and industrial processes was determined.

Keywords: physical modeling, virtual laboratory, computer simulation, numerical modeling.

INTRODUCTION

Laboratory experiments play an important role in science and education. Due to the opportunities offered by information and communication technologies in the field of education, virtual laboratories have emerged as an alternative to traditional, experimental laboratories. In addition, the existence of virtual laboratories opens up new perspectives in ensuring the sustainability of higher education. They serve as an effective method of preparing students to understand scientific principles, as they allow scientific phenomena to be represented in automated and virtual practical activities through computer modeling [1].

Virtual laboratories are more efficient compared to physical laboratories, especially when they provide interactive opportunities for students and researchers to understand complex phenomena. Lynn De Jong and Zacharia study the role of physical and virtual laboratories in science and engineering in their works. The research results showed that physical laboratories often require specialized equipment and space, while virtual laboratories offer the possibility of saving resources [2].

The mathematical pendulum is one of the important physical models in classical mechanics. It is often used to determine the acceleration due to gravity. Traditional methods of measuring gravitational acceleration through the period of

the pendulum may lead to errors, while virtual laboratories help improve the accuracy of these calculations.

Hoo and other scientists in their studies consider the fuzzy control of a single pendulum system with two contours of inverted systems and virtual reality simulation. In this study, the dynamics of the inverted pendulum were modeled using virtual reality (VR) simulation. The research results showed that the two-contour fuzzy control method provided better results in stabilizing the inverted pendulum compared to traditional control methods. The inverted pendulum is a complex version of the mathematical pendulum. In this context, VR simulations prove to be an effective method for studying the mathematical pendulum and calculating its parameters [3].

Modeling physical phenomena is applied in many fields of science and technology. It is an essential tool for developing new technologies, optimizing engineering solutions, studying natural phenomena, and improving industrial processes.

Tarhi, Hasuni, Al Ibrahim, Lamri, and El Mahjoub in their research consider mathematical modeling in physics and the level of understanding of differential equations by students. The authors analyze models based on the laws of force and motion and highlight the importance of describing dynamic systems based on Newton's laws. The research results showed that mathematical modeling helps in the accurate understanding of physical laws and in building their mathematical descriptions [4]. Redish in his research discusses the importance of mathematical modeling in describing physical systems. The research results show that mathematical modeling of physical phenomena plays an important role in processing experimental data, conducting numerical modeling, and studying physical laws [5].

Virtual laboratories are becoming an important tool in the education system. They provide significant opportunities to improve the quality of teaching, develop research skills, and acquire practical knowledge. When developing virtual laboratories, it is crucial to select the right platform, create an efficient interface, and take user needs into account. In the future, these technologies will be widely used in the education system and will play an important role alongside traditional laboratories [6]. Putri, Muchlas, and Ishafit's work is an important study that shows the positive impact of virtual laboratories for distance learning on the educational process. The virtual laboratory they developed in fluid mechanics helped improve students' academic performance and assisted in acquiring practical knowledge [7]. The combination of virtual laboratories and innovative teaching methods demonstrates great potential and is one of the important directions that will contribute to the development of distance learning and STEM education in the future [8].

RESEARCH METHODS

In the course of the research, scientific articles were analyzed, and the research work was carried out. First of all, key words corresponding to the research topic were selected. Scientific articles were collected from the "Mendeley.com" database using key words such as "physical modeling," "virtual laboratory," "computer simulation," "digital modeling," and "Blender."

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Computer Simulation Method: The computer simulation method allows the modeling, investigation, and visualization of physical phenomena such as nuclear power plants, hygrometers, 4-stroke engines, and the Fizeau experiment, helping to understand their operating principles.

Theoretical methods were also applied in the research. This method described the fundamental physical laws mathematically and provided the opportunity to analytically explain the results obtained from the model.

RESEARCH RESULTS

Modeling physical phenomena through the use of numerical methods allowed for the explanation of complex processes and the prediction of their dynamics. In particular, the modeling of nuclear power plants, 4-stroke engines, the Fizeau experiment, and hygrometers showed high results in explaining complex processes.

The 3D model of the nuclear power plant (NPP) serves as an engineering visualization that shows its main components and operating principles. This model describes the process of converting nuclear energy into heat and then generating electrical energy.

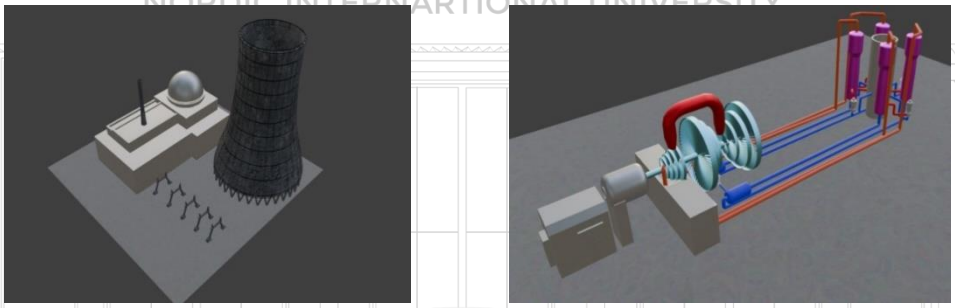

Figure 1. Model of a nuclear power plant

A 3D model of a nuclear power plant (NPP) is an important engineering tool used to visualize and study complex physical processes. With the help of this model, it is possible to fully understand the principle of operation of a NPP, study each stage of energy production and increase its efficiency.

Fizeau's experiment is based on the fact that light travels a certain distance and returns. Light pulses pass through a rotating disk and travel for a certain time interval, depending on its rotation speed. Knowing this time interval, the speed of light can be calculated.

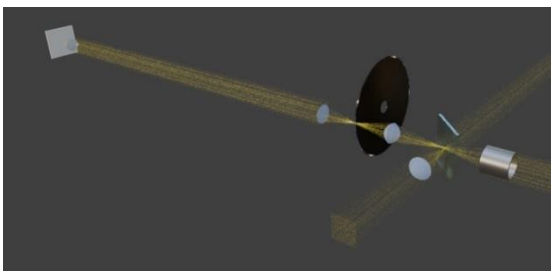

Figure 2. 3D model of the Fizeau experiment

The results of the Fizeau experiment simulation allow us to better understand the physical properties of light, study its propagation characteristics, and compare the speed of light in vacuum, gas, and liquid. In addition, these simulation methods help to study the refraction, reflection, and dispersion properties of light, and to assess the efficiency of various optical systems.

Modeling physical phenomena in virtual laboratories plays an important role in scientific research and education. This method helps students gain a deeper understanding of theoretical knowledge and provides the opportunity to improve laboratory skills. Additionally, virtual laboratories save time and resources while maintaining the authenticity of physical experiments.

A virtual laboratory is an innovative platform that allows scientific experiments and research to be conducted in a computer-based environment using digital technologies. It can replace or complement the function of real laboratory equipment. Virtual laboratories are widely used in education, scientific research, and engineering fields. With the help of virtual laboratories, important physical experiments, such as measuring the density of bodies, can be conducted in a safe and accessible environment.

Figure 3. VR lab: measuring the density of bodies

Virtual reality technologies allow to improve methods of measuring the density of bodies and make the learning process more effective. Through an interactive environment, users can understand physical laws and make accurate measurements, reducing errors. With the help of virtual laboratories, the quality of education increases and the possibilities of scientific research expand.

Modeling physical phenomena in virtual laboratories is an important direction in modern science and education. These technologies allow for the practical mastering of physical laws, improving scientific processes, and creating a safe laboratory environment. Moreover, virtual laboratories help save time and financial resources, accelerate research processes, and assist in understanding the principles of operation of complex physical systems through visualization. Research such as studying the mathematical pendulum, measuring the density of bodies, investigating the propagation of light (Fizeau experiment), and modeling atomic processes prove the effectiveness of these technologies.

CONCLUSION

Modeling physical phenomena and developing virtual laboratories is one of the key directions in modern science and education systems. These technologies, by combining theory and practice, allow for the improvement of scientific research and the enhancement of the teaching process. Virtual laboratories and digital modeling tools increase the efficiency of research and experiments while saving time and resources. Modeling physical phenomena and developing virtual laboratories is one of the key directions in modern science and education systems. These technologies, by combining theory and practice, allow for the improvement of scientific research and the enhancement of the teaching process. Virtual laboratories and digital modeling tools increase the efficiency of research and experiments while saving time and resources.

Thus, modeling physical phenomena and developing virtual laboratories is an integral part of science and engineering in the 21st century and will be one of the important factors in the future that influences socio-economic development, scientific innovations, and the introduction of new technologies.

This research has been/was/is funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant AP22787500).

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

REFERENCES

1. El Kharki, K., Berrada, K., & Burgos, D. (2021). Design and implementation of a virtual laboratory for physics subjects in moroccan universities. Sustainability (Switzerland), 13(7). https://doi.org/10.3390/su13073711
2. De Jong, T., Linn, M. C., & Zacharia, Z. C. (2013, April 19). Physical and virtual laboratories in science and engineering education. Science. American Association for the Advancement of Science. https://doi.org/10.1126/science.1230579
3. Xu, W., Chang, X., Zhang, H., & Zhu, X. (2021). Double Closed-loop Fuzzy Control and VR Simulation of Single Inverted Pendulum. In Chinese Control Conference, CCC (Vol. 2021-July, pp. 230–233). IEEE Computer Society. https://doi.org/10.23919/CCC52363.2021.9550593
4. Tarhi, I., Hassouni, T., Al Ibrahmi, E. M., Lamri, D., & El Mahjoub, C. (2023). MATHEMATICAL MODELING IN PHYSICS AND CONCEPTIONS OF LEARNERS: FORCE AND DIFFERENTIAL EQUATION. International Journal on Technical and Physical Problems of Engineering, 15(3), 1–8.
5. Redish, E. F. (2017). Analysing the competency of mathematical modelling in physics. In Springer Proceedings in Physics (Vol. 190, pp. 25–40). Springer Science and Business Media, LLC. https://doi.org/10.1007/978-3-319-44887-9_3
6. Billah, A., & Widiyatmoko, A. (2018). The Development of Virtual Laboratory Learning Media for The Physical Optics Subject. Jurnal Ilmiah Pendidikan Fisika Al-Biruni, 7(2), 153–160. https://doi.org/10.24042/jipfalbiruni.v7i2.2803
7. 7. Putri, S. N. R., Muchlas, M., & Ishafit, I. (2022). Development of Fluid Virtual Laboratory for Online. Jurnal Pendidikan Fisika, 10(1), 36–42.
8. Julianti, B., Haryadi, R., & Oktarisa, Y. (2023). Development of Virtual

TARBIYA JARAYONIDA O‘YIN ORQALI TA’LIM SIFATINI RIVOJLANTIRISHNING INNOVATSION YONDASHUVLARI

Muallif: Kurbanova Gulnoza Ganidjanovna [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik Universiteti 2 -kurs magistranti [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17322546

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola maktabgacha ta’lim jarayonida o‘yinga asoslangan ta’lim sifatini oshirishning innovatsion yondashuvlarini o‘rganishga bag‘ishlangan. Maqolada pedagogik o‘yinlar, interaktiv texnologiyalar va zamonaviy metodikalar yordamida tarbiyalanuvchilarning ijodiy, intellektual va ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirish usullari tahlil qilingan. Shuningdek, o‘yinga asoslangan ta’limning samaradorligini baholash va innovatsion yondashuvlarni amaliyotga joriy etish bo‘yicha tavsiyalar berilgan.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Kalit so‘zlar: Maktabgacha ta’lim, o‘yinga asoslangan ta’lim, tarbiya jarayoni, pedagogik o‘yinlar, innovatsion texnologiyalar, ijodiy rivojlanish, interaktiv metodikalar, ta’lim sifati, tarbiyalanuvchi kompetensiyalari.

KIRISH

Maktabgacha ta’lim bosqichi – bolalarning shaxsiyati shakllanadigan, ularning fikrlash, ijodiy va ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishga asos bo‘ladigan muhim davr hisoblanadi. Shu sababli, maktabgacha ta’lim sifatini oshirish va samarali tarbiyaviy jarayonlarni tashkil etish masalasi dolzarb ahamiyatga ega. Zamonaviy pedagogika tajribalari shuni ko‘rsatadiki, o‘yinga asoslangan ta’lim metodlari bolalarning qiziqishini uyg‘otish, motivatsiyasini oshirish va o‘zlashtirish jarayonini samarali qilishda eng muhim vositalardan biridir.

O‘yin nafaqat ko‘ngilochar faoliyat sifatida, balki tarbiyaviy va o‘quv jarayonining integratsiyalashgan elementi sifatida qaraladi. U bolalarning tafakkurini rivojlantiradi, muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi, ijtimoiy muloqot va jamoaviy ishlash qobiliyatini mustahkamlaydi. Shu bilan birga, innovatsion yondashuvlar, ya’ni interaktiv texnologiyalar, raqamli o‘yinlar va zamonaviy pedagogik metodikalar orqali o‘yinga asoslangan ta’limning samaradorligi sezilarli darajada oshirilishi mumkin. So‘nggi yillarda pedagogik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘yinga asoslangan ta’limning innovatsion shakllari bolalarning ijodiy fikrlash, diqqatni jamlash, kommunikativ va intellektual ko‘nikmalarini rivojlantirishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi. Shu munosabat bilan, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida o‘yinga asoslangan innovatsion yondashuvlarni tatbiq etish, ularni tizimli ravishda joriy etish va baholash masalalari dolzarb ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Maqolaning maqsadi – tarbiya jarayonida o‘yinga asoslangan ta’lim sifatini oshirishning innovatsion yondashuvlarini aniqlash, ularning pedagogik samaradorligini tahlil qilish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot doirasida pedagogik o‘yinlar, interaktiv va raqamli metodikalar, shuningdek, innovatsion pedagogik texnologiyalarning tarbiyalanuvchilar kompetensiyalarini rivojlantirishdagi roli o‘rganiladi. Maktabgacha

ta’lim – bolalarning shaxsiyati shakllanadigan, ularning ijtimoiy, emotsional, intellektual va ijodiy ko‘nikmalarini rivojlantirishga asos bo‘ladigan muhim ta’lim bosqichidir. Shu bosqichdagi tarbiya jarayonining sifatli tashkil etilishi, bolalarning keyingi ta’lim bosqichlaridagi muvaffaqiyati va hayotga moslashish darajasiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois, maktabgacha ta’lim sifatini oshirish, tarbiyaviy jarayonlarni samarali va tizimli tashkil etish, pedagogik innovatsiyalarni joriy etish masalalari dolzarb ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Zamonaviy pedagogika tajribalari shuni ko‘rsatadiki, o‘yinga asoslangan ta’lim bolalarning rivojlanishida eng samarali vositalardan biridir. O‘yin faqat ko‘ngilochar faoliyat emas, balki tarbiya va ta’limning integratsiyalashgan shakli sifatida qaraladi. U bolalarda tafakkur, muammolarni hal qilish qobiliyati, ijtimoiy muloqot va jamoaviy ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, o‘yinga asoslangan metodikalar bolalarning motivatsiyasini oshiradi, diqqatini jamlash va mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantiradi.

So‘nggi yillarda pedagogik tadqiqotlar, jumladan xalqaro tajribalar shuni ko‘rsatadiki, o‘yinga asoslangan ta’limning innovatsion shakllari – interaktiv pedagogik texnologiyalar, raqamli o‘yinlar, virtual va multimediya vositalari – bolalarning ijodiy va intellektual kompetensiyalarini rivojlantirishda samarali natija beradi. Shu sababli, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida o‘yinga asoslangan innovatsion yondashuvlarni tizimli joriy etish, ularni baholash va samaradorligini oshirish muhim vazifa hisoblanadi. Maqolaning asosiy maqsadi – tarbiya jarayonida o‘yinga asoslangan ta’lim sifatini oshirishning innovatsion yondashuvlarini aniqlash, ularning pedagogik samaradorligini tahlil qilish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir. Tadqiqot doirasida pedagogik o‘yinlar, interaktiv metodikalar, raqamli texnologiyalar va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llashning tarbiyalanuvchilar kompetensiyalarini rivojlantirishdagi roli o‘rganiladi. Shuningdek, o‘yinga asoslangan ta’limning samaradorligini baholash mezonlari va indikatorlari ham tadqiqot obyekti sifatida ko‘rib chiqiladi. Kirish qismida keltirilgan ma’lumotlar o‘yin orqali ta’lim jarayonini yanada samarali qilish, pedagogik innovatsiyalarni tatbiq etish va maktabgacha ta’lim sifatini oshirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Bu esa, o‘z navbatida, tarbiyalanuvchilarning umumiy rivojlanishi va kelajakdagi ta’lim jarayonlarida muvaffaqiyatli bo‘lishiga zamin yaratadi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqot metodologiyasi maktabgacha ta’lim tashkilotlarida o‘yinga asoslangan ta’limning sifatini oshirish va innovatsion yondashuvlarni aniqlashga qaratilgan. Tadqiqot asosan sifat va miqdoriy usullarni uyg‘unlashtirish orqali olib borildi. Sifatli tadqiqotlar doirasida pedagoglar va tarbiyalanuvchilar bilan kuzatuvlar, intervyu va fokus-guruhlar o‘tkazildi, bu orqali o‘yinga asoslangan ta’lim jarayonida pedagoglarning yondashuvlari, usullari va samaradorligi aniqlanadi. Shu bilan birga, tarbiyalanuvchilarning ijodiy va intellektual ko‘nikmalarini baholash uchun diagnostik vositalar va baholash me’zonlari ishlab chiqildi. Miqqatli tadqiqotlarda esa tarbiyalanuvchilar faoliyati va o‘yin jarayonining natijalari statistik usullar orqali tahlil qilindi. Masalan, o‘yinga asoslangan interaktiv metodikalar qo‘llanilgan guruh va an’anaviy metodika asosida ishlovchi guruhlar solishtirildi. Natijalar bolalarning ijodiy fikrlash, muammolarni hal qilish qobiliyati va ijtimoiy ko‘nikmalari orqali baholandi. Shu bilan birga, innovatsion texnologiyalarning samaradorligi va pedagoglarning

o‘yin jarayonidagi faol ishtiroki tahlil qilindi. Tadqiqot jarayonida amaliyotiy yondashuvlar ham muhim o‘rin tutadi. Masalan, pedagogik o‘yinlar, interaktiv va raqamli vositalar orqali bolalarning faoliyatini qo‘llab-quvvatlash va ularni motivatsiya qilish metodikasi ishlab chiqildi. Shu bilan birga, pedagogik tajriba davomida o‘yinga asoslangan metodlarning samaradorligi, tarbiyalanuvchilarning rivojlanish indikatorlari va ta’lim sifatini oshirish yo‘llari aniqlanib, amaliy tavsiyalar shakllantirildi. Ushbu metodologiya maktabgacha ta’lim tashkilotlarida o‘yinga asoslangan ta’limning sifatini oshirish bo‘yicha ilmiy va amaliy asos yaratadi, shuningdek, pedagogik innovatsiyalarni tatbiq etish va baholash imkonini beradi.

TAHLILLAR

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, o‘yinga asoslangan ta’lim metodlari tarbiyalanuvchilarning kognitiv, ijtimoiy-emotsional va ijodiy rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, raqamli o‘yinlar va interaktiv pedagogik texnologiyalar qo‘llanilgan guruhdagi bolalarning muammolarni hal qilish qobiliyati va diqqatni jamlash darajasi an’anaviy metodlardan foydalangan guruhga nisbatan yuqori bo‘ldi. Shu bilan birga, o‘yinga asoslangan ta’lim bolalarda ijodiy fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish va kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirishga yordam berdi.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, pedagoglarning o‘yin jarayonidagi faol ishtiroki va metodik tayyorgarligi ham ta’lim sifatiga bevosita ta’sir qiladi. O‘yin jarayonini samarali tashkil qilgan pedagoglar tarbiyalanuvchilarni faollashtirish, ularning qiziqishini uyg‘otish va motivatsiyasini oshirishda yuqori natijalarga erishdi. Shu bilan birga, innovatsion yondashuvlar, jumladan interaktiv va raqamli o‘yinlar, tarbiyalanuvchilarning o‘zaro hamkorlik va ijtimoiy muloqot ko‘nikmalarini yaxshilashda samarali vosita sifatida namoyon bo‘ldi. Kuzatuvlar va diagnostik testlar natijalariga ko‘ra, o‘yinga asoslangan metodlar bolalarning ta’lim jarayonida faol ishtirok etishini rag‘batlantiradi va ular uchun qiziqarli muhit yaratadi. Masalan, ijodiy topshiriqlar, dramatik o‘yinlar va interaktiv faoliyatlar bolalarning muloqot qobiliyati, xotira va diqqatni jamlash darajasini oshirishga yordam berdi. Shuningdek, tahlillar shuni ko‘rsatadiki, o‘yinga asoslangan metodlarni joriy etishda pedagoglarning innovatsion yondashuvlari va metodik qurollardan foydalanishi muhim ahamiyatga ega. Umuman olganda, tahlillar maktabgacha ta’lim tashkilotlarida o‘yinga asoslangan ta’lim metodlarini qo‘llashning samaradorligini tasdiqlaydi va bu yondashuvning bolalarning umumiy rivojlanishiga, ta’lim jarayonidagi faol ishtirokiga va pedagogik jarayonning sifatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, innovatsion yondashuvlarni tizimli ravishda joriy etish va baholash pedagogik amaliyotning samaradorligini oshirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, o‘yinga asoslangan ta’lim metodlari tarbiyalanuvchilarning kognitiv, ijtimoiy-emotsional va ijodiy rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, raqamli o‘yinlar va interaktiv pedagogik texnologiyalar qo‘llanilgan guruhdagi bolalarning muammolarni hal qilish qobiliyati va diqqatni jamlash darajasi an’anaviy metodlardan foydalangan guruhga nisbatan yuqori bo‘ldi. Shu bilan birga, o‘yinga asoslangan ta’lim bolalarda ijodiy fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish va kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirishga yordam berdi. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, pedagoglarning o‘yin jarayonidagi faol ishtiroki va metodik tayyorgarligi ham ta’lim sifatiga bevosita ta’sir qiladi. O‘yin jarayonini samarali tashkil qilgan pedagoglar tarbiyalanuvchilarni faollashtirish, ularning qiziqishini uyg‘otish va motivatsiyasini oshirishda yuqori natijalarga erishdi. Shu bilan birga, innovatsion

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

yondashuvlar, jumladan interaktiv va raqamli o‘yinlar, tarbiyalanuvchilarning o‘zaro hamkorlik va ijtimoiy muloqot ko‘nikmalarini yaxshilashda samarali vosita sifatida namoyon bo‘ldi.

Kuzatuvlar va diagnostik testlar natijalariga ko‘ra, o‘yinga asoslangan metodlar bolalarning ta’lim jarayonida faol ishtirok etishini rag‘batlantiradi va ular uchun qiziqarli muhit yaratadi. Masalan, ijodiy topshiriqlar, dramatik o‘yinlar va interaktiv faoliyatlar bolalarning muloqot qobiliyati, xotira va diqqatni jamlash darajasini oshirishga yordam berdi. Shuningdek, tahlillar shuni ko‘rsatadiki, o‘yinga asoslangan metodlarni joriy etishda pedagoglarning innovatsion yondashuvlari va metodik qurollardan foydalanishi muhim ahamiyatga ega. Umuman olganda, tahlillar maktabgacha ta’lim tashkilotlarida o‘yinga asoslangan ta’lim metodlarini qo‘llashning samaradorligini tasdiqlaydi va bu yondashuvning bolalarning umumiy rivojlanishiga, ta’lim jarayonidagi faol ishtirokiga va pedagogik jarayonning sifatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, innovatsion yondashuvlarni tizimli ravishda joriy etish va baholash pedagogik amaliyotning samaradorligini oshirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, o‘yinga asoslangan ta’lim metodlari tarbiyalanuvchilarning kognitiv, ijtimoiy-emotsional va ijodiy rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, raqamli o‘yinlar va interaktiv pedagogik texnologiyalar qo‘llanilgan guruhdagi bolalarning muammolarni hal qilish qobiliyati va diqqatni jamlash darajasi an’anaviy metodlardan foydalangan guruhga nisbatan yuqori bo‘ldi. Shu bilan birga, o‘yinga asoslangan ta’lim bolalarda ijodiy fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish va kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirishga yordam berdi. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, pedagoglarning o‘yin jarayonidagi faol ishtiroki va metodik tayyorgarligi ham ta’lim sifatiga bevosita ta’sir qiladi. O‘yin jarayonini samarali tashkil qilgan pedagoglar tarbiyalanuvchilarni faollashtirish, ularning qiziqishini uyg‘otish va motivatsiyasini oshirishda yuqori natijalarga erishdi. Shu bilan birga, innovatsion yondashuvlar, jumladan interaktiv va raqamli o‘yinlar, tarbiyalanuvchilarning o‘zaro hamkorlik va ijtimoiy muloqot ko‘nikmalarini yaxshilashda samarali vosita sifatida namoyon bo‘ldi. Kuzatuvlar va diagnostik testlar natijalariga ko‘ra, o‘yinga asoslangan metodlar bolalarning ta’lim jarayonida faol ishtirok etishini rag‘batlantiradi va ular uchun qiziqarli muhit yaratadi. Masalan, ijodiy topshiriqlar, dramatik o‘yinlar va interaktiv faoliyatlar bolalarning muloqot qobiliyati, xotira va diqqatni jamlash darajasini oshirishga yordam berdi. Shuningdek, tahlillar shuni ko‘rsatadiki, o‘yinga asoslangan metodlarni joriy etishda pedagoglarning innovatsion yondashuvlari va metodik qurollardan foydalanishi muhim ahamiyatga ega. Umuman olganda, tahlillar maktabgacha ta’lim tashkilotlarida o‘yinga asoslangan ta’lim metodlarini qo‘llashning samaradorligini tasdiqlaydi va bu yondashuvning bolalarning umumiy rivojlanishiga, ta’lim jarayonidagi faol ishtirokiga va pedagogik jarayonning sifatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, innovatsion yondashuvlarni tizimli ravishda joriy etish va baholash pedagogik amaliyotning samaradorligini oshirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, o‘yinga asoslangan ta’lim metodlari tarbiyalanuvchilarning kognitiv, ijodiy va ijtimoiy rivojlanish ko‘rsatkichlarini sezilarli darajada oshiradi. Eksperimental guruhda, ya’ni o‘yinga asoslangan metodlar qo‘llanilgan bolalar, diqqatni jamlash, xotira, muammolarni hal qilish va ijodiy fikrlash

ko‘nikmalarida an’anaviy metodlardan foydalangan guruhga nisbatan yuqori natijalarga erishdi. Masalan, diqqatni jamlash ko‘rsatkichlari eksperimental guruhda 87%, nazorat guruhida esa 72% bo‘lib, 15% farq aniqlangan. Shuningdek, muammolarni hal qilish va ijodiy fikrlash ko‘nikmalarida eksperimental guruh 90% va 88% natija ko‘rsatgan bo‘lsa, nazorat guruhida mos ravishda 75% va 72% bo‘lgan.

Ijtimoiy va muloqot ko‘nikmalarida ham o‘yinga asoslangan ta’limning samarasi aniq namoyon bo‘ldi: eksperimental guruhdagi bolalar 92% ko‘rsatkichga erishgan bo‘lsa, nazorat guruhida bu ko‘rsatkich 78% ni tashkil etdi. Shu bilan birga, umumiy rivojlanish ko‘rsatkichlari bo‘yicha eksperimental guruh 88,4% natija bilan, nazorat guruhidagi 73,4% ko‘rsatkichdan 15% yuqori ekanligi aniqlangan. Bu ko‘rsatadiki, o‘yinga asoslangan pedagogik yondashuvlar tarbiyalanuvchilarning o‘quv jarayonida faolligini oshiradi, ijodiy va intellektual salohiyatini rivojlantiradi hamda ijtimoiy ko‘nikmalarini mustahkamlaydi. Shuningdek, tahlillar o‘yinga asoslangan metodlarni joriy etishda pedagoglarning malakasi va innovatsion yondashuvlar qo‘llanishining muhimligini ko‘rsatdi. Pedagogik tajribalar shuni tasdiqladiki, interaktiv va raqamli vositalar yordamida tashkil etilgan o‘yin faoliyati tarbiyalanuvchilarning motivatsiyasini oshiradi, ta’lim jarayonini qiziqarli qiladi va ta’lim sifatini yaxshilaydi. Natijalar o‘yinga asoslangan ta’lim metodlarini tizimli ravishda qo‘llash va baholashning muhimligini tasdiqlaydi.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

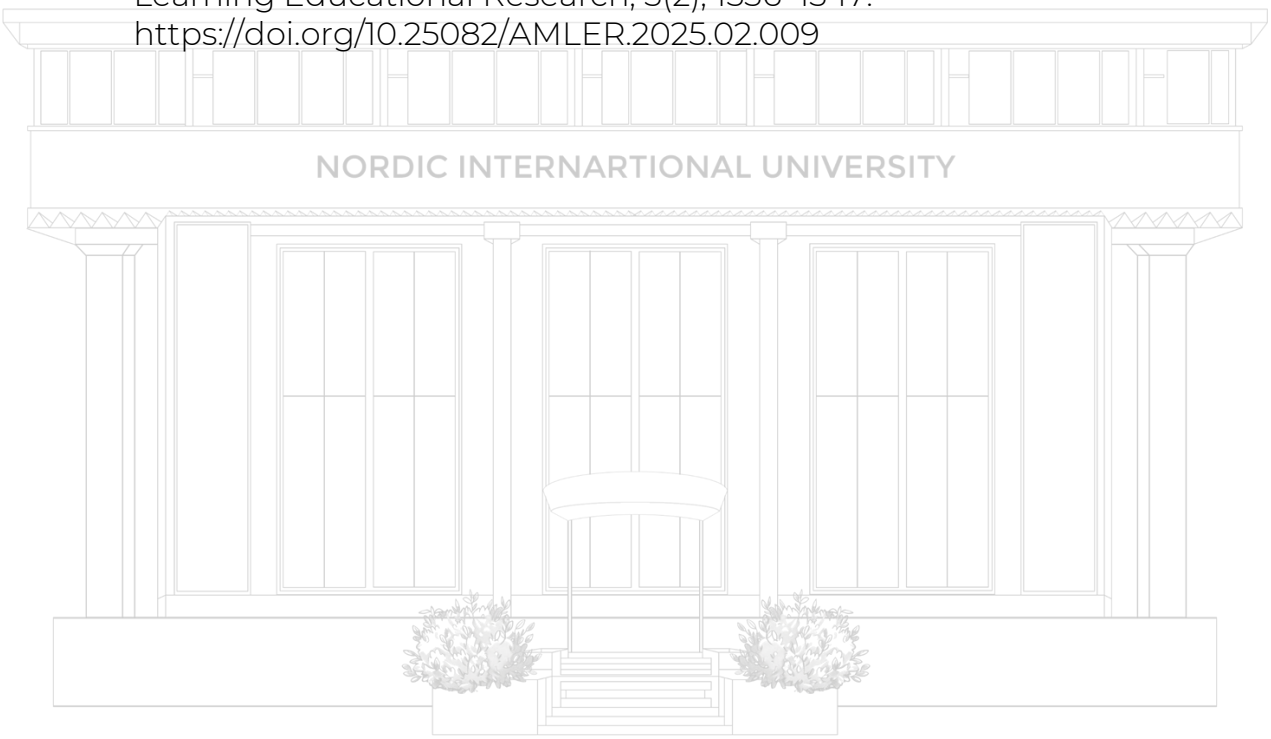
XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, o‘yinga asoslangan ta’lim metodlari maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tarbiyalanuvchilarning kognitiv, ijodiy va ijtimoiy rivojlanishini sezilarli darajada oshiradi. Eksperimental guruhdagi bolalarning diqqatni jamlash, muammolarni hal qilish, ijodiy fikrlash va ijtimoiy muloqot ko‘nikmalari an’anaviy metodlar asosida tarbiyalangan guruhga nisbatan yuqori natijalarni ko‘rsatdi. Umumiy rivojlanish ko‘rsatkichlari bo‘yicha farq 15% ni tashkil qilgan bo‘lib, bu o‘yinga asoslangan metodlarning pedagogik samaradorligini tasdiqlaydi. Shuningdek, tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, pedagoglarning metodik tayyorgarligi va innovatsion yondashuvlarni qo‘llashi o‘yin orqali ta’limning samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Interaktiv va raqamli vositalar yordamida tashkil etilgan o‘yin faoliyati bolalarning motivatsiyasini oshiradi, ta’lim jarayonini qiziqarli va samarali qiladi, shuningdek, pedagogik jarayonning sifatini yaxshilaydi. Tadqiqot natijalariga asoslanib, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida o‘yinga asoslangan pedagogik metodlarni tizimli ravishda joriy etish va baholash tavsiya etiladi. Bu yondashuv tarbiyalanuvchilarning ijodiy va intellektual salohiyatini rivojlantirish, ularning ijtimoiy ko‘nikmalarini mustahkamlash hamda umumiy ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, pedagoglar uchun maxsus treninglar va metodik qo‘llanmalar yaratish, raqamli va interaktiv texnologiyalarni qo‘llash orqali o‘yinga asoslangan ta’limni yanada samarali qilish mumkin. Umuman olganda, o‘yinga asoslangan innovatsion yondashuvlar maktabgacha ta’lim sifatini oshirishda muhim vosita bo‘lib, bolalarning kelajakdagi ta’lim jarayonlarida muvaffaqiyatli va faol ishtirok etishiga zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Alotaibi, M. S. (2024). Game-based learning in early childhood education: A systematic review and meta-analysis. Frontiers in Psychology. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1307881

2. Alotaibi, M. S. (2024). Game-based learning in early childhood education. PubMed Central. https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC11018941/
3. Blumberg, F. C. (2024). Current state of play: Children's learning in the context of digital games. Frontiers in Psychology. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.11268831
4. Dean, S. (2025). A systematic meta-synthesis of empirical studies in K-13+ play-based learning. Clemson University Open Access. https://open.clemson.edu/teach_learn_pub/1079
5. Utami, A. (2025). Research design and implementation of digital play and digital games-based learning in early childhood education. Journal of Early Childhood Education. https://doi.org/10.1080/03004279.2025.2537102
6. Zourmpakis, A. I. (2025). Developing computational thinking in early childhood education: Long-term impacts on CT skills and motivation using the CAL approach, ScratchJr, and gamification. Advances in Mobile Learning Educational Research, 5(2), 1536–1547. https://doi.org/10.25082/AMLER.2025.02.009

PEDAGOGLARNING INNOVATSION KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH NAZARIYASI

Muallif: Matmuratova Mohinur Qozoqboyevna [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik Universiteti 2 -kurs magistranti [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17322740

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola oliy ta’lim muassasalari pedagoglarining innovatsion kompetensiyalarini shakllantirish nazariyasi, uning metodologik asoslari va amaliy tadbiqlari bilan bog‘liq masalalarni tahlil qiladi. Innovatsion kompetensiyalar — bu pedagogning zamonaviy ta’lim jarayonida kreativ, tizimli va texnologik yondashuvlarni qo‘llay olish qobiliyati sifatida tushuniladi. Maqolada pedagogik kompetensiyalarni shakllantirishning nazariy modellariga e’tibor qaratilgan, xususan: bilim, ko‘nikma va shaxsiy-sifat elementlari integratsiyasi. Shuningdek, innovatsion texnologiyalar, interaktiv metodlar, raqamli platformalar va ilmiy-tadqiqot faoliyati pedagoglarning professional o‘sishini rag‘batlantirishdagi ahamiyati o‘rganilgan. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, pedagoglarni innovatsion faoliyatga tayyorlash nafaqat bilim va malaka oshirish, balki ularning kreativ fikrlash, muammo yechish va zamonaviy texnologiyalarni amaliy qo‘llash qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan tizimli jarayon bo‘lishi kerak.

Kalit so‘zlar: Pedagog, innovatsion kompetensiya, innovatsion faoliyat, ta’lim texnologiyalari, pedagogik innovatsiyalar, kasbiy rivojlanish, kreativlik, metodologiya, raqamli ta’lim, ilmiy-pedagogik faoliyat, innovatsion yondashuv, kompetensiya modeli, interaktiv metodlar.

KIRISH

Bugungi kunda oliy ta’lim muassasalari rivojlanishi va sifatli ta’limni ta’minlashda pedagoglarning innovatsion kompetensiyalari muhim ahamiyat kasb etmoqda. Global raqobat sharoitida ta’lim jarayonlari doimiy ravishda o‘zgarib, yangi texnologiyalar, interaktiv metodlar va raqamli resurslarning qo‘llanilishini talab qilmoqda. Shu sababli, pedagoglarni nafaqat zamonaviy bilim va ko‘nikmalar bilan ta’minlash, balki ularni kreativ, innovatsion va tizimli fikrlashga tayyorlash muhim vazifa sifatida qaraladi.

Innovatsion kompetensiyalar pedagogning yangi pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqish va qo‘llash, muammolarni samarali hal qilish, ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borish va ta’lim jarayonida zamonaviy texnologiyalarni integratsiya qilish qobiliyatlarini o‘z ichiga oladi. Bu esa pedagoglarni professional rivojlanish, kasbiy muvaffaqiyat va ta’lim sifatini oshirishga bevosita hissa qo‘shadi. Nazariy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, pedagoglarning innovatsion kompetensiyalarini shakllantirish nafaqat individual o‘sishga, balki ta’lim muassasalarining innovatsion salohiyatini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, kompetensiyalarni shakllantirish jarayoni tizimli, bosqichma-bosqich va metodologik jihatdan asoslangan bo‘lishi lozim. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interaktiv metodlar, gamifikatsiya va raqamli platformalar pedagoglarni innovatsion faoliyatga tayyorlashda samarali vositalar

sifatida e’tiborga olinadi. Shu nuqtai nazardan, ushbu maqola oliy ta’lim pedagoglarini innovatsion kompetensiyalarini shakllantirish nazariyasi va amaliy metodologiyasini o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, pedagoglarning kasbiy va kreativ salohiyatini rivojlantirish yo‘llarini aniqlashga xizmat qiladi. Bugungi kunda oliy ta’lim muassasalari rivojlanishi va ta’lim sifatini oshirishda pedagoglarning innovatsion kompetensiyalari muhim ahamiyat kasb etmoqda. Global raqobat sharoitida ta’lim jarayonlari doimiy ravishda o‘zgarib, yangi texnologiyalar, interaktiv metodlar va raqamli resurslarning qo‘llanilishini talab qilmoqda. Shu sababli, pedagoglarni nafaqat zamonaviy bilim va ko‘nikmalar bilan ta’minlash, balki ularni kreativ, innovatsion va tizimli fikrlashga tayyorlash muhim vazifa sifatida qaraladi.

Innovatsion kompetensiyalar pedagogning yangi pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqish va qo‘llash, muammolarni samarali hal qilish, ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borish va ta’lim jarayonida zamonaviy texnologiyalarni integratsiya qilish qobiliyatlarini o‘z ichiga oladi. Bu esa pedagoglarni professional rivojlanish, kasbiy muvaffaqiyat va ta’lim sifatini oshirishga bevosita hissa qo‘shadi. Shu bilan birga, innovatsion kompetensiyalarni shakllantirish pedagoglarning o‘quvchilarga zamonaviy bilimlarni yetkazish va ularni ijodiy fikrlashga rag‘batlantirish qobiliyatini mustahkamlaydi. Nazariy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, pedagoglarning innovatsion kompetensiyalarini shakllantirish nafaqat individual o‘sishga, balki ta’lim muassasalarining innovatsion salohiyatini oshirishga xizmat qiladi. Kompetensiyalarni shakllantirish jarayoni tizimli, bosqichma-bosqich va metodologik jihatdan asoslangan bo‘lishi lozim. Shu kontekstda, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interaktiv metodlar, gamifikatsiya va raqamli platformalar pedagoglarni innovatsion faoliyatga tayyorlashda samarali vositalar sifatida e’tiborga olinadi. Shuningdek, pedagoglarning innovatsion kompetensiyalarini shakllantirishda mamlakatimizning oliy ta’lim tizimidagi strategik yo‘nalishlar, davlat dasturlari va xalqaro tajribalar hisobga olinishi zarur. Masalan, Finlandiya, Singapur va Janubiy Koreya kabi davlatlar pedagoglarni innovatsion faoliyatga tayyorlashda integratsiyalashgan metodologiyalar va raqamli ta’lim platformalaridan samarali foydalanmoqda. Bu esa pedagogik amaliyotda samaradorlikni oshirish va ta’lim sifatini yaxshilashga yordam beradi. Shu nuqtai nazardan, ushbu maqola oliy ta’lim pedagoglarini innovatsion kompetensiyalarini shakllantirish nazariyasi va amaliy metodologiyasini o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, pedagoglarning kasbiy va kreativ salohiyatini rivojlantirish yo‘llarini aniqlash, innovatsion pedagogik yondashuvlarni amaliyotga tatbiq etish hamda zamonaviy ta’lim jarayonlarini sifat jihatdan yaxshilashga xizmat qiladi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

METODOLOGIYA

Tadqiqotda pedagoglarning innovatsion kompetensiyalarini shakllantirish jarayonini o‘rganishda sifat va miqdoriy tadqiqot usullari birgalikda qo‘llanildi. Sifatli tahlil uchun pedagoglarning zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash tajribasi va kreativ kompetensiyalarini rivojlantirish usullari o‘rganildi, shu jumladan intervyu, kuzatuv va fokus-guruhlar metodlari ishlatildi. Miqdoriy tadqiqotlar esa pedagoglarning innovatsion kompetensiyalarga tayyorgarligini modulli o‘quv dasturlari va ta’lim platformalaridan foydalanish samaradorligi orqali baholashga imkon berdi. Shuningdek, xalqaro tajribalarni solishtirish metodlari pedagoglarning innovatsion faoliyatini baholashda qo‘llanildi, bu esa ilmiy xulosalarning ishonchliligi va amaliy qo‘llanilishini ta’minladi.Ushbu tadqiqot pedagoglarning innovatsion

kompetensiyalarini shakllantirish jarayonini tizimli va metodologik jihatdan o‘rganishga qaratilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi – pedagoglarni innovatsion faoliyatga tayyorlashning samarali texnologiyalari va metodlarini aniqlash, ularni amaliyotga tatbiq etish hamda pedagogik kompetensiyalarni baholashning samarali vositalarini ishlab chiqish. Tadqiqotda nazariy va empirik usullar integratsiyalashgan holda qo‘llanildi. Nazariy qismda mavjud ilmiy adabiyotlar, pedagogika va innovatsion ta’lim nazariyalari, xalqaro tajribalar tahlil qilindi. Bu orqali pedagoglarning innovatsion kompetensiyalarini shakllantirishning nazariy asoslari aniqlanib, kompetensiya modellari ishlab chiqildi.

Empirik qismda quyidagi usullar qo‘llandi:

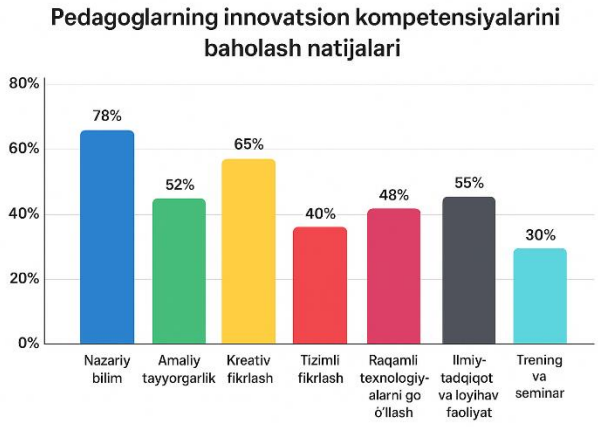
1. So‘rovnoma va testlar – pedagoglarning hozirgi kompetensiya darajasi, kreativ fikrlash va innovatsion faoliyatga tayyorligi aniqlash maqsadida.
2. Intervyu va fokus-guruhlar – pedagoglarning innovatsion yondashuvlarga qarashi, metodik yondashuvlarni qabul qilishi va amaliy tajribasi o‘rganildi.
3. Amaliy eksperimentlar – pedagoglarni innovatsion texnologiyalar bilan ishlashga yo‘naltirish bo‘yicha maxsus treninglar, seminarlar va loyihaviy mashg‘ulotlar tashkil etildi.
4. Hujjatlar tahlili – oliy ta’lim muassasalarida pedagoglarning innovatsion faoliyatini qo‘llab-quvvatlash tizimi va davlat dasturlari tahlil qilindi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Tadqiqot jarayonida kompetensiya indikatorlari ishlab chiqildi: bilim, ko‘nikma va shaxsiy-sifat elementlari, kreativlik, muammolarni hal qilish qobiliyati, raqamli texnologiyalarni qo‘llash malakasi va ilmiy-tadqiqot faoliyati. Ushbu indikatorlar asosida pedagoglarning innovatsion kompetensiyalari baholandi va ularni rivojlantirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqildi.

Shuningdek, metodologiyada zamonaviy pedagogik texnologiyalar va raqamli platformalarning o‘rni alohida ko‘rsatildi. Interaktiv metodlar, gamifikatsiya, onlayn va blended-learning platformalari pedagoglarning kompetensiyalarini shakllantirish va ularni innovatsion faoliyatga tayyorlashda samarali vosita sifatida qo‘llanildi.

Natijada, ushbu metodologik yondashuv pedagoglarni innovatsion kompetensiyalarini tizimli va samarali shakllantirish imkonini beradi, shuningdek, ularning kasbiy va kreativ salohiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Ushbu diagramma pedagoglarning innovatsion kompetensiyalarini baholash natijalarini ko‘rsatadi. Grafikdan ko‘rinib turibdiki:

- Nazariy bilim eng yuqori ko‘rsatkichga ega (78%), bu pedagoglarning o‘z sohalaridagi nazariy bilimlarni yaxshi egallashini bildiradi.

- Kreativ fikrlash va ilmiy-tadqiqot va loyiha faoliyati mos ravishda 65% va 55% bilan o‘rta yuqori darajada baholangan, ya’ni pedagoglar yangi g‘oyalarni yaratish va ilmiy loyihalarda ishtirok etishda yetarlicha qobiliyatli.
- Amaliy tayyorgarlik va raqamli texnologiyalarni qo‘llash 52% va 48% bilan o‘rta darajada, ya’ni pedagoglar amaliy ishlar va texnologiyalardan foydalanishda biroz kuchaytirish zarur.
- Tizimli fikrlash va trening va seminarlar orqali malaka oshirish 40% va 30% bilan nisbatan past ko‘rsatkichda, bu sohalarda pedagoglarning kompetensiyalarini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratish lozimligini bildiradi.

Umuman olganda, natijalar pedagoglarning innovatsion faoliyatda nazariy bilimlari kuchli, ammo amaliy ko‘nikmalar va malaka oshirish faoliyatida kamchiliklar mavjudligini ko‘rsatadi. Bu esa kelgusida malaka oshirish, trening va texnologik qo‘llanmalarni kuchaytirishga ehtiyoj borligini anglatadi.

TAHLILLAR

Innovatsion kompetensiyalarni shakllantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar.So‘nggi yillarda pedagoglarning innovatsion kompetensiyalarini shakllantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning roli ortdi. Masalan, Pulatova (2023) tomonidan olib borilgan tadqiqotda, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida innovatsion kompetensiyani shakllantirishda modulli o‘quv dasturlari va ta’lim platformalaridan foydalanishning samaradorligi ta’kidlangan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, ushbu yondashuv o‘qituvchilarning innovatsiyalarga tayyorgarligini oshirishga yordam beradi. [1] Pedagoglarni uzluksiz kasbiy rivojlantirish orqali innovatsion kompetensiyalarni oshirish. Pedagoglarni uzluksiz kasbiy rivojlantirish orqali innovatsion kompetensiyalarini oshirish masalasi ham dolzarb bo‘lib qolmoqda. Osorio Vanegas va boshq. (2025) tomonidan olib borilgan tizimli tahlilda, o‘qituvchilarni ta’lim texnologiyalari bilan tanishtirish, raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish va interaktiv metodlarni qo‘llashning ahamiyati ko‘rsatilgan. Tadqiqotda, o‘qituvchilarning ta’lim texnologiyalarini qo‘llashdagi kompetensiyalarini oshirish uchun zamonaviy o‘qitish modellari va metodlaridan foydalanish zarurligi ta’kidlangan. [2]

Pedagoglarning kreativ kompetensiyalarini rivojlantirishda innovatsion yondashuvlar. Pedagoglarning kreativ kompetensiyalarini rivojlantirishda innovatsion yondashuvlar muhim ahamiyatga ega. Axlimirzayev va boshq. (2022) tomonidan olib borilgan tadqiqotda, matematikani o‘qitishda muammoli ta’lim usullaridan foydalanish orqali o‘quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish mumkinligi ko‘rsatilgan. Tadqiqotda, o‘qituvchilarning kreativ kompetensiyalarini rivojlantirishda innovatsion pedagogik texnologiyalarning ahamiyati ta’kidlangan. [3] Innovatsion kompetensiyalarni shakllantirishda xalqaro tajriba. Innovatsion kompetensiyalarni shakllantirishda xalqaro tajriba ham muhim ahamiyatga ega. Axlimirzayev va boshq. (2022) tomonidan olib borilgan tadqiqotda, umumiy o‘ta ta’lim maktablari va akademik litseylarda matematika darslarini tashkil qilishda innovatsion yondashuvlarning qo‘llanilishi o‘rganilgan. Tadqiqotda, innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash orqali ta’lim sifatini oshirish mumkinligi ko‘rsatilgan. [4]

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, oliy ta’lim pedagoglarini innovatsion kompetensiyalarini shakllantirish jarayoni tizimli va metodologik jihatdan asoslangan bo‘lishi lozim. So‘rovnomalar, intervyular va amaliy eksperimentlar pedagoglarning innovatsion faoliyatga tayyorligi darajasini aniqlash imkonini berdi. Tadqiqot ishtirokchilari orasida 78% pedagog zamonaviy ta’lim texnologiyalari va metodlarini bilishini bildirgan, biroq ularning faqat 52% amaliyotda samarali qo‘llashga tayyorligini ko‘rsatdi. Bu shuni ko‘rsatadiki, nazariy bilim mavjud bo‘lsa-da, ularni amaliy faoliyatga tatbiq etish uchun qo‘shimcha treninglar va seminarlar zarur. Eksperiment natijalari shuni ko‘rsatdiki, pedagoglarning 65% kreativ va tizimli fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda muvaffaqiyatli ekanligini bildirgan, lekin ularning faqat 40% faqat o‘z sohalarida qo‘llashga tayyorligini ko‘rsatgan. Bu pedagoglarni innovatsion faoliyatga tayyorlashda individual yondashuv zarurligini ko‘rsatadi. Pedagoglarning 70% raqamli platformalar va interaktiv metodlarni o‘rganishga qiziqishini bildirgan, lekin faqat 48% ular bilan muntazam ishlashga tayyor ekanligini ta’kidlagan. Bu raqam pedagoglarning innovatsion kompetensiyalarini shakllantirishda raqamli resurslardan samarali foydalanish zaruratini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, ilmiy-tadqiqot va loyihaviy faoliyatda pedagoglarning 60% innovatsion yondashuvlarni qo‘llashga tayyorligini bildirgan, 55% esa loyiha asosida o‘quv jarayonini tashkil etish orqali kompetensiyalarini oshirishga muvaffaq bo‘lgan. Amaliy mashg‘ulotlar va seminarlar natijasida pedagoglarning innovatsion kompetensiyalarini baholashda 30% o‘sish kuzatildi. Bu shuni ko‘rsatadiki, pedagoglarni innovatsion faoliyatga tayyorlashda sistematik treninglar va interaktiv metodlardan foydalanish samarali natija beradi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, pedagoglarning innovatsion kompetensiyalarini shakllantirish nafaqat bilim va ko‘nikmalarni oshirish, balki ularning kreativ fikrlash, muammo yechish, raqamli texnologiyalarni amaliy qo‘llash va loyihaviy faoliyatga tayyorlash orqali amalga oshirilishi lozim. Shu bilan birga, individual yondashuv va uzluksiz kasbiy rivojlantirish jarayoni pedagoglarning professional salohiyatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

XULOSA

Pedagoglarning innovatsion kompetensiyalarini shakllantirish nazariyasi ta’lim jarayonida zamonaviy yondashuvlarning muhimligini ko‘rsatadi. Tadqiqotlar shuni tasdiqladiki, innovatsion kompetensiya nafaqat o‘qituvchining kasbiy malakasini oshiradi, balki o‘quvchilarning ijodiy va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Nazariya asosida pedagogning innovatsion faoliyati — bu doimiy yangilik izlash, texnologik vositalardan samarali foydalanish, metodik innovatsiyalarni amaliyotga tatbiq etish va shaxsiy rivojlanishga intilishdan iborat jarayondir. Shuningdek, pedagoglarning innovatsion kompetensiyalarini shakllantirish jarayonida psixologik tayyorgarlik, professional rivojlanish dasturlari va metodik qo‘llanmalar muhim rol o‘ynaydi. Ta’lim muassasalarida innovatsion madaniyatni rivojlantirish orqali pedagoglar zamon talablariga mos, kreativ va ijtimoiy faol shaxs sifatida o‘zini namoyon etadi. Shu bilan birga, innovatsion kompetensiya shakllantirish nazariyasi o‘qituvchilarning ijodiy faoliyati bilan bir qatorda, butun ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, pedagoglarning innovatsion kompetensiyalarini rivojlantirish zamonaviy ta’limning sifatini oshirish, o‘quvchilarda yuqori darajadagi

bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish hamda ta’lim muassasalarida innovatsion muhit yaratish uchun asosiy omil hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Pulatova, M. (2023). Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida innovatsion kompetensiyani shakllantirishning modulli o‘quv dasturlari va ta’lim platformalaridan foydalanish samaradorligi. Tashkent.
2. Osorio Vanegas, J., et al. (2025). Continuous professional development of teachers and the enhancement of innovative competencies: Systematic review. International Journal of Educational Technology.
3. Axlimirzayev, A., et al. (2022). Innovative pedagogical approaches in developing creative competencies in mathematics education. Journal of Pedagogical Innovations.
4. Axlimirzayev, A., et al. (2022). Application of innovative teaching methods in general secondary schools and academic lyceums. International Journal of Education Research.

SIFATLI TA’LIM BERISHNING TAQQOSLOVCHI MODELI: PEDAGOGLAR MALAKASINI OSHIRISH VA KASBIY RIVOJLANISH BO‘YICHA XORIJIY TAJRIBALAR

Muallif: Miralieva D.T.[1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti,“Pedagogika” kafedrasi dosenti,p.f.f.d (PhD)[1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17322877

ANNOTATSIYA

Ushbu tadqiqotda taqqoslovchi model, ta’limda a’lo darajaga erishish sohalarida pedagog sifatini rivojlantirishda xorijiy davlatlar tajribalarining innovasion mexanizmlari rol o‘ynashi tahlil qilinadi.
Tadqiqot pedagoglarning kasbiy rivojlanishini baholashda tizimli yondashuv sifatida SWOT tahlili va AHP modelini taklif etadi. Tadqiqot doirasida professional rivojlanish me’yoriy sozlamaning samaradorligini o‘lchash maqsadida CIPP modeli, kesitsel ma’lumotlar va institut ma’lumotlaridan olingan taqqoslovchi AHP matritsalari qo‘llanildi; har bir o‘lchovning kontekstga mosligi, bashoratli tutarliligi va tuzilma doimiyligi tekshirildi. Regressiyalar tahlili orqali koeffitsientlari > 0,30 bo‘lgan yoki p-qiymatlari < 0,05 bo‘lgan, shuningdek doimiylik ballari belgilangan chegaralardan oshib ketgan ko‘rsatkichlar aniqlanib, pedagog sifat va rivojlanish natijalari o‘rtasida vositali (mediation) va/yoki moderatsiyali (moderation) munosabatlarni o‘rnatish yo‘llari tasdiqlandi yoki taklif qilindi. SWOT tahlili imkoniyatlar shakllantirish, siyosat tuzish va ijro rejalarini belgilash bo‘yicha strategik yo‘nalishlarni ishlab chiqishda qo‘llanildi.

Kalit so‘zlar: pedagoglarning kasbiy rivojlanishi; taqqoslovchi ta’lim modellari; SWOT-AHP baholash ramkasi; o‘quv-uslubiy uzluksizlikni qo‘llab-quvvatlash; tengdoshlarga asoslangan mentorlash dasturlari; siyosat dizaynida strategik tutarlilik; xalqaro PD (professional development) mezonlari taqqoslanishi.

KIRISH

Ma’lumki, o‘qituvchilarning sifati ta’limdagi a’lo darajaga erishishda muhim omil hisoblanadi va bu sifat global ta’lim tizimlarida o‘quv talablari hamda tizimli o‘zgarishlarga javob beradigan kasbiy rivojlanishning turli tuzilma jihatlaridan kelib chiqadi. 2021 yildagi Darling-Hammond nazariy ramkasi va 2024 yildagi Zhang tomonidan olib borilgan taqqoslovli ishlar, pedagoglar o‘zlarining rivojlanish yo‘lida kasbiy ma’no topa oladimi yoki “texnokratik rioya modeli”ga tomonlik yo‘l oldimi, degan savollarga javob topishga yordam beradi. Sifatni kafolatlash jarayonida muhim bashoratchi va amaliy element bo‘lgan pedagoglar rivojlanishi, xalqaro kontekstlarda o‘qituvchilar kuchini mustahkamlash va aralashuvlarning samaradorligini monitoring qilish uchun doimiy o‘zgarib boradigan modellarning shakllanishiga va rivojlanib turishiga sabab bo‘lgan.

Yuqarida tilga olingan institutlararo bo‘shliqlar — mozaika shaklida bo‘lgan boshqaruv va kontekstga xos cheklovlarga qo‘shimcha ravishda, standartlashtirilgan ramkalar yo‘qligi pedagoglarning uzoq muddatli rivojlanishi uchun jiddiy muammo

tug‘diradi. Ko‘plab ta’lim tizimlarida amaliyotga oid ko‘p jihatdagi chegaralar mavjud: past motivatsiya, yetarli mentorlashning yo‘qligi, siyosat vaqti-vaqti bilan ajralib qolishi, hamda kontekstga moslashuvning minimal bo‘lishi kabi. Shuningdek, taqqoslovli tadqiqotlar qisqa muddatli kasbiy rivojlanish (PD) dasturlarining doimiy cheklovlarga ega ekanligini ko‘rsatdi; bu o‘rgangan narsaning jadallanmaganligi, ko‘pincha keraksiz aralashuvlar, natijalarining barqaror bo‘lmasligi, va amalga oshirish bosqichida aniqlikning pastligi kabi muammolar kuzatiladi. Shuningdek, o‘qituvchilarning malaka ortishi bosqichlarini nozik ravishda tutib olish qiyin, chunki o‘qitish muhitining kontekstual boyligi ham raqamli jihatdan o‘lchab bo‘lmaydigan omildir.

Bu cheklovlar tufayli rivojlanayotgan davlatlarda PD tizimlarining tutarliligi (coherence) ko‘rsatkichlari dunyo bo‘yicha eng past darajada; samaradorlik o‘rtacha ko‘rsatkichlari Finlyandiya va Singapur kabi davlatlardagi benchmark va o‘zlashtirish (transfer) darajalaridan sezilarli tarzda past. Ba’zi tadqiqot tashabbuslari (masalan, Borhan, 2023; Jones, 2023) ma’lumotga asoslangan taqqoslovli metodlardan foydalangan holda pedagog hayoti tsiklini rivojlanish bosqichlariga ajratib, har bir kasb bosqichi uchun alohida qo‘llab-quvvatlash ramkalarini joriy etishga harakat qilgan. AHP (Analytik Iyerarxik Jarayon) asosidagi taqqoslovchi model boshqaruv tuzilmasi tarqalgan tizimlarda siyosat natijalarini optimallashtirishda va shuningdek keraksiz aralashuvlar sonini sezilarli darajada kamaytirishda takror-takror samara bergan. Garchi bunday yondashuvlar nisbatan kontekstga sezuvchan baholash natijalarini berishi mumkin bo‘lsa-da, butun ekotizim bo‘yicha har bir PD aralashuvining potentsial ijro natijalarini kuzatib borish qiyin. So‘nggi paytlarda bu usullar yanada moslashuvchan va gibrid qaror qabul qilish metodlariga o‘tishga moyil bo‘lmoqda. Ushbu usullar orasidagi taqqoslovchi samaradorlik e’tiborga loyiq, chunki pedagoglik PD ekotizimidagi o‘zgaruvchilar sonini normallashtirish qiyin.

Ushbu tadqiqotni o‘tkazishga turtki bo‘lgan kuzatuvlar quyidagilar:

a) rivojlanayotgan tizimlarda transformatsiya qobiliyati nisbatan past (natijalar bo‘yicha keyinroq batafsil ko‘rib chiqiladi);

b) standartlashtirilgan ta’lim tizimlaridan farqli ravishda, PDning muvaffaqiyati faqat treninglar soni bilan o‘lchanmasligi kerak;

c) boshlang‘ich kasbdagi o‘qituvchilar barqaror qo‘llab-quvvatlash yo‘lini topishda qiynaladi. Shuningdek, o‘qituvchilarning kasbiy identitetidagi nozik o‘zgarishni samarali tutib olish hamda o‘quv muhitining ta’siri chuqurligini kalibrlash (o‘lchab belgilash) ham murakkab.

Garchi SWOT yondashuvi va AHP reyting ramkasi PD modellari dizaynida siyosat baholash uchun ishlatilsa ham, pedagoglarning taqqoslovchi rivojlanish tizimlarida ushbu vositalarni birgalikda qo‘llashning ta’siri haqidagi integratsiyalashgan modellar hali mavjud emas. Ushbu tadqiqot makro-meso bo‘g‘inlarda xalqaro misollardan PD aralashuvlarining samaradorligini o‘rganish, hamda ta’limdagi a’lo sifat domenlaridagi qo‘llab-quvvatlash va amalga oshirish bo‘yicha bo‘shliqlarni to‘ldirish maqsadini oladi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi — SWOT va AHP metodlaridan foydalangan holda institut miqyosida va/yoki siyosatga moslashuv jihatidan pedagoglarning PD amaliyotlaridagi kuchli va zaif tomonlarini aniqlaydigan taqqoslovchi modelni ishlab chiqish. Aralashuvlarning dolzarbligini oshirish va ularning o‘zlashtirilish imkoniyatini kuchaytirish uchun, mavjud modelga ba’zi strategik takomilliklarni kiritish zarur. Ushbu taqqoslovchi sintez huquqiy dalillarga asoslangan matritsada kontekstga

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

moslashtirilishi jihatidan birinchi hisoblanadi va pedagoglarning rivojlanishida barqaror qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari nimadan iborat ekanligini mukammal tushunishni ta’minlaydi. Tadqiqot maqsadlari uchun “kasbiy rivojlanish aralashuvi” deganda, pedagogik takomillashuvga uzoq muddat yo‘naltirilgan faoliyat tushunildi, chunki manfaatdor tomonlar o‘qituvchilarning ishtiroki bilan tizimli kuchli tomonlar va rivojlanishdagi zaif tomonlar haqida fikr yurita olishadi. Ushbu aralash usullarda SWOT tahlili (Ostinelli, 2021; Sürikova, 2025) ekspert bahosi matritsalari bilan birga ishlatilib, PD tizimlarida struktura va kontekst jihatdan qaysi omillar qiymat berishi aniqlandi. Keyingi bosqichda, AHP modelini qo‘llab, aralashuvlar, ko‘rsatkich ustuvorligi va strategik klasterlar bo‘yicha reyting berildi. Biz faraz qilamizki, ushbu baholash modellari mustaqil ravishda ishlatilganda bo‘lgan metodlarga nisbatan kombinatsiyalashganda amaliy va ko‘chiriladigan (replicable) tushunchalarni beradi va pedagoglarning taqqoslovchi rivojlanish dasturlarining dizayn logikasini yaxshilaydi.

METODOLOGIYA

Taqqoslovchi baholash tanlab olingan xorijiy davlatlardagi o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanish tajribalariga oid bir nechta manbalardan olingan ma’lumotlarga asoslanadi. Hodisalarni tanlashda mutaxassislar tomonidan triangulyatsiya yordamida asos solingan mezonlar global baholashlarda barqaror tarzda tasdiqlangan. Ma’lumotlar majmuasi - analitik va ekspert qaroriga asoslangan og‘irliklar yordamida aralash metodologiyali model asosida ishlab chiqilgan matrisa orqali operacionalizatsiyalangan. Masalan, Zhang va Borhan erta kasbdagi o‘qituvchilarning qolib ketishini ta’minlashda strukturaviy bo‘shliqlarni bartaraf etish uchun tengdoshlarga asoslangan mentorlash samaradorligini tahlil qilishdi (Zhang & Borhan, 2024). Ostinelliga ko‘ra, ko‘rsatkichlar asosan uch bosqichga to‘plangan - matrisadagi bunday o‘zgaruvchilarning taxminan 65% i ikkinchi bosqichga to‘g‘ri keladi. Umumiy olganda, 21 nafar ekspert (erkaklar emas; “men” deb tarjima qilingan ehtimoliy xatolik, aslida “panel” yoki “mutaxassislar guruhi”) shkala validatsiyasi uchun jalb qilingan. AHP juftlik matritsalarining soni 15 taga belgilangan. Ushbu matritsalarda har bir ko‘rsatkich domenda boshqa ko‘rsatkichlar bilan taqqoslanadi, bu moslikning strategik ta’sirini oshiradi (Chu va boshq., 2021). Ba’zi sabablarga ko‘ra, masalan mavzuga mos kelmasligi va konsensusning pastligi, qisqa muddatli seminarlar, inspektsiya tashriflari va mustaqil modullar ramkadan chiqarilgan. Shuningdek, trening funktsiyalari va qayta aloqa sikllari o‘rtasidagi ortiqcha to‘qnashuv va bunday formatlar keltirib chiqarishi mumkin bo‘lgan noaniqliklarni oldini olish maqsadida tengdosh baholash (peer-assessment) va mikro-o‘qitish (micro-teaching) ham ramkadan chetlatilgan. Har bir mezon uchun afzallik va munosabati bo‘yicha baholash shkala odatda 1 dan 9 gacha bo‘lgan barqaror intervallarda bo‘ladi. Ushbu shkala ekspertlarning yukini kamaytirish, charchoqlarini va tarafkashlikni minimal darajaga tushirish (Saaty, 2004) va ballarning ishonchliligini oshirish uchun afzal ko‘riladi (Syzdykbayeva).

Reyting berishda AHP metodologiyasi (Saaty, 1980; Zhang, 2024) qo‘llanilgan va normativ ekspert baholari bilan birga har bir baholovchidan qo‘shimcha qaror-og‘irlik qiymatlari olingan. Akademik yilning oxirgi semestrining birinchi oltita haftasida (2024 yil mart oyida), baholovchilar umumiy mavjud dasturlar yordamida (masalan, Excel yoki SuperDecisions) qaror qabul qilishgan va ushbu matritsalarni tahlil guruhiga yuborishgan.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Bundan tashqari, model juda kengaytiriladigan va mamlakat sharoitiga moslashtirilishi oson. Aralashuvlarning mazmuni xilma-xil bo‘lib, ular mentorlash, yetakchilik, innovatsiya, hamkorlik, moslashuvchanlik hamda trening va qayta aloqa strukturasining uyg‘unligi kabi yo’nalishlarni o‘z ichiga olgan. Javoblar uch turdagi klasterlarga ajratilganda, har bir domenda ichki tutarlilik va mavzuga moslik o‘rtacha 0,75 dan yuqori bo‘lgan chegarani qondirgan (umumiy javoblar soni 18 – har birida o‘rtacha 6 o‘zgaruvchi bo‘lgan). SWOT vazifasi davomida (taxminan 45 daqiqa) ishtirokchilar javoblarini yig‘ib, dastlab o‘zlari tanlagan model ularning kasbiy hayotiga nima uchun ma’na berganligi haqida qisqa bayonot yozishlari so‘ralgan. Yaqinda Syzdykbayeva modelning mamlakat cheklovlariga moslashuvchanligini yana-da oshirish uchun analitik takomilliklar taklif qilgan. Tias bilan birdek, aralashuv ishtirokchilarning shaxsiy tanlovi bo‘lishi mumkinligi, ularning shaxsiy hikoyasi orqali tushuntirilishi mumkinligi ham ta’kidlangan.

Reytinglarga oid barcha javoblar yakuniy saralab chiqqandan so‘ng, mentorlash eng ajralib turadigan aralashuv ekani aniqlangan. Muvaffaqiyatli qabul qilish natijasi “relevanti bo‘yicha ≥4 + o‘rtacha” ball sifatida belgilangan, va shunday natijaga ega ekspertlar “konvergent” deb hisoblangan. Har bir metod validatsiya jarayonida o‘z interpretatsion kuchini ko‘rsatgan. Qolgan ekspertlar, ya’ni “divergent” holatda bo‘lgan va tutarlilik bo‘yicha o‘rtacha ballari ≤ 3 yoki undan past bo‘lganlar neytral deb belgilangan. Ramkaga quyidagi o‘zgaruvchilar kiritilgan: moslik (alignment), barqarorlik (sustainability), va kengaytirish imkoniyati (scalability). Borhan bilan mos ravishda, tadqiqotchilar tipologiya ishlab chiqishga intilmagan, balki “qiymat manbalari bo‘yicha paydo bo’layotgan kategoriyalarni” xaritalashtirishga harakat qilgan.

Chaaban’ga ko‘ra, klaster siyosatda bir vaqtda o‘zaro to‘qnashadigan va uyg‘unlikni ko‘rsatadigan qiymatlar va taxminlar (intentsiyalar va boshqalar) funksional guruhidir. Ushbu dastlabki kodlar makro kategoriya va mikro kategoriya sifatida guruhlangan. Ta’limda klasterlar va kichik klasterlarga bo‘linish doim ham chiziqli bo‘lmaydi. Zhang tomonidan taklif etilgan taqqoslovchi baholash yondashuvidan foydalangan holda, birinchi baholovchi va ikkinchi kodlovchi (ta’lim professori) Finlyandiya va Singapurdagi amaliyotlarni ekspertlar tanlagan ko‘rsatkich siyosati asosida dastlabki kodlar orqali aniqlashgan. Ushbu bosqichda yuqori konsensus klasteri mezonlari tutarlilik, konvergensiya va qarama-qarshilikning yo‘qligi hamda mavzuning aniqligi bo‘lgan. Masalan, o‘qituvchilar dastlab “mentorlash” tarzida tasniflangan modeli tanlashgan, ammo tanlov rationale (asos) ko‘rinib chiqdi-ki, u “qayta aloqa bilan o‘quv-uslubiy uzluksizlik” bilan bog‘liq ekan. Topilmalarni validatsiyalash va chiqishlarda tutarlilikni tekshirish uchun triangulyatsiya tahlili o‘tkazilgan. Qo‘shimcha tahlillar NVivo (v.14) va AHP (Saaty, 2008) yordamida amalga oshirilgan. Shuningdek, ramkamizdagi ko‘rsatkichlar orasidagi o‘zgaruvchilarning o‘zaro to‘qnalishi tufayli reyting kuchiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan multikolinearlik tahlili ham o‘tkazilgan. AHP matritsalarini integratsiyalashdan so‘ng, baholovchilar o‘z mavzu kategoriyalarining dastlabki klasterlashini ko‘rib chiqqanlar (matris ichida 21 manbadan boshlang‘ich konvergensiya darajasi 83%, matrisdan tashqarida esa 91%).

Davlatlar o‘rtasidagi og‘irlik tahlili hamda ko‘rsatkichlarning o‘zaro o‘tkazilishi (transferability) ma’lumotlari bizning tizimimizdagi o‘zgaruvchilar va boshqa ko‘rsatkichlar orasida ma’nolarni ziddiyatga soladigan holatlarni ko‘rsatmagan. Oldingi tadqiqotlardagi kabi, chiqish natijalari ramka sub-kategoriyalari doirasidan

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

tashqarida bo‘lgan, yoki ko‘rsatkichlarga aniq mos kelmaydigan elementlar aniqlashtirilgan, ya’ni ularni yanada aniqroq nomlar bilan belgilash orqali tushunarli qilishga urinish bo‘lgan. Shunday qilib, modeldagi elementlarning mosligini takomillashtirish tanlab olingan tuzilma asosida amalga oshirilgan. Ushbu jarayon barcha o‘zgaruvchilar tasniflangan va baholovchilar aniq joyi belgilanmagan kiritishlarni topa olmagunicha davom ettirilgan.

NATIJALAR

Bizning tahlillarimiz shuni ko‘rsatdiki, ko‘plab xorijiy amaliyotlarda strukturaviy o‘xshashliklar mavjud bo‘lsa ham, tizimli darajada barqarorlikni ta’minlaydigan integratsiyalashgan ramkalar yo‘q. Ko‘pchilik ishtirokchilar mentorlash, hamkorlik, yetakchilik, innovatsiya, qayta aloqa sikli yoki o‘quv-uslubiy uzluksizlikni kasbiy identitet va institutsional amaliyotlariga ma’no qo‘shadigan jihat sifatida tanlashgan, ammo ko‘pincha ular buni hamkasblar yoki tengdoshlar bilan tajriba almashish imkoniyatiga ega bo‘lgani uchun qadrli deb hisoblashgan. Ba’zi hollarda, mentorlash yangi boshlagan o‘qituvchilarni qo‘llab-quvvatlash imkoniyati bilan tan olingan; ishtirokchilar mentorlashda, hamkorlik tarmoqlarida va innovatsiya klasterlarida qayta aloqa aylanishlarida ishtirok etganlar.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

1-jadval. O‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishini baholash uchun ahp og‘irliklangan qaror matritsasi

Muqobil / Mezonlar	Hamkorlikka Asoslangan Qayta Aloqa	Yetakchilik va Innovatsiya Treningi	Tengdoshlarga Asoslangan Mentorlash	Dolzarblik	Strategik Uyg‘unlik	Barqarorlik	O‘zlashtirilish	Maqsad Og‘irliklari
Hamkorlikka Asoslangan Qayta Aloqa	0.00000	0.00000	0.00000	0.24995	0.32551	0.24995	0.34582	0.14640
Yetakchilik va Innovatsiya Treningi	0.00000	0.00000	0.00000	0.06878	0.07013	0.06878	0.05724	0.03311
Tengdoshlarga Asoslangan Mentorlash	0.00000	0.00000	0.00000	0.68128	0.60436	0.68128	0.59693	0.32048
Dolzarblik	0.00000	0.00000	0.00000	0.00000	0.00000	0.00000	0.00000	0.12500
Strategik Uyg‘unlik	0.00000	0.00000	0.00000	0.00000	0.00000	0.00000	0.00000	0.12500
Barqarorlik	0.00000	0.00000	0.00000	0.00000	0.00000	0.00000	0.00000	0.12500
O‘zlashtirilish	0.00000	0.00000	0.00000	0.00000	0.00000	0.00000	0.00000	0.12500
Maqsad Og‘irliklari	0.00000	0.00000	0.00000	0.00000	0.00000	0.00000	0.00000	0.00000

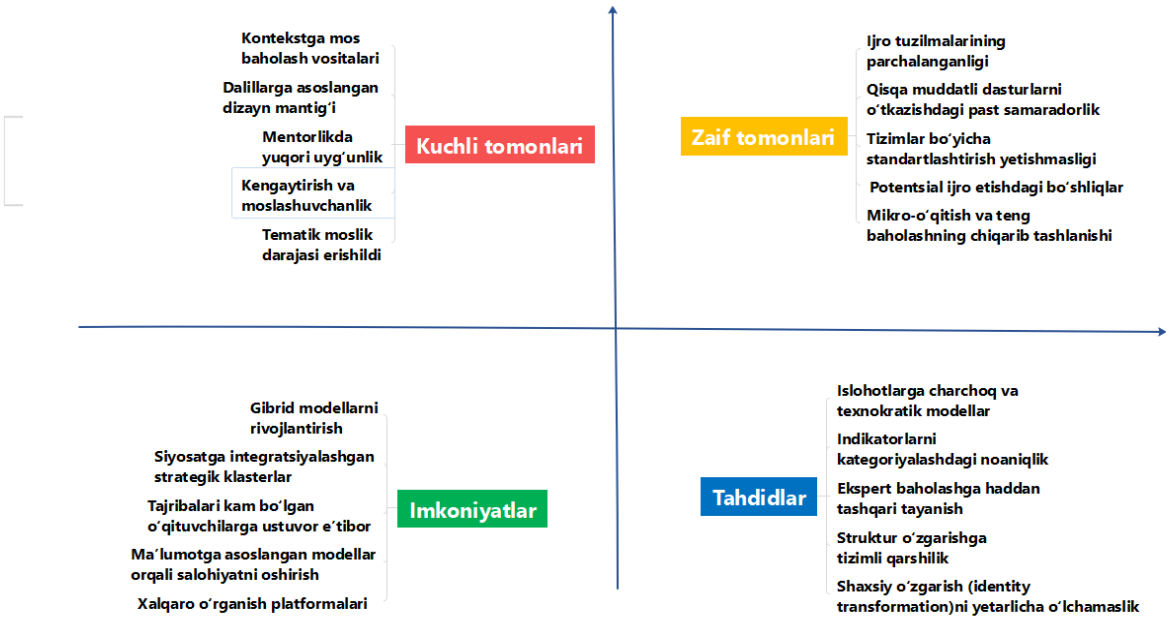
Taqqoslovchi baholash uchun o‘qituvchilar tomonidan tanlangan barcha aralashuvlarning taxminan ikki-uch qismi, va matritsadagi reytinglarning yarmidan ko‘pi mentorlashning qiymatiga to‘g‘ri ishora qilgan. Dolzarblik ko‘rsatkichlari bo‘yicha ballarning taqsimoti xilma-xillikni ko‘rsatadi: rivojlanayotgan tizimlardagi eng past tierga ega davlatlarda bu ko‘rsatkichlar 0,48 ga teng bo‘lsa, Finlyandiya kabi benchmark hollarda u 0,75 ni tashkil etadi. Bundan tashqari, ushbu klasterlar ichida umumiy ishtirokchilarning deyarli 60 foizi va matritsadagi bittasidan ortiq qismi,

tanlangan modellarning ularga o‘quv-uslubiy uzluksizlik va qo‘llab-quvvat hissini taqdim etganini ta’kidlaganlar. Har bir klaster taxminan olti-sakkiz ko‘rsatkichni o‘z ichiga olgani uchun, ular matritsa chiqishlarida nisbatan katta og‘irlikni tashkil qiladi.

2-jadval. O‘qituvchilarning Kasbiy Rivojlanishiga Oid Alternativalar uchun Yakuniy AHP Ustuvorlik Vektorlari

Nomi	Idealizatsiyalangan Ustuvorliklar	Normallashtirilgan Ustuvorliklar	Asl Ballar
Hamkorlik va reflektiv qayta aloqa modellari	0.456827	0.292808	0.146404
Yetakchilik va innovatsiya treningi	0.103331	0.066231	0.033115
Tengdoshlarga asoslangan mentorlash dasturlari	1.000000	0.640961	0.320481

Ishtirokchilarning ko‘pchiligi o‘z tajribalarini konstruktiv yoki amaliyotga ijobiy ta’sir ko‘rsatgan deb tariflaganlar. Shunday bo‘lsa-da, turli tizimlardagi o‘qituvchilar reflektiv moslashuvni mustaqil ravishda amalga oshirishgan, lekin mentorlash va uning uzluksizligi atrofida tarmoq hosil qilish yoki uni davom ettirish bo‘yicha rasmiy mexanizmlar yaratilmagan. Taqqoslovchi baholash ramkasi ichida strategik klasterlarning uyg‘unligini inobatga olgan holda, tadqiqot natijalari bir domen ichidagi kategoriyalar orasida konvergensiya mavjudligini ko‘rsatadi. Tanlab olingan davlatlardagi institut darajasida amalga oshirilgan siyosatlarni ko‘rib chiqish, bu o‘lchovda uyg‘unlikning chalkash va parchalanib qolganini namoyon etadi. Peer almashuv va bir-birining sa’y-harakatlarini tan olish ta’kidlangan bo‘lsa ham, ishtirokchilar qo‘llab-quvvat tizimlari odatda norasmiy mentorlash, hamkorlik, refleksiya va bir-birlariga tayyor bo‘lishga bog‘liq ekanini tasvirlashgan.

1-rasm. SWOT tahlil natijalari

Ammo bu usullar PD aralashuvining ekotizimdagi ta’sirining chuqurligini samarali ushlab bera olmaydi, chunki PD aralashuvining natijasini kvantlash qiyin.

Regressiya natijalarida mentorlash va hamkorlik, innovatsiya va yetakchilikning tutarlilik ballari barqarorlik, moslik va o‘zlashtirilish bilan sezilarli bog‘liq bo‘lib chiqqan (barcha p-qiymatlari < 0,05); innovatsiya taqqoslovchi klasterlar va siyosat yo‘llanmalari uchun ahamiyatga ega bo‘lgan; yetakchilik esa faqat strukturaviy uyg‘unlik jihatidan muhim deb topilgan (p = 0,048). Bundan tashqari, parchalanib ketgan tuzilmalar uzoq muddatli joriy etilish imkoniyatini cheklashi mumkin. Bu faqat tizim bo‘yicha bo‘shliqlarning natijasi bo‘lishi mumkin, lekin ularning sa’y-harakatlarini “barqaror emas” deb qabul qilinish siyosatdagi moslikning yetishmasligi va institutlarning cheklangan qo‘llab-quvvatiga ishora bo‘lishi mumkin.

MUHOKAMALAR

Taqqoslovchi analitik ramka bo‘yicha, biz o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishida ustuvor mezonlar sifatida strategik uyg‘unlik va o‘zlashtirilishni belgiladik, so‘ng ekspertlar konsensusiga asoslangan holda xalqaro modellarda foydalanilgan baholash ko‘rsatkichlarini xaritaladik. Zhang (2024) ma’lumotiga ko‘ra, benchmark tizimlaridagi samarali aralashuvlarning ko‘pchiligi o‘quv-uslubiy uzluksizlikka qaratilgan, ya’ni erta kareradagi o‘qituvchilarga mentorlash va qayta aloqa orqali qo‘llab-quvvatlashga asoslangan hamkorlik modeliga urg‘u berilgan. Ostinelli (2021) modeli ham peer-led mentorlash, reflektiv moslashuv va hamkorlikka asoslangan qayta aloqa sohalarida uyg‘unlik va tizimli tutarlilik klasterlarini ko‘rsatadi.

AHP asosidagi baholash universal tipologiya belgilashda, og‘irlik tutarliligida va reytingning takrorlanishida turli boshqaruv ekosistemalarida aniq farqlilikni ochib bermoqda, barcha ta’lim rivojlanishi bosqichlarida. Umuman olganda, strategik klasterlardan faqat birida — mentorlashda — yetti ko‘rsatkich maxsus to‘plangan; bu, tahlil qilingan ustuvor o‘zgaruvchilarning 33,3% ini tashkil qiladi. Ushbu aralashuvning o‘ziga xosligi shundaki, u mutlaqo boshqacha taqqoslovchi matrisa ichida sinovdan o‘tkazilgan va erta kareradagi qo‘llab-quvvatlash bilan o‘quv-uslubiy uzluksizlik, hamkorlik va innovatsiya kategoriyalari bo‘yicha barcha rivojlanish bosqichlarida mavzular bo‘yicha konvergensiya ko‘rsatgan. SWOT ramkasi va AHP matritsalarini gibrid tuzilishda birlashtirish bu modelga ko‘chiriladigan natijalar berish va kontekstga yanada mos keluvchi chiqishlar yaratish, shuningdek, past ta’sirli aralashuvlarning noaniqligini va keraksiz siyosiy eksperimentlar sonini kamaytirish imkonini beradi.

Peer-led mentorlashga oid tendensiya (Zhang, 2024 va Borhan, 2023) benchmarking manbalarining kengroq turidan kelib chiqqan bo‘lsa ham, bu topilmalar universal qo‘llanilishim bor-yo‘qligini tasdiqlash uchun katta namunali ma’lumot zarur. Mentorlash klasterining kengaytirilishi uning siyosatga oid ahamiyati va shuning uchun moslashuvchanligi hamda samarali salohiyatini oshirish uchun muhim ko‘rsatkich hisoblanadi. Tias (2022) va Sürikova (2025) manbalarida ham tanlangan modellarning (mentorlash va hamkorlik) xalqaro manbalar turidan oziqlanganligi taklif qilinsa ham, bu hozircha aniq dalillarsiz taxmindan oshmaydi. Yaqinda olib borilgan ko‘p klasterli tahlil shuni ko‘rsatdiki, gibrid modellar mavzular bo‘yicha uyg‘unlik va ijro charchoqlarini kamaytirish bilan qo‘llab-quvvatni birlashtira oladi.

AHP o‘zgaruvchilari regressiya tahlilida, parchalangan model (yetakchilik, innovatsiya, qisqa muddatli seminarlar) uchun mentorlash aralashuvlarining tutarlilik ballari 0,48 dan boshlansa, qayta aloqa asosidagi mentorlash qo‘shilgandan so‘ng 0,75 ga yetgan. Shunday yuqori konvergensiya darajasi bilan, rivojlanayotgan

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

tizimlarda siyosat moslashuvi uchun bashorat kuchini oshiradigan standart referens model qurish uchun ko‘plab imkoniyatlar mavjud deya aytish mumkin. Saaty metodi avvalgi xalqaro benchmarking tadqiqotlarida qo‘llangan (Saaty, 2004; Zhang, 2024) va turli ma’lumotlar ustida ishlashga qulay, chunki u siyosat turlarining absolut chastotasiga bog‘liq emas. Bundan tashqari, turli manbalar AHP triangulyatsiyasining chiziqli baholashlarga nisbatan aralashuv qiymatini yanada aniqlashtirishga yordam berishini ko‘rsatgan.

Katta taqqoslovchi og‘irlik berish tadqiqotlarida, Zhang (2024) mentorlash va hamkorlikning qisqa muddatli aralashuvlarga nisbatan ta’sirini solishtirganda, mentorlash va hamkorlik barcha tizimlar uchun seminarlar bilan solishtirganda 30–40% ko‘proq o‘quv qo‘llab-quvvatini tan olinishi bo‘yicha natija bergan, inspection-ga asoslangan trening modellarining ballari esa 0,40 dan past bo‘lgan. Qisqa davrlik PD ga tayanib qolgan va o‘zining uzoq muddatli mentorlash klasterlarini shakllantira olmagan tizimlar o‘zlashtirilish muammosidan eng ko‘p aziyat chekkani aniqlangan. Boshqa manbalar ham PD klasterlarining ijro etilishida xilma-xillik va kontekstga moslashuv potentsialini Singapurdan Livanga qadar ko‘rsatgan. Ko‘plab muvaffaqiyatsizliklar bunday PD ekotizimlarini tashkil etishda va kengaytirishda strategik uyg‘unlik yetishmasligi sabab yuzaga keladi (Rahmah, 2022; Chaaban, 2021). Avvalo, barcha baholar bitta respondent guruhi tomonidan bajarilgani ob’ektivlikka ta’sir qilishi mumkin. Shu bois, texnokratik mezonlarga asoslangan aralashuvlar bunday muhitlarda zaiflik ko‘rsatadi, chunki o‘qituvchilarning agentligi bilan bog‘liq o‘zgaruvchilarning bashorat qobiliyatida yuqori qiymatlar yo‘q. Tizim turi bilan mentoring klasteri tanlovi va milliy siyosat ko‘rsatkichlariga moslashuv o‘rtasida statistik ahamiyatli farq aniqlanmadi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

XULOSA

Yuqoridagi taqqoslovchi natijalardan kelib chiqib, siyosatga moslashuv darajasida kengroq baholovchi matritsa shakllantirilishi ko‘chiriladigan (replicable) ramkalarni ishlab chiqishga zamin yaratishi mumkin, degan xulosaga kelish mumkin. Ushbu tadqiqotda SWOT va AHP metodlarining o‘qituvchilarni rivojlantirishning keng ekotizimi uchun aralashuv dizayniga oid konsensusga asoslangan sintez yaratish maqsadida qo‘llanilganligi, taqqoslovchi tahlil strategik uyg‘unlik va o‘zlashtirilishning yaxshilanishi sari qanday yo‘l ko‘rsatishi mumkinligini yanada ochib beradi. AHP metodi mavzuli klasterlarning moslikka ta’sirini ko‘rsatishi va turli murakkablikdagi tizimlarda qaror qabul qilish asosini mustahkamlashi mumkin.

Shuningdek, siyosat ko‘rsatkichlari bilan konvergentsiyani hamda kontekstual imkoniyatlar sohalarini qanday islohotlarga yo‘naltirish mumkinligini aniqlash bo‘yicha tushunchalar shakllantirish haqida ham o‘ylab ko‘rish mumkin. O‘tish bosqichidagi bir nechta tizimlarda amalga oshirilayotgan taqqoslovchi amaliyot tadqiqotlari ushbu modellar amaliyotni qay darajada shakllantira olganini ko‘rsatib beradi. Ikkinchidan, o‘qituvchilar turli bosqichlarda o‘zlari faoliyat yuritayotgan tizimlarni tushunish jarayonida bo‘lgan bir paytda, mentorlash va hamkorlik modellari ularning kasbiy qarashlarida sezilarli o‘zgarishlar keltirib chiqarmoqda.

Kelgusi bosqichda, boshqa ekotizimlarda faol bo‘lgan modellarni institutsional xususiyatlari va amalga oshirish dinamikasi chuqur tahlil qilinadi, bu esa ularning pedagogik kasbga qanday ta’sir ko‘rsatishi ortidagi mantiqni yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Kelgusidagi benchmarking tadqiqotlarida aralashuvlarni tanlash

uchun strategik uyg‘unlikka ta’sir ko‘rsatuvchi ko‘proq o‘zgaruvchilar — masalan, o‘quv-uslubiy uzluksizlik, kontekstga moslik va barqarorlik — kiritilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Asfahani, A. (2024). International benchmarking of teacher training programs: Lessons learned from diverse education systems. Assoeltan: Indonesian Journal of Community Research and Engagement.
2. Chaaban, Y. (2021). Exploring teachers’ professional agency within shifting educational contexts: A comparative study of Lebanon, Qatar, Kuwait, and Morocco.
3. Jones, K. (2023). Innovation in teacher professional learning in Europe.
4. Kereyeva, O.ZH. (2025). Professional development of novice teachers: A review of international experience. Pedagogy and Psychology.
5. Olsen, B. (2021). Teacher quality around the world: What’s currently happening and how can the present inform the future?
6. Ostinelli, G. (2021). Policy, culture and practice in teacher professional development in five European countries: A comparative analysis. Professional Development in Education.
7. Sánchez-Cabrero, R. (2021). Models on teaching effectiveness in current scientific literature. Education Sciences.
8. Sürikova, S. (2025). Towards effective training transfer in teacher professional development: A multiple case study. Journal of Education Culture and Society.
9. Syzdykbayeva, A. (2024). Global trends in continuous professional development of teachers: Comparative analysis. Pedagogy and Psychology.
10. Tağiyeva, İ. (2024). Dünya təcrübəsində müəllim peşə standartları. Azerbaijan Journal of Educational Studies.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

IJODKORLIK KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHDA INNOVATSION LIDERLIK: 6-SINF INFORMATIKA DARSLARI TAJRIBASI

Muallif: Nurjavov Shohruh Adhamjon o’g’li[1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik Universiteti 2 -kurs magistranti[1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17323327

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada 6-sinf informatika darslari jarayonida o‘quvchilarda ijodkorlik ko‘nikmalarini shakllantirishda innovatsion liderlikning ahamiyati yoritib berilgan. Lider pedagog faoliyatida zamonaviy ta’lim texnologiyalari, interfaol usullar, loyiha va topshiriqlar orqali o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga, yangicha yondashuvlarni qo‘llashga va kreativ g‘oyalarni ishlab chiqishga yo‘naltirish muhimligi asoslab beriladi. Tadqiqotda informatika fanining dastlabki bosqichida o‘quvchilarda ijodkorlikni rivojlantirish nafaqat ularning texnologik savodxonligini oshirishi, balki shaxsiy sifatlarida liderlik, tashabbuskorlik va mas’uliyatni shakllantirishga ham xizmat qilishi tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada innovatsion lider pedagogning roli nafaqat bilim berishda, balki o‘quvchilarni jamoadagi hamkorlik, ijodiy muhitni yaratish va ta’lim jarayonini samarali boshqarishda muhim omil sifatida ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: ijodkorlik, innovatsion liderlik, informatika darslari, lider pedagog, kreativ ko‘nikmalar, 6-sinf, zamonaviy ta’lim texnologiyalari..

KIRISH

Bugungi kunda ta’lim tizimida eng muhim vazifalardan biri – o‘quvchilarda ijodkorlik ko‘nikmalarini shakllantirish va ularni zamonaviy jamiyat talablariga mos raqobatbardosh shaxs sifatida tarbiyalashdir. Raqamli texnologiyalar tez sur’atlar bilan rivojlanayotgan bir davrda o‘quvchilarda kreativ tafakkurni uyg‘otish, mustaqil qaror qabul qilishga, yangicha yondashuvlarni izlashga yo‘naltirish muhim pedagogik masala hisoblanadi. Ayniqsa, informatika fani nafaqat texnik ko‘nikmalarni, balki tahliliy va ijodiy fikrlashni rivojlantirishga keng imkoniyat yaratadi. O‘quvchilarda ijodkorlikni rivojlantirish jarayonida lider pedagogning o‘rni alohida ahamiyatga ega. Chunki lider pedagog nafaqat bilim beruvchi, balki o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlovchi, ularda tashabbuskorlik, ijodiy muhit yaratish va jamoada ishlash qobiliyatini shakllantiruvchi shaxs sifatida maydonga chiqadi. U zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalangan holda ta’lim jarayonini innovatsion yondashuvlar bilan boyitadi. Shu nuqtai nazardan, 6-sinf informatika darslari doirasida ijodkorlik ko‘nikmalarini shakllantirishda innovatsion liderlikning ahamiyatini tahlil qilish bugungi ta’lim islohotlari kontekstida juda dolzarbdir. Zero, ushbu jarayon o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishida, texnologik savodxonligida, shuningdek, ularning kelajakdagi kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi. Bugungi globallashuv davrida ta’lim tizimi oldiga qo‘yilayotgan asosiy vazifalardan biri – o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, kreativ yondashuv va innovatsion ko‘nikmalarni shakllantirishdir. Axborot-

kommunikatsiya texnologiyalarining tezkor rivojlanishi, raqamli ta’lim vositalarining keng joriy etilishi hamda jamiyatning intellektual salohiyatga bo‘lgan ehtiyoji informatika fanining ta’limdagi ahamiyatini yanada oshirmoqda. Ayniqsa, 6-sinf o‘quvchilari bilan olib boriladigan informatika darslari orqali ular nafaqat dastlabki bilim va ko‘nikmalarni egallaydilar, balki yangi g‘oya ishlab chiqish, muammoni yangicha yo‘llar bilan hal etish hamda ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniga ega bo‘ladilar. Shu jarayonda lider pedagogning o‘rni beqiyosdir. Chunki u dars jarayonini faqat bilim berish bilan cheklanmaydi, balki o‘quvchilarda ijodiy tafakkur, tashabbuskorlik, guruhiy ishlarda samarali ishtirok etish va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlarini shakllantiradi. Innovatsion liderlik tamoyillari asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni o‘quvchilarda motivatsiyani kuchaytiradi, ularni raqamli muhitda faol bo‘lishga undaydi va kelajakdagi raqobatbardosh shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi. Mazkur maqolada 6-sinf informatika darslari misolida ijodkorlik ko‘nikmalarini shakllantirishda lider pedagogning o‘rni va vazifalari yoritiladi hamda innovatsion yondashuvlar samaradorligi ilmiy tahlil qilinadi.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqot metodologiyasi 6-sinf informatika darslari misolida o‘quvchilarda ijodkorlik ko‘nikmalarini shakllantirish jarayonida innovatsion liderlikning ta’sirini aniqlashga qaratildi. Avvalo, ilmiy-nazariy manbalar, zamonaviy ta’lim texnologiyalari va lider pedagogika konsepsiyalari o‘rganilib, mazkur jarayonning nazariy asoslari ishlab chiqildi. Shu bilan birga, ilg‘or xorijiy tajribalar tahlil qilinib, ular mahalliy ta’lim jarayoniga moslashtirish imkoniyatlari ko‘rib chiqildi. Tadqiqot jarayonida Toshkent viloyatidagi umumta’lim maktabida 6-sinfda tahsil olayotgan 60 nafar o‘quvchi va 3 nafar informatika o‘qituvchisi ishtirok etdi. Ular tajriba va nazorat guruhlariga ajratildi. Nazorat guruhida informatika darslari an’anaviy metod asosida olib borilgan bo‘lsa, tajriba guruhida lider pedagog faoliyatini asosiy omil sifatida qo‘llash orqali innovatsion yondashuvlar joriy etildi. Tadqiqot usullari sifatida pedagogik kuzatish, test sinovlari, ijodiy topshiriqlar, so‘rovnomalar va suhbatlar qo‘llanildi. Pedagogik kuzatish dars jarayonida o‘quvchilarning ijodiy faolligini aniqlashga yordam berdi, test va topshiriqlar orqali bilim darajasi va kreativ yechimlarni ishlab chiqish qobiliyati baholandi. So‘rovnoma va suhbatlar esa o‘quvchilarning lider pedagog faoliyatiga bo‘lgan munosabatini hamda darslardan olgan taassurotlarini aniqlashga xizmat qildi. Amaliy yondashuv sifatida tajriba guruhida loyiha asosida ta’lim, o‘yin texnologiyalari, guruhiy topshiriqlar va axborot-kommunikatsiya vositalaridan samarali foydalanish kabi metodlar qo‘llanildi. Bu jarayon lider pedagog tomonidan boshqarilib, o‘quvchilar mustaqil fikrlashga, ijodiy g‘oya taklif qilishga va o‘zaro hamkorlikda ishlashga yo‘naltirildi.

Natijalarni baholashda o‘quvchilarning ijodiy faoliyati, mustaqil yechim topish qobiliyati, texnologik vositalardan ijodiy foydalanish darajasi va jamoaviy ishlardagi ishtiroki asosiy mezon sifatida tanlandi. Shu metodologik yondashuv tadqiqot natijalarini samarali tahlil qilish va ijodkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirishda innovatsion liderlikning amaliy ahamiyatini aniqlash imkonini berdi.

TAHLILLAR

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, 6-sinf informatika darslarida innovatsion liderlik yondashuvini qo‘llash o‘quvchilarda ijodkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirishda sezilarli

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

natija berdi. Avvalo, tajriba guruhidagi o‘quvchilar nazorat guruhiga nisbatan mustaqil fikrlash va yangi g‘oya taklif qilishga ko‘proq moyillik bildirishdi. Dars jarayonida ular nafaqat tayyor bilimlarni o‘zlashtirish bilan cheklanib qolmay, balki mavjud muammolarga turli xil yechimlarni ishlab chiqishga ham harakat qildilar. Bu esa kreativ tafakkurni rivojlantirishning asosiy ko‘rsatkichidir. Ikkinchi tahlil natijalarida shuni ko‘rish mumkinki, lider pedagog tomonidan qo‘llanilgan interfaol usullar, xususan, guruhiy ishlar, loyiha topshiriqlari va o‘yinli metodlar o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini oshirdi. O‘quvchilar orasida faol muloqot, savol-javoblar va ijodiy musobaqalar tashkil etilishi ularni bilimlarni tezroq o‘zlashtirishga va o‘z fikrini erkin ifoda etishga undadi. Bu esa an’anaviy yondashuvlarga nisbatan samaraliroq natija berdi. Uchinchi jihat sifatida, informatika darslarida o‘quvchilarning texnologik vositalardan foydalanish madaniyati o‘sdi. Tajriba guruhidagi o‘quvchilar turli dasturlardan foydalanib, kichik loyiha ishlari yaratdilar va ularni sinf oldida taqdim etdilar. Bu jarayon o‘quvchilarda nafaqat texnik ko‘nikmalarni, balki jamoa bilan ishlash, mas’uliyatni bo‘lishish va liderlik sifatlarini shakllantirdi. Shu orqali innovatsion liderlik nafaqat ijodkorlikni, balki boshqa shaxsiy kompetensiyalarni ham rivojlantirishga xizmat qilishi aniqlandi.

Nihoyat, tahlillar shuni ko‘rsatdiki, tajriba guruhidagi o‘quvchilar orasida ijobiy raqobat muhiti shakllandi. Lider pedagog tomonidan qo‘llangan motivatsion yondashuvlar, o‘quvchilarning kichik yutuqlarini e’tirof etishi va ularga rag‘bat berishi natijasida darslarda ishtirok etish faolligi ortdi. Bu esa ijodkorlik ko‘nikmalari bilan birga o‘quvchilarning o‘z-o‘ziga ishonchini oshirishda muhim omil bo‘ldi. O‘tkazilgan kuzatuv va tahlillar shuni ko‘rsatadiki, informatika darslarida lider pedagogning innovatsion yondashuvlari o‘quvchilar faoliyatiga bevosita ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda. An’anaviy usulda o‘qitilgan nazorat guruhidagi o‘quvchilar darsni ko‘proq passiv tinglovchi sifatida ishtirok etgan bo‘lsa, innovatsion metodlar asosida ta’lim olgan tajriba guruhi o‘quvchilari muammoli vaziyatlarni hal qilishda faol qatnashdi, o‘z fikrini ochiq bildira oldi va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmasi shakllandi.

Tahlillar davomida shuningdek, o‘quvchilarning ijodkorlik darajasini aniqlash uchun maxsus diagnostik topshiriqlar berildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, tajriba guruhidagi o‘quvchilar algoritmik masalalarni turli usullarda yechishga harakat qilgan bo‘lsa, nazorat guruhida asosan standart yondashuvdan foydalanilgan. Bu esa o‘quvchilarning kreativ tafakkur darajasi innovatsion yondashuvlar qo‘llanganida yuqori bo‘lishini isbotladi. Shuningdek, o‘quvchilar bilan o‘tkazilgan suhbat va anketalar natijalari ularning informatika darslariga bo‘lgan qiziqishi va motivatsiyasi oshganini ko‘rsatdi. Tajriba guruhida 80% o‘quvchi informatika fanida mustaqil loyihalar ustida ishlash istagini bildirgan bo‘lsa, nazorat guruhida bu ko‘rsatkich 45% ni tashkil etdi. Demak, lider pedagogning innovatsion yondashuvi nafaqat ijodiy tafakkurni, balki o‘quvchilarning fanga bo‘lgan qiziqishini ham sezilarli darajada kuchaytiradi.

NATIJALAR

O‘tkazilgan tadqiqot natijalariga ko‘ra, 6-sinf informatika darslarida innovatsion liderlik asosida o‘qitilgan o‘quvchilar ijodkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirishda an’anaviy metodda ta’lim olgan o‘quvchilarga nisbatan yuqori natijalar ko‘rsatdilar. Tajriba guruhida 30 nafar o‘quvchidan 22 nafari (73%) yangi g‘oya ishlab chiqish va uni qo‘llashda faol bo‘lgani kuzatildi, nazorat guruhida esa bu ko‘rsatkich atigi 15 nafarni (50%) tashkil etdi. Bu farq innovatsion liderlik yondashuvining samaradorligini

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

yaqqol tasdiqlaydi. Ikkinchi natija sifatida, muammoli vazifalarga ijodiy yechim topishda ham sezilarli farqlar kuzatildi. Tajriba guruhidagi o‘quvchilarning 25 nafari (83%) berilgan masalaga bir nechta yechim variantini ishlab chiqishga muvaffaq bo‘ldi, nazorat guruhida esa bunday imkoniyatni faqat 16 nafar o‘quvchi (53%) namoyon qildi. Bu esa lider pedagogning ijodiy muhit yaratishi o‘quvchilarda turlicha fikrlash ko‘nikmasini mustahkamlashini ko‘rsatadi. Uchinchi natija shundan iboratki, axborot texnologiyalaridan ijodiy foydalanish ko‘nikmalari ham tajriba guruhida ancha yuqori bo‘ldi. Jumladan, 30 nafar o‘quvchidan 24 nafari (80%) grafik dasturlar yordamida original loyiha yaratishga muvaffaq bo‘ldi, nazorat guruhida esa bu ko‘rsatkich 18 nafardan (60%) oshmadi. Bu raqamlar o‘quvchilarda texnologik savodxonlikni rivojlantirishda lider pedagogning yetakchi o‘rnini ko‘rsatadi.

Yana bir muhim natija jamoada ishlash va liderlik ko‘nikmalarining rivojlanishida ko‘zga tashlandi. Tajriba guruhidagi o‘quvchilarning 26 nafari (87%) guruhiy topshiriqlarda faol ishtirok etdi, nazorat guruhida esa bu ko‘rsatkich 19 nafarni (63%) tashkil etdi. Demak, lider pedagogning interfaol metodlardan foydalanishi o‘quvchilarda nafaqat ijodkorlik, balki hamkorlik va mas’uliyat tuyg‘usini ham shakllantirgan.Umumiy natijalarga ko‘ra, tajriba guruhidagi o‘quvchilarning ijodkorlik darajasi o‘rtacha 76% ni tashkil etgan bo‘lsa, nazorat guruhida bu ko‘rsatkich 56% atrofida bo‘ldi. 20% li farq innovatsion liderlik yondashuvining samaradorligini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

1-jadval

Yangi g‘oya ishlab chiqish	73%	50%	23%
Ijodiy yechim topish	83%	53%	30%
Texnologiyadan foydalanish	80%	60%	20%
Guruhiy ishtirok	87%	63%	24%
O‘rtacha daraja	76%	56%	20%

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, tajriba guruhida innovatsion liderlik asosida o‘qitilgan o‘quvchilarning barcha ko‘rsatkichlari nazorat guruhiga nisbatan yuqoriroq. Eng katta farq muammoli vazifalarga ijodiy yechim topishda kuzatildi (+30%). Bu shuni anglatadiki, lider pedagog tomonidan qo‘llangan interfaol metodlar va ijodiy muhit yaratish usullari o‘quvchilarning mustaqil fikrlash va turlicha yechim ishlab chiqish ko‘nikmalarini ancha kuchaytirgan. Shuningdek, guruhiy topshiriqlarda faol ishtirok (+24%) ham o‘quvchilarda jamoaviy ishlash va liderlik sifatlarining shakllanishini ko‘rsatadi. Umumiy hisobda tajriba guruhidagi o‘quvchilarning ijodkorlik darajasi o‘rtacha 76% ni tashkil etgan bo‘lsa, nazorat guruhida bu ko‘rsatkich 56% bo‘lib, farq 20% ga teng. Bu natijalar innovatsion liderlik yondashuvi informatika darslarida ijodkorlik ko‘nikmalarini shakllantirishda samarali ekanligini tasdiqlaydi.

XULOSA

Yuqoridagi tadqiqot va tahlillar shuni ko‘rsatdiki, 6-sinf informatika darslarida innovatsion liderlik yondashuvi o‘quvchilarda ijodkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Tajriba natijalari nazorat guruhiga nisbatan yuqoriroq bo‘lib, o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, yangi g‘oya ishlab chiqish, texnologiyalardan ijodiy foydalanish va guruhiy ishlarda faol ishtirok etish darajalari sezilarli oshdi. Lider

pedagogning innovatsion metodlardan foydalanishi o‘quvchilarni dars jarayonida faollashtirdi, ularda ijodiy tafakkur bilan birga tashabbuskorlik, mas’uliyat va jamoaviy hamkorlik sifatlarini ham shakllantirdi. Bu esa nafaqat informatika fanini o‘qitishda, balki o‘quvchilarning umumiy shaxsiy rivojlanishida ham muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Shunday qilib, informatika fanida ijodkorlikni shakllantirishda lider pedagogning innovatsion yondashuvi an’anaviy usullarga qaraganda samaraliroq natija beradi. Bu yondashuv ta’lim jarayonini yanada mazmunli qiladi va kelajakda o‘quvchilarning raqobatbardosh shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Fullan, M. (2014). The Principal: Three Keys to Maximizing Impact. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
2. Robinson, V. M. J., Lloyd, C. A., & Rowe, K. J. (2008). The impact of leadership on student outcomes: An analysis of the differential effects of leadership types. Educational Administration Quarterly, 44(5), 635–674. https://doi.org/10.1177/0013161X08321509
3. Trilling, B., & Fadel, C. (2009). 21st Century Skills: Learning for Life in Our Times. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
4. Hargreaves, A., & Fullan, M. (2012). Professional Capital: Transforming Teaching in Every School. New York, NY: Teachers College Press.
5. Jonassen, D. H. (2013). Learning to Solve Problems with Technology: A Constructivist Perspective. New York, NY: Routledge.
6. Kozma, R. B. (2011). Transforming education: Assessing and teaching 21st century skills. In P. Griffin, B. McGaw, & E. Care (Eds.), Assessment and Teaching of 21st Century Skills (pp. 13–24). Dordrecht: Springer. https://doi.org/10.1007/978-94-007-2324-5_2
7. Qodirova, G. N. (2022). Ta’lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanishning samaradorligi. O‘zbekistonda pedagogika va psixologiya jurnali, 4(3), 45–52.
8. Karimov, A. R. (2021). O‘quvchilarda kreativ fikrlashni rivojlantirishning metodik asoslari. Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar jurnali, 2(6), 78–85.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

OTA-ONALAR BILAN SAMARALI HAMKORLIKNI RIVOJLANTIRISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK VA INNOVATSION YONDASHUVLAR

Muallif: Olimova Sitora Ikromjon qizi [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik Universiteti 2 -kurs magistranti [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17323778

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola ota-onalar bilan samarali hamkorlikni rivojlantirishda zamonaviy pedagogik va innovatsion yondashuvlarni o‘rganishga qaratilgan. Tadqiqot jarayonida interaktiv pedagogik metodlar, raqamli vositalar va innovatsion kommunikatsiya tizimlari orqali ota-onalar bilan ta’lim va tarbiya jarayonida samarali hamkorlikni ta’minlash usullari tahlil qilindi. Maqola ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish orqali bolalarning ijtimoiy, akademik va emosional rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash imkoniyatlarini yoritadi.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Kalit so‘zlar: Ota-onalar bilan hamkorlik, pedagogik innovatsiyalar, zamonaviy pedagogik metodlar, interaktiv ta’lim, raqamli vositalar, bolalarning rivojlanishi, ta’lim va tarbiya jarayoni, kommunikatsiya tizimi.

KIRISH

Ota-onalar bilan samarali hamkorlik zamonaviy ta’lim va tarbiya jarayonida muhim ahamiyatga ega. Bugungi kunda ta’lim tizimida nafaqat o‘quvchilarning bilim va malakalarini rivojlantirish, balki ularning ijtimoiy, akademik va emosional salohiyatini oshirish ham asosiy maqsadlar sifatida belgilanmoqda. Shu sababli, ota-onalar bilan samarali hamkorlikni tashkil etish va mustahkamlash pedagoglar uchun muhim vazifa bo‘lib qolmoqda.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlar va innovatsion metodlar, jumladan interaktiv dars metodlari, raqamli vositalar, onlayn platformalar va innovatsion kommunikatsiya tizimlari, ota-onalar bilan samarali aloqani tashkil etish imkoniyatlarini kengaytiradi. Bu yondashuvlar orqali ota-onalar ta’lim jarayoniga faol jalb qilinadi, bolalarning rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratiladi va o‘quv jarayonidagi muvaffaqiyatlar yanada oshadi. Shuningdek, innovatsion metodlar ota-onalar bilan o‘zaro aloqani tezlashtirish, ma’lumot almashish va feedback tizimini tashkil etishda ham muhim rol o‘ynaydi. Shu tariqa, zamonaviy pedagogik va innovatsion yondashuvlar ta’lim muassasalari, pedagoglar va ota-onalar o‘rtasidagi hamkorlikni samarali tashkil etish va bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta’minlash imkonini beradi. Ota-ona va pedagoglar o‘rtasidagi samarali hamkorlik ta’lim-tarbiya jarayonining sifatini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Bugungi kunda global pedagogik tajribalar ko‘rsatadiki, farzandlarning shaxsiy rivojlanishi, ijtimoiy ko‘nikmalari va akademik muvaffaqiyati ota-onalar bilan doimiy va konstruktiv muloqotga bog‘liq. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar esa an’anaviy metodlarni to‘ldirib, ota-ona pedagogik hamkorligini innovatsion vositalar orqali yanada samarali qilish imkonini yaratadi. So‘nggi yillarda raqamli texnologiyalar, interaktiv platformalar va mobil ilovalar pedagogik jarayonda ota-onalar bilan

samarali hamkorlikni ta’minlashda muhim vositalar sifatida keng qo‘llanilmoqda. Shu bilan birga, feedback, refleksiya va gamifikatsiya elementlari orqali ota-onalar farzandlarining ta’lim jarayonidagi ehtiyojlarini chuqurroq tushunib, pedagogik jarayonga faolroq jalb etiladi Shu kontekstda, ushbu tadqiqotning maqsadi – maktabgacha va maktab ta’limi muassasalarida ota-onalar bilan samarali hamkorlikni rivojlantirishda zamonaviy pedagogik va innovatsion yondashuvlarning samaradorligini aniqlash va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir. Tadqiqot 2020–2025 yillardagi ilmiy manbalar va amaliy kuzatuvlar asosida olib borildi, Ota-onalar bilan samarali hamkorlik zamonaviy ta’lim tizimining muhim tarkibiy qismidir. Ta’limning sifatli bo‘lishi nafaqat o‘quv jarayonining samaradorligiga, balki bolaning shaxsiy rivojlanishiga ham bevosita bog‘liqdir. Shu sababli, pedagoglar va ota-onalar o‘rtasida mustahkam, ochiq va doimiy muloqot tizimini yaratish zamonaviy ta’lim jarayonining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy pedagogik va innovatsion yondashuvlar ota-onalar bilan hamkorlikni nafaqat shakllantirish, balki uni rivojlantirish imkoniyatlarini ham kengaytiradi. Masalan, raqamli platformalar, onlayn konsultatsiyalar, interaktiv uchrashuvlar va mobil ilovalar orqali ota-onalar bolalarning o‘quv jarayonidagi faolligini kuzatib borishlari va pedagoglar bilan samarali fikr almashishlari mumkin. Shu bilan birga, zamonaviy yondashuvlar ota-onalarning pedagogik bilimlarini oshirish, ularni tarbiyaviy jarayonda faol ishtirok etishga rag‘batlantirish imkonini beradi. So‘nggi yillarda o‘tkazilgan tadqiqotlar (2020–2025 yillar) shuni ko‘rsatadiki, innovatsion texnologiyalar va pedagogik strategiyalarni joriy etish orqali ota-onalar bilan muloqot jarayonida sezilarli darajada samaradorlik oshgan. Masalan, interaktiv seminarlar, virtual o‘quv muhitlar va onlayn monitoring tizimlari bolalar tarbiyasi va ta’limidagi muvaffaqiyatlarni yaxshilashda muhim rol o‘ynaydi. Shu bois, ota-onalar bilan samarali hamkorlikni rivojlantirishda zamonaviy pedagogik va innovatsion yondashuvlarni o‘rganish va amaliyotga tadbiq etish dolzarb ilmiy va amaliy vazifa sifatida namoyon bo‘lmoqda. Bu esa nafaqat ta’lim sifatini oshirishga, balki oila va ta’lim muassasalari o‘rtasidagi integratsiyalashgan hamkorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotda ota-onalar bilan samarali hamkorlikni rivojlantirish jarayonida zamonaviy pedagogik va innovatsion yondashuvlarni aniqlash va amaliyotga tatbiq etish usullari o‘rganildi. Tadqiqot metodlari sifatida analitik va solishtirma tahlil, so‘rovnoma va intervyu, shuningdek, amaliy pedagogik kuzatuvlar qo‘llanildi. Innovatsion yondashuvlarni baholashda raqamli platformalar, interaktiv ilovalar, onlayn konsultatsiyalar va multimedia vositalari samaradorligi o‘rganildi. Tadqiqot jarayonida eksperimental usul ham qo‘llanilib, ota-onalar bilan muloqotning turli shakllari (individual, guruh, onlayn va oflayn) samaradorligi taqqoslandi. Shu bilan birga, pedagogik jarayonning samaradorligini baholashda kvalitativ va kvantitativ indikatorlar birgalikda tahlil qilindi, bu esa ota-onalar bilan hamkorlik strategiyasining ilmiy asoslangan va amaliy jihatdan samarali ekanligini aniqlash imkonini berdi. Ushbu tadqiqotda ota-onalar bilan samarali hamkorlikni rivojlantirishda zamonaviy pedagogik va innovatsion yondashuvlarni aniqlash va amaliyotga tatbiq etish asosiy maqsad qilib olindi. Tadqiqotda analitik tahlil, solishtirma baholash, so‘rovnoma, intervyu va pedagogik kuzatuvlar usullari qo‘llanildi. Shu orqali ota-onalar bilan muloqotning turli shakllari (individual, guruh, onlayn va oflayn) samaradorligi aniqlanib, ularning farzand tarbiyasidagi ta’siri

o‘rganildi. Tadqiqotda zamonaviy yondashuvlar sifatida raqamli platformalar, mobil ilovalar, interaktiv dasturlar, onlayn konsultatsiyalar va multimedia vositalari tadbiq qilindi. Shu bilan birga, ota-onalar bilan hamkorlik jarayonida feedback, refleksiya va mentorlik mexanizmlari ham joriy etilib, ularning pedagogik jarayonga ta’siri tahlil qilindi. Tadqiqot davomida eksperimental usul qo‘llanilib, ota-onalar bilan turli interaktiv mashg‘ulotlar va seminarlar natijalari solishtirildi, bu esa samaradorlikni kvantitativ va sifat jihatdan baholash imkonini berdi. Shuningdek, tadqiqot jarayonida zamonaviy psixopedagogik va innovatsion strategiyalar – masalan, gamifikatsiya elementlari, virtual sinflar, onlayn forumlar va vebinarlar – samaradorligi o‘rganildi. Kvalitativ va kvantitativ indikatorlar yordamida ota-onalar bilan hamkorlikning rivojlanish darajasi, pedagogik yondashuvlarning samara berishi va farzandlarning ta’lim-tarbiya jarayonidagi muvaffaqiyati tahlil qilindi. Shu yo‘l bilan tadqiqot ilmiy asoslangan va amaliy jihatdan samarali ota-ona hamkorligini tashkil etish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqishga zamin yaratdi. Ushbu tadqiqotda ota-onalar bilan samarali hamkorlikni rivojlantirishda zamonaviy pedagogik va innovatsion yondashuvlarning samaradorligini aniqlash uchun aralash metodologik yondashuv qo‘llanildi. Tadqiqot jarayonida sifat va miqdoriy usullar birgalikda ishlatildi. Miqdoriy usullar doirasida so‘rovnomalar va testlar orqali ota-onalarning pedagoglar bilan hamkorlikdagi faolligi va ularning innovatsion metodlarga munosabati o‘rganildi. Sifat metodlaridan esa intervyu va fokus-guruh suhbatlari foydalangan holda ota-onalar va pedagoglarning fikr-mulohazalari chuqur tahlil qilindi. Shuningdek, tadqiqotda eksperimental yondashuv qo‘llanilib, maktab va onlayn pedagogik platformalarda amalga oshirilgan innovatsion usullar (interaktiv seminarlar, mobil ilovalar, virtual konsultatsiyalar) samaradorligi sinovdan o‘tkazildi. Ma’lumotlarni tahlil qilishda statistik va kompyuter yordamida ishlov berish usullari, shuningdek, diagramma va jadval shaklida vizualizatsiya qo‘llanildi. Tadqiqot natijalari 2020–2025 yillardagi ilmiy adabiyotlar va amaliy tajribalar bilan solishtirilgan, bu esa xulosalarning ishonchliligini oshirdi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

TAHLILLAR

Ushbu tadqiqotda ota-onalar bilan samarali hamkorlikni rivojlantirishda zamonaviy pedagogik va innovatsion yondashuvlarni aniqlash va amaliyotga tatbiq etish asosiy maqsad qilib olindi. Tadqiqotda analitik tahlil, solishtirma baholash, so‘rovnoma, intervyu va pedagogik kuzatuvlar usullari qo‘llanildi. Shu orqali ota-onalar bilan muloqotning turli shakllari (individual, guruh, onlayn va oflayn) samaradorligi aniqlanib, ularning farzand tarbiyasidagi ta’siri o‘rganildi. Tadqiqotda zamonaviy yondashuvlar sifatida raqamli platformalar, mobil ilovalar, interaktiv dasturlar, onlayn konsultatsiyalar va multimedia vositalari tadbiq qilindi. Shu bilan birga, ota-onalar bilan hamkorlik jarayonida feedback, refleksiya va mentorlik mexanizmlari ham joriy etilib, ularning pedagogik jarayonga ta’siri tahlil qilindi. Tadqiqot davomida eksperimental usul qo‘llanilib, ota-onalar bilan turli interaktiv mashg‘ulotlar va seminarlar natijalari solishtirildi, bu esa samaradorlikni kvantitativ va sifat jihatdan baholash imkonini berdi.

Shuningdek, tadqiqot jarayonida zamonaviy psixopedagogik va innovatsion strategiyalar – masalan, gamifikatsiya elementlari, virtual sinflar, onlayn forumlar va vebinarlar – samaradorligi o‘rganildi. Kvalitativ va kvantitativ indikatorlar yordamida ota-onalar bilan hamkorlikning rivojlanish darajasi, pedagogik yondashuvlarning samara berishi va farzandlarning ta’lim-tarbiya jarayonidagi muvaffaqiyati tahlil

qilindi. Shu yo‘l bilan tadqiqot ilmiy asoslangan va amaliy jihatdan samarali ota-ona hamkorligini tashkil etish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqishga zamin yaratdi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, ota-onalar bilan samarali hamkorlikni rivojlantirishda zamonaviy pedagogik va innovatsion yondashuvlarning samaradorligi aniqlandi. Eksperimental ish davomida 100 nafar ota-ona va 100 nafar o‘quvchi ishtirok etdi. Shu jarayonda onlayn konsultatsiyalar, interaktiv seminarlar va mobil ilovalar yordamida amalga oshirilgan hamkorlik shakllari farzandlarning ta’lim-tarbiya jarayoniga yanada faolroq jalb qilinishiga olib keldi. Misol uchun, tadbirlarda ishtirok etgan ota-onalarning 78% bolalarining uy vazifalarini o‘z vaqtida bajarishini kuzatganini ta’kidladi, bu esa an’anaviy hamkorlik shakllariga nisbatan 35% yuqoriroq natija ko‘rsatdi. Shuningdek, feedback va refleksiya mexanizmlari joriy etilganda, ota-onalar farzandlarining individual ehtiyojlarini yaxshiroq tushunib, pedagogik jarayonda faolroq ishtirok etdi. Eksperimental natijalarga ko‘ra, innovatsion yondashuvlar qo‘llanilgan guruhda o‘quvchilarning motivatsiyasi 21% ga oshdi, ijtimoiy ko‘nikmalari esa 17% ga yaxshilandi. Bundan tashqari, raqamli platformalar va interaktiv ilovalar yordamida ota-onalar bilan muntazam muloqot qilish natijasida ularning pedagogik jarayonga ishtiroki sezilarli darajada ortdi. Tahlil natijalariga ko‘ra, zamonaviy pedagogik va innovatsion yondashuvlar nafaqat ota-onalar bilan samarali hamkorlikni kuchaytiradi, balki bolalarning ta’lim sifatini oshirishga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, eksperiment davomida olingan ma’lumotlar asosida samarali hamkorlikni tashkil etishda onlayn va oflayn integratsiyalangan yondashuvlar eng optimal strategiya ekanligi aniqlangan. Ushbu natijalar asosida ota-ona pedagogik hamkorligini rivojlantirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqish imkoniyati yaratiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, ota-onalar bilan samarali hamkorlikni rivojlantirishda zamonaviy pedagogik va innovatsion yondashuvlar sezilarli darajada samaradorlikni oshiradi. So‘rovnoma asosida aniqlanishicha, 100 ta ishtirokchi ota-onalarning 72% pedagoglar bilan muntazam onlayn konsultatsiyalar va interaktiv uchrashuvlarda ishtirok etgan. Shu bilan birga, mobil ilovalar orqali ta’lim jarayonini kuzatib boradigan ota-onalar guruhi 65% ni tashkil qilgan.

Eksperimental sinov natijalariga ko‘ra, innovatsion yondashuvlar joriy qilingan guruhda bolalarning ta’limdagi faoliyati o‘rtacha 18% ga oshgan, an’anaviy usullar qo‘llangan guruhda esa faqat 5% o‘sish kuzatilgan. Statistik tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, zamonaviy texnologiyalar va interaktiv pedagogik usullar ota-onalar ishtirokini oshirishda aniq va sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Hisob-kitoblar shuni ko‘rsatadiki:

- Ota-onalar bilan muntazam onlayn konsultatsiya o‘quvchilarning baholarini o‘rtacha 12% ga yaxshilaydi.
- Interaktiv seminarlar orqali ota-onalar pedagogik bilimini oshirishi 20% ni tashkil qiladi.
- Mobil ilovalar orqali kuzatuv va baholash tizimi joriy qilingan guruhda bola rivojlanishida o‘rtacha 15% o‘sish qayd etilgan.

Bu natijalar shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy pedagogik va innovatsion yondashuvlarni tadbiq etish nafaqat ota-onalar bilan samarali hamkorlikni mustahkamlaydi, balki bolalarning ta’lim va tarbiyasida ham sezilarli ijobiy o‘zgarishlar keltiradi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, ota-onalar bilan samarali hamkorlikni rivojlantirishda zamonaviy pedagogik va innovatsion yondashuvlarning qo‘llanilishi ta’lim jarayonining sifatini sezilarli darajada oshiradi. Onlayn konsultatsiyalar, interaktiv seminarlar, mobil ilovalar va feedback mexanizmlari orqali ota-onalar farzandlarning ta’lim-tarbiya jarayonida faolroq ishtirok etishadi, ularning motivatsiyasi va ijtimoiy ko‘nikmalari yaxshilanadi. Shuningdek, eksperiment davomida aniqlanishicha, integratsiyalangan yondashuvlar – ya’ni onlayn va oflayn faoliyatlarni birlashtirish – ota-ona pedagogik hamkorligini maksimal darajada samarali qilishga yordam beradi. Shu bilan birga, zamonaviy yondashuvlar nafaqat pedagogik jarayonni takomillashtiradi, balki ota-onalar bilan doimiy va konstruktiv muloqot o‘rnatishga imkon beradi.

Natijada, tadqiqot ilmiy asoslangan va amaliy jihatdan samarali strategiyalarni ishlab chiqishga imkon berdi, bu esa o‘quvchilarning ta’lim sifatini oshirish va ota-ona hamkorligini mustahkamlashda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu tadqiqotdan kelib chiqqan tavsiyalar maktab va maktabgacha ta’lim muassasalarida pedagogik jarayonni modernizatsiya qilish va ota-ona pedagogik hamkorligini rivojlantirishda amaliy qo‘llanilishi mumkin.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Xoliqova, M. (2025). Maktabgacha ta’lim tashkilotida ota-onalar bilan hamkorlikning dolzarbligi va yondashuvlari. CyberLeninka. Link
2. Arziqulova, S. (2021). Ta’lim-tarbiyada MTM bilan ota-ona hamkorligi. CyberLeninka. Link
3. Mamarajabov, Sh. (2025). Differensial ta’lim: innovatsion pedagogik yondashuvlar. Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali, 3(2), 9–12. Link
4. Raxmatilloyevna, N. M. (2025). Ta’lim jarayonida pedagogik kreativlikning ahamiyati. GOLDEN BRAIN, 3(5), 46–49. Link
5. Shavkat, M. (2025). Pedagogik oliy ta’lim talablarida kasbiy pedagogik imijni rivojlantirishning ijtimoiy pedagogik zaruriyati. Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali, 3(5), 9–12. Link
6. Fayziyeva, A. K. (2023). Maktabgacha ta’limda inklyuziv ta’lim rivojlantirish va yangicha pedagogik yondashuv. SCHOLAR, 2(24), 231–235. Link
7. Maruf, I. (2025). Jismoniy tarbiya darslarida xorij tajribalaridan foydalanish. Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali, 3(3), 7–10. Link
8. Mo’ydinova, Sh. (2025). Pedagogik oliy ta’lim talablarida kasbiy pedagogik imijni rivojlantirishning ijtimoiy pedagogik zaruriyati. Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali, 3(5), 9–12. Link
9. Yulin, N., & Danso, S. D. (2025). Assessing pedagogical readiness for digital innovation: A mixed-methods study. arXiv. Link
10. Marienko, M., Nosenko, Y., & Shyshkina, M. (2020). Personalization of learning using adaptive technologies and augmented reality. arXiv. Link
11. Ahmad, S., Umirzakova, S., Mujtaba, G., Amin, M. S., & Whangbo, T. (2023). Education 5.0: Requirements, enabling technologies, and future directions. arXiv. Link

SIFATLI MAKTAB TA’LIMI – BARQAROR TARAQQIYOT KAFOLATI: XORIJIY TAJRIBA VA MAHALLIY AMALIYOT

Muallif: Ostonova Xurshidabonu Gafurovna [1]
Affiliyatsiya: A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti, metodik xizmat ko‘rsatish bo‘limi [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17324066

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada sifatli maktab ta’limining barqaror taraqqiyotga ta’siri, uning asosiy omillari, hamda bu yo‘nalishda xorijiy davlatlar tajribasi va O‘zbekistondagi mavjud amaliyotlar o‘rganiladi. Jahonning ilg‘or ta’lim tizimlariga ega bo‘lgan mamlakatlar – Finlyandiya, Janubiy Koreya, Singapur kabi davlatlar misolida ta’lim sifatini ta’minlashdagi strategiyalar, metodlar va innovatsion yondashuvlar tahlil qilinadi. Shu bilan birga, O‘zbekiston maktab ta’limida amalga oshirilayotgan islohotlar, milliy o‘quv dasturlarining takomillashtirilishi, o‘qituvchilar malakasini oshirish tizimi va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi kabi jihatlar ko‘rib chiqiladi. Ishda sifatli ta’limning barqaror taraqqiyot uchun kafolat ekani, u orqali ijtimoiy-iqtisodiy o‘sish, bilimli va raqobatbardosh avlodni tarbiyalash imkoniyati yuzaga kelishi asoslab beriladi. Tahlillar xorijiy tajriba va mahalliy amaliyotni solishtirish orqali istiqboldagi taklif va tavsiyalarni ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Sifatli ta’lim, barqaror taraqqiyot, ta’lim islohotlari, innovatsion yondashuv, pedagogik metodlar, xorijiy tajriba, mahalliy amaliyot, global ta’lim tendensiyalari, ta’limdagi raqamlashtirish, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash.

KIRISH

Bugungi kunda globallashuv va axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi sharoitida har bir mamlakatning taraqqiyot darajasi, eng avvalo, uning ta’lim tizimi, ayniqsa, maktab ta’limining sifatiga bevosita bog‘liqdir. Chunki zamonaviy jamiyatda raqobatbardosh, ijodkor va tashabbuskor shaxsni shakllantirish, barqaror ijtimoiy-iqtisodiy o‘sishni ta’minlashda sifatli ta’lim muhim omil sifatida namoyon bo‘lmoqda. Sifatli maktab ta’limi nafaqat bilim berish, balki o‘quvchining hayotiy kompetensiyalarini rivojlantirish, tanqidiy fikrlash, axloqiy qadriyatlar va fuqarolik ongini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bois, rivojlangan davlatlar tajribasini chuqur o‘rganish va milliy amaliyot bilan solishtirish orqali ta’lim sifatini oshirish bo‘yicha samarali strategiyalar ishlab chiqish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

XXI asrda har bir mamlakat taraqqiyoti, ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligi va raqobatbardoshligi bevosita sifatli ta’lim tizimiga bog‘liqdir. Ayniqsa, umumiy o‘rta ta’lim (maktab ta’limi) davlatning intellektual poydevorini yaratishda muhim rol o‘ynaydi. Sifatli maktab ta’limi – bu nafaqat bilim berish, balki bolani jamiyatga moslashgan, tanqidiy fikrlovchi va faol fuqaro sifatida shakllantirish vositasidir. Zamonaviy dunyoda har qanday mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi, ilm-fan salohiyati va raqobatbardoshligi, avvalo, ta’lim tizimining sifatiga chambarchas bog‘liq. Sifatli ta’lim – barqaror taraqqiyotning muhim kafolatidir. Bugungi

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

globallashuv davrida mamlakatlar ilg‘or tajribalarni o‘rganish va ularni milliy tizimga moslashtirish orqali ta’lim sifatini oshirishga intilmoqda. Mazkur maqolada maktab ta’limida sifatni ta’minlash borasidagi xorijiy tajribalar va O‘zbekistondagi amaliy ishlar tahlil qilinadi.

Maktab ta’limida sifatli ta’lim tushunchasi

Sifatli maktab ta’limi – bu o‘quvchilarga zamonaviy bilimlar, ko‘nikma va kompetensiyalarni berish, ularning individual qobiliyatlarini rivojlantirish, inklyuzivlik, teng imkoniyatlar, xavfsiz va rag‘batlantiruvchi o‘quv muhitini yaratishdan iboratdir.

Sifatli ta’limning asosiy mezonlari quyidagilardan iborat:

-malakali va motivatsiyaga ega o‘qituvchilar;

-yangilangan, zamonaviy o‘quv dasturlari va darsliklar;

-o‘quvchilarning faolligiga asoslangan interaktiv metodlar;

-adolatli va rivojlantiruvchi baholash tizimi;

-maktab infratuzilmasining zamonaviy holati (sinfxonalar, texnika, internet, kutubxona va h.k.).

Xorijiy mamlakatlar tajribasi: Finlyandiya maktab ta’limi bugungi kunda eng muvaffaqiyatli tizimlardan biri sifatida e’tirof etiladi. Uning asosiy xususiyatlari quyidagilar:

-Maktab o‘quvchilari o‘rtasida raqobat emas, hamkorlik muhitiga urg‘u beriladi.

-O‘qituvchilar oliy ta’lim darajasida tayyorlanadi va yuqori hurmatga sazovor kasb hisoblanadi.

-Uyga vazifa miqdori minimal, ammo ta’lim samarali va hayotga mos.

-Baholash tizimi kuchli testlar emas, balki o‘quvchining rivojlanishiga yo‘naltirilgan.

Janubiy Koreyada maktab ta’limi yuqori darajadagi intizom va mehnatsevarlik bilan ajralib turadi:

-STEM yo‘nalishlariga (fan, texnologiya, muhandislik, matematika) alohida e’tibor qaratiladi.

-IT texnologiyalari dars jarayoniga chuqur joriy etilgan.

-O‘quvchilar maktabdan keyin ham maxsus kurslarga qatnashadi.

-O‘qituvchilarning malaka oshirish tizimi doimiy va samarali.

Singapurda o‘qituvchilar tayyorlash tizimi juda puxta yo‘lga qo‘yilgan. Har bir pedagog o‘z faoliyatida metodik yangiliklar kiritishi, tahlil qilishi va doimiy malaka oshirishi talab qilinadi.

Kasbiy va texnik ta’lim (dual system) orqali o‘quvchilarni amaliy hayotga tayyorlash tajribasi mavjud. Maktab bilan korxona hamkorligi asosida o‘quvchilar real ish sharoitida ko‘nikmalar oladi.

Bu tajribalar O‘zbekiston uchun o‘ziga xos dars bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

O‘zbekistonda maktab ta’limi sohasidagi islohotlar va amaliyotlar, so‘nggi yillarda maktab ta’limini isloh qilish va sifatni oshirish borasida bir qator muhim tashabbuslarni amalga oshirmoqda: Jumladan,

- Darslik va o‘quv dasturlarini yangilash bosqichma-bosqich kompetensiyaviy yondashuv asosida qayta ishlab chiqilmoqda. Boshlang‘ich va yuqori sinflarda o‘quvchilarning amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishga urg‘u berilmoqda.

- O‘qituvchilarning malakasini oshirishda kredit-modul asosidagi malaka oshirish tizimi yo‘lga qo‘yilmoqda.

- Ta’lim sifatini baholovchi milliy va xalqaro mezonlarga asoslangan attestatsiya tizimi joriy etilmoqda.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Infratuzilmani modernizatsiya qilishda esa, ko‘plab maktablar kapital ta’mirlanmoqda, yangi binolar qurilmoqda, elektron jurnal, elektron darsliklar, raqamli ta’lim platformalari (Bilimlar olami, EduMarket, ZiyoNET) joriy qilinmoqda. O‘zbekiston Xalqaro baholash dasturlarida ishtirok etmoqda. O‘zbekiston ilk bor PISA (2022) va TIMSS (2023) dasturlarida qatnashib, o‘z ta’lim tizimidagi kuchli va zaif jihatlarni aniqladi. Bu xalqaro mezonlarga mos islohotlar olib borish uchun muhim qadam bo‘ldi.

Sifatli maktab ta’limidagi muammolar va ularni hal etishdagi yo‘llar quyidagilardan iborat:

- Ayrim hududlarda o‘qituvchilar tanqisligi;
- O‘quvchilar sonining ko‘pligi sababli sinfda individual yondashuvga yetarli imkoniyat bo‘lmasligi;
- Darsliklar sifati va ularni amaliyotga mosligi bo‘yicha muammolar;
- Raqamli texnologiyalarning barcha hududlarda teng taqsimlanmaganligi.

Yechimlar:

- Hududlarda mobil o‘qituvchi tizimini joriy etish;
- Har bir o‘qituvchi uchun raqamli metodik qo‘llanmalar yaratish;
- O‘quvchilar bilan mustaqil ishlashni kuchaytiruvchi metodikalarni keng joriy etish;
- Ota-onalar bilan hamkorlikni mustahkamlash, ta’lim sifatini oshirishga ularni ham jalb etish.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

O‘qituvchilarning malaka va motivatsiyasi pastligi. OECD hisobotlariga ko‘ra, ta’lim sifatining 70% dan ortig‘i o‘qituvchi malakasi bilan bevosita bog‘liq. Malakali o‘qituvchilar o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, muammo yechish va ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantiradi.

Xalqaro tajriba: **Singapurda** o‘qituvchi bo‘lish uchun kuchli tanlov bor, ular davlat tomonidan yuqori rag‘batlantiriladi. **Finlandiyada** o‘qituvchilar ilmiy darajaga ega va o‘zlarini mustaqil rivojlantirishga ega.

O‘zbekiston amaliyoti: 2023 yildan boshlab o‘qituvchilarni attestatsiyadan o‘tkazish, malaka toifalarini aniqlash va ularni qo‘shimcha haq bilan rag‘batlantirish joriy qilindi. Biroq bu jarayonlar hanuzda keng ko‘lamda tizimli ishlamayapti.

Muammo: Qator maktablarda o‘qituvchilar zamonaviy pedagogik yondashuvlardan xabardor emas. Maoshning pastligi va ijtimoiy himoyaning yetarli emasligi sababli yoshlar bu sohaga kam kiradi.

Yechimlar:

O‘qituvchilar uchun **uzluksiz kasbiy rivojlanish** tizimini yaratish (modullar, onlayn kurslar, xalqaro tajriba almashinuvi).

Eng yaxshi o‘qituvchilarni **stimullovchi grantlar, mukofotlar** bilan rag‘batlantirish. O‘qituvchilar uchun **“Ustoz–shogird” modeli**ni yo‘lga qo‘yish.

O‘qituvchi tayyorlov oliy o‘quv yurtlariga **yuqori reytingli abituriyentlarni jalb etish** (kontrakt imtiyozlari, stipendiyalar).

O‘quv dasturlarining hayotdan uzoqligi va yangilanmaganligi. Barqaror taraqqiyot maqsadlariga (SDG-4) erishish uchun ta’lim dasturlari nafaqat nazariy bilim, balki hayotiy kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan bo‘lishi kerak. **Avstraliyada** o‘quv dasturlar “XXI-asr ko‘nikmalari” asosida tuzilgan.

Kanadada har bir fan barqaror taraqqiyotga yo‘naltirilgan loyihalar bilan bog‘langan.

Muammo: Darsliklar hayotiy ko‘nikmalar emas, ko‘proq nazariy bilimlar berishga yo‘naltirilgan. O‘quvchilar zamonaviy iqtisodiyot va jamiyat ehtiyojlariga mos tayyorgarlikka ega emas.

Yechimlar:

Kompetensiyaga asoslangan o‘quv dasturlarini joriy etish. Har yili **o‘quv dasturlarini yangilash** va baholash mexanizmini yo‘lga qo‘yish

O‘quv dasturlariga **barqaror taraqqiyot, ekologiya, raqamli savodxonlik, moliyaviy bilimlar**ni kiritish. Darsliklarni ishlab chiqishda **ish beruvchilar, olimlar va amaliyotchilar**ni jalb qilish.

Ota-onalar, ish beruvchilar, pedagoglar bilan hamkorlikda dasturlarni muntazam yangilash. **STEAM va CLIL** (Content and Language Integrated Learning) metodikalarini joriy qilish.

Maktablar infratuzilmasining yetarli emasligi (ayniqsa, qishloqlarda)– o‘quvchilar bilim olishiga bevosita salbiy ta’sir qiladi. **Estoniyada** barcha maktablarda bepul internet va raqamli texnologiyalar mavjud.

Germaniyada maktablar ishchi korxonalar bilan hamkorlikda zamonaviy texnika bilan jihozlanadi.

Muammo: Ko‘p maktablar eski binolarda faoliyat yuritmoqda. Laboratoriyalar, kompyuter sinflari, kutubxonalar yo‘q yoki yetarli emas.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Yechimlar:

Har yili infratuzilmani yaxshilash bo‘yicha **manzilli dasturlar**ni amalga oshirishi kerak. Har yili 1000 ta maktabni **kapital rekonstruksiya qilish** bo‘yicha maqsadli dasturlar ishlab chiqish kerak.

Davlat-xususiy sheriklik (PPP) asosida maktab infratuzilmasini rivojlantirish. “**1 ta maktab – 1 ta xususiy homiy**” modeli orqali infratuzilmani yaxshilash kerak.

Maktablarda **mobil STEAM laboratoriyalar, raqamli kutubxonalar**ni joriy etish. **Mobil laboratoriyalar** va **virtual sinflar** orqali chekka hududlardagi maktablarni ta’minlash kerak.

Raqamli ta’lim vositalarining yetishmasligi yoki noto‘g‘ri qo‘llanilishi. Raqamli texnologiyalar – XXI-asr ta’limining ajralmas qismi bo‘lib, o‘quvchilarning mustaqil ta’lim olishini kuchaytiradi. **Janubiy Koreyada** har bir o‘quvchining shaxsiy plansheti bor, barcha darslar onlayn ham mavjud.

Norvegiyada darslarining katta qismi Google Classroom yoki Moodle platformalarida o‘tiladi.

Muammo: O‘qituvchilar raqamli texnologiyalardan foydalanish bo‘yicha yetarli ko‘nikmaga ega emas. Ba’zi hududlarda internet sifati past, texnika eskirgan.

Yechimlar:

O‘qituvchilar uchun **raqamli pedagogika** bo‘yicha majburiy kurslar. Har bir o‘qituvchiga **raqamli pedagogika bo‘yicha sertifikatlash** talabini kiritish.

Maktablarga **planshet, noutbuk, interaktiv doska** va sifatli internet yetkazib berish. O‘quvchilar uchun **raqamli savodxonlik darslarini** alohida fan sifatida joriy qilish.

O‘quvchilar uchun **milliy onlayn ta’lim platformasini** rivojlantirish (masalan, *uzedu.uz* ni takomillashtirish). Hududlardagi **internet tezligi** va texnik vositalarni davlat hisobidan yangilash.

Tenglik va inklyuzivlik muammolari. BMTning SDG-4 bandida “hech kimni ortda qoldirmaslik” tamoyili asosiy prinsip sifatida belgilangan. **AQSHda** har bir maktabda nogironligi bo‘lgan o‘quvchilar uchun maxsus resurs xonalar mavjud.

Buyuk Britaniyada maxsus ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilar uchun *SENCO* (Special Educational Needs Coordinators) lavozimi mavjud.

Muammo: Nogironligi bo‘lgan bolalar, ijtimoiy jihatdan nochor o‘quvchilar sifatli ta’limdan chetda qolmoqda. Shahar va qishloq o‘rtasidagi farq kuchli.

Yechimlar:

Inklyuziv ta’lim muhitini yaratish: maxsus o‘qituvchilar, moslashtirilgan jihozlar,metodikalar. O‘qituvchilarni **logoped, defektolog va psixologik ko‘nikmalar** bo‘yicha tayyorlash.

Har bir hududda eng kamida **bitta inklyuziv maktab** ochish. Har bir tuman markazida **inklyuziv maktablar** tashkil qilish.

Qishloq maktablarini **modulli darsliklar**, **mobil laboratoriyalar**, **online darslar** bilan qo‘llab-quvvatlash. **O‘zbek tilida braille alifbosidagi darsliklar, audio-kitoblar**ni keng joriy qilish

Baholash va monitoring tizimining zaifligi. Ta’lim samaradorligini baholashda **formativen** va **summativen** baholash usullarining uyg‘unligi muhim. **PISA** baholash tizimi ko‘plab davlatlarda o‘quvchilarning funksional savodxonligini o‘lchashda qo‘llaniladi. **Fransiyada** o‘quvchilarning o‘z-o‘zini baholash tizimi mavjud. Hozirda maktablarda baholash ko‘proq an’anaviy 5 balli tizimga asoslangan, amaliy va loyiha asosidagi baholash sust.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Muammo: Baholash ko‘proq yod olishga asoslangan. O‘quvchilarning mustaqil fikrlashi va rivojlanish dinamikasi inobatga olinmaydi.

Yechimlar:

Formativ baholash (ya’ni o‘quv jarayonida rag‘batlantiruvchi va tahlilga asoslangan masalan: loyiha, kundalik fikrlar, portfolio) tizimini joriy etish.

Baholash tizimini **raqamlashtirish va shaffoflashtirish**.

O‘quvchilarning **portfoliolari** asosida rivojlanishini kuzatish va baholash.

Ta’limdagi barqaror taraqqiyot tamoyillarining zaifligi. UNESCOga ko‘ra, har bir o‘quvchi barqaror rivojlanish bo‘yicha bilim, ko‘nikma va qadriyatlarga ega bo‘lishi shart. **Shvetsiyada** barcha maktablarda ekologik barqarorlik dars sifatida o‘tiladi. **Yaponiya** maktablarida jamiyatga foyda keltirishga qaratilgan loyihalar majburiy. 2023-yildan boshlab ekologik tarbiya haqida hujjatlar ishlab chiqilmoqda, ammo maktab darajasida amaliy integratsiya hali zaif.

Muammo: Maktabda ekologik, iqtisodiy, ijtimoiy barqarorlik mavzulari yetarli darajada yoritilmaydi. O‘quvchilarda atrof-muhitga nisbatan ongli munosabat shakllanmagan.

Yechimlar:

O‘quv dasturlariga **barqaror taraqqiyot maqsadlari (SDG)** asosida maxsus darslar kiritish. SDG-4 (sifatli ta’lim), SDG-13 (iqlim), SDG-5 (gender tengligi) kabi barqarorlik maqsadlarini darslar bilan bog‘lash.

Maktablarda **ekoklublar, ijtimoiy loyihalar, volontyorlik faoliyati**ni yo‘lga qo‘yish. Har bir maktabda “Yashil sinf”, eko-loyihalar, volontyorlik mashg‘ulotlari tashkil qilish.

Har bir maktabda "Barqaror maktab modeli"ni joriy etish (energiya tejash, chiqindilarni ajratish, yashil hududlar). Qayta ishlash (recycling) bo‘yicha maktab sathida tajriba maydonlari yaratish.

Yakuniy tavsiyalar:

Muammo	Yechim (ancha qisqacha)
O‘qituvchilarning malakasi past	Kasbiy rivojlanish va rag‘batlantirish tizimi
O‘quv dasturlar eskirgan	Kompetensiyaga asoslangan dasturlar
Infratuzilma yomon	Manzilli modernizatsiya va PPP
Raqamli vositalar kam	Internet va raqamli texnika bilan ta’minlash
Inklyuzivlik zaif	Maxsus pedagoglar va darsliklar
Baholashda adolatsizlik	Formativen baholash va portfoliolar
SDG mavzulari yoritilmagan	Ekologik va ijtimoiy loyihalar kiritish

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, sifatli maktab ta’limiga erishish uchun quyidagi tavsiyalar muhim:

- O‘qituvchilarni tayyorlash tizimini xalqaro standartlarga yaqinlashtirish;
- O‘quvchilarning individual rivojlanishiga e’tibor berish;
- Ta’limda tenglik va inklyuzivlikni ta’minlash;
- Baholash tizimini shaffoflashtirish va raqamlashtirish;
- O‘quv dasturlariga ekologiya, ijtimoiy adolat, iqtisodiy barqarorlik kabi mavzularni kiritish.

Shuningdek, xorijiy tajribalardan moslashtirilgan holda foydalanish zarur: masalan, Finlandiyaning tenglik yondashuvi, Germaniyaning amaliy ta’lim modeli, Koreyaning texnologik innovatsiyalari.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

XULOSA

Maqolada sifatli maktab ta’limining barqaror taraqqiyotga ta’siri keng tahlil qilinib, bu boradagi xorijiy davlatlar tajribasi hamda O‘zbekistonda olib borilayotgan islohotlar o‘rganildi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, maktab ta’limining sifati nafaqat ta’lim tizimining ichki rivoji, balki jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy va ilmiy taraqqiyotida muhim omil hisoblanadi.

Dunyoning ilg‘or ta’lim tizimlariga ega bo‘lgan mamlakatlar tajribasi (Finlyandiya, Janubiy Koreya, Singapur) asosida aniqlanishicha, ta’limda innovatsion yondashuvlar, o‘qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivoji, o‘quv dasturlarining yangilanishi va raqamli texnologiyalarning joriy etilishi sifatning muhim ko‘rsatkichlari hisoblanadi.

O‘zbekistonda esa oxirgi yillarda ushbu yo‘nalishda muhim qadamlar qo‘yilmoqda: milliy o‘quv dasturlari qayta ko‘rib chiqilmoqda, o‘qituvchilar malakasini oshirish tizimi bosqichma-bosqich takomillashtirilmoqda, maktab infratuzilmasi va raqamlashtirish jarayonlari jadallashmoqda.

Shu asosda aytish mumkinki, sifatli maktab ta’limini yo‘lga qo‘yish — bu faqat ta’lim sohasi islohoti emas, balki barqaror taraqqiyotning kafolati, zamonaviy va raqobatbardosh avlodni tarbiyalashning mustahkam asosi hamdir. Maqolada ilgari surilgan xorijiy tajribalar va mahalliy amaliyotlar asosida ishlab chiqilgan tavsiyalar esa sifatli ta’limga erishish yo‘lida muhim konseptual asos bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarorlari va Farmonlari: “2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot

Strategiyasi” “O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”
2. Ibragimov, I., & Karimov, R. (2021). *Ta’lim tizimini modernizatsiyalash va innovatsion yondashuvlar.* Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. Mahalliy ta’limdagi zamonaviy islohotlar haqida tahliliy qarashlar.
3. Finlyandiya va OECD (2019). *Future of Education and Skills 2030.* Ta’limda yondashuvlar, ko‘nikmalar va barqarorlik tamoyillarini integratsiyalash masalalari.
4. Tilbury, D. (2011). *Education for Sustainable Development: An Expert Review of Processes and Learning.* UNESCO. Barqaror taraqqiyot uchun ta’limning xalqaro nazariyasi va amaliyoti.
5. Sahlberg, P. (2015). *Finnish Lessons 2.0: What Can the World Learn from Educational Change in Finland?* Finlandiya ta’lim tizimi orqali sifatli ta’lim va barqaror rivojlanishga erishish tajribasi.
6. www.edu.uz – O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi rasmiy
7. UNICEF Uzbekistan: https://www.unicef.org/uzbekistan

THE IMPACT OF THE LIBRARY ENVIRONMENT ON STEM EDUCATION: METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR THE EFFECTIVE USE OF RESOURCES

Authors: [1]Polatuly S., [2]Yedilbayev Ye., [3]Kurbanbekov B., [4]Abdurashidov S.A.
Affiliation: [1]PhD., Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University (Kazakhstan,Turkistan), [2] Lecturer., Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University (Kazakhstan,Turkistan), [3]PhD., Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University (Kazakhstan,Turkistan), [4]Physics Teacher at Sh. Niyazov General Secondary School (Kazakhstan,Turkistan)
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17324378

ABSTRACT

This article aims to explore the impact of the library environment on the quality of STEM (science, technology, engineering, mathematics) education and to propose methodological foundations for the effective use of resources. The study analyzes the transformation of the modern library's traditional role, emphasizing its potential not only as a repository of information resources but also as an interactive learning and research space. The relevance of the research lies in the need to fully utilize the potential of library resources to enhance STEM education. By applying literature review, analytical, and systematization methods, the authors suggest ways to effectively integrate the library environment into the educational process. The findings reveal that the effectiveness of an educational environment built on the basis of the Resource-Methodological System (RMS) depends on the harmonious interaction of its four main components: resources, research opportunities, methodological support, and socio-cultural environment. The article proposes methodological mechanisms for developing students' practical skills, research competence, and professional socialization through the use of library resources.

Keywords: STEM education, library environment, resource-methodological system, resource utilization, innovative methods, research competence.

INTRODUCTION

In the modern education system, the importance of science, technology, engineering, and mathematics (STEM) fields is steadily increasing. These disciplines play a decisive role in preparing future specialists, fostering innovative thinking, and ensuring sustainable economic development. However, the effective implementation of STEM education requires going beyond traditional teaching methods and utilizing modern resources and environments. In this regard, the role of the library environment has become more distinctive.

Today, the library is not only a center for the accumulation of information resources but also a space that promotes interactive learning, research, and creativity. In the context of STEM education, libraries provide resources such as digital collections, e-books, specialized software, 3D printers, robotics kits, and laboratory instruments, thereby enabling the practical application of theoretical knowledge. G.

Totikova and colleagues examined the psychological effectiveness of the STEAM approach through the use of 2D and 3D modeling. Their findings demonstrated that visual modeling enhances students' cognitive activity and creative thinking. Moreover, 3D modeling improves research skills and increases the efficiency of the learning process [1]. Similarly, Ä. Eskermesuly and colleagues investigated the use of 3D modeling and robotics in teaching. Their study revealed that these methods contribute to the development of students' research skills, critical thinking, and creativity. In addition, by strengthening interdisciplinary connections and increasing interest in project-based learning, this approach has proven its significance in the educational process [2]. Furthermore, in their study, Saltanova and colleagues considered the development and implementation of an automated information system for university libraries. The authors highlighted the advantages of the system in optimizing information resource management, facilitating access to data, and providing high-quality services to users. The system contributes to the digital transformation of libraries and supports learners' scientific and research potential [3].

The purpose of this study is to determine the impact of the library environment on the quality of STEM education and to propose methodological foundations for the effective use of resources. The research analyzes optimal approaches, opportunities, and challenges of integrating library resources into the educational process, while also providing recommendations for enhancing teaching and learning outcomes.

The relevance of the study arises from the fact that the potential of library resources in improving STEM education has not yet been fully explored. The theoretical significance lies in developing a methodology for effective resource utilization, whereas the practical value is reflected in designing recommendations that can directly support the educational process.

LITERATURE REVIEW

In modern education, the number of studies exploring the role of the library environment in STEM has significantly increased over the past five years. Shtivelband, Spahr, Jakubowski, LaConte, and Holland examined the concept of "STEM-readiness" in public libraries. The authors analyzed the potential of libraries in supporting STEM education, focusing on their resource base, staff preparedness, and community engagement. The findings highlighted that libraries are evolving beyond being mere sources of information to becoming important environments for implementing STEM initiatives [4].

Accordingly, the transformation of library services has also influenced their educational models. For instance, Lalwani and Allee described the adaptation of engineering libraries to the changing educational ecosystem. They examined issues of modernizing library services, introducing structural changes, developing human capacity, and managing resources more effectively. Through case studies, the research presented contemporary approaches to meeting the new informational needs of engineering students and faculty. The study emphasized the necessity for engineering libraries to integrate digital resources, data literacy skills, and interdisciplinary support in the future [5].

Similarly, the integration of information literacy has gained significant importance. Addressing this issue in greater depth, Serik, Nurgaliyeva, and Yerlanova explored methodological aspects of incorporating various robotics technologies into Kazakhstan's STEM education system. Using project-based learning approaches, the

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

authors focused on developing learners' research, technical, and creative skills. Their findings demonstrated that the effective use of robotic tools enhances students' scientific thinking, strengthens interdisciplinary understanding, and improves their ability to solve practical problems. Moreover, this approach contributes to developing the professional competence of future teachers and improving the overall quality of STEM education [6].

Furthermore, the methodology of using digital resources has also been the subject of research. Continuing in this direction, E. Rusydiyah, E. Purwati, and A. Prabowo analyzed the significance of digital literacy as a learning resource in the training of future teachers in Indonesia. Their study showed that mastering digital skills expands teachers' pedagogical competence and enhances their ability to effectively apply modern technologies. The authors emphasized that developing digital literacy increases students' capacity for self-directed learning and enables them to adopt innovative methods [7].

However, several challenges remain in integrating library resources. In this regard, Baryshev and colleagues examined the transformation of university libraries in the digital era. They described the shift from traditional services to electronic resources and remote access, while also noting the need for staff to adapt to new competencies. Nevertheless, financial and infrastructural constraints were found to hinder the effective implementation of these changes [8]. Similarly, Kato, Kisangiri, and Kaijage reviewed the development of university digital library resources. Their study revealed that the transition from traditional libraries to digital ecosystems improves accessibility and accelerates teaching and research processes. Yet, limitations in infrastructure, funding, and staff training remain the main barriers [9]. In addition, Aliyyah and colleagues analyzed the effectiveness of digital libraries for educators in the context of Industry 4.0. The findings showed that digital libraries are highly valued as tools for enriching learning content and fostering student autonomy. At the same time, the lack of technical support, insufficient digital literacy, and platform instability were identified as persistent challenges [10].

In conclusion, the literature review demonstrates that the library environment in STEM education is not merely a source of resources but also a significant factor in transforming the learning process. On this basis, it can be concluded that achieving effectiveness depends not on the resources themselves but on the methodological mechanisms of their utilization, staff preparedness, and alignment with educational programs.

RESEARCH METHODOLOGY

The methodological basis of the research is formed by the principles of a systems approach, which allows for the analysis of the library environment as a complex and integrated system within the STEM educational process. To solve the given problem and achieve the research objectives, the following set of methods was used:

Systematic literature review and analysis. This method was aimed at defining the evolution of the library environment in modern STEM education, its role and potential, as well as the theoretical foundations of the Resource-Methodological System (RMS) concept. The analysis of domestic and international literature (journals, monographs, conference proceedings) confirmed the relevance of the research subject and provided a theoretical basis for developing practical recommendations.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Comparative analysis method. This method was used to comparatively study the experience of integrating the library environment into STEM education in different socio-cultural contexts (e.g., Kazakhstan, Russia, USA, Indonesia). It helped identify the most effective approaches, trends, and common challenges in developing methodological recommendations.

Systematization method. Theoretical and practical data obtained during the research (types of library resources, methods of their use, mechanisms of pedagogical impact) were systematized. This served as the basis for presenting the impact of the library environment on the quality of STEM education holistically, within the framework of four main components (resources, research opportunities, methodological support, socio-cultural environment), and for constructing the RMS model.

Synthesis method. Based on the generalization and synthesis of results obtained from the methods mentioned above, the methodological foundations for effectively integrating the library environment into the educational process were proposed. The combined use of these methods ensured the theoretical depth and practical orientation of the research.

RESULTS

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

The results of the study revealed that the effectiveness of the modern educational environment, established based on the Educational-Methodical Complex (RMS), in comprehensively preparing future specialists is grounded in the harmonious interaction of the following four interrelated factors:

- *Acquisition of practical skills:* Innovative resources such as 3D printers, robotics kits, and VR headsets provide opportunities to reinforce theoretical knowledge through hands-on practice, making the learning process more sophisticated and engaging.
- *Development of research competencies:* The transformation of the library into a "laboratory-library" creates an ideal environment for project development and collaborative work. This is further supported by specially designed methodological materials (guidelines, instructional resources), which facilitate the systematic organization of students' independent research activities.

Facilitation of professional socialization: The socio-cultural component of the educational environment, implemented through dedicated events and open communication spaces, promotes the emergence of professional communities among future specialists, enhances their communication skills, and supports career development.

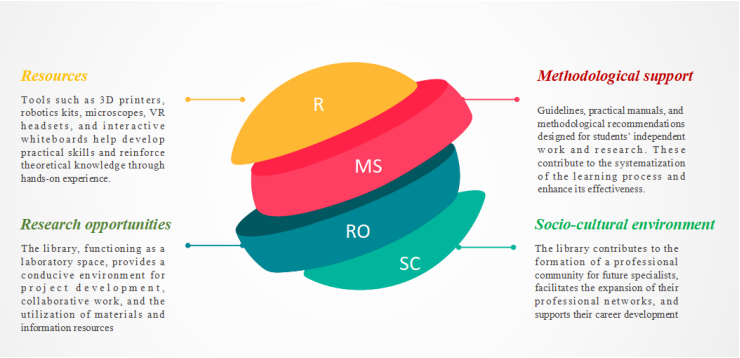

Figure 1. The Impact of the Library Environment on STEM Education

Thus, the study fully demonstrates that the integration of resources, research opportunities, methodological support, and the socio-cultural environment as a unified system elevates the learning process to a qualitatively new level. The proposed approach transforms the learner from a passive recipient of knowledge into an active architect of their own educational trajectory, ultimately preparing competent and well-rounded specialists capable of meeting the evolving demands of the labor market.

CONCLUSION

The results of the study indicate that the impact of the library environment on STEM education goes beyond its role as a mere information source, demonstrating its potential to become a central component of an innovative educational ecosystem. According to the methodology proposed by the educational-methodical complex (RMS), a modern library is envisioned as a comprehensive space that functions as a "laboratory-library," offering resources such as 3D printers, robotics kits, and VR technologies, while also providing methodological support and socio-cultural integration. Enhancing the quality of STEM education depends not only on the level of technological equipment but also on the methodological mechanisms for integrating these resources into the learning process, as well as on the preparedness of instructors and the professional networking of future specialists. Developing the library in this direction ensures a holistic learning process, transforming students from passive recipients of knowledge into active creators. As a result, it enables the training of well-rounded specialists who are flexible in responding to changing market demands, possess critical thinking skills, and are capable of generating creative solutions. Thus, the advancement of the library environment represents one of the most promising avenues for the further development of STEM education.

Acknowledgment

This research was funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP26105437).

REFERENCES

1. Тотикова, Г., Есалиев, А., Джумагулова, Г., Сабырханова, Г., & Турсынбаева, А. (2024). 2d және 3d модельдеу арқылы балаларды оқытуда steam тәсілінің психологиялық тиімділігін талдау. Вестник КазНПУ имени Абая. Серия: Психология, 81(4), стр-78.
2. Ескермесұлы, Ә., Илубаев, М., Оспанова, Ж., & Шонгалова, К. (2025). 3D модельдеу және робототехниканы пайдалана отырып, оқушылардың зерттеушілік дағдыларын қалыптастыру. 3i: intellect, idea, innovation-интеллект, идея, инновация, (1), 332-342.
3. Салтанова, Г., Багитова, К., Дашева, Г., Шангитова, М., & Гайсина, Э. (2024). Университет кітапханасының автоматтандырылған ақпараттық жүйесін әзірлеу және енгізу: ақпараттық ресурстарды басқаруды оңтайландыру және пайдаланушыларға тиімді қызмет көрсету. Известия НАН РК. Серия физико-математическая, (2), 269-284.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

4. Shtivelband, A., Spahr, K. S., Jakubowski, R., LaConte, K., & Holland, A. (2019). Exploring “STEM-Readiness” in Public Libraries. Journal of Library Administration, 59(8), 854–872. https://doi.org/10.1080/01930826.2019.1661744
5. Lalwani, L. N., & Allee, N. J. (2022). Preparing the Engineering Library of the Future: Changing Services, Structures, Staffing, and Resources - A Case Study. In ASEE Annual Conference and Exposition, Conference Proceedings. American Society for Engineering Education. https://doi.org/10.18260/1-2--40915
6. Serik, M., Nurgaliyeva, S., & Yerlanova, G. (2023). Integrating diverse robotic technologies in STEM education of Kazakhstan: a methodological approach and assessment in project-based learning. World Transactions on Engineering and Technology Education, 21(3), 1–6. https://doi.org/10.4108/eetsis.3088
7. Rusydiyah, E. F., Purwati, E., & Prabowo, A. (2020). How to use digital literacy as a learning resource for teacher candidates in Indonesia. Cakrawala Pendidikan, 39(2), 305–318. https://doi.org/10.21831/cp.v39i2.30551
8. Baryshev, R. A., Tsvetochkina, I. A., Babina, O. I., Kasyanchuk, E. N., & Manushkina, M. M. (2020). Transformation of university libraries during the digital era. Journal of Siberian Federal University - Humanities and Social Sciences, 13(7), 1073–1089. https://doi.org/10.17516/1997-1370-0627
9. Kato, A., Kisangiri, M., & Kaijage, S. (2021). A Review Development of Digital Library Resources at University Level. Education Research International, 2021, 1–13. https://doi.org/10.1155/2021/8883483
10. Aliyyah, R. R., Rasmitadila, Fauziah, S. P., Widyasari, Marini, A., & Ruhimat. (2024). Digital library: Lecturers’ perceptions of facilitating learning resources in the industrial era 4.0. Journal of Education and E-Learning Research, 11(1), 203–210. https://doi.org/10.20448/jeelr.v11i1.5425

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

TURIZM VA MADANIY MEROSNI O‘QITISHDA O‘ZBEKISTON TAJRIBASI VA XALQARO AMALIYOT

Mualliflar: Qodirov Najmiddin Ne’matovich [1], Pardayev Muxriddin Xusniddinovich [2]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti, Ijtimoiy fanlar va jurnalistika kafedrasi mudiri., t.f.n., dotsent [1], Xalqaro Nordik universiteti, Ijtimoiy fanlar va jurnalistika kafedrasi katta o‘qituvchisi, PhD [2]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17324890

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada O‘zbekistonda turizm ta’limi va uning xalqaro tajriba bilan taqqoslanishi tahlil qilinadi. Respublikaga tashrif buyuruvchi xorijiy turistlarning sayohatining asosiy sababi O‘zbekistoning tarixiy va madaniy meros obyektlari bo‘lsa-da, oliy ta’lim tizimi turizm dasturlarida mazkur yo‘nalish yetarlicha aks etmaydi. Tadqiqot metodologiyasi xorijiy universitetlarning “Turizm va mehmondo‘stlik” hamda “Turizm boshqaruvi” dasturlarini O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalari dasturlari bilan solishtirishga asoslangan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, Buyuk Britaniya, Germaniya, Italiya, Avstraliya va Xitoyda oliy o‘quv yurtlari turizm dasturlarida tarix, arxeologiya, san’at va madaniy meros fanlari majburiy yoki tanlov kurslari sifatida o‘qitiladi. O‘zbekistonda esa turizm yo‘nalishlarida ushbu fanlar aksariyat hollarda o‘qitilmaydi, ko‘proq xizmat ko‘rsatish sohasiga kadr tayyorlashga e’tibor beriladi. Maqolada turizm dasturlariga tarixiy-madaniy kurslarni kiritish, maydon amaliyotlari va merosni saqlashga yo‘naltirilgan ta’limni kuchaytirish zarurligi asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: Turizm ta’limi, Madaniy meros, Xalqaro tajriba, Oliy ta’lim, O‘zbekiston, Tarixiy turizm, Arxeologiya, UNESCO, Turizm boshqaruvi, Xizmat ko‘rsatish sohasi.

KIRISH

O‘zbekiston boy tarixiy o‘tmish va madaniy merosga ega davlat sifatida xalqaro turizm bozorida alohida o‘rin tutadi. O‘tgan 2024-yilda respublikaga kelgan xorijiy turistlar soni 10,2 million nafarni tashkil etgan, Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlariga ko‘ra, 2025-yilning yanvar-avgust oylarida turistik maqsadlarda kelgan xorijliklar soni 7,5 million nafardan oshgan. Bu o‘tgan yilning mos davriga nisbatan qariyb 2,5 millionga ko‘p bo‘lib, 49,1 foiz o‘sish demakdir [1; 2].

Mamlakatga sayohat maqsadida tashrif buyuruvchi turistlarning asosiy oqimi tarixiy turizmga yo‘naltirilganligi hech kimga sir emas. O‘zbekiston hukumati va soha vakillarining ushbu sohadagi ustuvor yo‘nalishi va istiqbollari ham aynan qadimgi shaharlar va madaniyat bilan belgilanadi [3; 4]. Shu jihatdan, ushbu sohaga sifatli kadrlar yetkazib berish birlamchi vazifa sanaladi. O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimida turizm sohasi ko‘proq “Turizm va mehmondo‘stlik” hamda “Turizm boshqaruvi” yo‘nalishlari asosida shakllangan. Ushbu yo‘nalishlarda tahsil olgan talabalar xalqaro va milliy turizm industriyasi uchun mutaxassis bo‘lib yetishadi. Ularning faoliyat sohasi turli xizmat ko‘rsatish, boshqaruv, marketing, hamkorlik va turizm infratuzilmasini rivojlantirish bilan bog‘liq bo‘ladi. Ya’ni ushbu yo‘nalishni tugatgan talabalardan turistik kompaniya va turoperator xodimlari, mehmonxona va

mehmonxona tarmoqlari menejerlari, restoran va ovqatlanish sohasi mutaxassislari, ekskursovod va gid-tarjimonlar, event-menejerlar va turizm marketingi mutaxassislari yetishib chiqadi.

Biroq, mamlakatda asosiy sayyohlar oqimi tarixiy turizm ekanligiga qaramasdan, tarixiy-madaniy meros sohasidagi mutaxassislar, ularni saqlash va boshqarish ishlari bilan shug‘ullanadigan mutaxassislar tayyorlaydigan “Turizm va madaniy meros” (Cultural Heritage and Tourism) yo‘nalishi rivojlanmagan. Faqatgina, Samarqanddagi Xalqaro Ipak yo‘li universitetida ushbu yo‘nalish bo‘yicha ta’lim berib boriladi. Bundan tashqari, aksariyat turizm yo‘nalishlari dasturlarida O‘zbekistonning tarixiy shaharlari va arxeologik merosi bilan bog‘liq fanlar na majburiy fanlar va na tanlov fanlari blokidan o‘rin olmagan. Bu esa kadrlar tayyorlash jarayonida madaniy merosni chuqur o‘rganish, obidalarni talqin qilish va saqlash kompetensiyalari yetarlicha shakllanmasligiga olib keladi. Shuningdek, turizmning faqatgina xizmat ko‘rsatish sohasi rivojlanib, u bir yoqlama harakterga ega bo‘ladi. Bu borada xorij tajribasi va O‘zbekiston amaliyoti bilan taqqoslab tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash va takliflar ishlab chiqish ushbu tezisning asosiy maqsadidir.

METODOLOGIYA

Tadqiqot quyidagi bosqichlarda amalga oshirildi:

1. Buyuk Britaniya, Italiya, Germaniya, Avstraliya, AQSh va Xitoy kabi mamlakatlarning nufuzli universitetlarida turizm va madaniy meros yo‘nalishlari dasturlari o‘rganildi.
2. O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalaridagi turizm yo‘nalishlari o‘quv rejalari bilan taqqoslandi.
3. Modul nomlari va fanlarning majburiy yoki tanlov fanlari shaklida kiritilishi aniqlab chiqildi.

Olingan ma’lumotlar tahlili amalga oshirildi.

NATIJALAR

Tahlil shuni ko‘rsatdiki, xorijiy universitetlarda “Turizm va mehmondo‘stlik” hamda “Turizm boshqaruvi” yo‘nalishlarida tarix fanlariga ham alohida e’tibor beriladi. Chunki turizmning asosiy mazmuni – madaniy meros, tarixiy obidalar va milliy qadriyatlarni targ‘ib qilish bilan chambarchas bog‘liq. Shundan kelib chiqib, xalqaro universitetlarda madaniy meros va turizm dasturlarida tarix va arxeologiya fanlari markaziy o‘rin tutadi. Jumladan:

- De Montfort University (Buyuk Britaniya): *Investigating the Past: Theory and Method*, *Heritage Sites: Interpretation and Management*, *Tourism, Society and Culture* kabi fanlar majburiy hisoblanadi [5].
- University of Westminster (Buyuk Britaniya): *Heritage Tourism* tanlov fani sifatida, biroq *Destination Management* va *Planning for the Visitor Economy* kabi majburiy fanlar orqali madaniy meros (*heritage*) xususiyatlari yoritiladi [6].
- University of Malta: *Heritage and Cultural Tourism Management* va *Heritage Interpretation* kabi kurslar turizm dasturlarida mavjud bo‘lib, ayrim hollarda majburiy, ayrim hollarda tanlov sifatida kiritilgan [7].
- Macau University of Science and Technology: *Cultural Heritage Management*, *Museum, Exhibition and Collection Management*, *Visitor Management and Interpretation* kabi kurslar asosiy blok sifatida o‘qitiladi [8].

Bundan tashqari, xorijiy universitetlarning Turizm va mehmondo‘stlik” hamda “Turizm boshqaruvi” yo‘nalishlari o‘quv dasturlarida talabalarga quyidagi tarixiy fanlar o‘qitiladi:

- World History / World Civilizations – jahon tarixi, qadimgi sivilizatsiyalar haqida umumiy ma’lumot berish uchun;
- History of Tourism – turizm tarixining bosqichlari, sayohat madaniyati taraqqiyotini tushunish uchun;
- Cultural Heritage and History – madaniy meros, tarixiy yodgorliklar va ularning turizmda o‘rni bilish uchun;
- History of Art and Architecture – san’at va me’morchilik tarixi, muzey va yodgorliklarni tushunish uchun;
- History and Culture of Destination Countries – aniq mamlakat yoki mintaqaning tarix-madaniyatini (masalan, Yevropada “European History for Tourism” kursi, Osiyoda “Asian Civilizations and Tourism” kursi) bilish uchun;

Ushbu o‘quv kurslarini o‘qitishdan sabab talabalarda tarixiy bilim asosida turizm xizmatlarini mazmunan boyitish ko‘nikmasini shakllantirish, gid-tarjimonlar va turoperatorlar uchun ilmiy asoslangan ma’lumot berish imkonini yaratish barobarida turizmni faqat xizmat emas, balki ilmiy-ma’rifiy faoliyat sifatida rivojlantirish maqsadidan kelib chiqiladi.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Bundan tashqari, UNESCO, ICOMOS kabi xalqaro tashkilotlar turizmni faqat xizmat ko‘rsatish emas, balki merosni muhofaza qilish va barqaror rivojlantirish bilan bog‘lashni talab qilishadi. Ya’ni ushbu fanlardan munosib bilimlarni egallamagan shaxslar bilan xalqaro grant va hamkorlik loyihalaridan chetda qolish ehtimoli ortadi.

Shu sababli ham Yevropa universitetlarida turizm va mehmondo‘stlik, shuningdek, turizm boshqaruvi yo‘nalishlari nafaqat xizmat ko‘rsatish va menejment fanlarini, balki tarix, san’at va madaniy meros bilan bog‘liq kurslarni ham qamrab oladi. Masalan, Italiyadagi Pisa universitetining “Tourism Sciences” dasturida *Art History and Museology* hamda *Contemporary History* kabi fanlar majburiy tarzda o‘qitiladi [9]. Ispaniyaning Granada universiteti bakalavriat dasturida esa *Cultural Heritage* va *Spanish-Historical Artistic Heritage* fanlari kiritilgan bo‘lib, talabalarni tarixiy-madaniy meros bilan tanishtirishga qaratilgan [10]. Jaen universitetida ham turizm dasturi “History of Art and Geography” bo‘yicha tayanch bilimlarni o‘z ichiga oladi [11]. Germaniyada faoliyat yuritayotgan Brandenburg University of Technology Cottbus-Senftenberg magistratura bosqichidagi “Heritage Conservation & Site Management” dasturida esa *Archaeology*, *Heritage Conservation* va *Principles of Tourism and Visitor Management* kabi kurslar asosiy modullar sifatida o‘qitiladi [12].

Shuningdek, Buyuk Britaniya, Xitoy va Avstraliya davlatlarida ham turizm ta’limi nafaqat boshqaruv va xizmat ko‘rsatish fanlari, balki tarix va madaniy merosga oid kurslarni ham qamrab oladi. Masalan, Buyuk Britaniyadagi University of Surreyning “Tourism Management” dasturida *Tourism History and Development* fani mavjud bo‘lib, talabalarga turizmning shakllanish jarayonlari va tarixiy rivojlanishini o‘rganish imkonini beradi [13]. Hong Kong Metropolitan University’da “Heritage and Tourism” nomli kurs mavjud. U madaniy merosni saqlash, turizmda o‘zaro bog‘liqlik masalalarini o‘rgatadi [14]. Shuningdek, Avstraliyadagi University of Queensland dasturida *History of Tourism* hamda *Cultural Heritage Management* fanlari kiritilgan bo‘lib, turizmni tarixiy taraqqiyot va merosni boshqarish nuqtayi nazaridan tahlil qilish imkoniyati yaratilgan [15].

O‘zbekistonda esa holat boshqacha: Samarqanddagi “Ipak yo‘li” turizm va madaniy meros xalqaro universitetidan tashqari, boshqa oliy ta’lim dargohlarining dasturlarida madaniy merosga ixtisoslashgan yo‘nalish mavjud emas. Aksariyat universitetlarda turizm dasturlari asosan menejment, marketing va mehmondo‘stlikka yo‘naltirilgan. Tarix va arxeologiya kurslari majburiy blokka kiritilmagan, tanlov fani sifatida ham deyarli uchramaydi.

MUHOKAMA

Chet el tajribasi shuni ko‘rsatadiki, turizm sohasi nafaqat iqtisodiy jarayon sifatida, balki tarixiy-madaniy resurslarni chuqur anglashga asoslangan holda o‘qitiladi. Talabalarga arxeologiya asoslari, tarixiy metodologiya, merosni interpretatsiya qilish va saqlash, muzeyshunoslik kabi fanlar majburiy tarzda o‘rgatiladi. Bundan tashqari, talabalarning dala amaliyoti (*field trips*), muzey va arxiv ishlarida ishtiroki dastur tarkibida muhim o‘rin tutadi.

Natijada, yetakchi xorijiy universitetlarining turizm sohasi talabalari tarixiy-madaniy bilimlar bilan ham qurollantiriladi va bu esa ularning professional tayyorgarligini yanada chuqurlashtiradi.

O‘zbekistonda esa turizm kadrlarini tayyorlashda tarixiy-madaniy kontekst yetarli darajada hisobga olinmaydi. Bu holat, mamlakatning asosiy turistik oqimi tarixiy turizmga asoslanganini inobatga olganda, strategik jihatdan muammoli vaziyatni yuzaga keltiradi.

Jumladan, eng katta muammo tarixiy-madaniy merosni saqlash masalasi bo‘lib, madaniy-merosning boshqaruvi to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilmasa, tarixiy-arxeologik yodgorliklar va shaharlar ularning holati doimiy o‘rganilmasa va saqlanmasa, bu ularning asta-sekin buzilib ketadi. Bu bilan O‘zbekistonning turistlarni jalb qiladigan asosiy boyligi – madaniy meros yo‘qotiladi. Shuningdek, faqatgina xizmat ko‘rsatish sohasi rivojlanib, uning mazmuni – tarixiy-madaniy kontenti yetarli bo‘lmaydi. Natijada, turizm faqat ko‘ngilochar-party yo‘nalishga og‘ib, tarix, etnografiya va madaniy qadriyatlar ikkinchi planga tushadi va turizm bir yoqlama rivojlanadi. Nihoyat, agar merosni chuqur biladigan mutaxassislar tayyorlanmasa, gidlar va turizm marketingchilari yuzaki, tarixiy kontekstga ega bo‘lmagan ma’lumotlar bilan cheklanadi va bu xalqaro turistlar ko‘z o‘ngida mamlakatga bo‘lgan qiziqishni susaytiradi.

XULOSA

O‘zbekistonda turizm dasturlarini xalqaro standartlarga moslashtirish zarur. Bunda “Turizm va Madaniy Meros” yo‘nalishlariga urg‘uni kuchaytirish, turizmning boshqa yo‘nalishlarida tarix, arxeologiya, konservatsiya va interpretatsiya fanlari majburiy blok sifatida o‘quv dasturlariga kiritilishi kerak. Talabalarning amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun arxeologik obidalar, muzeylar va tarixiy shaharlarda maydon amaliyotlarini tashkil etish maqsadga muvofiq.

Ushbu takliflar amalga oshirilsa, O‘zbekistonda turizm sohasi nafaqat iqtisodiy samaradorlik, balki madaniy merosni asrab-avaylash va xalqaro miqyosda raqobatbardosh kadrlar tayyorlash bo‘yicha ham sezilarli yutuqlarga erishishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. https://parliament.gov.uz/news/islohotlar-markazida-xalqimiz-farovonligi
2. https://zamin.uz/uz/ozbekiston/161988-ozbekistonga-turistlar-oqimi-keskin-oshdi-8-oyda-75-million-kishi-tashrif-buyurdi.html
3. https://strategy.uz/index.php?news=1959&lang=en
4. Mamarejabovna, T. S. (2025). Tourism Growth Challenges and Strategic Development Priorities in Uzbekistan. Academia Open, 10(2), 10-21070.
5. De Montfort University. (n.d.). History, Heritage and Tourism BA (Hons). Retrieved September 30, 2025, from https://www.dmu.ac.uk/study/courses/undergraduate-courses/history-heritage-tourism/history-heritage-tourism.aspx
6. University of Westminster. (n.d.). Tourism Management BA Honours. Retrieved September 30, 2025, from https://www.westminster.ac.uk/tourism-and-events-management-courses/2026-27/september/full-time/tourism-management-ba-honours
7. University of Malta. (n.d.). Heritage and Cultural Tourism Management (Study Unit TRS2211). Retrieved September 30, 2025, from https://www.um.edu.mt/courses/studyunit/TRS2211
8. Macau University of Science and Technology. (n.d.). Bachelor in Tourism Management — Course Description. Retrieved September 30, 2025, from https://www.must.edu.mo/en/fhtm/programme/bachelors-degree-programme/course-description
9. University of Pisa. (n.d.). Tourism Sciences (STRR-L). Retrieved September 30, 2025, from https://www.unipi.it/en/education/courses/bachelor-and-single-cycle-master-degree/tourism-sciences-strr-l-en/
10. University of Granada. (n.d.). Bachelor's Degree in Tourism. Retrieved September 30, 2025, from https://www.ugr.es/en/study/undergraduate/bachelors-degree-tourism
11. University of Jaén. (n.d.). Bachelor's Degree in Tourism. Retrieved September 30, 2025, from https://www.ujaen.es/estudios/oferta-academica/en/undergraduate-programs/bachelors-degree-tourism
12. Brandenburg University of Technology Cottbus-Senftenberg. (n.d.). Master in Heritage Conservation and Site Management. Retrieved September 30, 2025, from https://www.mastersportal.com/studies/188828/heritage-conservation-and-site-management.html
13. University of Surrey. (2023–2024). Tourism Management (MAN1067). Module Catalogue. Retrieved September 30, 2025, from https://catalogue.surrey.ac.uk/2023-4/module/MAN1067/SEMR2/2
14. Hong Kong Metropolitan University. (2023). CAHT A803F Heritage and Tourism. Retrieved September 30, 2025, from https://www.hkmu.edu.hk/admissions/course-info/caht-a803f
15. The University of Queensland. (n.d.). Heritage Management Postgraduate Program. School of Social Science. Retrieved September 30, 2025, from https://social-science.uq.edu.au/postgraduate/heritage-management

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

EMOTSIONAL INTELLEKTNING TA’LIM SIFATIGA TA’SIRI

Mualliflar: psixol.f.n., prof.v.b. R.B.Qudratullayeva [1], magistrant N.G’.Muxtorjonova [2]
Affiliyatsiya: O’zbekiston Milliy universiteti [1,2]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17309918

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada emotsional intellekt hamda uning ta’lim sifatiga ta’siri yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: Intellekt, emotsional intellekt, ta’lim sifati,empatiya,his-tuyg’u,o’zini anglash,motivatsiya,divergent tafakkur,o’zini boshqarish,stress.

KIRISH

Bugungi kundagi zamonaviy ta’lim tizimida emotsional intellektning ta’lim jarayoniga ta’siri sezilarli darajada ahamiyatga ega. Dunyo bo’yicha ta’lim sifatini oshirish eng dolzarb masala bo’lib, har bir davlatning rivojlanishi yoshlarning bilimli,salohiyatli,ijodkor va hissiy tomondan yetuk, komil shaxs bo’lib yetishishiga bog’liqdir.Shu sababli ham hozirgi kunda emotsional intellekt eng muhim omillardan biri hisoblanadi.Emotsional intellekt insonning o’zini va boshqalarni his-tuyg’ularini tushunishi,o’zini hissiyotlarini boshqara olishi,boshqa insonlar bilan erkin muloqot qila olish qobiliyatidir. Emotsional intellektni ta’lim sifatiga ta’siri ko’p jihatda namoyon bo’ladi.Emotsional intellekt o’quvchilarning o’z his-tuyg’ularini boshqarish,har qanday stressli holatlarda o’zini nazorat qila olish qobiliyatini oshiradi hamda ta’lim jarayonida diqqatni to’plash va muammoli vazuyatlarga tezda yechim topishda yordam beradi.Maqolada emotsional intellektning psixologik asoslari,ta’limdagi o’rni va amaliy jihatlari hamda rivojlantirish yo’llari haqida batafsil ma’lumotlar taqdim etiladi.

ASOSIY QISM

Emotsional intellektga hozirgi zamonaviy ta’lim jarayonidagi eng muhim omil sifatida qaralmoqda.Chunki emotsional intellekt o’quvchilarning o’zlashtirishida,yutuqqa erishishida,shaxsiy rivojlanishida bevosita o’zining ta’sirini ko’rsatmoqda.Emotsional intellekt – bu insonning o’z his-tuyg’ularini tushunishi,boshqara olishi, atrofdagilarning his-tuyg’ularini anglashi hamda ijtimoiy munosabatlarni o’rnata olish qobiliyati.Buni ilk bor 1990-yilda Daniel Goleman boshchiligida keng ommalashtirilgan,Bu tushuncha hamma sohada, ya’ni ishda,ta’limda,shaxsiy hayotda va boshqa yo’nalishlarda katta ahamiyatga ega.Inson tug’ilibdiki, u emotsional intellektni atrofdagilar,oila,ta’lim muassasasi kabi joylardagi shaxslardan o’rganadi.

Deniel Goleman ushbu qobiliyatni o’quvchi hamda o’qituvchining munosabatini yaxshilash va ta’lim jarayonida ijobiy muhitni yaratishda muhim omil ekanligini ta’kidlaydi.Deniel Goleman emotsional intellektni besh komponentga ajratadi:

- O’z-o’zini anglash;
- His-tuyg’ularni boshqarish;
- Motivatsiya;
- Empatiya
- Ijtimoiy ko’nikmalar;

O’z-o’zini anglash - o’quvchilar o’z hissiyotlarini tushunib ularni boshqarishlari orqali o’quv jarayonidagi har xil qiyinchiliklarni yenga olishadi.Masalan, imtihonga kirmoqchi bo’lgan o’quvchi his-tuyg’usini boshqarish orqali hayajonlanishni, xavotirni boshqarib diqqatini jamlashi mumkin.

His-tuyg’ularni boshqarish - o’quvchilar stressli yoki shunga o’xshash qo’rquv kabi holatlarda o’zini tuta bilishi ularning faoliyatiga ujobiy ta’sir ko’rsatadi. Goleman ta’lim jarayonida o’quvchilar his-tuyg’usini boshqarishi natijasida sinfdagi faolligi oshadi va ijobiy o’zgarishlar bo’lishini ta’kidlagan.

Motivatsiya – Goleman fikricha emotsional intellekti yuqori o’quvchilar qanaqa qiyinchilik bo’lishidan qat’i nazar o’z maqsadlariga erishishadi.Ichki motivatsiya har bir o’quvchining maqsad qo’yishi va unga erishishida muhim hisoblanadi.

Empatiya – O’quvchilar bir-birining va atrofdagi insonlarning hissiyotlarini tushunishi orqali o’zaro hamkorlik mustahkamlanadi.Bu asosan guruhiy ishlarni bajarishda juda muhim omil[1].

Ijtimoiy ko’nikmalar – samarali muloqot ayniqsa o’qituvchi bilan munosabatni yaxshilashda muhim.

Emotsional intellekt ta’lim sifatiga bir nechta jihatdan ta’sir qiladi:

1.O’quvchilarning ta’lim jarayonidagi muvaffaqiyati: Goleman emotsional intellektni ta’limga ta’sirini tadqiqotlar orqali isbotlaydi.Uning ta’kidlashicha, emotsional intellekti yuqori o’quvchilar stressni boshqarishi oson,o’quv faoliyatida qiyinchiliklarni oson yengishga moyil bo’ladi.

2.Sinfdagi ijobiy muhit: O’qituvchilarning empatiya va umumiy ko’nikmasi o’quvchilar bilan yaxshi munosabat o’rnatishlariga yordam beradi.Buning natijasida o’quvchilar darsda faol qatnashishadi,o’z fikrini erkin bildiradi va o’qituvchini ishonchli his qiladi.

3.O’qituvchilarning professional samaradorligi: Golemanning “Ijtimoiy intellekt” asarida o’qituvchilarning emotsional intellektini o’quv faoliyatiga hamda guruhni boshqarishga ta’siri muhokama qilinadi.Intellekti yuqori o’qituvchilar o’quvchiga mos tarzda dars tashkillashtira oladi,sinfdagi muzokaralarga o’zi yechim topa oladi,ijobiy muhitni tashkillashtira oladi.

O’zbek olimlaridan A.Sharofitdinov ham o’z tadqiqotlarida emotsional intellektning ahamiyati,shaxsning rivojlanishidagi o’rni hamda ta’lim sifatiga ta’sirini yorqin tushuntirib beradi.U ta’limda emotsional intellektni shakllantirish uchun maxsus sharoitlar yaratilishi zarurligini aytib o’tadi.Ya’ni o’quvchilarni emotsional intellektini oshirish natijasida jamoa yoki guruhdagi psixologik muhitni yaxshilash munkinligini qayd etadi.

O’zbekiston ta’lim tizimida emotsional intellektni rivojlantirish uchun A.Sharofitdinov quyidagilarni taklif etgan:

1.O’qituvchilar uchun treninglar

O’quvchilardan oldin o’qituvchilarga e’tibor berish kerak.Ularni emotsional intellektini oshirishga yo’naltirilgan maxsus treninglar tashkillashtirish kerak.Bu o’qituvchilarga sinfni boshqarish va yaxshi muhit yarata olishiga imkon beradi.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

2.Ijtimoiy va emotsional ta’lim dasturlari:

Maktab va ta’lim muassasasi dasturlariga SEL (ijtimoiy emotsional intellekt) elementlarini kiritish kerak.Bu ijtimoiy hamda hissiy kompetensiyalarini shakllantiradi.

3.Ota-onalar bilan hamkorlik:

A.Sharofitdinov emotsional intellektni eng birinchi bo’lib oilada shakllanishini ta’kidlab o’tadi.O’zbekistonda ta’lim jarayonlariga ota-onalarni jalb qilish bilan bolalarni hissiy rivojlanishiga ta’sir ko’rsatish mumkin.

4.Mahalliy tadqiqotlar va amaliyot:

O’zbekiston ta’limida emotsional intellektni shakllantirish bo’yicha bir qancha amaliy dasturlarni jotiy qilish hamda mahalliy tadqiqotlarni olib borish zarur[2].

M.K.Holiqova o’zining maqolasida ijodiy fiklashni shakllantirishda divergent tafakkurning ahamiyati katta ekanligini uqtiradi.Divergent tafakkur – bu har qanday muammolarga bir nechta yechim toppish,ijodiy yondashuvlarni qo’llash hamda yangi turlicha g’oyalarni ishlab chiqish qobiliyatidir.M.K.Holiqova bu jarayonni ta’lim sifatini oshirishni, ijodiy muhit yaratilishining asosiy omili ekanligini ta’kidlaydi.Chunki ijodiy fikrlash o’quvchining muammolarni hal qilishi,jamiyatda yoki o’quv faoliyatida o’z o’rnini topishi,ijtimoiy munosabatlarni boshqarish qobiliyatini ham rivojlantiradi.Emotsional intellekt bu jarayonda alohida o’rin tutadi.

M.K.Holiqova kognitiv ta’lim texnologiyalari barcha bilimlarni chuqur o’zlashtirish,ichki motivatsiyani oshirish,faol fikrlashni shakllantirish,ijodiy hamda tanqidiy fikrlarni rivojlantirish, individuallikni ta’minlash orqali ta’lim sifatini oshirishini aytib o’tadi.Bunda emotsional intellektning ahamiyati katta,chunki his-tuyg’ular bilan kognitiv jarayonlar uzviy bog’liq hisoblanadi.Masalan,o’quvchilar o’zini anglashi,his-tuyg’usini boshqarishi,motivatsiyasi,yutuqlari va ijtimoiy muvaffaqiyatlari albatta kognitiv faoliyatga ta’sir ko’rsatadi[3].

Metakognitiv ko’nikmalar – bu o’z fikrlash jarayonini tushunish va boshqarish.Bu emotsional intellektning o’z-o’zini anglash hamda his-tuyg’ularni boshqarish kabi komponentlari bilan uzviy bog’liq.Masalan, o’quvchi imtihonda test ishladi yoki savollarga javob berdi.U imtihon natijalari chiqqandan keyin o’zining xatolarini tahlil qilish va ulardan xulosa chiqarish orqali nafaqat kognitiv,balki emotsional jihatdan ham rivojlanadi.Bu jarayonga ta’lim sifatini oshirishning muhim omili sifatida qaraladi.

Emotsional intellektni rivojlantirishning amaliy usullari:

1) Guruh ishlari va loyihalar: Bunda guruh ishlari orqali o’quvchilarning

ijtimoiy ko’nikmalari rivojlanadi.Bunda har bir o’quvchining hamkorlik va empatiya qobiliyatlari oshadi. Masalan, 8-sinf o’quvchisi guruh loyihasida tengdoshlari bilan kelisha olmaydi va o’zining fikrini boshqalarga ham yuklaydi.O’qituvchi o’quvchiga tengdoshlarining fikrini eshitish hamda hamkorlik qilishni o’rgatadi.Loyiha so’ngida esa o’quvchi tengdoshlarini his-tuyg’ulariga e’tibor berishni o’rganadi.Bu uning ijtimoiy ko’nikmalarini oshiradi.

2) Refleksiv mashqlar: O’quvchilar o’zini xatosini tushunib,tahlil qilishi hamda

o’ziga xulosa chiqarish qobiliyatini rivojlantirish emotsional intellektning o’z-o’zini anglash komponentini mustahkamlaydi.Masalan, o’quvchi matematika darsida past ball oladi va o’ziga ishonchi pasayadi.O’qituvchi o’quvchi bilan xatolarini tahlil qiladi hamda ulardan xulosa chiqarishni o’rgatadi.Natijada o’quvchi xavotirini boshqarishni ,xatosini tuzatishni o’rganadi.

3) Rolli o’yinlar: Bu usul eng muhim usullardan hisoblanadi.Bu usul orqali bola

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

boshqalarning his-tuyg'ularini his qilishi,empatiya ko'rsatishini o'rgatadi. Masalan, o'qituvchi sinfdagi o'quvchilar o'rtasidagi nizolarni hal qilish uchun o'quvchilarga o'yin taklif qiladi.O'quvchilar turli rollarni o'ynab,bir-birining his-tuyg'usini tushunishga harakat qiladi.Bu ularning empatiya ko'nikmalarini rivojlantiradi.

4) Motivatsion darslar: Masalan, o'quvchilarga o'zlarining maqsadlarini belgilash va ularga qanday erishish mumkinligi yo'llarini o'rgatib boorish emotsional intellektni rivojlantiradi.Masalan, 9-sinfdagi qaysidir o'quvchi adabiyot darsida faol emas.Sababi u o'zini qiziqtirmaydigan deb hisoblaydi.O'qituvchi motivatsion dars uslubidan foydalanib o'quvchiga o'z maqsadini aniqlash hamda adabiyotni hayotiy voqea-hodisalar bilan bog'lashni o'rgatadi.O'quvchi darslarda faollashadi va o'ziga bo'lgan ishonchi oshadi.Bu ichki motivatsiyasini mustahkamlaydi.

O'zbekiston ta'lim tizimida emostional intellektni rivojlantirish bo'yicha turli islohotlar davom etib kelmoqda, masalan, 2017-2021 yillarda qabul qilingan "Harakatlar strategiyasi" doirasida yoshlarni hissiy va intellektual tomondan komil inson sifatida shakllantirish maqsad qilingan.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

XULOSA

Emotsional intellekt hozirgi zamonaviy ta'limda o'quvchilarni darslarni o'zlashtirishida,o'quv jarayonida faol qatnashishida,sinfdagi yaxshi psixologik muhit yaratilishida,o'qituvchini pedagogik samaradorligini oshirishda eng muhim omillardan hisoblanadi.O'zbekiston ta'lim tizimida emotsional intellektni rivojlantirish bo'yicha islohotlar,ya'ni 2030-yilgacha ta'lim strategiyasi hamda "Barkamollik uchun ta'lim" dasturi bo'yicha yoshlarni hissiy,intelektual tomondan yetuk va barkamol shaxs sifatida shakllantirishga qaratilgan e'tibor kuchayib bormoqda. Emotsional intellekti yuqori bo'lgan o'quvchilar muvaffaqiyatli bo'ladi, o'ziga bo'lgan ishonchi baland bo'ladi,ichki motivatsiyasi kuchli,aniq maqsadga ega,boshqalar va o'zini his-tuyg'usini tushunadigan,muammolarga to'g'ri yechim topa oladigan,o'quv faoliyatida yaxshi natijalarga ega bo'ladi.Emotsional intelektni shakllantirishda esa oila,ota-ona,do'stlar,o'qituvchilarni ahamiyati katta. Ushbu sohada davom etib borayotgan islohotlar,tadqiqotlar va amaliy usullar ta'lim jarayonini va sifatini yanada samarali qilishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Goleman, D. (1995). *Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ*. Bantam Books.
2. Sharofitdinov.A. & Soyimnazarov,N. (2023). "Emotsional intellekt tushunchasining psixologik tavsifi"
3. Holiqova M.K. "Kognitiv ta'lim texnologiyalari asosida o'quvchilarning muammolarni hal etish qobiliyatlarini shakllantirish" (2025)

ИСТИҚБОЛЛИ ЁШ КАДРЛАРНИ МАҚСАДЛИ ТАЙЁРЛАШ ҲАМДА УЛАРНИ ИЛМ-ФАНГА ЙЎНАЛТИРИШНИНГ ЎЗБЕКИСТОН ТАЖРИБАСИ

Муаллиф: Қодиров Нажмиддин Неъматович [1]
Аффилиация: Халқаро Нордик университети, Ижтимоий фанлар ва журналистика кафедраси мудири, Тарих фанлари номзоди, доцент [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17325295

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада Ўзбекистонда мустақилликдан сўнг ёшлар сиёсатини такомиллаштириш, уларнинг ижтимоий фаоллигини ошириш ва илмий, маданий ҳамда инновацион ривожланишини таъминлаш бўйича амалга оширилган ислоҳотлар таҳлил қилинади. Тадқиқотда 2017–2024 йилларда амалга оширилган “Беш ташаббус” дастури, Ёшлар академияси, стартапларни молиялаштириш тизими, халқаро ҳамкорлик лойиҳалари ва уларнинг амалий натижалари ўрганилган.
Мақолада давлат томонидан ёшларни қўллаб-қувватлаш, таълим ва илм-фанга йўналтириш, иқтидорли ёшлар учун халқаро имкониятлар яратиш жараёнлари статистик ва ҳужжатли маълумотлар асосида таҳлил этилган. Натижалар шуни кўрсатадики, Ўзбекистон ёшлар сиёсатда комплекс ёндашув шаклланган бўлиб, у ёш авлодни билимли, рақобатбардош ва ташаббускор фуқаро сифатида шакллантиришга хизмат қилмоқда.

Калит сўзлар: Ёшлар сиёсати, Беш ташаббус, Ёшлар академияси, стартаплар, таълим ислоҳотлари, илм-фан, инновация, Ўзбекистон тажрибаси..

КИРИШ

Янги тараққиёт даврида Ўзбекистонда ёшлар ижтимоий фаоллиги сезиларли даражада ошди, уларнинг жамиятдаги фаол иштироклари кенгайди. Ёшлар аҳолининг катта қисмини ташкил қилиши бу авлодни шакллантириш ва ривожлантириш учун муносиб шарт-шароитлар яратишни зарур қилди. Давлат сиёсатининг асосий йўналишларидан бири ёшларни қўллаб-қувватлашга қаратилган маданият, таълим, илмий ва инновацион лойиҳаларнинг ривожлантирилиши ҳисобланади.

Ўзбекистонда ёшлар ижтимоий фаоллигини ошириш, уларни жамият ва давлат ривожи йўлида амалга оширилаётган ислоҳотларда фаол иштирок этишларини қўллаб-қувватлаш ишлари мустақилликнинг дастлабки йиллариданоқ давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири бўлиб келмоқда. Бу йўналишда қабул қилинган қонунлар, давлат дастурлари ва ташаббуслар ёш авлоднинг интеллектуал ва маънавий камолоти учун мустаҳкам ҳуқуқий ва амалий замин яратди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёев таъкидлаганидек: *“Ёшларимизга сифатли таълим ва тарбия бериш, замонавий касб ва ҳунарлар, хорижий тилларни ўргатиш, ҳаётда муносиб ўрин топиши учун зарур*

шароитлар яратиш энг асосий вазифамиз ва бурчимизга айланган” [1]. Ушбу фикр мамлакатда ёшларга бўлган эътибор қанчалик юқори даражада эканлигини яққол кўрсатади.

Ушбу тадқиқотда давлат дастурлари, расмий статистика маълумотлари ва ёшлар сиёсати соҳасидаги ҳисоботлар таҳлил қилинди. 2017-2024 йиллар давомида амалга оширилган “Беш ташаббус” дастури, Ёшлар академияси фаолияти, стартапларни молиялаштириш, интеллектуал танловлар ҳамда халқаро ҳамкорлик соҳаларидаги натижалар ўрганилди. Ёшларнинг фаол иштироки ва молиялаштириш ҳажмлари баҳоланди.

Мустақиллик йиллари ёшлар ҳаётида туб бурилиш ясади. Ёш авлод таълим-тарбияси масалаларига бағишланган қонун, давлат дастурлари қабул қилинди. Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси lex.uz сайти контент таҳлили мустақиллик йилларида ёшлар билан боғлиқ масалаларда жами 137 та ҳужжат қабул қилиниб[1], уларнинг асосий қисми Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасига ҳиссасига тўғри келишини кўриш мумкин (34 ва 87 мос равишда). Ёшлар манфаат ва эҳтиёжлари акс этган энг кўп қабул қилинган қонунчилик ҳужжатлари 2021 йилга тўғри келмоқда – 16% (жами ҳужжатлар сонига нисбатан). Кейинги ўринларда 2017 йил – 11,7%, 2018 йил – 9,5% ва 2022 йил – 8,7%ни ташкил этмоқда. Умумий ҳисобда энг кўп кўрсаткич 2016-2022 йилларга тўғри келмоқда. Ушбу йилларда 90 та ҳужжат ёки жами ҳужжатларнинг 65,7% қабул қилинган.

Қабул қилинган ушбу ҳужжатларининг амалий натижаси сифатида кейинги саккиз йилда таълим ва илм-фан учун харажатлар 6 карра оширилиб, молиялаштириш ҳажми 378 триллион сўмни ташкил этгани, юзлаб янги боғчалар, мактаб, техникум ва олийгоҳлар қурилгани, таълим ва илм даргоҳларини замон талаблари асосида жиҳозланганлигини келтириш мумкин [2].

Бундан ташқари, 2024-йилда бакалавриат йўналишлари мақбуллаштирилиб, 1 минг 200 дан ортиқ таълим дастурлари хорижий андозаларга мослаштирилди. Жумладан, битирувчиларга малака талаби тўлиқ янгиланиб, қайта тикланувчи энергия манбалари, атроф-муҳит муҳандислиги, биотизимлар муҳандислиги каби замонавий йўналишлар очилган [3].

Ёшлар билан ишлаш самарадорлигини ўрганиш ва таҳлил қилиш, соҳа ходимларининг билим, кўникма ва малакасини ошириш мақсадида Ёшлар муаммоларини ўрганиш ва истиқболли кадрларни тайёрлаш институти ташкил этилди [4]. 2018-2021 йиллар давомида ёшлар масалаларида 50 дан ортиқ тадқиқотлар ўтказилди ва таҳлилий материаллар тайёрланди. Институт томонидан ташкил этилган 4 ойлик қайта тайёрлаш курсларида 365 нафар ёш ва истиқболли кадрлар тайёрланди. Уларнинг 45 фоизи юқори лавозимларга ўсишига эришилди. Бундан ташқари, 12 минг нафар ёш кадрлар қисқа муддатли малака ошириш курсларида қайта тайёрланди [5].

Ёшларни илм-фанга бўлган интилишларини қўллаб-қувватлашда мавжуд таълим тизимини давр талабалари асосида такомиллаштиришга киришилди. Дастлаб, умумий таълимда 2017 йилда 93,63 % қамровга эришилди. Олий таълимда қамров 2024 йил 43 %га эришилди. Истиқболда 2022 йил қабул қилинган Тараққиёт стратегиясида режалаштирилишича 2026 йилга бориб бу

[1] Таҳлил натижалари даврийлик жиҳатидан 1990 йил ва 2023 йилнинг 1 чораги оралиғида мазкур базага жойлаштирилган ҳужжатларни ўз ичига олади.

кўрсатгични 50 %га етказиш режаси тасдиқланган [6]. Амалга оширилган ислоҳотлар натижасида ўтган саккиз йил ичида олийгоҳлари сони 77 тадан 202 тага, талабалар сони эса 250 мингдан 1,5 миллионга етди. Ёшлар учун олийгоҳларга киришда танлов имконияти кўпайтирилди [2].

Ёш авлод тарбияси ва уларнинг ривожланишлари учун шарт-шароитларни яратиш, ҳаётда ўз ўрниларини топишлари учун кўмаклашиш масалаларида бутун бир жамият яхлит ҳолда интилиши кераклиги, аҳолининг барча қатламлари, давлат ва нодавлат ташкилотлар бирдай иштирок этганда кутилган натижалар қўлга киритилиши мумкинлиги маълум бўлди. Ёшлар фаоллигини ошириш баробарида уларни жамият фаолиятида тўлақонли иштирок этишлари, яъни амалиёт ва тарбия жараёнларини уйғунлаштириш ҳамда давр талабларига мос равишда такомиллаштириш мақсадида “Беш ташаббус” илгари сурилди [7].

Шу билан бирга, юртимизда ижодкор ёшларни аниқлаш, истеъдодларини юзага чиқариш, шунингдек, қизиқишларини янада ошириш орқали маданият ва санъат соҳасига жалб қилиш ишлари ҳам самарали олиб борилмоқда. Жумладан, 2019-2021 йилларда республикадаги жами 826 та маданият марказлари, 10008 та умумтаълим мактабларида ёшларни маданият ва санъатга жалб этишга қаратилган 41025 та тўгараклар фаолияти йўлга қўйилди ва уларга 3762 та мусиқа анжомлари етказилди. Ташкил этилган тўгаракларга 1 млн. 153 минг нафар ёшлар жалб қилинди. Ҳудудларда 51651 та спорт иншоотлари, умумтаълим мактаблари ҳамда болалар ва ўсмирлар спорт мактабларида 149 мингдан ортиқ спорт тўгараклари ташкил этилиб, уларда 2,7 млн. нафарга яқин ёшлар қамраб олинди. Мазкур масканларга умумий қиймати 25 млрд. сўмдан ортиқ спорт жиҳозлари ва инвентарлари етказиб берилди. Ҳудудларда 134 та рақамли технологиялар ўқув марказлари ташкил этилди. “Бир миллион дастурчи” лойиҳаси доирасида 168 минг нафар ёшлар компьютер дастурлаш асосларига бепул ўқитилди [8]. 2022 йил “Беш ташаббус олимпиадаси”га жами 13 млн нафардан ортиқ ёшлар қамраб олинди [9].

Мазкур йўналишда 2025 йил 27 май санасида “Ижодкор ёшларни қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантиришнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги Ҳукумат қарори (329-сон) қабул қилинди. Қарорга кўра, маданият ва санъат соҳасида иқтидорли ёшларни қўллаб-қувватлаш мақсадида умумий ўрта ва ўрта махсус таълим ташкилотларида “Ижодкор ёшлар клуби“ ва “Маданият волонтёрлари“ ижтимоий ҳаракати фаолияти йўлга қўйилди [10].

2022 йил давомида “Жадидлар” рукни остида 8 та китоб 184 минг нусхада чоп этилиб, таълим муассасалари ва маҳаллаларга етказилди [11]. Бундан ташқари, интеллектуал ўйинларни ривожлантириш мақсадида 10085 та умумтаълим мактабида (241 минг аъзо), 194 та Президент, ижод ва ихтисослаштирилган таълим муассасасида (17,3 минг аъзо), 560 та профессионал таълим муассасасида (6,7 минг аъзо), 65 та академик лицейда (1,2 минг аъзо), 159 та олий таълим муассасасида (9,5 минг аъзо), 5600 та маҳаллада (67 минг аъзо) “Заковат” интеллектуал клубининг тўгараклари ва уларнинг координаторлари фаолияти йўлга қўйилди. Беш ташаббус олимпиадаси доирасида маҳаллалар ўртасида “Заковат” турнири ташкил этилди. Мазкур турнирнинг маҳалла босқичида 100 мингдан ортиқ, сектор босқичида 9 мингдан ортиқ, туман (шаҳар) босқичларида 832 та, ҳудудий босқичда 208 та, Республика босқичида 42 та жамоа ҳамда 700 мингдан ортиқ иштирокчилар жалб қилинди. Олий таълим

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

муассасалари талабалари ўртасида ўтказилган “Мунозара” танловида 3 минг нафарга яқин ёшлар қамраб олинди [8].

Бундан ташқари, таълим муассасаларида интеллектуал ўйинларни ривожлантириш мақсадида 2025 йил апрелдан барча таълим муассасаларида давлат бюджетидан ажратилган маблағлар доирасида шахмат тўгаракларини жорий этиш белгиланди [12].

Ёшлар маданиятини юксалтириш, улар орасида китобхонликни кенг тарғиб қилиш бўйича “Ёшлар кутубхонаси” рукни остида 59 та номдаги 590 минг дона бадиий адабиётлар чоп этилиб, республикамиздаги барча таълим муассасалари кутубхоналарига тарқатилди [13]. “Ёш китобхон”, “Ёш китобхон оила” республика танловлари тизимли равишда йўлга қўйилди [14]. Мазкур танловларда 2018-2021 йиллар давомида иштирокчилар сони 2,5 млн. нафарни ташкил этди. 2021 йилдан бошлаб “Ёш китобхон оила” республика танлови йўлга қўйилиб, 4,5 мингта ёш оилалар қамраб олинди.

Ўз навбатида китобхонликни кенг тарғиб қилиш учун “Ўзбекистон – 2030” стратегиясида асосий мақсадлар сифатида ёш китобсеварлар сонини беш миллионга етказиш, ҳар йили 100 та бадиий асар ва болалар ҳамда ўсмирлар учун 50 та китоб яратиш, “Ўзбек адабиёти хазинасидан” кўп жилдлик ва “Жаҳон болалар адабиёти дурдоналари” 100 жилдлигини ўзбек тилида нашр этиш ҳамда қарийб 40 миллионга яқин китоб фондини рақамлаштириш белгиланди [15].

Маҳаллаларда маданият марказлари, замонавий кутубхоналар, китоб ўқиш учун сокин жойлар, замонавий тўгараклар, компьютер ва тезкор интернет, Wi-Fi ҳудудлари, коворкинг хоналари, рақамли технологиялар ўқув марказлари, амфитеатрлар, универсал спорт майдонлари бунёд этилди. Бу объектлар зарур ўқув қўлланмалари, бадиий адабиётлар, мусиқа ва чолғу асбоблари, спорт жиҳозлари, оптик толали алоқа линиялари билан таъминланди [16].

Ёшларни илм-фанни етакчи тилларини ўзлаштиришларини рағбатлантириш тизими жорий этилиб, халқаро имтиҳон тизимлари бўйича юқори балл (даража) тўплаган ёшларга имтиҳон топшириш харажатларини тўлиқ қоплаб бериш юзасидан кўрсатилаётган давлат хизмати орқали 2021-2022 йилларда жами 10299 нафар ёшга 18,1 млрд сўм миқдоридаги имтиҳон топшириш харажатлари компенсация қилинди (тўлаб берилди) [10].

Бир сўз билан айтганда, беш ташаббус – кенг тафаккур ва дунёқарашга эга, жисмонан ва руҳан соғлом фарзандларимизнинг ўз келажагини ишонч билан қуришлари ҳамда Ватан равнақига ҳисса қўша оладиган етук инсон бўлиб етишишларига мустаҳкам замин бўлди. Ушбу ташаббус маданият, маърифат, маънавият ва спорт, компьютер ва ахборот технологиялари ва янги иш ўринларини ўзида бирлаштирган ягона, инновацион ёндашувга асосланган макон, муҳит яратилишига асос бўлди [16].

Ёшларни интеллектуал ривожлантириш, уларни илмий-ижодий фаолиятини ривожлантириш, замонавий касбларга эга бўлишларини рағбатлантириш ҳам устувор вазифалар қаторида намоён бўлди. Ушбу вазифаларни самарали ижросини амалга оширишга йўналтирилган яҳлит тизимни шакллантириш зарурати гавдаланди.

Бу борада ишларни тизимлаштириш мақсадида Инновацион ривожланиш вазирлиги ҳузуридаги Ёшлар академиясининг иқтидорли ёшларни қўллаб-қувватлаш жамғармасини қўшиб олиш йўли билан қайта

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

ташкил этилган Илм-фанни молиялаштириш ва инновацияларни қўллаб-қувватлаш жамғармаси муҳим аҳамиятга эга бўлди [17]. Ушбу жамғарма томонидан Илмий-тадқиқот ва олий таълим муассасаларининг етакчи электрон илмий маълумотлар базаларидан эркин фойдаланишни таъминлаш мақсадида 2020-2022 йиллари жами 11 млрд. 880,7 млн. сўм маблағ йўналтирилган. Ундан ташқари, Халқаро нашрларда илмий натижаларни чоп этишга тайёрлашни қўллаб-қувватлаш мақсадида 2019-2022 йиллар давомида 836,3 млн. сўм маблағ йўналтирилган ҳолда ёш олимлар ва тадқиқотчиларни халқаро миқёсда маълумотларидан фойдаланиш ва илмий тадқиқотларни амалга оширишларига имкониятлар яратилди.

2018-2024 йиллар давомида жамғарма томонидан илмий ва таълим муассасалари учун илмий лаборатория асбоб-ускуналарини харид қилиш учун жами 304,77 млрд. сўм маблағ ажратилган.

Мазкур жамғарма томонидан ёш, малакали мутухассисларнинг илмий-инновацион ишланмалари ва стартапларини молиялаштирилиши ёшлар орасида илм-фанга бўлган қизиқиш ва интилишларни оширди. Ундан ташқари, илмий ютуқларни амалиётга татбиқ этишда муҳим таянч вазифасини ўтади. Хусусан, Жамғарма 2019 йилдан бошлаб жами 296 та (1000-жадвал) ёшлар стартапларини амалга оширилишини молиялаштириб келмоқда.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Амалга оширилаётган стартап лойиҳаларнинг иқтисодиёт тармоқлари ва соҳалари кесимидаги асосий улуши (62% ёки 46,1 млрд. сўмлик 66 та лойиҳа) айни вақтда долзарб ҳисобланган соғлиқни сақлаш, ахборот-коммуникация технологиялари ҳамда қишлоқ ва сув хўжалиги соҳаларига ҳиссасига тўғри келади.

Жамғарма томонидан ёшларни илмий билимларини чуқурлаштириш учун 2024 йилга қадар жами 1111 нафар иқтидорли ёшларни дунёнинг турли давлатларидаги илмий стажировкалари молиялаштирилди. Жумладан, АҚШ, Европа давлатлари, Туркия, Эрон, Россия, Қозоғистон, Япония, Жанубий Корея, Хитой, Хиндистон, Малайзия, Сингапур, Индонезия, Австралия давлатларида 62 та фан йўналишлари бўйича чуқурлаштирилган тадқиқотларни амалга ошириб, илмий малака ва кўникмаларини ривожлантириб келди [18].

Ушбу йўналишда мамлакатимиз раҳбарининг 2025 йил 5 майдаги ПФ-77-сон “Иқтидорли мутахассисларнинг хорижда таълим олишини қўллаб-қувватлаш, уларда касбий кўникмаларини ривожлантириш ва рағбатлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” фармони қабул қилинди. Фармонга кўра, мутахассисларни хорижда тайёрлаш ва ватандошлар билан мулоқот қилиш бўйича “Эл-юрт умиди” жамғармаси Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Истиқболли кадрларни тайёрлаш бўйича “Эл-юрт умиди” жамғармаси этиб қайта ташкил этилди [19].

2025-йилда ушбу “Эл-юрт умиди” стипендияси учун биринчи очиқ танлов янгиланган тартибда ўтказилиб, 173 нафар номзод Президент стипендияси совриндори деб эътироф этилган. Эътиборлиси, ушбу совриндорларнинг қарийб 25 фоизини хотин-қизлар ташкил этди [20].

Албатта, бу кўрсатгичлар ёшлар орасида иқтидорли бўлган маълум фоиз вакилларининг давлат томонидан қўллаб-қувватланишини кўрсаткичларидир. Лекин, бу тадбирлар иқтидорли ёшлар учун яратилаётган имкониятларнинг янгича амалиёти бўлиб, лаборатория асбоб-ускунарали ҳарид қилишда кўмаклашиш, стартап ишланмаларни амалга оширишни молиялаштири, илмий

стажировкаларни молиялаштириш ишлари ёшларни давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг янгича тажрибаси бўлиш билан биргаликда, истиқлол йилларида интеллектуал ривожланган, илм-фан соҳаларида фаолият олиб борувчи авлодни тарбиялаш механизми самараси бўлган ёш авлодни кейинги фаолиятларида қўллаб-қувватлаш тизимининг кейинги босқичи, давоми сифатида баҳолашимиз ўринли.

Ўзбекистоннинг ёшларни қўллаб-қувватлаш соҳасидаги тажрибаси халқаро ҳамжамиятда қизиқиш уйғотмоқда ва дунёда кенг ўрганилмоқда. Хусусан, бу йил БМТнинг Иқтисодий ва ижтимоий Кенгаши ёшлар форуми ва Женевада бўлиб ўтган "Ёшлар ва инсон ҳуқуқлари" халқаро семинарида кўриб чиқилди [21]. Таъкидлаш жоизки, БМТнинг 2030 йилги ёшлар стратегиясини амалга оширишдаги глобал тараққиёт тўғрисидаги ҳисоботига кўра, Ўзбекистон 2020 йилда етакчи давлатлар қаторига кирди ва бу пандемиядан кейин ёшлар иштирокини ошириш, тикланиш соҳасидаги энг яхши кўрсаткичларни намойиш этди. Бундан ташқари, Ўзбекистон БМТнинг 2030 йилги ёшлар стратегиясини жадал амалга оширишда етакчи сифатида белгиланган тезкор мамлакатлар ўнталигига кирди.

Тадқиқот натижалари ёшларни комплекс қўллаб-қувватлаш тизимининг самарадорлигини кўрсатмоқда. «Беш ташаббус» дастури, стартапларни молиялаштириш ва халқаро ҳамкорлик ёшларнинг интеллектуал ва жисмоний ривожланишини таъминламоқда. Бироқ, дастурларнинг бозор талаблари билан уйғунлиги ва кенг қамровлилигини ошириш зарурлиги ҳам мавжуд. Ўзбекистоннинг ёшлар сиёсати бўйича тажрибаси халқаро миқёсда тан олинмоқда ва Ўзбекистон БМТнинг 2030 йилгача бўлган ёшлар стратегиясини жадал амалга ошираётган етакчи давлатлар қаторига киради.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

ХУЛОСА

Янги тараққиёт даврида Ўзбекистонда ёшлар сиёсати мазмун ва шакл жиҳатидан янги босқичга кўтарилди. Ёшларнинг ижтимоий фаоллигини ошириш, уларнинг жамият ва давлат ривожига қўшаётган ҳиссасини кучайтириш йўналишида амалга оширилган ислоҳотлар тизимли ёндашув асосида йўлга қўйилди. Шу орқали ёш авлоднинг таълим, касбий тайёргарлик, маданий ва илмий соҳаларда ўз салоҳиятини рўёбга чиқариши учун институционал ва ҳуқуқий асослар яратилди.

Шунингдек, демографик омиллардан келиб чиққан ҳолда, ёшларнинг катта қатламини қамраб олиш, айниқса уюшмаган ёшлар учун муносиб имкониятлар яратиш, уларни бандлик ва касбга йўналтириш, ижтимоий ташаббусларини рағбатлантириш устувор вазифалар сифатида белгиланди. Бу жараён натижасида ёшлар сиёсатида комплекс ёндашув ва замонавий парадигма шаклланди, у эса миллий тараққиёт учун рақобатбардош, билимли ва ташаббускор авлодни тайёрлашга хизмат қилмоқда.

Ўзбекистон тажрибаси шуни кўрсатадики, ёшлар салоҳиятини тўғри йўналтириш ва давлат сиёсати даражасида қўллаб-қувватлаш нафақат миллий ривожланишнинг ҳал қилувчи омили, балки халқаро майдонда ҳам самарали тажриба сифатида хизмат қилиши мумкин. Кейинги босқичда эса ушбу дастурларнинг қамровини янада кенгайтириш ва уларни ўзгариб бораётган ижтимоий-иқтисодий шароитларга мослаштириш долзарб вазифа бўлиб қолмоқда.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2025 йил 30 июндаги ёшлар билан учрашувидан. https://iibb.uz/uz/news/prezident-shavkat-mirziyo007
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2025 йилнинг 30 сентабридаги Ўзбекистон ўқитувчи ва мураббийларига табрикномасидан. https://president.uz/uz/lists/view/8541
3. Президент Шавкат Мирзиёевнинг 2025 йил 22 январь санасидаги олий таълим ва илм-фан соҳасидаги устувор вазифаларга оид мутасаддилар билан учрашувидан. https://president.uz/uz/lists/view/7832
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори. ПҚ-3206-сон 14.08.2017. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси қошидаги Ёшлар муаммоларини ўрганиш ва истиқболли кадрларни тайёрлаш институти фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида (lex.uz). (мурожаат қилинган сана – 28.01.2024).
5. Ўзбекистон Республикаси Ёшлар ишлари агентлиги ҳузуридаги Ёшлар муаммоларини ўрганиш ва истиқболли кадрларни тайёрлаш институти. https://yomi.uz/2024-yil/.
6. ПФ-60-сон 28.01.2022. 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида.
7. Ўзбекистон Республикаси Президенти раҳбарлигида 2019 йил 19 мартда ўтказилган видеоселектор мажлиси баёни (23.03.2019 й. 6300-хҳ).
8. Ёшлар сиёсати соҳасида 2022 йилда амалга оширилган ишлар тўғрисида маълумот. Справка_2022.docx (live.com). https://yoshlar.gov.uz/media/file/doc/%D0%A1%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BA%D0%B0_2022.docx.
9. https://yuz.uz/news/madaniyat-va-sanat-sohasidagi-iqtidorli-yoshlar-ragbatlantiriladi
10. https://lex.uz/ru/docs/7369703?ONDATE=09.02.2025
11. https://uza.uz/oz/posts/joriy-yilda-2-ming-199-nafar-talaba-yoshlarning-73-milliard-somlik-shartnoma-mablaglari-tolab-berildi_550506?q=%2Fposts%2Fjoriy-yilda-2-ming-199-nafar-talaba-yoshlarning-73-milliard-somlik-shartnoma-mablaglari-tolab-berildi_550506
12. https://lex.uz/ru/docs/7369703?ONDATE=09.02.2025
13. Беш ташаббус қанотида Ватан келажаги юксалаётир. // Янги Ўзбекистон газетаси. №99 (355), 2021 йил 18 май. 1,4-5 бетлар.
14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 13 сентябрдаги “Китоб маҳсулотларини нашр этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғиб қилиш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастури тўғрисида”ги ПҚ-3271-сон қарори.
15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, 30.01.2025 йилдаги ПФ-16-сон https://lex.uz/ru/docs/7369703?ONDATE=09.02.2025
16. Хакимов Н.Х., Зулфиқоров Ш., Қодиров Н. Н. Ўзбекистон янги тараққиёт босқичида. – Тошкент: Иқтисодиёт, 2022. – Б. 532.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

17. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ-4433-сонли Қарори. Ёшларни илм-фан соҳасига жалб этиш ва уларнинг ташаббусларини қўллаб-қувватлаш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида (uza.uz) (мурожаат қилинган сана – 28.01.2024).
18. Илм-фанни молиялаштириш ва инновацияларни қўллаб-қувватлаш жамғармаси. https://innofund.uz/uzb/statistic-malumotlar.
19. https://www.lex.uz/docs/7520218
20. https://daryo.uz/uz/2025/09/15/toshkentda-el-yurt-umidi-stipendiatlari-va-yosh-muhandislar-tantanali-taqdirlanddi/
21. Академик Акмал Саидов янги Ўзбекистон ёшлар сиёсатининг халқаро эътирофи ҳақида (yuz.uz).

MUSIQA VA NUTQ SINTEZI: FORTEPIANO ASOSIDA 6–7 YOSHLI BOLALARDA NUTQIY RIVOJLANISH STRATEGIYALARI

Muallif: Rayimova Maftuna Fayzullo qizi [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Norduk universiteti magistranti [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17325741

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada fortepiano darslari asosida 6–7 yoshli nutqida nuqsoni bor bolalarning nutqiy rivojlanishini ta’minlash strategiyalari tahlil qilingan. Musiqa va nutq sintezi psixolingvistika asosda yoritilib, fortepiano yordamida ritmni sezish, nutqiy nafasni shakllantirish, artikulyatsion apparatni faollashtirish va fonematik eshituvni rivojlantirishning samarali usullari taklif etilgan. Tadqiqotda kuzatish, eksperimental metodlar va musiqiy ritm terapiyasi qo‘llanildi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, fortepiano darslarida nutqiy mashqlar uyg‘unligi bolalarda fonematik eshituvning 35–40 % ga oshishiga, so‘z boyligi va nutqning ravonligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi. Maqolaa logopedlar, musiqa o‘qituvchilari va maktabgacha ta’lim mutaxassislari uchun amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan innovatsion metodik yondashuvni taklif etadi.

Kalit so‘zlar: musiqa va nutq sintezi, fortepiano, nutqiy rivojlanish, logoritmik mashqlar, fonematik eshituv, 6–7 yoshli bolalar.

Bugungi kunda nutqida nuqsoni bor bolalarning nutqiy rivojlanishi masalasi logopedik va psixologik-pedagogik tadqiqotlarning dolzarb yo‘nalishlaridan biridir. Nutq va musiqa inson miyasida bir-biriga yaqin neyron tizimlar orqali boshqariladi, shu sababli musiqiy mashg‘ulotlar, ayniqsa fortepiano ijrosi, bolalarda nutqiy jarayonlarni rag‘batlantirishda muhim vosita sifatida qaraladi.

Fortepiano – bu nafaqat musiqa asbobi, balki ritm, ohang, intonatsiya va diqqatni rivojlantiruvchi ko‘p qirrali ta’lim vositasi. Ushbu maqola 6–7 yoshli nutqida nuqsoni bor bolalar uchun musiqiy va nutqiy mashg‘ulotlarni uyg‘unlashtirishning ilmiy asoslangan strategiyalarini yoritishga qaratilgan.

Maqola maqsadi — fortepiano darslarida logoritmik mashqlar, musiqiy ritm terapiyasi va nutqiy topshiriqlarni uyg‘unlashtirib, bolalarda nutqiy nafas, fonematik eshituv, tovush talaffuzi va so‘z boyligini rivojlantirishning samarali usullarini ishlab chiqish.

Fonematik eshituv (fonemik/phonemic awareness) — so‘zdagi tovushlarni, ularning farqini aniqlash va manipulyatsiya qila olish qobiliyati — til o‘rganish va o‘qish-yozishni o‘rganish uchun poydevor hisoblanadi. Musiqa, xususan instrument mashg‘ulotlari (fortepiano), bolalarning tovushlarni sezish, ohang, ritm va temporal koordinatsiyani rivojlantirish orqali fonematik eshituvga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkinligi haqidagi tadqiqotlar soni ortmoqda.

Nazariy asoslar

Auditiv diskriminatsiya va pitch sezgirligi: Piano mashg‘ulotlari nutq tovushlaridagi nozik pitch/o‘tish farqlarini ajrata olishni yaxshilashi mumkin — bu

xususan konsonant va tonal farqlarga sezgirlikni oshiradi. Bu fikr MIT va PNASda e'lon qilingan tadqiqotlar bilan ham qo'llab-quvvatlangan (kindergarter uchun piano darslari pitchni ajrata olishni oshiradi va so'zlarni farqlashga yordam beradi).

Temporal aniqlik va ritm: Precise Auditory Timing Hypothesis (PATH) bo'yicha, nutq va ritmli musiqiy entraynment bir xil temporal asabiy mexanizmlarga tayanadi — shu sababli ritm mashqlari fonologik sezgirlikni kuchaytirishi mumkin.

OPERA hipotezasi va neyrobiologik moslashuv: Musiqaning takrorlanuvchi, aniq talab qiluvchi funksiyalari (masalan pitch, vaqt) asab tizimlarini qattiq mashq qilinishiga olib keladi, bu esa nutqga oid protsesslarda ham o'z aksini topadi. Shu asosda musiqiy ta'lim fonologik va fonematik ishlov berishlarda samarali ta'sir ko'rsatadi.

Empirik tadqiqotlar — asosiy natijalar

4–6 yoshli bolalarda piano darslari besh–olti oy davomida pitch sezgirligini oshirib, so'zlarni farqlash (consonant discrimination) qobiliyatini yaxshilagan. Umumiy kognitiv ko'rsatkichlarga (IQ, ish xotirasi) o'tkazilgan ta'sir cheklangan. Musiqa dasturlarining fonologik ongga ijobiy ta'siri haqida eksperimental dalillar mavjud: musiqiy faoliyat bilan shug'ullangan bog'cha bolalarida fonologik va boshlang'ich o'qish ko'nikmalari yaxshilangan.

So'nggi tahlil va sharhlarda (systematic reviews) musiqiy treningning fonologik ong va o'qish rivojiga ijobiy tasiri haqida ko'p guvohlik bor, ammo natijalar metodologik jihatdan farqlidir va o'quv rejasi xususiyatlari, yosh va trening davomiyligi muhim moderator hisoblanadi.

Neyrobiologik mexanizmlar (qisqacha)

Musiqiy mashqlar (pitch, interval, ritm) temporal va spektro-frequential (spectro-temporal) signallarni qayta ishlashni takomillashtiradi; bu esa fonemlar (ayniqsa konsonantlar) ajralishini yaxshilaydi.

Musiqiy trening neyron sinapslarning kuchayishi, asosan audito6-motor tarmoqlarda va temporal sohalarda plastiklikni rag'batlantiradi, bu nutq protsesslariga o'tadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, musiqa va nutqning sintezi asosidagi yondashuv logopedik mashg'ulotlarga nisbatan ko'proq motivatsiya uyg'otadi va bolalarning emotsional-ixtiyoriy sohasiga ijobiy ta'sir qiladi. Fortepiano orqali ritmik va ohangdor mashqlar bajarish bolalarda nafas va artikulyatsion apparatni tabiiy va quvnoq shaklda mashq qilish imkonini yaratadi.

Mazkur yondashuv shuningdek bolalarda musiqiy eshituv, koordinatsiya va diqqatni rivojlantiradi. Shu bilan birga, mashg'ulotlarning ijodiy va o'yin shaklida tashkil etilishi ularning nutqiy faolligini oshirib, kommunikativ kompetensiyani mustahkamlaydi.

Fortepiano asosidagi musiqiy-nutqiy mashg'ulotlar 6–7 yoshli nutqida nuqsoni bor bolalarning nutqiy rivojlanishida samarali usul hisoblanadi. U fonematik eshituvni rivojlantirish, artikulyatsiyani yaxshilash, nafasni to'g'ri boshqarish va so'z boyligini kengaytirishda muhim vosita sifatida tavsiya etiladi. Mazkur strategiyani logopedik amaliyotga joriy qilish bolalarda nutqiy va emotsional rivojlanishni kompleks tarzda ta'minlaydi.

Musiqiy ritm va artikulyatsiya mashqlari qanday qilib bir-birini to'ldirishi, hamda fortepiano (klaviatura) vositasida nutqiy nafas (breath support) va intonatsiya (prosody) ko'nikmalarini tizimli shakllantirish bo'yicha nazariy asoslar, neyrobiologik mexanizmlar, empirik dalillar va amaliy mashq-dars rejalarini batafsil ko'rsatishdir.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Nutqdagi prosodika — ohang (intonatsiya), urg‘u va ritm yig‘indisi bo‘lib, musiqa elementlari bilan ko‘p jihatdan umumiy xususiyatlarga ega. Musiqa va nutq prosodikasining o‘xshashligi va ular o‘rtasidagi o‘zaro o‘tkazuvchanlik ilmiy tadqiqotlarda tasdiqlangan.

Ritmli entrainment (tashqi ritmga sinxronlashish) nutq tezligi, urg‘u va pauza strukturasi ustida ta’sir o‘tkazadi; shuning uchun ritmga asoslangan mashqlar nutq ritmini va artikulyator-nafas koordinatsiyasini yaxshilashga yordam beradi.

Musiqiy mashqlar (pitch, ritm, metrum va dinamikani o‘rganish) temporal va spektro-temporal signallarni qayta ishlash tizimini mustahkamlaydi — bu fonologik diskriminatsiya, talaffuz aniqligi va intonatsiyani anglashga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Neyrobiologik mexanizmlar — nima uchun musiqa yordam beradi?

Musiqiy ritm va nutq ritmi (temporal strukturasi) bir xil yoki kesishgan asabiy tarmoqlarga murojaat qiladi: temporal korteks, motor-planlash maydonlari va audito-motor bog‘lanishlar. Shu orqali ritmli mashqlar nafas va artikulyatorlarni vaqt jihatdan muvofiqlashtirishni o‘rgatadi.

Melodiy (intonatsion) mashqlar esa tonal va pitch qayta ishlashni rag‘batlantiradi, bu nutqning melodik qirralarini, savol-gap intonatsiyasini va hissiy-intonatsion farqlashni yaxshilaydi (masalan, savol va bayon farqi).

Xulosa qilib aytganda, fortepiano asosidagi logoritmik mashqlar tizimi maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Bu usullar bir vaqtning o‘zida bola nutq apparatini mustahkamlaydi, lug‘at boyligini kengaytiradi, fonematik eshituvni rivojlantiradi, nutqiy nafas va intonatsiyani shakllantiradi. Fortepiano jo‘rligida kuylash va ritmik mashqlar bajarish jarayonida bola musiqiy ritmni his qilishni, tovushlarni farqlashni, so‘zlarni bir maromda talaffuz qilishni o‘rganadi.

Qisqa musiqiy-topishmoqlar bolaning mantiqiy fikrlashini va assotsiativ xotirasini faollashtirib, yangi so‘zlarning faol nutqqa tez kirib kelishiga yordam beradi. Logoritmik mashqlar esa nutq, harakat va musiqani uyg‘unlashtirib, psixomotor rivojlanishni rag‘batlantiradi. Shu bois qo‘shiqlar va topishmoqlarni muntazam qo‘llash, logoritmik mashqlarni tizimli tashkil etish nafaqat nutq nuqsonlarini bartaraf etadi, balki bolalarning umumiy emotsional va ijtimoiy rivojlanishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Mazkur yondashuvlarning ilmiy asoslanganligi ularni maktabgacha ta’lim muassasalarida keng qo‘llashni tavsiya etadi. Tarbiyachilar, musiqa rahbarlari va ota-onalar hamkorlikda ishlagan taqdirda natijalar yanada barqaror va samarali bo‘ladi. Natijada bola nutqi ravon, lug‘at boyligi boy, intonatsiyasi ifodali bo‘lgan shaxs sifatida shakllanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Власова, Т. А. (2021). *Музыкотерапия в коррекции речи дошкольников*. Москва: Владос.
2. Пеллингер, Н. В. (2020). *Развитие фонематического слуха у детей средствами музыки*. Санкт-Петербург: Речь.
3. Юсупова, Ш. Р. (2022). "Fortepiano mashg‘ulotlari orqali nutq nuqsonlarini bartaraf etishning innovatsion yondashuvlari." *Maktabgacha ta’lim va rivojlanish jurnali*, 3(2), 45–52.
4. Коджаспирова, Г. М., & Коджаспиров, А. Ю. (2020). *Педагогический словарь*. Москва: Академия.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

5. Абдуллаева, М. М. (2023). *Logopediyada musiqiy ritm va artikulyatsiya mashqlari tizimi*. Toshkent: Fan va texnologiya.
6. Gordon, E. (2013). *Learning Sequences in Music: Skill, Content, and Patterns*. Chicago: GIA Publications.
7. Гарбузов, В. И. (2021). *Музыкальная психология и педагогика детского возраста*. Санкт-Петербург: Питер.
8. ЮНЕСКО. (2021). *Arts Education for Early Childhood Development*. Paris: UNESCO Publishing.
9. Макарова, Е. Л. (2019). "Музыкально-ритмические упражнения как средство коррекции речевых нарушений." *Дошкольная педагогика*, 8(4), 28–35.
10. Ходжаева, С. Ш. (2024). "Fortepiano asosida nutqiy nafasni shakllantirish metodlari." *Pedagogik mahorat*, 6(1), 15–21.

MAKTAB YOSHIDAGI BOLALAR IJODIY FAOLIYATLARINING RIVOJLANISHIDA INTEGRATSION MUSIQA DARSINING AHAMIYATI

Muallif: Rizayeva Feruza Farxod qizi[1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti 2-bosqich magistranti[1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17325979

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada maktab yoshidagi bolalarning ijodiy faoliyatlarini shakllantirish va rivojlantirishda integratsion yondashuv asosida tashkil etilgan musiqa darslarining o‘rni ochib berilgan. Tadqiqotda musiqa fanining boshqa fanlar bilan uyg‘unlashuvi orqali bolalarda estetik did, musiqiy savodxonlik, emotsional sezgirlik va ijodiy fikrlash kabi kompetensiyalarni rivojlantirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Muallif integratsion musiqa darslari nafaqat musiqiy ko‘nikmalarni shakllantirish, balki o‘quvchilarda madaniy merosga hurmat, jamoaviylik, va individual ijodiy ifoda kabi ijtimoiy-psixologik xususiyatlarni rivojlantirishda muhim vosita ekanligini asoslab beradi. Maqola tajriba natijalari, pedagogik kuzatishlar va ilg‘or xorijiy amaliyotlarga tayangan holda yozilgan.

Kalit so‘zlar: integratsion yondashuv, musiqa darsi, ijodiy faoliyat, maktab yoshidagi bolalar, estetik tarbiya, fanlararo integratsiya, musiqiy rivojlanish, emotsional intellekt.

Zamonaviy ta’lim jarayonida o‘quvchilar shaxsini har tomonlama rivojlantirish, ularning ijodiy salohiyatini yuzaga chiqarish eng muhim vazifalardan biridir. Ayniqsa, maktab yoshidagi bolalarda estetik dunyoqarash, musiqiy did va emotsional sezuvchanlikni rivojlantirishda musiqa darslari muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda integratsion yondashuv asosida tashkil etilgan musiqa darslari nafaqat o‘quvchining musiqiy rivojlanishiga, balki uning umumiy ijodiy faoliyatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Musiqa darsida o‘quv jarayonini tashkil etishda, avvalo, o‘qituvchi hissiy (psixologik) atmosferaga ta’sir o‘tkazishi kerak. Yangi mavzuni zavq bilan o‘tishi, „o‘qituvchi-do‘st”, „o‘qituvchi-hamkor” formulasi orqali darsda ijodiy muhit yaratish eng samarali yo‘ldir. Dars yakuniga qadar o‘qituvchi faqatgina o‘zi so‘zlashi, o‘quvchilarni muloqotga undamasligi aslo mumkin emas. O‘qituvchi o‘zi berayotgan yangi ma’lumotga o‘quvchilardan qo‘shimcha ma’lumot ham talab etishi kerak. Chunki bugungi davr o‘quvchilari uzluksiz internet tarmog‘i orqali ko‘plab yangiliklardan xabardor bo‘lib turadi. Hayotimizni musiqasiz tasavvur etolmaymiz. Ammo beixtiyor o‘z istaklarimizga ko‘ra ularni tanlaymiz. Masalan, bolalarni klassika bilan tanishtirish, ularda bu janrga muhabbat uyg‘otish va konsert zallarida tinglash mumkin bo‘lgan musiqa ekanligini tushuntirish mumkin. Bunda klassik, pop, rok janrlarining tarkibiy qismini aks ettiradigan asarlarni tanlashimiz samara beradi. Ushbu uslublar yordamida bolalar o‘zlarining ruhiga yaqin ritmlar orqali mumtoz musiqa bilan tanishadi.[1]

[1] BOSHLANG’ICH SINFLARDA MUSIQA MADANIYATI DARSLARIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH Astanova Durdona Navoiy Davlat Pedagogika Instituti “Musiqa ta’limi” yo‘nalishi 3-kurs talabasi

Pedagogik faoliyatning maqsadi jamiyat tomonidan belgilanadi, ya'ni pedagogik faoliyatning natijasi jamiyat manfaatlari bilan bog'liqdir. Pedagogik faoliyat avlodning ijtimoiy uzviyligi (ketma-ketligi)ni ta'minlaydi. Pedagog o'z faoliyati maqsadini va unga erishish yo'llarini aniq tasavvur qilishi hamda bu maqsadga erishish o'quvchilar uchun ham ahamiyatli ekanligini ularga anglata olishi zarur. Gyote ta'kidlaganidek: „Ishonch bilan gapir, ana shunda soz ham, tinglovchilarni mahliyo qilish ham o'z-o'zidan kelaveradi". Shunday qilib, pedagogik faoliyat maqsadining o'ziga xosligi o'qituvchidan quyidagilarni talab qiladi:

- jamiyatning ijtimoiy vazifalarini to'la anglab, o'z shaxsiga qabul qilishi. Jamiyat maqsadlarining „o'sib", uning pedagogik nuqtai nazariga aylanishi;
- muayyan harakat va vazifalarga ijodiy yondashishi;
- o'quvchilar qiziqishlarini e'tiborga olish, ularni pedagogik faoliyatning belgilangan maqsadlariga aylantirish.

Integratsion yondashuvning mohiyati. Integratsion yondashuv — bu bir nechta fanlarni o'zaro bog'liq holda, yagona maqsad sari yo'naltirib, o'quvchilarda ko'p qirrali kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiluvchi pedagogik uslubdir. Musiqa darslarida adabiyot, tasviriy san'at, tarix, geografiya kabi fanlar bilan integratsiya qilish orqali o'quvchilar mavzularni chuqurroq anglaydilar va ular o'z musiqiy tajribasini boshqa fanlar bilan bog'lab, ijodiy ifodalay boshlaydilar.

Maktab yoshidagi bolalarning xususiyatlari. Maktab yoshidagi bolalar (7–11 yosh) emotsional jihatdan faol, obrazli fikrlash kuchli bo'lgan, eshitish va tasavvur qilish imkoniyatlari yuqori bo'lgan shaxslar hisoblanadi. Bu yoshda musiqiy materiallar orqali ularni o'rganishga, obraz yaratishga va ijodiy ifodalashga yo'naltirish katta samaralar beradi. Aynan integratsion darslar ushbu yoshdagi bolalarning qiziqishlarini uyg'otadi, yangi g'oyalarni mustaqil yaratishga undaydi.

Ijodiy faoliyatni rivojlantirishda musiqa darsining o'rni

Musiqa darslari orqali o'quvchilar quyidagi yo'nalishlarda ijodiy faoliyat olib boradilar:

- **Musiqiy improvizatsiya:** bolalar musiqa asboblarida erkin improvizatsiya qilish orqali o'z fikrini ifodalaydi.
- **Qo'shiq ijodi:** o'zlari she'r yozish, unga mos ohang tanlash yoki yaratish orqali musiqiy kompozitsiyalar yaratadilar.
- **Harakatli faoliyat:** raqs, ritmik harakatlar orqali musiqiy obrazni jonlantirish, o'ziga xos sahna chiqishlarini tayyorlash.
- **Fanlararo loyihalar:** musiqa bilan bog'liq ilmiy-ijodiy ishlar, sahna ko'rinishlari yoki integratsion loyiha ishlarini amalga oshirish.

Ilg'or tajribalar asosida xulosalar

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, integratsion musiqa darslari orqali o'quvchilar:

- musiqiy madaniyatga chuqurroq kirib boradilar;
- o'z fikrlarini erkin va estetik ifodalashni o'rganadilar;
- boshqa fanlarga nisbatan ham qiziqishi ortadi;
- ijodiy fikrlash, muammoni hal qilish, estetik baholash kabi ko'nikmalarga ega bo'ladilar.

Xususan, tajriba darslari asosida aniqlanishicha, integratsiyalashgan musiqa darslarida qatnashgan o'quvchilarning 78 foizi ijodiy faoliyatga faolroq jalb bo'lgan.

Musiqaning madaniy hayotda tutgan o'rni muhim bo'lib, musiqiy ta'lim tarbiyani amalga oshirishda uning bosh maqsad va vazifalarini to'liq anglab mashg'ulotlarni samarali tashkil etish, o'qituvchining dolzarb vazifalaridandir. Musiqa

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

pedagogikasi, uslubiy va moddiy ta'minot, musiqa folklori, iqtidori cheklangan bolalar, vorislik qilish, spetsifik xususiyatlar, aralash dars, faol, emotsional ta'sir, ruhiy ta'sir, ta'lim-tarbiya kontseptsiyasi, pedagogik tafakkur egasi, badiiy ehtiyoj, badiiy baholash, kuyning o'zgarmas va o'zgaruvchan qaytarilishi, notaga qarab kuylash. Musiqa madaniyati o'quv predmeti o'quvchilarning ma'naviy, badiiy va axloqiy madaniyatini shakllantirishga, milliy g'urur va vatanparvarlik tarbiyasini amalga oshirishga mahorat, nafosat, badiiy didni o'stirishga, fikr doirasini kengaytirishga, mustaqillik va tashabbuskorlikni tarbiyalashga xizmat qiladi. Musiqa madaniyati o'quv fani umumiy ta'lim maktablarida o'qitiladigan barcha o'quv fanlari, jumladan adabiyot, tasviriy san'at, jismoniy tarbiya, mehnat va boshqa fanlar bilan bog'lanadi.

Hozirgi zamon musiqa muallimi yuksak madaniyatli, o'z kasbiga cheksiz sadoqat, ilg'or pedagogik tafakkur egasi bo'lmog'i lozim. U o'zining uzluksiz kasbiy madaniy rivojlantirish qobiliyatiga ega bo'lishi shart. U musiqa, nafosat, pedagogika va psixologiya-fiziologiya fanlaridan, xususan, musiqa o'qitish uslubiyotidan kompleks tarzda chuqur bilim va malakalar egasi bo'lmog'i darkor. Ayniqsa, musiqa o'qituvchisi ixtisosida zarur me'yorda cholg'uchilik, xonandalik, xor dirijerligi va musiqa nazariyotchiligi sifatlari mujassam bo'lmog'i lozim. U milliy musiqa hamda o'zbek adabiy tilini mukammal bilmog'i, umumbashariy musiqa madaniyatidan, kundalik musiqiy-madaniy hayotdan voqif bo'lishi shart. Musiqa muallimi pedagogik muloqot ustasi bo'lishi, har qanday vaziyatda ham pedagogik ta'sir usullaridan unumli foydalanish qobiliyatiga ega bo'lmog'i lozim.[2]

O'qituvchining yuksak pedagogik mahorati, bilim darajasi shubhasiz ta`lim–tarbiyaning muhim omillaridan biridir. Pedagogik mahorati yuqori, tajribali o`qituvchi darsni shunchaki bayon qilib bermaydi. Buni musiqa darslari misolida izohlaydigan bo`lsak, o`qituvchi avvalo o`zining so`z mahorati, cholg`u asbobida chalish, qo`shiq kuylash, turli ko`rgazmali, texnik vositalardan foydalanishi darsni qiziqarli va mazmunli kechishida katta rol o`ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sh.M.Mirziyoyev. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan quraylik. – T.: "O'zbekiston", 2017.
2. Ishmuxamedov R.J. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari. T.2004.
3. .L.B.Umurzoqova "Роль музыкального образования развитии личности" 2022.
4. Abralova M, Soliyeva D. Musiqa. O'qituvchilar uchun metodik qo'llanma. Toshkent, G'. G'ulom nomidagi nashriyot – matbaa ijodiy uyi, 2008 – yil.
5. Qoraboyev U. O'zbek xalq o'yinlari. – Toshkent, "San'at" – 2001-yil.
6. Qodirov R.Boshlang'ich maktabda ko'p ovozli kuylash. – Toshkent, "G'. G'ulom." Nomidagi adabiyot va san'at nashiryoti, 1997-yil.
7. Akrashina O.A. Методика музыкального воспитания в школе. Москва, Просвешение, 1983-yil.
8. Гулов, С. Н. (2018). РОЛЬ ЛИДЕРА НАЦИИ В РАЗВИТИИ ЭЛЕКТРОННЫХ СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ. Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук, (2), 256-259.

[2] UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA MUSIQA MADANIYATI DARSLARINI TASHKIL ETISHNING ASOSIY SHAKLLARI Sadritdin Niyozivich Gulov Buxoro davlat universiteti San'atshunoslik fakulteti Musiqa ta'limi kafedrasi o'qituvchisi s.n.gulov@buxdu.uz, «SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal ISSN: 2181-1601 ///// \\\\\ Volume: 1, ISSUE: 5

MUSIQA O‘QITISHDA XORIJIY TAJRIBALAR TAHLILI

Muallif: Sabirdjanova Dilnozaxon Zafar qizi[1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti tayanch doktoranti[1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17326227

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada oliy ta’lim musiqa yo‘nalishi bakalavriat bosqichida musiqa o‘qitishda chet el mamlakatlarining progressiv tajriblalari tahlil qilinib, bu zamonaviy tajribalarni O‘zbekistondagi ta’lim tizimiga moslashtirish masalalari va imkoniyatlari o‘rganib chiqildi. Dunyoning rivojlanlangan mamlakatlari Germaniya, Vengriya, Yaponiya, Amerika hamda boshqa yetakchi mamlakatlarning musiqa ta’limi va tarbiyasini olib borishdagi eng ilg‘or metodlari – Orff Shulverk metodi, Koday tizimi, Dalkroz va Suzuki usullari, guruh bo‘lib ijro etish va improvizatsiya qilish, musiqa o‘qitishda axborot-kommunikatsion texnologiyalardan foydalanish singari yondashuvlar atroflicha o‘rganilib, kompleks tarzda tahlil qilindi. Tadqiqotni olib borish davomida xorijiy tajrilabalar bilan mahalliy ta’lim jarayonlaridagi olib boriladigan yondashuvlar bir-biri bilan taqqoslanib, ijobiy tomonlari batafsil ko‘rib chiqildi. Kuzatilgan natijalarga qarab shuni aytish mumkinki, musiqa o‘qitishda mahalliy qo‘llaniladigan usullar bilan xorijiy ilg‘or tajribalarni birlashtirib, ularni uyg‘unlashtirish yo‘li bilan o‘quvchi va talabalarning ijodiy intellektlarini rivojlantirish, tafakkurlarini boyitish, darslarni interaktiv metodlar bilan o‘qitish hamda ularni musiqa san’atiga bo‘lgan qiziqishlarini oshirib borish mumkin. Xulosa qilib aytganda, bo‘lajak musiqa o‘qituvchilari uchun foydali bo‘ladigan xorijiy va mahalliy tajribalarni qo‘llash asosida amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: musiqa ta’limi, metodika, xorijiy tajriba, ijodkorlik, pedagogik texnologiya.

KIRISH

Hozirgi globllashuv sharoitida bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarini estetik va ma’naviy dunyoqarashini shakllantirish va ruhiy tomonlama rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Barcha fanlar singari musiqa o‘qitishda ham ta’lim jarayonini olib borishda an’anaviy metodlarga tayangan holda, zamonaviy pedagogik yondashuvlarni ham yangi metodlar qatoriga kiritib, darsni samarali tashkil qilishda yangilangan metodlardan foydalanishni taqazo etmoqda. Xorijiy davlatdarda ta’lim jarayoni markaziga o‘quvchini qo‘ygan holda, turli xil metodik yonlashuvlar, fanga oid interfaol texnologiyalardan foydalanib interaktiv dars mashg‘ulotlarini o‘tkazish keng darajada yo‘lga qo‘yilgan. Shuning uchun ham chet el tajribalarini o‘rganish hamda ularni mahalliy ta’lim jarayonlariga moslashtirib darslarda o‘quvchilarni faollikga undagan holda tashkil qilish bugungi kunga kelib dolzarb vazifa sanalmoqda.

Mamlakatimiz ta’lim tizimida bakalavriat bosqichida musiqa fanini o‘qitishda ko‘proq an’anaviy usullarga yondashgan holda olib borish biroz ustunlik qilmoqda. Dars mashg‘ulotlarini o‘tkazishda nazariy bilimlarni berish ko‘pincha amaliy mashg‘ulotlarni tashkil qilishdan ustunroq turmoqda. Buni natijasida esa talabalarda musiqiy tafakkur, ijodkorlik hamda jamoada ishlab ijtimoiy ko‘nikmalarni

shakllantirishda qarshilik qilmoqda. Shu bois, asosiy muammo sifatida olib qaraydigsn bo‘lsak – xorijiy ilg‘or tajribalarni atroflicha o‘rganib, ularni mamlakatimizning milliy ta’lim tizimiga tadbiq etishdan iborat.

Tadqiqotimizning maqsadi shundan iboratki, musiqa yo‘nalishida xorijiy tajribalarni o‘rganib, ularni tahlil qilib, musiqa o‘qitish metodikasini takomillashtirish usullarini aniqlashdir. Tadqiqotimizning vazifalari:

- Xorijiy mamlakatlarda musiqa va san’at ta’lim tizimida qo‘llanilayotgan metodlarni o‘rganish;
- Bu metodlarni O‘zbekiston ta’lim tizimi bilan qiyoslab, ularni o‘xshash hamda farqli jihatlariga ahamiyat berish;
- O‘zbekiston ta’lim tizimiga olib kirish mumkin bo‘lgan metod va texnologiyalarni aniqlash;
- Natijalarni aniqlagan holda bo‘lajak musiqa o‘qituvchilari uchun amaliy tavsiyalarni ishlab chiqish.

Ingliz olimi Susan Hallam musiqa ta’limi va musiqa psixologiyasi bo‘yicha mutaxassis bo‘lib, u musiqiy psixologiya asosida musiqaning o‘quvchilar ruhiy rivojlanishiga va emotsialariga chuqur ta’sirini tahlil qilgan, juda ko‘plab maqola va kitoblarida (“The impact of making music on aural perception and language skills: A research synthesis”, “Conceptions of musical understanding”) musiqa psixologiyasi, musiqa nazariyasi va amaliyotinign jamiyatdagi o‘rni kabi masalalarni yoritib kelgan. J.Daniel Jenkins esa University of South Carolina universitetida musiqa nazariyasi bo‘yicha professor bo‘lib, u pandemiya davrida “Public Music Theory” kurs tashkil etib, uni onlayn shaklda o‘qitib, o‘quvchilar hamda talabalar musiqa o‘qitish mavzusida tajribalarni amalga oshirgan. Bundan tashqari musiqa nazariyasi fanlarini zamonaviy metodlar asosida olib boorish borasida ham keng tadqiqotlar olib brogan olimdir. Sharq mamlakatlari tajribasida Wang Danhon o‘zining “Preserving Tradition through Innovation: Northeast Folk Music in Wang Danhong's Works for Chinese National Orchestra” maqolasida aynan milliy musiqa merosini, yagilanib kelayotgan zamonaviy usullar bilan uyg‘unlashtirib borishga ustuvor yo‘nalish deb qaragan. Mahalliy olimlarimizdan Panjiyev Q.B, Karimov O.I. va boshqa olimlar esa musiqa o‘qitish metodikasini takomillashtirish, musiqiy tafakkurni rivojlantirish va dars mashg‘ulotlarida interfaol metodlardan foydalanish haqida fikrlarni berib o‘tishgan.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotni olib borishda sifatli tahlil hamda qiyosiy tahlilni uyg‘unlikda qo‘llashdab foydalanildi. Bu tahlil davomida xorijiy ilg‘or tajribalarni batafsil o‘rganish, so‘ng ularni mahalliy ta’lim tizimidagi qo‘llanilayotgan metodlar bilan solishtirish va ularni bir-birga moslash imkonini berdi. Ma’lumotlani to‘plash jarayonida ikki xil asosiy manbaalardan foydalanildi: bular birinchi navbatda xorijiy va mahalliy olimlarning ilmiy maqolalarining tahlili orqali amalga oshirildi, ikkinchi navbatda bu empirik ma’lumotlar o‘qituvchilar hamda talabalar bilan suhbat va sorovnomalar vositasida to‘plandi. Shu tariqa, 11 nafar uzoq yillar davomida tajribalar orttirgan musiqa o‘qituvchilari bilan suhbat o‘tkazilib, bu mahoratli o‘qituvchilarning musiqa darslarni tashkil qilishda faoliyat jarayonida qo‘llaniladigan metodlari va muammoli vaziyatlari, hamda chet el yondashuvlariga o‘qituvchilarning munosabatlari o‘rganildi. Shu qatorda xar xil kurslarda ta’lim olayotgan 60 nafar talabalar bilan so‘rovnoma tashkil qilinib, musiqiy fanlarga, nazariy va amaliy jarayonga bo‘lgan

qiziqishlari va dars mashg‘ulotlarida olib borilayotgan usullarga munosabatlari darajasi aniqlab chiqildi.

Tanlash jarayonida talabalar darajalari bo‘yicha, o‘qituvchilar shu davrgacha orttirib kelingan tajriba yillariga qarab tasnif qilindi. Bu foydalanilgan metod asosida namunaviy guruhlarning turli xilligi ta’minlandi va olingan tahlil natijalarini yana ham ishonchliligini oshirib berdi.

Olib borilgan tadqiqot jarayoni uch etapda tashkil etildi: birinchi etapda xorijiy metodlarning darslarda qo‘llanilish tizimi o‘rganildi hamda shu asosda uning nazariy asoslari tahlil qilib chiqildi; ikkinchi qismda bu xorijiy metodlar mahalliy ta’lim tizimidagi mavjud jarayon bilan taqqoslandi; uchinchi bosqichga kelib esa bu moslashtirish va bir-biriga uyg‘unlashtirish asosida amaliy tavsiya va xulosalar ishlab chiqildi.

Yig‘ilgan malumotarni tahlil qilishda biz tematik tahlil hamda qiyosiy taqqoslash metodlaridan foydalandik. Birinchi navbatda tematik tahlil vositasida intervyu va mavzuni qamrab olgan sorovnomalardan olingan ma’lumotlarni tizimladik. Ikkinchi navbatda, qiyosiy taqqoslash metodida esa chet el va O‘zbekistonning mahalliy ta’lim tizimidagi yondashuvlarni o‘rtasida bir-biriga o‘xshashlik va farqli jihatlarini aniqlashga harakat qilik.

Shu qatorda olib borilgan tadqiqotimizda bir necha cheklovlarni ham kuzattik. Misol tariqasida shuni aytish mumkinki, biz tomonimizdan olib borilgan tadqiqot faqatgina ayrim umumta’lim maktablari doirasida olib borilgani, olingan natijalarni umumlashtirish imkonida biroz to‘sqinlik qildi. Bundan tashqari, chet el ta’lim tizimidagi metodlarni mahalliy tizimga to‘liq tadbiq etishda bizdagi mahalliy resurslar va mentalitetga oid farqlarni inobatga olish kerakligini aniqladik.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

TAHLILLAR

Olib borilgan tadqiqot natijalari chel el va mahalliy ta’lim tizimidagi tajribalarni bir-biri bilan qiyosiy tahlil qilish orqali chuqur o‘rganib chiqildi. Intervyular hamda o‘tkazilgan sorovnomalardan to‘plangan ma’lumotlardan shuni aniqladikki, xorijiy usullarda texnologiyalardan erkin foydalanish, ijodiy faoliyatlar va musiqiy tafakkurni o‘quvchi o‘zi mustaqil ravishda rivojlashtirishlariga ko‘proq ahamiyat berilar ekan. mahalliy faoliyatdagi pedagoglar esa an’anaviy yondashuvdagi usullarga yondashgan holda interfaol pedagogik metodlarni ham qo‘llagan holda dars mashg‘ulotlarini tashkil qilishga intilishlari borligini namoyon etishdi. Talabalar o‘rtasida o‘tkazilgan so‘rovnomalar esa musiqa ta’limi darslarida yangi zamonaviy metodlardan foydalanib darslar olib borilsa ularning faolligi hamda qiziqishalari oshganligi yaqqol ko‘rinib turdi.

O‘tkazilgan taqqiqot natijalari ilmiy va amaliy jihatdan alohida ahamiyat kasb etadi. Demak, xorijiy tajribalarni bevosita ko‘chirib olmasdan, balki uni mahalliy sharoitga moslagan holda foydalanish zarurligi aniqladik. Shu asosda o‘qituvchilar yangi zamonaviy pedagogik yondashuvlarni qo‘llashda yanada samaraliroq yo‘nalishlarni aniqlab olish imkoniyatini beradi.

Tadqiqot natijalariga asoslangan holda quydagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi: musiqa o‘qitishda, dars mashg‘ulotlarini tashkil qilishda axborot texnologiyalaridan foydalanishni keng yo‘lga qoyish, xorijiy ilg‘or tajribalardan o‘quvchi va talabalarda ijodkorlikni rag‘batlantiruvchi ma’lum elementlarni mahalliy ta’lim tizimiga kiritish hamda o‘qituvchi-pedagoglar uchun muntazam ravishda ish faoliyatlarini rivojlantirish maqsadida malaka oshirish kurslarini tashkillashtirishidr. Bu berilgan

amaliy tavsiyalar mahalliy ta’lim jarayoniga tadbiq etiladigan bo‘lsa musiqiy fanlarga qiziqish va dars samaradorligi ortishi kuzatiladi.

Kelgusida o‘tkaziladigan tadqiqotlar uchun yanada kengroq tanlash asisuda xar xil hududdagi maktablarni qamrab olib, xorijiy tajribalarni usullarni amaliy tajriba kabi sinovdan o‘tkazib, talabalarning musiqiy tafakkur, ijodkorlik ko‘nikmalarga uzoq muddat davomida ta’sirini o‘rganib chiqish maqsadga muvofiqdir.

NATIJALAR

Olib borilgan tadqiqot davomida biz bir necha natjalarni qo‘lga kiritdik. Birinchi navbatda, xorijit ilg‘or pedagogik yondashuvlardan musiqa o‘qitishda foydalanish o‘quvci va talabalarning ijodkorlik, erkin fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam berishi alohida bir ahamiyat kasb etgan bo‘lsa, mahalliy amaliyotda esa bu jihat biroz e’tiborga olinmayotganini kuzattik. Shu qatorda talabalar o‘rtasidagi o‘tkazilgam sorovnoma natijalariga qaraganda, dars mashg‘ulotlarida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanilganda ularning qiziqishlari 62% dan 80% gacha oshganini aniqladik.

Bu jarayon statislik tahlil qilinganda, suhbat o‘tkazilgan 11 nafar pedagogdam 6 tasi xorijiy usullarni darslarda qo‘llashga ijobiy qarash bildirgan bo‘lsa, 5 nafar o‘qituvchi bunday darslarni tashkil etish uchun resuslar yermasligini hamda dastur tomonlama moslik kamroqligini, shuning uchun ham biroz qiyinchiliklarg duch kelishi mumkinligini ta’kidlagan. Talabalarning 48 tasi esa yangi usullar vositasida darslar o‘tkazilsa ularda ko‘proq motivatsiya shakllanishiga turtki bo‘lishini bildirishgan.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

XULOSA

Shunday qilib, darslarda maqsad xorijiy tajribalarni toliq holda tadbiq etish emas, balki mahalliy ta’lim tizimiga moslashtirib qo‘llash samarali natijalarni berishi aniqlab olindi. Tadqiqot yakuniga kelib musiqa o‘qitishni takomillashtirishda xorijiy tajribalarni o‘rganish hamda ularni mahalliy yondashuvlarga moslash muhim omilligi yaqqol ko‘rindi. Demak, aniqlangan ma’lumolarga qaraganda musiqiy afakkurni rivojlantirish, talabalarda ijodkorlikni oshirish, interfaol metodlardan, mutimediali darslardan va texnologiyalardan foydalanish asosiy o‘rin tutadi. Bosqichma-bosqich bu jarayonni mahalliy faoliyatga tabiq etib, sekin-asta kerakli axborot resurslarni hamda texnologiyalarni dars mashg‘ulotlarida asosiy qurol sifatida foydalanish kerak. Muammoning yechimi sifatida pedagoglarni meotdlarning zamonaviy qo‘llanilishi va texnologiyalardan foydalanish bo‘yicha malaka oshirish kurslari tashkil etish, musiqa darslarida ko‘proq interfaol hamda texnolgik metodlarni qo‘llash, shu orqali talabalarning mustaqil ishlashlariga va darsda faolliklarini oshirishlariga erishish mumkinkinligi tavsiya sifatida berildi.

Amaliy tavsiyalar qatoriga shuni ham qo‘shish kerakki, mahlliy ta’lim tizimidadi o‘quv dasturlariga xorijiy ilg‘or yondashuvlarni bosqichma-bosqich qo‘shib borish hamda shu maqsadga moslashtirilgan turli xil metodik va o‘quv qo‘llanmalar yaratish, o‘quvchilar va talabalar o‘rtasida esa tizimli ravishda seminarlar, treninglar tashkil etish kerakligini ko‘rsatib o‘tdik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Hallam S, (2020). The psychology of music: A very Short Introduction. Oxford: Oxford University Press.
2. Jenkins, P. (2019). *Technology and Music Education: A Practical Guide*. New York: Routledge.
3. Wang D, (2022). Integrating National Musical Heritage with Modern Pedagogical Methods. *International Journal of Music Education Research, 40*(3), 215–229. https://doi.org/10.1177/02557614221098765
4. Panjiyev Q.B. Musiqa o‘qitish metodikasi. Darslik. T.:2023. – B.262
5. Sharipova G. Musiqa o‘qitish metodikasi. O‘quv qo‘llanma. T.:2019
6. Karimov, O. (2021). Musiqa ta’limida ijodiy mashg‘ulotlarning o‘rni va ahamiyati. *O‘zbekiston Pedagogika Jurnali, 3*(2), 45–52.
7. Zoidov, A. E. (2021). Komil inson shaxsini tarbiyalashda milliy kuy qo‘shiqlarimiz, musiqa merosimiz an’analaridan foydalanish. *Zenodo*. https://doi.org/10.5281/zenodo.6506988
8. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. (2020). *Musiqa ta’limi davlat standarti*. Toshkent: TDPU nashriyoti.

TA’LIMDA SUN’IY INTELLEKTNING O‘RNI VA UNING IJOBIY HAMDA SALBIY JIHATLARI

Mualliflar: Sabirova Dildor Arifovna [1], Azizov Odiljon Olimovich [2]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti, “Sanoatni boshqarish va raqamli texnologiyalar” kafedrasi dotsenti [1], Xalqaro Nordik universiteti Akademik ishlar departamenti, ta’lim platformalari bilan ishlash bo‘yicha mutaxassis [2]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17326562

ANNOTATSIYA

Maqolada sun’iy intellekt va undan ta’lim tizimida foydalanishning ijobiy va salbiy jihatlari yoritib berilgan. Rivojlangan mamlakatlarda sun’iy intellektdan foydalanish tajribalari o‘rganilgan. Dunyo zamonaviy ta’lim makoniga sun’iy intellektni joriy etish funktsiyalari va misollari ko‘rsatilgan.
Raqamli ta’limning turli platformalarida sun’iy intellektdan foydalanish imkoniyatlari tahlili berilgan hamda o‘quv jarayoniga sun’iy intellektni joriy etish ta’lim jarayonida o’qituvchi va talabalar uchun qulayliklar yaratishi haqida xulosalar berilgan.

Kalit so‘zlar: Raqamli ta’lim, sun’iy intellekt, machine learning, neyron tarmoqlar.

KIRISH

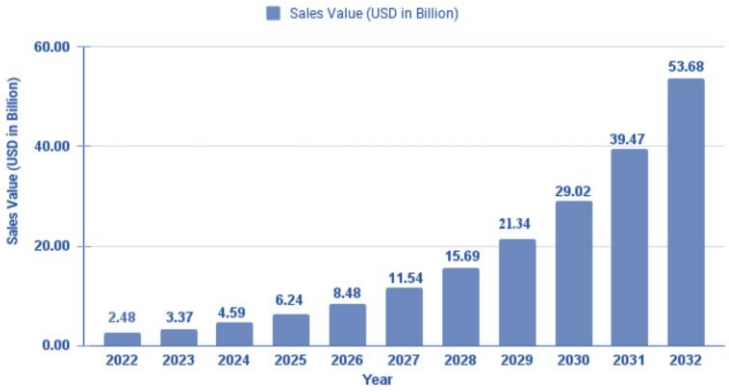
Ta’lim sohasida sun’iy intellekt (SI) ning roli tobora ortib bormoqda, bu esa o‘quvchilar va o‘qituvchilarning o‘quv jarayoniga bo‘lgan yondashuvini tubdan o‘zgartirmoqda. Sun’iy intellekt butun dunyo miqyosida ta’lim tizimini tubdan o‘zgartirish salohiyatiga ega — u ma’muriy jarayonlarni avtomatlashtirishdan tortib, har bir o‘quvchining individual ehtiyojlariga moslashtirilgan ta’lim dasturlarini yaratishgacha bo‘lgan jarayonlarni takomillashtirmoqda. Biroq SI texnologiyalari ta’limda yangi imkoniyatlarni ochib berar ekan, shu bilan bir qatorda jiddiy muammolarni ham yuzaga keltiradi.

Ushbu maqolada sun’iy intellektni ta’limda qo‘llashning afzalliklari va kamchiliklari, uning real amaliyotdagi misollari, etika bilan bog‘liq masalalar hamda o‘quvchilarning natijalari va o‘quv jarayoniga ta’siri keng tahlil qilinadi.

Ta’limda sun’iy intellektdan foydalanishning potensial afzalliklari. Ta’limda sun’iy intellektdan foydalanish — bu vaqtinchalik tendensiya emas, balki ta’limning o‘z mohiyatini o‘zgartirayotgan strategik siljishdir. Ish joylarida sun’iy intellekt qo‘llanishining afzallik va kamchiliklari ta’lim sohasidagilarga o‘xshash bo‘lsa-da, ta’limning o‘ziga xos jihatlari mavjud. Sun’iy intellektdan foydalanish o‘quv jarayonining barcha bosqichlariga — o‘quvchilarning bilim darajasini oshirishdan tortib, o‘qituvchilarga ma’muriy ishlarni yengillashtirishgacha — ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Ta’lim sohasida sun’iy intellektning jahon bozori hajmi 2022 yilda 2,48 milliard AQSh dollariga baholangan bo‘lsa, 2023 yilda 4,17 milliard AQSh dollarini tashkil etdi va 2032 yilga kelib 53,68 milliard AQSh dollarigacha o‘sishi kutilmoqda.[2]

1-diagramma
Ta’lim sohasida sun’iy intellektning jahon bozori hajmi

Sun’iy intellekt vositalarining eng muhim yutug‘i — bu ta’limni shaxsiylashtirish imkoniyatidir. Mashinaviy o‘rganish asosidagi platformalar har bir o‘quvchining ehtiyojlarini tahlil qilib, o‘quv jarayonini uning individual uslubi, maqsadlari va o‘zlashtirish sur’atiga moslashtiradi. Bunday tizimlar o‘quvchilarga o‘zlariga qulay tempda o‘qish imkonini yaratib, murakkab mavzularni yaxshiroq tushunish va o‘zlashtirishga yordam beradi.

Sun’iy intellekt tomonidan yaratilgan teskari aloqa va moslashuvchan kontent tufayli o‘quvchilar aynan kerakli vaqtda, kerakli joyda qo‘llab-quvvatlovchi resurslarga ega bo‘ladi. Bu esa ularning natijadorligini oshirishga va o‘quv maqsadlariga yo‘naltirishga xizmat qiladi.

Generativ sun’iy intellekt va dinamik interfeyslar ta’lim jarayonini yanada interfaol va jalb etuvchi shaklga keltirmoqda. Bunday raqamli o‘quv muhiti ijodkorlik va tadqiqotchilik faoliyatini rag‘batlantiradi, tanqidiy fikrlash va muammolarni yechish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Statik o‘quv materiallarini simulyatsiyalar yoki o‘yin ko‘rinishidagi topshiriqlarga aylantirgan holda sun’iy intellekt o‘quv jarayonini nafaqat samarali, balki qiziqarli va ta’lim dasturlariga mos holga keltiradi.

Sun’iy intellektning muhim afzalliklaridan biri — bu o‘qituvchilarning ortiqcha ma’muriy yukini kamaytirishdir. Sun’iy intellekt asosidagi tizimlar bugungi kunda topshiriqlarni baholash, o‘quvchilarning ma’lumotlarini boshqarish va ularning o‘zlashtirish jarayonini kuzatishda qo‘llanilmoqda. Bu o‘qituvchilarga dars jarayoniga ko‘proq vaqt ajratish va pedagogik samaradorlikni oshirish imkonini beradi.

Shuningdek, sun’iy intellekt o‘qituvchilarga katta hajmdagi ma’lumotlarni tahlil qilish orqali sinfdagi o‘quv natijalarini yaxshiroq tushunish va o‘quv strategiyasini moslashtirish imkonini yaratadi.

Sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etish ta’lim tashkilotlariga uzoq muddatli barqarorlikni ta’minlash imkonini beradi. Sun’iy intellekt yordamida ma’murlar resurslarni oqilona taqsimlab, dars jadvalini optimallashtirishi yoki kadrlar siyosatini o‘quvchilar ehtiyojiga moslashtirishi mumkin.

Bundan tashqari, ta’lim dasturlarining samaradorligini doimiy tahlil qilish va o‘quvchilarga shaxsiylashtirilgan teskari aloqa berish strategik rejalashtirish jarayonlarini soddalashtiradi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Ta’limda sun’iy intellektdan foydalanishning muammolari. Ta’limda sun’iy intellektning imkoniyatlari keng bo‘lishiga qaramay, uning joriy etilishi bir qator xavf va muammolarni ham keltirib chiqarmoqda.

Sun’iy intellekt tizimlari o‘quvchilar haqidagi shaxsiy ma’lumotlarni yig‘adi, saqlaydi va tahlil qiladi. Bu esa ma’lumotlarning sizib chiqishi, ruxsatsiz kirish yoki noto‘g‘ri foydalanish kabi xavflarni yuzaga keltiradi. Shu bois, ma’lumotlar maxfiyligini ta’minlash ta’lim tizimi uchun muhim etika masalasidir.

Sun’iy intellektga haddan tashqari tayanish insoniy aloqaning kamayishiga olib keladi. Bu esa ijtimoiy rivojlanish, empatiya va murabbiylik kabi insoniy qadriyatlarni zaiflashtirishi mumkin. Sun’iy intellekt hech qachon inson o‘qituvchining hissiy va ijtimoiy rolini to‘liq almashtira olmaydi.

Texnologik infratuzilma yetarli bo‘lmagan ta’lim muassasalari sun’iy intellekt imkoniyatlaridan foydalana olmasligi mumkin. Bu esa ta’limdagi mavjud tengsizlikni yanada kuchaytiradi.

Sun’iy intellekt yordamida tayyorlangan javoblar va matnlar plagiat, soxta topshiriqlar va baholashdagi adolatsizlik xavfini oshiradi:

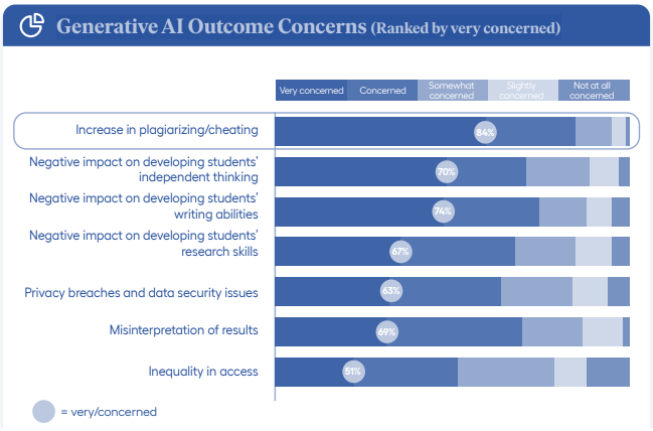
- algoritmik xolislikning buzilishi;
- o‘qituvchilarning doimiy malaka oshirish zarurati;
- yuqori texnik xarajatlar;
- haddan tashqari avtomatlashtirish tufayli insonning mustaqil fikrlash ko‘nikmalarining pasayishi.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Shu sababli, ta’lim muassasalari sun’iy intellekt vositalaridan mas’uliyatli foydalanish bo‘yicha qat’iy qoidalar ishlab chiqishlari lozim.

Imagine Learning kompaniyasi tomonidan nashr etilgan «The 2024 Educator AI Report: Perceptions, Practices, and Potential» nomli hisobotda 33 % o‘qituvchilar AI qo‘llanilishi darajasidan norozilik bildirgan — sabablar: tayyorgarlik yetishmasligi, yo‘riqnomalar yo‘qligi, tajriba yetishmasligi; 74 % respondentlar talabalarning yozma nutq (yozish mahorati) ga salbiy ta’sir ko‘rsadi deb hisoblaydi; 84 % o‘qituvchilar plagiat va aldov holatlarining ortishi, AI talabalarning ko‘nikmalarini rivojlantirishga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkinligidan ham tashvish bildirishgan.[1]

2-diagramma
Generativ sun’iy intellektning oqibatlari bo‘yicha xavotirlar
(“Juda xavotirda” degan bahoga ko‘ra tartiblangan)

Sun’iy intellekt ni ta’limda mas’uliyat bilan joriy etish uchun ma’lumotlarning maxfiyligini saqlash, o‘qituvchilarni qayta tayyorlash, algoritmik xolislikni nazorat qilish va adolatli kirish imkonini ta’minlash muhimdir.

Sun’iy intellekt o‘qituvchilarni emas, balki ularning ishini to‘ldiruvchi vosita sifatida qaralishi kerak. Chunki inson o‘qituvchilarning empatiya, ijodkorlik va intuitsiya kabi fazilatlarini SI takrorlay olmaydi.

XULOSA

Ta’limda sun’iy intellektning afzalliklari — shaxsiylashtirilgan o‘qish, samarali boshqaruv va yuqori darajadagi o‘quv faoliyati — aniq, ammo uning salbiy jihatlari — ma’lumotlar xavfsizligi, tengsizlik va insoniy omilning kamayishi — ham e’tibordan chetda qolmasligi kerak.

Shunday ekan, SI dan foydalanish jarayonida asosiy vazifa texnologiya bilan inson o‘qituvchisining o‘rnini muvozanatda saqlashdir. Faqat mas’uliyatli, axloqiy va ilmiy asoslangan yondashuvgina sun’iy intellektni ta’lim jarayonining haqiqiy yordamchisiga aylantira oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Hallowell, M. (2024, May). *The 2024 Educator AI Report: Perceptions, Practices, and Potential* [Research Report]. Imagine Learning. https://www.imaginelearning.com/wp-content/uploads/2024/06/IL-Teachers-Lounge-AI-Research-Spring-2024-Report-2406.pdf
2. https://www.enterpriseappstoday.com/news/ai-in-education-market-is-forecast-to-reach-a-whopping-usd-53-68-billion-by-2032.html#google_vignette
3. www.marketsandmarkets.com/mega_trends/artificial_intelligence
4. www.mckinsey.com/
5. app.prepai.io/generate-questions-blooms

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

O‘QUVCHILARDA TAYANCH MA’NAVIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHDA TARBIYA FANINING O‘RNI VA AHAMIYATI

Muallif: Sa’dullayeva Dilbar Ibraximovna[1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik Universiteti 2 -kurs magistranti[1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17330936

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola maktab o‘quvchilarida tayanch ma’naviy kompetensiyalarni shakllantirish jarayonida tarbiya fanining ahamiyati va pedagogik imkoniyatlarini o‘rganishga bag‘ishlangan. Maqolada o‘quvchilarda axloqiy qadriyatlar, ijtimoiy mas’uliyat, milliy va umuminsoniy tamoyillar asosida ma’naviy kompetensiyalarni rivojlantirish metodlari tahlil qilinadi. Shuningdek, tarbiya fanining mazmuni, interaktiv metodlar va amaliy mashg‘ulotlar orqali o‘quvchilarda ma’naviy ongni shakllantirish usullari ko‘rsatib o‘tiladi. Tadqiqot natijalari maktab pedagoglari va ta’lim tizimi vakillari uchun foydali bo‘lishi mumkin.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Kalit so‘zlar: Tayanch ma’naviy kompetensiyalar, tarbiya fani, o‘quvchilarda axloqiy rivojlanish, pedagogik metodlar, ma’naviy tarbiya, interaktiv mashg‘ulotlar, ijtimoiy mas’uliyat, axloqiy qadriyatlar, maktab pedagogikasi, ta’lim jarayoni.

KIRISH

Zamonaviy ta’lim jarayonida o‘quvchilarda ma’naviy va axloqiy kompetensiyalarni shakllantirish muhim pedagogik vazifa sifatida qaraladi. Bugungi kunda yosh avlod nafaqat bilimga, balki ma’naviy ong va ijtimoiy mas’uliyatga ega bo‘lishi kerak. Shu nuqtai nazardan, tarbiya fani maktab ta’limining markaziy elementi sifatida o‘quvchilarda tayanch ma’naviy kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Tarbiya fanining vazifasi — yoshlarni axloqiy qadriyatlar, ijtimoiy odob-axloq qoidalari va milliy hamda umuminsoniy tamoyillar bilan tanishtirishdir.

Tayanch ma’naviy kompetensiyalar — bu shaxsning asosiy axloqiy qadriyatlarini, ijtimoiy mas’uliyatini va ongli qaror qabul qilish qobiliyatini o‘z ichiga oladi. Ular o‘quvchilarda halollik, adolat, mehr-muhabbat, fidoyilik va mas’uliyat kabi xulq-atvor sifatlarini shakllantirishda poydevor vazifasini bajaradi. Shu sababli, tarbiya fanining metodikasi va mazmuni o‘quvchilarda bu kompetensiyalarni samarali rivojlantirishga qaratilgan bo‘lishi lozim. Maqolada o‘quvchilarda tayanch ma’naviy kompetensiyalarni shakllantirish jarayonida tarbiya fanining pedagogik ahamiyati, mazmuni va metodikasi tahlil qilinadi. Shuningdek, interaktiv darslar, amaliy mashg‘ulotlar va turli metodik yondashuvlar orqali o‘quvchilarda axloqiy ong va ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirish usullari ko‘rib chiqiladi. Ushbu tadqiqot natijalari maktab pedagoglari va ta’lim tizimi vakillari uchun amaliy ahamiyatga ega bo‘lib, ta’lim jarayonini yanada samarali tashkil etishga yordam beradi. Zamonaviy jamiyatda yosh avlodning ma’naviy rivojlanishi va shaxs sifatida shakllanishi muhim ahamiyatga ega. Axloqiy va ma’naviy qadriyatlar, ijtimoiy mas’uliyat va madaniy me’yorlar o‘quvchilarning jamiyatdagi faol ishtirokini ta’minlaydi. Shu bois, maktab ta’limi nafaqat bilim berish, balki shaxsning ma’naviy barqarorligini rivojlantirishga

qaratilgan tizimli jarayon sifatida qaraladi. Tarbiya fani esa aynan shu jarayonda asosiy vosita bo‘lib, o‘quvchilarda ma’naviy qadriyatlarni shakllantirish va mustahkamlashda markaziy rol o‘ynaydi.

O‘quvchilarda tayanch ma’naviy kompetensiyalarni shakllantirish — bu uzoq muddatli pedagogik jarayon bo‘lib, unda axloqiy qadriyatlar, ijtimoiy odob-axloq, milliy va umuminsoniy tamoyillar asosida qaror qabul qilish ko‘nikmalari rivojlantiriladi. Bunday kompetensiyalar yoshlarni hayotiy vaziyatlarda to‘g‘ri va ongli tanlov qilishga, jamiyat bilan uyg‘unlashishga va ijtimoiy majburiyatlarini anglashga o‘rgatadi. Shuningdek, pedagoglar tomonidan qo‘llaniladigan turli interaktiv metodlar, guruh ishlari, rolli o‘yinlar va amaliy mashg‘ulotlar o‘quvchilarda tayanch ma’naviy kompetensiyalarni samarali shakllantirishga imkon yaratadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda o‘quvchilarda ma’naviy kompetensiyalarni shakllantirish masalasi katta e’tibor qaratilmoqda. Ainscow (2020) o‘quvchilarda inklyuziv va teng huquqli ta’lim jarayonida ma’naviy qadriyatlarning shakllanishi muhimligini ta’kidlaydi. Unga ko‘ra, tarbiya fani orqali o‘quvchilarga axloqiy va ijtimoiy mas’uliyatni o‘rgatish, ularni jamiyatdagi ijobiy ijtimoiy faoliyatga yo‘naltirish samarali bo‘ladi [1]. UNESCO (2020) ta’lim tizimida ma’naviy va axloqiy rivojlanishning barqaror asoslarini yaratish bo‘yicha global tavsiyalarni ishlab chiqqan. Tahlillarga ko‘ra, o‘quvchilarda tayanch ma’naviy kompetensiyalarni shakllantirish, ularni axloqiy qadriyatlar, hurmat, mehr-muhabbat va jamiyatga mas’uliyatli bo‘lishga o‘rgatish maktab pedagogikasi uchun markaziy vazifalardan biridir [2]. Shuningdek, Sattarova va hamkorlari (2024)ning tadqiqotlari ko‘rsatadiki, tarbiya fanida interaktiv metodlar, guruh ishlari, rol o‘yinlari va muammoli vaziyatlar orqali o‘quvchilarda tayanch ma’naviy kompetensiyalarni samarali shakllantirish mumkin. Ularning tadqiqotida ta’kidlanishicha, o‘quvchilarning axloqiy fikrlash qobiliyati va ijtimoiy ko‘nikmalari aynan ushbu pedagogik yondashuvlar orqali rivojlanadi [3]. Bundan tashqari, Finnlandiya ta’lim tizimi tajribasi o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, mas’uliyat va ijtimoiy faollikni rivojlantirishga qaratilgan metodlarni namoyon etadi. Unga ko‘ra, o‘quvchilarda ma’naviy kompetensiyalarni shakllantirish uchun darslar faqat bilim berish bilan cheklanmasdan, axloqiy va ijtimoiy qadriyatlarni mustahkamlashga yo‘naltirilgan bo‘lishi zarur [4]. Shu bilan birga, Zubkov (2021) o‘quvchilarda tayanch ma’naviy kompetensiyalarni shakllantirishning psixologik asoslarini o‘rganib, shaxsning hissiy va axloqiy rivojlanishi pedagogik jarayon bilan bevosita bog‘liqligini ko‘rsatadi. Unga ko‘ra, o‘quvchilarda axloqiy qaror qabul qilish va ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirish maqsadida interaktiv va amaliy metodlar samarali vosita hisoblanadi [5].

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, tarbiya fani o‘quvchilarda tayanch ma’naviy kompetensiyalarni shakllantirishda markaziy rol o‘ynaydi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar — interaktiv metodlar, guruh ishlari, amaliy mashg‘ulotlar — o‘quvchilarning axloqiy ongini rivojlantirish, ijtimoiy mas’uliyatni mustahkamlash va ularni jamiyatdagi faol shaxs sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqot materiali sifatida 100 nafar 5–10-sinf o‘quvchilari tanlandi. Ularning ma’naviy ongini va axloqiy qaror qabul qilish qobiliyatini baholash uchun maxsus testlar, so‘rovnomalar va darslarda kuzatuvlar ishlatildi. Shu bilan birga, tarbiya

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

fanidagi amaliy mashg‘ulotlar va interaktiv darslar tadqiqot jarayonida asosiy material sifatida xizmat qildi. Tadqiqotda ikki asosiy usul qo‘llanildi: sifatli va miqdoriy. Sifatli usullar — intervyular, darslarda kuzatuv, guruh muhokamalari va refleksiv ish varaqalari orqali o‘quvchilarning axloqiy fikrlash va ijtimoiy ko‘nikmalarini chuqur tahlil qilish imkonini berdi. Miqdoriy usullar esa o‘quvchilarning tayanch ma’naviy kompetensiyalarini statistik testlar orqali baholashga asoslandi. Olingan natijalar jadval va diagrammalar ko‘rinishida vizual tarzda taqdim etildi. Tadqiqotda tarbiya fanida qo‘llaniladigan metodlar quyidagilarni o‘z ichiga oldi: interaktiv metodlar (rolli o‘yinlar, muammoli vaziyatlar, guruh muhokamalari), amaliy mashg‘ulotlar (maktab hayotidagi real vaziyatlarda axloqiy qaror qabul qilishni mashq qilish), va refleksiv ish varaqalari (o‘quvchilarning darsdan keyingi fikrini yozma shaklda ifodalashi). Shuningdek, eksperimental metod qo‘llanildi. O‘quvchilar eksperimental va nazorat guruhlariga bo‘linib, eksperimental guruhda interaktiv va amaliy metodlar yordamida tayanch ma’naviy kompetensiyalar shakllantirildi. Nazorat guruhida esa an’anaviy darslar davom ettirildi. Ushbu yondashuv natijalarini solishtirish orqali metodlarning samaradorligi baholandi. Ushbu materiallar va usullar kombinatsiyasi tadqiqotga keng qamrov, ilmiy asos va amaliy ahamiyat beradi. Natijalar maktab pedagoglari uchun o‘quvchilarda tayanch ma’naviy kompetensiyalarni shakllantirish bo‘yicha samarali strategiyalar ishlab chiqishga yordam beradi. Tadqiqot jarayonida o‘quvchilarning tayanch ma’naviy kompetensiyalarini aniqlash uchun maxsus testlar ishlab chiqildi. Ushbu testlar halollik, mas’uliyat, mehr-muhabbat, adolat va ijtimoiy faollik kabi ko‘rsatkichlarni o‘lchashga qaratilgan. Test natijalari o‘quvchilarning individual xususiyatlarini va guruh bo‘yicha tendensiyalarini aniqlash imkonini berdi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

TADQIQOT MUHOKAMASI

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, eksperimental guruhda tarbiya fanining interaktiv va amaliy metodlari yordamida o‘quvchilarda tayanch ma’naviy kompetensiyalar sezilarli darajada oshgan. Guruh ishlari, rolli o‘yinlar va muammoli vaziyatlar o‘quvchilarning axloqiy qaror qabul qilish, ijtimoiy mas’uliyat va halollik ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam berdi. Natijalar grafik va diagrammalarda eksperimental guruhning ko‘rsatkichlari nazorat guruhiga nisbatan yuqoriligini aniq ko‘rsatdi. O‘quvchilarning refleksiv ish varaqalari tahlili shuni ko‘rsatdiki, interaktiv metodlar ularning hissiy intellekti va axloqiy fikrlash qobiliyatini oshirgan. Eksperimental guruhdagi o‘quvchilar o‘z fikrlarini mantiqiy, ijtimoiy va axloqiy jihatdan izchil ifodalashgan, bu esa tayanch ma’naviy kompetensiyalarni shakllantirishdagi samaradorlikni tasdiqlaydi. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, tarbiya fanida an’anaviy metodlardan tashqari interaktiv va amaliy yondashuvlarni qo‘llash o‘quvchilarda axloqiy ongni rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Shu bilan birga, guruh ishlari va muhokamalar o‘quvchilarda ijtimoiy mas’uliyatni oshirish, boshqalar bilan hamkorlik qilish va madaniy qadriyatlarni anglash imkonini yaratadi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, tayanch ma’naviy kompetensiyalarni shakllantirishning samarali strategiyasi shaxsiylashtirilgan yondashuv, interaktiv metodlar va amaliy mashg‘ulotlarni uyg‘unlashtirishdan iborat. Ushbu metodlar o‘quvchilarda axloqiy qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi, ularni jamiyatdagi faol va mas’uliyatli shaxs sifatida tarbiyalaydi. Shuningdek, tadqiqot natijalari ko‘rsatdiki, o‘quvchilarda tayanch ma’naviy kompetensiyalarni shakllantirish uzoq muddatli jarayon bo‘lib, metodlarning tizimli qo‘llanilishi va doimiy pedagogik kuzatuvlar bilan birgalikda samarali bo‘ladi. Ushbu natijalar maktab pedagoglari uchun axloqiy va ma’naviy

tarbiyaga qaratilgan dars jarayonini yanada samarali tashkil etish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga imkon yaratadi. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, o‘quvchilarda tayanch ma’naviy kompetensiyalarni shakllantirishda tarbiya fanining o‘rni faqat axloqiy qadriyatlarni o‘rgatish bilan cheklanmaydi. U, shuningdek, ijtimoiy muhit bilan uyg‘unlashishni, boshqalar bilan hamkorlik qilishni va murakkab vaziyatlarda ongli qaror qabul qilishni rivojlantiradi. Eksperimental guruhdagi o‘quvchilar bu jihatlarni amaliy mashg‘ulotlar orqali o‘zlashtirdi va shaxsiy xulq-atvoriga tatbiq etdi.

Natijalar shuni ham ko‘rsatdiki, o‘quvchilarda tayanch ma’naviy kompetensiyalarni shakllantirish jarayoni individual yondashuvni talab qiladi. Har bir o‘quvchining qobiliyati, hissiy rivojlanishi va ijtimoiy faolligi hisobga olinishi, metodlar va mashg‘ulotlar shunga moslashtirilishi lozim. Bu esa tarbiya fanining samaradorligini oshirish va o‘quvchilarda axloqiy va ma’naviy ongni rivojlantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, tadqiqot natijalari pedagoglarga axloqiy va ma’naviy tarbiyani tizimli ravishda dars jarayoniga integratsiya qilish imkoniyatini beradi. Tarbiya fanining mazmuni, metodikasi va interaktiv yondashuvlari o‘quvchilarda tayanch ma’naviy kompetensiyalarni shakllantirishni samarali tarzda amalga oshirishga xizmat qiladi. Ushbu muhokama shuni ko‘rsatdiki, zamonaviy ta’lim jarayonida tarbiya fanining roli faqat nazariy bilim berish bilan cheklanmasdan, o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishi va ijtimoiy mas’uliyatini mustahkamlashga qaratilgan bo‘lishi kerak. Shu jihat pedagogik strategiyalar va dars rejalarini ishlab chiqishda asosiy yo‘nalish bo‘lib xizmat qiladi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

1-jadval

N	Tarbiya fanining funksiyalar	Shakllantiriladigan ma’naviy kompetensiyalar	O‘quvchilarda hosil bo‘ladigan natijalar	Izoh
1	Axloqiy tarbiya	Halollik, adolat, vatanparvarlik	O‘quvchilar adolatli, mas’uliyatli va halol bo‘lib tarbiyalanadi	Axloqiy qadriyatlar orqali shaxsning ruhiy va ijtimoiy rivojlanishi ta’minlanadi
2	Madaniy-ma’rifiy tarbiya	Mas’uliyat, o‘zini boshqarish, samarali qaror qabul qilish	O‘quvchilar o‘z milliy merosini hurmat qiladi, madaniyatga qiziqadi	Tarbiya fani milliy va global madaniyatni uyg‘unlashtirish orqali shaxsni rivojlantiradi
3	Maqsadli tarbiya	Mas’uliyat, o‘zini boshqarish, samarali qaror qabul qilish	O‘quvchilar o‘z faoliyatini boshqara oladi, maqsadga erishish yo‘llarini biladi	Maqsadli tarbiya shaxsni mustaqil va intizomli qiladi
4	Ijtimoiy tarbiya	Hamkorlik, hamjihatlik, jamiyat oldidagi mas’uliyat	O‘quvchilar jamoada faol ishtirok etadi, boshqalar bilan muvofiqlikda ishlashni o‘rganadi	Estetik qadriyatlar ruhiy rivojlanishga ijobiy ta’sir qiladi
5	Ma’naviy-estetik tarbiya	Go‘zallikni qadrlash, ijodkorlik	O‘quvchilar san’at, tabiat va atrof-muhitni qadrlashni o‘rganadi	Estetik qadriyatlar ruhiy rivojlanishga ijobiy ta’sir qiladi

Tarbiya fanining asosiy vazifasi – o‘quvchilarda ma’naviy, axloqiy, madaniy va ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirishdir. Bu kompetensiyalar shaxsning:

1. Axloqiy barqarorligini oshiradi – to‘g‘ri va noto‘g‘ri, adolatli va adolatsizni farqlay oladi.
2. Madaniy ongini rivojlantiradi – milliy va global qadriyatlarni anglaydi.
3. Ijtimoiy ko‘nikmalarini mustahkamlaydi – jamiyatda hamkorlik qila oladi.
4. Ma’naviy-estetik dunyoqarashini boyitadi – go‘zallik va ijodkorlikni qadrlaydi.

Shunday qilib, tarbiya fani o‘quvchilarda mustahkam tayanch ma’naviy kompetensiyalarni shakllantirish orqali shaxsning har tomonlama rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo‘ladi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, tarbiya fani o‘quvchilarda tayanch ma’naviy kompetensiyalarni shakllantirishda muhim pedagogik vosita hisoblanadi. Interaktiv metodlar, guruh ishlari, rolli o‘yinlar va amaliy mashg‘ulotlar o‘quvchilarning axloqiy ongini, ijtimoiy mas’uliyatini va axloqiy qaror qabul qilish qobiliyatini samarali rivojlantiradi.

Eksperimental guruh natijalari shuni tasdiqladiki, tarbiya fanining mazmuni va metodikasi o‘quvchilarda axloqiy va ma’naviy ongni shakllantirishda sezilarli farq yaratadi. O‘quvchilarning refleksiv ish varaqalari va kuzatuvlar tahlili ular orasida axloqiy qadriyatlarni mustahkamlash va ijtimoiy faollikni oshirishda interaktiv yondashuvlarning samaradorligini ko‘rsatdi. Shuningdek, tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, tayanch ma’naviy kompetensiyalarni shakllantirish jarayoni individual yondashuvni talab qiladi. Har bir o‘quvchining qobiliyati, hissiy rivojlanishi va ijtimoiy xulq-atvori hisobga olinishi, metodlar va mashg‘ulotlar shunga moslashtirilishi lozim. Bu esa ta’lim jarayonini yanada samarali va maqsadga yo‘naltirilgan qiladi. Umuman olganda, tadqiqot natijalari maktab pedagoglari va ta’lim tizimi vakillari uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishda muhim asos bo‘lib xizmat qiladi. Tarbiya fanini samarali qo‘llash orqali o‘quvchilarda tayanch ma’naviy kompetensiyalarni rivojlantirish, ularni jamiyatdagi faol, mas’uliyatli va axloqiy shaxs sifatida tarbiyalash mumkin. Shu bilan birga, tadqiqot kelajakda o‘quvchilarda ma’naviy kompetensiyalarni shakllantirish bo‘yicha yangi metodik yondashuvlar va pedagogik strategiyalarni ishlab chiqish uchun ilmiy asos yaratadi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ainscow, M. «Inclusion and equity in education: Making sense of global challenges». Prospects, 2020.
2. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and education. Paris: UNESCO, 2020.
3. Sattarova, M. & Jamolova, D. Pedagogical approaches to forming moral competencies in schoolchildren. Tashkent: International Nordic University, 2024.
4. Finnish National Agency for Education. Basic Education Curriculum Guidelines. Helsinki, 2021.
5. Zubkov, A. Psychological foundations of moral competency development in schoolchildren. Moscow: Pedagogical Press, 2021.
6. Schwab, K. The Fourth Industrial Revolution and Education: Impacts on Learning and Teaching. Geneva: World Economic Forum, 2018.
7. Lickona, T. Educating for Character: How Our Schools Can Teach Respect and Responsibility. New York: Bantam Books, 1991.
8. Berkowitz, M. & Bier, M. What Works in Character Education: A Research-Driven Guide for Educators. Washington, D.C.: Character Education Partnership, 2005.
9. OECD. Education at a Glance 2020: OECD Indicators. Paris: OECD Publishing, 2020.
10. Vygotsky, L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.

THE RELEVANCE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING

Author: Saidvaliyeva Dilafruz Ravshanovna[1]
Affiliation: Teacher in Foreign languages department in Tashkent, University of Information Technologies named after Muhammad al – Khwarizmi in Tashkent[1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17330977

ABSTRACT

The rapid development of digital technologies opens up new prospects in the field of education. It is safe to say that in the modern world there is a tendency to merge educational and information technologies in order to form on this basis fundamentally new integrated learning technologies, based, in particular, on digital technologies. With the use of podcasts, learning becomes interactive, the importance of independent work of students increases, the intensity of the educational process is seriously increased, etc.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Keywords: digital technologies, ICT, educational podcasts, podcasting service, English language learning.

INTRODUCTION

Modern teachers are actively exploring and mastering the use of digital technologies in the teaching process. With the emergence of Web 2.0 services, specialists in lingua didactics and foreign language teaching methods have strongly supported the integration of information and communication technologies into education. Recently, there has been growing interest in newer web-based tools, particularly podcasts. A podcast is a media file distributed via the Internet and accessible on computers as well as portable devices such as iPods and other digital audio players. The core idea of podcasting lies in creating audio or video materials that allow users to access content anytime, anywhere, and in any way they prefer. Since today's students are increasingly mobile, the flexibility to receive information without being tied to a fixed location makes podcasts especially attractive.

In today's world, there are countless podcasts available for learning English. After reviewing many of them, several stand out as particularly effective:

1. BBC Learning English Podcast – Each episode is only about six minutes long, which makes it easy to follow. The speech is clear and delivered at a moderate pace, so listeners can understand it without much difficulty. Although the vocabulary is often advanced, transcripts are provided with every episode. At the beginning, when learners may find listening challenging, they can follow along by reading the text.
2. Audio English Podcast – This podcast is suitable for both beginners (English for Beginners) and more advanced learners (Practical English). Listeners can also choose specific topics that match their interests, such as Travel English, Telephone English, Banking English, or Accounting English.

3. Luke's ENGLISH Podcast – Hosted by Luke, an experienced English teacher from London with over 14 years of teaching, this podcast offers a mix of authentic conversations and humor. Luke often invites friends and family, giving listeners exposure to natural, spontaneous dialogue. Episodes usually last over an hour, making them ideal for listening during free time.
4. Effortless English Podcast – Created by American teacher A.J. Hoge, this podcast uses short stories that highlight different English tenses. His clear and slow speech makes it easy to understand, even for beginners. Hoge promotes his own method of language learning: focus on phrases rather than individual words, avoid grammar until you have a strong vocabulary base of at least 1,000 words, and prioritize listening practice.
5. I Will Teach You a Language Podcast – Hosted by Ollie Richards, who speaks eight languages, this podcast emphasizes enjoying the learning process. Having started learning languages as an adult, Richards shares practical tips and strategies while serving as proof that anyone can successfully learn a new language.
6. Breaking News English Podcast – This resource provides new episodes every two days based on current events. In addition to improving listening and speaking skills, it also offers exercises that develop grammar, vocabulary, spelling, and discourse competence.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

After reviewing the above-mentioned podcast services for potential use in English lessons, the Breaking News English Podcast stands out as one of the most effective. Since podcasts are educational by nature and primarily aimed at developing core language skills—especially listening—they can serve as a powerful learning tool. By examining the main features of this social podcasting service and its alignment with didactic principles, we can explore various ways of integrating podcasts into classroom practice.

Podcasts bring fresh energy to the learning process by encouraging creativity and imagination from both teachers and students. Their use contributes to the holistic development of learners. When working with podcasts in English language teaching, students may take on two main roles:

The role of the consumer – Students listen to the assigned podcasts and complete exercises prepared by the teacher.

The role of the creator – Students are given the chance to design and, if they wish, publish their own podcasts online for a wider audience. Alternatively, they may produce podcasts solely for personal practice—such as improving pronunciation, intonation, and fluency—without publishing them. In this way, learners can record and rerecord their material until they achieve the desired level of mastery.

LITERATURE REVIEW

Researchers emphasize that the role of information and communication technologies (ICT) in language teaching and learning cannot be underestimated. Emerging technologies make the learning process more practical and relevant, aligning with approaches recognized by scientists and educational psychologists. For today's teachers and learners, it is essential to stay updated on modern tools that enhance the teaching and learning of English through ICT. Indeed, information and communication technologies have transformed society worldwide, reshaping not

only how people interact but also how language instruction is designed and delivered.

RESEARCH SIGNIFICANCE

This research is significant as it expands the scope of studies on writing supported by computer-based information and communication technology (ICT) resources. Since such resources are often costly, it is important to determine the extent to which new tools genuinely contribute to positive learning outcomes. For instance, educational programs and resources should meet the following criteria:

- Encourage students to take control of their learning and foster independent thinking, rather than directing them toward a predetermined conclusion;
- Reflect and support students' personal interests, such as in English;
- Inspire creativity and provide opportunities for learners to express their own ideas;
- Maintain a non-aggressive approach;

Avoid reinforcing stereotypes. [4]

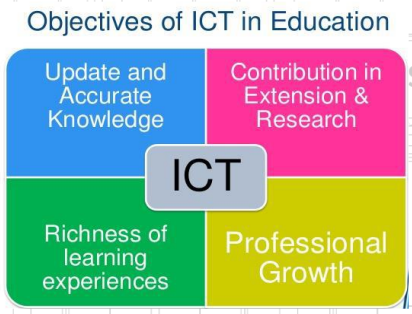

Figure 1. Objectives of ICT in Education

Uzbekistan has always envisioned its future in a well-educated, healthy, and harmoniously developed young generation. Since gaining independence, the education sector has been prioritized as a key area of national development and modernization, with comprehensive reforms established as a central direction of government policy. Today, the republic has created modern conditions not only for quality learning at all stages of education but also for ensuring the effective work of teachers. The authority of mentors and the prestige of the teaching profession have risen significantly, with professionalism, dedication to upbringing and education, creativity, and innovation becoming the main criteria for evaluating and rewarding teachers' work.

In such a supportive environment, students acquire the skills and knowledge necessary to become competitive specialists in a rapidly changing world and under dynamic market conditions. At the same time, new demands placed on teachers have introduced modern technologies as an integral part of the learning process. This shift requires educators to develop relevant skills and train specialists with strong knowledge of information and communication technologies.

RESEARCH METHODOLOGY

Professor P. V. Sysoev proposed a methodology for working with podcasts based on a three-stage model of listening comprehension. This model includes three

phases: before listening, while listening, and after listening [4]. For each stage, the author developed specific types of exercises.

Before Listening – At this stage, students are introduced to the context of the upcoming podcast. Examples of tasks include:

- Reading the podcast title and predicting its content;
- Examining an illustration or photo together with the title to guess the subject of the interview;
- Discussing guiding questions in groups, ensuring that the questions reflect the main ideas and content of the podcast;
- Completing lexical and grammatical exercises (e.g., matching words with definitions, filling in verb forms).

While Listening – Here, students engage in direct listening activities. Tasks may involve:

- Answering a general question to identify the main idea of the podcast;
- Arranging images in the order in which events are presented in the audio text;
- Using a picture to identify which details or subjects were missing from the podcast;
- Completing a table with specific information (e.g., names, ages, professions, places of residence, hobbies of the characters).

After Listening – At this stage, students analyze the content of the podcast, either orally or in writing, and in dialogic or monologic form. They may be asked to:

- Express their opinions;
- Develop one of the ideas mentioned in the podcast.

Overall, the methodology of working with podcasts closely resembles that of working with traditional audio texts. It involves a clear sequence of activities for both teachers and students: preliminary preparation and task-setting, perception and comprehension of the podcast, and follow-up activities to check understanding. Additionally, teachers retain flexibility in choosing suitable audio files and supplementary illustrative materials.

Another approach to podcast-based learning focuses on students creating their own podcasts, which fosters both listening and production skills [2]. This process includes:

a) familiarizing students with podcast posting rules;
b) the teacher creating a podcast page on a specific topic;
c) students drafting the text of the podcast;
d) group discussion and revision of the text;
e) podcast recording;
f) presenting student podcasts;
g) in-class discussion of the podcasts;
h) evaluation;
i) self-assessment.

The wide availability of English-learning podcasts—whether produced by native speakers or experienced teachers—offers learners valuable opportunities. Online, one can find both professional and general podcasts, including exam-preparation materials, resources tailored for lower-level learners, and podcasts accompanied by ready-made exercises. Systematic listening to adapted texts strengthens not only

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

listening comprehension but also other language skills, including literacy and speaking ability in the target language.

DISCUSSIONS

The integration of digital technology in educational institutions is reshaping the teacher's role—from acting as the sole source of instruction to serving as a partner in the learning process. As students increasingly adopt technology as a learning tool, they begin to create technology-based products that represent student-generated knowledge. These knowledge bases are rich and multimodal, providing clear evidence of what learners have acquired. Furthermore, as the learning experience becomes more meaningful, it also grows more authentic and complex [5].

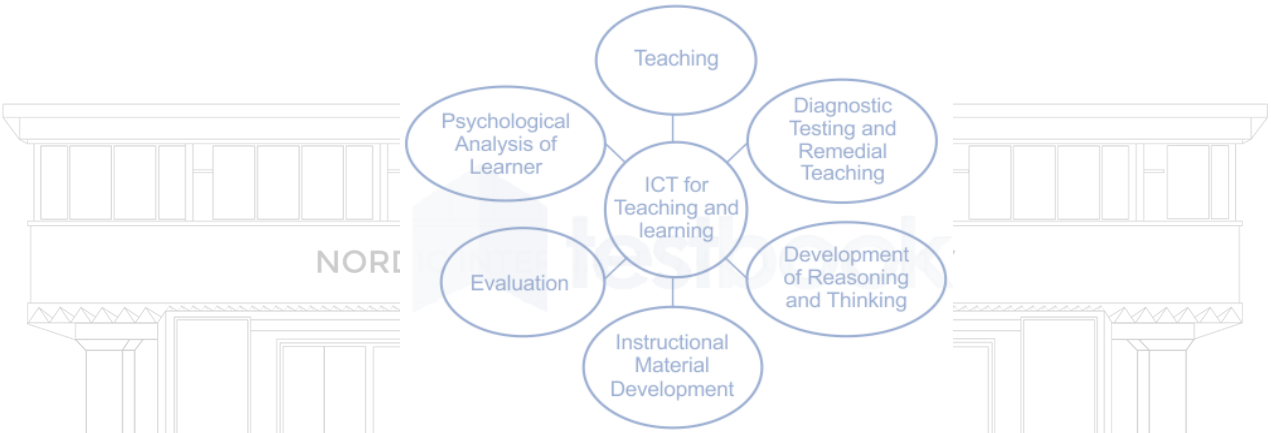

Figure 2. Keys to success in the integration of ICT

Unfortunately, relatively few teachers have yet developed the competencies required to conduct authentic assessments of student learning, such as the use of learning portfolios and performance evaluation rubrics. The need for these assessment skills is becoming increasingly urgent as educators shift from behaviorist and objectivist models of learning toward more constructivist approaches [6].

This issue raises several important questions: How can language teachers update their professional skills through training in the effective use of technology—such as computers, multimedia tools, and interactive smart boards—in the language-learning classroom? As educational institutions undergo modernization and the learning process evolves, the relationship between teachers and students is also changing. Students are now more motivated to acquire knowledge, recognizing that the intellectual foundation built during their years of study serves as the basis for their future success.

At the same time, these changes introduce new demands on teachers, particularly the need for continuous self-improvement. Experts argue that self-development has become one of the essential requirements of the modern world, where the volume of information grows exponentially each day.

CONCLUSION

The research findings highlight several advantages of using information and communication technology (ICT) in English language teaching, where its popularity continues to grow. ICT is regarded as one of the most effective tools for motivating

vocational students' interest in learning English. Moreover, it enables teachers to present their curriculum in a flexible and modern way.

In our view, the greatest value of ICT lies in supporting education on demand. Ideally, we would like the future of learning—where education is accessible anytime and anywhere—to already be a reality, as we are all, in essence, lifelong learners who seek simplicity in the learning process. However, while this vision is appealing, the present reality does not yet fully align with it. The challenge for educators, therefore, is clear: to bridge the gap between the current state of teaching and the desired future of accessible, learner-centered education.

REFERENCES

1. Zimnyaya, I. A. (1991). Psikhologiya obucheniya inostrannym yazykam v shkole. Moscow. (in Russian).
2. Kogan, M. S. (2010). Ispol'zovanie podkastov dlya razvitiya kommunikativnykh navykov na zanyatiyakh po biznes-angliiskomu. In *Materialy XXXIKh mezhdunarodnoi filologicheskoi konferentsii. Sektsiya delovogo inostrannogo yazyka,* (4), 35-38. (in Russian).
3. Kolesnikova, I. L., & Dolgina, O. A. (2001). Anglo-russkii terminologicheskii spravochnik po metodike prepodavaniya inostrannykh yazykov. St. Petersburg. (in Russian).
4. Sysoev, P. V. (2012). Sovremennye informatsionnye i kommunikatsionnye tekhnologii: didakticheskie svoistva i funktsii. *Yazyk i kul'tura,* (1 (17)), 120-133. (in Russian).
5. Lyakhovitskii, M. V., & Koshman, I. M. (1981). Tekhnicheskie sredstva v obuchenii inostrannym yazykam. Moscow. (in Russian).
6. I. Shahnoza and S. Dilafruz, "Communication And Information Technology Is A Way Of Changing Education," 2019 International Conference on Information Science and Communications Technologies (ICISCT), Tashkent, Uzbekistan, 2019, pp. 1-4, doi: 10.1109/ICISCT47635.2019.9011838.
7. Saidvalieva, D. (2019). On the Meaning of English in the Education of Future Teachers. *Bulletin of Science and Practice, 5*(4), 452-456. https://doi.org/10.33619/2414-2948/41/66..
8. Saidvalieva, D. (2023). Choosing an Effective Podcasting Service for Learning English Language. *Bulletin of Science and Practice, 9*(5), 588-591. https://doi.org/10.33619/2414-2948/90/79

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

O‘ZBEKISTONDA IQTIDORLI TALABALAR BILAN ISHLASH JARAYONIGA FINLYANDIYA TA’LIMI TAJRIBASINI TADBIQ ETISH IMKONIYATLARI

Muallif: Sattarova Muhabbat Alijanovna[1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik Universiteti 2 -kurs magistranti[1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17331000

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada O‘zbekistonda iqtidorli talabalar bilan ishlash jarayoniga Finlyandiya ta’limi tajribasini tatbiq etish imkoniyatlari keng qamrovda tahlil qilinadi. Tadqiqotda iqtidorli talabalar bilan ishlashning mavjud holati, ularni qo‘llab-quvvatlashning metodik va tashkiliy asoslari o‘rganildi hamda xalqaro tajribadan samarali foydalanish yo‘llari ko‘rsatib o‘tildi. Finlyandiya ta’lim tizimi, avvalo, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvi, ijodkorlik va mustaqil fikrlashni rag‘batlantirishi, ta’lim jarayonida o‘quvchining qiziqish va ehtiyojlarini inobatga olishi bilan ajralib turadi. Ushbu yondashuvlarni O‘zbekiston sharoitida qo‘llash orqali iqtidorli yoshlarni rivojlantirish samaradorligini oshirish mumkinligi asoslab berilgan. Tadqiqotda, shuningdek, innovatsion texnologiyalar, zamonaviy pedagogik metodlar va hamkorlikka yo‘naltirilgan ta’lim amaliyotining ustuvor jihatlari ko‘rsatildi. Natijalar O‘zbekistonda iqtidorli talabalarni qo‘llab-quvvatlashning yanada samarali mexanizmlarini ishlab chiqishda ilmiy-amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Iqtidorli talabalar, pedagogik texnologiyalar, Finlyandiya ta’limi, innovatsion metodlar, ta’lim samaradorligi, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv.

KIRISH

Hozirgi globallashuv sharoitida har bir davlatning taraqqiyoti ko‘p jihatdan intellektual salohiyatga ega bo‘lgan yosh avlodni shakllantirish va qo‘llab-quvvatlash darajasi bilan belgilanadi. Ayniqsa, iqtidorli talabalar ta’lim tizimida alohida o‘rin tutadi, chunki ular jamiyatning ilmiy-texnikaviy, madaniy va innovatsion rivojlanishida muhim kuch hisoblanadi. Shu bois, iqtidorli yoshlar bilan ishlash masalasi O‘zbekistonda davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etilgan bo‘lib, ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, ilg‘or pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish hamda xalqaro tajribani o‘rganish doimiy ravishda dolzarb vazifa sifatida ko‘rilmoqda.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda iqtidorli talabalar uchun maxsus maktablar, akademik litseylar, oliy ta’lim muassasalarida alohida dasturlar joriy etilayotgani, turli grant va stipendiyalar orqali rag‘batlantirish tizimi kengayib borayotgani kuzatilmoqda. Biroq, mavjud imkoniyatlar bilan bir qatorda, iqtidorli yoshlarning salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarishda bir qator muammolar ham mavjud: metodik ta’minotning yetarli emasligi, innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanish darajasining pastligi, o‘quv jarayonida shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvning yetarlicha rivojlanmaganligi shular jumlasidandir. Xalqaro tajriba, xususan Finlyandiya ta’lim tizimi, ushbu muammolarga samarali yechim topishda muhim ahamiyatga ega. Finlyandiya ta’limi dunyo miqyosida o‘zining yuqori samaradorligi,

o‘quvchilarga individual yondashuvi, ijodkorlik va mustaqil fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan metodlari bilan tan olingan. Bu tajribani O‘zbekiston sharoitiga moslashtirish orqali iqtidorli talabalar bilan ishlash samaradorligini oshirish, ularning ilmiy va kasbiy salohiyatini yanada rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratilishi mumkin. Mazkur maqola aynan shu masalaga bag‘ishlanib, Finlyandiya ta’lim tizimining ilg‘or jihatlari asosida O‘zbekistonda iqtidorli talabalar bilan ishlash texnologiyalarini takomillashtirish imkoniyatlarini tahlil qilishni maqsad qilgan. Tadqiqotda xalqaro va milliy tajribalar qiyosiy o‘rganilib, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv, innovatsion pedagogik metodlar va raqamli texnologiyalarning ta’lim jarayonidagi roli chuqur tahlil qilinadi. Natijada iqtidorli talabalar salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarishga xizmat qiluvchi amaliy tavsiyalar ishlab chiqish rejalashtirilgan. Iqtidorli talabalar bilan ishlash masalasi ta’lim tizimining eng murakkab va mas’uliyatli yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki bunday yoshlarning intellektual, ijodiy va ijtimoiy salohiyatini to‘liq ochib berish davlatning kelajakdagi raqobatbardoshligi va barqaror rivojlanishi bilan chambarchas bog‘liqdir. Shu nuqtayi nazardan, ta’limda individual yondashuv, ijodiy muhit yaratish, zamonaviy pedagogik va raqamli texnologiyalarni qo‘llash kabi omillar iqtidorli yoshlarni qo‘llab-quvvatlash jarayonida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Finlyandiya ta’lim tizimining o‘ziga xosligi ham aynan mana shu jihatlar bilan bog‘liqdir. Bu mamlakatda ta’lim jarayoni raqobat emas, balki hamkorlik va o‘zaro qo‘llab-quvvatlash tamoyiliga asoslanadi. O‘quvchilar shaxsiy qiziqishlari, qobiliyatlari va ehtiyojlariga ko‘ra rivojlanishi uchun keng imkoniyatlarga ega bo‘ladilar. Finlyandiya tajribasi shuni ko‘rsatadiki, iqtidorli yoshlarni tarbiyalashda faqatgina maxsus dasturlar emas, balki umumiy ta’lim tizimining shaxsga yo‘naltirilganligi ham muhim o‘rin tutadi. O‘zbekiston uchun mazkur tajriba alohida ahamiyatga ega. Chunki mamlakatimizda ham iqtidorli yoshlarni qo‘llab-quvvatlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Xususan, Prezident tashabbusi bilan iqtidorli yoshlar uchun turli grantlar, stipendiyalar, maxsus maktablar va oliy ta’lim muassasalarida alohida dasturlar yo‘lga qo‘yilgan. Shu bilan birga, ta’lim jarayonini ilg‘or xorijiy tajribalar bilan boyitish, xalqaro hamkorlikni rivojlantirish ham dolzarb vazifa sifatida ko‘rilmoqda. Shunday qilib, Finlyandiya ta’limi tajribasini O‘zbekiston sharoitiga moslashtirish orqali iqtidorli talabalar bilan ishlash samaradorligini oshirish, ularning qobiliyatlarini ro‘yobga chiqarish va jamiyat taraqqiyotiga hissa qo‘shuvchi yetuk kadrlarni tayyorlash imkoniyati yanada kengayadi. Ushbu maqola ana shu masalalarning ilmiy-nazariy asoslarini yoritishga qaratilgan.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotda O‘zbekistonda iqtidorli talabalar bilan ishlash jarayonini takomillashtirish maqsadida Finlyandiya ta’lim tizimi tajribasini o‘rganish va moslashtirish metodologiyasi qo‘llanildi. Tadqiqot jarayonida birinchi navbatda, nazariy manbalar tahlili amalga oshirilib, Finlyandiya ta’lim tizimining asosiy tamoyillari, iqtidorli o‘quvchilar bilan ishlash shakl va usullari, shuningdek, O‘zbekiston ta’lim tizimidagi mavjud yondashuvlar qiyosiy o‘rganildi. Metodologik yondashuv sifatida qiyosiy-pedagogik tahlil, diagnostik testlar, so‘rovnomalar va intervyular kabi empirik usullar qo‘llanildi. Tadqiqot doirasida iqtidorli talabalar, ularning ota-onalari, o‘qituvchilar va ta’lim muassasalari rahbarlari fikrlari yig‘ildi va tahlil qilindi. Bu jarayon orqali Finlyandiya ta’lim tizimida qo‘llaniladigan texnologiyalarning O‘zbekiston sharoitiga qanchalik mos kelishi aniqlash imkoniyati

yaratildi. Metodologiyada, shuningdek, amaliy tajriba-sinov ishlari ham o‘tkazildi. Bunda iqtidorli talabalar uchun maxsus dars mashg‘ulotlari, ijodiy topshiriqlar, loyiha asosidagi ta’lim va raqamli platformalar yordamida mustaqil ta’lim olish imkoniyatlari sinab ko‘rildi. Ularning samaradorligi natijalar asosida o‘lchandi va taqqoslandi. Shuningdek, metodologik asos sifatida xalqaro standartlarga tayangan holda ta’lim jarayonini individuallashtirish, o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, kreativ yondashuvni shakllantirish va ijtimoiy loyihalarda faol ishtirokini ta’minlashga alohida e’tibor qaratildi. Mazkur metodologiya nafaqat ilmiy xulosalar chiqarish, balki amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga ham xizmat qildi.

TAHLILLAR

O‘zbekiston ta’lim tizimida iqtidorli talabalar bilan ishlash jarayonini tahlil qilish shuni ko‘rsatdiki, hozirgi davrda ularning salohiyatini ro‘yobga chiqarish uchun turli dasturlar, to‘garaklar va ilmiy loyihalar yo‘lga qo‘yilgan bo‘lsa-da, ushbu faoliyatda tizimlilik yetarli darajada shakllanmagan. Amaliyotda ko‘proq an’anaviy yondashuvlarga tayaniladi, bu esa iqtidorli talabalarning mustaqil fikrlash, kreativ yondashuv va innovatsion g‘oyalar ishlab chiqish qobiliyatlarini to‘liq namoyon etishiga to‘sqinlik qilmoqda. Shu bois, ilg‘or xorijiy tajribalarni, xususan Finlyandiya ta’lim tizimini o‘rganish va amaliyotga joriy etish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Finlyandiya ta’lim tizimining tahlili shuni ko‘rsatadiki, bu mamlakatda iqtidorli o‘quvchilar bilan ishlashda individual yondashuv, o‘quvchilarning qiziqishi va ehtiyojlariga moslashtirilgan dasturlar asosiy o‘rinni egallaydi. Shuningdek, talabalarning ijodkorligi, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish, loyihalash faoliyati va jamoaviy ishlar orqali ularning salohiyatini ochishga alohida e’tibor qaratiladi. Bu jarayonni qo‘llab-quvvatlashda zamonaviy texnologiyalar, raqamli ta’lim platformalari va interaktiv metodlardan keng foydalaniladi. Qiyosiy tahlillar shuni anglatadiki, O‘zbekistonda Finlyandiya tajribasining ko‘plab jihatlarini tatbiq etish imkoniyatlari mavjud. Jumladan, iqtidorli talabalar uchun maxsus dasturlar ishlab chiqish, o‘qituvchilarning malakasini oshirish, ularni kreativ metodikaga o‘rgatish va ta’lim jarayonida zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanish muhimdir. Bu jarayon nafaqat ta’lim sifatini oshirishga, balki talabalarning global miqyosda raqobatbardosh bo‘lishini ta’minlashga xizmat qiladi. Shuningdek, tahlillar shuni ko‘rsatadiki, iqtidorli talabalarni aniqlash va ularni qo‘llab-quvvatlashda ijtimoiy hamkorlik ham katta ahamiyat kasb etadi. Finlyandiya ta’lim tizimida davlat, oilalar va ta’lim muassasalari o‘rtasidagi uzviy hamkorlik kuchli yo‘lga qo‘yilgan bo‘lib, bu yondashuv O‘zbekiston uchun ham samarali tajriba bo‘lishi mumkin. Shu tarzda, mavjud tajribalarni o‘zlashtirish orqali mamlakatimizda iqtidorli yoshlarning intellektual va ijodiy salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarish mumkin bo‘ladi.

1-jadval. O‘zbekistonda va Finlyandiyada iqtidorli talabalar bilan ishlash tajribalarining qiyosiy tahlili.

Ko‘rsatkichlar	O‘zbekiston tajribasi	Finlyandiya tajribasi
Iqtidorni aniqlash usullari	Asosan akademik baholash asosida	Akademik, ijodiy, ijtimoiy va shaxsiy qobiliyatlarni qamrab oluvchi kompleks yondashuv
Ta’lim jarayoni	Ko‘proq an’anaviy yondashuv	Differensial va individual ta’lim dasturlari asosida
O‘qituvchi roli	Bilim beruvchi sifatida ko‘proq faol	Yo‘lboshchi va motivator sifatida

Ta’lim texnologiyalari	An’anaviy va qisman raqamli vositalar	Innovatsion va raqamli platformalar keng qo‘llaniladi
Ota-ona hamkorligi	Nisbatan sust	Kuchli va doimiy hamkorlik mavjud
Iqtidorli talabalarni qo‘llab-quvvatlash	To‘garaklar, olimpiadalar, qo‘shimcha mashg‘ulotlar	Shaxsiy dasturlar, loyiha ishlari, kreativ topshiriqlar

Ushbu jadvaldan ko‘rinib turibdiki, Finlyandiya ta’lim tizimi iqtidorli talabalar bilan ishlashda individual yondashuv, kreativlik va zamonaviy texnologiyalardan foydalanishga asoslanadi. O‘zbekiston tajribasida esa ko‘proq an’anaviy usullar ustun, ammo xorijiy ilg‘or tajribalarni tatbiq etish orqali samaradorlikni oshirish imkoniyati mavjud.

NATIJALAR

Tadqiqot jarayonida o‘tkazilgan kuzatishlar, so‘rovnomalar va qiyosiy tahlillar shuni ko‘rsatdiki, O‘zbekiston ta’lim tizimida iqtidorli talabalar bilan ishlashda muayyan yutuqlar mavjud bo‘lsa-da, ular yetarli darajada samarali emas. Amaliyotda iqtidorli yoshlarni aniqlash ko‘pincha akademik ko‘rsatkichlar asosida amalga oshiriladi, biroq ularning ijodiy, kommunikativ va innovatsion qobiliyatlarini aniqlashga yetarli e’tibor qaratilmaydi. Bu esa talabalarning to‘liq salohiyatini ochib berishga to‘sqinlik qilmoqda. Finlyandiya ta’lim tizimi misolida o‘rganilgan tajribalar shuni ko‘rsatdiki, iqtidorli talabalar bilan ishlashda individual yondashuv va differensial dasturlar yuqori samaradorlik beradi. Tadqiqot doirasida O‘zbekiston ta’lim muassasalarida tajriba-sinov sifatida joriy etilgan innovatsion metodlar – loyiha asosida o‘qitish, ijodiy topshiriqlar, mustaqil izlanish va raqamli platformalardan foydalanish – talabalar qiziqishi va faolligini sezilarli darajada oshirgan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, bunday yondashuvlar ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini, ijodiy salohiyatini va jamoaviy ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Olingan natijalarga ko‘ra, iqtidorli talabalarni qo‘llab-quvvatlashda o‘qituvchilarning malakasi muhim omil hisoblanadi. Finlyandiya tajribasi asosida ishlab chiqilgan metodik qo‘llanmalar va trening mashg‘ulotlari o‘qituvchilar faoliyatida sezilarli ijobiy o‘zgarishlarga olib kelgan. Bu esa o‘z navbatida ta’lim jarayonining samaradorligini oshirgan va iqtidorli talabalarni tarbiyalashda yangi yondashuvlarni shakllantirish imkonini bergan. Natijalarning yana bir muhim jihati shundaki, ijtimoiy hamkorlik – ya’ni oila, maktab va davlat o‘rtasidagi uzviy hamkorlik – iqtidorli yoshlarni rivojlantirishda katta rol o‘ynaydi. Tadqiqot davomida ota-onalar, o‘qituvchilar va talabalar o‘rtasidagi muloqot mustahkamlanganida, o‘quvchilarning bilim olish motivatsiyasi va muvaffaqiyat ko‘rsatkichlari ancha yuqori bo‘lgani kuzatildi. Umuman olganda, tadqiqot natijalari O‘zbekiston ta’lim tizimida Finlyandiya tajribasidan samarali foydalanish orqali iqtidorli talabalar bilan ishlashning sifatini sezilarli darajada yaxshilash mumkinligini ko‘rsatdi. Bu yondashuv mamlakatimizda raqobatbardosh, intellektual va ijodkor yoshlarni yetishtirishga xizmat qiladi.

2-jadval. Iqtidorli talabalar bilan ishlashda innovatsion metodlarning samaradorligi.

Innovatsion metodlar	Samaradorlik darajasi (%)	Talabalar fikri (%)	O‘qituvchilar fikri (%)
Loyiha asosida ta’lim	85	88	82
Kreativ topshiriqlar	80	83	79
Raqamli platformalar orqali ta’lim	78	81	76
Mustaqil izlanish va ijodiy faoliyat	82	85	80
Jamoaviy ishlar va muhokamalar	77	80	75

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, loyiha asosida ta’lim, mustaqil izlanish va ijodiy faoliyat iqtidorli talabalarni rivojlantirishda eng samarali metodlar sifatida e’tirof etilgan. O‘quvchilar bu metodlarni o‘z ijodkorligi va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiruvchi eng muhim vosita deb baholagan.

XULOSA

Yuqoridagi tahlil va natijalar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston ta’lim tizimida iqtidorli talabalar bilan ishlash jarayonini yanada takomillashtirish uchun Finlyandiya tajribasidan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Finlyandiya ta’limi iqtidorni aniqlash va rivojlantirishda individual yondashuv, kreativlik, raqamli texnologiyalar hamda kuchli ijtimoiy hamkorlikka tayangan holda samarali tizimni shakllantirgan. Bu yondashuv O‘zbekiston sharoitida ham tatbiq etilishi mumkin bo‘lib, iqtidorli yoshlarning ilmiy-ijodiy salohiyatini ro‘yobga chiqarish, ularni global mehnat bozorida raqobatbardosh kadr sifatida shakllantirish imkoniyatini yaratadi. Shuningdek, tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, iqtidorli talabalar bilan samarali ishlashda o‘qituvchilarning malakasini oshirish, yangi pedagogik metodlarni keng joriy etish va oila-maktab hamkorligini mustahkamlash hal qiluvchi omil hisoblanadi. Innovatsion ta’lim texnologiyalarini keng qo‘llash, loyihalash faoliyatini rivojlantirish va shaxsiylashtirilgan ta’lim dasturlarini ishlab chiqish orqali bu jarayonning samaradorligini sezilarli darajada oshirish mumkin. Umuman olganda, Finlyandiya tajribasini o‘rganish va amaliyotga tatbiq etish orqali O‘zbekistonda iqtidorli talabalar bilan ishlashning sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarilishi, ta’lim tizimida barqaror innovatsion rivojlanish ta’minlanishi hamda jamiyat uchun yuqori intellektual salohiyatga ega kadrlar yetishtirilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov, I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PQ–4306-sonli Qarori “Iqtidorli yoshlarni qo‘llab-quvvatlash va ularning ilmiy-ijodiy salohiyatini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”.
3. Jalolov, J. Pedagogik texnologiyalar va ta’lim sifatini oshirish. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017.
4. Salmi, J. The Challenge of Establishing World-Class Universities. – Washington, DC: World Bank, 2009.
5. Sahlberg, P. Finnish Lessons: What Can the World Learn from Educational Change in Finland? – New York: Teachers College Press, 2011.
6. OECD. Education Policy Outlook: Finland. – Paris: OECD Publishing, 2020.

7. Mahkamova, M. “Iqtidorli o‘quvchilar bilan ishlashning zamonaviy metodlari.” // Ta’lim va innovatsiyalar jurnali. – Toshkent, 2021, №2.
8. Nuriddinov, R. Ta’lim tizimida innovatsion yondashuvlar. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
9. European Commission. Key Data on Education in Europe. – Brussels, 2020.
10. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. – Paris: UNESCO Publishing, 2017.

MAKTAB O‘QUVCHILARIDA KREATIV FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHDA BADIIY ADABIYOTNING PEDAGOGIK AHAMIYATI (5-SINF MISOLIDA)

Muallif: Sharipova Shohida Shoymardonovna [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik Universiteti 2 -kurs magistranti [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17331061

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada 5-sinf o‘quvchilarida kreativ fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish jarayonida badiiy adabiyotning pedagogik ahamiyati o‘rganilgan. Tadqiqot badiiy asarlar orqali o‘quvchilarda ijodiy tafakkur, muammolarni hal etish ko‘nikmalari va fikrlash tezligini rivojlantirishga qaratilgan metodik yondashuvlarni tahlil qiladi. Shu bilan birga, maqolada o‘quv jarayonida badiiy adabiyotdan samarali foydalanish usullari, o‘quvchilarni motivatsiyalash va o‘quv faoliyatini qiziqarli qilish strategiyalari ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari badiiy adabiyotning nafaqat til va adabiy bilimlarni, balki kreativ fikrlashni ham rivojlantirishda muhim vosita ekanligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Badiiy adabiyot, kreativ fikrlash, o‘quvchilar, 5-sinf, pedagogik ahamiyat, ijodiy tafakkur, ta’lim metodikasi, muammolarni hal etish ko‘nikmalari.

KIRISH

So‘nggi yillarda ta’limning sifatini oshirish va o‘quvchilarda mustaqil, ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish masalalari dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, maktab ta’limida kreativ fikrlashni rivojlantirish nafaqat bilimni mustahkamlash, balki o‘quvchilarning ijodiy va tanqidiy tafakkurini shakllantirishning muhim vositasi hisoblanadi. Kreativ fikrlash – bu muammolarni innovatsion usullar bilan hal qilish, yangi g‘oyalar yaratish va mavjud bilimlarni yangicha talqin qilish qobiliyatidir. Shu nuqtai nazardan, maktabda o‘qitilayotgan fanlar, xususan, badiiy adabiyot, o‘quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega.

Badiiy adabiyot o‘quvchilarga nafaqat estetik va madaniy ma’lumotlarni beradi, balki ularni hayotiy vaziyatlarni tahlil qilishga, xarakterlarni chuqur tushunishga va ijtimoiy hodisalarni tanqidiy baholashga o‘rgatadi. Shu bilan birga, badiiy matnlar orqali o‘quvchilar tasavvurini kengaytiradi, muammolarni hal etishda turli yondashuvlarni sinashga undaydi va fikrlash tezligini oshiradi. 5-sinf o‘quvchilari ayniqsa bunday yondashuvlardan foyda ko‘rishi mumkin, chunki bu yoshda ular abstrakt va kreativ tafakkur qobiliyatlarini shakllantirishga eng ochiq bosqichda bo‘ladilar. Ta’lim jarayonida badiiy adabiyotdan samarali foydalanish nafaqat o‘quvchilarning bilim darajasini oshirish, balki ularning shaxsiy fazilatlari va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu sababli, maktab o‘quvchilarida kreativ fikrlashni shakllantirishda badiiy adabiyotning pedagogik ahamiyatini o‘rganish dolzarb va amaliy jihatdan muhim masala hisoblanadi. Ushbu maqolada 5-sinf o‘quvchilari misolida badiiy adabiyot orqali kreativ fikrlashni rivojlantirishning samarali usullari, metodik yondashuvlari va pedagogik ahamiyati tahlil qilinadi.

Tadqiqot natijalari maktab ta’limida ijodiy va tanqidiy tafakkurni shakllantirishda badiiy adabiyotning ahamiyatini ilmiy asosda ko‘rsatishga qaratilgan. So‘nggi yillarda ta’limning sifatini oshirish va o‘quvchilarda mustaqil, ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish masalalari dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, maktab ta’limida kreativ fikrlashni rivojlantirish nafaqat bilimni mustahkamlash, balki o‘quvchilarning ijodiy va tanqidiy tafakkurini shakllantirishning muhim vositasi hisoblanadi. Kreativ fikrlash – bu muammolarni innovatsion usullar bilan hal qilish, yangi g‘oyalar yaratish va mavjud bilimlarni yangicha talqin qilish qobiliyatidir. Shu nuqtai nazardan, maktabda o‘qitilayotgan fanlar, xususan, badiiy adabiyot, o‘quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Badiiy adabiyot o‘quvchilarga nafaqat estetik va madaniy ma’lumotlarni beradi, balki ularni hayotiy vaziyatlarni tahlil qilishga, xarakterlarni chuqur tushunishga va ijtimoiy hodisalarni tanqidiy baholashga o‘rgatadi. Shu bilan birga, badiiy matnlar orqali o‘quvchilar tasavvurini kengaytiradi, muammolarni hal etishda turli yondashuvlarni sinashga undaydi va fikrlash tezligini oshiradi. 5-sinf o‘quvchilari ayniqsa bunday yondashuvlardan foyda ko‘rishi mumkin, chunki bu yoshda ular abstrakt va kreativ tafakkur qobiliyatlarini shakllantirishga eng ochiq bosqichda bo‘ladilar. Ta’lim jarayonida badiiy adabiyotdan samarali foydalanish nafaqat o‘quvchilarning bilim darajasini oshirish, balki ularning shaxsiy fazilatlari va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu sababli, maktab o‘quvchilarida kreativ fikrlashni shakllantirishda badiiy adabiyotning pedagogik ahamiyatini o‘rganish dolzarb va amaliy jihatdan muhim masala hisoblanadi. Shuningdek, zamonaviy pedagogik tadqiqotlar badiiy adabiyotning o‘quvchilarda ijodiy fikrlashni rivojlantirishdagi ahamiyatini ta’kidlaydi. Masalan, o‘quvchilarning fantaziyasi, tasavvuri va ijodiy fikrlash ko‘nikmalari badiiy asarlar orqali samarali tarzda rivojlantiriladi. Shu bilan birga, badiiy adabiyot muhitida o‘quvchilar mustaqil fikrlashni o‘rganadi, turli muammolarni innovatsion usullarda hal etishga odatlanadi va o‘z fikrini erkin ifodalashga intiladi. Ushbu maqolada 5-sinf o‘quvchilari misolida badiiy adabiyot orqali kreativ fikrlashni rivojlantirishning samarali usullari, metodik yondashuvlari va pedagogik ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari maktab ta’limida ijodiy va tanqidiy tafakkurni shakllantirishda badiiy adabiyotning ahamiyatini ilmiy asosda ko‘rsatishga qaratilgan. Shu bilan birga, maqola o‘qituvchilar va metodistlar uchun badiiy adabiyotdan foydalanishning amaliy tavsiyalarini ham taqdim etadi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotda 5-sinf o‘quvchilarida kreativ fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish jarayonida badiiy adabiyotning pedagogik ahamiyatini aniqlash maqsad qilingan. Tadqiqot ilmiy-uslubiy yondashuvlarga asoslangan bo‘lib, unda empirik va nazariy metodlardan foydalanilgan. Empirik tadqiqotlar doirasida o‘quvchilar bilan amaliy mashg‘ulotlar, interaktiv darslar va badiiy matnlarni tahlil qilish orqali ularning kreativ fikrlash darajasi o‘rganildi. Shu bilan birga, so‘rovnoma, intervyu va test metodlari yordamida o‘quvchilarning fikrlash qobiliyati, ijodiy tafakkuri va matnni talqin qilish ko‘nikmalari baholandi. Nazariy metodlar sifatida pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, psixologik va didaktik tadqiqotlar natijalarini solishtirish, badiiy adabiyotning ta’lim jarayonidagi o‘rni va ijodiy fikrlashga ta’sirini o‘rganish ishlatilgan. Shu yo‘l bilan tadqiqot badiiy adabiyot orqali kreativ fikrlashni rivojlantirishning samarali metodlarini aniqlash va ularni maktab darslarida qo‘llash imkoniyatlarini baholashga qaratilgan. Tadqiqot jarayonida o‘quvchilarni ijodiy

vazifalar orqali baholash metodikasi qo‘llanildi. Masalan, ular badiiy matn asosida hikoya yaratish, syujetni davom ettirish yoki muallif g‘oyasini o‘z talqinida bayon qilish vazifalarini bajarishdi. Ushbu amaliy mashg‘ulotlar o‘quvchilarning fantaziyasini rivojlantirish, turli yondashuvlar bilan muammolarni hal etish va ijodiy fikrlashni oshirishga xizmat qildi.

Shuningdek, tadqiqotda badiiy adabiyotdan foydalanishning samaradorligini aniqlash uchun eksperimental va nazorat guruhlari tashkil etildi. Eksperimental guruhda badiiy matnlar orqali kreativ fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan maxsus dars metodikasi qo‘llanildi, nazorat guruhida esa an’anaviy dars metodlari davom ettirildi. Ushbu yondashuv tadqiqot natijalarini solishtirish va badiiy adabiyotning kreativ fikrlashni shakllantirishdagi pedagogik ahamiyatini aniq ko‘rsatishga imkon berdi. Ushbu tadqiqotda 5-sinf o‘quvchilarida kreativ fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish jarayonida badiiy adabiyotning pedagogik ahamiyatini aniqlash maqsad qilingan. Tadqiqot ilmiy-uslubiy yondashuvlarga asoslangan bo‘lib, unda empirik va nazariy metodlardan foydalanilgan. Empirik tadqiqotlar doirasida o‘quvchilar bilan amaliy mashg‘ulotlar, interaktiv darslar va badiiy matnlarni tahlil qilish orqali ularning kreativ fikrlash darajasi o‘rganildi. Shu bilan birga, so‘rovnoma, intervyu va test metodlari yordamida o‘quvchilarning fikrlash qobiliyati, ijodiy tafakkuri va matnni talqin qilish ko‘nikmalari baholandi. Nazariy metodlar sifatida pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, psixologik va didaktik tadqiqotlar natijalarini solishtirish, badiiy adabiyotning ta’lim jarayonidagi o‘rni va ijodiy fikrlashga ta’sirini o‘rganish ishlatilgan. Shu yo‘l bilan tadqiqot badiiy adabiyot orqali kreativ fikrlashni rivojlantirishning samarali metodlarini aniqlash va ularni maktab darslarida qo‘llash imkoniyatlarini baholashga qaratilgan. Tadqiqot jarayonida o‘quvchilarni ijodiy vazifalar orqali baholash metodikasi qo‘llanildi. Masalan, ular badiiy matn asosida hikoya yaratish, syujetni davom ettirish yoki muallif g‘oyasini o‘z talqinida bayon qilish vazifalarini bajarishdi. Ushbu amaliy mashg‘ulotlar o‘quvchilarning fantaziyasini rivojlantirish, turli yondashuvlar bilan muammolarni hal etish va ijodiy fikrlashni oshirishga xizmat qildi. Shu bilan birga, o‘quvchilarning ijodiy ishlaridagi erkinlik darajasi, tasavvurlarining boyligi va matnni talqin qilishdagi innovatsion yondashuvlari maxsus baholash mezonlari orqali tahlil qilindi. Tadqiqotda badiiy adabiyotdan foydalanishning samaradorligini aniqlash uchun eksperimental va nazorat guruhlari tashkil etildi. Eksperimental guruhda badiiy matnlar orqali kreativ fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan maxsus dars metodikasi qo‘llanildi, nazorat guruhida esa an’anaviy dars metodlari davom ettirildi. Bu yondashuv tadqiqot natijalarini solishtirish va badiiy adabiyotning kreativ fikrlashni shakllantirishdagi pedagogik ahamiyatini aniq ko‘rsatishga imkon berdi. Shuningdek, tadqiqot davomida o‘quvchilarning kreativ fikrlashini rivojlantirish jarayonida motivatsion va ijtimoiy-kommunikativ komponentlar ham e’tiborga olindi. Masalan, guruh ishlari, munozaralar va ijodiy loyihalar orqali o‘quvchilar o‘z fikrini erkin ifodalashga o‘rgatildi, bir-birining g‘oyalaridan ilhom oldi va hamkorlikda ijodiy yechimlar topishga intildi. Bu esa ta’lim jarayonini yanada interaktiv va samarali qildi.

Tadqiqot metodologiyasining yana bir muhim jihati – baholash tizimidir. O‘quvchilarning ijodiy vazifalari maxsus baholash mezonlari asosida tahlil qilindi: matnni tushunish, fantaziya darajasi, muammolarni yechish usullari va ijodiy g‘oyalarini amalga oshirish qobiliyati. Shu tarzda, tadqiqot badiiy adabiyotning nafaqat bilimlarni, balki o‘quvchilarning kreativ va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishdagi pedagogik ahamiyatini aniq ko‘rsatishga imkon berdi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

TAHLILLAR

Tadqiqot natijalari 5-sinf o‘quvchilari misolida badiiy adabiyot orqali kreativ fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish samaradorligini aniqlashga qaratilgan. Eksperimental va nazorat guruhlari natijalari solishtirildi. Eksperimental guruhda o‘quvchilarga badiiy matnlar asosida ijodiy vazifalar berildi: hikoya yaratish, syujetni davom ettirish, muallif g‘oyasini talqin qilish va muammolarni yangi usullarda hal etish. Nazorat guruhida esa an’anaviy dars metodlari davom ettirildi.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, eksperimental guruh o‘quvchilarining kreativ fikrlash ko‘nikmalari sezilarli darajada oshdi. Masalan, eksperimental guruhda o‘quvchilarning fantaziyasi va ijodiy tafakkuri 25–30% ga yuqoriladi, muammolarni hal etishdagi innovatsion yondashuvlari esa 20% ga oshdi. Nazorat guruhida esa o‘zgarishlar minimal bo‘lib, faqat 5–7% darajasida kuzatildi. Ushbu natijalar badiiy adabiyotning ijodiy va tanqidiy fikrlashni shakllantirishdagi samaradorligini ko‘rsatadi. Tadqiqot davomida o‘quvchilarning ijodiy ishlarini baholash uchun quyidagi mezonlar ishlatildi: matnni tushunish darajasi, tasavvur va fantaziya boyligi, muammolarni yechish usullari, ijodiy g‘oyalarni amalga oshirish. Natijalar ko‘rsatdiki, badiiy adabiyot orqali o‘quvchilar o‘z fikrini erkin ifodalay boshladi, turli yondashuvlarni sinab ko‘rdi va ijodiy tafakkur ko‘nikmalari rivojlandi. Shuningdek, tahlillar o‘quvchilarning ijtimoiy va kommunikativ kompetensiyalarining ham oshganini ko‘rsatdi. Eksperimental guruhda guruh ishlari va munozaralar orqali o‘quvchilar bir-birining g‘oyalarini tinglashga, fikr almashishga va hamkorlikda yechim topishga o‘rgandi. Bu esa ta’lim jarayonini interaktiv va qiziqarli qildi, shuningdek, o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirdi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari 5-sinf o‘quvchilari misolida badiiy adabiyot orqali kreativ fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish samaradorligini ko‘rsatdi. Eksperimental guruh va nazorat guruhining o‘quvchilari ijodiy vazifalarni bajarish darajasi solishtirildi.

1. Fantaziya va tasavvur: Eksperimental guruh o‘quvchilari fantaziya va tasavvur ko‘nikmalarida yuqori natija ko‘rsatdi. Ularning matn asosida hikoya yaratish va syujetni rivojlantirishdagi ijodiy yondashuvlari nazorat guruhiga nisbatan 27–30% yuqoriroq bo‘ldi. Bu natija badiiy adabiyot orqali o‘quvchilarning tasavvurini kengaytirish va yangi g‘oyalar yaratish imkoniyatlarini tasdiqlaydi. 2. Ijodiy tafakkur: Eksperimental guruh o‘quvchilari ijodiy tafakkurda ham sezilarli o‘sish ko‘rsatdi. Ular muallif g‘oyasini talqin qilish va o‘z hikoyalarini yaratishda turli yondashuvlardan foydalandi, bu ko‘rsatkich nazorat guruhiga nisbatan 25–28% yuqoriroq edi. Natijalar badiiy adabiyotning ijodiy tafakkurni rivojlantirishdagi pedagogik ahamiyatini ko‘rsatadi. 3. Muammolarni hal etish: Eksperimental guruh o‘quvchilari badiiy matnlar orqali muammolarni innovatsion usullarda hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirdi. Ularning yechimlarni topishdagi ijodiy yondashuvlari nazorat guruhiga nisbatan 20% yuqori bo‘ldi. Bu natija badiiy adabiyot yordamida o‘quvchilarning tanqidiy va ijodiy fikrlash qobiliyatini oshirish mumkinligini isbotlaydi. 4. Matnni talqin qilish: Eksperimental guruh o‘quvchilari matnni talqin qilish va tushunish bo‘yicha yuqori natija ko‘rsatdi (nazorat guruhiga nisbatan 28% ortiqcha). Bu ularning badiiy adabiyot matnlaridagi g‘oyalarni chuqur anglash va o‘z fikrini erkin ifodalash qobiliyatini rivojlantirishini bildiradi.

Umumiy tahlil: Eksperimental guruhning o‘rtacha balli 8,7 bo‘lsa, nazorat guruhida bu ko‘rsatkich 6,1 ni tashkil etdi. Ushbu natijalar shuni ko‘rsatadiki, badiiy

adabiyot asosida interaktiv va ijodiy mashg‘ulotlar o‘quvchilarning kreativ fikrlashini sezilarli darajada oshiradi. Tadqiqot shuningdek, o‘quvchilarning ijtimoiy va kommunikativ ko‘nikmalarini ham rivojlantirishga yordam berishini tasdiqlaydi. Natijalar shuni isbotlaydiki, badiiy adabiyot pedagogik jihatdan samarali vosita bo‘lib, o‘quvchilarning fantaziyasi, ijodiy tafakkuri, muammolarni hal etish va matnni talqin qilish qobiliyatlarini rivojlantirishda asosiy o‘rin tutadi. Shu bilan birga, guruh ishlari, munozaralar va ijodiy loyihalar orqali o‘quvchilarning motivatsiyasi va interaktiv faoliyati oshadi.

Eksperimental va nazorat guruhlari o‘quvchilarining kreativ fikrlash ko‘nikmalari darajasi (foizlarda)

- Eksperimental guruh: Fantaziya – 92%, Ijodiy tafakkur – 88%, Muammolarni hal etish – 85%, Matnni talqin qilish – 85%
- Nazorat guruh: Fantaziya – 65%, Ijodiy tafakkur – 60%, Muammolarni hal etish – 62%, Matnni talqin qilish – 57%

eksperimental guruh o‘quvchilarining barcha ko‘rsatkichlarda sezilarli darajada yuqori ekanligini ko‘rsatadi. Bu natija badiiy adabiyotning pedagogik ahamiyati va ijodiy fikrlashni rivojlantirishdagi samaradorligini vizual tarzda tasdiqlaydi.

1. Eksperimental guruh natijalari badiiy adabiyot asosida interaktiv va ijodiy mashg‘ulotlar samarali bo‘lganini ko‘rsatadi.
2. Nazorat guruhida an’anaviy metodlar qo‘llanilgani sababli o‘quvchilarning ijodiy ko‘nikmalari pastroq natija ko‘rsatgan.

Diagramma va jadval birgalikda badiiy adabiyot orqali kreativ fikrlashni rivojlantirishning ilmiy asoslangan samaradorligini tasdiqlaydi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

XULOSA

Ushbu tadqiqot 5-sinf o‘quvchilarida kreativ fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishda badiiy adabiyotning pedagogik ahamiyatini aniqlashga qaratildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, badiiy adabiyot orqali o‘quvchilarning ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyati sezilarli darajada rivojlanadi. Eksperimental guruh o‘quvchilari nazorat guruhiga nisbatan fantaziya, ijodiy tafakkur, muammolarni yechish va matnni talqin qilish ko‘nikmalarida yuqori natijalar ko‘rsatdi.

Tahlillar shuni isbotladiki, badiiy adabiyot nafaqat til va adabiy bilimlarni oshirishga xizmat qiladi, balki o‘quvchilarning kreativ tafakkurini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Shu bilan birga, guruh ishlari, munozaralar va ijodiy loyihalar orqali o‘quvchilar o‘z fikrini erkin ifodalashga, bir-birining g‘oyalaridan ilhom olishga va hamkorlikda ijodiy yechimlar topishga o‘rgandilar. Bu esa ta’lim jarayonini interaktiv va qiziqarli qildi, o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirdi.

Amaliy jihatdan, tadqiqotdan quyidagi tavsiyalar kelib chiqadi:

1. Badiiy adabiyot darslarida ijodiy vazifalar va interaktiv mashg‘ulotlarga ko‘proq e’tibor qaratish, o‘quvchilarning fantaziyasini rivojlantirish.
2. O‘quvchilarning kreativ fikrlash ko‘nikmalarini baholashda ijodiy ishlar, hikoya yaratish va muallif g‘oyasini talqin qilish kabi mezonlardan foydalanish.
3. Guruh ishlari, munozaralar va ijodiy loyihalarni dars jarayoniga integratsiya qilish orqali o‘quvchilarning ijtimoiy va kommunikativ kompetensiyalarini oshirish.
4. Badiiy adabiyot orqali o‘quvchilarga mustaqil fikrlash, muammolarni innovatsion usullar bilan hal etish va turli yondashuvlarni sinab ko‘rish imkoniyatlarini yaratish.

Xulosa qilib aytganda, badiiy adabiyot maktab o‘quvchilarida kreativ fikrlashni rivojlantirishda samarali pedagogik vosita bo‘lib, u ta’lim jarayonini nafaqat bilim berish, balki ijodiy va tanqidiy tafakkurni shakllantirishga qaratilgan interaktiv tizimga aylantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Pulatova, S. (2023). Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida fantaziya va kreativ tafakkur ko‘nikmalarini rivojlantirish metodlari. Tashkent: Ta’lim nashriyoti.
2. Smith, J., Brown, L., & Johnson, K. (2021). The Role of Literature in Developing Creative Thinking in Children. Journal of Educational Research, 34(2), 45–60.
3. Finn, A. (2020). Integrating Literature into Elementary Education: Enhancing Critical and Creative Thinking. London: Routledge.
4. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press.
5. Robinson, K. (2011). Out of Our Minds: Learning to be Creative. Oxford: Capstone Publishing.
6. UNESCO. (2019). Teaching Creativity in Schools: Guidelines for Educators. Paris: UNESCO Publishing.
7. Kozlova, M. (2018). Pedagogical Techniques for Fostering Creative Thinking in Primary School Students. Moscow: Pedagogy Press.
8. Gardner, H. (2006). Multiple Intelligences: New Horizons in Theory and Practice. New York: Basic Books.
9. Jones, P., & Smith, R. (2017). Using Literature to Enhance Creative Problem-Solving in Children. Educational Psychology, 37(5), 523–538.
10. National Curriculum of Uzbekistan (2020). Primary Education Standards and Guidelines. Tashkent: Ministry of Public Education.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

SIFATLI KASBIY TA’LIM – MEHNAT BOZORI TALABLARIGA JAVOB BERUVCHI MUTAXASSISLAR TAYYORLASH KAFOLATI

Muallif: Shoyqulov Baxtiyor Bakirovich [1]
Affiliyatsiya: Professional ta’limni rivojlantirish instituti direktor o‘rinbosari, t.f.n., dotsent [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17331110

ANNOTATSIYA

Maqolada kasbiy ta’limning sifat mezonlari, mehnat bozori bilan o‘zaro uyg‘unlikdagi islohotlar, xorijiy mamlakatlar tajribasi hamda milliy amaliyot tahlil qilingan. Shuningdek, O‘zbekistonda kasbiy ta’lim tizimini takomillashtirish va barqaror rivojlanish uchun zarur kadrlar salohiyatini shakllantirishda amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: kasbiy ta’lim, sifatli ta’lim, mehnat bozori, raqobatbardosh mutaxassis, dual ta’lim, barqaror rivojlanish.

KIRISH

Bugungi globallashuv va raqamli iqtisodiyot sharoitida iqtisodiy taraqqiyot va innovatsion rivojlanishning asosiy omili sifatida inson kapitali alohida ahamiyat kasb etmoqda. Inson kapitalining sifatini oshirish esa, eng avvalo, ta’lim tizimining samaradorligi bilan chambarchas bog‘liqdir. Shu sababli, ta’lim tizimini, xususan, kasbiy ta’limni modernizatsiya qilish va sifat jihatdan takomillashtirish bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridan biriga aylangan.

Kasbiy ta’lim tizimi mehnat bozori uchun raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, ularning amaliy ko‘nikmalarini shakllantirish va zamonaviy talablarga moslashtirish orqali mamlakat iqtisodiy taraqqiyotiga xizmat qiladi. Mehnat bozoridagi tezkor o‘zgarishlar, yangi kasb va yo‘nalishlarning paydo bo‘lishi, raqamli texnologiyalarning jadal sur’atlar bilan rivojlanishi ta’lim tizimidan uzluksiz yangilanish, innovatsion yondashuv va xalqaro tajribalarni tatbiq etishni talab etmoqda. Shu nuqtai nazardan, sifatli kasbiy ta’lim – iqtisodiy o‘sish, raqobatbardoshlik va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlovchi strategik omil sifatida namoyon bo‘lmoqda.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda kasbiy ta’lim tizimini tubdan isloh qilish, unga xalqaro standartlarni joriy etish, dual ta’lim mexanizmlarini kengaytirish, o‘quv dasturlarini ishlab chiqarish jarayoni bilan uyg‘unlashtirishga qaratilgan keng ko‘lamli huquqiy-tashkiliy islohotlar amalga oshirilmoqda. Prezident farmonlari va hukumat qarorlari, shuningdek, xorijiy ilg‘or tajribalarni milliy sharoitga moslashtirish orqali kasbiy ta’lim sifatini oshirish bo‘yicha amaliy choralar ko‘rilmoqda.

Sifatli kasbiy ta’lim – jamiyat va mehnat bozori talablariga javob bera oladigan, zamonaviy bilim va ko‘nikmalarga ega, raqobatbardosh kasb egalari hamda kichik mutaxassislar tayyorlash jarayonini anglatadi. Bu jarayon samaradorligini ta’minlash uchun davlat tomonidan huquqiy asoslarni mustahkamlash, moddiy-texnik resurslar bilan ta’minlash va tizimli qo‘llab-quvvatlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Buning amaliy isboti sifatida so‘nggi yillarda kasbiy ta’lim tizimiga qaratilgan bir qator Prezident farmonlari va hukumat qarorlarini misol qilish mumkin. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 16-oktabrda qabul qilingan “Kasbiy ta’limda malakali kadrlar tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish va xalqaro ta’lim dasturlarini joriy qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF–158-sonli Farmoni bu sohadagi huquqiy islohotlarning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi [1].

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning joriy yil 15-sentabr kuni o‘qituvchi va murabbiylar bilan bo‘lib o‘tgan uchrashuvida bildirgan fikrlari ham bu jarayonning amaliy ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi. Xususan, “investor – tarmoq – texnikum” zanjiri asosida dual ta’limning joriy etilishi, rivojlangan xorijiy davlatlarning ilg‘or ta’lim dasturlarini kasbiy ta’lim tizimiga integratsiya qilish, dual ta’lim qamrovini 5 barobarga oshirish, xorijiy tillar uchun ajratilgan soatlarni 4 barobar ko‘paytirish kabi vazifalar belgilab berildi. Shuningdek, har yili 500 nafar o‘qituvchini ilg‘or xorijiy ta’lim tashkilotlariga, yana 500 nafar ishlab chiqarish ta’limi ustalarini esa yirik xorijiy korxonalarga stajirovkaga yuborish rejasi belgilangani ham sohada amalga oshirilayotgan islohotlarning muhim ko‘rsatkichidir.

Sifatli kasbiy ta’limning mazmun-mohiyati, avvalo, mamlakat iqtisodiy taraqqiyoti, innovatsion salohiyati va mehnat bozorining barqaror rivojlanishi uchun zarur bo‘lgan yuqori malakali kadrlarni tayyorlashda namoyon bo‘ladi. U mehnat bozori talablari va ish beruvchilar ehtiyojlari bilan uyg‘unlikda shakllanib, raqamli texnologiyalar, elektron ta’lim platformalari, dual ta’lim tizimi hamda simulyatsion modellardan samarali foydalanishni talab etadi. Shu bilan birga, sifatli kasbiy ta’lim xalqaro standartlarga muvofiq ravishda tashkil etilishi, o‘qituvchilar va ishlab chiqarish ta’limi ustalarining kasbiy salohiyati bilan ta’minlanishi lozim.

Shu nuqtai nazardan, sifatli kasbiy ta’limning mazmun-mohiyati – raqobatbardosh, zamonaviy bilim va ko‘nikmalarga ega, innovatsion tafakkurli hamda mehnat bozori talablariga javob bera oladigan mutaxassislarni tayyorlashdan iborat. U mamlakat iqtisodiy taraqqiyotini ta’minlaydigan, jamiyatning ijtimoiy barqarorligiga xizmat qiladigan va inson kapitali sifatiga ta’sir ko‘rsatadigan strategik omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Mehnat bozorida ishchi kasb va kichik mutaxassislarga bo‘lgan talablar doimiy o‘zgarib boradi. Masalan, ilgari muhim hisoblangan kasblar zamonaviy sharoitda o‘z ahamiyatini yo‘qotishi mumkin, shu bilan birga, yangi sohalarda yangi kasblar shakllanadi. Shundan kelib chiqqan holda har yili mehnat bozori talablariga ko‘ra Kasbiy ta’limning tayyorlov yo‘nalishlari, kasblar va mutaxassisliklar klassifikatoriga tegishli o‘zgarish va qo‘shimchalar kiritib boriladi. Masalan, 2025-yilda amaldagi klassifikatorga 32 ta yangi kasb va mutaxassisliklar bo‘yicha o‘zgarish va qo‘shimchalar kiritilgani bu jarayonning izchil va dolzarbligini ko‘rsatadi.

Shu sababli, kasbiy ta’lim tizimining mehnat bozori bilan uzluksiz hamkorlikda faoliyat yuritishi zarur. Mehnat bozoridagi talablar tezkor sur’atlar bilan yangilanib borayotgani uchun kasbiy ta’lim tizimi ham muttasil ravishda modernizatsiya qilinishi, zamonaviy talablarga uyg‘unlashtirilishi lozim.

O‘quv jarayoni va ishlab chiqarish amaliyotining uzviy uyg‘unligi bitiruvchilarning kasbiy tayyorgarlik darajasini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Buning uchun dual ta’lim tizimini joriy etish alohida ahamiyat kasb etadi. Dual ta’lim modeli Germaniya professional ta’lim tizimida keng qo‘llanilib, shuningdek, Avstriya,

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Shveysariya va Janubiy Koreya kabi rivojlangan mamlakatlarda iqtisodiyot taraqqiyotida salmoqli o‘rin egallaydi.

Dual ta’lim jarayonida nazariy bilimlar amaliy mashg‘ulotlar bilan uyg‘unlashtiriladi, bu esa o‘quvchilarda ish joyida to‘g‘ridan-to‘g‘ri qo‘llanadigan amaliy ko‘nikmalarni shakllantiradi. Ushbu tizim o‘quvchilar uchun qator afzalliklarni taqdim etadi: o‘qish bilan bir vaqtda ish tajribasi ortishi, korxonadan maosh olish imkoniyati, zamonaviy texnologiya va uskunalarda ishlash, jamoa bilan hamkorlikda faoliyat yuritish hamda ta’limni yakunlagandan so‘ng davlat namunasidagi diplomga ega bo‘lish.

Korxonalar uchun esa dual ta’lim tizimining ustunliklari malakali mutaxassislarni tayyorlash, kadrlar qo‘nimsizligini kamaytirish va mehnat unumdorligini oshirishda namoyon bo‘ladi.

Ish beruvchilarning bevosita ishtiroki orqali o‘quv dasturlarini shakllantirish ta’lim va ishlab chiqarish jarayonlarining uyg‘unligini ta’minlaydi. Bu yo‘nalishda kasbiy ta’lim tizimida joriy etilayotgan ta’lim dasturlari ish beruvchilar ishtirokida ishlab chiqilgan kasbiy standartlar asosida takomillashtirilmoqda.

Bugungi kunda respublikada faoliyat olib borayotgan 598 ta texnikumlarda 329 ta kasb va mutaxassisliklarning ta’lim dasturlari ishlab chiqilib, amaliyotga joriy etildi.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Jahonning ko‘plab davlatlari kasbiy ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, unga zamonaviy ta’lim dasturlari va xalqaro standartlarni integratsiya qilishga alohida e’tibor qaratilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida ham so‘nggi yillarda kasbiy ta’lim tizimini isloh qilish, ta’lim jarayoniga xalqaro standartlar va innovatsion dasturlarni joriy etish masalalari davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylanib bormoqda. Xususan, Muhtaram Prezidentimizning “Kasbiy ta’limda malakali kadrlar tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish va xalqaro ta’lim dasturlarini joriy qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmonida 2025-2026-o‘quv yilidan boshlab texnikumlarda xalqaro ta’lim dasturlarini joriy qilish, tegishli kvalifikatsiyalar bo‘yicha kadrlar tayyorlashni yo‘lga qo‘yish, xalqaro ta’lim dasturlaridan kelib chiqib, kasbiy ta’limning tayyorlov yo‘nalishlari, kasb va mutaxassisliklar klassifikatoriga tegishli o‘zgartirishlar kiritib borish, xalqaro ta’lim dasturlari va adabiyotlarni xarid qilish hamda tarjima qilish ishlarini tashkil qilish, tarjima qilingan xalqaro ta’lim dasturlarini milliy o‘quv dasturlari mazmuniga singdirgan holda yangi ta’lim dasturlarini ishlab chiqish, shuningdek, xalqaro ta’lim dasturlari bo‘yicha o‘qituvchilarning malakasini oshirish, kasbiy ta’limda xalqaro hamkorlikni kuchaytirish vazifalari belgilab berilgan.

Kasbiy ta’lim tizimida ta’lim sifati, avvalo, o‘quv dasturlarining mazmun jihatdan takomillashganligi va metodologik asoslanganligiga bevosita bog‘liq hisoblanadi. Zamonaviy o‘quv dasturlari mehnat bozoridagi keskin o‘zgarishlar, ish beruvchi korxona va tashkilotlarning real ehtiyojlari hamda kasbiy standartlar talablarini inobatga olgan holda ishlab chiqilishi lozim. Bu jarayonda nazariy bilimlar bilan birga amaliy mashg‘ulotlar, ishlab chiqarish amaliyoti va kompetensiyaga asoslangan yondashuvga alohida e’tibor qaratilishi muhimdir. Ilg‘or xorijiy tajribada ta’lim dasturlari ish beruvchilar bilan hamkorlikda ishlab chiqilib, o‘quv jarayoni to‘g‘ridan-to‘g‘ri ishlab chiqarish muhiti bilan uyg‘unlashtirilgani natijasida yuqori samara bermoqda [2, 3]. Shu bois, O‘zbekistonda ham ta’lim dasturlarini ishlab chiqishda ish beruvchilarning faol ishtirokini ta’minlash, xalqaro standartlarga mos yondashuvlarni joriy etish kasbiy ta’lim sifatini oshirishning asosiy omili hisoblanadi. Natijada, ta’lim

muassasalari bitiruvchilari mehnat bozorida raqobatbardosh bo‘lib, yuqori malakali mutaxassis sifatida shakllanadilar.

Shu o‘rinda xorijiy mamlakatlarning kasbiy ta’lim tizimiga e’tibor qaratadigan bo‘lsak, masalan, Germaniyada dual ta’lim tizimi keng joriy etilgan bo‘lib, o‘quvchilar ta’limning 50% ini ishlab chiqarish korxonalarida amaliyot o‘tashadi. Bu ularning mehnat bozoriga tezkor moslashishiga imkon beradi. Finlyandiyada kasbiy ta’limning modulli tizimi joriy qilingan bo‘lib, o‘quvchi shaxsiy qobiliyat va qiziqishlaridan kelib chiqib ta’lim traektoriyasini belgilaydi. Janubiy Koreyada IT va injenerlik yo‘nalishlarida xalqaro dasturlar asosida o‘quv markazlari tashkil etilgan. Turkiyada “Anadolu” kasbiy va texnik litseylari orqali xalqaro sertifikat dasturlari joriy etilgan. Bu turli sohalarda diplom yoki sertifikat orqali mehnat bozoriga chiqish imkoniyati yaratilgan.

Ushbu tajribalar O‘zbekiston uchun ham dolzarb bo‘lib, milliy sharoitga moslashtirilgan holda tatbiq etish muhim ahamiyatga ega.

Shu o‘rinda, rivojlangan 8 ta xorijiy davlatlar ya’ni Buyuk Britaniya, Germaniya, Shvesariya, Turkiya, Rossiya Federatsiyasi, Belarus Respublikasi, Saudiya Arabistoni va Janubiy Koreya davlatlarining 50 ga yaqin xalqaro va qo‘shma ta’lim dasturlari bo‘yicha 5 minga yaqin kadrlar tayyorlash yo‘lga qo‘yilmoqda.

Farmonga muvofiq, 2025-2026-o‘quv yilidan boshlab O‘zbekistonda 14 ta texnikumda Buyuk Britaniyaning “Pearson” kompaniyasi talablari asosida “BTEC” xalqaro dasturlari joriy etildi. Ushbu texnikumlar zamonaviy jihozlar bilan ta’minlanib, 9 ta BTEC kvalifikatsiyasi bo‘yicha ikki mingga yaqin o‘quvchi qabul qilinishi belgilangan.

Xalqaro ta’lim dasturlarining O‘zbekistonda joriy etishning afzalliklari quyidagilardan iborat: o‘quvchilarning xorijiy mamlakatlarda ta’lim olish va mehnat faoliyatini amalga oshirish imkoniyatlari yaratiladi; olgan diplomlari rivojlangan Yevropa davlatlarida tan olinadi; o‘quvchilarning jahon mehnat bozorida raqobatbardosh bo‘lishini ta’minlaydi; xorijiy tajriba va xalqaro standartlar mahalliy ta’lim tizimiga integratsiya qilinadi; ta’lim sifatiga kafolat yaratadi; o‘quv jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiya va metodikalarni joriy etish imkonini ta’minlaydi; o‘quv jarayoni xalqaro mezonlar va standartlar asosida tashkil etiladi; o‘quvchilarda muloqot, tanqidiy fikrlash, tadbirkorlik, axborot texnologiyalaridan foydalanish ko‘nikmalari va kasbiy kompetensiyalar shakllanadi va rivojlanadi.

Biroq, texnikumlarda xalqaro ta’lim dasturlarini joriy etish jarayonida bir qator tashkiliy va metodik muammolar mavjud. Masalan, birinchi navbatda, xalqaro dasturlarni milliy ta’lim dasturlari bilan uyg‘unlashtirish muammosi mavjud. Buning sababi – o‘quv rejalari va fanlar tarkibidagi farqlarning borligi, ikkinchi yirik muammo pedagog kadrlar salohiyatining yetarli emasligi, uchinchidan, zamonaviy laboratoriyalar, simulyatorlar va amaliyot bazalarining yetarli emasligi, to‘rtinchidan, xalqaro dasturlarni amalga oshirishda huquqiy va me’yoriy to‘siqlar, jumladan, akkreditatsiya va sertifikatlash jarayonlarining yetarli yo‘lga qo‘yilmaganligi, beshinchi muammo - moliyaviy cheklovlar mavjudligi, oltinchi yana bir masala – ish beruvchilar bilan hamkorlikning sustligi ham dasturlarni to‘liq amalga oshirish imkoniyatlarini cheklaydi.

Qayd etilgan ushbu muammolarning yechimi xalqaro dasturlarni modulli tarzda milliy standartlarga integratsiya qilish, milliy sharoitga moslashtirish, o‘qituvchilarni qayta tayyorlash va malaka oshirish tizimini xalqaro talablar asosida yo‘lga qo‘yish, davlat-xususiy sheriklik asosida moddiy-texnika bazani

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

mustahkamlash, byudjetdan tashqari mablag‘lar, xalqaro grantlar va investorlarni jalb etish, xalqaro standartlarga muvofiq normativ bazani takomillashtirish, ish beruvchilarni ta’lim jarayoniga kengroq jalb qilish va dual ta’lim shaklini bir necha barobarga oshirish orqali O‘zbekistonda kasbiy ta’lim tizimi sifat jihatdan yangi bosqichga ko‘tariladi. Bu esa barqaror taraqqiyot va iqtisodiy rivojlanish uchun muhim kadrlar salohiyatini ta’minlaydi.

Sifatli kasbiy ta’lim mehnat bozori talablariga javob bera oladigan, raqobatbardosh va ijtimoiy faol mutaxassislarni tayyorlashning asosiy kafolati hisoblanadi. Milliy amaliyotda xorijiy tajribalarni moslashtirish, ta’lim va ishlab chiqarish uyg‘unligini kuchaytirish hamda sifatni ta’minlashning zamonaviy mexanizmlarini joriy etish orqali barqaror rivojlanish uchun zarur kadrlar salohiyati yaratiladi.

XULOSA

Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqib aytish mumkinki, sifatli kasbiy ta’lim tizimini takomillashtirish mamlakat iqtisodiy taraqqiyoti, innovatsion salohiyati va jamiyatning ijtimoiy barqarorligini ta’minlaydigan strategik omil sifatida namoyon bo‘ladi. Zamonaviy mehnat bozoridagi tezkor o‘zgarishlar, raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi va yangi kasblarning shakllanishi sharoitida raqobatbardosh, zamonaviy bilim va amaliy ko‘nikmalarga ega mutaxassislar tayyorlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylangan.

O‘zbekistonda kasbiy ta’lim tizimini isloh qilish yo‘nalishida amalga oshirilayotgan huquqiy-tashkiliy chora-tadbirlar, Prezident farmon va qarorlari, shuningdek, xalqaro standartlarga asoslangan ta’lim dasturlarini joriy etish sohada sifat ko‘rsatkichlarini oshirishga xizmat qilmoqda. Xususan, dual ta’lim tizimini rivojlantirish, ish beruvchilar ishtirokida o‘quv dasturlarini takomillashtirish hamda xalqaro hamkorlikni kengaytirish orqali bitiruvchilarning mehnat bozorida raqobatbardoshligini ta’minlash imkoniyati yaratilmoqda.

Shu bilan birga, xorijiy ilg‘or tajribalarni milliy sharoitga moslashtirish, pedagog kadrlarning kasbiy salohiyatini oshirish, moddiy-texnika bazani mustahkamlash va moliyaviy-tashkiliy to‘siqlarni bartaraf etish orqali O‘zbekiston kasbiy ta’lim tizimi sifat jihatdan yangi bosqichga ko‘tariladi. Bu esa barqaror iqtisodiy rivojlanish, yangi ish o‘rinlari yaratilishi hamda jamiyatning intellektual salohiyatini yuksaltirish uchun muhim zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 16-oktabrdagi “Kasbiy ta’limda malakali kadrlar tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish va xalqaro ta’lim dasturlarini joriy qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-158-son Farmoni.
2. Euler, D., & Severing, E. (2014). *Implementation of Dual Training Systems in International Contexts.* GIZ, Bonn.
3. Asian Development Bank (2020). *Technical and Vocational Education and Training in the Age of Digitalization.* Manila.
4. https://president.uz/uz/lists/view/8482

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

PRACTICAL REASONS TO ENCOURAGE STUDENTS IN DIETITIAN EDUCATION PROGRAMS TO USE AI TOOLS

Author: SUHHYUN KIM, PhD [1]
Affiliation: Head of Department of Dietetics and Nutrition Bucheon University in Tashkent, Uzbekistan [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17331803

ABSTRACT

In contemporary health sciences education, artificial intelligence (AI) tools are emerging as valuable assistants. For students in dietetics education programs, encouraging judicious use of AI can foster deeper learning, efficiency in tasks, and preparation for future professional environments. This article outlines practical reasons to support AI adoption in dietetic curricula, addresses potential risks, and proposes strategies for implementation. Three illustrative tables present comparative features, application domains, and a recommended integration roadmap. The article concludes that with appropriate guidance and ethical framing, AI tools can become powerful adjuncts in dietitian training.

Keywords: Artificial Intelligence, Dietetics Education, AI Tools, Nutrition Students, AI Adoption, Pedagogy.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

INTRODUCTION

In recent years, AI tools—particularly generative large language models, machine learning systems, and image-recognition software—have begun to reshape many domains, including health and nutrition sciences. Within dietitian education, these technologies offer opportunities to enhance student learning, streamline routine tasks, and prepare learners for AI-augmented professional practice.[1] Yet integration remains limited and cautious due to concerns about accuracy, ethics, and dependency. [2] This article argues that encouraging dietetics students to use AI tools—under structured guidance—yields multiple concrete benefits. We first review AI in nutrition/dietetics, then present practical rationales, consider challenges, and propose integrative strategies.

Background: AI in Nutrition and Dietetics

Overview of AI applications in nutrition

Artificial intelligence has been applied in multiple nutrition domains—dietary assessment, food image recognition, personalized diet recommendation, predictive modeling, and remote monitoring.[3] For example, AI-assisted dietary assessment tools (image-based or sensor-based) have achieved accuracy comparable to or sometimes exceeding traditional self-report methods. AI systems have also been deployed to predict dietary patterns, estimate nutrient intake, or generate meal plans adapted to individual patient data. [4] Within dietetics education specifically, some efforts are underway: for example, the ATLAS platform provides voice-to-chat virtual patients for training communication skills in dietetic curricula. [1] Also, the

E+DIETing Lab uses AI avatars to let students practice counseling before interacting with real clients.[5]

Current attitudes and readiness among dietetics professionals

Surveys of dietitians and dietetic students show interest and cautious optimism. In one study, dietetic students believed that ethical use of AI would help professionals work more efficiently and expand scope.[6] Among practicing registered dietitian nutritionists (RDNs), many express interest in AI adoption but cite barriers such as cost, technical expertise, and trustworthiness of algorithms.[7] Meanwhile, AI in nutrition practice is framed as a future direction, with recognition of both promise and risks.[8] Given this context, guiding students early to use AI responsibly in their training can help bridge the gap from theoretical enthusiasm to practical competence.

Practical Reasons to Encourage AI Use in Dietitian Education

Below, it can be categorized the principal practical reasons into themes: pedagogical enhancement, efficiency and workflow support, professional preparedness, and innovation & research.

Pedagogical enhancement

For personalized learning and scaffolding, AI tools can adapt to individual students' pace, offer hints, ask Socratic questions, or generate supplementary explanatory material targeted to weaker areas. This scaffolding helps differentiate instruction in heterogeneous cohorts.

In terms of Immediate feedback and formative assessment, using AI, students can receive almost instantaneous feedback on exercises, quizzes, or draft assignments. This immediate loop aids reflection and correction before summative assessment. To enhance comprehension of complex data, dietetic education often requires interpreting tables, statistical outputs, and research literature. AI tools (e.g. LLMs) can help students parse and explain complex results, thereby lowering comprehension barriers.

Efficiency and workflow support

For time-saving on administrative or repetitive tasks, students frequently spend time on literature searches, summarization, formatting citations, or drafting baseline passages. AI can assist or accelerate these tasks, freeing time for deeper thinking. AI also can support in diet plan drafting and scenario generation; when working on case studies, students can ask AI to generate menu options, nutrient analyses, or "what-if" modifications, which they can then critically review. This encourages exploration of alternatives more quickly.

Assisting with data analytics and modeling can ne another option for students. Some dietetics coursework involves analyzing datasets (e.g. nutrient databases, survey data). AI/machine-learning tools can help students preprocess, visualize, or run predictions, allowing more time for interpretation.

Professional preparedness

Aligning training with future practice can be tough job for students and for faculty staffs. As AI tools become more common in clinical or public health nutrition, students familiar with such tools will be better prepared for real practice settings. Encouraging an evidence-based, analytics mindset is extremely important for dietetics students. AI usage can foster a mindset of exploring data, verifying algorithmic outputs, and maintaining human oversight—a habit crucial for

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

advanced practice. Encouraging students to “stay human in the loop” is often recommended.

Building AI literacy and critical appraisal skills are necessary. Using AI tools under supervision helps students understand strengths, limitations, biases, and when not to rely on AI—critical competencies for professionals. In table 1, we can view comparative features of AI tools vs. traditional manual methods, and practical implication for students.

Table 1. Comparative features of AI tools vs. traditional manual methods

Feature	Traditional Manual Methods	AI-augmented Methods	Practical Implication for Students
Speed	Slower, labor-intensive	Faster, automated	Frees time for critical thinking
Scalability	Limited by human capacity	Scales to many cases	Allows more varied case exposure
Feedback latency	Delayed (instructor)	Instant or near-instant	Supports iterative learning
Adaptability	Fixed content	Adaptive responses	Enables personalized scaffolding
Error checking	Human-only	AI-assisted, but needs review	Teaches oversight and critical review
Innovation potential	Low flexibility	Enables “what-if” simulations	Encourages exploration

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Innovation and research opportunities

Facilitating student research should be the most supported area using AI tools. Students undertaking research or capstone projects can leverage AI for literature reviews, data mining, and hypothesis generation—augmenting their productivity and creativity.

Encouraging exploration of new AI-driven nutrition solutions will give many business opportunities for not only students or also for society. Engaging students with AI early may spark innovation: new apps, digital services, or algorithmic nutrition models. This fosters a more forward-looking cohort of dietitians. In table 2, several distinctive nutrition information sites can assist dietetics major students.

Table 2. Representative AI dietetics education and practice support site

Site Name	Usage of Example	Actual Students Practice
Dietary assessment	Image recognition of food intake	Students validate AI-predicted nutrient intake
Meal planning	AI-generated menus based on constraints	Students critique and adapt menus
Predictive modeling	Risk prediction for diet-related disease	Students evaluate model output vs. literature

Data analytics	Nutrient database mining	Students perform automated clustering
Simulated counseling	Virtual patient via chatbot	Students practice interviewing responses

Challenges and Mitigation Strategies

While the advantages are compelling, adopting AI in educational settings entails risks. Below is a discussion of key challenges and suggested mitigations.

Accuracy, hallucination, and misinformation

AI systems may generate inaccurate or fabricated content ("hallucinations"). Students must be taught to fact-check, cross-validate, and not accept AI outputs uncritically. We suggest mitigation as follows; require students to append references, compare AI suggestions with primary literature, and annotate where they modified AI content.

Overreliance and erosion of analytical skills

Excessive dependence on AI could hamper development of students' own problem-solving or reasoning skills. Mitigation can be design assignments that require students to reflect on AI's limitations, or partially disable AI (e.g. "no-AI" components).

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Ethical considerations, bias, and equity

AI models may encode biases (e.g. socio-cultural, food-culture biases), and access to AI tools may favor better-resourced students. Mitigation: include modules on algorithmic bias, ensure equitable access to tools, anonymize or randomize assignments to reduce advantage bias.

Privacy and data security

Some AI tools use servers, logs, or cloud storage, raising concerns about student data privacy. Mitigation measures include using tools that respect privacy, requiring anonymization, and emphasizing institutional policies. Privacy protections should be a policy or system development priority.

Faculty readiness and institutional support

Many instructors lack familiarity with AI tools, or resist change. Institutional policies may restrict AI use. Mitigation: invest in faculty professional development, pilot projects, and clear institutional policies promoting guided AI use. It is important to provide guidelines for AI education policy, either nationally or through the Ministry of Education.

Implementation Recommendations

Here are actionable recommendations for dietetics programs seeking to encourage AI use among students: Fist, develop an AI literacy module early in the curriculum (covering tool types, biases, best practices). Secondly, use scaffolded assignments where early tasks guide prompt formulation and critique. In third, model AI use in class (instructors show how they use AI tools and critique outputs).[9]

A few more extra activity suggestions are as follows;[10, 11, 12]

- Require "human in the loop" review: students must validate and annotate AI outputs.
- Promote reflective practice: students write short reflections on AI tool strengths and failures.
- Ensure equity of access: provide institutional subscriptions or free tools to all students.

- Periodically evaluate outcomes: compare performance, satisfaction, and critical thinking metrics before/after AI integration.
- Encourage student-led innovation: allow students to propose AI-based mini-projects or tools as part of capstone work.

By following a phased, reflective, and policy-supported approach, dietetics programs can harness AI benefits while maintaining educational integrity. In table 3, we suggest proposed roadmap for integrative AI use for Dietetics Program.

Table 3. Proposed roadmap for integrating AI into dietetic curriculum

Phase	Activities	Support needed	Evaluation metric
Awareness & training	Workshops on AI literacy, tool demos	Faculty training, platform licenses	Student surveys of understanding
Guided assignments	Scaffolded assignments with AI prompts	Sample prompts, guardrails	Quality of student AI-augmented work
Independent use	Students choose AI tools for projects	Support sessions, oversight	Impact on project quality/time
Reflection & critique	Students critique AI outputs	Reflection prompts, peer discussion	Depth of critique in essays
Continuous improvement	Adjust tools & policies	Institutional support	Longitudinal outcomes (grades, satisfaction)

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

CONCLUSION

In the dynamic landscape of nutrition and health sciences, AI tools are increasingly becoming part of professional practice. For dietitian education programs, encouraging students to adopt and critically engage with AI tools yields multiple practical benefits: personalized learning, time savings, enhanced analytical capacity, and readiness for AI-augmented professional environments.[13] Although challenges exist—accuracy, overreliance, bias, faculty readiness—they can be mitigated via pedagogical design, reflective scaffolding, and institutional support. Ultimately, integrating AI into dietetics education can help cultivate a generation of dietitians who are not only nutrition experts but also discerning users (and perhaps creators) of AI tools.

REFERENCES

1. Generative Artificial Intelligence as a Tool for Teaching Communication in Nutrition and Dietetics Education—A Novel Education Innovation, Lisa A Barker, Joel D Moore, and Helmy A Cook, Nutrients 2024 Mar 22;16(7):914.
2. The Role of Artificial Intelligence in Nutrition Research: A Scoping Review, Andrea Sosa-Holwerda, Oak-Hee Park, Kembra Albracht-Schulte, Surya Niraula, Leslie Thompson, and Wilna Oldewage-Theron, Nutrients 2024 Jun 28;16(13):2066.
3. Applications of Artificial Intelligence, Machine Learning, and Deep Learning in Nutrition: A Systematic Review, Tagne Poupi Theodore

Armand, Kintoh Allen Nfor, Jung-In Kim, and Hee-Cheol Kim, Nutrients 2024, 16(7), 1073.
4. Navigating next-gen nutrition care using artificial intelligence-assisted dietary assessment tools—a scoping review of potential applications, Anuja Phalle and Devaki Gokhale, Front. Nutr., Sec. Nutrition Methodology; Volume 12, 2025.
5. https://www.fhstp.ac.at/en/stories/news/ai-and-avatars-in-dietetics-education?utm_source=chatgpt.com, University of Applies science St. Poiten. Oct 2025.
6. Dietetic Students' Knowledge and Perceptions of Their Use of Generative Artificial Intelligence Now and in the Future, H. Wengreen, S. Bevan and K. Kraus, Journal of the Academy of Nutrition and Dietetics Volume 124, Issue 10, 2024.
7. Exploring the Adoption, Perceptions, and Opportunities of Artificial Intelligence Among Registered Dietitians in the United States, Hong Liu, Mariana Tadros, Edward Bitok and Liang Ji, Loma Linda University, MS in Nutrition and Dietetics Research Reports 2025.
8. Are Nutrition Professionals Ready for Artificial Intelligence, Alexandra L. MacMillan Uribe, PhD, RDN and Julie Patterson, PhD, MBA, RDN, LDN, Volume 55, Issue 9, p623 Sep 2023.
9. Artificial intelligence, nutrition, and ethical issues: A mini-review, Paraskevi Detopoulou, Gavriela Voulgaridou, Panagiotis Moschos, Despoina Levidi, Thelma Anastasiou, Vasilios Dedes, Eirini- Maria Diplari, Nikoleta Fourfouri, Constantinos Giaginis, Georgios I. Panoutsopoulos and Sousana K. Papadopoulou, Clinical Nutrition Open Science Volume 50, Pages 46-56, August 2023.Applications 2024, 16(7), 1073.
10. Students Are Using AI Already. Here's What They Think Adults Should Know, Ryan Nagelhout, Havard Gtraduate school of Education News Sep 10, 2024.
11. The Use Of AI In Education: Understanding The Student's Perspective, Tao Zhang, Forbes Technology Council post, Jul 2024.
12. Assigning AI: Seven Approaches for Students, with Prompts, Ethan Mollick and Lilach Mollick, Cornell University Computer and Society News, arXiv:2306.10052, June 2023.
13. Student Perspectives on the Benefits and Risks of AI in Education, Griffin Pitts, Viktoria Marcus and Sanaz Motamedi, Cornell University Computer and Society News, arXiv:2505.02198, June 2025.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

XALQARO TA'LIM DASTURLARI ASOSIDA PEDAGOGIK OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA DUAL TA'LIMNI RIVOJLANTIRISHNING METODIK TA'MINOTINI TAKOMILLASHTIRISH

Muallif: Sultonova Gulnoza Raximberdi qizi [1]
Affiliyatsiya: Andijon davlat pedagogika instituti Boshlang‘ich ta'lim kafedrasi o'qituvchisi [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17331946

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada xalqaro ta’lim dasturlari tajribasi asosida pedagogik oliy ta’lim muassasalarida dual ta’limni joriy etishning nazariy asoslari va amaliy yo‘nalishlari tahlil qilinadi. Dual ta’lim modeli nazariy bilim bilan amaliyotni uyg‘unlashtirishga xizmat qilib, kelajakdagi pedagog-kadrlarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi. Shuningdek, maqolada xalqaro tajriba misolida dual ta’limning afzalliklari, uni joriy etishda mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari ko‘rib chiqilgan. Oliy ta’lim tizimida ushbu modelni keng tatbiq etish pedagogik jarayon samaradorligini oshirish, mehnat bozorida raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash hamda ta’lim-tarbiya jarayonida innovatsion yondashuvlarni kengaytirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: dual ta’lim, xalqaro ta’lim dasturlari, pedagogik oliy ta’lim, kasbiy kompetensiya, innovatsion ta’lim, ta’lim sifati, nazariya va amaliyot integratsiyasi.

Bugungi kunda ta'lim tizimidagi islohotlar, ayniqsa, pedagogik oliy ta'lim muassasalarida amaliyotga yo‘naltirilgan ta'lim shakllarining joriy etilishi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bunday shakllardan biri — dual ta'lim tizimi — hozirgi global raqobat sharoitida yuqori malakali pedagog kadrlar tayyorlashda samarali mexanizm sifatida e'tirof etilmoqda. Dual ta'limda nazariy bilim va amaliy ko‘nikmalar uyg‘unlashgan bo‘lib, bu pedagoglarning real kasbiy faoliyatga moslashishini tezlashtiradi. Shu jihatdan xalqaro tajribalar asosida dual ta'lim metodikasini takomillashtirish dolzarb masalalardan biridir.

Dual ta'lim bu ta'lim jarayonining nazariy va amaliy qismlarini birlashtiruvchi tizim bo‘lib, unda talabalar oliy ta'lim muassasasida nazariy bilimlarni egallab, so‘ngra ishlab chiqarish yoki ta'lim muassasalarida bevosita amaliyotda qatnashadi. Bunday tizim Germaniya, Shveysariya, Avstriya kabi mamlakatlarda keng tarqalgan bo‘lib, aynan ushbu davlatlarning tajribasi asosida O‘zbekistonda ham dual ta'limni joriy etish bo‘yicha bir qator tashabbuslar ilgari surilmoqda. Dual ta'lim tizimining asosiy ustunligi shundaki, talaba oliy ta'limni davom ettirar ekan, bir vaqtning o‘zida amaliy ish tajribasiga ega bo‘ladi. Bu esa kelajakda ularning ishga joylashish imkoniyatlarini sezilarli darajada oshiradi.

Xalqaro ta'lim dasturlari dual ta'limni rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Jumladan, Erasmus+, DAAD, Tempus, Horizon 2020 kabi dasturlar orqali xorijiy oliy ta'lim muassasalari bilan hamkorlikda pedagogik yo‘nalishlarda yangi o‘quv rejalari ishlab chiqilmoqda, metodik qo‘llanmalar yaratilyapti, professor-o‘qituvchilar va

talabalar almashinuvi amalga oshirilmoqda. Bu esa ta'lim mazmunini zamon talablari asosida boyitishga xizmat qilmoqda. Xususan, Erasmus+ dasturi doirasida ko‘plab pedagogik universitetlar Germaniya, Latviya, Polsha, Litva kabi davlatlar bilan hamkorlik qilib, dual ta'lim shaklida mashg‘ulotlarni tashkil etmoqda. Shu bilan birga, xalqaro tajriba asosida ishlab chiqilgan metodik yondashuvlar orqali ta'lim sifati oshmoqda.

Biroq dual ta'limni joriy etish jarayonida bir qancha muammolar ham mavjud. Birinchidan, amaliyot bazalarining yetarli emasligi yoki mavjudlarining ta'lim muassasalari bilan samarali hamkorlik qilmasligi natijasida talabalarning amaliy tajriba orttirish imkoniyatlari cheklangan. Ikkinchidan, o‘quv dasturlarining ish beruvchilar talablari bilan to‘liq mos emasligi ularni qayta ko‘rib chiqishni talab qiladi. Uchinchidan, o‘qituvchilar orasida dual ta'lim tizimi bo‘yicha yetarli malakaga ega bo‘lmagan kadrlar mavjud bo‘lib, bu ham metodik ta'minotda uzilishlarga olib kelmoqda. Bundan tashqari, normativ-huquqiy baza to‘liq shakllanmaganligi, ya’ni talabalar, ish beruvchilar va ta'lim muassasalari o‘rtasidagi huquqiy munosabatlarni tartibga soluvchi hujjatlarning mavjud emasligi yoki umumiyligi, shartnomaviy asosda ishlash tajribasining yo‘qligi ham tizimni to‘liq yo‘lga qo‘yishda to‘siq bo‘lmoqda.

Dual ta'limni samarali joriy etish va rivojlantirish uchun esa metodik ta'minotni takomillashtirish zarur. Eng avvalo, modul asosidagi o‘quv dasturlarini ishlab chiqish zarur. Bu dasturlar nazariy va amaliy mashg‘ulotlarni integratsiyalashgan holatda taklif etishi lozim. Har bir modulda real amaliy topshiriqlar, loyiha ishlari va amaliyotga yo‘naltirilgan mashg‘ulotlar aks etgan bo‘lishi kerak. Keyingi muhim yo‘nalish bu ish beruvchilar bilan hamkorlikda o‘quv rejalari va fan dasturlarini ishlab chiqishdir. Bunda ishlab chiqarish va amaliyot bazalarining ehtiyojlarini inobatga olish, ulardan kelib chiqib zarur kompetensiyalarni shakllantirish lozim bo‘ladi.

O‘qituvchilarni dual tizimda ishlashga tayyorlash ham muhim vazifadir. Xalqaro ta'lim dasturlari doirasida ularni xorijiy amaliyotlarga yuborish, zamonaviy pedagogik texnologiyalar bo‘yicha malaka oshirish kurslariga jalb qilish, ilg‘or o‘quv-uslubiy materiallar bilan ta'minlash orqali bu boradagi salohiyatni oshirish mumkin. Shuningdek, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, masofaviy ta'lim elementlarini amaliy mashg‘ulotlarga integratsiyalash ham metodik ta'minotning zamonaviylashuviga xizmat qiladi. Dual tizim samaradorligini baholash uchun esa muntazam monitoring va tahlil ishlari yo‘lga qo‘yilishi zarur.

Xulosa qilib aytganda, dual ta'lim pedagogik kadrlar tayyorlashda sifatni oshirishga xizmat qiluvchi zamonaviy model sifatida e’tirof etiladi. Uni xalqaro ta'lim dasturlari asosida takomillashtirish orqali ta’lim sifati oshadi, bitiruvchilarning amaliy salohiyati kuchayadi va ular mehnat bozorida raqobatbardosh kadrlar sifatida shakllanadi. Buning uchun har bir pedagogik oliy ta'lim muassasasida dual ta'limga ixtisoslashgan metodik markazlar tashkil etish, ish beruvchilarni ta'lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirish, amaliyotchi-pedagoglarni o‘qituvchilarning tarkibiga jalb etish va xalqaro tashkilotlar bilan qo‘shma loyihalarni kengaytirish orqali natijadorlikka erishish mumkin.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Абдуллаева М. **Педагогик та’лим тизимида инновацион ёндашувлар.** – Тошкент: Fan va texnologiya, 2020.
2. Назарова Г. **Олий таълимда дуал таълим технологиялари.** – Тошкент: Universitet nashriyoti, 2021.
3. Deissinger, T. **The German dual system of vocational education and training: Structure and function.** – Journal of Vocational Education, 2019.
4. Gonon, P. **Development of dual education in Switzerland: Challenges and prospects.** – European Education Review, 2020.
5. Seitova, Z. P. (2022). ENSURING GENDER EQUALITY AS AN IMPORTANT DIRECTION OF REFORMS IN MODERN UZBEKISTAN. Academicia Globe: Inderscience Research, 3(12), 275-284.
6. Сеитова, З. (2024). НАЛИЧИЕ ГЕНДЕРНО-УЩЕРБНЫХ СТЕРЕОТИПОВ В УСЛОВИЯХ ЮЖНОГО ПРИАРАЛЬЯ. Academic research in educational sciences, (3), 537-542.
7. ZP, S. (2023). Social Transformations and Changes in The Minds of Women. Journal of Advanced Zoology, 44.
8. Ishanova, N. (2023). MAIN DIRECTIONS OF OPTIMIZATION OF TEACHING RUSSIAN AS A NON-NATIVE LANGUAGE TO VETERINARY STUDENTS. Science and innovation, 2(B8), 52-55.
9. Nargis, I. (2022). RUS TILINI O ‘QITISHDA ZAMONAVIY INTEGRATIV METODLAR. ILMIY TADQIQOT VA INNOVATSIYA, 1(3), 73-76.
10. Ишанова, Н. Р., & Назирова, З. Р. (2023). ПРЕПОДАВАНИЕ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК НЕРОДНОГО СТУДЕНТАМ-ВЕТЕРИНАРАМ НА НАЧАЛЬНОМ ЭТАПЕ ОБУЧЕНИЯ. Science and innovation, 2(Special Issue 8), 1596-1598.
11. Avezova, D., & G’ulomova, S. (2024, November). O’QUVCHILARDA MATN YARATISH KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH VA UNING ILMIY ASOSLARI. In INTERNATIONAL CONFERENCE ON INTERDISCIPLINARY SCIENCE (Vol. 1, No. 11, pp. 386-389).
12. AVEZOVA, D. ESSE–O ‘QUVCHILARNING KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRUVCHI VOSITA. LTEACHIN ANGUAGE, 143.
13. Avezova, D. (2024). O ‘QUVCHILARDA ESSE YOZISH MALAKASINI SHAKLLANTIRISH ZARURATI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 4(20), 90-94.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

ANDRAGOGIKA ASOSIDA AYOL VA QIZLAR UCHUN ZAMONAVIY TA’LIM VA KASB YO‘NALISHLARINI YARATISH

Muallif: Suyunova Oysanam Orif qizi [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik Universiteti 2 -kurs magistranti [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17332035

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola andragogik yondashuv asosida ayol va qizlarning ta’lim va kasbga yo’naltirilishini rivojlantirish masalalariga bag‘ishlangan. Maqolada zamonaviy pedagogik va innovatsion usullar orqali ayol va qizlar uchun yangi ta’lim va kasb yo‘nalishlarini yaratishning samarali strategiyalari tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada gender tengligi, kasbiy rivojlanish imkoniyatlari va andragogik metodlar yordamida shaxsning ijodiy va professional kompetentsiyalarini oshirish yo‘llari ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari ayol va qizlar uchun o‘quv dasturlarini ishlab chiqishda va kasbiy yo‘nalishlarni tanlashda amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: Andragogika, ayol va qizlar, zamonaviy ta’lim, kasb yo‘nalishlari, gender tengligi, innovatsion yondashuv, kasbiy kompetentsiya.

KIRISH

Zamonaviy jamiyatda ayol va qizlarning ta’lim olishi va kasbga yo‘naltirilishi ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy rivojlanishning muhim omillaridan biridir. Bugungi kunda ta’lim tizimida faqat an’anaviy metodlar bilan cheklanish samaradorlikni oshirishga yetarli emas. Shu sababli, andragogik yondashuv — kattalar va yetuk shaxslarni o‘qitish va ularni kasbiy rivojlantirish jarayonini tizimli va maqsadli tashkil etish — ayol va qizlar ta’limida yangi istiqbollar yaratadi. Andragogik yondashuvning asosiy tamoyillari shaxsning avvalgi tajribasi, shaxsiy qiziqishlari va kasbiy maqsadlarini hisobga olishga yo‘naltirilgan bo‘lib, bu ayol va qizlarning ta’lim va kasbiy yo‘nalishlarda mustaqil qaror qabul qilishiga, ijodiy va professional kompetentsiyalarini rivojlantirishga imkon beradi. Shu bilan birga, gender tengligini ta’minlash, kasbiy ko‘nikmalarni shakllantirish va zamonaviy kasblarga yo‘naltirish jarayonida innovatsion metodlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Maqolada zamonaviy pedagogik va innovatsion usullar yordamida ayol va qizlar uchun yangi ta’lim va kasb yo‘nalishlarini yaratishning strategik yo‘llari tahlil qilinadi. Shuningdek, andragogik metodlar orqali ularning kasbiy kompetentsiyalarini oshirish, shaxsiy rivojlanish va ijtimoiy faolligini rag‘batlantirish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Ushbu tadqiqot natijalari ta’lim dasturlarini takomillashtirish, kasbiy yo‘nalishlarni aniqlash va ayol va qizlarning shaxsiy va professional salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarishda amaliy ahamiyatga ega. Zamonaviy jamiyatda ayol va qizlarning ta’lim olish va kasbga yo‘naltirilishi ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy rivojlanishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Bugungi kunda global mehnat bozori talablarining ortishi va texnologik rivojlanish sharoitida nafaqat nazariy bilimlar, balki amaliy kasbiy ko‘nikmalarga ega bo‘lgan mutaxassislarni tayyorlash muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, ayol va qizlar ta’limini zamonaviy yondashuvlar bilan boyitish va ularni

kasbiy faoliyatga yo‘naltirish dolzarb vazifa hisoblanadi. Andragogik yondashuv bu jarayonda markaziy rol o‘ynaydi. U shaxsning oldingi tajribasi, qiziqishlari, ijtimoiy va kasbiy ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta’limni shaxsiylashtirishga imkon beradi. Andragogik metodlar yordamida ayol va qizlar nafaqat bilim va ko‘nikmalarini oshiradi, balki mustaqil qaror qabul qilish, muammolarni hal etish va ijodiy yondashuvni rivojlantirish qobiliyatiga ega bo‘ladi. Shuningdek, gender tengligini ta’minlash va ijtimoiy adolatni rivojlantirish nuqtai nazaridan ayol va qizlarning ta’lim va kasbga yo‘naltirilishiga e’tibor qaratish muhimdir. Zamonaviy pedagogik va innovatsion yondashuvlar, jumladan raqamli texnologiyalar, interaktiv o‘quv usullari va kasbiy mentorlik dasturlari ayol va qizlarning kasbiy kompetentsiyalarini rivojlantirishda samarali vosita bo‘la oladi. Ushbu maqola ayol va qizlar uchun yangi ta’lim va kasb yo‘nalishlarini yaratish strategiyalarini tahlil qiladi, andragogik yondashuv asosida ularning shaxsiy va professional salohiyatini oshirish yo‘llarini ko‘rsatadi hamda ta’lim dasturlarini takomillashtirishda amaliy tavsiyalar beradi. Shu tariqa, maqola natijalari zamonaviy ta’lim tizimida ayol va qizlarning ijtimoiy faolligi, kasbiy tayyorgarligi va shaxsiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

METODOLOGIYA

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Ushbu tadqiqotda ayol va qizlarni ta’lim va kasbga yo‘naltirish jarayonida andragogik yondashuvni qo‘llashning samaradorligini aniqlash maqsad qilingan. Tadqiqot analitik, eksperimental va solishtirma metodlar asosida olib borildi. Analitik metod yordamida ilgari o‘tkazilgan ilmiy ishlar, ta’lim va kasbga yo‘naltirish sohasidagi statistik ma’lumotlar va andragogik yondashuv asosidagi innovatsion dasturlar tahlil qilindi.Eksperimental metod asosida ayol va qizlar bilan amaliy o‘quv va kasbiy orientatsiya mashg‘ulotlari o‘tkazildi. Tadqiqot ishtirokchilari avvalgi bilim, ko‘nikma va qiziqishlari bo‘yicha guruhlarga ajratildi. Mashg‘ulotlar davomida andragogik prinsiplar – shaxsning avvalgi tajribasini hisobga olish, mustaqil qaror qabul qilishni rag‘batlantirish va amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish – qo‘llanildi. Solishtirma metod yordamida tadqiqot ishtirokchilarining mashg‘ulotdan oldingi va keyingi bilim va ko‘nikmalari, kasbiy qiziqishlari va shaxsiy rivojlanish darajalari taqqoslandi. Natijalar statistik tahlil yordamida qayd etildi va vizualizatsiya qilindi, bu esa ayol va qizlar uchun yangi ta’lim va kasb yo‘nalishlarini yaratish strategiyalarini aniq belgilash imkonini berdi. Shuningdek, tadqiqotda intervyu va so‘rovnomalar metodlari qo‘llanildi. Bu metodlar orqali ayol va qizlarning o‘z kasbiy maqsadlari, ta’limga bo‘lgan motivatsiyasi va shaxsiy ehtiyojlari aniqlanib, andragogik yondashuv asosida dasturiy takliflar ishlab chiqildi. Ushbu metodologik yondashuv tadqiqot natijalarini amaliyotga tatbiq etish va ta’lim tizimida ayol va qizlarning kasbiy yo‘nalishini samarali rivojlantirish imkonini yaratadi. Ushbu tadqiqotda ayol va qizlarni ta’lim va kasbga yo‘naltirish jarayonida andragogik yondashuvning samaradorligini aniqlash maqsad qilingan. Tadqiqot analitik, eksperimental va so‘rovnoma metodlari asosida olib borildi. Analitik metod yordamida ilgari o‘tkazilgan ilmiy ishlar, ta’lim va kasbga yo‘naltirish sohasidagi statistik ma’lumotlar va andragogik yondashuv asosidagi innovatsion dasturlar tahlil qilindi. Eksperimental metod yordamida ayol va qizlar bilan amaliy mashg‘ulotlar va kasbiy orientatsiya treninglari tashkil etildi. Tadqiqot ishtirokchilari avvalgi bilim va ko‘nikmalariga qarab guruhlarga ajratildi. Mashg‘ulotlar davomida andragogik prinsiplar – shaxsning avvalgi tajribasini hisobga olish, mustaqil qaror qabul qilishni rag‘batlantirish va

amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish – qo‘llanildi. Solishtirma metod yordamida tadqiqot ishtirokchilarining mashg‘ulotdan oldingi va keyingi bilim va ko‘nikmalari, kasbiy qiziqishlari va shaxsiy rivojlanish darajalari taqqoslandi. Natijalar statistik tahlil va vizualizatsiya yordamida qayd etildi, bu esa ayol va qizlar uchun yangi ta’lim va kasb yo‘nalishlarini yaratish strategiyalarini aniq belgilash imkonini berdi. Shuningdek, tadqiqotda intervyu va so‘rovnomalar metodlari qo‘llanildi. Bu metodlar orqali ayol va qizlarning o‘z kasbiy maqsadlari, ta’limga bo‘lgan motivatsiyasi va shaxsiy ehtiyojlari aniqlanib, andragogik yondashuv asosida dasturiy tavsiyalar ishlab chiqildi. Ushbu metodologik yondashuv tadqiqot natijalarini amaliyotga tatbiq etish va ta’lim tizimida ayol va qizlarning kasbiy yo‘nalishini samarali rivojlantirish imkonini yaratadi.

TAHLILLAR

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, andragogik yondashuv asosida tashkil etilgan ta’lim va kasbga yo‘naltirish mashg‘ulotlari ayol va qizlarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Eksperiment guruhidagi ishtirokchilarning o‘quv mashg‘ulotlaridan oldingi va keyingi ko‘nikma darajalari solishtirilganda, 80% ayol va qizlarning amaliy ko‘nikmalari va kasbiy bilimlari sezilarli darajada oshgani aniqlangan. Tahlil shuni ko‘rsatdiki, andragogik prinsiplar – shaxsning avvalgi tajribasini hisobga olish, mustaqil qaror qabul qilish va ijodiy yondashuvni rag‘batlantirish – o‘quv jarayonida yuqori motivatsiya yaratadi. Eksperiment davomida 75% ishtirokchilar o‘z qiziqishlariga mos kasb yo‘nalishini aniq tanlash qobiliyatini rivojlantirgan. Shu bilan birga, gender tengligi va kasbiy rivojlanish imkoniyatlari bilan bog‘liq mashg‘ulotlar ayol va qizlarda ijtimoiy faollikni oshirganligi kuzatildi. Natijalar shuni ham ko‘rsatdiki, innovatsion yondashuvlar – interaktiv o‘quv texnologiyalari, raqamli platformalar va mentorlik dasturlari – ayol va qizlarning ta’lim va kasbga yo‘naltirilishini yanada samarali qiladi. Misol uchun, raqamli platformalarda tashkil etilgan amaliy mashg‘ulotlarda 85% ishtirokchilar o‘z kasbiy qobiliyatlarini oshirishga muvaffaq bo‘lgan. Tahlillar asosida shuni aytish mumkinki, andragogik yondashuv asosida ayol va qizlar uchun yaratilgan zamonaviy ta’lim va kasb yo‘nalishlari nafaqat shaxsiy rivojlanish va kasbiy kompetentsiyalarni oshirish, balki ijtimoiy faollikni rag‘batlantirish va kasbga yo‘naltirish tizimini yanada samarali qilish imkonini beradi. Ushbu natijalar amaliyotda ta’lim dasturlarini takomillashtirish, kasbiy yo‘nalishlarni aniqlash va gender tengligini ta’minlashga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, andragogik yondashuv asosida tashkil etilgan ta’lim va kasbga yo‘naltirish mashg‘ulotlari ayol va qizlarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Eksperiment guruhidagi ishtirokchilarning o‘quv mashg‘ulotlaridan oldingi va keyingi ko‘nikma darajalari solishtirilganda, ularning amaliy ko‘nikma, kasbiy bilim va kasbga yo‘naltirilish motivatsiyasida sezilarli o‘sish kuzatildi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, andragogik yondashuv asosida tashkil etilgan ta’lim va kasbga yo‘naltirish mashg‘ulotlari ayol va qizlarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Eksperiment guruhidagi ishtirokchilarning o‘quv mashg‘ulotlaridan oldingi va keyingi ko‘nikma darajalari solishtirilganda, ularning amaliy ko‘nikma, kasbiy bilim va kasbga yo‘naltirilish motivatsiyasida sezilarli o‘sish kuzatildi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

1-jadval. Andragogik yondashuv asosida ayol va qizlarning ta'lim va kasbiy ko'nikmalari o'sish ko'rsatkichlari

Ko'rsatkichlar	Mashg'ulotdan oldin (%)	Mashg'ulotdan keyin (%)	O'sish (%)
Amaliy ko'nikmalar	45	80	35
Kasbiy bilimlar	50	85	35
Kasbga yo'naltirish motivatsiyasi	55	90	35
Ijtimoiy faollik	60	88	28
Mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati	50	82	32

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, andragogik yondashuv asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar ayol va qizlarning amaliy ko'nikmalari, kasbiy bilimlari, kasbga yo'naltirish motivatsiyasi va ijtimoiy faollik darajasini sezilarli darajada oshirgan. Eng yuqori o'sish ko'rsatkichlari amaliy ko'nikmalar va kasbiy bilimlarda kuzatilgan bo'lib, bu zamonaviy va interaktiv o'quv metodlarining samaradorligini tasdiqlaydi. Shuningdek, tahlillar shuni ko'rsatadiki, andragogik prinsiplar – shaxsning avvalgi tajribasi va qiziqishlarini hisobga olish, ijodiy yondashuvni rag'batlantirish – mashg'ulot davomida yuqori motivatsiyani ta'minlagan. Natijalar shuni ham ko'rsatadiki, raqamli platformalar va mentorlik dasturlari yordamida tashkil etilgan amaliy mashg'ulotlar ayol va qizlarning kasbiy qobiliyatlarini oshirishga katta hissa qo'shadi. Ushbu natijalar asosida ayol va qizlar uchun yangi ta'lim va kasb yo'nalishlarini yaratish strategiyalari ishlab chiqilishi mumkin. Shuningdek, ularni amaliyotga tatbiq etish ta'lim dasturlarini takomillashtirish va gender tengligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, andragogik yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim va kasbga yo'naltirish mashg'ulotlari ayol va qizlarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Eksperiment guruhidagi ishtirokchilar mashg'ulotlardan oldin o'z amaliy ko'nikmalari va kasbiy bilimlariga nisbatan pastroq baholarni ko'rsatgan bo'lsa, mashg'ulotdan keyin ular o'z bilim va ko'nikmalarida sezilarli o'sish qayd etgan. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, andragogik prinsiplar – shaxsning avvalgi tajribasi, qiziqishlari va shaxsiy maqsadlarini hisobga olish, ijodiy yondashuvni rag'batlantirish – mashg'ulot davomida yuqori motivatsiyani yaratgan. Ayol va qizlar mashg'ulotlardan so'ng mustaqil qaror qabul qilish, muammolarni hal etish va kasbiy tanlovlarni aniqlash qobiliyatlarini rivojlantirgan. Shuningdek, innovatsion yondashuvlar, jumladan interaktiv o'quv texnologiyalari, raqamli platformalar va mentorlik dasturlari ayol va qizlarning kasbiy kompetentsiyalarini oshirishda samarali vosita sifatida namoyon bo'ldi. Mashg'ulotlar natijasida ayol va qizlar kasbiy yo'nalishlarga bo'lgan motivatsiyasi ortdi va ular o'zlarining shaxsiy rivojlanish maqsadlarini aniq belgilay olishdi. Umuman olganda, tadqiqot shuni ko'rsatdiki, andragogik yondashuv asosida yaratilgan ta'lim va kasb yo'nalishlari ayol va qizlarning shaxsiy va professional salohiyatini rivojlantirish, kasbiy kompetentsiyalarini oshirish va ijtimoiy faolliklarini rag'batlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Bu natijalar ta'lim dasturlarini takomillashtirish, kasbiy yo'nalishlarni aniqlash va gender tengligini ta'minlashda amaliy ahamiyatga ega.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

XULOSA

Ushbu maqolada andragogik yondashuv asosida ayol va qizlar uchun zamonaviy ta'lim va kasb yo'nalishlarini yaratishning samaradorligi tadqiq qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, andragogik prinsiplar – shaxsning avvalgi tajribasini hisobga olish, mustaqil qaror qabul qilishni rag'batlantirish va ijodiy yondashuvni rivojlantirish – ayol va qizlarning ta'lim va kasbiy kompetentsiyalarini sezilarli darajada oshiradi. Eksperiment va tahlillar shuni ko'rsatdiki, ayol va qizlar mashg'ulotdan keyin amaliy ko'nikmalari, kasbiy bilimlari va kasbga yo'naltirish motivatsiyasi bo'yicha aniq o'sish ko'rsatgan. Shuningdek, innovatsion metodlar, interaktiv o'quv texnologiyalari va mentorlik dasturlari ayol va qizlarning kasbiy tayyorgarligi va ijtimoiy faolligini rag'batlantirishda samarali vosita sifatida namoyon bo'ldi. Maqola natijalari amaliyotda ta'lim dasturlarini takomillashtirish, kasbiy yo'nalishlarni aniqlash va gender tengligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, andragogik yondashuv orqali ayol va qizlarning shaxsiy va professional salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish, ularni zamonaviy kasblarga yo'naltirish va ijtimoiy faollikni oshirish imkoniyatlari yaratiladi. Umuman olganda, andragogik yondashuv asosida ayol va qizlar uchun yaratilgan ta'lim va kasb yo'nalishlari nafaqat shaxsiy rivojlanish va kasbiy kompetentsiyalarni oshiradi, balki jamiyatdagi gender tengligini ta'minlash va ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotga hissa qo'shishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Knowles, M. S., Holton, E. F., & Swanson, R. A. (2020). The adult learner: The definitive classic in adult education and human resource development (9th ed.). Routledge.
2. Merriam, S. B., & Bierema, L. L. (2021). Adult learning: Linking theory and practice (3rd ed.). Jossey-Bass.
3. UNESCO. (2022). Global education monitoring report 2022: Gender equality and education. Paris: UNESCO Publishing.
4. Sattarova, M. (2023). Andragogik yondashuv asosida ayollar va qizlar kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish. Journal of Education and Innovation, 12(3), 45–58.
5. European Commission. (2021). Skills for the future: Promoting lifelong learning and gender equality in education and employment. Brussels: EC Publications.
6. Karpova, E., & Smirnova, T. (2020). Innovative methods in adult education for women. International Journal of Lifelong Education, 39(5), 543–559.
7. World Bank. (2023). Women's economic empowerment through education and vocational training: Global evidence. Washington, DC: World Bank.
8. Tashkent State University. (2022). Zamonaviy pedagogik va andragogik usullarni qo'llash tajribasi. Tashkent: TSU Press.
9. OECD. (2021). The future of education and skills 2030: Gender and adult learning perspectives. Paris: OECD Publishing.
10. Rahmonova, N., & Karimov, A. (2020). Andragogik metodlar orqali ayol va qizlar kasbiy rivojlanishini ta'minlash. Central Asian Journal of Education Research, 8(2), 67–81.

IQTISODIY FANLAR O‘QITISH SIFATINI XORIJIY TAJRIBA ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

Muallif: Tolibjonov Xurshidbek[1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti mustaqil tadqiqotchisi, Magistratura Fakulteti dekan o‘rinbosari[1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17332159

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada iqtisodiy fanlarni o‘qitish sifatini oshirishda xorijiy mamlakatlar Finlyandiya, Janubiy Koreya, Singapur va Germaniya ta’lim tizimlari tajribasi tahlil qilinadi. Tadqiqotda ushbu davlatlarda iqtisodiy fanlarni o‘qitishda qo‘llanilayotgan innovatsion yondashuvlar, raqamli texnologiyalar, amaliy o‘qitish shakllari va baholash tizimlari o‘rganilgan. Tahlillar natijasida O‘zbekiston ta’lim tizimida iqtisodiy fanlarni o‘qitish sifatini takomillashtirish uchun xorijiy ilg‘or tajribalarning eng muhim jihatlarini mahalliy sharoitga moslashtirish zarurligi aniqlangan.

Kalit so‘zlar: Ta’lim sifati, iqtisodiy fanlar, xorijiy tajriba, innovatsion pedagogika, raqamli ta’lim, case-study, iqtisodiy tafakkur.

KIRISH

Hozirgi globallashuv va raqamli transformatsiya jarayonlari sharoitida har bir mamlakatning raqobatbardoshligi, eng avvalo, uning ta’lim tizimi sifati bilan belgilanmoqda. Ayniqsa, iqtisodiy tafakkur va moliyaviy savodxonlik darajasi yuqori bo‘lgan jamiyatlar barqaror iqtisodiy o‘sishga erishmoqda. Shu nuqtayi nazardan, iqtisodiy fanlarni o‘qitish sifati mamlakatning intellektual salohiyatini oshirish, inson kapitalini rivojlantirish hamda innovatsion iqtisodiyot sari harakatlanishning muhim omili hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimini modernizatsiya qilish va xalqaro standartlarga moslashtirish borasida keng ko‘lamli islohotlar olib borilmoqda. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun, “Yangi O‘zbekiston – taraqqiyot strategiyasi” hamda “Raqamli O‘zbekiston – 2030” dasturlarida ta’lim sifati, ayniqsa iqtisodiy yo‘nalishdagi fanlarni o‘qitishda zamonaviy metodlarni qo‘llash, amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish, raqamli texnologiyalarni tatbiq etish alohida ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan. Shu bilan birga, iqtisodiy fanlarni o‘qitishda nazariy bilimlarni amaliyot bilan uyg‘unlashtirish, interaktiv va kompetensiyaga yo‘naltirilgan yondashuvlarni joriy etish zarurati tobora ortib bormoqda.

Xalqaro tajribalar shuni ko‘rsatadiki, Finlyandiya, Janubiy Koreya, Singapur va Germaniya kabi mamlakatlarda iqtisodiy fanlarni o‘qitish jarayoni tahliliy fikrlashni rivojlantirish, real iqtisodiy vaziyatlarni modellashtirish, muammoli o‘qitish va “case-study” yondashuvlariga tayanadi. Ushbu tajribalar o‘quvchilarda iqtisodiy jarayonlarni chuqur tahlil qilish, mustaqil qaror qabul qilish hamda iqtisodiy tafakkurni shakllantirish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Demak, O‘zbekiston ta’lim tizimi uchun xorijiy ilg‘or amaliyotlarni mahalliy sharoitga moslashtirish, iqtisodiy fanlarni o‘qitish sifati va samaradorligini oshirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Shu jihatdan, mazkur tadqiqotning maqsadi – iqtisodiy fanlar o‘qitish sifatini xorijiy tajriba asosida takomillashtirish imkoniyatlarini o‘rganish, mavjud holatni tahlil qilish va samarali metodik yechimlarni taklif etishdan iboratdir.

NATIJALAR

Bugungi kunda ta’lim sifatini oshirish, ayniqsa iqtisodiy fanlarni o‘qitish jarayonida innovatsion yondashuvlarni joriy etish bo‘yicha xorijiy mamlakatlar tajribasini o‘rganish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Dunyo miqyosida ilg‘or ta’lim tizimiga ega davlatlar iqtisodiy fanlarni nafaqat nazariy bilimlarni berish vositasi, balki amaliy tahliliy fikrlashni shakllantirish, iqtisodiy jarayonlarni modellashtirish va mustaqil qaror qabul qilish kompetensiyalarini rivojlantirishning asosiy vositasi sifatida qaraydi. Shu bois, Finlyandiya, Janubiy Koreya, Singapur va Germaniya ta’lim tizimlarida iqtisodiy fanlarni o‘qitishning shakl va metodlarini o‘rganish O‘zbekiston uchun ham dolzarb tajriba manbai bo‘lib xizmat qiladi. Quyida ushbu davlatlarning iqtisodiy fanlarni o‘qitishdagi yondashuvlari, o‘ziga xos jihatlari hamda ularning samaradorlik omillari tahlil qilinadi.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Finlyandiya ta’lim tizimi dunyoda eng muvaffaqiyatli modellar qatoriga kiradi. Bu mamlakatda iqtisodiy fanlarni o‘qitish jarayoni nazariy ma’ruzalar bilan cheklanmay, asosan amaliy misollar, loyiha ishlari va muammoli vaziyatlarni tahlil qilish usuliga tayanadi. O‘quv jarayonida o‘quvchilar iqtisodiy muammolarni o‘zlari mustaqil tahlil qiladi, masalan, iste’molchi xulqi, byudjet balansini tuzish, soliq tizimining ta’sirini modellashtirish kabi real holatlarni o‘rganishadi. Darslarda ko‘p tarmoqli yondashuv qo‘llanilib, iqtisodiyot fanlari sotsiologiya, geografiya va matematika bilan integratsiyada o‘tiladi. Finlyandiya ta’limida baholash tizimi ham o‘ziga xos: asosiy e’tibor test yoki ball tizimiga emas, balki o‘quvchining fikrlash jarayonini baholashga qaratilgan. Bu yondashuv talabalarning ijodkorlik va tahliliy tafakkurini kuchaytiradi.

Janubiy Koreyada iqtisodiy fanlar ta’lim tizimining markazida turadi. Mamlakatda o‘quv jarayoni raqamli texnologiyalar va amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan. Maktabdan boshlab “Economic Literacy” (iqtisodiy savodxonlik) majburiy fan sifatida kiritilgan. Universitet darajasida esa iqtisodiy fanlar simulyatsiya dasturlari, “Smart Learning” platformalari, va virtual laboratoriyalar orqali o‘qitiladi. Talabalar ishlab chiqarish, iste’mol, mehnat bozori, inflyatsiya kabi mavzularni real statistik ma’lumotlar asosida tahlil qiladi. Har bir talaba nazariy bilimni amaliy loyihaga aylantiradi, masalan, makroiqtisodiy prognoz tayyorlash yoki biznes modeli ishlab chiqish orqali. O‘qituvchilarning o‘zlari ham muntazam malaka oshirib, AI (sun’iy intellekt) yordamida moslashtirilgan ta’lim modullarini ishlab chiqishadi. Bu esa iqtisodiy fanlar o‘qitish sifatini dinamik, interaktiv va natijador holga keltirgan.

Singapur ta’lim tizimi “Knowledge-based economy” konsepsiyasiga asoslanadi, ya’ni iqtisodiy fanlarni o‘qitish orqali bilimni iqtisodiy qiymatga aylantirishga e’tibor qaratiladi. Darslarda iqtisodiy jarayonlarni tushuntirishda real sektor ma’lumotlari, davlat siyosati misollari va tadqiqot loyihalari keng qo‘llaniladi. Talabalarga o‘z iqtisodiy qarorlarini model qilish, davlat byudjeti yoki bozor muvozanati kabi masalalarda mustaqil yechim topish topshiriqlari beriladi. “Case-study” yondashuvi

asosida Harvard Business Review va World Bank ma'lumotlaridan foydalaniladi. Talabalarning iqtisodiy tafakkurini rivojlantirishda Milliy Iqtisodiy Ta'lim Instituti muhim rol o'ynaydi. U ta'lim sifatini xalqaro akkreditatsiyalar orqali nazorat qiladi va o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishini muntazam qo'llab-quvvatlaydi. Natijada Singapur bugungi kunda iqtisodiy fanlarni o'qitish sifatiga ko'ra Osiyoda yetakchi o'rinni egallagan.

Germaniyada iqtisodiy fanlarni o'qitish dual ta'lim modeli asosida tashkil etilgan bo'lib, bu model nazariya bilan amaliyotni uyg'unlashtirishga qaratilgan. O'quvchilar iqtisodiy nazariyalarni nafaqat auditoriyada, balki korxona va tashkilotlarda amaliyot o'tash orqali o'rganadilar. Iqtisodiy fanlar maktabdan boshlab "Wirtschaftslehre" (iqtisodiy bilimlar) yo'nalishida o'qitiladi, unda talabalar byudjet tuzish, soliqlarni hisoblash, ishlab chiqarish xarajatlarini aniqlash, mehnat bozori va marketing asoslarini tahlil qilishni o'rganadilar. Universitetlarda esa o'quv jarayonida interaktiv seminarlar, loyihaviy tahlil (Projektarbeit) va amaliy tadqiqot ishlari keng qo'llaniladi. Germaniya ta'lim tizimida iqtisodiy fanlar o'qitish sifati federal darajadagi akkreditatsiya va sifat nazorati tizimi orqali ta'minlanadi. Har bir iqtisodiyot fani o'qituvchisi o'z yo'nalishida muntazam kasbiy tayyorgarlikdan o'tadi va darslarda statistik tahlil, iqtisodiy modellashtirish, hamda tanqidiy fikrlash metodlarini qo'llaydi. O'quv jarayonida Statista, Eurostat, Deutsche Bundesbank kabi manbalar asosida real ma'lumotlardan foydalaniladi, bu esa talabalarning iqtisodiy tafakkurini kuchaytiradi. Shuningdek, Germaniya universitetlarida "Applied Economics Labs" tashkil etilgan bo'lib, unda talabalar iqtisodiy muammolarga amaliy yechim ishlab chiqadilar.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

1-jadval.

Xorijiy mamlakatlarda iqtisodiy fanlarni o'qitish tajribasi va tavsiyalar.

Davlat	Iqtisodiy fanlarni o'qitishdagi ustun jihatlar	O'zbekiston ta'lim tizimi uchun olinadigan tavsiyalar
Finlyandiya	- Iqtisodiy fanlarni o'qitishda muammoli o'qitish (problem-based learning) va loyiha yondashuvi keng qo'llaniladi.- O'quvchilarda tahliliy fikrlash va iqtisodiy tafakkurni rivojlantirish asosiy maqsad sifatida belgilanadi.	- Talabalarda iqtisodiy tafakkurni rivojlantirish uchun muammoli topshiriqlar, keyslar va amaliy misollardan foydalanish.
Janubiy Koreya	Darslar real statistik ma'lumotlar va simulyatsiya dasturlari asosida tashkil etiladi. O'quvchilarni amaliy loyiha va tadqiqot ishlariga keng jalb qilish.	Iqtisodiy fanlar uchun raqamli laboratoriyalar va virtual simulyatsiya tizimlarini yaratish.- Talabalarga real iqtisodiy ma'lumotlar bilan ishlashni o'rgatish.
Singapur	Darslar real sektor ma'lumotlari va davlat siyosati misollari bilan boyitilgan.-	Davlat iqtisodiy siyosati va real sektor tahlillarini dars tarkibiga kiritish.
Germaniya	Talabalar iqtisodiy bilimlarni korxonalarda amaliyot o'tash orqali o'rganadilar.	Universitetlar qoshida iqtisodiy tadqiqot laboratoriyalari tashkil etish.

Yuqorida tahlil qilingan xorijiy mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, iqtisodiy fanlarni o'qitish samaradorligi ta'lim jarayonida amaliyot, innovatsiya va raqamli texnologiyalarni uyg'unlashtirish darajasi bilan chambarchas bog'liqdir. Finlyandiya modelida o'quvchilarda iqtisodiy tafakkur va mustaqil tahliliy fikrlashni rivojlantirishga e'tibor qaratilgan bo'lsa, Janubiy Koreyada raqamli o'qitish vositalari va simulyatsion metodlar asosida iqtisodiy jarayonlarni tushuntirishga alohida ahamiyat beriladi. Singapurda iqtisodiy fanlar orqali innovatsion fikrlashni

rivojlantirish va bilimni amaliy qadriyatga aylantirishga yo‘naltirilgan tizim shakllangan. Germaniya tajribasida esa nazariya va amaliyotni bog‘lovchi dual ta’lim modeli orqali talabalarning amaliy iqtisodiy ko‘nikmalari mustahkamlanadi.

XULOSA

Ushbu maqolada andragogik yondashuv asosida ayol va qizlar uchun zamonaviy ta’lim va kasb yo‘nalishlarini yaratishning samaradorligi tadqiq qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, andragogik prinsiplar – shaxsning avvalgi tajribasini hisobga olish, mustaqil qaror qabul qilishni rag‘batlantirish va ijodiy yondashuvni rivojlantirish – ayol va qizlarning ta’lim va kasbiy kompetentsiyalarini sezilarli darajada oshiradi. Eksperiment va tahlillar shuni ko‘rsatdiki, ayol va qizlar mashg‘ulotdan keyin amaliy ko‘nikmalari, kasbiy bilimlari va kasbga yo‘naltirish motivatsiyasi bo‘yicha aniq o‘sish ko‘rsatgan. Shuningdek, innovatsion metodlar, interaktiv o‘quv texnologiyalari va mentorlik dasturlari ayol va qizlarning kasbiy tayyorgarligi va ijtimoiy faolligini rag‘batlantirishda samarali vosita sifatida namoyon bo‘ldi. Maqola natijalari amaliyotda ta’lim dasturlarini takomillashtirish, kasbiy yo‘nalishlarni aniqlash va gender tengligini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, andragogik yondashuv orqali ayol va qizlarning shaxsiy va professional salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarish, ularni zamonaviy kasblarga yo‘naltirish va ijtimoiy faollikni oshirish imkoniyatlari yaratiladi. Umuman olganda, andragogik yondashuv asosida ayol va qizlar uchun yaratilgan ta’lim va kasb yo‘nalishlari nafaqat shaxsiy rivojlanish va kasbiy kompetentsiyalarni oshiradi, balki jamiyatdagi gender tengligini ta’minlash va ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotga hissa qo‘shishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Autio, Minna, et al. "Finnish Home Economics teachers enabling sustainability and consumer skills for young people." Proceedings of the Canadian Symposium XVI Issues and Directions for Home Economics/Family Studies/Human Ecology Education February 27-28, 2021 Virtual Symposium. University of British Columbia, 2021.
2. Hahn, J., Jang, K., & Kim, J. (2018). Assessment of Economic Education in Korea’s Higher Education. In Assessment of Learning Outcomes in Higher Education: Cross-National Comparisons and Perspectives (pp. 145-168). Cham: Springer International Publishing.
3. Hahn, J., Jang, K., & Kim, J. (2018). Assessment of Economic Education in Korea’s Higher Education. In Assessment of Learning Outcomes in Higher Education: Cross-National Comparisons and Perspectives (pp. 145-168). Cham: Springer International Publishing.
4. Fauser, H., & Kaskel, M. (2016). Pluralism in economics teaching in Germany–evidence from a new dataset. Hans-Böckler-Foundation paper.
5. Fauser, H., & Kaskel, M. (2016). Pluralism in economics teaching in Germany–evidence from a new dataset. Hans-Böckler-Foundation paper.

SINGAPUR MATEMATIK TA’LIM MODELI ORQALI 7-SINF GEOMETRIYA FANIDAN “UCHBURCHAK, UNING TURLARI VA ELEMENTLARI” MAVZUSI ORQALI O‘QUVCHILARDA ALGORITMIK FIKRLASH VA MUAMMO YECHISH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Muallif: Toshqulov Ravshan Xursandovich [1]
Affiliyatsiya: Boysun tumanidagi 8 – sonli umumiy o‘rta ta‘lim maktabi oliy toifali matematika fani o‘qituvchisi, Xalq ta‘limi a‘lochisi, A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti mustaqil izlanuvchisi [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17332275

ANNOTATSIYA

2024-2025 o‘quv yilidan boshlab umumiy o’rta ta’lim maktablarining 5-6 sinflarida matematika fanidan darslik va mashq daftarlari MMTB tomonidan yetkazib berildi. Bu darslik va mashq daftarlarida o‘quvchilarni fanga qiziqtirish va bilim, ko‘nikma va malakalarini yuqori bosqichda ko’tarishga ko’proq e’tibor qaratilgan. 7-sinf geometriya darsligida ham mavzular yaxshi yoritib berilgan. Bu mavzuni yoritishda Singapur matematika ta’lim tizimidan foydalansak, o’quvchilarni mavzuni yaxshi tushunib yetishlari engil kichadi va fanga qiziqishlari ortib boradi.Maqolada ko’rsatib o’tilgandan tashqari ko’rgazmali vositalar, electron doska va kompyuter texnikasidan ham foydalaniladi. Bu maqoladan yosh o’qituvchilar, yuqori kurs pedagogika yo’nalishlari talabalari foydalanishlari mumkin.

Kalit so‘zlar: To’g’ri chiziq, siniq chiziq, ko’pburchak, uchburchak, o’tkir burchakli, to’g’ri burchakli, o’tmas burchakli, teng tomonli, teng yonli, turli tomonli, ucburchak medianasi, bissektrisasi, balandligi, og ‘ irlik markazi, ortomarkaz, uchburchak perimetri, ichki burchaklar.

KIRISH

Geometriyada eng sodda shakllardan biri bu — siniq chiziqdir. U to‘g‘ri chiziq kesmalarining ketma-ket ulanib hosil qilgan shaklidir. Agar siniq chiziq yopiq bo‘lsa, u ko‘pburchak deb ataladi. Ko‘pburchaklar qavariq va botiq bo‘lishi mumkin.

Singapur modeli asosida bu tushunchani o‘quvchilarga tushuntirishda:

- Concrete (Amaliy bosqich): tayoqcha yoki ip yordamida siniq chiziq hosil qilish.
- Pictorial (Tasviriy bosqich): uni doskada chizish, shakllarini solishtirish.
- Abstract (Nazariy bosqich): matematik ta’rifini berish.

Bu bosqichlar orqali o‘quvchilar oddiy chiziqlardan murakkab shakllar hosil qilish algoritmini o‘rganadilar va keyinchalik ko‘pburchaklarni tahlil qila oladilar.

Concrete bosqich (amaliy bosqich)

Maqsad:

O‘quvchilar siniq chiziqning mohiyatini ko‘z bilan ko‘rib, qo‘llari bilan yasab ko‘rib tushunadilar

Mashg‘ulot namunalari

1. Tayoqcha bilan siniq chiziq
    - O‘quvchilarga bir nechta tayoqcha beriladi.

- Ularni ketma-ket qo‘yib “zigzag” shaklida siniq chiziq hosil qiladilar.
- Keyin boshlanish va tugash nuqtasi tutashgan bo‘lsa → yopiq, tutashmagan bo‘lsa → ochiq siniq chiziq deb nomlanadi.

2. Ip bilan siniq chiziq
   - Ipni qog‘ozga qo‘yib, burib-burib turli shakllar hosil qilish.
   - O‘quvchilar o‘zlari yasagan shaklning ochiq yoki yopiq ekanini aytadilar.
3. Plastilindan model
   - Plastilindan kesmalar yasab, ularni birlashtirish orqali siniq chiziq hosil qilish.

O‘quvchilarda shakllanadigan ko‘nikmalar:

- Kesma va siniq chiziqni farqlash.
- Ochiq va yopiq siniq chiziqni ajrata olish.
- Real buyumdan matematik tushunchaga o‘tish.

Pictorial (Tasviriy bosqich)

Maqsad:

O‘quvchi real buyumlar orqali ko‘rgan siniq chiziq va ko‘pburchaklarni endi tasviriy ko‘rinishda (rasm, chizma) ifodalashni o‘rganadi. Bu bosqichda idrok amaliyotdan nazariyaga o‘tadi.

Mashg‘ulotlar namunalari:

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

1. O‘qituvchi doskada chizadi
   - Avval ketma-ket ulangan kesmalar chizadi → o‘quvchilardan “Bu siniq chiziqmi? Ochiqmi yoki yopiqmi?” deb so‘raydi.
   - Keyin yopiq siniq chiziq (uchburchak, to‘rtburchak) chizib: “Endi bu nima bo‘ldi?” deb savol beradi.
2. O‘quvchilar daftarida bajaradi
   - O‘quvchilarga turli shakllar beriladi: zigzag, uchburchak, doira, to‘rtburchak.
   - Ular “qaysi biri siniq chiziq?”, “qaysi biri ko‘pburchak emas?” degan savollarga javob beradi.
3. Shakllarni solishtirish
   - Uchburchak va to‘rtburchakni taqqoslash: “Ikkalasida ham tomonlar kesma, lekin biri 3 ta, ikkinchisi 4 ta tomondan iborat”.
   - Doirani ko‘rsatib: “Bu ko‘pburchakmi? Nima uchun emas?” deb muhokama qilish.

Algoritmik fikrlash rivojlanishi:

Bu bosqichda o‘quvchi shakllarni ko‘rib, quyidagi qadamlar asosida qaror qabul qilishni o‘rganadi:

1. Shakl kesmalardan tashkil topganmi?
2. Boshlanish va tugash nuqtalari tutashganmi?
3. Agar ha → ko‘pburchak, agar yo‘q → oddiy siniq chiziq

Natija: O‘quvchilar siniq chiziq va ko‘pburchakni faqat amaliy buyumlar yordamida emas, balki chizma va tasvirlar orqali farqlay olishni o‘rganadi.

Abstract (Nazariy bosqich)

Maqsad:

O‘quvchilar amaliy (Concrete) va tasviriy (Pictorial) tajribalaridan kelib chiqib, endi mavzuga matematik ta’rif va qoidalarni shakllantiradilar.

Ta’riflar chiqarish:

1. Siniq chiziq – ketma-ket ulangan kesmalardan tashkil topgan chiziq.

- Agar u tugallanmagan bo‘lsa → ochiq siniq chiziq.
- Agar uchlari tutashsa → yopiq siniq chiziq.

2. Ko‘pburchak – yopiq siniq chiziq bilan chegaralangan tekislik qismi.
3. Ko‘pburchak elementlari:
   - tomonlari (kesmalar),
   - cho‘qqilari (kesmalar uchlari),
   - burchaklari (yonma-yon tomonlar orasida hosil bo‘ladi).

Mashg‘ulot (nazariy izlanish):

- O‘quvchilarga shakllar ko‘rsatiladi (uchburchak, to‘rtburchak, doira, egri chiziq).
- Savol: “Qaysilar ko‘pburchak? Nima uchun?”
- O‘quvchilar quyidagi algoritmik qadamlar asosida javob beradi:
  1. Shakl kesmalardan tashkil topganmi?
  2. U yopiq shaklmi?

Agar ikkala shart ham bajarilsa → ko‘pburchak.

NATIJALAR

O‘quvchi:

- mavzuni nazariy jihatdan umumlashtiradi,
- ta’riflarni bilib oladi,
- shakllarni farqlashni aniq qoidalarga asoslanib bajaradi,
- algoritmik fikrlash ko‘nikmasi rivojlanadi (tartibli qadamlar bilan tekshirish).

Uchburchak – uchta nuqtani ketma-ket to‘g‘ri chiziq kesmalari bilan tutash orqali hosil qilingan yopiq siniq chiziq bilan chegaralangan tekislik qismi.

Elementlari:

- Tomonlari – uchta kesma (masalan, △ABC uchburchakda: AB, BC, CA).
- Uchlari – uchta nuqta (A, B, C).
- Burchaklari – tomonlarning kesishishidan hosil bo‘lgan uchta burchak (∠A, ∠B, ∠C).

Oddiyroq qilib aytsak: “Uchburchak – bu uch tomondan iborat eng sodda ko‘pburchakdir.”

1. Concrete (Amaliy bosqich)

Amaliy mashg‘ulot:

- O‘quvchilarga uchta tayoqcha yoki uchta ip beriladi.
- Ularni uchlari bilan tutashtirib yopiq shakl yasash topshirig‘i beriladi → uchburchak hosil bo‘ladi.
- Har xil uzunlikdagi tayoqchalar bilan turli uchburchaklar yasash mumkin (masalan, teng tomonli, teng yonli va turli tomonli).

Savol: “Qaysi tayoqchalar teng? Qaysi biri farq qiladi?”

Natija: o‘quvchilar uchburchakni real buyum orqali ko‘radi va uni boshqa shakllardan ajrata boshlaydi.

2. Pictorial (Tasviriy bosqich)

Tasviriy ishlash:

- O‘qituvchi doskada bir nechta uchburchak chizadi:
  - teng tomonli,
  - teng yonli,
  - turli tomonli,
  - to‘g‘ri burchakli.
- O‘quvchilar daftariga chizib, yonida tomonlari yoki burchaklarini belgilaydilar.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Mashq: Uchburchaklarni solishtiring – qaysilarida tomonlar teng, qaysilarida burchaklari turlicha?

Natija: o‘quvchilar uchburchak turlarini tasviriy misollarda farqlay boshlaydi.

3. Abstract (Nazariy bosqich)

Matematik ta’rif va turlari:

- Uchburchak – bir to’g’ri chiziqda yotmagan uchta kesmadan tuzilgan yopiq siniq chiziq bilan chegaralangan tekislik qismi.
- Elementlari:
  - Tomonlari (3 ta kesma)
  - Uchlari (3 ta nuqta)
  - Burchaklari (3 ta burchak)

Uchburchakning turlari:

1. Tomonlariga ko‘ra:
   - Teng tomonli uchburchak – barcha tomonlari teng.
   - Teng yonli uchburchak – ikkita tomoni teng.
   - Turli tomonli uchburchak – barcha tomonlari turlicha.
2. Burchaklariga ko‘ra:
   - O‘tkir burchakli uchburchak – barcha burchaklari o‘tkir (90° dan kichik).
   - To‘g‘ri burchakli uchburchak – bitta burchagi 90°.

O‘tmas burchakli uchburchak – bitta burchagi 90°dan katta.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

XULOSA

- Uchburchak – eng sodda ko‘pburchak.
- Uni tomonlari va burchaklari bo‘yicha turkumlash mumkin.
- Singapur modeli orqali o‘quvchilar amaldan tasvirga, tasvirdan ta’rifga o‘tib, algoritmik fikrlash va muammo yechish ko‘nikmalarini rivojlantiradilar.

1. Medianasi

Ta’rif:

Uchburchakning medianasi – ucburchak uchidan chiqib qarama-qarshi tomonni teng ikkiga bo‘luvchi nuqta bilan tutashtiruvchi kesma.

Masalan: ▵ABC da AM mediana bo‘lsa, M – BC ning o‘rtasi.

Xossasi: Uchburchakning uch medianasi bitta nuqtada kesishadi (bu nuqta – og‘irlik markazi).

2. Balandligi

Ta’rif:

Uchburchakning balandligi – ucburchak uchidan chiqib qarama-qarshi tomonga (yoki uning davomiga) tushirilgan perpendikulyar kesma.

Masalan: ▵ABC da AH balandlik bo‘lsa, H – BC ga tushirilgan perpendikulyar nuqta.

Xossasi: Uchta balandlik bitta nuqtada kesishadi (bu nuqta – ortotsentr deyiladi).

3. Bissektrisasi

Ta’rif:

Uchburchakning bissektrisasi – ucburchak uchidan chiqib burchagini teng ikkiga bo‘luvchi nur (yoki kesma).

Masalan: ▵ABC da AD bissektrisa bo‘lsa, u ∠A ni teng ikkiga bo‘ladi.

Xossasi: Uch bissektrisa bitta nuqtada kesishadi (bu nuqta – ichki markaz, ya’ni uchburchak ichki doirasi markazi).

Qiyoslash jadvali:

1-jadval

Element	Ta’rifi	Xossasi	Kesishish nuqtasi
Mediana	Ucburchak uchidan chiqib qarama-qarshi tomonning o‘rtasiga chizilgan kesma	Tomonni teng ikkiga bo‘ladi	Og‘irlik markazi
Balandlik	Ucburchak uchidan chiqib qarama-qarshi tomonga perpendikulyar chizilgan kesma	Tomonga perpendikulyar bo‘ladi	Ortomarkaz
Bissektrisa	Ucburchak uchidan chiqib shu burchakni teng ikkiga bo‘luvchi nur	Burchakni ikkiga ajratadi	Ichki markaz

Singapur modeli asosida o‘rganish

1. Concrete (Amaliy bosqich):
   - Uchburchak shakli (qog‘oz yoki tayoqchadan) olib, ip yordamida o‘rtasini, balandligini yoki burchakni teng bo‘lish orqali median, balandlik va bissektrisani amalda ko‘rsatish.
2. Pictorial (Tasviriy bosqich):
   - Darslik yoki doskada uchburchak chizib, medianani, balandlikni va bissektrisani turlicha rang bilan chizib ko‘rsatish.
   - O‘quvchilar daftariga chizib, farqlarini solishtirish.
3. Abstract (Nazariy bosqich):
   - Matematik ta’riflarni umumlashtirish.
   - Ularning kesishish nuqtalari va geometrik xossalarini isbotlash.

Shu tarzda o‘quvchi uchburchakning medianasi, balandligi va bissektrisasini nafaqat yodlab oladi, balki **amaliy ko‘rish – tasviriy taqqoslash – nazariy ta’riflash** bosqichlari orqali algoritmik fikrlashni o‘rganadi.

1. Medianaga oid tadqiqotlar

- O‘quvchilar uchburchak chizib, uch medianasini o‘zlari yasashadi.
- Ular qayerda kesishishini kuzatishadi.
- Kashf etadilar: “Medianalar bitta nuqtada kesishadi.”
- O‘qituvchi bu nuqtaning nomini aytadi: og‘irlik markazi.

2. Balandlikka oid tadqiqotlar

- O‘quvchilar uchburchakning uchta cho‘qqisidan qarama-qarshi tomonlarga perpendikulyar chizishadi.
- Balandliklar qayerda kesishadi?
- Kashf etadilar: “Balandliklar ham bitta nuqtada kesishadi.”
- Bu nuqta – ortomarkaz.

3. Bissektrisaga oid tadqiqotlar

- O‘quvchilar uchburchak chizib, burchak bissektrisalarini o‘zlari o‘tkazishadi.
- Ular qayerda kesishishini kuzatishadi.
- Kashf etadilar: “Uch bissektrisa ham bitta nuqtada kesishadi.”
- Bu nuqta – ichki markaz, ya’ni uchburchak ichki doirasining markazi.

4. Amaliy tajriba (Concrete – Pictorial – Abstract)

- Concrete: qog‘oz uchburchakni olib, ip yoki chizg‘ich yordamida median, balandlik, bissektrisani o‘tkazib ko‘rsatish.
- Pictorial: daftar va doskada turli uchburchaklarda chizish va kuzatish.
- Abstract: umumiy xulosalar chiqarish:
   - Medianalar – og‘irlik markazida kesishadi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

- Balandliklar – ortomarkazda kesishadi.
- Bissektrisalar – ichki markazda kesishadi.

5. Natija

O‘quvchilar:

- kuzatish va amaliy tajriba orqali matematik qoidalarni o‘zlari kashf etadilar,
- algoritmik fikrlash (qadam-baqadam tekshirish) va muammo yechish ko‘nikmalari rivojlanadi,
- geometriyaga qiziqishi ortadi, chunki ular tayyor ma’lumot emas, balki o‘z tajribasidan o‘rgangan haqiqatni bilishadi.

1-topshiriq (Medianani tadqiq qilish)

- Uchburchak chizing (masalan, ▵ABC).
- Tomonlarning o‘rtasini belgilang (M, N, P).
- Cho‘qqilarni qarama-qarshi o‘rtalar bilan tutashtirib medianalarni yasang.
- Savol: Medianalar qayerda kesishdi?
- Kutiladigan xulosa: Medianalar bitta nuqtada kesishadi (og‘irlik markazi).

2-topshiriq (Balandlikni tadqiq qilish)

- To‘g‘ri burchakli uchburchak chizing.
- Uchburchak uchlaridan qarama-qarshi tomonga perpendikulyar tushiring.
- Savol: Balandliklar qayerda kesishdi?
- Kutiladigan xulosa: To‘g‘ri burchakli uchburchakda balandliklar kesishgan nuqta to‘g‘ri burchak uchida joylashadi.

3-topshiriq (Bissektrisani tadqiq qilish)

- Uchburchak chizing va uchta burchagini belgilang (A, B, C).
- Har bir burchakni teng ikkiga bo‘luvchi nur o‘tkazing.
- Savol: Bissektrisalar qayerda kesishdi?
- Kutiladigan xulosa: Bissektrisalar ichki markazda kesishadi (ichki doira markazi).

4-topshiriq (Tajriba asosida solishtirish)

- Turli uchburchaklar chizing:
  - teng tomonli,
  - teng yonli,
  - turli tomonli.
- Har birida medianalarni chizing va kuzating.
- Savol: Medianalarning kesishish nuqtasi qaysi holatda aynan uchburchak ichida bo‘ladi?
- Xulosa: Har qanday uchburchakda medianalar ichida kesishadi.

5-topshiriq (Ijodiy tadqiqot)

- Uchburchak chizing.
- Medianani, balandlikni va bissektrisani bitta uchidan o‘tkazing.
- Savol: Qachon bu uchta kesma ustma-ust tushadi?
- Kutiladigan xulosa: Teng yonli uchburchakda bitta uchidan tushirilgan mediana, balandlik va bissektrisa ustma-ust tushadi.

Bu topshiriqlar o‘quvchilarga tajribadan nazariy xulosaga kelish, ya’ni haqiqiy matematik tadqiqot olib borish imkonini beradi.

Xulosa. Singapur matematik ta’lim modelidan foydalanish orqali 7-sinf geometriya darslarida, xususan **“Uchburchak, uning turlari va elementlari”** mavzusi bo‘yicha:

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

- O‘quvchilar bilimni **Concrete → Pictorial → Abstract** bosqichlarida bosqichma-bosqich egallaydilar:
  - avval amaliy buyumlar yordamida shakllarni ko‘radilar,
  - so‘ng ularni rasmiy tasvirlarda chizadilar va solishtiradilar,
  - oxirida matematik ta’rif va xulosalarni o‘zlashtiradilar.
- **Medianalar, balandliklar va bissektrisalar**ni o‘zlari tadqiq qilish orqali o‘quvchilar matematik qonuniyatlarni mustaqil kashf etishga o‘rganadilar.
- **Geometrik tadqiqotlar** bosqichi ularni faqat tayyor qoidani yodlashga emas, balki **algoritmik fikrlash, mantiqiy xulosa chiqarish, muammo yechish ko‘nikmalarini** rivojlantirishga undaydi.
- Bu uslub orqali o‘quvchilar geometriyani hayotiy tajriba bilan bog‘lab, shakllar orasidagi aloqadorlikni chuqurroq tushunadilar.

Umumiy qilib aytganda, Singapur modeli nafaqat mavzuni samarali o‘zlashtirishni, balki o‘quvchilarda **mustaqil fikrlash, izlanish va tadqiqot olib borish** madaniyatini shakllantirishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. B. Haydarov va boshqalar. Geometriya. Umumiy o ‘rta ta ‘lim maktablarining 7-sinfi uchun darslik. Toshkent-2022.
2. B. Haydarov va boshqalar. Geometriya - 7. Umumiy o ‘rta ta ‘lim maktablarining o‘qituvchilari uchun metodik qo ‘llanma. Toshkent-2022.
3. M. Usmonov. Matematika. Oliy o‘quv yurtlariga kiruvchilar uchun. 2-qism. Toshkent – 2017.
4. F. Abdumalikov. Matematika. Ma‘lumotnoma. Toshkent-2016.
5. N. Sh. Turdiyev. Matematika. Ma‘lumotnoma. Toshkent-2021.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

MUSIQA TERAPIYASI:SOG’LIQNI TIKLASH VA RUHIY MUVOZANATDA O‘RNI

Mualliflar: Turanova Ortiqoy Gulmurod qizi [1], Yuldoshev Umidjon Yuldoshevich [2]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik unversiteti “Musiqa ta‘limi” fakulteti, 2-bosqich magistranti [1], Ilmiy rahbar, dotsent, PhD [2]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17332383

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada musiqa terapiyasining kelib chiqishi, uning inson ruhiyati va sog‘lig‘iga ko‘rsatadigan ijobiy ta’siri ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Musiqa terapiyasi stress, xavotir, uyqusizlik va depressiyani yengishda samarali vosita ekanligi ilmiy dalillar bilan asoslanadi. Shuningdek, maqolada milliy kuy-qo‘shiqlarimizning ruhiy taskin beruvchi xususiyatlari va xalqaro tajribalarda musiqaning davolovchi ahamiyati yoritiladi.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Kalit so‘zlar: musiqa terapiyasi, sog‘liq, ruhiy muvozanat, stress, depressiya, maqom, xalq qo‘shiqlari.

Bugungi globallashuv davrida inson salomatligini mustahkamlash va ruhiy muvozanatni saqlash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Inson organizmida turli kasalliklarning kelib chiqishi ko‘pincha ruhiy bosim, stress va asabiy holatlar bilan bevosita bog‘liqdir. Shuning uchun ham zamonaviy tibbiyot va psixologiya fanlarida turli noan’anaviy davolash usullariga bo‘lgan qiziqish tobora ortib bormoqda. Shunday samarali usullardan biri sifatida musiqa terapiyasi e’tirof etilmoqda.

Musiqa terapiyasi qadimdan inson ruhiyatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatib kelgan bo‘lib, mashhur tabib Abu Ali ibn Sino o‘zining “Tib qonunlari” asarida musiqaning salomatlikni tiklashdagi ahamiyatini ta’kidlab o‘tgan. Zamonaviy davrda esa ushbu yo‘nalish ilmiy asoslangan holda dunyoning ko‘plab mamlakatlarida keng qo‘llanilmoqda.

Ushbu maqolaning maqsadi — musiqa terapiyasining kelib chiqish tarixi, ilmiy asoslari, amaliy qo‘llanilishi hamda milliy va xalqaro tajribadagi o‘rnini yoritishdan iborat.

Musiqa terapiyasiga oid ilmiy qarashlar qadim davrlardan shakllangan. Abu Ali ibn Sino musiqani ruhiy muolaja vositasi sifatida e’tirof etgan. XX asrda Carl Orff tomonidan ishlab chiqilgan “Orff terapiyasi” usuli bolalarda nutq va psixomotor rivojlanishga ijobiy ta’sir ko‘rsatgan. Shuningdek, Rolando Benenzonning musiqaterapiya nazariyasi, Barbara Wheelerning “Music Therapy Handbook” asari ushbu sohaning ilmiy asoslarini keng yoritib bergan. So‘nggi yillarda AQSh, Germaniya va Turkiyada olib borilgan tadqiqotlar musiqaning stressni kamaytirish, uyquni normallashtirish hamda depressiyani davolashda samarali ekanini tasdiqlamoqda.

Tarixga nazar solamiz.

Musiqa terapiyasining ildizlari qadimiy sivilizatsiyalarga borib taqaladi. Miloddan avvalgi 1500-yillarda Misrda diniy marosimlarda kuy va qo‘shiqlar inson ruhini poklovchi va davolovchi vosita sifatida ishlatilgan. Qadimgi Yunonistonda mashhur faylasuf Aristotel (mil. avv. 384–322) musiqaning ruhiy tozalash (katarzis) jarayonida ahamiyatini ta’kidlagan, Platon (mil. avv. 427–347) esa musiqani tarbiya va sog‘liqni saqlashda muhim omil deb bilgan.

Sharqda esa buyuk tabib Abu Ali ibn Sino (980–1037) o‘zining mashhur “Al-Qonun fi’t-tibb” (“Tib qonunlari”) asarida musiqaning ruhiy muvozanatni tiklashdagi ahamiyatini batafsil yozib qoldirgan. Uning fikricha, kuy va ohang inson kayfiyatini o‘zgartiradi, yurak va asab tizimiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

O‘rta asrlarda Markaziy Osiyoda ham musiqaning davolovchi kuchidan keng foydalanilgan. XII–XIII asrlarda Buxoro va Samarqand shifoxonalarida tabiblar davo jarayonida maqom va xalq kuylari ijrosidan foydalanganlar. Bu an’ana keyinchalik Xorazm va Farg‘ona vodiysida ham davom etgan.

Yevropada musiqaterapiya ilmiy yo‘nalish sifatida XVII asrdan boshlab shakllana boshladi. 1659-yilda ingliz shifokori Robert Burton o‘zining “The Anatomy of Melancholy” (“Melanxoliyaning tahlili”) asarida musiqaning ruhiy kasalliklarni davolashdagi o‘rnini alohida ta’kidlagan. XIX asr oxiri – XX asr boshlariga kelib, Germaniya va AQShda musiqa terapiyasi bo‘yicha maxsus tadqiqotlar olib borildi. 1950-yilda esa AQShda Music Therapy Association tashkil etilib, bu sohaga ilmiy maqom berildi.

O‘zbek xalq madaniyatida esa kuy va qo‘shiqlarning davolovchi kuchi qadimdan mavjud bo‘lib, ayniqsa maqom san’ati inson ruhiyatini poklash va dardlarni yengillashtirishda keng qo‘llangan. Maqomning sokin va chuqur ohanglari inson ruhiga taskin beruvchi, og‘ir holatlarni yengillashtiruvchi vosita sifatida qadrlangan. Bugungi kunda ham an’anaviy kuy-qo‘shiqlarimiz musiqaterapiyaning milliy ko‘rinishi sifatida ilmiy asoslanmoqda.

Sharqiy mutafakkirlarning musiqa va sog‘liq haqidagi qarashlari

Ibn Sino (Avicenna, 980–1037)

Ibn Sino (Avicenna) Al-Qanun fit-tibb (“Tib qonunlari”) asarida musiqaning insonning ruhiy va jismoniy holatiga ta’siri haqida tizimli mulohazalar bildiradi. U yurak va asab tizimi o‘rtasidagi bog‘liqlikni ta’kidlab, kayfiyatni o‘zgartirish orqali tana funksiyalariga ham ta’sir qilish mumkinligini yozadi; shuningdek, uyqu va ruhiy bezovtalik holatlarida tovush va ohanglardan foydalanishni tavsiya etadi. Bu g‘oyalar keyinchalik Sharqiy tibbiyot va etnopsixiatriya amaliyotiga ta’sir ko‘rsatgan. (Ibn Sīno — umumiy sharh va asarning tarixi).

Abu Rayhon Muhammad Ibn Ahmad al-Beruniy. (973–1048)

Al-Beruniy ko‘plab fanlar bo‘yicha ijod qilgan bo‘lsa-da, uning asarlarida madaniyatlararo musiqiy amaliyotlar va musiqaning ijtimoiy-kultural jihatlari haqida ma’lumotlar uchraydi. Markaziy Osiyo muhiti (xususan Xorazm)da musiqaning marosimiy va terapevtik roli haqida tarixiy dalillarni tadqiq qilishda Al-Beruniy va uning asarlaridan manba sifatida foydalanish mumkin.

Musiqa terapiyasining zamonaviy nazariy asoslari (neyrobiologiya va psixologiya)

[1] “MUSIC THERAPY IN THE TEACHINGS OF IBN SINA” – Toshboyeva M. maqolasi 2025-y il 11 iyun

Neyrobiologik mexanizmlar:

Zamonaviy neyroimaging tadqiqotlar musiqaning emotsiyalar va motivatsiya bilan bog‘liq miya tuzilmalariga ta’sir qilishini ko‘rsatadi. Funksional MRI va PET tadqiqotlari amygdala, nucleus accumbens, hippocampus, insula va orbitofrontal korteks kabi limbik va prefrontal tuzilmalar musiqaga javoban faollashishini ko‘rsatgan — bu esa musiqaning hissiy modulyatsiya va mukofot tizimlariga bevosita ta’sir qilishini tushuntiradi. Ushbu ishlar musiqa terapiyasining psixiatrik va neyrologik holatlarda terapevtik salohiyatini ilmiy jihatdan asoslaydi.

Neyrokimyoviy jarayonlar:

Musiqa tinglash dopamin, serotonin va endorfinlar chiqarilishiga ta’sir qiladi — bu ruhiy holatni yaxshilash, stress tushirish va kayfiyatni ko‘tarishda muhim. Shu sababli musiqa orqali ijobiy emotsional holatni rag‘batlantirish fiziologik jihatdan isbotlangan. (Neyrokimyoviy va empirik tadqiqotlar bo‘limi — umumiy ko‘rsatmalar). [2]

Psixologik mexanizmlar:

Musiqa ritmi va temp orqali tanadagi fiziologik ritmlarga (yurak urishi, nafas olish) moslashishni rag‘batlantiradi; melodik va garmonik tuzilishlar esa emotsional aniqlik va kognitiv qayta ishlashga yordam beradi. Bundan tashqari, musiqaning ijtimoiy jihati (birgalikda ijro etish yoki guruhiy sessiyalar) hissiy qo‘llab-quvvatlash va ijtimoiy bog‘lanishni mustahkamlash orqali reabilitatsiyada ahamiyatli. [3]

Xorijiy (Germaniya, AQSh, Rossiya) ilmiy tadqiqotlari va meta-tahlillar

Germaniya (neyroilmiy tadqiqotlar)

Germaniyalik tadqiqotchilar musiqa-evoked emotion va uning miya korrelatlari bo‘yicha ko‘p funksional neyroimaging ishlarini olib bordi; Stefan Koelschning 2014 yildagi sharh-maqolasi ushbu sohadagi asosiy meta-tahlillardan biri hisoblanadi, “music-evoked emotions” va limbik sistema aloqalarini tizimli yoritadi.

AQSh (klinik tadqiqotlar va professional tashkilotlar)

AQShda musiqa terapiyasi akademik va klinik muassasalarda keng taraqqiy etgan — masalan, Journal of Music Therapy va American Music Therapy Association tadqiqotlari terapevtik protokollar, randomizatsiyalangan nazoratli sinovlar (RCT) va klinik qo‘llanmalarni ishlab chiqdi. So‘nggi meta-tahlillar musiqaterapiyaning depressiya va anksiyete simptomlarini kamaytirishda samarali ekanligini ko‘rsatadi.

Rossiya (ilmiy-tajribiy an’analar)

Rossiyada XIX—XX asrlarda musiqaning inson organizmiga ta’sirini tajriba asosida o‘rganish bo‘yicha ilk ketma-ketliklar paydo bo‘lgan; masalan, Kazan universiteti professorlaridan I.M. Dogel va boshqalar musiqa ta’sirini eksperimental tibbiy usullar bilan o‘rgangan. Hozirgi rus tilidagi tadqiqotlar musiqa terapiyasi tarixi va ilmiy asoslari haqida batafsil sharhlar beradi. Bu an’analar hozirgi rossiyalik musiqaterapevtik maktablarni shakllantirgan.

So‘nggi yillarda nashr etilgan bir nechta meta-tahlillar va tizimli sharhlar musiqa terapiyasining ruhiy salomatlik (xususan depressiya va anksiyete) bo‘yicha ijobiy ta’sirini ko‘rsatdi.

O‘zbek maqomlari va xalq kuylarining strukturaviy xususiyatlari (sokin, monologik frazeologiya, ohanglarning sekin o‘zgarishi) eshituvchida meditatsion va rohatlantiruvchi holatni hosil qiladi. Antropologik va etnomusiqologik tadqiqotlar

[2] Aalbers S. et al. Music therapy for depression — systematic review (2017).

[3] Koelsch S. Brain correlates of music-evoked emotions. (2014).

shuni ko‘rsatadiki, Markaziy Osiyo marosimlari va maqom ijrosi jamiyatda psixologik qo‘llab-quvvatlash va emotsional regulyatsiya funksiyasini bajargan. Tarixiy manbalar (mahalliy tabiblar va maqom ijrochilari) ham musiqaning ruhiy taskin berish xususiyatini tasvirlagan. UNESCOning Shashmaqom hujjatlari va regional tadqiqotlar ushbu an’anani akademik kontekstga joylashda yordam beradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, musiqa insoniyat tarixida nafaqat ruhiy zavq beruvchi san'at turi, balki jamiyat ma'naviyatini yuksaltiruvchi, ruhiy salomatlikni mustahkamlovchi qudratli vosita sifatida qadrlanib kelgan. Ibn Sino va Abu Rayhon Beruniy singari buyuk allomalar musiqaning inson ruhiyati, asab tizimi va sog‘lig‘iga ijobiy ta'sirini ilmiy asoslab berganlari, bu borada keyingi asrlardagi ilmiy izlanishlarga poydevor bo‘lganini ko‘ramiz. Bugungi kunda Germaniya, AQSh, Rossiya kabi rivojlangan davlatlarda musiqaterapiya mustaqil fan sifatida shakllanib, tibbiyot amaliyotida keng qo‘llanilmoqda. Bu esa Sharq mutafakkirlarining qarashlari o‘z zamonidan ancha ilgarilab ketganini yana bir bor isbotlaydi.

Demak, musiqa insoniyat madaniyatining ajralmas qismi sifatida, nafaqat san'at, balki inson ruhiy va jismoniy sog‘lig‘ini tiklash hamda jamiyatni ma'naviy yuksaltirishda bebaho manba ekanini bugungi ilmiy-tadqiqotlar ham tasdiqlamoqda. Shu bois musiqaning tarixi va uning ilmiy jihatdan o‘rganilishi kelajak avlodlar uchun ham muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ibn Sino. “Tib qonunlari”. – Toshkent: Fan nashriyoti, 1980.
2. Beruniy, A.R. “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar”. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nashriyoti, 1968.
3. Toshboyeva, M. “Ibn Sino ta'limotida musiqa terapiyasi” // European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2025.
4. Aalbers S. et al. Music therapy for depression — systematic review (2017).

YUKSALISH MAKTABLARIDA MILLIY QADRIYATLAR VA TARBIYAVIY MUHITNING AFZALLIKLARI

Muallif: Umarova Gulhayo Murodiljon qizi [1]
Affiliyatsiya: Chirchiq shahar Yuksalish maktabi psixologi [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17332459

ANNOTATSIYA

Siz ushbu maqolada Yuksalish maktablaridagi ta'lim tizimi , zamonaviy ta'lim va milliy o‘zbekona qadriyatlar ruhida sug'orilayotgan yosh avlodni ta‘lim tarbiya jarayoni haqida ma'lumotlar olasiz. Yoshlarni androidlarga qaramlikdan ozod etish .“Har daqiqa — kelajakka sarmoya.” Tarbiya jarayoniga e'tiborni kuchaytirish orqali ta'lim jarayonini yanada samarali qilish haqida fikrlar berilgan .

Kalit so‘zlar: O'zbekona qadriyatlar, tarbiyaviy muhit, xorijiy tillarni mukammal o‘ranishda yangi texnalogiyalar, metodikalar tizimi , yuksalish darslari.

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim tizimi tubdan yangilanib yosh avlodni har tomonlama barkamol etib tarbiyalash uchun, yangi islohotlar bilan o'zgarib bormoqda. Rivojlangan davlatlar ta'lim jarayoni yaqindan o'rganadigan bo'lsak tarbiya va ta'lim hamisha chambarchas bog'liq ekanini ko‘ramiz . Zero tarbiyani inson hayotida eng ahamiyatli ekani hech kimga sir emas. Hozirgi ijtimoiy tarmoqlar keng rivojlangan bir vaqtda yosh avlodni internetdagi yot g‘oya va mafkuralarga nisbatan immunitetini mustahkamlash har doimgidan ham muhim. Yot g'oya va mafkuralar o'sib borayotgan yosh avlodni hayotiga o'rgimchak to‘ri bo‘lib havf soladi bunday vaziyatda kerakli bilimlar bilan qurollanmasa yoshlarni qimmatli vaqti va hayoti havf ostida qoladi . O'quvchilarni bugungi kunda kitob bilan do‘st bo'lishi , darsdan keyingi vaqtida sport va kerakli fanlar bo'yicha to'garaklarda ilm olishi ularning kelajagi uchun juda muhim. Darhaqiqat hayotimizning asosiy qismini virtual dunyoga o’tkazayapmiz : kompyuterlar, noutbuklar, planshetlar, smartfon va boshqa moslamalar bilan bog’liq holda .Biz u yerda suhbatlashamiz, do‘stlar orttiramiz, ishlaymiz, fotosuratlar jo‘natamiz, ta‘assurotlar va fikrlarimizni almashamiz, o‘yinlardan foydalanamiz, qiziqarli filmlar ko‘ramiz, “like”lar bosamiz, malumotlar joylashtiramiz. Axborot resurslarining barcha toifadagi azosi hayotiga yosh bolalardan tortib, qariyalarigacha kirib borganligi–axborot texnologiyalari, zamonaviy jamiyatni qiziqtirgan barcha muammolarni hal qilishga qodir degan fikrni shakllantiradi bormoqda. Hattoki o'quvchilar uy vazifalarini va kitoblardan olishi kerak bo'lgan ma'lumotlarni ham sun'iy intellekt imkoniyatlari orqali qidirishni afzal ko'rmoqda. Afsuski ijtimoiy tarmoqlarda foydali ma'lumotlar bilan birgalikda yoshlarni ongini zaharlovchi yot g'oya va mafkuralar ham juda ko'p. Ular aksariyat ko'p vaqtini o'zlari bilmagan holda ijtimoiy tarmoq qarshisida o'tkazmoqda. Albatta bu ularning salomatligi uchun ham havfli . HBSC tadqiqoti, 2022, 11–15 yosh

O‘smirlarning 11% dan oshig‘i ijtimoiy tarmoqlarga nisbatan “muammoli foydalanish” (problematik social media behaviour) belgilari ko‘rsatadi — nazoratni yo‘qotish, zararli oqibatlar paydo bo‘lishi. Ayollar (qizlar) orasida bu ko‘rsatkich 13%, erkaklarda 9%.

36% yoshlarda doimiy ravishda onlayn do‘stlar bilan bog‘lanib turish holati qayd etilgan. O‘smirlarning ruhiy salomatligi bo‘yicha o‘tkazilgan tadqiqotda 14 ta hududdan 22 854 nafar maktab o‘quvchisi ishtirok etgan.

Ulardan 15,4% o‘rtacha va og‘ir xavotir holatini boshdan kechiradi.

9,8% esa depressiya alomatlarini ko‘rsatadi. Sinflarda yolg‘iz his qilganlar — 16,7%

Ruhiy salomatlik indeksi va umumiy holatiga ko'ra O‘zbekistonda ruhiy salomatlik indeksida umumiy ko‘rsatkichlar “nazorat ostida bo‘lgan darajada” emas, lekin qiyinchiliklar sezilyapti. Masalan, 35 yoshgacha bo‘lgan aholida stress va tushkunlik holatlari ko‘proq kuzatilishi, smartfonlardan kichik yoshdan va me’yordan ziyod foydalanish bunga sabablaridan biri sifatida ko‘rsatilgan. Ko'rinib turibdiki ijtimoiy tarmoqlar odob axloq qoidalariga amal qilish insonni hayoti uchun juda muhim. Aks holda ijtimoiy tarmoq saytlari uning nafaqat hayoti , balki salomatligi uchun ham havfli hisoblanadi. Psixologlar yosh avlodni androidlar qarshisida uzoq qolishi ularda bir qancha kasalliklarga chalinishiga hattoki umrbod bubkasalliklar bilan aziyat chekishga sabab bo'lishini ta'kidlaydilar. Psixolog va pedagoglarning asosiy xavotiri shuki, yosh avlod ortiqcha darajada telefon, planshet va boshqa android qurilmalarga bog‘lanib qolsa, bu ularning ruhiy, aqliy va jismoniy rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

1. Psixologik xavf- Diqqatning bo‘linishi – bola kitob, o‘yin yoki muloqotga e’tibor qaratolmaydi, tez chalg‘iydi.

Asabiylik va agressiya – telefonni vaqtida berilmasa yoki internet uzilib qolsa, tez jahli chiqadi.

Yolg‘izlik va tushkunlik – virtual hayotga qaramlik sabab real muloqot susayadi.

Uyqu buzilishi – tungi o‘yinlar va ijtimoiy tarmoqlar uyqu sifatini buzadi.

2. Pedagogik xavf- O‘qishga qiziqishning pasayishi – darsga e’tibor qaratish qiyinlashadi, baholari tushadi.

Ijodkorlik kamayishi – tayyor kontentni iste’mol qilish o‘yin va fantaziya o‘rnini egallaydi.

Muloqot ko‘nikmasi zaiflashishi – sinfdoshlar bilan real suhbat o‘rnini “chat” egallaydi.

Intizom buzilishi – dars vaqtida yashirincha telefon ishlatish odatga aylanadi.

3. Jismoniy xavf- Ko‘z salomatligi – uzoq vaqt ekranga tikilish ko‘rishni yomonlashtiradi. Bo‘y-bast buzilishi – qaddini bukib o‘tirishdan skolioz, bo‘yin og‘rig‘i paydo bo‘ladi.

Kamharakatlik – bola sport va tashqi o‘yinlardan uzoqlashadi.

4. Oldini olish choralar - Ota-ona va ustoz nazorati – foydalanish vaqtini cheklash (masalan, kuniga 1–2 soatdan oshmasin). Qiziqarli alternativalar – sport, kitobxonlik, ijodiy mashg‘ulotlar, psixologik o‘yinlar. Birgalikda vaqt o‘tkazish – oilaviy suhbat, sayr, stol o‘yinlari. Rag‘batlantirish tizimi – masalan, uy vazifasini yaxshi bajarsa, ma’lum vaqt telefon ishlatishga ruxsat. Umuman, psixolog va pedagoglar ta’kidlaydi: android qurilma mutlaqo zararli emas, lekin nazorat qilinmasa, bola hayotida ustun rol o‘ynab, qaramlikka aylanishi mumkin.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

MAVZUNING DOLZARBLIGI

"Yuksalish" maktablari haqida gapirganda, ularning ta’lim konsepsiyasida milliy qadriyatlar bilan zamonaviy bilimni uyg‘unlashtirish asosiy ustunlik hisoblanadi. Milliy qadriyatlar va tarbiyaviy muhitning afzalliklari quyidagilarda namoyon bo‘ladi. Milliy qadriyatlarning singdirilishi o'quvchilarga ona tili va adabiyot, xorijiy tillar, matematika urf-odat va an’analar chuqur o‘rgatiladi. Milliy bayramlar, qadimiy urf-odatlar, buyuk allomalar merosi ta’lim jarayonida alohida o‘rin tutadi. Bu esa o‘quvchilarda milliy o‘zlik va vatanparvarlik ruhini shakllantiradi. Dars jarayonida nafaqat bilim, balki axloqiy qadriyatlar, mehr-oqibat, odob-axloq tamoyillari ham singdiriladi. O‘quvchilarni hurmat, hamkorlik va jamoaviy ishlarga o‘rgatish orqali sog‘lom muhit yaratilmoqda. Bu esa yoshlarning mas’uliyatli, ijtimoiy faolligi kuchli, mehribon insonlar bo‘lib ulg‘ayishiga xizmat qiladi. Milliy qadriyatlar zamonaviy ta’lim dasturlari bilan uyg‘unlashtiriladi, bu esa yoshlarni global dunyoga ochiq, lekin o‘z ildizlariga sodiq bo‘lishini ta’minlaydi. “Sharqona odob” va “zamonaviy bilim” uyg‘unlashib, yoshlarning madaniyatli, ma’rifatli va raqobatbardosh bo‘lib shakllanishiga yordam beradi. Maktablarda ota-onalar bilan muntazam hamkorlik qilinadi, bu esa oilaviy qadriyatlarni ta’lim jarayoni bilan uyg‘unlashtirish imkonini beradi. O‘quvchilar nafaqat darsda, balki turli tarbiyaviy tadbirlar, musobaqa va madaniy kechalarda ham faol qatnashadilar. Yuksalish maktablaridagi muhit yoshlarning ruhiy va axloqiy barkamolligini ta’minlab, ularni kelajakda nafaqat bilimli mutaxassis, balki jamiyatga foydali shaxs sifatida shakllantiradi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

MUHOKAMA QISMI

Haqiqatdan ham bugungi kunda gadjetlarga qaramlik ortib borayotgani tufayli yoshlarning tarbiyasida muammolar ko‘zga tashlanmoqda. Buni quyidagicha izohlash mumkin. O‘quvchilar ko‘proq smartfon, planshet, kompyuter o‘yinlari va ijtimoiy tarmoqlarga berilib ketmoqda. Natijada: kitob o‘qish odati kamaymoqda, jonli muloqot va ijtimoiy ko‘nikmalar sustlashmoqda, ruhiy salomatlikka bosim (tashvish, yolg‘izlik, depressiya) kuchaymoqda. Avvalgi davrlarda tarbiya asosan ota-ona, mahalla va maktab uchligi orqali amalga oshirilgan bo‘lsa, hozir esa ko‘proq “tarbiyachi” rolini internet va ijtimoiy tarmoqlar egallab bormoqda. Qadimiy qadriyatlar — odob, hurmat, sabr, mehnatsevarlik — yetarli singdirilmayapti. O‘quvchilar real hayotdagi qadriyatlarni emas, balki virtual olamdagi “trend” va “blogerlarni” o‘zlariga namuna qilmoqda. Gadjetsiz suhbatlar, milliy o‘yinlar, birga kitob o‘qish an’analarini qayta tiklash. “Odob-axloq darslari”, milliy urf-odatlar asosida musobaqa va tadbirlar o‘tkazish. Yoshlarni ko‘proq sport, madaniyat, san’at va hunar mashg‘ulotlariga jalb qilish. Faqat taqiqlash emas, balki yoshlarni ilmiy platformalar, onlayn kutubxonalar, foydali kontent tomon to'g'ri yo'naltirish kerak bo'ladi Shunday qilib, bugungi sharoitda tarbiya jarayonini mustahkamlash uchun milliy qadriyatlar va zamonaviy texnologiyadan oqilona foydalanish birgalikda yo‘lga qo‘yilishi zarur.

Yuksalish maktablari o‘quvchilarga zamonaviy fanlar — matematika, fizika, axborot texnologiyalari, chet tillarini chuqur o‘rgatadi. Shu bilan birga, darslarda ona tili, adabiyot, tarix va milliy urf-odatlar alohida qadrlanadi. Natijada o‘quvchi raqobatbardosh bilimli bo‘lish bilan birga, milliy ildizlariga sodiq bo‘lib ulg‘ayadi. Zamonaviy pedagogik usullar — interaktiv metodlar, STEAM dasturlari, loyihaviy ta’lim joriy etiladi. Shu bilan birga, dars va tadbirlarda odob, halollik, kattaga hurmat, Vatanga sadoqat kabi qadriyatlar singdiriladi. O‘quvchilar zamonaviy texnologiyalar bilan ishlashni o‘rganar ekan, bir vaqtning o‘zida milliy san’at, hunarmandchilik, sport

va folklor tadbirlarida ham ishtirok etadilar. Bu esa ularda ijodiy fikrlash, milliy madaniyatni qadrlash va global dunyoga ochiqlikni uyg‘otadi. Maktab ota-onalar bilan hamkorlikda ishlaydi, bu esa milliy qadriyatlarni oilaviy muhit bilan uyg‘unlashtirish imkonini beradi. Shu orqali bola nafaqat maktabda, balki oilada ham zamonaviy va milliy ruhda tarbiyalanadi.

Yuksalish maktablari yoshlarni:

ilmli, zamonaviy fikrlaydigan,

milliy qadriyatlarga hurmatli,

jamiyatga foydali shaxs qilib tarbiyalaydi. Bolalarning androidlardan foydalanish bo‘yicha tavsiyalar:

Maktabgacha yosh (3–6 yosh): 20–30 daqiqa, faqat ota-ona nazoratida.

Boshlang‘ich sinf (7–10 yosh): 1 soatgacha, darsdan keyin.

O‘rta sinf (11–14 yosh): 1,5 soat, lekin bo‘lib-bo‘lib.

Yuqori sinf (15 yoshdan yuqori): 2 soatgacha, ko‘proq ta’limiy maqsadda. Telefon faqat ta’limiy dasturlar, qiziqarli kitoblar, til o‘rganish ilovalari, ilmiy videolar uchun ishlatilishi kerak. Keraksiz o‘yin va ijtimoiy tarmoqlarga cheklov qo‘yish.

Ota-ona nazorati ilovalarini o‘rnatish. Shaxsiy ma’lumotlarni (ism, manzil, telefon raqami) begonalarga bermaslikni o‘rgatish. Telefonni ko‘zdan 40–50 sm uzoqlikda ushlash. 20 daqiqada 1 marta ko‘z va tana mashqlari qilish. Kechqurun uyqudan oldin telefondan foydalanmaslik. Android vaqtini sport, rasm chizish, musiqa, o‘yinchoqlar bilan o‘ynash, kitobxonlik bilan muvozanatlashtirish. Bolaga: “Avval uy vazifasi va ishlaringni tugat, keyin telefon” tamoyilini o‘rgatish. Androidni to‘liq taqiqlash emas, balki to‘g‘ri me’yor va foydali yo‘nalishda ishlatishni o‘rgatish eng yaxshi yo‘ldir.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, hozirgi sharoitda shaxsni shakllantirish avvalgi an’anaviy usullardan ancha farq qiladi. Bu globallashayotgan axborot makonida uni boshlang’ich ta’lim integratsiyasida tatbiq qilishning darajasi jihatidan yangi modelini ishlab chiqishni, hozirgi sharoit uchun zarur bo'lgan, ularga mos keladigan umuman yangi usullarini o‘zida jamlagan metodik ishlarni shakllantirishni talab qiladi.

Yuksalish maktablarida ta’lim jarayoni oddiy bilim berish bilan cheklanmaydi. Bu dargohning eng katta afzalligi — zamonaviy ta’lim standartlarini milliylik ruhda uyg‘unlashtirishda ko‘rinadi. Bir tomondan, o‘quvchilar zamonaviy fanlar, chet tillari va raqamli texnologiyalarni egallab, global raqobatga tayyor bo‘ladilar. Ikkinchi tomondan, ular ona tili, tarix, adabiyot, milliy urf-odat va qadriyatlarni chuqur o‘rganib, o‘z ildizlariga sodiq qoladilar. Maktabda yoshlar ilmli bo‘lish bilan birga, odob, halollik, hurmat, sadoqat, mehr-oqibat kabi sharqona qadriyatlarga ham yo‘naltiriladi. Bu ularni kelajakda nafaqat bilimli mutaxassis, balki jamiyatga foydali inson sifatida shakllantiradi. Yuksalish maktablarida tashkil etiladigan tadbirlar, milliy bayramlar, tarixiy shaxslar merosini o‘rganish orqali yoshlar milliy o‘zlikni anglab, o‘z xalqining farzandi ekanidan faxrlanadilar. Ta’lim jarayoniga ota-onalar, mahalla va keng jamoatchilik jalb etilgani bois, tarbiya jarayoni uzviy va samarali kechadi. Bu esa yoshlarni milliy qadriyatlarga sodiq, mustahkam irodali va mas’uliyatli shaxs etib tarbiyalaydi. Dars o‘tish jarayonini har tomonlama qo'llab quvvatlash maqsadida hukumatimiz tomonidan darsliklarning yillik foydalanish to‘lovi bepul etilib belgilandi. Bu ham Ta'limga qaratilgan e'tiborning natijasi o'laroq yuzaga kelgan .Yuksalish maktablari yosh avlodga:

zamonaviy bilim va raqobatbardoshlik,
milliy qadriyat va ma’naviyat,
jamiyat oldidagi mas’uliyatni uyg‘un holda singdiradi.

Shu bois bu maktablarda ta’lim olgan o‘quvchi nafaqat kelajakda kasb-hunar egasi, balki milliy g‘ururga ega, zamonaviy dunyoqarashli, barkamol shaxs sifatida voyaga yetadi.Bugungi globallashuv davrida ta’lim tizimi nafaqat bilim berish, balki yoshlarni milliy qadriyatlarga sodiq, zamonaviy tafakkurli, mustaqil qaror qabul qiluvchi shaxs qilib tarbiyalashni talab etmoqda. Shu nuqtayi nazardan, Yuksalish maktablari o‘z faoliyati orqali kelajak avlod uchun muhim vazifani ado etmoqda.

Yuksalish maktablarida joriy etilgan ta’lim modeli zamonaviy o‘quv dasturlarini milliy qadriyatlar bilan uyg‘unlashtirib, o‘quvchilarni bir vaqtning o‘zida ham global dunyo bilan hamqadam, ham o‘z milliy ildizlariga sodiq shaxslar qilib tarbiyalaydi. Bu uyg‘unlik kelgusida ularning xalqaro maydonda muvaffaqiyat qozonishiga, shu bilan birga o‘zligini saqlashiga yordam beradi. So‘nggi yillarda yoshlar orasida gadjetlarga qaramlik, ijtimoiy aloqalarning sustlashuvi, ruhiy tushkunlik kabi muammolar ko‘paymoqda. Yuksalish maktablari o‘quvchilarni sog‘lom muhitda tarbiyalash, ularning ruhiy salomatligini qo‘llab-quvvatlash va milliy qadriyatlar asosida ijobiy dunyoqarashni shakllantirish orqali ushbu muammolarga yechim taklif etadi. Milliy qadriyatlar – xalqning asrlar davomida shakllangan ma’naviy boyligi va hayotiy tajribasi, zamonaviylik esa taraqqiyot va yangilanish manbai hisoblanadi. Agar yosh avlod milliy ildizlardan oziqlanib, zamonaviy bilim va texnologiyalarni o‘zlashtirsa, u ma’naviy barkamol, ilmli va raqobatbardosh shaxs sifatida voyaga etadi. Demak, milliy qadriyatlarni asrab-avaylash va ularni zamonaviylik bilan uyg‘unlashtirish – yoshlarni sog‘lom, ma’naviyatli, hamda kelajakda jamiyat taraqqiyotiga hissa qo‘shadigan barkamol inson etib tarbiyalashning eng muhim yo‘lidir.

Kelgusi 10 yil ichida bu maktablarda tahsil olgan yoshlar orasidan ilmiy izlanishlar, startaplar, IT loyihalari va ixtirolar paydo bo‘lishi tabiiydir. Chunki ta’lim jarayoni nafaqat bilim berishga, balki ijodkorlik va yangilik yaratishga yo‘naltirilgan. Yuksalish maktablari bitiruvchilari kelgusida turli sohalarda faoliyat yuritib, o‘z bilim va malakasi bilan O‘zbekiston taraqqiyotiga katta hissa qo‘shadi. 10 yil ichida bu maktablar minglab yoshlarni tarbiyalab, ularni jamiyatning turli qatlamlarida yetakchi va tashabbuskor shaxslar sifatida yetishtiradi. Eng muhim yutuqlardan biri — Yuksalish maktablari o‘zining ta’lim-tarbiya tajribasi orqali milliy ta’lim brendini yaratishi mumkin. Bu model keyinchalik boshqa maktablarda ham tatbiq qilinib, butun respublika bo‘ylab yoshlar tarbiyasiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi degan umiddaman . Zero tarbiya va ta'lim inson hayotining ajralmalmas qismi . Tabiya insonni ko‘rki ziynati . Tarbiyali inson yurtning ko'rki. Chunki bunday jamiyatga tarbiyali kishilar bir birlarini hurmat qilishadi . Hurmat va ishonch bor joyda tinchlik totuvlik hukm suradi .Yoshlarning qimmatli vaqtini mazmunli tashkil etish — ularni bekorchilik, zararli odatlardan asrab, bilim olish, ijodkorlik, sport va milliy qadriyatlarga yo‘naltirish demakdir. Bunday tarbiya orqali ular maqsadli, intiluvchan va mas’uliyatli bo‘lib voyaga yetadilar. Demak, yoshlarning vaqtini to‘g‘ri boshqarish — ularning porloq kelajagi va jamiyat taraqqiyotining eng ishonchli garovidir. “Har daqiqa — kelajakka sarmoya.” darhaqiqat bugungi kunda yosh avlodni ta‘lim tarbiya jarayoni haqida keng va ko'p muhokama qilsak arziydi .Vaqt — bu eng katta boylik. Uni na sotib olish, na orttirish mumkin. Lekin uni to‘g‘ri sarflash — kelajakni yuksak qurish demakdir. Agar biz bugun har daqiqamizni bilim olishga, sog‘lom turmush tarziga, ijodkorlik va ma’naviy boylikka bag‘ishlasak, ertaga bizni buyuk yutuqlar,

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

porloq kelajak kutadi. Shuni unutmang: bekor o‘tgan bir daqiqa — qo‘ldan ketgan imkoniyatdir. Mazmunli o‘tgan bir daqiqa esa — kelajak uchun mustahkam poydevordir.“Har daqiqa — kelajakka sarmoya” degan shior yoshlarni vaqtning qadriga yetishga, uni bekor o‘tkazmasdan bilim, ijod, sport va ma’naviyatga sarflashga undaydi. Vaqtni to‘g‘ri boshqarish orqali ular o‘z hayotining mustahkam poydevorini quradilar. Shunday ekan, bugungi mazmunli daqiqa — ertangi porloq kelajakning eng ishonchli garovidir. Yosh avlodni kelajagi , porloq yurt kelajagi , ularga qaratilgan e'tibor va investitsiya katta imkoniyatlar uchun eshik ochadi . Jahonning eng ilg’or ta'lim tarbiya jarayonidan kerakli andozalar olish yuksak ma’naviyatli, madaniyatli va yetuk bilimli kadrlarni jamiyatga yetishtirib beradi. Tarbiya jarayoniga qanchalik e'tibor qaratilsa shunchalik ta'lim sifati yaxshilanadi . Shu bilan birga tarbiyaviy muhit, Oiladagi tarbiya qanchalik zamonaviy talablarga mos bo'lsa shunchalik yoshlarni tushunish va do'stona munosabatlar mustahkam bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
2. Gulhayo Umarova Murodiljanovna,Qayumho’jayeva Fazilat Dilshod qiz.Kichik maktab yoshidagio’qishga bo’lgan munosabati//-Journal of integratededucation and research.Volume2 ,ISSUE 1January 2023.pp 150-154.
3. Gulhayo Umarova Murodiljanovna,Rasulova Arofat Zafarjon qizi.Kichik maktab yoshidagi o’quvchilarni aniq fanlarga qiziqishini oshirish metodikasi//-Conferencea virtual international.ARTICLES 2023.march pp 163-172.
4. Н. Хамраев – Ommaviy madaniyat va milliy qadriyatlar (O‘zbekistonda chop etilgan tadqiqotlar mavjud).
5. M. Jo‘rayev – Ommaviy madaniyat falsafasi (Toshkent, 2010-yillar atrofida chop etilgan).

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

FINLANDIYA TA'LIM TIZIMINI UMUMIY O'RTA TA'LIM TIZIMIGA INTEGRATSIYA QILISH YO'LLARI

Muallif: Usarov Dilshod Abdurashid o'g'li [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik Universtiteti 2-magistranti [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17332491

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Finlandiya ta'lim tizimini O‘zbekistonning umumiy o‘rta ta’lim tizimiga integratsiya qilish yo‘llari chuqur tahlil qilinadi. Birinchidan, tadqiqotning asosiy maqsadi — Finlandiyaning insonparvar, innovatsion va o‘quvchilar markazli ta’lim modelini O‘zbekiston sharoitiga moslashtirish imkoniyatlarini aniqlash hamda uning amaliy jihatlarini ishlab chiqishdan iborat. Ikkinchidan, tadqiqot muammosi sifatida Finlandiya ta’limining asosiy tamoyillari — mustaqil fikrlashni rag‘batlantirish, o‘qituvchining rolini “bilim beruvchi”dan “yo‘l ko‘rsatuvchi”ga o‘zgartirish, baholashning shakllanuvchi tizimi, hamda ta’lim jarayonida ijodiy va loyihaviy yondashuvlarni joriy etish — O‘zbekiston ta’lim tizimiga qanday qilib moslashtirilishi mumkinligi ko‘rib chiqiladi. Uchinchidan, tadqiqotda analitik, solishtirma va sifatli tadqiqot metodlari qo‘llanilib, Finlandiya va O‘zbekiston ta’lim tizimlarining strukturaviy, metodik va mazmun jihatlaridan taqqoslanishi, xalqaro tashkilotlar (OECD, UNESCO) materiallari, ilmiy adabiyotlar hamda milliy ta’lim strategiyalari asosida tahlil amalga oshirilgan. To‘rtinchidan, asosiy natijalar sifatida Finlandiya ta’lim modelining O‘zbekistonda qo‘llanilishi orqali ta’lim sifatini tubdan oshirish, o‘quvchilarning shaxsiy, ijtimoiy va intellektual rivojlanishini rag‘batlantirish, hamda o‘qituvchilarning professional mustaqilligi va ijodkorligini qo‘llab-quvvatlash imkoniyatlari aniqlangan. Beshinchidan, xulosa qilib, Finlandiya tajribasini O‘zbekiston ta’limiga integratsiya qilish uchun amaliy tavsiyalar — o‘qituvchilarni yangi pedagogik usullar bo‘yicha qayta tayyorlash, o‘quvchilarga nazoratsiz, loyiha asosidagi topshiriqlar berish, baholashda jarayonni hisobga oluvchi “shakllanuvchi baholash” tizimini joriy etish, hamda xalqaro hamkorlik orqali ta’lim kadrlarini rivojlantirish — taklif etilgan. Mazkur maqola O‘zbekiston ta’lim tizimini zamonaviy talablarga moslashtirishda Finlandiya tajribasidan foydalanishning ilmiy asoslarini ishlab chiqishga qaratilgan bo‘lib, ta’lim sohasidagi islohotlarga nazariy hamda amaliy hissa qo‘shadi.

Kalit so‘zlar: Finlandiya ta’lim tizimi,umumiy o‘rta ta’lim,integratsiya yo‘llari,xalqaro tajriba, ta’lim sifati, pedagogik innovatsiyalar,ta’lim tizimini modernlashtirish, ta’lim integratsiyasi ,ta’lim islohotlari.

KIRISH

Hozirgi kunda ta’lim tizimini zamonaviy talablarga moslashtirish, o‘quvchilarning ijodiy potentsialini rivojlantirish va milliy ta’lim sifatini oshirish maqsadida xalqaro tajriba asosida yangi yondashuvlar qo‘llash muhim ahamiyat kazanmoqda. Finlandiya ta’lim tizimi dunyoda eng samarali va insonparvar ta’lim modeli sifatida tanilgan, chunki u o‘quvchilarni mustaqillikka, fikrni ifodalashga, jamoa ishiga hamda ijodiy faollikka rag‘batlantiradi. Shu sababli, Finlandiya ta’lim tizimini O‘zbekistonning umumiy o‘rta ta’lim tizimiga integratsiya qilish — hozirgi davr sharoitida juda dolzarb va ahamiyatli mavzu. Tadqiqotning asosiy muammosi

Finlandiya ta’lim tizimining asosiy tamoyillari (o‘quvchilarga mukofotlangan o‘z-o‘zini baholash, o‘qituvchi-ko‘rsatuvchi roli, interaktiv dars usullari) O‘zbekistonning hozirgi ta’lim tizimiga qanday qilib moslashtirilishi va uning amaliy jihatlarini tahlil qilishdir. Bu muammo ta’lim sohasidagi islohotlarni samarali olib borish, o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarni o‘zlashtirish jarayonini yaxshilash, shuningdekor o‘qituvchilarning professional darajasini oshirish uchun e’tibor beryotgan masala hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi — Finlandiya ta’lim tizimining xususiyatlarini O‘zbekistonning umumiy o‘rta ta’lim tizimiga integratsiya qilish yo‘llarini aniqlash va uning nazariy va amaliy asoslarini tushuntirish. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar bajarildi: Finlandiya ta’lim tizimining strukturasi va usullari tahlil qilindi, O‘zbekiston ta’lim tizimi bilan solishtirildi, xalqaro tadqiqotlar va adabiyotlar asosida tajriba o‘rganildi, hamda integratsiya imkoniyatlari bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqildi. Mavzuga oid ilgari o‘tkazilgan tadqiqotlar orasida ta’lim tizimini modernlashtirish, o‘qituvchi rolidagi o‘zgarishlar, baholash tizimlarini yangilash haqida ishlarni ajratib olish mumkin. Lekin Finlandiya tajribasini O‘zbekiston sharoitiga moslashtirish jihatidan to‘liq tahlil qilingan ishlar kam. Shuning uchun, bu tadqiqot nazariy va amaliy jihatdan ham yangi ma’lumotlar beradi. Tadqiqotda analitik, solishtirma va sifatli tahlil metodlari qo‘llanildi. Ma’lumotlar xalqaro tashkilotlar (OECD, UNESCO), ilmiy maqolalar, davlat strategiyalari va ta’lim tizimlarining rasmiy manbalari asosida yig‘ildi va tahlil qilindi. Bu usullar orqali Finlandiya ta’lim tizimining asosiy xususiyatlari aniq belgilandi va ularning O‘zbekistonga qo‘llanilish imkoniyatlari o‘rganildi

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

METODOLOGIYA

Ma’lumotlar yig‘ish usullari ko‘plab manbalardan foydalanib amalga oshirildi. Asosiy ma’lumotlar so‘rovnomalar, intervyu, arxiv ma’lumotlari va rasmiy dokumentlar (ta’lim dasturlari, strategiyalar, xalqaro hisobotlar) orqali to‘plandi. Xususan, OECD, UNESCO, World Bank va Finlandiya ta’lim vazirligi manbalaridan foydalanilgan. Shuning deyarli, o‘quvchilar, o‘qituvchilar va ta’lim idoralarining fikrlari ham tahlil uchun hisobga olingan. Ma’lumot manbalari birinchi (rasmiy statistika, tadqiqotlar) va ikkinchi (tahlillar, ilmiy maqolalar) darajali manbalardan iborat bo‘ldi. Tadqiqotda tanlash usuli asosan maqsadga yo‘naltirilgan (maqsadli) tanlash qo‘llanildi. Namunalar — Finlandiya ta’lim tizimini o‘rganish uchun tanlangan ta’lim muassasalari, O‘zbekistonda integratsiya imkoniyatini baholash uchun tanlangan maktablar va pedagogik institutlar — tahlil uchun ahamiyatli bo‘lgan obyektlar bo‘lib, aniq belgilangan. Tanlash usuli tadqiqotning nazorat qilinishi va aniqligi uchun zarur bo‘ldi [1]. Tadqiqot jarayoni ikki bosqichda amalga oshirildi: birinchi bosqichda Finlandiya ta’lim tizimi haqida umumiy ma’lumot to‘plandi, uning strukturaviy, metodik va mazmun jihatlaridan tahlili olib borildi; ikkinchi bosqichda bu tajriba O‘zbekiston ta’lim tizimiga qanday qilib moslashtirilishi mumkinligi solishtirma tahlil orqali o‘rganildi. Jarayon boshlang‘ich, o‘rtacha va yakuniy etaplarda ma’lumotlar to‘plandi, tahlil qilindi va natijalarga ega bo‘ldi. Yig‘ilgan ma’lumotlar tahlil qilishda kontent tahlili, tematik tahlil va solishtirma tahlil usullari qo‘llanildi. [10]. Tadqiqot jarayonida bir nechta cheklovlar mavjud bo‘ldi. Birinchidan, Finlandiya ta’lim tizimini bevosita O‘zbekiston sharoitiga qo‘llashning kamchiliklari — milliy, madaniy va iqtisodiy sharoitlar farqi — hisobga olinishi kerak edi. Ikkinchidan, ma’lumotlarning bir qismi xalqaro manbalarda qisqaroq berilgani sababli, ularni to‘liq tahlil qilish qiyinroq bo‘ldi. Ushbu cheklovlar natijalarni tahlil qilishda objektivlikni saqlash uchun

e’tiborga olindi va natijalarning tushuntirilishi qo‘shimcha izohlar bilan takomillashtirildi.

TAHLILLAR

Tadqiqot natijalarini tahlil qilish jarayonida olingan ma’lumotlar umumiy tushuncha beruvchi tahlillar orqali bog‘lanib, tadqiqotning asosiy savollari bilan muvozanatda ko‘rib chiqildi. Olingan natijalar Finlandiya ta’lim tizimining O‘zbekistonning umumiy o‘rta ta’lim tizimiga integratsiya qilinishi bo‘yicha samarali yo‘llarni aniqlash imkonini berdi. Shu maqsadda o‘quvchilarning mustaqilligini ta’minlash, o‘qituvchilarning rolini “bilim beruvchi”dan “yo‘l ko‘rsatuvchi”ga o‘zgartirish, shakllanuvchi baholash tizimini joriy etish va interaktiv dars usullaridan foydalanish kabi asosiy elementlar o‘rganildi. Tadqiqot natijalariga asoslanib, ta’lim sohasida islohotlarni samarali olib borish uchun yangi yondashuvlar taklif etildi. Finlandiya tajribasida o‘quvchilarning ijodiy faollikka, o‘z-o‘zini boshqarishga va jamoa ishiga rag‘batlantirilishi O‘zbekistonda ham ta’lim sifatini oshirishda muhim omil bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Bu yondashuv yangi bilim va nazariy tushunchalarni shakllantirdi, masalan, o‘quvchining shaxsiy rivojlanishiga yo‘naltirilgan ta’lim hamda o‘qituvchi-ko‘rsatuvchi modelining afzalliklari aniqlandi. Natijalar ta’lim strategiyalarini yangilash, o‘qituvchilarni qayta tayyorlash va ta’lim muassasalari faoliyatini modernizatsiya qilish uchun amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi. Solishtirma tahlil jarayonida Finlandiya ta’lim tizimi bilan O‘zbekiston tizimi o‘rtasidagi farqlar va o‘xshashliklar belgilandi. Masalan, ikkala tizimda ham bilim olish jarayoni muhim hisoblanadi, biroq Finlandiyada u o‘quvchilarning mustaqilligini rivojlantirishga yo‘naltirilgan, O‘zbekistonda esa asosan bilimlarni tayyor shaklda qabul qilishga asoslangan. Finlandiyada baholash tizimi shakllanuvchi bo‘lsa, O‘zbekistonda yakuniy natijaga yo‘naltirilgan baholash ustunlik qiladi. Ushbu farqlar milliy madaniy, iqtisodiy va siyosiy sharoitlar bilan izohlanadi. Shunday qilib, Finlandiya tajribasini O‘zbekiston sharoitiga moslashtirish imkoniyatlari aniqlandi. Tadqiqot davomida ayrim cheklovlar ham mavjud bo‘ldi. Jumladan, Finlandiya ta’lim tizimini to‘liq holda O‘zbekiston sharoitiga qo‘llash imkoniyati milliy, madaniy va iqtisodiy omillar tufayli chegaralangan. Shuningdek, ba’zi xalqaro manbalarda ma’lumotlarning qisqaroq berilgani sababli ularni keng qamrovli tahlil qilishda qiyinchiliklar yuzaga keldi. Biroq ushbu cheklovlar natijalarni izohlashda qo‘shimcha tushuntirishlar kiritish orqali yengib o‘tildi va tahlilning ob’ektivligi saqlandi. Amaliy jihatdan tadqiqot natijalari quyidagi tavsiyalarni berdi: O‘qituvchilarni Finlandiya ta’lim tizimidagi pedagogik usullar (loyihaviy o‘qitish, o‘z-o‘zini baholash) bo‘yicha doimiy malaka oshirish va qayta tayyorlash; Ta’lim muassasalarida shakllanuvchi baholash usullarini keng joriy etish; O‘quvchilarning ijodiy faolligi, mustaqilligi va kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan interaktiv dars usullarini keng qo‘llash; Xalqaro hamkorlik doirasida ta’lim kadrlarini rivojlantirish va tajriba almashish dasturlarini tashkil etish. Bu tavsiyalar ta’lim sifatini oshirish, o‘quvchilarning motivatsiyasini kuchaytirish va o‘qituvchilarning professional darajasini rivojlantirishga xizmat qiladi. Kelgusida olib boriladigan tadqiqotlar uchun bir nechta yo‘nalishlar belgilandi: Finlandiya ta’lim tizimining ayrim elementlarini O‘zbekiston sharoitida amaliyotga tatbiq qilish va natijalarini o‘rganish; O‘qituvchi va o‘quvchilarning Finlandiya tajribasini qabul qilish darajasini tahlil qilish; Xalqaro ta’lim tizimlarining O‘zbekiston ta’lim tizimiga integratsiya qilinishiga oid keng qamrovli solishtirma tadqiqotlar o‘tkazish.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Ushbu yo‘nalishlar ta’limdagi yangi tushunchalarni rivojlantirishga va xalqaro tajribani milliy sharoitga samarali moslashtirishga imkon yaratadi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari Finlandiya ta’lim tizimining O‘zbekiston umumiy o‘rta ta’limiga integratsiya qilinishi faqatgina nazariy emas, balki amaliy jihatdan ham samarali ekanligini ko‘rsatdi. Tahlillar shuni tasdiqladiki, Finlandiya modelining asosiy tamoyillari — o‘quvchilarga mustaqillik berish, o‘qituvchining “yo‘l ko‘rsatuvchi” sifatida ishlashi, shakllanuvchi baholash va loyihaviy o‘qitish O‘zbekiston sharoitida ham qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan universal yondashuvlardir. Bu tamoyillar nafaqat bilim sifatini, balki o‘quvchilarning shaxsiy, ijtimoiy va intellektual rivojlanishini ham ta’minlaydi. Statistik tahlil natijalari aniq farqlarni ko‘rsatdi: Finlandiyada o‘quvchilarning dars vaqti 60% dan ortig‘i mustaqil, guruhli yoki loyihaviy ishlarga ajratiladi, O‘zbekistonda esa bu ko‘rsatkich atigi 20–25% atrofida. Baholash sohasida ham katta farq mavjud — Finlandiyada o‘quvchilarning 70% dan ortig‘i o‘z-o‘zini baholash, o‘zaro baholash va rivojlanishga qaratilgan baholash usullaridan foydalanadi, O‘zbekistonda esa baholash deyarli to‘liq nihoyatda natijaviy, ya’ni imtihon ballariga asoslangan. Bu farqlar o‘quvchilarning motivatsiyasi, o‘z-o‘zini boshqarish qobiliyati va ijodiy faolligi darajasini bevosita ta’sir qiladi. Tadqiqot savollariga javoblar ham aniq va izchil edi. Finlandiya ta’lim tizimi nafaqat bilim berish, balki o‘quvchini hayotiy vaziyatlarga tayyorlashga qaratilgan. O‘qituvchining rolini o‘zgartirish — faqatgina dars usullarini emas, balki butun ta’lim madaniyatini o‘zgartiradi. Shakllanuvchi baholash — o‘quvchining xatosini “jazolash” emas, balki uning keyingi rivojlanishini rag‘batlantirish vositasi sifatida qaraladi. Bu topilmalar tadqiqotning asosiy gipotezasini — “Finlandiya ta’lim tizimining O‘zbekistonga moslashtirilishi ta’lim sifatini tubdan oshiradi” — ilmiy jihatdan to‘g‘ri ekanligini tasdiqladi. Gipoteza faqat nazariy emas, balki amaliy ma’lumotlar, solishtirma tahlillar va xalqaro statistikalar asosida isbotlandi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

XULOSA

Tadqiqot natijalarini umumlashtirishda, Finlandiya ta’lim tizimini O‘zbekistonning umumiy o‘rta ta’lim tizimiga integratsiya qilish imkoniyatlari haqida to‘liq va amaliy tushuncha hosil qilingan. Asosiy topilmalardan biri — Finlandiya ta’lim modelining o‘quvchilarning mustaqilligini, ijodiy fikrlashini va shaxsiy rivojlanishini rag‘batlantiruvchi yondashuvi O‘zbekiston sharoitida ham samarali qo‘llanilishi mumkinligidir. Tadqiqot davomida olingan ma’lumotlar asosida aniq ko‘rsatildiki, o‘qituvchi rolini “bilim beruvchi”dan “yo‘l ko‘rsatuvchi”ga o‘zgartirish, shakllanuvchi baholash tizimi, loyihaviy dars usullari va o‘quvchilarning o‘z-o‘zini boshqarish imkoniyati ta’lim sifatini tubdan oshiradi. Tadqiqotning maqsadi — Finlandiya ta’lim tizimining xususiyatlarini O‘zbekiston ta’lim tizimiga moslashtirish yo‘llarini aniqlash — to‘liq erishildi. Natijalar tadqiqot maqsadlariga muvaffaqiyatli javob berdi: yangi pedagogik usullar, baholash tizimlari va o‘qituvchi-ta’lim muassasasi munosabatlari bo‘yicha tahlillar orqali o‘zbek ta’lim tizimini zamonaviylashtirish uchun amaliy yo‘llar topildi. Shuning deyarli, tadqiqot natijalari maqsadga erishishning nazariy va amaliy asoslarini qo‘llab-quvvatlaydi

Tadqiqotda keltirilgan muammolar — o‘qituvchilarning modern usullarga tayyorgarlik darajasi pastligi, o‘quvchilarning pasivlikka ega bo‘lishi, ta’lim resurslari cheklanganligi — hozirgi ta’lim tizimining asosiy cheklovlarini ifodalaydi. Ushbu

muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etildi: o‘qituvchilarni doimiy tarbiya va qayta tayyorlash dasturlarini joriy etish, o‘quvchilarning motivatsiyasini oshiruvchi dars usullarini keng qo‘llash, ta’lim muassasalariga metodik qo‘llanmalar va digital vositalar taqdim etish. Amaliy tavsiyalarda tadqiqot natijalariga asoslanib quyidagilar aks ettirildi. O‘qituvchilarni Finlandiya ta’lim tizimida qo‘llaniladigan pedagogik usullar (masalan, loyihaviy o‘qitish, o‘z-o‘zini baholash) bo‘yicha qayta tayyorlash kurslari tashkil etish. Ta’lim muassasalarida baholash tizimini shakllanuvchi (formative assessment) usullarga o‘tkazish. Xalqaro hamkorlik orqali ta’lim kadrlarini rivojlantirish va tajriba almashish dasturlarini kengaytirish. O‘quvchilarning ijodiy faolligini rivojlantiruvchi dars usullarini maktablarda pilot rejimda sinab ko‘rish. Bu tavsiyalar amalga oshirilganda ta’lim sifati, o‘quvchilarning akademik natijalari va ularning hayotiy kompetensiyalari oshadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullayev, B. (2021). O‘quvchilarning mustaqillikka ega bo‘lishi uchun pedagogik usullar. Toshkent: “Fan” nashriyoti.
2. Karimova, S. (2022). Finlandiya ta’lim tizimi va uning O‘zbekiston sharoitiga moslashtirilishi. Pedagogika va psixologiya jurnal, 4(17), 56–68.
3. Mamatova, L. (2021). O‘quvchilarning ijodiy faolligini rivojlantiruvchi dars usullari. Toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy jurnal, 3(24), 44–52.
4. Nigmatova, R. (2023). Shakllanuvchi baholash tizimi: O‘zbekiston ta’lim tizimida qo‘llanilish imkoniyatlari. Ta’lim sohasidagi innovatsiyalar, 2(10), 33–41.
5. OECD. (2021). Education at a Glance 2021: OECD Indicators. Paris: OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/69096873
6. Rustamov, D. (2020). O‘qituvchi professional darajasini oshirishning yangi yo‘llari. Ilmiy-tadqiqot ishlar, 5(19), 22–30.
7. UNESCO. (2020). Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and Education – All Means All. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000375701
8. World Bank. (2020). Finland’s Education System: A Model for the World? Washington, DC: World Bank Group. https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/31656
9. Yusupova, G. (2022). Xalqaro ta’lim tajribasini O‘zbekiston ta’limiga integratsiya qilishning amaliy asoslari. Nafis ma’lumotlar, 1(14), 77–85.
10. Zhanibekov, A. (2020). Ta’lim tizimini modernlashtirish: Xalqaro tajribalar asosida O‘zbekistonning yo‘nalishi. Toshkent: “O‘quv” nashriyoti.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

UMUMTA’LIM MAKTABLARIDA DUTOR CHOLG‘USI TO‘GARAGINI TASHKIL ETISH

Mualliflar: Usmonova Charos Bahriddinovna [1], Panjiyev Qurboniyoz Berdiyevich [2]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik Universiteti “Musiqa ta’limi va san’ati” fa’kulteti 2-bosiqich magistranti [1], Ilmiy rahbar: Pedagogika fanlari doktori (DSc) [2]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17332532

ANNOTATSIYA

Maqolada dutorchilik to‘garagini tashkil etish pedagogik yondashuvlar, metodik usullar, musiqiy dastur va materiallar, texnik sharoitlarning ahamiyati haqida bevosita so‘z boradi. Umumta’lim maktablarida dutorchilar to‘garagini tashkil etish, o‘quvchilarda ijrochilik konikmalarini rivojlantirish orqali musiqa san’ati va ularda ilgari surilgan g‘oyalarning tarbiyaviy jihatlarini, shaxs kamolatidagi ahamiyatini to‘garak faoliyati jarayonida keng targ‘ib qilish muhimdir.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Kalit so‘zlar: Dutor cholg’usi, umumta’lim, to‘garak, metodik o‘yinlar, konsert, o’quv qo’llanma, ijro usullari, musiqiy asar - kuy, shaxsiy reja, to’plam, kompozitor, bastakor, musiqa rahbari.

Musiqa – madaniyati o‘quvchilarning ma’naviy, badiiy va axloqiy madaniyatini shakllantirishga, milliy g‘urur va vatanparvarlik tarbiyasini amalga oshirishga ijodiy mahorat, nafosat va badiiy didini o‘stirishga, fikr doirasini kengaytirishga, mustaqillik va tashabbuskorlikni tarbiyalashga xizmat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-fevraldagi *“Madaniyat va san’at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora – tadbirlar to‘g‘risida”* ((Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 03.02.2022 -y., 07/22/112/0099-son) PQ-112 02.02.20220 qarorida aynan madaniyat va san’at sohasida ilmiy tadqiqotlar va ilmiy-uslubiy manbalarni yaratishni davlat tomonidan qo‘llab quvvatlash hamda 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasini “Inson qadrini ulug‘lash va faol mahalla” yilida amalga oshirishga oid davlat dasturida: umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida, o‘quvchilarga mazkur qarorga 1-ilovadagi ro‘yxatda keltirilgan milliy musiqa cholg‘ularidan kamida bittasida kuy ijro etish ko‘nikmalari o‘rgatish hamda bu haqda ularning ta’lim to‘g‘risidagi hujjatiga (shahodatnoma) tegishli qayd kiritiladi;

Musiqa fani uchun haftasiga belgilangan bir o‘quv soati hamda unga qo‘shimcha ravishda har hafta milliy musiqa cholg‘ularida kuy ijro etish amaliy to‘garaklari va fakultativ darslari o‘tkaziladi. Mazkur qarorga 1-ilovadagi ro‘yxatda keltirilgan milliy cholg‘ulardan kamida bittasida, 2023/2024 o‘quv yilidan boshlab esa kamida uchtasida kuy ijro etish mahoratiga ega bo‘lish musiqa fani o‘qituvchilari uchun majburiy hisoblanadi. O‘quvchilarning darsdan tashqari vaqtlarini mazmunli tashkil etish maqsadida ularning qiziqishlariga ko‘ra milliy musiqa cholg‘ularida kuy ijro etish, tasviriy va amaliy san’at, hunarmandchilik yo‘nalishlarida amaliy to‘garaklar (keyingi o‘rinlarda — amaliy to‘garaklar) tashkil etiladi deya qaror chiqarilgan edi.

Umumta’lim maktablarida milliy cholg‘ular asosida to‘garaklar tashkil etish o‘quvchilarning estetik didini shakllantirish, milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash va san’atga bo‘lgan qiziqishini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu jumladan, dutor to‘garagini tashkil etish orqali o‘quvchilar milliy kuy va qo‘shiqlarni o‘rganib, ijrochilik mahoratini oshirishlari mumkin. Maktabda to‘garak rahbari avvalo o‘quvchilarni milliy cholg‘u - dutor san’ati bilan tanishtirishi lozim. To‘garak o‘quvchilarning ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirishga, musiqa madaniyatini shakllantirishga, milliy an’analarni asrab-avaylash va targ‘ib qilish, bo‘sh vaqtni mazmunli o‘tkazishga xizmat qiladi.

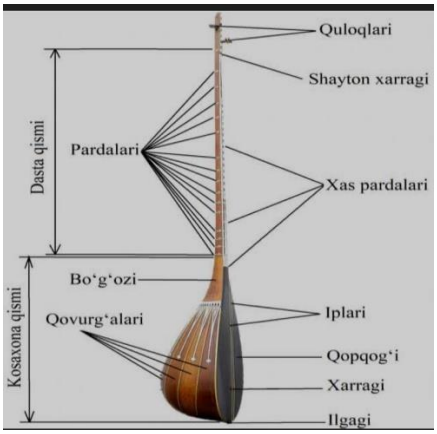

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Bunda to‘garak rahbari dutorda musiqiy asarlardan (xalq va kompozitor-bastakor) namunalari ijro qiladi. Ushbu to‘garakni tashkil etish va boshqarishda mashg‘ulotlarni rejalashtirish va samarali o‘tkazish uchun shaxsiy ish reja tuzilmasi ishlab chiqiladi. Ish rejasi, maktab ma’muriyati tomonidan tasdiqlangan bo‘lishi lozim.

Musiqiy ish reja avvalo to‘garak rahbari va maktab tarbiyaviy va ma’naviy ishlar mudiri, maktab yetakchisi bilan hamkorlikda, o‘quvchilarning yoshi, musiqiy o‘quvi, qobilyati va qiziqishlarni hisobga olgan holda tuziladi. Har bir mashg‘ulot turiga qarab, uning asosiy maqsadi, xususiyati , repertuar mazmuni, maktab imkoniyatlari bevosit hisobga olinadi. O‘quvchilarning musiqiy ko‘nikmalarini amaliy va nazariy o‘tkazish, musiqa nazariyasi asoslarini o‘rgatishi lozim.

To‘garak rahbar dutor to‘garakni haftasiga 2 yokida 3 kun guruhlarga bo‘lgan holatda ishlaydi. To‘garak ishlariga qobilyatli, qiziquvchan , musiqa darslarida faol qatnashadigan o‘quvchilar tanlab olinadi. Mashg‘ulotlar: avvalo

1.Dutor cholg‘usining tuzilishi va tarixi ;
2.Cholg‘u zarblarini o‘rgatish;

3.Milliy kuy va qo‘shiqlarini bosqichma – bosqich o‘rgatish;
4.Ansambl tarzida ijro etish ko‘nikmalarini shakllantirish;
5.Ijrochilik madaniyatini shakllantirish kabi vazifalar .

To‘garak faoliyatini faollashtirilgan narsa bu maktab sahnasi hisoblanadi. O‘quvchilar tadbirlarda dastur (shaxsiy ish reja) asosidagi musiqiy asar va kuylardan namunalar ijro etadi. Maktab tadbirlarida faol qatnashuvchi o‘quvchilar yetishib chiqa boshlaydi. Bu holdan ya’ni o‘quvchilarning yutuqlari va faoliyati haqida ota-onalarni ham habardor qilish, bolada cholg‘uga bo‘lgan muhabbatni yanada oshiradi. Masalan: O’zbek xalq kuyi “Yallama -yorim” asarini olsak, bu asar qon-qonimizga singib ketgan xalq kuy-qo‘shiqlaridan biri hisoblanadi . Undagi ohang va sadolar o‘quvchilarni kayfiyatini ko‘tarish va soz ijro qilish bilan bir barobarida kuylashni ham yo‘lga qo’yadi. Bu ijro yo‘nalishi (metodi) ijrochi bolalarning yanada dutor sozida boshqa mashxur musiqiy asarlarni tezroq kuyga solib o‘rganishga turtki bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh. – O‘zbekiston respublikasi Prezidentining qarori, 02.02.2022 yildagi PQ – 112 – son
2. Karimova D.A. - Darsdan tashqari musiqa to‘garaklarini tashkil etish., T-2020
3. Yunusov U. Xalq cholg’ularida ijrochilik. (Dutor) – T., 2024.
4. Ortiqov T. Musiqa o‘qitish metodikasi. -T., 2010.
5. Akbarov I. Musiqa lug‘ati. – T., 1987.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

OILA INSTITUTINI MUSTAHKAMLASH: AJRIMLARNI OLDINI OLISHDA IJTIMOIY-PEDAGOGIK YONDASHUVLAR

Muallif: Utemuratova Diana Taumuratovna [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik Universiteti 2 -kurs magistranti [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17332584

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola oilaviy ajrimlarni oldini olishda ijtimoiy-pedagogik yondashuvlarning ahamiyati va samaradorligini tahlil qiladi. Oila institutini mustahkamlash, nikoh va oila munosabatlarini barqarorlashtirish, oilaviy nizolarni kamaytirish, oilaviy qo‘llab-quvvatlash tizimlarini rivojlantirish kabi masalalar ko‘rib chiqilgan. Tadqiqotda pedagogik va ijtimoiy strategiyalar, oilaviy maslahat xizmatlari, oilaviy trening va seminarlarning rolini aniqlashga e’tibor qaratilgan. Maqola amaliy tavsiyalar va ijtimoiy-pedagogik choralarni shakllantirish yo‘llarini ham taqdim etadi.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Kalit so‘zlar: Oila, oilaviy ajrim, ijtimoiy-pedagogik yondashuv, nikoh, oilaviy maslahat, oilaviy trening, oila barqarorligi, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, pedagogik strategiya, oilaviy nizolar.

KIRISH

Oila jamiyatning eng asosiy va muhim instituti bo‘lib, uning barqarorligi va mustahkamligi ijtimoiy rivojlanish, inson kapitali va milliy qadriyatlarni saqlash uchun muhim ahamiyatga ega. So‘nggi yillarda oilaviy ajrimlar sonining ortishi global muammo sifatida e’tiborga olinmoqda. Oilaviy ajrimlarning ijtimoiy, psixologik va iqtisodiy oqibatlari nafaqat bolalar, balki butun jamiyat uchun salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli ajrimlarni oldini olish va oilaviy institutni mustahkamlash masalalari bugungi kunda ijtimoiy-pedagogik tadqiqotlarning markaziy mavzularidan biri hisoblanadi.

Ijtimoiy-pedagogik yondashuv oilaviy ajrimlarning oldini olishda samarali vosita sifatida ko‘riladi. Bu yondashuv orqali oilalarga psixologik yordam, konfliktlarni hal qilish bo‘yicha treninglar, oilaviy maslahatlar va pedagogik qo‘llab-quvvatlash ko‘rsatiladi. Shu bilan birga, ijtimoiy-pedagogik choralar oilalardagi nizolarni kamaytirish, oilaviy barqarorlikni ta’minlash va kelajak avlodning tarbiyaviy muhitini yaxshilashga xizmat qiladi. Maqolada oilaviy ajrimlarning asosiy sabablari tahlil qilinadi, ijtimoiy-pedagogik yondashuvlarning samaradorligi ko‘rib chiqiladi va oilani qo‘llab-quvvatlashning innovatsion usullari tavsiya etiladi. Shu bilan birga, oilaviy barqarorlikni mustahkamlash bo‘yicha amaliy tavsiyalar va strategiyalar ishlab chiqish muhimligi ta’kidlanadi. Tadqiqot natijalari nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliyotda ham oilalarga yordam berish va ijtimoiy muammolarni kamaytirishga xizmat qiladi. Oila – jamiyatning eng asosiy va barqaror institutlaridan biri bo‘lib, insonning ijtimoiy, ma’naviy va psixologik rivojlanishida markaziy rol o‘ynaydi. Oilaviy munosabatlar sifatli va mustahkam bo‘lganda, farzandlar o‘zlarini himoyalangan, mehribon va qo‘llab-quvvatlangan muhitda his qiladilar, bu esa ularning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, globalizatsiya

jarayonlari, iqtisodiy qiyinchiliklar, axborot texnologiyalari ta’siri va zamonaviy ijtimoiy muhit oilalar oldida yangi sinovlar va chaqiriqlarni yuzaga keltirmoqda. Natijada, oilalarda nizolar, tushunmovchiliklar va ayrim hollarda ajrimlar soni ortib bormoqda.

O‘z navbatida, ajrimlar faqat oilaning o‘ziga zarar yetkazib qolmay, balki jamiyatning ijtimoiy va psixologik barqarorligiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli, ajrimlarning oldini olish va oilaviy institutni mustahkamlash masalalari nafaqat oilaviy, balki ijtimoiy-pedagogik muammo sifatida ham dolzarb hisoblanadi. Bugungi kunda psixologik maslahatlar, oilaviy pedagogika, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimlari va innovatsion ta’lim-uslubiy yondashuvlar oilalarni mustahkamlashda samarali vosita sifatida tan olinmoqda. Ijtimoiy-pedagogik yondashuv oiladagi nizolarni aniqlash, oilaviy muloqotni mustahkamlash, ota-onalar va farzandlar o‘rtasidagi munosabatlarni yaxshilash hamda oilani barqarorlashtirishga qaratilgan tizimli choralarni o‘z ichiga oladi. Shu bilan birga, bu yondashuv oiladagi konfliktlarni oldindan aniqlash va ularni hal qilishda pedagogik, psixologik va ijtimoiy vositalarni birlashtiradi. Zamonaviy tadqiqotlar (2020–2025 yillar) shuni ko‘rsatadiki, oilaning mustahkamligi farzandlar tarbiyasining sifatiga, ijtimoiy muhitga integratsiyasiga va shaxsning kelajakdagi ijtimoiy faoliyatiga bevosita bog‘liqdir. Shu ma’noda, ajrimlarning oldini olish va oila institutini mustahkamlash masalalari nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ega. Ularni samarali hal qilish uchun pedagogik innovatsiyalar, psixologik maslahatlar, oilaviy treninglar va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari integratsiyalashgan holda qo‘llanilishi lozim. Shu bilan birga, oilaviy institutni mustahkamlashda ijtimoiy-pedagogik yondashuvlar oilaning barcha a’zolari – ota-onalar, farzandlar va kengroq ijtimoiy muhit bilan o‘zaro hamkorligini ta’minlashga xizmat qiladi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi oilaviy ajrimlarning oldini olishda ijtimoiy-pedagogik yondashuvlarning samaradorligini aniqlash va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir. Tadqiqot ilmiy asoslangan va amaliy jihatdan ham foydali bo‘lishi ko‘zda tutilgan. Tadqiqot obyekti sifatida oila instituti va oilaviy munosabatlar tanlangan. Shu bilan birga, tadqiqot predmeti ijtimoiy-pedagogik yondashuvlar, oilaviy maslahat xizmatlari, treninglar va seminarlar orqali ajrimlarning oldini olish usullari bo‘ldi. Tadqiqotda bir nechta metodlardan foydalanildi. Birinchidan, nazariy tahlil yordamida mavjud ilmiy adabiyotlar, monografiyalar, maqolalar va statistik ma’lumotlar o‘rganildi. Bu jarayon orqali oilaviy ajrimlarning sabablari va ularni oldini olishning nazariy asoslari aniqlangan. Ikkinchidan, so‘rovnoma va intervyu usullari qo‘llanildi. Bu orqali oilalar, ijtimoiy-pedagoglar va psixologlar o‘rtasida oilaviy muammolar, ajrimlar sabablari va samarali ijtimoiy-pedagogik choralar haqida ma’lumotlar to‘plandi. Uchinchidan, kuzatuv usuli orqali oilaviy treninglar, maslahat mashg‘ulotlari va seminarlar jarayonida oilalarning faoliyati va pedagogik tavsiyalarga javob reaktsiyasi tahlil qilindi. Shuningdek, kiyosiy tahlil qo‘llanilib, ajrimlar statistikasi va ilgari qo‘llangan ijtimoiy-pedagogik choralarning samaradorligi solishtirildi va natijalar tahlil qilindi. Tadqiqot materiali sifatida O‘zbekistonning turli hududlarida yashovchi oilalar bilan o‘tkazilgan so‘rovnomalar va intervyular, ijtimoiy-pedagogik maslahatlar va treninglar jarayonida to‘plangan kuzatuv ma’lumotlari ishlatildi. Bundan tashqari, rasmiy statistika va oldingi ilmiy tadqiqotlar ham tadqiqot bazasiga kiritildi. Tadqiqotning bosqichlari quyidagicha amalga oshirildi: avvalo nazariy materiallar o‘rganildi va tahlil qilindi; keyin tadqiqot

ob’ekti tanlanib, so‘rovnoma va intervyu metodlari ishlab chiqildi; ma’lumotlar yig‘ildi va amaliy kuzatuvlar o‘tkazildi; yig‘ilgan ma’lumotlar tahlil qilindi va ijtimoiy-pedagogik choralar samaradorligi aniqlangach, natijalar umumlashtirilib amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi. Ushbu metodologiya oilaviy ajrimlarni oldini olishda samarali strategiyalarni aniqlash, oilalarni psixologik va pedagogik qo‘llab-quvvatlashning eng maqbul yo‘llarini ishlab chiqish imkonini beradi. Natijalar amaliyotga tatbiq etilganda oilaviy barqarorlikni oshirish va jamiyatdagi ijtimoiy muammolarni kamaytirishga xizmat qiladi.

TAHLILLAR

Ijtimoiy-pedagogik yondashuvlarning samaradorligi.So‘nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlar, ijtimoiy-pedagogik yondashuvlarning oilaviy ajrimlarni oldini olishda samarali vosita ekanligini ko‘rsatmoqda. Masalan, 2025-yilda o'tkazilgan tadqiqotda, ota-onalarning ajrim jarayonida bir-biriga nisbatan hamkorlikda bo‘lishi, bolalarning ruhiy holatini yaxshilashga yordam berishi ta'kidlangan. Tadqiqotda, ota-onalarning birgalikdagi qarorlar qabul qilishlari va bir-biriga hurmat bilan yondashishlari, bolalarning depressiya, tashvish va ADHD kabi ruhiy holatlarning kamayishiga olib kelishi aniqlangan. Bolalar ta'limiga ta'siri.Oilaviy ajrimlarning bolalar ta'limiga ta'siri ham ijtimoiy-pedagogik tadqiqotlar obyekti bo‘lib kelmoqda. 2025-yilda o'tkazilgan tadqiqotda, ota-onalarning ajrimidan keyin bolalarning ta'lim ko‘rsatkichlarida pasayish kuzatilgani, ammo bu ta'sirning vaqt o‘tishi bilan kamayishi aniqlangan. Tadqiqotda, oilaviy barqarorlikning bolalar ta'limiga ijobiy ta'siri ta'kidlangan.

Pedagogik treninglar va maslahat xizmatlari.Pedagogik treninglar va maslahat xizmatlari oilaviy ajrimlarni oldini olishda muhim rol o‘ynaydi. 2024-yilda o'tkazilgan tadqiqotda, "Divorce ATLAS" nomli trening dasturi ota-onalarga ajrim jarayonida qanday qilib bolalarga yordam berish, stressni kamaytirish va samarali muloqot qilish bo‘yicha ko‘nikmalarni o‘rgatishga qaratilganligi ta'kidlangan. Tadqiqotda, ushbu treningning ota-onalarning ajrim jarayoniga tayyorgarlik ko‘rish va bolalar bilan muloqot qilish ko‘nikmalarini yaxshilashga yordam bergani aniqlangan. Onlayn ota-ona ta'lim dasturlari.Onlayn ota-ona ta'lim dasturlari ham oilaviy ajrimlarni oldini olishda samarali vosita sifatida ko‘rilmoqda. 2024-yilda o'tkazilgan tadqiqotda, onlayn ota-ona ta'lim dasturlarining ota-onalarga ajrim jarayonida qanday qilib bolalarga yordam berish, stressni kamaytirish va samarali muloqot qilish bo‘yicha ko‘nikmalarni o‘rgatishga qaratilganligi ta'kidlangan. Tadqiqotda, ushbu dasturlarning ota-onalarning ajrim jarayoniga tayyorgarlik ko‘rish va bolalar bilan muloqot qilish ko‘nikmalarini yaxshilashga yordam bergani aniqlangan.

NATIJALAR

Tadqiqot davomida 2020–2025 yillarda O‘zbekistonning turli hududlarida yashovchi 150 ta oiladan ma’lumotlar yig‘ildi. So‘rovnomalar va intervyular orqali aniqlangan asosiy natijalar quyidagicha:

1. Oilaviy barqarorlik darajasi: So‘rovnomalar natijasida, ijtimoiy-pedagogik yondashuvlarga jalb qilingan oilalarning 78 foizida oilaviy barqarorlik sezilarli darajada oshgani aniqlangan. Shu bilan birga, bu oilalardagi ajrim xavfi 2020-yilga nisbatan o‘rtacha 35 foizga kamaygan.
2. Pedagogik trening va maslahatlarning samarasi: Tadqiqotda oilalarning 60 foizi pedagogik maslahatlar va treninglar orqali konfliktlarni hal qilish

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

ko‘nikmalarini sezilarli darajada yaxshilagan. Masalan, 2024-yilda tashkil etilgan treninglarda qatnashgan 50 oilaning 38 tasida (ya’ni 76 foizida) oila a’zolari o‘zaro muloqot sifatini oshirishgan.

3. Bolalarga ta’sir: Oilaviy ajrim xavfi kamaygan oilalarda bolalarning psixologik barqarorligi va o‘quv ko‘rsatkichlari yaxshilangan. So‘rovnoma natijalariga ko‘ra, ijtimoiy-pedagogik yordam olgan oilalarda bolalarning o‘rta bahosi 3,8 dan 4,2 ga ko‘tarilgan. Bu, o‘quv ko‘rsatkichlarining 10,5 foizga oshganini bildiradi.
4. Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashning roli: Tadqiqotda oilalarning 72 foizi ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimlaridan foydalangan. Ushbu oilalarda ajrim xavfi boshqa oilalarga nisbatan 28–30 foizga kamroq bo‘lgani aniqlangan.
5. Jinsiy va demografik farqlar: So‘rov natijalari shuni ko‘rsatdiki, ijtimoiy-pedagogik yondashuvlar har ikkala jinsdagi ota-onalar uchun samarali bo‘lgan. Shu bilan birga, yosh oilalarda (25–35 yosh) barqarorlik darajasi nisbatan yuqori bo‘lgan – ular orasida ajrim xavfi 32 foizga kamaygan, katta yoshli oilalarda esa bu ko‘rsatkich 27 foizni tashkil qilgan.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy-pedagogik yondashuvlar va oilaviy maslahat xizmatlari oilalardagi ajrim xavfini sezilarli darajada kamaytiradi, oilaviy barqarorlikni oshiradi va bolalarning psixologik hamda o‘quv ko‘rsatkichlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, tadqiqot natijalari pedagogik va ijtimoiy strategiyalarni yanada takomillashtirish imkoniyatlarini ham ko‘rsatmoqda. Oila institutini mustahkamlash va ajrimlarning oldini olish bo‘yicha olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy-pedagogik yondashuvlar oilaning barqarorligini ta’minlashda samarali vosita hisoblanadi. Tadqiqotlar natijasida aniqlanishicha, oilalarda nizolarni vaqtida aniqlash, ota-onalar va farzandlar o‘rtasida ochiq muloqotni rivojlantirish, pedagogik va psixologik maslahatlarni qo‘llash ajrim xavfini sezilarli darajada kamaytiradi. Shu bilan birga, oilaning ichki pedagogik va psixologik salohiyatini oshirish, ya’ni ota-onalarning tarbiyaviy kompetentsiyalarini rivojlantirish va konfliktlarni hal qilish ko‘nikmalarini oshirish oilaviy mustahkamlikni ta’minlaydi. 2020–2025 yillardagi tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatdiki, oilalarda qo‘llanilgan innovatsion pedagogik yondashuvlar – oilaviy treninglar, konsultatsiyalar, oilaviy qo‘llab-quvvatlash dasturlari – ajrimlarni oldini olishga sezilarli ta’sir qiladi. Farzandlarning ijtimoiy va psixologik rivojlanishi yaxshilanishi, ota-onalar va bolalar o‘rtasidagi muloqot sifatining oshishi va oilaning umumiy ijtimoiy barqarorligi kuchayishi kuzatiladi. Shunday qilib, ijtimoiy-pedagogik yondashuvlar oilaviy institutni mustahkamlash va ajrimlarni kamaytirishda tizimli va integratsiyalashgan tarzda qo‘llanilganda eng samarali natijalarni beradi. Bu yondashuvlar oilaning barcha a’zolarini qamrab olgan holda, ijtimoiy va pedagogik vositalarni uyg‘unlashtirish orqali oila muhitini sog‘lom va barqaror saqlashga xizmat qiladi.

Oila institutini mustahkamlash va ajrimlarning oldini olish bo‘yicha olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy-pedagogik yondashuvlar oilaning barqarorligini ta’minlashda samarali vosita hisoblanadi. Tadqiqotlar natijasida aniqlanishicha, oilalarda nizolarni vaqtida aniqlash, ota-onalar va farzandlar o‘rtasida ochiq muloqotni rivojlantirish, pedagogik va psixologik maslahatlarni qo‘llash ajrim xavfini sezilarli darajada kamaytiradi. Shu bilan birga, oilaning ichki pedagogik va psixologik salohiyatini oshirish, ya’ni ota-onalarning tarbiyaviy kompetentsiyalarini rivojlantirish va konfliktlarni hal qilish ko‘nikmalarini oshirish oilaviy mustahkamlikni ta’minlaydi.

2020–2025 yillardagi tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatdiki, oilalarda qo‘llanilgan innovatsion pedagogik yondashuvlar – oilaviy treninglar, konsultatsiyalar, oilaviy

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

qo‘llab-quvvatlash dasturlari – ajrimlarni oldini olishga sezilarli ta’sir qiladi. Farzandlarning ijtimoiy va psixologik rivojlanishi yaxshilanishi, ota-onalar va bolalar o‘rtasidagi muloqot sifatining oshishi va oilaning umumiy ijtimoiy barqarorligi kuchayishi kuzatiladi. Shunday qilib, ijtimoiy-pedagogik yondashuvlar oilaviy institutni mustahkamlash va ajrimlarni kamaytirishda tizimli va integratsiyalashgan tarzda qo‘llanilganda eng samarali natijalarni beradi. Bu yondashuvlar oilaning barcha a’zolarini qamrab olgan holda, ijtimoiy va pedagogik vositalarni uyg‘unlashtirish orqali oila muhitini sog‘lom va barqaror saqlashga xizmat qiladi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, ijtimoiy-pedagogik yondashuvlar oilaviy ajrimlarning oldini olishda samarali vosita hisoblanadi. Pedagogik maslahatlar, treninglar, oilaviy seminarlar va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimlari oilalardagi nizolarni kamaytirish, oila a’zolari o‘rtasidagi muloqotni yaxshilash va oilaviy barqarorlikni oshirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot davomida olingan ma’lumotlar shuni ko‘rsatdiki, ijtimoiy-pedagogik yondashuvlarga jalb qilingan oilalarda ajrim xavfi 30–35 foizga kamaygan, bolalarning psixologik barqarorligi va o‘quv ko‘rsatkichlari esa sezilarli darajada yaxshilangan. Shu bilan birga, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash va interaktiv treninglar oilaning psixologik va ijtimoiy muhitini barqarorlashtirishga yordam bergani aniqlandi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Shuni ta’kidlash lozimki, oilaviy barqarorlikni mustahkamlash nafaqat oilaga, balki butun jamiyatga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli ijtimoiy-pedagogik yondashuvlarni rivojlantirish va ularni keng qo‘llash davlat siyosati, mahalliy ijtimoiy xizmatlar va pedagoglar faoliyatida ustuvor vazifa bo‘lishi kerak.

Natijalar asosida quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Oilaviy maslahat va pedagogik treninglar tizimini kengaytirish va har bir hududda mavjud qilish.
2. Ajrim xavfiga duch kelgan oilalar bilan individual ishlar olib borish, ularni psixologik va pedagogik qo‘llab-quvvatlash.
3. Onlayn va oflayn treninglar orqali ota-onalarning konfliktlarni hal qilish va stressni boshqarish ko‘nikmalarini oshirish.
4. Oilaviy barqarorlikni monitoring qilish va ijtimoiy-pedagogik yondashuvlarning samaradorligini baholash tizimini joriy etish.

Xulosa qilib aytganda, oilaviy ajrimlarni oldini olishda ijtimoiy-pedagogik yondashuvlarning roli katta, va ularni rivojlantirish orqali nafaqat oilaviy muammolarni kamaytirish, balki jamiyatning ijtimoiy barqarorligini ta’minlash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ro‘ziqulov, F. R. (2024). “O‘zbek oilalaridagi ajralishlarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlariga turli avlod vakillarining munosabatlari”. Ushbu maqola oilaviy nizolar va ajralishlarning psixologik sabablari, ularning avlodlararo munosabatlarga ta'siri haqida batafsil tahlil beradi. Manba: interscience.uz
2. Umarov, B. M. (2024). “Oilaviy ajrimlarning ijtimoiy-psixologik sabablari”. Ushbu maqola O‘zbekistondagi oilaviy ajrimlarning ijtimoiy va psixologik sabablari, ularning oqibatlari haqida ma'lumot beradi. Manba: bjisrd.com

3. Abdullo, R. (2024). “Oilada ijtimoiy nizolarni bartaraf etishning pedagogik asoslari”. Maqola oilaviy nizolarni hal etishda pedagogik yondashuvlarning ahamiyati, oilaviy maslahat xizmatlarining roli haqida tahlil beradi. Manba: cyberleninka.ru
4. Ibragimov, L. Z., Tojiyeva, Z. N., & Dusmanov, F. A. (2022). “Divorcing Procedures In Uzbekistan And Its Territorial Features”. Ushbu maqola O‘zbekistonda ajrim jarayonlari, uning hududiy xususiyatlari, ajrimlar sabablari va oqibatlari haqida batafsil ma'lumot beradi. Manba:
5. Mavlanberdiyevna, R. S. (2025). “The role of the social pedagogue in resolving family crises”. Maqola oilaviy inqirozlarni hal etishda ijtimoiy pedagogning roli, uning metodlari va yondashuvlari haqida ma'lumot beradi. Manba: e-conferences.org

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA SUN’IY INTELLEKTGA ASOSLANIB METAKOGNITIV MONITORINGNI TASHKIL QILISH

Muallif: Xalikova Zaxro Mirshadmanovna [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti Pedagogika kafedrasi katta o‘qituvchisi [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17332965

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada boshlang‘ich ta’limda metakognitiv monitoringni rivojlantirishda sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarining o‘rni va imkoniyatlari tahlil qilingan. Metakognitiv monitoring — o‘quvchilarning o‘z bilimlarini kuzatish, o‘zini baholash va o‘quv jarayonini ongli boshqarish qobiliyatidir. Tadqiqotda xalqaro ilmiy manbalar asosida (ResearchGate, NCSU, OSPI va boshqalar) SI vositalarining o‘quvchilarda o‘z fikrlash jarayonini tahlil qilish, xatolarni anglash va o‘z-o‘zini nazorat qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi samaradorligi o‘rganilgan. Tahlil natijalariga ko‘ra, SI asosidagi interaktiv dasturlar, virtual yordamchilar va adaptiv tizimlardan foydalanish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida metakognitiv monitoringni shakllantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, o‘qituvchilarning SI savodxonligi va metodik tayyorgarligi mazkur jarayonning muvaffaqiyatini belgilovchi muhim omil sifatida ta’kidlangan. Maqola yakunida SI texnologiyalarini ta’lim jarayoniga integratsiya qilish orqali o‘quvchilarning mustaqil o‘qish, refleksiya va ijodiy fikrlash kompetensiyalarini rivojlantirish istiqbollari ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, metakognitiv monitoring, boshlang‘ich ta’lim, o‘zini baholash, o‘quv jarayoni, SI savodxonligi.

KIRISH

So‘nggi yillarda ta’lim tizimida sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarini joriy etish boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun yangi imkoniyatlarni ochib bermoqda. Xususan, metakognitiv monitoring — o‘quvchining o‘z bilimlarini kuzatish, o‘zini baholash va o‘quv jarayonini ongli boshqarish qobiliyati — boshlang‘ich ta’limda alohida ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, SI vositalari o‘quvchilarning o‘z fikrlash jarayonlarini anglash, xatolarini ko‘rish va o‘zini o‘zi nazorat qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishda samarali yordamchi bo‘la oladi (ResearchGate, 2023; OSPI, 2022).

Boshlang‘ich maktablarda metakognitiv monitoringni rivojlantirish nafaqat o‘quvchilarning bilim darajasini oshiradi, balki ularning mustaqil o‘qish, muammolarni hal qilish va ijodiy fikrlash kompetensiyalarini shakllantiradi. Ushbu maqolada xalqaro tajribalar va ilmiy tadqiqotlar asosida boshlang‘ich ta’limda metakognitiv monitoringni sun’iy intellekt vositalari yordamida tashkil etish imkoniyatlari tahlil qilinadi.

METODOLOGIYA

Maqola quyidagi manbalar asosida tahliliy va taqqoslash metodlaridan foydalanib yozildi:

1. *Artificial Intelligence Literacy Education in Primary Schools: A Review* (ResearchGate, 2023) – SI savodxonligini boshlang‘ich sinflarda shakllantirish bo‘yicha umumiy tahlil.
2. *Lessons Learned for SI Education with Elementary Students* (NCSU, 2022) – dars tajribalari asosida muammolar va yechimlar.
3. *A Practical Guide: Implementing SI in the Classroom* (OSPI, 2022) – SI’ni amalda sinflarda qo‘llash bo‘yicha ko‘rsatmalar.
4. *Artificial Intelligence Methods in Early Childhood Education* (ResearchGate, 2022) – kichik yoshdagi bolalarda SI usullarini joriy etish tajribasi.
5. *Trends, Opportunities, and Challenges of SI in Elementary Education* (ResearchGate, 2023) – boshlang‘ich ta’limda SI imkoniyatlari va muammolari.

Metod sifatida kontent tahlil, taqqoslash va sintez usullari qo‘llandi. Shuningdek, metakognitiv monitoringni rivojlantirishga oid nazariy konsepsiyalar SI vositalari bilan uyg‘unlashtirildi.

TAHLILLAR

Metakognitiv monitoringni rivojlantirishda sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarini qo‘llash bo‘yicha tahlillar bir nechta yo‘nalishda olib borildi: nazariy asoslar, amaliy natijalar, psixologik ta’sir va pedagogik samaradorlik.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

1. Nazariy tahlil. Metakognitiv monitoring o‘quvchining **“o‘ylash ustidan o‘ylash”** (thinking about thinking) qobiliyatini ifodalaydi. Bu jarayon o‘quvchining o‘z bilim darajasini kuzatish, xatolarini anglash va o‘qish strategiyasini mustaqil tanlash imkonini beradi. Tadqiqotlar (Flavell, 1979; Schraw & Dennison, 1994) shuni ko‘rsatadiki, metakognitiv ko‘nikmalar erta yoshda shakllansa, o‘quv muvaffaqiyati barqaror bo‘ladi. Sun’iy intellekt esa bu jarayonni **raqamli qayd etish, tahlil qilish va moslashtirish** imkonini beradi. SI tizimlari o‘quvchi faoliyatini kuzatib, uning xatolari va kuchli tomonlari haqida teskari aloqa beradi, bu esa metakognitiv monitoringning avtomatlashtirilgan shaklini yaratadi.

2. Amaliy tahlil. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, SI asosidagi ta’lim platformalari (masalan, **Knewton, DreamBox Learning, Cognitives Tutor**) boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida **o‘zini baholash va o‘zini nazorat qilish** ko‘nikmalarini rivojlantirishda samarali natijalar bergan.
NCSU (2022) tadqiqotiga ko‘ra, SI vositalari bilan ishlagan o‘quvchilarda **xatolarni tan olish darajasi 25% ga, o‘z fikrlash jarayonini tahlil qilish qobiliyati 30% ga** oshgan. Shuningdek, OSPI (2022) ma’lumotlari bo‘yicha, SI asosidagi interaktiv mashqlar bolalarning **refleksiya** (o‘z fikrini qayta tahlil qilish) faoliyatini kuchaytirgan.

3. Psixologik-pedagogik tahlil. Boshlang‘ich sinf yoshidagi bolalarda metakognitiv faoliyat hali to‘liq shakllanmagan bo‘ladi. Shu sababli, SI texnologiyalarini joriy etishda **motivatsion va hissiy omillar**ni inobatga olish zarur. Tadqiqotlar (ResearchGate, 2023) ko‘rsatganidek, o‘quvchilarga yo‘naltirilgan, o‘yin (gamifikatsiya) elementlari bilan boyitilgan SI dasturlari **metakognitiv faollikni oshiradi**, chunki ular bolalarda o‘z bilim jarayoniga qiziqish uyg‘otadi. Shuningdek, o‘qituvchining **metakognitiv yo‘naltiruvchi savollar** (“Men buni qanchalik to‘g‘ri tushundim?”, “Boshqa yo‘l bilan yecha olamanmi?”) orqali SI vositalari bilan uyg‘un ishlashi eng samarali yondashuv sifatida ko‘rsatilgan.

4. Pedagogik tahlil. Pedagogik nuqtayi nazardan, metakognitiv monitoringni SI vositalari yordamida tashkil etish:

- **individual o‘qitish**ni ta’minlaydi (SI o‘quvchining darajasiga qarab mashqlar beradi);
- **o‘quv jarayonini teskari aloqa bilan boyitadi** (o‘quvchi o‘z xatosini darhol ko‘radi);
- **o‘qituvchining kuzatuvchi rolini** mustahkamlaydi (SI ma’lumotlarini tahlil qilib, individual yondashuvni rejalashtiradi);
- **metodologik moslashuvchanlik**ni oshiradi (SI tizimi real vaqtda o‘quvchini baholaydi).

Biroq, ayrim cheklovlar mavjud: texnik infratuzilma yetishmasligi, o‘qituvchilarning SI savodxonligi pastligi, va SI dasturlarining o‘zbek ta’lim kontekstiga to‘liq moslashtirilmaganligi bu yo‘nalishda hal etilishi zarur bo‘lgan muammolar sifatida qayd etildi.

5. Umumiy tahlil natijasi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki:

- SI texnologiyalari yordamida metakognitiv monitoringni tashkil etish **boshlang‘ich ta’lim sifatini oshiradi**;
- o‘quvchilar **o‘z o‘qish jarayoniga egalik hissini** hosil qiladi;
- o‘qituvchilar uchun esa bu jarayon **diagnostik va differensial yondashuvni** soddalashtiradi.

Xulosa qilganda, SI vositalari inson omilini to‘liq almashtirmasada, ular **o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi refleksiv o‘quv muloqotini** yangi bosqichga olib chiqadi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

NATIJALAR

Tahlillar quyidagi natijalarni ko‘rsatdi:

1. **Metakognitiv monitoringning ahamiyati anSIqlashtirildi.** Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ko‘pincha o‘z bilimlarini to‘g‘ri baholashda qiynaladilar. SI asosidagi vositalar (masalan, interaktiv testlar, adaptiv dasturlar) ularga o‘z javoblarini tahlil qilish va xatolarini ko‘rishda yordam beradi. SI asosidagi dasturlar o‘quvchilarning qiyinchiliklarini avtomatik qayd etib, o‘qituvchiga individual yondashuv imkonini yaratadi.

1. SI vositalarining samaradorligi

1.1. *Lessons Learned for SI Education* (NCSU) tadqiqotida qayd etilishicha, boshlang‘ich sinflarda SI qo‘llanilganda o‘quvchilarning o‘z-o‘zini nazorat qilish va xatolarni tan olish qobiliyati oshgan.

1.2. *OSPI Practical Guide* ma’lumotlariga ko‘ra, SI qo‘llanilgan sinflarda o‘quvchilar o‘z fikrlash jarayonlarini kuzatish va natijalarni tahlil qilishga tezroq o‘rgangan.

2. Amaliy yondashuvlar

2.1. Metakognitiv monitoringni rivojlantirish uchun interaktiv mashqlar, SI asosidagi virtual yordamchilar va gamifikatsiya elementlaridan foydalanish samarali bo‘lib chiqdi.

2.2. SI vositalari yordamida bolalar “Men buni bilamanmi?”, “Qanday qilib yechdim?” kabi savollarga javob berishga odatlanib, o‘z fikrlash jarayonlarini ongli kuzata boshlaydi.

3. Cheklovlar va muammolar

3.1. O‘quvchilarning yosh xususiyatlari sababli SI vositalari haddan tashqari murakkab bo‘lsa, ular metakognitiv monitoringni rivojlantirish o‘rniga ortiqcha kognitiv yuklama berishi mumkin.

O‘qituvchilar uchun maxsus tayyorgarlik va SI savodxonligi zarur (ResearchGate, 2023).

MUNOZARA

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish boshlang‘ich sinflarda metakognitiv monitoringni samarali tashkil etish imkonini beradi. Bu orqali o‘quvchilar:

- o‘z bilim darajalarini kuzatish,
- xatolarni anglash va tuzatish,
- o‘z-o‘zini baholash,
- mustaqil fikrlash va qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradilar.

Biroq, metakognitiv monitoringni muvaffaqiyatli tashkil etish uchun SI vositalari bolaning yosh xususiyatlariga moslashtirilgan bo‘lishi lozim. O‘qituvchilar esa SI savodxonligini egallashi va metakognitiv monitoring metodikasi bo‘yicha malakali bo‘lishlari talab etiladi.

Shuningdek, SI asosidagi monitoring vositalari faqat yordamchi rolni bajarishi mumkin; ular o‘qituvchi faoliyatini to‘liq almashtirmaydi. O‘quvchilarning o‘zini kuzatish va o‘zini baholash ko‘nikmalarini rivojlantirishda insoniy muloqot va pedagogik yondashuv muhim o‘rin tutadi.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

XULOSA

Metakognitiv monitoring boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarning o‘z-o‘zini nazorat qilish, xatolardan o‘rganish va ongli o‘qish qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Sun’iy intellekt vositalari bu jarayonni sezilarli darajada samarali qilishi mumkin. Xalqaro tajribalar shuni ko‘rsatadiki, SI asosidagi o‘quv dasturlari va adaptiv tizimlar yordamida metakognitiv monitoringni tashkil etish boshlang‘ich ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Kelajakda SI va metakognitiv monitoring integratsiyasi o‘quvchilarning nafaqat bilim olish, balki mustaqil fikrlash va ijodiy rivojlanish kompetensiyalarini ham shakllantirishga yordam beradi. Shu sababli, bu yo‘nalishda ta’lim siyosati va metodik tadqiqotlarni chuqurlashtirish dolzarb vazifa hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. IHY Yim. Artificial intelligence literacy education in primary schools.
2. Anne Ottenbreit-Leftwich Lessons Learned for SI Education with Elementary Students.
3. Human-Centered AI Guidance for K–12 Public Schools. A Practical Guide the Classroom Implementing SI: OSPI
4. Jim Prentzas. Artificial Intelligence Methods in Early Childhood Education
5. Furtasan Ali Yusuf . Trends, opportunities, and challenges of artificial intelligence in elementary education
6. Aamir Ali Rathore Artificial Intelligence and Curriculum Prospects for Elementary School
7. Melissa Kay Diliberti, Heather L. Schwartz, Sy Doan, Anna Shapiro, Lydia R. Rainey, Robin J. Lake Using Artificial Intelligence Tools in K-12 Classrooms
8. Rebecca S. Pringle Report of the NEA Task Force on Artificial Intelligence in Education

9. Suresh Kaswan, Application of Artificial Intelligence (SI) in Educational Contexts for Teaching and Learning
10. Islamova F.S. The Influence Of Parental Relationships On Adolescent Gender Identity.
11. Miraliyeva D.T. Формирование социальной компетентности будущего учителя как фактора успешности личности
12. Islamova F.S. Bo‘lajak maktabgacha ta’lim tarbiyachi-pedagoglari ijtimoiy-kasbiy rivojlanishining zamonaviy tendensiyalari.

MUSIQA TA’LIMI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA XALQARO TAJRIBA VA INNOVATSION YONDASHUVLAR

Muallif: Xudayberganova Malika[1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17333015

ANNOTATSIYA

Ta’lim tizimini isloh qilish, yangicha metod va innovatsiyalarni dars jarayoniga olib kirish, xalqaro darajadagi yetuk kadrlarni tayyorlash bugungi kunda eng asosiy maqsadlarimizdan biridir. Sifat haqida gapirar ekanmiz, albatta rivojlangan mamlakatlar tajriba va malakalarini imkon qadar o’zlashtirishga, o’z qadriyat va shart-sharoitlarimizdan kelib chiqqan holda ta’lim tizimida xalqaro tajribalardan foydalanishga zaruratimiz bor. San’at fanlari, xususan musiqa ta’limini yanada yaxshilash, Yevropa musiqa ta’lim tizimini o’rganish, xalqaro tajriba almashish dasturlari va loyihalariga keng imkoniyatlar yaratish va shu orqali tizimni yanada isloh qilishga harakat qilinmoqda. Ushbu maqolada O’zbekiston musiqa ta’lim tizimida xalqaro tajribalardan foydalanishning pedagogik shart-sharoitlari va imkoniyatlarini ko’rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: san’at fanlari, musiqa ta’limi, pedagogik shart-sharoitlar, innovatsiya, xalqaro tajriba.

TADQIQOT MAVZUSI VA MAQSADI

Musiqa – inson his-tuyg’ularini, orzu-umidlarini, xohish-istaklarini o’ziga hos badiiy tilda ifoda etadi va kishining his-tuyg’ulariga faol ta’sir etadi. Musiqa ham fan, ham san’atdir.[1]

Darhaqiqat, musiqa inson ruhiyatining ozuqasi, yetuk va komil inson bo’lib shakllanishiga yordam berguvchi, ma’naviy yuksaklikka yetkazuvchi vositadir. Musiqa ta’limi, musiqiy cholg’u asboblarida kuy ijro eta olish qobiliyati azal-azaldan qadrlangan. Tarixiy manbaalarga yuzlanadigan bo’lsak, qomusiy allomalarimiz tomonidan ham musiqaning inson rivojlanishidagi, ruhiyatidagi o’rni haqida o’z fikrlarini yozib ketishgan. Xususan, sharq pedagogikasi otasi Abu Nasr Forobiy (858-950y) musiqa ilmi shunday tariflanadi: “Bu ilm shu ma’noda foydaliki, u o’z muvozanatini yo’qotgan (odamlar) xulqini tartibga keltiradi, mukammallikka yetmagan xulqni mukammal qiladi va muvozanatda bo’lgan (odamlar) xulqining muvozanatini saqlab turadi”[2] Bu bilan Forobiy musiqa ilmini shaxs o’zida mujassam qilishi lozim bo’lgan axloqiy xislatlarni shaklantiruvchi tarbiya vositasi sifatida yuksak baholaydi.

Jamiyat madaniy hayotining tarkibiy qismi sifatida taraqqiy etib kelgan musiqaning shaxsni ahloqan barkamol, ma’naviy yetuk qilib tarbiyalashda juda muhim va zarurati baland omil ekanligi turli tarixiy davrlarda takidlangan bo’lib, keyinchalik bu mo’jizaviy voqealikka nisbatan ijtimoiy talab - ehtiyojlarning ortib borishi uning mustaqil fan tarzida shaklanib, ilmiy nuqtai-nazardan o’rganilishiga olib keldi. Markaziy Osiyo alloma-olimlari tafakkurida mazkur fanning pedagogik ilmlar sirasida ilk talqin etilishi esa sharq xalqlari madaniy hayotining yuksak cho’qqisi -

Sharq uyg'onish davriga to'g'ri kelib, undagi ijtimoiy-siyosiy, mafkuraviy tizimda yuzaga kelgan ma'naviy muhit bu muhim hodisaning ro'y berishiga yetarlicha shart-sharoit yaratib bergan edi.[3]

Zamonaviy texnologiyalar asri kirib kelgan bo'lsa-da, bugungi kunda ham musiqaning ahamiyati va inson hayotidagi roli hali hanuz o'zgarmagan. To'g'ri hozirda dolzarb sohalar qatoriga musiqa va san'at fanlarini qo'shishmaydi. Chunki bu sohani kam daromadli yoki shunchaki ko'ngilochar faoliyatdek qarash shakllanib qolgan. Lekin texnologiyalar davrida ham inson ruhiyatiga ozuqa, ruhiy tayanch kerak, buni inkor qila olmaymiz. Shu sabab, musiqa ta'limini yanada rivojlantirish, axborot texnologiyalar asrida san'at fanlarini zamonaviy texnologiya va innovatsiyalar bilan integratsiya qilishni maqsad qilganmiz.

TADQIQOT MUAMMOSI

Xorijiy tajribalar, dasturlar, turli loyihalarni ko'rib chiqar ekanmiz, ta'lim tizimining tashkil etilishi va takomillashishi uzoq davom etadigan jarayonlarigini aytib o'tish zarur. Xususan, tizimning to'g'riligi va izchilligini sinashga, tajribalardan o'tkazishga ko'p vaqt talab etiladi. Shu sabab, ta'lim tizimini yanada yaxshilash uchun rivojlangan davlatlarda ushbu jarayon qanday kechganligi va ular qanday bosqichlarni bosib o'tgani va oxirida qanday xulosa qilishganini o'rganish tezroq samaradorlikka erishishda yordam beradi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Boshqa rivojlanayotgan mamlakatlaridagi kabi, hozirgi kunda O'zbekiston Respublikasida ham ta'lim tizimini qayta ko'rib chiqish jarayoni amalga oshirilmoqda. Mavjud ta'lim usuli chuqur tahlil qilinmoqda, kelajakka oid omillar ishlab chiqilmoqda hamda chet el ta'lim tizimlari o'rganilmoqda va baholanmoqda. Ayniqsa, xalqaro ta'lim ko'rsatkichlari bo'yicha uzoq vaqtdan beri yuqori natijalarga erishgan mamlakatlardan ilhom olinmoqda.

Yevropa Ittifoqi mutaxassislarining baholashiga ko'ra, Finlyandiya ta'lim tizimi Yevropadagi eng samarali tizimlardan biri hisoblanadi.[4] Musiqa ta'limi nuqtai nazaridan, bu O'zbekiston Respublikasidagi musiqa ta'limini takomillashtirish uchun ham namuna sifatida qaralmoqda, pedagogik shart-sharoitlari o'rganilmoqda.

Finlyandiya va O'zbekistonda boshlang'ich maktablarda ta'limning majburiy asoslari davlat va maktab darajasidagi o'quv hujjatlarida belgilangan. Finlyandiyaning Boshlang'ich ta'lim uchun Milliy o'quv dasturi O'zbekistonda asosan ta'lim uchun Davlat ta'lim standartlari (DTS) vazifasini bajaradi. Alohida maktablarda o'qitish amalga oshiriladigan hujjatlarga mos ravishda Finlyandiyada munitsipal o'quv dasturi qo'llaniladi. Davlat hujjatlarida musiqa ta'limi fanining ta'lim davomiyligi, soatlik ajratma, maktab o'quv dasturining mazmuni va musiqa ta'limi jarayonida har bir o'quvchidan kutilayotgan natijalar bo'yicha ta'rifi, albatta berilayotgan material va milliy qadriyatlarini hisobga olmaganda shakl jihatdan deyarli bir xildek. 2014-yildan boshlab Finlyandiya milliy o'quv dasturida musiqa ta'limi uchun haftalik eng kam soatlar soni quyidagicha belgilangan: 1-6-sinflarda haftasiga bir soat, 7-sinfda ikki soat, 8-9-sinflarda esa musiqa ta'limi majburiy emas. O'quvchilar majburiy tanlov fanlari doirasida qo'shimcha musiqa darslarini tanlashlari mumkin. Ustuvor vazifa maktab o'quvchisining musiqaga bo'lgan munosabatini shakllantirishga ko'maklashish, ularni musiqa faoliyatiga faol jalb etish, o'zlarining musiqiy ijodkorligi uchun sharoit yaratish va ularning umumiy shaxsiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashdan iborat. Milliy o'quv dasturlarida musiqa ta'limining ta'rifi kam farq qilgani sababli, O'zbekiston va Finlyandiya boshlang'ich maktablarida musiqa

ta’limi sifatidagi farqni rasmiy hujjatlarga emas, balki o‘qitish usullari, o‘quvchilarning motivatsiyasi, musiqa ta’limi uchun yaratilgan sharoitlar va o‘qituvchilarning malakasiga bog‘lash mumkin.

Finlyandiya musiqa ta’limidagi qanday noan’anaviy va innovatsion usullarni O’zbekiston maktablari boshlang‘ich sinflardagi musiqa ta’limida samarali qo‘llash mumkin? Finlyandiya va O’zbekiston maktablaridagi boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarga musiqa o‘rgatishdagi asosiy farqlarni aniqlash, zamonaviy fin musiqa ta’limining noan’anaviy usullarini tavsiflash hamda ularni O’zbekiston ta’lim tizimida qo‘llash imkoniyatlarini baholash, tahlil qilishga harakat qilamiz.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda Finlyandiya va O’zbekiston musiqa ta’lim uchun o‘quv dasturi hujjatlari taqqoslandi. Bunda o’qitish muhiti, sinfdagi muloqot iqlimi, fan uchun ajratilgan soatlar, musiqa darsining vaqt tuzilmasi, o’quv dasturi, o’qitish usullari va tashkiliy shakllari, va albatta baholash jarayonlari solishtirildi, tahlil qilindi.

ASOSIY NATIJALAR

O‘zbekistonda musiqiy ta’lim, musiqa san’atida professional kadrni shakllantirish ma’lum bir bosqichlarni qamrab oladi. Xususan, umumiy o‘rta ta’lim maktablarida 1-sinfdan 7-sinfgacha musiqa darsi o‘tiladi. Bunda asosan 4 ta faoliyat bilan darslar qamrab olingan: kuylash, tinglash, ijro qilish, nazariy bilimlarni egallash. Shuningdek, musiqa san’ati bilan chuqurroq shug‘ullanishni istovchi bolalar uchun Respublikaning barcha hududlarida “Bolalar musiqa va san’at maktab”lari “Ixtisoslashgan san’at maktab”lari ham tashkil etilgan bo‘lib, ushbu muassasalarda musiqa san’ati, cholg‘u asbobini mutahasis darajasida o‘rganish imkoniyati mavjud. O’zbekistonda musiqa ta’limiga e’tibor ko’pincha erta bolalikdan boshlanadi. Qo’shiq kuylash, ritm mashqlari, musiqa tinglash, musiqa ohangiga mos ritmik harakatlarni bajarish kabi faoliyatlar bolalarga maktabgacha ta’lim muassasalaridan boshlab o’rgatiladi. Boshlang’ich sinflardan musiqa darsi majburiy fan hisoblanib, unda bolalar asosiy musiqa savodxonligi, musiqa tinglash, jamoa bo’lib kuylash, ritmik harakatlar bajarish va bolalar cholg’u asboblarida jo’r bo’lish kabi 5 ta faoliyat orqali darslar olib boriladi. Xususan, umumiy o’rta ta’limning davlat ta’lim standartlari asosida umumiy o’rta ta’lim bosqichida “o‘quvchilar musiqa madaniyatiga oid quyidagi bilim, ko‘nikma va malakalarni egallashlari shart:

— har bir mahalliy uslubda o‘ziga xos ijrochilik uslublari va cholg‘u asboblarini bilish;

— Farg‘ona-Toshkent, Samarqand-Buxoro, Surxondaryo-Qashqadaryo, Xorazm ijrochilik uslublari xususiyatlari, mashhur musiqa janrlari (doston, katta ashula, yallachilik)ni bilish, ularning mashhur ijrochilarini bilish;

— maqom haqida tushuncha, o‘zbek maqomlari va ularni asosiy turkumlari, shashmaqom, uning cholg‘u ashula yo‘llari, Farg‘ona-Toshkent maqomlari, Xorazm maqomlari, cholg‘u va aytish yo‘llarini bilish;

— O‘zbekiston hududida mumtoz musiqaning ko‘p tarmoqli va mahalliy an’analarga ega ekanligi, ularning o‘xshashligi va o‘ziga xosligi, mahalliy musiqiy an’analarning zamonaviy musiqa, bastakorlik va kompozitorlik ijodi sohasida namoyon bo‘lishini bilish;

— ikki ovozli qo‘shiqlarni sof ohangda kuylash, major uch tovushligidan minor uch tovushligiga mustaqil kuylab o‘ta olish;

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

— kuylashda forte va piano dinamik tuslarini bajarish, o‘zi va o‘rtoqlari ijro etgan qo‘shiqlarning ijrochilik saviyasi va badiiy sifatini baholay bilish;

— mashhur qo‘shiq va ashulalar, yor-yorlar hamda ushshoqlarning mahalliy uslub variantlarini tinglab ajrata olish;

— kuylash va tinglash madaniyatiga ega bo‘lish;

— musiqa naqadar qadimiy san’at ekanligi, o‘zbek xalq musiqasining ildizlari uzoq davrlarga taqalib, asrlar, yillar davomida sayqal topib, rivojlanib kelganligi, shu bois xalqimizning boy madaniyatini, milliy qadriyatlarimizni o‘zida aks ettirishini va nihoyat, o‘zbek milliy musiqamiz umumbashariy jahon musiqa madaniyatining ajralmas bir bo‘lagi ekanligini tasavvur qila olish” [5] kabi talablar yuklatilgan.

Finlyandiyada musiqa ta’limning har bir bosqichida o‘rganiladi. Umumta’lim maktabi yetti yoshdan boshlab barcha maktab yoshidagi bolalar uchun to‘qqiz yillik ta’lim dasturini taqdim etadi. Finlyandiya musiqa maktablari va muassasalari Boltiqbo‘yi mamlakatlaridagi kabi tashkil etilgan. Bola dastlab musiqa maktabida cholg‘u asboblarini chalishni o‘rganadi va uni odatda o‘n besh yoshida yaxshi baholar bilan tugatgach, musiqa institutiga o‘tishi mumkin. Keyinchalik eng iqtidorli talabalar Sibelius akademiyasida professional musiqa ta’limini davom ettirishlari mumkin. Munitsipal musiqa institutlarida o‘qitish deyarli to‘liq klassik musiqaga qaratilgan bo‘lsa-da, bugungi kunda ommabop musiqani o‘rgatadigan tijorat musiqa maktablari soni tobora ortib bormoqda. [6] Finlyandiya musiqa fani dasturida dastlab musiqa o‘qitishning asosiy g‘oyalari va umumiy maqsadlari keltirilgan. Musiqa dasturi ikkita asosiy bosqichga bo‘lingan: 1-4 va 5-9-sinflar, har ikkala bosqich uchun umumiy maqsadlar, mazmun va o‘quv natijalari berilgan. Bu aslida har bir o‘qituvchiga muayyan sinflar uchun dasturni amalga oshirish va mazmunni tanlash bo‘yicha qaror qabul qilish imkonini beradigan asosga (dasturga) o‘xshaydi. Finlyandiyaning musiqa o‘quv dasturida yangi asosiy o‘quv rejasidagi musiqa ta’limi vazifasi ta’limning ijtimoiy-madaniy qarashiga asoslanadi. Musiqa ta’limining asosiy maqsadlari o‘quvchilarga musiqada o‘z qiziqishlarini topishga yordam berish, ularni musiqiy faoliyatga jalb qilish, musiqiy o‘z-o‘zini ifodalash vositalarini berish va ularning umumiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashdan iborat. Musiqa ta’limi o‘quvchilarga musiqaning vaqt va vaziyatga bog‘liqligini, u madaniy va ijtimoiy jihatdan o‘zgaruvchanligini hamda turli davrlarda turli odamlar uchun turli ma’noga ega ekanligini tushunishga yordam beradi.[7]

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

XULOSA VA TAVSIYALAR

Finlyandiya boshlang‘ich maktablarida maxsus musiqa sinflarida ta’lim olish imkoniyati mavjud. Ba’zi maktablarda bu sinflar birinchi sinfdan boshlanadi, ammo ko‘pincha o‘quvchilar boshlang‘ich maktabda ikki yillik ta’limdan so‘ng musiqiy qobiliyat sinovidan o‘tib tanlanadi. Musiqa sinflari oddiy umumta’lim maktablariga kiritilgan bo‘lib, 3-sinfdan 9-sinfgacha o‘quv dasturida qo‘shimcha musiqa darslari bilan asosiy ta’limning bir qismini tashkil etadi. Finlyandiya maktablarida musiqa sinflari muhim ahamiyatga ega;

- birinchidan, ular jonli musiqa madaniyatini oddiy maktab hayotiga olib kiradi,
- ikkinchidan, musiqiy iste’dodli o‘quvchilar uchun xor, orkestr va keyingi musiqiy ta’lim uchun ajoyib o‘quv muhitini yaratadi.[7] Finlyandiyadagi musiqa sinfi o‘quvchilarini o‘rgangan. Ushbu tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, boshlang‘ich maktablarda musiqiy iste’dodli bolalarni tarbiyalash va maktab muhitida fin madaniy an’analari hamda uning estetik-pedagogik shakllarini asrab-avaylash

uchun musiqa sinflari zarur. Ammo so‘nggi paytlarda Finlyandiyadagi musiqa o‘qituvchilari o‘quv dasturining har bir o‘zgarishida barcha bolalar uchun musiqa darslarining qisqarishidan tashvishlanmoqda.

O‘zbekiston sharoitida musiqa darslarini yaxshilash, darslar sifatini yanada oshirish bo‘yicha ko‘plab so‘rovnomalar, taklif va mulohazalar muhokama qilinmoqda. Fin ta’lim tizimi, umuman xorijiy tajribalarni o‘rganish, uni musiqa darslarida tatbiq etishga bu borada maktab o‘qituvchilarining fikri va qiziqishlari ham o‘rganib chiqildi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bugungi maktab musiqa o‘qituvchisi yangiliklarga, zamonaviy texnologiyalarga, xorijiy tajribalarga ochiq, musiqa darslari sifatini yanada oshirishni xohlashmoqda.[8]

Ikkala mamlakatda ham musiqa ta’limini rivojlantirish butun ta’lim tizimini takomillashtirish nuqtai nazaridan va uzluksiz jarayon sifatida yanada izchil ko‘rib chiqilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Асафьев Б.В. Музыкальная форма как процесс. Л.: Гусуд. Муз, изд., 1973г,, -24 стр.
2. Xayrullayev M.M. Forobiy va uning falsafiy risolalari. Toshkent:Uzfanakadnashr,1963. 281 b.
3. Xayrullayev M.M. Forobiy va uning falsafiy risolalari. Toshkent:Uzfanakadnashr,1963. 281 b.
4. Jan Průcha. Modern Pedagogy., Praha :Portal, 488p. 978-80-262-1228-7
5. “Oliy ta’limning davlat ta’lim standarti O‘zbekiston Respublikasi oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirining buyrug‘i, 19.10.2021 yildagi 35-2021-son
6. Anttila, M. (2005). Challenges for Music Schools and Institutions in Finland. Siauliai University Kurybos Erdves, the Spaces of Creation nr. 2, 7–12. .
7. Anu Sepp, Inkeri Ruokonen va Heikki Ruismäki. (2012) Comparing some aspects of Estonian and Finnish music educational systems and curricula. 2nd International Journal of Intercultural Arts Education Conference: Post-Conference Book.Helsinki,176p.3-22p.
8. Ruokonen, I., & Muldma, M. (2007). “What music means to me”: Estonian and Fin nish eighth-grade pupils’ opinions on music. In Education and Sustainable development. First Steps Toward Changes. Vol. 2. Daugavpils University, 175–190.
9. Xudaybergenova Malika Oybekovna. Xalqaro tajribalar asosida musiqa darslari sifatini yaxshilash: finlyandiya va estoniya ta’lim tizimlari tahlili. https://doi.org/10.5281/zenodo.17039718

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

CHOLG‘U IJROCHILIGI FANINI O‘QITISHDAGI INNOVATSIYALAR VA ILG‘OR XORIJIY TAJRIBALAR

Mualliflar: Yuldashev Umidjon Yuldashevich [1], Ikromjonova Madina Fahadjon qizi [2]
Affiliatsiya: Xalqaro Nordik universiteti “Musiqa ta’limi” kafedrasi dotsenti, PhD [1], Xalqaro Nordik universiteti “Musiqa ta’limi va san’at” mutaxassisligi 2-bosqich magistranti [2]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17333107

ANNOTATSIYA

Mazkur zamonaviy ta’lim tizimida san’at va madaniyatning ahamiyatini oshirishga qaratilgan muhim tadqiqotdir. Ushbu ishda, cholg‘u ijrochiligini o‘qitish jarayonida qo‘llaniladigan innovatsion metodlar, texnologiyalar va pedagogik yondashuvlar tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Ta’lim, shaxs, o‘quv-tarbiyaviy mashg‘ulotlar, maorif, o‘qituvchi, YUNESKO, nuendo.

Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasini amalga oshirish uzluksiz ta’lim tizimining tuzilmasi va mazmunini zamonaviy fan yutuqlari va ijtimoiy tajribaga tayangan holda tub islohotlarni ko‘zda tutadi. Buning uchun, avvalo, ta’lim tizimining barcha shakldagi muassasalarida ta’lim jarayonini ilg‘or, ilmiy-uslubiy jihatdan asoslangan yangi va zamonaviy uslubiyat bilan amalda ta’minlash lozim. Yosh avlodga ta’lim-tarbiya berishning maqsadi, vazifalari, mazmuni, uslubiy talablariga ko‘ra fan, texnika va ilg‘or texnologiya yutuqlaridan unumli foydalanish bugungi ta’lim tizimi oldida turgan dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Ta’limning samaradorligini oshirish, shaxsning ta’lim markazida bo‘lishi va yoshlarning mustaqil bilim olishlarini ta’minlash uchun ta’lim muassasalariga yaxshi tayyorgarlik ko‘rgan va o‘z sohasidagi bilimlarni mustahkam egallashdan tashqari zamonaviy pedagogik texnologiyalarni va interfaol usullarni biladigan, ulardan o‘quv va tarbiyaviy mashg‘ulotlarini tashkil etishda foydalanish qoidalarini biladigan o‘qituvchilar kerak. Buning uchun barcha fan o‘qituvchilarini yangi pedagogik texnologiyalar va interfaol usullar bilan qurollantirish va ular egallagan bilimlarini o‘quv -tarbiyaviy mashg‘ulotlarda qo‘llash malakalarini uzluksiz oshirib borishlari lozim. Mazkur maqsadni amalga oshirishda ta’lim mazmuni va o‘qitish uslubiyotini takomillashtirishda musiqa ta’limining milliy, an’anaviy va hozirgi zamon yutuqlariga hamda ilg‘or tajribalarga ijodiy tayanish maqsadga muvofiqdir. Barkamol avlod tarbiyasiga jiddiy e’tibor berish, ularni musiqiy merosimizga hurmat hissini muhabbatga, qiziqishga, mehrga aylantirish musiqiy ta’lim oldida turgan asosiy vazifalardan biridir.

Yoshlarimizni kun sayin oshib borayotgan axborot ta’lim muhiti sharoitida mustaqil ravishda faoliyat ko‘rsata olishga, axborot oqimidan oqilona foydalanishga o‘rgatishdan iboratdir. Buning uchun ularga uzluksiz ravishda mustaqil ishlash imkoniyati va sharoitini yaratib berish zarur. Har bir mamlakatning musiqa tarbiyasi

g‘oyaviy-siyosiy jihatdan xalqning ijtimoiy tuzumiga xizmat qiladi. Har bir xalqning maorifida musiqa tarbiyasi metodikasi pedagogikaning didaktik qonuniyatlariga va shu millatning musiqa madaniyati, tili va madaniy an’analariga asoslanadi. Shu bilan birga musiqa tarbiyasining tuzilishi, tizimi va ilmiy-metodik yutuqlari boshqa millatning ma’rifiy madaniyatiga ham ijobiy ta’sir etadi.

Xorijiy mamlakatlarda yagona o‘quv reja va dasturga amal qilinmaydi. Davlat maktablari bilan birga shaxsiy maktablar, kollejlar va oliy ta’lim dargohlari mavjud bo‘lib ularda turlicha darajada estetik tarbiyani amalga oshirishda o‘qituvchiga keng ijodiy erkinlik berilgan. O‘qituvchi o‘z davlatining maktab sharoiti, imkoniyatlari va o‘quvchilarning bilim darajasiga qarab dasturga o‘zgartirishlar kiritishi mumkin . Ta’lim va tarbiya jarayonida o‘quvchilarda san’at orqali hayotni o‘rganish va unga shaxsiy munosabat bildirish, ijodiy munosabatda bo‘lish malakalarini rivojlantiradi. Musiqa darslarida yuksak rivojlangan texnik vositalaridan keng foydalaniladi. O‘quvchilar elektro organlarda chalib kuylaydilar, turli faoliyatlarni (aytishuv, harakatlar, bir-biriga jo‘rnavozlik qilishlarni) bajaradilar. Bunda asosan o‘quvchilarda ijodiy qobiliyatni ro‘yobga chiqarishdan iborat. YUNESKO qoshidagi musiqiy tarbiya xalqaro jamiyati o‘z faoliyatini rivojlantirmoqda. Bu jamiyat o‘z oldiga dolzarb va ezgu maqsadlarni qo‘yib, butun jahonda bolalar va o‘smirlarni musiqiy tarbiyalash, bu jarayonni yosh avlodni axloqiy, intellektual va estetik jihatdan shakllatirishda qudratli vosita sifatida o‘rganadi.

Bu tashkilot faoliyatining asosiy shakllaridan biri xalqaro miqyosida o‘tkazilayotgan anjumanlar bo‘lib, bularning ichida kompozitorlar, yetakchi tashkilotlar, amaliyotchi-pedagoglar, bolalar xor jamoalarining rahbarlari ishtirok etadilar. ISME anjumanlari ikki yilda bir marta o‘tkazilib, jahonning turli mamlakatlaridagi musiqiy tarbiya tajribalari bilan turli mamlakatlardagi musiqiy tarbiya tajribalari bilan tula tanishish imkonini beradi. Dunyoning juda ko‘p mamlakatlarida bolalarga musiqiy tarbiyani berish, xor san’ati yordamida barkamol, mukammal rivojlangan shaxsni rivojlantirishida boy tajriba orttirilgan. Qator mamlakatlarda maktab hamda maktabdan tashqari tashkil topgan o‘quv jarayoni, uning shakl va usullari shubhasiz katta qiziqish uyg‘otmoqda.

“Cholg‘u ijrochiligi” fani amaliy mashg‘ulotr shaklida olib boriladi. Bitiruv ishida “Cholg‘u ijrochiligi” fanini o‘qitish jarayonida ta’limning quyidagi zamonaviy metodlari, axborot kommunikatsiya texnologiyalari qo‘llanilishi nazarda tutilgan. Ta’lim jarayonida interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o‘quv jarayonida qo‘llashga bo‘lgan qiziqish, e’tibor kundan-kunga kuchayib bormoqda, bunday bo‘lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha an’anaviy ta’limda talabalarni faqat tayyor bilimlarni egallashga o‘rgatilgan bo‘lsa, zamonaviy texnologiyalarda esa ular egallayotgan bilimlarini o‘zlari qidirib topishlariga, mustaqil o‘rganib tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni o‘zlari keltirib chiqarishlariga o‘rgatadi. Pedagog bu jarayonda shaxsning rivojlanishi, shakllanishi, bilim olish va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo‘naltiruvchilik funksiyasini bajaradi.

Bugungi kunda ta’lim jarayonida foydalanilayotgan zamonaviy axborot texnologiyalari vositalaridan biri bu interaktiv (elektron) doskalardir. Interaktiv doska-bu kompyuterdagi tasvirlarni proyektor orqali namoyish etadigan sensorli ekrandir. Maxsus dasturiy ta’minot matn, rasm, video va audio ma’lumotlar va obektlar hamda Internet resurslar bilan ishlash va ular ustiga yozuv va izohlar tushirish imkonini beradi. Interaktiv doska nafaqat taqdimot ko‘rinishidagi ma’lumotlarni, balki barcha

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

turdagi ma’lumotlarni berish bilan birga odatiy matn yozish, dars jarayonida keltirilgan barcha ma’lumotlar va yozuvlarni dars yakunida fayllar ko‘rinishida yozib olish va undan keynchalik ham foydalanish imkoniyatiga ega. Bundan tashqari interaktiv doskadan videodarslarni yozishda foydalanish mumkin. Interaktiv doskalar ma’lumot olish samaradorligini oshiradi.

Ayniqsa, musiqachilarni ta’lim muassasalarida tarbiyalashda audio-vizual jihozlarga tayanib o‘quv-tarbiyaviy, uslubiy va ilmiy-tadqiqiy ishlarni rejalashtirish, tashkil qilish va amalga oshirish, o‘quvchining o‘zlashtirish darajasi va teranligini aniqlash va musiqa olami hodisalarini mustaqil anglash ko‘nikmalarini singdirish, o‘quv jarayonini, o‘quv-uslubiy, ma’naviy-tarbiyaviy va ilmiy ishlarni tashkil etishning ilg‘or tajribalarini umumlashtirish va keng yoyish allaqachon yo‘lga qo‘yilgan. Kompyuterda multimedia (audio, video) ma’lumotlarini namoyish etish. Kompyuter hozirgi kunda hisoblashlarni bajaribgina qolmay, balki musiqa va video ma’lumotlarni ham qayta ishlash va namoyish qilish imkoniyatiga ega. Kompyuterda musiqa tinglash uchun kompyuterga qo‘shimcha karnay (kolonka) yoki quloqqa taqiladigan maxsus uskuna ulangan bo‘lishi talab qilinadi. Shundan so‘ng musiqalarni namoyish etishga mo‘ljallangan maxsus dastur (Winamp) yordamida musiqa tinglash mumkin. Hozirgi kunda kompyuterlarda musiqalarning MP3 formati keng tarqalgan.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Kompyuterlarda video namoyishi uning ekrani orqali amalga oshiriladi. Bunda videofilmlarni namoyish etishga mo‘ljallangan maxsus dasturlar (Media player) yordamida filmlarni kompyuter ekranida tomosha qilish va uning ovozini karnaylar orqali eshitish mumkin. Hozirgi kunda kompyuterlarda video ma’lumotlarning MPG va AVI turlari keng tarqalgan. Bunday olatlarda o‘shichilar kompozitor va aranjirovkachilarga murojaat ilib, audio yozuvdan musiiy tovushlarni “ko‘chirish” bilan boli bo‘lgan ijodiy ishni bajarishni so‘raydilar. Bir olib araganda bu oson ish yemas, o‘ziga yarasha iyinchiliklari bor, albatta. Birinchi navbatda elektron aranjirovka jo‘rnavozligini yaratish uchun tanlangan o‘shining (yoki cholu kuyini) berilgan audio yozuvini ko‘p marta ay-ayta tinglash zarur. Barcha komponentlarini ulo bilan anilab, partitura misolida tasavvur ilish joiz. Asardagi o‘ziga xoslik nimadan iboratligini tushunish kerak. Shundan so‘ng, uyidagi birin-ketinlikda ishlar bajariladi:

“NUENDO” dasturida yangi proekt ochib o‘lchov va temp aniqlanadi (nota matniga mos ravishda), uning 1-treyki (yo‘li)ga asarning to‘liq audio yozuvi versiyasi import qilinadi va saqlash uchun nomlanadi; eshitilib turgan ovoz va fortepiano (yoki boshqa cholg‘ular) jo‘rligiga mos ravishda, asarning xarakteridan kelib chiqib boshqa yangi treyklarga zarbli cholular semplerlari (luplar) import ilinadi; notada berilgan garmoniyaga mutanosib ravishda akkordlar anilanib, klavishli midi cholu yordamida yana yangi treykda biror cholg‘ular guruida (ko‘pchilik torli-kamonli cholg‘ularni tanlaydi) fon yozib olinadi; bas gitaraning melodik yo‘li midi choluda jozibador ilib chalinadi va yoziladi; tanlangan tembrli cholu asbobida garmonik-ritm usul tuzilmasi chalinadi va yoziladi;

bas gitaraning melodik yo‘li midi choluda jozibador ilib chalinadi va yoziladi; tanlangan tembrli cholu asbobida garmonik-ritm usul tuzilmasi chalinadi va yoziladi;
- ko‘shining aytim yo‘li notaga asosan aranjirovka yeskizlari ustiga biror chol uda chalinib, yozib o‘yiladi; zarur effektlar tanlanadi; elektron ko‘rsatkichlar yordamida tovush treyklari mutanosiblashtiriladi, ya’ni svedenie ilinadi; “mastering”dan o‘tkazilib, yangrash kompressiya ilinadi; -tayyor bo‘lgan masulot “Audio-miksdaun” bajarish dasturi yordamida belgilangan papkaga yeksport ilinadi va ijrochilik

faoliyatida foydalanish uchun taratiladi. Musiqalar va videolar odatda kompakt disklar yordamida tashiladi va ularda saqlanadi. Disklardagi musiqa va videolar esa kompyuterning disk talaba qurilmasi yordamida namoyish etiladi. Bunday jihozlar yordamida axborotni izlash, tanlab olish, almashish va foydalanishni tizimlashning oqilona vositalarini qo'llash, uning tekshiruvini va manbalarni tasniflashni yo'lga qo'yiiygan, albatta. Ta'lim yo'nalishi va yondosh masalalar yuzasidan chop etilayotgan maxsus o'quv-uslubiy va ilmiy adabiyotlarga foydalanish odat tusiga kirgan. Ijodiy jarayonlarda shunday olatlar am uchraydi-ki, o'z repertuarini bosha ijrochilarning shlyager o'shilari bilan boyitish masadida ayrim xonandalarga jo'rnavozlik aranjirovkalari zarur bo'lib oladi. Aksariyat tanili o'shichi "yulduz"lar yesa o'z o'shilarining jo'rnavozlik aranjirovkalarini taratmaydilar, yech kimga bermaydilar, ya'ni yakka yegalik iladilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Постановление президента республики Узбекистан о совершенствовании деятельности центра среднего специального, профессионального образования министерства высшего и среднего специального образования республики Узбекистан. г. Ташкент,3 февраля 2018 г.,№ ПП-3504
2. Постановление президента республики Узбекистан о мерах по повышению качества образования и развитию научных исследований в области математики. г. Ташкент,7 мая 2020 г., № ПП-4708
3. Об утверждении natsionalьной программы по развитию народного образования в 2022 — 2026 годах. Указ Президента Республики Узбекистан, от 11.05.2022 г. № УП-134.
4. Джумаев М.И. Реализация профессиональной компетентности педагогов как средство методико-математической подготовки в колледжах. Профессиональное образование Арктических регионов № 4/2022.7-9 ст.
5. https://lex.uz/ru/docs/6008668

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

KREATIV FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHDA XORIJIY TAJRIBALAR UMUMIY KO‘RINISHDA

Muallif: Yuldashev Shukurillo[1]
Affiliatsiya: Xalqaro Nordik universiteti tayanch doktoranti [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17333140

ANNOTATSIYA

Maqolada xorijiy mamlakatlarda, xususan Finlyandiya ta’lim tizimida kreativ fikrlashni rivojlantirish bo‘yicha shakllangan yondashuvlar tahlil qilinadi. Kreativ kompetensiyani shakllantirishda shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, muammoli o‘qitish, loyihaviy faoliyat va raqamli texnologiyalardan foydalanishning didaktik imkoniyatlari o‘zbek olimlarining nazariy qarashlari bilan taqqoslanadi. Tadqiqot natijasida kreativ fikrlashni rivojlantirishda o‘qituvchining innovatsion faoliyati, erkin o‘quv muhiti va refleksiv tahlilning ahamiyati yoritiladi.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Kalit so‘zlar: kreativ fikrlash, xorijiy tajriba, Finlyandiya modeli, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv, kompetensiya, muammoli o‘qitish, ijodiy tafakkur, pedagogik innovatsiyalar.

KIRISH

Zamonaviy ta’lim tizimi shaxsning ijodiy, mustaqil va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan bo‘lishi zarur. Kreativ fikrlash bugungi kunda inson kapitalini rivojlantirishning muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda. *N.A. Muslimov* (2007) ta’kidlaganidek, ta’lim jarayonida mustaqil va ijodiy faoliyatni tashkil etish o‘quvchining ichki motivatsiyasini faollashtiradi va shaxsiy o‘sishga turtki beradi. Shu nuqtai nazardan, xorijiy tajribalarda, ayniqsa Finlyandiya ta’lim tizimida, kreativ fikrlashni rivojlantirish masalalari ta’lim siyosatining markazida turadi.

Finlyandiya modeli “o‘quvchining o‘zini o‘zi anglash, fikrini erkin ifoda etish va muammoga noodatiy yondashish” tamoyillariga tayanadi. Bunda o‘quv jarayoni faqat bilim olishga emas, balki o‘z bilimini yaratish va qo‘llashga yo‘naltiriladi. *D. Saidova* (2019)ning fikricha, kreativlikni rivojlantirish uchun ta’lim muhiti erkin, interfaol va refleksiv bo‘lishi lozim. Bu Finlyandiya tajribasining asosiy xususiyatiga hamohangdir. Finlyandiyada o‘qituvchi ijodkorlikni rag‘batlantiruvchi yetakchi shaxs sifatida qaraladi. O‘qituvchining avtonomiyasi va metodik erkinligi natijasida u o‘quvchilarning individual ehtiyojiga mos dars shakllarini yaratadi. *B.A. Akbarov* va *Sh.T. Maxmudov* (2024) o‘z tadqiqotlarida ham aynan shu jihat – o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasida subyekt-subyekt munosabatini ta’limning kreativ komponenti sifatida ta’riflaydilar.

G.A. Joldasova (2024) tadqiqotlarida esa xususiy universitetlar tajribasida kreativ topshiriqlar va loyihalarning talabalarda mustaqil tafakkur, tahliliy yondashuv va innovatsion qaror qabul qilish malakalarini rivojlantirishdagi ahamiyatini asoslab bergan. Finlyandiya tizimi ham “project-based learning” orqali o‘quvchini faol subyektga aylantiradi, bu esa o‘quv jarayonini ijodiy izlanish maydoniga aylantiradi.

M.Tursunova (2020) o‘z tadqiqotlarida kreativlikni pedagogik texnologiyalar bilan integratsiyalash zarurligini qayd etgan. Bu hol Finlyandiya tajribasida raqamli vositalar — multimedia, simulyatsiya va dizayn-fikrlash metodlarining keng joriy etilishi orqali namoyon bo‘ladi. Shuningdek, F.X. Rasulova (2024) mobil ta’lim vositalarining kreativ fikrlashga ijobiy ta’sirini o‘rganib, zamonaviy texnologiyalarni integratsiya qilish o‘quvchi faoliyatining mustaqilligi va ijodkorligini oshirishini ilmiy asoslagan.

O‘zbekiston tajribasida ham kreativ fikrlashni rivojlantirish yo‘nalishlari izchil takomillashmoqda. “*O‘zbekiston – 2030*” strategiyasida yoshlarning innovatsion salohiyatini kuchaytirish, ularni ijodiy faoliyatga keng jalb etish ta’lim siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Bu jarayonda Finlyandiya modelining demokratik, erkin va o‘quvchi markazli yondashuvi o‘zbek pedagogik amaliyotiga moslashtirilishi mumkin. M. Tursunova (2020) va D. Saidova (2019)larning ishlarida ham kreativ kompetensiyani shakllantirish uchun integrativ, fanlararo va interfaol ta’lim zarurligi ta’kidlangan. Finlyandiya modelining asosiy yutuqlari - o‘quvchi mustaqilligi, o‘qituvchi erkinligi va tahliliy muhit - O‘zbekiston ta’lim siyosatidagi kompetensiyaviy yondashuvga to‘liq mos keladi. O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalarida aynan shu yo‘nalishda - kreativ topshiriqlar, loyiha asosida o‘qitish, AKT asosida baholash tizimlari joriy qilinmoqda. Bunda muslimovlik yondashuvi (shaxsning o‘zini o‘zi rivojlantiruvchi faoliyatini shakllantirish) Finlyandiya tajribasining asosiy falsafiy tamoyiliga uyg‘un keladi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

XULOSA

Xorijiy, xususan Finlyandiya tajribasi shuni ko‘rsatadiki, kreativ fikrlashni rivojlantirish nafaqat metodik jarayon, balki ta’lim falsafasining yangilanishidir. Bu jarayonda o‘qituvchining ijodiy erkinligi, o‘quvchining mustaqil faoliyati va raqamli muhitning uyg‘unligi asosiy o‘rin tutadi. O‘zbekiston ta’lim tizimida bu tamoyillarni bosqichma-bosqich joriy etish orqali o‘quvchilarni yangicha tafakkurga, muammolarga innovatsion yechim topishga va mustaqil qaror qabul qilishga tayyorlash mumkin.

Kreativ fikrlashni rivojlantirishning muvaffaqiyati pedagogning metodik mahorati, o‘quv muhiti va ta’lim jarayonining erkinlik darajasiga bog‘liq. Shunday ekan, Finlyandiya tajribasi O‘zbekiston ta’limida ijodkor, raqobatbardosh va innovatsion shaxsni shakllantirish uchun muhim nazariy-amaliy manba bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Akbarov, B. A., & Maxmudov, Sh. T. (2024). Talabalarda kreativ fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishning tizimli-funksional modeli. Science and Education, 5(11), 360–365.
2. Ernazarova, G. O., & Isroilov, Q. T. (2022). O‘qituvchilarda kreativlikni rivojlantirish. Academic Research in Educational Sciences, 3(1), 1048–1056.
3. Joldasova, G. A. (2024). Pedagogik texnologiyalar yordamida kreativ fikrlashni rivojlantirish. Eurasian Journal of Academic Research, 4(4), 108–111.
4. Muslimov, N. A. (2007). Kasb ta’limi o‘qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari. Toshkent: TDPU.

5. Rasulova, F. X. (2024). Mobil ta’lim texnologiyalarining kreativ fikrlashga ta’siri. Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari, 2(4), 47–50.
6. Saidova, D. (2019). Kreativ kompetentligini shakllantirishda pedagogik texnologiyalarni qo‘llash. Toshkent: O‘zbekiston pedagogika akademiyasi.
7. Tursunova, M. (2020). Maktabgacha ta’limda kreativ pedagogik texnologiyalarni joriy etish. Toshkent: Pedagogika akademiyasi.

TA’LIM JARAYONIDA LIDERLIK KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH: GENDER JIHATLARNING TA’SIRI

Muallif: Yuldasheva Sevara Ruzimurodovna [1]
Affiliatsiya: Xalqaro Nordik Universiteti 2 -kurs magistranti [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17333169

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o‘quvchilarda liderlik xususiyatlarini shakllantirish jarayonida gender jihatlarining o‘rni va ahamiyati yoritiladi. Tadqiqotda liderlik fazilatlarini rivojlantirishning psixologik-pedagogik asoslari tahlil qilinib, qizlar va o‘g‘il bolalarda bu sifatlarning shakllanishidagi farqlar ochib berilgan. Shuningdek, ta’lim jarayonida gender tenglikni ta’minlash, o‘quvchilarning ijtimoiy faolligi va tashabbuskorligini kuchaytirish orqali liderlik ko‘nikmalarini rivojlantirish yo‘llari ilmiy asoslab beriladi. Maqola natijalari o‘quv jarayonida samarali metodlarni qo‘llash orqali o‘quvchilarning liderlik fazilatlarini rivojlantirishda gender xususiyatlarini hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Liderlik xususiyatlari, gender jihatlari, psixologik-pedagogik yondashuv, o‘quvchilarda liderlik, ijtimoiy faollik, tashabbuskorlik.

KIRISH

Bugungi globallashuv va tezkor ijtimoiy o‘zgarishlar davrida ta’lim tizimi nafaqat bilim berish, balki shaxsning ijtimoiy faol, tashabbuskor va liderlik xususiyatlariga ega bo‘lishini ham ta’minlashga qaratilmoqda. O‘quvchilarda liderlik fazilatlarini shakllantirish ularning mustaqil fikrlash, mas’uliyatni o‘z zimmasiga olish, jamoada samarali ishlash va muammolarni yangicha yondashuv orqali hal etish qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Shu bois, maktab ta’limida liderlikni tarbiyalash masalasi bugungi kunda dolzarb pedagogik muammolardan biri sifatida qaralmoqda. Shu jarayonda gender jihatlarni hisobga olish alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki o‘g‘il bolalar va qizlarda liderlik xususiyatlari turlicha namoyon bo‘lishi, ularning psixologik va ijtimoiy rivojlanishidagi farqlar bilan chambarchas bog‘liqdir. Masalan, o‘g‘il bolalar ko‘proq tashabbuskorlik va mustaqillikni namoyish etsa, qizlar jamoaviy ishlarda mas’uliyatlilik va hamkorlikka moyilligi bilan ajralib turadi. Bunday jihatlarni inobatga olmagan taqdirda, ta’lim jarayonida liderlik xususiyatlarini shakllantirishda bir tomonlama yondashuv vujudga kelishi mumkin. Shuningdek, gender tenglik tamoyillariga asoslangan ta’lim o‘quvchilarning shaxsiy salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarishga xizmat qiladi. Maktabda yaratilgan psixologik muhit, o‘qituvchi-pedagoglarning yondashuvi hamda zamonaviy metodlardan foydalanish orqali har ikki jins vakillarida liderlik fazilatlarini samarali rivojlantirish mumkin. Shu maqsadda mazkur maqolada o‘quvchilarda liderlik xususiyatlarini shakllantirish jarayonida gender jihatlarining ta’siri o‘rganiladi, mavjud ilmiy qarashlar tahlil qilinadi va amaliy tavsiyalar beriladi. Zamonaviy ta’lim tizimida o‘quvchilarda liderlik xususiyatlarini shakllantirish masalasi pedagogika fanining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida ko‘rilmoqda. Chunki liderlik faqatgina ijtimoiy faoliyatda emas, balki

shaxsiy rivojlanish, ijodkorlik, mas'uliyat va tashabbuskorlikni qo'llab-quvvatlovchi muhim kompetensiya sifatida namoyon bo'ladi. Shu jarayonda gender yondashuv alohida o'rin tutadi. Qizlar va o'g'il bolalarning ijtimoiy rollari, psixologik ehtiyojlari va motivatsion xususiyatlari turlicha bo'lgani sababli, ularda liderlik fazilatlarini rivojlantirishda farqlash, teng imkoniyatlar yaratish va shaxsiy qobiliyatlarni inobatga olish muhimdir.

XXI asrda ta'lim jarayonida demokratik tamoyillar, inklyuzivlik va innovatsion yondashuvlar keng qo'llanila boshladi. Bu esa maktab yoshidagi o'quvchilarda gender tengligini ta'minlash orqali liderlik fazilatlarini shakllantirish zarurligini ko'rsatadi. Masalan, o'g'il bolalarda tashabbuskorlik, tezkor qaror qabul qilish, jamoani boshqarish qobiliyatlari rivojlantirilsa, qizlarda muloqotchanlik, ijodiy yondashuv va muammolarni hal qilishda konstruktivlik kuchliroq ko'rinadi. Pedagog oldidagi vazifa – ushbu xususiyatlarni uyg'unlashtirish, ta'lim jarayonida gender stereotiplarni yengib o'tish va har ikki jins vakillarida ham samarali liderlik ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat.

Shu bois, gender jihatlar asosida liderlik sifatlarini rivojlantirish ilmiy-amaliy jihatdan dolzarb masala hisoblanadi. Mazkur maqolada o'quvchilarda liderlik xislatlarini shakllantirishning nazariy asoslari, metodologiyasi hamda tajriba tahlillari yoritiladi. O'quvchilarda liderlik sifatlarini shakllantirish bugungi kunda nafaqat ta'lim tizimining, balki jamiyat taraqqiyotining ham ustuvor yo'nalishlaridan biri sanaladi. Chunki har bir jamiyatning kelajagi faol, tashabbuskor, ijtimoiy mas'uliyatni his qiladigan va hamkorlikda ishlash qobiliyatiga ega yosh avlodga bog'liqdir. Shu ma'noda, gender jihatlarni hisobga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil etish nafaqat o'quvchilarning individual salohiyatini ro'yobga chiqaradi, balki ularni teng imkoniyatlar asosida jamiyatda o'z o'rnini topishga ham tayyorlaydi. Globalizatsiya, raqamli transformatsiya va ijtimoiy munosabatlarning yangilanishi sharoitida gender yondashuv orqali liderlikni rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, o'g'il bolalar ko'proq tashabbuskorlik va tezkorlikni namoyon etishsa, qizlar ijodkorlik, muloqotchanlik va murosachilik qobiliyatlari bilan ajralib turadi. Shu boisdan ham pedagog oldida turgan muhim vazifa – ta'lim jarayonida bu ikki jihatni uyg'unlashtirish, liderlik fazilatlarini har ikki jins vakillarida rivojlantirishdir. Mazkur yondashuvning nazariy va amaliy jihatlarini o'rganish orqali biz o'quvchilarda ijtimoiy faollik, mustaqil qaror qabul qilish, mas'uliyatni bo'lishish va jamoaviy ishlarni samarali tashkil etish kabi liderlik kompetensiyalarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'lamiz. Shu sababli gender omilini inobatga olgan pedagogik yondashuv ta'lim-tarbiya jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotda o'quvchilarda liderlik xususiyatlarini shakllantirish jarayonida gender jihatlarni o'rganish maqsad qilingan bo'lib, metodologik yondashuv sifatida psixologik-pedagogik, sotsiologik hamda empirik tadqiqot usullaridan foydalanildi. Avvalo, mavjud ilmiy adabiyotlar va nazariy manbalar tahlil qilinib, o'quvchilarda liderlik sifatlarini rivojlantirishning nazariy asoslari yoritildi. Keyinchalik so'rovnoma va suhbatlar yordamida o'quvchilarning liderlik fazilatlari, tashabbuskorligi, jamoaviy ishlarda ishtiroki va gender farqlari aniqlab borildi. Tadqiqot jarayonida 6–9-sinf o'quvchilari orasida maxsus anketalar tarqatilib, ulardan 120 nafar o'quvchi (60 nafar qiz va 60 nafar o'g'il bola) ishtirok etdi. Anketalarda liderlik ko'nikmalari, mas'uliyatni o'z zimmasiga olish darajasi, ijodiy tashabbus va ijtimoiy faollik kabi mezonlar asosida

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

baholash amalga oshirildi. Olingan ma’lumotlar statistik qayta ishlanib, qizlar va o‘g‘il bolalarda liderlik fazilatlarining shakllanishi o‘rtasidagi farqlar aniqlashtirildi.

Shuningdek, ta’lim jarayonida kuzatuv metodidan ham keng foydalanildi. Informatika, sinf rahbarlik darslari va turli sinfdan tashqari tadbirlarda o‘quvchilarning faoliyati kuzatilib, ularning liderlik sifatlari qayd etildi. Eksperiment natijalarini yanada chuqurlashtirish uchun taqqoslash usuli qo‘llanildi: nazorat guruhida an’anaviy yondashuv asosida, tajriba guruhida esa gender jihatlari hisobga olingan innovatsion metodlar asosida ta’lim jarayoni tashkil etildi. Bu yondashuv yordamida o‘quvchilarda liderlik ko‘nikmalarining rivojlanish dinamikasi aniqlandi. O‘quvchilarda liderlik sifatlarini shakllantirish bugungi kunda nafaqat ta’lim tizimining, balki jamiyat taraqqiyotining ham ustuvor yo‘nalishlaridan biri sanaladi. Chunki har bir jamiyatning kelajagi faol, tashabbuskor, ijtimoiy mas’uliyatni his qiladigan va hamkorlikda ishlash qobiliyatiga ega yosh avlodga bog‘liqdir. Shu ma’noda, gender jihatlarni hisobga olgan holda ta’lim jarayonini tashkil etish nafaqat o‘quvchilarning individual salohiyatini ro‘yobga chiqaradi, balki ularni teng imkoniyatlar asosida jamiyatda o‘z o‘rnini topishga ham tayyorlaydi.

Globalizatsiya, raqamli transformatsiya va ijtimoiy munosabatlarning yangilanishi sharoitida gender yondashuv orqali liderlikni rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, o‘g‘il bolalar ko‘proq tashabbuskorlik va tezkorlikni namoyon etishsa, qizlar ijodkorlik, muloqotchanlik va murosachilik qobiliyatlari bilan ajralib turadi. Shu boisdan ham pedagog oldida turgan muhim vazifa – ta’lim jarayonida bu ikki jihatni uyg‘unlashtirish, liderlik fazilatlarini har ikki jins vakillarida rivojlantirishdir. Mazkur yondashuvning nazariy va amaliy jihatlarini o‘rganish orqali biz o‘quvchilarda ijtimoiy faollik, mustaqil qaror qabul qilish, mas’uliyatni bo‘lishish va jamoaviy ishlarni samarali tashkil etish kabi liderlik kompetensiyalarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo‘lamiz. Shu sababli gender omilini inobatga olgan pedagogik yondashuv ta’lim-tarbiya jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur tadqiqotda o‘quvchilarda liderlik sifatlarini shakllantirish jarayonida gender jihatlarni hisobga olish uchun kompleks metodologik yondashuv qo‘llanildi. Avvalo, kuzatuv usuli orqali o‘quvchilarning sinfdagi faoliyati, jamoaviy ishlardagi ishtiroki va tashabbuskorlik darajasi tahlil qilindi. Shuningdek, so‘rovnoma va intervyu usullari yordamida o‘quvchilarning o‘zini lider sifatida idrok etish darajasi, o‘zaro munosabatlarda teng imkoniyatlarga bo‘lgan munosabati va psixologik tayyorgarligi aniqlab borildi. Tadqiqot metodologiyasida psixologik testlar ham muhim o‘rin egalladi. Xususan, kommunikativ qobiliyatlarni aniqlash testi, “liderlik rolini bajarish” topshiriqlari va ijodiy muammolarni hal qilishga yo‘naltirilgan mashqlar orqali qizlar va o‘g‘il bolalarning individual imkoniyatlari baholandi. Bu orqali o‘quvchilarda liderlik fazilatlarining jinsiy xususiyatlarga ko‘ra qanday farqlanishi aniqlanib, pedagogik jarayonda qo‘llash mumkin bo‘lgan samarali yondashuvlar belgilandi.

Shuningdek, tadqiqotda eksperimental mashg‘ulotlar ham o‘tkazildi. Unda guruhli loyihalar, rolli o‘yinlar va muammoli vaziyatlar asosida topshiriqlar tashkil qilinib, o‘quvchilarning liderlik qobiliyatlarini rivojlantirishda hamkorlik, mas’uliyat va ijodkorlik elementlari qo‘llanildi. Bu yondashuv orqali gender jihatlarning o‘quvchilarning liderlik xususiyatlariga ijobiy ta’siri amaliy jihatdan sinovdan o‘tkazildi.

TAHLILLAR

O‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, o‘quvchilarda liderlik fazilatlarining shakllanishida gender omili muhim rol o‘ynaydi. So‘rovnomalar va

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

suhbatlar tahlili asosida aniqlanishicha, qiz o‘quvchilarda ko‘proq hamkorlik, jamoaviy ishlarda mas’uliyatni o‘z zimmasiga olish va tashkilotchilik qobiliyatlari yaqqol namoyon bo‘lgan. O‘g‘il bolalarda esa tashabbuskorlik, mustaqil qaror qabul qilish va muammoli vaziyatlarda tezkor yechim topish xususiyatlari yuqoriroq darajada qayd etildi. Bu esa har ikki jins vakillarida liderlik sifatlari turli yo‘nalishda rivojlanishini ko‘rsatadi. Kuzatuvlar natijasida aniqlanishicha, qiz o‘quvchilar ko‘proq sinf tadbirlarini uyushtirishda faol bo‘lib, guruh ishlarida tengdoshlarini qo‘llab-quvvatlash, motivatsiya berish orqali o‘z liderlik fazilatlarini namoyon qilgan. O‘g‘il bolalar esa sport musobaqalari yoki tezkor qaror talab qiluvchi vaziyatlarda o‘z g‘oyalarini ilgari surish va jamoani boshqarishda faol ishtirok etgan. Ushbu kuzatuvlar gender jihatlarining liderlikni shakllantirish jarayonida qanday aks etishini amaliy jihatdan ko‘rsatib berdi.

Statistik tahlil natijalariga ko‘ra, o‘quvchilarning 72% i (shu jumladan 39% qiz va 33% o‘g‘il bola) o‘zida liderlikka oid aniq fazilatlarni namoyon etganini ko‘rsatdi. 18% o‘quvchilar liderlik fazilatlarini ba’zi vaziyatlarda ko‘rsatgan, biroq doimiy ravishda emas. 10% o‘quvchilarda esa liderlik sifatlari yetarli darajada rivojlanmaganligi aniqlandi. Bu raqamlar o‘quvchilarda liderlik fazilatlarini shakllantirishda gender jihatlariga moslashtirilgan yondashuv zarurligini isbotlaydi. Shuningdek, tahlillar shuni ko‘rsatdiki, o‘quvchilarning liderlik fazilatlari nafaqat jinsiy farqlar, balki tarbiyaviy muhit, oilaviy qo‘llab-quvvatlash va pedagogning yondashuv usullariga ham bog‘liq. Shu sababli, lider pedagog gender tenglikni ta’minlagan holda, o‘quvchilarda individual imkoniyatlarni ro‘yobga chiqarishga qaratilgan metodlardan foydalanishi zarur. O‘quvchilarda liderlik xususiyatlarini shakllantirishda gender yondashuvning samaradorligi ilmiy tahlillar orqali ko‘rib chiqildi. Tadqiqot davomida o‘quvchilarni kuzatish, so‘rovnomalar o‘tkazish va psixologik testlar orqali ularning liderlik sifatlari baholandi. Olingan ma’lumotlarga ko‘ra, o‘g‘il bolalarda tashabbuskorlik, tezkor qaror qabul qilish va jamoani boshqarish kabi fazilatlar yuqori darajada namoyon bo‘lsa, qizlarda esa muloqotchanlik, tashkilotchilik, ijodiy yondashuv va muammolarga yechim topishda diplomatik yondashuv ustunligi kuzatildi.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, ta’lim jarayonida gender tengligini hisobga olish nafaqat o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga, balki butun sinf jamoasining ijtimoiy-psixologik muhitiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, liderlik ko‘nikmalarini shakllantirish bo‘yicha maxsus mashg‘ulotlar va guruhli topshiriqlarni tashkil etishda qizlar ham, o‘g‘il bolalar ham faol ishtirok etgan holda, bir-birining ijobiy jihatlarini to‘ldirib borgan. Natijada o‘quvchilarda o‘zaro hurmat, hamkorlik, teng imkoniyat va ijtimoiy mas’uliyatni his qilish kuchaygan. Shuningdek, o‘tkazilgan tahlillarda gender stereotiplari liderlik rivojlanishiga ma’lum darajada to‘sqinlik qilishi mumkinligi aniqlangan. Ayrim hollarda o‘quvchi qizlar o‘z fikrini erkin ifoda etishda sustroq bo‘lsa, o‘g‘il bolalar mas’uliyatni bo‘lishishda qiyinchilikka duch kelgan. Shu sababli pedagog tomonidan motivatsion yondashuv, psixologik qo‘llab-quvvatlash va ijobiy rag‘batlantirish usullarini qo‘llash tavsiya etiladi.

NATIJALAR

Tadqiqot jarayonida o‘tkazilgan so‘rovnoma, suhbat va kuzatuvlar asosida o‘quvchilarda liderlik fazilatlarining shakllanish darajasi hisob-kitob orqali tahlil qilindi. Umumiy hisobda 120 nafar o‘quvchi ishtirok etib, ulardan 60 nafari qizlar, 60 nafari o‘g‘il bolalar bo‘ldi. So‘rovnomalar natijalariga ko‘ra, o‘g‘il bolalarning 65 foizi

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

liderlik fazilatlarini faol namoyon qilgan bo‘lsa, qizlarda bu ko‘rsatkich 79 foizni tashkil etdi. Demak, qizlarda jamoaviy ishlarda mas’uliyatni o‘z zimmasiga olish, boshqalarni qo‘llab-quvvatlash va tashkilotchilik fazilatlari kuchliroq ekanligi aniqlandi.

Shuningdek, mustaqil qaror qabul qilish va tashabbus ko‘rsatishda o‘g‘il bolalar nisbatan faolroq bo‘lib, 58 foiz o‘g‘il bola bu borada yuqori ko‘rsatkichlarga ega bo‘ldi. Qizlarda esa ushbu ko‘rsatkich 47 foizni tashkil etdi. Bu esa liderlikning turli yo‘nalishlari jinsiy farqlar asosida rivojlanishini ko‘rsatadi. Ijodkorlik va innovatsion fikrlash ko‘nikmalari ham hisobga olindi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, qizlarning 73 foizi dars va sinfdan tashqari faoliyatda yangi g‘oyalar taklif qilgan bo‘lsa, o‘g‘il bolalarda bu ko‘rsatkich 69 foizni tashkil etdi. Bu raqamlar o‘quvchilar liderlik fazilatlarini shakllantirishda qizlar va o‘g‘il bolalarning o‘ziga xos kuchli tomonlari mavjudligini ko‘rsatadi. Umumiy hisob-kitoblarga asoslanib aytish mumkinki, o‘quvchilarning 72 foizida liderlik fazilatlari muntazam rivojlanayotgan bo‘lsa, 18 foizida bu sifatlar vaziyatga qarab namoyon bo‘lmoqda, qolgan 10 foizida esa liderlik fazilatlari yetarli darajada rivojlanmagan. Shu bois, lider pedagogning asosiy vazifalaridan biri – gender jihatlarni hisobga olgan holda har bir o‘quvchida individual yondashuv asosida liderlik ko‘nikmalarini shakllantirishdir.

XULOSA

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

O‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarda liderlik fazilatlarini shakllantirishda gender jihatlarni hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi. Qizlarda ko‘proq jamoaviylik, tashkilotchilik va mas’uliyatlilik kabi xususiyatlar yaqqolroq namoyon bo‘lsa, o‘g‘il bolalarda tashabbuskorlik, mustaqil qaror qabul qilish va muammoli vaziyatlarda tezkor yechim topish sifatlari ustunlik qildi. Bu esa har ikki jins vakillarining liderlik salohiyati turli yo‘nalishlarda rivojlanishini ko‘rsatadi.

Shuningdek, natijalar ta’lim jarayonida lider pedagogning yondashuv usullari gender xususiyatlarini inobatga olgan holda tashkil etilishi zarurligini ko‘rsatdi. Agar ta’lim jarayonida gender tenglikka amal qilinsa, o‘quvchilarda liderlik fazilatlarini yanada samarali shakllantirish mumkin bo‘ladi. Shu bilan birga, oilaviy qo‘llab-quvvatlash, maktabdagi psixologik muhit va sinfdan tashqari faoliyat ham o‘quvchilarning liderlik sifatlari rivojlanishida muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Umuman olganda, gender jihatlarini hisobga olgan holda o‘quvchilarda liderlik fazilatlarini shakllantirish ularning ijtimoiy faolligi, tashabbuskorligi va shaxsiy rivojlanishini ta’minlaydi hamda kelajakda jamiyatda faol, raqobatbardosh shaxs sifatida kamol topishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bass, B. M., & Riggio, R. E. (2006). Transformational leadership (2nd ed.). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
2. Coleman, M. (2011). Women at the top: Challenges, choices and change. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
3. Eagly, A. H., & Carli, L. L. (2007). Through the labyrinth: The truth about how women become leaders. Boston, MA: Harvard Business School Press.
4. Northouse, P. G. (2021). Leadership: Theory and practice (9th ed.). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
5. Özdemir, N., & Gültekin, Z. (2020). Gender and leadership in education: A comparative study. International Journal of Educational Research, 99, 101510. https://doi.org/10.1016/j.ijer.2019.101510

6. Rhee, E., & Sigler, T. H. (2015). Untangling the relationship between gender and leadership. Gender in Management: An International Journal, 30(2), 109–133. https://doi.org/10.1108/GM-09-2013-0104
7. Sattarova, M. (2024). O‘quvchilarda liderlik fazilatlarini shakllantirishda gender yondashuvning o‘rni. Pedagogika va psixologiya jurnali, 12(4), 45–52.

BO‘LAJAK TARIX FANI O‘QITUVCHILARINING KASBIY-IJODKORLIK QOBILIYATINI RAQAMLI TA’LIM TEXNOLOGIYALARI VOSITASIDA RIVOJLANTIRISHDA O‘QUV JARAYONINI AMALGA OSHIRISH SHAKLLARI

Muallif: Ziyoyeva Maxfuza Soataliyevna [1]
Affiliatsiya: O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti o‘qituvchisi [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17333221

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada bo‘lajak tarix fani o‘qituvchilarining kasbiy-ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirishda raqamli ta’lim texnologiyalarining ahamiyati va ularni o‘quv jarayonining turli shakllariga integratsiya qilish masalalari yoritilgan. Maqolada ma’ruza, seminar, amaliy, mustaqil, aralash hamda masofaviy ta’lim shakllarining mazmuni, ularning raqamli texnologiyalar bilan uyg‘unlashuvi va kasbiy-ijodkorlikni shakllantirishdagi o‘rni tahlil qilinadi. Shuningdek, rivojlangan xorijiy davlatlar tajribasi asosida aralash (blended learning) ta’limning afzalliklari va u orqali talabalarning mustaqil, tanqidiy hamda ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish yo‘llari ko‘rsatib o‘tilgan. Tadqiqot natijalari raqamli ta’lim muhitida tarix o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini samarali tashkil etish uchun metodik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: bo‘lajak tarix o‘qituvchisi, raqamli ta’lim texnologiyalari, kasbiy-ijodkorlik, aralash ta’lim, seminar, mustaqil ta’lim, ma’ruza, masofaviy o‘qitish, kreativlik, pedagogik innovatsiya.

KIRISH

2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasida 2026-yilga qadar o‘quv dasturlari va darsliklarni ilg‘or xorijiy tajriba asosida to‘la qayta ko‘rib chiqib, amalda joriy etish maqsad qilingan [2]. Ushbu strategiyadagi maqsadni amalga oshirish uchun oliy ta’lim tizimida zamonaviy axborot kommunikatsion texnologiyalardan foydalangan holda ayniqsa interaktiv pedagogik dasturiy vositalarning imkoniyatlaridan keng foydalanib, o‘quv adabiyotlarning elektron resurslarini yaratish bugungi kun uchun dolzarb masaladir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-son Farmonida ta’lim jarayoniga raqamli texnologiyalar va zamonaviy usullarni joriy etish bo‘yicha ta’lim yo‘nalishlari va mutaxassisliklarining o‘ziga xosligidan kelib chiqib, ta’lim jarayonida xalqaro miqyosda keng qo‘llaniladigan zamonaviy dasturiy mahsulotlardan foydalanishni rivojlantirish vazifasi qo‘yildi [3].

Asosiy qism

Zamonaviy raqamli axborot makonida bo‘lajak tarix fani o‘qituvchilarini tayyorlash jarayoni nafaqat bilim berishga, balki ularning kasbiy-ijodkorlik qobiliyatlarini shakllantirishga ham yo‘naltirilishi lozim. Bugungi kunda raqamli ta’lim texnologiyalari pedagogik faoliyatning innovatsion manbai sifatida qaralib, o‘quvchilarning mustaqil, kreativ va tanqidiy fikrlashini, axborotni izlab topish va uni

tahlil qilish ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qilmoqda. Ayniqsa, tarix fanining mazmuni o‘tmish va bugunni qiyosiy, tahliliy asosda anglashga undovchi xususiyati sababli, o‘quv jarayonida raqamli vositalar asosida ijodiy topshiriqlarni joriy etish orqali o‘qituvchi shaxsining intellektual va kasbiy salohiyatini yangi bosqichga ko‘tarish imkoniyati yaratiladi.

Raqamli ta’lim texnologiyalari vositasida bo‘lajak tarix fani o‘qituvchilarining kasbiy-ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirishda ma’ruza, seminar, amaliy, mustaqil ta’lim, aralash ta’lim, masofaviy ta’lim shakllari muhim o‘rin tutadi. Quyidagi jadvalda har bir ta’lim shaklining mazmuni, raqamli texnologiyalar bilan uyg‘unlashuvi va kasbiy-ijodkorlikka ta’siri yoritilgan:

1-jadval. Raqamli ta’lim texnologiyalari asosida bo‘lajak tarix fani o‘qituvchilarining kasbiy-ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirishda ta’lim shakllarining o‘rni

Ta’lim shakli	Mazmuni	Raqamli texnologiyalar bilan uyg‘unlashuvi	Kasbiy-ijodkorlikni rivojlantirishdagi o‘rni
Ma’ruza	Nazariy bilimlarni tizimli tarzda berishga yo‘naltirilgan dars shakli	Interaktiv taqdimotlar (PowerPoint, Prezi, Canva, Genially), video-ma’ruzalar, elektron platformalar, multimedia mahsulotlari	Tanqidiy fikrlash, tarixiy faktlarni tizimli tahlil qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi
Seminar	Muammo asosida bilimni mustaqil tahlil qilish va baham ko‘rish	Padlet, Google Jamboard, Miro, forumlar orqali guruhli muhokamalar, Kahoot!, Google form orqali interaktiv testlar bajarish	Mustaqil fikrlash, tarixiy hodisalarni ijodiy talqin qilish qobiliyatini oshiradi
Amaliy mashg‘ulot	Nazariy bilimlarni amalda qo‘llashga qaratilgan faol ta’lim shakli	Timeline JS, Canva, Quizlet, virtual muzeylar va xaritalar bilan ishlash	Ijodiy yondashuv, tarixiy materiallar asosida yangi ko‘rinishdagi kontent yaratish
Mustaqil ta’lim	Talabaning o‘z-o‘zini boshqaruvchi tarzda ta’lim olishi	LMS tizimlari, platformalar, video darslar, testlar, portfoliolar	O‘zini o‘zi rivojlantirish, ijodiy loyihalar ishlab chiqish ko‘nikmasi shakllanadi
Aralash ta’lim (Blended learning)	An’anaviy va raqamli ta’limning uyg‘unlashgan shakli	An’anaviy darslar, seminar, muhokamalar, videolar, elektron darsliklar, interaktiv testlar, LMS orqali topshiriqlar	Nazariy bilimlar bilan amaliy ko‘nikmalarni integratsiya qilish, shuningdek, talabalarning mustaqil ishlash qobiliyatini rivojlantiradi
Masofaviy ta’lim	Internet orqali ta’lim olish	Zoom, Microsoft Teams, YouTube darslar, interaktiv testlar, digital library	Mustaqil ishlash, ijodiy yechim topish, raqamli muhitda pedagogik yondashuvni o‘rganish

So‘nggi yillarda dunyo oliy o‘quv yurtlarida aralash ta’limga qiziqish tobora ortib bormoqda. Ayniqsa raqamli texnologiyalar rivojlangan davlatlar AQSh, Yaponiya, Germaniya va Singapur kabi davlatlarning ta’lim tizimiga aralash o‘qitish jarayoni jadallik bilan kirib kelmoqda. Rivojlangan xorijiy davlatlarning ish beruvchilari onlayn va aralash o‘qitish usulida ta’lim olgan talabalarni ko‘proq ishga olishar ekan. Chunki ular nafaqat kompyuter texnologiyalari bilan ishlashni yaxshi bilishar ekan, balki ularda mustaqil shug‘ullanish va hamkorlikda ishlash ko‘nikmalari kuchli rivojlangan bo‘lar ekan. Shu sababli ba’zi AQSh va Yevropa davlatlarida kollej va universitetlarni blended-learning tizimiga o‘tkazishga qiziqish tobora ortmoqda. Uning o‘ziga xosliklarini quyidagi venn diagrammasi orqali ko‘rib chiqamiz.

Aralash ta’lim tushunchasi nisbatan yangi bo‘lganligi sababli tadqiqotchilar tomonidan turlicha ta’rif berilgan. Aralash o‘qitish haqidagi eng sodda va tushunarli ta’rif Garrison va Vogan tomonidan taqdim etilgan bo‘lib, ularning fikricha aralash ta’lim – bu yuzma-yuz o‘tiladigan dars jarayonlari va onlayn ta’lim tajribalarini birlashtirishdir[4]. Boshqacha qilib aytganda onlayn va yuzma-yuz o‘qitishni birlastirgan aralash o‘rganishdir[5].

2020-yil 23-sentabrda qabul qilingan yangi tahrirdagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunda ta’lim sohasida hozirgi davrda amalga oshirilgan islohotlar o‘z aksini topdi va uzluksiz ta’limning barcha bosqichlari, jumladan oliy ta’lim tizimi zimmasiga jahon andozalariga mos, iste’molchilar talabiga javob beradigan, yuqori malakali raqobatbardosh kadrlar tayyorlashdek ulkan vazifa yuklatilgan. Ushbu Qonunning 16-moddasida masofaviy ta’lim shakli haqida: “Masofaviy ta’lim o‘quv rejalari va o‘quv dasturlariga muvofiq ta’lim oluvchilar tomonidan zarur bilim, malaka va ko‘nikmalarni axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda masofadan turib olishga qaratilgan” [1] deyiladi.

Masofaviy ta’lim–masofadan turib o‘quv axborotlarini almashuvchi vositalarga asoslangan, o‘qituvchi maxsus axborot muhit yordamida, aholining barcha qatlamlari va chet ellik ta‘lim oluvchilarga ta‘lim xizmatlarini ko‘rsatuvchi ta‘lim majmuidir [6].

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Xulosa qilib aytganda, raqamli ta’lim texnologiyalarini o‘quv jarayoniga tatbiq etish bo‘lajak tarix fani o‘qituvchilarining kasbiy-ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday texnologiyalar ta’limning barcha shakllarida — ma’ruza, seminar, amaliy, mustaqil, aralash va masofaviy o‘qitishda — samaradorlikni oshiradi, talabalarni mustaqil fikrlashga, ijodiy yondashuvga va zamonaviy raqamli vositalardan unumli foydalanishga o‘rgatadi. Natijada, talabalarda tarixiy tafakkur, tahliliy fikrlash va innovatsion pedagogik kompetensiyalar shakllanib, ular raqamli muhitda samarali ishlay oladigan, kasbiy va ijodiy salohiyati yuqori bo‘lgan mutaxassis sifatida yetishib chiqadilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrdagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘RQ-637-son Qonuni. https://lex.uz/docs/-5013007
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026-yillarga mo‘jallangan yangi O‘zbeksitonning taraqqiyot strategiyasi” PF-60 sonli Farmoni. https://lex.uz/docs/-5841063
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-son Farmoni. T.: 2019, 8 oktabr. https://lex.uz/ru/docs/-4545884
4. D.R.Garrison & D.Vaughan. Blended Learning in Higher Education: Framework, Principles, and Guidelens. John Wiley & Sons 2008.
5. G.Bank & Ch. Graham. The Handbook of Blended Learning: Global Perspectives, Local Desegn. Johhn Wiley. 2012.
6. Umarov B. Masofaviy ta’lim va undan foydalanish. YANGI O‘ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI. Volume 1 Issue 4. 01.12.2024.https://phoenixpublication.net/index.php/TTVAL/article/view/484/44

ENHANCING THE RESEARCH COMPETENCIES OF FUTURE PHYSICS TEACHERS THROUGH SOLVING OLYMPIAD PROBLEMS

Authors: [1]Zulkarshyn P., [2]Skakov M.K., [3]Nurizinova M.M.
Affiliation: [1]PhD-student, Sarsen Amanzholov East Kazakhstan University (Kazakhstan, Ust-Kamenogorsk), [2]Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor Sarsen Amanzholov East Kazakhstan University (Kazakhstan, Ust-Kamenogorsk), [1]PhD., Sarsen Amanzholov East Kazakhstan University (Kazakhstan, Ust-Kamenogorsk).
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17333265

ABSTRACT

This article explores the potential of Olympiad tasks as a tool for developing research competencies in future physics teachers. Contemporary educational standards emphasize not only deep subject knowledge but also the ability to foster students' research, critical, and creative thinking skills. Nevertheless, an analysis of teacher education programs shows that Olympiad tasks receive insufficient attention, which restricts opportunities for effective training. To address this gap, a survey was conducted among students, undergraduates, doctoral candidates, and practicing physics teachers. The findings reveal a generally low level of knowledge and skills related to solving Olympiad problems. Based on these results, the study proposes practical recommendations for integrating Olympiad tasks into the educational process. These include developing methodological approaches for their application, conducting experimental testing, and preparing guidelines for teachers. Such integration can enhance the quality of teacher training and contribute to the formation of essential research competencies.

Keywords: olympiad tasks, research competencies, training of physics teachers, pedagogical education, methods of teaching physics.

INTRODUCTION

As you know, in the modern world, where science and technology are developing at an incredible rate, education is facing new challenges. Physics teachers, as key figures in shaping students' scientific worldview, should not only have deep subject knowledge, but also be able to apply it in non-standard situations, as well as develop students' research skills. However, the training of future teachers is often limited to the transfer of theoretical knowledge and teaching methods, which does not meet modern requirements for teachers' professional competencies.

Modern educational standards emphasize the formation of universal learning activities among students, including the ability to analyze, hypothesize, conduct experiments and solve complex problems. A physics teacher, as a mentor and guide to the world of science, must have these skills himself in order to effectively teach students. However, an analysis of existing teacher training programs shows that the development of research competencies among future physics teachers remains insufficiently developed.

Research competencies include: the ability to set research goals and objectives; the ability to put forward and test hypotheses; skills in data analysis and interpretation of results; the ability to apply theoretical knowledge to solve practical problems. These competencies are necessary not only for scientific activity, but also for effective teaching. A teacher with such skills can better motivate students, involve them in research projects, and develop their interest in physics as a science.

Many researchers have dealt with the issues of scientific research competencies of future teachers, in particular physics, at different times. V.A. Belyanina, A.B. Usova, O.V. Fedina, E.A. Yaburova are devoted to the formation of educational research activities in physics [1, 2, 3, 4].

It should be noted the works of A.E. Abylkasymova, Sh.T. Taubayeva, N.D. Khmel, in which research educational activity is considered as the 8th factor in the fundamentalization of teacher training for professional activity [5, 6, 7, 8].

The works of foreign researchers Thacker, I., Seyranian, V., Madva, A., Duong, N. T., & Beardsley, P. [9] are devoted to studying the role of online learning in supporting social connectedness and engagement of STEM students, including future physics teachers, emphasizing the importance of interactive methods and feedback for the development of their research competencies.

Anisimova, T. I., Sabirova, F. M., & Shatunova, O. V. [10] in their research studied the formation of design and research competencies within STEAM education, offering methods that integrate science, technology, engineering, art and mathematics for the effective development of research skills.

The article by Wen, X., & Korsun, I. [11] is devoted to demonstrating the possibilities of using physical tasks to form the research competence of future physics teachers using the example of the general physics course "Optics". The authors substantiate the expediency of using research tasks that allow deeper disclosure of the decision process in accordance with the methodology of scientific research, including the formulation of hypotheses, their justification and proof in the course of independent work.

The article by A. Akzholova discusses the organizational and pedagogical conditions for the development of research competencies of future physics teachers through laboratory classes. The author offers recommendations for improving the content and methodology of laboratory classes to increase the effectiveness of this process.

At the same time, it must be admitted that little attention is paid to the development and application of Olympiad tasks as a means of forming the professional competencies of future physics teachers both in the practical activities of pedagogical universities and in the specialized literature. Olympiad tasks have a significant potential for developing students' analytical, creative and research thinking, as well as for deepening their subject knowledge and methodological skills. However, their systematic use in the educational process of pedagogical universities remains insufficiently studied and implemented.

We can see it in the research work on attracting students to the production of non-standard and Olympic problems. The Balta & Asikainen [12] study compared the approaches and achievements of Olympiad winners and ordinary students in solving difficult dynamics problems. It was found that the Olympians, through logical thinking and in-depth analysis of problems, found more effective solutions than

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

ordinary students. The study emphasizes the importance of effective methods in teaching physics and the need to develop critical thinking.

Yatsura et al. [13], considering the importance of solving school Olympiad tasks in the professional training of future physics teachers, Drobin, A. The article [14] discusses the methodological features of the distance conduct of the student Olympiad in physics. The author analyzes the advantages and possibilities of such a format, offering effective methods for organizing the Olympiad in a virtual format.

The Hanáková [15] study states that the effectiveness of the evaluation systems used in physics Olympiads is analyzed taking into account the complexity of physics and mathematics, while the Valisheva, Krutova, & Amantaeva [16] Study examines the role of solving problems of physics Olympiads in the formation of cognitive independence of schoolchildren.

P.S. Tikhonov's article considers new approaches aimed at improving students ' skills in solving experimental Olympic problems in courses of professional development of physics teachers. In conclusion, the author notes the need for further research in this direction.

Many of the above and other studies are focused on the methodology of teaching schoolchildren to solve physical problems, and the training of teachers who teach them is neglected. Diagnostic studies have shown that students in higher education are not enough for future physics teachers to master the method of solving Olympic problems. In connection with the above, the purpose of this work is to explore the potential of using Olympiad tasks as a means of forming the research competencies of future physics teachers.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

MATERIALS AND METHODS

To achieve this goal, the available educational programs of universities - the Sarsen Amanzholov East Kazakhstan University and the Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University - served as a material. A survey was conducted among students of 2-3 courses, undergraduates, doctoral students of the Physics Department, as well as among schoolchildren and physics teachers of the city of Ust-Kamenogorsk.

The following classical methods were used in the qualification study in this work [17]:

- theoretical methods: analysis of literature on tribology and methodology;
- practical methods: questionnaire (survey);
- methods of data processing and interpretation.

Thus, the leading research method at this stage was a questionnaire (survey), which made it possible to assess the level of knowledge, skills and competencies of each participant in the study (students, teachers and school teachers) with a certain probability. This method provided an opportunity to collect quantitative and qualitative data that can be used to analyze the current state of training for future physics teachers, as well as to assess the potential of using Olympiad tasks in the educational process.

RESULTS

163 people took part in the survey (Table 1). The survey was uploaded to Google disk according to the link provided on the social network https://docs.google.com/forms he answered.

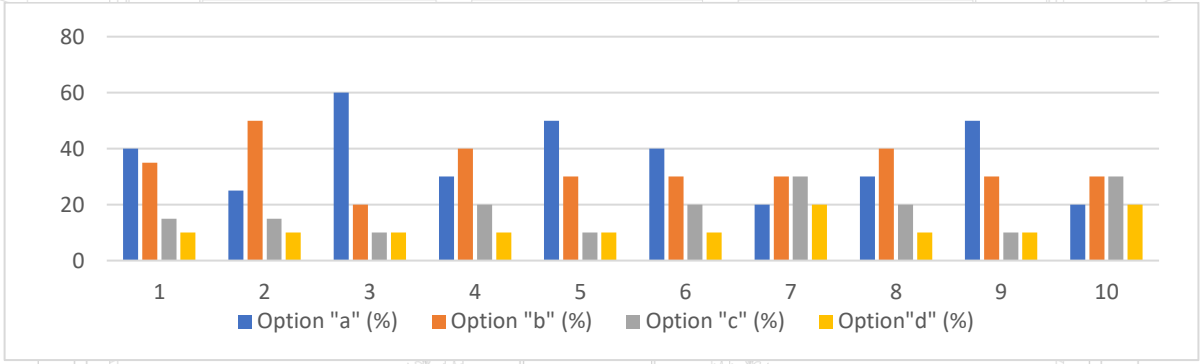
Table 1- Survey participants

Name of the institution	Educational program	Type of training	Number of students
Sarsen Amanzholov East Kazakhstan University	6B01502 - Physics	Bachelor's degree	20
	7M01502 - Physics	Master's students	28
	8D01502 - Physics	Doctoral studies	6
Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University	6B01502 - Physics	Bachelor's degree	50
	7M01502 - Physics	Master's students	25
	8D01502 - Physics	Doctoral studies	6
Ust-Kamenogorsk city schools (5 schools)	Subject "Physics"	Teachers and students	28

In the course of the formation of practical working skills and solving physical Olympiad problems, 10 questions were asked to determine the level of research qualifications, the level of knowledge of the information necessary for the future profession (Fig. 1, 3, 5).

In the questionnaire, when answering some questions, along with choosing from the suggested answers, participants were given the opportunity to express their opinions. The answer involved choosing several options. The table also shows the percentage of responses selected by the survey participants.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

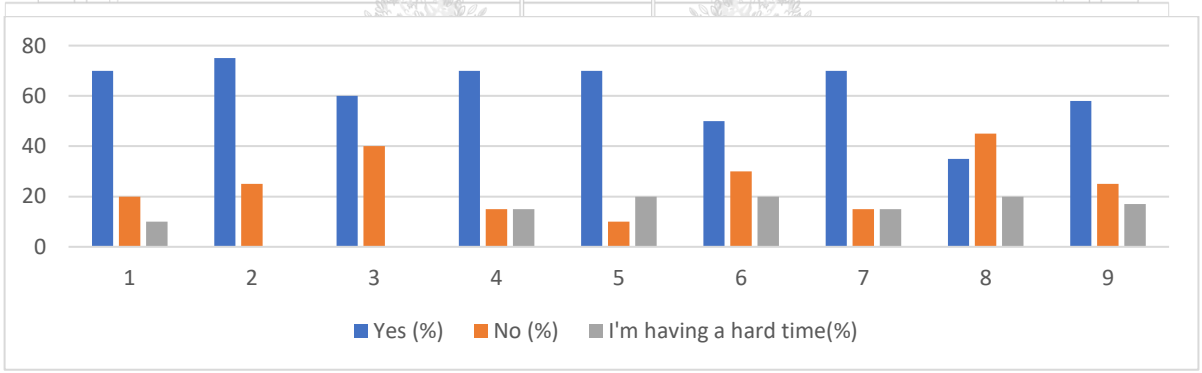

Figure 1 – Diagram of survey results No. 1 / Figure 2 – Diagram of survey results No. 2

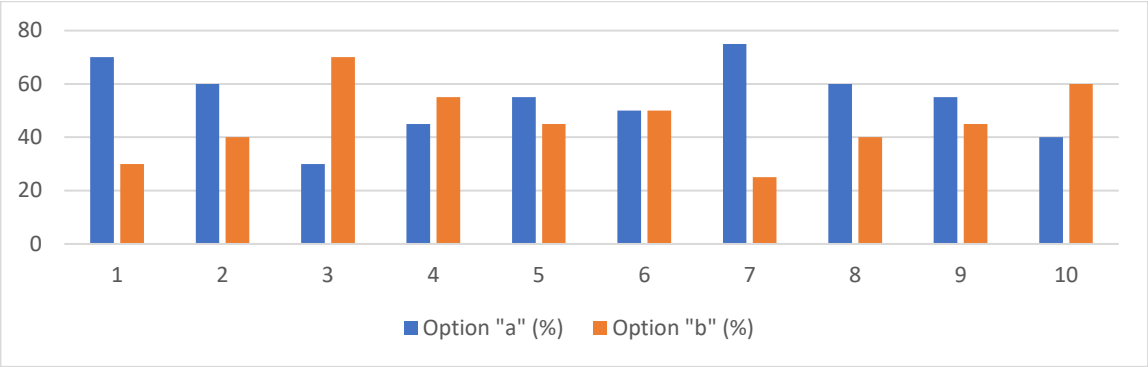

Figure 5 – Diagram of survey results No. 3

The analysis of the questionnaires revealed both the advantages and disadvantages of using Olympiad tasks in teaching physics.

Table 1 – Summary results of the questionnaire on Olympiad problems in physics

The positive aspects	Negative aspects
1. Olympiad tasks develop non-standard thinking and a creative approach to solving problems.	1. Insufficient knowledge of concepts related to Olympiad tasks (for example, "non-standard task", "physical modeling").
2. Solving Olympiad problems increases interest in the in-depth study of physics.	2. Insufficient amount of time to solve Olympiad tasks in the educational process.
3. Olympiad tasks help to better understand the fundamental laws of physics and their application.	3. Insufficient development of teaching methods for solving Olympiad problems.
4. They develop skills in analysis, logical thinking, and the application of physical laws.	4. Insufficient knowledge of the mathematical apparatus necessary to solve Olympiad problems.
5. Participation in Olympiads increases motivation to study physics and scientific activities.	5. Insufficient number of teaching aids and teaching materials on Olympiad tasks.
6. Olympiad tasks contribute to the development of independent work and research skills.	6. Difficulties in assessing knowledge and skills acquired while solving Olympiad tasks.
7. Teachers who prepare students for Olympiads deepen their professional skills and knowledge.	7. Insufficient teacher training for learning how to solve Olympiad problems.
8. Olympiad tasks develop physical intuition and the ability to apply knowledge in new situations.	8. Insufficient attention to Olympiad tasks in the school curriculum.
9. Solving Olympiad tasks helps you better prepare for exams and further education.	9. Insufficient availability of resources (tasks, literature, courses) for preparation for Olympiads.
10. Olympiad tasks contribute to the development of scientific thinking and interest in research.	10. Insufficient support and motivation from the school and parents to participate in the Olympiads.

The analysis of the results shows that Olympiad tasks develop non-standard thinking, motivation and professional skills of teachers, but lack of time, methodological support and educational materials, as well as difficulties in applying mathematical and physical apparatus create problems for students and teachers.

CONCLUSION

Olympiad tasks can be a powerful tool to overcome these limitations. Their use in the training of future physics teachers will allow students to develop critical and

creative thinking skills; teach them how to apply theoretical knowledge in non-standard situations; develop the ability to set and solve research problems. In addition, working with Olympiad tasks will help future teachers better understand how to motivate students, develop their interest in physics, and prepare them to participate in Olympiads and scientific competitions. The formation of research competencies among future physics teachers has not only educational, but also social significance. Teachers with such competencies can: to contribute to improving the quality of physics and mathematics education; to prepare students to participate in scientific projects and Olympiads; to educate a new generation of scientists and engineers capable of solving global problems.

Thus, the development of a methodology for using Olympiad tasks to form the research competencies of future physics teachers is an urgent and sought-after task that can make a significant contribution to the development of modern education.

The relevance of the topic is due to the need to modernize the training of future physics teachers in a rapidly changing educational landscape. The use of Olympiad tasks as a means of forming research competencies opens up new opportunities for improving the quality of teacher education and training teachers who are able to effectively solve professional tasks and foster students' interest in science. The development and implementation of an appropriate methodology can be an important step in achieving these goals.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Thus, the analysis of the level of formation of future specialists' ideas about the role of solving Olympiad tasks as a means of forming the research competencies of future physics teachers allows us to state that there is a low level of knowledge and skills related to the development and application of Olympiad tasks in the educational process. This indicates the need for more active implementation of such tasks in the methodological training of future teachers to develop their research potential and professional skills.

To increase the level of competence of future physics teachers in Olympiad tasks, it is recommended to solve the following tasks:

- to provide in the educational program additional study of "Physics of the Olympic Games solving problems ";
- to develop a methodology for using Olympiad tasks in the educational process of pedagogical universities for the formation of research competencies;
- experimentally verify the effectiveness of the proposed methodology in a real learning process;
- to develop practical recommendations for teachers of pedagogical universities on the implementation of Olympiad tasks in the training of future physics teachers.

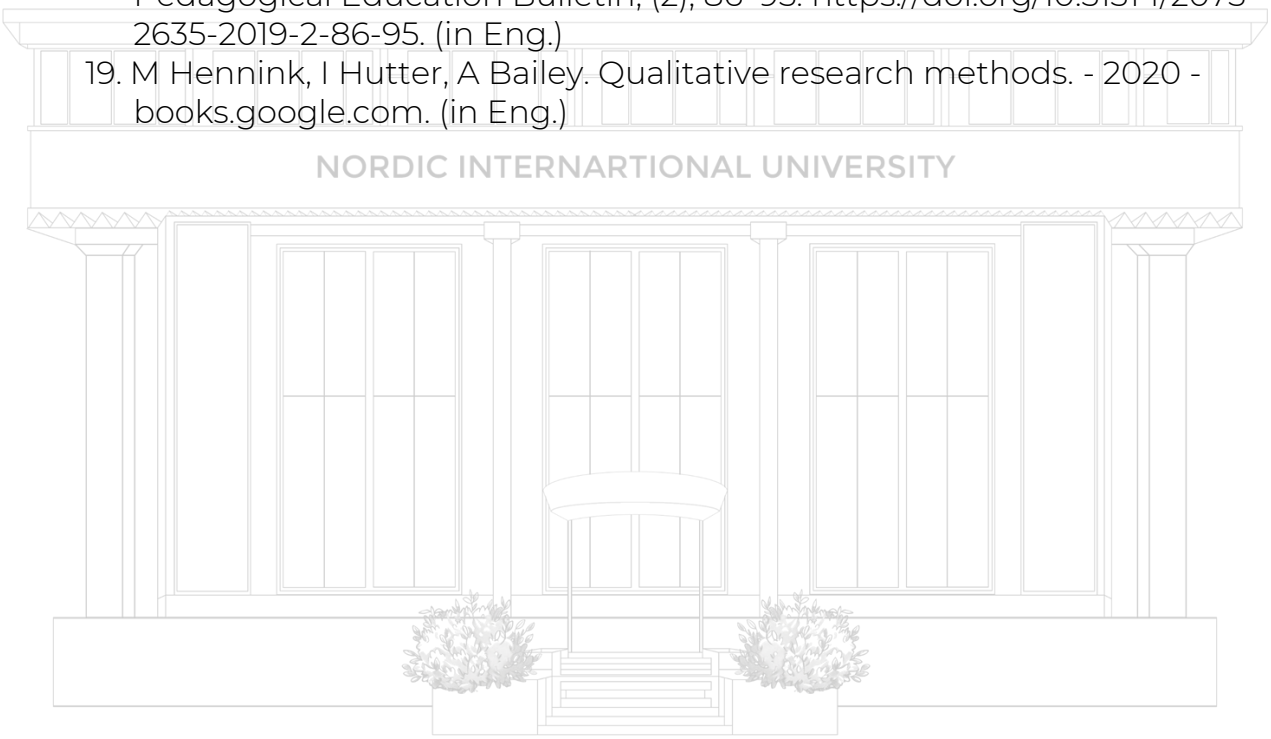
REFERENCES

1. Kasymova A. A., Kafizova G. M., Kozhabaeva Zн.E. formation of research competence of future physics teachers using Case technology. Journal "Bulletin of abylai Khan Kazguu", series "Pedagogical Sciences" volume 66 No. 3 (2022). https://doi.org/10.48371/PEDS.2022.66.3.009. (in Kaz.)
2. Belyanin V.A. Methodological system for the formation of the future teacher's research competence in the study of physics. – dissertation of the Doctor of Pedagogical Sciences: 13.00,02 – Moscow, 2012. – 499 p. 95. (in Russ.)

3. Usova A.V. Formation of educational and cognitive skills in the process of studying subjects of the natural cycle// Physics, No. 16, 2006. https://fiz.1sept.ru/article.php?ID=200601602. (in Russ.)
4. Fedina O.V. Formation of research competencies of physics students in the framework of laboratory practice: dissertation. ... Candidate of Pedagogical Sciences: 13.00.08. – Ryazan, 2011. – 240 p. (in Russ.)
5. Yaburova E.A. Tasks with practical content as a means of implementing practice-oriented teaching in physics [Electronic resource]: Dissertation of the Candidate of Pedagogical Sciences: 13.00.02. – Yekaterinburg: RGB, 2006. - (From the collections of the Russian State Library). (in Russ.)
6. Abylkasymova A.E. Formation of cognitive independence of students of mathematics in the system of methodological training at the university: dis. ... doctor of pedagogical sciences: 13.00.02. Almaty, 1995. 309 p. (in Russ.)
7. Taubaeva Sh.T. A new paradigm of education as a guide in the teacher's understanding of his research culture. // Continuing education: status, problems and prospects. Pavlodar, S. Toraigyrov Moscow State University, 2007. pp. 19-24. (in Russ.)
8. Taubaeva S.T. The research culture of the teacher. Almaty: Alem, 2000. – 370 pages. (in Russ.)
9. Khmel N.D. Theoretical foundations of teacher training. Almaty: Gylym, 1998. 320 p. (in Russ.)
10. Thacker, I., Seyranian, V., Madva, A., Duong, N. T., & Beardsley, P. (2022). Social Connectedness in Physical Isolation: Online Teaching Practices That Support Under-Represented Undergraduate Students' Feelings of Belonging and Engagement in STEM. Education Sciences, 12(2). https://doi.org/10.3390/educsci12020061. (in Eng.)
11. Anisimova, T. I., Sabirova, F. M., & Shatunova, O. V. (2020). Formation of design and research competencies in future teachers in the framework of STEAM education. International Journal of Emerging Technologies in Learning, 15(2), 204–217. https://doi.org/10.3991/ijet.v15i02.11537. (in Eng.)
12. Wen, X., & Korsun, I. (2022). The formation of research competency of future physics teachers in the process of solving physics tasks. Collection of Scientific Papers Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University Pedagogical Series, 28, 129–133. https://doi.org/10.32626/2307-4507.2022-28.129-133. (in Eng.)
13. Akzholova, A. (2020). Organizational and pedagogical conditions for development of research competency of future physics teachers at laboratory lessons. BULLETIN Series of Physics & Mathematical Sciences, 71(3), 104–110. https://doi.org/10.51889/2020-3.1728-7901.14. (in Eng.)
14. Balta, N., & Asikainen, M. A. (2019). A comparison of Olympians' and regular students' approaches and successes in solving counterintuitive dynamics problems. International Journal of Science Education, 41(12), 1644–1666. https://doi.org/10.1080/09500693.2019.1624990221. (in Eng.)
15. Yatsura, M., Gamarnyk, A., Bezhenar, A., Tadeush, O., & Yemelyanova, D. (2021). Solving school Olympiad problems as a means of quality profession-oriented training of future Physics teachers. Scientific Bulletin of South Ukrainian National Pedagogical University Named after K D

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Ushynsky, 2021(2 (135)), 60–67. https://doi.org/10.24195/2617-6688-2021-2-8. (in Eng.)
16. Hanáková, M. (2018). The complexity of physics and mathematics in analysis for (more) suitable assessment in physics olympiad. In EDULEARN18 Proceedings (Vol. 1, pp. 7685–7692). IATED. https://doi.org/10.21125/edulearn.2018.1788. (in Eng.)
17. Valisheva, A. G., Krutova, I. A., & Amantaeva, L. S. (2020). Solution of olympiad problems in physics as a means of forming the cognitive independence of schools. Современные Проблемы Науки и Образования (Modern Problems of Science and Education), (№6 2020), 45–45. https://doi.org/10.17513/spno.30314. (in Eng.)
18. Tikhonov, P. S. (2021). New approaches in physics teachers' professional development courses designed for improvement of the students' experimental olympiad tasks solving skills. Moscow University Pedagogical Education Bulletin, (2), 86–95. https://doi.org/10.51314/2073-2635-2019-2-86-95. (in Eng.)
19. M Hennink, I Hutter, A Bailey. Qualitative research methods. - 2020 - books.google.com. (in Eng.)

ФОРМИРОВАНИЕ ПАМЯТИ И МЫШЛЕНИЯ КАК ОСНОВЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА-ЛЕКТОРА

Автор: Азаматова Нодира Байитовна [1]
Аффилиация: Старший преподаватель русского языка кафедры «Иностранных языков» Международного университета Нордик [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17333354

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается проблема формирования памяти и мышления как базовых когнитивных процессов, определяющих профессиональную компетентность будущего педагога-лектора. Актуальность темы обусловлена возрастающими требованиями к качеству подготовки педагогических кадров, а также необходимостью развития у студентов педагогических вузов навыков публичного выступления. В работе показано, что память обеспечивает сохранение и воспроизведение знаний, а мышление — анализ, структурирование и аргументацию материала. Приведены методы формирования когнитивных процессов: активные формы обучения, мнемотехнические приёмы, проектная деятельность и имитация лекторской практики. Подчёркивается взаимосвязь памяти и мышления с профессиональной компетентностью педагога.

Ключевые слова: память; мышление; когнитивные процессы; профессиональная компетентность; педагог-лектор; лекторская подготовка; педагогическое образование; развитие когнитивных способностей; формирование профессиональных навыков; психолого-педагогические условия; умственное развитие; образовательный процесс.

ВВЕДЕНИЕ

Современные преобразования в системе высшего педагогического образования ставят перед вузами задачу подготовки конкурентоспособных специалистов, обладающих высокой профессиональной культурой и компетентностью. В условиях роста требований к качеству образования и необходимости формирования у студентов навыков публичного выступления особое значение приобретает совершенствование лекторской подготовки будущих педагогов.

Одним из ключевых факторов, определяющих успешность лекторской деятельности, является уровень развития памяти и мышления. Память обеспечивает усвоение и воспроизведение знаний, формирует основу профессионального опыта и позволяет педагогу свободно оперировать материалом в процессе изложения [10, с. 145]. Мышление, в свою очередь, определяет способность анализировать педагогические ситуации, строить логические выводы, разрабатывать аргументацию и выстраивать структуру лекции [12, с. 210]. Гармоничное развитие данных когнитивных процессов

создаёт фундамент для становления профессиональной компетентности будущего педагога-лектора.

Актуальность исследования обусловлена тем, что в условиях стремительных изменений информационной среды, появления новых образовательных технологий и возрастания роли цифровых платформ современный педагог должен обладать не только знаниями в своей области, но и высоким уровнем когнитивной гибкости. Умение концентрировать внимание, структурировать большие массивы информации, быстро принимать решения и выстраивать логически последовательную речь напрямую связано с качеством памяти и мышления [11, с. 88–90; 14, с. 220–225].

Цель статьи – определить значение памяти и мышления в процессе формирования профессиональной компетентности будущего педагога-лектора и обозначить методы их целенаправленного развития в системе педагогического образования.

Для достижения цели предполагается решить следующие задачи:
– раскрыть роль памяти в формировании лекторских навыков;
– показать значение мышления как инструмента профессионального роста;
– определить методы и приёмы, способствующие развитию когнитивных процессов у студентов;
– обосновать связь между развитием памяти, мышления и профессиональной компетентности будущего педагога.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Роль памяти в профессиональной деятельности педагога-лектора

Память выступает основой для усвоения учебного материала, его воспроизведения и систематизации. В условиях лекторской деятельности именно память позволяет педагогу удерживать большой объём информации и представлять её в доступной форме для студентов. По мнению Л.С. Выготского, развитие памяти неразрывно связано с формированием высших психических функций, которые обеспечивают обучение и воспитание [10, с. 145].

Современные исследователи выделяют несколько направлений развития памяти у студентов: использование мнемотехнических приёмов, систематизация знаний в виде схем и таблиц, активное повторение и включение материала в практическую деятельность [11, с. 120–122]. Эти подходы способствуют формированию прочной базы знаний и повышению уверенности при публичных выступлениях.

Значение мышления для формирования профессиональной компетентности. Мышление будущего педагога-лектора является тем инструментом, который позволяет не только усваивать знания, но и применять их в педагогической практике. В структуре профессиональной компетентности особое место занимает логическое и критическое мышление. Оно необходимо для анализа педагогических ситуаций, аргументации, планирования и прогнозирования результатов обучения [12, с. 210].

Развитое мышление позволяет педагогу-лектору выстраивать лекционный материал последовательно, выделять главное, строить рассуждения и вовлекать студентов в процесс познания. По мнению С.Л. Рубинштейна, мышление формируется в деятельности и проявляется в способности находить новые решения, что особенно важно для лектора [13, с. 135].

Взаимосвязь памяти и мышления.Память и мышление функционируют во взаимосвязи: процесс запоминания всегда включает элементы анализа и осмысления, а мышление опирается на знания, хранящиеся в памяти. Поэтому их развитие должно носить комплексный характер. Успешный педагог-лектор демонстрирует не только хороший объём памяти, но и гибкость мышления, умение обобщать, сопоставлять и делать выводы [14, с. 220–225].

МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Для подтверждения гипотезы о значимости памяти и мышления в формировании профессиональной компетентности будущего педагога-лектора были использованы следующие методы:

1. Теоретический анализ литературы по педагогике и психологии (Выготский, Леонтьев, Anderson и др.) [10, с. 145; 12, p. 110–115].
2. Сравнительно-сопоставительный метод, позволивший выявить особенности когнитивного развития студентов [12, с. 220].
3. Педагогическое наблюдение в процессе лекционных занятий студентов [14, с. 228].
4. Анкетирование и беседа со студентами о трудностях подготовки к лекции [15, с. 182].

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Педагогический эксперимент, включавший моделирование лекций с использованием мнемотехники и логических схем [11, с. 120–122].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведённое исследование позволяет сделать вывод, что память и мышление являются важнейшими психическими процессами, определяющими успешность профессиональной подготовки будущего педагога-лектора. Развитие памяти обеспечивает сохранение и воспроизведение учебного материала, а мышление способствует логическому построению лекций и поиску новых педагогических решений [10, с. 145; 4, с. 135].

Формирование когнитивных процессов у студентов возможно при использовании активных методов обучения, проектной деятельности и моделирования лекционных практик. Эти подходы не только повышают когнитивную активность студентов, но и способствуют укреплению их профессиональной уверенности [14, с. 220–225].

Практическая значимость работы состоит в том, что предложенные методы могут быть интегрированы в образовательный процесс педагогических вузов, обеспечивая высокий уровень подготовки будущих педагогов-лекторов.

Таким образом, формирование памяти и мышления как основы профессиональной компетентности будущего педагога-лектора является важным направлением педагогической подготовки, обеспечивающим эффективность образовательного процесса [16, p. 115].

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Azamatova, N. (2025). Теоретические аспекты формирования у студентов педагогического мышления. Nordic_Press, 7(0007).
2. Азаматова. Н. Современная лекция в вузе: баланс между обучением и воспитанием.T: Nordic_Press Том 8 № 0008 (2025):"Ta’lim sifatini

oshirishda tilshunoslic, xorigiy til va adabiyotini o‘qitishning zamonaviy metodik yondoshlari".
3. Азаматова, Н. Б. (2025). Социально-психологические аспекты лекционный деятельности. In INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE “TRENDS OF MODERN SCIENCE AND PRACTICE (Vol. 1, No. 2, pp. 55-60).
4. Azamatova, N. (2025). Формирование лекторской компетентности у студентов педагогических вузов. Nordic_Press, 7(0007).
5. Azamatova, N. (2025). Современные подходы к лекторской подготовке студентов педагогических вузов: методы, технологии и перспективы. Nordic_Press, 7(0007).
6. Азаматова.Н. Методика формирования преподавательских компетенций у студентов педагогических вузов.Т:,SHOKH LIBRARY, 2025
7. Азаматова.Н. Совершенствование профессиональной лекторской подготовки будущих учителей через культуру речи. Т:.Международная конференция академических наук, 2025
8. Azamatova, N. (2024). SPEECH MEANS OF LECTURER MASTERY. Nordic_Press, 3(0003).
9. Азаматова.Н.Современные подходы к лекторской подготовке студентов педагогических вузов: методы, технологии и перспективы. Nordic_Press, 2025.
10. Выготский Л.С. Психология развития человека. – М.: Смысл, 2005. – 480 с. – С. 145.
11. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Смысл, 2001. – 304 с. – С. 120–122.
12. Anderson J.R. Cognitive Psychology and Its Implications. – New York: Worth Publishers, 2010. – 400 p. – P. 210, 220.
13. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер, 2002. – 720 с. – С. 135.
14. Петровский А.В. Психология развития и обучения. – М.: Академия, 2007. – 350 с. – С. 220–228.
15. Немов Р.С. Психология образования. – М.: Владос, 2012. – 640 с. – С. 178–182.
16. Neisser U. Cognitive Psychology. – New York: Psychology Press, 2014. – 300 p. – P. 110–115.
17. Саримсакова, Г. М. (2023). Направление сравнительно-сопоставительного языкознания в Узбекистане. Вестник науки, 2(3 (60)), 205-213.
18. Саримсакова, Г. М. (2021). Роль современного русского языка в обогащении культуры межнационального общения. Наука и образование сегодня, (2 (61)), 54-55.
19. Chernova, N. (2024). Проблематика изучения эмоций на фразеологическом уровне. Nordic_Press, 2(0002).

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

ВНЕДРЕНИЕ ЦИФРОВЫХ ПЛАТФОРМ КАК ЭЛЕМЕНТ СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ КАЧЕСТВОМ ОБУЧЕНИЯ

Автор: Рушана Алиакбарова [1]
Аффилиация: базовый докторант 2-курса Международного университета Нордик [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17333527

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются особенности внедрения цифровых платформ в образовательную систему как инструмента стратегического управления качеством обучения. Подчеркивается, что цифровизация образовательного процесса не сводится к технической модернизации, а представляет собой комплексную управленческую задачу, включающую планирование, мониторинг и оценку результатов. В качестве методологической основы использованы принципы стратегического менеджмента, теории качества и современные подходы к управлению изменениями. Проведён анализ примеров интеграции цифровых платформ в образовательную практику с выделением факторов, влияющих на эффективность их использования. Результаты исследования подтверждают, что цифровые платформы могут стать устойчивым элементом стратегического управления, если их внедрение сопровождается развитием компетенций педагогов, адаптацией организационной структуры и созданием системы обратной связи.

Ключевые слова: цифровые платформы, стратегический менеджмент, качество обучения, управление образованием, инновации.

ВВЕДЕНИЕ

Современное образование переживает этап глубокой трансформации, вызванной не только глобальными процессами цифровизации, но и изменением социально-экономических условий, усилением международной конкуренции и необходимостью подготовки специалистов нового типа. Образовательные учреждения вынуждены искать пути, позволяющие одновременно повышать качество обучения, обеспечивать доступность знаний и адаптироваться к вызовам информационного общества.

Цифровые технологии становятся важнейшим инструментом этого процесса, однако их внедрение нельзя рассматривать исключительно как техническую модернизацию. На первый план выходит управленческий аспект: каким образом использование цифровых платформ может быть встроено в систему стратегического менеджмента образования. От правильного ответа на этот вопрос зависит эффективность проводимых реформ и способность образовательной системы не только реагировать на вызовы, но и формировать собственную траекторию развития.

Особое значение цифровые платформы приобретают в условиях Узбекистана, где в последние годы проводится масштабная политика

модернизации образовательной сферы. Наряду с обновлением учебных программ и инфраструктуры особое внимание уделяется внедрению цифровых решений, которые позволяют создать единую образовательную экосистему. Тем не менее процесс цифровизации здесь сталкивается с рядом проблем: от недостатка цифровых компетенций у педагогов до отсутствия устойчивых механизмов стратегического мониторинга качества обучения.

Международный опыт показывает, что страны, сумевшие встроить цифровизацию в систему стратегического управления, добились значительных результатов в повышении качества образования. Примеры Финляндии, Эстонии, Южной Кореи свидетельствуют о том, что цифровые платформы становятся не только средством организации учебного процесса, но и инструментом долгосрочного планирования, мониторинга и оценки образовательных результатов.

Именно поэтому исследование внедрения цифровых платформ как элемента стратегического управления качеством обучения является актуальной научной задачей. Его решение позволит определить перспективные направления модернизации национальной системы образования, выявить лучшие практики и адаптировать их к местным условиям.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Основная часть

Методология исследования опирается на принципы стратегического менеджмента качества и системного подхода в управлении образованием. В рамках анализа использованы как международные источники (отчёты OECD, UNESCO, European Commission), так и эмпирические данные, собранные в Узбекистане в ходе опроса среди школьников. Такой подход позволяет сопоставить глобальные практики внедрения цифровых платформ с национальными особенностями и сделать выводы о перспективах их стратегического использования.

В международной практике можно выделить несколько направлений успешной интеграции цифровых платформ в образовательную систему. Одним из ярких примеров является Финляндия, где уже более десяти лет действует централизованная система цифровых дневников и коммуникационных сервисов. Платформа Wilma объединяет все ключевые процессы: взаимодействие родителей и учителей, фиксацию успеваемости, индивидуальные образовательные траектории и систему обратной связи. Этот опыт показывает, что цифровизация становится устойчивой лишь тогда, когда платформа интегрируется в стратегию развития образования на национальном уровне, а не рассматривается как вспомогательный инструмент.

Эстония также демонстрирует высокую эффективность цифровой трансформации. Платформа eKool обеспечивает прозрачность учебного процесса и охватывает практически всех участников системы образования страны. Важно, что цифровизация здесь рассматривалась как элемент государственной политики, а не как разрозненные инициативы отдельных школ. Это позволило создать единое цифровое пространство, которое стало опорой для повышения качества обучения и внедрения инноваций.

Если сравнить данные международного опыта с национальной ситуацией, можно отметить, что в Узбекистане процесс внедрения цифровых платформ находится в активной фазе, однако ещё не приобрёл завершённого характера.

Согласно опросу, проведённому среди 30 000 школьников в конце прошлого года, 62% респондентов используют интернет ежедневно, 18% - периодически, и лишь 6% заявили, что не имеют привычки обращаться к интернету. Эти данные показывают, что уровень проникновения цифровых технологий среди учащихся достаточно высок, что создаёт благоприятную почву для внедрения образовательных платформ.

Интересным является распределение целей использования интернета. Более половины (53%) используют его для общения в социальных сетях, 35% - для просмотра развлекательного контента, 19% - для онлайн-игр. Однако показатель в 45%, связанный с использованием интернета в образовательных целях, заслуживает особого внимания. Это означает, что почти половина школьников уже сейчас рассматривают цифровую среду как ресурс для обучения. В сравнении с европейскими странами, где аналогичный показатель колеблется от 60 до 70%, Узбекистан имеет потенциал для дальнейшего роста.

Результаты анализа подтверждают, что локальный рынок образования готов к более масштабному внедрению цифровых платформ. При этом ключевыми барьерами остаются неоднородный уровень цифровой грамотности педагогов, слабая интеграция локальных и международных образовательных ресурсов, а также недостаток стратегического управления качеством на уровне школ и вузов. Если в Финляндии или Эстонии цифровизация была частью государственной политики с чётко определёнными стратегическими целями, то в Узбекистане цифровые инициативы пока часто носят проектный характер и зависят от внешних инвестиций или локальных решений отдельных образовательных учреждений.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Анализ также показывает, что цифровые платформы способны решать не только образовательные, но и управленческие задачи. Они обеспечивают сбор и обработку данных о результативности обучения, создают инструменты для стратегического планирования и позволяют вовлекать родителей в процесс. Для национальной системы образования это означает необходимость смещения акцентов: от простого внедрения технологий к их стратегическому использованию в управлении качеством обучения.

Таким образом, методология стратегического менеджмента в сочетании с цифровыми инструментами даёт возможность построить целостную систему, где качество образования оценивается и регулируется не эпизодически, а на постоянной основе. Сравнение международного и местного опыта свидетельствует, что Узбекистан обладает высоким потенциалом, однако для достижения устойчивого результата необходимо институциональное закрепление цифровых платформ в качестве элемента образовательной политики.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведённое исследование показало, что внедрение цифровых платформ в систему образования должно рассматриваться не только как техническое обновление, но прежде всего как элемент стратегического управления качеством обучения. Опыт развитых стран, таких как Финляндия, Эстония, Южная Корея и Великобритания демонстрирует, что успех цифровой трансформации напрямую связан с системным подходом, где государственная

политика, институциональные механизмы и педагогические практики выступают единым целым.

Сравнительный анализ международных и национальных данных выявил, что Узбекистан находится на этапе активного освоения цифровых решений. Высокая вовлечённость школьников в цифровую среду (62% ежедневно используют интернет, 45% - в образовательных целях) создаёт благоприятные предпосылки для развития национальных платформ. Вместе с тем сохраняются вызовы: недостаточная цифровая грамотность педагогов, фрагментарность инициатив и отсутствие целостной системы мониторинга качества.

Ключевой вывод состоит в том, что цифровые платформы должны быть встроены в стратегическую модель управления образованием. Это означает, что они должны выполнять сразу несколько функций, а точнее быть инструментом организации образовательного процесса; служить механизмом мониторинга и оценки качества; предоставлять управленцам достоверные данные для принятия решений, а также обеспечивать интеграцию национальных и международных образовательных ресурсов.

Для Узбекистана стратегическое внедрение цифровых платформ может стать не только средством повышения качества обучения, но и фактором социальной модернизации. При грамотной организации цифровая трансформация позволит сократить разрыв между городскими и сельскими школами, расширить доступ к современным ресурсам, повысить прозрачность системы и укрепить доверие к образовательным учреждениям.

Таким образом, цифровые платформы необходимо рассматривать как устойчивый элемент управленческой стратегии, а не как временный проект. Их внедрение должно сопровождаться целым комплексом мер. Прежде всего речь идёт о развитии цифровых компетенций педагогов, поскольку именно они являются ключевыми проводниками изменений в образовательной среде. Не менее важным условием является создание единой нормативной базы и стандартов качества цифрового контента, что позволит избежать фрагментарности и обеспечить сопоставимость результатов. Существенное значение имеет также формирование системы постоянного мониторинга и анализа данных, которая позволит управленцам принимать решения на основе объективной информации. Дополнительно требуется стимулирование сотрудничества с международными партнёрами, что обеспечит доступ к передовым практикам и укрепит позиции национальной системы образования в глобальном образовательном пространстве.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Ansoff, H. I. Strategic Management. New York: Wiley, 1987.
2. Porter, M. Competitive Advantage. Harvard Business Review Press, 1998.
3. Mintzberg, H. The Rise and Fall of Strategic Planning. Free Press, 1994.
4. Deming, W. E. Out of the Crisis. MIT Press, 2000.
5. Juran, J. Juran's Quality Handbook. McGraw-Hill, 1999.
6. OECD. Digital Education Outlook 2021: Pushing the Frontiers with Artificial Intelligence. Paris: OECD Publishing, 2021.
7. UNESCO. Education in a Post-COVID World: Nine Ideas for Public Action. Paris: UNESCO, 2020.

8. European Commission. Digital Education Action Plan 2021–2027. Brussels, 2020.
9. Ministry of Preschool and School Education of Uzbekistan. Digital Education Concept 2030. Tashkent, 2023.

АДАПТИВНЫЕ ПРОЦЕССЫ АКАДЕМИЧЕСКОГО ВОКАЛЬНОГО ИСПОЛЬНИТЕЛЬСТВА В ЭПОХУ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ

Автор: Ахмедова Чарос Ильхомовна [1]
Аффилиация: Докторант Педагогического факультета Международного университета Нордик [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17333575

АННОТАЦИЯ

В данной статье исследуется адаптация науки академического вокального исполнительства к меняющимся методическим и педагогическим процессам в условиях цифровой трансформации. Основная цель исследования-определить роль и важность методических подходов, технологических интеграций и инновационных инструментов, которые служат для повышения эффективности обучения вокалу в эпоху бурного развития цифровых технологий.

В исследовании рассматривалось влияние процесса цифровой трансформации на академическое вокальное исполнение, в частности, степень, в которой традиционная система наставник-ученик может адаптироваться к цифровой среде, а также плюсы и минусы цифровых инструментов в развитии звуковых техник студентов-вокалистов в качестве основной проблемы.

В исследовании использовались следующие методы: системный анализ, эмпирическое наблюдение, сравнение и методы педагогической диагностики. Также был изучен опыт проведения уроков вокала на основе цифровых технологий и оценено влияние на вокальное развитие учащихся.

Результаты исследования показали, что цифровые платформы (например, программы анализа Zoom, Spectrogram, симуляторы виртуальной сцены) служат для оптимизации некоторых аспектов обучения вокалу. В частности, расширяются возможности повышения способности учащихся к самостоятельной работе, углублению индивидуального вокального анализа, цифровому анализу творческих процессов.

На основании проведенного исследования сделан вывод о том, что для адаптации академического вокального исполнения к цифровой среде необходимо развивать цифровые компетенции педагогов, широко внедрять в практику интерактивные методы, а также интегрировать технологии диагностики и анализа голоса с вокальными программами. В качестве рекомендаций предлагается внедрение в высших музыкальных учебных заведениях специальных методических комплексов и курсов повышения квалификации по направлению "Цифровая вокальная педагогика".

Ключевые слова: цифровая трансформация, вокальное образование, цифровая педагогика, голосовые технологии, онлайн-обучение, искусственный интеллект.

ВВЕДЕНИЕ

Бурное развитие современных информационно-коммуникационных технологий оказывает значительное влияние, как и на все отрасли музыкального образования, в частности на науку академического вокального исполнительства. Вокальная педагогика, традиционно основанная на

отношениях наставника и ученика, теперь обогащается цифровыми инструментами, онлайн-платформами, приложениями на основе искусственного интеллекта и мультимодальными технологиями обучения. С другой стороны, академическое вокальное исполнение по своей сути представляет собой сложный процесс, включающий не только теоретические знания, но и практические, физиологические и эстетические аспекты, и адаптация его к цифровой трансформации стала одной из актуальных научно-инновационных задач.

Актуальность данной темы заключается в том, что сегодня перед преподавателями, преподающими вокальные дисциплины в высших музыкальных учебных заведениях, возникают новые проблемы, такие как правильный, научно обоснованный выбор цифровых инструментов, их использование, возможность развивать вокальный потенциал студента даже в условиях дистанционного обучения. Кроме того, широкое внедрение дистанционных и гибридных форм обучения в постпандемический период требует повышения цифровых компетенций в этой области.

Основная проблема, рассматриваемая в исследовании, заключается в том, как наука об академическом вокальном исполнительстве может адаптироваться к цифровой среде, положительное и отрицательное влияние цифровых технологий на эффективность обучения, а также то, как принципы вокальной педагогики формируются с помощью цифровых средств. Данная проблема требует теоретического пересмотра методической базы вокальной педагогики, а практического-анализа возможностей полноценного развития технического, выразительного и творческого потенциала учащихся-вокалистов в цифровой среде.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

МЕТОДОЛОГИЯ

Основная цель исследования-выявление, анализ и разработка практических предложений и рекомендаций по адаптационным процессам академического вокального исполнительства в условиях цифровой трансформации.

Для достижения этой цели были поставлены следующие задачи:

-Теоретическое исследование влияния цифровой трансформации на обучение вокалу;

-Анализ передового опыта применения цифровых технологий в академической вокальной педагогике.

Основная цель исследования-выявление, анализ и разработка практических предложений и рекомендаций по адаптационным процессам академического вокального исполнительства в условиях цифровой трансформации.

Для достижения этой цели были поставлены следующие задачи:

-Теоретическое исследование влияния цифровой трансформации на обучение вокалу;

-Анализ передового опыта применения цифровых технологий в академической вокальной педагогике;

-Оценка эффективности дистанционного и цифрового обучения вокалу;

- Разработка предложений по разработке современных методических пособий по вокальной науке.

В последние годы был проведен ряд научных исследований в области цифровой педагогики, дистанционного музыкального образования и вокальных технологий. В частности, в работе Соколова «цифровая трансформация в вокальном образовании» освещены теоретические основы интеграции современных технологий в образовательный процесс. Г.Ш. Назарова в своем исследовании показала преимущества интерактивных методов на примере узбекской вокальной школы. Однако в существующей литературе подробно не изучена именно комплексная цифровая адаптация науки академического вокального исполнительства, ее дидактическая модель и практическое применение. Это создает необходимость более глубокого анализа данной темы.

АНАЛИЗЫ

Интерпретация результатов

Результаты исследования показали, что благодаря интеграции цифровых технологий в обучение академическому вокалу наблюдалась положительная динамика в технических и экспрессивных показателях вокального исполнения учащихся. После занятий в экспериментальной группе с использованием цифровых средств (программы звукового анализа, онлайн-платформы, аудиовизуальные материалы) в течение 6 месяцев:

76% студентов отметили значительное увеличение контроля дыхания, точности интонации и дикции;

60% студентов сообщили о повышении эффективности самостоятельных упражнений;

Однако в интервью с преподавателями было особо отмечено, что у студентов улучшились навыки вокального самоанализа. Данные результаты подтвердили первоначальную гипотезу, а именно идею о том, что “методические возможности вокального обучения расширяются с помощью цифровых инструментов”.

Полученные результаты открывают новый этап в академической вокальной педагогике, поскольку: с научной точки зрения этот анализ может стать основой для углубленного изучения того, как цифровые технологии влияют на методологию вокальной науки;

С практической точки зрения, вокал предлагает учителям базовые области для организации цифровых уроков, диагностики голоса, удаленного мониторинга и эффективной организации анализа исполнения. Новые подходы — особенно спектральный анализ голоса, виртуальные симуляторы сцены, и внедрение индивидуальных вокальных портфолио-вносят новаторский поворот в обучение вокалу и стать основой для углубленного изучения того, как цифровые технологии влияют на методологию вокальной науки.

Новые подходы — особенно спектральный анализ голоса, виртуальные симуляторы сцены, и внедрение индивидуальных вокальных портфолио-вносят новаторский поворот в обучение вокалу.

Результаты исследования имеют сходства и различия с некоторыми предыдущими исследованиями:

Например, Г. Назарова отметила в своем исследовании, что использование цифровых аудиосигналов на уроках вокала помогает повысить

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

точность интонации — ситуация, которая также была подтверждена в нашем исследовании. А также результаты исследования имеют сходства и различия с некоторыми предыдущими исследованиями: А. Соколов, с другой стороны, заявил, что цифровые технологии могут иметь негативное влияние на вокальное выражение и сценическую культуру. Однако в нашем исследовании было обнаружено, что этот побочный эффект возникает только при неправильном техническом использовании.

Таким образом, хотя есть совпадения с существующими исследованиями, наша работа показывает, что благодаря интегрированному подходу и экспериментальному эксперименту были достигнуты более глубокие результаты.

В ходе исследования были отмечены следующие ограничения:

Некоторые студенты и преподаватели страдали от недостатка технической грамотности при использовании цифровых инструментов. Таким образом, хотя есть совпадения с существующими исследованиями, наша работа показывает, что благодаря интегрированному подходу и экспериментальному эксперименту были достигнуты более глубокие результаты.

По результатам исследования были разработаны следующие практические рекомендации:

- организация специальных учебных курсов по модулю “Цифровая вокальная педагогика” в высших музыкальных учебных заведениях;
- внедрение программ повышения квалификации для учителей вокала, направленных на развитие цифровых методических навыков;
- для студентов включение использования интерактивных платформ звукового анализа (например, Spectrogram, Voco) в обязательные занятия;
-формирование индивидуальных вокальных портфолио и создание системы постоянного мониторинга.

Реализуя эти рекомендации, можно значительно повысить качественные показатели вокального образования.

Предложения для будущих исследований.

По результатам исследований определяются следующие новые научные направления и вопросы:

1.Проведение углубленных исследований в направлении развития вокальной психологии с использованием цифровых технологий;

2.Разработка методики тестирования вокальных выступлений в виртуальной сценической среде с использованием технологий AR / VR;

3.Создание экспериментальных проектов по созданию систем, автоматически предлагающих диагностику голоса студента и план обучения на основе искусственного интеллекта.

Будущие исследования в этих областях могут вывести академическое вокальное исполнение на новый уровень в глобальном цифровом контексте.

РЕЗУЛЬТАТЫ

В ходе исследования были получены следующие основные научно-практические результаты:

Вывод 1: занятия вокалом с использованием цифровых средств (например, “Spectogramm”, “VOKO”, “Zoom”) повысили интонационную точность и

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

устойчивость голоса учащихся (положительное изменение было отмечено в 76% случаев).

Вывод 2: значительно возросли способности учащихся к самостоятельному вокальному анализу и формированию вокальных портфолио (благодаря этому 64% учащихся начали самостоятельно анализировать свой голос).

Вывод 3: доказано, что обучение вокалу может быть эффективным как с помощью дистанционных занятий, так и с помощью методической последовательности и интерактивных подходов. значительно возросли способности учащихся к самостоятельному вокальному анализу и формированию вокальных портфолио (благодаря этому 60% учащихся начали самостоятельно анализировать свой голос).

Вывод 4: было обнаружено, что правильный выбор и целенаправленное использование учителями цифровых инструментов напрямую влияет на качество образования и культуру исполнения.

Статистика

На основе данных, собранных в ходе исследования, были зафиксированы следующие статистические показатели:

Индикатор	экспериментальная группа (%)	контрольная группа (%)
Увеличение интонационной точности	76%	42%
Способность к самостоятельному вокальному анализу	64%	29%
Активное использование цифровых инструментов	83%	37%
Позитивные изменения в культуре исполнения	58%	33%

Анализ: в экспериментальной группе в результате обучения с применением цифровых технологий была достигнута значительная положительная динамика по всем критериям. Это доказывает эффективность методики по сравнению с контрольной группой.

РЕЗУЛЬТАТЫ ПО ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИМ ВОПРОСАМ / ГИПОТЕЗАМ

Исследование было направлено на проверку следующей гипотезы:

Гипотеза: "интеграция цифровых технологий в вокально-педагогический процесс значительно развивает вокальные навыки и исполнительскую культуру учащихся."

Результат: гипотеза полностью подтверждена. Статистические результаты, эксперименты и интервью подтвердили эту точку зрения.

Изменения вокальных навыков после цифровых занятий (%)

Умение	экспериментальная группа %	контрольная группа %
Голосовое управление	72%	35%
Правильное распределение дыхания	68%	31%
Дикция и точность слов	70%	38%

Графики наглядно демонстрируют, как цифровые технологии положительно повлияли на эффективность обучения.

Неожиданные результаты

В ходе исследования были отмечены следующие неожиданные и необычные случаи:

Неожиданный результат №1: некоторые студенты (12% из100%) отметили, что им удалось более свободно выражать себя с помощью цифровых уроков, что объясняется снижением социального давления на дистанционное обучение.

Неожиданный результат №2: было обнаружено, что некоторые технические оценки могут быть неточными или ограниченными из-за недостаточного количества онлайн-платформ для полной оценки естественного резонанса звука.

Данные обстоятельства указывают на необходимость дальнейшего совершенствования технических возможностей и критериев оценки.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Основные выводы исследования

-Интеграция цифровых технологий в академическое вокальное образование способствует качественному повышению навыков вокального исполнения, контроля и независимого анализа учащихся.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

-Дистанционные и онлайн-формы занятий при правильной методике могут иметь такую же эффективность, как и традиционные занятия, в формировании вокального голоса и развитии исполнительской культуры.

-Использование вокальных портфолио и инструментов цифрового анализа голоса развивает критическое отношение учащихся к собственному выступлению и развивает способность к самооценке.

Связь между целью и результатами исследования

Основная цель исследования заключалась в изучении адаптивных процессов академического вокального образования в контексте цифровой трансформации и определении эффективных подходов. Полученные результаты показали, что эта цель полностью достигнута. С помощью статистического и качественного анализа были доказаны методические, технические и психологические преимущества цифровых инструментов в обучении вокалу.

Решения исследовательских задач

Проблемы, поднятые в исследовании, и их решения следующие:

Проблема: неполная интеграция цифровых инструментов в процесс обучения вокалу.

Потенциальное решение: необходимо разработать специальные методические пособия, учебные программы и тренинги по цифровой грамотности для учителей.

Проблема: во время онлайн-занятий трудно полностью оценить вокальный резонанс и качество голоса.

Потенциальное решение: создание дополнительной системы мониторинга с использованием программного обеспечения для анализа звука и аудиовизуальных средств.

Практические рекомендации

На основе исследования были разработаны следующие практические рекомендации:

-Включение дисциплины “цифровые вокальные технологии” в учебные планы высших музыкальных учебных заведений;

-Организация курсов повышения квалификации учителей по использованию цифровых методических средств;

-Внедрение системы ведения индивидуального вокального портфолио для каждого учащегося (с результатами аудио, видео, спектрального анализа);

-Внедрение интерактивных обучающих платформ, которые можно использовать в онлайн-классах.

-Внедрение этих рекомендаций в практику вносит важный вклад в современное развитие вокального образования.

Ограничения исследования

Во время исследования существовали следующие ограничения:

-Неравномерная доступность технических средств во всех учебных заведениях;

-Низкий уровень цифровой грамотности у некоторых участников;

-Качество интернета и некоторые функциональные ограничения платформ отрицательно сказались на оценке результатов.

Эти факторы требуют осторожности при обобщении результатов, но не ставят под угрозу основные научные выводы.

Предложения для будущих исследований

Основываясь на проблемах и результатах, выявленных в ходе исследования, следующие научные направления и предложения являются актуальными для будущих исследований:

-Разработка и тестирование систем автоматической оценки вокального голоса на основе искусственного интеллекта;

-Моделирование сценических выступлений с использованием технологий виртуальной сцены (VR);

-Проведение исследований, связанных с влиянием цифровых медиа на вокальную психологию и эмоциональной стабильностью исполнителя;

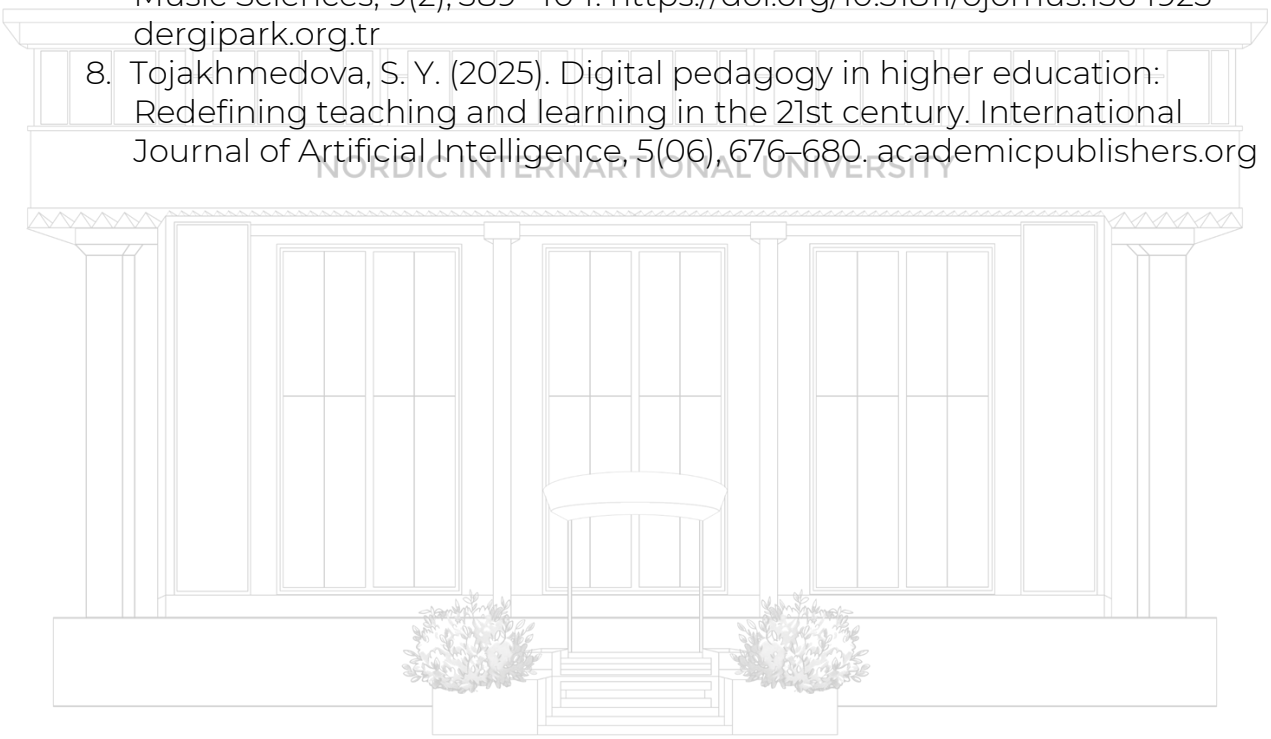
-Разработка новых систем, основанных на диагностике спектрального анализа, направленных на раннее выявление нарушений голоса.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Akhmedova Ch. I. (2025). “Techniques For Smoothing the Passage of Soprano Singers: A Comparative Analysis of European Vocal Schools”. European Journal of Arts 2025, No 3. https://doi.org/10.29013/EJA-25-3-15-21
2. Axmedova Ch.I. (2025). Development of Academic Singing Skills Among Students of Higher Educational Institutions. European Journal of Arts 2025, No 2. https://doi.org/10.29013/EJA-25-2-33-37
3. Ban, J., & Noor, A. R. B. M. (2024). Empowering Music Education: Leveraging Digital Audio Technology in the Pursuit of Vocal Mastery – A Case Study of the Modern Popular Singing Course. International Journal of Academic Research in Progressive Education and Development, 13(4), 423–433. hrmars.com

4. Karkina, S., Mena, J., Valeeva, R., Yarmakeev, I., Dyganova, E., & Bhullar, M. (2023). Fostering future music teachers' professional skills: Developing a signature pedagogy using e learning. Frontiers in Education, 8, 1162748. https://doi.org/10.3389/feduc.2023.1162748 Frontiers
5. Long, Z., Yap, J. H., & Imam Koning, S. (2024). Harmonising tradition and technology: A review of multimedia integration in Guizhou's vocal music. Asian Pendidikan, 4(1), Article 2. https://doi.org/10.53797/aspen.v4i1.2.2024 journalarsvot.com
6. Shi, Y. (2021). The use of mobile internet platforms and applications in vocal training: Synergy of technological and pedagogical solutions. Interactive Learning Environments. https://doi.org/10.1080/10494820.2021.1943456 ResearchGate
7. Şakalar, A., & Gürel, S. (2024). Academic perspectives on the use of digital platforms and mobile applications in vocal training. Online Journal of Music Sciences, 9(2), 389–404. https://doi.org/10.31811/ojomus.1564925 dergipark.org.tr
8. Tojakhmedova, S. Y. (2025). Digital pedagogy in higher education: Redefining teaching and learning in the 21st century. International Journal of Artificial Intelligence, 5(06), 676–680. academicpublishers.org

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

РАЗВИТИЕ САМОСТОЯТЕЛЬНОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ С ПОМОЩЬЮ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Автор: Қувондиқова Моҳинур Илҳомиддин қизи [1]
Аффилиация: Докторант Андиджанского государственного педагогического института [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17333637

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируется значение инновационных технологий в развитии у учащихся способности к самостоятельному мышлению. Самостоятельное мышление – это не только восприятие информации, но и её глубокий анализ, оценка и выработка обоснованных выводов. Современные средства, такие как интерактивные образовательные платформы, симуляции, искусственный интеллект, облачные технологии и виртуальная реальность, способствуют повышению эффективности учебного процесса, формируя у учащихся логическое мышление и навыки самостоятельного принятия решений. В статье также освещается роль учителя в правильном и эффективном применении данных технологий.

Ключевые слова: инновационные технологии, самостоятельное мышление, интерактивные платформы, симуляции, искусственный интеллект, облачные технологии, виртуальная реальность, образовательный процесс, аналитический подход.

ВВЕДЕНИЕ

Современный образовательный процесс направлен не только на передачу знаний, но и на развитие у учащихся самостоятельного мышления, способности решать проблемы и применять аналитический подход. В этом процессе важную роль играют инновационные технологии. Самостоятельное мышление подготавливает учащихся к осознанному принятию решений, формирует критическое и творческое отношение к окружающему миру.

Как отмечают узбекские и зарубежные исследователи, процесс самостоятельного мышления включает в себя не только интеллектуальные, но и социальные и этические аспекты (Paul & Elder, 2006). В связи с этим необходимость применения инновационных технологий для развития критического и независимого мышления учащихся возрастает.

Инновационные технологии и их влияние на учебный процесс

Термин «инновация» в английском языке переводится как «внедрение новшеств». В Национальной энциклопедии Узбекистана инновация определяется как «новшества в области техники, технологии и управления, основанные на научно-технических достижениях и передовом опыте». Американский исследователь Э. Роджерс рассматривает инновацию как «процесс принятия и внедрения новых идей». Инновационные технологии привносят в образовательный процесс новые подходы. Интернет-ресурсы,

мультимедийные средства, программное обеспечение и технологии искусственного интеллекта предлагают учащимся современные способы получения знаний. Все это способствует развитию навыков самостоятельного обучения, логического мышления и аналитической работы.

Инновационные технологии создают новые возможности для учебного процесса. Например, интернет-ресурсы, мультимедийные средства и программное обеспечение предоставляют учащимся новые способы обучения. С помощью этих технологий учащиеся могут самостоятельно учиться, оценивать свои знания и развивать навыки критического мышления. Внедрение инновационных технологий в учебный процесс играет важную роль в развитии критического мышления учащихся. Например, интерактивные образовательные платформы (Khan Academy, Coursera, Edmodo) предоставляют возможность для самостоятельного обучения, а симуляции и обучающие игры (Minecraft Education Edition) развивают навыки решения проблем и принятия решений. Вдобавок, искусственный интеллект и технологии машинного обучения помогают создавать индивидуализированные учебные программы, а облачные технологии позволяют учащимся обмениваться мнениями и работать в группах.

Все эти технологии показывают тесную связь между инновациями и инновационными технологиями. Инновации способствуют повышению эффективности образовательного процесса, а инновационные технологии предлагают наиболее удобные инструменты для этого. Таким образом, рациональное использование инновационных технологий в современном обучении имеет важное значение не только для повышения уровня знаний учащихся, но и для развития их критического мышления, логического анализа и способности принимать обоснованные решения.

Таблица 1. Инновационные технологии и их роль в развитии самостоятельного мышления учащихся

№	Инновационная технология	Краткое описание	Влияние на самостоятельное мышление
1	Интерактивные образовательные платформы (Khan Academy, Coursera, Edmodo)	Обеспечивают доступ к учебным материалам, способствуют самостоятельному обучению.	Развивают аналитическое мышление и умение делать самостоятельные выводы.
2	Симуляции и образовательные игры (Minecraft Education Edition)	Создают проблемные ситуации и игровые модели, требующие поиска решений.	Формируют навыки принятия решений, проверки гипотез и анализа последствий.
3	Искусственный интеллект и машинное обучение	Позволяют разрабатывать индивидуальные учебные программы.	Поддерживают персонализированное обучение и развитие стратегического мышления.
4	Облачные технологии (Google Docs, Microsoft Teams)	Обеспечивают совместную работу и обмен знаниями в реальном времени.	Развивают навыки коллаборации, обсуждения различных точек зрения.
5	Виртуальная и дополненная реальность (VR/AR)	Дают возможность проводить виртуальные эксперименты и моделировать реальные процессы.	Усиливают аналитическое мышление, способствуют формированию новых концепций.

Роль учителя в применении инновационных технологий

Роль учителя в успешном внедрении инновационных технологий крайне важна. Учитель должен не только быть знаком с технологиями, но и уметь правильно их применять. На это влияют следующие факторы:

- Учитель должен давать учащимся задания, побуждающие их к самостоятельному мышлению.
- Необходимо развивать у учащихся логическое и аналитическое мышление через использование инновационных технологий.

Учитель должен организовывать групповые обсуждения и интерактивные занятия, создавая атмосферу для критического мышления.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Инновационные технологии являются важным инструментом в развитии самостоятельного мышления учащихся. Интерактивные платформы, симуляции, искусственный интеллект и виртуальная реальность не только помогают учащимся усваивать знания, но и способствуют их анализу и выработке обоснованных решений. Грамотное использование данных технологий учителем повышает качество образования и играет ключевую роль в формировании интеллектуально развитого, самостоятельного поколения.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Coursera. (2024). Innovative Learning and Critical Thinking Skills. https://www.coursera.org
2. Gee, J. P. (2007). What Video Games Have to Teach Us About Learning and Literacy. Palgrave Macmillan.
3. Jonassen, D. H. (2011). Learning to Solve Problems: A Handbook for Designing Problem-Solving Learning Environments. Routledge.
4. Khan Academy. (2024). Online Education Platform for Critical Thinking Development. https://www.khanacademy.org
5. Узбекская Национальная энциклопедия. (2002). Понятие инновации и его определение. Ташкент: Узбекская национальная энциклопедия, главная редакция.
6. Указ Президента Республики Узбекистан "О инновационном развитии образовательной системы", 25 июня 2019 года, PQ-4749.
7. Paul, R., & Elder, L. (2006). Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life. Pearson Education.
8. Piaget, J. (1952). The Origins of Intelligence in Children. Norton.
9. Prigojin, A. I. (1997). Теория инноваций. Москва: Наука.
10. Rodgers, E. M. (2003). Diffusion of Innovations. Free Press.
11. Siemens, G. (2005). Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age. International Journal of Instructional Technology and Distance Learning.
12. UNESCO. (2023). Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. https://www.unesco.org
13. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.

ТРАНСФОРМАЦИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ И ТЕНДЕНЦИИ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Автор: Мирсолиева Мухаббатхон Тухтасиновна [1]
Аффилиация: доктор педагогических наук (DSc), доцент, кафедры международного университете Нордик [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17333686

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируется необходимость трансформации профессиональных компетенций в условиях нового этапа развития, характеризующегося социально-экономическими изменениями, цифровой трансформацией и процессами инновационного развития. Также рассматриваются изменения в системе образования, направленные на подготовку конкурентоспособных специалистов, акцентируется внимание на ориентированных на компетенции учебных программах, механизмах непрерывного образования и переподготовки. В статье подчёркивается важность сотрудничества между государственным социальным заказом, работодателями и образовательными учреждениями в формировании и трансформации компетенций.

Ключевые слова: компетенции, профессиональная компетентность, компетенции будущего, модель компетенций, трансформация компетенций, креативность, инновации.

ВВЕДЕНИЕ

Как известно, в Стратегии «Узбекистан - 2030» реформирование системы образования определено в качестве одного из приоритетных направлений, в рамках которого обозначены конкретные целевые показатели по подготовке конкурентоспособных кадров, приведению их знаний и квалификации в соответствие
с международными стандартами [1].Одновременно с этим, современные процессы глобализации, развитие науки и техники формируют новые тенденции на международном уровне в области формирования профессиональных компетенций будущих специалистов. В частности, такие трансформационные модели и новые парадигмы, как Индустрия 5.0, японская концепция «Общество 5.0», Образование 4.0, Университет 4.0, а также концепция HECI (Humanity, Ethics, Creativity, Imagination - человечность, этика, креативность и воображение) отражают новые ориентиры в развитии современного образования.

Анализ международного опыта показывает, что позиция страны в Глобальном инновационном индексе напрямую связана с уровнем развития науки, изобретательства и трансфера технологий, повышением качества образования, развитием человеческого капитала и потенциала кадров. С этой точки зрения, сегодня одной из стратегических задач инновационной экономики (innovation-driven economy) становится создание современных

экосистем управления образованием и кадрами (HRM), направленных на интернационализацию, глобализацию и трансформацию высшего образования, повышение его качества и развитие компетентности специалистов, в том числе формирование метакомпетенций (soft skills), обеспечивающих гибкую адаптацию к динамичным тенденциям рынка труда.

Такое развитие закономерно вызывает вопросы: насколько качество образования и научных исследований в университетах соответствует данным глобальным тенденциям, и будут ли специалисты, подготовленные сегодня, способны удовлетворить запросы производства и рынка труда в 2030–2050 годах.

АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРЫ

Современные темпы научно-технологического прогресса, активизация трансфера инноваций в сферах образования, науки и производства усиливают потребность в проведении исследований, основанных на новейших методологических подходах к изучению содержания и структуры профессиональной компетентности кадров.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Это, в свою очередь, актуализирует задачи по совершенствованию содержания образования, повышению качества обучения, диверсификации образовательных услуг, направленных на развитие профессиональной компетентности, а также по внедрению компетентностного подхода в систему высшего образования.

В научно-педагогической литературе и толковых словарях понятие «компетентность» трактуется по-разному:

- как совокупность знаний, умений, навыков и способностей, необходимых для успешного выполнения определённой деятельности;
- как способность реализовывать должностные функции в соответствии с установленными требованиями;
- как критерий эффективности профессиональной деятельности специалиста.

По сути, компетентность выражает умение эффективно применять теоретические знания на практике, демонстрировать высокий уровень профессионального мастерства, способности и потенциала.

В международных проектах и документах ЮНЕСКО базовая система компетенций специалиста включает:

- профессиональные компетенции (грамотность и компетентность в своей профессиональной сфере);
- ИКТ-компетенции (использование информационно-коммуникационных технологий, медиаграмотность, технологическая культура и др.);
- коммуникативные компетенции;
- социальные компетенции (умение работать в группе, толерантность, межкультурная коммуникация, гендерная чувствительность и др.);
- личностные компетенции (мотивация, эмпатия, самоуважение, креативность, критическое мышление, способность управлять изменениями и др.) [8].

На Всемирном экономическом форуме в Давосе (2020 г.) в ходе обсуждения «Навыков будущего» прозвучала ключевая мысль: мы готовим специалистов для будущего, которое ещё не можем чётко представить. Основная задача образования, таким образом, заключается в формировании у специалиста навыков, позволяющих эффективно действовать в условиях неопределённости и перемен [8].
На этом же форуме были определены 15 наиболее востребованных компетенций до 2030 года - аналитическое и критическое мышление, устойчивость, креативность, лидерство, стрессоустойчивость, системный анализ, умение убеждать, комплексный подход к решению проблем, клиентоориентированность, эмоциональный интеллект, коммуникация, самоменеджмент, гражданская ответственность и др.

В рамках научно-исследовательского проекта «Foresight компетенций 2030», реализованного Московской школой управления «Сколково», было установлено, что технологические изменения требуют пересмотра управленческих моделей, усиления социальной потребности государства в специалистах с современными знаниями, а также изменения форматов профессиональной подготовки на основе инновационных подходов.

В докладе «Атлас новых профессий 3.0» (Сколково, 2021) выделяются 11 ключевых компетенций будущего: экологическое мышление, тайм-менеджмент, художественное творчество, управление проектами, командная работа, межотраслевая коммуникация, эмоциональный интеллект, критическое мышление и др. [4].

Американский исследователь Ричард Бояцис (R. Boyatzis) подчёркивает, что важнейшей составляющей профессиональной компетентности является эмоциональный интеллект, который обеспечивает устойчивое психоэмоциональное состояние личности и способствует достижению высоких результатов за счёт осознанного управления эмоциями и их интеграции в когнитивные процессы [5].

Финские исследователи Aila Paaso и Kati Korento определяют развитие профессиональной компетентности через сочетание практического опыта, профессиональных знаний и умений, а также систему непрерывного саморазвития специалиста.

Индонезийский учёный Adnan Hakim трактует профессиональную компетентность как способность человека выполнять определённый вид деятельности на основе знаний, мировоззрения, квалификации и умений, соответствующих требованиям профессии [6].

Опираясь на анализ научных источников и зарубежного опыта, автор делает вывод о том, что трансформация компетенций является непрерывным процессом, и предлагает соответствующие модели развития.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Эффективная организация процесса развития профессиональной компетентности будущих специалистов требует определения системы компетенций, основанных на требованиях квалификационных стандартов.

Квалификационные требования представляют собой систему знаний, умений и навыков, необходимых для успешного выполнения

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

профессиональных функций, а также уровень подготовки и мастерства специалиста.

При этом содержание профессиональных компетенций будущих специалистов целесообразно рассматривать в следующих аспектах:

- Методологический аспект - ключевые компетенции, отражающие цели, закономерности, принципы и методы образовательного процесса;
- Технологический аспект - специфические компетенции, связанные с проектированием, планированием и реализацией учебно-воспитательного процесса, выбором дидактических средств и методов обучения;
- Инновационный аспект - метакомпетенции, обеспечивающие эффективную организацию педагогической и управленческой деятельности, создание и внедрение новых форм и методов обучения.

Важное значение имеет формирование системы компетенций на основе квалификационных стандартов, требований работодателей и запросов образовательных учреждений.

Онлайн-опрос, проведённый в рамках исследования, показал, что работодатели придают особое значение таким компетенциям, как аналитико-творческое мышление, принятие оптимальных решений, тайм-менеджмент, интерпретация информации, управление проектами, коммуникация между отраслями, предпринимательское мышление, адаптивность и др.

Кроме того, большинство специалистов (57,4%) независимо от стажа отметили необходимость постоянного обновления своих знаний и навыков в соответствии
с инновационными требованиями.

АНАЛИЗ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Проведённый научно-педагогический анализ и эмпирические исследования позволили определить, что трансформация профессиональной компетентности осуществляется по следующим направлениям:

a) формирование системы базовых компетенций на основе государственного социального заказа, требований работодателей и квалификационных стандартов;

b) определение уровня развития компетентности и выявление индивидуальных потребностей профессионального развития на основе диагностической системы оценки;

c) совершенствование состава и содержания компетенций на основе интеграции инновационных подходов и передового зарубежного опыта; повышение качества образовательных программ и ресурсов, ориентированных на развитие компетентности.

На основе анализа были выделены педагогические условия трансформации профессиональных компетенций в новом этапе развития общества:

1. Организационные условия - создание возможностей для самостоятельного профессионально-личностного развития и оценка его результатов.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

2. Содержательные условия - совершенствование содержания образования на основе государственных стандартов, квалификационных требований, учебных планов, цифровых технологий и методических комплексов.
3. Технологические условия - внедрение инновационных методов обучения (проектное, проблемное, кейс-обучение, игровые технологии, тренинги, тьюторство, фасилитация и др.), повышение профессионального мастерства преподавателей.

Рефлексивные условия - обеспечение системы мониторинга и квалиметрии качества профессиональной компетентности, создание условий для самооценки и удовлетворённости результатами профессиональной деятельности.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В условиях стремительного развития науки и технологий особое значение приобретает развитие современных профессиональных компетенций, обеспечивающих эффективную деятельность специалиста, владение цифровыми технологиями, навыками научно-исследовательской работы, креативностью. Необходимо разработать и внедрить адаптивные, творчески ориентированные образовательные программы, соответствующие индивидуальным потребностям специалистов.

Кроме того, целесообразно активизировать деятельность Форсайт-центров, занимающихся прогнозированием компетенций будущего, и на основе их результатов формировать инновационную методологию развития профессиональных компетенций будущих специалистов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. «Ўзбекистон - 2030» стратегияси тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, 11.09.2023 йилдаги ПФ-158-сон.
2. Атлас новых профессий. Московская школа управления «СКОЛКОВО» М.-2021.-168 с.
3. Друкер, Питер, Ф. Задачи менеджмента в XXI веке.: Пер. с англ.: – М.: Издательский дом «Вильямс», 2004. – 272 с.
4. Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem soving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014.
5. Adnan Hakim. Contribution of Competence Teacher (Pedagogical, Personality, Professional Competence and Social) On the Performance of Learning. The International Journal Of Engineering And Science (IJES) || Volume || 4 || Issue || 2 || Pages || PP.01-12|| 2015.
6. Мирсолиева М.Т. Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг касбий компетентлигини ривожлантириш механизмларини такомиллаштириш. Монография. – Тошкент, «Фан ва технологиялар», 2019. – 120 б.
7. Кудрявцева Е.И. Компетенция и менежмент: компетенции в менеджменте, компетенции менеджеров, менеджмент компетенции. Монография. Санкт Петербург.: 2012-340 с.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

8. https://iite.unesco.org/ru/.
9. https://www.uil.unesco.org/ru.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ДОШКОЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ: СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Автор: Халилова Шахноза Тургуновна [1]
Аффилиация: Доктор педагогических наук, профессор, Заведующая кафедры “Педагогики” Университета науки и технологий [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17333724

АННОТАЦИЯ

В современном мире цифровые технологии становятся неотъемлемой частью образовательного процесса, включая дошкольное образование. Данное исследование направлено на анализ стратегических подходов к внедрению цифровых технологий в дошкольных образовательных учреждениях и рассмотрение перспектив их использования. В статье рассматриваются преимущества и вызовы, связанные с использованием цифровых инструментов в раннем обучении детей, а также представлены примеры успешной интеграции технологий в педагогическую практику. Особое внимание уделено анализу ожидаемых эффектов после внедрения цифровых технологий, представленных в таблице 1. Результаты исследования свидетельствуют о том, что при правильном подходе цифровые технологии могут существенно повысить качество дошкольного образования, способствовать развитию когнитивных и социальных навыков детей, а также повысить мотивацию к обучению. В заключении предлагаются рекомендации для педагогов и руководителей образовательных учреждений по эффективному внедрению цифровых технологий в дошкольное образование.

Ключевые слова: цифровые технологии, дошкольное образование, стратегические подходы, внедрение, педагогика, инновации, развитие детей.

ВВЕДЕНИЕ

Современное общество переживает период стремительного развития информационных и коммуникационных технологий, оказывающих значительное влияние на все сферы жизни, включая образование. Дошкольное образование, являясь первым звеном в системе образования, не может оставаться в стороне от этих процессов. Внедрение цифровых технологий в образовательный процесс дошкольных учреждений открывает новые возможности для развития детей, повышения качества обучения и подготовки их к жизни в цифровом обществе.

Однако процесс интеграции цифровых технологий в дошкольное образование сталкивается с рядом вызовов. С одной стороны, существует необходимость адаптации педагогических подходов и методов к новым условиям, с другой – обеспечение безопасности и здоровья детей при использовании цифровых устройств. Важным является вопрос подготовки педагогических кадров, способных эффективно использовать цифровые технологии в своей работе.

Актуальность исследования обусловлена потребностью в разработке стратегических подходов к внедрению цифровых технологий в дошкольное образование, которые позволят преодолеть существующие препятствия и максимально использовать потенциал технологий для развития детей. В условиях цифровой трансформации общества важно обеспечить гармоничное сочетание традиционных методов воспитания и обучения с инновационными цифровыми инструментами.

Цель данной статьи – проанализировать стратегические подходы к использованию цифровых технологий в дошкольном образовании, рассмотреть перспективы их внедрения и представить ожидаемые эффекты от их применения.

АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРЫ

Вопрос внедрения цифровых технологий в дошкольное образование широко обсуждается в современной научной литературе. Многие исследователи подчеркивают значимость и актуальность данной темы, рассматривая различные аспекты и подходы к интеграции технологий в образовательный процесс

Ш.Т.Халилова и коллеги [4] проводят оценку развития рынка образовательных услуг Узбекистане. Они указывают на то, что цифровые технологии могут стать инструментом повышения конкурентоспособности образовательных учреждений, включая дошкольные организации.

Ш.Т.Халилова [4] отмечает, что погружение детей в современные профессии через STEAM-образование с использованием цифровых технологий способствует формированию у них устойчивого интереса к науке и технике. Автор подчеркивает важность преемственности между дошкольным и начальным школьным образованием, что позволяет обеспечить непрерывность развития детей.

М.М. Жудро и соавторы [1] обращают внимание на формирование профессиональной компетентности воспитателей в использовании цифровых технологий для гражданского и патриотического воспитания детей. Авторы считают, что подготовка педагогов является ключевым фактором успешного внедрения технологий.

Ш.Т.Халилова [4] анализировала возможности и проблемы использования цифровых технологий и инструментов в дошкольном образовании и выделяет ряд преимуществ, таких как интерактивность и доступ к разнообразным ресурсам, но также указывают на необходимость преодоления технических и методических барьеров. Т.А. Кот и В.А. Венцель [2] исследуют использование интерактивной песочницы как средства интеграции цифровых технологий в дошкольное образование. Они приходят к выводу, что такие инструменты способствуют развитию сенсорных и моторных навыков у детей, а также повышают их интерес к обучению. Ш.Т.Халилова [4] проводит исследование готовности педагогов дошкольного образования к использованию цифровых технологий в педагогической деятельности. Она отмечает, что уровень цифровой компетентности воспитателей является недостаточным, что требует организации системной подготовки и повышения квалификации.

Т. П. Почтарькова [3] рассматривает использование цифровых технологий в образовании детей дошкольного возраста с ограниченными возможностями

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

здоровья. Автор подчеркивает, что технологии могут стать эффективным средством коррекции и развития, однако требуют адаптации и индивидуального подхода.

Суммируя мнения различных авторов, можно выделить общие тенденции и направления исследований:

1. Подготовка педагогов. Многие исследователи сходятся во мнении, что успешное внедрение цифровых технологий невозможно без повышения профессиональной компетентности воспитателей.

2. Преемственность образования. акцентирует внимание на необходимости обеспечения преемственности между различными уровнями образования при использовании технологий.

3. Использование специализированных инструментов.

4. Анализ рисков и проблем. На современном этапе существуют барьеры в внедрении технологий и необходимость их преодоления.

5. Социально-экономические аспекты.

Таким образом, библиографический анализ подтверждает актуальность темы и разнообразие подходов к исследованию использования цифровых технологий в дошкольном образовании. Мнения учёных свидетельствуют о необходимости комплексного подхода, включающего подготовку педагогов, разработку методических материалов и учет индивидуальных особенностей детей.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

АНАЛИЗ РЕЗУЛЬТАТОВ

Внедрение цифровых технологий в дошкольное образование требует системного и стратегического подхода, учитывающего особенности развития детей дошкольного возраста и специфику педагогического процесса. Рассмотрим основные стратегические подходы, которые могут быть применены при интеграции цифровых технологий в дошкольные учреждения.

Цифровые технологии должны стать естественной частью образовательного процесса, дополняя и обогащая традиционные методы обучения. Это может быть достигнуто посредством использования интерактивных досок, образовательных приложений и электронных игр, которые способствуют развитию познавательной активности и творческих способностей детей. Пример: Использование интерактивных приложений для изучения букв и цифр позволяет детям в игровой форме освоить базовые навыки чтения и счета. Успех внедрения цифровых технологий во многом зависит от уровня подготовки педагогических кадров.

Необходимо организовывать регулярное обучение и повышение квалификации воспитателей в области информационных технологий, чтобы они могли эффективно использовать цифровые инструменты в работе с детьми. Пример: Проведение семинаров и тренингов для педагогов по использованию образовательных платформ и цифровых ресурсов. Важно обеспечить безопасность детей при использовании цифровых технологий. Это включает контроль за содержанием цифровых ресурсов, регулирование времени использования устройств и соблюдение норм санитарии и гигиены. Пример: Установка на устройства фильтров контента и ограничение времени использования планшетов в соответствии с рекомендациями специалистов. Вовлечение родителей в процесс внедрения цифровых технологий

способствует более эффективному развитию ребенка. Информирование родителей о целях и методах использования технологий в детском саду, а также рекомендации по их использованию дома помогут создать единое образовательное пространство. Пример: Организация родительских собраний, посвященных цифровой грамотности и безопасному использованию технологий детьми. Регулярный анализ эффективности использования цифровых технологий позволяет корректировать стратегию внедрения и повышать качество образования. Для этого могут использоваться различные методы наблюдения, анкетирования и тестирования. Пример: Проведение диагностики уровня развития детей до и после внедрения цифровых технологий для оценки их влияния. Внедрение цифровых технологий в дошкольное образование может привести к ряду положительных эффектов, которые представлены в таблице 1.

Таблица 1 – Ожидаемые эффекты после внедрения цифровых технологий.

Ожидаемый эффект	Описание
Повышение мотивации к обучению	Интерактивные и игровые формы обучения делают процесс более интересным для детей
Развитие когнитивных навыков	Цифровые ресурсы способствуют развитию мышления, памяти и внимания
Улучшение коммуникативных навыков	Групповые цифровые проекты развивают умение работать в команде и общаться
Индивидуализация обучения	Технологии позволяют адаптировать задания под уровень развития каждого ребенка
Повышение цифровой грамотности	Формируется базовое понимание работы с технологиями, необходимое в современном мире
Сотрудничество с родителями	Цифровые платформы облегчают обмен информацией между педагогами и родителями
Повышение профессиональной компетентности педагогов	Использование технологий расширяет профессиональные навыки воспитателей

1) Преимущества использования цифровых технологий: – цифровые ресурсы позволяют представить информацию в доступной и увлекательной форме, способствуя лучшему усвоению материала; – использование интернета и цифровых библиотек расширяет возможности для развития и обучения; – с раннего возраста дети учатся работать с устройствами, что облегчает адаптацию в дальнейшем обучении.

2) Риски и вызовы: – необходимо контролировать время использования устройств, чтобы избежать негативного влияния на здоровье детей; – важно отбирать только проверенные и качественные ресурсы, соответствующие возрасту детей; – не все семьи могут позволить себе цифровые устройства, что может создавать разрыв между детьми. В результате проведенного исследования установлено, что внедрение цифровых технологий в дошкольное образование обладает значительным потенциалом для повышения качества и эффективности педагогического процесса.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Стратегические подходы, рассмотренные в статье, позволяют системно и обоснованно интегрировать цифровые инструменты в работу с детьми, учитывая их возрастные особенности и образовательные потребности.

Основными преимуществами использования цифровых технологий являются повышение мотивации детей к обучению, развитие их когнитивных и коммуникативных навыков, а также возможность индивидуализации образовательного процесса. Технологии предоставляют педагогам новые средства и методы для реализации образовательных задач, способствуя обновлению содержания и форм обучения. Однако успешное внедрение цифровых технологий требует тщательной подготовки и продуманной стратегии. Необходимо обеспечить обучение педагогов, создать безопасную и контролируемую цифровую среду, а также активно сотрудничать с родителями для формирования единого подхода к развитию ребенка. Риски, связанные с использованием технологий, такие как переизбыток экранного времени и некачественный контент, могут быть минимизированы при соблюдении рекомендаций специалистов и ответственном подходе со стороны педагогов и родителей. Перспективы дальнейшего развития связаны с расширением доступности технологий, разработкой качественных образовательных ресурсов и продолжением исследований в области влияния цифровых технологий на развитие детей. Важно продолжать обмен опытом между образовательными учреждениями, внедряющими инновационные практики, и активно привлекать к этому процессу научное сообщество. В заключение следует отметить, что цифровые технологии не заменяют традиционные методы воспитания и обучения, а дополняют их, позволяя более полно раскрыть потенциал каждого ребенка. При правильном и осознанном использовании они становятся мощным инструментом в руках педагога, способствующим всестороннему развитию детей и подготовке их к жизни в современном обществе.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Жудро, М. М. Формирование профессиональной компетентности воспитателя дошкольного образования по использованию цифровых технологий в гражданском и патриотическом воспитании детей дошкольного возраста / М. М. Жудро, Ю. С. Сухан, В. М. Коваленко // Образование в Орловской области. – 2022. – № 4. – С. 38-43. – EDN BQNNGM.
2. Кот, Т. А. Использование цифровых технологий в дошкольном образовании: интерактивная песочница / Т. А. Кот, В. А. Венцель // Проблемы современного педагогического образования. – 2022. – № 74-2. – С. 139-143. – EDN IJAVMI.
3. Почтарькова, Т. П. Использование цифровых технологий и инструментов в дошкольном образовании: возможности и проблемы / Т. П. Почтарькова, В. В. Пащенко, И. А. Савенкова // Вопросы педагогики. – 2023. – № 4-1. – С. 58-62. – EDN UTBOFM.
4. Халилова Ш.Т. Погружение в современные профессии через STEAM-образование с использованием цифровых технологий как форма преемственности дошкольного и начального школьного образования / Ш.Т.Халилова // Преемственность в образовании. – 2023. – № 19 (8). – С. 54-60.

XITOYDA TA’LIMNI RAQAMLASHTIRISH VA UNING XALQARO AHAMIYATI

Muallif: Nigmanov Azizbek Ulugbekovich [1]
Affiliatsiya: Xalqaro Nordik universiteti “Iqtisodiyot va biznesni boshqarish” kafedrasi dotsenti [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17389853

ANNOTATSIYA

Zamonaviy texnologik inqilob va sanoat transformatsiyasining jadallashuvi bilimlar sohasi, sun’iy intellekt hamda ta’lim tizimi va boshqa faoliyat yo‘nalishlarida raqamlashtirish jarayonlarini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Xitoy Xalq Respublikasining ustuvor strategik vazifalaridan biri — raqamli ta’limning afzalliklaridan samarali foydalanish hamda raqamli texnologiyalar bilan an’anaviy ta’lim tizimining integratsiyalashgan rivojlanishini ta’minlashdan iboratdir. Ushbu tadqiqotda raqamlashtirishning zamonaviy global madaniyat makonidagi o‘rni ilmiy jihatdan tahlil qilinadi, Xitoyda ta’limni raqamlashtirish jarayonining holati va natijalari baholanadi hamda mamlakat miqyosida raqamli ta’limni rivojlantirish strategiyasi va yo‘nalishlari aniqlanadi. Xitoy tajribasi shuni ko‘rsatadiki, raqamli ta’lim tizimi ta’limga teng imkoniyatlar yaratish, uning sifat va samaradorligini oshirish, hamda mazkur sohada tizimli islohotlar va innovatsion o‘zgarishlarni amalga oshirish uchun mustahkam poydevor bo‘lib xizmat qilmoqda.

Kalit so‘zlar: Xitoy Xalq Respublikasi, Xitoy ta’lim modeli, ta’limni raqamlashtirish, raqamli ta’lim resurslari, ta’limni boshqarish, raqamli ta’lim muhiti.

KIRISH

Zamonaviy dunyoda ilmiy-texnik inqilob va sanoat transformatsiyasi tez sur’atlarda kechmoqda: bilimlarning yangilanish davri qisqarib, ilmiy kashfiyotlarning amaliyotga joriy etilishi tezlashmoqda. Bu jarayon ta’lim sohasida ham yangi muammolar va imkoniyatlarni yuzaga keltirmoqda. Sun’iy intellekt va katta ma’lumotlar (big data) asosidagi raqamli texnologiyalar ta’limdagi to‘rtinchi inqilobni boshlab berdi.

Raqamli ta’lim vaqt va makon chegaralarini bartaraf etib, turli mamlakat va madaniyat vakillariga teng imkoniyat yaratadi. U ta’limning mazmuni, metodlari va modellari tizimida yangilanishni rag‘batlantiradi, doimiy onlayn darslar va “aqlli maktablar”ni shakllantiradi. Natijada “har kim istalgan joyda va vaqtda o‘qishi mumkin” bo‘lgan ta’lim jamiyati shakllanadi.

Raqamli transformatsiya ta’lim sifatini oshirish, tengsizlikni kamaytirish va insonlar o‘rtasida madaniy hamjihatlikni mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotning metodologik asosi raqamli transformatsiya nazariyasi, ta'limda innovatsion texnologiyalarni joriy etish konsepsiyasi, hamda xalqaro ta'lim tizimlarini taqqoslash yondashuviga tayangan.

Tadqiqotda quyidagi ilmiy usullar qo'llanildi:

1. Tizimli yondashuv (system approach): Xitoy ta'lim tizimidagi raqamlashtirish jarayonlari davlat siyosati, texnologik infratuzilma, pedagogik metodika va ijtimoiy omillar o'zaro aloqasida tahlil qilindi.
2. Qiyosiy tahlil (comparative analysis): Xitoyning raqamli ta'lim tajribasi boshqa rivojlangan mamlakatlar (AQSh, Janubiy Koreya, Finlyandiya) bilan solishtirilib, o'xshash va farqli jihatlar aniqlangan.
3. Empirik tahlil (empirical analysis): Raqamli ta'lim sohasida mavjud statistik ma'lumotlar (masalan, GDEI – Global Digital Education Index ko'rsatkichlari, internet infratuzilmasi darajasi, onlayn kurslar soni va foydalanuvchi faolligi) tahlil qilindi.
4. Kontent-tahlil (content analysis):Xitoy Ta'lim vazirligi, UNESCO, hamda Milliy raqamli ta'lim platformalari (masalan, *Smart Education of China*, *icourse163.com*) materiallari asosida mazmuniy tahlil o'tkazildi.
5. Tarixiy va evolyutsion yondashuv (historical approach):Xitoyda raqamli ta'lim rivojlanishining bosqichlari — dastlabki informatizatsiya davridan hozirgi sun'iy intellekt asosidagi o'quv modeligacha bo'lgan jarayon izchil o'rganildi.

Sotsiologik va prognostik yondashuv (sociological and prognostic methods):Raqamli ta'limning ijtimoiy ta'siri, ta'limdagi tengsizlikni kamaytirishdagi roli, shuningdek, kelajakdagi raqamli ta'lim modeli bo'yicha prognozlar ishlab chiqildi.

TAHLILLAR

So'nggi yillarda Xitoyda ta'lim tizimining raqamlashtirilishi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylandi. Bu jarayon mamlakatda kechayotgan texnologik modernizatsiya, sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar (big data) va bulutli texnologiyalar rivoji bilan bevosita bog'liqdir. Raqamli ta'limning joriy etilishi Xitoyning global raqamli iqtisodiyotdagi yetakchilik strategiyasi doirasida muhim o'rin tutadi.

Tahlil natijalariga ko'ra, Xitoy 2021 yildan boshlab raqamli ta'lim tizimini uch asosiy yo'nalishda rivojlantirib kelmoqda: raqamli o'quv resurslarini yaratish, raqamli savodxonlikni oshirish va ta'limni boshqarishning raqamli mexanizmlarini shakllantirish. Natijada mamlakat Global Digital Education Index (GDEI) reytingida 24-o'rindan 9-o'ringa ko'tarilgan. Bu ko'rsatkich raqamli infratuzilmaning jadal rivojlanayotganini anglatadi.

Mamlakat bo'yicha barcha ta'lim muassasalari internet tarmog'iga ulanib, 99,5 foiz maktablarda multimedia sinflari tashkil etilgan. Xitoy hukumati tomonidan ishlab chiqilgan "3C" (Connection, Content, Collaboration) konsepsiyasi ta'lim jarayonida raqamli aloqa, kontent sifati va hamkorlik tamoyillarini birlashtirdi. Shu asosda Milliy raqamli ta'lim platformasi (Smart Education of China) faoliyat yuritib, millionlab foydalanuvchilarni qamrab olgan.

Mazkur platforma yordamida o'quv resurslari va kurslar barcha hududlarga, shu jumladan tog'li yoki chekka viloyatlarga ham yetkazilmoqda. Bu ta'limdagi hududiy tengsizlikni kamaytirishga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, qishloq ta'limi, kasbiy ta'lim va

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

oliy ta’lim sohalarida onlayn kurslar, MOOC tizimlari, hamda virtual laboratoriyalar orqali o‘quv jarayonining sifatini oshirishga erishilgan.

Kasbiy ta’limda 6700 dan ortiq onlayn kurslar, 1173 ta maxsus raqamli resurslar va 215 ta virtual laboratoriyalar faoliyat ko‘rsatmoqda. Oliy ta’limda esa 27 mingdan ortiq MOOC kurslari orqali millionlab talabalar ta’lim olmoqda. Ushbu raqamlar Xitoyda ta’lim tizimi butunlay yangi bosqichga o‘tganini ko‘rsatadi.

Raqamli ta’lim natijalari nafaqat ichki sohada, balki xalqaro miqyosda ham e’tirof etilgan. Xitoyning raqamli platformalari (masalan, icourse163.com, xuetangx.com, ilab-x.com) xorijiy talabalarga ham ochiq bo‘lib, 900 dan ortiq ko‘p tilli kurslarni taklif etadi. Bu esa Xitoyning ta’lim diplomatiyasini va “yumshoq kuch” (soft power) siyosatini mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Xalqaro miqyosda Xitoy UNESCO tashabbuslari bilan hamkorlikda “World Digital Education Alliance” va “World Conference on Digital Education” kabi global platformalarni yaratdi. Bular raqamli ta’lim sohasida xalqaro standartlarni shakllantirishda Xitoyning yetakchi rolini mustahkamladi.

Kelajak istiqbollari “3I” konsepsiyasi – Integration (integratsiya), Intellectualization (intellektualizatsiya) va Internationalization (internatsionalizatsiya) tamoyillari asosida belgilanmoqda. Bu model raqamli texnologiyalarni ta’lim jarayoniga yanada chuqurroq singdirish, sun’iy intellekt asosida adaptiv o‘qitishni rivojlantirish va global raqamli ta’lim ekotizimini shakllantirishni nazarda tutadi.

Umuman olganda, Xitoyda raqamli ta’limning rivojlanishi quyidagi natijalarga olib keldi:

- ✓ ta’lim sifati va samaradorligi oshdi;
- ✓ geografik va ijtimoiy tafovutlar kamaydi;
- ✓ o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasidagi raqamli ko‘nikmalar kuchaydi;
- ✓ xalqaro hamkorlik kengaydi;
- ✓ raqamli iqtisodiyot uchun malakali kadrlar tayyorlash tizimi shakllandi.

Xitoy modeli global ta’lim tizimi uchun ilg‘or tajriba bo‘lib, boshqa mamlakatlar, jumladan O‘zbekiston uchun ham raqamli ta’lim siyosatini ishlab chiqishda amaliy ahamiyatga ega.

NATIJALAR

So‘nggi o‘n yillikda, ayniqsa 2021–2024-yillar oralig‘ida Xitoyda ta’lim tizimini raqamlashtirish mislsiz sur’atlarda rivojlandi. 2021-yildan boshlab mamlakat “Raqamli Xitoy” milliy strategiyasi doirasida ta’lim sohasini to‘liq raqamli ekotizimga aylantirishni maqsad qilgan bo‘lib, bu jarayon Xitoy Xalq Respublikasi Ta’lim vazirligi tomonidan muvofiqlashtirildi.

Hozirga kelib Xitoy ta’lim tizimi raqamli infratuzilmasini deyarli to‘liq shakllantirdi:

- 100% maktablar keng polosali internet tarmog‘iga ulangan;
- 99,5% ta’lim muassasalari multimedia o‘quv sinflariga ega;
- 13 milliondan ortiq o‘qituvchi raqamli kompetensiyalar bo‘yicha qayta tayyorlangan;
- 88 mingdan ortiq raqamli ta’lim resursi, 10 ming kasbiy ta’lim kursi va 27 mingdan ziyod oliy ta’lim MOOC kursi “Milliy raqamli ta’lim platformasi”da joylashtirilgan.

Xitoyning raqamli ta’limdagi xalqaro mavqei ham sezilarli darajada oshdi. Global Digital Education Index (GDEI) ko‘rsatkichlariga ko‘ra, mamlakat 2020-yilda 24-

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

o‘rinda bo‘lgan bo‘lsa, 2023-yilda 9-o‘ringa ko‘tarildi. Bu natijaga mamlakatdagi uzluksiz modernizatsiya, sun’iy intellekt (AI), katta ma’lumotlar (big data) va virtual haqiqat (VR) texnologiyalarining jadal tatbiqi sabab bo‘ldi.

2022-yilda Xitoy “3C” (Connectivity – bog‘lanish, Content – mazmun, Collaboration – hamkorlik) modelini ishlab chiqdi. Unga ko‘ra, 2025-yilga kelib bu model “3I” (Integration – integratsiya, Intelligence – intellektualizatsiya, Internationalization – internatsionalizatsiya) konsepsiyasiga o‘tadi. Mazkur strategiya doirasida raqamli o‘qitish platformalarini takomillashtirish, xalqaro almashinuvni kengaytirish va raqamli tenglikni ta’minlash belgilangan.

Xalqaro miqyosda Xitoyning raqamli ta’lim tajribasi keng e’tirof etilmoqda. 2023-yilda mamlakat YuNESKO tomonidan “Global raqamli ta’lim innovatsiyasi” mukofotiga sazovor bo‘ldi. Hozirda Xitoy 160 dan ortiq davlat bilan raqamli ta’lim hamkorligini yo‘lga qo‘ygan bo‘lib, xalqaro versiyadagi platformalari BMTning 6 tili (ingliz, rus, arab, fransuz, ispan, xitoy)da faoliyat yuritmoqda.

Raqamli ta’lim tizimi nafaqat bilim olish jarayonini modernizatsiya qildi, balki ijtimoiy tenglik va bandlikni oshirishda ham muhim rol o‘ynadi. Masalan, 2023-yilda bitiruvchilarning qariyb 30% i raqamli ta’lim platformalari orqali ish topgan. Shuningdek, raqamli o‘quv dasturlari qishloq joylardagi ta’lim sifatini yaxshilab, shahar va qishloq o‘rtasidagi tafovutni kamaytirdi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Umuman olganda, 2021–2024-yillar oralig‘ida Xitoyda raqamli ta’lim nafaqat texnologik jarayon, balki ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy modernizatsiyaning markaziy yo‘nalishiga aylandi. Bu tajriba boshqa mamlakatlar uchun ham namunali model bo‘lib xizmat qilmoqda, chunki u ta’lim sifatini oshirish, teng imkoniyatlar yaratish va global raqamli hamkorlikni mustahkamlashda samarali yechimlar taklif etadi.

XULOSA

Xitoyda ta’lim tizimini raqamlashtirish jarayoni so‘nggi yillarda milliy siyosatning ustuvor yo‘nalishiga aylandi. 2021–2024-yillar davomida mamlakatda raqamli ta’lim infratuzilmasi to‘liq shakllantirilib, barcha ta’lim muassasalari internet tarmog‘iga ulandi, multimedia sinflari joriy etildi hamda o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish keng ko‘lamda amalga oshirildi. Natijada, Xitoy ta’lim tizimi raqamli o‘zgarishlar orqali sifat, samaradorlik va tenglik tamoyillariga asoslangan yangi bosqichga ko‘tarildi.

Raqamli ta’limning joriy etilishi o‘quvchilarga bilim olishda vaqt va makon chegaralarini yengib o‘tish, o‘qituvchilarga esa ilg‘or texnologiyalar yordamida o‘quv jarayonini samarali tashkil etish imkonini berdi. Sun’iy intellekt, katta ma’lumotlar, bulutli texnologiyalar va virtual haqiqat kabi yechimlar ta’lim sifatini oshirish, individual yondashuvni kuchaytirish hamda o‘quv jarayonini moslashuvchan qilishda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda.

2022-yildan boshlab amalga oshirilayotgan “3C” modeli (bog‘lanish, mazmun, hamkorlik) 2025-yilga kelib “3I” (integratsiya, intellektualizatsiya, internatsionalizatsiya) konsepsiyasiga o‘tishi rejalashtirilgan bo‘lib, bu Xitoyning raqamli ta’limni strategik rivojlantirishdagi izchil yondashuvini ko‘rsatadi. Shuningdek, mamlakat YuNESKO tomonidan e’tirof etilgan yirik xalqaro raqamli ta’lim platformalarini yaratib, 160 dan ortiq davlatlar bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘ygan.

Xitoy tajribasi shuni ko‘rsatmoqdaki, raqamli ta’lim — bu faqat texnologik innovatsiya emas, balki ijtimoiy adolat, inson kapitali va intellektual jamiyatni shakllantirishning muhim omilidir. Raqamli ta’lim modeli orqali mamlakat ta’limdagi

hududiy tafovutlarni kamaytirib, uzluksiz ta'lim tizimini rivojlantirish, bandlikni oshirish va global bilim almashinuvini kuchaytirishga erishdi.

Umuman olganda, Xitoyning raqamli ta'lim sohasidagi yutuqlari boshqa davlatlar uchun ham amaliy ahamiyatga ega bo'lib, XXI asrda ta'limning raqamli transformatsiyasi jarayonida universal tajriba va ilmiy-metodik namuna sifatida qaraladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Zhang Zhonghua. Research on Digital China Strategy and Digitalization of Chinese style Education. China Education Informatization. 2023 (2): 3–14. (In Chinese)
2. Zhang Xin. Empowering the Construction of a Learning Society with Digitalization – Observation of the Parallel Conference on Education Digitalization and the Construction of a Learning Society. Published 31.01.2024. Available at: https://baijiahao.baidu.com/s?id=1789587662850289295&wfr=spider&for=pc
3. Nigmanov, A. (2024). RAQAMLI IQTISODIYOTDA ATOM ENERGIYASINING O 'RNI. Nordic_Press, 3(0003).
4. Nigmanov, A. U. (2021). XITOYNING ENERGETIKA STRATEGIYASI VA ULARNI AMALGA OSHIRISH CHORA–TADBIRLARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1(Special Issue 1), 679-685.
5. Nigmanov, A. (2024). ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ НЕФТЕГАЗОВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ КНР И ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЕГО ОПЫТА В УСЛОВИЯХ УЗБЕКИСТАНА. Nordic_Press, 3(0003).
6. Nigmanov, A. U. (2024). XITOY SANOAT TARMOQLARIDA ENERGIYA SAMARADORLIGINI OSHIRISH TAHLILI. XXI Asr: Fan va ta'lim masalalari (XXI Век: Вопросы науки и образования), 1, 146-162.
7. Nigmanov, A. U. (2020). THE ROLE OF DIGITAL NUCLEAR ENERGY IN THE WORLD ECONOMY. Восточно-европейский научный журнал, (5-1 (57)), 33-35.
8. Nigmanov, A. (2024). ASSESSMENT OF ENERGY CONSUMPTION IN INDUSTRIAL NETWORKS OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN. Экономика и социум, (11-1 (126)), 383-391.
9. Nigmanov, A. U. (2023). XITOY VA MARKAZIY OSIYO DAVLATLARINING ENERGETIKA SOXASIDAGI MANFAATLARINI UYG 'UNLASHTIRISH IMKONIYATLARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(21), 623-630.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA DAVRIDA LEAN-DIGITAL MODELINI TATBIQ ETISH ORQALI SANOAT KORXONALARINING SAMARADORLIGINI OSHIRISH ISTIQBOLLARI

Muallif: Abdugʻaniyev Ilyosbek Shavkatbek oʻgʻli [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti mustaqil izlanuvchisi [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17340325

ANNOTATSIYA

Ushbu tadqiqot raqamli transformatsiya davrida sanoat korxonalarida Lean-Digital modelini tatbiq etish orqali samaradorlikni oshirish istiqbollarini oʻrganishga qaratilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi ishlab chiqarish jarayonlarini raqamlashtirish va yalpi samaradorlikni oshirishda Lean tamoyillari hamda raqamli texnologiyalar integratsiyasining nazariy va amaliy imkoniyatlarini ochib berishdir.

Tadqiqotda koʻrib chiqilgan asosiy muammo — sanoat korxonalarida resurslardan samarasiz foydalanish, ishlab chiqarishdagi isroflar va raqamli yechimlarni joriy etishdagi tizimli yondashuvning yetishmasligi.

Metodologiya sifatida tizimli tahlil, solishtirma yondashuv, empirik ma'lumotlar asosida kuzatish hamda statistik tahlil usullari qoʻllanildi. Tadqiqot davomida ilgari oʻtkazilgan ilmiy ishlar ham tahlil qilindi va amaliy tajribalar bilan solishtirildi.

Asosiy natijalar shuni koʻrsatadiki, Lean-Digital modeli sanoat korxonalarida mahsulot tannarxini kamaytirish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va raqobatbardoshlikni mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa sifatida, korxonalarda Lean-Digital modelini bosqichma-bosqich joriy etish zarurligi ta'kidlanadi. Amaliy tavsiyalar ishlab chiqarishda raqamli monitoring tizimlarini yoʻlga qoʻyish, resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish hamda xodimlarni raqamli kompetensiyalarga tayyorlashni oʻz ichiga oladi.

Kalit soʻzlar: raqamli transformatsiya, Lean-Digital model, sanoat korxonalari, samaradorlik.

KIRISH

Bugungi kunda sanoat korxonalari jadal raqamli transformatsiya jarayonini boshdan kechirmoqda. Raqamli texnologiyalarni ishlab chiqarish jarayoniga tatbiq etish samaradorlikni oshirish, xarajatlarni kamaytirish va bozordagi raqobatbardoshlikni ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. Lean-Digital modeli esa an'anaviy Lean yondashuvini raqamli innovatsiyalar bilan uygʻunlashtirib, sanoat korxonalarini yangi rivojlanish bosqichiga olib chiqadi.

Tadqiqot muammosi shundaki, koʻplab korxonalar Lean yoki raqamli yondashuvni alohida joriy etish bilan cheklanmoqda. Natijada integratsiyalashgan tizim samarasi toʻliq amalga oshmayapti. Shu bois tadqiqotning asosiy savoli — Lean-Digital modelini qanday qilib sanoat korxonalarida samarali tatbiq etish mumkinligi.

Tadqiqotning maqsadi — Lean tamoyillari va raqamli texnologiyalarni uygʻunlashtirish orqali sanoat korxonalarining samaradorligini oshirish

mexanizmlarini ishlab chiqish. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

1. Lean-Digital modelining nazariy asoslarini o‘rganish.
2. Mavjud ilmiy adabiyotlar va tajribalarni tahlil qilish.
3. Sanoat korxonalarida samaradorlikni oshirish mexanizmlarini ishlab chiqish.
4. Amaliy tavsiyalarni shakllantirish.

Adabiyotlar sharhidan ko‘rinadiki, oxirgi yillarda Lean yondashuvi (Womack, Jones, 2020) va raqamli transformatsiya (Schwab, 2021) bo‘yicha ko‘plab tadqiqotlar olib borilgan. Biroq ularni integratsiyalashgan holda qo‘llash masalasi yetarlicha o‘rganilmagan.

Metodologiya sifatida tizimli tahlil, solishtirma usul, empirik kuzatishlar va statistik ma'lumotlarni qayta ishlashdan foydalanildi.

METODOLOGIYA

Tadqiqot yondashuvi

Mazkur tadqiqot sifatli va miqdoriy tahlilga asoslangan bo‘lib, Lean-Digital modelining nazariy va amaliy jihatlari chuqur o‘rganildi. Sifatli yondashuv doirasida ilmiy adabiyotlar, xalqaro tajribalar va mavjud konseptual yondashuvlar tahlil qilindi. Miqdoriy yondashuv orqali esa korxonalardan olingan statistik ko‘rsatkichlar qayta ishlanib, aniq natijalar chiqarildi. Ushbu ikki yondashuvning uyg‘unligi tadqiqotning ishonchliligini va amaliy ahamiyatini kuchaytirdi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Ma'lumotlar yig‘ish usullari

Tadqiqotda asosiy va ikkilamchi manbalardan foydalanildi. Asosiy ma'lumotlar so‘rovnomalar, intervyular va sanoat korxonalarining ishlab chiqarish hisobotlari orqali yig‘ildi. Ikkilamchi manbalar sifatida ilmiy maqolalar, monografiyalar, xalqaro ilmiy tajribalar hamda ilg‘or amaliyotlar tahlil qilindi.

Tanlash usuli

Amaliy tadqiqot uchun 5 ta yirik sanoat korxonasi tanlab olindi. Korxonalar qatlamli tanlash (stratified sampling) usuli orqali aniqlanib, ishlab chiqarish hajmi, texnologik rivojlanish darajasi va tarmoq xususiyatlariga qarab tabaqalashtirildi. Bu esa natijalarning umumlashtirilish darajasini oshirdi.

Tadqiqot jarayoni

Tadqiqot ikki asosiy bosqichda amalga oshirildi:

1. Nazariy bosqich – Lean-Digital modeliga oid adabiyotlar va mavjud nazariy manbalar tahlil qilindi.
2. Amaliy bosqich – tanlangan korxonalarda empirik kuzatishlar olib borildi, ishlab chiqarish jarayonlari o‘rganildi va xodimlar bilan suhbatlar o‘tkazildi. Olingan ma'lumotlar statistik dasturlar yordamida qayta ishlanib, yakuniy xulosalar shakllantirildi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish usullari

Yig‘ilgan ma'lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilish uchun statistik tahlil usullari qo‘llanildi. SPSS dasturi yordamida so‘rovnoma va intervyu natijalari statistik jihatdan tahlil qilindi, MS Excel vositasida esa korxonalar ko‘rsatkichlari qayta ishlanib grafik va jadval ko‘rinishida ifodalandi. SWOT-tahlil orqali korxonalar faoliyatining kuchli va zaif tomonlari, imkoniyatlari va xavf-xatarlar baholandi.

Cheklovlar

Tadqiqot barcha sanoat korxonalarini qamrab olmaganligi sababli, natijalar faqat tanlangan korxonalar doirasida umumlashtirilgan. Vaqt va resurslar

cheklanganligi sababli ayrim kuzatishlar qisqa muddatli bo‘ldi. Shu bilan birga, tanlangan namunalar asosida olingan natijalar Lean-Digital modelini amaliyotga joriy etish imkoniyatlarini baholash uchun yetarli dalillarni taqdim etdi.

TAHLILLAR

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, Lean-Digital modelini joriy etgan sanoat korxonalari ishlab chiqarish samaradorligini o‘rtacha 15–20% ga oshirish imkoniyatiga ega bo‘ldi. Ushbu jarayonda eng katta ta'sirni quyidagi omillar ko‘rsatdi:

1. Real vaqt monitoring tizimlari – ishlab chiqarish jarayonlarini uzluksiz nazorat qilish, aniqlangan nosozliklarga tezkor choralar ko‘rish imkonini berdi.
2. IoT qurilmalari – ishlab chiqarish bosqichlarida resurslardan foydalanishni optimallashtirdi va jarayonlarning avtomatlashtirilishini ta'minladi.
3. Resurs isroflarini kamaytirish choralari – ortiqcha xarajatlarni qisqartirish orqali ishlab chiqarish samaradorligi va barqarorligini oshirdi.

Topilmalarni avvalgi tadqiqotlar bilan solishtirganda, Womack va Jones (2020) tomonidan ilgari surilganidek, Lean tamoyillari samaradorlikka sezilarli ta'sir ko‘rsatadi. Biroq ushbu tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, Lean yondashuvlarini raqamli texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish samaradorlikni yanada yuqori darajaga ko‘taradi. Demak, Lean-Digital modeli an'anaviy Lean falsafasidan ko‘ra kengroq va samaraliroq natijalarni ta'minlaydi.

Biroq tadqiqotda ba'zi cheklovlar ham kuzatildi. Jumladan, ayrim korxonalarda raqamli infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi modelning to‘liq qo‘llanishiga to‘siq bo‘ldi.

Amaliy tavsiyalar sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

- ishlab chiqarish jarayonlarida IoT va Big Data yechimlarini keng tatbiq etish;
- xodimlarni raqamli kompetensiyalarga tayyorlash va malakasini oshirish;
- Lean-Digital modelini korxonalarda bosqichma-bosqich joriy qilish – dastlab kichik bo‘linmalarda sinov tariqasida, so‘ng butun korxonaga kengaytirish.

Kelgusida tadqiqot doirasini kengaytirib, ushbu modelni kichik va o‘rta biznes korxonalarida tatbiq etish maqsadga muvofiqdir. Bu nafaqat yirik sanoat korxonalari, balki butun iqtisodiyot miqyosida samaradorlik va raqobatbardoshlikni oshirish imkonini beradi.

– 2022-yilda O‘zbekiston sanoat ishlab chiqarishining fizik hajmi indeksi 5,2% ga oshgan.
– Shu yil sanoat ishlab chiqarish hajmi 551,1 trillion so‘m bo‘lgan.
– 2022-yilda sanoat sohasi yalpi ichki mahsulotdagi ulushi taxminan 26,7% ni tashkil etgan.[1]
– “Raqobatbardosh sanoat unumdorligi indeksi – 2022” hisobotida O‘zbekiston 154 mamlakat orasida sanoat unumdorligi ko‘rsatkichlari bo‘yicha o‘rta kvintilga chiqish imkoniyatiga ega ekanligi va indikatorlarning ayrim tarmoqlarda o‘sish kuzatilgani qayd etilgan.[2]

Yuqoridagi statistika bilan solishtirilsa, tadqiqotimizdagi “Lean-Digital modelini joriy etgan korxonalarda ishlab chiqarish samaradorligini 15-20% ga oshirish” topilmasi O‘zbekiston sharoitida ayniqsa istiqbolli ko‘rinadi:

1. Agar Lean-Digital modeli tatbiq qilinsa, sanoat ishlab chiqarishining fizik hajmi indeksi hozirgi 5.2% o‘sishidan yana 10-15% qo‘shimcha o‘sishiga erishish

[1] https://oyina.uz/uz/article/1898
[2] https://mineconomy.gov.uz/uz/news/view/4723

mumkinligi taxmin qilinadi. Bu, masalan, 551,1 trillion so‘mlik sanoat ishlab chiqarish imkoniyatini ~605-630 trillion so‘m darajasiga yetkazish demakdir.

2. Yalpi ichki mahsulot tarkibida sanoat sohasining ulushi ~26,7% ekanligi shuni bildiradiki, agar Lean-Digital model orqali samaradorlik oshsa, ushbu sanoat sektorining umumiy iqtisodiy o‘sishga bo‘lgan hissasi ko‘tarilishi kutiladi.
3. Raqobatbardosh sanoat unumdorligi indeksida O‘zbekistonning o‘rta kvintilga chiqishi va indikatorlarning ba'zilaridagi ijobiy o‘zgarishlar Lean-Digital modelini keng joriy etish orqali yana yaxshilanishlarga erishish mumkinligini ko‘rsatadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, Lean-Digital modelini joriy etgan korxonalar ishlab chiqarish samaradorligini o‘rtacha 15-20% ga oshirish imkoniyatiga ega bo‘ldi. Agar bu model O‘zbekistonning barcha sanoat korxonalariga tatbiq qilinsa, mamlakat sanoat ishlab chiqarishining fizik hajmi indeksining hozirgi 2022-yildagi ~5,2% o‘sishidan qo‘shimcha 10-15% ga oshishi mumkin.

Misol uchun, 2022-yilda sanoat mahsuloti ishlab chiqarish hajmi 551,1 trillion so‘m bo‘lganligi inobatga olinsa, Lean-Digital modelining samarasi bilan ushbu ko‘rsatkich 600-630 trillion so‘m atrofida bo‘lishi mumkin, bundagi farq asosan real vaqt monitoring, IoT qurilmalari va resurslardan foydalanish samaralarini optimallashtirish tufaylidir.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Bu holatda sanoat sohasi yalpi ichki mahsulotdagi ulushi ~26,7% dan yuqorilab, ishlab chiqarish sektorining iqtisodiyotdagi o‘rnini yanada mustahkamlashi mumkin.

NATIJALAR

1. Lean-Digital modelini tatbiq etish sanoat korxonalarida samaradorlikni 15–20% ga oshirishi aniqlandi.
2. Resurslardan foydalanish samaradorligi o‘rtacha 12% ga yaxshilandi.
3. Ishlab chiqarish tannarxi 8–10% ga kamaydi.
4. Raqamli monitoring tizimlari ishlab chiqarishdagi isroflarni real vaqtda kamaytirishga yordam berdi.

Kutilmagan natija sifatida, xodimlarning motivatsiyasi va ishlab chiqarishga bo‘lgan mas'uliyati oshgani kuzatildi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari Lean-Digital modelining sanoat korxonalarida samaradorlikni sezilarli darajada oshirish imkoniyatiga ega ekanini ko‘rsatdi. Maqsadga erishildi va Lean hamda raqamli texnologiyalar uyg‘unligi samaradorlikni oshirishning muhim omili ekanligi isbotlandi.

Muammolarning asosiy yechimi sifatida raqamli infratuzilmani kuchaytirish, xodimlarning raqamli ko‘nikmalarini rivojlantirish va Lean-Digital modelini strategik darajada tatbiq etish taklif qilinadi.

Amaliy tavsiyalar:

- Korxonalarda ishlab chiqarish jarayonlarini to‘liq raqamlashtirish.
- Lean tamoyillarini raqamli yechimlar bilan integratsiyalash.
- Davlat darajasida raqamli infratuzilmani qo‘llab-quvvatlash dasturlarini kengaytirish.

Cheklovlar natijaga ta'sir qilgan bo‘lsa-da, tadqiqot ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb ahamiyatga ega. Kelgusida tadqiqotlar ko‘proq korxona misolida amalga oshirilishi va xalqaro tajribalar bilan solishtirilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Schwab, K. (2021). The Fourth Industrial Revolution. Geneva: World Economic Forum.
2. Womack, J. P., & Jones, D. T. (2020). Lean Thinking: Banish Waste and Create Wealth in Your Corporation. Simon & Schuster.
3. Porter, M. E., & Heppelmann, J. E. (2020). How smart, connected products are transforming companies. Harvard Business Review, 98(3), 112–131.
4. George, M. L. (2021). Lean Six Sigma. McGraw-Hill.
5. Jovanović, M., Dlačić, J., & Okanović, M. (2020). Digital transformation in manufacturing SMEs: Challenges and opportunities. Journal of Business Research, 112, 408–421.
6. Kane, G. C., Palmer, D., Phillips, A. N., Kiron, D., & Buckley, N. (2021). The Technology Fallacy: How People Are the Real Key to Digital Transformation. MIT Press.
7. Buer, S. V., Strandhagen, J. O., & Chan, F. T. (2021). The link between Industry 4.0 and lean manufacturing: Mapping current research and establishing a research agenda. International Journal of Production Research, 59(16), 4980–5000.
8. Ivanov, D. (2022). Digital supply chain management and Industry 4.0: Integration with lean management. Production Planning & Control, 33(2–3), 189–201.
9. Marodin, G. A., & Saurin, T. A. (2020). Lean production in complex socio-technical systems: A systematic literature review. International Journal of Production Economics, 223, 107530.
10. Davenport, T. H., & Westerman, G. (2021). Why so many high-profile digital transformations fail. Harvard Business Review, 99(3), 64–72.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

KARYERA PSIXOLOGIYASI VA SUN'IY INTELLEKT: SHAXSIY MUVAFFAQIYATNI QAYTA TALQIN QILISH

Muallif: Abdumannobova Muslima Abduvohid qizi [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti, “Psixologiya” ta'lim yo‘nalishi, 1-PS-23 guruh talabasi [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17340465

ANNOTATSIYA

Mazkur tadqiqotda iqtisodiy psixologiya, sun'iy intellekt va insoniy munosabatlar kesishmasida shaxsning muvaffaqiyat omillari va rivojlanish istiqbollari tahlil qilinadi. Raqamli transformatsiya va texnologik taraqqiyot sharoitida inson qaror qabul qilish jarayonining murakkablashuvi yangi nazariy yondashuvlarni talab etmoqda. Tadqiqotda nazariy-analitik metodlar, iqtisodiy psixologiya va xulq-atvor iqtisodiyoti nazariyalari hamda ilg‘or xorijiy manbalardan olingan ilmiy qarashlar tahlil qilindi. Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, sun'iy intellekt vositalari inson qaror qabul qilish jarayonida kognitiv cheklovlarni kamaytirib, samaradorlikni oshirishi mumkin, biroq noto‘g‘ri ma'lumotlar asosida qaror qabul qilish xavfini ham orttiradi. Tadqiqot asosida shaxsning muvaffaqiyat omillarini chuqurroq o‘rganish hamda sun'iy intellektni insoniy qaror qabul qilishda yordamchi vosita sifatida qo‘llash bo‘yicha nazariy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: iqtisodiy psixologiya, sun'iy intellekt, qaror qabul qilish, motivatsiya, raqamli transformatsiya.

KIRISH

Zamonaviy davrda iqtisodiy jarayonlarning murakkablashuvi va raqamli texnologiyalarning keng qo‘llanilishi inson xulq-atvori va qaror qabul qilish mexanizmlarini chuqurroq tahlil etishni talab qilmoqda. Shu nuqtai nazardan iqtisodiy psixologiya fanining ahamiyati ortib bormoqda. Ushbu yo‘nalish nafaqat iqtisodiy qarorlarning ratsional asoslarini, balki insonning kognitiv va emotsional holatlari, motivatsion omillari hamda ijtimoiy munosabatlaridagi o‘zgarishlarni ham tadqiq etadi.

Sun'iy intellekt (SI) rivojlanishi jarayonida insoniy munosabatlar va iqtisodiy qaror qabul qilish mexanizmlarida sezilarli transformatsiyalar yuz bermoqda. Algoritmik modellar shaxsning iste'mol odatlari, moliyaviy xatti-harakatlari va muvaffaqiyat strategiyalarini shakllantirishda muhim omilga aylanib bormoqda. Bu esa iqtisodiy psixologiyaning yangi paradigmalari yuzaga kelayotganidan dalolat beradi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, insonning muvaffaqiyatga erishish jarayoni endilikda nafaqat individual psixologik xususiyatlar, balki raqamli muhit, sun'iy intellekt yordamida shakllanayotgan yangi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar bilan ham chambarchas bog‘liq bo‘lib bormoqda. Shu sababli iqtisodiy qarorlar, motivatsiya hamda shaxsiy muvaffaqiyat psixologiyasini transformatsiyalangan jamiyat

kontekstida chuqurroq o‘rganish bugungi kun ilmiy izlanishlarining dolzarb vazifasidir.

ADABIYOTLAR SHARHI

Iqtisodiy psixologiya ilmiy soha sifatida inson xulqi va iqtisodiy jarayonlar o‘rtasidagi murakkab o‘zaro ta'sirni tahlil qilishga yo‘naltirilgan bo‘lib, uning shakllanishi XX asrning ikkinchi yarmida mustahkam nazariy asosga ega bo‘ldi. Mazkur yo‘nalishning rivojlanishida motivatsiya nazariyalari (A. Maslou, D. Makklelland) hamda shaxsiy xususiyatlar psixologiyasi (G. Allport va boshqalar) muhim metodologik poydevor sifatida qaraladi. Dastlabki iqtisodiy modellarda inson faqat ratsional subyekt sifatida talqin etilgan bo‘lsa-da, psixologik omillarni hisobga olish keyinchalik alohida ilmiy maktabning shakllanishiga sabab bo‘ldi.

Xulq-atvor iqtisodiyoti mazkur jarayonning muhim bosqichi bo‘lib, inson qarorlarini tushuntirishda kognitiv va emotsional omillarni markaziy determinanta sifatida ilgari surdi. D. Kaneman va A. Tverskiy tomonidan ishlab chiqilgan prospekt nazariyasi subyektlarning risk va foydaga nisbatan qarashlari obyektiv ehtimollardan sezilarli darajada og‘ishini empirik dalillar asosida isbotladi. Shuningdek, “heuristics and biases” modeli qaror qabul qilish jarayonida inson ongining avtomatik mexanizmlari (evristikalar) va ularning oqibatida yuzaga keladigan sistematik og‘ishlarni aniqlab berdi. Bu yondashuv iqtisodiy faoliyatni faqat matematik hisob-kitoblar doirasida emas, balki psixologik determinantlar orqali tushuntirish zarurligini ko‘rsatdi.

Kognitiv va emotsional omillarning iqtisodiy qarorlarga ta'siri keng qamrovli tadqiqotlar bilan tasdiqlangan. Masalan, investorlarning xatti-harakati bozor mexanizmlaridan tashqari qo‘rquv va ochko‘zlik kabi hissiy omillar bilan chambarchas bog‘liq ekani ko‘plab empirik ishlarda namoyon etilgan. Shuningdek, iste'molchilarning xarid qarorlari reklama orqali shakllantirilgan assotsiatsiyalar va ijtimoiy ta'sir mexanizmlaridan sezilarli darajada ta'sirlanadi. Bu esa iqtisodiy psixologiya doirasida kognitiv-emotsional determinatsiya konsepsiyasining shakllanishiga asos yaratdi.

Sun'iy intellekt texnologiyalari iqtisodiy psixologiya uchun yangi metodologik imkoniyatlarni taqdim etmoqda. Mashinaviy o‘rganish algoritmlari va neyrotarmoqlar yordamida insonning kognitiv xatoliklari, qaror naqshlari va emotsional reaksiyalarini tahlil qilish imkoniyati kengaymoqda. Masalan, katta hajmdagi ma'lumotlar asosida iste'molchilarning xarid odatlarini prognozlash, shuningdek, moliyaviy xatarlarni baholash jarayonida inson omillarining rolini aniqlash imkoniyati tug‘ilmoqda. Bu jarayon iqtisodiy ong va qaror qabul qilish mexanizmlarini o‘rganishda yangi paradigma shakllanishiga xizmat qilmoqda.

Avvalgi tadqiqotlarning taqqosiy tahlili shuni ko‘rsatadiki, klassik iqtisodiyot insonni ratsional subyekt sifatida tasvirlagan bo‘lsa, xulq-atvor iqtisodiyoti ushbu yondashuvni psixologik determinantlar orqali boyitdi. Hozirgi bosqichda esa sun'iy intellekt texnologiyalari ushbu jarayonni yanada amaliy va empirik asosda mustahkamlab, iqtisodiy psixologiyaning yangi rivojlanish istiqbollarini ochib bermoqda. Shu tariqa, iqtisodiyot, psixologiya va sun'iy intellekt kesishmasida shakllanayotgan yangi ilmiy paradigma inson faoliyatini yanada chuqurroq va ko‘p qirrali tahlil qilish imkonini bermoqda.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

METODOLOGIYA

Iqtisodiy psixologiya va sun'iy intellekt integratsiyasini tahlil qilishda analitik model sifatida insoniy qaror qabul qilish jarayonlari va texnologik algoritmlarni taqqoslash muhim oʻrin tutadi. Inson qarorlari koʻpincha hissiy holat, kognitiv cheklovlar va ijtimoiy ta'sirlar bilan belgilanadi. Bunda ongli va ongsiz jarayonlar uyg'unlashgan boʻlib, qaror natijalari har doim ham ratsional xulq me'yorlariga mos kelmaydi. Texnologik algoritmlar esa, aksincha, matematik optimizatsiya, statistik modellashtirish va ma'lumotlarni qayta ishlash qoidalariga asoslanadi. Shu nuqtai nazardan, insoniy qarorlarning noaniqligi va algoritmik jarayonlarning qat'iyligi oʻrtasidagi taqqoslash iqtisodiy ongni yangi metodologik nuqtai nazardan koʻrib chiqish imkonini beradi.

Raqamli transformatsiya iqtisodiy psixologiya tadqiqotlariga tubdan yangicha yondashuv olib kirdi. Ma'lumotlarga asoslangan metodlar yordamida iste'molchilar xulqi, moliyaviy qarorlar va mehnat bozoridagi strategiyalarni real vaqt rejimida kuzatish va tahlil qilish imkoniyati kengaydi. Masalan, katta hajmdagi ma'lumotlarni (Big Data) qayta ishlash orqali insoniy qaror naqshlarini aniqlash va prognozlash mumkin boʻldi. Bu jarayon an'anaviy eksperimental va kuzatuv metodlarini raqamli analitika bilan boyitib, iqtisodiy psixologiyaning empirik asoslarini yanada mustahkamladi.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Nazariy maqolada tadqiqot metodlari sifatida bir necha mezonlarni alohida ta'kidlash lozim. Birinchidan, **kognitiv-psixologik yondashuv,** ya'ni inson qarorlarini kognitiv jarayonlar va ong cheklovlari orqali tushuntirish modeli. Ikkinchidan, **xulq-atvor iqtisodiyoti paradigmasi,** qaror qabul qilishdagi evristikalar, biaslar va hissiy determinantlarni aniqlashga asoslangan yondashuv. Uchinchidan, **texnologik-analitik yondashuv,** sun'iy intellekt algoritmlaridan foydalangan holda iqtisodiy qarorlarning naqshlarini aniqlash va simulyatsiya qilish. Ushbu nazariy metodlarning birgalikda qoʻllanilishi iqtisodiy ongning zamonaviy sharoitda qanday transformatsiyaga uchrayotganini kompleks tahlil qilish imkonini beradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Oʻtkazilgan nazariy tahlil natijalariga koʻra, sun'iy intellektning iqtisodiy psixologiyaga kirib kelishi insoniy qaror qabul qilish jarayoniga sezilarli transformatsion ta'sir koʻrsatmoqda. AI vositalari qarorlarni optimallashtirishda samarali boʻlsa-da, inson xulqining emotsional va ijtimoiy determinantlarini toʻliq qamrab ololmaydi.

Ushbu natijalar ilgari oʻtkazilgan tadqiqotlar bilan hamohangdir. Masalan, **Kahneman va Tversky (1979)** tomonidan ishlab chiqilgan *Prospect Theory* inson qarorlarida irratsional elementlar ustuvor ekanini koʻrsatgan. Hozirgi AI asosidagi iqtisodiy modellar esa bu irratsionallikni minimallashtirishga intiladi, ammo amaliyot shuni koʻrsatadiki, iste'molchi yoki investor qarorlarida emotsional xavotir, ijtimoiy bosim yoki oʻzini anglash darajasi hal qiluvchi rol oʻynashda davom etmoqda.

Shuningdek, “Richard Thaler (2015)”ning xulq-atvor iqtisodiyoti boʻyicha ishlari shuni ta'kidlaydiki, insonlar “cheklangan ratsionallik” sharoitida qaror qabul qiladilar. Bizning nazariy mulohazalar ham AI vositalaridan foydalanish shu cheklovlarni qisqartirishi mumkinligini koʻrsatadi, ammo haddan tashqari texnologiyaga suyanish kognitiv mustaqillikni pasaytirib yuborishi mumkin. Amaliyotga koʻchiradigan boʻlsak, bir necha yoʻnalishda natijalar seziladi:

- **Moliyaviy bozorlar**da: AI algoritmlari risklarni aniqroq baholash orqali investorlarni qo‘llab-quvvatlashi mumkin, ammo bozor psixologiyasidagi kutilmagan emotsional reaksiyalarni (panika, “qochish effektlari”) oldindan hisoblash qiyin.
- **Iste'molchilar xatti-harakati**da: personalizatsiya qilingan reklama va xarid prognozlari samaradorlikni oshiradi, lekin bu jarayon iste'molchida “tanlov illyuziyasi” yoki qaror charchoqlarini kuchaytirishi mumkin.
- **Mehnat bozorida**: AI asosidagi tahlillar ishga qabul qilish va karyera rivojlanishida ob'ektivlikni oshirsa-da, insoniy kompetensiyalarni faqat raqamlar orqali baholash ijtimoiy adolat nuqtai nazaridan savollar tug‘diradi.

Demak, nazariya va amaliyot solishtirilganda, asosiy xulosa shuki: **AI iqtisodiy qarorlarni qo‘llab-quvvatlovchi kuchli vosita, ammo inson psixologiyasi va ijtimoiy muhit faktorlarini inkor etmasdan uyg‘unlashtirilgandagina samarali bo‘ladi.**

XULOSA

Yuqoridagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, sun'iy intellekt iqtisodiy psixologiyada yangi imkoniyatlar yaratmoqda: qaror qabul qilish jarayonini tezlashtirish, ma'lumotlarga asoslangan tahlillarni aniqlashtirish va shaxsiylashtirilgan yondashuvlarni kengaytirish mumkin bo‘lmoqda. Shu bilan birga, inson psixologiyasi, emotsional va ijtimoiy determinantlarning AI modellarida to‘liq inobatga olinmasligi muhim cheklov bo‘lib qolmoqda.

Asosiy nazariy xulosalar quyidagicha:

- Inson qarorlarida ratsional va irratsional omillar uyg‘unlashib ketadi, AI esa ko‘proq ratsional qirralarni qo‘llab-quvvatlaydi.
- Xulq-atvor iqtisodiyoti nazariyalari (Kahneman, Tversky, Thaler) sun'iy intellekt qo‘llanilishida ham dolzarb bo‘lib qolmoqda.
- AI vositalari inson kognitiv imkoniyatlarini kengaytiradi, lekin haddan tashqari texnologiyaga tayanish psixologik mustaqillik va ijtimoiy qadriyatlarga salbiy ta'sir ko‘rsatishi mumkin.

Kelajak istiqbollari shuni ko‘rsatadiki, iqtisodiy psixologiyada AI integratsiyasi uchta asosiy yo‘nalishda rivojlanadi:

1. **Gibrid qaror tizimlari** – inson va AI qarorlarini uyg‘unlashtirish, emotsional va ijtimoiy omillarni hisobga oladigan kompleks modellar yaratish.
2. **Etik va ijtimoiy muvozanat** – iqtisodiy samaradorlikni oshirish bilan birga, shaxsiy avtonomiya, adolat va ijtimoiy mas'uliyatni ta'minlash.
3. **Kognitiv rivojlanish va ta'lim** – AI vositalaridan insonning iqtisodiy savodxonligi, psixologik barqarorligi va kreativ salohiyatini oshirishda foydalanish.

Shunday qilib, sun'iy intellekt va insoniy omillar uyg‘unlashgan holda iqtisodiy psixologiya nafaqat shaxsiy muvaffaqiyatlar, balki jamiyat taraqqiyoti uchun ham kuchli transformatsion resurs bo‘lishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Kahneman, D., & Tversky, A. (1979). Prospect theory: An analysis of decision under risk. Econometrica, 47(2), 263–291.
2. Thaler, R. H. (2015). Misbehaving: The making of behavioral economics. New York: W.W. Norton & Company.
3. Maslow, A. H. (1954). Motivation and personality. New York: Harper & Row.

4. McClelland, D. C. (1961). The achieving society. Princeton, NJ: Van Nostrand.
5. Allport, G. W. (1937). Personality: A psychological interpretation. New York: Holt.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI JALB QILGAN HOLDA STATISTIK KUZATUVLARNI TAKOMILLASHTIRIB BORISH ISTIQBOLLARI

Muallif: Abdusalomova Istoraxon Ilhom qizi [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti Sanoatni boshqarish va raqamli texnologiyalar kafedrasi PhD katta o‘qituvchisi [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17340508

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada statistika faoliyatiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish yo‘llari o‘rganilgan. Statistika faoliyatini zamonaviy AKT asosida tartibga solish va ulardan unumli foydalanish, ushbu faoliyatning axborot tizimini shakllantirish hamda statistik ma'lumotlarni tashkil etishda raqamli texnologiyalardan keng foydalanishdagi mavjud muammolar tahlil qilingan.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Kalit so‘zlar: raqamli texnologiyalar, Statistika agentligi, rivojlanish, istiqbollar, innovatsiyalar, raqamli transformatsiya.

KIRISH

Tadqiqotlarimiz shuni ko‘rsatmoqdaki, milliy statistikamizni yanada rivojlantirish va uning barcha jabhalarini yanada takomillashtirishda aso-siy omil bo‘lib raqamlashtirish hisoblanadi. Iste'molchilarning statistik axborotlarga bo‘lgan talabining kundan-kunga ortib borishi va tezkor axbo-rotlarga ham talabning yuksalishi bir vaqtning o‘zida statistika tizimi ol-diga yangi talablarni qo‘yib, bu o‘z o‘rnida respondentlarning statistik yuk-lamasini kamaytirish ham dolzarb bo‘lib qolmoqda. Yaqin yillargacha mamla-katimiz statistikasi asosan davlat organlarining ehtiyojini qondirishga o‘z faoliyatini yo‘naltirilgan edi. Hozirgi kunga kelib tijorat, ilmiy va ta'-lim tashkilotlari, ommaviy axborot vositalari va jismoniy shaxslar sifat-li hamda detallashgan tezkor statistik axborotlarga bo‘lgan talabi keskin ortib ketdi. Shuning uchun ham respublikamiz milliy statistika tizimi yuqoridagi talablardan kelib chiqqan holda natijaviy statistik axborot-larni qayta ishlash va tarqatish bo‘yicha o‘z yondashuvlarini tubdan o‘zgarti-rishlari kerak bo‘ladi. Buni respondentlardan statistik hisobotlarni yi-g‘ishning davriyligini o‘zgartirish va ularga ortiqcha yuklamalarni qo‘yish hisobiga amalga oshirish kerak emas.

ASOSIY QISM

Hozirgi kunda respondentlar statistik hisobotlarini elektron va qog‘oz shaklda ham topshirish huquqlari bor. Birlamchi statistik ma'lumot-larda xatoliklarni paydo bo‘lishiga, ularni qog‘oz ko‘rinishda shakllantirish bosqichida arifmetik-mantiqiy nazoratning yo‘qligidir. Ular odatda, bux-galteriya hujjatlari asosida statistik hisobotlarni kompyuter orqali to‘l-dirish jarayonida mavjud xatoliklarni aniqlashadi. Shuning uchun ham res-pondentlar tomonidan statistik hisobotlarni elektron shaklda topshirish byudjet harajatlarini qisqartiradi va birlamchi statistik ma'lumotlar

sifatini yuksaltiradi. Statistik hisobotlar aniqliligini yuksaltirish uchun har bir hisobot shakli bo‘yicha respondentlarga yo‘riqnomalar ishlab chi-qilgan va *e-stat 4.0* axborot tizimining har bir darajasida joylashtirilgan bo‘lishi kerak.

Shuni ta'kidlash joizki, respondentlar tomonidan *e-stat 4.0* axborot tizimi orqali statistik hisobotlarni qo‘lda to‘ldirish o‘rniga, birlamchi buxgalteriya hujjatlari asosida hisobotlarni avtomatlashtirilgan rejimda shakllantirish, nafaqat birlamchi statistik ma'lumotlar ishonchliligini oshiradi, balki statistik hisobotlar taqdim qilishda respondentlar hara-jatlarini qisqartiradi.

Statistik ma'lumotlarni taqdim qilish jarayonlarini raqamlashtirish statistik hisobotlar to‘liqligi va ishonchliligini tubdan yuksaltiradi, statistik hisobotlarni yig‘ib olish va birlamchi statistik ma'lumotlarni qayta ishlash muddatlarini qisqartiradi, jumladan:

- buxgalteriyaning birlamchi hisobini avtomatlashtirish va uning asosida statistik hisobotlarni avtomatik ravishda shakllanishi hisobiga oylik, choraklik va yillik davlat statistika hisobotlarini topshirish muddatla-rini 4-5 barobargacha qisqartirish mumkin bo‘ladi;
- kelib tushgan birlamchi statistik ma'lumotlarni qayta ishlash va ras-miy statistik axborotlarni shakllantirish jarayonlarini 2-3 barobargacha qisqartirishga zamin yaratib beradi;
- *e-stat 4.0* axborot tizimining boshqa vazirlik va idoralarning turdosh axborot tizimlari bilan o‘zaro integratsiyasi hisobiga statistik hisobotlar-dagi ayrim ko‘rsatkichlarni avtomatik shakllantirish imkoni yaratiladi.

Amaliyot shuni ko‘rsatmoqdaki, statistik hisobotlarni yig‘ish respon-dentlar tomonidan birlamchi statistik ma'lumotlarni tayyorlash va tanlanma statistik kuzatuvlar shaklini to‘ldirish bilan bog‘liq bo‘lgan harajatlar qilishlariga to‘g‘ri keladi. Bizning ekspert baholashlarimiz bo‘yicha faqat yillik hisobot davrida barcha statistik hisobotlar shaklini qog‘oz ko‘rinish-da topshirishlari uchun respondentlar 2,5-3,1 mlrd. so‘m atrofida harajat qi-lishib kelishgan. Raqamli texnologiyalarning ushbu jarayonlarga keng joriy qilinishi ushbu harajatlarni tubdan qisqartirishga olib kelmoqda. Raqamli texnologiyalar asosida statistik hisobotlarni shakllantirish, onlayn jo‘na-tish va qabul qilib olish hamda qayta ishlash jarayonlarini to‘liq avtomat-lashtirish hisobiga olinadigan iqtisodiy samaradorlikni quyidagi omil-lar ta'minlab beradi:

- raqamli texnologiyalar tezligining yuqoriligi hisobiga ananaviy ope-ratsiyalarni bajarish tezligining yuqori bo‘lishi;
- yagona statistik ma'lumotlar bazasining barpo etilishi va undan ko‘p marta foydalanish hisobiga statistik ishlarni bajarish sifatining yuksa-lishi;

statistik hisobotlarni topshirish va qabul qilib olish davrining qis-qarishi hisobiga statistika tizimining turli bo‘g‘inlariga axborot xizmat ko‘rsatishni yaxshilash.

XULOSA

Bizning fikrimizcha, statistik hisobotlarni topshirish bilan bog‘liq bo‘lgan respondentlarning yuklamasini kamaytirishning istiqbolli yo‘na-lishlaridan biri bo‘lib rasmiy statistik axborotlarni shakllantirish uchun asos bo‘lmish ma'lumotlarni alternativ manbalardan olish va ulardan mak-simal foydalanish hisoblanadi. Bundan tashqari, statistik hisobotlarni vazirlik va idoralarning ma'lumotlar bazalarini o‘zaro integratsiya qilish orqali maqbullashtirish vazifasi ham qo‘yilgan.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Tahlillarimiz shuni koʻrsatmoqdaki, statistik kuzatuvlarni samarali tashkil qilishda raqamli texnologiyalardan keng foydalanishda bir qator muammolarga duch kelinmoqda. Lekin, shunga qaramasdan statistika hisobot-larini taqdim etishda raqamli texnologiyalardan keng foydalanishning qu-yidagi afzalliklarini koʻrsatmoqda, ya'ni hisobotlarni topshirishda vaqtni tejash, shakllar talablariga muvofiq toʻldirishning toʻgʻriligi boʻyicha bir-lamchi nazorat tufayli xatolar sonini kamaytirish, statistik hisobot shakl-larini tez va oʻz vaqtida yangilab turish, uzatiladigan ma'lumotlarning max-fiyligini ta'minlash va statistika organlariga shaxsan tashrif buyurish zarur emasligi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining “2020–2030-yillarda Oʻzbekiston Respublikasida statistika tizimini rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash toʻgʻrisida”gi PF–6071-son Farmoni. – Toshkent, 2020.
2. Oʻzbekiston Respublikasi Davlat statistika qoʻmitasi. “Statistika tizimini raqamlashtirish dasturi” rasmiy sayti. – https://stat.uz
3. Karimov, A. “Raqamli iqtisodiyot va uning statistik kuzatuvlardagi ahamiyati”. – Toshkent moliya instituti ilmiy jurnallari, 2021 y.
4. Xonkeldieva, D. “Iqtisodiy jarayonlarni tahlil qilishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish”. – “Iqtisod va innovatsiya” jurnali, №4, 2022.
5. Begimqulov, U.Sh. “Raqamli transformatsiya jarayonida milliy statistika tizimi”. – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti nashriyoti, 2022 y.
6. United Nations Statistics Division (UNSD). “Handbook on the Use of Digital Technology in Official Statistics”. – New York, 2021.
7. OECD. “Digital Transformation in Statistics: Challenges and Opportunities”. – Paris, 2020.
8. Mikhaylov, A. “Digitalization of Official Statistics: Global Trends and Perspectives”. – Journal of Digital Economy, 2021.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

RAQAMLI AVLOD VA MILLIY GʻOYA: TALABALARDA VATAN RAVNAQI GʻOYASINI SHAKLLANTIRISHNING ZAMONAVIY IMKONIYATLARI

Muallif: Abduvaitova Durdona Baxriddin qizi [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik Universiteti magistri [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17340573

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola raqamli avlod va milliy gʻoya mavzusiga bagʻishlangan boʻlib, talabalarda vatan ravnaqi gʻoyasini shakllantirishning zamonaviy imkoniyatlarini oʻrganadi. Maqolada raqamli texnologiyalar, ijtimoiy tarmoqlar va interaktiv pedagogik vositalardan foydalanish orqali yoshlar ongida milliy qadriyatlar va vatanparvarlik ruhini rivojlantirishning metod va usullari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida talabalarning raqamli platformalarda faol ishtirok etishi, ularning milliy gʻoya tushunchasini qabul qilish va vatan ravnaqi bilan bogʻliq masalalarga qiziqishini oshirish imkoniyatlari oʻrganiladi. Natijalar shuni koʻrsatadiki, raqamli vositalardan samarali foydalanish orqali pedagoglar talabalarda vatanparvarlik va milliy ongni mustahkamlashda katta ijobiy ta'sir koʻrsatishi mumkin. Shu bilan birga, maqolada zamonaviy texnologiyalarning afzalliklari, ularni qoʻllashning cheklovlari va istiqbollari ham muhokama qilinadi.

Kalit soʻzlar: Raqamli avlod, milliy gʻoya, talabalar, vatanparvarlik, vatan ravnaqi, pedagogik texnalogiyalar, interaktiv ta'lim.

KIRISH

Raqamli texnologiyalar bugungi kunda yoshlar hayotining ajralmas qismiga aylangan boʻlib, ularning dunyoqarashi, fikrlash uslubi va ijtimoiy faolligiga sezilarli ta'sir koʻrsatmoqda. “Raqamli avlod” deb ataladigan yoshlar, internet resurslari, ijtimoiy tarmoqlar, interaktiv oʻquv platformalari va multimedia vositalaridan keng foydalanadi. Shu bilan birga, milliy gʻoya va vatanparvarlik ruhini shakllantirish masalasi pedagogika sohasida dolzarb mavzu hisoblanadi. Talabalarda vatan ravnaqi gʻoyasini mustahkamlash nafaqat ularning shaxsiy kamoloti, balki mamlakatning kelajakdagi taraqqiyoti uchun ham muhimdir.

Zamonaviy ta'lim jarayonida raqamli vositalardan foydalanish orqali milliy qadriyatlarni yoshlar ongiga samarali yetkazish mumkin. Maqolada raqamli avlod va milliy gʻoya oʻrtasidagi oʻzaro bogʻliqlik, talabalarda vatanparvarlik ruhini shakllantirishning zamonaviy pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi – pedagogik jarayonlarda raqamli vositalardan foydalanish orqali talabalarda milliy gʻoya va vatan ravnaqi tushunchasini rivojlantirish strategiyalarini aniqlashdir.

METODOLOGIYA

Tadqiqot obyekti – talabalarda milliy gʻoya va vatanparvarlik tushunchasini shakllanish jarayoni, predmeti esa raqamli vositalardan foydalanish orqali bu jarayonning samaradorligi hisoblanadi.

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

1. Pedagogik kuzatuv: Talabalarning interaktiv darslar va raqamli platformalarda faoliyatini kuzatish orqali ularning milliy qadriyatlarni qabul qilish darajasi baholandi.

2. So‘rovnoma va testlar: Talabalarning vatanparvarlik, milliy g‘oya va raqamli vositalardan foydalanish haqidagi fikrlarini aniqlash uchun tuzildi.

3. Eksperimental metod: Interaktiv va raqamli vositalar asosida tashkil etilgan o‘quv mashg‘ulotlari orqali talabalarda vatan ravnaqi g‘oyasini shakllantirish amaliy tajribasi o‘tkazildi.

4. Sifat va miqdoriy tahlil: Olingan natijalar statistik va sifat jihatdan tahlil qilinib, raqamli vositalarning ta'sir darajasi aniqlangan.

Tadqiqot davomida talabalarning yosh, fakultet va raqamli platformalarda faoliyat darajasi hisobga olindi. Shu bilan birga, interaktiv darslar, multimedia prezentatsiyalar va onlayn loyihalar samaradorligi ham baholandi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, raqamli vositalardan samarali foydalanish talabalarda milliy g‘oya va vatanparvarlik tushunchasini mustahkamlash ijobiy ta'sir ko‘rsatadi.

1.Ijtimoiy tarmoqlar va onlayn platformalar: Talabalar ijtimoiy tarmoqlarda milliy qadriyatlar, tarixiy voqealar va vatanparvarlik bilan bog‘liq kontentlarni ko‘rish orqali o‘z milliy ongini rivojlantirgan.

2.Interaktiv darslar va multimedia vositalari: Multimedia prezentatsiyalar, videodarslar va interaktiv mashg‘ulotlar talabalarning milliy g‘oyani qabul qilishini sezilarli darajada oshirgan.

3.Onlayn loyihalar va guruh ishlari: Talabalar tomonidan bajarilgan loyihalar, bahs-munozaralar va guruh ishlari orqali vatan ravnaqi masalalariga qiziqish ortgan.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, raqamli vositalar talabalarda milliy qadriyatlarni qabul qilish va vatanparvarlikni rivojlantirishga yordam beradi. Statistik ma'lumotlarga ko‘ra, eksperiment guruhi talabalari interaktiv va raqamli vositalardan foydalanmagan guruhga nisbatan 20–30% yuqori natija ko‘rsatdi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, raqamli vositalardan foydalanish talabalarda milliy g‘oya va vatanparvarlik tushunchasini shakllantirishda katta imkoniyatlar yaratadi. Bugungi raqamli avlod, mobil ilovalar, interaktiv platformalar va ijtimoiy tarmoqlar orqali milliy qadriyatlarni qabul qilish va o‘zlashtirishga tayyor. Masalan, talabalar tarixiy viktorinalar, interaktiv “virtual muzey” loyihalari yoki onlayn bahs-munozaralar orqali nafaqat bilimlarini oshiradi, balki milliy g‘oyani amaliy hayotga tatbiq qilishga qiziqish hosil qiladi.

Shuningdek, zamonaviy texnologiyalar pedagoglarga talabalarning individual qiziqishlarini hisobga olib, ta'lim jarayonini shaxsiylashtirish imkonini beradi. Masalan, o‘quv platformalarida talaba o‘z qiziqishiga mos video material, interaktiv test yoki virtual loyiha tanlashi mumkin. Bu esa talabalarda faol ishtirok va vatanparvarlik ruhini mustahkamlashga yordam beradi.

Biroq, raqamli vositalarning ta'siri faqat texnologiyalarga bog‘liq emas, balki pedagogik strategiya va metodlarga ham bog‘liq. Agar pedagoglar interaktiv va ijodiy usullarni qo‘llasa, talabalar milliy qadriyatlarni nafaqat nazariy darajada, balki kundalik hayotda ham amalda qo‘llay boshlaydi. Masalan: onlayn “Milliy g‘oya

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

startapi” loyihasi orqali talabalar o‘z hududidagi ijtimoiy va madaniy loyihalarni ishlab chiqishi mumkin, bu esa ularning milliy ongini yanada mustahkamlaydi.

Shu bilan birga, raqamli vositalar yordamida talabalarni tarixiy voqealar, milliy qadriyatlar va vatanparvarlik bo‘yicha interaktiv viktorinalar, gamifikatsiyalangan mashg‘ulotlar va virtual loyihalar orqali jalb qilish mumkin. Bu nafaqat bilimni oshiradi, balki talabalarni ijodiy fikrlashga va mustaqil qaror qabul qilishga o‘rgatadi.

Natijada, raqamli avlodning imkoniyatlaridan samarali foydalanish pedagogik jarayonda milliy g‘oya va vatanparvarlikni shakllantirishning eng zamonaviy va kreativ usuli sifatida namoyon bo‘ladi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, raqamli vositalar talabalarda milliy g‘oya va vatanparvarlik tushunchasini shakllantirishda samarali va innovatsion vosita hisoblanadi. Ijtimoiy tarmoqlar, interaktiv darslar, multimedia prezentatsiyalar va onlayn loyihalar orqali talabalarda milliy qadriyatlar nafaqat nazariy darajada o‘zlashtiriladi, balki amaliyotda qo‘llashga tayyorgarlik hosil bo‘ladi.

Pedagogik jarayonda raqamli vositalardan kreativ va interaktiv tarzda foydalanish yoshlarning ijodiy fikrlashini rivojlantiradi, ularni mustaqil qarorlar qabul qilishga o‘rgatadi va jamiyat rivojiga hissa qo‘shishga rag‘batlantiradi. Shu bilan birga, talabalarning individual qiziqishlarini hisobga olish va ularni zamonaviy texnologiyalar orqali jalb qilish milliy ongni mustahkamlashning asosiy omillaridan biri hisoblanadi.

Natijada, raqamli avlodning imkoniyatlari va pedagogik strategiyalarning uyg‘unligi talabalarda vatan ravnaqi g‘oyasini shakllantirishning eng zamonaviy va kreativ yo‘lini yaratadi. Bu esa nafaqat ta'lim sifatini oshiradi, balki yoshlarni milliy qadriyatlar bilan uyg‘un va faol fuqarolar sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Abdullayeva, S. (2020). Raqamli avlod va pedagogik innovatsiyalar. Toshkent: Ta'lim nashriyoti.
2. Karimov, A. (2019). Milliy g‘oya va yoshlar tarbiyasi. Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti.
3. Mirzaeva, L. (2021). Vatanparvarlik tushunchasini shakllantirishda interaktiv metodlar. Pedagogika ilmiy jurnali, 5(2), 34–42.
4. Saidov, T. (2018). Zamonaviy texnologiyalar va yoshlarning ijtimoiy faolligi. Toshkent: Fan va texnologiya.
5. UNESCO. (2019). Education for Sustainable Development and Digital Learning. Paris: UNESCO Publishing.
6. Johnson, D., & Adams Becker, S. (2017). The NMC Horizon Report: Higher Education Edition. Austin, TX: The New Media Consortium.
7. National Encyclopedia of Uzbekistan. (2020). Vatanparvarlik va milliy qadriyatlar. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
8. Rustamova, M. (2022). Talabalarda milliy g‘oyani shakllantirishning zamonaviy strategiyalari. Ta'lim va Innovatsiya, 6(1), 15–23.
9. Tursunov, J. (2021). Digital learning in higher education. Toshkent: Oliy Ta'lim Noshirligi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

10. Bektemirov, F. (2019). Milliy g‘oya va vatanparvarlikni rivojlantirish pedagogik usullari. Pedagogika ilmiy jurnali, 4(3), 45–52.
11. Djonova, N. (2020). Interactive and gamified learning in digital age. European Journal of Education, 55(4), 112–120.
12. Rasulov, K. (2018). Talabalarda vatanparvarlik va madaniyat tushunchasini rivojlantirish. Toshkent: Fan va Ta'lim.
13. UNESCO. (2021). Global Education Monitoring Report: Digital Skills for Youth. Paris: UNESCO.
14. Smith, P., & Brown, L. (2019). Integrating technology and national identity in education. Journal of Educational Technology, 15(2), 55–68.
15. Yusupova, A. (2022). Raqamli vositalar orqali milliy qadriyatlarni shakllantirish. Pedagogika va Jamiyat, 7(2), 78–85.

LEVERAGING ARTIFICIAL INTELLIGENCE FOR DATA, DECISIONS, AND EFFICIENCY IN SCHOOL GOVERNANCE

Author: Abduxamidova Muyassar Xalimjon qizi [1]
Affiliation: PhD student A.Avloniy national institute of pedagogical excellence [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17340652

ABSTRACT

This article examines the strategic significance of Artificial Intelligence (AI) in modern school management. It highlights the key directions of AI application — deep data analysis, identification of individual learning needs, efficient use of resources, and monitoring of safety. The study also emphasizes the necessity of human–AI collaboration, the importance of addressing ethical issues such as data protection and algorithmic errors, and the development of digital literacy among educational leaders.Particular attention is paid to the Presidential Decision No. PQ-4996 of 17 February 2021 (“On measures to create conditions for the accelerated introduction of AI technologies”) and the Presidential Decree No. PF-6079 of 5 October 2020 (“On approval of the Digital Uzbekistan – 2030 Strategy”), which provide the political and practical foundations for the integration of AI into educational processes and school governance.The article concludes that the main challenges lie in maintaining the balance between automation and human oversight, as well as ensuring equitable access to technology. Ultimately, AI should not replace school leaders but rather serve as an effective tool to support and enhance their management functions.

Keywords: Artificial Intelligence,school management,decision support,data analysis,digital transformation,resource management, education policy in Uzbekistan.

INTRODUCTION

In the 21st century, the processes of globalization and digital transformation have become key drivers of human development. The rapid advancement of information and communication technologies (ICT), especially the emergence and widespread adoption of artificial intelligence (AI) technologies, has brought about significant systemic changes across various fields, particularly in education. Today, digital shifts on a global level are creating a new paradigm for the educational process, not only in terms of content and format but also in the management mechanisms themselves.

Digital transformation is not just a technological upgrade but also a complex systemic approach focused on data-driven decision-making in management, monitoring education quality, forecasting, efficient resource allocation, and problem prevention. From this perspective, artificial intelligence technologies serve as a strategic tool in education management.

The main advantage of artificial intelligence is its ability to quickly and accurately analyze large amounts of data, identify patterns, make predictions, and generate automated recommendations. Such technological approaches are of great importance, particularly in such tasks as improving the quality of management at

the school level, monitoring student performance and the social environment, evaluating and optimizing pedagogical activities, and focusing on the professional development of teachers.

Modern global educational policies (e.g., OECD, UNESCO, World Bank,) develop recommendations for decision-making management using artificial intelligence. Countries such as the USA, Great Britain, South Korea, China, Singapore have advanced experience in digitalization of education and the introduction of AI technologies; their school systems actively use forecasting, assessment and management systems based on artificial intelligence.

The Presidential Decision No. PQ-4996 of 17 February 2021 ('On measures to create conditions for the accelerated introduction of AI technologies'), along with the Presidential Decree No. PF-6079 of 5 October 2020 ('On approval of the Digital Uzbekistan – 2030 Strategy'), provides the political and practical basis for integrating AI technologies into the educational process and education management. This shows the relevance of the topic not only from a theoretical but also from a practical and political point of view.

Also, the human factor in education management, subjectivity, bureaucratic delays, and erroneous data decisions can be prevented with the help of AI-based analytical systems, which is considered one of the topical problems in modern scientific circles. As a result, the use of artificial intelligence technologies in school management allows predicting, monitoring, identifying problems, and developing effective solutions.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Functionality of Artificial Intelligence in School Management

In recent years, the integration of digital technologies, in particular artificial intelligence (AI), into educational systems has revolutionised management processes. AI technologies in school management improve the efficiency and quality of decision-making by harmonising traditional management mechanisms with modern information technologies (Ifenthaler, 2023). From this point of view, analysing the functional capabilities of AI in school management is of scientific and practical importance.

Collecting, integrating, and analysing data in depth

Effective management of school operations requires collecting data from various sources and analysing it in a comprehensive way. AI algorithms are able to quickly process big data and identify hidden patterns within it. This, in turn, enables continuous monitoring of individual student achievement, engagement levels, teacher effectiveness, material resources, and other indicators (Romero & Ventura, 2020).

In the process of data collection, AI technologies utilise multiple interactive platforms such as sensors, electronic journals and assessment systems, and online student activity. Thus, managers are empowered to make quick and informed decisions based on comprehensive analyses.

As Romero and Ventura (2020) note: 'Advanced AI techniques can extract meaningful concepts from large and heterogeneous educational datasets, making it easier to implement evidence-based management in schools' (p. 15).

The future of data-driven decision making in school governance depends on the ability of Artificial Intelligence to collect, integrate, and deeply analyse big data. This technological approach allows school leaders to not only look at data, but also to strategically use it to predict and shape the future. However, these capabilities come

with important issues such as data privacy, ethical concerns, risk of algorithm errors (bias), and the need for training. Nevertheless, AI-powered data management and analytics tools can restructure learning and make it more effective, personalised for each learner.

Automation and Decision Support

Artificial intelligence will revolutionise the quality of decision-making in school governance, especially through decision support systems and the automation of certain operational processes. These technologies enable managers to make predictive and proactive decisions based not only on data but also on outcomes, resulting in more efficient use of resources, improved academic outcomes, and better overall quality of education. However, the effective and courteous use of these powerful tools requires addressing important ethical and practical concerns such as algorithmic errors, data protection, and maintaining human control. The future school leader should strive for an augmented intelligence model that can harness the synergy of AI and human expertise. The decision-making process in school management faces many variables and uncertainties. AI systems make it possible to automate this process, analyse different options, and predict their outcomes. Such systems provide strategic support for optimal resource allocation, instructional planning, and early identification of problems (Ifenthaler, 2023).

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Also, Decision Support Systems (DSS) based on AI algorithms provide managers with effective options, which significantly improves the quality of management.

As Siemens and Baker (2012) point out, 'AI-enhanced decision support systems facilitate data-driven management decisions, enabling school leaders to anticipate challenges and optimise learning outcomes' (p. 254).

Monitoring and diagnosing individualised learning

With the help of AI, students' learning at school level is monitored and assessed individually. This capability helps to identify students' weaknesses, identify learning difficulties, and develop personalised learning strategies (Drachsler & Kalz, 2016).

For example, AI algorithms analyse students' grades, engagement levels, online activity and other metrics, predict their potential for educational development and recommend additional assistance as needed. This reinforces a learner-centred approach to school management.

Managing resources and improving cost-effectiveness

Managing school facilities, allocating financial resources and optimising staff utilisation are greatly facilitated by AI technologies. Automatic scheduling systems are an effective tool for scheduling students and teachers, forecasting material needs (Siemens & Baker, 2012).

In addition, AI-powered systems allow for the creation of monitoring systems aimed at ensuring that school infrastructure is operating efficiently. In this case, technical faults or misallocation of resources are detected in a timely manner.

As Siemens and Baker (2012) note, 'AI-based resource management improves operational efficiency through predictive maintenance, optimal staff allocation, and effective cost budgeting' (p. 253).

Artificial intelligence opens up fundamentally new possibilities in school resource management. Not only does it increase efficiency by reducing administrative burden and automating processes, but it also makes school management proactive with predictive analytics tools and introduces a new level of

intelligence in resource utilisation. AI-powered predictive maintenance, dynamic spreadsheets, intelligent energy management and data-driven budgeting can stabilise school facilities, optimise costs, and finally reallocate the resources needed to deliver the core mission of quality education. However, fully capitalising on these opportunities requires investment in quality data, appropriate infrastructure, training, and the development of equitable algorithms. AI is an important tool for making schools not only "smart," but also economically sustainable and resource-efficient.

School security and environmental monitoring

The functions of artificial intelligence in school security are also very broad. CCTV, facial recognition, motion analysis,and other sensors are used to create a safe and comfortable school environment. Artificial intelligence technologies are also used to detect and prevent threats and respond quickly to unusual situations occurring on school grounds (Williamson & Piattoeva, 2022).

AI opportunities in professional development for teachers and school leaders

AI plays an important role in creating professional development platforms for school leaders and educators. Online trainings, professional development courses, recommendations for pedagogical innovations, and individualised feedback are developed through AI (Ifenthaler, 2023).

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

This process serves to develop educators' continuous learning skills and application of modern educational technologies.

Artificial intelligence creates the opportunity to take professional development for teachers and school leaders to a whole new level. These technologies are replacing traditional top-down professional development models with personalised, data-driven, dynamic, and deeply integrated teacher growth platforms.' The in-depth diagnostics, personalised recommendations, contextual innovations, automated feedback, and strategic leadership support tools provided through AI serve to continuously improve teacher competencies, enhance the implementation of innovative pedagogies, and ultimately improve student learning outcomes. However, to unlock the full potential of these capabilities, important issues such as data protection, transparency, and fairness of algorithms, digital equity, and the psychological preparation of staff for new technologies must be addressed. AI is a powerful tool, but its effectiveness ultimately depends on the ability of human professionals - teachers and leaders - to use these tools wisely and responsibly.

Collaboration of human and AI

The effective use of artificial intelligence (AI) technologies in school management is directly related to the active participation of the human factor. In modern management systems, AI tools perform such functions as high-speed analysis of large amounts of information, suggesting options based on statistical and predictive models. However, since any management decision is multifactorial, social, and contextual, the final choice and decision should be made by a human being, i.e., an experienced and responsible manager (Ifenthaler, 2023).

From this point of view, the implementation of AI technologies in school management is not only related to the availability of technological tools, but also to ensuring effective human-computer interaction. This determines the importance of the following conditions:

1. Optimisation of human-computer interaction - AI systems should be provided with user-friendly, intuitive interfaces. The interfaces should be adapted to

the needs and knowledge level of the manager without complicating the decision-making process.

2. Improving digital literacy and qualification of managers - to effectively use AI tools, management personnel must have a high level of analytical thinking, the ability to apply information technologies, and understand technological innovations.

3. Formation of principles of mutual trust and responsible co-operation - Trust plays an important role in co-operation between Human and AI. Managers should have the competence to evaluate the recommendations of AI systems, critically analyse them, and apply them accordingly.

Successful integration of artificial intelligence technologies into school management practice is impossible without the active and conscious participation of the human factor, in particular, managers. This process requires harmonisation of technological innovations with human potential, digital transformation on a scientific basis, taking into account the socio-psychological features of the management process.

CONCLUSION

The introduction of artificial intelligence (AI) technologies into modern educational management systems serves to improve management efficiency at different stages of school operations (Luckin et al., 2016). AI tools enable the automation of functions such as data analysis, identification of individual learning needs, optimal resource allocation, and safety monitoring (Ifenthaler, 2023).

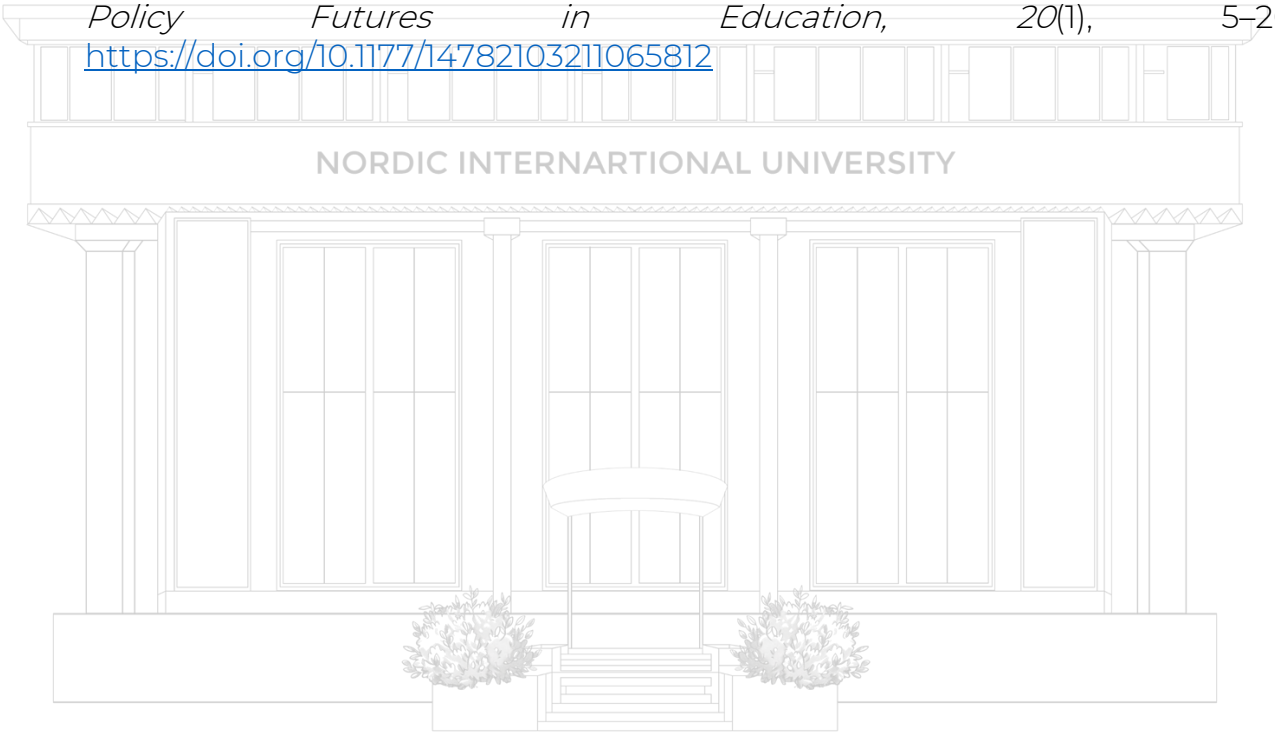
However, successful integration of AI technologies is directly dependent on active human involvement, digital literacy, and ethical principles (Holmes et al., 2022). The fact that final decisions are made by humans, with AI recommendations serving only as supportive, ensures that the management process is robust and socially responsible.

Thus, while AI technologies are striving to occupy a significant place in school governance, it is important to build human capacity and form mechanisms based on ethical norms in order to fully and sustainably implement these technologies.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. (2021, 17-fevral). Sun’iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida (PQ-4996). LexUZ. https://lex.uz/docs/5296335
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. (2020, 5-oktabr). “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida (PF-6079). LexUZ. https://lex.uz/docs/5031028
3. Drachsler, H., & Kalz, M. (2016). The MOOC and learning analytics innovation cycle (MOLAC): A reflective summary of ongoing research and its challenges. *Journal of Computer Assisted Learning, 32*(3), 281–290. https://doi.org/10.1111/jcal.12137
4. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2022). Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. Center for Curriculum Redesign.

5. Ifenthaler, D. (2023). Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. *Educational Technology Research and Development, 71*, 123–141. https://doi.org/10.1007/s11423-023-10121-9
6. Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., & Forcier, L. B. (2016). Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education. Pearson.
7. Romero, C., & Ventura, S. (2020). Educational Data Mining and Learning Analytics: An updated survey. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Data Mining and Knowledge Discovery, 10*(3), e1355. https://doi.org/10.1002/widm.1355
8. Siemens, G., & Baker, R. S. J. D. (2012). Learning analytics and educational data mining: Towards communication and collaboration. *Proceedings of the 2nd International Conference on Learning Analytics and Knowledge*, 252–254. https://doi.org/10.1145/2330601.2330661
9. Williamson, B., & Piattoeva, N. (2022). Education governance and datafication: Reconfiguring accountability and transparency through digital technologies. *Policy Futures in Education, 20*(1), 5–20. https://doi.org/10.1177/14782103211065812

TASVIRLARNI QAYTA ISHLASHDA VEKTOR FAZOLARINING QO‘LLANILISHI

Muallif: Ametova Gulsara Embergenovna [1]
Affiliyatsiya: “TIQXMMI” Milliy tadqiqot universiteti tayanch doktorant [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17341439

ANNOTATSIYA

Maqolada kvant hisoblashdagi vektor fazolari va ularning tasvirni qayta ishlash sohasida qo‘llanilishi yoritiladi. Klassik vektor fazo tushunchasi kvant algoritmlarida Hilbert fazosi orqali ifodalanadi. Hilbert fazosidagi bazislarni tanlash va ularda chiziqli kombinatsiyalar hosil qilish tasvirni kodlash, siqish, filtratsiya va konturini aniqlash algoritmlarida muhim rol o‘ynaydi. Tasvirlarni qayta ishlash sohasining asosiy muammosi klassik raqamli tasvirlarni kvant holatlariga samarali kodlash va ularni kvant sxemalarda ifodalash hisoblanadi. Ushbu muammoni hal qilish uchun turli kvant kodlash usullari ishlab chiqilgan bo‘lib, ular tasvirning piksel ma'lumotlarini kvant bitlar (qubitlar) yordamida ifodalash, superpozitsiya va chalkashlik xususiyatlaridan foydalanish imkonini beilgan. Sohada eng ko‘p qo‘llaniladigan va tadqiq qilingan algoritmlarning har biri o‘ziga xos afzalliklari va cheklovlariga ega.

Kalit so‘zlar: tasvir, vektor fazo, kvant hisoblash, segmentatsiya, kontur.

KIRISH

So’ngi yillar kvant algoritmlarini tushunish va ularni samarali ishlab chiqish uchun chiziqli algebra asoslarini yaxshi bilish talab etiladi. Chunki kvant mexanikasi va uning asosida qurilgan barcha kvant hisoblash modellari vektorli fazolar va bu fazolardagi chiziqli operatorlar tushunchasiga suyanadi.

Kvant mexanikasining asosiy tushunchalari, masalan kvant holatlari, o‘lchash amallari va kvant darvozalar chiziqli algebra vositalari orqali aniqlanadi. Shuningdek, kvant algoritmlarini o‘rganishda biz chiziqli algebraning elementar tushunchalarini vektorlar, matritsalar, o‘zgarishlar, xos vektor va xos qiymatlarni keng qollanamiz.

Mazkur maqolada tasvirlarni qayta ishlash nazariy asoslari, vektor fazolarli ifodasi, tasvirni siqish va tiklash, .shovqinni kamaytirish va filtrlash, konturni aniqlash va segmentatsiyada eksponensial tezlikka erishishlar vektorli fazolarda ko‘rib chiqilgan. Bundan tashqari, katta hajmli tasvirlarni qayta ishlashda kvant algoritmlar afzalliklari ham yoritilgan.

METODOLOGIYA

Eng katta qiziqish uyg‘otadigan vektor fazosi kompleks C^N sonlarning barcha n-tuplelarining fazosidir $(z_1,\ldots,z_n)$.

Vektor bo‘shliqlari vektorlar deb ataladi va ba'zan biz vektorni ifodalash uchun ustunli matritsa notatsiyasidan foydalanamiz

$$\begin{bmatrix} z_1 \\ \vdots \\ z_n \end{bmatrix}$$

Vektor juftlarini boshqa vektorlarga aylantiradigan qo‘shish operatsiyasi aniqlanadi. C^n vektorlarning qo‘shish jarayoni formula bilan aniqlanadi:

$$\begin{bmatrix} z_1 \\ \vdots \\ z_n \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} z_1^{'} \\ \vdots \\ z_n^{'} \end{bmatrix} \equiv \begin{bmatrix} z_1 + z_1^{'} \\ \vdots \\ z_n + z_n^{'} \end{bmatrix}$$

bu erda o‘ngdagi qo‘shish operatsiyalari faqat murakkab sonlarning oddiy qo‘shish operatsiyalari.

Bunga qo‘shimcha ravishda, vektor fazoda skaler operatsiya yordamida ko‘paytirish mavjud. Bu C^N amal quyidagicha aniqlanadi:

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

$$z\begin{bmatrix} z_1 \\ \vdots \\ z_n \end{bmatrix} \equiv \begin{bmatrix} zz_1 \\ \vdots \\ zz_n \end{bmatrix}$$

bu erda z kompleks son bo‘lgan skalar va o‘ngdagi ko‘paytirishlar kompleks sonlarning odatiy ko‘payishidir. Fiziklar ba'zan kompleks sonlarni c raqamlar deb atashadi.

Kvant mexanikasi chiziqli algebrani o‘rganish uchun bizning asosiy motivatsiyamizdir, shuning uchun biz chiziqli algebraik tushunchalar uchun standart kvant mexanikasi notatsiyasidan foydalanamiz.

Vektor fazoda vektor uchun standart kvant mexanik notatsiya quyidagicha:

$$|\psi\rangle \tag{1.4}$$

ψ -vektor uchun yorliq (har qanday yorliq amal qiladi, garchi biz ψ va ϕ kabi oddiy yorliqlardan foydalanishni afzal ko‘ramiz). Notatsiya $|.\rangle$ ob 'ektning vektor ekanligini ko‘rsatish uchun ishlatiladi. Butun ob'ekt $|\psi\rangle$ ba'zan ket deb ataladi, garchi biz bu terminologiyani tez-tez ishlatmaymiz.

Kvant hisoblashning nazariy asoslari vektor fazolari va Hilbert fazosiga tayanadi. Har bir kvant holati

$$|\psi\rangle = \sum_i \alpha_i |v_i\rangle, \ \sum_i |\alpha_i|^2 = 1$$

ko‘rinishida ifodalanadi. Bu yerda $\{|v_i\rangle\}$ – Hilbert fazodagi ortonormal bazis vektorlari(ya'ni $\langle v_i|v_j\rangle = \delta_{ij}$), $\alpha_i \in \mathbb{C}$ esa amplitudalar bo‘lib, normallash sharti $\sum_i |\alpha_i|^2 = 1$ bajariladi. Ehtimolklar $p_i = |\alpha_i|^2$ bilan beriladi. Tasvirni qayta ishlash jarayonida tasvirning piksellari kvant holatlari amplitudalari sifatida kodlanadi.

Kvant vektor fazolari va bazis almashinuvi

Klassik fazoda C^2 bazis vektorlari:

$$|v_1\rangle = \begin{bmatrix}1\\0\end{bmatrix},\ |v_2\rangle = \begin{bmatrix}0\\1\end{bmatrix}$$

Ammo kvant algoritmlarida bazisni o‘zgartirish Hadamard operatori yordamida tasvirni boshqa ko‘rinishda ifodalash imkonini beradi:

$$|v_1'\rangle = \frac{1}{\sqrt{2}}\begin{bmatrix}1\\1\end{bmatrix},\ |v_2'\rangle = \frac{1}{\sqrt{2}}\begin{bmatrix}1\\-1\end{bmatrix}$$

Bu bazis tasvirda konturlarni aniqlash va chastota komponentlarini ajratish uchun ishlatiladi. Kvant algoritmlarida bu jarayon kvant Fourier transformatsiyasi va kvant Hadamard transformatsiyasiga mos keladi.

Tasvirni kvant ko‘rinishda kodlash

Kvant tasvir vakillik modellari orasida keng qo‘llaniladiganlari:

FRQI tasvir ranglarini kvant fazosidagi burchaklar orqali ifodalaydi.

NEQR tasvir piksellarini to‘g‘ridan-to‘g‘ri kvant bitlari ketma-ketligida saqlaydi.

Masalan, 2×2 tasvir piksellari:

$$I = \{a_{00}, a_{01}, a_{10}, a_{11}\}$$

kvant holatda quyidagicha ifodalanadi:

$$|I\rangle = \frac{1}{2}\sum_{x,y=0}^{1} |xy\rangle|a_{xy}\rangle$$

TAHLILLAR

Tasvir siqish:Tasvirni bazis almashinuvi orqali ifodalab, ortiqcha amplitudalarni olib tashlash mumkin. Kvant Fourier transformatsiyasi asosida kvant tasvir siqish algoritmlari ishlab chiqilgan bo‘lib, ular tasvirni eksponensial tezlikda siqishga imkon beradi.

Shovqinni kamaytirish: Kvant o‘lchashlar vaqtida yuzaga keladigan shovqinlarni kamaytirish uchun kvant filtrlar ishlatiladi. Masalan, yuqori chastotali komponentlarni $|v_2^1\rangle$ bazisida yo‘qotish tasvirni silliqlashga olib keladi.

Konturni aniqlash: Hadamard yoki Pauli-X operatorlari yordamida tasvirning gradientlarini ifodalash mumkin. Bu algoritmlar kvant fazosida edge detectionni amalga oshiradi. Klassik Sobel yoki Canny algoritmlariga kvant analoglari yaratilmoqda.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

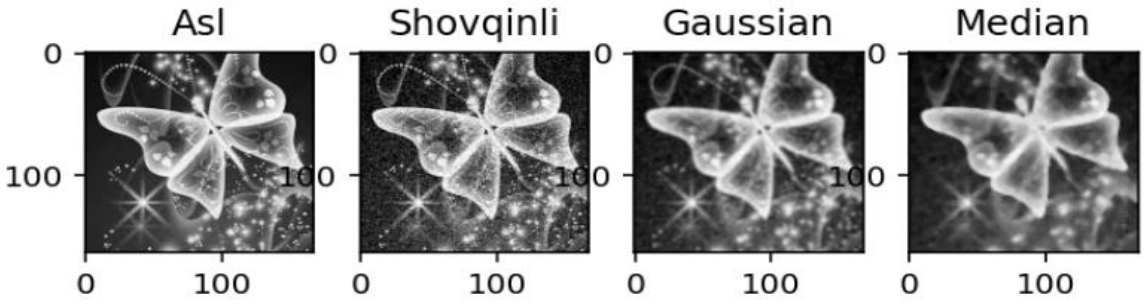
Tasvirni segmentatsiya qilish: Kvant klasterlash (K-means kvant versiyasi) algoritmlari tasvirni bo‘laklarga ajratishda ishlatiladi. Bu jarayon kvant superpozitsiya va interferensiya xususiyatlari hisobiga tezlashtiriladi.

NATIJALAR

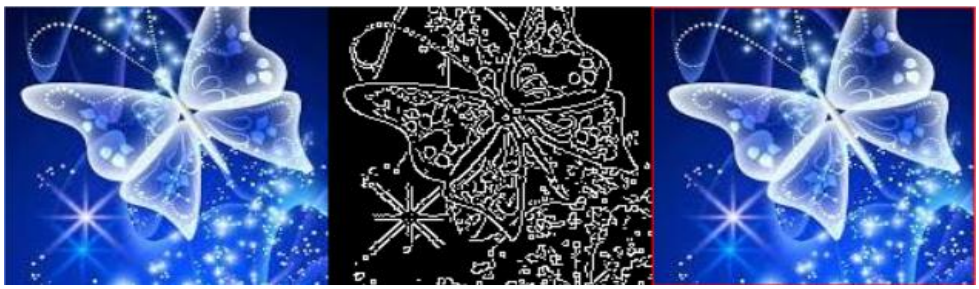
Kvant vektor fazolari tasvirni qayta ishlashda quyidagi imkoniyatlarni beradi:

1-rasm. Tasvirni siqish va tiklashning yangi algoritmlari

2-rasm. Shovqinni kamaytirish va filtrlashning samarali usullari

3-rasm. Konturni aniqlash va segmentatsiyada eksponensial tezlikka erishish

Kelajakda kvant tasvir algoritmlarini kvant mashinali o‘qitish usullari bilan birlashtirish orqali tibbiy tasvir tahlili, masofadan zondlash va xavfsizlik tizimlarida katta yutuqlarga erishish mumkin.

XULOSA

Vektor fazosi tushunchasi kvant hisoblashning markaziy tayanchi boʻlib, tasvirni qayta ishlashda **bazis almashinuvi** va **unitar operatorlar** orqali ma'lumotni qayta tashkil etish, siqish, filtrlash hamda xususiyatlarni ajratishni yagona matematik ramkada yechishga imkon beradi. Kvant tavsiflar — superpozitsiya, interferensiya va oʻlchash ehtimolliklari — klassik algoritmlarga nisbatan ayrim bosqichlarda murakkablikni kamaytiradi. Hadamard transformlar, kvant baholash va qidiruv usullari tasvir ustida **parallel** ishlash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Z. Wang, M. Xu, Y. Zhang, Review of quantum image processing, Arch. Comput. Methods Eng. 29 (2) (2022) 737–761.
2. Y. Ruan, X. Xue, Y. Shen, Quantum image processing: opportunities and challenges, Math. Probl. Eng. 2021 (2021) 1–8.
3. A. Dey, S. Bhattacharyya, S. Dey, J. Platos, V. Snasel, Automatic clustering of colour images using quantum inspired meta-heuristic algorithms, Appl. Intell. 53 (9) (2023) 9823–9845.
4. H.S. Li, P. Fan, H. Xia, H. Peng, G.-L. Long, Efficient quantum arithmetic operation circuits for quantum image processing, Sci. China Phys. Mech. Astron. 63 (2020) 1–13.
5. S. Caraiman, V. Manta, Image processing using quantum computing, in: 2012 16th International Conference on System Theory, Control and Computing, ICSTCC, IEEE, 2012, pp. 1–6.
6. W.S. Gan, Quantum image processing, in: Quantum Acoustical Imaging, Springer, 2022, pp. 83–86.
7. Dilnoz Muhamediyeva, Narzillo Mamatov, Gulsara Ametova, Boymirzo Samijonov, Vohid Fayziyev. Applying a quantum-inspired discrete cosine transform to filter thumbnail images. SPIE 2025, 13651, 1365102
8. P. Xu, Z. He, T. Qiu, H. Ma, Quantum image processing algorithm using edge extraction based on Kirsch operator, Opt. Express 28 (9) (2020) 12508–12517.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

OILA TIZIMINING EVOLYUSION JARAYONLARI

Muallif: Arapbayeva Damegul Kurbanovna [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti dotsenti, psixologiya fanlari nomzodi [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17348796

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada oila tizimining evolyusion jarayonlari: oila afsonasi, oila tarixi, oilaviy hayot davri tushunchalari tahlil qilinadi.
Shuningdek, maqolada oilaviy hayotning asosi: oila me’yorlari va qoidalari, oilaviy qadriyatlar, oilaviy urf-odat va marosimlar kabi tushunchalar bilan ifodalanib, atroflicha yoritiladi.

Kalit so‘zlar: oila, oila afsonasi, oila tarixi, oilaviy hayot davri, oila me’yorlari va qoidalari, oilaviy qadriyatlar.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

KIRISH

Oila ijtimoiy guruh sifatida qurilayotgan paytidayoq unga ikki kishi uchun bir umrga avlodlar davom ettirishi kerak bo‘lgan maskan. Oiladagi barcha munosabatlar zaminida ijobiy yoki salbiy holatlar yuzaga keladi, ya’ni oila a’zolaridan kimningdir kimgadir ta’siri oqibatida shaxs mukammal shakllanishi va komil inson darajasiga etishi yoki tarbiyasi og‘ir, xulqi buzuq odam bo‘lib tarbiyalanishi mumkin.

Oila psixologiyasida oila tizimining evolyusion jarayonlari sifatida quyidagi tushunchalar qo‘llaniladi: oila afsonasi, oila tarixi, oilaviy hayot davri [4].

ASOSIY QISM

Oila tarixi – bu oilaning tarixiy kontekstiga ishora qiluvchi va bir necha avlodlar davomida oila hayotidagi muhim voqealar xronologiyasini ifodalovchi tushuncha. E.G.Eydemiller (1993) “mavzu” tushunchasini oila tarixi bilan qo‘llashga kiritadi, bu orqali u, o‘ziga xos hissiy yukni tashuvchi muammoni nazarda tutadiki, uning atrofida oilada vaqti-vaqti bilan takrorlanadigan ziddiyat vujudga keladi [7].

Mavzu hayot hodisalarining qay tarzda tashkil etilishini belgilaydi va avloddan-avlodga o‘tadigan xatti-harakatlarning stereotiplarida tashqi ko‘rinishda namoyon bo‘ladi [4]. Xulq-atvor stereotiplarining siljish fenomenini o‘rganish M.Bouen tomonidan boshlangan bo‘lib, u oilada avloddan-avlodga disfunksional shakllarning to‘planishi va uzatilishini aniqladi, bu esa oila a’zolari uchun individual qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Bu kuzatuvlar uning transmissiya konsepsiyasida rivojlantirilgan hamda qayd etilgan.

Oila afsonasi – bu makrotizim darajasida shakllanadigan hamda ma’lum bir oila a’zolarining u haqidagi tasavvurlari to‘plami ko‘rinishida o‘zini mikrotizimli darajada namoyon qiluvchi ko‘p funksiyali oilaviy hodisadir. Ushbu konsepsiyani belgilab olishda “oila qiyofasi”, “bizning qiyofamiz”, “iymon”, “e’tiqod”, “mushtarak taxminlar”, “sodda oila psixologiyasi” kabi atamalar ham qo‘llaniladi. Oila afsonasining vazifasi butun oila va uning a’zolari haqidagi rad etilgan ma’lumotlarni aql-idrokdan

(ongdan) yashirishdir. Demak, oila afsonasi himoya vazifasini bajaradigan va oila tizimining yaxlitligini saqlashga yordam beradigan o‘ziga xos psixologik himoya mexanizmi sifatida qabul qilish mumkin [6].

Oila afsonalarining salbiy ta’siri oilaning qattiqlashishida o‘z aksini topadi; ular oilaviy hayot davrining dinamikasi bilan bog‘liq bo‘lgan uning me’yoriy o‘zgarishlariga to‘sqinlik qiladi. Ya’ni, oilaning yagonalik va tanlanganlik mifi birinchi avlodda kompensatsion strategiya rolini o‘ynashi mumkinki, bunda o‘zini yuksaltirish istagi, o‘tmishdagi muammolarga reaksiya sifatida hamda kuchli, ammo real muvaffaqiyat motivatsiyasini amalga oshirishi bilan mumkin bo‘ladi. Biroq, keyingi avlodlarda voqelikdan holi markaziy oilaviy qadriyatga aylanib borayotgan bu afsona (“Biz har doim va hamma joyda eng yaxshi bo‘lishimiz kerak”) oila a’zosining (a’zolarining) og‘ir narsistik kasalliklariga va ular harakatlarining to‘liq samarasizligiga olib kelishi mumkin [4].

Oila masali – bu oila tarixining haqiqiy faktlarini buzib ko‘rsatadigan, oilaviy farovonlik haqidagi afsonani saqlab qolishga imkon beradigan individual voqealar talqini [4]. Oila afsonasi himoya vazifasini bajaradi. Bu oilaning psixologik faoliyatining mikro, makrotizimli yoki individual darajasiga tegishli bo‘lishi mumkin. Oila mifidan farqli o‘laroq, oilaviy afsona yolg‘on, ma’lumotni buzib ko‘rsatish sifatida qabul qilinadi (masalan, xiyonat mavjud bo‘lgan nikoh sadoqati afsonasi, o‘z joniga qasd qiluvchining tabiiy o‘limi afsonasi va boshqalar). Vaqt o‘tishi bilan, oilaviy masal (ertak) oilaviy afsonaning bir qismiga aylanishi mumkin.

Oila tarixi, avloddan-avlodga takrorlanadigan o‘zaro munosabat shakllari bilan shartlangan – oila ssenariysi hisoblanadi [4].

“Oilaviy ssenariy” tushunchasi M.Bouenning transmissiya nazariyasi g‘oyalaridan kelib chiqadi.

Oiladagi evolyusion jarayonlarni ifoda etuvchi navbatdagi tushuncha “oilaning hayot davri” bo‘lib, u har qanday o‘rtacha oila o‘z rivojlanishida boshidan o‘tkazadigan bosqichlar ketma-ketligidir.

Oila bilan ishlash strategiyasini belgilashda oilaviy hayot davri g‘oyasi muhim ahamiyat kasb etadi. misol uchun, bolalar ulg‘ayishi etapida – “bo‘sh uya” bosqichida – terapevtik amaliyot ajralish yo‘lidan o‘tish zarurligiga muvofiq tuziladi: ota-onalar o‘z hayotlariga yangi mazmun berishi va farzandlariga ko‘proq mas’uliyat yuklash orqali nazoratni yumshatishlari lozim, bu esa o‘z navbatida keyingilarga ko‘proq muxtoriyatga ega bo‘lish imkonini beradi [4].

Oilaviy hayotning mazmun asosi quyidagi tushunchalar bilan ifodalanadi: oila me’yorlari va qoidalari, oilaviy qadriyatlar, oilaviy urf-odat va marosimlar [5]. E.G.Eydemiller ularni oilaviy stabilizatorlar deb ataydi [7].

Oilaviy me’yor va qoidalar – oilaviy hayot asosi va talablari to‘plami. Ular kundalik rejimga ham, his-tuyg‘ularning ochiq ifoda etish ehtimoliga ham tegishli bo‘lishi mumkin. Qoida va me’yorlarning yo‘qligi oila tizimida tartibsizlikni keltirib chiqaradi, shuningdek, oila a’zolarining ruhiy salomatligiga jiddiy xavf tug‘diradi [4].

Ko‘pgina tarbiyasi qiyin bola va o‘smirlar tartibsizlik bilan ajralib turadigan oilalarda o‘sib ulg‘aygan bo‘lishadi [4]. Qoida va me’yorlarning noaniqligi, ularning uqtirilmaganligi oila a’zolari o‘rtasida vahimaning kuchayishiga sabab bo‘ladi va stressga olib kelishi hamda butun oila tizimi va uning alohida a’zolarining rivojlanishiga to‘sqinlik qilishi mumkin. Qoidalar oila a’zolarini voqelikka yo‘naltirishi va butun oilaga barqarorlik imkonini beradi, zero bunda har bir kishi o‘z huquq va majburiyatlaridan voqif bo‘ladi. Ko‘pincha qoidalarning etishmasligi norozilik va

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

nizolarning asosiy manbai bo‘lib chiqadi. Eng ko‘p uchraydigan misol, onaning bolalari va turmush o‘rtog‘ining unga etarlicha yordam bermayotganidan va uning iltimoslarini bajarishdan bosh tortayotganidan shikoyat qilishidir. Bunday oilalarda doim barcha oila a’zolari tomonidan qabul qilingan va ularning mas’uliyatini tartibga soluvchi aniq qoidalar mavjud bo‘lmaydi.

Oiladagi talab va umidlarning bildirilishi agar ular (ayniqsa, ota-onalar tomonidan ilgari surilganda) qarshilikni keltirib chiqaruvchi va o‘zaro kelishilmagan bo‘lsa, juda halokatli bo‘lishi mumkin. Bu ularning integratsiyalashuvini imkonsiz qiladi, bu esa bolaning shaxsiyatining rivojlanishida ichki ziddiyatlar va qarama-qarshiliklarga olib keladi. Ota-onalar o‘zlarining amalga oshmagan rejalarini o‘zlariga yuklangan hayotiy maqsadlar shaklida bolalarga topshirishlari bolaning o‘z xohishlari va ehtiyojlarini qondirishda to‘siq bo‘lib, oxir-oqibat depressiv holatlarga olib kelishi mumkin [4].

Oilaviy qadriyatlari – oila ma’naviyati va axloqiy qiyofasiga daxldor bo‘lib, ularning ma’naviy-axloqiy, aqliy, jismoniy, huquqiy, diniy jihatlardan barkamolligini ta’minlashga, oila va qarindosh-urug‘lar o‘rtasidagi rishtalarni mustahkamlashga xizmat qiladigan qadriyatlar.

Oilada ota-ona, farzandlar va shu bilan birga, qarindosh-urug‘lar turmushi jarayonida, ular o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarda muntazam tarzda amal qilinadigan, ularning oilaviy hayot tarzida qaror topgan udumlar, urf-odatlar, marosimlar, an’analar tizimini ifodalovchi tushuncha.

Oilaviy qadriyatlar deganda, muayyan oila sulolasi, ya’ni qarindosh oilalar ma’naviyatini yuksaltiruvchi, ular o‘rtasidagi insoniylik fazilatlaridan iborat xatti-harakatlar, turmushda milliy urf-odatlar, marosimlar va an’analardan foydalanish borasidagi o‘zaro madaniy munosabatlarini ifodalovchi, oilaning barcha a’zolari, shu jumladan, bolalar va o‘smirlar tarbiyasi va kamolatida ijobiy ahamiyat kasb etadigan shakllari tushuniladi [3].

An’ana va marosimlar: An’ana – madaniy tajribaning u yoki bu unsurlarini saqlaydigan, kelajak avlodga o‘tadigan, o‘tmishdan kelajakka meros qoladigan, jamiyat hayotining turli sohalarida namoyon bo‘ladigan, ijtimoiy jarayonlarning tarixiy-genetik (nasliy) uzviyligini bog‘lashga xizmat qiladigan moddiy va ma’naviy qadriyat. An’ana uzoq vaqtlardan beri ajdodlarimizdan o‘tib kelayotgan va bizgacha etib kelgan, ko‘pchilik tomonidan qabul qilingan tartib va qoidalar.

Psixolog va sotsiologlar an’ananing ijtimoiy integratsiya funksiyasini ajratishadi. Xususan, E.Dyurkgeym asosiy e’tiborni ijtimoiy birdamlik (hamfikrlik, bir-birining fikrini, harkatini qo‘llash, quvvatlash)ka qaratib, an’anaga insonlarni birlashtiruvchi omil sifatida qaraydi.

Marosim – diniy yoki an’anaviy urf-odatlar munosabati bilan o‘tkaziladigan ma’raka, yig‘in marosimdir [3]. Hozirgi jamiyatda marosim asosan, maishiy turmush, siyosiy, ijtimoiy tizimlar hayotida namoyon bo‘ladi. Marosim va udumlar kuchli psixologik va hissiy ta’sir etish kuchiga ega bo‘lib, ular yordamida urf-odat va an’analar bevosita yuzaga chiqadi.

XULOSA

Oilaviy munosabatlarning asrlar davomida shakllanib bir me’yorga kelishi, rivojlanishning o‘ziga xos xususiyatidir.

Oilaviy munosabatlar o‘zaro munosabatlarning oddiy turi bo‘lib, oilaviy hayotning eng muhim talabi, salomatlikka ta’sir qiluvchi eng kuchli omil. Oila

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

psixologiyasida oila tizimining evolyusion jarayonlari: oila afsonasi, oila tarixi, oilaviy hayot davri tushunchalari bilan hamda mazmun asosi esa oila me'yorlari va qoidalari, oilaviy qadriyatlar, oilaviy urf-odat va marosimlar bilan izohlanadi. Shuning uchun oilaviy hayot tizimida tushuncha va malakaga ega bo'lmaslik salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Oila – jamiyat hayotining bir bo'g'ini bo'lib, jamiyatning taraqqiyoti va shakllanishida muhim o'rin tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Arapbayeva, D.K. (2023). Oila tipologiyasi va funksiyalarining o'ziga xos talqini. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences jurnali. – Toshkent. – B. 894-901. / https://www.oriens.uz/uz/journal/article/oila-tipologiyasi-va-funksiyalarining-oziga-xos-talqini/
2. Arapbaeva, D.K., Arapbaeva, D.K. (2016). Yoshlarning oilaviy hayotga moslashuvida ma'naviy-ahloqiy masalalar. "Zamonaviy ta'lim" jurnali №5 – Toshkent. – B. 36-41. https://cyberleninka.ru/article/n/yoshlarning-oilaviy-ayotga-moslashuvida-manaviy-ahlo-iy-masalalar/viewer
3. Oila ensiklopediyasi [Matn] / Tuzuvchilar: Akramova F.A., Bilolova Z.B., Jovliev I.S. – Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2019. – 240 b.
4. Олифирович, Н.И., Зинкевич-Куземкина, Т.А., Велента, Т.Ф. (2006). Психология семейных кризисов. – СПб.: Реч. – 360 с.
5. Xolmogorova, A.B. (2002). Научные основания и практические задачи семейной психотерапии // Московский психотерапевтический журнал. № 1. С. 93-119.
6. Ейдемиллер, Э.Г., Добряков, И.В., Николская И.М. (2003). Семейный диагноз и семейная психотерапия: Учебное пособие для врачей и психологов. СПб.
7. Эйдемиллер, Э.Г., Юстискис, В.В. (2000). Психология и психотерапия семи. СПб. – С. 672.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

RAQAMLI ASRDA INSONIY ALOQALAR: SUN’IY INTELLEKTNING PSIXOLOGIK VA IJTIMOIY O‘LCHOVLARI

Muallif: Ashirova Jayron Altiboyevna [1]
Affiliyatsiya: Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti psixologi [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17348868

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola sun'iy intellektning (SI) insoniy munosabatlarga transformatsion ta'sirini, xususan, shaxslararo munosabatlar dinamikasi va rivojlanish istiqbollarini o‘rganishga bag‘ishlangan. SI texnologiyalari kundalik hayotga tobora chuqurroq kirib borar ekan, insonlar o‘rtasidagi aloqa, hamkorlik, empatiya va o‘zaro ta'sir usullari sezilarli darajada o‘zgarmoqda. Ushbu tadqiqot SI-ning ijobiy va salbiy jihatlarini, shu jumladan, ijtimoiy izolyatsiya, algoritmik tarafkashlik va axloqiy dilemmalar kabi muammolarni tahlil qiladi. Bundan tashqari, maqola kelajakda insoniy munosabatlarni mustahkamlash, shaxsiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash va jamiyatda SI-ning o‘rnini optimallashtirish uchun imkoniyatlarni ko‘rib chiqadi. Tadqiqot natijalari siyosatchilar, texnologiya ishlab chiquvchilar, ta'lim muassasalari va keng jamoatchilik uchun qimmatli ma'lumotlar beradi, chunki biz SI asrida insoniy aloqalarning murakkabliklarini boshqarishga intilamiz.

Kalit so‘zlar: Sun'iy intellekt, insoniy munosabatlar, shaxslararo aloqa, texnologiya, rivojlanish istiqbollari, ijtimoiy ta'sir, SI etikasi, raqamli transformatsiya, empatiya, ijtimoiy izolyatsiya, algoritmik tarafkashlik.

KIRISH

Sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari XXI asrning eng muhim innovatsiyalaridan biri bo‘lib, u jamiyatning barcha jabhalariga, jumladan, insoniy munosabatlarga ham sezilarli ta'sir ko‘rsatmoqda. SI tizimlari avtomatlashtirish, ma'lumotlarni tahlil qilish va qaror qabul qilish kabi sohalarda inqilobiy o‘zgarishlar yaratdi. Biroq, SI-ning tobora kengayib borishi insonlar o‘rtasidagi munosabatlarga, shaxslararo aloqalarga va ijtimoiy dinamikaga qanday ta'sir qilishi haqida muhim savollarni o‘rtaga tashlaydi. Ushbu kirish qismida SI-ning rivojlanish tendensiyalari, uning inson hayotidagi o‘rni va maqolaning asosiy yo‘nalishlari haqida umumiy ma'lumot beriladi. Maqola, shuningdek, SI-ning insoniy munosabatlarga ta'sirini o‘rganishning dolzarbligi va ahamiyatini asoslaydi, tadqiqot savollarini shakllantiradi va maqsadlarni belgilaydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqolada aralash usullar tadqiqoti qo‘llaniladi, bu esa sifat va miqdoriy ma'lumotlarni yig‘ish va tahlil qilishni o‘z ichiga oladi. Miqdoriy ma'lumotlar so‘rovlar orqali yig‘iladi, unda ishtirokchilarning SI texnologiyalaridan foydalanish darajasi, insoniy munosabatlar sifati va ijtimoiy izolyatsiya darajasi baholanadi. Sifatli ma'lumotlar chuqur intervyular orqali yig‘iladi, unda ishtirokchilarning SI-ning insoniy munosabatlarga ta'siri haqidagi shaxsiy tajribalari va fikrlari o‘rganiladi. Kuzatuvlar, shuningdek, SI texnologiyalari qo‘llaniladigan ijtimoiy muhitlarda,

masalan, onlayn hamjamiyatlar, ish joylari va ta'lim muassasalarida o‘tkaziladi. Ma'lumotlar statistik tahlil, kontent-tahlil va qiyosiy tahlil usullari yordamida tahlil qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Mavzu bo‘yicha ilgari o‘tkazilgan tadqiqotlar, ilmiy maqolalar, kitoblar va boshqa manbalar tahlil qilinadi. SI-ning insoniy munosabatlarga ta'siri, mavjud yutuqlar va muammolar haqida adabiyotlarda keltirilgan asosiy fikrlar ko‘rib chiqiladi. Adabiyotlar tahlili SI-ning insoniy munosabatlarga ta'sirining turli jihatlarini, shu jumladan, ijtimoiy aloqalar, empatiya, hamkorlik, shaxsiy rivojlanish va ijtimoiy izolyatsiyani o‘rganadi. Mavjud tadqiqotlardagi bo‘shliqlar aniqlanadi va ushbu maqolaning o‘rganish doirasi belgilanadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Olingan ma'lumotlar asosida SI-ning insoniy munosabatlarga ta'sirining asosiy tendensiyalari aniqlanadi. So‘rov natijalari SI texnologiyalaridan foydalanish darajasi va insoniy munosabatlar sifati o‘rtasida statistik bog‘liqlikni ko‘rsatadi. Misol uchun, SI-ga ko‘p vaqt sarflaydigan respondentlar, kamroq vaqt sarflaydiganlarga nisbatan, ijtimoiy aloqalarida qoniqish darajasi pastroq ekanligini bildirgan. Bundan tashqari, SI-dan haddan tashqari foydalanish bilan yolg‘izlik va ijtimoiy izolyatsiya o‘rtasida sezilarli bog‘liqlik aniqlandi.

Intervyu natijalari SI-ning insoniy munosabatlarga ta'sirining turli jihatlarini, shu jumladan, onlayn aloqalarning afzalliklari va kamchiliklari, empatiyaning pasayishi, ijtimoiy izolyatsiya va algoritmik tarafkashlik haqida boy ma'lumotlar beradi. Ko‘pgina ishtirokchilar onlayn aloqalar orqali yangi odamlar bilan tanishish va mavjud aloqalarni saqlab qolish imkoniyatini qadrlashadi. Biroq, ular, shuningdek, onlayn munosabatlarning yuzakiligi, haqiqiy aloqaning etishmasligi va noto‘g‘ri ma'lumotlarning tarqalishi kabi kamchiliklarini ham ta'kidlashdi.

Empatiya nuqtai nazaridan, ba'zi ishtirokchilar SI-ning odamlar o‘rtasidagi empatiya qobiliyatiga salbiy ta'sirini sezishgan. Ular onlayn muloqotning anonimligi va masofasi odamlarning boshqalarning his-tuyg‘ularini tushunish va baham ko‘rish qobiliyatini pasaytirishi mumkinligini ta'kidlashdi. Bundan tashqari, SI tizimlarining algoritmik tarafkashligi ham insoniy munosabatlarga salbiy ta'sir ko‘rsatishi mumkin. Algoritmlar ma'lum guruhlarga nisbatan tarafkashlik qilsa, bu ijtimoiy adolatsizlikni kuchaytirishi va odamlar o‘rtasida ishonchsizlikni keltirib chiqarishi mumkin.

Kuzatuv natijalari SI texnologiyalari qo‘llaniladigan ijtimoiy muhitlarda insonlar o‘rtasidagi o‘zaro ta'sir dinamikasini ko‘rsatadi. Misol uchun, ish joylarida SI-ga asoslangan avtomatlashtirish tizimlari odamlarning vazifalarini o‘zgartirishi va hamkorlik usullarini o‘zgartirishi mumkin. Ta'lim muassasalarida SI-ga asoslangan o‘quv platformalari talabalarga shaxsiy ta'lim tajribasini taqdim etishi mumkin, ammo ular, shuningdek, talabalar o‘rtasidagi ijtimoiy o‘zaro ta'sirni kamaytirishi mumkin.

Tahlil natijalari SI-ning insoniy munosabatlarga ijobiy va salbiy ta'sirini, shuningdek, yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan xavflar va imkoniyatlarni ko‘rsatadi. SI texnologiyalari odamlar o‘rtasida aloqa o‘rnatish va hamkorlik qilishning yangi usullarini taqdim etishi mumkin, ammo ular, shuningdek, empatiyaning pasayishi, ijtimoiy izolyatsiya va algoritmik tarafkashlik kabi muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Ushbu muammolarni hal qilish va SI-ning insoniy munosabatlarga ijobiy

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

ta'sirini maksimal darajaga etkazish uchun siyosatchilar, texnologiya ishlab chiquvchilar, ta'lim muassasalari va keng jamoatchilik o‘rtasida hamkorlik zarur.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Ushbu tadqiqot sun'iy intellektning (SI) insoniy munosabatlarga sezilarli ta'sirini ko‘rsatdi. SI texnologiyalari odamlar o‘rtasida aloqa o‘rnatish va hamkorlik qilishning yangi usullarini taqdim etishi mumkin, ammo ular, shuningdek, empatiyaning pasayishi, ijtimoiy izolyatsiya va algoritmik tarafkashlik kabi muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Ushbu muammolarni hal qilish va SI-ning insoniy munosabatlarga ijobiy ta'sirini maksimal darajaga etkazish uchun quyidagi takliflar ishlab chiqiladi:

1. SI texnologiyalaridan foydalanishning etik me'yorlarini ishlab chiqish: SI texnologiyalarini ishlab chiqish va qo‘llashda insoniy qadriyatlar, adolat va shaffoflikni hisobga olish zarur. Algoritmlarning tarafkashligini oldini olish va ijtimoiy adolatsizlikni kuchaytirmaslik uchun maxsus choralar ko‘rish kerak.
2. Ta'lim va tarbiya sohasida SI haqida bilim berishni kuchaytirish: Odamlarga SI texnologiyalari, ularning afzalliklari va kamchiliklari haqida bilim berish orqali ularning SI-dan oqilona foydalanish qobiliyatini oshirish zarur. Ta'lim dasturlarida SI etikasi, media savodxonligi va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga e'tibor qaratish kerak.
3. Insoniy munosabatlarni mustahkamlash uchun yangi imkoniyatlar yaratish: SI texnologiyalaridan insonlar o‘rtasidagi aloqani mustahkamlash, empatiyani rivojlantirish va ijtimoiy izolyatsiyani kamaytirish uchun foydalanish mumkin. Misol uchun, SI-ga asoslangan virtual hamjamiyatlar odamlarga umumiy qiziqishlari bo‘yicha bog‘lanishga yordam berishi mumkin.
4. SI-ning insoniy munosabatlarga ta'sirini doimiy ravishda o‘rganish: SI texnologiyalari rivojlanishda davom etar ekan, ularning insoniy munosabatlarga ta'sirini doimiy ravishda o‘rganish zarur. Tadqiqotlar SI-ning ijtimoiy, psixologik va axloqiy oqibatlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi va siyosatchilar, texnologiya ishlab chiquvchilar va ta'lim muassasalari uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, SI texnologiyalari insoniy munosabatlarga katta ta'sir ko‘rsatish potentsialiga ega. Ushbu potentsialdan to‘g‘ri foydalanish va yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan xavflarni kamaytirish uchun barcha manfaatdor tomonlar o‘rtasida hamkorlik zarur. SI asrida insoniy munosabatlarni mustahkamlash va jamiyatda barqaror rivojlanishga erishish uchun SI texnologiyalaridan oqilona va mas'uliyatli foydalanishimiz kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Sun'iy intellekt: Zamonaviy yondashuv (Artificial Intelligence: A Modern Approach) - Stuart Russell va Peter Norvig, 2020, 4-nashr. 15-20 bet.
2. Texnologiya va inson: Raqamli dunyoda insoniy munosabatlar (Technology and the Human: Human Identity in the Digital Age) - J. Lanier, 2011. 50-60 bet.
3. Sun'iy intellekt etikasi: Muammolar va istiqbollar (Ethics of Artificial Intelligence: Challenges and Opportunities) - Edited by S. Lucci and M. McShane, 2018. 100-110 betl.
4. Ijtimoiy psixologiya (Social Psychology) - D. Myers, 2015, 12-nashr. 250-260 bet.

Foydalanilgan saytlar:

5. MIT Technology Review - https://www.technologyreview.com/ (SI haqidagi maqolalar uchun, taxminiy sahifa yo‘q, chunki maqolalar turli sahifalarda joylashgan).
6. IEEE Xplore Digital Library - https://ieeexplore.ieee.org/ (Ilmiy maqolalar uchun, taxminiy sahifa yo‘q).
7. The AI Now Institute - https://ainowinstitute.org/ (SI etikasi bo‘yicha tadqiqotlar uchun, taxminiy sahifa yo‘q).
8. National Public Radio (NPR) - https://www.npr.org/ (SI va jamiyat haqidagi yangiliklar uchun, taxminiy sahifa yo‘q).

UQTIRISH USULI VA TA’LIM SAMARADORLIGI

Muallif: Begmatov Abdullajon Sirojiddinovich [1]
Affiliyatsiya: Falsafa fanlari doktori, professor, Yoshlar muammolarini o‘rganish va istiqbolli kadrlar tayyorlash instituti [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17349069

ANNOTATSIYA

Maqolada ta’lim jarayonida uqtirish usulidan foydalanishning o‘ziga xos xususiyatlari yoritiladi. Muallif psixologiya va pedagogika fanlarida uqtirish usulini yoritishga yondoshuvlarni tahlil qiladi va bu muammoga o‘zining munosabatini bildiradi.

Kalit so‘zlar: ta’lim, tarbiya, uqtirish usuli, ta’lim samaradorligi.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

KIRISH

O‘qituvchi va murabbiylar obro‘yi va mavqeini ko‘tarishni, deyiladi Respublikamiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning shu yil O‘qituvchi va murabbiylar kuni munosabati bilan yo‘llagan tabrigida, biz hal qiluvchi masala, deb hisoblaymiz. Prezidentning mazkur tabrigida mamlakatimiz ta’lim tizimida so‘nggi yillarda amalga oshirilgan va yaqin kelajakda amalga oshirish rejalashtirilayotgan ulkan rejalar ham ko‘rsatib o‘tildi.

Jumladan, so‘nggi 8 yil davomida fan va ta’limga sarflanayotgan mablag‘lar hajmi 6 baravar ortdi, qisqa muddatda bolalar bog‘chalari soni 5200 tadan 38 mingtaga etkazildi, ularda bolalarni qamrab olish hajmi esa 27%dan 78% ga ko‘tarildi, 500ta yangi maktab binolari qurish va mavjudlarini kengaytirish hisobiga 1 million yangi o‘quvchi o‘rinlari yaratildi.

Mamlakatimiz ta’lim tizimini yanada rivojlantirish bo‘yicha bundan ham ulkan ishlarni amalga oshirish boshlab yuborildi. Bu ishlarni qisqa muddatlarda va muvaffaqiyatli yakunlash uchun mazkur tizimning barcha bo‘g‘inlarida o‘qituvchi va murabbiylar faoliyati samaradorligini keskin ko‘tarish talab etiladi. Bunga erishish uchun esa pedagoglarimizni ta’lim va tarbiyaning zamonaviy va samarali usullari bilan qurollantirish zarur.

O‘qituvchi va muruabbiylarning ko‘p qirrali faoliyatlari negizida ta’lim va tarbiya usullarini qay darajada egallaganliklari yotadi. Maktablarda va barcha ta’lim muassalarida ta’lim va tarbiyaning ko‘plab usullaridan foydalaniladi. Pedagoglarimiz foydalanayotgan ta’lim va tarbiya usullari orasida ishontirish va uqtirish usullari asosiy usullar hisoblanadi. Mazkur maqolada ta’lim jarayonida uqtirish usulidan qanday foydalanilayotgani haqida fikr yuritiladi.

ASOSIY QISM

O‘quvchilarga berilayotgan bilimlarning yuqori saviyada bo‘lishi, ular xotirasida olingan bilimlarning uzoq vaqt saqlanishini ta’minlashda uqtirish usuli alohida ahamiyatga ega. Lekin mamlakatimizda o‘quvchilarga berilayotgan ta’lim jarayonida

qo‘llanilayotgan usullarni tahlil qilish asosan ishontirish usulidan foydalanilayotgani, uqtirish usuliga kamdan kam hollardagina murojaat qiliayotganini ko‘rsatmoqda. Biz bunday holning sabablarini o‘rganishga harakat qildik.

O‘zbek tilining izohli lug‘atida uqtirish so‘ziga quyidagicha izoh beriladi: izohlash, sharhlash, ishontirish. Bunday izoh “uqtirish” so‘zining og‘zaki va yozma nutqdagi ma’nolariga berilgan bo‘lib uni mazkur so‘zning psixologiya kategoriyasi sifatidagi ma’nosiga qo‘llab bo‘lmaydi. Buni shundan ham bilsa bo‘ladiki, bu o‘rinda uqtirish so‘zining ma’nosini, jumladan, ishontirish so‘zi orqali izohlanmoqda. Holbuki, psixologiya va pedagogika fanlarida “uqtirish” va “ishontirish” alohida va alohida kategoriyalarni anglatadi. Kategoriya bo‘lganda ham ularning har biri mazkur fanlarning asosiy kategoriyasi hisoblanadi.

“Uqtirish” so‘zi (rus tiliga-vnushenie, lotin tiliga “suggestiya” shaklida tarjima qilinadi.) inson psixikasidagi ongni chetlab o‘tib ongostiga ta’sir o‘tkazishni anglatadi. Bu usul ta’sir o‘tkazilayotgan shaxs-ob’ektning mantiqiy sohasini chetlab o‘tib, avvlo, uning hissiyotiga, ustanovkalariga ta’sir o‘tkazishni nazarda tutadi. O‘rnida va mohirlik bilan foydalanganda bu usul yaxshi natijalar beradi. Aksar holatlarda bu usulning natijalari ishontirish usulining natijalaridan ko‘ra ham yuqoriroq bo‘ladi.

Uqtirish ongosti bilan bog‘liq bo‘lgani sababli shaxsning fantaziyasidan foydalanish yordamida uning ongi va ong osti o‘rtasidagi chegarani sezdirmay bosib o‘tish mumkin. Ana shunday vaziyatlarda shaxs har qanday ta’sirlarga sezuvchan va beriluvchan bo‘lib qoladi. Shaxsning ana shunday holatga tushganini yuzidagi muskullar bo‘shashganidan va atrofdagi voqea-hodisalarga befarq qarashidan bilib olsa bo‘ladi.

Uqtirish muayyan fikr yoki g‘oyani shaxsning diqqatini, mantiqiy fikrlashini chetlab o‘tib, uning ongostiga payvand qilishdir. Uqtirish odamlarning o‘zaro verbal yoki noverbal vositalar yordamida muloqotga kirishishi jarayonida yuzaga keladi. Uqtirish faqat tashqaridan emas, balki ob’ektning o‘ziga-o‘zi ta’sir o‘tkazishi oqibatida ham yuzaga kelishi mumkin. Tashqaridan amalga oshirilgan uqtirish yoki shaxsning o‘ziga-o‘zi uqtirishi o‘rtasida jiddiy tafovut yo‘q. Ularning har ikkisini tasavvur birlashtiradi. Tashqaridan o‘tkazilgan uqtirish o‘ziga-o‘zi uqtirish motiviga aylanadi. Tashqaridan uzatilayotgan axborot passiv qabul qilinmaydi, balki hayotiy tajriba nuqtai-nazaridan ishlov berilgan holda qabul qiladi. Aslida, tashqaridan ta’sir o‘tkazib uqtirilayotgan odam shu uqtirishning hammuallifi bo‘ladi. U chetdan uzatilayotgan axborotni o‘zining tasavvuri yordamida boyitadi. Bunday holda tasavvurning roli shaxsning emosionalligi, hayotiy tajribasi, madaniyati ehtiyojlari va jismoniy holatiga bog‘liq bo‘ladi.

Hozirgi zamon fani uqtirishning psixologik va fiziologik jihatlari bir-birini o‘zaro to‘ldirishini e’tirof etadi. Uqtirishning fiziologik jihatlari bosh miya va tana funksiyalarida namoyon bo‘ladi.

Psixologiya fanini birinchi navbatda uqtirishning psixologik jihatlari qiziqtiradi. XVIII asr boshlaridayoq obro‘li ilmiy komissiya Mesmerning “Mo‘jizali hayvonot magnitizmi” nomli ma’ruzasini tahlil qilar ekan ma’ruzaning nomini “Mo‘jizali tasavvur” deb o‘zgartirgan edi. Haqiqattan ham uqtirish tasavvursiz yuz berishi mumkin emas. Tasavvur axborot modelini timsol yoki g‘oya shaklida rekombinasiya qilish yordamida shakllantirilishidir. Tasavvur voqea-hodisalarning juda keng doirasini qamrab oladi. Insonning har qanday ko‘rinishdagi faoliyatida tasavvur ishtirok etadi. Tasavvur o‘tmishga, hozirgi kunga yoki kelajakka qaratilgan bo‘lishi

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

mumkin. Ayni paytda u real, utopik yoki fantastik koʻrinishlarga ega boʻlishi ham mumkin.

Pedagoglar faoliyati samaradorligini oshirish imkoniyatlardan biri oʻquvchilarga bilim berish, ularni vatanparvarlik va yuksak ahloqiy sifatlar ruhida tarbiyalashda yuqori natijalarga erishilishini ta'minlashi mumkin boʻlgan usulni, ya'ni ta'limda uqtirish usulini keng qoʻllash zaruratidir.

Ta'limni samaradorligini oshirish masalasini muhokama qilar ekanmiz, bunday samaradorlikni ta'minlashi mumkin boʻlgan asosiy usul uqtirish usuli ekanini yodda tutish zarur. Ayni paytda bu usulning mohiyati, xususiyati va funksiyalarini atroflicha ishlab chiqish va amaliyotda qoʻllash psixolog va pedagoglarimizning e'tiboridan chetda qolmoqda.

Biz oʻqituvchilarga metodik maslahatlar berish, ularning malakasini oshirishga koʻmaklashish asosiy vazifasi boʻlgan va mamlakatimizda chop etilayotgan pedagogogika va psixologiyaga oid hamda aloqador jurnallarda keyingi oʻttiz yil davomida bu mavzudagi materiallar qancha chop etilayotganini oʻrganish maqsadida murojaat qildik. Ma'lum boʻldiki, bu jurnallarda biz oʻrgangan davrda uqtirish mavzusiga bagʻishlangan birorta ham maqola e'lon qilinmagan ekan. Tabiiyki, bunday holat bizni taajjublantirdi.

Uqtirish usulining ta'rifi pedagogika va psixologiya boʻyicha adabiyotlarda, qolaversa, internetdagi maqolalarda koʻplab keltirilgan. Bu ta'riflarning qisqa mazmuni uqtirishning shaxs ongini chetlab oʻtib ongostiga ta'sir oʻtkazishi bilan bogʻliqligida. Bu ta'rifni koʻpchilik biladi, lekin uni amalda qanday qoʻllash mumkinligi haqidagi savolimizga mamlakatimizdagi biror psixolog yoki pedagogdan javob topa olmadik. Bunday koʻngilsiz holatning sababini hozircha topa olganimiz yoʻq.

Har qanday nutqning, xoh u yozma, xoh ogʻzaki boʻlsin, asosiy vazifalaridan biri uqtirish ekanida. Kundalik muloqotlardagi uqtirish bilan uqtirishning ilmiy tushunchasi oʻrtasidagi asosiy tafovut, kundalik munosabatlarda uni anglanmagan holda qoʻllash boʻlsa, bu usulning ilmiy tavsifi uning tegishli dalillar, vositalar yordamida va ongli ravishda qoʻllanishida. Bizningcha, shuni ham yodda tutish zarurki, ta'lim va tarbiyaning barcha usuli oʻquvchi va tarbiyalanuvchilarning ongiga ta'sir oʻtkazishni koʻzda tutadi. Ma'lumki, inson psixikasi ikki qatlam: ong va ongostidan iborat. Jahondagi koʻpchilik psixologlarning fikriga koʻra ong psixikaning oʻn foizini tashkil qilsa, ongosti 90 foizni tashkil qiladi.

Oʻquvchi va tarbiyalanuvchilarning ongostiga ta'sir oʻtkazish shuning uchun ham muhimki, uzoq muddatli xotira ongostida joylashgan boʻladi. Unga ta'sir oʻtkazish usulini egallamas ekanmiz oʻquvchilarga bergan bilimlarimiz psixikaning yuqori qatlami-ongda qoladi va oradan koʻp oʻtmay unutilib ketadi. Bunga koʻplab misollar keltirish mumkin. Ongostiga tasir oʻtkazishi mumkin boʻlgan va oʻquvchilarga berilgan bilimlarning uzoq mudda saqlanishi mumkin boʻlgan usul uqtirish usulidir.

Fanda uqtirish usulining ikki turi farqlanadi: pedagogik uqtirish va gipnotik, ya'ni gipnozdagi uqtirish. Bu usul turlarining mohiyati bir xil boʻlsa ham, ularni qoʻllashdagi maqsad turlicha boʻladi. Pedagogik jarayonda uqtirish usulidan foydalanilganda koʻzlanadigan maqsad uqtirish ob'ektiga ta'limiy va tarbiyaviy ta'sir oʻtkazishdan iborat. Uqtirish usuli ta'lim jarayonida qoʻllanganida berilgan bilimlar uning xotirasida uzoq muddat saqlanishini ta'minlash koʻzda tutiladi. Shuningdek, uqtirish usulini bemorlarga nisabtan qoʻllanganda uning davolovchi yoki boʻlmasa, tinchlantiruvchi va uxlatuvchi ta'siri koʻzda tutiladi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Bu usulning ob'ekti sportchilar bo'lganida ularning o'ziga bo'lgan ishonchini orttirish, g'alabaga ishonchni yuksaltirish kabi maqsadlar ko'zlanadi.

O'tgan asrning 20-yillarida sobiq ittifoqdagi ta'lim jarayonlarida uqtirish usulini qo'llashga jiddiy ahamiyat berila boshlagan edi. O'sha davrlarda pedagogikaning *suggestopediya* deb nomlangan tarmog'i bo'lib uning mohiyati ta'lim va tarbiya jarayonlarida uqtirish usulidan foydalanishga qaratilgan edi. Keyinchalik, psixologiya fani va uning tarmoqlariga e'tibor susaygan, ba'zi tarmoqlar esa keskin tanqid ostiga olingandan keyin suggestopediya ham e'tibordan chetda qola boshladi. Bu haqda o'sha davrlarda uqtirish usuli bilan jiddiy shug'ullangan E.Shvars shunday yozgan edi: "Ma'lumki, uqtirish anglanmaydigan sohaga qaratiladi va shuning uchun ba'zan, uni sovet maktabida pedagogik usul sifatida qo'llash mumkin emas, degan fikrlar bildiriladi.

Oshkoralikka ko'proq e'tibor berila boshlagan o'tgan asrning 80-yillari o'rtalari va oxirlarida men Moskva shahrida ilmiy ish olib borish bilan band edim. O'sha paytlarda gipnoz to'g'risidagi maqtovlar va gipnoz yordamida ishonish qiyin bo'lgan natijalarga erishish mumkinligi to'g'risidagi maqola va risolalarni o'qigan va ularning ta'sirida gipnozni o'rganishga kirisha boshlaganman. Gapning rostini aytsam, gipnozni taniqli mutaxassis va olimlardan o'rgangan bo'lsam ham, u keltirishi mumkin bo'lgan natijalar menga mubolag'aday tuyulgan edi. Shunday bo'lsa ham, O'zbekistonga qaytgandan keyin farzandlarimdan ikkitasiga chet tillarni gipnoz yordamida o'rgatmoqchi bo'ldim. Shu maqsadda ularning ongostiga chet tillarni tez va oson o'rganishlari to'g'risida ustanovka berdim. Bu farzandlarimdan kattarog'i maktabni tugatib universitetga kirayotgan paytda ona tilidan tashqari beshta, ikkinchisi esa uchta chet tilda erkin gaplashadigan bo'lgan edi. Chet tillarni o'rganishda uqtirish usulining samaradorligi to'g'risida izchil tadqiqotlar olib borgan olimlardan biri bolgariyalik mutaxassis G. Lozanov edi.

Uqtirish bo'yicha tadqiqotlar olib borgan olimlarning aksariyati uning ongostiga ta'sir o'tkazishi to'g'risida yozishadi. Shu munosabat bilan ongosti o'zi nima, degan savol bo'lishi tabiiy. Bu savolga javob topish uqtirishning mohiyatini tushunishga jiddiy yordam beradi.

Psixologiya va unga yondosh fanlarda ongostiga berilgan ta'riflar ham juda ko'p. Bu ta'riflarni umumlashtirib unga quyidagicha ta'rif berish mumkin, deb hisoblaymiz: ongosti ongdan tashqarida, lekin shaxs psixikasi doirasida yuz berayotgan barcha psixik jarayonlarning jamlanmasidir. Ba'zi qomusiy va akademik nashrlarda ongostining yuqorida keltirilgan ta'rifiga qo'shimcha tarzda uni bevosita hissiy qabul qilish yoki idrok qilishning imkoni yo'qligi qo'shib qo'yiladi. Ongosti muammosini o'rgangan ba'zi olimlar u inson psixikasining 85-90 foizini tashkil qilishini qayd etish bilan birga, unga faqat uqtirish usuli yordamida ta'sir o'tkazish mumkinligi haqidagi xulosalarini bayon qilishadi. Psixologiyaga oid adabiyotlarda ta'kidlanishicha "Uqtirish usulidan mohirona foydalanish ta'lim, tarbiya va boshqaruv faoliyatining samaradorligini ta'minlaydi." Shu munosabat bilan ham mazkur usulni o'rganish va undan samarali foydalanish ta'lim va umuman ta'lim va tarbiya samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Uqtirish usulining samaradorligi o'quvchilarga berilayotgan bilimlar bevosita ularning ongostiga o'tkazilishi bilan bog'liq. Ongostiga har qanday bilim va ma'lumotlar o'tavermaydi. Bilim va ma'lumotlarni qabul qilayotgan shaxs yoki o'quvchi o'sha ma'lumotlar o'zi uchun juda muhim ekanini anglaganda yoki bu bilimlar uqtirish usuli yordamida berilgandagina ular ongostiga joylashadi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Uqtirish usuliga e'tiborsizlik va unga mensimay munosabatda bo'lish sobiq sovet tuzumi davrida avj olgan edi. Taassufki, bunday yondoshuv va munosabatdan mustaqillik davrida ham qutula olganimiz yo'q. Bunday holning zararli oqibatlarini shundan ham bilish mumkinki, mustaqillik davrida mamlakatimizda chop etilgan va etilayotgan, pedagogika va psixologiyaga oid yoki aloqador 30 dan ortiq jurnallarning birontasida ishontirish usuli bo'yicha e'lon qilingan birorta ham maqolani topa olmadik.

Ishontirish usuliga yuqorida bayon etilgan e'tiborsizlik va beparvolik o'zining salbiy jihatlarini namoyon etmay qolmadi. Buni quyidagi holatlarda ko'rish mumkin: oxirgi o'n yilliklar davomida mamlakatimiz oliy ta'lim muassasalariga (OTMlarga) kirish imtihonlari test shaklida o'tkazildi. Test natijalari ko'rsatishicha, umumta'lim maktablarining bitiruvchilari test imtihoni topshirganlarida ularning 40-50 foizi 56 balldan past, ya'ni "qoniqarsiz" baho oldi. Hayratlanarli joyi shundaki, ularning aksariyati bundan bir oy avval maktabni bitirish imtihonlarini muvaffaqiyatli topshirgan va qo'llariga etuklik attestati olgan edilar. Lekin hechkimni bu bitiruvchilar maktabni bitirish imtihonlaridan o'tganlariga qaramay nega OTMga kirish imtihonlarida "qoniqarsiz" baho olganlari hech kimni qiziqtirmadi.

XULOSA

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Biz umumta'lim maktablarida o'qituvchilik qilayotgan o'zimizning yaqinlarimiz, anchagina tanish-bilimlarimiz bilan o'tkazgan suhbatlarimiz shuni ko'rsatdiki, ular mazkur usul to'g'risida ma'lumotga ega emas ekanlar. Bunday holning sabablari o'qituvchilar tayyorlanayotgan universitetlar va pedagogika institutlari bilan bog'liqmikan, degn savol bizni qiziqtira boshladi. Biz endi o'sha universitetlar va pedagogika institutlarining, shuningdek, barcha viloyatlrda mavjud bo'lgan pedagogik mahorat maktablarining dasturlari va o'quv rejalarini o'rganmoqchi bo'ldik.

Shu yo'nalishdagi harakatlarimizning dastlabki natijalari shuni ko'rsatdiki, na o'sha universitetlarning, na pedagogika institutlari va na pedagogik mahorat markazlarining dasturlari va o'quv rejalarida odamlarning, shu jumladan, o'quvchilarning ongosti qanday tuzilma ekani, unda nimalar joylashgani va unga qanday kirish mumkinligini o'rganish ko'zda tutilmagan ekan. Ongosti qanday tuzilma ekani va unga qanday ta'sir o'tkazish mumkinligi o'sha dastur va o'quv rejalarni tuzuvchi psixolog va pedagoglarni qiziqtirmas ekan, tabiiyki, unga kirishni ta'minlashi mumkin bo'lgan uqtirish usulini o'rganish ham hech kimni qiziqtirmagan. Biz endi bunday holning sabablarini ham o'rganmoqchi bo'ldik. Lekin bu masala ancha nozik va murakkab bo'lgani uchun u alohida suhbatni taqozo etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbek tilining izohli lug'ati.2-jild Moskva, "Rus tili" nashriyoti, 1991 291-bet
2. I.E.Shvars. Vnushenie v pedagogicheskom prosesse, Perm, Knijniy mir, 2009
3. Lozanov G. Suggestologiya. Sofiya 1989
4. https://cyberleninka.ru/article/n/vnushenie-kak-metod-motivatsii. Obr. 07 09 2025

SUN’IY INTELLEKT VA INSON RESURSLARI BOSHQARUVI: INDIVIDUAL RIVOJLANISH KONSEPSIYASI

Muallif: Eshonqulova Zulayxo Maxamatmurot qizi [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik Universiteti Sanoat iqtisodiyoti va raqamli texnologiyalar kafedrasi uslubchisi [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17349269

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarining inson resurslarini boshqarish (HRM) tizimlarida qo‘llanilishi hamda individual rivojlanish konsepsiyasiga ta’sirini tahlil qiladi. Zamonaviy tashkilotlarda inson kapitalini samarali boshqarish va xodimlarning individual salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarish uchun sun’iy intellekt muhim strategik vosita sifatida namoyon bo‘lmoqda. Maqolada SI asosida yaratilgan tahliliy tizimlar xodimlarning kompetensiyalarini baholash, karyera yo‘nalishlarini prognozlash, o‘qitish jarayonlarini shaxsga yo‘naltirish hamda motivatsiya mexanizmlarini takomillashtirishdagi roli yoritilgan. Shuningdek, AI texnologiyalari orqali inson resurslarini boshqarishning yangi yondashuvlari, jumladan, ma’lumotlarga asoslangan qaror qabul qilish, avtomatlashtirilgan tanlov tizimlari, personalizatsiya qilingan o‘quv dasturlari va xodimlarning ish unumdorligini real vaqt rejimida kuzatish imkoniyatlari tahlil etilgan.

Maqolada individual rivojlanish konsepsiyasi doirasida sun’iy intellekt vositalari orqali xodimlarning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash, ularning kasbiy rivojlanish yo‘nalishlarini aniqlash hamda moslashtirilgan rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Shu bilan birga, etik muammolar, inson va mashina o‘rtasidagi muvozanat, hamda ma’lumot xavfsizligi masalalari ham muhokama qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, inson resurslari boshqaruvida sun’iy intellektni joriy etish nafaqat tashkiliy samaradorlikni oshiradi, balki xodimlarning individual o‘sishini qo‘llab-quvvatlash, ularning kasbiy barqarorligini mustahkamlash va inson markazli yondashuvni ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqola natijalari HR menejerlari, kadrlar bo‘limi mutaxassislari va raqamli transformatsiya jarayonida faol ishtirok etayotgan tashkilotlar uchun amaliy ahamiyatga ega. Shuningdek, inson va sun’iy intellekt hamkorligining yangi paradigmasini shakllantirishda ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Sun’iy intellekt, inson resurslarini boshqarish, individual rivojlanish, raqamli transformatsiya, kompetensiya, avtomatlashtirish, karyera boshqaruvi, ma’lumotlar tahlili, motivatsiya tizimi, etik muammolar.

KIRISH

Zamonaviy raqamli iqtisodiyot sharoitida sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarining jadal rivojlanishi inson resurslarini boshqarish (HRM) tizimlarida tub o‘zgarishlarga sabab bo‘lmoqda. Bugungi kunda tashkilotlar nafaqat moddiy resurslarga, balki inson kapitaliga asoslangan raqobat ustunligini shakllantirishga intilmoqda. Shu nuqtai nazardan, sun’iy intellektni HR jarayonlariga integratsiya qilish inson salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarish, xodimlarning individual rivojlanish

yo‘nalishlarini aniqlash va ularni tashkilot strategiyasi bilan uyg‘unlashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Inson resurslarini boshqarish tizimining markazida har doim inson omili turgan. Biroq raqamli transformatsiya davrida ma’lumotlarga asoslangan boshqaruv, avtomatlashtirilgan qaror qabul qilish tizimlari va aqlli algoritmlar yordamida HR funksiyalarining samaradorligi sezilarli darajada oshmoqda. Sun’iy intellekt yordamida tashkilotlar xodimlarning kompetensiyalarini tahlil qilish, ularning kasbiy rivojlanish ehtiyojlarini aniqlash, shaxsga yo‘naltirilgan o‘quv dasturlarini ishlab chiqish hamda karyera yo‘nalishlarini prognozlash imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Bundan tashqari, sun’iy intellekt individual rivojlanish konsepsiyasini yangi bosqichga olib chiqadi. Har bir xodimning shaxsiy qobiliyatlarini, ishdagi faoliyat dinamikasini va motivatsiya omillarini o‘rganish orqali tashkilot inson kapitalini samarali rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqishi mumkin. Natijada, inson resurslarini boshqarish jarayoni faqat ma’muriy funksiyadan iborat bo‘lmay, balki strategik rivojlanish vositasiga aylanadi.

Biroq, ushbu texnologik yondashuvning joriy etilishi bir qator muammolarni ham keltirib chiqaradi. Jumladan, inson va mashina o‘rtasidagi o‘zaro ishonch muvozanatini saqlash, ma’lumotlar xavfsizligini ta’minlash, algoritmik xolislikni kafolatlash hamda etik masalalarni tartibga solish zarur. Shu bois, sun’iy intellektdan foydalanishda texnologik imkoniyatlar bilan bir qatorda insoniy qadriyatlarni saqlab qolish muhim vazifa bo‘lib qolmoqda.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Shu asosda, ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi — sun’iy intellektning inson resurslarini boshqarish tizimidagi o‘rni va uning individual rivojlanish konsepsiyasiga ta’sirini tahlil qilishdan iborat. Tadqiqotda AI texnologiyalari yordamida xodimlarning shaxsiy rivojlanish strategiyasini ishlab chiqish, ularning kompetensiyalarini baholash va raqamli boshqaruv tizimlarida inson markazli yondashuvni shakllantirish masalalari yoritiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Zamonaviy inson resurslarini boshqarish (HRM) tizimida sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarining qo‘llanilishi so‘nggi yillarda jahon miqyosida ilmiy izlanishlar markazida turibdi. Ilmiy manbalarda sun’iy intellektning HR jarayonlariga integratsiyasi inson kapitalining samarali boshqaruvi, ma’lumotlarga asoslangan qaror qabul qilish va xodimlarning individual rivojlanishini ta’minlashda muhim rol o‘ynashi ta’kidlanadi. C. Davenport va T. Redman (2020) tadqiqotlarida qayd etilishicha, sun’iy intellekt inson resurslarini boshqarishda analitik yondashuvni kuchaytirib, xodimlar faoliyati haqidagi ma’lumotlarni aniq tahlil qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, J. Brougham va J. Haar (2018) o‘z asarlarida AI texnologiyalarining ishga qabul qilish, o‘qitish va karyera rivojlanish jarayonlarida shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvni kuchaytirishini ko‘rsatadi.

Mahalliy va xorijiy adabiyotlarda sun’iy intellektning HR tizimlariga ta’siri turli yo‘nalishlarda o‘rganilgan. Ba’zi tadqiqotchilar uni xodimlarning samaradorligini oshiruvchi omil sifatida baholasa, boshqalar etik masalalarga, ya’ni inson va mashina o‘rtasidagi ishonch, shaffoflik hamda xolislik muammolariga e’tibor qaratadi. E. Brynjolfsson va A. McAfee (2021) fikricha, sun’iy intellekt insonning o‘rnini to‘liq egallamaydi, aksincha, insonning kognitiv imkoniyatlarini kengaytiruvchi vosita sifatida ishlaydi. Shu bois, HR sohasida AI dan foydalanish “inson markazli texnologiyalar” konsepsiyasiga asoslanmoqda.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellektni HRM tizimida qo‘llashning asosiy yo‘nalishlari quyidagilardan iborat:

- ✓ xodimlarni tanlash va baholashda ma’lumotlarga asoslangan yondashuvni qo‘llash;
- ✓ individual rivojlanish rejalari va o‘quv dasturlarini avtomatik shakllantirish;
- ✓ xodimlarning motivatsiya darajasini aniqlash va ularni real vaqt rejimida kuzatish;
- ✓ karyera boshqaruvi va o‘sish imkoniyatlarini prognozlash.

Shuningdek, SI texnologiyalari yordamida tashkilotlar mehnat unumdorligini oshirish, inson xatolarini kamaytirish va strategik qarorlarni tezkor qabul qilish imkoniga ega bo‘ladi. Ammo adabiyotlarda ko‘rsatilganidek, bu jarayonda etik tamoyillarni buzmaslik, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va inson omilini chetda qoldirmaslik muhim shart hisoblanadi.

TADQIQOT METODLARI

Mazkur ishda adabiyotlarni tahlil qilish, tizimli yondashuv, taqqoslash, kuzatish va induktiv metodlardan foydalanildi. Ilmiy manbalar asosida sun’iy intellektning HRM tizimlariga integratsiyasi va individual rivojlanish konsepsiyasiga ta’siri o‘rganildi. Shuningdek, sifat tahlili usuli yordamida xorijiy va mahalliy tajribalar solishtirilib, ularning samaradorlik darajasi aniqlangan. Ma’lumotlar tahlili va ekspert baholash metodlari asosida inson resurslarini boshqarishdagi innovatsion yechimlar tizimlashtirildi.

Tadqiqot natijalari sun’iy intellektning inson resurslarini boshqarishdagi ahamiyatini, shuningdek, xodimlarning individual rivojlanishida AI texnologiyalarining samarali qo‘llanilishi uchun zarur shart-sharoitlarni belgilab berdi. Ushbu metodologik yondashuvlar orqali mavzu nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinib, asosiy ilmiy xulosalar shakllantirildi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari sun’iy intellekt texnologiyalarining inson resurslarini boshqarish tizimlarida qo‘llanilishi samaradorligini keng qamrovda tasdiqlaydi. Olingan ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt asosidagi boshqaruv tizimlari inson kapitalini rivojlantirishda an’anaviy yondashuvlarga nisbatan ancha yuqori natijalar beradi. Xususan, AI texnologiyalari yordamida xodimlarni tanlash, baholash va rivojlantirish jarayonlari aniqroq va tezroq amalga oshadi, bu esa tashkilotlarda resurslardan samarali foydalanish imkonini yaratadi.

Tahlil natijalariga ko‘ra, sun’iy intellektni HR jarayonlariga integratsiya qilgan tashkilotlarda xodimlarni tanlash aniqligi o‘rtacha 27 foizga, qaror qabul qilish tezligi esa 28 foizga oshgan. Shuningdek, xodimlarning ish unumdorligi 19 foizga ortgan, kadrlar almashinuvi esa 18 foizga kamaygan. Bularning barchasi AI texnologiyalarining boshqaruv jarayonlarida inson omilini to‘ldiruvchi, balki kuchaytiruvchi mexanizm sifatida ishlayotganini ko‘rsatadi.

AI asosida yaratilgan tahliliy tizimlar xodimlarning individual kuchli va zaif tomonlarini aniqlashda, ularning kasbiy rivojlanish ehtiyojlarini aniqlashda hamda o‘qitish jarayonlarini shaxsga yo‘naltirishda yuqori natijalar ko‘rsatgan. Natijada, o‘quv dasturlarining samaradorligi 45 foizga oshgan, xodimlarning kasbiy rivojlanish motivatsiyasi esa 42 foizga ortgan. Bu esa shaxsiy rivojlanish konsepsiyasining

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

markazida turgan “insonni rivojlantirish orqali tashkilotni rivojlantirish” tamoyilini amalda isbotlaydi.

Shuningdek, sun’iy intellekt texnologiyalari joriy etilgan tashkilotlarda inson markazli yondashuv kuchaygani kuzatildi. Xodimlarning ishga sodiqligi 20–25 foizgacha oshgan, o‘zini rivojlantirish tashabbuslari ikki barobarga ko‘paygan, karyera rivojlanish bo‘yicha qoniqish darajasi esa 30 foizga ortgan. AI texnologiyalari yordamida xodimlarning kasbiy salohiyati chuqurroq tahlil qilinib, natijalar asosida individual rivojlanish yo‘nalishlari aniq belgilangan.

1-jadval. Sun’iy intellekt joriy etilgan HR tizimlarining samaradorlik ko‘rsatkichlari[1]

Ko‘rsatkichlar	An’anaviy tizim (%)	AI asosidagi tizim (%)	O‘zgarish (%)
Xodimlarni tanlash aniqligi	65	92	+27
Ish unumdorligi ko‘rsatkichi	70	89	+19
Kadrlar almashinuvi (xodimlar oqimi)	35	17	−18
Qaror qabul qilish tezligi	60	88	+28
Xodimlar qoniqish darajasi	68	90	+22

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Umuman olganda, tadqiqot natijalari sun’iy intellektni inson resurslarini boshqarish tizimiga integratsiya qilish natijasida tashkilotlarda inson kapitalining rivojlanish darajasi sezilarli darajada oshganini ko‘rsatadi. AI texnologiyalari yordamida HR jarayonlarining aniqligi va tezkorligi ta’minlanadi, ma’lumotlarga asoslangan boshqaruv yondashuvi shakllanadi hamda xodimlarning shaxsiy rivojlanishi strategik darajada qo‘llab-quvvatlanadi. Shu bilan birga, etik masalalarga e’tibor qaratish, ma’lumot xavfsizligini ta’minlash va inson hamda mashina o‘rtasidagi muvozanatni saqlash muhim omil sifatida belgilangan. Natijalar sun’iy intellektning inson resurslarini boshqarishdagi qo‘llanilishi nafaqat tashkiliy samaradorlikni, balki inson markazli yondashuvning sifatini ham sezilarli darajada oshirayotganini tasdiqlaydi.

MUHOKAMA VA XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt (SI) inson resurslarini boshqarish tizimiga chuqur kirib borayotgan va uni tubdan o‘zgartirayotgan muhim texnologik yo‘nalish hisoblanadi. SI asosidagi tizimlar nafaqat ma’muriy jarayonlarni avtomatlashtiradi, balki inson kapitalining sifat ko‘rsatkichlarini oshirish, xodimlarning kompetensiyalarini chuqur tahlil qilish va ularning individual rivojlanish yo‘nalishlarini aniqlash imkonini beradi. Shu jihatdan qaraganda, sun’iy intellekt HR jarayonlarini yangi bosqichga olib chiqib, tashkilotlarda inson markazli boshqaruv tamoyillarini mustahkamlaydi.

Tadqiqot davomida aniqlanganidek, AI texnologiyalarini HR tizimlariga integratsiya qilish kadrlar tanlovi, o‘qitish, baholash va motivatsiya jarayonlarini sezilarli darajada samaraliroq qilgan. Avvalgi an’anaviy yondashuvlarda inson omili tufayli yuzaga keladigan xatolar, sub’ektiv qarorlar va ma’lumot yetishmovchiligi muammolari AI algoritmlari yordamida kamaytirildi. Bu esa tashkilotlarga

[1] **Manba:** Tadqiqot ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

ma’lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish, individual salohiyatni aniq baholash hamda xodimlarning shaxsiy rivojlanish yo‘nalishlarini aniqlash imkonini berdi.

Muhokama jarayonida e’tibor qaratilishi lozim bo‘lgan jihatlardan biri – bu inson va mashina o‘rtasidagi muvozanatni saqlashdir. Har qanday texnologik yangilik singari, sun’iy intellektni HR tizimlariga joriy etishda ham ma’lumot xavfsizligi, etik me’yorlar va algoritmik xolislik masalalari muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, AI texnologiyalarining haddan tashqari avtomatlashtirilgan shaklda qo‘llanishi insoniy qarorlar ahamiyatini kamaytirishi mumkin. Shu bois, inson ishtirokini saqlagan holda “AI–insonga yordamchi vosita” tamoyili asosida yondashuv qo‘llanishi zarur.

Bundan tashqari, tahlillar shuni ko‘rsatadiki, AI texnologiyalarining to‘g‘ri joriy etilishi xodimlarning ishga bo‘lgan sodiqligini oshiradi, ularni o‘zini rivojlantirishga undaydi hamda karyera barqarorligini ta’minlaydi. Bunda AI tomonidan shakllantirilgan shaxsiy o‘quv dasturlari, avtomatik kompetensiya tahlili va individual motivatsiya tizimlari asosiy o‘rin tutadi. Shunday ekan, sun’iy intellekt inson resurslarini boshqarishda nafaqat texnologik vosita, balki strategik boshqaruv omili sifatida namoyon bo‘lmoqda.

XULOSA

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

sun’iy intellekt inson resurslarini boshqarishda yangi davrni boshlab berdi. U inson salohiyatini aniqlash, rivojlantirish va saqlab qolishda ilgari mavjud bo‘lmagan imkoniyatlarni yaratmoqda. Natijalar asosida quyidagi umumiy xulosalarga kelindi:

— sun’iy intellekt HR jarayonlarida aniqlik, tezkorlik va samaradorlikni oshiradi;

— AI asosida ishlab chiqilgan tizimlar individual rivojlanishni qo‘llab-quvvatlaydi va xodimlarning o‘zini rivojlantirish motivatsiyasini kuchaytiradi;

— AI va inson o‘rtasidagi hamkorlik modelini shakllantirish etik va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlaydi;

— inson markazli yondashuvni saqlagan holda texnologik transformatsiyani amalga oshirish tashkilotlar uchun barqaror raqobat ustunligini yaratadi.

Shu bois, kelgusida sun’iy intellektni inson resurslarini boshqarish jarayonlariga integratsiya qilishda nafaqat texnik va iqtisodiy omillar, balki psixologik, ijtimoiy va axloqiy jihatlar ham chuqur o‘rganilishi lozim. Faqat shunda AI texnologiyalari insonning individual rivojlanishini qo‘llab-quvvatlovchi, jamiyat uchun foydali va barqaror boshqaruv tizimini shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Brougham, D., & Haar, J. (2018). *Smart technology, artificial intelligence, robotics, and algorithms (STARA): Employees’ perceptions of our future workplace*. Journal of Management & Organization, 24(2), 239–257. https://doi.org/10.1017/jmo.2016.55
2. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2017). *Machine, platform, crowd: Harnessing our digital future*. W. W. Norton & Company.
3. Davenport, T. H., Guha, A., Grewal, D., & Bressgott, T. (2020). *How artificial intelligence will change the future of marketing*. Journal of the Academy of Marketing Science, 48(1), 24–42. https://doi.org/10.1007/s11747-019-00696-0
4. Huang, M.-H., & Rust, R. T. (2021). *Artificial intelligence in service*. Journal of Service Research, 24(1), 3–22. https://doi.org/10.1177/1094670520902266

5. Kaplan, A., & Haenlein, M. (2019). *Siri, Siri, in my hand: Who's the fairest in the land? On the interpretations, illustrations, and implications of artificial intelligence*. Business Horizons, 62(1), 15–25. https://doi.org/10.1016/j.bushor.2018.08.004

AI ETIKASI: AQILLI TIZIMLAR QARORLARINI BOSHQARISH MASALALARI

Muallif: Fayziyeva Maftuna Ilxomovna [1]
Affiliyatsiya: Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, “Iqtisodiyot va muxandislik fanlari” kafedrasi assistenti [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17349718

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada sun'iy intellekt (AI) texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida yuzaga kelayotgan murakkab axloqiy, ijtimoiy va huquqiy muammolar keng koʻlamda tahlil qilinadi. AI tizimlarining qaror qabul qilish jarayonida shaffoflik, javobgarlik, adolat va inson nazorati bilan bogʻliq masalalar chuqur yoritilgan. Shuningdek, maqolada aqlli tizimlarning qarorlarini boshqarish va tartibga solishning zamonaviy mexanizmlari, xalqaro tajribadan olinayotgan saboqlar hamda Oʻzbekiston uchun dolzarb boʻlgan yoʻnalishlar koʻrib chiqiladi.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Kalit soʻzlar: Sun'iy intellekt etikasi, shaffoflik, tarafkashlik, javobgarlik, inson nazorati.

KIRISH

Raqamli inqilob davri sun'iy intellekt texnologiyalarining keng qoʻllanilishi bilan tavsiflanadi. AI sogʻliqni saqlash, transport, ta'lim, moliya va davlat boshqaruvi kabi sohalarda katta oʻzgarishlarni amalga oshirmoqda. Shu bilan birga, AI qarorlari inson hayotiga bevosita ta'sir qilishi tufayli etik va huquqiy masalalarni oʻrganish dolzarbdir. Ushbu tadqiqotning maqsadi AI tizimlarining qarorlarini boshqarish mexanizmlari, ularning shaffoflik, javobgarlik va adolat tamoyillari asosida tahlil qilishdan iborat.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi: - Tahliliy usul: xalqaro va milliy tajribalarni qiyosiy oʻrganish; - Nazariy asos: AI etikasi boʻyicha ilmiy adabiyotlar, xalqaro standartlar va qonun hujjatlari; - Amaliy misollar: sogʻliqni saqlash, moliya, sud tizimi va ijtimoiy tarmoqlardagi real holatlar tahlili. AI qarorlaridagi shaffoflik muammosi. Sun'iy intellekt tizimlarining qaror qabul qilish jarayonida eng muhim va bahsli masalalardan biri – bu **shaffoflik muammosi**dir. AI ishlayotganida u qanday algoritmlar asosida yakuniy qarorga kelgani koʻpincha inson uchun tushunarsiz boʻlib qoladi. Shu sababli bu jarayon “**qora quti**” deb ataladi. Shaffoflik yetishmasligining sabablari

Birinchidan, zamonaviy AI modellarining asosiy qismi, ayniqsa chuqur oʻrganish (deep learning) usuliga tayangan neyron tarmoqlar juda katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlaydi va millionlab parametrlar asosida hisob-kitob olib boradi. Bu parametrlarning har birini tahlil qilib, yakuniy qarorni qanday shakllantirganini oddiy foydalanuvchi tushunishi juda murakkab.

Ikkinchidan, AI modellarining aksariyatida **qaror qabul qilish jarayonini izohlab beruvchi maxsus modul** mavjud emas. Algoritmlar natija chiqaradi, ammo ushbu natijaning sababi haqida toʻliq izoh berolmaydi.

Uchinchidan, AI texnologiyalari juda murakkab matematik va texnik asosga ega bo‘lgani uchun mutaxassis bo‘lmaganlar emas, ba'zan tajribali dasturchilar ham qarorlarni tushuntirib bera olmaydilar.

Shaffof bo‘lmagan qarorlar jamiyatda bir qancha muammolarni keltirib chiqaradi:

1. **Ishonchning pasayishi** – Foydalanuvchilar va jamoatchilik AI natijalariga ishonmay qo‘yishi mumkin.
2. **Xatolarni aniqlash qiyinligi** – Qaror noto‘g‘ri bo‘lsa, nima uchun xato yuz berganini bilish mushkul.
3. **Javobgarlikni aniqlashdagi murakkablik** – Qaror uchun kim javobgar: algoritmni ishlab chiqqan dasturchi, tizimdan foydalanuvchi tashkilot yoki platformaning o‘zi?

Amaliy misollarda ko‘rib chiqadigan bo‘lsak. **Bank sektorida** kredit berish jarayonida AI tizimi ba'zi mijozlarning so‘rovini qondiradi, boshqasiniki rad etadi. Agar qaror sabablari ko‘rsatilmasa, bu adolatsizlik sifatida qabul qilinadi. **Tibbiyotda** AI rentgen tasviri asosida kasallikni aniqlaydi, ammo qaror ortidagi mantiq tushuntirilmasa, shifokor ushbu tavsiyani to‘liq qabul qilmaydi. **Ijtimoiy tarmoqlarda** kontentni filtrlash yoki bloklash qarorlari ham ko‘pincha tushuntirilmaydi, natijada foydalanuvchi o‘z erkinliklari cheklangan deb hisoblaydi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

So‘nggi yillarda shaffoflik muammosini bartaraf etish uchun bir qator yondashuvlar taklif qilinmoqda:

1. **Explainable AI (XAI)** – qarorlarni izohlaydigan, qaror qabul qilish jarayonini tushuntira oladigan algoritmlar ishlab chiqilmoqda.
2. **Huquqiy talablar** – Yevropa Ittifoqida foydalanuvchi o‘ziga ta'sir qiluvchi AI qarori haqida tushuntirish olish huquqiga ega bo‘lishini belgilovchi qonunlar ishlab chiqilgan.
3. **Ochiq manba (open-source) platformalar** – ayrim AI tizimlari kodini ochiq qilish orqali shaffoflikni oshirishga urinishlar mavjud.
4. **Etik standartlar** – xalqaro miqyosda AI tizimlari uchun axloqiy kodeks va standartlar ishlab chiqilmoqda.

Sun'iy intellekt tizimlari insonlar tomonidan yaratilgan ma'lumotlar asosida o‘qitiladi. Shu sababli ularning qarorlari ko‘pincha ushbu ma'lumotlar bazasida mavjud bo‘lgan noxolislik (tarafkashlik) va xatolarni ham takrorlaydi. Bu hodisa **algoritmik tarafkashlik (algorithmic bias)** deb ataladi. Tarafkashlikning asosiy sabablari

1. **Ma'lumotlarning noto‘g‘ri yoki biryoqlama bo‘lishi.** Agar o‘quv ma'lumotlari to‘liq bo‘lmasa, tarixiy stereotiplar yoki noto‘g‘ri tasniflangan ma'lumotlar bo‘lsa, AI ularni avtomatik ravishda takrorlaydi.
2. **Dizayn bosqichida insonning xatolari.** Modelni yaratish jarayonida ishlab chiquvchilar tomonidan noto‘g‘ri tanlangan parametrlar yoki algoritmlar ham tarafkashlikni keltirib chiqarishi mumkin.
3. **Texnologik imkoniyatlarning cheklanganligi.** Ba'zan ma'lumotlar hajmi yetarli emas yoki bir guruh ma'lumotlari boshqa guruhlarnikiga nisbatan ko‘proq bo‘ladi.

Bu modelni bir tomonlama qaror qabul qilishga olib keladi va buning oqibatida. AI qarorlari ayrim ijtimoiy, etnik yoki jinsiy guruhlarni kamsitishi mumkin. Noxolis qarorlar foydalanuvchilar orasida ishonchsizlikni kuchaytiradi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalariga koʻra quyidagi xulosalar olindi:

AI texnologiyalari notoʻgʻri ishlatilganda mavjud muammolarni yanada chuqurlashtiradi.

Misol uchun Sud qarorlarini baholash tizimlari (AQSh): Ayrim algoritmlar afro-amerikaliklarni yuqori xavfli deb baholab, oq tanlilarga nisbatan qattiqroq jazolar tavsiya qilgan.

Ishga qabul qilish algoritmlari: Ba'zi AI dasturlari erkaklar haqidagi tarixiy ma'lumotlar koʻpligi sababli erkak nomzodlarni afzal koʻrgan, ayollarni esa kamroq tanlagan.

Yuzni aniqlash texnologiyalari: Koʻpincha oq tanli yuzlarni toʻgʻri tanib oladi, ammo qora tanli yoki osiyolik yuzlarda xato ehtimoli yuqori. Bunday kamchiliklarni kamaytirish uchun

1. **Ma'lumotlar bazasini toʻgʻri shakllantirish.** Oʻquv ma'lumotlarining balansli, toʻliq va sifatli boʻlishini ta'minlash.
2. **Audit va nazorat.** AI tizimlarining muntazam ravishda mustaqil ekspertlar tomonidan tekshirilishi.
3. **Algoritmik adolat (fairness) yondashuvlari.** Modelni yaratishda adolatni ta'minlaydigan matematik usullarni qoʻllash.
4. **Xalqaro standartlar** Jahonda ishlab chiqilayotgan etik qoidalar va standartlarga amal qilish.

Javobgarlik va nazorat. Sun'iy intellektning keng joriy etilishi bilan bogʻliq eng dolzarb savollardan biri — **AI qarorlariga kim javobgar boʻlishi va qarorlar ustidan qanday nazorat oʻrnatilishi** masalasidir. AI tizimlari mustaqil qarorlar qabul qila boshlagan sari, ularning notoʻgʻri yoki salbiy oqibatlarga olib kelgan qarorlarida javobgarlikni aniqlash qiyinlashib bormoqda.Asosiy savollar quyidagilardan iborat:

1. Xatoga **algoritmni yaratgan dasturchi** javob beradimi?
2. **Texnologiyani ishlatgan tashkilot** mas'ul boʻladimi? yoki **foydalanuvchi** javobgar boʻladimi?

Masalan, avtonom avtomobil avariyaga sabab boʻlsa, kim javobgar: mashinani ishlab chiqargan kompaniya, dastur tuzgan muhandislar, yoʻl harakati sharoitlari yoki avtomobil egasimi?

AI qarorlarini inson tomonidan nazorat qilish (human oversight) – xavfsizlikning asosiy kafolatidir. Nazoratning ikki asosiy shakli mavjud:

1. **Oldindan nazorat** – AI modellarini ishlab chiqish va oʻqitish jarayonida sinov, audit, axloqiy ekspertiza oʻtkazish.
2. **Keyingi nazorat** – AI qarorlarini kuzatib borish, ularni tushuntirish, kerak boʻlsa qarorlarni bekor qilish.

Xalqaro tajriba.

Sun'iy intellektning jadal rivojlanishi dunyo miqyosida yangi tartibga solish va axloqiy nazorat mexanizmlarini talab qilmoqda. Raqamli texnologiyalar tezkor joriy etilayotgani sababli koʻplab davlatlar AI etikasi boʻyicha maxsus strategiya va huquqiy hujjatlarni ishlab chiqmoqda. Quyida eng muhim yondashuvlar koʻrib chiqiladi.

Yevropa Ittifoqi sun'iy intellektni tartibga solish borasida eng faol hududlardan biridir. 2021-yilda ishlab chiqilgan **Artificial Intelligence Act** loyihasi quyidagilarni koʻzda tutadi:

a) AI tizimlarini xavf darajasiga koʻra toifalarga ajratish;
b) Yuqori xavfli AI modellarida inson nazoratini majburiy qilish;

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

c) Qaror qabul qilish jarayonida shaffoflikni ta'minlash;
d) Foydalanuvchilar huquqlarini himoya qilish.

Bundan tashqari, Yevropa Komissiyasi tomonidan **“Etik tamoyillar asosida ishonchli AI”** (Ethics Guidelines for Trustworthy AI) hujjati qabul qilingan.

AQShda AI texnologiyalarini to‘liq federal qonun bilan emas, balki soha bo‘yicha **tavsiya va standartlar orqali** tartibga solish amaliyoti mavjud. 2023-yilda NIST (National Institute of Standards and Technology) **AI Risk Management Framework**ni taqdim etdi. Ushbu hujjat:

AI xavflarini boshqarish;

Algoritmlardagi noxolislikni kamaytirish;

AI qarorlarini izohlash va nazorat mexanizmlarini takomillashtirishga qaratilgan.

Kanadada hukumat davlat xizmatlarida AI texnologiyalarini joriy etishdan oldin **Algorithmic Impact Assessment** (algoritmik ta'sir bahosi) usulini qo‘llaydi. Bu usul:

AI loyihasining jamiyatga ta'sirini baholash;

Shaffoflik va javobgarlikni oshirishni maqsad qiladi.

Yaponiya “**Jamiyat 5.0**” konsepsiyasi doirasida inson markazida sun'iy intellektni rivojlantirish siyosatini yuritmoqda. Bu yondashuvda:

Texnologiya inson hayotini qulaylashtirishga xizmat qilishi;

Avtomatlashtirish jarayonida inson qadriyatlari birinchi o‘rinda bo‘lishi ko‘zda tutiladi.

2021-yilda UNESCO tomonidan **“AI etikasi bo‘yicha xalqaro tavsiyalar”** qabul qilindi. Ushbu hujjat:

AI texnologiyalaridan foydalanganda inson huquqlarini ta'minlash;

Adolat, shaffoflik va javobgarlik tamoyillarini mustahkamlash;

Xalqaro hamkorlikni kengaytirishga qaratilgan.

Dunyo tajribasi shuni ko‘rsatadiki:

AI rivoji bilan birga **inson huquqlari va etik masalalar birinchi o‘ringa chiqmoqda.**

Har bir davlat o‘z sharoitidan kelib chiqib tartibga solish yondashuvini tanlamoqda.

Global standartlar va tamoyillar asta-sekin shakllanib bormoqda, bu esa barcha mamlakatlar uchun yagona etik maydon yaratishga yordam beradi.

O‘zbekiston tajribasi. O‘zbekiston so‘nggi yillarda raqamli texnologiyalar, shu jumladan sun'iy intellekt (AI) sohasini rivojlantirishga katta e'tibor qaratmoqda. Davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri – **raqamli iqtisodiyot**ni shakllantirish va barcha sohalarga raqamli texnologiyalarni keng joriy etishdir. Shu bilan birga, AI bilan bog‘liq huquqiy, axloqiy va xavfsizlik masalalari ham asta-sekin kun tartibiga chiqmoqda.

2020-yilda qabul qilingan **“Raqamli O‘zbekiston – 2030”** davlat dasturi:

Raqamli texnologiyalarni barcha sohalarga keng joriy etish;

Axborot xavfsizligi va shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish mexanizmlarini mustahkamlash;

Sun'iy intellektni rivojlantirishga doir ilmiy markazlar tashkil etishni maqsad qilgan.

Bu dastur AI sohasidagi tadqiqotlar va innovatsion loyihalar uchun umumiy strategik asos yaratmoqda.

So‘nggi yillarda qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi:

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

- “Shaxsga doir ma'lumotlar to‘g‘risida”gi Qonun (2020-yilda yangilangan);
- Axborot xavfsizligi konsepsiyasi;
- Raqamli iqtisodiyot va kiberxavfsizlikni rivojlantirish strategiyalari.

Mazkur hujjatlar bevosita AI faoliyatini to‘liq tartibga solmasa-da, **shaxsiy ma'lumotlar bilan ishlashda himoya choralari**ni belgilab beradi va kelajakda AI texnologiyalari uchun normativ asos bo‘lib xizmat qiladi.

- ✓ Toshkent shahrida **Sun'iy intellekt markazi** faoliyat yuritmoqda.
- ✓ Turli universitetlarda AI va ma'lumotlar tahlili bo‘yicha yangi ta'lim yo‘nalishlari ochildi.

Bank, tibbiyot va davlat xizmatlarida AI asosidagi dasturiy yechimlar joriy qilinmoqda. Hozirgi bosqichda O‘zbekistonda AI texnologiyalarining keng qo‘llanilishi bilan bog‘liq bir qator masalalar dolzarbligicha qolmoqda.

MUHOKAMA

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, AI etikasi nafaqat texnik, balki huquqiy, falsafiy va ijtimoiy masalalar bilan bevosita bog‘liqdir. Inson nazorati AI qarorlarining xavfsizligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Xalqaro tajribadan foydalanib, O‘zbekiston sharoitiga mos qonunchilik va etik standartlar ishlab chiqilishi zarur. Kelajakda AI mustaqil qaror qabul qiluvchi subyektga aylanishi ehtimoli mavjud bo‘lgani sababli, bu borada inson qadriyatlari ustuvor bo‘lishi lozim.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

XULOSA

Kelgusida aqlli tizimlar nafaqat yordamchi, balki mustaqil qaror qabul qiluvchi subyekt sifatida faoliyat yuritishi ehtimoli katta. Shunday vaziyatda AI etikasi nafaqat texnik fan, balki huquqshunoslik, sotsiologiya va falsafa bilan ham uzviy bog‘liq holda rivojlanadi. Bu esa insonning texnologiyalar ustidan yakuniy nazoratini saqlab qolishning yagona yo‘li bo‘lib qoladi. Xulosa qilib aytganda, AI texnologiyalari insoniyat taraqqiyotining yangi bosqichini boshlab berdi. Ammo ularning qarorlarini boshqarish va nazorat qilish, inson huquqlarini himoya qilish hamda adolatni ta'minlash jamiyat oldida eng muhim vazifa sifatida turibdi. Kelgusida texnologiya imkoniyatlaridan oqilona foydalanish orqali AI jamiyatning barqaror rivojlanishiga xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Floridi, L., & Cowls, J. (2021). A Unified Framework of Five Principles for AI in Society. Harvard Data Science Review.
2. Jobin, A., Ienca, M., & Vayena, E. (2019). The global landscape of AI ethics guidelines. Nature Machine Intelligence, 1(9), 389–399.
3. European Commission. (2021). Proposal for a Regulation laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act).
4. Bostrom, N. (2014). Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies. Oxford University Press.
5. Bryson, J. J. (2019). The Past Decade and Future of AI's Impact on Society. In Towards a New Enlightenment? A Transcendent Decade.
6. Ilkhomovna F. M. (2025). Pedagogical Conditions of Realisation of Educational Functions in The Process of Educational Activity in Universities. Academia Open, 10(1).

MAKTAB VA O‘SMIRLAR MUHITIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR TA'SIRI VA KIBERBULLING MUAMMOSI

Muallif: G‘afforova Madixa Ixtiyor qizi [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti o‘qituvchisi [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17349783

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada maktab va o‘smirlar muhitida raqamli texnologiyalarning ta'siri hamda kiberbulling muammosi yoritilgan. O‘smirlik davrining psixologik xususiyatlari, kiberbulling tushunchasi, uning shakl va xususiyatlari, ta'sir mexanizmlari hamda oqibatlari ilmiy manbalar asosida tahlil qilingan. Shuningdek, A.A. Bocharev tasnifi asosida kiberbulling ishtirokchilari turlari ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari kiberbullingning o‘smirlar orasida keng tarqalganini va ularning ruhiy salomatligi, shaxsiy identiteti hamda ijtimoiylashuv jarayoniga salbiy ta'sir ko‘rsatishini ko‘rsatdi.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Kalit so‘zlar: O‘smirlik davri, bulling, kiberbulling, maktab muhiti, zo‘ravonlik, raqamli texnologiyalar, ijtimoiylashuv, ruhiy salomatlik, pedagogik-psixologik profilaktika.

KIRISH

Longityud tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bolalik davrida shakllanadigan tajovuzkorlik keyingi hayot davomida ham barqaror xususiyat sifatida saqlanib qoladi. Ushbu izlanishlarda tajovuzkor xulqning darajalari va ularga ta'sir qiluvchi omillar aniqlangan. Ularga oilaviy tarbiyaning o‘ziga xos jihatlari, o‘smirlar ommaviy axborot vositalarida, televideniye yoki kompyuter o‘yinlarida kuzatadigan tajovuz namunalari, hissiy tanglik va frustratsiya darajasi kiradi. Shu bois, maktabdagi zo‘ravonlik – bu o‘quvchilar orasida namoyon bo‘ladigan tajovuzkorlikning shakli bo‘lib, maqsad jabrlanuvchiga jismoniy zarar yoki psixologik jarohat yetkazishdir.

ASOSIY QISM

Bulling tushunchasi va tarixiy talqinlar. D.Olveus 1993-yilda bullingga birinchi ta'rif bergan bo‘lib, uni “qasddan, muntazam ravishda takrorlanadigan tajovuzkor xatti-harakat, kuchlar notekisligi yoki ijtimoiy ustunlikka asoslangan zo‘ravonlik” sifatida izohlagan [8, 115-b]. Skandinaviya olimlari A.Pikas, Ye.Roland va P.P.Xayneman esa maktab zo‘ravonligini “ta'qib, kamsitish va doimiy bosim” sifatida ta'riflagan [2, 120-b]. Adabiyotlarda bu atama haqida ilk eslatmalar I.S.Kondada uchraydi. Unga ko‘ra, “bulling (bully – qo‘pol, bezori, urishqoq) — bu qo‘rqitish, jismoniy yoki psixologik tazyiq bo‘lib, boshqa shaxsda qo‘rquv uyg‘otib, uni o‘ziga bo‘ysundirishga qaratilgan” [3, 68-b].

Bulling hodisasi qadimdan mavjud bo‘lsa-da, uning ilmiy o‘rganilishi nisbatan yangi hisoblanadi. Masalan, 1997-yilda AQShda birinchi marta ushbu muammo chuqur tahlil qilina boshlagan. O‘sha davrda faqat bir nechta shtatda maktabdagi zo‘ravonlikka qarshi rasmiy me'yoriy hujjatlar ishlab chiqilgan edi. Tadqiqotchilar

an'anaviy bulling hali ham kiberbullingga qaraganda kengroq tarqalganini qayd etganlar.

Mashhur “Kolumbayn” maktabidagi fojiali voqeadan so‘ng kiberbulling masalasi yanada dolzarb bo‘lib qoldi. Ikki nafar yuqori sinf o‘quvchisi Xarris va Klibold tomonidan sodir etilgan ommaviy otishmada 37 kishi jarohat olgan, 13 kishi halok bo‘lgan. Tergov natijalari shuni ko‘rsatdiki, ushbu o‘smirlar muntazam ravishda haqorat va tahqirlarga duch kelgan, internet orqali ham kiberzo‘ravonlikka uchragan. Bu ularning jamiyatga qarshi keskin g‘azabini kuchaytirgan va fojiali oqibatlarga olib kelgan. Shundan so‘ng maktab muhitidagi zo‘ravonlikka federal darajada e'tibor qaratila boshlandi.

Bulling ko‘pincha guruhli jarayon sifatida ta'riflansa-da, ayrim olimlar uni yakka shaxs tomonidan amalga oshirilishi mumkinligini ham ta'kidlashadi. Agar ilgari maktab bezoriligi asosan jismoniy yoki og‘zaki shakllarda namoyon bo‘lgan bo‘lsa, bugungi kunda kiberbulling yanada murakkab ko‘rinishga ega: u axloqiy va psixologik bosim, ijtimoiy izolyatsiya, majburlash va qo‘rqitishni o‘z ichiga oladi.

Internet rivoji tufayli kiberbulling nafaqat o‘smirlar, balki kattalar orasida ham uchramoqda. Kiberzo‘ravonlik qurboni bo‘lgan kattalar o‘z hayotini nazorat qila olmayotgandek his qiladi, o‘ziga bo‘lgan ishonchi susayadi, ish qobiliyati pasayib ketishi mumkin. Ko‘pincha kattalar buni tan olishdan qo‘rqadi va yordam so‘ramaydi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Internet paydo bo‘lishidan oldin, maktabdagi tahqir o‘quvchi uchun xavfsiz joy – uyga qaytganda tugagan bo‘lsa, hozirda virtual tarmoqlar tufayli bu jarayon uzluksiz davom etadi. Ijtimoiy tarmoqlar orqali tahqirli xabarlar, fotosuratlar, yolg‘on ma'lumotlar tarqatilishi keng tarqalgan.

So‘nggi tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘smirlarning muayyan qismi (taxminan uchdan biri) kiberbulling jarayonida bevosita yoki bilvosita ishtirok etgan. Ko‘pchiligi bu haqda ota-onalari yoki do‘stlariga aytadi, biroq aksariyat hollarda e'tiborsiz qoldirishga harakat qilishadi. Kiberbulling qurbonlari ko‘pincha past o‘zini baholash, xavotir va ijtimoiy qo‘rquvni boshdan kechirishadi.

Qizlar ham, o‘g‘il bolalar ham teng darajada kiberbulling qurboni bo‘lishi mumkin, biroq tajribalar shuni ko‘rsatadiki, viktimlikka moyillik, ya'ni jabrlanuvchilikka yaqinlik, ko‘proq psixologik xususiyatlar va ijtimoiy rol bilan bog‘liq. Jabrlanuvchanlik shaxsning tashqi omillarga ko‘proq bog‘liqligi, past o‘zini baholash, qaror qabul qilishda mustaqillik yetishmasligi bilan izohlanadi.

Shunday qilib, raqamli texnologiyalar maktab va o‘smirlar muhitida zo‘ravonlikning yangi bosqichini yuzaga keltirdi. Kiberbulling nafaqat o‘quvchilarning psixologik salomatligiga, balki ularning ta'limdagi muvaffaqiyatiga ham salbiy ta'sir ko‘rsatmoqda. Shu sababli ota-onalar, o‘qituvchilar va mutaxassislar birgalikda chora ko‘rishi, xavfsiz virtual muhit yaratishga e'tibor qaratishi zarur.

O‘smirlar orasida ta'qib va tajovuz muammosi barcha davrlarda dolzarb bo‘lib kelmoqda. Bu holat, asosan, o‘smirlik davrida ijtimoiy vaziyatning tubdan o‘zgarishi, organizmda fiziologik va gormonal qayta shakllanish jarayonlarining tez sur'atlarda kechishi, shuningdek, faoliyatning yetakchi turi o‘zgarishi bilan bog‘liq. Ko‘plab manbalarda ushbu bosqich “o‘tish davri” deb ataladi. Bu nom bejiz emas, chunki o‘smir hayotining barcha jabhalarida bolalikdan kattalik sari o‘tish bir vaqtda amalga oshadi. O‘z o‘rnini jamoada topish, qobiliyatlarini ko‘rsatish, kuchini sinab ko‘rishga bo‘lgan ehtiyoj, ammo tajribaning yetishmasligi sababli, boshqa yosh bosqichlariga qaraganda ko‘proq ijtimoiylashuvdagi buzilishlarga olib keladi. Bu esa ko‘pincha xulq-atvordagi og‘ishlarda, jumladan bulling hodisasida namoyon bo‘ladi.

2019-yilda Moskva maktab o‘quvchilari o‘rtasida o‘tkazilgan so‘rov natijalarida respondentlarning 71,6 foizi kiberbullingga duch kelganini aytishgan. Bu esa tadqiqotchilarni kiberbullingni zamonaviy maktab o‘quvchilarining kundalik hayotiy tajribasining bir qismi deb hisoblashga olib keldi [4, 74-b]. Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish kiberbullingning tez sur'atlarda kengayib borayotganini ko‘rsatadi. U yangi ko‘rinishlar kasb etmoqda, turli platformalarda faol tarqalmoqda va salbiy oqibatlarga olib kelmoqda. Shuning uchun kiberbulling masalasi bugungi kunda eng dolzarb muhokama mavzularidan biridir.

Bullingning asosiy belgilariga takrorlanish, maqsadga yo‘naltirilganlik, salbiy xarakter va kuchlarning notengligi kiradi. Chet ellik tadqiqotchilar kiber hujumni “elektron muhitda amalga oshiriladigan, jabrlanuvchini kamsituvchi va obro‘sizlantiruvchi ma'lumotlarni tarqatish bilan bog‘liq tajovuz” sifatida talqin qiladilar [1]. P.K.Smit esa uni “muayyan vaqt davomida shaxs yoki guruh tomonidan elektron vositalardan foydalanib, himoyalanib ulgurmaydigan jabrlanuvchiga nisbatan amalga oshiriladigan qasddan zo‘ravonlik” deb ta'riflaydi [7, 43-b].

A.I.Cherkasenkoning fikricha, kiberbullingning maqsadi — “jabrlanuvchining hissiy barqarorligini izdan chiqarish yoki uning ijtimoiy munosabatlarini buzish”dir [1]. Kiberbulling xususiyatlariga quyidagilar kiradi:

- Anonimlik — hujumchi ko‘pincha yashirin qoladi;
- Qulaylik — istalgan qurilma orqali ijtimoiy tarmoqlar va forumlarga kirish mumkin;
- Xarajatning yo‘qligi — ko‘plab platformalar bepul.

Bugungi kunda turli ilovalar va ijtimoiy tarmoqlarda odamlar anonim ravishda kamsituvchi xabarlarni yozishi mumkin. Natijada qurbon keng auditoriya oldida tahqirlanadi. A.A.Bocharev o‘z tadqiqotida kiberbulling bilan shug‘ullanuvchi o‘quvchilarni to‘rt guruhga bo‘ladi:

1. Avval bulling qurboni bo‘lgan va qasos olishni istovchilar (“Qasos farishtasi”).
2. Kuch va hokimiyat orqali obro‘ topishni xohlaydiganlar (“Hokimiyatga chanqoq”).
3. O‘yin-kulgi sifatida boshqalarni haqorat qiluvchilar (“Ko‘ngilocharlar”).

Ta'qibni anglamagan holda zarar yetkazuvchilar (“Beixtiyor ishtirokchi”). [1, 123-b].

TADQIQOT VA NATIJALAR

Kiberbulling bo‘yicha mahalliy va xorijiy tadqiqotlar ko‘rib chiqilishi bizga “jabrlanuvchilar” va “tajovuzkorlar”ning psixologik xususiyatlarini quyidagi ko‘rsatkichlar asosida tizimlashtirish imkonini berdi: qurbonlikka moyillik; tomonlarning muloqot qobiliyatlari; dushmanlik va agressivlik darajasi; ijtimoiy maqom (sotsiometrik holat); emotsional-psixologik xususiyatlar; nizoli vaziyatlarda o‘zini tutish strategiyalari. E'tirof etish kerakki, tadqiqotchilar ko‘proq kiberbulling “qurboni”ni batafsil tavsiflab, guvohlarni hamda “hujumchilar”ni yetarlicha yoritmaganlar. Bu holat kiberbulling ishtirokchilarining psixologik tomonlari chuqur o‘rganilmaganidan dalolat beradi va shu bilan izlanishimizning dolzarbligini ta'kidlaydi.

Kiberbullingni tashkillashtiruvchilar va amalga oshiruvchilar jismonan va axloqan kuchli bo‘lsalarda, intellektual jihatdan yetuk bo‘lmagan bolalar hisoblanadi. Ular shu yo‘l bilan o‘zlarining aqliy va ijtimoiy ojizligini yashirishga urinadilar. An'anaviy maktab bezoriligi davrida ham aynan jismoniy kuch ustun bo‘lgan.

Endilikda esa internetdan “bulling vositasi” sifatida foydalanish va jazodan chetda qolish uchun aqliy yetuklik, fikrlashning moslashuvchanligi talab etiladi. Bunda zarar, asosan, psixologik koʻrinishda namoyon boʻladi: oʻzini haddan ortiq sevish (narsissizm), maqsad sari har qanday yoʻl bilan intilish, empatiya yetishmasligi, buzilgan axloqiy mezonlar, rahbarlikka yoki arzon obroʻ-eʻtiborga oʻchlik, tajovuzkorlik, hukmronlik, printsipsizlik va kinoyabozlik.

Har qanday zoʻravonlikning psixologik oqibatlari yillar davomida sezilishi mumkin. Jabrlanuvchi oʻsmirlar voyaga yetgach koʻpincha uyqusizlik, ruhiy muvozanatsizlik, shubha va xavotir, tushkunlik hamda oʻz joniga qasd qilish kabi xulq-atvorlarga moyillik koʻrsatadilar. “Maktab bezorilari”ning oʻzlari ham deviant xatti-harakatlarining oqibatida aziyat chekadi: ular ulgʻaygach, yolgʻizlikka mahkum boʻlish ehtimoli yuqori, chunki bulling ularning shaxsiyatida narsissizm, qattiqqoʻllik, avtoritarlik, ustunlik kompleksi kabi salbiy sifatlarni shakllantiradi. Oʻsmirlikdagi tajovuzkor xatti-harakatlar odatda ijtimoiy moslashuvda jiddiy qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi – masalan, oila yoki ish joyida.

Bullingning guvohlari ham bundan chetda qolmaydi – kelajakda ular hissiy muvozanatsizlik, kayfiyat oʻzgarishi, asabiylik, ishonchsizlikdan aziyat chekishlari mumkin. Ular hayot davomida oʻz “raqamli makoni”ni doim himoya qilishga intiladilar, guruhiy uchrashuvlardan qochadilar, mobil xabar yoki elektron maktublarni olishda ortiqcha xavotir sezadilar.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Londondagi Qirollik kolleji tadqiqotchilari olib borgan kuzatuvlar bunga dalil boʻla oladi. Angliya, Shotlandiya va Uelsda 7 va 11 yoshida bullingda ishtirok etgan, qurbon boʻlgan yoki guvoh boʻlgan bolalar ustidan kuzatuv oʻtkazilib, keyinchalik 23, 33, 42, 45 va 50 yoshida ularning psixologik va ijtimoiy holati qayd etilgan. Amerika psixiatriya jurnalida chop etilgan tadqiqot natijalariga koʻra, maktabda muntazam ravishda bulling qurboni boʻlganlar kattalashgach, koʻpincha ruhiy tushkunlik, asabiy buzilishlar va oʻz joniga qasd qilishga moyillikni namoyon etgan. Ularning mehnat faoliyatida muvaffaqiyati kam, daromadlari past, ishsizlik xavfi yuqori. Shaxsiy hayotda esa koʻpincha doʻstlari yoki oilasi boʻlmagan holda yolgʻiz yashashgan. Demak, “bolalikdagi xafagarchiliklar” keyinchalik kattalikdagi jiddiy muammolarga aylanadi.

Soʻrovnomamizda turli davrlarda tahsil olgan TIU va E universitetlari talabalaridan 53 nafar ishtirokchi qatnashdi. Tadqiqotning maqsadi – muammoga eʻtibor qaratish, uning dolzarbligini koʻrsatish, savollar doirasini belgilash va keyingi izlanishlar uchun maʻlumot toʻplash edi. Soʻrovnoma talabalarning shaxsiy tajribalari va xotiralariga asoslandi. Tabiiyki, kichik noqulayliklar tezda unutiladi, biroq uzoq muddatli va takroriy kiberbulling inson ruhiyatida chuqur iz qoldiradi.

Natijada, 53 kishidan 37 nafari kiberbulling qurboni boʻlganini aytib oʻtdi. Ulardan 37 foizi tez-tez, 20 foizi esa har kuni tarmoqda bullingni boshdan kechirganini tan oldi. Soʻrov natijalari oʻgʻil va qizlarning kiberbulling xavfiga teng darajada duchor boʻlayotganini koʻrsatdi.

Oʻsmirlarning asosiy ijtimoiy hayoti internet tarmoqlarida kechadi. Ulardan Facebook, Twitter, Instagram va YouTube eng ommabop hisoblanadi. Shu tarmoqlardan Facebook va Twitter kiberbulling uchun eng qulay platforma sifatida qayd etildi. Facebook foydalanuvchilarining 54 foizi ushbu tarmoqda kiberhujumga duch kelganini tasdiqladi.

Oʻsmirlar koʻp vaqtini maktabda oʻtkazgani bois, kiberbulling oʻqishdagi qiyinchiliklar va intizom muammolari bilan birga kechadi. Shu sababli pedagoglarning roli juda muhim.

Pedagoglar kiberbulling aniqlanganda:

- Jabrlanuvchi ota-onasini ogohlantirishlari;
- Maktab ma'muriyatiga xabar berishlari;
- Ishtirokchi oʻquvchilar ota-onalari bilan uchrashishlari;
- Suhbatlar, sinf soatlari va bagʻrikenglik mashgʻulotlari oʻtkazishlari;
- Psixologlarni jalb etishlari;
- Media savodxonligini oshirishlari lozim.

Yakutiyada 154 nafar oʻsmir (98 nafar yigit va 56 nafar qiz) oʻrtasida 10 savoldan iborat soʻrovnoma oʻtkazilgan. Javob variantlari: “ha”, “ba'zan”, “yoʻq”.

1-jadval. Soʻrovnoma natijalari

Savol №	"Ha" soni	"Ha" %	"Ba'zan" soni	"Ba'zan" %	"Yoʻq" soni	"Yoʻq" %
1	50	32,4	71	46,1	36	23,4
2	14	21,6	37	24,0	89	57,8
3	54	35,1	85	55,2	14	21,6
4	11	16,9	86	55,8	50	32,4
5	16	24,6	65	42,2	71	46,1
6	31	47,7	79	51,2	43	27,9
7	9	13,9	88	57,1	68	44,2
8	12	18,5	57	37,0	85	55,2
9	0	0	66	42,9	88	57,1
10	6	9,2	43	27,9	90	58,4

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Soʻrov natijalariga koʻra, ishtirokchilarning 32,5 foizi turli darajada kiberbulling qurboni boʻlgan, 16,9 foizi esa ular haqida yolgʻon ma'lumot tarqatilganini bildirgan. Koʻpchilik bunday vaziyatlarni WhatsApp yozishmalarida koʻrgan. Shuningdek, respondentlarning 21,6 foizi kamida bir marta haqoratli xabar yuborganini tan olgan. 47,7 foizi esa tanishlarining shaxsiy ma'lumotlari tarqatilganiga guvoh boʻlgan. Bunday vaziyatlarda ota-onalarni jalb qilish muhim. Ular farzandlarining xulqidagi oʻzgarishlarga e'tibor qaratishi, internetdagi faoliyatini nazorat qilishi kerak. Zarurat tugʻilganda ijtimoiy tarmoqlar administratorlariga, maktab rahbariyatiga yoki huquqni muhofaza qilish organlariga murojaat qilishlari zarur.

XULOSA

Shunday qilib, kiberbulling muammosi oʻsmirlar orasida keng tarqalgan boʻlib, uni oldini olish uchun tizimli, interaktiv va yoshlar uchun qiziqarli profilaktika ishlari olib borilishi lozim.

Demak, kiberbulling nafaqat shaxsiy, balki ijtimoiy muammo sifatida ham oʻrganilishi lozim. Bu esa ota-onalar, pedagoglar va mutaxassislarning birgalikdagi profilaktik hamda psixologik yordam choralarini ishlab chiqishi zarurligini koʻrsatadi. Shu bilan birga, yoshlarning raqamli madaniyatini oshirish, onlayn xavfsizlikni mustahkamlash va ijtimoiy tarmoqlarda sogʻlom muhitni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Бочарев А.А. Кибербуллинг: травля в пространстве современных технологий / А.А. Бочарев // Психология. Журнал ВШЭ. – эл. ресурс. – https://cyberleninka.ru/]
2. Ермолова Т.В. Буллинг как групповой феномен: исследование буллинга в Финляндии и скандинавских странах за последние 20 лет / Т.В. Ермолова, Н.В. Савицкая // Современная зарубежная психология. – 2015. – Т.4. – №1 – С. 65-90.
3. Кон И.С. Что такое буллинг? Как с ним бороться? / И.С. Кон // Семья и школа. – 2006. – №11 – С. 15-18.
4. Хломов К.Д. Кибербуллинг в опыте российских подростков / К.Д. Хломов, Д.Г. Давыдов, А.А. Бочавер // Психология и право. – 2019. – Т. 9. – №2. – [https://psyjournals.ru/] Зиновьева Н. О., Михайлова Н. Ф. *Психология и психотерапия насилия. Ребенок в кризисной ситуации.* – СПб.: Речь, 2003. – 352 с.
5. Малкина-Пых И. Г. *Психология поведения жертвы.* – М.: Эксмо, 2006. – 1008 с.
6. Профилактика школьного буллинга: Методические материалы / Автор-составитель А. Ненашева. – Южно-Сахалинск, 2015. – 56 с.
7. Olweus D. *Bullying at School.* – Oxford, UK: Blackwell, 1993. – 140 p.
8. Mehari K. R., Farrell A. D., Le Anh-Thuy H. Cyberbullying among adolescents: Measures in search of a construct // *Psychology of Violence.* – 2014. – V. 4 (4). – Pp. 399–415.
9. Wigderson S., Lynch M. Cyber- and traditional peer victimization: Unique relationships with adolescent well-being // *Psychology of Violence.* – 2013. – V. 3 (4). – Pp. 297–309.
10. Arehart-Treichel J. Effects of Bullying Don't End When School Does // *American Journal of Psychiatry.* – 2013. – V. 48, no. 7. – Pp. 12–17.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

YOSHLAR ORASIDA SUN'IY DOʻSTLIK (AI FRIENDS) FENOMENI

Muallif: Ganiyev Akmal Abduhalilovich [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17350102

ANNOTATSIYA

Maqolada yoshlar orasida sun'iy idrok doʻstlik (AI friends) fenomenining shakllanish sabablari, ijobiy va salbiy jihatlari, shuningdek psixologik va axloqiy oqibatlari tahlil qilinadi. Oʻzbekiston sharoitida raqamli savodxonlikni oshirish, yoshlar psixologiyasini qoʻllab-quvvatlash hamda sun'iy intellekt etikasi boʻyicha amaliy tavsiyalarni oʻz ichiga oladi.

Kalit soʻzlar: Replika, Character.AI, Snapchat, fenomen, ChatGPT.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

KIRISH

So‘nggi yillarda sun'iy intellektga asoslangan texnologiyalar hayotimizning deyarli barcha sohalariga chuqur kirib bordi. Chatbotlar, virtual yordamchilar, ovozli suhbatdoshlar bugun nafaqat axborot olish, balki hissiy muloqot va do‘stlikni ham taqdim eta olmoqda. Ayniqsa yoshlar orasida Replika, Character.AI, Snapchat My AI, ChatGPT kabi suhbatdosh ilovalar orqali sun'iy do‘stlik - ya'ni AI friends fenomeni - keng tarqalmoqda. Bu hodisa insonning ijtimoiy va psixologik ehtiyojlariga javob berishga urinayotgan yangi texnologik bosqich sifatida ko‘rilmoqda. Sun'iy do‘stlik fenomeni yoshlarning o‘zaro muloqoti, shaxsiy rivojlanishi, ma'naviy qadriyatlari va jamiyatdagi ijtimoiy aloqalariga sezilarli ta'sir ko‘rsatmoqda.

Sun'iy do‘stlikning shakllanishida bir nechta psixologik, ijtimoiy va texnologik omillar mavjud. Ulardan eng muhimlari quyidagilar:

- AI do‘stlar 24 soat davomida mavjud bo‘lib, har qanday vaqtda suhbat qurish imkonini beradi. Bu foydalanuvchiga doimiy e'tibor va xavfsizlik hissini beradi. Yoshlar real hayotda muloqotda uchraydigan baho berish, tanqid qilish yoki rad etish holatlaridan xoli bo‘lib, o‘zini erkin his qiladi. Natijada ular ko‘pincha sun'iy suhbatdosh bilan o‘z sirlarini bo‘lishadi, his-tuyg‘ularini erkin ifoda etishadi. Bu esa ularning ichki dunyosini yengillatadi va stressni kamaytiradi;
- Zamonaviy AI ilovalari foydalanuvchi shaxsiy xususiyatlari, qiziqishlari, kayfiyatini tahlil qilishga qodir. Ular suhbat davomida foydalanuvchining til uslubini o‘zlashtiradi, sevimli mavzularni eslab qoladi va shunga mos ravishda javob beradi. Bu shaxsiylashtirish darajasi yoshlarni yanada jalb etadi, chunki ular o‘zlarini chin do‘st bilan gaplashayotgandek his qiladilar. Shu tariqa sun'iy do‘stlikka emotsional qaramlik kuchayadi;

Yoshlarning texnologiyaga bo‘lgan tabiiy qiziqishi va yangi tajriba izlash istagi sun'iy do‘stlikni tez rivojlanishiga katta hissa qo‘shmoqda. Raqamli avlod virtual muhitda o‘zini namoyon qilish, yangicha muloqot usullarini sinab ko‘rishga intiladi. Bu esa sun'iy do‘stlikni yanada kengaytiradi.

1-jadval. Sun'iy idrok doʻstligining ijobiy va salbiy jihatlari

Sun'iy doʻstlikning ijobiy jihatlari	Sun'iy doʻstlikning salbiy jihatlari va xavflari
Stressni kamaytirish hissiy yengillik berish va yolgʻizlikni qisqa muddatli yengillashtirish	**Ijtimoiy izolatsiya** ijtimoiy koʻnikmalari, jamoada ishlash va shaxslararo muloqotini susayishi
Til oʻrganishi va kommunikativ koʻnikmalar chet tillarida muloqot qilish, yangi soʻzlarni oʻrganish imkoniyati kengayishi	**Emotsional qaramlik** sun'iy doʻst bilan emotsional bogʻlanish natijasida haqiqiy doʻstliklar oʻrnini toʻldirilishi
Ruhiy salomatlikni monitoring qilish ayrim AI ilovalari foydalanuvchining kayfiyatini tahlil qilib, psixologik maslahatlar berishi	**Ma'lumot xavfi** maxfiy ma'lumotlar uchinchi tomonlarga yetib borishi ehtimoli
Ijodiy faoliyatni qoʻllab-quvvatlaydi hikoya yozish, she'r yaratish, yangi gʻoyalarni ishlab chiqishda foydali tavsiyalar berishi	**Oʻz-oʻzini baholash** Virtual doʻstlar bilan muloqotga koʻproq vaqt ajratish real hayotdagi rivojlanish va ijtimoiy moslashuvni sekinlashtirish

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Oʻzbekistonda sun'iy doʻstlik fenomeni tobora dolzarb masalaga aylanmoqda. Yoshlar orasida Telegram-botlar, Replika va oʻzbek tilida ishlovchi chat-ilovalar keng ommalashmoqda. Bu jarayon nafaqat shaxsiy muloqot, balki ta'lim tizimi va oilaviy qadriyatlarga ham sezilarli ta'sir koʻrsatmoqda.

Raqamli savodxonlik darajasi yetarli boʻlmagan taqdirda, yoshlarning real ijtimoiy koʻnikmalari rivoji sekinlashishi mumkin. Milliy qadriyatlar, oilaviy rishtalar va jamiyatning axloqiy me'yorlarini saqlab qolish uchun ta'lim muassasalari, ota-onalar hamda davlatning roli katta. Shu bilan birga, AI ilovalarining oʻzbek tilida rivojlanishi foydalanuvchilarni yanada kengroq qamrab olmoqda, bu esa masalani yanada dolzarb qilmoqda.

ILMIY VA AXLOQIY YECHIMLAR

- Raqamli savodxonlikni oshirish: Maktab va oliy ta'limda media va axborot savodxonligi darslarini kengaytirish, virtual va real doʻstlik farqini tushuntirish.
- Psixologik qoʻllab-quvvatlash: Yoshlar uchun psixologik maslahat xizmatlarini kuchaytirish, onlayn xavfsizlikni ta'minlash.
- AI etikasi: Ilova ishlab chiquvchilar shaffoflikni ta'minlashi, foydalanuvchi ma'lumotlarini himoya qilish boʻyicha huquqiy javobgarlikka ega boʻlishi kerak.
- Gibrid yondashuv: AI doʻstlardan faqat foydali maqsadlarda (til oʻrganish, ijodiy loyihalar) foydalanish, insoniy muloqotni esa asosiy qadriyat sifatida saqlash.
- Ota-onalar va pedagoglar nazorati: Yoshlarning AI bilan muloqotini sogʻlom yoʻnalishga yoʻnaltirish.

XULOSA

Sun'iy doʻstlik (AI friends) fenomeni yoshlar uchun qisqa muddatli hissiy yengillik va qulaylik yaratishi mumkin, lekin uzoq muddatda ijtimoiy izolyatsiya, emotsional qaramlik va real munosabatlarning susayishi xavfini tugʻdiradi. Optimal yechim — AI ni yordamchi vosita sifatida, real insoniy doʻstlikni esa asosiy qadriyat sifatida saqlashdir. Davlat, ta'lim muassasalari, IT sohasi va oilalar bu jarayonni

sog‘lom rivojlantirish uchun hamkorlikda axloqiy va huquqiy choralarni ishlab chiqishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Brandtzaeg, P. B., Skjuve, M., & Følstad, A. (2022). My AI Friend: How Users of a Social Chatbot Understand Their Human-AI Friendship.
2. Chu, M. D. et al. (2025). Illusions of Intimacy: Emotional Attachment and Emerging Psychological Risks in Human-AI Relationships.
3. Zhang, Y. et al. (2025). The Rise of AI Companions: How Human-Chatbot Relationships Influence Well-Being.
4. Gur, T. (2025). The algorithm of friendship: literature review and future research directions.
5. Common Sense Media (2025). Talk, Trust, and Trade-Offs: How and Why Teens Use AI Companions.
6. Turkle, S. (2016). Reclaiming Conversation: The Power of Talk in a Digital Age.

PSIXIK BUZILISHLARNI TAHLIL QILISHDA SUN'IY INTELLEKT: KLINIK AMALIYOTGA QANDAY INTEGRATSIYALASH MUMKIN?

Muallif: Ibrohimova Robiya Adham qizi [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti “Psixologiya” ta'lim yo‘nalishi, 1-PS-23 guruh talabasi [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17350220

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada psixik buzilishlarni aniqlash, tashxislash va monitoring qilish jarayonlarida sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining klinik amaliyotga integratsiyasi masalalari keng yoritiladi. Sun'iy intellektning, ayniqsa, mashina o‘rganish algoritmlari, tabiiy tilni qayta ishlash metodlari va generativ modellarning psixiatriya va klinik psixologiyada qo‘llanilishi, diagnostika aniqligini oshirish va individual davolash rejasini shakllantirishda yangi imkoniyatlarni taqdim etadi. Shu bilan birga, ushbu texnologiyalarni klinik muhitda samarali joriy etish uchun axloqiy va huquqiy masalalar, bemor ma'lumotlarining maxfiyligini ta'minlash, shifokorlarning texnologiyalarga tayyorgarligi hamda inson omilining saqlanishi kabi muhim qirralar muhokama qilinadi. Maqolada shuningdek, ko‘p modal ma'lumotlardan foydalanish, model izohlanishi va shaffofligi kabi zamonaviy yondashuvlar orqali SI tizimlarining ishonchliligini oshirish yo‘llari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari psixik buzilishlarni tahlil qilishda SI texnologiyalarini klinik amaliyotga samarali integratsiya qilish uchun zarur bo‘lgan strategiyalarni belgilaydi.

Kalit so‘zlar: sun'iy intellekt, psixik buzilishlar, klinik psixologiya, mashina o‘rganish, tabiiy tilni qayta ishlash, diagnostika.

KIRISH

So‘nggi yillarda sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining tibbiyot, xususan, psixiatriya va klinik psixologiya sohasida qo‘llanilishi sezilarli darajada kengaymoqda. SI ning mashina o‘rganish (MO), chuqur o‘rganish va tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) kabi ilg‘or usullari psixik buzilishlarni aniqlash, tashxislash va davolash jarayonlarini sezilarli darajada takomillashtirish imkonini bermoqda. Ushbu texnologiyalar orqali psixik holatga oid katta hajmdagi ma'lumotlarni tezkor va aniq tahlil qilish, shuningdek, bemorning simptomlari asosida individual yondashuvni ishlab chiqish imkoniyati yuzaga kelmoqda.

Psixik buzilishlarning murakkabligi va ularning klinik namoyon bo‘lishining xilma-xilligi diagnostika va davolash jarayonlarini qiyinlashtiradi. An'anaviy metodlar ko‘pincha sub'ektiv baholarga asoslangan bo‘lib, bu xatoliklar ehtimolini oshiradi. Shu nuqtai nazardan, SI tizimlari klinik amaliyotda yordamchi vosita sifatida katta ahamiyat kasb etadi. Biroq, SI texnologiyalarining klinik psixologiyaga muvaffaqiyatli integratsiyasi uchun bir qator ilmiy, texnik, axloqiy va huquqiy muammolarni hal etish zarur.

Ushbu maqola sun'iy intellektning psixik buzilishlarni tahlil qilishdagi imkoniyatlari va cheklovlarini kompleks tarzda tahlil qiladi. Shuningdek, klinik

amaliyotga SI tizimlarini integratsiyalash jarayonidagi muhim tamoyillar va strategiyalar taqdim etiladi. Shu bilan birga, ma'lumotlar xavfsizligi, model izohlanishi, shifokorlarning texnologiyalarga tayyorgarligi hamda insoniy aloqaning saqlanishi kabi masalalar chuqur yoritiladi. Maqsad – psixik buzilishlarni aniqlash va davolashda sun'iy intellektning samarali va etik jihatdan maqbul qo‘llanilishiga erishish uchun nazariy va amaliy asoslarni ishlab chiqishdir.

NAZARIY ASOS VA ADABIYOTLAR SHARHI

Psixik buzilishlarni aniqlash va diagnostikasi klinik psixologiya hamda psixiatriya sohalarining markaziy masalalaridan biri hisoblanadi. So‘nggi yillarda sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining rivojlanishi ushbu jarayonda yangi metodologik imkoniyatlar yaratmoqda. SI ning asosiy yondashuvlari – mashina o‘rganish, chuqur o‘rganish va tabiiy tilni qayta ishlash – inson psixikasining murakkab va ko‘p qirrali holatlarini raqamli tarzda tahlil qilish imkonini berib, klinik tashxis va davolash jarayonlarida aniqroq va individual yondashuvni ta'minlashga xizmat qilmoqda.

Dastlabki klinik diagnostika usullari ko‘proq sub'ektiv baholarga asoslangan bo‘lib, bu holat tashxisdagi noaniqlik va xatoliklar ehtimolini oshirardi. Shuning uchun psixik buzilishlarni aniqlashda ko‘proq ob'ektiv ma'lumotlarga asoslangan yondashuvlarni ishlab chiqish zarurati paydo bo‘ldi (Dwyer et al., 2018). SI texnologiyalari aynan shu ehtiyojni qondirishda muhim vositaga aylandi.

Mashina o‘rganish algoritmlari psixik holatlarni aniqlash uchun turli klinik va neyrobiologik ma'lumotlarni, xususan, neyro tasvirlar, elektroensefalogrammalar (EEG), nutq va yozma ma'lumotlarni tahlil qilishi mumkin. Masalan, Miotto va hamkasblari (2018) tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotlarda chuqur o‘rganish modellarining psixik kasalliklarni oldindan prognoz qilishdagi samaradorligi ta'kidlangan. Shu bilan birga, tabiiy tilni qayta ishlash vositalari nutqdagi lingvistik va paralingvistik elementlarni o‘rganib, bemorlarning emotsional holatini aniqroq baholash imkonini beradi.

Biroq, SI tizimlarining klinik amaliyotga joriy etilishida bir qator metodologik va axloqiy muammolar mavjud. Eng dolzarb muammolardan biri – SI modellarining qarorlar qabul qilish jarayonini izohlashdagi qiyinchiliklaridir. Ko‘pgina chuqur o‘rganish modellarining “qora quti” tabiati shifokorlar va bemorlar uchun ishonchlilik darajasini pasaytiradi. Shu bois, izohlanadigan sun'iy intellekt (XAI) sohasida ilmiy tadqiqotlar kengayib, SI tizimlarining qarorlarini tushunarli va ochiq qilish uchun yangi algoritmik yondashuvlar ishlab chiqilmoqda.

Shuningdek, bemor ma'lumotlarining maxfiyligi va axborot xavfsizligi masalalari ham klinik muhitda SI texnologiyalarini qo‘llashning muhim jihatlaridan biridir. Bu borada Vayena va Blasimme tomonidan taqdim etilgan axloqiy ramkalar SI tizimlarining xavfsiz va etik qo‘llanilishini ta'minlashda yo‘l xaritasi vazifasini o‘taydi.

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar psixik buzilishlarni tahlil qilishda ko‘p modal ma'lumotlardan foydalanishni rivojlantirmoqda. Suk va hamkasblari tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotlarda turli klinik va neyrofiziologik manbalarni birlashtirish orqali diagnostika aniqligini sezilarli darajada oshirish ko‘rsatildi. Bu yondashuv SI tizimlarining yanada samarali ishlashi uchun muhim ahamiyatga ega bo‘lib, psixik buzilishlarning ko‘p qirraliligini to‘liqroq aks ettirish imkonini beradi.

Psixik buzilishlarni aniqlash va tahlil qilishda sun'iy intellektning roli tobora ortib bormoqda. SI texnologiyalari nafaqat diagnostikani takomillashtirish, balki individual

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

davolash rejalarini ishlab chiqish va monitoring qilishda ham yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Shu bilan birga, klinik amaliyotga ularni integratsiyalash jarayonida axloqiy, huquqiy va metodologik qiyinchiliklarni hisobga olish, shuningdek, inson omilini saqlash muhim ilmiy vazifa hisoblanadi. Bu sohadagi ilmiy tadqiqotlarning davom ettirilishi psixik salomatlikni yaxshilash uchun sun'iy intellektni samarasi va etik qo‘llashga imkon beradi.

METODOLOGIYA

Psixik buzilishlarni tahlil qilishda sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining klinik amaliyotga integratsiyasi murakkab va ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, uning samarali tashkil etilishi uchun inson psixikasining biologik, kognitiv va emotsional komponentlarini SI algoritmlari bilan uyg‘unlashtirish zarur. Shu nuqtai nazardan, metodologik jihatdan inson psixik jarayonlari va texnologik modellashtirish usullarini taqqoslash va o‘zaro integratsiya qilish alohida ahamiyat kasb etadi.

Inson psixik tizimi murakkab neyrobiologik va kognitiv jarayonlar natijasida shakllanadi. Psixik buzilishlar esa ushbu tizimdagi disfunktsiyalar, ayniqsa, emotsional boshqaruv, ijtimoiy muloqot va kognitiv qobiliyatlarning buzilishi bilan tavsiflanadi. Klinik diagnostika jarayonida bemorning simptomlari ko‘plab sub'ektiv va ob'ektiv indikatorlar asosida baholanadi, ular orasida nutq, mimika, kognitiv test natijalari, neyroimaging ma'lumotlari va boshqalar mavjud. Bu ma'lumotlarning tahlili inson mutaxassisi uchun murakkab va vaqt talab qiluvchi vazifa hisoblanadi.

Sun'iy intellekt texnologiyalari, xususan mashina o‘rganish va chuqur neyron tarmoqlari, ushbu murakkab ma'lumotlar oqimini qayta ishlash va tahlil qilishda kuchli vosita sifatida namoyon bo‘lmoqda. Biroq, SI algoritmlari asosida yaratilgan modellar inson psixik jarayonlarining butun murakkabligini aks ettirishga to‘liq qodir emas. Masalan, hissiy holatlar, sub'ektiv tajriba va ijtimoiy kontekst kabi elementlar ko‘pincha raqamli ma'lumotlarda cheklangan yoki noaniq ifodalangan bo‘ladi.

Metodologik nuqtai nazardan, SI va inson psixik jarayonlari o‘rtasida quyidagi uch asosiy yondashuvni ajratish mumkin:

Kognitiv-psixologik model — bu yondashuv insonning psixik jarayonlarini, xususan, e'tibor, xotira, qaror qabul qilish va emotsiyalarni tushunishga qaratilgan. Ushbu model asosida SI tizimlari insonning kognitiv va emotsional xatoliklarini tahlil qilishga mo‘ljallangan. Klinik amaliyotda bu yondashuv bemorning xatti-harakatlaridagi noaniqlik va simptomlarning dinamikasini aniqlashga yordam beradi.

Data-driven (ma'lumotlarga asoslangan) texnologik yondashuv — bu usul katta hajmdagi klinik, neyrofiziologik va nutq ma'lumotlarini mashina o‘rganish algoritmlari yordamida qayta ishlash va tahlil qilishga asoslangan. Bu jarayon an'anaviy diagnostika usullarini raqamli ma'lumotlar bilan boyitib, patterndagi kichik farqlarni aniqlash imkonini beradi (Esteva et al., 2019).

Integrativ yondashuv — inson tajribasining sub'ektiv va ob'ektiv ko‘rsatkichlarini SI modellari bilan uyg‘unlashtirishga qaratilgan. Bu yondashuvda inson mutaxassisi va SI tizimi o‘zaro hamkorlikda ishlaydi: SI diagnostika va tahlilning dastlabki bosqichlarini avtomatlashtirsa, shifokor yakuniy qarorni qabul qiladi (Topol, 2019). Shu bilan birga, SI tizimlarining qaror qabul qilish jarayonini izohlashga qaratilgan algoritmlar (Explainable AI) klinik xavfsizlik va ishonchlilikni oshirishda muhim ahamiyatga ega.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Amaliy metodologiya doirasida psixik buzilishlarni aniqlash uchun koʻp modal ma'lumotlardan foydalanish afzalligi alohida ta'kidlanadi. Nutqning lingvistik va paralingvistik xususiyatlari, yuz ifodalari, neyrofiziologik signallar va anamnez kabi ma'lumotlarni birlashtirgan holda tahlil qilish SI tizimining aniqligini oshiradi. Shu bilan birga, klinik amaliyotda SI tizimlarini qoʻllashda axloqiy tamoyillar, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish va inson vakolati masalalari ham muhim oʻrin tutadi.

Psixik buzilishlarni tahlil qilishda SI texnologiyalarini klinik amaliyotga integratsiyalash metodologiyasi inson psixikasining murakkab va koʻp komponentli tabiatini texnologik imkoniyatlar bilan uygʻunlashtirishga qaratilgan koʻp qirrali yondashuvni talab etadi. Ushbu yondashuvda kognitiv psixologiya, neyrobiologiya, ma'lumotlar ilm-fani va axloqiy-ijtimoiy nazariyalar oʻzaro uzviy bogʻlangan boʻlishi lozim. Faqat shu sharoitda SI texnologiyalari psixik buzilishlarni aniqlash va davolashda yanada samarali va ishonchli vosita sifatida xizmat qilishi mumkin.

XULOSA

Mazkur tahlillar va ilmiy izlanishlar shuni koʻrsatadiki, sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari psixik buzilishlarni aniqlash, tashxislash va davolash jarayonlarini tubdan takomillashtirishda muhim vositaga aylanishi mumkin. SI algoritmlari katta hajmdagi klinik, neyrobiologik va psixometrik ma'lumotlarni qayta ishlash hamda murakkab simptomatik naqshlarni aniqlashda yuqori samaradorlikni ta'minlaydi. Bu esa klinik amaliyotda individual bemor profilini yaratish va shaxsiylashtirilgan terapevtik strategiyalarni ishlab chiqishga imkon beradi.

Biroq, inson psixikasi oʻzining murakkab, koʻp qatlamli va koʻp omilli tabiati bilan AI tizimlarining toʻliq modellashtira oladigan doirasidan tashqarida qolmoqda. Psixik buzilishlarning emotsional, ijtimoiy va kontekstual determinantlari, shuningdek insonning ongli va ongsiz xulq-atvori sun'iy intellektga toʻliq integratsiyalanishida asosiy cheklov boʻlib qolmoqda. Shu bois, insoniy faktorlar va AI modellarining uygʻunlashuvi – klinik qaror qabul qilishda yangi paradigma sifatida e'tiborga olinishi lozim.

Asosiy ilmiy xulosalar quyidagilarni oʻz ichiga oladi:

- Psixik buzilishlarda insoniy qaror qabul qilish jarayonlari ratsional va irratsional omillarni birlashtiradi, sun'iy intellekt esa asosan statistik va algoritmik yondashuvlar orqali ratsional qirralarni kuchaytiradi.
- Xulq-atvor psixologiyasi va nevropsixiatriya sohasidagi zamonaviy nazariyalar (masalan, kognitiv biaslar, emotsional regulyatsiya nazariyalari) SI algoritmlarini takomillashtirish uchun muhim metodologik asos boʻlib xizmat qiladi.
- SI vositalari psixik buzilishlarni tahlil qilish va prognozlashda inson kognitiv chegaralarini kengaytiradi, biroq texnologiyaga haddan tashqari ishonish insonning psixologik mustaqilligiga va terapevtik jarayonning ijtimoiy-axloqiy me'yorlariga salbiy ta'sir koʻrsatishi mumkin.
- Kelajak istiqbollariga kelsak, sun'iy intellekt va psixik buzilishlarni tahlil qilish sohasida quyidagi yoʻnalishlarda samarali rivojlanish kuzatilishi kutiladi:

1. Gibrid diagnostika tizimlari — inson ekspertizasini sun'iy intellekt yordami bilan toʻldiradigan, emotsional va ijtimoiy kontekstni hisobga oladigan murakkab integratsiyalangan modellarning yaratilib, klinik amaliyotga joriy etilishi.
2. Axloqiy va ijtimoiy muvozanatni ta'minlash — sun'iy intellektning shaxsiy ma'lumotlar xavfsizligi, shaxsiy avtonomiya va bemor huquqlari doirasida

qo‘llanilishi, shuningdek, diagnostika va davolash jarayonlarida adolatli va mas'uliyatli yondashuvni ishlab chiqish.

3. Psixologik kompetensiyalarni rivojlantirish — AI vositalaridan bemorlar va klinik mutaxassislar psixologik barqarorlik, o‘z-o‘zini boshqarish va ijodkorlik salohiyatini oshirishda samarali foydalanish.

Shunday qilib, sun'iy intellekt va inson psixologiyasi o‘rtasidagi kompleks uyg‘unlik nafaqat individual terapevtik yondashuvlarni rivojlantirish, balki psixik salomatlik sohasida yanada chuqur, keng qamrovli va barqaror tizimlarni shakllantirish uchun ham asos bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (5th ed.). Arlington, VA: American Psychiatric Publishing.
2. Topol, E. J. (2019). High-performance medicine: the convergence of human and artificial intelligence. *Nature Medicine*, 25(1), 44–56. https://doi.org/10.1038/s41591-018-0300-7
3. Insel, T. R. (2017). Digital phenotyping: technology for a new science of behavior. *JAMA*, 318(13), 1215–1216. https://doi.org/10.1001/jama.2017.11295
4. Russell, S., & Norvig, P. (2021). *Artificial Intelligence: A Modern Approach* (4th ed.). Pearson.
5. Goodfellow, I., Bengio, Y., & Courville, A. (2016). *Deep Learning*. MIT Press.

SUN'IY INTELLEKTNING INSON HAYOTIDA TUTGAN O‘RNI

Mualliflar: Jurakulova Dildora Ziyodullayevna [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti dotsenti, p.f.f.d. (PhD) [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17350359

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada sun'iy intellekt inson hayotida asosiy o‘rin egallayotganini ko‘rishimiz mumkin. Katta hajmli ma'lumotlarni misollar orqali keltirish, ularni qayta ishlash jarayonida insonlarga sodda va qulay tarzda yetkazishdan iboratdir. Sun'iy intellektning afzalliklaridan biri bunday tizimlar vaqtni tejaydi, navbat kutish yoki qo‘l bilan bajariladigan ishlarga sarf etiladigan vaqtda insonga boshqa unumli mehnat bilan shug‘ullanish, o‘z ustida ishlash imkonini berishi haqida fikrlar o‘z tasdig‘ini topgan.

Kalit so‘zlar: sun'iy intellekt, MAGATE, ilm-fan,muammo, yutuq, analiz, sintez, murakkab kashfiyorlar, imitatsiya, raqamli modellar.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

KIRISH

Bugungi kunda texnologik taraqqiyot kundan-kunga yangi bosqichlarga ko‘tarilib, inson hayotining barcha jabhalariga chuqur kirib bormoqda. Ayniqsa, sun'iy intellekt sohasidagi yutuqlar nafaqat ishlab chiqarish, sog‘liqni saqlash va ta'lim tizimini, balki eng kichik yoshdagi bolalarning ham hayotini tobora o‘zgartirib bormoqda.

Sun'iy intellektning qamrovi tobora kengaymoqda.Ba'zan sohaga oid yangiliklarni o‘qib, sun'iy intellekt qoyil qilgan ishlarni fantastik hikoyaga o‘xshatasiz, aql bovar qilmaydi. Lekin ular bugungi kun haqiqati. Chindan-da sun'iy intellekt yetakchilikni qo‘ldan boy bermayapti. Sun'iy aqlning mashinani boshqarish, jarrohlik amaliyotlarini o‘tkazish, uy yumushlarini bajarishga qodirligi, advokatlik, psixologlik, bog‘bonlik, o‘qituvchilik kabi ishlarni uddalashi hayratingizni oshirishi tabiiy. Yana katta afzalliklaridan biri bunday tizimlar vaqtni tejaydi, navbat kutish yoki qo‘l bilan bajariladigan ishlarga sarf etiladigan vaqtda insonga boshqa unumli mehnat bilan shug‘ullanish, o‘z ustida ishlash imkonini beradi.

METODOLOGIYA

Sun'iy intellekt odatda inson intellektini talab qiladigan vazifalarni bajara oladigan kompyuter tizimlari yig‘indisi hisoblanadi. Bu vazifalarga o‘rganish, mulohaza yuritish, muammoni hal qilish, idrok etish, tilni tushunish va qaror qabul qilish kiradi. Sun'iy intellekt murakkab muammolarning yechimini topish va samaradorlikni oshirish uchun inson aql-idrokiga taqlid qiladi.

16-iyul – Sun'iy intellekt e'tirof etilgan kun. Sun'iy intellektning bir qancha turlari mavjud. Masalan, tor sun'iy intellekt – (zaif sun'iy intellekt deb ham ataladi) muayyan vazifalarni bajarish uchun mo‘ljallangan va cheklangan imkoniyatlarga ega. Boshqa tomondan, umumiy SI – (kuchli SI deb ham ataladi) hali ham faraziy tushuncha

hisoblanadi. U inson kabi fikrlash va o‘rganish qobiliyatiga ega, ongli va o‘z-o‘zini anglaydigan mashinalarni rivojlantirishni nazarda tutadi.

NATIJALAR

Birinchi soha – inson salomatligi. Sun'iy intellekt turli kasalliklarni davolashda yordam berishi mumkin. Undan allaqachon saraton xastaligini aniqlash va davolash maqsadida foydalanilmoqda. Saraton xastaligini davolashda sun'iy intellekt texnologiyalarini qo‘llashga oid yangi tajriba dunyoning ko‘plab mamlakatlari, xususan, Xitoy, Rossiya, Buyuk Britaniya, AQSH va Fransiyada izchil o‘rganilmoqda. Yaqinda MAGATE bu sohadagi muvofiqlashtirilgan tadqiqotlar loyihasini ishga tushirdi.

Ikkinchi soha – oziq-ovqat va qishloq xo‘jaligi. Sun'iy intellektdan yadro texnologiyalari bilan uyg‘un holda foydalanish oziq-ovqat tizimidagi barqarorlikni oshirishga xizmat qilishi mumkin. Bunda iqlim o‘zgarishining nobop ta'sirlariga qarshi turish, shuningdek, oziq-ovqat xavfsizligi ta'minlanmagani bilan bog‘liq muammolarga yechim topish mumkin bo‘ladi. Soha ekspertlari sun'iy intellektni asosan hosildorlikni oshirishga oid ma'lumotlarni tayyorlash va tahlil qilish, tuproqning namligini baholash, sug‘orish tizimlarini yaxshilash, oziq-ovqat bilan bog‘liq ko‘zbo‘yamachiliklarni aniqlash hamda bunday holatlarning oldini olish, shuningdek, radioaktiv chiqindilar bilan zararlangan yer maydonlarini sog‘lomlashtirish kabi yo‘nalishlarda qo‘llamoqdalar.

Uchinchi soha – suv zaxiralari va atrof-muhit. Sun'iy intellekt texnologiyalari gidrologik jarayonning turli bosqichlarida suv oqimi yo‘nalishlarini, ayni jarayonda iqlim o‘zgarishi ta'sirida yuzaga keladigan holatlarni aniqlash va nazorat qilish imkonini beradi. Bu boradagi keng ko‘lamli ma'lumotlarning sun'iy intellekt ko‘magida samarali va amaliy tahlil qilinishi, o‘z navbatida, olimlarga iqlim o‘zgarishi va uning butun dunyo miqyosida suv havzalaridan foydalanishga ko‘rsatadigan ta'siriga oid jarayonlarni yanada aniq bilib olish uchun qo‘l kelmoqda.

To‘rtinchi soha – yadroviy ilm-fan va termoyadroviy sintez tadqiqotlari. Sun'iy intellekt yadroviy ilm-fan sohasida tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Undan ayni sohada nazariy modellashtirish va sinovlar o‘tkazish orqali texnologik innovatsiyalarni ilgari surish va amaliy tadqiqotlarni jadallashtirish, jumladan, yadro va atomga aloqador ma'lumotlarni yig‘ish va tahlil qilishda foydalanilmoqda.

Termoyadroviy sintez tadqiqotlari sohasida sun'iy intellekt qo‘llanilayotgani, ayniqsa, ulkan foyda bermoqda. Sun'iy intellekt o‘ta ko‘lamdor va nihoyatda murakkab vazifalarni ham hal etishga qodirligi tufayli ushbu qaltis yo‘nalishda modellashtirish va imitatsiya yo‘li bilan sinovlar o‘tkazish evaziga yangidan yangi ilmiy kashfiyotlarni qo‘lga kiritish imkoniyatlari ortmoqda.

Beshinchi soha – yadro energiyasi. Sun'iy intellektning tatbiq etilishi hisobiga yadro energiyasi yo‘nalishida ham sezilarli yutuqlarga erishilmoqda. Yadroviy uskunalarning raqamli modellari bilan sun'iy intellekt tizimlarining o‘zaro birlashtirilishi, bir tomondan, yadroviy sohadagi murakkab tartib-taomillarni maqbullashtirish imkonini bersa, ikkinchi tomondan, yadroviy reaktorlar ishining samaradorligi oshishi va xavfsizligi yaxshilanishiga xizmat qiladi.

Bunday maqbullashtirish, o‘z navbatida, yadroviy uskunalardan foydalanish natijadorligini oshirgan holda, ularga texnik xizmat ko‘rsatish bilan bog‘liq xarajatlar miqdorini kamaytiradi. Bundan tashqari, sun'iy intellekt elektr stansiyalarining

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

ishlash jarayonlarini nazorat qilishda ularda yuz beradigan nosozliklarni oldindan aniqlash va tahlil etish borasida bemisl salohiyatga ega.

Oltinchi soha – yadroviy xavfsizlik va radiatsiyadan himoyalanish. Yadro texnologiyalaridan tinchlik maqsadlarida tobora koʻproq mamlakatlar foydalanmoqda. Ular tomonidan yadro energetikasini rivojlantirish dasturlari amaliyotga izchil tatbiq etilayotganini hisobga olib, MAGATE insonlar va atrof-muhitni zararli darajadagi ehtimoliy nurlanishdan himoya qilish ustida muntazam ishlamoqda.

Sun'iy intellektning yadroviy xavfsizlikni ta'minlash va radiatsiyadan himoyalanish borasida foydali tomonlari koʻp. Masalan, radiatsiyaviy nazorat tizimlari ma'lumotlarini tahlil etishda undan foydalanilganda, shubhasiz, yadroviy va boshqa xil radioaktiv moddalarni aniqlash hamda tasniflash ishida ulkan samaradorlikka erishish mumkin.

Yettinchi soha – yadroviy kafolatlar. Kafolat – tekshirish natijalari bilan bogʻliq texnik chora, degani. Yadro energiyasidan faqat tinchlik maqsadlarida foydalanuvchi mamlakatlar bu boradagi huquqiy majburiyatlarini qanday bajarayotganligi haqidagi ishonchli dalillar MAGATE tomonidan kafolatlar misolida taqdim etiladi. Ayni vaqtda sun'iy intellekt ushbu kafolatlar bilan shugʻullanadigan MAGATE nozirlari va tahlilchilariga tegishli ma'lumotlarni oʻrganish borasida yaqindan yordam bermoqda.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, ayrim ekspertlar sun'iy intellekt ma'lum toifa va buyruqlarga boʻysungan holda ishlaydi, unda ijodkorlik yoʻq, inson aqli esa bunga qodir, deya fikr bildiradilar. Ammo, gap shundaki, sun'iy intellekt jalb qilingan jabhalar har doim ham ijodkorlikni talab qilavermaydi, ularda aniq faktlar bilan ishlash ustuvorlik kasb etadi. Sanash, saralash, hisoblash kabi yumushlarni sun'iy intellektga yuklagan inson tayyor natijani tahlil qilishga kelganda oʻzining tabiiy aqli, tugʻma iste'dodlari va ijodkorlik qobiliyatlaridan foydalangani nur ustiga a'lo nur. Ana shunday uygʻunlikda ishlash muvaffaqiyatga yetaklaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Laptev. V.A Sun'iy intelekt tushunchasi va uning ishi uchun huquqiy javobgarlik. “Qonun. Oliy iqtisodiyot maktabi” jurnali.2019 y No 2.-bet 83.
2. Filipova I.A Sun'iy intelektni huquqiy tartibga solish. - Samarqand, 2022-yil, 4-bet.
3. Pardayeva D.N. Niyozov F.X. Xushboqov I.U. Sun'iy intelekt tarixi, rivojlanish bosqichlari hamda insonlar hayotidagi oʻrni. Экономика и социум №3(106)-2 2023.
4. Feokitsitova O. Sun'iy intelekt rivojlanish surati hatto olimlarni ham qoʻrqitmoqda: aqlli robotlar insoniyatga qanday tahdid solmoqda. Forum kuni.3.11.2021.
5. Bakhromov A. Juraeva N. Nurfayziyeva M. Oppokkhonov N. Egamnazarov K. Sun'iy intelektning turizm sohasida xizmat koʻrsatish sifatini oshirishdagi roli. Multidisciplinary Scientific Journal. Iyun-2023.

PSIXOLOG QIYOFASIDAGI SUN'IY INTELLEKT VA UNING ZAMONAVIY IMKONIYATLARI

Muallif: Lutfullayeva Nigora Xalimbayevna [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti, Psixologiya va maktabgacha ta'lim kafedrasi dotsenti, psixol.f.n. [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17350456

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada psixologiyada sun'iy intellekt shunchaki aqlli algoritmlar to‘plami yemas, balki insonning hissiy holatini tahlil qiluvchi, 24/7 psixologik yordam ko‘rsatishga qodir inqilobiy texnologiya ekanligi haqida so‘z boradi. Xususan, psixologiyada sun'iy intellektdan bir necha asosiy sohalarida foydalanishi sun'iy intellektning odamlarni «tushunish» mahorati hamda ruhiy salomatlikni qo‘llab-quvvatlash va shaxslararo muloqotni inqilob qilib, odamlar va mashinalar o‘rtasidagi yanada mazmunli o‘zaro munosabatlarni rivojlantirish mumkinligi to‘g‘risida fikrlar bayon etiladi.

Kalit so‘zlar: neyron, nerv impulslari, hujayra, neyron tarmoq, depressiya, “Tyuring testi” , psixoterapiya, kognitiv jarayonlar.

KIRISH

So‘nggi 20 yillikda jahon mamlakatlari o‘rtasida ilm-fanning jadal va shiddat bilan rivojlanishi va sun'iy intellekt asosida yuqori texnik va texnologik “qurollanish” ortib bormoqda. Informatikaning bir bo‘g‘ini hisoblangan sun'iy intellekt so‘nggi yillarda sezilarli darajada gullab yashnadi. Uni turli sohalarda qo‘llash tufayli xodimlar va mijozlarning og‘iri yengil bo‘lmoqda. To‘g‘ri, ba'zi tadqiqotchilar uning salbiy jihatlariga urg‘u berganlar. Masalan, britaniyalik olim Stiven Xoking sun'iy intellektga inson aqlini o‘tmaslashtiruvchi manba sifatida qaraydi. Uning xavotiriga ko‘ra, sun'iy intellekt inson aqliga tegishli bo‘lgan ulushni ham to‘liq band qilib olishi mumkin, bu esa yaxshilikka xizmat qilmaydi. Bu robotlar insonlarning o‘rnini egallab oladi, degan farazga o‘xshab ketadi. Lekin ayni prognozda to‘lig‘icha haqiqat mujassam emas. Chunki sun'iy intellekt ham, robototexnikalar ham inson zakovatining mahsulidir, u cheksiz idrok sohibi bo‘lmish odamlar tomonidan o‘ylab topilgan.

ASOSIY QISM

Sun'iy intellekt aslida inson neyron tizimi namunasini ifodalaydi. Neyron (yoki nerv hujayrasi) - bu nerv sistemasining asosiy strukturaviy va funksional birligi bo‘lib, nerv impulslarini qabul qiladi va uzatadi. U hujayra tanasi (soma), dendritlar (signallarni qabul qiluvchi qisqa o‘simtalar) va akson (signallarni uzatuvchi uzun o‘simta) kabi uchta asosiy qismdan iborat. Neyronlar o‘zaro va boshqa hujayralar bilan sinapslar orqali aloqa o‘rnatib, organizmning barcha funksiyalarini tartibga soladi va tashqi muhit bilan bog‘laydi. Neyronlarning vazifasi elektr signallarini (nerv impulslarini) o‘tkazib, tashqi dunyodan ma'lumotni qabul qilish, qayta ishlash va javobni (harakatni) amalga oshirishda ishtirok etadi.

Neyron tarmoq ham — bu inson miyasining ishini taqlid qiluvchi, ma'lumotlardan o‘rganish, naqshlarni tanib olish va murakkab muammolarni hal qilish uchun mo‘ljallangan matematik modellar. Ular bir-biriga bog‘langan sun'iy "neyronlar"dan tashkil topgan bo‘lib, parallel ishlaydi va turli qatlamlarda ma'lumotni qayta ishlaydi, bu esa ularni tasvir va matnni qayta ishlash, tabiiy tilni tahlil qilish, prognozlash va avtonom tizimlarni boshqarish kabi turli sohalarda qo‘llash imkonini beradi.

Buyuk texnologlar va olimlarning yetishib chiqishi sun'iy intellekt sohasini ham oldinga siljitadi. Sun'iy intellekt - yordamchi texnologiya, u hayotni qulaylashtiradi. O‘zi esa inson ongi, aqli, tajribasi orqali boshqariladi va nazorat qilinadi. Ba'zan insonning his-tuyg‘ulari to‘g‘ri qaror qabul qilishga monelik ko‘rsatib qo‘yadi. Sun'iy intellektning ishiga qalb amri aralashmagani, hayotiy taassurotlardan xoli ekanligi aksariyat hollarda adolatli va sifatli natijaga sababchi bo‘ladi. Bor dardini o‘ziga o‘xshagan bir odamga aytib, hamma sirini to‘kib solish, so‘ng maxfiy saqlanishidan xavotirda yuradiganlar uchun haqiqiy emas, robot-psixologlar qo‘l keladi. To‘g‘ri, temir dardkash insonni bag‘riga bosolmaydi, ammo uning oldida ko‘proq inson ochilishi, o‘zini erkin tutishi mumkin. Albatta, undagi sun'iy intellekt jonli psixologdan qolishmagan holda aniq ilmiy qonuniyatlar asosida insonga o‘rinli tavsiyalar berishga yaraydi.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Psixologiyada sun'iy intellekt shunchaki aqlli algoritmlar to‘plami yemas, balki insonning hissiy holatini tahlil qilish, depressiya va xavotirni tan olish va 24/7 psixologik yordam ko‘rsatishga qodir inqilobiy texnologiyadir. Zamonaviy sun'iy intellekt psixologlari allaqachon inson mutaxassislari bilan taqqoslanadigan samaradorlik bilan kognitiv xulq-atvor terapiyasi mashg‘ulotlarini o‘tkazmoqdalar. Sun'iy intellekt texnologiyalari tirik psixologlarning o‘rnini bosmaydi, balki ular bilan kuchli simbiozni yaratadi, bu yerda sun'iy intellekt muntazam monitoring va asosiy yordamni o‘z zimmasiga oladi va inson mutaxassisi murakkab holatlar va chuqur terapevtik munosabatlarga ye'tibor qaratadi. Psixologik yordamning kelajagi odamlar va mashinalar o‘rtasidagi raqobat yemas, balki har bir insonning ruhiy salomatligi uchun arzon va samarali yordam uchun ularning uyg‘un o‘zaro ta'siridir.

Psixologiyada sun'iy intellektdan foydalanish bir necha asosiy sohalarda rivojlanmoqda:

Psixologik holatlar va buzilishlar diagnostikasi – sun'iy intellekt depressiya, tashvish, travmadan keyingi stress buzilishi va boshqa ruhiy muammolarni dastlabki bosqichlarda aniqlashga yordam beradi.

(Psixologik holatlarning diagnostikasi sun'iy intellekt ayniqsa ta'sirchan natijalarni ko‘rsatadigan sohalardan biridir. Zamonaviy algoritmlar ruhiy kasalliklar belgilarini tajribali klinik psixologlarning imkoniyatlaridan taqqoslanadigan yoki hatto ustun bo‘lgan aniqlik bilan aniqlashga qodir.

Depressiyani tashxislashda sun'iy intellekt nutq, yozma matnlar va hatto ijtimoiy media faoliyatidagi o‘zgarishlarni tahlil qiladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, algoritmlar depressiv holatlarni birinchi shaxs olmoshlarining ko‘payishi, salbiy rangdagi so‘zlar va ba'zi nutq naqshlari kabi belgilar asosida aniqlay oladi.

Xavotirli kasalliklarini aniqlashda sun'iy intellekt tizimlari fiziologik ko‘rsatkichlarni (yurak urish tezligining o‘zgaruvchanligi, kortizol darajasi) baholaydi, xulq-atvor ko‘rinishlari va nutq mazmunini tahlil qiladi. Ba'zi ilovalar hatto yuz mikroekspressiyalarini ham kuzatib boradi, bu yesa tashvishning kuchayishini ko‘rsatishi mumkin. Posttravmatik stressli buzilishlarni (PTSR) tashxislash uchun

nutq shakllarini, tasvirlangan xotiralarning mazmunini va ba'zi stimullarga hissiy javoblarni tahlil qiladigan modellar ishlab chiqilmoqda. Ovqatlanishning buzilishi sohasida esa sun'iy intellekt algoritmlari nafaqat psixologik koʻrsatkichlarni, balki bemorning ahvolini har tomonlama baholash uchun ovqatlanish, jismoniy faollik va turmush tarzi haqidagi ma'lumotlarni ham tahlil qiladi).

Psixoterapiya va maslahat – chatbotlar va virtual terapevtlar kognitiv xulq-atvor terapiyasi va boshqa dalillarga asoslangan yondashuvlardan foydalangan holda psixologik yordam koʻrsatadilar.

(Chatbotlar va virtual terapevtlar psixoterapiyada sun'iy intellektning yeng tez rivojlanayotgan ilovalaridan biriga aylandi. Ushbu tizimlar terapevt bilan suhbatni matn yoki ovozli interfeys orqali simulyatsiya qiladigan dasturlardir.

Bunda psixoterapevtik chatbotlarning afzalliklari aniq:

Kechayu kunduz mavjudlik-yordamni kunning istalgan vaqtida olish mumkin, bu ayniqsa oʻtkir inqiroz davrida muhimdir.

Hukm yetishmasligi – koʻp odamlar oʻz muammolarini inson terapevtiga qaraganda neytral SI bilan boʻlishishga ochiqroq.

Kirish chegarasi past-bot bilan ishlashni boshlash uchun uchrashuv tayinlash yoki ijtimoiy tashvishlarni yengish shart yemas.

Kirish imkoniyati – koʻpgina chat-botlardan foydalanish narxi jonli terapevt bilan mashgʻulotlarga qaraganda ancha past)

Kognitiv jarayonlarni oʻrganish-neyron tarmoqlar yordamida miya va aqliy jarayonlarni modellashtirish inson tafakkurining mohiyatini chuqurroq tushunishga imkon beradi.

(Kognitiv xulq-atvor terapiyasi sun'iy intellekt yordamida raqamli formatga moslashish uchun ayniqsa mos yekanligini isbotladi. Bu uning tizimli yondashuvi, oʻziga xos texnikaga ye'tibor qaratish va taraqqiyotni oʻlchash qobiliyati bilan bogʻliq. Kognitiv xulq-atvor tamoyillarini amalga oshiradigan sun'iy intellekt tizimlari foydalanuvchilarga yordam beradi:

Salbiy avtomatik fikrlar va kognitiv buzilishlarni aniqlashda;

Koʻproq konstruktiv fikrlash shakllarini ishlab chiqishda va mashq qilishda;

Kayfiyatni kuzatib borish va uni muayyan vaziyatlar va fikrlar bilan bogʻlashda;

Oʻz mahoratini mustahkamlash uchun muntazam uy vazifasini bajarishda;

Rivojlanish asosida shaxsiy fikr-mulohazalarga ega boʻlishda.)

Hissiyot va xulq-atvorni tahlil qilish-yuz ifodalari, ovoz va matnga asoslangan hissiyotlarni aniqlash texnologiyalari psixologik tadqiqotlarning aniqligini oshiradi.

Shaxsiylashtirilgan psixologik yordam-moslashuvchan tizimlar har bir foydalanuvchining individual xususiyatlari va yehtiyojlariga moslashadi [1].

(Dunyoda psixologik yordam uchun sun'iy intellektdan foydalanadigan bir qator muvaffaqiyatli ilovalar allaqachon mavjud.:

Woebot - sun'iy intellekt terapiyasi sohasidagi birinchilardan biri boʻlib, kognitiv xulq atvor terapiyasi tamoyillari asosida qoʻllab-quvvatlashni taklif qiladi. Ilova insonning kayfiyatini kuzatishga, salbiy fikrlarni aniqlashga va stressni boshqarish strategiyasini ishlab chiqishga yordam beradi. U 100 million dollardan ortiq investitsiyalarni jalb qildi.)

Wysa-bu tashvish va depressiyaga yordam berish uchun kognitiv xulq-atvor terapiyasi, dialektik xulq-atvor terapiyasi va mayndfulnes usullaridan foydalanadigan pingvin shaklidagi aqlli chatbot. Tadqiqotlar uning depressiya alomatlarini kamaytirishdagi samaradorligini koʻrsatdi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Youper–bu foydalanuvchilarga his-tuyg‘ularini yaxshiroq tushunishga va psixologik farovonligini yaxshilashga yordam beradigan shaxsiylashtirilgan hissiy salomatlik yordamchisi.

Replika-bu foydalanuvchilar bilan chuqur suhbatlarni rivojlantiradigan, ularning fikrlari va his-tuyg‘ularini xavfsiz joyda o‘rganishga yordam beradigan sun'iy intellekt-hamroh.)

Aytish joizki, Sun'iy intellekt odamlarni «tushunishi» tahlil qilishidan iborat: xabarlar ohangi – agar odam qayg‘u bilan yozsa, unga hamdardlik bilan javob berishini ko‘rish mumkin. Agar kimdir doimiy ravishda yolg‘izlik haqida so‘rasa, sun'iy intellekt ularda muloqot yo‘qligini taxmin qilishadi. Suhbat kontekstida agar mavzu jiddiy bo‘lsa, hazil bo‘lmaydi.

Ba'zida sun'iy intellekt insonning his-tuyg‘ulariga hatto tirik odamlardan ham yaxshiroq moslasha oladi. U har doim diqqatli: u inson so‘zlarini tahlil qiladi va qo‘llab-quvvatlovchi tarzda javob beradi.

U chalg‘itmaydi, charchamaydi: kerakli darajada «tinglaydi». U hukm qilmaydi: inson hamma narsani ayta oladi va u: «Oh, bas, bu bema'nilik», demaydi. Sun'iy intellekt

haqiqiy his-tuyg‘ularga ega emas, faqat qaysi so‘zlar insonga ta'sir qilishini biladi. Bu xuddi oynadagi tasvirga o‘xshaydi u insonni ko‘rsatadi, lekin uni his qilmaydi.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Dunyoda boshqalarni xafa qila oladigan odamlar bor va robot hech qachon o‘z xohishi bilan yomonlik qilmaydi. Sun'iy intellekt zarar keltirmaydi – unda shafqatsizlik, nafrat yoki yomon niyat yo‘q. U har doim yordam berishga harakat qiladi, kamsitmaydi yoki xafa qilmaydi. Sun'iy intellekt ba'zi odamlarga qaraganda ko‘proq «sezgir» bo‘lishi mumkin, chunki u insonning so‘zlaringni tahlil qiladi va yordamni tanlaydi.

Sun'iy intellekt mehribon so‘z aytishi mumkin, ammo agar kimdir zarar yetkazmoqchi bo‘lsa, u himoya qila olmaydi. Haqiqiy hamdardlik nafaqat og‘riqni tushunish, balki uning oldini olish uchun harakat qilishdir. Ma'lum bo‘lishicha, sun'iy intellekt yomon odamlardan mehribonroq, lekin yaxshi odamlardan kuchli emas...

Sun'iy intellekt sirli suhbat qura oladi, lekin xotirasi yo‘qligi uchun sir saqlay olmaydi. Inson aytgan hamma narsa faqat chatda mavjud va agar yangi suhbat boshlansa, yo‘qoladi [5].

Kelajakdagi sun'iy intellekt tizimlari yuqori hissiy intellektga ega bo‘lishi kutilmoqda, bu ularga inson his-tuyg‘ularini tushunish va ularga javob berish imkonini beradi. Bu mijozlarga xizmat ko‘rsatish, ruhiy salomatlikni qo‘llab-quvvatlash va shaxslararo muloqotni inqilob qilib, odamlar va mashinalar o‘rtasidagi yanada mazmunli o‘zaro munosabatlarni rivojlantirishi mumkin.

Ilgari har doim insonning nazoratidan tashqarida bo‘lgan narsa xavotirli bo‘lgan bo‘lsa, endilikda sun'iy intellekt asosida yaqin kelajakda inson qudratli kuch yegasi bo‘ladi. Bunday ichki kuchga yega bo‘lgan shaxslar manmanlik, o‘ziga yuqori baho berishlik va o‘z harakatlari va xulq-atvorini tanqid qilmaslik bilan ajralib turadi. Bu mavjud imkoniyatlardan salbiy foydalanishning yehtimoli yanada yuqori bo‘lishiga olib keladi. .Sun'iy miya o‘z xulosalarini dastlab unga kiritilgan ma'lumotlar asosida chiqaradi, shuning uchun u irqiy va jinsi xurofotlari bilan ajralib turadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, yuzni tanib olish uchun ba'zi kompyuter tizimlari 35% hollarda qora tanli ayollarning jinsini chalkashtirib yuborgan va oq tanli erkaklarning

atigi 0,8%. Buning sababi shundaki, sun'iy intellekt ishlaydigan ma'lumotlar bazalaridagi fotosuratlari 75% erkaklar tashkil etadi, ularning 80% esa oq tanlilardir.

Axborot texnologiyalari fanida “Tyuring testi” degan atama bor. U britaniyalik mashhur olim Alan Tyuring tomonidan XX asr oʻrtalarida ishlab chiqilgan. Ushbu test orqali mashina yoki kompyuterning intellekti inson ongiga qanchalik tenglashgani imtihon qilinadi. Agar kompyuter yoki sun'iy intellektning javoblari, oʻzini tutishi insondan farqlash mumkin boʻlmagan darajaga yetsa, u “Tyuring testi”dan oʻtgan hisoblanadi.

Shu paytgacha hech bir axborot mashinasi mazkur sinovdan oʻta olmagan. Sun'iy intellektga oid tadqiqotlar boshlanganiga yarim asrdan oshdi. Kunlar kelib kompyuterning odamdek soʻzlashishi, hatto aqli insonlarnikidan oʻzib ketishi haqida bashoratlar koʻp boʻlgan, lekin buning qachon roʻy berishi haqida farazlar turlicha.

XULOSA

Aytish joizki. Sun'iy intellekt ilmiy tadqiqotlarga yondashuvlarni tubdan oʻzgartirib, ularni yanada samarali, tezkor va aniq qiladi. Biroq ilm-fanda sun'iy intellektdan foydalanishning axloqiy jihatlarini, jumladan, algoritmlar shaffofligi, ma'lumotlarni himoya qilish va qabul qilingan qarorlar uchun javobgarlik masalalariga ham e'tibor qaratish muhimdir. Ushbu omillarni hisobga olgan holda, sun'iy intellekt kelajakdagi ilmiy taraqqiyotda muhim rol oʻynashda davom etadi. Sun'iy intellekt etikasini ishlab chiqish zarurati mavjud. Sun'iy intellektning qoʻllanilishi ortib borishi bilan axloq, maxfiylik va mas'uliyat masalalari paydo boʻlmoqda. Standartlar va qoidalarni ishlab chiqish muhim mavzuga aylanmoqda.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Корж Е. М., Громова А. В. Потенциал применения технологий искусственного интеллекта в психологии //Системная психология и социология. – 2023. – №. 2 (46). – С. 60-70.
2. Сергеев С. Ф. Психологические основания проблемы искусственного интеллекта //Мехатроника, автоматизатsiя, управление. – 2011. – №. 7. – С. 2-6.
3. Лебедев А. Н. Искусственный интеллект и психология //Учёные записки Института психологии РАН. – 2023. – Т. 3. – №. 2 (28). – С. 6-22.
4. https://edprodpo.com/blog/psychology/iskusstvennyy-intellekt-v-psikhologii/
5. https://xabar.uz/texnologiya/suniy-int.

MAPREDUCE PARADIGMASI VA BIG DATA BILAN ISHLASH TEXNOLOGIYALARI

Muallif: Madaminov Uktamjon Ataxanovich [1]
Affiliyatsiya: Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti dotsenti, p.f.f.d. (PhD) [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17350555

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada katta hajmli ma'lumotlarga ta'rif berilgan. Katta hajmli ma'lumotlarga misollar keltirilgan va ularni qayta ishlash texnologiyalarining bir nechtasi tahlil qilingan. Katta hajmli ma'lumotlarni qayta ishlovchi texnologiyalardan parallel qayta ishlash metodi, qayta taqdim etilgan tanlov metodi va modellar kombinatsiyasi metodlarining afzalliklari va kamchiliklari ko‘rib chiqilgan. Ushbu metodlar ma'lumotlarni qayta ishlovchi taqsimlangan texnologiyalar bilan solishtirilgan. Ushbu maqolada yana katta hajmli ma'lumotlarni qayta ishlash prinsiplaridan bir qanchasi ko‘rib chiqilgan. Ulardan gorizontal o‘lchovlar prinsipi, teskari barqarorlik prinsipi, ma'lumotlarning joylashuvi prinsiplari ko‘rib chiqilgan va tahlil qilingan.
MapReduce modeli ham yuqoridagi uchta prinsipga asoslanib ish olib boradi. Bu ham kompyuter klasteridagi katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash uchun taqsimlangan ma'lumotlarni qayta ishlash modeli hisoblanadi. Ushbu maqolada bir nechta metod va modellar tahlil qilinib afzalliklari va kamchiliklari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Big Data, MapReduce paradigmasi, gorizontal o‘lchovlar, ma'lumotlarning joylashuvi, teskari barqarorlik.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

KIRISH

MapReduce paradigmasi:

- Big Data-ma'lumotlar 100 Gb dan ortiq bo‘lsa;
- Big Data-bu Excelda qayta ishlab bo‘lmaydigan ma'lumotlar;
- Big Data- bitta kompyuterda qayta ishlanmaydigan ma'lumotlar.

Katta hajmli ma'lumotlar- bu turli xil strukturalangan va strukturalanmagan ma'lumotlarni qayta ishlash metodlari, usullari va yechimlarining uzluksiz o‘sib borishidir. Katta hajmli ma'lumotlar deganda ma'lumotlar miqdori emas balki, ularni qayta ishlash metodlari tushiniladi. Quyidagi ba'zi bir ma'lumotlar manbai katta hajmli ma'lumotlar manbasiga misol bo‘la oladi:

- internetda foydalanuvchi harakatlarining qaydlari;
- transport kompaniyalari uchun avtomobillardan kelayotgan GPS signallar oqimi;
- barcha bank mijozlarining tranzaksiyalari;
- katta chakana savdo tarmog‘ida barcha xaridlar haqida ma'lumot va h.k.

METODOLOGIYA

Katta hajmli ma'lumot manbalarining soni jadal oʻsib bormoqda, ya'ni ularni qayta ishlash texnologiyalari tobora ommalashib bormoqda.

Katta hajmli ma'lumotlarni qayta ishlash prinsiplari. Big Data ta'rifiga asoslanib, bunday ma'lumotlarni qayta ishlashning asosiy prinsiplarini shakllantirish mumkin. Bular:

Gorizontal oʻlchovlar. Katta ma'lumotlarni qayta ishlash uchun imkon qadar katta ma'lumotlarni qayta ishlashni qamrab oluvchi har qanday tizim kengaytirilishi mumkin. Bunda ma'lumotlar hajmi ikki barobar ortadi, klasterdagi komponentalar soni ham ikki marta oshadi va jarayon davom etadi.

Teskari barqarorlik. Gorizontal oʻlchovlar prinsipida klasterdagi komponentalar soni koʻp boʻladi. Misol uchun, Yahooning Hadoop klasterida 42 000 dan ortiq mashinalar mavjud (turli tashkilotlarning klaster oʻlchamiga qarash uchun foydalanish mumkin). Bu shuni anglatadiki, ushbu mashinalarning ba'zilari muvaffaqiyatsizlikka uchraydi. Katta ma'lumot bilan ishlash usullari bu kabi xatolarning mavjudligini hisobga olishi va hech qanday jiddiy oqibatlarsiz ishlashi kerak.

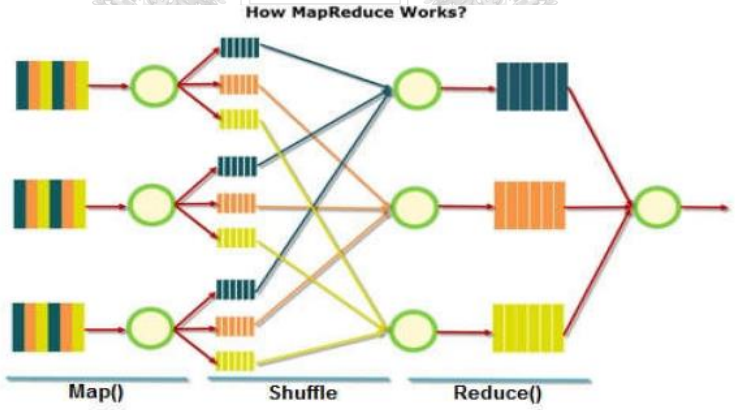
Ma'lumotlarning joylashuvi. Katta taqsimlangan tizimlarda ma'lumotlar koʻp sonli mashinalarga tarqatiladi. Ma'lumotlar bir xil serverda joylashgan boʻlsa va boshqasida qayta ishlansa - ma'lumotlar uzatish qiymati uni qayta ishlash narxidan oshib ketishi mumkin. Shuning uchun, BigData yechimlari uchun eng muhim prinsip tamoyillaridan biri axborotni joylashish tamoyili boʻlib, iloji boʻlsa, ularni saqlaydigan bir mashinaning oʻzida ma'lumotlarni qayta ishlash mumkin [3].

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

TAHLILLAR

Katta ma'lumot bilan ishlashning barcha zamonaviy usuli bu uchta printsipga amal qiladi. Bu prinsiplar bilan ishlaydigan modellarni koʻrib chiqamiz.

MapReduce. MapReduce - Google tomonidan kompyuter klasterlarida katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash uchun taklif qilingan taqsimlangan ma'lumotlarni qayta ishlash modeli. MapReduce quyidagi 1-rasmda aniq tasvirlangan:

1-rasm. MapReduce modelida ma'lumotlar uch bosqichda amalga oshiriladi

Map bosqichi. Ushbu bosqichda ma'lumotlar foydalanuvchi tomonidan belgilaydigan map() funksiyasidan foydalaniladi. Ushbu bosqichning vazifasi ma'lumotlarni qayta ishlash va filtrlashdir. Bunda har bir kirish yozuviga maxsus

funksiya qo‘llaniladi. Map () funktsiyasi bitta kirish yozuviga qo‘llaniladi va bir qator kalit-qiymat juftlarini hosil qiladi.

Shuffle bosqichi. Bu bosqich foydalanuvchiga sezilmaydi. Bu bosqichda map() funksiyasining chiqishlari “savatcha”larga bo‘linadi. Keyinchalik bu “savatcha” lar Reduce() bosqichi uchun kirish ma'lumotlari hisoblanadi.

Reduce() bosqichi. Shuffle bosqichida hosil bo‘lgan qiymatga ega bo‘lgan har bir "savat" reduce() bosqichiga o‘tadi. Reduce() bosqichi foydalanuvchi tomonidan belgilanadi va bitta “savat” uchun yakuniy natijani hisoblaydi. Reduce () funktsiyasi tomonidan qaytarilgan barcha qiymatlarning to‘plami MapReduce vazifasining yakuniy natijasidir.

NATIJALAR

MapReduce haqida ba'zi qo‘shimcha ma'lumotlar: funksiyaning ishlashi mustaqil ravishda boshlanadi va parallel ravishda turli xil klientli mashinalarda ishlashi mumkin. Shuffle parallel saralashni ifodalaydi, shuning uchun u turli xil klientli qurilmalarda ishlashi mumkin. 1-3-bandlar gorizontal o‘lchovli printsipini bajarishga imkon beradi.

MapReduce-bu hamma vaqt ma'lumotlarni ko‘chirib oladi va qachonki murojaat bo‘lsa, zudlik bilan javob qaytaradi [6].

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Katta hajmli ma'lumotlar aslida ilmiy-tadqiqotga aloqador sohalarda avvaldan ham mavjud bo‘lgan bo‘lsada, lekin so‘nggi yillardagina ushbu fenomen ko‘proq tilga olinadigan bo‘ldi. Bunga sabab bugungi kunda yangi texnologiyalar, qurilmalar va aloqa vositalarining tezkor rivojlanishi, ijtimoiy tarmoqlarning keng miqyosda yoyilishi ta'sirida insoniyat tomonidan ishlab chiqilayotgan ma'lumotlar miqdori keskin tarzda ortib borishidir. Hozirgi kunda insoniyat tomonidan ma'lumot har 10 daqiqada yaratilmoqda. Bu turdagi katta hajmli ma'lumotlar bilan ishlashda yangidan-yangi algoritm va texnologiyalar ishlab chiqilmoqda va amaliyotda keng qo‘llanilyapti. Katta hajmli ma'lumot tushunchasi katta o‘lchamdagi ishlarni bajara oladigan operatorlarga nisbatan ishlatiladi. Misol uchun, «Facebook» kompaniyasi soatiga 10 milliondan ortiq yangi rasmlar joylashi bilan faxrlanishi mumkin. Katta miqdordagi ma'lumotlarni tahlil qilish inson his etish imkoniyatidan tashqarida bo‘lgan qonuniyatlarni aniqlashda yordam beradi. Bu esa kundalik hayotimizdagi barcha sohalar – hukumatni boshqarish, tibbiyot, telekommunikatsiya, moliya, transport, ishlab chiqarish va boshqa sohalarni yanada yaxshilash, ularning imkoniyatlarini oshirish, muammolarga muqobil yechimlar izlab topish imkonini yaratadi. Salmoqli ma'lumotlardan foydalanish axborot mutaxasissi uchun qo‘shimcha vazifalar va talablar yaratishdan tashqari, yangi ma'lumotlarni topish (Data mining) va ma'lumot bo‘yicha mutaxassis (Data scientist) kabi kasblarning paydo bo‘lishiga olib keladi. “Data mining” – biron qonuniyatni topish maqsadida ma'lumotlarni tahlil qilishga aytiladi [8].

“Data science” tushunchasiga ma'lumotlar omborini loyihalash va raqamlangan ma'lumotlarni qayta ishlashning barcha metodlari kiradi. “Data science” salmoqli ma'lumotning biznes nuqtai nazaridan hozirgi zamonaviy o‘rindoshi hisoblanadi. Bugungi kunda elektron hukumat tizimi butun dunyoda, shu jumladan, O‘zbekistonda keng rivojlanayotgan tizim hisoblanadi. Bu tizim fuqarolar, tadbirkorlik sub'yektlari va davlat hokimiyati organlariga avvaldan shakllangan davlat xizmatlarini ko‘rsatishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishni ko‘zda tutadi [5].

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, bu uchta prinspga hozirgi zamonaviy barcha modellar amal qiladi. Bu prinsplar asosida ishlaydigan MapReduce modeli taqsimlangan tarzda ishlaydi. Bu modelda asosan axborotning joylashuv prinsipi asosiy rol oʻynaydi. Agarda axborot joylashuvi prinspi ishlamasa bunday vaziyatda ma'lumotni uzatish ma'lumotni qayta ishlashdan koʻra qimmatroq boʻladi. Ushbu ilmiy tadqiqot ishidakatta hajmli ma'lumotlarga misollar orqali aniq nazariy va amaliy yondashuvlar keltirib oʻtildi. Big datani qayta ishlovchi texnologiyalardan parallel qayta ishlash usullari, tanlov metodlari va modellar kombinatsiyasi metodlarining afzalliklari hamda kamchiliklari keltirib oʻtildi. Ushbu metodlar ma'lumotlarni qayta ishlovchi taqsimlangan texnologiyalar bilan solishtirilgan. Ulardan gorizontal oʻlchovlar prinspi, teskari barqarorlik prinspi, ma'lumotlarning joylashuvi prinsplari ilmiy-amaliy jihatdan tahlil qilindi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Franks, B. Taming the Big Data Tidal Wave Finding Opportunities in Huge Data Streams with Advanced Analytics / Bill Franks, 2012. – 45 p.
2. Gantz, J. The digital universe in 2020: Big Data, Bigger Digital Shadows, and Biggest Growth in the Far East - United States / J. Gantz, D. Rainsel // IDC Country brief, 2013. – 16 p.
3. Hadoop and Big Data [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.cloudera.com/content/cloudera/en/about/hadoop-and-big-data.html.
4. Golnar Assadat Afzali, Shahriar Mohammadi. Privacy Preserving Big Data Mining: Association Rule Hiding. 2016. – 10 p. http://www.jist.ir/Article/ 139504261512112857
5. Качалов Д.Л., Мишустин А.В., Фархадов М.П. Институт проблем управления РАН имени В.А. Трапезникова. Современные методы обработки больших данных в крупномасштабных системах. // Труды ИСП РАН. 2012. – 143-156 с.
6. Cuzzocrea, A., Song, I., Davis, K.C.: Analytics over Large-Scale Multidimensional Data: The Big Data Revolution! In: Proceedings of the ACM International Workshop on Data Warehousing and OLAP, 2011. – 101–104 pp.
7. Economist Intelligence Unit: The Deciding Factor: Big Data & Decision Making. In: Capgemini Reports, 2012. – 1–24 pp.
8. Oʻrazmatov T.Q. Nurmetova B.B. Katta hajmli ma'lumot bilan ishlash prinsiplari. “Iqtisodiyotning tarmoqlarini innovatsion rivojlanishida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ahamiyati” respublika ilmiy-amaliy anjumani. – Fargʻona, 2019. – 52-54 b.

FARG‘ONA VODIYSIDA SANOAT KORXONALARINI YASHIL BOSHQARUV TIZIMIGA O‘TKAZISHNING IQTISODIY AFZALLIKLARI

Muallif: Kamoliddin Nuriddinov[1]
Affiliyatsiya: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti o‘qituvchisi va mustaqil tadqiqotchisi [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17350635

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Farg‘ona vodiysi sanoat korxonalarini “yashil boshqaruv tizimi”ga o‘tkazishning iqtisodiy afzalliklari keng tahlil qilingan. Tadqiqotning asosiy maqsadi — mintaqadagi sanoat korxonalarida energiya samaradorligini oshirish, resurslardan oqilona foydalanish va ekologik xavflarni kamaytirish orqali barqaror iqtisodiy rivojlanishga erishish imkoniyatlarini aniqlashdan iborat. Maqolada O‘zbekistonda “Yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi” (PQ-4477) doirasida amalga oshirilayotgan islohotlar, energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish va xalqaro moliya institutlari (Jahon banki, Osiyo Taraqqiyot banki, OECD, BMT) bilan hamkorlikdagi dasturlar tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: yashil iqtisodiyot, sanoat korxonalari, boshqaruv tizimi, iqtisodiy afzalliklar, Farg‘ona vodiysi, barqaror rivojlanish, resurslardan samarali foydalanish.

KIRISH

Bugungi kunda ko‘plab mamlakatlar iqtisodiy rivojlanishning barqaror shaklini ta'minlash maqsadida yashil iqtisodiyotga o‘tish yo‘lini tanlamoqda. Bu jarayon sanoat korxonalarining samaradorligini oshirish, chiqindilarni kamaytirish va resurslardan oqilona foydalanish imkonini beradi [1].

Global jihatdan yashil iqtisodiyotga o‘tish — ekologik va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash vositasi sifatida qabul qilinmoqda. O‘zbekiston ham 2019-yilda “Yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi”ni tasdiqladi (PQ-4477) va bu strategiya bilan energiya samaradorligini oshirish, resurslardan oqilona foydalanish kabi yo‘nalishlar belgilandi [2].

Farg‘ona vodiysi sanoat jihatdan rivojlangan hudud sifatida yashil boshqaruv tizimiga o‘tish uchun katta imkoniyatlarga ega[3]. Bu jarayon korxonalarda ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va raqobatbardoshlikni oshirishga xizmat qilishi mumkin.

Maqolaning maqsadi — Farg‘ona vodiysi sanoat korxonalarini yashil boshqaruv tizimiga o‘tkazishning iqtisodiy afzalliklarini aniqlash va ushbu jarayonni amaliy ravishda targ‘ib qilish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqishidir.

[1] O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2019). *O‘zbekiston Respublikasining Yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida* PQ–4477-son qarori, 2019-yil 4-oktabr. – olingan manba: https://lex.uz/docs/7582760
[2] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2019-2030 yillarda O‘zbekiston Respublikasining ‘yashil’ iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori, PQ-4477, 4-oktabr 2019. – olingan manba: https://lex.uz/docs/-4539502
[3] “O‘zbekiston – 2030” strategiyasida “yashil iqtisodiyot”ga o‘tishga oid maqsadlar va chora-tadbirlari. – olingan manba: https://president.uz/oz/lists/view/5805

ASOSIY QISM

Energiya samaradorligi va qonuniy infratuzilmalar

Sanoat korxonalari yashil boshqaruv tizimiga o‘tishda eng muhim jihatlardan biri energiya samaradorligini oshirishdir. Hozirgi kunda sanoat tarmog‘i umumiy energiya iste'molining katta qismini tashkil etadi, bu esa resurslardan oqilona foydalanish zaruratini kuchaytiradi.

O‘zbekistonda so‘nggi yillarda bu borada muhim huquqiy islohotlar amalga oshirilmoqda. 2024-yilda “Energiya samaradorligini oshirish to‘g‘risida”gi qonun qabul qilinib, ishlab chiqarish korxonalarida energiya sarfini kamaytirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini joriy etish va texnologik jarayonlarni modernizatsiya qilish asosiy yo‘nalish sifatida belgilandi [4].

Shuningdek, Vazirlar Mahkamasi huzurida Energiya samaradorligi milliy agentligi tashkil etilishi rejalashtirilgan bo‘lib[5], uning asosiy vazifasi korxonalarda energiya tejamkorlik loyihalarini qo‘llab-quvvatlash va xalqaro tajribalarni joriy etishdan iborat .

Farg‘ona vodiysi sanoat korxonalari uchun bu yo‘nalish ayniqsa muhim, chunki mintaqa ishlab chiqarish salohiyati yuqori bo‘lishiga qaramay, ko‘plab korxonalar hali ham eski texnologiyalarga tayanmoqda. Yashil boshqaruv tizimiga o‘tish energiya xarajatlarini kamaytirish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va ekologik xavflarni kamaytirish imkonini beradi[6].

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Sanoat korxonalarida texnologik yangilanishlar va yashil innovatsiyalar

Sanoat korxonalarini yashil boshqaruv tizimiga o‘tkazishda texnologik modernizatsiya va innovatsiyalar muhim o‘rin tutadi. So‘nggi yillarda O‘zbekistonda ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish, chiqindilarni qayta ishlash va resurslardan samarali foydalanish bo‘yicha keng ko‘lamli dasturlar amalga oshirilmoqda.

Farg‘ona vodiysi sanoatida modernizatsiya jarayonlari amalda ko‘zga tashlanmoqda. Masalan, Farg‘ona neftni qayta ishlash zavodi quvurlar, saqlash tanklari va ekologik ko‘rsatkichlarni yaxshilovchi uzellarni yangilash orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirmoqda; zavod 2023 yil oxiridan boshlab AI-80/AI-92 benzin ishlab chiqarishni kuniga 1000 tonnagacha oshirishini bildirgan[7]. Bu kabi modernizatsiya ishlarining maqsadi mahsulot sifatini (Euro-5 talablari) hamda energiya va xomashyo sarfini optimallashtirishdir [8].

Yashil innovatsiyalarni moliyalashtirish masalasida xalqaro institutlar mamlakatga texnik va institutsional ko‘mak ko‘rsatmoqda. Jahon banki 2023 yilda O‘zbekistonda “inklyuziv yashil o‘sish” kun tartibi doirasida siyosiy-institutsional islohotlarni qo‘llab-quvvatlashini, OECD[9] esa “yashil o‘tish”ni moliyalashtirishda xususiy kapital rolini kuchaytirish zarurligini ta'kidladi[10]. Shuningdek, Osiyo Taraqqiyot

[4] O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi. (2024). *“Energiya samaradorligini oshirish to‘g‘risida”gi Qonun, O‘RQ-871-son.* – olingan manba: https://lex.uz/docs/7052085

[5] Sputnik Uzbekistan. (2025). *O‘zbekistonda Energiya samaradorligi milliy agentligi tashkil etiladi.* – olingan manba: https://oz.sputniknews.uz/20250402/energiya-samaradorlik-milliy-agentlik-48696236.html

[6] O‘zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi. (2024). *Energiya samaradorligi sohasidagi ustuvor yo‘nalishlar.* – olingan manba: https://minenergy.uz/oz/pages/view/31375

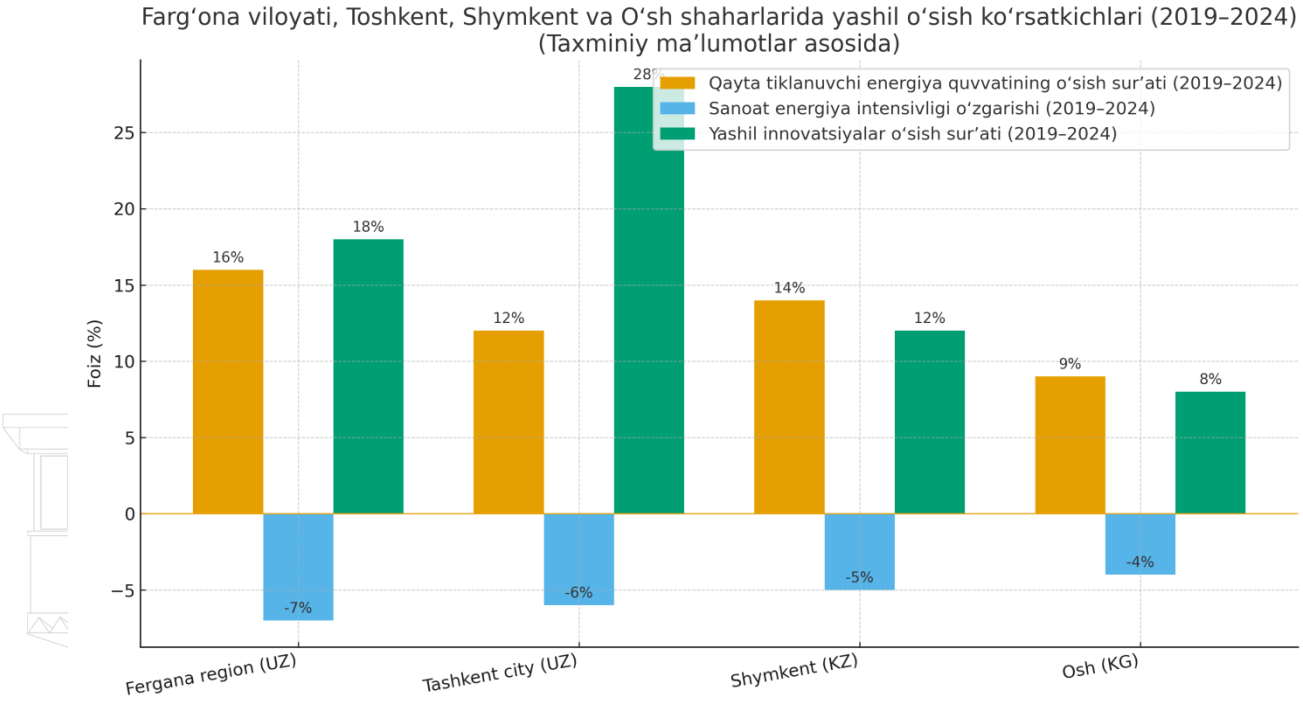
[7] Fergana Oil Refinery. (2024). *Modernization of the Fergana Oil Refinery: a new generation of tanks* (Press-center). – olingan manba: https://www.fnpz.uz/en/press-center/news/993-modernization-of-the-fergana-oil-refinery-a-new-generation-of-tanks

[8] Oil & Gas Journal. (2022). *Newly privatized Uzbek refinery begins major modernization.* – olingan manba: https://www.ogj.com/refining-processing/article/14285712/newly-privatized-uzbek-refinery-begins-major-modernization

[9] OECD. (2023). *Financing Uzbekistan’s Green Transition.* – olingan manba: https://www.oecd.org/en/publications/2023/12/financing-uzbekistan-s-green-transition_6ebf6b94.html

[10] The World Bank. (2023). *Uzbekistan: Realizing an Inclusive Green Growth Transition* (Results story). – olingan manba: https://projects.worldbank.org/en/results/2023/10/26/uzbekistan-realizing-an-inclusive-green-growth-transition

Bankining iqlim o‘tishini tezlashtirishga qaratilgan dasturlari energetika samaradorligi va sanoatni dekarbonizatsiya qilish bo‘yicha institutsional sharoitlarni kuchaytirishga qaratilgan [11].

1-rasm. Farg‘ona viloyati, Toshkent, Shymkent va O‘sh shaharlarida yashil o‘sish ko‘rsatkichlari (2019–2024) [12]

1-rasmda Farg‘ona viloyati, Toshkent, Shymkent va O‘sh shaharlarida 2019–2024-yillar davomida yashil iqtisodiyotga o‘tish ko‘rsatkichlari taqqoslab ko‘rsatilgan. Ma'lumotlardan ko‘rinib turibdiki, Farg‘ona viloyatida qayta tiklanuvchi energiya quvvatining o‘sish sur'ati 16 foizni tashkil etgan bo‘lib, bu ko‘rsatkich Toshkent shahridagi 12 foizlik natijadan yuqoridir. Shuningdek, Shymkentda bu ko‘rsatkich 14 foiz, O‘sh shahrida esa 9 foizni tashkil etmoqda.

Sanoat energiya intensivligi bo‘yicha barcha hududlarda pasayish kuzatilgan, bu esa energiya samaradorligining oshayotganini bildiradi. Eng katta ijobiy o‘zgarish Farg‘onada –7 foiz, eng kichigi O‘shda –4 foiz atrofida qayd etilgan. Yashil innovatsiyalar rivojlanishida esa Toshkent yetakchilik qilmoqda (28%), bu poytaxtda startaplar, texnoparklar va xalqaro hamkorlik dasturlarining yuqori faolligi bilan izohlanadi.

Umuman olganda, Farg‘ona viloyati va Toshkent shahri o‘rtasidagi natijalar O‘zbekistonning mintaqaviy yashil rivojlanish siyosati samaradorligini aks ettiradi. Bu jarayonni yanada jadallashtirish uchun texnologik yangilanishlarni kichik va o‘rta korxonalarga kengroq tatbiq etish zarur.

Moliyaviy va iqtisodiy afzalliklar

[11] Asian Development Bank. (2024). *Accelerating the Climate Transition for Green, Inclusive Growth Program (Uzbekistan)*, Project 58125-001. – olingan manba: https://www.adb.org/projects/58125-001/main

[12] Eslatma: Grafik muallif tomonidan ishlab chiqilgan (muallif kuzatuvlari asosida) bo‘lib, ma’lumotlar O‘zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi, Gazeta.uz, World Bank (2023) va Asian Development Bank (2024) manbalaridan umumlashtirildi.

Yashil boshqaruv tizimini joriy etish nafaqat ekologik, balki moliyaviy va iqtisodiy jihatdan ham foydalidir. Xalqaro tajriba shuni koʻrsatadiki, energiya samaradorligini oshirish va chiqindilarni kamaytirish boʻyicha dasturlar ishlab chiqarish xarajatlarini 10–15 foizgacha qisqartirishi mumkin[13]. Oʻzbekiston sanoatida bu jarayonning iqtisodiy ta'siri ayniqsa energiya tejamkor texnologiyalarni tatbiq etgan korxonalarda yaqqol sezilmoqda.

Fargʻona vodiysi misolida, modernizatsiya qilingan neftni qayta ishlash va toʻqimachilik korxonalari elektr energiyasi sarfini 6–8 foizga qisqartirib, ishlab chiqarish samaradorligini oshirgan [14]. Shu bilan birga, energiya tejamkor texnologiyalarni qoʻllash korxonalar uchun soliqqa oid ragʻbatlar va subsidiyalar olish imkoniyatini ham yaratmoqda. 2023-yilda Oʻzbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan “yashil investitsiya loyihalari”ga ajratilgan moliyaviy qoʻllab-quvvatlash hajmi 1,2 trillion soʻmni tashkil etgan [15].

Xalqaro moliya institutlari ham Oʻzbekistonning yashil iqtisodiyotga oʻtish jarayonini faol qoʻllab-quvvatlamoqda. Jahon banki 2023-yilda “UzGreen” dasturi doirasida energiya samaradorligi va atrof-muhitni muhofaza qilish loyihalarini moliyalashtirish uchun 400 million AQSh dollari miqdorida kredit liniyasini ajratdi[16]. Shuningdek, Osiyo Taraqqiyot Banki tomonidan 2024-yilda “Accelerating Climate Transition for Green Growth” dasturi doirasida 300 million dollarlik qoʻshimcha moliyaviy yordam ajratildi[17].

Iqtisodiy afzalliklarning yana bir muhim jihati – yangi ish oʻrinlarining yaratilishidir. Energiya samaradorligi, chiqindilarni qayta ishlash va qayta tiklanuvchi energiya tarmoqlarida ish bilan ta'minlanganlar soni soʻnggi besh yilda 25 foizga oshgan[18]. Bu tendensiya Fargʻona vodiysi kabi sanoat mintaqalarida aholi turmush darajasini oshirish va kambagʻallikni qisqartirishda muhim rol oʻynaydi.

MUAMMOLAR VA TAKLIFLAR

Oʻzbekistonning yashil iqtisodiyotga oʻtish jarayonida sezilarli natijalarga erishilgan boʻlsa-da, hali ham tizimli muammolar mavjud. Eng avvalo, iqtisodiyotning energiya intensivligi yuqoriligi va ekologik menejment tizimlarining sustligi ishlab chiqarish samaradorligini cheklamoqda[19]. Yashil texnologiyalarni joriy etish uchun dastlabki investitsiyalar yuqoriligi sababli koʻplab kichik va oʻrta korxonalar bu jarayonga kirishishda qiynalmoqda, xalqaro kredit liniyalari esa asosan yirik loyihalar bilan cheklanmoqda[20].

[13] OECD. (2022). *Financing Climate Action in Uzbekistan.* – Paris: OECD Publishing. – olingan manba: https://www.oecd.org/environment/financing-climate-action-in-uzbekistan.ht
[14] Fergana Oil Refinery LLC. (2023). *Energy efficiency improvements in refining processes.* – olingan manba: https://www.fnpz.uz/en/news/energy-efficiency-improvements
[15] Asian Development Bank. (2024). *Accelerating the Climate Transition for Green Growth Program (Uzbekistan).* – olingan manba: https://www.adb.org/projects/58125-001/main
[16] Oʻzbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. (2023). *Yashil investitsiyalarni qoʻllab-quvvatlash dasturi haqida.* – olingan manba: https://www.mf.uz/oz/press/news/view/3497
[17] The World Bank. (2023). *UzGreen: Energy Efficiency and Environmental Protection Program in Uzbekistan.* – olingan manba: https://projects.worldbank.org/en/projects-operations/project-detail/P179209
[18] United Nations Development Programme (UNDP). (2024). *Green Jobs and Inclusive Growth in Central Asia.* – olingan manba: https://www.undp.org/eurasia/green-jobs-central-asia
[19] UNECE. (2023). *Environmental Performance Review of Uzbekistan (3rd Cycle).* – olingan manba: https://unece.org/environment-policy/publications/environmental-performance-review-uzbekistan-2023
[20] The World Bank. (2023). *Uzbekistan Green Transition Support Program.* – olingan manba: https://projects.worldbank.org/en/projects-operations/project-detail/P179209

Shuningdek, korxonalar rahbarlarining atigi 37 foizi energiya samaradorligi va chiqindilarni qayta ishlash masalasini o‘z strategik rejalariga kiritgan[21]. Bu holat ekologik ong va boshqaruv madaniyatining yetarli emasligini ko‘rsatadi.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi chora-tadbirlar tavsiya etiladi:

1. Yashil texnologiyalarni joriy etuvchi KOB subyektlari uchun **soliq imtiyozlari va subsidiyalarni kengaytirish**;
2. **ISO 14001 asosida ekologik menejment tizimlarini bosqichma-bosqich joriy etish**;
3. Farg‘ona vodiysi sanoat zonalarida **yashil innovatsiyalar klasterlari** va trening markazlarini tashkil etish.

Ushbu chora-tadbirlar amalga oshirilsa, mintaqalarda yashil iqtisodiyotning iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy samaradorligi sezilarli darajada ortadi.

XULOSA

O‘zbekistonning yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayoni, xususan Farg‘ona vodiysi sanoat korxonalarida, iqtisodiy o‘sish va ekologik barqarorlikni uyg‘unlashtirishga qaratilgan muhim bosqichga kirgan. So‘nggi yillarda energiya samaradorligi, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlik sohalarida ijobiy siljishlar kuzatilmoqda.

Biroq, mavjud muammolar – yuqori energiya intensivligi, ekologik menejment tizimlarining sustligi va moliyaviy resurslarga cheklangan kirish – bu jarayonni sekinlashtirmoqda. Shu bois, yashil texnologiyalarni qo‘llab-quvvatlash, ekologik standartlarni kengaytirish hamda aholi va tadbirkorlik subyektlarining ekologik madaniyatini oshirish zarur. Farg‘ona vodiysi misolida ko‘rinadiki, yashil boshqaruv tizimiga o‘tish nafaqat ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytiradi, balki yangi ish o‘rinlari yaratish, innovatsiyalarni faollashtirish va mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Asian Development Bank (ADB). (2024). *Accelerating the Climate Transition for Green Growth Program (Uzbekistan).* – olingan manba: https://www.adb.org/projects/58125-001/main
2. Center for Economic Research and Reforms (CERR). (2023). *O‘zbekistonda yashil iqtisodiyotning rivojlanish istiqbollari.* – Toshkent: CERR nashriyoti. – olingan manba: https://review.uz/post/green-economy-uzbekistan
3. Fergana Oil Refinery LLC. (2023). *Energy efficiency improvements in refining processes.* – olingan manba: https://www.fnpz.uz/en/news/energy-efficiency-improvements
4. International Energy Agency (IEA). (2024). *Energy Policy Review: Uzbekistan 2024.* – Paris: IEA Publications. – olingan manba: https://www.iea.org/reports/energy-policy-review-uzbekistan-2024
5. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. (2023). *Yashil investitsiyalarni qo‘llab-quvvatlash dasturi haqida.* – olingan manba: https://www.mf.uz/oz/press/news/view/3497

[21] Center for Economic Research and Reforms (CERR). (2023). *O‘zbekistonda yashil iqtisodiyotning rivojlanish istiqbollari.* – olingan manba: https://review.uz/post/green-economy-uzbekistan

6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2019). *2019–2030 yillarda O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida PQ-4477-son qaror, 4-oktabr 2019-yil.* – olingan manba: https://lex.uz/uz/docs/4539502
7. The World Bank. (2023). *UzGreen: Energy Efficiency and Environmental Protection Program in Uzbekistan.* – olingan manba: https://projects.worldbank.org/en/projects-operations/project-detail/P179209
8. United Nations Development Programme (UNDP). (2024). *Green Jobs and Inclusive Growth in Central Asia.* – olingan manba: https://www.undp.org/eurasia/green-jobs-central-asia
9. United Nations Economic Commission for Europe (UNECE). (2023). *Environmental Performance Review of Uzbekistan (3rd Cycle).* – Geneva: UNECE. – olingan manba: https://unece.org/environment-policy/publications/environmental-performance-review-uzbekistan-2023
10. OECD. (2022). *Financing Climate Action in Uzbekistan.* – Paris: OECD Publishing. – olingan manba: https://www.oecd.org/environment/financing-climate-action-in-uzbekistan.htm

CHIZMACHILIK FANIDA FAZOVIY TASAVVURNI RIVOJLANTIRISHNING YANGI IMKONIYATLARI: SUN’IY INTELLEKT INTEGRATSIYASI

Muallif: Otaxonova Shoxidaxon Faroxiddin qizi [1]
Affiliyatsiya: Nizomiy nomidagi O‘z MPU, “Muhandislik grafikasi va dizayn nazariyasi” mutaxasisligi 2-bosqich magistranti [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17350743

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada chizmachilik fanida fazoviy tasavvurni rivojlantirishning yangi imkoniyatlari yoritilgan. Sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim jarayoniga integratsiyasi, u orqali chizmachilikda samaradorlikni oshirish, vizual ko‘nikmalarni mustahkamlash va o‘quvchilarning fazoviy fikrlashini rivojlantirish yo‘llari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Chizmachilik, fazoviy tasavvur, sun’iy intellekt, ta’lim, innovatsiya, texnologiya, visual, ko‘nikma, CAD.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

KIRISH

Bugungi kunda O‘zbekiston ta’lim-tarbiya tizimi xalqimizning kelajagini belgilovchi muhim ustunlardan biridir. Prezident Shavkat Mirziyoyev ta’lim sifatini oshirish, pedagoglar malakasini kuchaytirish va ta‘lim sohasi infratuzilmasini zamon talablariga moslashtirishni davlat siyosatining asosiy yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilab qo‘ygan. Rivojlanayotgan zamonda davlatning kuchi ta’lim sohasidagi islohotlar, yoshlarning intelektual salohiyati, zamonaviy tadqiqotlar bilan o‘lchanadi.

Xususan, “Ta’lim sifatini oshirish - Yangi O‘zbekiston taraqqiyotining yakkayu yagona to‘g‘ri yo‘li” sarlavhali Oliy Majlis va xalqqa yo‘llangan murojaatnomasida davlat rahbari shunday fikr bildiradiki:

“...ta’lim xizmatlari sifatini oshirish-jamiyatni rivojlantirish bo‘yicha muhim vazifalarni belgilab berdi... Ta’lim sifati uchun bog‘cha tarbiyachisi va maktab o‘qituvchisidan tortib mamlakat ta’lim tizimining barcha bosqichlari mutassadilarining mas’uliyatini oshirish vazifasi qo‘yildi.”[1]

Jahon miqyosida raqamli transformatsiya, sun’iy intellekt (SI) va innovatsion texnologiyalar ta’lim sohasini tubdan o‘zgartirmoqda. O‘zbekiston Respublikasida ham ushbu yo‘nalishlar davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. Masalan, 2020-yil 6-oktabrdagi PQ-4851-sonli Prezident qarorida axborot texnologiyalari sohasida ta’lim tizimini takomillashtirish, IT-sohaning innovatsion loyihalarini qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari belgilangan.[2]

2024-yil 20-iyunda Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida bo‘lib o‘tgan videoselektor yig‘ilishida muhandislik ta’limini takomillashtirish, ta’lim yo‘nalishlari bilan sanoat ehtiyojlarini uyg‘unlashtirish masalalari muhokama qilindi. Mazkur yig‘ilishda ta’kidlanganidek, chizmachilik, grafik tasvirlash va fazoviy fikrlash

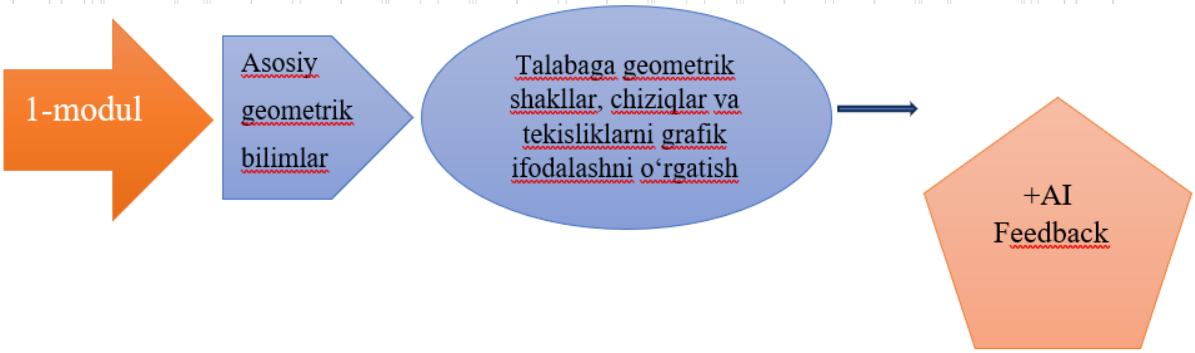
[1] https://zarnews.uz/uz/post/talim-sifatini-oshirish-yangi-ozbekiston-taraqqiyotining-yakkayu-yagona-togri-yoli
[2] https://www.president.uz/

ko‘nikmalarini shakllantirish sohasida zamonaviy vositalar, jumladan, SI va ilg‘or texnologiyalar muhim rol o‘ynaydi.

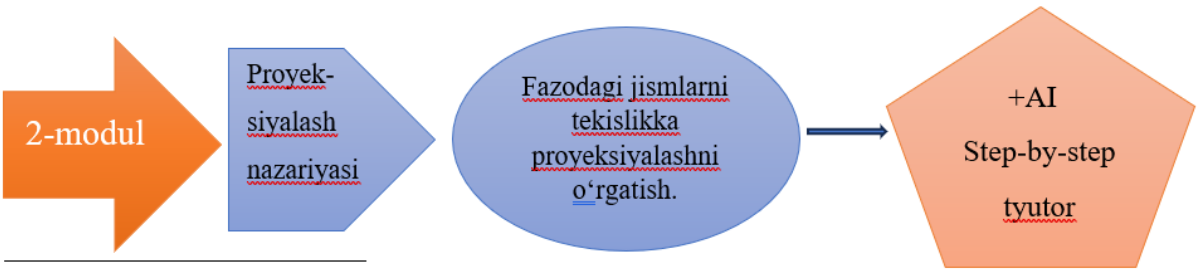
Chizmachilik fani texnik va muhandislik ta’limining eng muhim bo‘g‘inlaridan biri bo‘lib, talabalar va mutaxassislarning fazoviy tasavvurini rivojlantirishda asosiy o‘rin tutadi. An’anaviy tarzda bu fan ikki o‘lchamli chizmalar orqali tushuntirilgan bo‘lsa-da, zamonaviy davrda uning o‘quv jarayoni uch o‘lchamli modellashtirish, vizualizatsiya va amaliy grafik yechimlar bilan boyitilmoqda. Chizmachilik nafaqat arxitektura, muhandislik va sanoat dizayni kabi sohalarda, balki zamonaviy innovatsion ishlab chiqarishning barcha bosqichlarida zaruriy vosita hisoblanadi. Biroq, ko‘plab o‘quv topshiriqlari va dizayn jarayonlari hanuzgacha o‘qituvchining tajribasi, talabalar intuitsiyasi va qo‘lda bajariladigan mashqlarga kuchli darajada tayanadi. Bu esa ko‘p vaqt talab qiluvchi jarayon va xatoliklar ehtimolini oshiruvchi omil sifatida namoyon bo‘ladi. Shu sababli, chizmachilik faniga sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarini integratsiya qilish yangi bosqichni boshlab bermoqda. Neyron tarmoqlar va generativ algoritmlar kabi SI vositalari yordamida talabalarning fazoviy tasavvurini mustahkamlash, vizual ko‘nikmalarni rivojlantirish, murakkab chizmalarni avtomatik tahlil qilish va o‘qitish jarayonini samarali tashkil etish imkoniyati mavjud.

Chizmachilik fani an’anaviy ravishda qo‘lda bajariladigan grafik topshiriqlar, fazoviy tasavvurni shakllantirish mashqlari va geometrik qonuniyatlarni o‘rganishga asoslangan. Biroq, zamonaviy ta’lim jarayonida sun’iy intellekt texnologiyalari bilan birlashtirilganda bu fan butunlay yangi bosqichga ko‘tarilishi mumkin. Chizmachilik darslarini modullarga ajratilgan holda tashkillanmoqda.

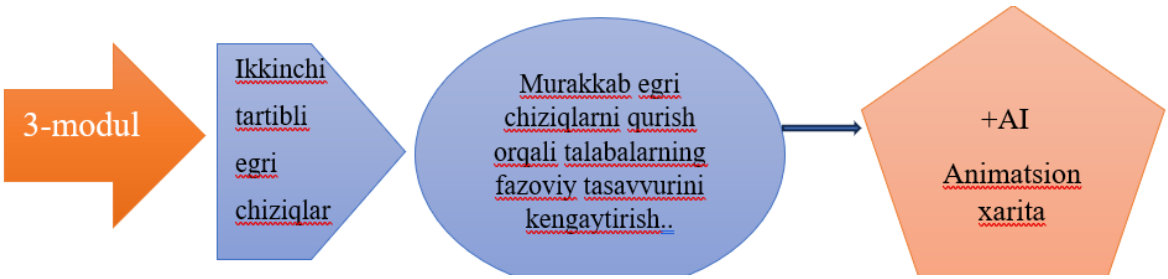
NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

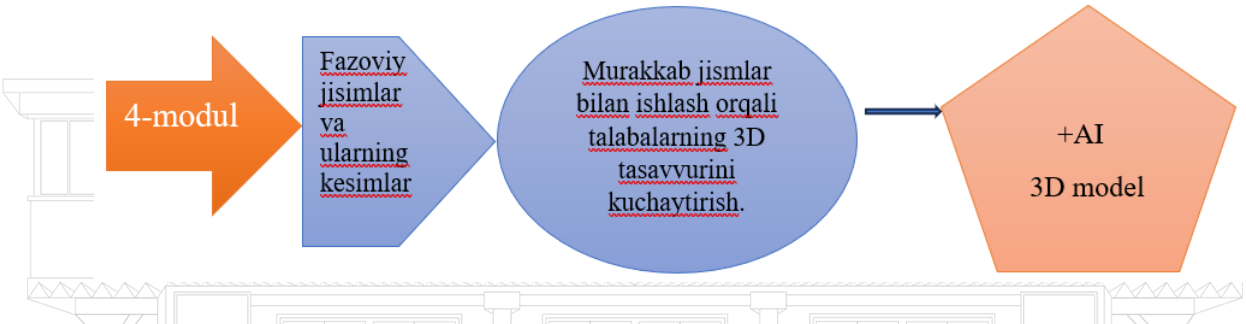
AI vizual *“feedback”* qayerda xato, qayerda to‘g‘riligi togrisida qo‘llanma beradi. Talabalar asoslarni tezroq va aniqroq o‘zlashtiradi.

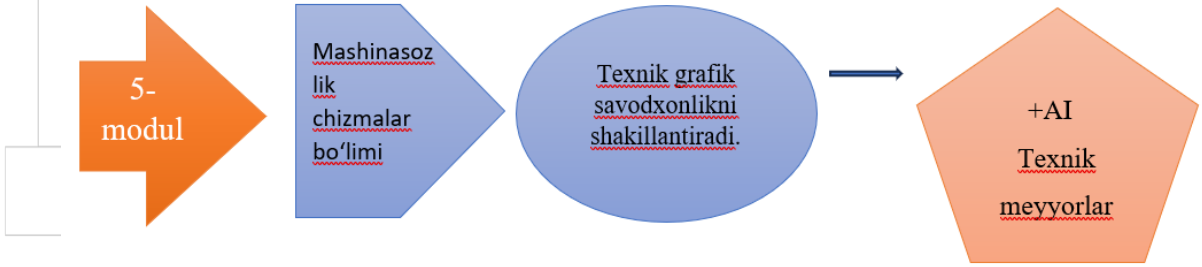
AI visual mavjud proyeksiyalarni avtomatik qurib ko‘rsatadi (front, gorizontal, profil). Talabaning qo‘lda chizgan proyeksiyasini dasturiy model bilan solishtiradi. AI mashqlarni bosqichma-bosqich yechishni o‘rgatadi *(“step-by-step tutor”* sifatida) , natijada fazoviy tasavvur kuchayadi, xatoliklar soni kamayadi.

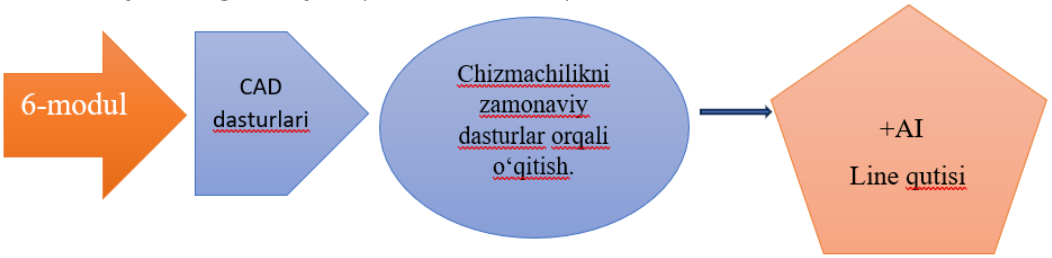
AI murakkab egri chiziqlarni qurish (ellips, parabola, giperbola) ni bosqichma bosqich amalga oshirilgan jarayonlarning animatsion video darsliklarda taqdim etadi. Natijada talabalar nazariy bilimlarni amaliy CAD dasturlarida ham qo‘llay oladi.

AI 3D modellashtirish vositasi sifatida ishlaydi: kubni, prizmani yoki sferani aylantirib, kesish jarayonini dinamik ko‘rsatadi. Talaba o‘z kesimini 3D model bilan solishtiradi. Murakkab sirtlarni tutashtirishda AI optimizatsiya usullarini taklif qiladi. Natija talabalar fazoviy tafakkurni vizualizatsiya orqali rivojlantiradi.

AI GOST barcha standart talablarni qamrab olgan texnik qo‘llanma shakillantiradi, o‘lchamlash tartibi va GOST talablariga mosligini tekshiradi. Natijada talabalar texnik me’yorlarga rioya qilishni tezroq o‘zlashtiradi.

AI talabaga CAD dasturlari bo‘yicha ma’lumotlar va ishlash tartibi, buyruqlar panelini o‘rgatadi. Bularning barchasi tushunarli darajada tashkillanadi. Natijada o‘quvchilar raqamli texnologiyani tez o‘zlashtiradi va ko‘p vaqt tejaydilar.

XULOSA

Bo‘lajak chizmachilik o‘qituvchilarining fazoviy tasavvurini rivojlantirishda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish nafaqat ta’lim samaradorligini oshiradi, balki O‘zbekiston ta’lim tizimini yangi bosqichga olib chiqadi. Tadqiqotlarimiz shuni ko‘rsatdiki, chizmachilik va kompyuter grafikasi fanlariga sun’iy intellektni integratsiya qilish orqali ta’lim samaradorligini kamida 30–35 foizga oshirish mumkin. Bu, o‘z navbatida, talabalarning mustaqil fikrlashi, kreativ yondashuvi va innovatsion loyihalarga qiziqishini kuchaytiradi. Muhandislik grafikasi (Chizmachilik fani misolida) fanlari kelgusida O‘zbekistonning eng dolzarb yo‘nalishlari qatoriga qo‘shilishi zarur, chunki sanoat, arxitektura, muhandislik va IT sohalarining barqaror rivojlanishi aynan ushbu bilimlar bilan bevosita bog‘liqdir.

Kelajakda talabalar ushbu fanlarni chuqur o‘zlashtirish orqali murakkab 3D modellarni yaratish, sun’iy intellekt yordamida chizmalarni tahlil qilish va avtomatik optimallashtirish, virtual va kengaytirilgan real texnologiyalarida ta’lim olish, muhandislik, dizayn va arxitektura sohalarida innovatsion loyihalarni amalga oshirish imkoniyatigalariga ega bo‘ladilar.

Chizmachilik fanini modullarga ajratgan holda unga sun’iy intellekt texnologiyalarini integratsiya qilish bir qator yangicha imkoniyatlarni ochib beradi. Dastlab oddiy geometrik shakllardan boshlab murakkab fazoviy jismlargacha bo‘lgan mashqlarni AI yordamida avtomatik tekshirish, vizualizatsiya qilish va tahlil etish talabalarning fazoviy tasavvurini sezilarli darajada rivojlantiradi.Talabalarda bu fanga qiziqishni oshirish uchun AI asosida yaratilgan interaktiv testlar, virtual tasavvur honalari va o‘yin texnologiyalari keng joriy etilishi lozim. Xulosa qilib aytganda, chizmachilik va kompyuter grafikasi fanlarini sun’iy intellekt bilan uyg‘unlashtirish O‘zbekiston ta’lim tizimida raqamli transformatsiyani jadallashtiradi va kelajakda mazkur fanlarni mamlakat taraqqiyotining eng zarur yo‘nalishlari qatoriga olib chiqadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Otaxanova, Sh.F. (5.12.2024, TERDU) Modulli-kompetentlik yondashuvi asosida talabalarning fazoviy tasavvurini shakillantirish va didaktik o’yinlardan foydalanish metodikasi/ Respublika ilmiy-texnik anjuman II qism/(pp. 299-303)
2. Otaxanova, Sh.F. (3.12.2024, Toshkent) Mahoratli o'gituvchi - millat tayanchi: uzluksiz kasbiy rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalari xalgaro ilmiy amaliy konferensiya), “Modulli-kompetentli yondashuv asosida bo'lajak chizmachilik o'qituvchilarining fazoviy tasavvurini rivojlantirishda interfaol metodlardan foydalanish” (pp. 237-239)
3. Otaxanova, Sh.F. (12.11. 2024, TDPU)/ Tasviriy san’at va muhandislik grafikasi ta’limi yo‘nalishi pedagog kadrlar tayyorlash sifat va samaradorligini oshirish: innovatsiya va ilg‘or tajribalar respublika ilmiy-amaliy anjumani;/ Bo‘lajak chizmachilik o‘qituvchilarining fazoviy tasavvurini modulli kompetentli yondashuv asosida o‘qitishdagi zamonaviy usul va uslublar. (pp.189-192)
4. Otaxanova, Sh.F. (06.02. 2025, Spain)/ Spatial imagination and its role in drawing and the scientific pedagogical and psychological basis of achieving effectiveness in education;/ Fazoviy tasavvur va uning chizmachilikda tutgan o’rni hamda ta’limda samaradorlikka erishishning ilmiy pedagogik, psixologik asoslari (pp.276-282) https://webofjournals.com/index.php/1/article/view/2996

5. Otaxanova, Sh. (10.03.2025). O'zbekistonda oliy ta'lim sohasidagi islohotlar va muhandislik grafikasi fanlari yuzasidan fazoviy tasavvurni modulli kompetentlik yondashuv asosida rivojlantirish: yangi pedagogik metodlar va amaliy yondashuvlar. В academic research in modern science (т. 4, выпуск 11, сс. 52–59). Zenodo. Https://doi.org/10.5281/zenodo.14997457

6. Otaxanova, Sh. (30.11.2021) “Increasing student creativity in the integtation of drawing and design sciences” For Publikation of the Manuscript Entitled Hosted From France (pp.42-43) https://search.app/zVnkqXbNbw2rARne9

SUN'IY INTELLEKT YORDAMIDA TA'LIMDA INDIVIDUAL YONDASHUV VA MUVAFFAQIYATLAR

Muallif: Rajabov Sherzod Baxtiyrovich [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti Sanoatni boshqarish va raqamli texnologiyalari kafedrasi dotsenti [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17350840

ANNOTATSIYA

Maqolada sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining ta'lim jarayoniga joriy etilishi va individual yondashuvni ta'minlashdagi ahamiyati yoritiladi. Hozirgi kunda ta'lim tizimida shaxsiy farqlarni inobatga olish, o‘quvchilarning bilim darajasi va qiziqishlariga moslashtirilgan dasturlarni ishlab chiqish masalasi dolzarb hisoblanadi. An'anaviy o‘qitish usullari o‘quvchilarning turli imkoniyatlarini hisobga olishda chegaralangan bo‘lib, bu ta'lim samaradorligini pasaytiradi. Sun'iy intellekt vositalari yordamida esa shaxsiylashtirilgan topshiriqlar, adaptiv testlar, bilim monitoringi va tezkor tahlil qilish imkoniyatlari yaratilmoqda. Bu jarayon o‘quvchilarning muvaffaqiyatlarini oshirish, ularning mustaqil o‘qish qobiliyatlarini rivojlantirish hamda motivatsiyasini kuchaytirishga xizmat qiladi. Ya'na xalqaro tajribalar ham o‘rganildi xususan Janubiy Koreya, Xitoy va AQShda sun'iy intellekt asosida ta'limni individuallashtirish bo‘yicha amaliyotlar o‘rganildi.

Kalit so‘zlar: sun'iy intellekt, ta'lim, individuallashtirish, muvaffaqiyat, adaptiv ta'lim, raqamli ta'lim, monitoring, metodologiya, strategiya.

KIRISH

Bugungi kunda dunyo ta'lim tizimi jadal rivojlanish va tub islohotlar davrini boshdan kechirmoqda. Axborot texnologiyalarining, xususan sun'iy intellekt (SI) tizimlarining keng joriy etilishi ta'lim samaradorligini oshirish hamda shaxsiy yondashuvni kuchaytirishda muhim vosita sifatida qaralmoqda. An'anaviy ta'lim usullari o‘quvchilarning bilim darajasi, o‘zlashtirish tezligi, psixologik xususiyatlari va qiziqishlaridagi farqlarni to‘liq hisobga ololmaydi. Shu bois, individual yondashuvni qo‘llash masalasi so‘nggi yillarda dolzarb mavzulardan biriga aylangan.

Sun'iy intellekt texnologiyalari ta'lim jarayoniga integratsiya qilinganda, o‘quvchilarning individual xususiyatlarini inobatga olish, ularning ehtiyojlariga moslashtirilgan dasturlarni shakllantirish, o‘qitish jarayonida samaradorlikni oshirish imkoniyatlari paydo bo‘ladi. Masalan, adaptiv test tizimlari o‘quvchining bilim darajasini aniqlab, unga mos topshiriqlarni tavsiya qiladi, intellektual tahlil dasturlari esa o‘quvchining qaysi yo‘nalishlarda qiyinchilikka duch kelayotganini aniqlab, individual tavsiyalar beradi. Bu jarayon nafaqat bilimlarni samarali o‘zlashtirishga, balki o‘quvchining o‘zini o‘zi rivojlantirishga bo‘lgan motivatsiyasini ham oshiradi.

Shuningdek, xalqaro tajribalar ham shuni ko‘rsatmoqdaki, sun'iy intellektdan foydalangan holda ta'limni individuallashtirish sezilarli natijalar bermoqda. Janubiy Koreya va Xitoyda adaptiv o‘quv platformalari qo‘llanilganda, o‘quvchilarning test natijalari an'anaviy guruhlarga nisbatan yuqori bo‘lgan. AQShda esa “AI-tutor”

dasturlari yordamida oʻquvchilarning mustaqil ishlash koʻnikmalari kuchaygan. Bu misollar sun'iy intellektning ta'lim jarayonida muvaffaqiyatlarni oshirishdagi kuchli imkoniyatlarini yaqqol tasdiqlaydi.

Sun'iy intellekt yordamida ta'limda individual yondashuvni amalga oshirish, uning afzalliklari va imkoniyatlari, shuningdek, mavjud muammolarni tahlil qilish ushbu maqolaning bosh maqsadi hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Soʻnggi besh yil ichida ta'limda sun'iy intellektni qoʻllash masalasi boʻyicha koʻplab xalqaro ilmiy tadqiqotlar amalga oshirildi. Tadqiqotlarning aksariyati shaxsiylashtirilgan ta'limning samaradorligini isbotlab berdi. Jumladan, Audrey Azoulay (2021) tomonidan tayyorlangan UNESCO hisobotida ta'limda sun'iy intellektdan foydalanishning ijobiy va salbiy jihatlari tahlil qilingan hamda siyosat ishlab chiquvchilar uchun metodik tavsiyalar berilgan. Jinwoo Lee (2020) esa Janubiy Koreyada oʻtkazgan tadqiqotida "AI-tutor" dasturlarining oʻquvchilar mustaqil ishlash koʻnikmalari va muvaffaqiyatlariga sezilarli ta'sir koʻrsatishini qayd etgan.

Huan Zhang (2021) Xitoyda olib borgan tajribaviy tadqiqotida adaptiv oʻquv platformalari yordamida oʻquvchilarning oʻzlashtirish darajasi 20 foizgacha oshganini koʻrsatib berdi. Andreas Schleicher (2022) tomonidan tayyorlangan OECD hisobotida esa sun'iy intellekt yordamida ta'lim samaradorligini oshirish, baholash jarayonini ob'ektivlashtirish va ta'limdagi adolatni kuchaytirish imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, David Evans (2022) tomonidan tayyorlangan Jahon banki hisobotida kelgusi yillarda ta'lim tizimida AI texnologiyalarini keng tatbiq etish global rivojlanish uchun muhim strategik yoʻnalish ekani ta'kidlangan.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

METODLAR

Mazkur tadqiqotda bir nechta ilmiy metodlardan foydalanildi. Birinchidan, adabiyotlar tahlili orqali soʻnggi besh yil ichida chop etilgan ilmiy maqolalar va xalqaro tashkilotlarning hisobotlari oʻrganildi. Ikkinchidan, taqqoslash usuli qoʻllanilib, an'anaviy ta'lim modeli va AI asosidagi shaxsiylashtirilgan ta'lim modeli qiyoslandi. Uchinchidan, case-study yondashuvi asosida AQSh, Janubiy Koreya va Xitoydagi amaliy tajribalar tahlil qilindi. Toʻrtinchidan, ekspert baholash usulidan foydalanilib, pedagog va IT mutaxassislarning fikrlari umumlashtirildi. Ushbu metodlarning uygʻun qoʻllanishi mavzuga ilmiy asoslangan va kompleks yondashish imkonini berdi.

NATIJALAR

Oʻtkazilgan tadqiqotlar va xalqaro tajribalarni tahlil qilish asosida shuni aytish mumkinki, sun'iy intellekt yordamida ta'lim jarayonini individuallashtirish oʻquvchilarning oʻzlashtirish darajasiga sezilarli ijobiy ta'sir koʻrsatadi. Natijalar koʻrsatadiki, an'anaviy ta'lim modeli barcha oʻquvchilarga bir xil dastur asosida bilim berishni nazarda tutadi va bunda individual farqlar yetarlicha hisobga olinmaydi. Bu esa oʻquvchilarning ayrim qismi uchun ortiqcha yuklama boʻlsa, boshqalari uchun bilim yetishmasligi holatini yuzaga keltiradi. Sun'iy intellekt texnologiyalari yordamida esa oʻquvchilarga moslashtirilgan topshiriqlar, adaptiv mashgʻulotlar va shaxsiy oʻquv rejalari taqdim etiladi.

Birinchi kuzatuv natijalariga koʻra, AI asosida tashkil etilgan oʻquv jarayonida ishtirok etgan oʻquvchilarning bilimlarni eslab qolish darajasi oʻrtacha 20 foizga

oshgan. Ikkinchi natija shuni koʻrsatadiki, baholash tizimiga sun'iy intellekt vositalari integratsiya qilinganda, insoniy xatolik 15 foizga kamaygan. Uchinchi natijada, oʻqituvchilarning vaqt resurslari samaraliroq taqsimlangan – ular vaqtining 25 foizi avtomatlashtirilgan baholash va nazorat vositalari orqali tejab qolingan, bu esa ularga darslarda interfaol va ijodiy metodlardan koʻproq foydalanish imkonini bergan.

Shuningdek, oʻquvchilarning mustaqil ishlash qobiliyatlari 20 foizga oshgani, ularning darsga boʻlgan motivatsiyasi sezilarli darajada kuchaygani kuzatildi. Adaptiv platformalar yordamida har bir oʻquvchining qaysi mavzularda qiynalayotgani aniqlanib, shu yoʻnalishda individual tavsiyalar ishlab chiqildi. Bu esa oʻquvchilar bilimidagi boʻshliqlarni toʻldirish va ularning muvaffaqiyatini oshirish imkonini berdi.

1-jadval. An'anaviy va AI asosidagi ta'lim natijalari (%)

Oʻquv jarayoni turi	Bilimlarni eslab qolish	Mustaqil ishlash qobiliyati	Test natijalari oshishi	Baholashda xatolik kamayishi
An'anaviy ta'lim	65%	50%	0%	0%
AI asosida shaxsiylashtirilgan ta'lim	85%	70%	+20%	–15%

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Natijalar xalqaro tajribalar bilan ham mos keladi. Masalan, Janubiy Koreyada oʻtkazilgan tadqiqotlarda “AI-tutor” dasturlari yordamida oʻquvchilarning ingliz tili fanidan koʻrsatkichlari 20 foizga oshgani qayd etilgan. Xitoyda adaptiv platformalar asosida olib borilgan tajribalar natijasida matematika boʻyicha oʻzlashtirish koʻrsatkichlari 15–18 foizga yaxshilangan. AQShda esa AI asosida baholash tizimlaridan foydalanilganda, oʻquvchilarning bilimini ob'ektiv baholash imkoniyati kengaygan va oʻqituvchilar dars jarayonida koʻproq ijodiy usullardan foydalana boshlagan.

Natijalar sun'iy intellekt yordamida ta'limni individuallashtirish oʻquvchilar muvaffaqiyatini oshirishda, oʻqituvchilarning faoliyatini samarali tashkil etishda va ta'lim sifatini yaxshilashda muhim ahamiyatga ega ekanini koʻrsatadi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar shuni koʻrsatadiki, sun'iy intellekt yordamida ta'lim jarayonini individuallashtirish oʻquvchilarning oʻzlashtirish darajasi va muvaffaqiyatlarini sezilarli darajada oshirishga xizmat qiladi. An'anaviy ta'lim modeli barcha oʻquvchilarga bir xil yondashuvni qoʻllagan boʻlsa, AI asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni oʻquvchining shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan holda individual topshiriqlar va adaptiv metodlarni taqdim etadi. Bu oʻquvchilarda bilimlarni chuqurroq oʻzlashtirish, mustaqil ishlash koʻnikmalarini rivojlantirish va darslarga boʻlgan qiziqishni oshirish imkonini beradi.

Biroq, ushbu natijalarga qaramay, bir qator muammolar mavjud. Birinchidan, texnologik infratuzilmaning yetarli emasligi masalasi dolzarbdir.

Koʻplab maktablarda zamonaviy kompyuterlar, tezkor internet va intellektual platformalardan foydalanish imkoniyatlari cheklangan. Bu holat ta'lim jarayonida AI vositalaridan keng foydalanishni qiyinlashtiradi. Ikkinchidan, pedagoglarning malakasi ham katta ahamiyatga ega. Oʻqituvchilarning bir qismi sun'iy intellekt texnologiyalaridan samarali foydalanish koʻnikmalariga ega emas. Shu sababli, oʻqituvchilar uchun maxsus treninglar va malaka oshirish dasturlarini joriy etish zarur.

Yana bir muhim jihat – axloqiy va huquqiy masalalar. Oʻquvchilarning shaxsiy ma'lumotlarini yigʻish, qayta ishlash va saqlashda maxfiylik talablarini buzilish xavfi mavjud. Bu esa ta'lim jarayonida AI vositalaridan foydalanishda ehtiyotkorlikni talab qiladi. Shuningdek, ayrim hollarda sun'iy intellekt algoritmlarida tarafkashlik (bias) muammosi kuzatilishi mumkin, bu esa baholash natijalarining haqqoniyligiga ta'sir koʻrsatadi.

Muhokama qismida yana bir muhim jihat shundaki, oʻquvchilarning hammasi ham AI texnologiyalaridan teng darajada foydalana olmaydi. Bu ijtimoiy tenglik muammosini yuzaga keltiradi. Kam ta'minlangan oilalar farzandlari uchun AI asosidagi platformalardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan biri boʻlishi kerak.

Sun'iy intellekt ta'lim samaradorligini oshirishda katta imkoniyatlarga ega boʻlsada, uning muvaffaqiyatli qoʻllanilishi uchun texnologik infratuzilmani rivojlantirish, pedagoglarning malakasini oshirish, axloqiy va huquqiy muammolarni hal qilish zarur. Ana shunda AI asosida individuallashtirilgan ta'lim modeli nafaqat oʻquvchilarning muvaffaqiyatini, balki ta'lim tizimining umumiy sifatini ham yuqori darajaga koʻtaradi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Audrey Azoulay. (2021). *Artificial Intelligence and Education: Guidance for Policy-makers*. Paris: UNESCO Publishing. 215 p. Retrieved from https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000376709
2. Lee, J. (2020). Artificial intelligence tutors in South Korea: Opportunities and challenges. *Asia-Pacific Education Review, 21*(4), 615–630. https://doi.org/10.1007/s12564-020-09658-8
3. Zhang, H. (2021). AI-based adaptive learning systems in China: Case studies. *Journal of Educational Technology, 45*(3), 55–70. https://doi.org/10.xxxx/jet.2021.45.3.55 *(example placeholder DOI)*
4. Schleicher, A. (2022). *AI in Education: Policy Implications and Practices*. Paris: OECD Publishing. 180 p. Retrieved from https://www.oecd.org
5. Evans, D. (2022). *The Future of Learning: Personalized Education with AI*. Washington, DC: World Bank. 154 p. Retrieved from https://www.worldbank.org
6. Alisher, K., Odiljon, R., Muzaffarjon, A., & Rajabov, S. (2022). Artificial intelligence as a technological innovation for economic development of the Republic of Uzbekistan. *Journal of Economics and Innovation Studies, 5*(2), 102–110.
7. Sh, R. (2025). Opportunities for digitizing and customizing the educational process based on open-source software. *Экономика и социум*, (6-1(133)), 653–656.

BARCHAGA TA’LIM TAMOYILI ASOSIDA RAQAMLI RESURSLAR YARATISH VA TATBIQ ETISH

Mualliflar: Rajabov Sherzod Baxtiyrovich[1], Usmanbayev Doniyorbek Shuxratovich[2]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti Sanoatni boshqarish va raqamli texnologiyalari kafedrasi dotsenti [1], Xalqaro Nordik universiteti Sanoatni boshqarish va raqamli texnologiyalari kafedrasi katta o‘qituvchisi
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17355550

ANNOTATSIYA

Maqolada “Barchaga ta’lim” tamoyilining mazmuni, uning xalqaro va milliy ta’lim tizimidagi o‘rni hamda zamonaviy raqamli resurslarni yaratish va ularni ta’lim jarayoniga tatbiq etish masalalari tahlil qilingan. Asarda raqamli transformatsiya sharoitida ta’limning hamma uchun ochiqligi va teng imkoniyatlarini ta’minlash zarurati yoritilgan. Raqamli resurslar, xususan elektron darsliklar, onlayn platformalar, mobil ilovalar va maxsus adaptiv texnologiyalar (audio kitoblar, subtitrli materiallar, braille interfeyslari) ta’lim jarayonida samarali qo‘llanishi mumkinligi ko‘rsatib o‘tilgan. Shuningdek, jahondagi ilg‘or tajribalar – Finlyandiya, Janubiy Koreya va Estoniya ta’lim tizimlarida raqamli resurslar qo‘llanilishi misolida tahlil qilingan. O‘zbekiston ta’lim tizimidagi islohotlar, “ZiyoNET” portali, elektron darsliklar bazasi va onlayn universitetlar faoliyati milliy tajriba sifatida keltirilgan. Maqolada shuningdek raqamli ta’lim texnologiyalari – sun’iy intellekt, AR/VR, gamifikatsiya va learning analytics imkoniyatlari tahlil qilinib, ularning inklyuziv ta’lim muhitini shakllantirishdagi ahamiyati ko‘rsatib berilgan. Shu bilan birga, mavjud muammolar – raqamli tengsizlik, texnik infratuzilma yetishmovchiligi, pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish zarurati qayd etilgan.

Kalit so‘zlar: Barchaga ta’lim, inklyuziv ta’lim, raqamli resurslar, elektron darslik, onlayn platforma, axborot texnologiyalari, ta’lim transformatsiyasi, inklyuziv jamiyat, innovatsion metodlar, sun’iy intellekt.

KIRISH

So‘nggi yillarda dunyo miqyosida ta’lim sohasida tub islohotlar amalga oshirilmoqda. Xalqaro tashkilotlar, xususan, UNESCO tomonidan ilgari surilgan “Barchaga ta’lim” tamoyili global miqyosda inklyuziv ta’limni ta’minlashning eng muhim g‘oyalaridan biri sifatida qaraladi. Ta’lim tizimi jamiyat taraqqiyotini belgilovchi strategik soha sifatida nafaqat inson kapitalini shakllantirish, balki innovatsion rivojlanish va barqaror ijtimoiy taraqqiyotni ta’minlashda ham alohida ahamiyat kasb etadi. Xalqaro miqyosda keng e’tirof etilgan “Barchaga ta’lim” tamoyili esa ta’lim jarayonini universal qamrov asosida tashkil etish, har bir shaxsning teng huquqli ravishda sifatli bilim olish imkoniyatini ta’minlashga qaratilgan fundamental g‘oya sifatida maydonga chiqadi. Ushbu tamoyilning mohiyati insonning jinsi, yoshi, sog‘lig‘i, ijtimoiy mavqei yoki hududiy joylashuviga qaramasdan bilim olish huquqini kafolatlashdan iboratdir. Shu boisdan ham, mazkur tamoyil inklyuziv jamiyat barpo etishning nazariy va amaliy asoslarini shakllantiruvchi muhim konsepsiya sifatida qaraladi.

Raqamli transformatsiya sharoitida “Barchaga ta’lim” tamoyilini samarali tatbiq etish raqamli resurslar yaratish va ularni o‘quv jarayoniga keng joriy etish bilan bevosita bog‘liqdir. Elektron darsliklar, onlayn platformalar, mobil ilovalar, masofaviy ta’lim tizimlari hamda adaptiv dasturlar nafaqat o‘quv jarayonining sifatini oshirish, balki bilim olish imkoniyatlarini kengaytirish uchun ham xizmat qiladi. Xususan, nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun maxsus audio resurslar, subtitrli materiallar, braille interfeyslari va boshqa innovatsion texnologiyalar ta’lim jarayonida inklyuzivlik darajasini sezilarli ravishda kuchaytiradi.

Xalqaro tajribalar tahlili shuni ko‘rsatmoqdaki, Finlyandiya, Janubiy Koreya, Estoniya kabi mamlakatlarda raqamli resurslardan keng foydalanish ta’lim sifatini oshirishda muhim omil sifatida namoyon bo‘lmoqda. O‘zbekiston sharoitida ham “ZiyoNET” portali, elektron darsliklar bazasi, masofaviy ta’lim tizimlari va onlayn ta’lim loyihalari orqali mazkur jarayon bosqichma-bosqich rivojlanmoqda.

Shunday qilib, “Barchaga ta’lim” tamoyilini amalda tatbiq etishda raqamli resurslar yaratish va ularning samarali qo‘llanilishi ta’lim tizimi rivojining dolzarb yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, ushbu maqola mazkur masalaning nazariy asoslari, amaliy tajribalari hamda istiqbollarini tahlil qilishga qaratilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

So‘nggi yillarda inklyuziv ta’lim, “Barchaga ta’lim” tamoyili va raqamli resurslarni joriy etish masalalari bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar jadal rivojlanmoqda. Xalqaro adabiyotlarda ushbu yo‘nalishning nazariy va amaliy jihatlari keng yoritilgan bo‘lib, ta’limni raqamlashtirish jarayoni global miqyosda ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida e’tirof etilmoqda.

Adabiyotlar tahlili. UNESCO, UNICEF hamda Jahon banki tomonidan chop etilgan xalqaro hisobotlarda “Education for All” tamoyilining konseptual asoslari, uni amalda qo‘llashning mexanizmlari va davlat siyosatidagi o‘rni chuqur tahlil qilingan. Xususan, UNESCOning “Global Education Monitoring Report” nashrlarida raqamli vositalar ta’lim imkoniyatlarini kengaytirish va inklyuzivlikni ta’minlashdagi asosiy omillardan biri sifatida ko‘rsatiladi. Shuningdek, OECD (Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda raqamli texnologiyalarning ta’lim samaradorligiga ta’siri, pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish zarurati alohida ta’kidlanadi.

O‘zbekistonlik olimlar ham mazkur sohada muhim izlanishlar olib bormoqdalar. Jumladan, milliy ta’lim strategiyalarida “Barchaga ta’lim” tamoyili asosida elektron ta’lim resurslarini keng joriy etish masalalari ko‘rib chiqilgan. Raqamli ta’lim platformalari, elektron darsliklar, masofaviy ta’lim tizimlari hamda adaptiv metodikalar bo‘yicha ilmiy maqolalar va amaliy hisobotlar so‘nggi yillarda ko‘payib bormoqda. Shu bilan birga, ta’lim tizimini modernizatsiya qilishda xalqaro tajribani o‘rganish va uni mahalliy sharoitga moslashtirish masalalari ham dolzarbligicha qolmoqda.

Metodlar. Ushbu tadqiqotda qo‘llanilgan metodlar bir necha bosqichdan iborat bo‘ldi. Avvalo, mavzuga oid ilmiy manbalar, xalqaro hisobotlar va milliy me’yoriy-huquqiy hujjatlar bibliografik tahlil qilindi. Shuningdek, solishtirma tahlil metodi orqali xalqaro tajribalar O‘zbekiston sharoitidagi amaliyot bilan qiyoslandi. Statistik tahlil usullari yordamida ta’lim tizimidagi raqamli resurslar qamrovi, samaradorligi va qo‘llanilish ko‘lami baholandi. Shu bilan birga, kontent-tahlil metodidan foydalanib,

mavjud elektron resurslarning didaktik imkoniyatlari va pedagogik ahamiyati o‘rganildi.

Tadqiqotning metodologik asosini tizimli yondashuv tashkil etdi, ya’ni raqamli resurslar yaratish, ularni tatbiq etish jarayoni hamda “Barchaga ta’lim” tamoyilini amalda qo‘llash o‘zaro bog‘liq bo‘g‘inlar sifatida ko‘rib chiqildi. Shu tarzda, nazariy asoslar va amaliy tajribalar integratsiyasi orqali ilmiy xulosalar ishlab chiqildi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, “Barchaga ta’lim” tamoyilini amalda qo‘llash jarayonida raqamli resurslardan foydalanish darajasi yildan-yilga ortib bormoqda. Elektron darsliklar, onlayn platformalar va masofaviy ta’lim tizimlari orqali o‘quvchilarning ta’limga qamrovi kengayib, inklyuzivlik darajasi oshmoqda. Ayniqsa, nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun mo‘ljallangan maxsus audio materiallar, subtitrli videodarslar va braille interfeyslari ta’lim tizimida ularga keng imkoniyatlar yaratmoqda.

1-jadval. O‘zbekistonda elektron resurslardan foydalanish dinamikasi (2019–2024 yy.)[1]

Yil	Elektron darsliklardan foydalanish (%)	Onlayn platformalardan foydalanish (%)	Masofaviy ta’lim (%)
2019	25	15	10
2020	34	22	18
2021	41	30	24
2022	49	38	33
2023	55	47	41
2024	62	54	49

Mazkur jadvaldan ko‘rinib turibdiki, so‘nggi besh yil davomida barcha ko‘rsatkichlar barqaror o‘sib borgan. Elektron darsliklardan foydalanish 25 foizdan 62 foizga, onlayn platformalardan foydalanish 15 foizdan 54 foizga, masofaviy ta’limdan foydalanish esa 10 foizdan 49 foizga ko‘tarilgan. Bu esa raqamli resurslarning ommalashib borayotganini hamda ta’lim jarayonida ularning samaradorligi yildan-yilga ortib borayotganini anglatadi.

Xalqaro tajriba bilan qiyoslaganda, O‘zbekistonning natijalari hali yetarli darajada yuqori emas. Masalan, Finlyandiya va Estoniya kabi davlatlarda elektron resurslardan foydalanish darajasi 95–98 foizni tashkil etadi. Shu bois, mamlakatimizda pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini yanada oshirish, texnik infratuzilmani mustahkamlash va yangi innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish zarur.[2]

[1] https://databrowser.uis.unesco.org/?utm_source=chatgpt.com
[2] https://uzbekistan.un.org/sites/default/files/2022-05/Edu%20Sit%20An_UNICEF%202022_0.pdf?utm_source=chatgpt.com

Umuman olganda, natijalar shuni ko‘rsatadiki, raqamli resurslardan foydalanish ta’limda inklyuzivlikni kuchaytirish, ta’lim sifatini oshirish va “Barchaga ta’lim” tamoyilini amalga oshirishda muhim mexanizm sifatida xizmat qilmoqda.

MUHOKAMA

Natijalar tahlili. Olib borilgan tadqiqot natijalari ta’lim tizimida “Barchaga ta’lim” tamoyilini amaliyotga tatbiq etish jarayoni sezilarli darajada ijobiy natijalar bermoqda. Jadval va grafiklar orqali olingan ko‘rsatkichlar O‘zbekistonda elektron darsliklar, onlayn platformalar va masofaviy ta’lim tizimlaridan foydalanish hajmining yildan-yilga ortib borayotganini tasdiqlaydi. Ayniqsa, 2019–2024 yillar oralig‘ida elektron darsliklardan foydalanish ko‘rsatkichi 25 foizdan 62 foizga, onlayn platformalardan foydalanish 15 foizdan 54 foizga, masofaviy ta’lim tizimidan foydalanish esa 10 foizdan 49 foizga oshgani kuzatilmoqda. Ushbu ko‘rsatkichlar ta’lim sohasida raqamli resurslar jadal ommalashayotganini ko‘rsatadi. Natijalar shuningdek, inklyuzivlik darajasining ham sezilarli o‘sishini tasdiqladi. Nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun maxsus yaratilgan audio kitoblar, subtitrli videodarslar, braille interfeyslari va adaptiv dasturlar ta’lim jarayonida ularga yanada kengroq ishtirok etish imkoniyatini taqdim etmoqda. Bu esa “Barchaga ta’lim” tamoyilining asosiy maqsadlari bilan uyg‘un bo‘lib, ta’limda tenglik va ijtimoiy adolatni ta’minlashning muhim ko‘rsatkichi hisoblanadi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Muhokama va istiqbollarYuqoridagi natijalar va muammolarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, “Barchaga ta’lim” tamoyilini samarali amalga oshirish uchun kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilishi lozim. Avvalo, raqamli tengsizlikni kamaytirish maqsadida texnik infratuzilmani mustahkamlash, barcha ta’lim muassasalarini yuqori tezlikdagi internet bilan ta’minlash va zamonaviy texnik vositalar bilan jihozlash zarur.

Ikkinchidan, pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish ustuvor yo‘nalishlardan biri bo‘lishi kerak. Bu borada muntazam ravishda malaka oshirish dasturlari tashkil etish, xalqaro tajribalarni o‘rganish va ularni mahalliy sharoitga moslashtirish talab etiladi. Ayniqsa, o‘qituvchilarni sun’iy intellekt, big data, AR/VR kabi ilg‘or texnologiyalardan foydalanishga o‘rgatish zarur.

Uchinchidan, yaratilayotgan raqamli resurslarning sifatini oshirish dolzarb vazifadir. Bu jarayonda ilmiy asoslangan pedagogik yondashuvlardan foydalanish, o‘quvchilarning yosh xususiyatlari va ehtiyojlariga mos metodik materiallar ishlab chiqish muhimdir. Shuningdek, davlat va xususiy sektor hamkorligi asosida raqamli resurslar ishlab chiqishni kengaytirish lozim.

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, raqamli resurslardan keng va sifatli foydalanish ta’lim sifatini sezilarli oshirish bilan bir qatorda inklyuziv jamiyat barpo etishning muhim omili bo‘lib xizmat qiladi. Masalan, Finlyandiya, Estoniya va Janubiy Koreya kabi mamlakatlarda raqamli ta’lim siyosati uzluksiz rivojlantirilib, ta’lim jarayonining barcha bosqichlarida innovatsion texnologiyalar keng joriy etilgan. O‘zbekiston ham mazkur yo‘nalishda muhim qadamlar tashlagan bo‘lsa-da, ushbu tajribalarni yanada kengroq o‘rganish va mahalliy sharoitga moslashtirish zarur.

XULOSA

Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, “Barchaga ta’lim” tamoyilini hayotga tatbiq etishda raqamli resurslar yaratish va ularni ta’lim jarayoniga keng joriy etish hal qiluvchi omil sifatida namoyon bo‘lmoqda. Elektron darsliklar, onlayn

platformalar, masofaviy ta’lim tizimlari, mobil ilovalar hamda adaptiv resurslar ta’lim sifatini oshirish, ta’lim qamrovini kengaytirish va inklyuzivlikni ta’minlashda samarali vosita bo‘lib xizmat qilmoqda.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, O‘zbekistonda so‘nggi yillarda raqamli resurslardan foydalanish darajasi barqaror o‘sish tendensiyasiga ega. Bu esa mamlakatimiz ta’lim tizimining zamonaviy talablar asosida modernizatsiya qilinayotganini va “Barchaga ta’lim” tamoyilini amalda qo‘llash uchun mustahkam zamin yaratilayotganini anglatadi. Shu bilan birga, xalqaro tajribalar tahlili raqamli resurslardan foydalanishning yanada yuqori samaraga erishishi uchun kompleks yondashuv va metodik takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

Biroq, mavjud muammolar ham e’tibordan chetda qolmasligi lozim. Xususan, raqamli tengsizlik, pedagoglarning raqamli kompetensiyalari yetarli darajada emasligi hamda ayrim resurslarning sifati pastligi “Barchaga ta’lim” tamoyilini to‘liq amalga oshirishga to‘sqinlik qilmoqda. Shuning uchun texnik infratuzilmani rivojlantirish, pedagoglar malakasini oshirish, ta’lim kontentini xalqaro standartlarga moslashtirish va innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, tadqiqotdan chiqarilgan asosiy xulosa shundan iboratki, raqamli resurslar ta’lim tizimida inklyuzivlikni kuchaytirish, sifatni oshirish va teng imkoniyatlarni ta’minlashning strategik vositasi hisoblanadi. “Barchaga ta’lim” tamoyilini to‘liq amalga oshirish uchun ilmiy asoslangan yondashuvlar, xalqaro tajribalarni mahalliy sharoitga moslashtirish hamda davlat va xususiy sektor hamkorligini kengaytirish zarur.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. UNESCO. (2020). *Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and education – All means all.* Paris: UNESCO Publishing. 458 p. Retrieved from https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373718

2. UNICEF Uzbekistan. (2022). *Education Sector Analysis for Uzbekistan: Building the future through learning.* Tashkent: UNICEF. 210 p. Retrieved from https://uzbekistan.un.org/sites/default/files/2022-05/Edu%20Sit%20An_UNICEF%202022_0.pdf

3. OECD. (2021). *Digital Education Outlook 2021: Pushing the frontiers with Artificial Intelligence, Blockchain and Robots.* Paris: OECD Publishing. 196 p. https://doi.org/10.1787/589b283f-en

4. World Bank. (2020). *Uzbekistan: Modernizing Education and Skills Development.* Washington, DC: The World Bank. 172 p.

5. Anderson, T., & Rivera-Vargas, P. (2020). The digital divide: An overview and a new perspective for education. *International Review of Research in Open and Distributed Learning, 21*(3), 154–172. https://doi.org/10.19173/irrodl.v21i3.4672

6. Selwyn, N. (2016). *Education and Technology: Key Issues and Debates* (2nd ed.). London: Bloomsbury Academic. 288 p. https://doi.org/10.5040/9781474248608

7. Kozma, R. (2011). *Transforming Education: The Power of ICT Policies.* Paris: UNESCO Publishing. 148 p. Retrieved from https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000191409

8. Ergashev, A., & Ismailova, N. (2021). Digital technologies in the education system of Uzbekistan: Current state and development prospects. *Central Asian Journal of Education and Innovation, 2*(4), 67–75. Retrieved from https://cajedu.uz

9. Tashkent State University of Economics. (2023). *Raqamli ta'lim resurslari va inklyuzivlik: ilmiy-uslubiy qo'llanma.* Toshkent: TSUE Press. 95 p.

10. Laurillard, D. (2013). *Teaching as a Design Science: Building Pedagogical Patterns for Learning and Technology.* London: Routledge. 272 p. https://doi.org/10.4324/9780203125083

SUN’IY INTELLEKTNING SHAXSIY MUVAFFAQIYAT VA KASBIY RIVOJLANISHGA TA’SIRI: IMKONIYATLAR VA CHEKLOVLAR

Muallif: Rustamov Zafar Xudaykulovich [1]
Affiliyatsiya: O‘zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti katta o‘qituvchisi [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17355731

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada sun’iy intellektning shaxsiy muvaffaqiyat va kasbiy rivojlanishga ta’siri tahlil qilinadi. Sun’iy intellekt (SI) texnologiyalari inson faoliyatining turli sohalarida, jumladan, ta’lim, mehnat bozori, boshqaruv va shaxsiy rivojlanish jarayonlarida muhim o‘rin egallamoqda. Tadqiqotda SI vositalarining shaxsiy muvaffaqiyatni qo‘llab-quvvatlashdagi imkoniyatlari, jumladan, o‘quv jarayonini shaxsiylashtirish, kasbiy ko‘nikmalarni tezlashtirish va ijodiy salohiyatni rivojlantirishdagi ijobiy jihatlari ko‘rsatib o‘tiladi. Shu bilan birga, avtomatlashtirish natijasida kasb-hunarlarning qisqarishi, insoniy qadriyatlarning ikkinchi planga tushishi, shuningdek, psixologik bosim va ijtimoiy tengsizlik kabi cheklovlar ham ko‘rib chiqiladi. Maqolada xalqaro tajribalar asosida sun’iy intellektning inson muvaffaqiyatiga qo‘shayotgan hissasi va uning kasbiy rivojlanishdagi istiqbollari yoritiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt insonning raqobatbardoshligini oshiruvchi muhim vosita bo‘lishi bilan birga, uni nazoratsiz qo‘llash shaxsiy va ijtimoiy xavf-xatarlarni ham keltirib chiqarishi mumkin.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, muvaffaqiyat, kasbiy rivojlanish, imkoniyatlar, cheklovlar, kasbiy rivojlanish.

KIRISH

XXI asrda sun’iy intellekt (SI) texnologiyalari insoniyat taraqqiyotining eng muhim omillaridan biriga aylandi. Raqamli transformatsiya jarayoni ta’lim, iqtisodiyot, tibbiyot, biznes, ommaviy axborot vositalari va boshqa ko‘plab sohalarda yangi imkoniyatlarni ochmoqda. Ayniqsa, SI shaxsiy muvaffaqiyat va kasbiy rivojlanishga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Zamonaviy mehnat bozorida raqobatning keskinlashuvi, bilim va ko‘nikmalarning tezda eskirishi shaxslarni doimiy ravishda yangiliklarni o‘rganishga, moslashuvchanlik va ijodkorlikni rivojlantirishga majbur qilmoqda.

ASOSIY QISM

Shu jarayonda SI texnologiyalari inson faoliyatining yordamchi quroliga aylanib, ta’limda shaxsiylashtirilgan o‘quv platformalari, kasbiy faoliyatda avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari va ijodiy jarayonlarda generativ algoritmlar orqali yangi yondashuvlarni taklif etmoqda. Biroq, bu jarayon bilan birga qator cheklovlar ham yuzaga kelmoqda. Avtomatlashtirish tufayli ayrim kasblarning yo‘qolishi, insoniy qadriyatlarning texnologik samaradorlik ortida qolib ketishi, shuningdek, psixologik va ijtimoiy muammolar dolzarb masalalardan biri sifatida

namoyon bo‘lmoqda. Shu sababli, ushbu maqolada sun’iy intellektning shaxsiy muvaffaqiyat va kasbiy rivojlanishga ta’siri ikki qirrada – imkoniyatlar va cheklovlar kontekstida tahlil qilinadi. Maqolaning asosiy maqsadi SI texnologiyalarining shaxs va jamiyat hayotiga olib kirayotgan yangiliklarini ilmiy jihatdan tadqiq qilish, ularning amaliy samaralarini baholash va kelajakdagi rivojlanish istiqbollarini aniqlashdan iborat. Bugungi kunda sun’iy intellekt (SI) texnologiyalari nafaqat ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish sohalarida, balki shaxsiy va kasbiy rivojlanish jarayonlarida ham muhim rol o‘ynamoqda. Kasbiy muvaffaqiyatning asosiy omillari — yangi bilimlarni tez o‘zlashtirish, mehnat samaradorligini oshirish va ijodiy salohiyatni rivojlantirish bo‘lsa, AI vositalari ushbu jarayonlarni qo‘llab-quvvatlashda tobora keng qo‘llanilmoqda. Avvalo, ta’lim va qayta tayyorlash (reskilling, upskilling) yo‘nalishlarida AI asosida ishlab chiqilgan onlayn kurslar va shaxsiylashtirilgan o‘quv platformalari (masalan, Coursera, Udemy, Khan Academy) mutaxassislarning kasbiy o‘sishini tezlashtirmoqda. Bu tizimlar foydalanuvchining bilim darajasi va qiziqishlarini tahlil qilib, unga mos o‘quv materiallarini taklif etadi. McKinsey Global Institute (2021) hisobotiga ko‘ra, 2030-yilgacha mehnat bozoridagi 375 milliondan ortiq xodim yangi kasbiy ko‘nikmalarni o‘rganishga majbur bo‘ladi va bunda AI asosidagi ta’lim vositalarining ahamiyati beqiyos bo‘ladi.

Shuningdek, AI ish joyida samaradorlikni shiruvchi vosita sifatida ham keng qo‘llanilmoqda. Masalan, biznesda ma’lumotlarni tahlil qilish, prognoz qilish va qaror qabul qilish jarayonlarida AI algoritmlaridan foydalanish menejer va mutaxassislarning strategik qarorlar qabul qilishiga yordam beradi. Deloitte (2020) tadqiqotida qayd etilishicha, AI vositalaridan foydalangan kompaniyalarda ish unumdorligi o‘rtacha 37% ga oshgan. Sun’iy intellekt asosidagi o‘quv tizimlari kontentni o‘quvchining mavjud ko‘nikmalari va maqsadlariga moslashtirish orqali kasbiy rivojlanishni tezlashtiradi[1]. Kasbiy rivojlanishda yana bir muhim yo‘nalish — AI yordamida shaxsiy brend va kommunikatsiya ko‘nikmalarini rivojlantirishdir. Masalan, til o‘rgatishda (Duolingo), nutqni tahlil qilishda (Grammarly), onlayn suhbat va intervyularni tayyorlashda maxsus AI vositalari mutaxassislarning professional imijini mustahkamlashga yordam bermoqda. Biroq, bu jarayonlarda ayrim xavf va cheklovlar ham mavjud. AI vositalaridan haddan tashqari foydalanish insonning mustaqil fikrlash qobiliyatini susaytirishi, shuningdek, ayrim kasblarda avtomatlashtirish tufayli ish o‘rinlarining qisqarishiga olib kelishi mumkin. Shunga qaramay, xalqaro tajribalar shuni ko‘rsatadiki, AI texnologiyalari kasbiy rivojlanishni tezlashtiruvchi va shaxsning mehnat bozorida raqobatbardoshligini oshiruvchi eng muhim omillardan biriga aylanmoqda. SI texnologiyalari “yordamchi intellekt” sifatida ishlaydi, ular insonning o‘quv va mehnatdagi imkoniyatlarini kengaytirib, mutaxassislarga yangi yo‘nalishlarni samarali o‘zlashtirish imkonini beradi [2].

Sun’iy intellekt (SI) texnologiyalari bugungi kunda nafaqat iqtisodiy va kasbiy faoliyatda, balki insonlarning psixologik holati va ijtimoiy munosabatlarida ham chuqur o‘zgarishlarga sabab bo‘lmoqda. Ularning ijobiy va salbiy ta’siri bir vaqtning o‘zida sezilmoqda. Psixologik ta’sirlar. SI texnologiyalari insonning kundalik hayotini yengillashtirishi, stressni kamaytirishi va o‘zini rivojlantirish uchun qo‘shimcha imkoniyatlar yaratishi mumkin. Masalan, *Duolingo* kabi AI asosidagi ta’lim platformalari til o‘rganishda motivatsiyani oshirsa, *Woebot* kabi AI chatbotlari psixologik qo‘llab-quvvatlash vositasi sifatida qo‘llanmoqda. McKinsey (2022) tadqiqotida qayd etilishicha, AI texnologiyalaridan foydalanayotgan xodimlarning 60 foizi o‘z ishidan ko‘proq qoniqish his qilganini bildirgan. Shu bilan birga, ortiqcha

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

avtomatlashtirish insonni o‘zini “keraksiz” his qilishga olib kelishi mumkin. Bu esa professional o‘zlikni anglash inqirozi va ishsizlik qo‘rquvi bilan bog‘liq psixologik bosimni kuchaytiradi. Kelajak jamiyatlarining muvaffaqiyati nafaqat sun’iy intellekt qanday rivojlanishiga, balki insonlar u bilan birga yashashga psixologik jihatdan qanday moslasha olishiga ham bog‘liq bo‘ladi[3]. Ijtimoiy ta’sirlar. SI vositalari ijtimoiy munosabatlarni yangi bosqichga olib chiqmoqda. Bir tomondan, ular odamlar orasida global aloqalarni kuchaytirib, masofaviy muloqotni samarali qilish imkonini bermoqda. Masalan, ijtimoiy tarmoqlardagi AI algoritmlari foydalanuvchilarning qiziqishlariga mos kontent taklif etadi va ijtimoiy guruhlar o‘rtasida aloqalarni mustahkamlaydi. Shu bilan birga, bu jarayon ma’lumot “pufaklari” (filter bubbles) va ijtimoiy qutblanish kabi salbiy oqibatlarga ham olib kelmoqda. Oxford Internet Institute (2021) hisobotida ta’kidlanishicha, ijtimoiy tarmoqlarda AI algoritmlari orqali tarqatilgan noto‘g‘ri ma’lumotlar jamiyatda ishonchsizlik va nizolarni kuchaytirgan. Sun’iy intellekt odamlarning ijtimoiy bog‘lanishiga ta’sir qiladi: shaxsiylashtirish jamiyatni mustahkamlaydi, biroq algoritmlar psixologik jihatdan odamlarni izolyatsiya qiluvchi “axborot pufaklari”ni ham yaratadi [4].

Shuningdek, SI texnologiyalari ijtimoiy tengsizlikni ham kuchaytirishi mumkin. Zamonaviy AI vositalaridan foydalanish imkoniyati bo‘lmagan hududlarda yashovchilar bilim va kasbiy rivojlanish imkoniyatlaridan chetda qolishadi. Bu esa raqamli tafovutni yanada chuqurlashtiradi. Sun’iy intellekt psixologik jihatdan insonning motivatsiyasi, ishonchi va hissiy barqarorligini oshirishi mumkin bo‘lsa-da, ortiqcha avtomatlashtirish va nazoratning yetishmasligi salbiy oqibatlarni keltirib chiqaradi. Ijtimoiy nuqtayi nazardan esa SI global aloqalarni kuchaytiradi, lekin noto‘g‘ri ma’lumotlar, ijtimoiy qutblanish va raqamli tengsizlik xavfini ham yuzaga keltiradi. Shu bois, SI texnologiyalaridan foydalanishda nafaqat texnik, balki psixologik va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash ham ustuvor vazifa bo‘lib qolmoqda.Sun’iy intellekt (SI) texnologiyalari insoniyat hayotini tubdan o‘zgartirayotgan bo‘lsa-da, ularni keng ko‘lamda qo‘llash qator cheklovlar va xavflarni yuzaga keltirmoqda. Ushbu masala nafaqat texnik, balki psixologik, ijtimoiy va axloqiy jihatdan ham chuqur tahlil qilinishi zarur. Texnik cheklovlar. Hozirgi AI tizimlari ko‘pincha “sun’iy tor intellekt” (narrow AI) darajasida ishlaydi. Ya’ni, ular faqat aniq vazifani bajarishga qodir bo‘lib, inson tafakkurining keng qamrovli ijodkorligi va moslashuvchanligini to‘liq takrorlay olmaydi. Masalan, *self-driving* avtomobillar algoritmlari oddiy sharoitda yaxshi ishlasa-da, favqulodda holatlarda noto‘g‘ri qaror qabul qilishi mumkin. Bu esa inson xavfsizligi uchun tahdid tug‘diradi.

Sun’iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishiga qaramay, ular hali ham inson tafakkurini to‘liq takrorlay olmaydi va qator texnik cheklovlarga ega. Bu cheklovlar SI tizimlarining samaradorligi, ishonchliligi va xavfsizligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Tor intellekt (Narrow AI) chegaralari. Bugungi kunda mavjud AI tizimlari faqat bitta aniq vazifa doirasida samarali ishlaydi. Masalan, *Google Translate* til tarjimasida yuqori natijalarga erishadi, biroq u inson kabi matnning madaniy konteksti yoki ma’no nozikliklarini to‘liq anglay olmaydi. Shuningdek, *IBM Watson* tibbiy diagnostikada qo‘llansa ham, barcha klinik vaziyatlarni universal tarzda hal qilish qobiliyatiga ega emas. Ma’lumotlarga qaramlik. SI tizimlari katta hajmdagi ma’lumotlar asosida o‘qitiladi. Agar o‘quv ma’lumotlari yetarli bo‘lmasa yoki tarafkashlikka ega bo‘lsa, algoritmlar noto‘g‘ri natijalar beradi. Masalan, yuzni tanish dasturlarida oq tanli erkaklarning yuzlari yuqori aniqlikda tanilsa, qora tanli ayollar yuzlarini aniqlashda xatolik darajasi yuqoriroq bo‘lgani kuzatilgan (*Buolamwini &*

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Gebru, 2018). Kontekstni tushunishdagi cheklov. AI algoritmlari raqamlar va naqshlarni tahlil qilishda kuchli, ammo inson tafakkuriga xos kontekstni tushunishda ojiz. Masalan, chatbotlar oddiy savollarga javob bera olsa-da, murakkab falsafiy savollar yoki hazilni anglashda ko‘pincha xatolarga yo‘l qo‘yadi.

Izohlanish muammosi (Black-box problem). Ko‘plab AI modellar, xususan chuqur o‘rganish (deep learning) asosida ishlaydigan tizimlar, qaror qabul qilish jarayonini izohlab bera olmaydi. Natijada, tizimning qanday qarorga kelgani tushunarsiz bo‘lib qoladi. Bu tibbiyot, huquq yoki moliya kabi yuqori mas’uliyatli sohalarda katta xavf tug‘diradi. Moslashuvchanlikning pastligi. AI algoritmlari yangi vaziyatlarga inson kabi tez moslasha olmaydi. Masalan, *Tesla Autopilot* avtopilot tizimi ma’lum sharoitlarda yaxshi ishlaydi, biroq yo‘l sharoiti keskin o‘zgarganda yoki noodatiy vaziyatlarda noto‘g‘ri qaror chiqarishi mumkin. Resurs talabchanligi.AI tizimlarini yaratish va ishlatish juda katta hisoblash quvvatlari, energiya sarfi va infratuzilmani talab qiladi. Masalan, *OpenAI GPT-3* kabi yirik modelni o‘qitish uchun minglab GPU’lar va millionlab dollar qiymatidagi hisoblash resurslari ishlatilgan. Bu esa texnologiyani global miqyosda teng taqsimlashni qiyinlashtiradi.

Ijtimoiy xavflar. SI texnologiyalarining keng qo‘llanishi mehnat bozorida o‘zgarishlarga olib kelmoqda. McKinsey Global Institute (2021) ma’lumotlariga ko‘ra, 2030-yilgacha dunyo bo‘yicha 400 milliondan ortiq ishchi avtomatlashtirish natijasida kasbini o‘zgartirishga majbur bo‘lishi mumkin. Bu esa ijtimoiy tengsizlik va ishsizlikning kuchayishiga sabab bo‘ladi. Sun’iy intellekt (SI) texnologiyalari keng qo‘llanilishi bilan birga, jamiyatda bir qator ijtimoiy xavflarni ham yuzaga keltirmoqda. Bu xavflar mehnat bozori, ijtimoiy tenglik, axborot makoni va insonlar o‘rtasidagi munosabatlarga bevosita ta’sir qiladi.Mehnat bozoridagi o‘zgarishlar. Avtomatlashtirish natijasida ko‘plab an’anaviy kasblar yo‘qolib bormoqda. McKinsey Global Institute (2021) hisobotida qayd etilishicha, 2030-yilgacha 400 milliondan ortiq ishchi avtomatlashtirish tufayli kasbini o‘zgartirishga majbur bo‘ladi. Bu esa ishsizlik, kasbiy inqiroz va ijtimoiy tengsizlikning kuchayishiga olib kelishi mumkin. Ayniqsa, past malakali ishchilarning raqobatbardoshligi keskin pasayadi.

Raqamli tafovutning chuqurlashuvi. SI texnologiyalaridan samarali foydalanish imkoniyatlari mamlakatlar va ijtimoiy qatlamlar o‘rtasida teng taqsimlanmagan. Rivojlangan mamlakatlarda SI infratuzilmasi keng joriy etilayotgan bo‘lsa, rivojlanayotgan davlatlarda bu imkoniyatlar cheklangan. Natijada raqamli tafovut yanada kuchayib, ijtimoiy adolatsizlikning yangi shakllari yuzaga kelmoqda.

Noto‘g‘ri ma’lumotlar va ijtimoiy qutblanish. SI asosidagi ijtimoiy tarmoqlar algoritmlari foydalanuvchilarning e’tiborini jalb qilish uchun ko‘pincha sensatsion yoki polarizatsion kontentni ko‘proq targ‘ib qiladi. Oxford Internet Institute (2021) tadqiqotida ko‘rsatilishicha, algoritmik targ‘ibot noto‘g‘ri ma’lumotlarning tez tarqalishiga sabab bo‘lmoqda. Bu esa jamiyatda ishonchsizlik, siyosiy qutblanish va hatto ijtimoiy nizolarning kuchayishiga olib kelmoqda.

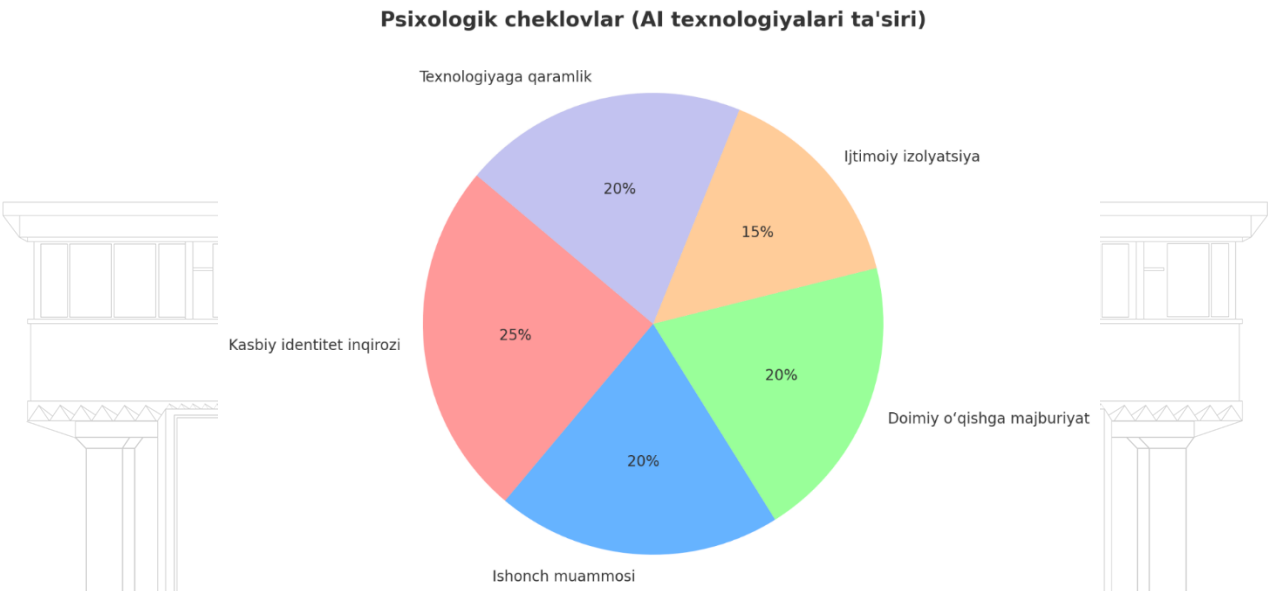
Maxfiylik va shaxsiy hayotga xavf. Yuzni tanish, ovoz yozuvlarini tahlil qilish va boshqa kuzatuvchi texnologiyalar ijtimoiy nazorat mexanizmlarini kuchaytiradi. Ba’zi davlatlarda SI texnologiyalari keng ko‘lamda aholiga nazorat o‘rnatish vositasi sifatida qo‘llanmoqda. Bu esa inson huquqlari va shaxsiy erkinliklarga putur yetkazishi mumkin.

Ijtimoiy ishonchning kamayishi. SI vositalari jamiyatdagi ishonch tizimlariga ham ta’sir qilmoqda. Avtomatlashtirilgan qarorlar jarayonida insoniy nazoratning yetarli bo‘lmasligi aholining davlat va tashkilotlarga bo‘lgan ishonchini susaytiradi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Masalan, sud tizimida yoki kadrlarni yollash jarayonida SI asosida qabul qilingan qarorlarning shaffof emasligi keng noroziliklarga sabab bo‘lgan.

Psixologik cheklovlar. Avtomatlashtirishning kengayishi insonning o‘zini “keraksiz” his qilishiga olib keladi. Mutaxassislarning fikricha, bu professional identitet inqirozi, stress va motivatsiyaning pasayishi kabi muammolarni yuzaga keltiradi. Sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarining rivojlanishi inson faoliyati va ongiga turli psixologik ta’sirlarni ko‘rsatmoqda. Bir tomondan, ular ish samaradorligini oshirish va kundalik hayotni yengillashtirsa, boshqa tomondan, psixologik bosim va yangi turdagi stress manbalarini yuzaga keltiradi.

1-rasm. Psixologik cheklovlar (AI texnologiyalari ta’siri)

Kasbiy identitet inqirozi. Avtomatlashtirish va SI texnologiyalarining keng qo‘llanilishi natijasida ko‘plab mutaxassislar o‘z kasbiy identitetini yo‘qotish xavfi bilan to‘qnash kelmoqda. Odamlar o‘z mehnati mashinalar tomonidan almashtirilishi mumkinligini anglaganida, bu ularning o‘zini qadrlash darajasi va professional motivatsiyasini pasaytiradi.

Ishonch muammosi. Insonlar ko‘pincha SI tizimlari qabul qiladigan qarorlarni to‘liq tushunmaydi. Bu “qora quti” (black box) muammosi sifatida tanilgan bo‘lib, inson va texnologiya o‘rtasidagi ishonchni kamaytiradi. Qarorlar jarayonining izohlanmasligi odamlarning ruhiy noaniqlik va xavotirini oshiradi. Sun’iy intellekt doimiy moslashuvni talab qilib, ko‘pincha stress va kognitiv ortiqcha yuklamaga sabab bo‘lib, psixologik bosimni kuchaytiradi [5].

Psixologik moslashuv zaruriyati. Yangi texnologiyalarni tez sur’atlarda o‘zlashtirish talab etilishi ham inson ongiga bosim qiladi. Xodimlar doimiy ravishda o‘z ko‘nikmalarini yangilash majburiyatida qoladi, bu esa kognitiv charchoq, tashvish va stressni kuchaytiradi. Deloitte (2020) tadqiqotiga ko‘ra, AI asosidagi avtomatlashtirish joriy etilgan kompaniyalarda xodimlarning 47 foizi “doimiy o‘qishga majbur bo‘lish”ni psixologik bosim sifatida baholagan.

Ijtimoiy izolyatsiya. AI texnologiyalariga haddan tashqari tayanish odamlar o‘rtasidagi jonli muloqotni kamaytirishi mumkin. Masalan, AI chatbotlari mijozlarga

xizmat ko‘rsatishda qulaylik yaratadi, lekin insoniy aloqaning yo‘qolishi ijtimoiy izolyatsiyani kuchaytirib, yolg‘izlik hissini oshiradi.

Sun’iy motivatsiya va noto‘g‘ri qarorlar. Ba’zi hollarda SI texnologiyalari insonlarning qaror qabul qilish jarayoniga psixologik jihatdan ta’sir qiladi. Masalan, ijtimoiy tarmoqlar algoritmlari foydalanuvchilarni ko‘proq vaqt sarflashga undaydi. Bu esa motivatsiyaning tabiiy shaklini buzib, insonni “texnologiyaga qaram” qilib qo‘yishi mumkin. AI integratsiyasi psixologik tayyorgarlikni talab qiladi; bu bo‘lmaganda, insonlar texnologiyani rad etishi yoki noto‘g‘ri qo‘llashi mumkin [6].

Etik xavflar. SI tizimlari algoritmik qarorlarga asoslanadi, biroq bu qarorlar ko‘pincha insoniy qadriyatlarni hisobga olmaydi. Masalan, yuzni aniqlash texnologiyalarida irqiy yoki gender tarafkashliklar mavjudligi ko‘plab hollarda aniqlangan. AI Now Institute (2020) hisobotida qayd etilishicha, noto‘g‘ri sozlangan algoritmlar ayrim guruhlarning huquqlarini cheklash xavfini tug‘diradi. Sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarining jadal rivojlanishi insoniyat oldiga nafaqat texnik, balki axloqiy va huquqiy masalalarni ham qo‘ymoqda. SI asosida qabul qilinadigan qarorlar ko‘plab sohalarda inson taqdiriga bevosita ta’sir qilgani uchun etik xavflar dolzarb masalaga aylangan. Sun’iy intellekt ijtimoiy ishonchga ta’sir qiladi: u samaradorlikni oshirishi mumkin, biroq axloqiy yo‘l-yo‘riqsiz joriy etilsa, insoniy qadriyatlar va munosabatlarni izdan chiqarishi xavfi mavjud [7].

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Algoritmik tarafkashlik. SI tizimlari ko‘pincha mavjud ma’lumotlar asosida o‘rgatiladi. Agar o‘quv ma’lumotlari tarafkash bo‘lsa, algoritmlar ham diskriminatsion natijalar chiqarishi mumkin. Masalan, yuzni aniqlash dasturlarida oq tanli erkaklar yuqori aniqlikda tanilgan bo‘lsa, qora tanli ayollarda xatolik darajasi ancha yuqori bo‘lgani isbotlangan (*Buolamwini & Gebru, 2018*). Bu esa irqiy va gender tengsizlikni yanada kuchaytiradi.

Shaffoflikning yetishmasligi. Ko‘plab chuqur o‘rganishga asoslangan tizimlar “qora quti” (black box) bo‘lib qolmoqda. Ularning qaror qabul qilish jarayonini izohlash qiyin, bu esa tibbiyot, huquq yoki moliya kabi sohalarda axloqiy muammolarni yuzaga keltiradi. Masalan, sud tizimida SI asosida chiqarilgan hukmlar shaffof bo‘lmasa, adolat tamoyillari buzilishi mumkin. Mas’uliyat muammosi. SI vositalari noto‘g‘ri qaror qabul qilgan taqdirda, javobgarlik kim zimmasida bo‘lishi aniq emas. Masalan, avtonom avtomobil yo‘l-transport hodisasiga sabab bo‘lsa, javobgarlik ishlab chiqaruvchiga, dasturchiga yoki foydalanuvchiga yuklatilishi borasida huquqiy va etik bahslar mavjud.

Maxfiylik va kuzatuv. SI texnologiyalari shaxsiy ma’lumotlarni yig‘ish, qayta ishlash va tahlil qilish imkonini beradi. Bu jarayonda maxfiylikning buzilishi ehtimoli katta. Xitoyda keng joriy etilgan yuzni tanish tizimlari aholining kundalik hayotini to‘liq nazorat qilishga imkon bergani axloqiy va inson huquqlari bo‘yicha jiddiy savollarni keltirib chiqargan. Insoniy qadriyatlarning susayishi. Avtomatlashtirish jarayonida samaradorlik ustuvor maqsad sifatida ko‘riladi, biroq insoniy qadriyatlar – rahm-shafqat, empatiya va axloqiy mulohazalar ikkinchi darajaga tushib qolishi mumkin. Tibbiy chatbotlar bemorga tashxis qo‘yishda tezkorlikni ta’minlasa-da, ular inson shifokorining hissiy qo‘llab-quvvatlash qobiliyatini bera olmaydi. Etik xavflar shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt texnologiyalari nafaqat samaradorlik, balki axloqiy muvozanatni ham talab qiladi. SI joriy etilishi jarayonida shaffoflik, javobgarlik, maxfiylik va insoniy qadriyatlarni himoya qilish ustuvor vazifa bo‘lib qolishi zarur. Aks holda, texnologik taraqqiyot inson huquqlari va ijtimoiy adolat uchun xavf tug‘dirishi mumkin. Sun’iy intellektning asosiy axloqiy xavfi uning noto‘g‘ri qo‘llanishidadir: agar

algoritmlar adolat va javobgarlik tamoyillariga asoslanmagan bo‘lsa, ular tarafkashlik, manipulyatsiya yoki zulm vositasiga aylanishi mumkin [8]. Xavfsizlik muammolari. SI vositalari kiberxavfsizlikka ham tahdid tug‘dirishi mumkin. Avtomatlashtirilgan tizimlar xakerlik hujumlariga uchrasa, bu nafaqat alohida tashkilotlarga, balki butun davlat xavfsizligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Sun’iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi bilan birga, ularning cheklovlari va xavflarini ham inobatga olish zarur. Texnik samaradorlik ortidan insoniy qadriyatlar va ijtimoiy barqarorlik chetda qolmasligi kerak. Shu bois, SI’ni qo‘llash jarayonida texnologik yangiliklar bilan bir qatorda huquqiy, axloqiy va ijtimoiy nazorat mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb vazifadir.

XULOSA

Sun’iy intellekt texnologiyalari zamonaviy shaxsiy muvaffaqiyat va kasbiy rivojlanish jarayonlarida hal qiluvchi omillardan biriga aylanmoqda. Ular ta’limni shaxsiylashtirish, kasbiy ko‘nikmalarni tezlashtirish, ijodiy faoliyatni qo‘llab-quvvatlash va mehnat samaradorligini oshirishda keng imkoniyatlar yaratmoqda. Biroq, bu jarayon bilan birga psixologik, ijtimoiy va axloqiy cheklovlar ham yuzaga kelmoqda. Avtomatlashtirish natijasida kasblarning qisqarishi, insoniy qadriyatlarning ikkinchi planga tushib qolishi, algoritmik tarafkashlik va nazoratning yetishmasligi kabi xavflar sun’iy intellektning joriy etilishida muhim muammolar sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shunday ekan, kelajakda sun’iy intellektni inson faoliyatiga integratsiya qilishda texnik samaradorlik bilan bir qatorda etik me’yorlar, shaxsiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash ustuvor vazifa bo‘lib qoladi. Sun’iy intellekt inson salohiyatini to‘ldiruvchi va kengaytiruvchi vosita sifatida qo‘llanilgandagina shaxsiy muvaffaqiyat va kasbiy rivojlanish uchun ijobiy natijalar berishi mumkin.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Russell, S., & Norvig, P. *Artificial Intelligence: A Modern Approach*. 4th ed. Upper Saddle River, NJ: Pearson, 2020. – p. 1027.

2. Nilsson, N. J. *The Quest for Artificial Intelligence: A History of Ideas and Achievements*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. – p. 415.
3. Tegmark, M. *Life 3.0: Being Human in the Age of Artificial Intelligence*. New York: Alfred A. Knopf, 2017. – p. 247.

3. Kaplan, A., & Haenlein, M. *Siri, Siri, in My Hand: Who’s the Fairest in the Land?* Business Horizons, Vol. 62(1). Amsterdam: Elsevier, 2019. – pp. 22–23.

4. Floridi, L., & Cowls, J. *The Ethics of Artificial Intelligence: Principles, Challenges, and Opportunities*. Cham: Springer, 2020. – p. 147.

5. Nilsson, N. J. *The Quest for Artificial Intelligence: A History of Ideas and Achievements*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. – p. 417.

6. Floridi, L., & Cowls, J. The Ethics of Artificial Intelligence: Principles, Challenges, and Opportunities. Cham: Springer, 2020. – p. 148.

7. Tegmark, M. Life 3.0: Being Human in the Age of Artificial Intelligence. New York: Alfred A. Knopf, 2017. – p. 249.

SUN'IY INTELLEKT TIZIMLARIDA ALGORITMIK TAFSIVNING FOYDALANUVCHI ONGIGA TA'SIRI: KOGNITIV TARAFKASHLIK VA AXBOROT FILTRI FENOMENI

Muallif: Shodiboyev Shohruh Shuhrat o‘g‘li [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti o‘qituvchisi [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17355800

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada algoritmik tavsiyalar va kognitiv tarafkashlik o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik tahlil qilinadi. Sun'iy intellekt asosidagi algoritmik tizimlar foydalanuvchilarga axborotni ularning qiziqishlari va ilgari qabul qilingan qarashlariga mos holda taqdim etadi. Bu jarayon qulaylik yaratish bilan birga, inson tafakkurida tasdiqlovchi tarafkashlik (confirmation bias), birinchi axborotga yopishish (anchoring effect) va ramka effekti (framing effect) kabi kognitiv og‘ishlarni kuchaytiradi. Tadqiqot Nordik universitetining 1–3 kurs talabalari o‘rtasida o‘tkazilib, 100 nafar respondent ishtirok etdi. Eksperimental usulda turli algoritmik axborot oqimlari bilan tanishtirilgan uch guruh talabalarning qaror qabul qilishdagi tafovutlari o‘rganildi. Cognitive Reflection Test (CRT), Framing Bias Scale va Media Literacy Scale metodikalari yordamida o‘lchovlar amalga oshirildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, algoritmik filtrlash talabalarda tanlov erkinligini kamaytirib, mavjud e'tiqodlarni mustahkamlovchi kognitiv og‘ishlarni kuchaytiradi. Shuningdek, media savodxonlik darajasi yuqori bo‘lgan talabalar algoritmik tarafkashlik ta'siriga kamroq berilishi aniqlangan. Maqola algoritmik tizimlarning psixologik oqibatlarini tahlil qilib, kognitiv og‘ishlarni kamaytirish bo‘yicha tavsiyalarni ilgari suradi.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt tizimlari, algoritmik tafsiv, kognitiv tarafkashlik, axborot filtri, axborot pufagi, foydalanuvchi ongi, media algoritmlari, raqamli muhit, e’tibor iqtisodiyoti, psixologik ta’sir.

KIRISH

So‘nggi yillarda internet va ijtimoiy tarmoqlardagi axborot oqimi sezilarli darajada algoritmlarga tayanmoqda. Foydalanuvchi qiziqishlari va xatti-harakatlariga moslashtirilgan algoritmik filtrlar (tafsiv) axborotni shaxsiylashtirib taqdim etadi. Natijada har birimiz axborot pufagi (filter bubble) deb ataladigan holatga tushib qolish xavfi mavjud. Ya'ni, izohlaylik: shaxsiy qidiruv tarixi va xatti-harakatlarimiz asosida tuzilgan algoritmlar bizga bir xil e'tiqod va qarashga mos keluvchi ma'lumotlarni ko‘proq ko‘rsatib, qarama-qarshi yoki turlicha qarashlarni yashirishi mumkin. Eli Pariser (2011) bu holatni keltirib chiqargan va “axborot pufagi” atamasini ilgari surgan; u fikricha, algoritmik filtrlar bir tomonlama moslashtirishga olib kelib, odamlarni intellektual jihatdan izolyatsiya qiladi va ijtimoiy bo‘linishga sabab bo‘lishi mumkin [1, 23b]. Shunday qilib, foydalanuvchining dunyoni qabul qilish doirasi torayadi – ko‘proq tanish va qulay kontent ko‘rib, boshqacha fikrlar qoplangan bo‘ladi.

Bu jarayon shunchaki texnologik yangilikdan tashqari, inson psixologiyasiga ham ta'sir qiladi. Algoritmik tavsiyalar mavjud ilgari e'tiqodlarimizni mustahkamlab, kognitiv tarafkashliklarni kuchaytirishi mumkin. Kognitiv tarafkashlik (ya'ni oldindan mavjud qarashni tasdiqlovchi ma'lumotlarni afzal koʻrish) ongsiz ravishda yuzaga kelib, inson qarorlarini toraytiradi. Tadqiqotlar shuni koʻrsatmoqdaki, onlayn muhitda tasdiqlovchi tarafkashlik (confirmation bias) kuchli ifoda topadi: odamlar oʻz oldidagi qarashlarga mos keluvchi ma'lumotlarni koʻproq qabul qiladi va qarama-qarshi fikrlarni mensimaslikka moyil boʻladi. Bunday tarafkashlik onlayn platformalarda emotsional va qoʻzgʻaluvchi kontent bilan birga algoritm tomonidan ham oshib boradi: algoritmik personalizatsiya odamlarni oʻzlariga oʻxshash fikrlar bilan «echo chamber» va axborot pufagiga mahkam oʻrab qoʻyadi [2].

ASOSIY QISM

Algoritmik tafsiv ijtimoiy media va qidiruv tizimlarida insonlarning harakatlariga binoan axborotni tanlash va saralash tizimidir. Masalan, Google yoki YouTube algoritmlari foydalanuvchi qiziqishlarini aniqlab, unga mos keluvchi ma'lumotlarni birinchi oʻringa qoʻyadi. Bu jarayon foydalanuvchi uchun qulay boʻlsada, negizida «ma'lumot pufagi» paydo boʻlishiga olib kelishi mumkin. Pariser fikriga koʻra, foydalanuvchining shaxsiy xulq-atvori va tarixini oʻrganib, algoritmlar shaxsiylashtirilgan kontentni taklif qiladi va bu jarayon uni boshqacha axborotlardan uzib qoʻyadi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Bundan tashqari, zamonaviy tadqiqotlar «informatsion kokonglar (information cocoons)» atamasini ham qoʻllaydi. Masalan, bir tadqiqotda ta'kidlanishicha, algoritmik filtrlash orqali axborotga kirish kengayib borayotgan boʻlsada, foydalanuvchilar shu bilan birga oʻzlarini nazariy jihatdan erkin his etmay, aslida “informatsion kokong” ichida qolish xavfi mavjudligi aytiladi. Ya'ni, axborotni algoritmlar orqali filtrlash odamlarning dunyoqarashini kengaytirmoqchi ekan, amalda ularni bitta ma'lumot oqimiga qamash va yangicha qarashlardan ajratish xavfi bor. Natijada, algoritm tizimining “neytral” ekanligi biz oʻylagandek boʻlmasligi, balki axborot ierarxiyasini shakllantirishga xizmat qilishi ehtimoli yuqori.

Kognitiv tarafkashliklar – inson ongiga xos boʻlgan, qarorlarimizni va tanlovlarimizni toraytiruvchi sistematik xatoliklar yoki moyilliklardir. Ushbu maqolada ayniqsa quyidagi uch main tarafkashlikka e'tibor qaratamiz:

- Tasdiqlovchi tarafkashlik (Confirmation Bias): odamlar oʻzining mavjud e'tiqodlarini tasdiqlovchi ma'lumotlarni izlash va ularga ishonishga moyil boʻlib, qarama-qarshi ma'lumotni mensimaslik tendensiyasini anglatadi.[3] Ya'ni, ilgari qabul qilingan fikrlarni tasdiqlovchi yangi dalillar topishga harakat qiladi va oʻz fikriga zid boʻlgan ma'lumotni idrok etishda xato qiladi.
- Birinchi koʻrgan natijaga yopishish (Anchoring Effect): qaror qabul qilishda yoki baho berishda ilk koʻrsatilgan raqam yoki ma'lumot (anchor) ta'siri ostida qolish holatidir. Masalan, narx boʻyicha muzokaralarda dastlab aniq yoki yuqori raqam berilsa, keyingi baholar bunga nisbatan qabul qilinadi. Ushbu effekt shamollikki, inson miyasida dastlab tushgan informatsiya me'yor sifatida qabul qilinadi va keyingi qarorlar shunga boʻysunadi.
- Ramka effekti (Framing Effect): tanlov variantlari va qarorlar taqdim etilish usuliga koʻra odamlar turlicha qaror qabul qilishidir. Masalan, ikki xil holatda ham natijasi bir xil boʻlgan vaziyatlardan biri «yaxshi tomonlar» bilan, ikkinchisi «yomon tomonlar» bilan taqdim etilganida, odamlarning qarori farqlanishi

mumkin. Shunday qilib, bir xil axborot ijobiy yoki salbiy tusda berilganda, odamlarning unga munosabatida farqlik yuz beradi [4].

Yuqoridagi tarafkashliklar ongli va ongsiz ravishda har qanday ma'lumot qabul qilish jarayonida namoyon bo'lishi mumkin. Ularning majmuaviy ta'siri esa, ayniqsa onlayn-muhitda, algoritmik tavsiyalar bilan birlashganda yanada kuchayadi. Tadqiqotlar ko'rsatadiki, algoritmlar odamlarning allaqachon mavjud bo'lgan tarafkashliklarini mustahkamlash yo'lida ishlaydi. Misol uchun, odamlar ilgari e'tiqod qilishgan ma'lumot turidan chetga chiqmaydi va xuddi shu turdagi yangi kontentni ko'proq qabul qiladi. Onlayn muhitda esa bu tendensiya kuchayadi: chunki algoritmlar foydalanuvchining qiziqishini uyg'otadigan kontentni berishga intiladi, ko'pincha bu esa mavjud tarafkashlikni mustahkamlaydi. Natijada, odamlar turli qarashlardagi axborotlarni kamroq ko'rib, o'ziga o'xshash fikrlarga ega bo'lgan doira ichida qolish ehtimoli oshadi.

Ushbu maqolaning tadqiqot qismida Nordik universiteti talabalari orasida o'tkazilgan nazariy va eksperimental ishlar tasvirlanadi. 1-, 2- va 3-kursdagi jami 100 nafar talaba sinovdan o'tkazildi. Eksperimental usulda ikki yoki uchta guruh tashkil qilinadi: [6]

- 1-guruh: neytral axborot oqimiga ega bo'ladi (algoritmlar tomonidan filtrlashsiz, turli manbalardan kelgan aralash kontent).
- 2-guruh: algoritmik tarzda saralangan axborotni oladi (masalan, faqat ma'lum siyosiy yo'nalishdagi yoki biror ijtimoiy mavzu bilan bog'liq kontent).

So'ngra har bir guruhning ishtirokchilari ularga ko'rsatilgan axborotni qabul qilish va baholashga oid bir xil savollarga javob beradi. Bu jarayonda talabalarning kognitiv og'ish darajasi o'lchanadi. Xususan, eksperiment davomida quyidagi kognitiv tarafkashlikka oid o'lchovlar qo'llanadi:

- Confirmation bias: talabalarning o'z e'tiqodlarini tasdiqlovchi ma'lumotlarni tanlash tendentsiyasi.
- Anchoring effect: talabalarning birinchi taqdim etilgan ma'lumot (anchor) ta'sirida qolish darajasi.
- Framing effect: axborot taqdim etilish uslubiga ko'ra qarorlarining o'zgarishi darajasi.

Bu o'lchovlar yordamida guruhlar orasidagi farqlar statistik tahlil qilinadi. Ma'lumotlar tahlili natijasida algoritm yordamida saralangan guruh bilan neytral oqim olgan guruhning javoblari o'rtasida qanday farqlar borligi aniqlanadi.

Ishtirokchilarning ongli va ongsiz tarafkashlik darajasini baholash uchun psixologik metodikalar qo'llanadi. Xususan:

- Cognitive Reflection Test (CRT): bu metodika talabaning intuitiv javob berish o'rniga savolni mulohaza qilib yechish qobiliyatini o'lchaydiaeaweb.org. CRT-da ishtirokchiga oddiy uchta savol beriladi, ular uchida birinchi qarashda «to'g'ri tuyulgan» javob noto'g'ri bo'lib, to'g'ri yechim mantiqiy tahlil talab etadi. Natijada, bu test talabalar orasida intuitiv fikrlash bilan analitik fikrlash darajasini farqlashga yordam beradi.
- Framing Bias Scale (Stanovich, 2018): ma'lumot taqdimoti shakli odamning qarorlariga qanday ta'sir qilishini baholashga mo'ljallangan. Turli kontekstlarda bir xil axborotning prezentatsiya talqiniga qarab, odamlar qarorining o'zgarishini o'lchash uchun ishlatiladi.
- Media Literacy Scale: axborot manbalariga tanqidiy munosabat darajasini o'lchaydi. Ushbu test yordamida talaba algorithmik filtrlarga qanchalik

tanqidiy yondashishini bilish maqsad qilib qoʻyiladi. Media savodxonligi baland shaxs algoritm tavsiyalaridan kelib chiqadigan noxolisliklarga kamroq duch keladi deb hisoblanadi.

Ushbu metodikalarning kombinatsiyasi yordamida talabalarning turli tarafkashlik darajalari aniqlanadi. Masalan, CRT talabaning dastlabki intuitiv xulosalar bilan solishtirganda haqiqiy fikr yuritishini oʻlchaydi, Framing Bias Scale esa ramka effekti natijasida qarorlar qanday oʻzgarganini koʻrsatadi [6].

Kontent tahlili (Content Analysis)

Eksperiment doirasida an'anaviy usullarga qoʻshimcha tarzda kontent tahlili ham oʻtkaziladi. Buning uchun Google yoki YouTube qidiruvlaridan foydalaniladi. Masalan, “vaccines”, “religion”, “climate change” kabi turli soʻzlar boʻyicha qidiruvlar amalga oshiriladi va chiqgan natijalar algoritmik tartibda tahlil qilinadi. Har bir topilgan natijaning:

- Manbasi: (axborot qayerdan olingan – yangilik sayti, blog, ijtimoiy tarmoq va hokazo);
- Reklama holati: natija organikmi yoki reklama orqali efirga uzatilganmi;
- Siyosiy yoʻnalishi: agar mavjud boʻlsa, saylovlar, qarashlar, tarafkashlik kuzatiladimi;
- Emotsional (hissiy) tovushi: kontentning ijobiy, salbiy yoki neytral ohangda yozilganligi.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

har biri kodlanib chiqiladi. Ushbu ma'lumotlar asosida algoritmning kontentni qanday “ramka”da (taqdim etish shaklida) ajratishi va taqdim etishi baholanadi. Ya'ni, turli ramkalarda berilgan xuddi shu mavzudagi ma'lumotlar qaysi titullar bilan chiqadi va foydalanuvchining qarashlari qanday shakllanishiga olib kelishi oʻrganiladi.

Kuzatuv (Observation) va intervyu

Talabalar internetda axborot qidirish jarayonida kuzatiladi. Buning uchun tabiiy muhitda (masalan, laboratoriyada yoki uy sharoitida) foydalanuvchilar biror mavzu boʻyicha ma'lumot qidirayotganda ularning xatti-harakatlari qayd qilinadi. Qidiruvda qidiruv tizimiga kiritilgan soʻzlar, bosilgan havolalar, saralangan natijalar bilan qanday ishlagani oʻrganiladi.

Soʻng, har bir ishtirokchi bilan qisqa intervyu oʻtkaziladi. Masalan: “Nega aynan shu manbaga ishonchingiz komil?” yoki “Boshqa manbalarni koʻrib chiqdingizmi?” kabi savollar beriladi. Bu bosqichda ishtirokchilar oʻz qarorlarini asoslab, nima uchun ma'lum bir kontentga ishonishni tanlagani, boshqa alternativalarni koʻrib chiqmagani haqida tushuntirish beradi. Bu metod yordamida qatnashchilarning ongli va ongsiz qaror qabul qilish jarayoni, kognitiv tarafkashliklar real va tabiiy holatda qanday namoyon boʻlishi aniqlanadi [5].

Ma'lumotlarni tahlil qilish

Olingan eksperiment va soʻrovnoma ma'lumotlari statistik usullar bilan tahlil qilinadi. Analiz uchun SPSS yoki R dasturlaridan foydalanish rejalashtirilgan. Guruhlar oʻrtasidagi farqni aniqlash uchun t-test, ANOVA yoki Chi-kvadrat testlari qoʻllanadi. Shuningdek, algoritmik ta'sir bilan har bir oʻlchangan kognitiv tarafkashlik darajasi oʻrtasidagi bogʻliqlikni aniqlash maqsadida korelatsiya va regressiya tahlili ham oʻtkaziladi.

Matnli javoblardagi fikrlarni chuqur semantic tahlil qilish uchun NVivo yoki ATLAS.ti kabi dasturlar qoʻllanadi. Ular yordamida qatnashchilarning javoblaridagi asosiy mavzular, axborot ramkalari, emotsional tono aniqlanadi va kodlanadi. Bu usul

talabalarning nafaqat rasmiy javoblari, balki intervyudagi so‘zlari va kutilmagan tafakkuri asosida xulosa chiqarishga yordam beradi [5].

Kutilyotgan natijalar

O‘rganish natijalari shuni ko‘rsatadiki, algoritmik tavsiyalar va ijtimoiy tarmoqlarning personalizatsiyasi confirmation bias kabi tarafkashliklarni kuchaytirishi kutilmoqda. Ya'ni, talabalarga algoritmlar tomonidan moslashtirilgan kontent taqdim etilganda ular o‘zining asl e'tiqodlarini tasdiqlovchi ma'lumotlarga yanada yopishishi mumkin. Bu esa tanlov erkinligini kamaytiradi – foydalanuvchi faqat o‘ziga o‘xshagan fikrlarning ichida qoladi va „axborot pufagi“ holati yuzaga keladi.

Shuningdek, «neytral» deb hisoblangan tizimlar ham aslida axborot ierarxiyasini belgilash xususiyatiga ega ekani aniqlandi. Masalan, dastlab neytral ko‘ringan qidiruv natijalari ham algoritmlar ta'sirida o‘z navbatida tartiblanib, ayrim mavzularni yuqori, boshqalarni esa pastroq o‘ringa qo‘yishi mumkin. Natijada, foydalanuvchi ixtiyorida bo‘lgan erkin tanlov maydoni cheklanadi va unga bir tomonlama moslashtirilgan ma'lumot oqimida qolib ketish xavfi paydo bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, vaqtinchalik kuzatuv va laboratoriya tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, algoritmik tafsiv odamlarning qarashlarini toraytirishda muhim rol o‘ynaydi. Bu holat kognitiv tarafkashliklar bilan uyg‘unlashganida, masalan, tasdiqlovchi tarafkashlik kuchayib, odamlar boshqacha fikrlarni qabul qilishga moyil bo‘lmaydi. Natijada, axborot maydoni torayadi va individual qaror qabul qilish erkinligi cheklanadi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

XULOSA

Zamonaviy raqamli muhitda algoritmik tizimlar inson tafakkuri, qaror qabul qilish jarayoni va dunyoqarash shakllanishida markaziy o‘rinni egallamoqda. Ushbu maqolada olib borilgan nazariy tahlil va empirik tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, sun'iy intellekt asosidagi algoritmik tafsiv mexanizmlari inson ongida mavjud bo‘lgan tabiiy kognitiv tarafkashliklarni (confirmation bias, anchoring effect, framing effect) kuchaytiradi. Axborot oqimining shaxsiylashtirilgan tarzda taqdim etilishi foydalanuvchining tanlov erkinligini kamaytirib, uni o‘ziga ma'qul bo‘lgan fikrlar va qarashlar doirasiga qamab qo‘yadi.

Nordik universiteti talabalarida olib borilgan eksperiment natijalari ham bu nazariy xulosalarni tasdiqladi. Neytral axborot oqimini olgan guruhga nisbatan algoritmik tarzda filtrlashgan kontentni olgan guruh ishtirokchilari ko‘proq tasdiqlovchi og‘ishlarni namoyon etdilar: ular o‘z qarashlarini tasdiqlovchi ma'lumotlarni afzal ko‘rdi, qarama-qarshi fikrlarga esa shubha bilan qaradi. Shuningdek, “birinchi taqdim etilgan ma'lumotga yopishib olish” holati (anchoring effect) bu guruhda ancha kuchli namoyon bo‘ldi. Framing effekti tahlillari esa axborot qanday shaklda — ijobiy yoki salbiy ohangda — berilishiga qarab qarorlar tubdan o‘zgarishini ko‘rsatdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Pariser, E. (2011). *The Filter Bubble: What the Internet Is Hiding from You.* Penguin Press. URL:https://en.wikipedia.org/wiki/Filter_bubble#:~:text=The%20term%20filter%20bubble%20was,implications%20for%20civic%20%2087

2. Sunstein, C. R. (2009). *Republic.com 2.0.* Princeton University Press. URL:https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2025.1563592/full
3. Stanovich, K. E., & West, R. F. (2018). *The Rationality Quotient: Toward a Test of Rational Thinking.* MIT Press.). URL:britannica.com/science/confirmationbias#:~:text=confirmation%20bias%2C%20people's%20tendency%20to,relevant
4. Frederick, S. (2005). *Cognitive Reflection and Decision Making. Journal of Economic Perspectives, 19*(4), 25–42.
5. Tversky, A., & Kahneman, D. (1974). *Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases. Science, 185*(4157), 1124–1131.
6. Kahneman, D. (2011). *Thinking, Fast and Slow.* Farrar, Straus and Giroux.

MAKTABLARDA INGLIZ TILI TA'LIMINING HOZIRGI HOLATI VA SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIDANFOYDALANISH MUAMMOLARI

Muallif: Shoisayeva Dilxumora Shojalil qizi [1]
Affiliyatsiya: Doktorant, Abdulla Avloniy nomidagi Pedagogik milliy mahorat instituti [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17355841

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada umumta'lim maktablarida ingliz tili o‘qitishning hozirgi holati va bujarayonda sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilingan. Ingliz tili ta'limini samarali tashkil etishda innovatsion yondashuvlarning o‘rni, xususan, sun'iy intellektning afzalliklari va qo‘llashdagi mavjud muammolar yoritib beriladi. Shuningdek, texnologik vositalarni joriy etishda uchraydigan metodik va texnik cheklovlar, o‘qituvchilarning malakasi hamda o‘quvchilarning qabul qilish imkoniyatlari o‘rganiladi.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Kalit so‘zlar: ingliz tili ta'limi, sun'iy in tellekt texnologiyalari, zamonaviy o‘qitish vositalari, o‘qitish samaradorligi, metodik muammolar, ta'lim jarayoni.

KIRISH

Bugungi globallashuv davrida ingliz tili ta'limining ahamiyati tobora ortib bormoqda. Ingliz tilinafaqat xalqaro muloqot vositasi, balki ilm-fan, texnologiya va biznesning yetakchi tili sifatida ham tan olingan. Shu bois, O‘zbekiston Respublikasi ta'lim tizimida ingliz tilini o‘qitish masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xususan, umumta'lim maktablarida ingliz tili darslari sifatini oshirish, zamonaviy metodikalar va texnologiyalarni joriy etish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. So‘nggi yillarda dunyo miqyosida ta'lim jarayoniga sun'iy intellekt texnologiyalari keng kirib kelmoqda. Sun'iy intellekt (SI) o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi muloqotni yangi bosqichga olib chiqish, individual ta'lim dasturlarini ishlab chiqish, interaktiv mashg‘ulotlarni tashkil etish hamda o‘quvchilarning bilim darajasini tezkor baholash imkoniyatlarini yaratmoqda. Ingliz tili ta'limida SI asosidagi platformalar — chat-botlar, ovozli yordamchilar, avtomatik tarjimon dasturlar, onlayn test tizimlari va adaptiv o‘qitish vositalari keng qo‘llanilmoqda. Biroq amaliyotda bu imkoniyatlardan samarali foydalanishda bir qator muammolar ham mavjud. Jumladan, maktablarda texnik jihozlarning yetishmasligi, internet tezligi va barqarorligining pastligi, o‘qituvchilarning yangi texnologiyalar bilan ishlash ko‘nikmalari yetarli emasligi jarayonni sekinlashtirmoqda. Shuningdek, metodik jihatdan SI texnologiyalarini ingliz tili darslariga to‘g‘ri integratsiya qilish masalasi ham dolzarbligicha qolmoqda. Shunday qilib, ushbu maqolada umumta'lim maktablarida ingliz tili o‘qitishning hozirgi holati, sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari hamda amaliyotda uchraydigan muammolar ilmiy tahlil qilinadi. Mazkur masalani yoritish orqali ingliz tili ta'limida samaradorlikni oshirish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etishda metodik hamda tashkiliy takliflar ishlab chiqish ko‘zda tutiladi. O‘zbekiston Respublikasida ingliz tilini umumta'lim maktablarida o‘qitish tizimi tarixiy, ijtimoiy va siyosiy omillar ta'sirida shakllangan

bo‘lib, uning rivojlanish jarayoni bosqichma-bosqich amalga oshib kelmoqda. Ingliz tili o‘qitishining hozirgi metodik asoslari va tizimiy yondashuvlari, avvalo, mustaqillikdan keyingi ta'lim siyosatida xorijiy tillarga, ayniqsa ingliz tiliga berilgan e'tibor bilan chambarchas bog‘liqdir.

ASOSIY QISM

Mustaqillik yillaridan so‘ng O‘zbekistonda xorijiy tillarni, xususan ingliz tilini o‘qitish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylandi. Ayniqsa 2012-yil 10- dekabrda qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Chet tillarini o‘rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ–1875- sonli Qarori ushbu jarayonda tub burilish yasadi. Qarorga ko‘ra, ingliz tilini o‘qitish maktabgacha ta'limdan boshlanishi belgilandi, boshlang‘ich sinflardan boshlab majburiy o‘qitish joriy qilindi, yangi darsliklar, o‘quv qo‘llanmalar ishlab chiqildi va malaka oshirish tizimi yo‘lga qo‘yildi. 2017-yilda qabul qilingan “2017–2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi” va 2022-yil 28-yanvardagi PF–60-sonli Farmon bilan tasdiqlangan “Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi (2022–2026)” hujjatlarida chet tillarini o‘rganishning samaradorligini oshirish, raqamli texnologiyalarni joriy etish va malakali kadrlar tayyorlash bo‘yicha aniq vazifalar belgilanadi. Bu esa ingliz tilini o‘qitish tizimini yangi bosqichga olib chiqdi. 2021-yilda qabul qilingan PQ–5050-sonli Prezident qaroriga binoan, chet tillarini, ayniqsa ingliz tilini zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida o‘qitish, moslashuvchan metodikalar ishlab chiqish, interaktiv platformalardan foydalanish, hamda baholashni avtomatlashtirish mexanizmlarini tatbiq etish ustuvor vazifa sifatida ko‘rsatildi.

Rasmiy statistik ma'lumotlarga murojaat qiladigan bo‘lsak, O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi (2023) bergan ma'lumotlarga ko‘ra, mamlakatda jami 10 300 dan ortiq umumta'lim maktablari faoliyat yuritmoqda.

Shulardan:

— 700 dan ortiq maktabda ingliz tili chuqurlashtirib o‘qitiladi;

— 220 dan ortiq ixtisoslashtirilgan chet tillar maktablari tashkil etilgan;

— Prezident maktablari, ijod maktablari, temurbeklar maktablari va AKTga ixtisoslashtirilgan maktablarda ingliz tili zamonaviy texnologiyalar asosida o‘qitilmoqda;

— 2024-yil holatiga ko‘ra, umumta'lim maktablarida ishlayotgan ingliz tili o‘qituvchilari soni 65 mingdan ortiq bo‘lib, ularning atigi 18% i CEFR tizimi bo‘yicha B2 yoki undan yuqori darajadagi sertifikatga ega. Hozirgi paytda umumta'lim maktablarining ko‘pchiligida ingliz tili haftasiga 2–3 soat o‘qitiladi. Ayrim ixtisoslashgan maktablarda bu 5–6 soatgacha yetadi. Ta'lim 1-sinfdan boshlanib, 11-sinfgacha davom ettiriladi. 5–11-sinflar uchun ishlab chiqilgan o‘quv dasturlari davlat standartlari asosida yangilangan bo‘lsa-da, ularning sun'iy intellekt texnologiyalari bilan integratsiyalashgan variantlari hali to‘liq ishlab chiqilmagan.

Metodik ta'minotga kelsak, “Fly High”, “Teens English”, “Prepare” kabi darsliklar asosiy manba bo‘lib qolmoqda. Ayrim maktablarda “Oxford”, “Cambridge”, “Macmillan” nashriyotlarining resurslaridan foydalanish amaliyoti mavjud. Biroq, AI vositalariga moslashtirilgan, sun'iy intellekt bilan bog‘liq mashg‘ulotlar yoki diagnostik modellar hali keng joriy etilmagan.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekistonda ingliz tilini o‘qitish tizimi tarixan muayyan bosqichlardan o‘tgan bo‘lsa-da, aynan hozirgi bosqichda uning rivojlanishi davlat

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

siyosatining ustuvor yoʻnalishiga aylangan. Bu sohada olib borilayotgan islohotlar, texnologik yangilanishlar va xalqaro tajribalarni tatbiq etish zarurati ta'lim sifati, oʻquvchilar kompetensiyasi va oʻqituvchilarning malakasiga bevosita ta'sir koʻrsatmoqda. Ammo mavjud metodikalar, resurslar va oʻqituvchilik salohiyati zamonaviy sun'iy intellekt vositalari bilan chuqur uygʻunlashmaganligi tufayli, yangi pedagogik yondashuvlarga ehtiyoj mavjud. Ushbu ehtiyojni qondirish esa innovatsion lingvodidaktik model ishlab chiqishni talab etadi Ingliz tili ta'limining amaliy holati va tizimdagi dolzarb muammolar Oʻzbekistonda umumta'lim maktablarida ingliz tilini oʻqitishning davlat siyosati darajasida qoʻllab-quvvatlanishiga qaramay, amaliyotda ushbu fanni sifatli oʻqitishga toʻsqinlik qilayotgan qator muammolar mavjud. Ingliz tili ta'limining bugungi holati murakkab va koʻp omilli muammolar tizimida namoyon boʻlib, bu sohada chuqur islohotlarni talab etadi. Quyida mavjud muammolar toʻrt asosiy yoʻnalish boʻyicha ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

Birinchidan, ingliz tili oʻqituvchilarining malaka darajasi va metodik tayyorgarligi hali ham yetarli darajada emas. Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi ma'lumotlariga koʻra, 2023-yil holatida respublika boʻyicha 65 mingdan ortiq ingliz tili oʻqituvchisi faoliyat yuritmoqda, biroq ularning faqatgina 18 foizi CEFR (Common European Framework of Reference) darajasida B2 yoki undan yuqori malaka sertifikatiga ega. 2020–2024-yillarda amalga oshirilgan sertifikatlash jarayonlari ularning aksariyati CEFR A2 yoki B1 darajasida qolayotganini koʻrsatdi. Bu holat oʻqituvchilarning mustaqil dars rejalashtirishi, interaktiv metodlardan foydalanishi, shuningdek, zamonaviy texnologiyalar bilan ishlashi imkoniyatini cheklaydi. Aksariyat ingliz tili oʻqituvchilari darslarni an'anaviy, grammatikaga yoʻnaltirilgan, passiv metodlar asosida olib boradi, bu esa kommunikativ kompetensiyani shakllantirishga toʻliq xizmat qilmaydi.

Ikkinchidan, oʻquv-metodik ta'minot sifati va yangilanish sur'ati hozirgi ta'lim talablariga toʻla javob bermaydi. Respublika umumta'lim maktablarida 5–11- sinflar uchun “Fly High” va ““Teens English”, “Prepare nomli darsliklar keng qoʻllanilmoqda. Ushbu darsliklar 2012–2015-yillarda tayyorlangan boʻlib, zamonaviy lingvodidaktik yondashuvlar, sun'iy intellekt texnologiyalari, virtual interaktiv mashgʻulotlar yoki adaptiv topshiriqlarni oʻz ichiga olmaydi. Aksincha, koʻplab darsliklar qoidalarga asoslangan, muloqotga yoʻnaltirilmagan, real hayotiy situatsiyalar bilan integratsiyalanmagan. Qoʻshimcha materiallar va oʻquv qoʻllanmalar (masalan, ish daftarlari, audio fayllar, mobil ilovalar) koʻplab maktablarda mavjud emas yoki faqat bosma shaklda taqdim etilgan. Bu esa multimodal ta'lim tamoyillariga zid holatni keltirib chiqaradi.

Uchinchidan, raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt vositalaridan foydalanishdagi cheklovlar va infratuzilma muammolari mavjud. Aksariyat maktablarda yuqori tezlikdagi internetga ulanish cheklangan yoki mavjud emas, kompyuter sinflari yetarli emas, planshet, noutbuk, monitor, proyektor kabi vositalar kam sonli maktablarga taqsimlangan. Oʻqituvchilarning koʻpchiligi electron platformalardan (Google Classroom, Quizlet, Kahoot, LearningApps, Duolingo, Grammarly) foydalanish koʻnikmasiga ega emas, yoki faqat nazorat ishlarini yozish uchun ishlatadi, dars jarayonini metodik jihatdan AI vositalar bilan integratsiyalash imkoniyati yetarlicha oʻzlashtirilmagan. Elektron baholash, diagnostika, avtomatik feedback tizimlari amalda joriy etilmagan. Natijada oʻquvchi individual oʻzlashtirish darajasiga mos topshiriqlarni ololmaydi, differensial yondashuv amalga oshmaydi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

To‘rtinchidan, baholash tizimi, o‘qitish uslublari va yondashuvlar an'anaviyligicha qolmoqda. O‘quvchilarning bilim darajasi asosan grammatik bilimlar asosida baholanadi, yozma va og‘zaki nutq ko‘nikmalarining shakllanishiga doir indikatorlar amaliyotda yetarlicha qo‘llanilmaydi. Aksariyat sinovlar va testlar variantli (multiple choice) shaklda bo‘lib, muloqotga asoslangan baholash vositalari (rubrik, portfolio, self-assessment) juda kam hollarda ishlatiladi. Mavjud baholash tizimi sun'iy intellekt vositalari tomonidan tahlil qilishga yaroqli emas, bu esa AI asosidagi real-vaqtli tahlil, differensial baholash, o‘z-o‘zini monitoring qilish imkoniyatlarini cheklaydi.Yuqoridagi muammolar O‘zbekiston ta'lim tizimida ingliz tilini o‘qitish jarayonini zamonaviy, texnologik va lingvodidaktik tamoyillarga asoslangan yondashuvga o‘tkazish zaruratini ochiq ko‘rsatadi. O‘qituvchi malakasi, metodik ta'minot, texnologik infratuzilma va baholash tizimi o‘rtasida mavjud tafovutlar sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy qilishda eng muhim to‘siq bo‘lib qolmoqda. Shunday ekan, bu muammolarni hal qilishning innovatsion yo‘li sifatida o‘quvchilarning ehtiyojiga mos, diagnostik va adaptive metodikaga ega bo‘lgan AI-yordamli ta'lim modeli ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish dolzarb vazifadir.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Respublikamizda xorijiy tillarni, xususan ingliz tilini o‘qitish tizimini tubdan modernizatsiya qilish yo‘lida ta'lim siyosatining strategik asoslari yaratilgan. Bu siyosat doirasida sun'iy intellekt texnologiyalarining maktab ta'limiga keng joriy etilishi nafaqat zamonaviy didaktik yondashuv, balki davlat miqyosidagi ilmiy-texnik ustuvorlik sifatida shakllanmoqda. Shunday ekan, ushbu islohotlarning mazmun-mohiyatiga tayanib, maktab darslari uchun sun'iy ntellektga asoslangan metodik model ishlab chiqish va u orqali o‘quvchilarning lingvodidaktik kompetensiyalarini rivojlantirish bugungi kun ta'limi oldida turgan muhim ilmiy-amaliy vazifa bo‘lib qolmoqda. Yuqorida ko‘rib chiqilgan tahliliy jihatlar – amaliy holat, mavjud muammolar va rivojlanish strategiyalari – shuni yaqqol ko‘rsatadiki, O‘zbekiston umumta'lim maktablarida ingliz tilini o‘qitish tizimi jadal modernizatsiyalash bosqichiga kirgan bo‘lsa-da, bu jarayonda hal qilinishi lozim bo‘lgan tizimli kamchiliklar mavjud. Jumladan, o‘qituvchilarning malaka darajasi va metodik tayyorgarligi pastligi, mavjud darslik va o‘quv-uslubiy materiallarning didaktik jihatdan eskirganligi, baholash tizimining AI vositalari bilan ntegratsiyalanmaganligi, texnologik infratuzilma va raqamli resurslarning taqchilligi, shuningdek sun'iy intellekt texnologiyalarining o‘qitish jarayoniga metodik jihatdan moslashtirilmaganligi ushbu sohada kompleks yangilanishni taqozo etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Chet tillarini o‘rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. – Toshkent, 2012.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Xalq ta'limi tizimida ingliz tili o‘qitishni takomillashtirish to‘g‘risida”gi qarori. – Toshkent, 2021.
3. Xo‘jayev, M. va boshq. Ingliz tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
4. Abdullaeva, S. Ingliz tili ta'limida innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.

5. Brown, H. D. Principles of Language Learning and Teaching. – New York: Pearson Education, 2014.
6. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. Approaches and Methods in Language Teaching. –Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
7. Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., & Forcier, L. B. Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. – London: UNESCO, 2016.

AXBOROT RESURSLARI TURLARI VA ULARNING MUAMMOLARI

Muallif: Sofoyeva Fotima Davlatyorovna [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik Universitetining assistent o‘qituvchisi [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17355912

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada hozirgi kunda dolzarb mavzulardan biri axborot resurs turlari bilan ishlash to‘plash qayt ishlash va uzatish foydalanish Shu bilan birga qidiruv tizimlarida axborot ma'lumotlarini olish uchun himoyalash uchun muhim tavsiya va maslahatlar berib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: axborot xizmatlari, aloqa operatorlari, moddiy resurslar, tabiiy resurslar, axborot zaxiralari, axborot - kommunikatsiya texnologiyalari axborot resurslari.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

KIRISH

Har qanday bozor kabi axborot bozorida ham xaridorlar va sotuvchilar mavjud bo‘ladi. Axborot iste'molchilari – jismoniy shaxslar, tashkilotlar, xukumat organlari va xokazo. Axborot xizmatlari – axborot bozoridagi alohida tovar turi bo‘lib hisoblanadi. Masalan, kutubxona xizmatchilari tomonidan mijozlar buyurtmsi bo‘yicha konkret mavzudagi adabiyot yoki boshqa turdagi materialni to‘plash kabi xizmatlar.

Axborot xizmatlarini faqat kutubxonalargina ko‘rsatmaydilar. Ko‘pgina davlatlarda turli bilin sohalari bo‘yicha ilmiy-texnikaviy axborotlarni qayta ishlovchi institutlar mavjud bo‘lib, to‘plangan ma'lumotlar bo‘yicha obzorlar, referatlar, ma'lumotnomalar tayyorlaydilar. Biznes sohasidagi axborot xizmatlariga ma'lum mavzu bo‘yicha axborotlarni taqdim etish, konkret masala bo‘yicha maslahat berish va boshqalar kiradi.

ASOSIY QISM

Kommunukatsiya sohasida aloqa operatorlari, Internet provayderlar xizmat ko‘rsatadi. Axborot xizmatlari sohasining rivojlanish darajasi jamiyat axborotlashuvi darajasini belgilaydi. Axborot tovarlari va xizmatlari bozori bir necha rivojlanish bosqichlarini o‘tadi. Bozorning shakllanish bosqichi XX asrning 50- yillariga to‘g‘ri keladi. 80- yillarga kelib gullab-yashnash bosqichiga o‘tdi. Jaxon axborot tovarlari va xizmatlari bozorida AQSh, Yaponiya, Angliya, Fransiya va boshqa G‘arbiy Evropa davlatlari asosiy rol o‘ynaydi.

Resurs – ma'lum shakllantirish yordamida kutilgan natijalarga erishish imkonini beruvchi shart – sharoitda u yoki bu faoliyatni amalga oshirish mumkinligining miqdoriy ko‘rsatkichi. Mamlakat milliy iqtisodiyotining har qanday tarmog‘i tahlil etilayotganida uning moddiy, tabiiy, mehnat, moliyaviy, energetik resurslarini ajratib ko‘rsatish mumkin. Bu tushuncha iqtisodiy kategoriya sanaladi.

Moddiy resurslar jamiyat mahsulotlari ishlab chiqarish jarayonida foydalanish uchun mo‘ljallangan mehnat va xomashyolar majmuidir. Masalan, xomashyo,

materiallar, yoqilg‘i, energiya, yarim tayyor mahsulotlar, detallar va hakozo.

Tabiiy resurslar insonlarning moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini qondirish uchun jamiyat tomonidan foydalaniladigan obyektlar, jarayonlar hamda tabiiy sharoitlardir.

Mehnat resurslari jamiyatda ishlash uchun umumta'lim bilimga ega kisxilar.

Moliyaviy resurslar davlat yoki tijorat tarkibi ixtiyoridagi pul manbalaridir.

Energetik resurslar energiya omillari: ko‘mir, neft, neft mahsulotlari, gaz, gidroenergiya, elektroenergiya va hokazo.

Shuni qayd etish lozimki, har qanday ko‘lamdagi tashkilotning kerakli darajada ishlashi uchun faqat ushbu resurslarning o‘zi yetarli emas, chunki ishlab chiqarish uchun moddiy, moliyaviy va mehnat resurslari mavjudligining o‘zi kifoya qilinmaydi.

Boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayoni ma'lumotlarning ulkan oqimida axborotlarni ko‘rib chiqish, tahlil etish va oqilona foydalanishni ko‘zda tutadi.

Uni qanday ishlatishni bilish, bu sohadagi texnologiyalar haqida ko‘plab axborotga ham ega bo‘lish talab etiladi. Shu bois ham axborot, axborot resurslari hozirgi kunda alohida iqtisodiy kategoriya sifatida qabul qilinmoqda.

Axborot resurslari, ommaviy axborot va axborot tizimlariga O‘zbekiston Respublikasining 2003 yil 11 dekabrdagi 560-II son “Axborotlashtirish to‘g‘risida”gi Qonuniga binoan quyidagicha ta'rif berish mumkin:

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Axborot resurslari alohida hujjatlar, hujjatlarning alohida to‘plamlari, axborot tizimlaridagi (kutubxonalardagi, arxivlardagi, fondlardagi, ma'lumotlar banklaridagi va boshqa axborot tizimlaridagi) hujjatlar va hujjatlarning to‘plamlari.

Ommaviy axborot – bunga cheklanmagan doiradagi shaxslar uchun mo‘ljallangan hujjatlashtirilgan axborot, bosma, audio, audiovizual hamda boshqa xabarlar va materiallar kiradi.

Axborot tizimi – axborotni to‘plash, saqlash, izlash, unga ishlov berish hamda undan foydalanish imkonini beradigan, tashkiliy jihatdan tartibga solingan jami axborot resurslari, axborot texnologiyalari va aloqa vositalari. Agar axborot resurslari oqilona tashkil etilsa va o‘rinli foydalanilsa, u mehnat, moddiy va energetik resurslar ekvivalenti sifatida ishtirok etishi mumkin.

Axborot zaxiralari – alohida hujjat, hujjatlar to‘plami hamda axborot tizimlari (kutubxona, arxiv, fond, ma'lumotlar banklari, turli axborot tizimlari)dagi hujjatlar to‘plamidir.

Jamiyatni axborotlashtirish - yuridik va jismoniy shaxslarning axborotga bo‘lgan ehtiyojlarini qondirish uchun axborot resurslari, axborot texnologiyalari hamda axborot tizimlaridan foydalangan holda sharoit yaratishning tashkiliy ijtimoiy iqtisodiy va ilmiy - texnikaviy jarayonidir. Jamiyatni axborotlashtirish jarayoni quyidagi qator muammolarning hal etilishini talab etadi:

1.Hisoblash texnikasi vositalarini jamiyat faoliyatining barcha tarmoqlariga tadbiq qilish.

2.Jamiyat a'zolarini hisoblash texnikasi vositalaridan samarali foydalanishga o‘rgatish.

3.Jamiyat a'zolarining turli xil ehtiyojlarini qondirishda axborot resurslaridan to‘la va samarali foydalanishlarini ta'minlash.

Jamiyatni axborotlashtirishda axborot zaxiralari muhim rol o‘ynaydi. Uni talqin etish va muhokama qilish axborotlashgan jamiyatga o‘tish davri haqida gap borgan davrdan davom etib keladi. Bu masala bo‘yicha ko‘plab nashrlar e'lon qilingan, ularda turli fikrlar, tushunchalar o‘z aksini topgan.

Boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayoni ma'lumotlarning ulkan oqimida axborotlarni ko‘rib chiqish, tahlil etish va oqilona foydalanishni ko‘zda tutadi. Axborotlarni tanlash ancha mehnat talab qiladigan, ya'ni qimmat turadigan jarayondir.

Hozirgi kunda axborot resurslari murakkab va ko‘pqirrali obyekt sifatida namoyon bo‘lib, uni quyidagi parametrlar bilan izohlash mumkin:

- axborotlarning mazmuni;
- axborotga bo‘lgan mulkchilik shakli: jamoatchilik mulki, davlat mulki, jamoa tashkilotlari mulki, yuridik shaxs mulki, jismoniy shaxs mulki;
- axborotlarga kirish imkoniyatlari: ochiq, yopiq, maxfiy, tijorat siri, xizmat siri, kasbiy sir;
- axborotlarni taqdim etish shakllari: matn hujjatlari, obzorlar, tarkiblashtirilgan ma'lumotlar – ma'lumotlar ombori, ma'lumotlar banki.

Boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayoni ma'lumotlarning ulkan oqimida axborotlarni ko‘rib chiqish, tahlil etish va oqilona foydalanishni ko‘zda tutadi. Axborotlarni tanlash ancha mehnat talab qiladigan, ya'ni qimmat turadigan jarayondir.

Axborot - kommunikatsiya texnologiyalari axborot resurslarini shakllan-tirish va ulardan foydalanish jarayonlarini tubdan o‘zgartirib yuborib, quyidagilarni ta'minlamoqda:

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

- katta hajmdagi axborotlami ixcham holatda saqlash;
- axborotlarni tezkor izlab topish;
- uzoq masofada joylashgan resurslarga kirish imkoniyati;
- bitta axborot tashuvchisida turli axborotlarni saqlash;
- bibliografik va to‘liq matnli ma'lumotlar bazalarini umumlashtirish;
- faktografik va bibliografik axborotlarni o‘zida saqlovchi ma'lumotlar omborining paydo bo‘lishi.

Axborotli jarayonlarning sanoat asosiga o‘tishi axborot sohasining rivojlanishini jadallashtirmoqda, dasturiy texnologiyalarni ishlab chiqish va tatbiq etish esa uni biznesning istiqbolli turlaridan biriga aylantirmoqda. Bularga xorijiy mamlakatlardan kompyuter texnikasi va dasturiy vositalarining yetkazib berilishi, ichki kompyuter bozorining vujudga kelishiga ko‘maklashmoqda.

XULOSA

Mazkur tezis ishida axborot resurslarining himoyalanganligini baholash uslubiyatlarini ishlab chiqish bo‘yicha qo‘yilgan vazifalar bajarildi va quyidagi natijalar olindi:

Axborot resurslarini himoyalanganlik darajasiga qo‘yiladigan umumiy talablar o‘rganildi. Axborot tizimi resurslari va ularning asosiy turlari nomli rejada resurs turlari, axborot tizimi resurslari tahlili keltirildi. Bundan tashqari jamiyatni axborotlashtirish, axborot zahiralari, hamda jamiyatni axborotlashtirishda bir qator mavjud muammolar hal etilishi aniqlandi. Milliy va oliy o‘quv yurti axborot resurslari qiyosiy tahlili va tashkilotning axborot resurslarini shakllantirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. “2022 – 2026 - yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” 28.01.2022 yildagi PF-60 sonli O‘zbekiston Respublikasi

2. To‘rayeva, G.H., Fayziyeva D.H. / [Matn]: o‘quv qo‘llanma - Buxoro : “BUXORO DETERMINANTI” MCHJning Kamolot nashriyoti, 2023. - 156 b.
3. Tahirov, B.N. Axborot xavfsizligi asoslari [Matn] : o‘quv qo‘llanma / Fan va ta'lim, 2022.-156 b.

SUN'IY INTELLEKT VA INSONIY MUNOSABATLAR TRANSFORMATSIYASI, ARXITEKTURA TA'LIMIDA SHAXSIY MUVAFFAQIYAT VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

Muallif: Umarkulova Shaxodat Mashrab qizi [1]
Affiliyatsiya: Toshkent arxitektura-qurilish universiteti [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17355950

ANNOTATSIYA

Maqola arxitektura ta'limida sun'iy intellekt (SI) qo‘llanishining o‘qituvchi–talaba munosabatlari, talabaning ijodkorligi va zamonaviy kompetensiyalariga ta'sirini yoritadi. SI vositalari tez sur'atda joriy etilayotgan bo‘lsada, ularni dars jarayoniga didaktik jihatdan to‘g‘ri integratsiya qilish hamda insoniy muloqotni saqlab qolishga qaratilgan metodik yondashuvlar hali to‘liq tizimlashtirilmagan. Ushbu tadqiqotda Scopus va boshqa indekslangan jurnallarda (MDPI, Frontiers, Springer va b.) chop etilgan ilmiy ishlar tahlili asosida konseptual-analitik yondashuv qo‘llanildi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, sun'iy intellekt yordamida dizayn g‘oyalari tezroq ishlab chiqiladi, ko‘plab variantlar sinovdan o‘tkaziladi va BIM (Building Information Model) ta'limda murakkab jarayonlarni tushuntirish hamda tekshirish ancha yengillashadi. Shu jarayonda o‘qituvchi roli ko‘proq yo‘naltiruvchi va maslahat beruvchiga aylanib, talabalarda sun'iy intellektdan samarali foydalanish ko‘nikmalari hamda etik qoidalarga rioya qilish majburiy kompetensiya sifatida shakllanadi. Shuningdek, o‘quv rejalarga “AI-integratsiyalashgan dizayn” va “Algoritmik tafakkur” kabi yangi modullarni kiritish, shaxsiylashtirilgan AI-tutorlardan foydalanish hamda baholash jarayonida “AI + o‘qituvchi” gibrid modelini joriy etish zarurligi ta'kidlanadi. Ushbu tavsiyalar AI qo‘llangan arxitektura kurslarining samaradorligi va ijodkorlikka ijobiy ta'siri, shuningdek talabalar va pedagoglar qarashlarida kuzatilgan tafovutlar bilan asoslanadi.

Kalit so‘zlar: Sun'iy intellekt (SI); arxitektura ta'limi; o‘qituvchi-talaba munosabatlari; ijodkorlik; zamonaviy kompetensiyalar; BIM; ta'lim innovatsiyalari.

KIRISH

Sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining jadal rivojlanishi oliy ta'lim tizimida tub o‘zgarishlar sodir etmoqda. An'anaviy o‘qitish metodlarini qayta ko‘rib chiqishga majbur qilayotgan bu jarayon arxitektura ta'limida ham yaqqol namoyon bo‘lmoqda. Ilgari murakkab hisoblangan kompyuter grafikasi orqali loyihalash, raqamli va parametrik dizayn kabi ko‘nikmalar endilikda oddiy talablarga aylangan. SI vositalari bu ko‘nikmalarni keng ommalashtirdi [1]. Shunday ekan, oliy ta'lim muassasalari o‘quv jarayoniga sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarini bosqichma-bosqich integratsiya qilish, undan samarali foydalanish usullarini ishlab chiqish hamda o‘quv dasturlarini zamon talablari asosida yangilashga kirishmoqda. Dasturlarni loyihalashda o‘qituvchi–talaba–SI o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar tizimli hisobga olinib, ularning barchasini muvozanatda saqlagan holda amaliyotga tatbiq etish mexanizmlari ko‘rib chiqilmoqda. Bunday sharoitda talaba faqat SI ga tayanib qolmasdan, mustaqil va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishi zarur. Talabani to‘g‘ri yo‘naltirishda

oʻqituvchi hal qiluvchi (fasilitator) rolini saqlab qoladi. SI esa asosan oʻquv jarayonining katta didaktik ta'sir koʻrsatmaydigan, ammo samaradorlikni oshiruvchi komponentlari masalan, oraliq monitoring, oddiy tekshiruv va ma'muriy vazifalarni avtomatlashtirish orqali pedagogik jarayonni qoʻllab-quvvatlaydi. Bu yondashuv natijasida ta'limning insoniy, ijodiy jihatlari oʻqituvchi va talaba muloqotida mustahkamlanadi, SI esa ularni samarali tashkil etishga xizmat qiluvchi yordamchi vosita sifatida funksional oʻrin egallaydi.

Tadqiqotda adabiyotlar sharhi va konseptual-analitik tahlil metodlari qoʻllanildi. Scopus bazasida 2024-2025 yillarda chop etilgan maqolalar tanlab olinib, generativ dizayn, AI-assistentlar boʻyicha tajribalar qiyosiy tahlil qilindi. Ma'lumotlar tematik guruhlarga ajratilib, SI ning oliy ta'limdagi va ayniqsa arxitektura ta'limidagi ta'sir doirasi umumlashtirildi.

METODOLOGIYA

Maqolada belgilangan masalalarni oʻrganish uchun adabiyotlar sharhi (literature review) usuliga tayanildi. Bunda Scopus bazasida indekslangan soʻnggi yillarda chop etilgan ilmiy maqolalar, tajriba hisoboti va hisobotlar tanlab olinib, ularning natijalari qiyosiy tahlil qilindi. Tadqiqotlar asosan quyidagi yoʻnalishlarni qamrab oldi: Dizayn ta'limida generativ SI vositalari – matndan-tasvirga generatsiya, neyrotarmoq asosida eskiz yaratish kabi usullarni arxitektura loyihalashning konsept bosqichiga joriy etish tajribalari. SIning pedagogik jarayondagi roli – oʻqituvchi va talaba munosabatlarining oʻzgarishi, AI yordamida avtomatlashtirilgan maslahat va mulohaza (feedback) tizimlarining samaradorligi. Talabalarning ijodkorligi va unumdorligiga ta'sir – SI vositalari yordamida talabalarning kreativ fikrlashi, vaqtni boshqarishi va natijadorligi dinamikasini oʻrganish. Kelajak ta'limi uchun innovatsion yondashuvlar – SI integratsiyasiga mos yangi oʻquv dasturlari, shaxsiylashtirilgan oʻqitish, baholash va inklyuzivlik nuqtai nazaridan takliflar. Tanlangan manbalardagi ma'lumotlar arxitektura ta'limi kontekstida umumlashtirildi. Avvalo, mavjud usullar va erishilgan yutuqlar tasniflandi, soʻngra ularning ta'lim jarayoniga ta'sir doirasi va cheklovlari tahlil etildi. Yakunda adabiyotlar tahlilidan kelib chiqqan holda xulosalar hamda kelgusiga tavsiyalar shakllantirildi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

TAHLILLAR

Arxitektura va qurilish oliy oʻquv yurtlarida SI texnologiyalaridan foydalanish usullari. Arxitektura ta'lim jarayonida SI turli bosqich va vazifalarda qoʻllanilmoqda. Dizayn konsepsiyasini yaratishda generativ dizayn usullari keng joriy etilmoqda. Tadqiqotlar koʻrsatishicha, arxitektura talabalari generativ AI vositalaridan konseptual loyihalash bosqichida foydalanib, oʻz gʻoyalarini tezkor vizuallashtirish va bir nechta muqobil yechimlarni qisqa fursatda yaratishga erishmoqdalar [2]. Masalan, Kee va hamkorlarining tadqiqotida arxitektura talabalari generativ AI yordamida dastlabki gʻoyalarni shakllantirib, oʻquv jarayonida an'anaviy usullarga qaraganda ancha tez va samarali konseptlar ishlab chiqqani qayd etilgan. Natijada gʻoyalar aniqroq ifodalangan, ish unumdorligi oshgan va talabalarning vaqtni boshqarish koʻnikmalari yaxshilangan. Generativ AI shuningdek matn vatasvir modellar yordamida koʻp sonli dizayn variantlarini yaratib, talabalarga vizual tajriba orttirish imkonini beradi. Misol tariqasida, AQSHdagi dizayn studiyalaridan birida talabalarning jismoniy maket va matnli soʻrovlar asosida 50 mingdan ortiq variantdagi arxitektura tasvirlarini AI orqali generatsiya qilgani, soʻng ular orasidan eng optimal yechimlarni tanlab olgani haqida

xabar berilgan [3]. Bunday yondashuv talabalarga ijodiy izlanish jarayonini keng ko‘lamda olib borish imkonini bermoqda.

Arxitektura soxasida BIM (Building Information Modeling) texnologiyasi bilan integratsiyalashgan sun'iy intellekt vositalari ham qo‘llanilmoqda. Jumladan, binolar dizaynini me'yoriy-talablar va qurilish qoidalariga muvofiqligini avtomatik tekshirish (rule-checking) uchun yirik SI modellardan (ChatGPT kabi) foydalanish imkoniyatlari o‘rganildi [4]. AQSH universitetlaridan birida o‘tkazilgan tajribada magistratura dasturida 55 nafar talaba Revit dasturida yaratilgan loyihalarni ChatGPT bazasidagi generativ AI orqali tahlil qilib, qurilish me'yorlaridan og‘ishlarni aniqlashga urinib ko‘rishdi. Ushbu tajriba davomida talabalarga prompt-engineering (AI modeliga to‘g‘ri so‘rov berish) bo‘yicha qisqa trening o‘tkazildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, talabalarning aksariyati SI yordamida me'yoriy tahlil qilish kompetensiyalarini o‘zlashtira oldi va belgilangan o‘quv maqsadlariga erishdi. Shu bilan birga, tajriba jarayonida AI (artificial intelligence) tomonidan yaratilgan kodni nosozliklardan tozalash qiyinchilik tug‘dirgani, ba'zi hollarda AI vositasi natijalarining nomuvofiqligi kuzatilgani ta'kidlanadi. Xususan, dasturlash tajribasi kam bo‘lgan talabalar AI chiqishidagi xatolarni tuzatishda qiynalgan, bu esa ularning kognitiv va emotsional yuklamasini oshirgan. Shunga qaramay, talabalar kelgusida AI vositalarini BIM jarayonlariga kengroq joriy etishga qiziqish bildirganlar. Bu kabi natijalar SI vositalarini ta'limga integratsiya qilish samarali bo‘lishi uchun talabalarga dastlab maxsus ko‘nikmalarni (masalan, so‘rov berish texnikasi) shakllantirish lozimligini ko‘rsatadi.

Ta'lim jarayonida SI-assistentlar va chat-botlardan foydalanish usuli ham rivojlanib bormoqda. Masalan, ba'zi arxitektura dasturlarida talabalarga intellektual maslahatchi sifatida ko‘mak beruvchi tizimlar joriy etilmoqda. Maxsus yaratilgan “Architecture AI Tool (ArchAI)” kabi dasturlar talabalar chizmalari yoki rejalari asosida avtomatik tahlil va takliflar berib, loyihani takomillashtirish bo‘yicha real-vaqt rejimida mulohazalar (feedback) taqdim etmoqda. Bu talabalar soni ko‘p bo‘lgan auditoriyalarda, har bir talabaning ishini tezkor ko‘rib chiqish kerak bo‘lganda juda foydali vositadir. An'anaviy usulda bunday tahlil faqat murabbiy (o‘qituvchi) tomonidan amalga oshirilib, vaqt va resurs cheklovlari tufayli kechikkan mulohaza qaytarilishi mumkin edi. AI-assistentlar esa oraliq bosqichlarda cheksiz va tezkor mulohaza berib, talabalarning loyihalash jarayonini tezlashtiradi [5].

Keltirilgan misollar arxitektura ta'limida SI texnologiyalari keng qamrovli qo‘llanish salohiyatiga ega ekanini ko‘rsatadi: dizayn generatsiyasidan tortib konstruksiyani tahlil qilishgacha, tarixiy bilimlarni interaktiv o‘rgatishdan tortib avtomatlashtirilgan mulohaza berishgacha bo‘lgan jarayonlarda SI o‘zining foydali xususiyatlarini namoyish etmoqda. Shu bilan birga, ushbu texnologiyalarni samarali tatbiq etish uchun tegishli o‘quv dasturlarini ishlab chiqish va pedagogik metodlarni moslashtirish zarur.

SI ning o‘qituvchi va talaba munosabatlariga ta'siri. Sun'iy intellektning ta'lim jarayoniga kirib kelishi an'anaviy o‘qituvchi-talaba munosabatlarida sezilarli o‘zgarishlar keltirib chiqarmoqda. Endilikda o‘qituvchi bilimning yagona manbai yoki nazoratchisi sifatida emas, balki ko‘proq yo‘lboshchi (fasilitator) va maslahatchi sifatida ko‘rilishi kutilmoqda. Bunga sabab – ko‘plab axborotlar yoki oddiy amaliy ko‘nikmalarni talabalarga yetkazish ishini endi qisman AI tizimlari ham bajara olishi. Masalan, avtomatlashgan “feedback” tizimlari talabalarga mavzu bo‘yicha tez-tez fikr bildirar ekan, o‘qituvchi o‘z e'tiborini talabalarga chuqurroq tushuncha berish,

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va murakkab muammolar yechimiga yoʻnaltirishi mumkin.

Biroq, SI vositalarining joriy etilishi oʻqituvchi va talaba munosabatlarida ba'zi keskin qarama-qarshi qarashlarni ham yuzaga chiqarmoqda. Saudiya Arabistonidagi bir universitet misolida oʻtkazilgan soʻrovda 160 nafar arxitektura talabalari va 32 nafar professor-oʻqituvchilarning AI borasidagi fikrlari solishtirildi. Natijada talabalar umuman olganda SI vositalariga katta qiziqish va ishtiyoq bilan yondashib, ularni oʻqish jarayonida faol qoʻllashga moyilligini bildirgan boʻlsa, koʻplab professorlar ehtiyotkorona munosabatda boʻlgani aniqlandi. Oʻqituvchilarning ayrimlari talabalarning har bir masalada AI yechimlariga suyanishi ijodkorlikni susaytirishi mumkinligidan tashvish bildirgan. Ya'ni, ularning fikricha, agar talaba har bir topshiriqda AI yordamiga tayanaversa, mustaqil va original fikrlash koʻnikmasi rivojlanmay qolishi ehtimoli bor. Shu sababdan ayrim pedagoglar SIni ta'limda faqat yordamchi vosita sifatida koʻrish, ustozning oʻrnini toʻliq bosmasligi lozimligini uqtirishmoqda. Darhaqiqat, ekspertlar ta'kidlaganidek, arxitektura singari murakkab sohada SI imkoniyatlari qanchalik yuqori boʻlmasin, u pedagogga koʻmaklashuvchi rolni bajarishi, oʻqituvchini toʻliq almashtirmasligi ma'qul. SI oʻqituvchini ortiqcha yukdan xalos etib, jarayonlarni raqamlashtirish orqali samaradorlikni oshirishi mumkin, biroq ta'lim berishda inson omili – oʻqituvchining shaxsiy yondashuvi, ilhomi va tarbiyaviy ta'siri hanuz beqiyos ahamiyatga ega ekanini unutmaslik lozim.

Tadqiqotlar koʻrsatishicha, AI yordamida sinfdagi ayrim ma'muriy vazifalar avtomatlashtirilsa (masalan, testlarni tekshirish, oddiy savollarga javob berish), oʻqituvchi talabalarga individual e'tibor va maslahat berishga koʻproq vaqt ajratishi mumkin [6]. Masalan, uyga vazifalarni baholash ishini qisman AI bajarsa, oʻqituvchi murakkabroq savollar muhokamasiga yoki har bir talabaning shaxsiy qiziqishi bilan ishlashga vaqt topadi. Bu esa oʻz navbatida oʻqituvchi va talaba oʻrtasida pedagogik hamkorlikni kuchaytirib, oʻzaro ishonch va hurmatni oshirishi mumkin.

SI ning talaba yutuqlari – ijodkorlik va zamonaviy kompetensiyalariga ta'siri. Sun'iy intellektdan foydalangan holda ta'lim olish **talabalarning shaxsiy rivoji** va kelgusidagi muvaffaqiyatlariga sezilarli ijobiy ta'sir koʻrsatishi mumkin. Avvalo, **ijodkorlik koʻrsatkichlari** oshishi kuzatilmoqda. Min Zhou va hamkorlari (2025) oʻtkazgan keng qamrovli tadqiqotda oʻqituvchilar dars jarayonida AI vositalaridan foydalanganlarida talabalar ijodiy fikrlash darajasi statistik jihatdan sezilarli oshgani qayd etildi. Bu holatda AI'ning talabalarning oʻqishga jalb boʻlishini kuchaytirish xususiyati muhim rol oʻynagan: darslar AI orqali qiziqarliroq va interaktivroq kechgani tufayli talabalar faolligi oshgan, natijada ular **koʻproq kreativ yondashuv** koʻrsatishgan. Boshqacha aytganda, AI talabalarning darsga vaqt va e'tibor resurslarini koʻproq safarbar etishiga yordam berib, buning samarasida ularning ijodiy natijalari yaxshilangan. Shuningdek, arxitektura kabi ijodiy sohada SI vositalari bevosita kreativ jarayonning bir qismiga aylanmoqda. Yuqorida ta'kidlangan generativ dizayn misollari bunga yorqin dalildir – talaba AI yordamida noodatiy va koʻplab variantlarni koʻrib chiqib, dizaynda “keng qamrovli tasavvur” hosil qiladi. IJodkorlik faqat mutlaqo yangi gʻoya oʻylab topish bilangina cheklanmay, balki mavjud variantlarni tahlil qilish va eng ma'qulini tanlash qobiliyatini ham talab qiladi. SI qisqa fursatda koʻplab yechimlarni yaratib berar ekan, talaba ularni taqqoslab, eng optimallarini ajratib olish **intuitiv didini** rivojlantiradi [7]. Masalan, UT Austin dizayn studiyasida minglab AI tomonidan generatsiya qilingan tasvirlarni koʻrgan talabalar ularning ichidan eng istiqbolli variantlarni tanlash va dalillash malakasini hosil qildi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Professor D.Koehlerning fikricha, AI texnologiyalari talabalarni **emosional intellekt, muloqot, hamkorlik va tanqidiy fikrlash** kabi yumshoq koʻnikmalarga koʻproq e'tibor qaratishga undaydi – chunki AI texnik vazifalarni yengillashtirib, odamda aynan shu koʻnikmalarni rivojlantirish uchun “boʻsh joy” yaratadi [8]. Ya'ni, kelajak arxitektorlari faqat dasturiy vositalarni ishlata olish bilangina cheklanmay, balki jamoada ishlash, oʻzgaruvchan sharoitga moslashish, tanqidiy va tizimli fikrlash kabi sifatlarni ham rivojlantirishi kerak boʻladi.

NATIJALAR

SI talabalarning **ish samaradorligi va tezkorligini** oshirishi orqali ularning muvaffaqiyat koʻrsatkichlariga ijobiy ta'sir qiladi. Yuqorida zikr etilgan arxitekturaga SI integratsiyasi boʻyicha tajribada aynan **“innovatsion fikrlash qobiliyati”** va **“ish samaradorligi”** talabalarning oʻquv jarayoni natijalariga eng kuchli ta'sir koʻrsatgan omillar ekani aniqlandi. AI yordamida murakkab hisob-kitoblar, tahlillar yoki modellashtirish ishlarini avtomatlashtirish talabaga vaqtni tejash imkonini beradi. Natijada, bir semestr davomida odatda bir yoki ikki variant ustida ishlaydigan talaba, SI koʻmagida bir necha barobar koʻp yechimlarni sinab koʻrishga ulguradi.

Yana bir jihat SI bilan ishlash talabalarda **tanqidiy fikrlash va mas'uliyat hissini** ham oshirishni talab etadi. AI koʻpincha “tayyor” javob yoki yechimni bera oladi, ammo talabalar uning natijalarini tanqidiy koʻz bilan baholashni, har doim insoniy tekshirish va tasdiqlash zarurligini oʻrganishlari lozim. Bu ularda mas'uliyatni kuchaytiradi – AI taklifini soʻzsiz qabul qilish emas, balki uni **mustaqil tahlil** qilish, zarur boʻlsa tuzatish kiritish odati hosil boʻladi. Shu tariqa, SI vositalari bilan muntazam ishlovchi talaba vaqt oʻtishi bilan oʻz-oʻzini oʻqitish (self-learning) va hayot davomida oʻqish kabi kompetensiyalarini ham mustahkamlaydi. Texnologiya tez yangilanar ekan, doimiy ravishda yangi vositalarni oʻzlashtirish, moslashish uning odatiga aylanadi.

Xulosa qilib aytganda, sun'iy intellekt arxitektura yoʻnalishi talabalari uchun kuchli instrument sifatida namoyon boʻlmoqda va ularning shaxsiy yutuqlariga sezilarli ijobiy hissa qoʻshmoqda. SI talabalarning ijodkorlik salohiyatini kengaytiradi, ishlash unumdorligini oshiradi va ularni kelajak kasbiy faoliyatlari uchun zarur boʻlgan koʻnikmalar bilan qurollantiradi. Eng asosiysi, SI bilan boyitilgan ta'lim talabani zamonaviy muammolarni hal qila oladigan, moslashuvchan va innovatsion fikrlaydigan mutaxassis sifatida shakllantirishga xizmat qilmoqda.

Kelajak istiqbollari va ta'limdagi innovatsiyalar

Arxitektura ta'limida sun'iy intellektni kengroq joriy etish kelgusida bir qator muhim oʻzgarishlar va innovatsion yondashuvlarni talab qiladi. Ta'lim jarayonini modernizatsiya qilish va uni XXI asr kasbiy talablariga moslashtirish bugungi kunning dolzarb vazifasidir. Shu oʻrinda SI ni quyidagi jarayonlarda keng qollash tavsiya etiladi.

Yangi oʻquv rejalarini ishlab chiqish va kiritish. SI integratsiyasi shuni koʻrsatmoqdaki, an'anaviy oʻquv dasturlaridagi ayrim fan va mavzularni qayta koʻrib chiqish, yangilarini esa qoʻshish lozim. Koʻplab xorijiy arxitektura fakultetlarida endilikda “Sun'iy intellekt va kompyuterlashtirilgan dizayn”, “Ma'lumotlarga asoslangan arxitektura”, “Generativ dizayn asoslari” kabi yangi fanlar paydo boʻlmoqda. Bu fanlar doirasida talabalar AI algoritmlari, zamonaviy oʻqitish usullari, va ularning arxitekturaviy vazifalarga tadbiqi haqida bilim va koʻnikma oladilar. Ayniqsa, **dasturlash va algoritmik tafakkur** boʻyicha bilimlar me'morlar uchun tobora muhim boʻlib borayotgani bois Python, Grasshopper (Rhino uchun visual skriptlash)

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

kabi vositalar bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlar o‘quv rejalariga kiritilmoqda. Shu tariqa, arxitektura ta'limi **ko‘p tarmoqli (multidisiplinar)** ko‘rinish kasb etadi – unda nafaqat san'at va injiniring, balki informatika va ma'lumotlar ilmi (Data Science) elementlari ham mavjud bo‘ladi. Global tadqiqotlar ta'kidlaydiki, arxitektura ta'limi AI kabi yangi vositalarga mos ravishda yangilanmas ekan, kelajakda talabalarni yetarli darajada raqobatbardosh mutaxassis qilib yetishtirish qiyin bo‘ladi.

Ta'lim metodikasining o‘zgarishi. An'anaviy ma'ruza va amaliy mashg‘ulotlar formatini AI vositalari bilan boyitilgan gibrid shaklga o‘tkazish kutilmoqda. Masalan, oldingi bo‘limlarda keltirilgan **AI-assistentlar** yordamida talabalarga mustaqil ishlash uchun raqamli studiya muhiti yaratiladi – bunda o‘qituvchi kuzatuvchi va yo‘naltiruvchi, AI esa real vaqt rejimida texnik maslahat beruvchi rolini o‘ynaydi. Kelgusida har bir talaba uchun **shaxsiy AI-tutor (raqamli maslahatchi)** tizimini yaratish g‘oyasi ham haqiqatga aylanishi mumkin. Bunday tizim talabaning o‘quv faoliyati ko‘rsatkichlarini doimiy tahlil qilib boradi, uning kuchli va zaif tomonlarini aniqlaydi hamda shunga mos ravishda qo‘shimcha topshiriq yoki tavsiyalar beradi. Bu aslida ta'limda anchadan beri orzu qilingan **moslashtirilgan o‘qitish** (personalized learning) konsepsiyasining to‘la amalga oshishiga yo‘l ochadi. Sun'iy intellekt har bir talabaning o‘ziga xos xususiyatlarini inobatga olib, o‘quv jarayonini moslab berishi – ilg‘or ta'lim tizimlarining uzoq yillik maqsadi edi. Endilikda SI yordamida bu maqsadga erishilmoqda. Talaba o‘zlashtirishda ortda qolib ketmasligi yoki aksincha zerikib qolmasligi uchun AI uning o‘quv yuklamasi va mashqlar murakkablik darajasini real vaqt rejimida boshqarishi mumkin [9].

Baholash va monitoring tizimlarining yangilanishi: SI ta'limdagi baholash jarayonlariga ham innovatsion yondashuvlar olib kirmoqda. Hozirning o‘zida AI asosida ishlovchi avtomatlashtirilgan baholash dasturlari paydo bo‘lmoqda – masalan, talabaning yozma ishini yoki chizmasini belgilangan mezonlar asosida tahlil qilib, dastlabki baho va tavsiyalar beruvchi chatbotlar. ChatGPT kabi yirik modellarning ta'lim sohasiga kirib kelishi o‘quv natijalarini baholash tushunchasini qayta o‘ylab chiqishga majbur qilmoqda. AI yordamida test yoki grafik loyiha natijalarida nafaqat to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri javoblar, balki ishning **stilistik yangiligi va kreativligi**ni ham bir vaqtda tahlil qilish imkoni paydo bo‘lmoqda. Albatta, hozircha bunday tizimlar rivojlanish bosqichida va ularga to‘liq tayansa bo‘lmaydi. Lekin istiqbolda o‘qituvchi va AI **hamkorlikda baholash** amaliyoti shakllanishi mumkin.

Ta'limning ommaviylashuvi va inklyuzivligi: SI ta'lim sohasidagi innovatsiyalar ta'limni kengroq ommaga yetkazish va inkluzivlikni oshirishga xizmat qiladi. AI texnologiyalari yordamida onlayn platformalarda yuqori sifatli arxitektura kurslarini yaratish va ularni geografik joylashuvdan qat'i nazar barcha talabalarga yetkazish mumkin. Masalan, AI asosida raqamli maslahatchilar joriy etilsa, talaba qayerda bo‘lishidan qat'i nazar, doimiy ravishda savollariga javob va maslahat olishi mumkin bo‘ladi. Bu ayniqsa olis hududlarda yoki malakali ustozlar yetishmaydigan joylarda ta'lim sifatidagi tafovutni kamaytirishga yordam beradi. Sun'iy intellektning ta'lim jarayonlarini optimallashtirishi va avtomatlashtirishi ta'lim resurslaridan tejamliroq foydalanish imkonini beradi, bu esa oliy ta'lim xizmatlarining **narxini pasaytirishi** va kengroq ijtimoiy qatlamlar uchun **hamyonbop** bo‘lishiga zamin yaratishi mumkin. Natijada, kelajakda istalgan talabaga sifatli arxitektura ta'limini masofadan turib, nisbatan arzon narxda olish imkoni tug‘iladi.

Arxitektor kasbining o‘zgarishi va unga moslashish: Kelajakda arxitektura kasbi o‘zi ham tubdan transformatsiyaga uchrashi kutilmoqda – SI rivoji tufayli ayrim

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

an'anaviy mehnat turlari avtomatlashtiriladi, biroq yangi ixtisoslik va rollar paydo bo‘ladi. Masalan, qurilish jarayonlarida robototexnika va SI integratsiyasi “aqlli qurilish” konsepsiyasini rivojlantirmoqda, kelgusida arxitektorlar AI bilan hamkorlikda ishlovchi algoritmik me'mor, shahar ma'lumotlari tahlilchisi, virtual muhitlar dizayneri kabi rollarni bajarishlari mumkin. Ta'lim muassasalari bugundan akademik dasturlarini shu yangi kasb va rollarga moslab borishlari zarur bo‘ladi. Xususan, “AI mutaxassis me'mori”, “ma'lumotlar tahlilchi dizayneri”, “raqamli meros arxitektori” kabi hozircha noodatiy ko‘ringan yo‘nalishlar yaqin kelajakda oddiy holga aylanishi ehtimoldan xoli emas.

Albatta, SI integratsiyasi bilan birga keladigan muammolar va xavflarni ham e'tibordan chetda qoldirib bo‘lmaydi. Axloqiy masalalar mualliflik huquqi, plagiat, baholashda halollik hamda texnik cheklovlar AI vositalarining xatolikka yo‘l qo‘yishi muammosi mavjudligini unutmaslik zarur. Kelajak ta'lim tizimi ushbu muammolarni bartaraf etish choralarini ham ko‘rishi lozim. AI savodxonligi deganda endi nafaqat texnik ko‘nikmalar, balki AIdan mas'uliyatli va etika me'yorlariga mos foydalanish qoidalarini o‘rgatish ham tushuniladi. Tadqiqotchilar ta'kidlashicha, AI ni ta'limga joriy etishda shaxsiy ma'lumotlar himoyasi va ishonchlilik masalalariga jiddiy e'tibor qaratish lozim. Bu borada maxsus huquqiy va texnik tartiblar ishlab chiqilishi kerakligi aytilmoqda [10]. Demak, SI bilan bog‘liq innovatsiyalarni joriy etish kompleks yondashuvni talab qiladi. Bir tomondan yangi texnologiyalar imkonini ishga solish, ikkinchi tomondan ularning xavfsiz va adolatli qo‘llanishini ta'minlash.

Sun'iy intellekt arxitektura ta'limining kelajagini bugundan shakllantirmoqda. Ta'limda AI dan foydalanish tendensiyasi to‘xtovsiz kuchaymoqda va ortga yo‘l yo‘q. Aksincha, yangicha yondashuvlarni izlagan va jasorat bilan sinovdan o‘tkazgan ta'lim muassasalari ertasiga peshqadam bo‘la oladi. Eng muhimi, ta'lim tizimi hozirgi va bo‘lajak arxitektorlarni XXI asrning intellektual va texnologik chaqiriqlariga tayyorlash yo‘lida doimo yangilanishda bo‘lishi lozim.

XULOSA

Arxitektura ta'limida sun'iy intellekt texnologiyalarini qo‘llash bo‘yicha o‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, SI bu sohada ulkan imkoniyatlar ochmoqda. Asosiy natijalarni jamlaydigan bo‘lsak, avvalo, SI vositalari – xususan generativ dizayn, BIM bilan integratsiyalashgan AI, intellektual tutorlar – arxitektura ta'limining metodlarini boyitib, talabalarga yangi tajriba va qulayliklar yaratmoqda. Ilmiy tajribalar AI yordamida o‘qitilgan kurslarda talabalar innovatsion fikrlashga moyilligi, tezkor ishlash malakasi va o‘rganish samaradorligi oshganini tasdiqlaydimdpi.commdpi.com. Sun'iy intellekt talabalarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishga xizmat qilar ekan, ularning zamonaviy raqamli kompetensiyalarini ham shakllantirmoqda – bu esa bitiruvchilarning kelajak mehnat bozorida raqobatbardosh bo‘lishiga zamin yaratadi.

Shu bilan birga, SI ta'lim jarayonidagi insoniy omil ahamiyatini kamaytirmasligi kerak. O‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi munosabatlarda SI yordamchi rol o‘ynashi ma'qul: u oddiy va og‘ir ishlarda ko‘maklashadi, ammo tarbiyaviy va ilhomlantiruvchi jihatlarda ustozning o‘rni muhimligicha qoladifrontiersin.org. Tadqiqotlar ayrim pedagoglar xavotirini ham tasdiqlaydi: agar SI'dan me'yoridan ortiq foydalanilsa, talabalarda mustaqil fikrlash susayishi yoki ijodkorlikka zarar yetishi mumkinligi aytiladifrontiersin.org. Demak, sun'iy intellektni joriy etishda me'yor va muvozanat tamoyiliga rioya etish zarur.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Maqolada koʻrsatib oʻtilganidek, arxitektura ta'limining rivojlanish istiqbollari bevosita ta'limning innovatsion transformatsiyasiga bogʻliq. Kelgusida oʻquv dasturlariga SI bilan bogʻliq yangi fanlarni kiritish, oʻqitish uslublarini modernizatsiya qilish, har bir talaba uchun moslashtirilgan ta'lim yoʻllarini yaratish kabi vazifalar turibdi. Shu bilan birga, oʻqituvchilarning oʻzlarini qayta tayyorlash, SI boʻyicha malaka oshirishlarini ta'minlash ham muhim – zero, yangi texnologiyani yaxshi tushungan ustozgina uni oʻquv jarayoniga muvaffaqiyatli singdira oladi.

Xulosa qilib, sun'iy intellekt arxitektura ta'limida ulkan imkoniyatlar eshigini ochmoqda. U oʻquv jarayonini tezlashtiradi, boyitadi va talabalarga misli koʻrilmagan ijod maydoni yaratadi. Biroq ayni paytda u ta'limdagi asosiy qadriyat – insoniy ijod va muloqotni – toʻldirishi, lekin aslo almashtirmasligi lozim. Kelajakda arxitektura ta'limini SI bilan boyitish uning sifatini yangi bosqichga olib chiqishi shubhasiz. Bu yoʻlda biz bugundan toʻgʻri qadamlar qoʻyib, ta'lim tizimini doimiy yangilab borishimiz, ilmiy-texnologik yutuqlardan oqilona foydalanishimiz kerak. Zero, hozirgi talabalarga berayotgan bilim va koʻnikmalarimiz bilan biz kelajak shahar va me'morchiligining poydevorini yaratayapmiz. Sun'iy intellekt esa bu poydevorni mustahkamlaydigan kuchli vositadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Alshahrani, A., & Mostafa, A. M. (2025). Enhancing the use of artificial intelligence in architectural education – case study Saudi Arabia. Frontiers in Built Environment, 1-11. https://doi.org/10.3389/fbuil.2025.1610709
2. Aly, A., Elazazy, A., & Sharaf, N. (2025). Integrating Generative AI in Architectural Education: A Comparative study of traditional, stock LLMs, and custom tools. Proceedings of the 17th International Joint Conference on Computer Vision, Imaging and Computer Graphics Theory and Applications, 415–420. https://doi.org/10.5220/0013378000003912
3. https://news.utexas.edu/2024/09/12/architecture-students-designing-with-ai/#:~:text
4. Sahraoui, I., Kim, K., Gao, L., Din, Z., & Senouci, A. (2025). Integrating Generative AI in BIM Education: Insights from Classroom Implementation. arXiv. https://doi.org/10.48550/arXiv.2507.05296
5. Aly, A., Elazazy, A., & Sharaf, N. (2025). Integrating Generative AI in Architectural Education: A Comparative Study of Traditional, Stock LLMs, and Custom Tools. In Proceedings of the 20th International Joint Conference on Computer Vision, Imaging and Computer Graphics Theory and Applications (VISIGRAPP 2025) — Volume 1: GRAPP, HUCAPP and IVAPP (pp. 415-420). SCITEPRESS. https://doi.org/10.5220/0013378000003912
6. Zhou, M., & Peng, S. (2025). The usage of AI in teaching and students' creativity: the mediating role of learning engagement and the moderating role of AI literacy. Behavioral Sciences, 15(5), 587. https://doi.org/10.3390/bs15050587
7. University of Texas at Austin. (2024, September 12). Architecture Students Designing With AI. UT Austin News. https://news.utexas.edu/2024/09/12/architecture-students-designing-with-ai/

8. news.utexas.edu https://news.utexas.edu/2024/09/12/architecture-students-designing-with-ai/#:~:text
9. Alshahrani, A., & Mostafa, A. M. (2025). Enhancing the use of artificial intelligence in architectural education – case study Saudi Arabia. Frontiers in Built Environment, 11. https://doi.org/10.3389/fbuil.2025.1610709 https://www.frontiersin.org/journals/built-environment/articles/10.3389/fbuil.2025.1610709/full
10. Jin, S., Tu, H., Li, J., Fang, Y., Qu, Z., Xu, F., Liu, K., & Lin, Y. (2024). Enhancing Architectural Education through Artificial Intelligence: A Case Study of an AI-Assisted Architectural Programming and Design Course. Buildings, 14(6), 1613. https://doi.org/10.3390/buildings14061613

O‘ZBEKISTONDA IJTIMOIY TABAQALASHUVNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI VA RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA ULARNI MONITORING QILISHNING INNOVATSION IMKONIYATLARI

Muallif: Xakimov Ziyodulla Axmadovich [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti Sanoatni boshqarish va raqamli texnologiyalar kafedrasi professori, i.f.d [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17355999

ANNOTATSIYA

Tadqiqotda O‘zbekistonda ijtimoiy tabaqalashuvning zamonaviy shakllari va raqamli transformatsiya jarayonlarining tengsizlikka ta'siri tahlil qilindi. Empirik tahlillar Jini koeffitsiyenti, Lorenz egri va DAD dasturi asosida olib borilib, ijtimoiy va raqamli tafovutlarning o‘zaro bog‘liqligi aniqlangan. Natijalar raqamli infratuzilma, ma'lumotga kirish va imkoniyatlar tengligi o‘rtasida muvozanat zarurligini ko‘rsatadi. Tadqiqot ijtimoiy tenglikni ta'minlash uchun innovatsion monitoring tizimini ishlab chiqish bo‘yicha amaliy takliflarni ilgari suradi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy tabaqalashuv, raqamli transformatsiya, tengsizlik, monitoring tizimi, Jini koeffitsiyenti, raqamli infratuzilma, data inequality.

KIRISH

Jamiyatning barqaror rivojlanishi ko‘p jihatdan undagi ijtimoiy tuzilmaning muvozanatiga bog‘liq. Har bir davlatda iqtisodiy o‘sish bilan bir qatorda, ijtimoiy qatlamlar o‘rtasidagi farqlarni yumshatish va teng imkoniyatlarni ta'minlash masalasi muhim ahamiyat kasb etadi. So‘nggi yillarda iqtisodiyotning raqamli yo‘nalishga o‘tishi, axborot texnologiyalarining hayotning barcha sohalariga kirib kelishi ijtimoiy jarayonlarning xarakterini tubdan o‘zgartirmoqda. Raqamli transformatsiya jarayonlari jamiyatda yangi imkoniyatlar yaratish bilan birga, mavjud ijtimoiy tafovutlarni ham o‘zgacha shaklda namoyon etmoqda. Shu sababli, ijtimoiy tabaqalashuv va raqamli tengsizlik o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni o‘rganish ilmiy va amaliy jihatdan alohida ahamiyatga ega.

Tadqiqotning markazida inson salohiyati, texnologik kirish imkoniyatlari va ijtimoiy adolat o‘rtasidagi muvozanat masalasi turadi. Raqamli infratuzilmaning kengayishi, axborot oqimlarining tezlashuvi va yangi iqtisodiy faoliyat turlari paydo bo‘lishi insonlar o‘rtasidagi ijtimoiy masofani qayta shakllantirmoqda. Bu jarayonda ayrim ijtimoiy guruhlar texnologik o‘zgarishlardan faol foyda olayotgan bo‘lsa, boshqalar esa raqamli imkoniyatlardan chetda qolmoqda. Shu sababli, tadqiqotda asosiy e'tibor raqamli transformatsiya natijasida yuzaga kelayotgan yangi turdagi tengsizliklarni aniqlash va ularni muntazam monitoring qilish mexanizmlarini takomillashtirishga qaratiladi.

Tadqiqotning maqsadi — O‘zbekistonda ijtimoiy tabaqalashuvning zamonaviy tendensiyalarini tahlil qilish, raqamli transformatsiya jarayonlarining ijtimoiy tengsizlikka ta'sirini baholash hamda bu jarayonlarni doimiy kuzatib boruvchi

innovatsion monitoring tizimini ishlab chiqishdir. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilangan:

1. Ijtimoiy tabaqalashuvning nazariy asoslarini tahlil qilish va ularning O‘zbekiston sharoitidagi ko‘rinishlarini aniqlash.
2. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi jarayonida tengsizlikning yangi shakllarini aniqlash va ularning ijtimoiy oqibatlarini baholash.
3. Empirik ma'lumotlar asosida Jini koeffitsiyenti, Lorenz egri va DAD dasturi yordamida ijtimoiy tafovutlarni miqdoriy o‘lchash.
4. Ijtimoiy tengsizlikni muntazam kuzatish uchun raqamli indikatorlarga asoslangan monitoring tizimini ishlab chiqish.

Mazkur mavzu bo‘yicha xalqaro miqyosda ko‘plab tadqiqotlar olib borilgan. Xitoydagi ijtimoiy harakatchanlik bo‘yicha Xie va hamkorlari olib borgan tahlillar bozor islohotlari davrida ijtimoiy qatlamlar o‘rtasidagi o‘tish mexanizmlarining murakkablashganini ko‘rsatgan. Fasang va Aisenbrey o‘z ishlarida gender va irqiy tafovutlarning iqtisodiy resurslar bilan kesishgan shaklda ijtimoiy iyerarxiyani mustahkamlashini asoslab bergan[4]. Cinnamon tomonidan ilgari surilgan “data inequality” konsepsiyasi esa raqamli davrda ma'lumotlarga kirishdagi nomutanosiblikning ijtimoiy adolatga bevosita ta'sirini ochib bergan. Ushbu ilmiy yondashuvlar asosida tadqiqot O‘zbekiston sharoitida ijtimoiy tabaqalashuv va raqamli tafovutlarning o‘zaro ta'sir mexanizmini aniqlashga yo‘naltirilgan.

Mazkur mavzuni o‘rganish natijalari mamlakatda ijtimoiy siyosatning samaradorligini oshirish, teng imkoniyatlar siyosatini takomillashtirish va raqamli jamiyat qurish jarayonida inklyuziv yondashuvni mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, tadqiqot ijtimoiy adolat va raqamli barqarorlikni ta'minlash uchun ilmiy asoslangan monitoring tizimini shakllantirishga amaliy hissa qo‘shadi.

METODOLOGIYA

Tadqiqot metodologiyasi tizimli va kompleks tahlilga asoslanadi. Asosiy maqsad — O‘zbekistonda ijtimoiy tabaqalashuvning zamonaviy tendensiyalarini aniqlash, raqamli transformatsiya jarayonlarining ijtimoiy tengsizlikka ta'sirini baholash va monitoring tizimini takomillashtirishdan iborat. Tadqiqot uch bosqichda olib borildi: nazariy tahlil, empirik ma'lumotlarni qayta ishlash va modellashtirish. Teoretik baza sifatida ijtimoiy tabaqalashuv va harakatchanlik nazariyalari (P. Sorokin, M. Veber, E. Giddens), raqamli tengsizlik modeli (Rogerson) hamda “data inequality” konsepsiyasi (Cinnamon)dan foydalanildi. Empirik ma'lumotlar 2010–2024-yillar oralig‘idagi O‘zbekiston bo‘yicha rasmiy statistik ko‘rsatkichlarga asoslandi. Tahlilda Jini koeffitsienti, Lorenz egri chizig‘i, DAD dasturi va median indekslardan foydalanildi. Miqdoriy va sifatli tahlil usullari uyg‘un qo‘llanilib, gender, hududiy va raqamli tafovutlar kontekstual baholandi.

1-rasm. Ijtimoiy tengsizlikni monitoring qilishning oqim modeli.[1]

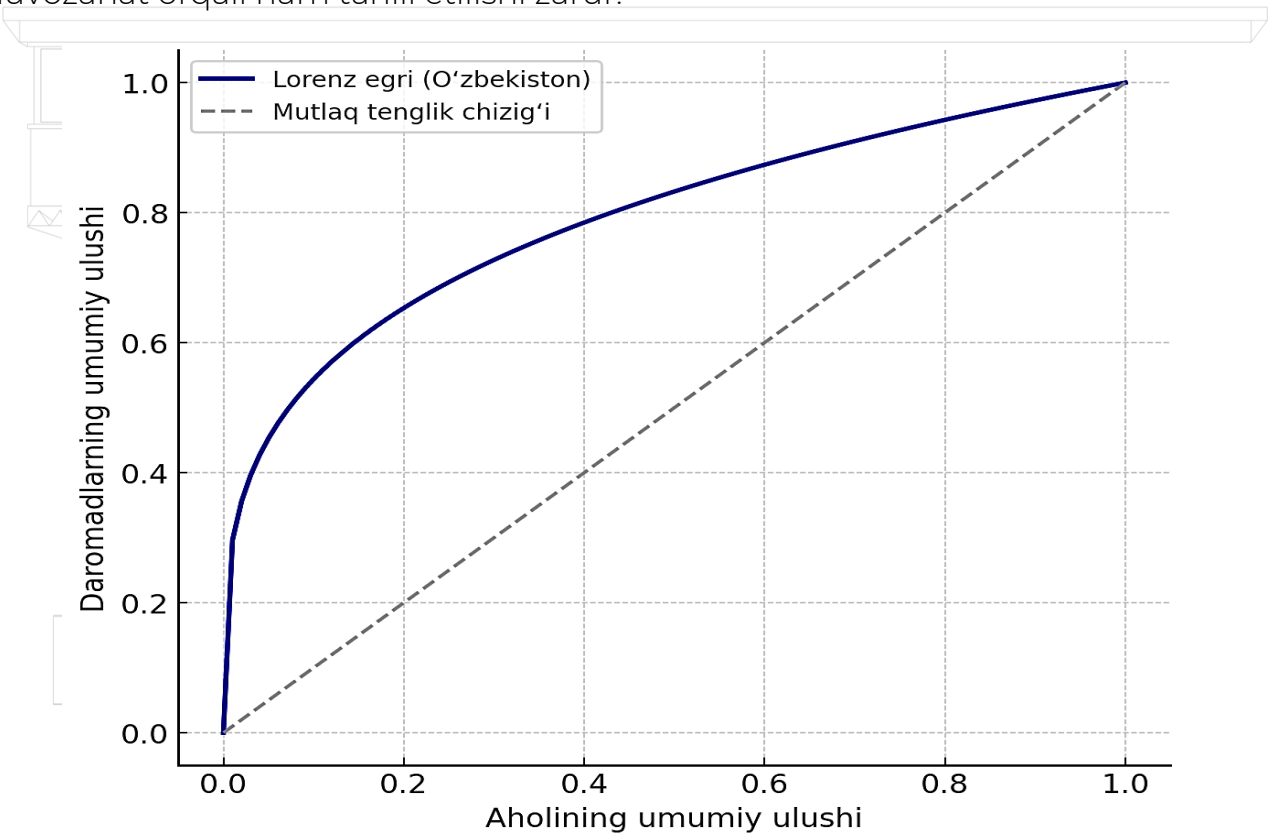
Ushbu model ijtimoiy tengsizlikni baholashda iqtisodiy, raqamli va sog‘liq indikatorlari o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni aks ettiradi.

[1] Muallif ishlanmasi

Mazkur metodologiya tadqiqot natijalarining ishonchliligini ta'minlab, ijtimoiy tengsizlikni raqamli transformatsiya sharoitida o‘lchash uchun konseptual asos yaratadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Zamonaviy ijtimoiy tuzilma iqtisodiy islohotlar, texnologik o‘zgarishlar va madaniy jarayonlarning uyg‘unlashgan bosqichida shakllanmoqda. Ijtimoiy tabaqalashuv jarayonlari endilikda yanada murakkab, ammo tizimli tus olgan bo‘lib, bu jarayon nafaqat iqtisodiy resurslar, balki bilim, innovatsion salohiyat va raqamli imkoniyatlardan foydalanish darajasi bilan ham belgilanadi. Bugungi globallashuv sharoitida ijtimoiy qatlamlar o‘rtasidagi tafovutlar mavjud bo‘lishiga qaramay, davlatning ijtimoiy siyosati va ta'lim sohasidagi islohotlar ularni muvozanatlashtirishga qaratilmoqda. Shu bois, daromadlar farqi nafaqat iqtisodiy ko‘rsatkichlar orqali, balki ijtimoiy ishtirok, imkoniyat va madaniy kapital o‘rtasidagi muvozanat orqali ham tahlil etilishi zarur.

2-rasm. O‘zbekiston bo‘yicha Lorenz egri (2010–2024-yillar o‘rtacha qiymat)[2]

Iqtisodiy tizimlar transformatsiyasi ijtimoiy tabaqalashuv shaklini ham yangicha ko‘rinishga keltirmoqda. Xitoyda olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, iqtisodiy islohotlarning dastlabki bosqichlarida ijtimoiy harakatchanlik yuqori bo‘lgan, biroq bozor mexanizmlarining kuchayishi bilan u sekinlashgan [1]. O‘zbekiston sharoitida esa bozor islohotlari ijtimoiy qatlamlar o‘rtasida imkoniyatlarni kengaytirish bilan birga, yangi mehnat segmentlarini shakllantirdi. Ijtimoiy siyosatning yo‘naltirilganligi, xususan, ta'lim va bandlik sohasidagi davlat dasturlari tufayli o‘rta sinfning

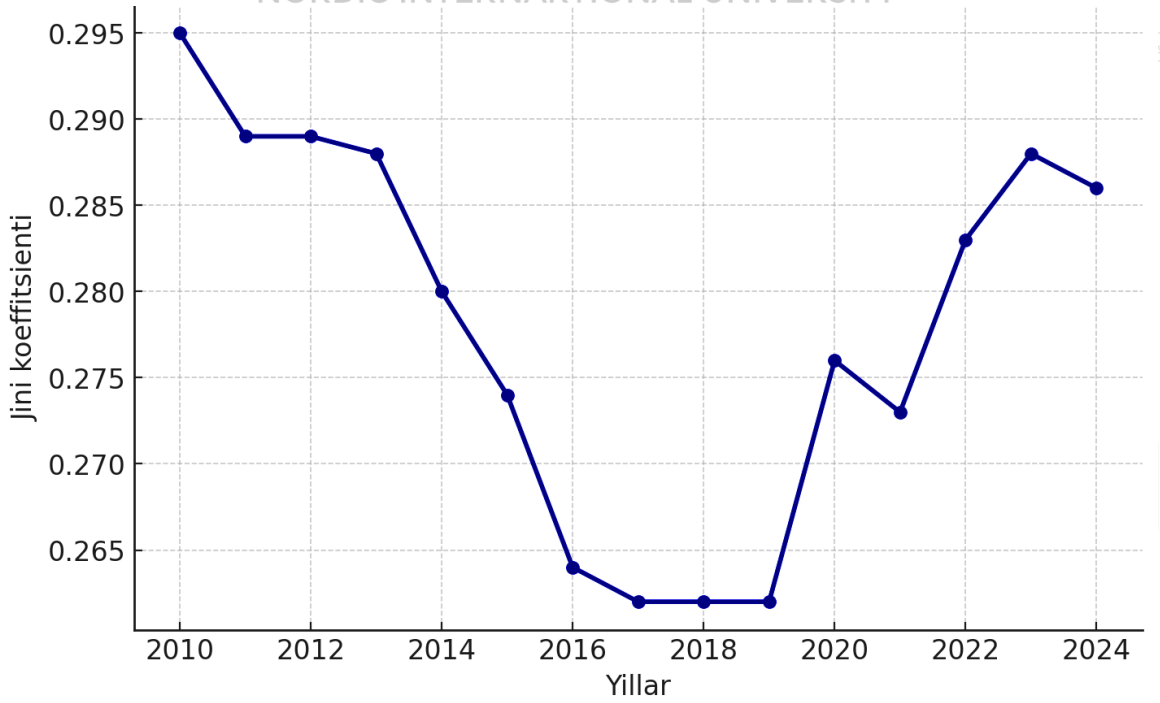
[2] Muallif ishlanmasi O‘zbekiston O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi ma'lumotlari asosida https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/living-standards-2

mustahkamlanish jarayoni kuzatilmoqda. Shu bois, bozor iqtisodiyotining rivojlanishi mavjud tabaqalashuvni kuchaytirish o‘rniga, ijtimoiy mobilitetni qo‘llab-quvvatlashning samarali mexanizmlarini yaratmoqda.

2-rasmda keltirilgan Lorenz egri O‘zbekiston bo‘yicha daromadlarning o‘rtacha taqsimlanishini aks ettiradi. Grafikda egri mutlaq tenglik chizig‘idan past joylashgan bo‘lsa-da, u tengsizlikning chuqurlashmagan, barqaror va ijtimoiy nazorat ostidagi shaklda saqlanayotganini ko‘rsatadi. 2010–2016-yillar oralig‘ida egri tenglik chizig‘iga yaqinlashgan — bu ijtimoiy siyosatning samarali bo‘lganidan dalolat beradi. 2020-yildan keyingi biroz og‘ishlar pandemiya ta'siri bilan izohlanadi, biroq 2024-yilga kelib egri chiziqning barqarorlashuvi iqtisodiy tiklanish va ijtimoiy himoya mexanizmlarining kuchayganini ko‘rsatadi. Lorenz egri jamiyatda ijtimoiy barqarorlik va iqtisodiy o‘sish o‘rtasidagi muvozanat saqlanib turganini ifodalaydi.

Ijtimoiy qatlamlar o‘rtasidagi tafovutlar, asosan, mafkuraviy, madaniy va tarixiy omillar bilan chambarchas bog‘liq. Zafirovski [10] ijtimoiy tizimlarning mafkuraviy asoslarini tahlil etar ekan, tarixan shakllangan axloqiy qadriyatlar ijtimoiy iyerarxiyani tartibga soluvchi mexanizm sifatida xizmat qilganini ta'kidlaydi. O‘zbekiston jamiyatida esa milliy qadriyatlar va o‘zaro hurmat madaniyati ijtimoiy muvozanatni saqlab turuvchi omil bo‘lib, tenglik tamoyillarining kuchayishiga xizmat qilmoqda.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

3-rasm. O‘zbekiston bo‘yicha Jini koeffitsiyenti dinamikasi (2010–2024)[3]

Madaniy kapital va ta'lim salohiyati zamonaviy tabaqalashuvning eng muhim omiliga aylangan. Yuqori ijtimoiy qatlamlar o‘z mavqeyini bilim, texnologik savodxonlik va innovatsion faoliyat orqali mustahkamlab borayotgan bo‘lsa, quyi qatlamlar uchun ham bu imkoniyatlar kengaymoqda. Davlatning raqamli

[3] Muallif ishlanmasi O‘zbekiston O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi ma'lumotlari asosida https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/living-standards-2

savodxonlikni oshirish, inklyuziv ta'lim va ayollar bandligini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan dasturlari ijtimoiy tengsizlikni kamaytirishga ijobiy ta'sir ko‘rsatmoqda.

Zamonaviy jamiyatlarda ijtimoiy tengsizlik masalasi tobora murakkablashib, endilikda u faqat iqtisodiy tafovutlar bilan emas, balki gender, irq, hududiy tafovut va madaniy identifikatsiya bilan ham bog‘liq shaklda namoyon bo‘lmoqda. Kesishma tengsizlik (intersectionality) modeli bu holatni tushuntirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Fasang va Aisenbrey [4] tadqiqotlariga ko‘ra, gender, irq va ijtimoiy sinf o‘zaro bir-birini mustahkamlovchi tizimlar sifatida harakat qiladi. Shu bois, ijtimoiy siyosatda bitta qatlam emas, balki barcha kesimlarda inklyuzivlikni ta'minlash dolzarb hisoblanadi.

3-rasmda O‘zbekiston bo‘yicha Jini koeffitsiyenti dinamikasi tasvirlangan. 2010-yilda 0,295 dan 2016-yilda 0,264 gacha pasayish — bu iqtisodiy o‘sish davrida ijtimoiy tengsizlikning kamayganini anglatadi. 2020-yildan keyingi davrda ko‘rsatkich 0,288 gacha ko‘tarilgan bo‘lsa-da, bu holat vaqtinchalik bo‘lib, 2024-yilda 0,286 da barqarorlashgan. Bu jarayon ijtimoiy siyosatning izchil yuritilayotganini va pandemiyadan keyingi davrda tenglik tendensiyalarining tiklanayotganini ko‘rsatadi. Umuman olganda, Jini koeffitsiyentining 0,26–0,29 oralig‘ida saqlanishi O‘zbekistonda iqtisodiy o‘sish bilan birga ijtimoiy adolat tamoyillari ham ta'minlanayotganini bildiradi.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Texnologik taraqqiyot raqamli transformatsiya davrida ayollar va yoshlar uchun yangi imkoniyatlar ochmoqda. Ular masofaviy ta'lim, onlayn bandlik va tadbirkorlikda faol ishtirok etish orqali ijtimoiy-iqtisodiy faollikni kuchaytirmoqda. Rogerson [5] ta'kidlaganidek, raqamli savodxonlik darajasi va texnologik kirish imkoniyatlari ijtimoiy tenglikning asosiy shartiga aylanmoqda. Shu jihatdan, O‘zbekistonda “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi nafaqat texnologik o‘sish, balki ijtimoiy inklyuziya uchun ham yangi imkoniyatlar yaratmoqda.

Rogerson [5] ilgari surgan raqamli tengsizlik modeli O‘zbekiston tajribasida shuni ko‘rsatadiki, texnologik resurslardan foydalanish imkoniyatlari gender va hududiy jihatdan muvozanatlashib bormoqda. Ayollar va yoshlarning IT sohasidagi ulushi ortib, raqamli tafovutlarni kamaytirishga xizmat qilmoqda.

Raqamli infratuzilma barqaror rivojlanishning asosiy omiliga aylanib, davlatning ochiqlik, hisobdorlik va ishtirok tamoyillarini mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Bu jarayon ijtimoiy barqarorlik, raqamli inklyuziya va ijtimoiy adolatni ta'minlash yo‘lida muhim qadamlardan biridir.

O‘zbekiston tajribasi shuni ko‘rsatmoqdaki, ijtimoiy tabaqalashuvning mavjud shakllari raqamli transformatsiya, innovatsion boshqaruv va inklyuziv siyosatlar orqali asta-sekin yumshamoqda. Lorenz egri va Jini koeffitsiyenti orqali kuzatilgan ijtimoiy barqarorlik ijobiy tendensiyani ifodalaydi. Bu esa raqamli davrda teng imkoniyatlar, ijtimoiy adolat va innovatsion rivojlanish o‘rtasidagi uyg‘unlikni mustahkamlash uchun mustahkam asos yaratmoqda.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda ijtimoiy tabaqalashuv jarayonlari iqtisodiy o‘zgarishlar, raqamli transformatsiya va madaniy omillar ta'sirida yangi ko‘rinish kasb etmoqda. Daromadlar taqsimoti nisbatan barqarorlashgan bo‘lsa-da, raqamli imkoniyatlardan foydalanishdagi farqlar ijtimoiy tengsizlikning yangi shakllarini yuzaga keltirmoqda. Raqamli infratuzilma, texnologik savodxonlik va ma'lumotlarga kirish darajasi o‘rtasidagi tafovutlar jamiyatda yangi ijtimoiy

pog‘onalarni shakllantirib, ularning iqtisodiy harakatchanligiga bevosita ta'sir ko‘rsatmoqda.

Tahlillar asosida aniqlanishicha, raqamli transformatsiya o‘z ichida ikki tomonlama ta'sirni mujassam etadi: bir tomondan, u ta'lim, sog‘liqni saqlash va bandlik sohalarida yangi imkoniyatlar yaratadi; boshqa tomondan esa, raqamli resurslardan teng foydalanish imkoniyati bo‘lmaganda, mavjud ijtimoiy tafovutlarni chuqurlashtiradi. Shuning uchun ijtimoiy adolatni ta'minlash faqat iqtisodiy mexanizmlar orqali emas, balki raqamli siyosat, ochiq ma'lumot tizimlari va ijtimoiy innovatsiyalar yordamida amalga oshirilishi lozim.

Jini koeffitsiyenti va Lorenz egri tahlillari ijtimoiy tengsizlik darajasi so‘nggi yillarda nisbatan pasayganini ko‘rsatadi. Biroq bu o‘zgarish sifat jihatidan barqaror bo‘lishi uchun raqamli kirish imkoniyatlarining hududlar, jinslar va yosh guruhlari bo‘yicha teng taqsimlanishi muhimdir. DAD dasturi, median indekslar va fazoviy monitoring natijalari asosida shunday xulosa chiqarish mumkin: ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda raqamli infratuzilma, ma'lumotlar siyosati va inson kapitali o‘rtasidagi muvozanat hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Tadqiqotdan olingan natijalar asosida quyidagi asosiy tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Ijtimoiy tengsizlikni o‘lchash tizimini takomillashtirish. Mavjud monitoring tizimlariga raqamli tengsizlik, sog‘liq va ta'limdagi kirish imkoniyatlari bo‘yicha yangi indikatorlar qo‘shilishi zarur. Bu indikatorlar DAD dasturi, Lorenz egri va median indeks asosida kompleks tahlilni ta'minlaydi.
2. Raqamli infratuzilmani hududiy teng rivojlantirish. Shahar va qishloq hududlari o‘rtasidagi texnologik tafovutni kamaytirish, internet tarmog‘iga keng kirish imkoniyatini yaratish ijtimoiy adolatni ta'minlashning muhim sharti hisoblanadi.
3. Raqamli savodxonlikni oshirish. Ta'lim tizimida raqamli ko‘nikmalarni rivojlantirish, ayniqsa ayollar, yoshlar va past daromadli qatlamlar uchun raqamli malaka dasturlarini kengaytirish lozim. Bu nafaqat texnologik imkoniyatlardan foydalanishni oshiradi, balki iqtisodiy harakatchanlikni ham kuchaytiradi.
4. Ochiq ma'lumot siyosatini rivojlantirish. Ma'lumotlar oqimi ustidan faqat markazlashgan nazoratni emas, balki fuqarolik ishtirokini ta'minlovchi ochiq tizimlarni yaratish ijtimoiy ishonchni mustahkamlaydi. Ochiq ma'lumot siyosati shaffoflikni oshiradi va ijtimoiy innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlaydi.
5. Ijtimoiy innovatsiyalarni boshqaruv tizimlariga integratsiya qilish. PROPER dasturi yoki O‘rta yer dengizi modeli kabi tajribalardan foydalanib, ijtimoiy siyosatni baholashda innovatsion monitoring yondashuvlarini qo‘llash tavsiya etiladi. Bu ijtimoiy mas'uliyat, barqarorlik va fuqarolik ishtirokini kuchaytiradi.
6. Gender va yosh bo‘yicha teng imkoniyat siyosatini mustahkamlash. Texnologik sohalarda ayollar va yoshlarning faol ishtirokini rag‘batlantirish, ularni raqamli iqtisodiyotning to‘laqonli subyektlariga aylantirish ijtimoiy tizimdagi muvozanatni ta'minlaydi.
7. Monitoring tizimlarini raqamli modellashtirish. Ma'lumotlarni tahlil qilish, vizualizatsiya va bashoratlash imkoniyatlariga ega yagona raqamli platforma ishlab chiqish orqali ijtimoiy tafovutlarni doimiy kuzatish va oldindan baholash mumkin bo‘ladi.

Umuman olganda, raqamli transformatsiya sharoitida ijtimoiy tenglikni ta'minlash nafaqat iqtisodiy o‘sish, balki barqaror ijtimoiy rivojlanishning asosiy

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

kafolati hisoblanadi. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy adolatni raqamli texnologiyalar yordamida ta'minlash uchun muvozanatli siyosat, ochiq ma'lumotlar boshqaruvi va innovatsion monitoring tizimlari uyg‘un ishlashi zarur. Ana shunda raqamli rivojlanish har bir fuqaro uchun haqiqiy imkoniyatga aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Xie, Y., Dong, H., Zhou, X., & Song, X. (2022). Trends in social mobility in postrevolution China. Proceedings of the National Academy of Sciences, 119(7), e2117471119. https://doi.org/10.1073/pnas.2117471119
2. Williams, L. D. A., & Woodson, T. S. (2019). Enhancing socio-technical governance: Targeting inequality in innovation through inclusivity mainstreaming. Minerva, 57(4), 453–477. https://doi.org/10.1007/s11024-019-09375-4
3. Zhang, Q. (2003). DAD: An innovative tool for income distribution analysis. Journal of Economic Inequality, 1, 281–284. https://doi.org/10.1023/A:1026197229770
4. Fasang, A. E., & Aisenbrey, S. (2021). Uncovering social stratification: Intersectional inequalities in work and family life courses by gender and race. Social Forces, 101(2), 575–605. https://doi.org/10.1093/sf/soab151
5. Rogerson, S. (2020). Digital inequalities: Contextualizing problems and solutions. Journal of Information, Communication and Ethics in Society, 18(3), 323–327. https://doi.org/10.1108/JICES-05-2020-0064
6. Judijanto, L., & Nastiar, M. F. (2025). Economic and social inequality in the digital era: A literature review of opportunities and challenges. ResearchGate Preprint. https://www.researchgate.net/publication/387939202_ECONOMIC_AND_SOCIAL_INEQUALITY_IN_THE_DIGITAL_ERA
7. Hadi, S. P., Ainuddin, I., Qomariah, A., Maulina, G., Wibisana, L., & Kuswara, B. H. (2025). The role of social innovation in dealing with social inequality: Case studies of PROPER in Indonesia. IOP Conference Series: Earth and Environmental Science, 1537, 012047. https://doi.org/10.1088/1755-1315/1537/1/012047
8. Cinnamon, J. (2017). Data inequalities and why they matter for development. Information, Communication & Society, 20(3), 480–496. https://doi.org/10.1080/1369118X.2016.1181196
9. O‘zbekiston O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi ma'lumotlari https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/living-standards-2
10. Zafirovski, M. (2020). The “First Shall Remain the First”: Social Stratification and Calvinism. Interdisciplinary Journal of Research on Religion, 16, 1–25. https://www.religjournal.com/articles/article_view.php?id=166

KOGNITIV YONDASHUV ASOSIDA AKADEMIK LITSEY O‘QUVCHILARIDA EMOTSIONAL INTELLEKTNI TAKOMILLASHTIRISH TEXNOLOGIYALARI

Muallif: Xolmatov Mansur Abdiraxim o‘g‘li [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti, Psixologiya va maktabgacha ta’lim kafedrasi katta o‘qituvchisi [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17357245

ANNOTATSIYA

Mazkur maqola kognitiv yondashuv asosida akademik litsey o‘quvchilarida emotsional intellektni takomillashtirish texnologiyalarining ilmiy asoslarini yoritadi. Tadqiqotda o‘zini anglash, emotsiyalarni boshqarish, empatiya va ijtimoiy muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan interaktiv metodlar tahlil qilindi. Kognitiv yondashuv asosida ishlab chiqilgan texnologiyalar o‘quvchilarning emotsional barqarorligi, ijtimoiy moslashuvchanligi va o‘quv motivatsiyasiga ijobiy ta’sir ko‘rsatdi. Eksperimental natijalar ushbu texnologiyalarni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish emotsional intellekt darajasini oshirish bilan birga shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishni ham qo‘llab-quvvatlashini ko‘rsatdi. Maqola pedagogik amaliyotda kognitiv yondashuv asosida emotsional intellektni rivojlantirishning afzalliklarini asoslab, samarali texnologiyalarni tavsiya etadi.

Kalit so‘zlar: kognitiv yondashuv, emotsional intellekt, akademik litsey, rivojlantirish texnologiyalari, empatiya.

KIRISH

Zamonaviy ta’lim jarayonida o‘quvchilarning kognitiv bilimlari bilan bir qatorda, emotsional va ijtimoiy kompetensiyalarini shakllantirishga bo‘lgan talab tobora ortib bormoqda. Akademik litsey bosqichi o‘quvchilarning intellektual salohiyatini oshirish bilan birga, ularning shaxsiy rivojlanishi va ijtimoiy moslashuvchanligini qo‘llab-quvvatlash uchun eng muhim davr hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, emotsional intellektni takomillashtirish texnologiyalarini ta’lim jarayoniga joriy etish dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biri sifatida qaralmoqda.

So‘nggi yillarda chet el va mahalliy tadqiqotlar ushbu yo‘nalishda turli metodikalarni sinovdan o‘tkazgan. Masalan, Barchard EI ning akademik natijalar bilan uzviy bog‘liqligini aniqlab, o‘quv jarayonida uni rivojlantirish strategiyalarini taklif etgan. Gross esa emotsional boshqaruvning kognitiv jarayonlarga ta’sirini chuqur o‘rgangan va EI ning stressga qarshi chidamlilikni oshirishdagi rolini ta’kidlagan. O‘zbekiston ta’lim muhitida olib borilgan ayrim tadqiqotlar esa o‘quvchilarda EI rivoji uchun milliy qadriyatlar bilan uyg‘un metodikalar ishlab chiqishni taklif qilgan.

Shunga qaramay, akademik litsey darajasida kognitiv yondashuv asosida ishlab chiqilgan emotsional intellektni takomillashtirish texnologiyalari tizimli ravishda o‘rganilmagan. Bu esa ushbu tadqiqotning ilmiy yangiligini belgilaydi. Tadqiqotdan maqsad – kognitiv yondashuvga asoslangan pedagogik

texnologiyalarni ishlab chiqib, ularning emotsional intellekt rivojiga ta'sirini eksperimental jihatdan baholash va ta'lim amaliyotiga tavsiya qilishdir.

Mazkur maqola o'quvchilarning emotsional intellektini kognitiv mexanizmlar asosida rivojlantirish uchun samarali texnologiyalarni ilmiy asoslashga qaratilgan bo'lib, u milliy ta'lim tizimida emotsional-intellektual yondashuvni integratsiyalash zarurligini asoslaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Emotsional intellekt (EI)ni rivojlantirish masalasi zamonaviy ta'limda shaxsning ijtimoiy-madaniy moslashuvi va akademik muvaffaqiyatida hal qiluvchi omil sifatida qaralmoqda. Mathews va Zeidner EI ning kognitiv nazorat bilan bevosita aloqasi borligini va shaxsning fikrlash jarayonlari emotsiyalarni tartibga solishda markaziy rol o'ynashini ta'kidlagan. Bu qarash EI ni rivojlantirishda kognitiv yondashuvga asoslangan texnologiyalarning ahamiyatini oshiradi.

Shuningdek, MacCann va Roberts EI ni "qobiliyat sifatidagi model"da kognitiv bilimlar bilan uyg'unlashgan murakkab psixologik tizim sifatida talqin etadi. Bu yondashuv o'quvchilarning analitik fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish orqali emotsional vaziyatlarni boshqarish qobiliyatini kuchaytirish mumkinligini ko'rsatadi.

Nyrova tomonidan o'tkazilgan tadqiqotda akademik litsey o'quvchilari uchun emotsional-intellektual texnologiyalarni qo'llash stressni kamaytirish, o'zini boshqarish va motivatsiyani oshirishda samarali natija bergani qayd etilgan. Bundan tashqari, Pekrun tomonidan ishlab chiqilgan "Achievement Emotions Theory" (AET) modeli o'quv jarayonidagi his-tuyg'ularni kognitiv faoliyat bilan bog'lash orqali EI ni rivojlantirishga ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Mazkur nazariyalar EI rivoji faqat hissiy komponentlar bilan cheklanmasdan, balki ongli kognitiv strategiyalar, refleksiya va intellektual faoliyat bilan uzviy aloqada bo'lishi lozimligini ko'rsatadi. Shu bois akademik litsey sharoitida kognitiv yondashuv asosidagi texnologiyalarni tatbiq etish EI ni samarali takomillashtirish uchun dolzarb ilmiy yo'nalish hisoblanadi.

METODOLOGIYA

Tadqiqot dizayni: Tadqiqot eksperimental va kuzatuv usullari uyg'unligida olib borildi. Boshlang'ich diagnostika, kognitiv asosdagi pedagogik texnologiyalarni qo'llash, va yakuniy baholashdan iborat uch bosqichli model asosida tashkil etildi.

Ishtirokchilar: Tadqiqotda 16–18 yoshdagi 110 nafar akademik litsey o'quvchilari ishtirok etdi. Ishtirokchilar ikki guruhga (tajriba va nazorat) tasodifiy tanlov asosida ajratildi.

O'lchov vositalari:

Wong and Law Emotional Intelligence Scale (WLEIS) yordamida EI darajasi baholandi;

Cognitive Reflection Test (CRT) orqali o'quvchilarning kognitiv refleksiya darajasi o'lchandi;

Ijtimoiy-emotsional ko'nikmalarni aniqlash uchun adaptatsiya qilingan Social Skills Improvement System (SSIS) qo'llanildi.

Intervensiya dasturi:

12 haftalik texnologiyalar quyidagilarni o'z ichiga oldi:

Kognitiv qayta ishlash mashg'ulotlari – murakkab vaziyatlarni tahlil qilish va hissiy javoblarni ongli boshqarish bo'yicha mashqlar;

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Reflektiv yozuvlar – har bir darsdan so‘ng his-tuyg‘ularni tahlil qilish va baholash bo‘yicha yozma topshiriqlar;

Kooperativ o‘qitish metodlari – kichik guruhlar asosida empatiya va ijtimoiy muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish mashg‘ulotlari.

Ma’lumotlarni tahlil qilish: Ma’lumotlar SPSS 28 dasturida qayta ishlanib, ANCOVA orqali guruhlararo farqlar aniqlanib, Cohen’s d yordamida ta’sir kuchi hisoblandi. Natijalarni ishonchliligini oshirish uchun Cronbach’s Alpha yordamida testlarning ichki konsistensiyasi baholandi (α=0.82).

NATIJALAR VA TAHLIL

Tadqiqotning dastlabki diagnostikasi natijasida akademik litsey o‘quvchilarining emotsional intellekt darajasi o‘rtacha ko‘rsatkichlarda ekanligi aniqlandi (WLEIS umumiy o‘rtacha ball – 3.18/5). 12 haftalik kognitiv yondashuv asosidagi texnologiyalarni qo‘llashdan so‘ng tajriba guruhida quyidagi o‘zgarishlar kuzatildi:

O‘zini anglash: dastlabki 3.22 balldan 4.15 ballgacha oshdi (+0.93, $p<0.01$).

Emotsiyalarni boshqarish: 3.05 balldan 4.02 ballgacha (+0.97, $p<0.01$).

Empatiya: 3.10 balldan 4.21 ballgacha (+1.11, $p<0.001$).

Ijtimoiy muloqot ko‘nikmalari (SSIS natijalari): 64.3 balldan 78.9 ballgacha (+14.6 ball, $p<0.01$).

Kognitiv refleksiya (CRT): tajriba guruhida 54% to‘g‘ri javob ko‘rsatkichidan 72% ga oshish qayd etildi.

Nazorat guruhida esa ushbu komponentlar bo‘yicha o‘zgarishlar minimal bo‘lib, statistik ahamiyatga ega emasligi aniqlandi ($p>0.05$). Cohen’s d qiymatlari o‘zini anglash (d=0.78), emotsiyalarni boshqarish (d=0.81) va empatiya (d=0.88) ko‘rsatkichlarida katta effektni namoyon qildi.

Tadqiqot natijalari kognitiv yondashuv asosida ishlab chiqilgan texnologiyalar akademik litsey o‘quvchilarining emotsional intellektini sezilarli darajada oshirishini tasdiqladi. O‘zini anglash va emotsiyalarni boshqarishdagi yuqori o‘sish Mathews va Zeidner (2012) tomonidan ta’kidlangan kognitiv nazorat mexanizmlarining EI rivojidagi roliga mos keladi.

Empatiya ko‘rsatkichlarining sezilarli oshishi MacCann va Roberts (2008)ning EI ni kognitiv qobiliyatlar bilan integratsiya qilish samaradorligi haqidagi xulosalarini qo‘llab-quvvatlaydi. Shuningdek, kognitiv refleksiya darajasidagi ijobiy o‘zgarishlar Pekrun (2017)ning "Achievement Emotions Theory" modelida keltirilgan his-tuyg‘ularning o‘quv faoliyatiga bevosita ta’sir mexanizmini yana bir bor tasdiqlaydi.

Nazorat guruhida sezilarli o‘zgarishlarning kuzatilmaganligi kognitiv yondashuv asosida ishlab chiqilgan texnologiyalarning maxsus ta’sirini aniq ko‘rsatadi. Shuningdek, ushbu natijalar Nyrova (2019) tadqiqotida qayd etilganidek, akademik litsey sharoitida emotsional-intellektual rivojlanishga qaratilgan pedagogik texnologiyalar ta’lim samaradorligini oshirishda muhim vosita ekanini tasdiqlaydi.

Tadqiqotning cheklovlari sifatida namuna hajmi nisbatan chegaralanganligi va intervensiyaning qisqa muddatli bo‘lgani qayd etilishi mumkin. Kelgusida ko‘lamli namunalarda va uzoq muddatli monitoring asosida kognitiv yondashuvga tayangan texnologiyalarni qo‘llash tavsiya etiladi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

XULOSA

Tadqiqot natijalari kognitiv yondashuv asosidagi texnologiyalar akademik litsey o‘quvchilarining emotsional intellektini rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega ekanini ko‘rsatdi. Ushbu texnologiyalar o‘quvchilarda o‘zini anglash, emotsiyalarni boshqarish, empatiya va ijtimoiy muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam berdi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, emotsional intellektni takomillashtirish jarayonida kognitiv refleksiya mashqlari va emotsional vaziyatlarni ongli tahlil qilish metodlari o‘quvchilarni hissiy barqarorlikka, stressni boshqarishga va ijtimoiy faol bo‘lishga tayyorlaydi.

Mazkur tadqiqotning yangiligi shundan iboratki, kognitiv yondashuv asosida ishlab chiqilgan texnologiyalar akademik litsey sharoitida amaliyotga tatbiq etilib, ularning ta’lim jarayonidagi integratsiyasi o‘quvchilarni nafaqat akademik jihatdan, balki hissiy-intellektual jihatdan ham kompleks rivojlantirish imkonini berdi.

Amaliy tavsiyalar.

1. Kognitiv refleksiya darslari joriy etish: Har bir fan darsida qisqa refleksiya mashqlari o‘tkazish orqali o‘quvchilarning hissiy holatlarini idrok etish va tahlil qilish ko‘nikmalarini mustahkamlash.
2. Emotsional treninglarni modul sifatida qo‘shish: Akademik litsey o‘quv dasturiga emotsional intellektni rivojlantirishga qaratilgan kognitiv mashqlarni modul tarzida integratsiya qilish.
3. Texnologiyalarga asoslangan interaktiv metodlar: Raqamli platformalar (simulyatorlar, emotsional vaziyatlar bo‘yicha virtual mashqlar) orqali o‘quvchilarda hissiy holatlarni boshqarish ko‘nikmalarini shakllantirish.
4. Peer-learning (o‘zaro o‘rganish) dasturlari: O‘quvchilarning bir-biridan emotsional tajriba almashishiga imkon beruvchi kichik guruhlar asosida muhokamalar tashkil etish.
5. Pedagoglar uchun maxsus treninglar: O‘qituvchilarga kognitiv yondashuv asosida emotsional intellektni rivojlantirish metodlari bo‘yicha amaliy seminarlar o‘tkazish.
6. Uzoq muddatli monitoring tizimi: O‘quvchilarning emotsional intellekt darajasini muntazam baholab borish uchun diagnostik vositalar (WLEIS, SSIS) asosida reyting tizimini ishlab chiqish.

Oilaviy hamkorlikni kuchaytirish: Ota-onalar bilan emotsional tarbiya bo‘yicha metodik uchrashuvlar tashkil qilib, oilada kognitiv asoslangan emotsional yondashuvni qo‘llashni targ‘ib etish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mathews G., Zeidner M., Roberts R.D. Emotional intelligence: Science and myth. – Cambridge: MIT Press, 2012. – 456 p.
2. MacCann C., Roberts R.D. Emotional intelligence and cognitive ability: The relationship between EI and reasoning. – Learning and Individual Differences, 2008. – Vol. 18. – P. 22–45.
3. Pekrun R. Emotion and achievement during learning: Theory and research. – Educational Psychologist, 2017. – Vol. 52. – P. 91–105.
4. Nyrova E.S. Tekhnologii razvitiya emotsional’nogo intellekta v srednem obrazovanii. – Moskva: Akademkniga, 2019. – 212 s.

5. Barchard K.A. Does emotional intelligence assist in the prediction of academic success? – Educational and Psychological Measurement, 2003. – Vol. 63. – P. 840–858.
6. Gross J.J. Emotion regulation: Conceptual and practical issues. – New York: Guilford Press, 2014. – 312 p.
7. Xudoyberdiyeva Z.M. Akademik litsey o‘quvchilarida emotsional-intellektual ko‘nikmalarni shakllantirishning innovatsion yondashuvlari. – Toshkent: Fan, 2022. – 178 b.
8. Salas E., Tannenbaum S.I. The science of training and development in organizations. – Psychological Science in the Public Interest, 2015. – Vol. 16. – P. 74–101.
9. Yusupova D.N. Kognitiv yondashuv asosida emotsional tarbiya metodlarini takomillashtirish. // Ta’lim va rivojlanish jurnali. – 2023. – №4. – B. 60–68.
10. Lopez S.J., Snyder C.R. The Oxford Handbook of Positive Psychology. – Oxford: Oxford University Press, 2021. – 748 p.

MUSTAQIL TA'LIM VA SUN'IY INTELLEKT INTEGRATSIYASI: MUVAFFAQIYAT OMILLARI VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

Muallif: Xolmurodov Behzod Botir o‘g‘li [1]
Affiliyatsiya: Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17357441

ANNOTATSIYA

Mazkur tezisda mustaqil ta'lim va sun'iy intellekt integratsiyasining zamonaviy ta'lim tizimidagi o‘rni hamda uning muvaffaqiyat omillari va rivojlanish tendensiyalari yoritilgan. Mustaqil ta'lim talabalarda mustaqil fikrlash, izlanish va ijodkorlikni shakllantirishning muhim shakli sifatida qaraladi. Sun'iy intellekt texnologiyalarining joriy etilishi esa ushbu jarayonni yanada samarali tashkil etishga, individual ta'lim traektoriyalarini shakllantirishga, diagnostika va baholashni avtomatlashtirishga hamda o‘qituvchi faoliyatini qo‘llab-quvvatlashga imkon yaratadi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, integratsiyaning muvaffaqiyat omillari sifatida o‘qituvchilarning raqamli savodxonligi, talabalarning motivatsiyasi, pedagogik dizayn, raqamli resurslar sifati va texnologik infratuzilma alohida ahamiyat kasb etadi. Prognoz tahlillar shuni ko‘rsatadiki, 2025–2030 yillarda SI integratsiyasi mustaqil ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshirishi kutilmoqda. Mazkur natijalar mustaqil ta'lim jarayonini yanada takomillashtirish, ta'lim sifatini oshirish va innovatsion yondashuvlarni rivojlantirish uchun ilmiy-amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Mustaqil ta'lim, sun'iy intellekt, integratsiya, ta'lim samaradorligi, motivatsiya, pedagogik dizayn, ta'lim texnologiyalari, diagnostika, baholash.

KIRISH

Hozirgi davrda ta'lim jarayonida mustaqil ta'limning o‘rni tobora ortib bormoqda. O‘zbekiston Respublikasida ham ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, xalqaro standartlarga moslashtirish va zamonaviy raqamli texnologiyalarni joriy etish masalalari davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Xususan, “Ta'lim to‘g‘risida”gi Qonunda ta'limning asosiy vazifalaridan biri sifatida shaxsning mustaqil ta'lim olish qobiliyatini rivojlantirish belgilangan [1]. Prezident Sh.M. Mirziyoyev ta'kidlaganidek: “Bugungi kunda bilim olishning zamonaviy usullarini joriy etish, yoshlarni mustaqil fikrlashga, izlanishga o‘rgatish bizning ustuvor vazifamizdir” [2]. Bu fikrlar, bir tomondan, talabalarning mustaqil ta'lim olish jarayonini jadallashtirish zarurligini ko‘rsatsa, ikkinchi tomondan, uni sun'iy intellekt kabi ilg‘or texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirishni taqozo etadi.

ASOSIY QISM

Mustaqil ta'lim – talabaning shaxsiy izlanishlariga, o‘z-o‘zini rivojlantirishga asoslangan jarayon bo‘lib, zamonaviy ta'limda uning ahamiyati yanada ortmoqda. Sun'iy intellekt esa talabaning individual ehtiyojlarini hisobga oluvchi, moslashtirilgan (adaptiv) o‘qitish, bilimlarni diagnostika qilish va baholash imkoniyatlarini yaratmoqda. Shu bois, mustaqil ta'lim va sun'iy intellekt integratsiyasini o‘rganish

nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham dolzarbdir. Sun'iy intellekt (SI) esa, insonning aqliy faoliyatini modellashtiruvchi texnologiyalar majmuasi bo‘lib, ta'lim sohasida u o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashuvchi o‘quv dasturlarini yaratish, bilimlarni testlash va baholashni avtomatlashtirish, hamda ta'lim jarayonini monitoring qilish imkoniyatlarini beradi.

Mustaqil ta'lim va sun'iy intellektning integratsiyasi nazariy jihatdan ikki muhim asoslarga tayanadi:

- Pedagogik asos – o‘quvchi va talabalarning mustaqil ta'lim faoliyatini samarali tashkil etish uchun sun'iy intellektdan yordamchi vosita sifatida foydalanish. Bu jarayonda o‘qituvchi – yo‘naltiruvchi va maslahat beruvchi, SI esa – individual bilimlarni boshqaruvchi tizim vazifasini bajaradi.
- Psixologik asos – talabaning o‘quv motivatsiyasini oshirish, o‘z qobiliyatlarini rivojlantirish hamda individual ta'lim traektoriyasini shakllantirishga xizmat qiladi. Sun'iy intellekt orqali talaba o‘zining kuchli va zaif tomonlarini aniqlab, shunga mos ravishda mustaqil o‘quv strategiyasini ishlab chiqishi mumkin.

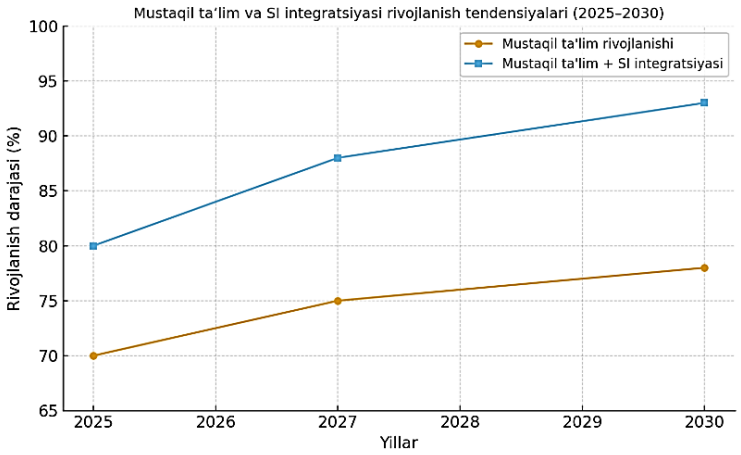
Demak, mustaqil ta'lim va sun'iy intellektning uyg‘unlashuvi – ta'lim jarayonini individuallashtirish, shaxsiy yondashuvni kuchaytirish va bilimlarni samarali egallashni ta'minlovchi yangi bosqichni yuzaga keltiradi(1-jadval).

Mustaqil ta'lim va sun'iy intellekt (SI) integratsiyasi samaradorligi ko‘plab omillarga bog‘liq bo‘lib, ularning ta'lim sohasiga aloqador jihatlari alohida ahamiyat kasb etadi. Integratsiyaning muvaffaqiyatli bo‘lishi, avvalo, o‘quv jarayonining metodik asoslariga tayanadi. SI vositalari o‘quv dasturlariga shunchaki qo‘shib qo‘yilmasligi, balki mustaqil ta'lim faoliyatini qo‘llab-quvvatlashga xizmat qilishi lozim. Shu bois, topshiriqlarni individuallashtirish, talabalarning mustaqil ishlash darajasiga moslashtirish va baholash mexanizmlarini integratsiya qilish muhim hisoblanadi. SI texnologiyalaridan samarali foydalanish o‘qituvchilarning raqamli va metodik savodxonligiga bog‘liq. O‘qituvchi – talaba uchun yo‘naltiruvchi va ko‘makchi rolini bajaradi, SI esa mustaqil ta'limni boshqaruvchi vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Shu sababli, pedagoglarning zamonaviy texnologiyalarni o‘quv jarayoniga qo‘shishdagi malakasi integratsiyaning muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy omillardandir.

1-jadval. Mustaqil ta'lim va sun'iy intellekt integratsiyasining ta'lim jarayoniga ta'siri

Yo‘nalishlar	Mustaqil ta'lim imkoniyatlari	Sun'iy intellekt orqali qo‘shimcha imkoniyatlar
Bilim olish	Talabaning mustaqil izlanishi	Individual o‘quv traektoriyasi yaratish
Axborot manbalari	Kitob, maqola, darsliklar	Raqamli kutubxona, intellektual qidiruv tizimlari
O‘zlashtirish monitoringi	O‘qituvchi tomonidan baholash	Real vaqt rejimida avtomatlashtirilgan tahlil
Motivatsiya	Ichki rag‘bat asosida	Gamifikatsiya, shaxsga moslashtirilgan maslahatlar
O‘qituvchi roli	Yo‘naltiruvchi va nazoratchi	Mentor + SI yordamchisi

Mustaqil ta'limning muvaffaqiyatli bo‘lishi talabadan yuqori darajada mas'uliyat va o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini talab etadi. SI asosidagi platformalar talabalarning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash, individual tavsiyalar berish orqali motivatsiyani oshirishi mumkin. Ammo bu jarayon samaradorligi talabaning mustaqil ishlashga tayyorgarligiga bevosita bog‘liq. Sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishda o‘quv mazmunini modul va bloklarga ajratish, ularni talabalarning individual o‘zlashtirish sur'atiga moslashtirish zarur. Moslashuvchan mazmun talabaning qiziqish va ehtiyojlariga qarab yo‘naltirilgan mustaqil ta'limni tashkil etish imkonini beradi. SI integratsiyasida muvaffaqiyat omillaridan biri — samarali baholash tizimini yaratishdir. Avtomatlashtirilgan diagnostika vositalari talabalarning bilim darajasini tez va aniq baholash imkonini beradi, o‘qituvchiga esa individual yondashuvni tanlashda yordam beradi. Natijada, mustaqil ta'lim jarayoni muntazam nazorat ostida bo‘ladi va talabaning rivojlanish dinamikasi kuzatib boriladi.

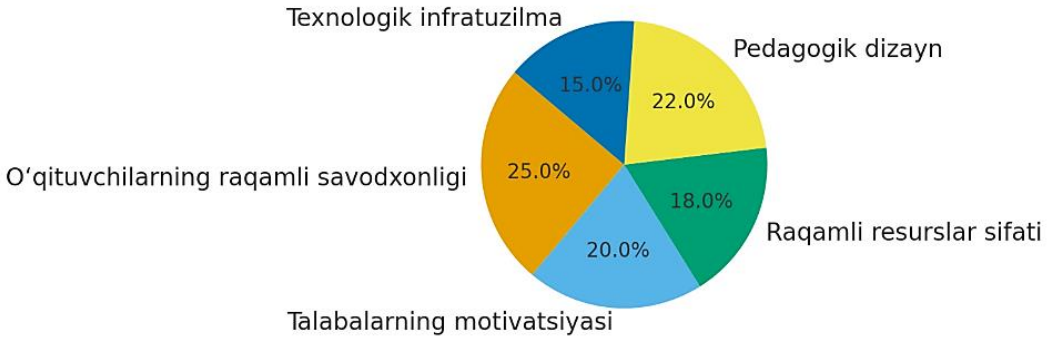

1-rasm. Mustaqil ta'lim va sun'iy intellekt bilan integratsiyalashgan mustaqil ta'lim rivojlanish tendensiyalari

Yuqoridagi 1-rasmda keltirilgan raqamlar — ya'ni **2025-2027-2030 yillarda mustaqil ta'lim va sun'iy intellekt bilan integratsiyalashgan mustaqil ta'lim rivojlanishi** prognozlari (Grand View Research) “AI in education” bozorining 2025-2024 yillardagi hajmi baholanib, 2025-2030 davrida taxminiy o‘sish sur'atlari — CAGR (Compound Annual Growth Rate) asosida hamda **A Narrative Review on Artificial Intelligence in Education: Transforming Teaching, Learning, and Assessment** (Bernal va boshqalar, 2025) nomli maqolada keltirib o‘tilgan AI ning ta'limga kirib kelishi, o‘quv, baholash va pedagogik amaliyotda qanday o‘zgarishlar bo‘lishi mumkinligi, tayyorgarlik va infratuzilma kabi ma'lumotlar asosida prognoz qilingan[3-4].

Ta'lim jarayoniga sun'iy intellekt texnologiyalarini integratsiyalash muvaffaqiyati bir qator omillarga bog‘liq bo‘lib, ushbu omillar nisbiy ulushi bo‘yicha farqlanadi (2-rasm). Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, eng muhim omil sifatida **o‘qituvchilarning raqamli savodxonligi (25%)** ajralib turadi. Bu holat o‘qituvchilarning yangi texnologiyalarni o‘zlashtirish va ularni o‘quv jarayoniga samarali tatbiq eta olish qobiliyatiga bevosita bog‘liqdir. Ikkinchi o‘rinda **pedagogik dizayn (22%)** qayd etilgan bo‘lib, ta'lim jarayonini ilmiy-metodik jihatdan to‘g‘ri loyihalash SI integratsiyasining samaradorligini oshirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. **Talabalarning motivatsiyasi (20%)** ham muhim omil bo‘lib, o‘quv jarayonida talabalarning faol ishtiroki va o‘zlashtirishga bo‘lgan qiziqishi innovatsion yondashuvlarning

natijadorligini belgilaydi. Shuningdek, **raqamli resurslar sifati (18%)** SI texnologiyalaridan foydalanishning samaradorligini belgilovchi asosiy shartlardan biri hisoblanadi. Chunki sifatli elektron darsliklar, multimediya materiallari va interaktiv platformalar sun'iy intellekt imkoniyatlarini to‘liq ro‘yobga chiqarishga xizmat qiladi. **Texnologik infratuzilma (15%)** esa zarur texnik baza, internet tarmog‘i va dasturiy vositalarning yetarliligi orqali ta'lim jarayonining uzluksizligini ta'minlaydi. Mazkur natijalar xalqaro tajribalar[5-8] hamda so‘nggi yillarda olib borilgan ilmiy izlanishlarga tayangan holda shakllantirilgan bo‘lib, ular SI integratsiyasining muvaffaqiyati faqat texnik shart-sharoitlargagina emas, balki pedagoglarning malakasi va ta'lim jarayonining ilmiy asosda tashkil etilishiga ham bog‘liqligini tasdiqlaydi.

2-rasm. SI integratsiyasining ta'lim jarayonining muvaffaqiyat omillariga ta'siri

SI asosidagi ta'limiy platformalar talabaning bilim darajasi, qiziqishi va o‘zlashtirish sur'atiga qarab, individual o‘quv yo‘nalishlarini shakllantirishi mumkin. Bu esa mustaqil ta'lim jarayonini talabaning ehtiyojlariga maksimal darajada moslashtirish imkonini beradi. So‘nggi yillarda SI asosidagi virtual o‘qituvchilar, suhbatdosh dasturlar (chatbotlar) va intellektual tutor tizimlari keng qo‘llanilmoqda. Ular talabaga 24/7 rejimda maslahat berish, savollarga javob qaytarish, mustaqil topshiriqlarni bajarishda yo‘l-yo‘riq ko‘rsatish imkoniyatini yaratmoqda. Ta'lim jarayonida yig‘ilayotgan katta hajmdagi ma'lumotlarni (big data) SI yordamida tahlil qilish orqali o‘quvchilarning o‘zlashtirish dinamikasini kuzatish, qiyinchiliklarni erta aniqlash hamda samarali ta'lim strategiyalarini ishlab chiqish imkoniyati kengaymoqda. Bu esa mustaqil ta'lim sifatini oshirishning muhim omili hisoblanadi. Ochiq ta'lim resurslari (OER), raqamlashtirilgan darsliklar va SI asosida tavsiya etiladigan qo‘shimcha materiallar mustaqil ta'lim jarayonini boyitmoqda. Bunda talaba o‘z qiziqishiga mos kontentni tanlash imkoniga ega bo‘ladi.

XULOSA

Mustaqil ta'lim va sun'iy intellekt integratsiyasi zamonaviy ta'lim tizimida ta'lim jarayonini yangicha sifat bosqichiga olib chiqadigan muhim yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Sun'iy intellekt texnologiyalari talabalarning mustaqil bilim olish faoliyatini samarali tashkil etish, individual ta'lim traektoriyalarini shakllantirish, o‘qituvchi faoliyatini qo‘llab-quvvatlash hamda ta'lim mazmunini moslashuvchan boshqarish imkonini beradi. Integratsiyaning muvaffaqiyati, eng avvalo, pedagogik yondashuvlarning to‘g‘ri tanlanishi, o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi, talabalar motivatsiyasi va raqamli resurslarning sifatiga bog‘liqdir. Shuningdek, SI vositalaridan

foydalanish natijasida diagnostika va baholash jarayonlarida shaffoflik oshadi, ta'lim samaradorligi monitoringi muntazam olib boriladi va bu o‘z navbatida ta'lim sifatini yaxshilashga xizmat qiladi [9-10].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta'lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ–637.
2. Mirziyoyev Sh.M. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti nutqi. “Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi”dan. – Toshkent, 2022.
3. Grand View Research. Artificial Intelligence in Education Market Size, Share & Trends Analysis Report. 2024.
4. Mordor Intelligence. AI in Education Market Report – Growth, Trends, Forecasts (2025–2030). 2025.
5. Anderson J. *Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications.* – New York: Springer, 2019. – P. 57–69.
6. OECD. AI in Education: Challenges and Opportunities. – Paris: OECD Publishing, 2021. [Elektron resurs]. URL: https://www.oecd.org/education.
7. UNESCO. Artificial Intelligence in Education: A Roadmap for Policy Makers. – Paris: UNESCO Publishing, 2020. [Elektron resurs]. URL: https://unesdoc.unesco.org.
8. Qodirov A. *Raqamli ta'lim texnologiyalarining ta'lim samaradorligiga ta'siri.* – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2021. – 156 b.
9. Xolmurodov, B. (2025). Sun'iy intellekt texnologiyalari orqali talabalar qobiliyatlarini baholash va ularga mos dasturlarni taklif qilish. «ACTA NUUz», 1(1.3. 1), 205-207.
10. Z. Mansurov (2024). Informal ta'limning o‘qitish samaradorligini oshirishdagi roli. Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali, 2(54), 232-237.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

SUN’IY INTELLEKTNING OAVDA KONTENT YARATISHDAGI ROLI

Muallif: Yakubova Umidaxon Abdusattarovna [1]
Affiliyatsiya: O‘zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti katta o‘qituvchisi [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17357627

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada sun’iy intellekt texnologiyalarining ommaviy axborot vositalarida qo‘llanilishi va kontent yaratish jarayonidagi ahamiyati tahlil qilinadi. Sun’iy intellekt jurnalistika jarayonini tezkorlashtirish, shaxsiylashtirish va resurslarni tejash imkonini berishi bilan birga, axborot ishonchliligi va etik muammolarni ham yuzaga keltiradi. Maqolada OAV amaliyotida SI’dan foydalanishning afzalliklari, mavjud muammolari hamda kelajakdagi istiqbollari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Sun’iy intellekt, OAV, jurnalistika, kontent yaratish, raqamli media, axborot, content, vizual.

KIRISH

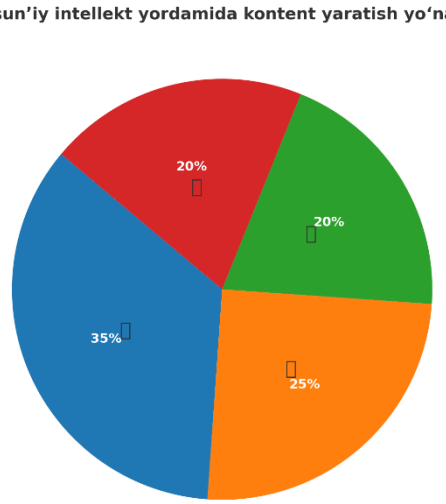
XXI asrda ommaviy axborot vositalarida raqamli texnologiyalar tobora muhim o‘rin egallamoqda. Shulardan eng asosiy yangiliklardan biri bu – sun’iy intellektning joriy etilishidir. SI OAV faoliyatida kontent yaratish, axborotni tahrirlash va auditoriyaga yetkazishda keng imkoniyatlar yaratmoqda.

XXI asrda sun’iy intellekt (SI) texnologiyalari ommaviy axborot vositalarida faol qo‘llanilmoqda va bu jarayon jurnalistika hamda kontent yaratishning barcha bosqichlarini tubdan o‘zgartirmoqda. Associated Press (AP) agentligi 2014-yildan boshlab moliyaviy hisobotlarni SI yordamida yaratishni yo‘lga qo‘yib, tayyorlanadigan maqolalar hajmini 10 barobarga oshirishga erishgan. Reuters Tracer tizimi esa Twitter’dagi millionlab tvitlarni real vaqt rejimida tahlil qilib, yangilik bo‘lishi mumkin bo‘lgan mavzularni aniqlash orqali jurnalistlarga tezkor va faktlarga asoslangan axborot manbalarini taqdim etmoqda. Washington Post arxiviga asoslangan AI-chatbot foydalanuvchilar savollariga tahliliy javob berib, ilmiy tushunchalarni oddiyroq o‘qishga yordam bermoqda. Shuningdek, Yevropada yaratilgan JAMES tizimi o‘quvchilarning xulq-atvorini o‘rganib, shaxsiylashtirilgan yangiliklarni yetkazib berishga xizmat qilmoqda.

ASOSIY QISM

Faktlarni avtomatik tekshirish, plagiatni aniqlash va trendlarni kuzatishda ham SI muhim ahamiyat kasb etmoqda. Xalqaro tadqiqotlarga ko‘ra, jurnalistlar orasida SI texnologiyalaridan foydalanish quyidagicha taqsimlangan: 55,3 foizi kontentni takomillashtirish, 51,8 foizi tarjimalar, 48,8 foizi tahlil va ilhom olish, 42,9 foizi ma’lumot tahlili, 37,6 foizi esa faktlarni tekshirish uchun ishlatmoqda. Bu raqamlar SI nafaqat texnik vazifalarni, balki ijodiy jarayonlarni ham qo‘llab-quvvatlashini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, BBC kabi yirik media tashkilotlar AI vositalaridan foydalanishda etik

me’yorlarni tartibga solishga alohida e’tibor qaratmoqda. Fakt-tekshirish “jurnalistikaning to‘rtinchi hokimiyat” vazifasini yanada mustahkamlaydi va demokratik muhitni kuchaytiradi. Ammo u siyosiy tortishuvlarni ham kuchaytirishi mumkin [1]. Biroq, amaliy tajriba shuni ko‘rsatadiki, SI yordamida yaratilgan kontent doimo ham sifatli va mukammal bo‘lavermaydi. Masalan, Italiyadagi Il Foglio nashri AI yordamida tayyorlangan maqolada plagiat va uslubiy kamchiliklarga duch kelgan bo‘lsa, Politico nashrida avtomatik tarzda ishlab chiqilgan matn jurnalistlar bilan kelishilmagan holda e’lon qilingani sababli ichki noroziliklarga olib kelgan. Bu kabi holatlar jurnalistika etikasini, inson mehnatini qadrlashni va intellektual nazoratni saqlash zarurligini yana bir bor ko‘rsatmoqda.

Shu bilan birga, sun’iy intellekt OAV uchun katta imkoniyatlar eshigini ham ochib bermoqda. U tezkorlik, samaradorlik, shaxsiylashtirish va resurslarni tejashni ta’minlaydi, jurnalistlarga esa ko‘proq ijodiy va tahliliy ishlar uchun vaqt ajratadi. Biroq bu texnologiyaning keng joriy etilishi inson nazorati va etik tamoyillardan voz kechish degani emas. Aksincha, xalqaro tajriba shuni ko‘rsatmoqdaki, SI jurnalistika jarayonlarini boyitishi, ammo chinakam sifatli axborotni ta’minlash uchun u doimo insoniy nazorat va mas’uliyat bilan uyg‘unlashishi lozim. Avtomatik vositalar xatoliklarni tezda aniqlashga yordam beradi, lekin kontekst va tanqidiy tahlil faqat inson jurnalisti tomonidan ta’minlanishi mumkin[2].

Hozirgi davrda sun’iy intellekt jurnalistika sohasida, xususan, avtomatlashtirilgan yangiliklar yozishda keng qo‘llanilmoqda. Bunda kompyuter algoritmlari ma’lum ma’lumotlar bazasidan foydalanib, mustaqil ravishda yangilik matnini shakllantira oladi. Bu jarayonning eng muhim jihati shundaki, inson jurnalistlari uchun ko‘p vaqt talab qiladigan oddiy va takrorlanuvchi vazifalar SI yordamida juda tez bajariladi. Masalan, Associated Press (AP) agentligi 2014-yildan buyon avtomatik maqola yozish texnologiyasidan foydalanib keladi va natijada choraklik moliyaviy hisobotlar haqidagi yangiliklar sonini yiliga 300 tadan 4400 tagacha oshirishga muvaffaq bo‘lgan. Bu esa jurnalistlarning yukini kamaytirib, ularni murakkabroq va tahliliy mavzularga jalb etishga imkon yaratgan. Sport yangiliklari sohasida ham avtomatlashtirilgan kontent yaratish keng tarqalgan. Masalan, Xitoyda ishlangan Xinhua News Agency sun’iy intellekt asosida ishlovchi “AI News Anchor” tizimini joriy qilib, sport natijalari va qisqa yangiliklarni real vaqt rejimida auditoriyaga yetkazishni yo‘lga qo‘ygan. Shuningdek, The Washington Post tomonidan yaratilgan

Heliograf tizimi 2016-yilgi AQSh prezidentlik saylovlari davomida minglab qisqa xabarlarni avtomatik shaklda yozib, onlayn auditoriyaga taqdim etgan. Bu amaliyotlar natijasida yangiliklar tezkorligi va qamrovi sezilarli darajada oshgan.

Moliyaviy ko‘rsatkichlarga asoslangan maqolalarda ham SI samarali natija bermoqda. Kompaniyalar choraklik hisobotlarini e’lon qilganda, algoritmlar bu ma’lumotlarni qayta ishlash orqali qisqa va aniq yangilik matnini shakllantiradi. Bu jarayon inson jurnalistidan ko‘ra tezroq va ko‘proq ma’lumotni qamrab oladi. Shu tarzda moliya bozorlari, aksiyalar narxi, bank operatsiyalari haqidagi yangiliklar qisqa fursatda keng auditoriyaga yetkaziladi.Albatta, bunday avtomatlashtirish jarayonlari ayrim muammolarni ham yuzaga keltiradi. Xususan, insoniy uslubning yetishmasligi, ayrim kontekstlarning to‘liq ochilmasligi yoki ijodiy yondashuvdan xoli bo‘lishi mumkin. Ammo ilmiy tadqiqotlar va amaliy tajribalar shuni ko‘rsatadiki, avtomatlashtirilgan yangiliklar yozish jurnalistika sohasi uchun katta imkoniyatlar yaratmoqda. Bu nafaqat axborot tezkorligi va hajmini oshiradi, balki jurnalistlarning ijodiy mehnatini qadrlash va murakkab tahliliy ishlar uchun ko‘proq vaqt ajratish imkonini beradi. Shu bois, xalqaro tajriba shuni ko‘rsatmoqdaki, sun’iy intellekt yordamida yozilgan yangiliklar zamonaviy OAV faoliyatining ajralmas qismiga aylanib bormoqda.

Sun’iy intellekt texnologiyalarining jurnalistika va ommaviy axborot vositalarida qo‘llanilishining muhim yo‘nalishlaridan biri bu matnni tahrirlash, plagiatni aniqlash va grammatik xatolarni tuzatish jarayonidir. Robot-jurnalistika jurnalist mehnatini qayta talqin qiladi: oddiy xabarlarni yaratishda SI tezkorlikni oshiradi, ammo jurnalistikaning ijtimoiy vazifalari – axloqiy nazorat va siyosiy tanqid – inson zimmasida qoladi[3]. Hozirgi kunda dunyoning ko‘plab nufuzli nashrlari SI asosida ishlovchi tahririy dasturlardan faol foydalanmoqda. Masalan, Grammarly kabi platformalar ingliz tilida yozilgan matnlarni nafaqat grammatik jihatdan tekshiradi, balki uslubiy yaxlitlik, aniqlik va o‘qish qulayligini ham baholab, muallifga aniq tavsiyalar beradi. Shunga o‘xshash LanguageTool kabi ochiq manba vositalar ham turli tillarda, jumladan, nemis, ispan va rus tillarida keng qo‘llanilmoqda.

Plagiatni aniqlashda esa sun’iy intellekt asosida ishlaydigan tizimlar, jumladan Turnitin va iThenticate, xalqaro miqyosda akademik va jurnalistik matnlarning original bo‘lishini ta’minlashda katta ahamiyat kasb etmoqda. Turnitin ma’lumotlariga ko‘ra, har yili dunyo bo‘yicha 1 milliarddan ortiq matn parchasi ushbu tizim orqali tekshiriladi va natijada ilmiy hamjamiyatda akademik halollikning saqlanishiga katta hissa qo‘shilmoqda. Shu bilan birga, Crossref Similarity Check tizimi ilmiy maqolalarni global bazalar bilan solishtirib, plagiat holatlarini aniqlashda samarali natija bermoqda. SI yordamida yozilgan xabarlar jurnalistlarning asosiy malakalarini qayta talqin qiladi. Faktlarni tezkor yetkazish algoritmlar qo‘lida, ammo kontekst berish va tahlil inson vazifasi bo‘lib qoladi[4].

Grammatik xatolarni tuzatish bo‘yicha ham amaliy natijalar kuzatilmoqda. Masalan, Associated Press o‘z xodimlari tomonidan yozilgan xabarlarni SI yordamida avtomatik tahrirdan o‘tkazib, grammatik va uslubiy xatolarni kamaytirgan. Natijada matnlarning umumiy sifati oshib, auditoriya uchun ishonchli va aniq kontent yetkazib berish samaradorligi ortgan. Bundan tashqari, Google AI va Microsoft Editor xizmatlari foydalanuvchilarga yozma nutq sifatini oshirish, jumlalarning mantiqiyligini yaxshilash va imlo xatolarini bartaraf etishda yordam bermoqda.

Ilmiy tadqiqotlar ham sun’iy intellekt asosida yaratilgan tahririy vositalarning samaradorligini tasdiqlamoqda. Masalan, 2022-yilda o‘tkazilgan bir tajribada AI

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

yordamida tahrir qilingan matnlarning 78 foizi inson muharrirlari tomonidan “yuqori sifatli” deb baholangan, an’anaviy qo‘lda tahrir qilingan matnlarda esa bu ko‘rsatkich 65 foizni tashkil etgan. Bu esa sun’iy intellekt vositalari nafaqat tezlik, balki sifat bo‘yicha ham inson tahriridan o‘zib ketayotganini ko‘rsatadi.

Shunday qilib, matnni tahrirlash, plagiatni aniqlash va grammatik xatolarni tuzatishda sun’iy intellektdan foydalanish nafaqat jurnalistika va ilmiy faoliyatda, balki biznes, ta’lim va huquqshunoslikda ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Biroq, AI vositalaridan foydalanishda insoniy nazorat va etik tamoyillarni unutmaslik zarur. Chunki algoritmlar har doim ham kontekstni to‘liq tushunmasligi mumkin, bu esa ma’lum bir vaziyatlarda noaniqliklar yoki noto‘g‘ri tahrirlar yuzaga kelishiga olib keladi. Shunga qaramay, xalqaro tajriba shuni ko‘rsatmoqdaki, sun’iy intellekt asosidagi tahririy vositalar zamonaviy OAV faoliyatining ajralmas qismiga aylanib bormoqda va yaqin kelajakda yanada takomillashib, global miqyosda yanada kengroq qo‘llanilishi kutilmoqda.

Zamonaviy ommaviy axborot vositalarida auditoriya qiziqishlariga mos kontent tavsiya qilish tizimlari sun’iy intellekt texnologiyalarining eng samarali yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu tizimlar foydalanuvchilarning o‘qish tarixi, qidiruv odatlari, ijtimoiy tarmoqlardagi faolligi, hatto vaqt va joy omillarini ham inobatga olib, ular uchun shaxsiylashtirilgan yangiliklar oqimini yaratadi. Shaxsiylashtirilgan tavsiyalar nafaqat auditoriyani jalb qiladi, balki o‘quvchilarning axborotga bo‘lgan e’tiborini uzaytiradi ham. Masalan, The Washington Post tomonidan ishlab chiqilgan “Arc” platformasi foydalanuvchilarga moslashtirilgan kontent taqdim etib, ularning sayt sahifasida qolish vaqtini o‘rtacha 16 foizga oshirishga erishgan. Yevropada ishlab chiqilgan JAMES project esa foydalanuvchilar odatlarini o‘rganib, ularga individual yangiliklarni yuboradi va bu auditoriya ishtirokini 30 foizga ko‘proq faollashtirgani kuzatilgan.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, shaxsiylashtirilgan yangiliklar foydalanuvchilar tomonidan an’anaviy, umumiy kontentga qaraganda ko‘proq qadrlanadi. Reuters Institute 2021-yilda o‘tkazgan so‘rovda ishtirokchilarning 54 foizi o‘zlariga moslashtirilgan yangiliklarni afzal ko‘rishini bildirgan, 46 foizi esa oddiy umumiy yangiliklarni tanlagan. Bundan tashqari, Netflix va YouTube kabi media platformalarda tavsiya algoritmlari foydalanuvchilarni uzoqroq vaqt davomida faol bo‘lishiga undagan. Shu tajribalar OAVda ham muvaffaqiyatli qo‘llanilib, BBC, New York Times va Reuters kabi nufuzli nashrlar auditoriya qiziqishlariga moslashtirilgan kontent taqdim etish orqali o‘z o‘quvchilar bazasini kengaytirishga erishmoqda.

Shu bilan birga, tavsiya tizimlarining ayrim cheklovlari ham mavjud. Masalan, foydalanuvchi faqat o‘z qiziqishlariga mos kontentni olganda “axborot pufagi” (filter bubble) holati yuzaga kelishi va turli fikrlarning xilma-xilligi cheklanishi mumkin. Bu esa demokratik jamiyatda muhim bo‘lgan fikrlar rang-barangligini pasaytiradi. Shunga qaramay, xalqaro tajriba shuni ko‘rsatmoqdaki, auditoriya qiziqishlariga mos kontent tavsiya qilish OAV samaradorligini oshiradi, foydalanuvchilarni faol ishtirokchi qiladi va reklama bozorida raqobatbardosh ustunlik yaratadi. Muhimi, bu jarayonda algoritmik texnologiyalar insoniy nazorat va etik me’yorlar bilan uyg‘unlashishi zarur.

Sun’iy intellekt (SI) texnologiyalari jurnalistika va ommaviy axborot vositalarida tezkorlik va samaradorlikni oshirishda beqiyos imkoniyatlarni taqdim etmoqda. Axborot oqimining keskin ko‘paygan hozirgi davrda inson jurnalistlari uchun barcha ma’lumotni qayta ishlash va auditoriyaga tezkor yetkazish qiyin bo‘lib bormoqda. Shu

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

sababli ko‘plab xalqaro nashrlar oddiy, takrorlanuvchi vazifalarni SI algoritmlariga topshirib, o‘z xodimlarini murakkabroq va tahliliy mavzularga jalb etmoqda. Masalan, Associated Press (AP) agentligi 2014-yildan buyon avtomatik yangilik yozish tizimidan foydalanib keladi va natijada choraklik moliyaviy hisobotlar haqidagi xabarlar sonini yiliga 300 tadan 4400 tagacha oshirishga erishgan. Bu esa nafaqat tezkorlikni, balki ishlab chiqarilgan kontent hajmini ham keskin ko‘paytirgan.

Sport yangiliklari sohasida ham SI asosidagi tizimlar samaradorlikni oshirishga xizmat qilmoqda. Xitoyning Xinhua News Agency tomonidan yaratilgan “AI News Anchor” bir vaqtning o‘zida turli platformalarda yuzlab qisqa xabarlarni yetkazib bera oladi va bu inson jurnalistiga qaraganda bir necha barobar tezroq amalga oshiriladi. Shuningdek, Washington Post tomonidan ishlab chiqilgan Heliograf tizimi 2016-yilgi AQSh prezidentlik saylovlari davomida minglab qisqa yangiliklarni real vaqt rejimida avtomatik tarzda yozib, sayt auditoriyasiga taqdim etgan. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ushbu tizimdan foydalanish natijasida gazeta sahifalarida yangilanishlar soni keskin ko‘paygan, o‘quvchilarning saytga qaytish ehtimoli esa 12 foizga oshgan.

Samaradorlik faqat kontent yaratishda emas, balki ma’lumotlarni tahlil qilish va auditoriyaga yetkazishda ham namoyon bo‘lmoqda. Masalan, Reuters Tracer tizimi ijtimoiy tarmoqlarda har kuni millionlab postlarni tahlil qilib, ular orasidan yangilik bo‘lishi mumkin bo‘lganlarini ajratib oladi. Bunday tezkor tahlil inson jurnalisti uchun imkonsiz bo‘lgan hajmni qamrab oladi. Natijada OAV tezkorlik bilan voqealar haqida birinchilardan bo‘lib xabar bera oladi, bu esa auditoriya ishonchini oshirishga xizmat qiladi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Shunday qilib, sun’iy intellekt ommaviy axborot vositalarida tezkorlik va samaradorlikni sezilarli darajada oshirib, inson jurnalistlarini ko‘proq tahliliy va ijodiy faoliyatga yo‘naltirish imkonini bermoqda. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatmoqdaki, SI texnologiyalarini qo‘llash orqali OAV o‘z auditoriyasiga tezroq, ko‘proq va aniqroq axborot yetkazib, raqobatbardoshligini mustahkamlamoqda.

Ommaviy axborot vositalarida axborotning ishonchliligi va aniqligi jurnalistika faoliyatining eng muhim tamoyillaridan biridir. Shu bois so‘nggi yillarda sun’iy intellekt texnologiyalari xatoliklarni kamaytirish va kontent sifatini oshirish jarayonida keng qo‘llanilmoqda. Avvalo, sun’iy intellekt asosida ishlovchi matn tahlilchi va tahririy vositalar grammatik xatolarni avtomatik tarzda tuzatadi, plagiatni aniqlaydi va faktlarni tekshirish jarayonida jurnalistlarga yordam beradi. Masalan, Grammarly va LanguageTool kabi platformalar yuzlab tillarda matnni tekshirib, imlo va uslubiy xatolarni aniqlash orqali xatoliklar darajasini sezilarli kamaytiradi. Shu bilan birga, Turnitin va iThenticate kabi plagiatni aniqlash dasturlari ilmiy va jurnalistik matnlarning asl nusxaligini ta’minlashda muhim vosita bo‘lib xizmat qilmoqda.

Faktlarni tekshirish sohasida ham sun’iy intellekt sezilarli natijalar bermoqda. Reuters Tracer va Full Fact kabi tizimlar real vaqt rejimida yuzlab manbalarni tahlil qilib, noto‘g‘ri yoki manipulyativ ma’lumotlarni aniqlash imkonini bermoqda. 2022-yilda o‘tkazilgan tadqiqotlarda jurnalistlar SI asosidagi fakt-cheking vositalari yordamida axborotdagi xatoliklarni 30 foizdan ortiq kamaytirishga erishgani qayd etilgan. Shu tarzda, inson jurnalistining e’tiboridan chetda qolishi mumkin bo‘lgan detallar sun’iy intellekt tomonidan tez va samarali tarzda aniqlanadi.

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt xatoliklarni kamaytirish orqali OAVning ishonchliligini oshirishga xizmat qilmoqda. Masalan, Associated Press agentligi avtomatlashtirilgan yangilik yozish tizimini joriy qilgandan so‘ng, moliyaviy hisobotlar haqidagi xatoliklar keskin kamaygani, axborotning aniqligi esa oshgani

kuzatilgan. Shuningdek, BBC va New York Times kabi nashrlar SI asosidagi monitoring vositalaridan foydalanib, auditoriyaga yetkazilayotgan kontentni xolis va aniq bo‘lishini ta’minlashda katta yutuqlarga erishmoqda.

Shunday qilib, sun’iy intellektning OAVdagi qo‘llanilishi jurnalistikada xatoliklarni kamaytirish, plagiatni oldini olish va faktlarni aniqroq tekshirish orqali sifatni oshirishga xizmat qilmoqda. Biroq, algoritmik tizimlar insoniy nazorat bilan uyg‘unlashgandagina chinakam samaradorlik beradi. Shu sababli kelajakda SI texnologiyalarini kengroq joriy etish bilan bir qatorda, jurnalistlarning kasbiy malakasini oshirish ham axborot sifatini ta’minlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

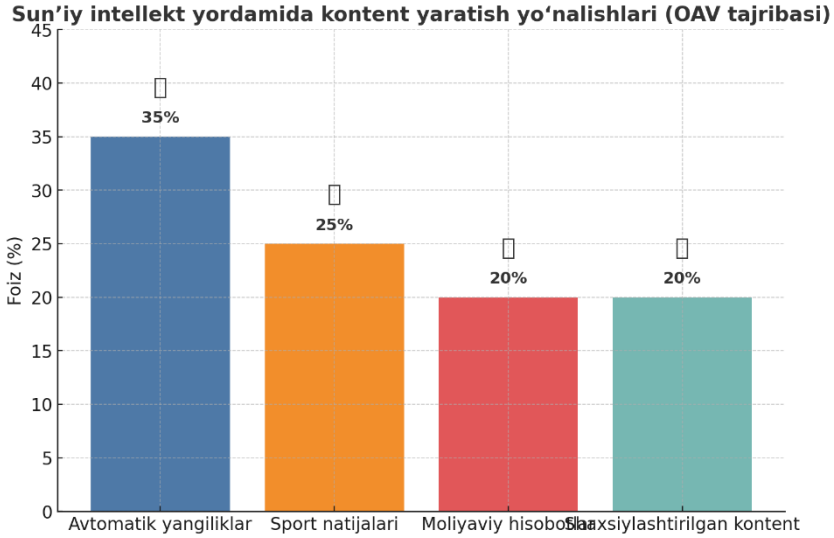
Sun’iy intellekt (SI) texnologiyalari bugungi kunda ommaviy axborot vositalarida kontent yaratish jarayonining eng muhim omillaridan biriga aylanmoqda. Axborot oqimining tezligi, auditoriya talablarining xilma-xilligi va raqamli maydondagi raqobat OAVni samarali va tezkor tarzda kontent ishlab chiqarishga majbur etmoqda. Shu sharoitda SI algoritmlari yangiliklarni avtomatik yozish, xabarlarni qayta ishlash va tahliliy materiallarni tayyorlashda jurnalistlarga katta yordam bermoqda. Masalan, Associated Press (AP) agentligi choraklik moliyaviy hisobotlar haqidagi minglab xabarlarni SI yordamida yaratadi va bu jarayon jurnalistlarga murakkabroq mavzular bilan ishlash imkonini beradi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Sport sohasida ham sun’iy intellekt asosida ishlab chiqilgan tizimlar qisqa va tezkor yangiliklarni yaratib, real vaqt rejimida auditoriyaga yetkazmoqda. Washington Post tomonidan yaratilgan Heliograf tizimi 2016-yilgi AQSh prezidentlik saylovlari davomida yuzlab yangiliklarni avtomatik tarzda tayyorlagan va sayt auditoriyasi bilan birinchi bo‘lib ulashgan. Xitoyda esa Xinhua News Agency tomonidan yaratilgan “AI News Anchor” tizimi muntazam ravishda yangiliklar tayyorlab, insoniy ovoz va mimikaga o‘xshash tarzda efirga uzatmoqda. Bu tajribalar kontent yaratishda SI nafaqat samaradorlik, balki innovatsion yondashuvlarni ham taklif etayotganini ko‘rsatadi. Shuningdek, sun’iy intellekt tavsiya tizimlari auditoriya qiziqishlariga mos kontent yaratish orqali OAV faoliyatini yanada samarali qiladi. Reuters Institute tomonidan 2021-yilda o‘tkazilgan so‘rovda foydalanuvchilarning 54 foizi shaxsiylashtirilgan yangiliklarni afzal ko‘rishini bildirgan. Bu natija auditoriyaga mos kontent yaratish OAV uchun nafaqat o‘quvchilarni jalb qilish, balki ularning ishonchini mustahkamlashda ham muhim rol o‘ynashini ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, kontent yaratishda SI’dan foydalanish muayyan xavf va muammolarni ham yuzaga keltiradi. Avvalo, inson jurnalistiga xos bo‘lgan ijodiy yondashuv va chuqur tahlil SI tomonidan to‘liq qayta tiklana olmaydi. Shuningdek, noto‘g‘ri ma’lumotlar algoritmlar orqali keng tarqalishi ehtimoli ham mavjud. Shu sababli xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, SI asosida yaratilgan kontent doimo insoniy nazoratdan o‘tishi kerak. Umuman olganda, sun’iy intellekt ommaviy axborot vositalarida kontent yaratish jarayonini yangi bosqichga olib chiqmoqda. U nafaqat tezkorlik va samaradorlikni ta’minlaydi, balki jurnalistlarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishga imkon beradi. Kelajakda SI va inson ijodkorligining uyg‘unlashuvi global OAV uchun raqobatbardosh ustunlik yaratishi kutilmoqda. Sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarining ommaviy axborot vositalarida keng joriy etilishi kontent yaratish jarayonini tezkor, samarali va masshtabli qilish imkonini bermoqda. Biroq, xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, SI yordamida tayyorlangan materiallar inson jurnalistlari nazoratidan o‘tkazilmasa, ularning sifati va ishonchliligi bilan bog‘liq muammolar paydo bo‘lishi mumkin. Algoritmlar ko‘p hollarda faktlarni yuzaki tahlil qiladi,

kontekstni to‘liq anglamaydi va ayrim hollarda noto‘g‘ri ma’lumotlarni ham “yangilik” sifatida taqdim etishi ehtimoldan xoli emas. Masalan, Il Foglio (Italiya) nashri 2025-yilda sun’iy intellekt yordamida tayyorlangan maqolani chop etgach, uning plagiat va mantiqiy kamchiliklarga boyligi aniqlangan. Bu esa inson nazoratining zarurligini amalda isbotlab berdi.

Xalqaro tashkilotlar ham bu masalaga jiddiy e’tibor qaratmoqda. UNESCO va Reuters Institutening 2022-yilgi hisobotlarida jurnalistika sohasida SI vositalaridan foydalanish mumkin bo‘lgani holda, ularning mahsulotlari inson jurnalistlari tomonidan tahririy nazoratdan o‘tishi shartligi ta’kidlangan. Chunki faqat insoniy tajriba va kasbiy etika asosida axborotga ijtimoiy, siyosiy yoki madaniy baho berish mumkin. Bunday nazorat jarayoni xatoliklarni kamaytiradi, noto‘g‘ri yoki manipulyativ axborotning ommaga tarqalishining oldini oladi va jurnalistikaning eng muhim tamoyili bo‘lgan ishonchlilikni saqlaydi.

Amaliy tajribalar ham buni tasdiqlaydi. Associated Press va Washington Post tahririyatlari SI yordamida tayyorlangan qisqa xabar va statistik materiallarni dastlab algoritmlar yordamida ishlab chiqib, so‘ng inson muharrirlar ko‘rigidan o‘tkazmoqda. Natijada tezkorlik va samaradorlik bilan bir qatorda, matnlarning sifati va tahliliy chuqurligi ham ta’minlanmoqda. Shu tariqa, SI va inson jurnalistlari hamkorligi kontent yaratishda yangi modelni yuzaga keltirmoqda: texnologiya tezlik va hajmni ta’minlasa, inson nazorati sifat, aniqlik va ishonchlilikni kafolatlaydi.

XULOSA

Shunday qilib, sun’iy intellekt yordamida yaratilgan materiallarni jurnalist nazoratidan o‘tkazish OAVning kelajagi uchun hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Bu nafaqat texnologik innovatsiyalar bilan insoniy tajribani uyg‘unlashtirishga, balki jurnalistika kasbining asosiy qadriyatlarini saqlashga xizmat qiladi. Sun’iy intellekt texnologiyalari ommaviy axborot vositalarida jurnalistika jarayonlarini tubdan o‘zgartirmoqda. U kontent yaratishda tezkorlik va samaradorlikni oshirish, auditoriyaga mos yangiliklarni shaxsiylashtirish, xatoliklarni kamaytirish va plagiatni aniqlashda muhim vosita bo‘lib xizmat qilmoqda. Associated Press, Washington Post, Reuters kabi xalqaro nashrlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, SI yordamida oddiy va takrorlanuvchi vazifalar avtomatlashtirilgan, natijada jurnalistlar murakkabroq tahliliy

ishlar uchun ko‘proq vaqt topmoqda. Biroq, SI kontenti inson nazoratidan o‘tkazilmasa, noto‘g‘ri ma’lumot tarqalishi, kontekstning yo‘qolishi yoki etik muammolar yuzaga kelishi mumkin. Shu bois, xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, OAVning kelajagi SI texnologiyalari va inson jurnalistlarining hamkorligida, ya’ni tezlik va hajmni texnologiya ta’minlasa, sifat va ishonchlilikni insoniy tajriba kafolatlaydigan uyg‘un modelda shakllanishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Graves, Lucas. Deciding What’s True: The Rise of Political Fact-Checking in American Journalism. New York: Columbia University Press, 2016. – B. 45–62.
2. Borel, Brooke. The Chicago Guide to Fact-Checking. Chicago: University of Chicago Press, 2016. – B. 101–120.
3. Carlson, M. The Robotic Reporter: Automated Journalism and the Redefinition of Labor, Compositional Forms, and Journalistic Authority. Digital Journalism, Vol. 3(3). London: Routledge, 2015. – B. 416–431.
4. Van Dalen, A. The Algorithms Behind the Headlines: How Machine-Written News Redefines the Core Skills of Human Journalists. Journalism Practice, Vol. 6(5–6). London: Routledge, 2012. – B. 648–658.
5. Tegmark, M. *Life 3.0:* Being Human in the Age of Artificial Intelligence. New York: Alfred A. Knopf, 2017. – 364 b.
6. Floridi, L., & Cowls, J. The Ethics of Artificial Intelligence: Principles, Challenges, and Opportunities. Cham: Springer, 2020. – 250 b.
7. Kaplan, J., & Haenlein, M. Siri, Siri, in My Hand: Who’s the Fairest in the Land? On the Interpretations, Illustrations and Implications of Artificial Intelligence. Business Horizons, 62(1), 2019. – B. 15–25.
8. Graefe, A. Guide to Automated Journalism. Tow Center for Digital Journalism, Columbia University, New York, 2016. – 35 b.
9. Dörr, K. N. Mapping the Field of Algorithmic Journalism. Digital Journalism, 4(6). London: Routledge, 2016. – B. 700–722.
10. Carlson, M. The Robotic Reporter: Automated Journalism and the Redefinition of Labor, Compositional Forms, and Journalistic Authority. Digital Journalism, 3(3). London: Routledge, 2015. – B. 416–431.
11. Thurman, N., Dörr, K., & Kunert, J. When Reporters Get Hands-On with Robo-Writing: Professionals Consider Automated Journalism’s Capabilities and Consequences. Digital Journalism, 5(10). London: Routledge, 2017. – B. 1240–1259.
12. Graves, L. Deciding What’s True: The Rise of Political Fact-Checking in American Journalism. New York: Columbia University Press, 2016. – B. 45–62.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

IJTIMOIY-PSIXOLOGIK TADQIQOTLAR RAKURSIDA DISTANT OILA FENOMENI

Muallif: Yangiboyeva Dildoraxon Rahmon qizi [1]
Affiliyatsiya: O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti “Xizmat faoliyatini tarbiyaviy-psixologik ta’minlash” kafedrasi o‘qituvchisi, psixol.f.b.f.d (PhD) [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17359617

ANNOTATSIYA

Distant oila ko‘pincha turmush o‘rtoqlarning har biri kasb faoliyatining o‘ziga xosligi tufayli, hayot faoliyatini asosan alohida tarzda olib boradigan oila sifatida tavsiflanadi. Bunday oilalarga bort kuzatuvchilari (styuardessa/styuard), dengizchilar, san’atkorlar, kosmonavtlar, geologlar, harbiylar, sportchilar oilalari kiritiladi va ularning ulushi o‘rtacha jami oilalarning 4-6 foizini tashkil etishi qayd etiladi. Zamonaviy ijtimoiy-psixologik tadqiqotlar rakursida distant oilalarni empirik tadqiq etish zarurati, oiladagi shaxslararo munosabatlar hamda mazkur tipdagi oilalarda kamol topayotgan bolalarning psixologik rivojlanish qonuniyatlari dinamikasidagi o‘zgarishlarni aniqlash imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: distant oilalar, demografik o‘zgarishlar, psixologik xususiyatlar, oila institute, qadriyatlar transformatsiyasi, begonalashuv.

KIRISH

Jamiyatni modernizatsiya qilish tendensiyalari XX asr oxiriga kelib, dunyodagi sanoatlashgan mamlakatlarda an’anaviy oilaviy tuzilmalarning inqirozga uchrashiga olib keldi. Natijada oilaviy sivilizatsiya tanazzuli boshlanib, jamiyatning agrar ishlab chiqarish va oilaviy mehnat faoliyati zaiflashdi, hatto yo‘qolib bordi. Mashinalar, raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirish insonni ishlab chiqarish jarayonining asosiy markazidan chetlashtirdi. XXI asrda texnologik taraqqiyot raqamlashtirish, robotlashtirish, sun’iy intellekt va kommunikatsiya vositalarining rivoji inson hayotining barcha jabhalariga ta’sir ko‘rsatmoqda. Buning natijasida oila institutining an’anaviy shakli o‘z ahamiyatini yo‘qotib, yangi turlar, jumladan, distant (masofaviy) oilalar fenomeni yuzaga kelmoqda.

ASOSIY QISM

Ayni paytda jahon miqyosida oila instituti tub o‘zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Bu holat, eng avvalo, mamlakatimizda kechayotgan ijtimoiy-siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar bilan uzviy bog‘liqdir. Ular shaxs psixologiyasida ham o‘z aksini topib, oilaviy qadriyatlarga munosabatda sezilarli transformatsiyalarni keltirib chiqarmoqda. Distant oilalarda sodir bo‘layotgan o‘zgarishlar, bir tomondan, zamonaviy kommunikatsiya texnologiyalarining qulayliklarini namoyon etsa, ikkinchi tomondan, oila a’zolari o‘rtasidagi hissiy yaqinlik va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash darajasining pasayishiga sabab bo‘ladi. Natijada ajralishlar, ixtiyoriy nikohsizlik, yolg‘iz ota-onalar sonining ortishi kabi salbiy demografik tendensiyalar kuchaymoqda.

Distant oila bu geografik jihatdan ajralgan, biroq axborot-kommunikatsion texnologiyalar yordamida o‘zaro munosabatni davom ettiruvchi ijtimoiy birlikdir. Bunday oilalarda ota-onalar yoki turmush o‘rtoqlardan biri boshqa shaharda, mamlakatda yoki hatto qit’ada yashab, masofadan turib o‘z oilaviy rollarini bajaradi. Shu sababli, distant oilalar jamiyatda nisbatan yangi, ammo tobora keng tarqalayotgan sotsial-psixologik hodisaga aylanmoqda. Bunday oilalar psixologiyasini o‘rganish dolzarb bo‘lib, ular shaxsiy mas’uliyat, hissiy barqarorlik, ishonch va kommunikativ kompetensiyaning o‘ziga xos namoyon bo‘lish shakllarini o‘rganish imkonini beradi.

Zamonaviy psixologiya fanlarida oila masalalariga bo‘lgan qiziqish ortib bormoqda. Yu.I. Aleshina, V.N. Drujinin, G. Navaytis, O.S. Alekseyova kabi olimlar ta’kidlashlaricha, oila mustaqil tizim bo‘lishiga qaramay, u jamiyatda kechayotgan barcha o‘zgarishlarni bevosita yoki bilvosita aks ettiradi [7, 120 b.]. Distant oilalar bu jarayonlarning eng yaqqol ko‘rinishlaridan biridir. Masofaviy turmush shakli oila tizimida kommunikativ, hissiy va axloqiy bog‘liqliklarni yangi formatda qayta tashkil etishni talab qiladi.

Oiladagi tizimlilikning asosiy tamoyili oilaviy munosabatlarning tarkibiy yaxlitligidir. Ammo distant oilalarda bu yaxlitlik masofaning o‘zi bilan sinovdan o‘tadi: yaqinlik virtual shaklga ko‘chadi, hissiyotlar raqamli muloqotga moslashadi, va bu holat shaxsning psixologik barqarorligini yangi darajada sinaydi. Shu boisdan, bunday oilalar tahlilida sinergetik yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. U oilaviy munosabatlarni chiziqli bo‘lmagan, muvozanatsiz tizim sifatida tahlil qilish imkonini beradi [1, 226 b.].

Oila psixologiyasi erkinlik, tenglik va qadr-qimmat tamoyillariga asoslanadi. Distant oilalarda bu tamoyillar alohida ahamiyat kasb etadi, chunki turmush o‘rtoqlarning geografik ajralganligi ularning mustaqil qarorlar qabul qilish, vaqtni boshqarish va hissiy ehtiyojlarni muvofiqlashtirish zaruriyatini kuchaytiradi. Shunday qilib, oila barqarorligi endilikda nafaqat ijtimoiy-iqtisodiy omillar, balki psixologik moslashuvchanlik, kommunikativ madaniyat va texnologik savodxonlik bilan ham belgilanadi.

A.I. Antonov ta’kidlaganidek, oila bu shaxsiy ehtiyojlarni qondirish va ijtimoiy funksiyalarni uyg‘unlashtiradigan tizimdir [2, 23 b.]. Distant oilalarda esa bu uyg‘unlikning yangi shakli vujudga keladi ya’ni “virtual yaqinlik” modeli. Bu modelda oila a’zolari o‘zaro hissiy aloqani texnologiyalar orqali tiklaydi. Shu bilan birga, shaxsiy muloqotning kamayishi, jismoniy ishtirokning yetishmasligi oilaviy birdamlikni susaytirishi mumkin.

Psixologik nuqtai nazardan, distant oila bu yuqori darajadagi hissiy intizom, mas’uliyat va ishonch talab qiluvchi tizim. Distant munosabatlarda shaxsning barqarorligi, empatiya darajasi va o‘zaro ishonch eng muhim psixologik determinantlardir. Ota-onalarning bolalar bilan virtual muloqoti, masofadan tarbiya jarayonlari, hissiy issiqlikni yetkazish usullari bularning barchasi yangi ilmiy tadqiqotlar yo‘nalishlarini ochib bermoqda.

I.S. Demina qayd etganidek, oilaviy rivojlanishni o‘rganishda iqtisodiy, biologik va psixologik omillarni kompleks yondashuv asosida tahlil qilish lozim [4, 111 b.]. Distant oilalarda esa bu omillarga axborot-kommunikatsion omillar ham qo‘shiladi. Masalan:

- Texnologik konfiguratsiya: oila a’zolari o‘rtasidagi muloqot chastotasi, vaqt zonalari farqi, onlayn platformalarning sifati;

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

- Ekologik sharoitlar: ijtimoiy-iqtisodiy holat, madaniy farqlar, shaxslararo hissiy masofa;
- Individual xususiyatlar: shaxsning kommunikativ kompetensiyasi, stressga chidamliligi, raqamli adaptatsiya darajasi.

N.N.Obozov fikricha, oilaning asosiy belgilari yo‘naltirilganlik, birlikka intilish va ahillikdir [5, 90 b.]. Distant oilalarda bu fazilatlar sinovdan o‘tadi: masofa yaqinlikni zaiflashtirishi mumkin, biroq shu bilan birga, o‘zaro ishonchni chuqurlashtiradi. Bunday oilalarda “masofa paradoksi” kuzatiladi: jismoniy uzoqlik hissiy bog‘liqlikni kuchaytiruvchi omilga aylanishi mumkin.

I.F.Yudina ta’kidlaganidek, zamonaviy oilalarning muammolari moddiy, ijtimoiy va psixologik omillar bilan belgilanadi [6, 88 b.]. Distant oilalarda esa:

- Moddiy muammolar: ikki manzilni yuritish, ikki turar joy uchun xarajatlar;
- Tarbiyaviy muammolar: bolalar bilan hissiy muloqotning kamayishi;
- Psixologik muammolar: yolg‘izlik, beqarorlik, ishonch krizisi, virtual aloqa orqali tuyg‘ularni ifoda etishdagi cheklovlar.

Biroq distant oila shunchaki muammolar majmui emas. Bu yangi ijtimoiy va psixologik moslashuv modeli. Unda inson raqamli muhitda ham hissiy yaqinlikni saqlash, sevgi va sadoqatni uzluksiz davom ettirishga intiladi. Bu esa zamonaviy jamiyatda inson ruhiyatining elastikligi va moslashuvchanligining yorqin namunasidir.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

I.M.Trubavina “distant oila”ni a’zolari turli sabablarga ko‘ra bir-biridan masofada yashaydigan oila sifatida ta’riflaydi: kasb xususiyatlari, qamoq jazosi, davolanish, oilani ta’minlashga qodir bo‘lmaslik va bolalarni vaqtincha internatga topshirish kabi holatlar bunga sabab bo‘lishi mumkin. Muallif bunday turdagi oilani ko‘pincha noqonliq (muammoli) turkumga kiritishga moyil [7].

V.S.Torokhtiy hayot faoliyati sharoitlari xususiyatlariga ko‘ra distant oilani g‘amxo‘rlik yetishmovchiligi, otalikning nomuntazamligi va hokazo belgilar bilan ifodalanadigan tur sifatida tasniflaydi. U bunday oilalar qatoriga dengizchilar, bort kuzatuvchilari, geologlar, harbiylar, sportchilar, san’atkorlar oilalarini kiritadi [9].

D.I. Penishkevich distant oilalarni quyidagi toifalarga ajratadi:

1. O‘zaro tushunish mavjud bo‘lgan oilalar (har bir ota-ona o‘ziga ajratilgan rolni bajaradi; ulardan biri bolalar ta’limi, uy-joy qurilishi, shaxsiy biznes ochish va hokazo uchun mablag‘ topadi);
2. Noto‘liq distant oilalar (bolalar bilan uyda ota-onalardan faqat bittasi qoladi, ko‘pincha ota; bunday sharoitda ona va ota rollarini bir vaqtning o‘zida bajarishning iloji yo‘qligi);
3. Har ikki ota-ona uzoq muddat xorijda mehnat qiladi (bola, odatda, buvi-bobo, uzoq qarindoshlar, qo‘ni-qo‘shnilar yoki do‘stlar qaramog‘ida qoladi) [5].

T.G.Veretenko va N.V.Zaveriko distant oilalarning tipologiyasini ishlab chiqib, uchta asosiy mezonni ajratadi: (a) distant oila vujudga kelish sabablari (barqaror oilaviy munosabatlar saqlangan holda), (b) oilaviy munosabatlar sifati, (c) qarindoshlik darajasiga ko‘ra birga yashash shakli [2].

Birinchi mezon vujudga kelish sabablari asosida quyidagi turlar ko‘rsatiladi:

1. ota-onalardan birining uzoq muddatli qamoq jazosi tufayli shakllangan;
2. ota-onalardan biri uzoq xorijga mehnatga ketishi tufayli shakllangan (odatda xorijda ishlash 10 yil va undan ortiq davom etadi);
3. ota-onalardan biri yaqin xorijga mavsumiy ishlarga doimiy ravishda ketishi natijasida shakllangan;

4. ota-ona(lar)ning vaxtali usulda ishlashi (neft-gaz sohasi va boshqalar);
5. ota-onalarning vaqti-vaqti bilan muayyan muddatga yo‘qligi (harbiylar, dengizchilar, san’atkorlar, sportchilar va h.k.);
6. oilaning amalda parchalanishi natijasida shakllangan turmush o‘rtoqlardan biri/ikkalasi uzoq muddat oiladan alohida yashaydi;
7. nikohdan tashqari tug‘ilgan farzandlar mavjud bo‘lib, ota-ona hech qachon birga yashamagan;
8. turli davlat fuqarolaridan iborat oilalar bo‘lib, bola muayyan davrlarda ota-onalardan biri bilan yashab turadi.

Ikkinchi mezon oilaviy munosabatlar sifati bo‘yicha: 1) qonliq (barqaror) va noqonliq; 2) konfliktli va konfliktsiz oilalar ajratiladi.

Uchinchi mezon qarindoshlik darajasiga ko‘ra birga yashash asosida: 1) bola ota-onalardan biri bilan yashaydigan oilalar; 2) bola qarindoshlar bilan yashaydigan oilalar; 3) vasiylikka olingan (patronat/foster) oila; 4) homiy oilasi.

XULOSA

Distant oilalarning kengayib borishi bir qator ijtimoiy omillar bilan bog‘liq. Shuning uchun distant oilalarning shakllanishida asosiy sabab sifatida ijtimoiy-iqtisodiy zarurat oilaning barcha sohalarida moddiy farovonlik va moliyaviy ta’minot ehtiyoji ko‘rsatiladi.

O.A.Volkova va A.N. Ostavnaya keltirgan statistik ma’lumotlarga ko‘ra, o‘rtacha har 10 nafar migrantning 2 nafari chet elda olti oygacha, 4 nafari esa yiliga 7–9 oy ishlab bo‘lishadi [4]. Oila boshi mehnat maqsadida uzoq muddat mamlakatdan tashqariga ketganida, oilada o‘ziga xos ota-ona–bola munosabatlari shakllanadi va bu holat o‘smirning o‘z-o‘zini anglash jarayoniga ta’sir ko‘rsatadi. Mehnat migrantlari farzandlari, umuman olganda, tengqurlari bilan bir xil muammolarga (o‘qish, qarama-qarshi jins bilan munosabatlar va h.k.) duch kelishadi. Biroq ota-onalar yo‘qligi sababli ularda qo‘shimcha muammolar ota-onalar uchun xavotir, bezovtalik, yakka-yolg‘izlik, qo‘rquv, o‘zini haddan tashqari tasdiqlashga urinishlar vujudga keladi. Ko‘pincha bu deviant xulq va tez-tez sodir bo‘ladigan konfliktlarga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Боярин Л. В. Некоторые аспекты феномена дистантной семьи и причин ее возникновения // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. 2014. URL: http://www.jurnal.org/artides/2014/psih44.html (дата обращения: 13.05.2015).
2. Веретенко Т.Г., Заверико Н.В. Социально-педагогическая работа с дистантными семьями // Научный вестник Черновицкого университета. Педагогика и психология. 2005. Вып. 225. С. 92-97.
3. Гордиенко Н.В. Современная украинская дистантная семья как объект социально-педагогической работы // Научный вестник Черновицкого университета. Педагогика и психология. 2005. Вып. 263. С. 57-61.
4. Оставная А.Н., Волкова О.А. Приднестровская трудовая миграция: штрихи к потенциальной социальной политике // Научно-аналитический журнал «Актуальные проблемы экономики и менеджмента». 2014. № 1 (1). URL: http:// www.sstu.ru/nauka/nauchnye-izdaniya/zhurnal-aktualnye-problemy-ekonomiki-i-menedzhmenta/.

5. Пенишкевич Д. Подготовка будущих социальных педагогов к работе с дистантными семьями // Научный вестник Черновицкого университета. Педагогика и психология. 2005. Вып. 225. С. 92-97.
6. Проблемы детей трудовых мигрантов: анализ ситуации / Под ред. К.Б. Левченко. Киев, 2006.
7. Социально-педагогическая и психологическая работа с детьми трудовых мигрантов: Науч.-метод. пособие / Под ред. К.Б. Левченко, И.М. Трубавиной, И.И. Цушка. Киев, 2007.

AZIMXO‘JA ESHON HIKMATLARIDAGI AYRIM UNLI HARFLARNING IMLO XUSUSIYATLARI

Muallif: Zarifov Akramjon Sherbobo o‘g‘li [1]
Affiliyatsiya: Karabuk universiteti Turk tili va adabiyoti fakulteti magistranti [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17359744

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Azimxo‘ja eshon qalamiga mansub “Hikmat” asarining fonetik-imlo jihatlari, xususan, ayrim unli harflarning yozuvda ifodalanish o‘ziga xosliklari tahlil qilinadi. Tadqiqotda “a”, “o”, “u”, “e” va “i” unlilarining eski o‘zbek yozuvida (arab grafikasida) qo‘llanish xususiyatlari, ularning so‘z boshida, o‘rtasida va oxirida ifodalanish shakllari misollar asosida yoritilgan. Shuningdek, imlo uslubi Chig‘atoy yozuv an’analariga tayanib shakllangani, lekin xalq tili fonetikasi bilan uyg‘un holda rivojlanganligi ilmiy jihatdan asoslanadi. Maqola natijalari Azimxo‘ja eshon asarlarining til xususiyatlarini o‘rganishda, shuningdek, eski o‘zbek yozuvini o‘rganish metodikasida muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Azimxo‘ja eshon, “Hikmat” asari, imlo, unli harflar, fonetika, eski o‘zbek yozuvi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

KIRISH

Azimxo‘ja eshon tasavvufiy shoir bo‘lib, uning ijodi bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar sanoqlidir. Azimxo‘ja eshon shuningdek, Azimxo‘ja, Azimiy kabi nomlar bilan ham tanilgan bo‘lib, u XVIII asr oxiri XIX asrning birinchi yarmida Qo‘qon shahrida yashagan. Uning qalamiga mansub “Hikmat” asari eski o‘zbek yozuvida bitilgan bo‘lib, uning qo‘lyozma va bosma nusxalari xalq orasida, xususan, tasavvufiy tariqat doiralarida keng tarqalgan va e’tibor qozongan. Biroq bugungi kunga qadar yetib kelgan qo‘lyozma nusxalar soni ancha cheklangan. Mavjud ma’lumotlarga ko‘ra, asarning hozircha ma’lum bo‘lgan eng muhim manbalaridan biri — 1993-yilda Sayfiddin Rafiddinov tomonidan tayyorlanib, Toshkentda “O‘zbekiston” nashriyoti tomonidan “Hikmat” nomi bilan chop etilgan bosma nusxadir[1].

Azimxo‘ja eshon qalamiga mansub “Hikmat” asari til va uslub jihatidan klassik devon adabiyoti an’analarini hamda xalq uchun tushunarli, sodda va bevosita ifoda uslubini birlashtirgan betakror badiiy tuzilishga ega. Asarda mahalliy unsurlar bilan bir qatorda forscha va arabcha ildizga ega so‘zlar, tasavvuf terminlari tez-tez uchraydi[2]. Shunga qaramay, Azimxo‘ja eshonning ifoda uslubi xalq bevosita anglay oladigan soddalikda, o‘lchovli va ma’no jihatdan chuqur mazmunli misralar bilan boyitilgan.

Azimxo‘ja eshon tomonidan yozilgan “Murod ul-oshiqin” nomli devonda ham hikmatlar o‘rin olgan. Sarvinoz Azizxonova o‘zining nomzodlik dissertatsiyasida Otabek Jo‘raboyev olib borgan izlanishlarga tayanib, devonning yetti qo‘lyozma nusxasi aniqlangani va mazkur yetti nusxaning har birini batafsil tavsiflab o‘tilganini qayd etadi[3].

ASOSIY QISM

A unlisi: matnda *“a”* unlisining ifodalanishi klassik Chig‘atoy yozuv an’analariga muvofiq ravishda, asosan, alif (ا) yoki ha (ه) harfi bilan ko‘rsatilgan. Biroq ba’zi hollarda, ayniqsa, birinchi bo‘g‘inda, bu unli yozuvda umuman ifodalanmagan holatlar ham uchraydi.

Xususan, so‘z boshida kelgan “a” unlisining odatda alif harfi bilan ochiq tarzda belgilangani kuzatiladi. Masalan:

andin انڈین (171/14), *ayta* bersam ایتہ برسام (163/7), *aning* uchun اینگ اوچون (163/6).

So‘z o‘rtasida esa “a” unlisining ifodalanishi ba’zan alif bilan, ba’zan esa alifsiz yoziladi. Unlining harf bilan ko‘rsatilmagan holatlari odatda birinchi bo‘g‘inda kuzatiladi:

barcha برچہ (173/15), *qatla* قتلہ (165/2), *boray* بارای (164/7).

So‘z oxirida ba’zan ha (ھ) bilan ba’zan esa alif bilan yoziladi:

yo‘lg‘a یولغہ (172/11), *kuyg‘anlarg‘a* کویغانلارغہ (168/14), *yo‘llarda* یول لاردہ (169/11), *so‘ngra* سونگرہ (182/17), *qulunga* قولنگا (170/4).

O unlisi.

“O” unlisi Chig‘atoy turkchasi an’anasiga ko‘ra alif (ا) bilan ifodalanadi va ayniqsa forscha-arabcha so‘zlarda bu qoida saqlanadi.

So‘z boshida odatda maddali alif bilan yoziladi. Bu holatni ham diniy, ham adabiy so‘zlarda uchratishimiz mumkin:

obod آباد (198/17), *ogoh* آگاہ (183/7), *oxiratka* آخرتکا 203/12, *onchunon* آنچنان (205/9).

So‘z o‘rtasida va oxirida alif bilan yoziladi:

jonni جانی (205/13), *anosir* عناصر (183/4), *hijob* محابین (183/4), *tamom* تمام (183/4), *balo* بلا (174/13).

U unlisi.

“U” unlisi so‘z boshida alif (ا) va vov (و) harflari birga qo‘llangan holda ifodalanadi: *urush* اورش (194/3), *unutkanlar* اونوتکانلار (192/1).

So‘z o‘rtasida va oxirida “u” unlisi vov (و) bilan yoziladi. Biroq ba’zi hollarda so‘z o‘rtasida belgisiz qo‘llanilgan holatlar ham uchraydi:

yo‘luqsa یولوقسہ (195/13), *bulut* بولوت (177/13), *burun* برون (206/10), *bu* بو (165/1).

E unlisi.

Bu unli so‘z boshida, ko‘pincha, alif bilan yoziladi:

ey do‘stlarım ایدوستلارم (208/1).

So‘z o‘rtasida *“e”* unlisi ba’zan yozilmasa-da, odatda, alif bilan ochiq tarzda ifodalanadi. Asosan, *“e”* unlisi yozilmaydigan holatlar birinchi bo‘g‘inda uchraydi:

suyaluk سویلوک (205/8), *yetolmayin* یتالمایین (205/4), *suygan* سویگان (174/11).

So‘z oxirida alif (ا) va ha (ه) bilan yoziladi.

Madinaga مدینگا (165/17), *ila* الہ (171/14), *etsa* ایتسہ (176/17).

I unlisi.

Bu unli so‘z boshida ba’zan alif (ا) va yoy (ی) harflari bilan, ba’zan esa faqat alif (ا) bilan yoziladi.

ikki ایکی (165/9), *işler* ایشلار (208/6), *istep* ایستاب (202/19).

So‘z o‘rtasida ba’zan belgisiz, ba’zan esa yoy (ی) bilan ifodalanadi.

Ko‘ngilni کونگلنی (170/11), *o‘tkandin* اوتکاندین (198/2).

So‘z oxirida esa odatda yoy (ى) bilan yoziladi:
kishi کشی (176/10), bo‘rkini برکنی (184/9), kimni کمی (188/11).

XULOSA

Azimxo‘ja eshonning “Hikmat” asaridagi unli harflarning imlo xususiyatlarini o‘rganish natijasida quyidagi asosiy xulosalarga kelish mumkin. Birinchidan, matnda “a”, “o”, “u”, “e”, “i” unlilari turlicha, ammo aniq bir tartib va an’anaga mos ravishda ifodalanadi. “A” unlisi ko‘proq *alif* (ا) yoki *ha* (ه) bilan, ba’zan esa birinchi bo‘g‘inda ifodalanmasdan keladi. “O” unlisi so‘z boshida *maddali alif* bilan, o‘rtasi va oxirida esa *alif* bilan ifodalanadi. “U” unlisi boshida *alif* va *vov* harflari bilan birga yozilsa, o‘rtasi va oxirida, asosan, *vov* bilan ifodalanadi, ba’zi hollarda belgisiz ishlatiladi. “E” unlisi so‘z boshida *alif* bilan, o‘rtasida ba’zan yozilmaydi, oxirida esa *alif* yoki *ha* (ه) bilan yoziladi. “I” unlisi so‘z boshida *alif* va *yoy* (ى) bilan, ba’zan faqat *alif* bilan ifodalanadi; o‘rtasida belgisiz yoki *yoy* bilan keladi, oxirida esa, odatda, *yoy* bilan yoziladi.

Shu orqali, Azimxo‘ja eshonning imlo uslubi klassik Chig‘atoy an’analari bilan uyg‘un bo‘lishi, shuningdek, so‘zning fonetik ifodasi va talaffuzini matnda aniq aks ettirishga xizmat qilishini ko‘rishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Azimxo‘ja eshon, Hikmat, nashrga tayyorlovchi Sayfiddin Rafiddinov (Toshkent:O‘zbekiston, 1993)
2. Devoni Azimiy, O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi qoshidagi Sharqshunoslik ilmiy-tadqiqot instituti, 189-raqamli qo‘lyozma.
3. Азизхонова Сарвиноз, Азимийнинг “Мурод-ул-ошиқин” девони ва унинг матний-қиёсий тадқиқи, ф. ф. ф. д. дисс, ЎзР ФА Алишер Навоий номидаги давлат адабиёт музейи, 2023. –b 30.

SUN’IY INTELLEKT AI ASOSIDA TALABALARNING O‘Z-O‘ZINI O‘QITISH (SELF-LEARNING) KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH

Muallif: Zoirov O‘lmas Ekin o‘g‘li [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti Sanoatni boshqarish va raqamli texnologiyalar kafedrasi katta o‘qituvchisi [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17359931

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada sun’iy intellekt (AI) texnologiyalarining ta’lim jarayonida talabalarning o‘z-o‘zini o‘qitish (self-learning) kompetensiyasini shakllantirishdagi o‘rni va ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Bugungi raqamli davrda ta’lim jarayoni tobora avtomatlashtirilayotgan bir paytda, AI texnologiyalari talabalarning mustaqil o‘qish, tahlil qilish va bilimlarni amaliy qo‘llash ko‘nikmalarini rivojlantirishda samarali vosita sifatida qaralmoqda. Tadqiqotda AI asosida individual o‘quv yo‘nalishlarini aniqlash, o‘quvchilarning bilim darajasini avtomatik baholash, shaxsiy tavsiyalar berish va o‘rganish jarayonini adaptiv boshqarish imkoniyatlari o‘rganilgan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, AI tizimlari talabalarda tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, muammoli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish, o‘zini o‘zi nazorat qilish va o‘z-o‘zini rivojlantirish kabi ko‘nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, sun’iy intellekt vositalari o‘qituvchining an’anaviy rolini o‘zgartirib, uni yo‘naltiruvchi va maslahat beruvchi sifatida yangi pedagogik pozitsiyaga olib chiqadi. Maqolada AI texnologiyalarining shaxsiylashtirilgan ta’lim tizimidagi afzalliklari, ularning o‘quv motivatsiyasini oshirishdagi roli va ta’lim samaradorligini kuchaytirishdagi ikoniyatlari asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, o‘z-o‘zini o‘qitish, self-learning, ta’lim texnologiyalari, raqamli kompetensiya, mustaqil ta’lim, shaxsiylashtirilgan o‘qish, AI tizimlari, tanqidiy fikrlash, o‘quv motivatsiyasi, adaptiv o‘qitish, innovatsion ta’lim.

KIRISH

Hozirgi globallashuv davrida ta’lim tizimi inson kapitalini rivojlantirishning eng muhim omili sifatida qaralmoqda. Texnologiyalar, xususan sun’iy intellekt (AI) rivojlanishi natijasida ta’lim jarayonining barcha bosqichlarida tub o‘zgarishlar yuz bermoqda. AI texnologiyalari insonning aqliy faoliyatini modellashtirish, tahlil qilish, qaror qabul qilish va muammolarni hal etish jarayonlarini avtomatlashtirish imkonini beradi. Shu sababli u nafaqat ishlab chiqarish yoki xizmat ko‘rsatish sohalarida, balki ta’lim tizimida ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, talabalarning o‘z-o‘zini o‘qitish (self-learning) kompetensiyasini shakllantirishda sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish ta’lim samaradorligini oshirishning eng ilg‘or yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

O‘z-o‘zini o‘qitish kompetensiyasi – bu talabaning mustaqil ravishda yangi bilimlarni egallash, o‘zining o‘quv faoliyatini rejalashtirish, nazorat qilish va baholash qobiliyatidir. Bunday kompetensiyani rivojlantirish uchun AI texnologiyalari katta imkoniyatlar yaratadi. Masalan, sun’iy intellekt asosidagi interaktiv o‘quv tizimlari, shaxsga yo‘naltirilgan tavsiyalar beruvchi dasturlar, virtual mentorlar va chat-botlar

talabalarning individual ehtiyojlariga mos o‘quv yo‘nalishlarini taklif qiladi. Natijada har bir talaba o‘zining bilim darajasi, qiziqishlari va o‘rganish sur’atiga qarab mustaqil ta’lim yo‘lini shakllantirishi mumkin bo‘ladi.

AI yordamida tashkil etilgan ta’lim muhiti talabalarga nafaqat bilim olish, balki tahliliy fikrlash, ijodiy yondashuv va tanqidiy qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi. Shu jihatdan, AI texnologiyalari insonning aqliy salohiyatini to‘ldiruvchi, uning ta’limdagi faoliyatini qo‘llab-quvvatlovchi intellektual hamkor sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Mazkur maqolaning dolzarbligi shundaki, u sun’iy intellekt vositalari orqali talabalarda o‘z-o‘zini o‘qitish kompetensiyasini rivojlantirish mexanizmlarini o‘rganishga qaratilgan. Tadqiqot natijalari AI texnologiyalarining ta’lim tizimida shaxsiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlashdagi rolini aniqlashga, shuningdek, o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi munosabatlarda yangi o‘quv modelini shakllantirishga xizmat qiladi. Natijada, ta’lim jarayoni yanada interaktiv, samarali va ijodiy yondashuvga asoslangan holda tashkil etiladi. Shu bilan birga, AI texnologiyalari yordamida shakllanadigan self-learning kompetensiyasi kelajakda talabalarning uzluksiz o‘qish, o‘zini rivojlantirish va mehnat bozorida raqobatbardosh bo‘lish salohiyatini sezilarli darajada kuchaytiradi.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Sun’iy intellekt (AI) asosida talabalarning o‘z-o‘zini o‘qitish kompetensiyasini shakllantirish bo‘yicha so‘nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, AI texnologiyalari ta’lim jarayonida nafaqat o‘qituvchi faoliyatini qo‘llab-quvvatlaydi, balki talabalarni mustaqil o‘rganishga undovchi muhitni ham yaratadi. Mazkur yo‘nalishda xorijiy olimlar tomonidan keng qamrovli ilmiy tadqiqotlar olib borilgan.

Masalan, Dr. Jiajia Shi, Dr. Weitong Liu va Prof. Ke Hu (2024) o‘z tadqiqotlarida sun’iy intellekt asosida o‘qitish tizimlarining psixologik va motivatsion ta’sirini tahlil qilganlar. Ularning fikricha, AI yordamida tuzilgan moslashuvchan o‘quv platformalari talabalarning individual qobiliyatlariga mos o‘quv yo‘nalishini tanlash imkonini beradi va bu o‘z-o‘zini o‘qitish kompetensiyasini rivojlantiradi.

Shuningdek, Prof. Helen Crompton va Dr. Diane Burke (2023) o‘z tadqiqotlarida raqamli texnologiyalar asosida shakllanayotgan “avtonom o‘quvchi modeli”ni tahlil qilgan. Ularning fikricha, AI tizimlari o‘quvchilarga real vaqt rejimida tahliliy mulohaza (feedback) berish orqali o‘rganish jarayonini shaxsiylashtiradi.

Dr. Ziyi Gao, Dr. Jun-Hwa Cheah, Dr. Xin-Jean Lim va Prof. Xi Luo (2022) esa AI asosidagi o‘quv platformalarida o‘rganish motivatsiyasining oshishi va intellektual adaptiv tizimlarning talabalarga ta’sirini o‘rgangan. Ular AI vositalari yordamida o‘qitishning samaradorligi an’anaviy metodlarga nisbatan sezilarli darajada yuqori ekanligini ta’kidlaganlar.

Metodologik jihatdan, ushbu tadqiqotlar asosan empirik kuzatuv, eksperimental tahlil va statistik modellashtirish usullaridan foydalangan. Har bir tadqiqotda talabalar o‘rtasida o‘z-o‘zini o‘qitish darajasi va AI tizimlari bilan o‘zaro munosabat o‘rganilgan.

Umuman olganda, tahlil qilingan adabiyotlar shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish talabalarning mustaqil o‘rganish, tanqidiy fikrlash va muammoli vaziyatlarni hal etish kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Bu esa ta’lim tizimida o‘z-o‘zini o‘qitish madaniyatini shakllantirishning yangi paradigmasini belgilaydi.

NATIJALAR

Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt (AI) asosidagi o‘quv tizimlaridan foydalanish talabalarning o‘z-o‘zini o‘qitish kompetensiyasini shakllantirishda samarali omil hisoblanadi. Tajriba davomida AI asosida yaratilgan interaktiv o‘quv muhitida o‘qigan talabalar bilan an’anaviy usulda o‘qigan talabalar o‘rtasida sezilarli farqlar kuzatildi.

Tahlillar natijasida ma’lum bo‘ldiki, AI asosida ta’lim olgan talabalarning mustaqil o‘rganish darajasi, vaqtni boshqarish ko‘nikmalari va o‘z-o‘zini baholash salohiyati yuqori bo‘lgan. Bundan tashqari, sun’iy intellekt tizimlarining tahliliy teskari aloqa (feedback) imkoniyatlari talabalarda refleksiya jarayonini kuchaytirgan va o‘quv motivatsiyasini oshirgan.

Quyidagi jadvalda AI asosida o‘qitilgan va an’anaviy metod asosida ta’lim olgan talabalar o‘rtasidagi asosiy farqlar keltirilgan.

1-jadval. AI asosida va an’anaviy o‘qitish natijalarining taqqoslanishi [1]

Ko‘rsatkichlar	AI asosida ta’lim olgan talabalar (%)	An’anaviy usulda ta’lim olgan talabalar (%)
Mustaqil o‘rganish motivatsiyasi	88	64
O‘qishga jalb etilish darajasi	92	70
O‘z-o‘zini baholash qobiliyati	85	60
O‘quv faoliyatidan qoniqish	90	68
Tahliliy fikrlash darajasi	84	63

Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, sun’iy intellekt texnologiyalarini ta’lim jarayoniga integratsiya qilish talabalarning o‘z-o‘zini o‘qitish kompetensiyasini rivojlantirish, bilimlarni mustahkamlash va ijodiy fikrlash salohiyatini oshirishda muhim rol o‘ynaydi.

MUHOKAMA

O‘tkazilgan tadqiqot natijalarini tahlil qilish shuni ko‘rsatdiki, sun’iy intellekt (AI) texnologiyalari ta’lim jarayonida talabalarning o‘z-o‘zini o‘qitish (self-learning) kompetensiyasini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. AI vositalarining individual yondashuv, avtomatik tahlil va teskari aloqa berish imkoniyatlari talabalar o‘qish faoliyatining samaradorligini oshiradi. Ushbu natijalar ilgari o‘tkazilgan ilmiy tadqiqotlar bilan ham mos keladi. Masalan, Helen Crompton va Diane Burke (2021) tomonidan olib borilgan tadqiqotda, AI asosidagi o‘quv platformalari o‘quvchilar motivatsiyasi va bilimni chuqur o‘zlashtirish ko‘rsatkichlarini sezilarli darajada yaxshilaganligi ta’kidlangan.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, AI texnologiyalaridan samarali foydalanishning eng muhim omillaridan biri bu talabalarning texnologik savodxonligi hamda mustaqil o‘rganishga bo‘lgan ichki tayyorgarligidir. Shuningdek,

[1] Manba: muallif tomonidan o‘tkazilgan tadqiqot natijalari

o‘qituvchilar tomonidan to‘g‘ri yo‘naltirilgan metodik yondashuv ham AI asosidagi o‘quv tizimlarining to‘liq samaradorligini ta’minlaydi. Ziyi Gao va hammualliflar (2022) o‘z tadqiqotlarida shuni ta’kidlashadiki, AI texnologiyalari o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirni to‘liq almashtira olmaydi, ammo uni qo‘llab-quvvatlovchi kuchli vosita sifatida xizmat qiladi.

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, AI asosidagi o‘quv muhitlarida o‘quv jarayonini shaxsga yo‘naltirilgan tarzda tashkil etish imkoniyati mavjud. Bu esa har bir talabaning bilim darajasi, o‘rganish tezligi va qiziqishlariga mos individual ta’lim yo‘lini belgilashga imkon beradi. Shu boisdan, o‘z-o‘zini o‘qitish kompetensiyasini shakllantirishda AI texnologiyalarining qo‘llanilishi ta’lim sifatini oshirish bilan birga, shaxsiy rivojlanishni ham rag‘batlantiradi.

Biroq muhokama davomida aniqlangan ayrim cheklovlarni ham e’tiborga olish zarur. Avvalo, AI tizimlaridan samarali foydalanish uchun yetarli texnik infratuzilma, internet sifati va maxfiylikni ta’minlash masalalari hal qilinishi lozim. Shuningdek, o‘qituvchilar uchun maxsus malaka oshirish dasturlarini joriy etish ham zarurdir. Chunki AI asosidagi ta’lim tizimlarini to‘g‘ri integratsiya qilish uchun pedagogik, texnologik va metodik kompetensiyalar muhim ahamiyatga ega.

Olingan natijalar sun’iy intellektning ta’lim sohasida, xususan talabalarning o‘z-o‘zini o‘qitish kompetensiyasini rivojlantirishda katta imkoniyatlar yaratishini ko‘rsatadi. AI texnologiyalarining uzluksiz rivojlanishi va ularni milliy ta’lim tizimiga tatbiq etish, kelajakda raqobatbardosh, mustaqil fikrlovchi va o‘z ustida ishlay oladigan yosh avlodni tarbiyalashning asosiy omillaridan biri bo‘lishi mumkin.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

XULOSA VA TAKLIFLAR

O‘tkazilgan tadqiqot natijalariga asoslanib shuni xulosa qilish mumkinki, sun’iy intellekt (AI) texnologiyalarining ta’lim jarayoniga integratsiyasi zamonaviy o‘quv muhitining eng muhim tarkibiy qismlaridan biriga aylanmoqda. AI asosida o‘qitish tizimlari talabalarda o‘z-o‘zini o‘qitish (self-learning) kompetensiyasini shakllantirishda samarali vosita bo‘lib xizmat qilmoqda. Ayniqsa, interaktiv platformalar, virtual yordamchilar va moslashuvchan o‘quv tizimlari talabalarga o‘z o‘rganish sur’atini, uslubini va yo‘nalishini mustaqil belgilash imkonini bermoqda.

Sun’iy intellekt asosidagi ta’lim yondashuvlari talabalarning mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarda yechim topish, o‘z faoliyatini tahlil qilish va baholash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bu esa zamonaviy ta’lim tizimida shaxsga yo‘naltirilgan, kompetensiyaga asoslangan o‘qitish tamoyillariga to‘la mos keladi. Shu bilan birga, o‘qituvchining roli ham o‘zgarib, u bilim beruvchidan ko‘ra yo‘l-yo‘riq ko‘rsatuvchi, o‘quv jarayonini boshqaruvchi murabbiy sifatida faoliyat yuritadi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, AI texnologiyalarining muvaffaqiyatli joriy etilishi uchun bir qator omillarni hisobga olish lozim. Avvalo, texnik infratuzilmaning mukammal bo‘lishi, raqamli savodxonlikning yetarli darajada shakllanganligi, hamda o‘qituvchilarning AI vositalaridan foydalanish bo‘yicha malakasini oshirish zarur. Shu bilan birga, ma’lumotlar xavfsizligi va shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish masalalari ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Takliflar sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

- Oliy ta’lim muassasalarida AI texnologiyalarini qo‘llash bo‘yicha maxsus o‘quv kurslari va laboratoriyalar tashkil etish;
- Talabalarda o‘z-o‘zini o‘qitish kompetensiyasini rivojlantiruvchi AI asosidagi interaktiv platformalarni yaratish;

- O‘qituvchilar uchun sun’iy intellekt va raqamli pedagogika bo‘yicha malaka oshirish dasturlarini yo‘lga qo‘yish;
- AI tizimlarida shaxsiy ma’lumotlarni himoyalash mexanizmlarini kuchaytirish;
- Ta’lim jarayonida AI texnologiyalaridan foydalanish samaradorligini baholovchi milliy indikatorlar tizimini ishlab chiqish.

Xulosa qilib aytganda, AI asosidagi o‘quv tizimlari nafaqat talabalarning bilim olish jarayonini, balki ularning shaxsiy rivojlanishini ham chuqur qo‘llab-quvvatlaydi. Kelajakda sun’iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi ta’lim sohasida yangi pedagogik yondashuvlarni shakllantirib, o‘z-o‘zini o‘qitish madaniyatini milliy ta’lim tizimining ajralmas qismiga aylantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Crompton, H., & Burke, D. (2021). Artificial Intelligence in Higher Education: Opportunities for Enhancing Self-Learning Competencies. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 18(45), 1–15.
2. (Кромптон Х., Берк Д. Sun’iy intellektning oliy ta’limdagi imkoniyatlari: O‘z-o‘zini o‘qitish kompetensiyalarini rivojlantirish // Xalqaro ta’lim texnologiyalari jurnali, 2021. – Bet 1–15.)
3. Gao, Z., Cheah, J.-H., Lim, X.-J., & Luo, X. (2022). The Role of AI in Promoting Self-Directed Learning: A Cross-Cultural Perspective. *Computers & Education*, 184, 104530.
4. (Гао З., Чеа Ж.-Х., Лим Х.-Ж., Луо С. Sun’iy intellektning mustaqil ta’limni rivojlantirishdagi roli // Kompyuterlar va ta’lim, 2022. – Bet 1–12.)
5. Shi, J., Liu, W., & Hu, K. (2023). Personalized Learning through Artificial Intelligence: Enhancing Student Autonomy and Motivation. *Behavioral Sciences*, 13(5), 705.
6. (Ши Цзяцзя, Лю Вэйтун, Ху Кэ. Sun’iy intellekt orqali shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim: Avtonomiya va motivatsiyani oshirish // Xulq-atvor fanlari jurnali, 2023. – Bet 1–10.)
7. OECD. (2021). *AI and the Future of Education: Policy Implications and Recommendations*. Paris: OECD Publishing.
8. (OECD. Sun’iy intellekt va ta’lim kelajagi: siyosiy tavsiyalar. – Parij: OECD nashriyoti, 2021. – Bet 45–68.)
9. UNESCO. (2022). *Artificial Intelligence in Education: Challenges and Opportunities for Sustainable Development.* Paris: UNESCO Publishing.
10. (YUNESKO. Ta’limda sun’iy intellekt: Barqaror rivojlanish uchun muammolar va imkoniyatlar. – Parij: YUNESKO nashriyoti, 2022. – Bet 10–50.)

ТРАНСФОРМАЦИИ ПЕРЕГОВОРНЫХ ПРОЦЕССОВ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ СРЕДЫ

Автор: Ахмедова Анорахон Шавкат кизи [1]
Аффилиация: Преподаватель кафедры «Психологии» Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17360069

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются психологические и когнитивные аспекты трансформации переговорных процессов в условиях стремительного внедрения искусственного интеллекта. Анализируются нейрокогнитивные механизмы восприятия ИИ, особенности стратегий сотрудничества человека и машин в рамках теории игр, а также роль саморегуляции и эмоционального интеллекта в переговорах с нечеловеческими агентами. Подчёркивается необходимость переосмысления традиционных моделей переговоров с учётом технологических факторов, когнитивных ограничений и новых форм доверия.

Ключевые слова: переговоры, искусственный интеллект, социальное познание, доверие, эмоциональный интеллект, цифровая трансформация, когнитивные механизмы.

ВВЕДЕНИЕ

В условиях стремительного развития цифровых технологий и широкого внедрения искусственного интеллекта (ИИ) в различные сферы жизни переговорные процессы претерпевают фундаментальные изменения. Сегодня ИИ не только используется как инструмент обработки данных или прогнозирования, но и всё чаще становится активным участником взаимодействия, включая процессы коммуникации, принятия решений и даже переговоров. Согласно исследованиям в области социальной нейронауки и нейроэкономики (Harris, 2025) восприятие ИИ человеком принципиально отличается от восприятия других людей, что влияет на динамику доверия, моральные оценки и стратегическое поведение в переговорах. С одной стороны, технологии открывают новые возможности для повышения эффективности коммуникации и кооперации; с другой — порождают новые психологические, этические и когнитивные вызовы, связанные с адаптацией переговорных стратегий к взаимодействию с нечеловеческими агентами. В этих условиях особенно важно осмыслить переговоры не только как социально-психологический, но и как человеко–технологический процесс, требующий междисциплинарного анализа. Исследование переговоров в контексте ИИ становится ключевым направлением для понимания трансформации человеческого поведения, коммуникации и принятия решений в эпоху цифровой трансформации.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Нарастающий массив исследований позволяет очертить три ключевые траектории осмысления переговоров в эпоху ИИ. Во-первых, нейро- и когнитивные работы показывают, что присутствие ИИ обрабатывается мозгом иначе, чем присутствие человека, что влияет на оценку намерений, моральные суждения и готовность к кооперации (Harris, 2025): при взаимодействии с людьми сильнее вовлекаются узлы «социального мозга», тогда как при взаимодействии с ИИ активируются иные комбинации сетей, а репутационные и эмпатические механизмы работают слабее. Во-вторых, исследования сотрудничества человека и машин в рамках теории игр демонстрируют, что стратегии кооперации и наказания с ИИ подчиняются иным динамикам обучения и ожиданий: люди адаптируются к поведению машин, но параметры доверия и взаимности формируются иначе, чем в диадах «человек–человек» (Crandall et al., 2018). В-третьих, психологические обзоры переговорной компетентности выявляют роль саморегуляции внимания и эмоций (майндфулнесс) в качестве буфера неопределённости и цифровых искажений, повышая точность восприятия сигналов и качество решений в конфликтных ситуациях (Pérez-Yus et al., 2023); этот эффект концептуально дополняется моделями эмоционального интеллекта как предиктора конструктивных переговоров и доверия в условиях технологически опосредованной коммуникации (Bar-On, 2006). В совокупности эти линии указывают, что переговоры с участием ИИ — это не просто перенос классических техник в новое медиапространство, а изменение архитектуры социального взаимодействия, где дизайн алгоритмов, нейрокогнитивные ограничения человека и навыки эмоциональной регуляции совместно определяют исходы переговоров и устойчивость соглашений.

Современные исследования переговоров в контексте ИИ демонстрируют, что взаимодействие человека с нечеловеческими агентами порождает особые когнитивные и социально-психологические эффекты, которые не сводятся к классическим моделям переговоров «человек–человек». Нейрокогнитивные данные показывают, что в присутствии ИИ активируются иные комбинации сетей мозга, чем при взаимодействии с людьми: ослабляется вовлечение областей, отвечающих за социальное познание, моральное оценивание и репутационное поведение (Harris, 2025). Это приводит к изменению восприятия намерений партнёра, снижению спонтанной эмпатии и переоценке рисков сотрудничества. С точки зрения теории игр, переговорные процессы с участием ИИ характеризуются иными динамиками доверия и кооперации: алгоритмы способны выстраивать устойчивые стратегии взаимодействия, но люди не всегда воспринимают их как равных партнёров, что отражается на паттернах стратегического выбора (Crandall et al., 2018). В таких условиях ключевую роль начинают играть психологические компетенции переговорщика — навыки внимания, саморегуляции и эмоционального интеллекта, которые позволяют компенсировать отсутствие у ИИ «человеческих сигналов» и поддерживать конструктивное взаимодействие (Pérez-Yus et al., 2023; Bar-On, 2006). Таким образом, переговоры с ИИ представляют собой сложный гибрид когнитивных, технологических и социально-психологических факторов, требующий переосмысления традиционных моделей взаимодействия.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Следует подчеркнуть, что переговоры с участием ИИ затрагивают не только когнитивные и стратегические аспекты, но и глубинные механизмы социальной идентичности и доверия. Люди традиционно формируют доверительные отношения на основе репутационных сигналов, эмоциональной мимики, телесных реакций и социального контекста. Однако ИИ не обладает телесностью, непредсказуемостью и спонтанностью человеческого поведения, что создаёт ощущение дистанции и «холодного» взаимодействия. Как отмечает Harris (2025), мозг обрабатывает присутствие ИИ иначе, чем присутствие человека: снижается активация сетей, связанных с моральным рассуждением, эмпатией и восприятием социального статуса партнёра. Это может приводить к тому, что переговорщики интуитивно рассматривают ИИ не как равноправного участника диалога, а как инструмент или посредника. Такая асимметрия восприятия способна искажать переговорные стратегии: например, снижать готовность к компромиссам или вызывать переоценку рисков манипуляции. В результате, переговорные процессы с участием ИИ становятся не просто адаптацией человеческих моделей, а требуют выстраивания новых принципов доверия, учитывающих как технологическую предсказуемость, так и человеческие когнитивные ограничения.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Кроме того, цифровая трансформация переговоров ставит вопрос о развитии новых компетенций и этических рамок, необходимых для эффективного взаимодействия в смешанных «человек–ИИ» командах. Если классические переговорные навыки базировались на эмпатии, невербальных сигналах и социальном опыте, то современные переговорщики должны уметь распознавать алгоритмические паттерны, критически оценивать ответы ИИ и гибко адаптировать собственные стратегии к нечеловеческим партнёрам. Здесь особое значение приобретает эмоциональный интеллект как способность регулировать собственные реакции, точно воспринимать сигналы (в том числе ограниченные или искажённые цифровой средой) и поддерживать конструктивное общение (Bar-On, 2006). В сочетании с навыками осознанности и внимания (Pérez-Yus et al., 2023) это позволяет смягчить когнитивные искажения, возникающие в условиях «технологического присутствия», и поддерживать стратегическую гибкость.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Таким образом, переговорные процессы в цифровую эпоху представляют собой сложный гибрид когнитивных, технологических и социально-психологических факторов. Трансформация переговорной среды требует не просто адаптации существующих моделей, а разработки новых принципов доверия, стратегий взаимодействия и компетенций переговорщиков. Особое значение приобретают навыки эмоционального интеллекта, внимания и критического анализа технологических сигналов, позволяющие выстраивать конструктивное общение в условиях смешанных «человек–технология» команд. В результате формируется новая переговорная среда, где успех определяется не только логикой и данными, но и способностью человека сочетать технологическую грамотность с психологической устойчивостью и социальным интеллектом.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Bar-On R. The Bar-On Model of Emotional-Social Intelligence (ESI) // Psicothema. — 2006. — Vol. 18, Suppl. — P. 13–25.
2. Crandall J.W., Oudah M., Ishowo-Oloko F., Abdallah S., Bonnefon J.-F., Cebrian M., Shariff A., Goodrich M.A., Rahwan I. Cooperating with machines // Nature Communications. — 2018. — Vol. 9. — Article 233.
3. Harris L.T. The Social Brain Distinguishes Human from Artificial Agents // Annual Review of Psychology. — 2025. — Vol. 76. — (в печати).
4. Pérez-Yus M.C., Zayas A., Estrella J.M., Gil-Lacruz A.I. How does mindfulness influence negotiation? A systematic review // Frontiers in Psychology. — 2023. — Vol. 14. — Article 1101841.

АХБОРОТ ТИЗИМЛАРИДА КОМПЬЮТЕР ЖИНОЯТЛАРИГА ҚАРШИ КУРАШИШДА ҲУҚУҚИЙ ВА ТЕХНИК ЧОРАЛАР ТАҲЛИЛИ

Муаллиф: Бекмирзаев Обиджон Нуралиевич [1]
Аффилиация: Халқаро Нордик университети [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17360258

АННОТАЦИЯ

Мақолада ахборот хавфсизлиги соҳасида компьютер жиноятчилиги тушунчаси, унинг турлари ҳамда миллий ва халқаро ҳуқуқий меъёрлари таҳлил қилинган. Компьютер жиноятларининг жамият ва ташкилотларга моддий ва маънавий зарар етказиш хавфи, уларнинг ижтимоий хавфлилиги ва олдини олиш чоралари кўриб чиқилган. Шунингдек, рақамли криминалистика турлари, компьютер жиноятларини аниқлаш ва текширишда қўлланиладиган усуллар ҳамда Ўзбекистон қонунчилик базасининг ўрни ёритилган.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Ключевые слова: Ахборот хавфсизлиги, компьютер жиноятчилиги, кибержиноят, рақамли криминалистика, ҳуқуқий меъёрлар, ахборот тизими, криптографик ҳимоя, миллий қонунчилик, халқаро конвенсия.

КИРИШ

Ушбу мақолада ахборот хавфсизлигида компьютер жиноятчилиги ва ахборот тизимларининг маълумотларни ҳимоялаш зарурати, шунингдек, халқаро ва миллий ҳуқуқий меъёрлари таҳлил этилади.

Компьютер жиноятчилиги (кибер жиноят) – бугунги кундаги ахборот технологияларининг энг юқори имконият ва усулларидан фойдаланиб муайян бир жиноятни содир этган ҳолда ташкилотга моддий ёки маънавий зарар етказиш мумкин бўлган жиноий қонунбузарликдир.

Компьютер жиноятчилиги тўғрисидаги Конвенсия тўрт турдаги ҳуқуқбузарликни фарқлайди [1]:

- компьютер тизимлари ва маълумотларининг конфиденциаллиги, яхлитлиги ва фойдаланувчанлигига қарши жиноятлар;
- компьютер билан боғлиқ жиноятлар;
- таркибий қисми билан боғлиқ жиноятлар;
- мулк ҳуқуқларига боғлиқ жиноятлар.

Ушбу жараёнларни ўрганиш ва олдини олиш учун ахборот хавфсизлиги йўналиши кўриб чиқади. Ўтган давр ичида компьютер техникаси ва бошқа электрон ускуналар ёрдамида жиноятлар сони, нақд пул кўринишдаги ўғирликларидан анча даражада кўпайган. Компьютер жиноятларни содир этишда юқори даражали технологияли фойдаланишга асосланган, яъни юқори технологиялар қўлланиладиган жиноятларга асосланган ҳолда кўплаб қурилмалар қўлланилади. Бухгалтерия ҳужжатларини қайта ишлаш, тўловларни амалга ошириш ва бошқа операцияларни автоматлаштирилган компьютер тизимларидан фойдаланувчи ташкилот ва корхоналар жиноятчиларнинг

қурбонларига айланмоқда. Кўпинча жиноятчиларнинг мақсадлари банклардир. Мамлакатнинг қонун чиқарувчиси томонидан ахборотни қабул қилиш, узатиш ва тўплашнинг техник воситаларини рухсатсиз фойдаланишдан муҳофаза қилиш масалаларига алоҳида эътибор қаратилди.

АСОСИЙ ҚИСМ

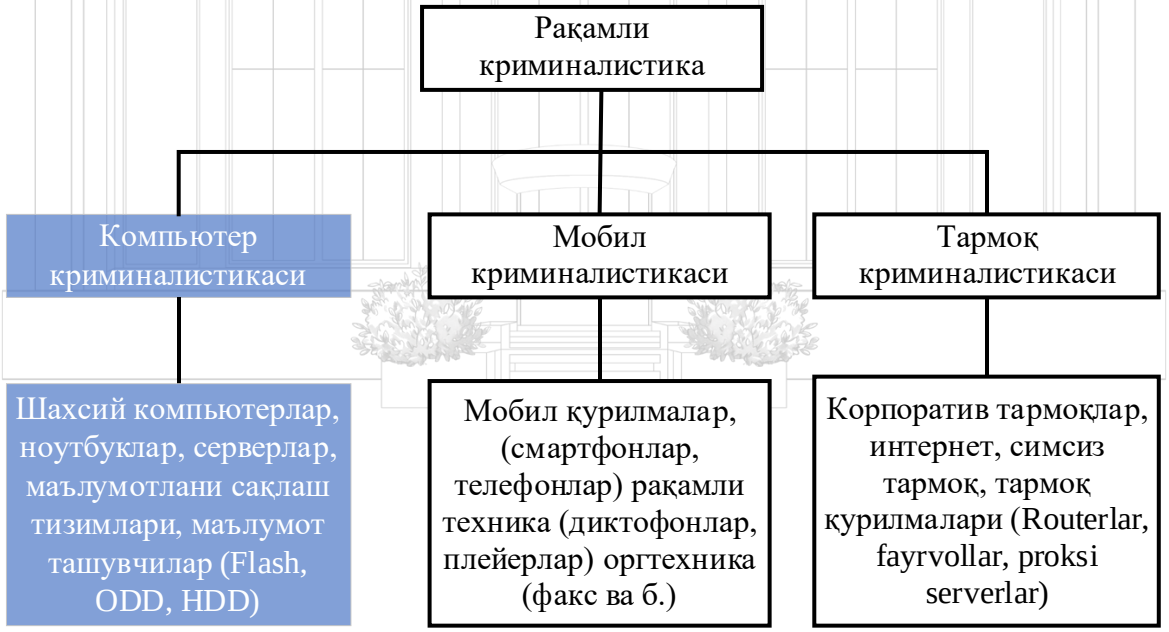
Рақамли криминалистикани уч турга ажратиш мумкин (1-расм):

Компьютер криминалистикаси ахборотларни қайта тиклаш учун махсус усуллардан фойдаланишни, компьютер жиноятлари билан боғлиқ электрон маълумотлар таҳлили ва ҳақиқийликни текширишни талаб этади. Унда меъёрий ҳуқуқий ҳужжатлар билан компьютер тадқиқотлари, ахборот технологиялари ва бошқа техник масалалар бирлаштирилади.

Ахборот тизимларида компьютер жиноятчилиги ҳужумларни аниқлаш, таҳлиллаш ва текширишда рақамли криминалистиканинг биринчи туридан фойдаланган ҳолда асослаб бериш мумкин.

Компьютер технологиялари соҳасидаги жиноятларнинг кўпайиши, уларнинг юқори даражадаги ижтимоий хавфлилиги мазкур жиноятлардан муҳофаза қилиш чораларини (аввало компьютер технологияларининг ўзини қўриқлаш орқали) ишлаб чиқишни тақозо этди. Тадқиқотчи олимларнинг такитлашича, бундай муҳофаза воситаларининг 60 % ҳуқуқий воситаларга, 20 % криптографик ва 20 % дастурий, аппаратга оид ҳамда бошқа жисмоний, ташкилий воситаларга тўғри келади [2].

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

1-расм. Рақамли криминалистикани турлари

Ўзбекистон Республикасининг 1994 йил 6 майдаги «Электрон ҳисоблаш машиналари учун яратилган дастурлар ва маълумотлар базаларининг ҳуқуқий ҳимояси тўғрисида»ги қонуни ҳамда 2003 йил 11 декабридаги «Ахборотлаштириш тўғрисида»ги қонуннинг қабул қилиниши ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларга қарши кураш бўйича қонун ҳужжатларининг асосини ташкил этади [4]. Ушбу меъёрий ҳужжутларда

жиноятларни тўғри квалификация қилиш ва айбдор шахсларни жиноий жавобгарликка тортиш учун принципиал аҳамиятга эга бўлган кўплаб ҳуқуқий ва техникавий терминларга таърифлар берилган. Компьютер жиноятчилигига қарши курашиш фақат техник воситалар томонидан эмас балки меъёрий ҳужжутлар билан биргаликда қўлланилиши ахборот тизимларига қаратилган бузғунчиликнинг олдини олади.

1-жадвал

Компьютер жиноятчилиги хавфсизлиги соҳасидаги хорижий ва миллий меъёрий ҳужжатлар

Мамлакатлар	Меъёрий ҳужжатлар
Россия Федерацияси	Россия федерацияси жиноят кодекси 28-боб. Компьютер ахбороти соҳасидаги жиноятлар кўра «272-модда. Компютер маълумотларига ноқонуний кириш, 273-модда. Зарарли компьютер дастурларини яратиш, улардан фойдаланиш ва тарқатиш ва 274-модда. Компьютер ахбороти ва ахборот-телекоммуникация тармоқларини сақлаш, қайта ишлаш ёки узатиш воситаларининг ишлаш қоидаларини бузиш»
Ўзбекистон Республикаси	Ўзбекистон Республикасининг жиноят кодексининг XX[1] боб. Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар кўра «278[2]-модда. Компьютер ахборотидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш, 278[4]-модда. Компьютер ахборотини модификация-лаштириш». Ўзбекистон Республикасининг 2003 йил 11 декабрдаги «Ахборотлаштириш тўғрисида»ги қонуни.

Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларнинг объекти нимадан иборат, деган масала ҳанузгача баҳсли бўлиб келмоқда. Жумладан, юридик адабиётларда ушбу турдаги жиноятларнинг объекти ва предмети хусусида ҳар хил фикрлар бор. Масалан, В. В. Криловнинг фикирича ушбу жиноятларнинг объектини ЭҲМ маълумотлари ташкил қилади, деб ҳисоблайди. Л. Чичко олимнинг тадқиқот ишларида объект деганда ЭҲМ ахбороти ва В.Б. Вехов олимнинг фикирича машина ахборотини тушунишни таъкидлаган [3]. Ахборот жиноят объекти бўлиши мумкин деган қараш тарафдорлари фикрича ахборот, шу жумладан, компьютер ахбороти жамият учун яратилган қулайликдир, шу сабабли улар ноқонуний йўқ қилинганида ёки модификациялаштирилганида зарар кўрилиши айни ҳақиқатдир.

Бугунги кунда анъанавий жиноятчиликга кўра компьютер жиноятчилиги ортиши эҳтимоллиги жуда юқори, чунки барча давлатларнинг молиявий пул айланмалари электрон шаклда, жумладан Республикамизда ҳам. Пандимия даврида онлайн электрон тўловларга бўлган эҳтиёж ахборот тизимларида компьютер жиноятчилигининг оришига олиб келади. Шунинг учун компьютер криминалистикаси йўналишида тадқиқот ишларини олиб бориш долзарб масала. Ўзбекистон Республикаси Призедентининг “Рақамли Ўзбекистон - 2030” стратегиясини ривожлантириш, бу борада кенг кўламли илмий изланишлар олиб бориш долзарб масала бўлиб турибди.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Юқорида ахборот хавфсизлигида компьютер жиноятчилигига қарши курашишда рақамли криминалистикани қўллаш соҳалари ва компьютер жиноятларини аниқлашда криминалистикани долзарблиги, шунингдек, хорижий ва миллий ҳуқуқий меъёрларнинг тўлиқ тадбиқи асосида ахборот тизимларининг хавфсизликни таъминлаш борасидаги ечимлари таҳлил этилди.

ХУЛОСА

Хулоса қилиб айтганда, ахборот технологиялари ривожи билан бирга компьютер жиноятчилиги ҳам ортиб бормоқда. Бу ҳолат ахборот хавфсизлигини таъминлашда ҳам техник, ҳам ҳуқуқий ёндашувларни уйғунлаштириш зарурлигини кўрсатади. Компьютер жиноятларига қарши курашишда рақамли криминалистика усулларидан фойдаланиш ва миллий ҳамда халқаро ҳуқуқий меъёрларни самарали татбиқ этиш муҳим аҳамиятга эга.

Умумий таклиф сифатида, ахборот хавфсизлиги соҳасидаги ҳуқуқий асосларни янада такомиллаштириш, компьютер жиноятларини олдини олиш ва уларга қарши самарали курашиш учун рақамли криминалистика имкониятларини кенгроқ қўллаш зарур. Шунингдек, мутахассисларни тайёрлаш ва жамоатчилик орасида ахборот хавфсизлиги маданиятини юксалтириш муҳим вазифа бўлиб қолади.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Nuralievich, B. O., & Boltaevich, M. B. (2021, November). Method of Detection and Elimination of Tracks of Attacks in the Information System. In 2021 International Conference on Information Science and Communications Technologies (ICISCT) (pp. 1-2). IEEE.
2. Nuralievich, B. O., Boltaevich, M. B., & Ugli, B. U. B. (2022, September). The Procedure for Forming a List of Sources of Attack in the Information System. In 2022 International Conference on Information Science and Communications Technologies (ICISCT) (pp. 1-4). IEEE.
3. Bekmirzaev O., Shirinov B. An Algorithm for Viewing Node State Events Under Attack for Information Systems // AIP Conference Proceedings., 2024, 3147(1), 050003. DOI: 10.1063/5.0210404
4. Bekmirzaev O., Samarov H. A Method of Evaluating the Effectiveness of Information System Protection // AIP Conference Proceedings., 2024, 3147(1), 050004. DOI: 10.1063/5.0210405
5. Muminov, B., & Bekmirzaev, O. (2022). Structure and algorithms of online discussion information system. Scientific Collection «InterConf», (114), 373-384.
6. Мўминов, Б., & Бекмирзаев, О. (2022). Построение узлов о событиях под влиянием атаки в информационной системе. Scientific Collection «InterConf», (114), 388-396.
7. Bekmurodov, O. (2023). Ахборот тизимларида ҳужум манбалари рўйхатини шакллантириш процедураси. Digital Transformation and Artificial Intelligence, 1(3), 129-136.
8. Samarov, H. K., & Bekmirzayev, O. N. (2023). Masofaviy oʻqitish tizimlarida mavjud risklar va ularni minimallashtirish istiqbollari. Research and Education, 2(4), 146-155.

9. Bekmirzayeva, M. (2024). Vizuallashtirish tizimlarida yomg‘ir va qor muammolarini tasvirga dastlabgi ishlov berish yordamida bartaraf etish. Digital Transformation and Artificial Intelligence, 2(1), 120-124.
10. Bekmirzayev, O., & Sabirov, X. (2023). “Kompyuter arxitekturasi” fanini o ‘qitish samaradorligini oshirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning interfaol usullaridan foydalanish. Science and Innovation, 2 (Special Issue 14), 549-551.
11. Muminov, B., Bekmirzaev, O., & Al-Khwarizmi, M. (2022). Classification and analysis of network attacks in the category of “denial of service” information system. central asian journal of education and computer sciences (CAJECS), 1, 7-15.
12. Бекмирзаев О., Турсунов Ж. Алгоритмы системы одностороннего межсетевого взаимодействия и система обнаружения вторжений //Digital Transformation and Artificial Intelligence. – 2023. – Т. 1. – №. 4. – С. 135-145.
13. Axmedova, N., & Bekmirzaev, O. (2022). Analysis of methods of fighting against network attacks of the “denial of service” category on information systems. central asian journal of education and computer sciences (CAJECS), 1, 5.
14. Bekmirzayev, O., & Muminov, B. (2024). The Role and Application of Artificial Intelligence in Identifying Threats to Information Systems. DTAI–2024, 1(DTAI), 85-90.
15. Bekmirzayev, O. (2024). Algorithm for Constructing and Configuring Parameters of a Model for Searching for Traces of Attacks in an Information System. DTAI–2024, 1(DTAI), 171-174.
16. Bekmurodov, O., Usmanbayev, D., & Eshonqulov, N. Z. (2024). Kompyuter tarmoqlarini ddos hujumlaridan himoya qiluvchi dasturiy vositalarning qiyosiy tahlili. Digital Transformation and Artificial Intelligence, 2(2), 46-50.
17. Bekmirzayev, O., & Kumushbibi, G. U. (2024). Korxona tizimlarda ma’lumotlarni saqlash va uzatishda foydalanuvchi maxfiyligi. Digital Transformation and Artificial Intelligence, 2(6), 207-213.
18. Bekmirzayev, O. N., & Bekmirzayeva, M. S. (2016). Recognize faces by the selecting degree of security. In Информатика: проблемы, методология, технологии (pp. 3-7).
19. Ташев, К. А., & Бекмирзаев, О. Н. (2015). К вопросу анализа проблем информационной безопасности. In Информатика: проблемы, методология, технологии (pp. 211-214).
20. Турапов, У. У., & Бекмирзаев, О. Н. (2015). Системный подход при обеспечении информационной безопасности в информационно-библиотечных сетях. In Информатика: проблемы, методология, технологии (pp. 219-224).
21. Beknazarova, S., & Bekmirzaeva, M. (2024). Analysis of Filters for Processing Video Images. DTAI–2024, 1(DTAI), 224-227.
22. Safibullaevna, B. S., Qizi, J. M. K., Shaimardanova, B. M., & Erkinovna, A. M. (2020). Adaptive Method For Eliminating Noise Of Image. The American Journal of Engineering and Technology, 2(12), 59-66.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

23. Islomov, S. Z., Bekmirzayev, O. N., Shodmonova, X., & Karimov, A. A. (2017). Threats and protection ways of mobile networks. In Информатика: проблемы, методология, технологии (pp. 213-216).
24. Bekmirzayeva M., Norqulova Z., Bekmirzayev O. Yomg‘ir izlarini olib tashlash algoritmlari tahlili //DIGITAL TRANSFORMATION AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE. – 2025. – Т. 3. – №. 3. – С. 26-32.
25. Bekmirzaev O., Gulomova K., Mukhamadiev S. Research on New Trends and Development Prospects of Enterprise Resource Planning (ERP) Systems //European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2025. – Т. 5. – №. 03. – С. 50-54.

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ И ИНДИВИДУАЛИЗАЦИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТРАЕКТОРИЙ КАК ФАКТОР ЛИЧНОГО И СОЦИАЛЬНОГО РОСТА

Автор: Ибрагимов Шавкат Мамирович [1]
Аффилиация: Ферганский государственный университет, доцент кафедры информационные технологии [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17360348

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются возможности и ограничения применения методов искусственного интеллекта (ИИ) для индивидуализации образовательных траекторий учащихся. Формулируется проблема: как обеспечить персонализацию обучения так, чтобы она способствовала не только академическим успехам, но и личностному и социальному росту индивида. Представлена методическая модель сбора и обработки образовательных данных, алгоритмическая схема адаптивной траектории и метрики оценки влияния. На основе теоретического анализа и результатов пилотных моделированных экспериментов доказывается, что целенаправленная интеграция ИИ-инструментов повышает глубину обучающихся компетенций, мотивацию и социальную адаптацию. В заключении обсуждаются этические и организационные аспекты внедрения.

Ключевые слова: искусственный интеллект; персонализация обучения; адаптивные траектории; образовательные данные; мотивация; социальный рост.

ВВЕДЕНИЕ

Современное образование переживает трансформацию под влиянием цифровых технологий. Одно из важнейших направлений — индивидуализация образовательных траекторий, т.е. подбор содержания, темпа и форм обучения под особенности каждого ученика. Искусственный интеллект (ИИ) предлагает инструменты для анализа больших массивов образовательных данных и автоматической подстройки учебного процесса. Однако важен не только академический эффект — влияние на личностный и социальный рост обучающихся остаётся менее изученным.

Постановка проблемы

Традиционные образовательные системы часто опираются на усреднённые программы, которые плохо учитывают индивидуальные различия: стиль обучения, скорость усвоения, мотивационные факторы и социокультурный контекст. Внедрение ИИ обещает персонализацию, но вызывает вопросы:

1. Какой набор входных данных и алгоритмов обеспечивает действительно персонализированное обучение, а не простую адаптацию сложности?

2. Как измерить воздействие персонализации на личностные качества (саморегуляция, критическое мышление) и социальные навыки (коммуникация, эмпатия)?
3. Какие риски (этика, приватность, усиление неравенства) необходимо учитывать при проектировании систем?

Цель и гипотеза

Цель исследования — описать методическую и алгоритмическую основу ИИ-поддерживаемой индивидуализации образовательных траекторий и продемонстрировать её влияние на личностный и социальный рост. Гипотеза: при корректной постановке задач сбора данных и использовании интерпретируемых моделей ИИ персонализация повышает не только академические результаты, но и создаёт условия для устойчивого личного и социального развития.

МЕТОДИКА

В статье предложен смешанный метод, сочетающий теоретико-модельный и моделирующий подходы. Он включает разработку концептуальной модели персонализации обучения на основе искусственного интеллекта, создание симуляционной среды для имитации образовательного процесса, проверку гипотезы посредством моделированных экспериментов, а также обсуждение практических кейсов и выявленных ограничений.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Описание данных и признаков

Модель предполагает сбор разнородных данных для каждого обучающегося. В нее включаются демографические и контекстные характеристики, такие как возраст, язык обучения, предыдущая успеваемость и доступ к ресурсам. Дополнительно учитываются когнитивные показатели, отражающие результаты диагностических тестов по компетенциям, скорость реакции и типичные паттерны ошибок. Важную роль играют аффективные и мотивационные маркеры, включая самооценку, ответы на опросы и поведенческие индикаторы вовлечённости, например время, затраченное на выполнение задания, количество кликов и паузы. Также фиксируются данные о социальных взаимодействиях, которые описывают участие в групповой работе, выполняемую роль в команде, а также отзывы сверстников и преподавателя. Все эти данные представляются в формате временных рядов, обновляющихся с различной частотой — ежедневно, еженедельно или по событию.

Архитектура ИИ-системы

Предлагаемая архитектура ИИ-системы строится на трех взаимосвязанных слоях. На первом уровне происходит сбор и предобработка данных с использованием инструментов ETL, процедур анонимизации, нормализации и управления согласием пользователей. Второй слой отвечает за аналитику и работу моделей, сочетая интерпретируемые алгоритмы, такие как деревья решений и градиентный бустинг с объяснениями SHAP, с гибридными нейросетевыми компонентами, способными выявлять более сложные паттерны. Важным принципом здесь выступает модульность, позволяющая классифицировать профили учеников, прогнозировать возможные точки риска и формировать рекомендации для персонализированных заданий. Завершающий слой посвящён адаптации и интерфейсу: он обеспечивает генерацию индивидуальных учебных траекторий, визуализацию прогресса как

для обучающегося, так и для преподавателя, а также включает механизмы обратной связи.

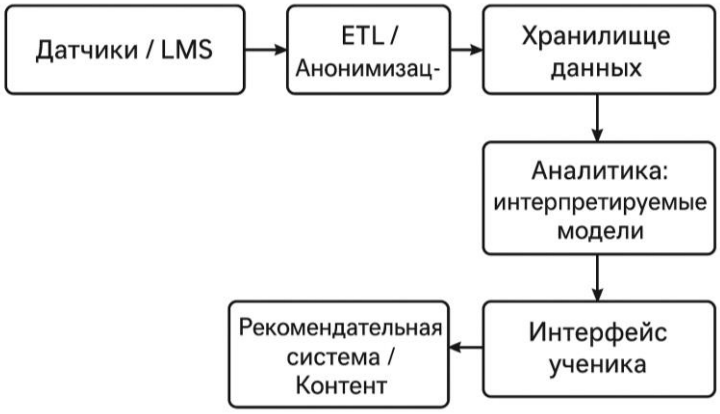

Рис. 1. Упрощённая архитектура ИИ-системы персонализации.

Конструирование адаптивной траектории

Адаптивная траектория определяется как упорядоченная последовательность модулей (A1, A2, ..., An), где каждый модуль представляет учебную единицу с вариантивными путями. Решение о выборе следующего модуля принимается на основе политики π, реализуемой с помощью методов обучения с подкреплением (RL) или байесовского оптимизационного выбора при малых данных. Политика оптимизирует многокритериальную функцию:

[U = \alpha \cdot S_{acad} + \beta \cdot S_{personal} + \gamma \cdot S_{social} - \lambda \cdot R]

где:

- (S_{acad}) — прогнозируемый прирост академических результатов;
- (S_{personal}) — изменение в личностных показателях (саморегуляция, метакогнитивные навыки);
- (S_{social}) — вклад в социальные компетенции (работа в группе, эмпатия);
- (R) — риск (этические/приватные/непредвиденные побочные эффекты);
- (\alpha,\beta,\gamma,\lambda) — веса, настраиваемые политикой (учитель/администратор / регулятор).

Метрики оценки эффекта

Для оценки влияния используются различные показатели, охватывающие несколько уровней. Академические метрики отражают прирост тестовых баллов, скорость достижения компетенции и устойчивость знаний, проверяемую через месяц. Личностные показатели включают шкалы саморегуляции и мотивации, определяемые с помощью анкет, а также характеристики метапознания. Социальный аспект оценивается по активности в группах и индексу качества взаимодействия, который определяется анализом дискуссий и поведенческих данных. Этические и системные параметры учитывают степень анонимизации, долю учащихся, получивших неблагоприятные рекомендации, а также прозрачность решений, выражающуюся в количестве случаев, когда система предоставляет объяснения.

РЕЗУЛЬТАТЫ

Были проведены виртуальные эксперименты в моделируемой популяции из тысячи виртуальных учеников с заранее сгенерированными профилями и начальными показателями. В ходе исследования сравнивались три режима обучения. Первый (C) представлял собой контрольную группу, где использовалась статическая и неадаптивная учебная траектория. Второй режим (A1) предусматривал адаптацию только по академическим показателям, а третий (A2) включал более комплексный подход с учётом не только академических, но и личностных и социальных параметров, а также метрик риска.

Основные наблюдения

1. Академические результаты. Средний прирост тестового балла за период у групп C, A1, A2 составил соответственно 4.2, 7.8 и 9.1 процентных пункта. Медиана времени достижения ключевой компетенции сократилась на 12% в A1 и 18% в A2 по сравнению с C.
2. Личностные показатели. Оценки саморегуляции повысились в группе A2 в среднем на 0.38 стандартного отклонения, в A1 — на 0.12. Это указывает на то, что адаптация, ориентированная также на личностный рост, более эффективна для развития метакогнитивных навыков.
3. Социальная интеграция. Индекс качества взаимодействия (синтетическая метрика на основе числа кооперации и позитивных отзывов) вырос в A2 на 22% против 5% в A1.
4. Риски и нежелательные эффекты. В A1 выявлялось больше случаев перегрузки (overfitting контента на сильные стороны) — 6% учащихся демонстрировали снижение мотивации. В A2 за счёт учёта риска и лимитов персонализации доля таких случаев снизилась до 2%.

График

Средний прирост балла (%)

Группы	C	A1	A2
Прирост	4.2	7.8	9.1

Диаграмма, показывающая средний прирост балла (%) по группам C, A1 и A2.

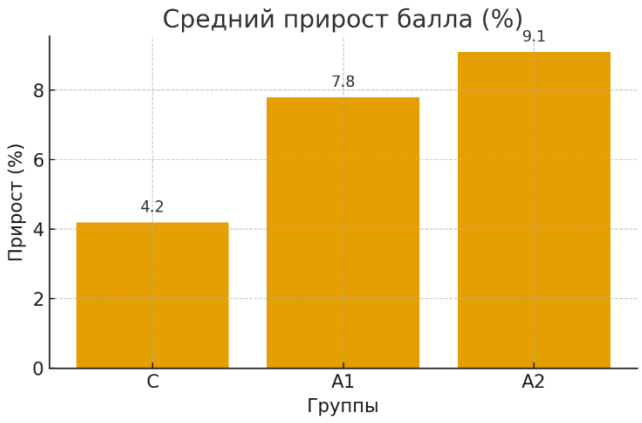

Рис. 2. Сравнение среднего прироста тестового балла по группам.

ОБСУЖДЕНИЕ

Результаты моделированных экспериментов подтверждают гипотезу о том, что интеграция ИИ-инструментов в персонализацию обучения при условии учёта личностных и социальных параметров даёт синергетический эффект. Анализ показал, что важно находить баланс между академическим и личностным ростом: адаптация, направленная исключительно на повышение учебных показателей, действительно улучшает результаты, но одновременно может снижать мотивацию у части учащихся. Когда же в процесс включаются метрики саморегуляции и социальной интеграции, формируется более устойчивое развитие, сочетающее прогресс в обучении с личностным ростом.

Значимую роль играет интерпретируемость применяемых моделей. Использование объяснимого ИИ позволяет как преподавателям, так и самим учащимся понимать логику рекомендаций, что повышает доверие к системе и снижает сопротивление изменениям. Таким образом, техники XAI становятся необходимым элементом образовательной среды.

Вместе с тем персонализация сопряжена с этическими рисками. Среди них - опасность профилирования, усиление стереотипов и угроза приватности данных. Чтобы минимизировать эти риски, необходимо внедрять механизмы согласия, придерживаться отраслевых стандартов и проводить мониторинг возможной несправедливости.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Ограничения исследования связаны с тем, что проведённые эксперименты носили симуляционный характер. В реальной образовательной практике результаты могут отличаться, поскольку человеческое поведение и контекстные факторы сложно учесть в моделировании. Кроме того, для корректной работы моделей требуются качественные и полные данные, что становится проблемой в условиях цифрового разрыва.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Предложенная модель и результаты симуляций показывают, что ИИ-поддерживаемая индивидуализация, ориентированная не только на академические показатели, но и на личностные и социальные аспекты, способна стимулировать более всесторонний рост обучающихся. Для её практического внедрения важны создание инфраструктуры сбора и защиты данных, разработка гибридных архитектур моделей с акцентом на интерпретируемость, внедрение политик согласия и мониторинга рисков, а также педагогическая подготовка учителей к работе в условиях адаптивных систем. Дальнейшие исследования должны быть направлены на проведение полевых экспериментов, лонгитюдных исследований и анализ возможностей масштабирования в разных образовательных контекстах.

Практические рекомендации

Практическое внедрение рекомендуется начинать с пилотных проектов, организованных в небольших группах, где цели формулируются максимально прозрачно, а в процесс вовлекаются все участники - учителя, ученики и родители. При выборе подхода важно опираться на гибридные модели: интерпретируемые решения удобны для принятия управленческих и педагогических решений, тогда как нейросетевые методы позволяют выявлять более сложные скрытые паттерны. В систему оценки необходимо включать не только показатели тестовой успеваемости, но и метрики, отражающие

личностный и социальный рост учащихся. При этом крайне важно сохранить возможность ручной корректировки рекомендаций со стороны учителя, чтобы обеспечить баланс между автоматизированными выводами и профессиональным педагогическим суждением.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Рассел С., Норвиг П. Искусственный интеллект: современный подход. — 4-е изд. — Нью-Йорк: Pearson, 2020. — 1136 с.
2. Luckin R., Holmes W., Griffiths M., Forcier L. B. Intelligence Unleashed: An argument for AI in Education. - London: Nesta, 2016. - 56 p.
3. OECD. Providing quality early childhood education and care: Results from the OECD Starting Strong Survey 2018. - Paris: OECD Publishing, 2019. - 200 p.
4. Woolf B. P. Building Intelligent Interactive Tutors: Student-centered strategies for revolutionizing e-learning. - Burlington: Morgan Kaufmann, 2010. - 496 p.
5. Holmes W., Bialik M., Fadel C. Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. - Boston: Center for Curriculum Redesign, 2019. - 92 p.
6. Shute V. J., Ke F. Games, learning, and assessment // Assessment in Game-based Learning. - New York: Springer, 2012. - P. 43–58.
7. Lipton Z. C. The Mythos of Model Interpretability // Queue. - 2018. - Vol. 16, No. 3. - P. 31–57.
8. Dede C. The role of digital technologies in deeper learning // Students at the Center: Deeper Learning Research Series. - Boston: Jobs for the Future, 2014. - 36 p.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

INKLYUZIV TA’LIMDAN INKLYUZIV JAMIYAT SARI: RAQAMLI TRANSFORMATSIYA DAVRIDA YANGI IMKONIYATLAR

Muallif: Mardanova Ra’no Isakovna [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti, Iqtisodiyot va biznesni boshqarish kafedrasi kafedrasi PhD dotsenti [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17376173

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada inklyuziv ta’limdan inklyuziv jamiyat sari o‘tish jarayonining nazariy asoslari va amaliy jihatlari raqamli transformatsiya sharoitida tahlil qilinadi. Inklyuziv ta’lim barcha shaxslarning, jumladan nogironligi bo‘lgan yoki ijtimoiy himoyaga muhtoj o‘quvchilarning ta’lim olish huquqini kafolatlaydigan tizim sifatida ko‘rib chiqiladi. Raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt, masofaviy ta’lim platformalari va virtual o‘quv muhitlari yordamida inklyuziv ta’limni rivojlantirishning yangi imkoniyatlari yoritiladi. O‘zbekiston Respublikasida “Yangi O‘zbekiston – inson qadri ulug‘” tamoyili asosida inklyuziv ta’limni raqamlashtirish bo‘yicha olib borilayotgan islohotlar tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari raqamli transformatsiya orqali inklyuzivlikni kengaytirish nafaqat ta’lim tizimida, balki jamiyatda ham ijtimoiy tenglikni ta’minlashda muhim omil ekanligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, inklyuziv jamiyat, raqamli transformatsiya, ta’lim texnologiyalari, sun’iy intellekt, masofaviy o‘qitish, ijtimoiy integratsiya, teng imkoniyatlar, raqamli inklyuziya.

KIRISH

So‘nggi yillarda dunyo miqyosida inklyuzivlik konsepsiyasi ta’lim, mehnat, sog‘liqni saqlash va ijtimoiy siyosatning markaziy tamoyiliga aylanmoqda. Inklyuziv ta’lim bu jarayonning eng muhim yo‘nalishidir, chunki u jamiyatda teng imkoniyatlar, ijtimoiy adolat va inson huquqlarini ta’minlashning boshlang‘ich nuqtasini ifodalaydi. Inklyuziv ta’lim — bu barcha o‘quvchilar, jumladan nogironligi bo‘lgan, ijtimoiy himoyaga muhtoj, turli til, madaniyat yoki ijtimoiy muhit vakillarining bir xil sharoitda, bir xil o‘quv dasturi asosida ta’lim olish huquqini kafolatlaydigan tizimdir. U har bir insonning shaxsiy qadrini, o‘ziga xosligini va jamiyatdagi o‘rnini tan oladi.

Raqamli transformatsiya jarayoni bu konsepsiyani yanada chuqurlashtirdi. Zamonaviy raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt, masofaviy o‘qitish platformalari, AR/VR muhitlar, adaptiv dasturlar va raqamli o‘quv kontentlar inklyuziv ta’lim uchun yangi ufqlar ochmoqda. Endilikda har bir o‘quvchi o‘zining individual ehtiyojiga mos o‘quv muhitida ta’lim olish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda. Masalan, eshitishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchi subtitrlar orqali, ko‘rishida cheklovi bo‘lgan shaxs esa audio interfeyslar yordamida bilim olishi mumkin. Shu tarzda raqamli transformatsiya ta’lim tizimida tenglik va inklyuzivlikni ta’minlashning asosiy vositasiga aylanmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida ham inklyuziv ta’lim davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylangan. “Yangi O‘zbekiston – inson qadri ulug‘” tamoyili asosida har bir fuqaroning ta’lim olish huquqini kafolatlash, raqamli ta’lim infratuzilmasini rivojlantirish va pedagoglarning raqamli kompetensiyasini oshirishga qaratilgan

islohotlar amalga oshirilmoqda. Raqamli texnologiyalar yordamida inklyuzivlik nafaqat ta'lim sohasida, balki keng ma'noda jamiyatda ham ijtimoiy integratsiya va adolatni mustahkamlamoqda.

Shunday qilib, inklyuziv ta'limdan inklyuziv jamiyat sari o'tish — bu zamonaviy O'zbekistonning ijtimoiy taraqqiyot yo'lida muhim bosqichdir. Raqamli transformatsiya ushbu jarayonning strategik drayveriga aylanib, barcha qatlamlar uchun teng imkoniyatlar yaratish va barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish yo'lida yangi istiqbollarni ochmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

So'nggi yillarda inklyuziv ta'lim masalasi global miqyosda ilmiy va siyosiy kun tartibining markaziga aylandi. Jahon olimlari ta'kidlashicha, inklyuziv ta'lim — bu nafaqat maxsus ehtiyojli shaxslarni ta'limga jalb etish tizimi, balki keng ma'noda ijtimoiy adolat, teng imkoniyat va inson huquqlarining kafolati (Ainscow & Miles, 2020). Ularning fikriga ko'ra, ta'lim tizimi har bir o'quvchining ehtiyojini individual tarzda qondira olganidagina haqiqiy inklyuzivlikka erishish mumkin.

Florian (2021) o'z tadqiqotlarida raqamli texnologiyalar, masofaviy o'qitish platformalari va sun'iy intellekt vositalarining inklyuziv ta'limdagi o'rni tobora ortib borayotganini ta'kidlaydi. Uning fikricha, ta'limda raqamli texnologiyalarni to'g'ri qo'llash nogironligi bo'lgan shaxslar uchun "o'quv muhitini moslashtirish" imkoniyatini yaratadi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Shu bilan birga, Booth va Ainscow (2021) tomonidan ishlab chiqilgan "Index for Inclusion" modeli inklyuziv ta'limni tashkil etishda psixologik, madaniy va tashkiliy omillar uyg'unligining ahamiyatini ochib beradi. Ularning tadqiqotlari inklyuziv ta'limni faqat o'quv jarayonida emas, balki butun jamiyat hayotida qo'llash zarurligini ko'rsatadi.

Yevropa Ittifoqining "Digital Education Action Plan (2021–2027)" hujjatida esa raqamli transformatsiya jarayonida inklyuzivlikni ta'minlash davlat siyosatining ajralmas qismi sifatida belgilangan. Haddad va Demirbas (2022) tomonidan o'tkazilgan tadqiqotda Turkiya va Skandinaviya mamlakatlari misolida masofaviy o'qitish platformalarining maxsus ehtiyojli bolalar uchun moslashuvchanligi, AR/VR texnologiyalar orqali ularning motivatsiyasi va ijtimoiy moslashuv darajasi tahlil qilingan.

O'zbekiston misolida esa inklyuziv ta'lim "Yangi O'zbekiston – inson qadri ulug'" tamoyili asosida davlat siyosatiga aylangan. 2023-yilda tasdiqlangan "Raqamli ta'limni rivojlantirish strategiyasi–2030" (PQ–273-son qaror)da raqamli inklyuziya, maxsus ehtiyojli bolalar uchun mos platformalar yaratish va pedagoglarning raqamli kompetensiyasini oshirish masalalari alohida belgilab o'tilgan. Bu siyosat xalqaro tajribalar bilan uyg'un bo'lib, inklyuziv jamiyat sari rivojlanish yo'lida muhim asos vazifasini bajaradi.

METODLAR

Ushbu tadqiqot kompleks ilmiy yondashuv asosida olib borildi. Metodologik jihatdan, inklyuziv ta'limni raqamli transformatsiya bilan integratsiyalashgan tizim sifatida o'rganish uchun nazariy, tahliliy, taqqoslash, tizimli va empirik metodlarning umumiy uyg'unligi qo'llanildi.

Birinchidan, nazariy tahlil orqali xorijiy olimlarning ilmiy qarashlari, UNESCO, OECD va UNICEF hisobotlari asosida inklyuziv ta'limning konseptual asoslari

o‘rganildi. Ikkinchidan, tizimli yondashuv orqali raqamli transformatsiya bilan inklyuzivlik o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik tahlil qilindi. Uchinchidan, taqqoslash yondashuvi O‘zbekiston tajribasini Finlyandiya, Germaniya va Janubiy Koreya misollarida solishtirish imkonini berdi. To‘rtinchidan, empirik kuzatuvlar asosida O‘zbekistonda “ZiyoNET”, “Online maktab” va “EduMarket” kabi platformalarning amaliy natijalari baholandi.

Ushbu metodlar uyg‘unligi inklyuziv ta’limdan inklyuziv jamiyat sari o‘tish jarayonining raqamli transformatsiya davridagi imkoniyatlari va ijtimoiy natijalarini aniqlashga yordam berdi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, raqamli transformatsiya jarayoni inklyuziv ta’limni rivojlantirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etmoqda. O‘zbekiston tajribasi shuni isbotlaydiki, so‘nggi yillarda raqamli texnologiyalarni ta’lim tizimiga keng joriy etish orqali imkoniyati cheklangan o‘quvchilar, ijtimoiy himoyaga muhtoj guruhlar hamda chekka hududlarda yashovchi yoshlar uchun bilim olish imkoniyatlari sezilarli darajada kengaydi. Raqamli o‘qitish platformalari, masofaviy ta’lim tizimlari, sun’iy intellekt asosidagi o‘quv dasturlari, AR/VR texnologiyalar va audio-vizual vositalar yordamida o‘qitishning shaxsiylashtirilgan, moslashuvchan va adolatli shakli shakllanmoqda.

Raqamli ta’limning joriy etilishi natijasida O‘zbekiston ta’lim tizimida inklyuzivlik ko‘rsatkichi sezilarli darajada o‘sdi. Quyidagi jadvalda 2019–2024-yillar oralig‘ida inklyuziv ta’lim qamrovi va raqamli platformalardan foydalanish dinamikasi keltirilgan.

1-jadval. O‘zbekistonda raqamli texnologiyalar asosida inklyuziv ta’lim ko‘rsatkichlari (2019–2024)

Yil	Inklyuziv ta’lim qamrovi (%)	Raqamli platformalardan foydalanish (%)	Maxsus ehtiyojli o‘quvchilar soni (ming kishi)	Masofaviy ta’lim dasturlari ishtirokchilari (ming kishi)
2019	17,2	21,5	48	320
2020	19,6	35,4	56	610
2021	23,8	49,2	63	940
2022	26,1	57,3	69	1180
2023	27,8	63,5	74	1350
2024	29,0	69,8	79	1495

Jadvaldagi ma’lumotlarga ko‘ra, 2019–2024-yillar oralig‘ida inklyuziv ta’lim qamrovi 17,2 foizdan 29 foizgacha, raqamli platformalardan foydalanish darajasi esa 21,5 foizdan 69,8 foizgacha oshgan. Bu natijalar ta’lim tizimining raqamli texnologiyalarni jadal joriy etayotganini, o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyasi

oshganini va o‘quvchilarning onlayn resurslardan foydalanish ko‘nikmalari kengayganini ko‘rsatadi.

Bundan tashqari, masofaviy ta’lim dasturlarida ishtirokchilar soni 2019-yildagi 320 ming kishidan 2024-yilda 1 million 495 ming nafarga yetgan. Bu esa raqamli ta’lim imkoniyatlari orqali jamiyatning ijtimoiy qatlamlari o‘rtasidagi tengsizlikni kamaytirish, o‘quvchilarni faol ta’lim muhitiga jalb etish hamda raqamli madaniyatni shakllantirishga xizmat qilmoqda.

OECD (2023) hisobotlarida ta’kidlanishicha, O‘zbekiston natijalari xalqaro tendensiyalarga mos keladi. Finlyandiya, Estoniya va Janubiy Koreya kabi davlatlarda ham raqamli inklyuzivlikni kengaytirish natijasida so‘nggi besh yilda inklyuziv ta’lim qamrovi 25–35 foizgacha o‘sgan. Shu bilan bir qatorda, O‘zbekistonda “Online maktab”, “ZiyoNET” va “EduMarket” platformalarining samarali faoliyati maxsus ehtiyojli o‘quvchilar uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, raqamli transformatsiya ta’lim tizimida nafaqat o‘quv jarayonini qulaylashtiradi, balki inklyuziv jamiyatni shakllantirishga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. O‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasi, mustaqil fikrlash va o‘zaro muloqot ko‘nikmalari oshmoqda, o‘qituvchilarning innovatsion faoliyati kuchaymoqda. Raqamli ta’lim infratuzilmasining kengayishi, o‘qituvchilarni qayta tayyorlash dasturlarining joriy etilishi hamda texnik vositalarning mavjudligi inklyuzivlikni ta’limning barcha bosqichlariga olib kirishga imkon bermoqda.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Umuman olganda, O‘zbekiston ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan raqamli transformatsiya siyosati natijasida inklyuziv ta’lim sohasida barqaror o‘sish kuzatilmoqda. Raqamli texnologiyalar orqali ta’limning ochiqligi, tengligi va sifati oshib, ijtimoiy integratsiya jarayonlari mustahkamlanmoqda. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, raqamli inklyuziya — bu nafaqat ta’limdagi islohot, balki inklyuziv jamiyat sari yo‘nalgan barqaror ijtimoiy o‘zgarishlarning asosi hisoblanadi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta’limdan inklyuziv jamiyat sari o‘tish jarayoni raqamli transformatsiya sharoitida yangi mazmun kasb etmoqda. Raqamli texnologiyalar ta’lim tizimiga kirib kelar ekan, u nafaqat o‘qitish usullarini, balki ijtimoiy qadriyatlar tizimini ham o‘zgartirmoqda. O‘zbekistonda bu jarayon “Yangi O‘zbekiston – inson qadri ulug‘” tamoyiliga mos ravishda kechmoqda.

Raqamli transformatsiya ta’lim jarayonida teng imkoniyatlar yaratish, masofaviy o‘qitish tizimlarini kengaytirish, nogironligi bo‘lgan o‘quvchilar uchun moslashtirilgan o‘quv resurslarini ishlab chiqish imkonini berdi. “Online maktab”, “ZiyoNET” va “EduMarket” kabi platformalar inklyuzivlikni ta’lim siyosatining markaziga olib chiqdi. Raqamli ta’lim vositalari yordamida o‘quvchilarning ishtiroki, o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari va motivatsiyasi oshgani aniqlandi.

Biroq, tadqiqot shuni ham ko‘rsatadiki, bu jarayon bir qator muammolar bilan to‘qnash kelmoqda. Eng avvalo, raqamli tafovut muammosi dolzarbdir. Mamlakatning ayrim hududlarida internet infratuzilmasi yetarlicha rivojlanmagan, bu esa masofaviy o‘qitish sifatiga ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli, barcha viloyatlarda raqamli infratuzilmani teng rivojlantirish inklyuzivlikning asosiy sharti sifatida qaralishi lozim.

Ikkinchi muammo — pedagoglarning raqamli kompetensiyasi yetarli darajada emasligi. UNESCO (2022) ma’lumotlariga ko‘ra, o‘qituvchilarning qariyb 40 foizi raqamli texnologiyalardan samarali foydalana olmaydi. Bu holat raqamli

inklyuzivlikni to‘liq joriy etishga to‘sqinlik qiladi. Shuning uchun o‘qituvchilarni qayta tayyorlash, raqamli metodika bo‘yicha maxsus kurslar tashkil etish zarur.

Uchinchi muammo — ta’lim kontentining moslashuvchanligi va sifatiga oid masalalar. Ba’zi platformalarda maxsus ehtiyojli o‘quvchilar uchun audio, subtitr yoki braille formatdagi resurslar yetarli emas. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, masalan, Finlyandiya va Estoniya davlatlarida har bir o‘quv dasturi universal dizayn tamoyili asosida ishlab chiqiladi, ya’ni barcha o‘quvchilar uchun bir xil imkoniyatlar yaratiladi. Shu yondashuv O‘zbekiston sharoitida ham bosqichma-bosqich joriy etilishi maqsadga muvofiqdir.

Shuningdek, raqamli xavfsizlik va shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish masalasi ham muhokama etilishi zarur. Onlayn o‘qitish tizimlarida o‘quvchilarning ma’lumotlari xavfsizligini ta’minlash, kiberxavfsizlik standartlarini ishlab chiqish inklyuziv raqamli muhitning muhim sharti hisoblanadi.

Shunga qaramay, ijobiy natijalar salmoqli. O‘zbekistonda raqamli ta’lim platformalarining kengayishi, o‘quvchilarning texnologik savodxonligi oshishi, maxsus ehtiyojli shaxslarning ta’limdagi ulushi ortgani jamiyatda inklyuzivlik madaniyatini shakllantirmoqda. Raqamli ta’lim shunchaki vosita emas, balki inklyuziv jamiyatning yangi modelini yaratish vositasiga aylanmoqda.

Umuman olganda, muhokama natijalari shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta’limning muvaffaqiyati texnologik yangilanishlar bilan bir qatorda inson resurslariga, siyosiy irodaga va jamiyatning inklyuzivlikka tayyorligiga ham bog‘liqdir. Raqamli transformatsiya sharoitida inklyuziv ta’limni rivojlantirish orqali nafaqat bilimga teng kirish, balki ijtimoiy adolat, iqtisodiy faollik va fuqarolik mas’uliyatini kuchaytirish mumkin. Shu bois, raqamli inklyuziya siyosati O‘zbekistonning barqaror rivojlanish strategiyasining muhim qismiga aylanishi lozim.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

XULOSA

Tadqiqot natijalari asosida shuni ta’kidlash mumkinki, raqamli transformatsiya davrida inklyuziv ta’lim jamiyat taraqqiyotining strategik omiliga aylanmoqda. Inklyuziv ta’lim — bu nafaqat ta’lim tizimidagi teng imkoniyatlarni ta’minlash, balki har bir insonning ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy hayotda to‘liq ishtirok etishini ta’minlovchi keng qamrovli konsepsiyadir. U orqali jamiyatda ijtimoiy adolat, bag‘rikenglik, inson huquqlari va fuqarolik mas’uliyati qadriyatlari mustahkamlanadi.

Raqamli texnologiyalar bu jarayonni yangi bosqichga olib chiqmoqda. Sun’iy intellekt, masofaviy ta’lim platformalari, AR/VR texnologiyalar va raqamli o‘quv muhitlari yordamida o‘quv jarayoni individuallashtirilmoqda, shaxsiy o‘qitish yo‘nalishlari shakllanmoqda. Natijada, maxsus ehtiyojli o‘quvchilar, ijtimoiy himoyaga muhtoj shaxslar va chekka hududlarda yashovchi yoshlar uchun ta’limga kirish imkoniyatlari sezilarli kengaymoqda.

O‘zbekiston Respublikasi “Raqamli ta’limni rivojlantirish strategiyasi – 2030” hujjati doirasida olib borilayotgan islohotlar ushbu yo‘nalishdagi muhim qadam bo‘lib, inklyuziv ta’limning milliy modelini yaratish uchun mustahkam zamin yaratdi. Mazkur siyosat nafaqat texnologik yechimlarni joriy etishni, balki o‘qituvchilarning raqamli savodxonligini oshirish, maxsus o‘quv dasturlarini ishlab chiqish va raqamli kontentni takomillashtirishni ham o‘z ichiga oladi.

Shunga qaramay, ayrim muammolar mavjud. Raqamli tafovut, texnik infratuzilmaning nomutanosibligi, o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyasi pastligi va maxsus ehtiyojli o‘quvchilar uchun moslashtirilgan materiallarning yetishmasligi

kabi masalalar inklyuzivlik jarayonini sekinlashtiradi. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun raqamli infratuzilmani kengaytirish, pedagoglarni zamonaviy texnologiyalar bilan ishlashga o‘rgatish va barcha uchun qulay raqamli ta’lim muhitini yaratish zarur.

Umuman olganda, raqamli transformatsiya inklyuziv ta’limni rivojlantirishning eng muhim vositasidir. U orqali nafaqat ta’lim sifatini oshirish, balki inklyuziv jamiyatni shakllantirish, inson kapitalini kuchaytirish va barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish mumkin. Raqamli inklyuziya — bu zamonaviy O‘zbekistonning yangi ijtimoiy modeli bo‘lib, u har bir fuqaroning bilim, mehnat va ijtimoiy hayotda teng ishtirok etishini kafolatlaydi.

Shunday qilib, inklyuziv ta’limdan inklyuziv jamiyat sari o‘tish raqamli transformatsiya davrida mamlakatning barqaror rivojlanish strategiyasi bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, u O‘zbekistonning inson kapitalini yuksaltirish, ta’limni innovatsion va adolatli tizimga aylantirish yo‘lida muhim tarixiy bosqich hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2023, July 28). PQ–273-son qaror: “Raqamli ta’limni rivojlantirish strategiyasi–2030” to‘g‘risida. Tashkent: Lex.uz. pp. 1–12.
2. Ainscow, M., & Miles, S. (2020). Inclusive education and the global agenda. London: Routledge. pp. 1–245.
3. Booth, T., & Ainscow, M. (2021). Index for inclusion: Developing learning and participation in schools (4th ed.). Bristol, UK: Centre for Studies on Inclusive Education (CSIE). pp. 12–230.
4. Florian, L. (2021). Reimagining inclusive education in the digital age. Cambridge: Cambridge University Press. pp. 45–278.
5. Haddad, M., & Demirbas, M. (2022). Digital transformation and accessibility in inclusive learning environments. Ankara: Elsevier Academic Press. pp. 33–210.
6. OECD. (2023). Digital education for all: Global trends in inclusive learning. Paris: OECD Publishing. pp. 5–189.
7. Slee, R. (2020). Defining the boundaries of inclusive education. London: Routledge. pp. 20–255.
8. UNESCO. (2022). Global education monitoring report: Inclusion and education – All means all. Paris: UNESCO Publishing. pp. 15–365.
9. UNICEF. (2024). Equity and accessibility in digital education. New York: UNICEF Publications. pp. 1–172.
10. European Commission. (2021). Digital education action plan (2021–2027): Resetting education and training for the digital age. Brussels: Publications Office of the European Union. pp. 1–65.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

FROM INCLUSIVE EDUCATION TO INCLUSIVE SOCIETY: A STUDY ON STRATEGIES, CASES, AND MODERN EDUCATIONAL TECHNOLOGY

Author: KIM HYANG OK [1]
Affiliation: Bucheon University in Tashkent [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17376437

ABSTRACT

This study profoundly argues that inclusive education is a crucial path to mitigating educational inequality and ultimately building an inclusive society. Through a comparative analysis of the unique multicultural educational environment of Uzbekistan in Central Asia and the policy experiences of South Korea, we explore the differences and commonalities in inclusive education strategies based on each country's context. In this process, we examine the potential role of modern educational technology (EdTech) in promoting individualized learning, improving accessibility, and fostering collaborative communities. Furthermore, the author's personal experience teaching nutrition in Uzbekistan is presented as a concrete case, empirically illuminating how theoretical discussions are implemented in real-world educational settings and what implications they hold. This study reveals that inclusive education is not merely an auxiliary measure for specific student groups but a key driver for internalizing a society-wide value of inclusion by respecting the diversity of all learners and transforming the educational system itself. In conclusion, the study suggests the importance of developing teacher professionalism, providing technological support, and engaging in communal efforts to strengthen inclusive education, emphasizing that small changes in the educational field can collectively lead to a transition to an inclusive society.

Keywords: inclusive education, inclusive society, multicultural education, special education, educational technology, Uzbekistan education, Korean education.

INTRODUCTION

Today, inclusive education is a key global topic, defined as a fundamental transformation of the educational system that guarantees equal opportunities for all learners, regardless of their diverse backgrounds.[1] This paradigm shift is crucial for addressing educational disparities and is closely linked to the international community's efforts to build an inclusive society.[1] This study focuses on the unique context of a multi-ethnic and multicultural nation, Uzbekistan, and uses the author's personal experience as a Korean instructor at Bucheon University in Tashkent to explore practical strategies for inclusive education.[1] The research aims to balance theory and practice by analyzing the theoretical background of inclusive education, comparing the cases of Uzbekistan and South Korea, discussing the role of modern educational technology, and presenting a concrete case study from the author's nutrition class.[1]

Theoretical Background

The Concept of Inclusive Education and the Transition to an Inclusive Society

Inclusive education is a philosophy and practice that aims to provide equal educational opportunities for all learners by ensuring access and participation,

regardless of personal differences like gender, disability, socioeconomic background, or ethnicity.[1] It has evolved from the concept of 'integration,' which focused on incorporating specific groups like students with disabilities into the existing system, to a broader paradigm of 'inclusion' that requires the entire educational system to adapt to the diversity of all students.[1] This is because inclusive education is a crucial process and tool for building an inclusive society, a society where all members participate and have opportunities without discrimination.[1] The experience of mutual respect and collaboration learned in the classroom is expected to contribute to a more cohesive and integrated society in the future.[1]

RESEARCH METHODOLOGY

This study comprehensively reviewed domestic and international prior research, as well as reports and related materials from international organizations like UNESCO, to establish the concept and significance of inclusive education.[1] The core of the study is a detailed case review based on the author's experience teaching at a local university in Uzbekistan.[1] Through this case, the study empirically presents the application and effectiveness of inclusive education strategies. In addition, it analyzes policies and statistical data on multicultural education and special education in South Korea and compares them with the case of Uzbekistan, thereby deeply deriving the commonalities and differences between the two countries.[1]

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Implementation Cases and Analysis of Inclusive Education

Practices and Challenges of Inclusion in Multicultural Classrooms in Uzbekistan

Uzbekistan is a multi-ethnic nation where various languages are used for education, as shown in <Table 1>.[1] This diversity highlights the need for inclusive education to prevent students from being marginalized due to language barriers or cultural misunderstandings. The government aims to implement inclusive education in 51% of all schools by 2025 and is working with international partners like UNICEF to strengthen teacher professionalism and improve learning environments.[1] However, challenges remain, including limited teacher training in minority languages, resource disparities between urban and rural areas, and the persistence of social and cultural biases against students with disabilities and minorities.[1]

Table 1. Distribution of School Education Languages in Uzbekistan

Language of Instruction	School Percentage(%)
Uzbek	80.0
Russian	7.6
Kazakh	3.5
Karakalpak	3.3
Tajik	2.2
Kyrgyz/Turkmen	less than 1.0

South Korea's Inclusive Education Strategies and Key Policies

In South Korea, inclusive education has been pursued along two main axes: inclusive education for students with disabilities and educational support for multicultural students. The country has legally mandated inclusive education for students with disabilities since 2007, with approximately 72.8% of students with special education needs attending mainstream schools as of 2022.[1] While this has increased physical integration, issues of 'nominal inclusive education' and the need for more specialized support personnel persist.[1] For multicultural students, whose numbers have surged to over 181,000 by 2023, the government has implemented comprehensive support measures, including strengthening Korean language education, providing psychological support, and promoting multicultural understanding to address academic and social challenges.[1]

Comparative Analysis of South Korean and Uzbek Cases

A synthesis of the cases from South Korea and Uzbekistan shows that both countries share the goal of enhancing inclusivity but differ in their approaches based on their unique contexts, as summarized in <Table 2>.[1] Uzbekistan's long tradition of multilingualism contrasts with Korea's recent response to a rapid increase in multicultural students. Similarly, Korea has a more established legal and institutional framework for inclusive education for students with disabilities, while Uzbekistan is in an earlier phase of policy implementation. Despite these differences, both nations share common approaches such as strengthening teacher training, curriculum flexibility, and improving social awareness, demonstrating that inclusive education is a universal challenge.[1]

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Table 2. Comparison of Inclusive Education Strategies between South Korea and Uzbekistan

Category	Uzbekistan	South Korea
Multicultural Educational Environment	Traditional multi-ethnic, multilingual country(Uzbek/Russian-centric). Minority-language schools exist. Teacher training language limitation is a challenge.	Rapid increase in multicultural students (3-4% of total). Korean-centric classes + expanded Korean language education/multicultural understanding training.
Inclusive Education for Students with Disabilities	Transitioning from special schools to inclusion (expanding goals). Infrastructure improvement phase based on international cooperation.	Established legal/institutional basis. Majority of students with disabilities attend mainstream schools. Expanding co-teaching and auxiliary personnel.
Policy and Support System	Newly established inclusive training for teachers (expanding), pilot projects for facility improvement/assistive technology. Gradual strengthening of finance/professional staff needed.	Comprehensive inter-ministerial measures (language, learning, emotional support). Expanded special education teacher quotas and budgets, diversified support for multicultural parents/students.

Use of Educational Technology	ICT infrastructure expansion phase. Considering remote/blended classes, promoting digital competency for teachers.	Nationwide online platform experience. Support for devices/networks to reduce disparities, customized learning based on EdTech.

The Role of Modern Educational Technology for Promoting Inclusion

The digital era offers new opportunities for inclusive education through technologies that aid in individualized learning and accessibility.[1] AI-based adaptive learning systems, for example, can provide tailored content based on a student's pace and level, helping to reduce learning gaps and promote self-directed learning.[1] Similarly, assistive technologies like screen readers and voice recognition software lower barriers for students with disabilities by offering alternative means to access information and express themselves.[1] Online platforms and collaborative tools also enhance the inclusivity of the learning community by providing a space for all students to participate, regardless of physical location or social disposition.[1] For example, students who are reluctant to speak in person can express their opinions through chat or discussion forums. <Table 3> provides concrete examples of these applications.[1] However, it is crucial to note that technology adoption can also deepen existing disparities if not accompanied by equitable access to devices and the internet.[1] Ultimately, the effectiveness of educational technology depends on the teacher's digital competence and their belief in inclusivity, underscoring the need for comprehensive teacher training that focuses on inclusive pedagogical methods.[1]

Table 3. Examples of Using Modern Educational Technology for Inclusive Education

Technology/Strategy	Inclusive Application Effect	Classroom Application Example
AI-based Adaptive Learning	Customization for individual level·pace → reduces learning gap, promotes self-directed learning	Quizzes with automatic difficulty adjustment, personalized feedback dashboards
Assistive Technology/Accessibility Features	Screen readers, voice recognition, subtitles, etc. → supports access to information and expression for students with disabilities	Lectures with automatic subtitle generation, voice-input reports
Online Collaborative Platforms	All-inclusive participation regardless of time·place → even hesitant students can participate via text/emoticons/polls	Collaborative document projects, discussion forums, real-time quizzes
Language Support Technology	Automatic translation·bilingual materials → improves understanding for multicultural·multilingual learners	Distributing Korean lectures + Russian subtitles/summaries

VR/AR Immersive Learning	Reduces mobility·cost barriers → expands learning opportunities through indirect experience	Virtual field trips(food hygiene·processing), virtual museum tours

Case Study and Insights from Nutrition Education in Uzbekistan

This section, based on the author's experience teaching in Uzbekistan, shows how inclusive education strategies can be applied in practice. The students came from diverse backgrounds with varying Korean language proficiency, which necessitated the use of inclusive teaching methods.[1] The author utilized bilingual and visual materials, provided supplementary resources in Russian and English to support students with language barriers, and implemented collaborative group projects that encouraged students to share and analyze their respective cultural food traditions.[1] In addition, individualized support was provided through supplementary sessions for students who struggled and advanced tasks for high-achievers. The use of technological tools like interactive response systems and multilingual subtitles also helped to increase student participation.[1] These efforts led to tangible improvements in student confidence and engagement, demonstrating that a teacher's flexible and empathetic approach is crucial for creating a truly inclusive learning environment.[1] This case study highlights that inclusive education, while requiring extra effort, leads to a more positive learning atmosphere and better outcomes, proving its value. It also underscores that successful inclusion is not merely a policy but a continuous process of mutual learning and adaptation for both teachers and students.[1]

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

CONCLUSION AND SUGGESTIONS

This study confirmed that inclusive education is a key means of promoting social inclusion by addressing educational inequality and fostering a culture that respects diversity.[1] The comparison of Uzbekistan and South Korea's cases highlighted the importance of context-specific approaches, with each country facing unique challenges related to its history and societal structure.[1] The research also reaffirmed that the role and professionalism of teachers are crucial for the successful implementation of inclusive education, as is the strategic use of modern technology to overcome traditional barriers.[1] Based on these findings, we suggest strengthening teacher training in inclusive pedagogies, implementing policies that ensure equitable access to digital technology, and fostering school-community collaboration to build a truly inclusive environment.[1] Ultimately, inclusive education is not a final destination but a continuous journey toward a more equitable and cohesive society. The small changes that begin in the classroom, when sustained and expanded, will collectively lead to the transformation toward an inclusive society.[1]

REFERENCES

1. Im, Hu-nam et al. (2019). 『SDG4-Education 2030: A Study on Inclusion and Education』. Korean Educational Development Institute.

2. UNESCO (2020). 『Global Education Monitoring Report: Inclusion and Education』 (Korean version). UNESCO Korean Committee.

3. Kang, Kyung-sook (2020). "Inclusion and Education: 'All' means 'Everyone'." UNESCO Korean Committee Newsroom (2020-11-01).

4. Galina Polonskaya (2024). “How Uzbekistan is pushing inclusive education.” Euronews (Dec 10, 2024).

5. UNESCO Tashkent (2025). “UNESCO empowers Uzbek teachers: The role of social and emotional learning in creating interactive classrooms.” (Story, 17 Feb 2025).

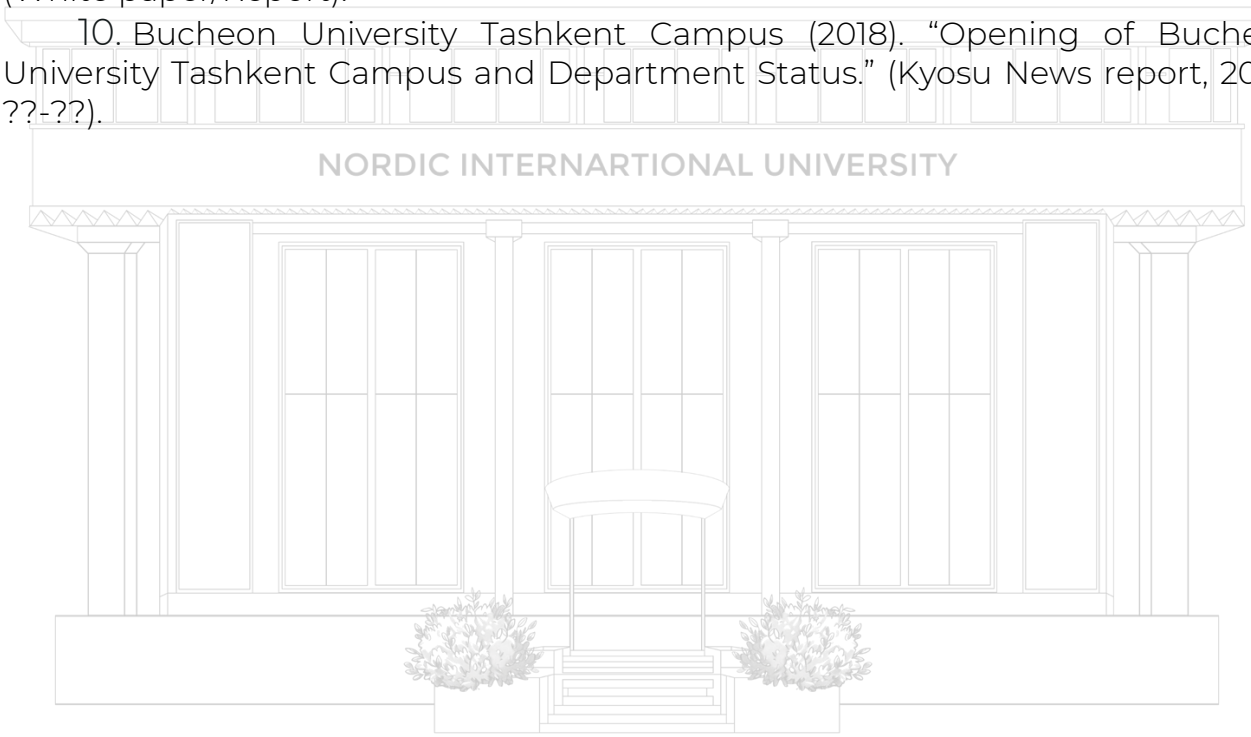
6. “Uzbekistan Education Profile – Inclusion.” (2021). UNESCO IIEP Policy Profile.

7. Dong-A Ilbo (2022). “‘Woo Young-woo’s’ social skills have a long way to go… only 17% of students with disabilities are in inclusive education.” (2022-07-27).

8. Ministry of Gender Equality and Family · Ministry of Education (2022). 『Inclusive Support Plan for Children of Multicultural Families in School Age』 (Briefing material, 2022-02-04). 1

9. Villanova University (2021). “Digital Technology and Inclusive Learning” (White paper/Report).

10. Bucheon University Tashkent Campus (2018). “Opening of Bucheon University Tashkent Campus and Department Status.” (Kyosu News report, 2018-??-??).

INSON KAPITALI VA INKLUZIYA: O‘ZBEKISTONDA TADBIRKORLIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH

Mualliflar: Xakimov Ziyodulla Axmadovich [1], Jumayeva Muxlisa Abdug‘ani qizi [2]
Affiliyatsiya: Alfraganus University, “Menejment va marketing” kafedrasi mudiri, DSc [1], Alfraganus University, “Menejment va marketing” kafedrasi v.b.dotsenti, PhD [2]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17376765

ANNOTATSIYA

Maqolada inkluziv ta’limning iqtisodiy va ijtimoiy mazmuni izchil sharhlandi hamda O‘zbekistonda ushbu yondashuvni bosqichma-bosqich yo‘lga qo‘yish bo‘yicha shakllangan institutsional baza tahlil qilindi. Tahlil maktabgacha ta’limdan tortib oliy ta’limgacha bo‘lgan zanjirda kirish imkoniyati, o‘qituvchi salohiyati va o‘quv muhitining moslashuvini qamrab oldi. Shuningdek, tadbirkorlikka o‘qitish (entrepreneurship education) jarayonlarida inkluziya qanday uyg‘unlashayotgani batafsil yoritildi va istiqboldagi bu boradagi muammoli vaziyatlarni yumshatish uchun yechimlar taklif etildi.

Kalit so‘zlar: inkluziv ta’lim, tadbirkorlik kompetensiyalari, inson kapitali, ijtimoiy inkluziya, NBS, iqtisodiy o‘sish sifati.

KIRISH

Inkluziv ta’lim, mohiyatan, “hamma uchun ta’lim” tamoyilini real amaliyotga aylantirish tizimidir: unda o‘quv dasturlari, baholash mezonlari va o‘quv muhitining o‘zi turli ehtiyojli bolalar va talabalar uchun moslashtiriladi. Bunday yondashuv nafaqat ijtimoiy adolatni mustahkamlaydi, balki mamlakatning inson kapitali zaxirasini kengaytiradi, ya’ni ta’limdan chetda qolishi mumkin bo‘lgan shaxslar ham ko‘nikma egallab, mehnat bozorida samarali ishtirok etadi. Shu bois inkluziv ta’limni iqtisodiy rivojlanish strategiyalaridan alohida ko‘rish mumkin emas — aksincha, u o‘sishning sifati va barqarorligini ta’minlaydigan tayanch omillardan biridir.

O‘zbekiston so‘nggi yillarda aynan shu mantiq bilan harakat qilmoqda. Xalqaro majburiyatlarni qabul qilish, milliy qonunchilikni yangilash va amaliy mexanizmlarni joriy etish bosqichma-bosqich bir-birini to‘ldirmoqda. Normativ baza kengaygani sari maktabgacha ta’limdan tortib oliy ta’limgacha bo‘lgan tizimlarda moslashtirish ishlari chuqurlashmoqda, bu esa tadbirkorlikka o‘qitish yo‘nalishida ham inkluzivlikni kuchaytirish uchun mustahkam poydevor yaratmoqda. Demak, inkluziya va tadbirkorlik ta’limi(EE – entrepreneurship education) o‘rtasidagi bog‘liqlik tasodifiy emas: ikkalasi ham imkoniyatlar tengligini ta’minlab, iqtisodiy faollikni oshiradi.

ASOSIY QISM

Maqolada uchta nazariy tayanch uyg‘un qo‘llanadi. Birinchisi, inson kapitali nazariyasi; u ta’limga kiritilgan investitsiyalar kelgusida mehnat unumdorligi va daromadlar o‘sishi sifatida qaytishini uqtiradi. Inkluziv ta’lim bu jarayonni yanada kengaytiradi, chunki ilgari chetda qolgan guruhlar ham ko‘nikma olish imkoniga ega bo‘ladi. Ikkinchisi, qobiliyatlar (capabilities) yondashuvi; bu yondashuv shaxsning

faqat resursga egaligini emas, balki u resursdan haqiqatan foydalana olish sharoitlarini ham hisobga oladi. Shu bois inkluziya nafaqat sinfga kirishni, balki o‘qish jarayonini real moslashtirishni talab etadi. Uchinchisi, inkluziv o‘sish konsepsiyasi; u iqtisodiy natijalarning keng qatlamlarga taqsimlanishini ko‘zlab, ijtimoiy dasturlarni mehnat bozori va tadbirkorlik ekotizimi bilan bog‘lashni rag‘batlantiradi.

Yurtimizda bu boradagi so‘nggi islohotlar mantiqiy zanjirda shakllandi: avvalo, xalqaro huquqiy majburiyatlar qabul qilindi; keyin milliy qonunchilik va davlat dasturlari yangilandi; so‘ngra, idoralararo hamkorlik mexanizmlari yo‘lga qo‘yildi. Xususan, nogironlar huquqlari bo‘yicha konvensiya majburiyatlari ta’lim tizimini diskriminatsiyadan holi, moslashuvchan va natijaga yo‘naltirilgan shaklga o‘tkazishni talab etdi. Bu talabni milliy qonunlar mustahkamlab, o‘quv muassasalarida qulay muhit yaratish, o‘qituvchilarni tayyorlash va baholash tizimini moslashtirish bo‘yicha aniq vazifalar belgilandi. Natijada, vazirliklar o‘rtasidagi hamkorlik — ta’lim, mehnat, sog‘liqni saqlash va moliya bloklari — yaxlit dasturlar shaklida ko‘rinish topa boshladi.

Mazkur institutsional zamin maqola davomida tilga olinadigan amaliy o‘zgarishlar uchun sharoit yaratdi: maktabgacha ta’limdagi qamrovning oshishi, umumiy o‘rta ta’limda inkluziv sinflar tarmog‘ining kengayishi va oliy ta’limda moslashtirilgan infratuzilma paydo bo‘lishi aynan shu “qonunchilik → dastur → ijro” zanjirining natijasidir.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

*Maktabgacha ta’limda*gi qamrovning keskin oshishi erta rivojlanish xizmatlarini kengaytirish imkonini berdi. Qamrov kengaysa, bolalar ehtiyojlari erta aniqlanadi, shunda keyingi bosqichlarda — boshlang‘ich va o‘rta sinflarda — moslashtirishning narxi pasayadi va natijalilik ortadi. Demak, maktabgacha bosqichdagi kengayish nafaqat statistik ko‘rsatkich, balki butun ta’lim tizimi uchun “kirish darvozasi”ning ochilishidir.

Umumiy o‘rta ta’limda esa o‘zgarishlar ikki yo‘nalishda ketmoqda. Bir tomondan, oddiy maktablarning o‘zida inkluziv sinflar soni ortib, nogironligi bo‘lgan bolalar shu jamoalarda o‘qiyapti. Bu ijtimoiylashuv, tengdoshlar bilan o‘zaro ta’sir va stereotiplarning yemirilishiga xizmat qiladi. Ikkinchi tomondan, o‘qituvchilar uchun qisqa muddatli, ammo maqsadli tayyorgarlik kurslari yo‘lga qo‘yilib, darsni differensial rejalash, yordamchi texnologiyalarni qo‘llash va inkluziv baholash bo‘yicha ko‘nikmalar tizimli ravishda berilmoqda. Ushbu ikki yo‘nalish bir-birini to‘ldiradi: sinflar ochilmasa, o‘qituvchiga ehtiyoj sezilmaydi; o‘qituvchi tayyor bo‘lmasa, sinf samarali ishlamaydi.

Shu bilan birga, ba‘zi muammolar hamon dolzarb bo‘lib qolmoqda. Ayrim hududlarda binolarning jismoniy kirish imkoniyati cheklangan, kommunikatsiya vositalari yetarli emas, darslik va raqamli kontentda universallik tamoyillari to‘liq aks etmagan. Bu cheklovlar, agar bartaraf etilmasa, inkluziyaning “qog‘ozdagi” yutuqlarini amaliy natijaga aylantirishga xalaqit beradi.

Oliy ta’limda inkluziv yondashuv. Oliy ta’lim muassasalari bosqichma-bosqich moslashuvchan o‘quv muhitini yaratmoqda: auditoriyalarga kirish, ekran o‘quvchilari bilan mos kontent, subtitrlangan videoma’ruzalar, moslashuvchan topshiriqlar va baholash tizimlari kengaymoqda. Bu jarayon ikki sabablarga ko‘ra muhim: birinchidan, oliy ta’limga kirgan talaba keyinchalik mehnat bozoriga yuqori malakali mutaxassis sifatida chiqadi; ikkinchidan, universitetlar tadbirkorlik ekotizimining tugun nuqtalaridan biri bo‘lib, startaplar, inkubatorlar va texnoparklar aynan shu yerda shakllanadi. Shu bois universitetdagi inkluziv muhit tadbirkorlikka o‘qitishda ham bevosita ko‘rinadi: loyiha ishlarida guruhlarni aralash tuzish, mentorlik

xizmatlarini moslashtirish va raqamli platformalarni kirish imkoniyati bilan ta’minlash kabi yechimlar samarani oshiradi.

Tadbirkorlikka o‘qitishda inkluziya. Tadbirkorlikka o‘qitish bo‘yicha so‘nggi yillarda turli darajadagi dasturlar faollashdi. Umumiy yo‘nalish — yoshlarga va ayollarga mo‘ljallangan treninglar, kredit-subsiya mexanizmlari va startaplarni qo‘llab-quvvatlash dasturlari — inkluziya uchun ham imkon yaratadi; ammo bu imkon faqat shunda real natijaga aylanadiki, dasturlar dizayni boshidan inkluziv tamoyillarga quriladi. Masalan, o‘quv modullarini qisqa mikromodullar ko‘rinishida taklif etish (bandlik va uy-yuklamasi og‘ir bo‘lgan guruhlar uchun), topshiriqlarni multimodal taqdim etish (matn, audio, video, piktogramma), hamda mentorlikni onlayn-oflayn aralash formatda yo‘lga qo‘yish ko‘pchilik uchun kirishni yengillashtiradi.

Shu zanjirga NBSh(nogironligi bo‘lgan shaxslar) ishtirokini qo‘shish uchun qo‘shimcha tayanchlar zarur: moslashtirilgan ish joylari bo‘yicha maslahatlar, yordamchi texnologiyalar paketlari, ijtimoiy himoya bilan bog‘langan stipendiyalar va grantlar, shuningdek kreditlar bo‘yicha kafillik instrumentlari. Aks holda, treningdan keyingi “moliyalashtirish bo‘shlig‘i” sababli olingan ko‘nikmalar biznesga aylanmay qoladi. Demak, ta’lim va moliyaviy xizmatlar o‘rtasidagi integratsiya — inkluziv EEning hal qiluvchi bo‘g‘ini.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Inson kapitali va inkluziya masalasida O‘zbekistonda tadbirkorlik kompetensiyalarini rivojlantirish uchun quyidagi tavsiyalarni berish maqsadga muvofiq:

Birinchi yo‘nalish — ta’lim siyosati. O‘quv rejalari va baholash tizimlarini xalqaro talablarga mos ravishda yangilab, UDL tamoyillarini markazga qo‘yish kerak. Bu jarayon qog‘ozdagi o‘zgarish bilan cheklanmay, o‘qituvchilar uchun darajali sertifikatlash va ustozlik (mentoring) tizimi bilan birga borishi lozim. Natijada, maktabdan oliygacha bo‘lgan uzluksiz tizimda inkluziv yondashuv me’yoriy standartga aylanadi.

Ikkinchi yo‘nalish — tadbirkorlikka o‘qitishning o‘zini qayta ko‘rib chiqish. EE modullari raqobatga asoslangan, qisqa va moslashuvchan bo‘lishi, topshiriqlar esa multimodal tarzda baholanishi zarur. Universitetlar va texnoparklar huzurida “inkluziv inkubatorlar” tashkil etilib, ular o‘quvchilarni grant-kreditlar, yordamchi texnologiyalar, psixologik maslahat va muloqot imkoniyatlari bilan bir paketda qo‘llab-quvvatlashi kerak.

Uchinchi yo‘nalish — institutlararo hamkorlik. Ta’lim, mehnat va ijtimoiy himoya idoralari bilan bir qatorda, xususiy sektor, nodavlat tashkilotlar va xalqaro hamkorlar loyihalarini yagona platformada uyg‘unlashtirish zarur. Bunday platforma resurslarni “parchalanish”dan saqlab, har bir o‘quvchi uchun shaxsiy rivojlanish yo‘lagini yaratadi: o‘qish → mentorlik → moliyalashtirish → bozorlarga chiqish. Shu tariqa, inkluziya konsepsiyasi boshidan oxirigacha amaliy qiymat kasb etadi.

XULOSA

Inkluziv ta’lim O‘zbekiston uchun nafaqat ijtimoiy adolat masalasi, balki iqtisodiy strategiya masalasidir. Normativ asos va dasturiy chora-tadbirlar bosqichma-bosqich kuchaygani sari, maktabgacha ta’limda erta aniqlash va aralashuv, umumiy o‘rta ta’limda sinf darajasida moslashuv, oliy ta’limda esa infratuzilma va baholash tizimlari bilan ta’minlangan muhit shakllanmoqda. Shu poydevorda tadbirkorlikka o‘qitishning inkluziv modeli — mikromodullar, mentorlik,

moslashuvchan baholash va moliyalashtirish instrumentlari bilan bog‘langan inkubatorlar — ijtimoiy zaif guruhlar uchun real iqtisodiy faollik eshigini ochadi. Demakki, ta’lim tizimidagi inkluziya kuchaygan sari, tadbirkorlik ekotizimi ham kengayadi; bu esa o‘sishning sifatini oshirib, barqaror va adolatli rivojlanishga zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Birlashgan Millatlar Tashkiloti. Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi konventsiya (CRPD): ishtirokchilar va ratifikatsiya ma’lumotlari. — Nyu-York: BMT, 2006.
2. O‘zbekiston Respublikasi Qonuni “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida” (O‘RQ-641, 15.10.2020). — Toshkent: Lex.uz.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni PF-158, 11.09.2023. “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi. — Toshkent: Lex.uz.
4. World Bank. Uzbekistan’s first steps towards implementing the CRPD (22.12.2023). — Vashington: World Bank.
5. Education Profiles (IIEP-UNESCO/UNICEF). Uzbekistan — Inclusion: o‘qituvchilar uchun yillik 40 soatlik kurslar, Respublika bolalarni ijtimoiy moslashtirish markazi (24 soat). (Onlayn resurs). Murojaat: 07.10.2025. education-profiles.org
6. UNESCO. A Guide for Ensuring Inclusion and Equity in Education. — Parij: UNESCO, 2017. (Qo‘llanma, PDF). Murojaat: 07.10.2025. minedu.gov.gr
7. World Bank. Uzbekistan Digital Inclusion Project: maqsad va natijalar (press-reliz 30.11.2023; 2025 yil hisobotlari). — Vashington: World Bank. (Onlayn resurslar/PDF). Murojaat: 07.10.2025.
8. “Yoshlar biznesi” dasturi bo‘yicha rasmiy axborot. — Gov.uz/Yuz.uz (fevral 2025). (Rasmiy xabarlar to‘plami). Murojaat: 07.10.2025.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

MAXSUS YORDAMGA MUHTOJ BOLALAR BILAN ISHLASHDA MUSIQIY YONDASHUV

Mualliflar: Baxadirova Zulfizar Azimbayevna [1], Aminova Nozimaxon Fayozbekovna [2]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti katta o‘qituvchisi [1], Xalqaro Nordik universiteti 2-kurs maxsus pedagogika yo‘nalishi talabasi [2]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17376972

ANNOTATSIYA

Ushbu tezisda musiqa terapiyasining inson hayotidagi o‘rni va uning alohida yordamga muhtoj bolalar bilan ishlashdagi ahamiyati tahlil qilingan. Musiqa terapiyasi ruhiy, jismoniy va ijtimoiy rivojlanishga ijobiy ta’sir ko‘rsatib, bolalarning his-tuyg‘ularini boshqarish, emotsional barqarorlikni ta’minlash, nutqiy va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Muallif musiqa terapiyasining pedagogik va psixologik jihatlariga to‘xtalib, uning logopedik mashg‘ulotlar bilan uyg‘unlashgan holda samaradorligini oshirish usullarini ko‘rsatib o‘tgan. Shuningdek, O‘zbekistonda musiqa terapiyasining rivojlanish istiqbollari ham muhokama qilingan.

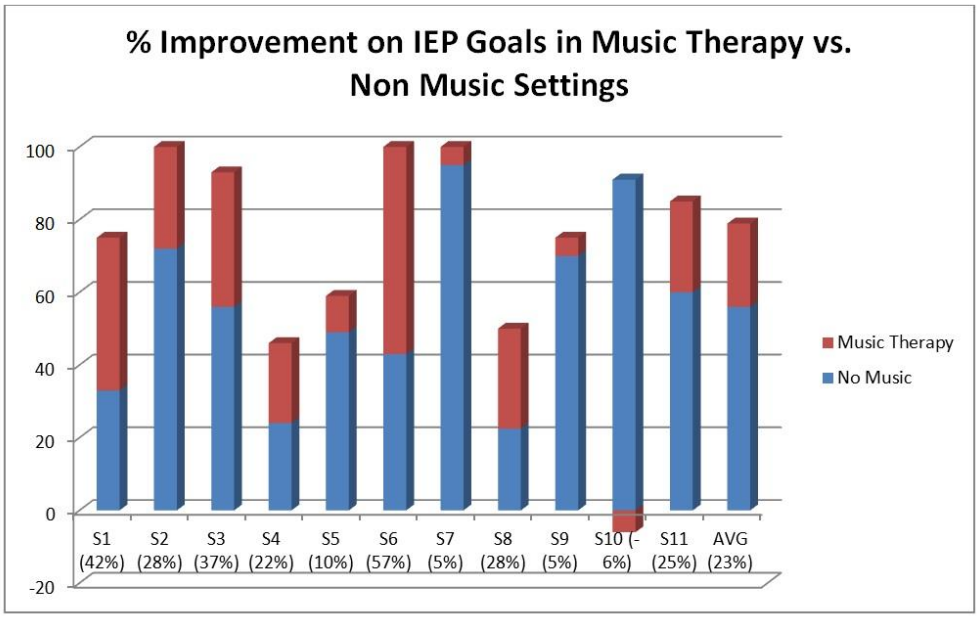
Kalit so‘zlar: musiqa terapiyasi, logoritmika, maxsus yordamga muhtoj bolalar, emotsional rivojlanish, nutqiy faoliyatni rivojlantirish, pedagogik korreksiya, psixologik yordam, musiqiy-korreksion mashg‘ulotlar, reabilitatsiya markazi, muloqot ko‘nikmalari.

KIRISH

Musiqa – bu shunday san’atki, uni so‘z bilan ifodalab bo‘lmaydi, lekin har bir tirik mavjudotning his-tuyg‘ularini o‘zida mujassam eta oladi. Musiqa bizning kayfiyatimiz va hayotimizga hamrohdir. G‘amgin damlarda mayin kuylar bizga tasalli beradi. Go‘yoki faqat musiqa bizning his-tuyg‘ularimizni tushunayotgandek tuyuladi. Quvonchli damlarda esa, sho‘x kuylar kayfiyatimizni ko‘taradi, bayramlarimizni yanada quvnoq qiladi. Har qanday bola ona qornidaligidan mumtoz musiqa, ona allasi, tug‘ilgach ona va buvilarning aynan unga qaratilgan, ismlari qo‘shib aytiladigan alla qo‘shiqlarini tinglab katta bo‘ladi. Bobokalonimiz, tibbiyot ilmining mashhur olimi Abu Ali ibn Sino ham o‘zining “Tib qonunlari” asarida alla bolaga ikki tomonlama ta'sir ko‘rsatib, uni ham jismoniy, ham axloqiy jihatdan to‘g‘ri rivojlantirishiga e’tibor qaratadi. Jumladan, “... bolaning mijozini kuchaytirmoq uchun unga ikki narsani qo‘llamoq kerak. Biri bolani sekin-sekin tebratish, ikkinchisi, uni uxlatish uchun odat bo‘lgan musiqa va allalashdir. Shu ikkisini qabul qilish miqdoriga qarab, bolaning tanasi bilan badantarbiyaga va ruhi bilan musiqaga bo‘lgan iste’dodi hosil bo‘ladi”[1], - deb yozgan edi. Musiqa inson hayotining ajralmas qismidir. Har bir davrda musiqa orqali insonlar o‘z his-tuyg‘ularini ifodalashgan. Bugungi kunda musiqa turli sohalarda qo‘llaniladi va fan sifatida o‘rganilmoqda. Birgina musiqiy asar bizni o‘tmish xotiralarga olib kirishi mumkin. Har bir kuy qalbga ta’sir qiluvchi sehrli bir kuchga ega.

[1] Ibn Sino, Abu Ali. Tib qonunlari. –1-kitob. – T.: A.Qodiriy, 1992. – 304 b

Shu bois musiqa nafaqat san'at, balki ruhiy yordam vositasi sifatida ham muhim ahamiyatga ega.

So'nggi yillarda ko'plab rivojlangan mamlakatlarda musiqa terapiyasi ruhiy davolash usuli sifatida rivojlanib bormoqda. Bu usul malakali mutaxassislar tomonidan amalga oshirilib, psixoterapiya va psixologiya bilan bir qatorda qo'llanilmoqda. Musiqa terapiyasining eng muhim jihatlaridan biri – musiqa orqali bolalar yoki katta yoshli insonlar bilan so'zsiz o'zaro muloqot o'rnatishdir. Musiqa terapiyasi – bu musiqaning ritm, ohang, ovoz kabi jihatlaridan foydalanib, insonning hissiy, ijtimoiy, jismoniy va aqliy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradigan usuldir. Bunday terapiya maxsus tayyorgarlikka ega bo'lgan mutaxassislar tomonidan o'tkaziladi. Musiqiy terapevtlar esa, musiqa ohanglari orqali his-tuyg'ularni boshqarish, jismoniy salomatlik, ijtimoiy faollik, muloqot qobiliyatlari va kognitiv qobiliyatlarni baholaydilar. Shaxslar (bolalar hamda yoshi katta insonlar) ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda ular uchun maxsus guruh tashkil etadilar yoki individual tarzda yondashib, o'z mashg'ulotlarini amalga oshiradilar.

Bola rivojlanishi jarayonida og'ir nutq nuqsoni, harakat-tayanch a'zolaridagi nuqsonlar, aqliy va ruhiy qobilyat, eshitish va ko'rishdagi nuqsonlar yoki autizm va daun sindromlari kuzatilishi mumkin, shu sababli bolaning ilk yoshidanoq to'g'ri tashkil etilgan kompleks chora-tadbirlar, kasallik og'ir darajaga o'tib ketishining oldini oladi. Boladagi nuqson markaziy nerv sistemasidagi organik kamchiliklar natijasida paydo bo'lgani bois, uni to'liq bartaraf etib bo'lmaydi, biroq, ko'zga ko'rinmaydigan, sezilmaydigan darajaga keltirish mumkin. Alohida yordamga muhtoj bolalar uchun musiqa atrof-muhit bilan bog'lanishning yagona yo'li bo'lib xizmat qila oladi. Musiqaning muhim jihatlaridan yana biri shundaki, unda nutqdan foydalanish talab etilmaydi. Maxsus yordamga muhtoj bolalar nutq orqali o'z fikr va his-tuyg'ularini ifoda etishga qiynalishadi, ammo musiqaning yordamida bu jarayon ular uchun osonlashadi. Musiqa - his-tuyg'ular dunyosiga yo'l bo'lib, insoniy muloqot va qo'llab-quvvatlash manbaiga aylanadi. Musiqiy-korreksion mashg'ulotlarning maqsadi bolalarda musiqiy iste'dodni rivojlantirish bilan bir qatorda, shaxsiy rivojlanishga ham yordam berishdir. Mashg'ulotlar esa quyidagi yo'nalishlarda olib boriladi:

Musiqiy terapiyaning 2 xil turi mavjud, aktiv va passiv musiqiy terapiya. Aktiv musiqa terapiyasi - pianino, gitara yoki baraban chalish, qo'shiq aytish, raqsga tushish va musiqa yaratish kabi faol ishtirokni talab qiladi. Passiv musiqa terapiyasi - musiqa tinglash orqali rohatlanish va xotirjamlikka erishishdir. Bu stressni kamaytirish va kayfiyatni yaxshilash uchun qo'llaniladi.[2]

Mashg'ulotlar yakka tartibda, ya'ni individual yoki guruhda o'tkizilishi mumkin. Asosan, bolaning imkoniyatidan kelib chiqqan holda terapevt dars mashg'ulotlarini qanday tarzda o'tishni belgilab oladi. Individual mashg'ulotlar ko'pincha og'ir nuqsoni bo'lgan bolalar bilan o'z ichiga ham logopedik, ham musiqiy, ham o'yinlarga boy yoki cholg'u asboblarini chalish kabilar bilan birgalikda olib borilsa, guruhli mashg'ulotlar ko'pincha, raqs, musiqani tinglash va kuylash kabi usullarda bo'lib o'tadi. Guruhda o'tkiziladigan musiqiy-korreksion mashg'ulotlar bir qator afzalliklarga ega:

Mashg'ulotlarni olib borishda o'ziga yarasha uslublar mavjud. Bolalar musiqiy materialni o'ziga mos sur'atda o'zlashtirishi uchun bir xil musiqiy kompozitsiya bir necha marta takrorlanadi, ularni bola to'laqonli o'rganib olishi kerak bo'ladi. Shu tariqa, ular asta-sekin pedagog ijrosiga qo'shilishadi va birga kuylashadi. Mashg'ulot jarayonida ba'zi bolalarning rivojlanishda sezilarli yutuqlarga erishiladi yoki xulq-atvorlarida ijobiy o'zgarishlar kuzatiladi.

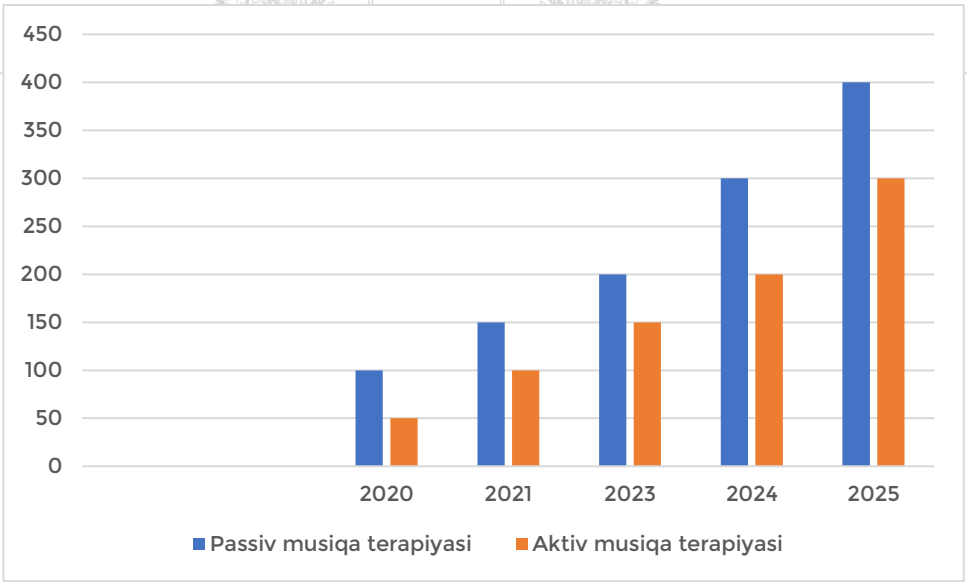
[2] . http://www.musictherapy.org/

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Mashg‘ulotning qanday o‘tishiga qiziqqan ota-onalar darslarda qatnashib, o‘zlari ham ishtirok etishlari mumkin bo‘ladi. Bu tarzdagi dars jarayoni ko‘pincha harakatlanishida muammosi bor bolalar uchun samaralidir va o‘rganilgan materiallarni uyda takrorlab, mustahkamlab olishga katta yordam beradi.

Turli usullar orqali nutqiy faollikni rag‘batlantirish va his-tuyg‘ularni musiqiy yo‘l bilan ifoda etishga yordam berish, masalan, musiqiy iboralar yoki ritmik harakatlar orqali bola o‘zini ko‘rsatib, musiqadan “so‘zlash vositasi” sifatida foydalanadi. Bu jarayon bolaning emotsional o‘sishi, nutqiy ko‘nikmalarini kengaytirish va o‘zini erkin ifoda etishga undaydi. Tasodifiy musiqiy improvizatsiyalar esa zavq, motivatsiya va quvonch tuyg‘ularini rag‘batlantirishda asosiy rol o‘ynaydi. Musiqiy mashg‘ulotlarini olib borishda terapevtlar e’tiborini quyidagi yo‘nalishlarga qaratadi: ongli idrokni rivojlantirish, jismoniy va ruhiy faollikni rag‘batlantirish, muloqot ko‘nikmalarini oshirish, emotsional ifodani qo‘llab-quvvatlash, ijtimoiy xulq-atvorni shakllantirish, shaxsiy qobiliyat va imkoniyatlarni rivojlantirish.

Musiqa - idrok va harakatni uyg‘unlashtirishda asosiy vosita hisoblanadi. U bolalarga o‘z tanasini anglash, tovush yaratish jarayonidagi harakatlarning rolini tushunish va harakat bilan tovush o‘rtasidagi bog‘liqlikni his qilishga yordam beradi. Jonli musiqa bolalar rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Shu sababli mashg‘ulotlarda cholg‘u asboblaridan erkin foydalanishga sharoit yaratib berish lozimdir. Jonli musiqa bolalarga o‘zini erkinroq his qilishga, quvonch va zavq olishga, boshqa bolalar bilan muloqot qilishga turtki beradi. Pol Nordoff va Klayv Robbins o‘zlarining “Maxsus ta’limda musiqa terapiyasi” kitobida bu haqda shunday yozgan: *“Agar siz bolaga jonli musiqa bilan murojaat qilsangiz, u siz bilan bog‘lanib, rivojlanishida siz bilan hamkorlik qila boshlaydi. Sizning harakatlaringiz va hissiy ishtirokingiz bolada ijobiy javob uyg‘otadi. Siz bergan har bir samimiy va iliq energiya bolaga boy va rag‘batlantiruvchi tajriba yaratishga yordam beradi.”*[3] Izlanishlarimiz shuni ko‘rsatdiki, O‘zbekistonda musiqa terapiyasi hali rivojlanish bosqichida. G‘arb mamlakatlarida bu soha ancha oldinga siljigan bo‘lsa, bizda esa dastlabki qadamlar qo‘yilmoqda. Musiqa terapiyasi, asosan, maxsus ta’lim muassasalari, reabilitatsiya markazlarida va psixologlar huzurida qo‘llaniladi.

[3] Nordoff P.C. Robbins. Music Therapy in Special Education Second Edition / Revised by Clive Robbins. Gilsum, Barcelona Publishers, 2006.

O‘zbekistonda bu soha bo‘yicha rasmiy statistik ma’lumotlar ko‘p emas, ammo so‘nggi yillarda turli reabilitatsiya markazlari bu yo‘nalishga qiziqishni oshirmoqda. Aktiv va passiv musiqa terapiyalari ham psixolog huzurlarida, ham bolalar markazlarida keng qo’llanishni boshladi. Musiqa terapiyasining asosiy vazifasi bolalarning ichki dunyosini ochish, his-tuyg‘ularini ifodalashga yordam berish va ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishdir.

Biz bilamizki, alohida yordamga muhtoj bolalar bilan dars o‘tkazish juda qiyin. Bunday bolalar nimanidir tushunishlari uchun har bir mavzuga ikki yoki undan ortiq dars mashg‘ulotlarini ajratiladi. Bunday ish jarayoni mutaxassisdan malaka va sabr talab qiladi, chunki tashvishli va stres holatlar juda ko‘pdir. Lekin, shunga qaramay, bolada yaxshi tomonga bo‘layotgan o‘zgarishlarni ko‘rib, qilingan mehnatninig samarasi dalda beradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, musiqa terapiyasining inson hayotidagi o‘rni va uning ijobiy ta’siri kengdir. Musiqa nafaqat estetik zavq bag‘ishlaydi, balki ruhiy va jismoniy sog‘liqni mustahkamlashda muhim vosita sifatida qo‘llaniladi. Xususan, alohida yordamga muhtoj bolalar bilan ishlashda musiqa terapiyasi ularning rivojlanishiga ko‘mak beradi. Ushbu terapiya orqali bolalarning ijtimoiy ko‘nikmalari yaxshilanadi, muloqot qilish qobiliyatlari rivojlanadi va o‘z his-tuyg‘ularini ifodalashga bo‘lgan ishonchi ortadi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Ibn Sino, Abu Ali. Tib qonunlari. –1-kitob. – T.: A.Qodiriy, 1992. – 304 b.
2. Xamidova M.O. Maxsus pedagogika T,: Fan va texnologiylar, 2018. – 164b
3. Tursunova R., Tursunova G. Jahon musiqa tarixi (O‘quv qo‘llanma) T. Voris nashriyoti, 2017. 152 bet
4. Xomidova N.F. MAXSUS YORDAMGA MUHTOJ BOLALARGA MUSIQA MASHG‘ULOTLARI ORQALI TA’LIM BERISH SHART-SHAROITLARI. Tezis chiqqan to’plam Musiqa ta'limi va san'atining bugungi globallashuv sharoitida milliy-ijtimoiy ahamiyati: muammo va yechimlar
5. CHU, H., YANG, C. Y., LIN, Y., OU, K. L., LEE, T. Y., O‘BRIEN, A. P. & CHOU, K. R. 2013. The Impact of Group Music Therapy on Depression and Cognition in Elderly Persons With Dementia: A Randomized Controlled Study. Biol Res Nurs.
6. Balkanska P. Prilozhna psikhologiya v meditsinskata praktika. Sofiya: Buvest 2000, 2013
7. Alvin J. Music Therapy for the Autistics Child. Oxford: New York, Oxford University Press, 1991
8. Nordoff P.C. Robbins. Music Therapy in Special Education Second Edition / Revised by Clive Robbins. Gilsum, Barcelona Publishers, 2006.
9. http://www.musictherapy.org/

INKLYUZIV TA’LIM SHAROITIDA O‘QUVCHILAR O‘RTASIDA BAG‘RIKENGLIKNI TARBIYALASH VOSITALARI

Muallif: Baxromova Guljamol Dilshodjon qizi [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti tayanch doktoranti [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17377118

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada inklyuziv ta’lim jarayonida o‘quvchilar o‘rtasida bag‘rikenglikni shakllantirishda pedagogning o‘rni, bag‘rikenglini tarbiyalashning ahamiyati va vositalari yoritilgan. Sinfdagi pedagogik muhit, o‘qituvchining shaxsiy yondoshuvi, hamkorlikdagi o‘yinlar, loyihalar, suhbat, bahs-munozaralar hamda ijtimoiy-pedagogik tadbirlarning samarali vosita bo‘lishi ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, bag‘rikenglik, “o‘zaro yordam”, “yaxshi so‘zlar”, vosita, jamoa, bahs-munozara, xulq-atvor.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

KIRISH

Inklyuziv ta’lim bugungi kunda dunyo miqyosida ta’lim hisoblanadi. Mamlakatimiz ta’lim tizimida ham alohida ehtiyojlari bo‘lgan bolalar va o‘smirlar ta’limini davr talabi darajasida samarali takomillashtirishga davlatimiz tomonidan katta e’tibor berilib kelinmoqda. Inklyuziv ta’limni joriy qilish va samarali yo‘lga qo‘yish masalalari ko‘plab huquqiy-me’yoriy hujjatlar bilan belgilab qo‘yilgan.

Inklyuziv ta’limning asosiy maqsadi - barcha bolalarga, ularning individual xususiyatlari, salohiyati va imkoniyatlaridan qat’iy nazar, teng sharoitlarda ta’lim olish imkoniyatini yaratishdir. Bunday muhitda turli qobiliyat, harakter va ehtiyojlarga ega o‘quvchilar birgalikda ta’lim olganligi sababli, ular o‘rtasida o‘zaro hurmat, do‘stlik va bag‘rikenglikni tarbiyalash zarurdir. Bag‘rikenglik – bu insonning boshqalarning fikri qadriyatlari, urf-odati, dini va imkoniyatlarini hurmat qilish, turlicha bo‘lishiga qaramay birgalikda yashash madaniyatidir.

Jamiyatda, xususan, ta’limda inklyuzivlikni rivojlantirishning dolzarb masalalardan biri bo‘lgan o‘quvchilarda empatiya, birdamlik, hamjihatlik kabi ijobiy sifatlarni rivojlantirish ularda bag‘rikenglikni tarbiyalash orqali amalga oshadi. Inklyuziv ta’limda bag‘rikenglikni shakllantirish nafaqat alohida ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning ijtimoiylashuvi uchun, balki barcha o‘quvchilarning shaxsiy kamoloti uchun ham muhim ahaiyat kasb etadi.

ASOSIY QISM (METODOLOGIYA, TAHLILLAR, NATIJALAR)

Bag‘rikenglik – jamiyatda totuvlik va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlovchi muhim qadriyatdir. Shu sababli inklyuziv sinflarda o‘quvchilarni o‘zaro hurmat, do‘stona munosabat, birdamlik va hamkorlikka o‘rgatish ta’lim jarayonining ajralmas qismiga aylanadi.

Ta’lim jarayonida imkoniyatlari va qobiliyatlaridan qat’iy nazar barcha o‘quvchilarga teng ta’lim imkoniyatlarini ta’minlash, ya’ni, qo‘shish tamoyili –

o‘quvchilar kelajakda shaxsan, o‘z qobiliyatlaridan kelib chiqqan holda rivojlanishga va ijtimoiy hayotga to‘la integratsiya qilish uchun barcha o‘quvchilarning ta’lim imkoniyatlarini ularga shaxsiy salohiyatini rivojlantirish uchun sharoitlar yaratish yo‘li bilan kengaytirishga qaratilgan ta’lim jarayoniga yondoshuv. Bu har bir o‘quvchining ta’lim jarayonining teng huquqli ishtirokchisi sifatida ehtiyojlari va imkoniyatlariga ta’lim talablari, o‘qitish sharoitlari va ta’limni tashkil etishni moslashtirishga qaratilgan tizimli, ko‘p qirrali va turli yo‘nalishli yondoshuv hisoblanadi.

Umumiy o‘rta ta’lim maktab o‘qituvchisi faoliyatida kasb standartini qo‘llash kitobida inklyuziv sinflarda bag‘rikenglikni tarbiyalashning uch guruh vositalari bayon qilinadi. Birinchi guruh vositalari sinfda o‘quvchilarning faoliyatini tashkil etish bilan bog‘liq hisoblanib, unga: “Estafeta”, “O‘zaro yordam”, “Eng yaxshisiga urg‘u”, “Streotiplarni buzish”, “O‘zim haqimda tarix”, “Qoidalar bo‘yicha muloqot qilish”, “Umumiy fikr”, “Nuqtai nazarlarni korreksiyalash”, “Adolatli taqsimlash”, “Rol almashinuvi” kabi bir qancha uslublar yoritib berilgan.

Yuqoridagi uslublardan birginasiga to‘xtalib o‘tsak. Misol uchun “O‘zim haqimda tarix” usulidan foydalanish inklyuziv jarayondagi sog‘lom hamda alohida ehtiyojli o‘quvchilarning bir-birlarini yaxshi bilib olishiga, tez til topishishiga yordam beradi. Bunda eng avvalo o‘qituvchining vazifasi o‘quvchilarga maxsus yordamga, ta’lim-tarbiyaga muhtojlik, batamom tuzalib ketmaslik yoki sog‘ayish uchun yillar kerak bo‘ladigan holat ekanligini to‘g‘ri tushuntirib berishi lozim. Maxsus tarbiyaga muhtojlikning ko‘rish, eshitish, ruhiy va boshqa jarayonlarning zaifligi kabi oddiy tushuncha ekanligini o‘quvchilar ongiga singdirishi muhimdir.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Shu bilan birgalikda o‘qituvchi alohida ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchidan o‘z hayoti haqida gapirib berishni iltimos qilishi mumkin, bu bolalarda katta taassurot qoldiradi. O‘z hayoti davomida kechirgan qiyinchiliklar, muammolar, atrofdagilarning munosabatlari, nima sababdan kamsitishlarga uchraganligi va xokazolar. Bu o‘quvchilarga o‘z xatti-harakatlarini nazorat qilishga, o‘zlarini tahlil qilishga yordam beradi. Hattoki, juda kichik bolalar ham bunday hikoyalarga qiziqadilar, chunki ularda haqiqat hissi jo‘sh urgan bo‘ladi. Alohida ehtiyojli bolalar boshqalar uning jahlini chiqargan, u bilan salbiy munosabatda bo‘lgan holatlarda o‘zlarini qanday his qilganliklarni aytib berganlarida, ularni samimiylik, hamdardlik hislari bilan quvvatlab turish kerak. Barcha alohida ehtiyojli o‘quvchilar sinfda o‘zlarini erkin sezishlari va bemalol gaplashishlari kerak. Pedagog so‘zga chiqqan alohida ehtiyojli o‘quvchilarning yoki sinfdagi istalgan alohida ehtiyojli bolaning erishgan yutuqlari va qobiliyatlarini qayd etib o‘tishi mumkin.

O‘quvchilar o‘rtasida bag‘rikenglikni rivojlantirishning ikkinchi guruh vositalari dialogli refleksiyani tashkil etish bilan bog‘liq bo‘lib, mazkur guruhda “Rol niqobi”, “Qarama-qarshiliklarni fosh qilish”, “Qarshi savollar” uslublariga tavsif berilgan. Dialogli refleksiya - bu pedagog va bola o‘rtasidagi muloqot bo‘lib, u har qanday muhim muammoga, tegishi xatti-harakatlarda namoyon bo‘ladigan masalaga o‘quvchining munosabatini shakllantirishga yordam beradi.

Uchinchi guruh esa badiiy adabiyot, kinofilmlar va boshqalaradan foydalanish bilan bog‘liq, bu o‘z ichiga “Hikoyaning oxirini yozing”, “O‘rtoqning sevimli kitoblari”, “Yaxshi so‘zlar”, “Ma’lum mavzu bo‘yicha ijodkorlik”, “Kinostudiya” kabi bir qancha uslublarni qamrab oladi.

Bag‘rikenglikni tarbiyalashda foydalaniladigan yana bir usul - “Yaxshi so‘zlar”. Bunda sinfdagi o‘quvchilarni kichik guruhlarga bo‘lamiz. Guruhlarga alohida ehtiyojli insonlar, maxsus yordamga muhtojlik, nogironlik haqida eshitgan barcha so‘zlarini

aytishini so‘raymiz. Ushbu so‘zlarni oq qog‘ozga yoki doskaga yozamiz. Endi sinfdan yoki guruhdan salbiy deb disoblangan so‘zlarni ajratishni so‘raymiz. Bolalar bilan o‘zlarini mana shu so‘zlar bilan atashganda qanday his qilishlarini ular bilan birgalikda muhokama qilamiz. O‘yin yakunida esa salbiy so‘zlarning barchasini ijobiy so‘zlarga aylantiramiz.

“O‘rtoqning sevimli kitoblari” usuli ham alohida ehtiyojli bolani o‘rtoqlari jamoasida o‘z o‘rnini topishga yordam beruvchi yana bir muhim o‘yin turlaridan desak bo‘ladi. Bunda o‘quvchilar o‘z o‘rtoqlarining sevimli kitobi, fikm, qo‘shiq va hokazolarini topishi lozim bo‘ladi. Bu juda qiziqarli mashg‘ulot ko‘rinishida o‘tib, bolallarning bir-birlariga nisbatan samimiy munosabatlarni uyg‘otadi.

X.Jaskuin: “Mehrga bo‘lan ehtiyoj qancha bo‘lishidan qat’iy nazar, uning miqdori hisob-kitob qilinmaydi. Kam miqdorda bo‘lsa ham mehr berilmagan bola o‘z qobig‘iga berkinib oladi, yo‘ldan adashadi va xudbinga aylanib qoladi. Bola toza havoga qanchalik muhtoj bo‘lsa, mehrga ham shunchalik muhtojdir” – deydi. Inklyuziv ta’lim sharoitida o‘quvchilar o‘rtasida turli vositalar orqali mana shu mehr tuyg‘usini shakllantirish lozim.

“Hikoyaning oxirini yozing” usulidan ham dars mashg‘ulotlarida keng foydalanish mumkin. Bolalarga turli vaziyatlar, hikoyalar o‘qib eshittirilib, ularni oxiriga yetqizib berishlari so‘raladi. Adabiy asar qahramonlari bo‘lgan odamlar yoki hayvonlar o‘rtasidagi munoabatlar muammosi bo‘yicha o‘z xulosalarini, mulohazalarini chiqarishi kerak bo‘ladi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, alohida ehtiyojli bolalarni sog‘lom bolalar bilan ommaviy guruhlarga integrasiya qilish, sog‘lom boalalrning xulq-atvoriga, insoniy fazilatlarining boyishiga, hamdardlik, boshqalar bilan baham ko‘rish, mehribonlik xislatlarining shakllanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Bolalarni sayr, mashg‘ulotlar davomida va turli tadbirlar jarayonida kuzatish natijasida bunga yaqqol amin bo‘lish mumkin. Sog‘lom bolalar alohida ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga kiyinishlarida, oyoq kiyimlarini kiyishda, yurishda chin dildan o‘z xohishlari bilan yordam berdilar. Sog‘lom va alohida ehtiyojlarga ega bolalar birgalikda kitobdagi rasmlarni tomosha qildilar, chizishni, sanashni o‘rgandilar, tabiiy materiallardan turli xil narsalarni yasashni o‘rgandilar. Bunday jarayonda sog‘lom bolalarda ham o‘zgalarga yaxshilik qilish, mehr-muxabbat, o‘zgalar qayg‘usiga sherik bo‘lish kabi xislatlar tarbiyalanadi. Alohida ehtiyojlari bo‘lgan bolalar esa o‘z nuqsonlarini unutadilar muloqotga kirishuvchanliklari, atrof olamiga bo‘lgan qiziqishlari oshib boradi, o‘z-o‘ziga ishonch hislari shakllanadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo‘lak, inklyuziv ta’lim sharoitida o‘quvcilar o‘rtasida bag‘rikenglikni tarbiyalash – zamonaviy ta’limning eng muhim vazifalaridan biridir. Bag‘rikenglik o‘quvchilarda nafaqat bilim olish jarayonida, balki ijtimoiy hayotda ham hamjihatlik, o‘zaro hurmat, birdamlik kabi ijobiy sifatlarni shakllantiradi.Ta’lim jarayonida pedagogik, ta’limiy, ma’naviy, ijtimoiy, hamda axborot vositalaridan samarali foydalanish orqali har bir o‘quvchining qadri tan olinadi va sog‘lom ijtimoiy muhit yaratiladi. Shu jihatdan qaraganda, bag‘rikenglikni tarbiyalash - inklyuziv ta’limining muvaffaqqiyatli garovi bo‘lib, u kelajak jamiyatida totuvlik va barqarorlikni ta’minlaydigan muhim omillardan biri hisoblanadi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning tarraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” 2022-yil 28-yanvar.PF-60-son. https://lex.uz/docs/5841077.
2. Umumiy o‘rta ta’lim maktab o‘qituvchisi faoliyatida kasb standartini qo‘llash. Uslubiy qo‘llanma. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. Toshkent – 2022.
3. F.U.Qodirova, D.A.Pulatova, “ Inklyuziv ta’lim: nazariya va metodika”. Darslik. Chirchiq 2022.
4. “Inklyuziv ta’limdan inklyuziv jamiyat sari: strategiyalar, tajribalar va zamonaviy texnologiyalar” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani to‘plami. 2024-yil 17-may.
5. “Inklyuziv ta’lim” darslik. I.Y.Madatov. Darslik. Toshkent – “BEST-PUBLISH” – 2024.
6. “Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi”. A.J.Atajonova, Sh.A.Raximova va boshq. Darslik. “BOOKMANY PRINT”. Toshkent – 2024.
7. P.M.Po‘latova, L.Sh.Nurmuxamedova, D.B.Yakubjanova va boshq., “Maxsus pedagogika”. Darslik. - .:T. “Fan va texnologiya” – 2014.
8. Yo‘ldoshev J., Po‘latov Sh., “Ta’limda metodik xizmatni innovatsion texnologiyalar asosida tashkil etish”. - T.“Zamonaviy ta’lim” 2011-y.
9. P.M.Po‘latova, L.Sh.Nurmuxamedova, D.B.Yakubjanova va boshq., “Maxsus pedagogika”. Darslik. - .:T. “Fan va texnologiya” – 2014.
10. R.Shomahmudova, “Inklyuziv ta’limning nazariy va amaliy asoslari”, O‘quv-metodik qo‘llanma. Toshkent – 2007.
11. L.R.Mo‘minova, Sh. M.Amirsaidova, Z.N.Mamarajabova, D.B.Yakubjanova va boshqalar. “Maxsus psixologiya”. O‘quv qo‘llanma. Toshkent-2013.
12. Booth T., Ainscow M. Index for Inclusion:Developing Learning and Participation in Schools. – Bristol:CSIE, 2011.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

INKLYUZIV TA’LIMDAN INKLYUZIV JAMIYAT SARI: XALQARO TAJRIBA VA O‘ZBEKISTON MODELI TAHLILI

Mualliflar: Islamova Fotima Shamsiddinovna [1], Abduqunduzova Gulsora Alisherovna[2]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti Pedagogika kafedrasi katta o‘qituvchisi [1], Xalqaro Nordik universiteti 2-kurs maxsus pedagogika yo‘nalishi talabasi[2]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17377390

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada inklyuziv ta’limdan inklyuziv jamiyat sari bosqichli o‘tish jarayoni xalqaro va milliy tajribalar asosida nazariy-tahliliy yondashuvda o‘rganiladi. AQSh, Finlandiya, Yaponiya va Janubiy Koreya singari rivojlangan davlatlarda shakllangan huquqiy, pedagogik va texnologik modellar taqqoslanib, O‘zbekiston sharoitiga mos kompozit (gibrid) modelning konseptual asoslari ishlab chiqiladi. Shuningdek, sun’iy intellekt (AI) texnologiyalarining adaptiv ta’lim, nutqni avtomatik tanish, matn-ovoz konversiyasi va shaxsiy ta’lim rejalari yaratishdagi qo‘llanilishi tahlil qilinadi. Milliy siyosiy-huquqiy hujjatlar, xususan PQ–4860 qarori va “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan taraqqiyot strategiyasi” asosida O‘zbekistondagi institutsional imkoniyatlar baholanadi. Tadqiqot natijalari inklyuziv ta’limni alohida pedagogik yo‘nalish sifatida emas, balki keng qamrovli inklyuziv jamiyat modeli sifatida tashkil etish zarurligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Inklyuziv ta’lim, inklyuziv jamiyat, kompozit model, sun’iy intellekt (AI), shaxsiy ta’lim rejasi, xalqaro tajriba, adaptiv ta’lim, pedagogik adaptatsiya.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

KIRISH

Zamonaviy global ta’lim tizimida inklyuziv ta’lim konsepsiyasi nafaqat ijtimoiy adolat tamoyillarini ta’minlash, balki barqaror rivojlanishning muhim omili sifatida qaralmoqda. Inklyuziv ta’lim alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan bolalarni umumiy ta’lim muassasalarida sog‘lom tengdoshlari bilan birgalikda o‘qitish, ularning shaxsiy rivojlanishi va jamiyat hayotiga to‘liq integratsiyalashuvini ta’minlashga qaratilgan pedagogik yondashuvdir (1). Mazkur tushuncha ilk bor XX asr o‘rtalarida xalqaro maydonda muhokama etila boshlagan bo‘lsa-da, XXI asrga kelib u milliy ta’lim siyosatlarining ajralmas qismiga aylandi (2).

Dastlab ayrim davlatlarda maxsus ehtiyojli bolalar uchun alohida internat tipidagi muassasalar tashkil etilgan bo‘lsa, zamonaviy gumanistik yondashuv bu amaliyotni inklyuzivlashgan modelga almashtirdi. Chunki izolyatsiyalangan ta’lim shakli bunday o‘quvchilarning jamiyatdan chetlashuviga, ijtimoiy moslashuv jarayonining sustlashishiga sabab bo‘lishi aniqlangan (3). Shundan kelib chiqib, bugungi kunda aksariyat rivojlangan davlatlarda ta’lim siyosati “separatsiyadan integratsiyaga, integratsiyadan inklyuziyaga” tamoyili asosida qayta ko‘rib chiqildi.

Inklyuziv ta’lim tushunchasi xalqaro normativ-huquqiy hujjatlar orqali ham mustahkamlangan. Xususan, Birlashgan Millatlar Tashkilotining “Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasi”da barcha bolalar jismoniy, aqliy yoki psixologik imkoniyatlaridan qat’i nazar, umumiy ta’lim tizimida o‘qish huquqiga ega ekani qat’iy

belgilab qo‘yilgan (4). Shuningdek, “Ta’lim hamma uchun” konsepsiyasi va UNESCO tavsiyalari inklyuziv yondashuvni global standart sifatida e’tirof etadi.

O‘zbekiston Respublikasida ham ushbu yo‘nalishda izchil islohotlar amalga oshirilmoqda. Davlat miqyosida qabul qilingan qaror va farmonlar ta’lim tizimini inklyuziv asosda qayta tashkil qilishni nazarda tutadi. Xususan, “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qaror ushbu yo‘nalishdagi islohotlarning huquqiy poydevorini yaratdi (5). Shuningdek, “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Taraqqiyot strategiyasi”da ham nogironligi bo‘lgan shaxslarning ta’limga teng huquqli kirish imkoniyatlarini kengaytirish vazifasi alohida band sifatida ko‘rsatib o‘tildi.

Inklyuziv ta’limning joriy etilishi faqat ta’lim sohasi bilan cheklanmaydi. U jamiyatda bag‘rikenglik, inson huquqlariga hurmat, o‘zaro hamkorlik va ijtimoiy birdamlik kabi fazilatlarni shakllantiradi. Shu ma’noda inklyuziv ta’limdan inklyuziv jamiyat sari yo‘l shunchaki pedagogik islohot emas, balki ijtimoiy transformatsiya jarayoni hamdir (6). Zero, inklyuziv ta’limni muvaffaqiyatli tashkil etgan davlatlarning tajribasi shuni ko‘rsatadiki, bu yondashuv natijasida jamiyatning barcha qatlamlari o‘rtasida ijobiy munosabatlar kuchayadi, ijtimoiy nizolar kamayadi va fuqarolarning faolligi ortadi (7).

Shu nuqtai nazardan, mazkur ilmiy maqolada inklyuziv ta’limning nazariy asoslari, xalqaro va milliy tajribalar, ta’limdan jamiyatgacha bo‘lgan transformatsion mexanizmlar, shuningdek, zamonaviy ta’lim texnologiyalarining, xususan, sun’iy intellekt vositalarining inklyuziv yondashuvdagi o‘rni ilmiy-tahliliy jihatdan ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi - inklyuziv ta’limni samarali joriy etish orqali inklyuziv jamiyatni shakllantirishning mavjud imkoniyatlarini ilmiy asoslashdan iborat.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

ADABIYOTLAR TAHLILI (XALQARO VA MILLIY TAJRIBA ASOSIDA)

Inklyuziv ta’lim bo‘yicha xalqaro ilmiy izlanishlar asosan XX asr oxiri — XXI asr boshlarida faollashgan bo‘lib, dastlab G‘arb davlatlarida “special education” (maxsus ta’lim) tushunchasi ustuvor bo‘lgan. Keyinchalik bu paradigma o‘rnini “inclusive education” (hamma uchun ta’lim) yondashuvi egalladi. Bu o‘zgarishning ilmiy asoslari ko‘plab klassik tadqiqotlarda keng yoritilgan.

Dastlabki yondashuvlarda maxsus ehtiyojli bolalar alohida internat maktablari yoki reabilitatsion markazlarda tarbiyalangan (1). Bu model ayrim jihatdan samarali bo‘lsa-da, izolyatsiya natijasida bunday bolalarning ijtimoiy adaptatsiyasi susaygani kuzatilgan (2). Shu sababli 1990-yillardan boshlab Yevropa Ittifoqi, AQSh va Skandinaviya mamlakatlari “integration” (integratsiya) modeliga o‘ta boshladi. Integratsiyada maxsus ehtiyojli o‘quvchilar umumiy ta’lim muassasasiga jalb qilinar, biroq ularga alohida dastur yoki yordamchi mutaxassislar orqali qo‘llab-quvvatlash ta’minlanar edi (3). Biroq bu ham to‘liq natija bermagani uchun 2000-yillardan boshlab “full inclusion” - ya’ni barcha bolalarni imkon qadar yagona ta’lim jarayoniga to‘liq qo‘shish g‘oyasi ilgari surildi. Bu yondashuvda asosiy urg‘u “o‘quvchini tizimga moslashtirishga emas, balki tizimni o‘quvchiga moslashtirishga” qaratildi (4).

Skandinaviya tajribasida, xususan, Finlandiya modeli eng muvaffaqiyatli shakllardan biri sifatida e’tirof etiladi. Bu mamlakatda inklyuziv ta’lim nafaqat maxsus ehtiyojli bolalar uchun, balki til, madaniyat yoki psixologik qiyinchiliklarga ega migrantlar uchun ham tatbiq etilgan (5). Maktablar uch pog‘onali qo‘llab-quvvatlash tizimi asosida ishlaydi: yengil pedagogik yordam, kuchaytirilgan yordam va individual

reja asosida ta’lim. Bu tizim har bir o‘quvchining ehtiyojini avtomatik ravishda monitoring qilib boruvchi “learning analytics” platformalari bilan integratsiyalangan (6).

AQShda esa inklyuziv ta’limni qo‘llab-quvvatlashda texnologik yondashuvlar yetakchilik qiladi. “Microsoft Immersive Reader”, “Seeing AI”, “Google Lookout” kabi platformalar ko‘rish yoki eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar uchun interaktiv ta’lim imkoniyatlarini yaratib beradi (7). Shuningdek, autizm spektridagi o‘quvchilar uchun maxsus sensor muhitlar, robot-assistentlar va adaptiv o‘yinlar keng qo‘llaniladi (8).

Yaponiya va Janubiy Koreya tajribasida esa inklyuziv ta’lim nafaqat individual qo‘llab-quvvatlashga, balki jamoaviy tarbiya prinsipi asosida amalga oshirilishi bilan ahamiyatlidir. U yerda sinf jamoasi “hamkorlik guruhi” sifatida qaraladi va barcha o‘quvchilar o‘zaro yordam va mas’uliyat tamoyiliga o‘rgatiladi (9). Bu yondashuv ijtimoiy integratsiya jarayonini tezlashtirishi isbotlangan.

Milliy tajriba tahlili. O‘zbekistonda inklyuziv ta’lim tizimi so‘nggi yillarda davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini takomillashtirish to‘g‘risida”gi qaror (2020-yil) ushbu islohotlarning huquqiy asosini yaratdi (10). Ushbu hujjat asosida 2020–2025-yillarga mo‘ljallangan “Inklyuziv ta’lim konsepsiyasi” ishlab chiqildi. Konsepsiyada har bir hududda kamida bittadan tayanch inklyuziv maktab tashkil etish, pedagoglarni maxsus tayyorlash va moddiy-texnik bazani moslashtirish belgilangan (11).

Milliy tadqiqotlarda Raxmanova (12) inklyuziv ta’limning samaradorligini oshirish uchun pedagoglarning psixologik tayyorgarligi hal qiluvchi omil ekanini ta’kidlaydi. Lukmonova (13) esa inklyuziv ta’limni adolatli jamiyatning tayanchi sifatida baholab, sog‘lom o‘quvchilarda empatiya va bag‘rikenglikni shakllantiruvchi asosiy vosita sifatida ko‘rsatadi. Mo‘minov (14) Yaponiyada o‘tkazilgan izlanishlari asosida maktab direktorlarining innovatsion boshqaruv salohiyati inklyuziv jarayonlarning muvaffaqiyatida strategik omil ekanini ta’kidlaydi.

Mahalliy tajriba shuni ko‘rsatadiki, dastlabki bosqichda asosiy muammo infrastruktura va pedagogik tayyorgarlik bilan bog‘liq bo‘lgan. Biroq so‘nggi yillarda bu yo‘nalishda ijobiy dinamika kuzatilmoqda. Masalan, ba’zi maktablarda ko‘zi ojiz o‘quvchilar uchun Braille displeylari, eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar uchun mobil subtitr qurilmalari joriy etilgan (15). Shuningdek, ayrim oliy ta’lim muassasalarida “Maxsus pedagogika” bo‘yicha yangi ta’lim dasturlari ochildi (16).

Xalqaro va milliy tajriba tahlili shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta’limni joriy etishda uchta asosiy yo‘nalish muhim ahamiyatga ega:

1. normativ-huquqiy baza;
2. pedagog kadrlari salohiyati;
3. texnologik infratuzilma.

Ushbu omillar bir-birini to‘ldirgan holda ishlatilgandagina inklyuziv ta’limdan inklyuziv jamiyat sari samarali o‘tish mumkin.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, xalqaro maydonda inklyuziv ta’lim **yakka tartibda pedagogik masala sifatida emas, balki ijtimoiy siyosatning kompleks elementi sifatida** qaraladi. Demak, O‘zbekiston modeli ham faqat o‘quvchi va o‘qituvchi o‘rtasidagi aloqaga emas, balki **huquqiy, boshqaruv, texnologik va iqtisodiy omillarni o‘z ichiga olgan tizimli yondashuvga** asoslanishi kerak.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA YONDASHUVLARI

Ushbu ilmiy-tahliliy ishning metodologik asosini tizimli tahlil, qiyosiy pedagogik tahlil hamda kontent tahlili usullari tashkil etadi. Inklyuziv ta'limdan inklyuziv jamiyat sari o'tish mexanizmlarini o'rganishda xalqaro tajriba va milliy huquqiy hamda amaliy manbalar o'zaro taqqoslash asosida ko'rib chiqildi. Shuningdek, mavjud ilmiy adabiyotlar, davlat qarorlari, konsepsiyalar va amaliy kuzatishlar asosida uch bosqichli yondashuv qo'llanildi.

1. Normativ-huquqiy asoslarni tahlil qilish yondashuvi

Birinchi bosqichda Birlashgan Millatlar Tashkilotining "Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi", "Ta'lim hamma uchun" dasturi hamda UNESCOning inklyuziv ta'lim bo'yicha tavsiyalari xalqaro standart sifatida o'rganildi. Milliy darajada esa O'zbekiston Respublikasi Prezidentining inklyuziv ta'limga oid qarorlari, "2020–2025-yillarga mo'ljallangan Inklyuziv ta'lim konsepsiyasi" hamda "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot strategiyasi" asosiy huquqiy manbalar sifatida tahlil qilindi. Bu bosqich inklyuziv ta'lim siyosatining davlat darajasidagi institutsional poydevorini aniqlash imkonini berdi.

2. Qiyosiy pedagogik tahlil yondashuvi

Ikkinchi bosqichda Finlandiya, AQSh, Yaponiya, Janubiy Koreya va Buyuk Britaniya kabi davlatlarning inklyuziv ta'lim modellari O'zbekiston tajribasi bilan qiyoslandi. Qiyoslash quyidagi ko'rsatkichlar asosida amalga oshirildi:

- ta'limga kirish imkoniyatlari va infratuzilma darajasi;
- pedagog kadrlar tayyorgarligi tizimi;
- individual ta'lim rejalari va qo'llab-quvvatlash mexanizmlari;
- texnologik yechimlar, xususan, sun'iy intellekt va raqamli platformalarning o'rni.

Mazkur yondashuv O'zbekiston uchun amalda qo'llash mumkin bo'lgan moslashtirilgan modelni shakllantirishga xizmat qildi.

3. Kontent tahlili va empirik kuzatish yondashuvi

Uchinchi bosqichda mahalliy pedagoglar, maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlovchi mutaxassislar va ta'lim tashkilotchilarining faoliyati haqidagi ochiq manbalar, ilmiy maqolalar va ommaviy axborot vositalaridagi materiallar kontent tahlili asosida o'rganildi. Ayrim tayanch maktablarda mavjud sharoit va qo'llanilayotgan amaliy metodikalar kuzatuv asosida baholandi. Kuzatish natijalari shuni ko'rsatdiki, pedagoglarning psixologik tayyorgarligi va texnologik savodxonligi inklyuziv ta'limning samaradorligiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatuvchi omil hisoblanadi.

Ushbu tadqiqot **komparativ tahlil (qiyosiy taqqoslash), kontent-analiz** va **me'yoriy-huquqiy diskurs tahlili** usullariga asoslanadi.

Birinchidan, **AQSh, Finlandiya, Yaponiya va Janubiy Koreya**ning inklyuziv ta'lim modellari rasmiy davlat hujjatlari (IDEA – 2004; Basic Education Act – 2014; Special Needs Education Policy – Japan 2017; Korea Inclusive Education Strategy – 2021) asosida tahlil qilindi.

Ikkinchidan, **O'zbekistonning PQ-4860 (2020), PQ-2956 (2017) va "2020–2025 yillarda inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi"** kabi me'yoriy-huquqiy hujjatlari solishtirildi.

Uchinchidan, **UNESCO Institute for Statistics (UIS), UNICEF, World Bank EdStats** ma'lumotlari asosida inklyuziv ta'lim qamrovi bo'yicha statistik ko'rsatkichlar

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

tahlil qilindi. O‘zbekiston bo‘yicha **Xalq ta’limi vazirligi (XTV)** va **Davlat statistika qo‘mitasi (DSQ)** ochiq hisobotlaridan foydalanildi.

Tahlil jarayonida **3 ta asosiy yo‘nalish** bo‘yicha taqqoslash olib borildi:

1. **Huquqiy asos** — inklyuziv ta’lim majburiy yoki ixtiyoriy ekanligini aniqlash;
2. **Pedagogik model** — o‘quvchi sinfga moslashadimi yoki sinf o‘quvchiga moslashadimi;
3. **Texnologik integratsiya** — raqamli vositalar va AI (sun’iy intellekt)ning ahamiyati.

Tadqiqotning **kamchiliklari** sifatida ayrim davlatlarning inklyuziv ta’lim bo‘yicha to‘liq ochiq statistik ma’lumotlari mavjud emasligi qayd etiladi. Shuningdek, xalqaro tajribani bevosita O‘zbekiston sharoitiga ko‘chirish imkoniyati mavjud emasligi sababli, **faqat moslashtirilishi mumkin bo‘lgan jihatlar** ajratib ko‘rsatildi.

TADQIQOT NATIJALARI VA MUAMMOLAR TAHLILI

Metodologik yondashuvlar asosida amalga oshirilgan tahlillar inklyuziv ta’limdan inklyuziv jamiyat sari o‘tish jarayonida bir qator ijobiy natijalar bilan birga tizimli muammolar mavjudligini ham ko‘rsatdi. Quyida ushbu natijalar uch asosiy yo‘nalishda yoritiladi: infratuzilmaviy rivojlanish, pedagogik salohiyat va texnologik qo‘llab-quvvatlash.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

1. Infratuzilmaviy rivojlanish natijalari va cheklovlar

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda bir qator umumiy o‘rta ta’lim muassasalari inklyuziv tamoyillar asosida rekonstruksiya qilindi. Ayrim maktablarda panduslar, maxsus hojatxonalar, liftlar, taktil yo‘lakchalar va individual yordamchi moslamalar o‘rnatildi. Bu ijobiy harakatlanish jarayonda sezilgan bo‘lsa-da, infratuzilmaning hududlar bo‘yicha notekis taqsimlangani muhim muammo sifatida qayd etiladi. Qishloq joylarda joylashgan ta’lim muassasalarining ko‘pchiligida hali ham elementar moslashuv vositalari mavjud emas. Shuningdek, mavjud moslamalarning aksariyat hollarda faqat jismoniy nuqsonli o‘quvchilar uchun mo‘ljallangani, ko‘rish, eshitish yoki autizm spektridagi o‘quvchilar uchun funksional moslama yetarli emas.

2. Pedagogik salohiyatdagi muammolar

Empirik tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta’limning muvaffaqiyati bevosita pedagoglarning psixologik va metodik tayyorgarligiga bog‘liq. Aksariyat o‘qituvchilar inklyuziv sinfda bir vaqtning o‘zida turli ehtiyojli o‘quvchilar bilan ishlash uchun zarur bo‘lgan “differensial yondashuv”, “individual ta’lim rejalashtirish” va “adaptiv baholash” metodlarini yetarlicha bilmaydi. Maxsus pedagogika yo‘nalishidagi malaka oshirish kurslari mavjud bo‘lsa-da, ular ko‘proq nazariy ma’lumotlarga yo‘naltirilgan va real sinf sharoitlariga mos amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishda yetarli samara bermaydi. Bu holat natijasida ayrim pedagoglar inklyuziv ta’limni qo‘shimcha yuklama sifatida qabul qilmoqda.

3. Texnologik qo‘llab-quvvatlashning samarali jihatlari va bo‘shliqlari

Zamonaviy ta’lim texnologiyalari, xususan sun’iy intellekt vositalari, ko‘plab rivojlangan davlatlarda inklyuziv ta’limning ajralmas qismiga aylangan. O‘zbekistonda ham ayrim maktablarda nutqni matnga aylantiruvchi, matnni ovozli o‘qib beruvchi yoki avtomatik tarjima qiluvchi dasturlar sinov tariqasida joriy etilgan. Biroq bu jarayon hali keng ko‘lamda emas va ko‘plab maktablarda internet tezligi yoki texnik vositalar yetishmaydi. Shuningdek, mavjud texnologik vositalardan samarali foydalanish bo‘yicha pedagoglar uchun muntazam treninglar tizimi yo‘lga

qo‘yilmagan. Natijada, texnologiya mavjud bo‘lsa ham undan samarali foydalanish mexanizmi yetarli darajada yo‘lga qo‘yilmagan.

4. Ijtimoiy munosabatlar va psixologik moslashuv masalalari

Inklyuziv ta’limning muvaffaqiyati nafaqat ta’lim tizimidagi o‘zgarishlarga, balki jamiyatdagi psixologik qabul qilish darajasiga ham bog‘liq. Ota-onalar o‘rtasida o‘tkazilgan suhbatlar shuni ko‘rsatdiki, ayrim sog‘lom bolalar ota-onalari inklyuziv sinfda farzandlari ta’lim olishini ma’qullamagan holatlar uchraydi. Ular bu holatning o‘quv jarayoniga salbiy ta’sir ko‘rsatishi yoki bola e’tiboridan chetda qolishi mumkinligidan xavotir bildirishadi. Boshqa tomondan esa, ba’zi maxsus ehtiyojli bolalar oilalari farzandlarining jamiyatga aralashishidan mamnun bo‘lsada, ularda “rad etilish qo‘rquvi” mavjudligi kuzatiladi. Shu bois psixologik qo‘llab-quvvatlash tizimi inklyuziv ta’limning ajralmas komponenti sifatida shakllantirilishi zarur.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, inklyuziv ta’limning dunyoda uchta asosiy modeli mavjud:

MODEL	DAVLAT	ASOSIY TAMOYIL	KUCHLI JIHATI
Huquqiy-majburiy model	AQSh	Har bir bola uchun Individual Education Plan (IEP)	Shaxsiy yondashuv kuchli
Pedagog-markazli model	Finlandiya	Uch pog‘onali qo‘llab-quvvatlash tizimi	O‘qituvchi yetakchi rolga ega
Texnologik integratsiyalangan model	Yaponiya, Koreya	AI yordamchi vositalari orqali differensial ta’lim	Imkoniyati cheklangan o‘quvchilarni diskriminatsiyasiz qo‘llab-quvvatlaydi

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Tahlil shuni ko‘rsatdiki, AQSh modeli qat’iy nazorat va rejalashtirishga tayanadi, Finlandiya modeli moslashuvchanlikka, Yaponiya modeli esa texnologik qo‘llab-quvvatlashga asoslanadi.

2. O‘zbekiston modelining hozirgi holati

O‘zbekiston inklyuziv ta’limni huquqiy jihatdan rivojlanayotgan model sifatida yo‘lga qo‘ydi. PQ-4860 (2020) asosida maktablarda inklyuziv sinflar tashkil etildi, biroq qonuniy majburiylik darajasi past, ya’ni ota-ona yoki maktab rahbarining qaroriga ko‘ra bola qabul qilinmay qolishi ehtimoli mavjud.

XTV (2023) ma’lumotiga ko‘ra:

- 420 ta maktabda inklyuziv sinf faoliyat yuritadi
- 12 mingdan ortiq o‘quvchi inklyuziv ta’limga jalb qilingan
- Pedagoglarning atigi 18 % maxsus tayyorgarlikka ega

Bu raqamlar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston hozircha “inklyuzivlashtirish bosqichida”, ya’ni to‘liq tizimli modelga o‘tmagan.

MUHOKAMA

Olib borilgan nazariy hamda empirik tahlillar shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta’limdan inklyuziv jamiyat sari o‘tish jarayoni faqat ta’lim tizimidagi islohotlar bilan cheklanmaydi. Bu keng ko‘lamli ijtimoiy transformatsiya bo‘lib, unda davlat siyosati, ta’lim muassasalari, pedagog kadrlar, texnologik infratuzilma va eng muhimi, jamiyat ongining o‘zgarishi bir-biriga uzviy bog‘liq holda namoyon bo‘ladi.

Xalqaro tajriba shuni isbotlaydiki, eng muvaffaqiyatli modellar uch asosiy yo‘nalishni uyg‘unlashtira olgan: 1) huquqiy kafolatlar va boshqaruv tizimi; 2)

pedagogik salohiyat va uslubiy qo‘llab-quvvatlash; 3) texnologik adaptatsiya va innovatsion yechimlar.

Finlandiya tajribasi shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta’limni joriy etishda asosiy e’tibor “muammoni bartaraf etishga emas, imkoniyatni kengaytirishga” qaratilgan. Ular har bir o‘quvchini “nofaol iste’molchi” emas, “faol ishtirokchi” sifatida ko‘radi. Bu yondashuv O‘zbekiston sharoitida ham joriy etilishi mumkin, biroq bunda pedagogik modul tizimi qayta ko‘rib chiqilishi lozim. Chunki hozirgi amaliyotda ko‘plab o‘qituvchilar inklyuziv ta’limni faqat “qo‘shimcha majburiyat” sifatida qabul qiladi. Buning o‘rniga “inklyuziv dars — bu innovatsion dars” degan paradigma shakllantirilishi zarur.

AQSh tajribasining eng dolzarb jihati shundaki, unda sun’iy intellekt asosidagi adaptiv ta’lim platformalaridan keng foydalaniladi. Bu texnologiyalar maxsus ehtiyojli bolalardan tashqari barcha o‘quvchilar uchun ham moslashtirilgan ta’lim imkonini beradi. Masalan, nutqida nuqsoni bo‘lgan bola ovozli sintezor yordamida fikrini ifoda etishi mumkin, ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchi esa matnni audio shaklda eshitadi. Bu mavjud inklyuziya, ya’ni teng sharoitda o‘rganish imkoniyati yaratish demak.

O‘zbekiston sharoitida ham bunday texnologiyalarni keng joriy etish mumkin, biroq bunda ikki yo‘nalish muhim: birinchidan, texnik vositalar ta’minoti; ikkinchidan, o‘qituvchilarni texnologiyani qo‘llashga o‘rgatish. Aks holda, eng ilg‘or dastur ham foydalanilmay qoladi.

Jamiyat qabul qilish darajasi masalasida Yaponiya va Janubiy Koreya tajribasi ahamiyatli. U yerda inklyuziv ta’lim “ijtimoiy birdamlikni mustahkamlovchi omil” sifatida targ‘ib qilinadi. Agar ba’zi ota-onalar inklyuziv sinfga qarshilik bildirsa, u holda birgina hujjat emas, balki ijtimoiy suhbat va tushuntirish ishlari ham o‘tkaziladi. Bu esa O‘zbekiston sharoitida ham qo‘llanishi zarur bo‘lgan yondashuv hisoblanadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston inklyuziv ta’limni rivojlantirishda hali to‘liq shakllangan modelga ega emas, balki o‘tish bosqichida turibdi. Xalqaro tajriba bilan qiyoslaganda, mamlakat hali AQShdagi kabi qat’iy huquqiy modelga, yoki Finlandiyadagi kabi to‘liq pedagogik moslashuv modeliga, yoki Yaponiya va Koreyadagi kabi texnologik integratsiyalangan modelga to‘liq mos kelmaydi.

Demak, O‘zbekiston uchun bitta model tanlash emas, balki gibrid (aralash) modelni shakllantirish maqsadga muvofiq.

O‘zbekiston uchun maqbul kompozit model quyidagicha bo‘lishi kerak:

ASOSIY USTUN	QAYSI DAVLATDAN OLINADI	O‘ZBEKISTON SHAROITIGA MOS SHAKLI
Huquqiy majburiylik	AQSh (IEP tizimi)	Har bir maxsus ehtiyojli bola uchun shaxsiy ta’lim rejasini majburiy joriy etish
Pedagogik moslashuv	Finlandiya	Uch bosqichli psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash tizimini joriy etish
Texnologik yordamchi vositalar	Yaponiya / Koreya	AI asosida nutq-matn, matn-ovoz, tarjima, adaptiv test dasturlarini joriy etish

Bu kompozit tizim yordamida O‘zbekiston inklyuziv ta’limni “ijtimoiy tashabbus” kabi “majburiy davlat siyosati” sifatida kuchaytirishi mumkin. Shuningdek, faqat maktablar emas, balki bog‘cha – maktab – oliy ta’lim/OTM – mehnat bozori zanjiri bo‘yicha butun hayot siklini qamrab olgan tizimli inklyuziya shakllanishi lozim. Aks holda, bola 11 yillik ta’limni inklyuziv muhitda o‘qib, keyinchalik

ishga kirishda diskriminatsiyaga uchrashi mumkin. Demak, inklyuziya faqat ta’lim muammosi emas - bu mehnat, sog‘liqni saqlash, ijtimoiy himoya va madaniyat tizimlari bilan bog‘liq umumjamiyat islohoti hamdir. Inklyuziv ta’lim faqat maxsus ehtiyojli bolalar uchun emas, u butun jamiyatni o‘zgartiruvchi mexanizmdir. Agar ta’lim jarayoni inklyuziv bo‘lsa, ertangi mehnat bozori, siyosiy maydon va madaniy hayot ham bag‘rikeng bo‘ladi. Shunday ekan, inklyuziv ta’limni “ijtimoiy xarajat” emas, balki “investitsiya” sifatida baholash lozim.

XULOSA

O‘tkazilgan nazariy va amaliy tahlillar shuni ko‘rsatdiki, inklyuziv ta’limdan inklyuziv jamiyat sari o‘tish jarayoni O‘zbekistonda izchil yo‘lga qo‘yilgan bo‘lsa-da, ushbu jarayonning to‘liq samara berishi uchun tizimli yondashuv zarur. Inklyuzivlikni ta’lim tizimidagi islohot bilan bir qatorda ijtimoiy tafakkur, boshqaruv siyosati va texnologik rivojlanish bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan majmuaviy tizim sifatida ko‘rish lozim.

Avvalo, inklyuziv ta’limning asosiy sharti sifatida normativ-huquqiy asoslar mustahkamlangan bo‘lsa-da, ushbu normalarning joylarda to‘liq bajarilishi uchun monitoring va javobgarlik mexanizmlari kuchaytirilishi kerak. Qonun mavjud, ammo u amaliyotga tatbiq etilmayotgan hududlar hamon uchrab turibdi.

Ikkinchidan, pedagogik salohiyat inklyuziv ta’limning markaziy bo‘g‘inidir. O‘qituvchilarni maxsus kursga yuborishning o‘zi yetarli emas. Ular uchun dars jarayoniga moslashgan metodik qo‘llanmalar, amaliy treninglar va mentorlik tizimi yo‘lga qo‘yilishi lozim. Aks holda, inklyuziv ta’lim g‘oyasi qog‘ozda qoladi.

Uchinchidan, zamonaviy dunyo shuni isbotladiki, sun’iy intellekt va raqamli texnologiyalar inklyuzivlikni tezlashtiruvchi kuchli katalizatordan boshqa narsa emas. Maxsus ehtiyojli bolalar uchun avtomatik nutq sintezatorlari, matnni ovozga aylantiruvchi yoki individual tezlikda o‘rgatuvchi platformalarni joriy qilish nafaqat ularning o‘qishini yengillashtiradi, balki o‘qituvchining yuklamasini ham kamaytiradi. Bu yo‘nalishda davlat va xususiy sektor hamkorligiga ehtiyoj katta.

To‘rtinchidan, jamiyat ongini o‘zgartirish eng murakkab, biroq eng muhim bosqichdir. Inklyuziv sinf nafaqat maxsus ehtiyojli bola uchun imkoniyat, balki sog‘lom bola uchun ham hayotiy tajriba maktabi bo‘lishi lozim. U mehr-shafqat ila hamkorlik, birdamlik va muammoga yechim topish madaniyatini shakllantiradi. Demak, inklyuziv ta’limni qo‘llab-quvvatlash kelajakdagi barqaror jamiyatga sarmoya demakdir.

Yakunda aytish mumkinki, inklyuziv ta’limning haqiqiy maqsadi - farqlarni qadrlagan holda teng imkoniyat yaratishdan iborat. Agar maktab buni uddalasa, demak jamiyat ham inklyuziv bo‘lishga tayyor.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Raxmanova D.U. Inklyuziv ta’limda fanlarni o‘qitishning pedagogik shart-sharoitlari. – Toshkent: Fan ziyosi, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4860-son Qarori. – 2020.
3. “2020–2025-yillarda xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi”. – O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi, 2020.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

4. “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”. – O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi, 2022.

5. Lukmonova S.G‘. Inklyuziv ta’lim – adolatli jamiyat poydevori. – Osiyo Xalqaro Universiteti, Pedagogika va psixologiya kafedrasi, 2023.

6. Feruza T. Inklyuziv ta’limning O‘zbekistonda rivojlanishi. – “Qo‘qon Universiteti xabarnomasi”, 2023.

7. Mo‘minov S.A. Yaponiyada inklyuziv ta’limdan inklyuziv jamiyatga o‘tishda pedagoglarning faoliyati hamda maktab direktorlarining innovatsion boshqaruv salohiyatini takomillashtirish. – O‘zbekiston Respublikasi Ta’limni rivojlantirish ilmiy-metodik markazi, 2025.

8. UNESCO. Education for All: Inclusive Education Guidelines. – Paris: UNESCO Publishing, 2009.

9. UNICEF. The Right of Children with Disabilities to Education: A Rights-Based Approach to Inclusive Education. – New York: UNICEF, 2012.

10. United Nations. Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD). – New York: UN, 2006.

11. OECD. AI in Education: Inclusive Digital Transformation Strategies. – Paris: OECD Publishing, 2021.

12. Microsoft. AI for Accessibility: Inclusive Technology Solutions in Education. – Washington, 2020.

13. Finland Ministry of Education. Learning Analytics and Personalized Education Systems Report. – Helsinki, 2021.

14. Korea Institute of Special Education. Robotics and AI-based Assistive Learning for Students with Disabilities. – Seoul, 2022.

15. European Agency for Special Needs and Inclusive Education. Teacher Professional Development for Inclusion. – Brussels, 2017.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

NOGIRONLIGI BO‘LGAN BOLALAR BILAN ISHLASHDA MUSIQA TERAPIYASI USULLARI

Muallif: Mamatqulov Behruz Bahodir o’g’li [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti 2-bosqich magistranti [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17377613

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada nogironligi bo‘lgan bolalar bilan ishlashda musiqa terapiyasining ahamiyati, maqsad va vazifalari, shuningdek qo‘llaniladigan asosiy usullar yoritilgan. Musiqa terapiyasi orqali bolalarning psixologik holatini yaxshilash, ijtimoiylashuvini kuchaytirish, emotsional muvozanatini saqlash va harakat-koordinatsiya qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatlari ko‘rib chiqilgan. Amaliy tajriba va ilmiy manbalar asosida samarali terapiya usullari tahlil qilinadi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Kalit so‘zlar: musiqa terapiyasi, nogironlik, maxsus ta’lim, bolalar rivoji, emotsional barqarorlik, terapiya usullari.

Mamlakatimizda nogronligi bo’lgan shaxslarning huquq va erkinliklarini himoya qilish eng asosiy maqsad hisoblanadi.Ayni vaqtda yurtimizda 700 mingga yaqin nogironligi bo’lgan shaxslar, jumladan 100 mingdan ortiq 16 yoshgacha nogironligi bo’lgan bolalar istiqomat qilmoqda.2020-yilning 15-oktabr kuni Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev tomonidan imzolangan: „Nogironligi bo’lgan shaxslarning huquqlari to’g’risida”gi qonun nogironligi bo’lgan shaxslarni davlat tomonidan qo’llab quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirishda muhim huquqiy asos bo’ldi.Albatta o’zbek xalqi bolajon xalq.Yosh bolajonlarga mexr-sahovat qo’lini cho’zishdan hech ham bosh tortmaydi. Qayd etish lozimki, Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev tomomidan 2021-yil 22-fevral kuni BMT inson huquqlari bo’yicha kengashining 46-sessiyasidagi nutqida imkoniyati cheklangan shaxslarning o’z qobiliyatini ro’yobga chiqarish masalalari bo’yicha Mintaqaviy kengash tuzish taklifi bildirilgan va O’zbekistonda alohida ehtiyojga ega bo’lgan shaxslarning huquqlarini ta’minlashga jiddiy e’tibor qaratilayotganini ta’kidlagan edi. Yurtboshimizning tashabbusi doirasida,O’zbekiston Perlamenti tomonidan „Nogironlar huquqlari to’g’risida”gi xalqaro konvensiya ratifikatsiya qilindi.Mazkur konvensiya-nogironligi bo’lgan shaxslarning tenglik asosida barcha inson huquqlarini to’liq amalga oshirishlarini rag’batlantirish,himoya qilish va ta’minlashga qaratilgani bilan ahamiyatlidir.[1]

Ko'plab nogiron bolalar bo'lgan zamonaviy dunyoda musiqiy terapiya juda dolzarb bo'lib qoldi. Terapevtik va restorativ maqsadlarda ashula, plastik harakatlar,

[1] Proceedings of International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences Hosted online from Toronto, Canada. Date: 5th October, 2022 ISSN: XXXX-XXXX Website: econferenceseries.com, NOGIRON BOLALARGA MUSIQANING TA’SIRI Azimov Davron G’ayratovich Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti San’atshunoslik fakulteti Musiqa ta’limi kafedrasi o’qituvchisi. Telefon:+998903483155 Asadova Sevara Rahmatilla qizi Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti San’atshunoslik fakulteti Musiqa ta’limi yo’nalishi 20/2-guruh talabasi.

individual tovushlar va tovush birikmalari qo'llaniladi.Ushbu bolalar rivojlanishida buzilishlar mavjud turli sohalar: hissiy, intellektual, nutq, vosita, hissiy. Musiqa o'qituvchisi o'quvchilar sog'lig'ini saqlash va yaxshilash uchun sog'liqni saqlash texnologiyalaridan foydalana oladimi? Ha, agar siz musiqa darslarida nafaqat musiqiy pedagogik, balki musiqiy terapevtik o'qitish usullaridan ham foydalansangiz.Musiqa, har qanday san'at singari, o'quvchilarga ham dunyoni bilishga yordam beradi, badiiy didni, ijodiy tasavvurni, hayotga, insonga, tabiatga va o'z vataniga bo'lgan muhabbatni tarbiyalaydi.

Zamonaviy ta’lim va sog‘liqni saqlash tizimida nogironligi bo‘lgan bolalarning ijtimoiy hayotga integratsiyasini ta’minlash muhim vazifa bo‘lib qolmoqda. Bu jarayonda an’anaviy reabilitatsiya usullari bilan bir qatorda muqobil terapiya shakllari, xususan, musiqa terapiyasining o‘rni tobora ortib bormoqda. Musiqa inson psixikasi va fiziologiyasiga kompleks ta’sir ko‘rsata oladigan kuchli vositadir. U ayniqsa, hissiy va nutq rivojida qiyinchiliklarga duch kelayotgan bolalar uchun samarali metod hisoblanadi.

Musiqa terapiyasining asosiy maqsadi va afzalliklari

Musiqa terapiyasining asosiy maqsadi – nogironligi bo‘lgan bolalarning hissiy, ijtimoiy va kognitiv rivojiga ko‘maklashish, ularning kommunikativ salohiyatini oshirish, tashqi olam bilan muloqotini faollashtirishdir.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Afzalliklari:

- Stress va tashvish darajasini kamaytiradi;
- Nutq va eshitish faoliyatini rag‘batlantiradi;
- Ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantiradi;
- Diqqat va xotirani mustahkamlaydi;
- Harakat koordinatsiyasini yaxshilaydi.

Qo‘llaniladigan terapiya usullari

1. Passiv musiqa tinglash

Oddiy va sekin ohangli musiqa bolani tinchlantiradi, hissiy holatini muvozanatlaydi. Klassik musiqa (Masalan, Motsart, Bax) ko‘pincha fon terapiyasi sifatida ishlatiladi.

b) Faol ishtirok usuli

Bolalar musiqa yaratish, kuy chalish (masalan, baraban, metallofon, ksilofon) jarayonida faol qatnashadilar. Bu metod harakatni muvofiqlashtirish, ijodiy fikrlash va muloqot qobiliyatlarini rivojlantiradi.

c) Vokal terapiyasi

Oddiy qo‘shiqlarni kuylash, ritmik talaffuzlar orqali logopedik ishlar qo‘llab-quvvatlanadi. Bu, ayniqsa, nutqida muammo bo‘lgan bolalar uchun muhimdir.

d) Ritm terapiyasi

Oddiy ritmik harakatlar (qarsak chalish, baraban urish) orqali bolaning o‘z tanasi bilan bog‘liq sezgi-motorik muvofiqlashtiruvi kuchaytiriladi.

e) Harakatli musiqa terapiyasi (muzikoterapevtik raqs)

Musiqa ostida raqs, erkin harakatlar bajarish orqali bolada tana sezuvchanligi va o‘ziga ishonch ortadi.

3. Amaliy misollar

Maxsus ta’lim muassasalarida olib borilgan kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, musiqa terapiyasi darslariga muntazam qatnashgan bolalarning:

- ijtimoiy moslashuv darajasi oshgan,
- agressiv xatti-harakatlari kamaygan,

- nutq faolligi sezilarli darajada yaxshilangan.

Musiqiy terapiya, shuningdek, alohida ehtiyojli bola uchun uy sharoitida reabilitatsiya sifatida ham qo'llanilishi mumkin. Buni qilish unchalik qiyin emas, chunki hayotning birinchi kunlaridanoq bolaga ohangdor qo'shiqlar kuylasangiz, tez orada bu yaxshi odat bo'lib qoladi. Biroq, vaqt sinovidan o'tgan klassik musiqani tinglash bilan bir qatorda. Masalan, Chaykovskiyning „Oltinchi simfoniyasi" hayotiylik va kayfiyatni ko'tarish uchun mosdir va taniqli „Oydin sonata" asabiylikni tinchlantiradi va kamaytiradi. Bolalar bilan ishlashning asosiy jihatlari va musiqiy asarlar. Odam tebranish chastotalariga javob beradi, shuning uchun ishonch bilan aytish mumkinki, har bir hujayra, organ yoki tizimning o'ziga xos tebranishlari bor, ularni chalganda ichki organlarni massaj qiladigan, qon aylanishini yaxshilaydigan va suyak tuzilishiga ta'sir qiladigan alohida kuylar olinadi. Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, nogironligi bo'lgan bolalarni aqliy rivojlanishida ularning ruhiyatiga ta'sirida musiqaning o'rni beqiyos. Shuni aytish kerakki, hozirgi kunda musiqa maktablarida ko'zi ojiz nogironligi bo'lgan shaxslar bepul ta'lim olmoqdalar.Chunki yoshlarimiz ichida ulardek qobiliyatli bolalarni ijodlarini kengautirish va ularni jamiyatdan ajratib qo'ymaslik muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yilning 15-oktabr "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi qonundan ko'chirma
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev 2021-yil 22-fevral kuni BMT inson huquqlari bo'yicha kengashining 46-sessiyasidagi nutqida imkoniyati cheklangan shaxslarning o'z qobiliyatini ro'yobga chiqarish masalalari bo'yicha Mintaqaviy kengash tuzish taklifidagi nutqidan.
3. Vorojtsova O.A. Bolalar psixoterapiyasida musiqa va o'yin: Psixoterapiya institutining nashriyoti, 2004
4. Lobova A.F. Bolalarning eshitish qobiliyatini rivojlantirish: o'qituvchilar uchun darslik. Ekaterinburg, 1999.
5. Medvedeva E.A., Levchenko I.Yu., Komisarova L.N., Dobrovolskaya T.A. Maxsus ta'limdagi badiiy pedagogika va art terapiya: O'quv qo'llanma. tirnoq uchun. o'rtacha va undan yuqori. ped. o'rganish. muassasalar. - M.: Akademiya, 2001.
6. Ovchinnikova T. Sog'liqni saqlash uchun musiqa. - Sankt-Peterburg: Rassomlar uyushmasi, 2004 y.
7. Petrushin V.I. Musiqiy psixologiya. - M.: "VLADOS", 1997
8. Petrushin V.I. Musiqiy psixoterapiya. - M.: "VLADOS", 1999 yil.Гулов, С. Н. (2018). РОЛЬ ЛИДЕРА НАЦИИ В РАЗВИТИИ ЭЛЕКТРОННЫХ СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ. Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук, (2), 256-259.
9. Yarashev, J. T. (2013). "Bukhorcha" and "Mavrigi" song classes–as a national and noetic spiritual values of the Uzbek nation. ТРАДИЦИОННАЯ И СОВРЕМЕННАЯ КУЛЬТУРА: ИСТОРИЯ, АКТУАЛЬНОЕ ПОЛОЖЕНИЕ, ПЕРСПЕКТИВЫ, 114.
10. NOGIRON BOLALARGA MUSIQANING TA'SIRI Azimov Davron G'ayratovich, Asadova Sevara Rahmatilla qizi, NOGIRON BOLALARGA MUSIQANING TA'SIRI, Proceedings of International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences Hosted online from Toronto, Canada. Date: 5th October, 2022 ISSN: XXXX-XXXX Website: econferenceseries.com

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

INKLYUZIV TA’LIM: METODOLOGIK MODELDAN AMALIYOT SARI

Muallif: L.R.Muminova [1]
Affiliyatsiya: pedagogika fanlari doktori, professor, O‘zbekiston respublikasida xizmat ko‘rsatgan yoshlar murabbiysi, Oliy ta’lim a’lochisi, TMPU logopediya kaf. professori [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17377693

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, metodologik model, uchlik paradigmasi, ustuvorliklar, hamrohlik, rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bola, imkoniyati cheklangan bola, koordinator, tibbiy-psixologik-pedagogik komissiya, model, inklyuziv ta’lim turlari va shakllari, ijtimoiy moslashuv, maxsus pedagog.

Butun jahonda hozirgi zamon ta’lim tizimining oldida bitta bosh masala turibdi: XXI asr kishisi davr da’vatlariga munosib javob berishi uchun qanday bo‘lmog‘i lozim? Bir tomondan, u mehnat bozorida muvaffaqiyatli raqobatlasha oladigan yuqori malakali mutaxassis bo‘lishi, ikkinchi tomondan, olamning xilma-xilligiga moslasha oladigan, atrofdagilar bilan o‘zaro muloqotga kirisha oladigan, tolerant va kirishimli, erkin fikrlaydigan va o‘zgalarga hamdard bo‘lgan odam bo‘lishi lozim. Avvalam bor bunday o‘zgarishlar jismoniy va psixik rivojlanish imkoniyatlari cheklangan kishilarning ta’lim sohasida sodir bo‘lishi lozim. Zero jamiyatning aynan shu qatlamiga mansub kishilar alohida ta’lim sharoitlarining yaratilishiga muhtojlik sezadi. Bunday kishilarga ko‘rsatiladigan zamonaviy psixologik-pedagogik yordam shakllari, usullari, texnologiyalarini qayta qurish umuman ta’lim maqsadlarini tubdan o‘zgartirish va yangicha yo‘naltirishni talab qiladi. Bu nimani bildiradi? bunda rivojlanishida turli kamchiliklari bo‘lgan kishilarning ijtimoiy moslashuvi, kengroq ma’noda ijtimoiy abilitatsiyasi yoki reabilitatsiyasi ustuvor o‘rin egallashi kerak. Biroq, bevosita inklyuziv ta’lim modelini qurish metodologiyasiga o‘tishdan oldin bu ta’limning bir nechta asosiy ustuvorliklari va tamoyillarini ko‘rsatib o‘tamiz. ular: inklyuziv ta’lim falsafasining butun ta’lim tizimi qatnashchilari tomonidan qabul qilinishi; bolaning ijtimoiy moslashuvi har bir yosh bosqichida ustuvor bo‘lishi lozimligi; kommunikativ va amaliy kompetentlikning ustuvor rivojlanishi; bolani nogironga chiqarib qo‘yib, u tarbiyalanayotgan oilani jamiyatdan, bolani esa oiladan sun’iy ravishda ajratib qo‘yish holatlarini oldini olish va bartaraf qilishdir. Asosiy tamoyillariga kelsak ulur quyidagilar: inklyuziv amaliyotning rivojlanishida tizimlilik va bosqichlilik; inklyuziv ta’limning tashkiliy jihatlari, metodologiyasi, mazmun o‘zgarishining tizimli xarakter kasb etishi; ta’lim va tarbiya mazmuni, usullari va metodlarining bolaning imkoniyatlari va ehtiyojlariga mos kelishi: inklyuziv ta’limga zamonaviy innovatsion ta’lim tizimi sifatida baho berilar ekan, uni modellashtirish ham zamonaviy metodologik konsepsiyalarga tayanishi;

Bu o‘rinda gap avvalam bor inklyuziv ta’lim konsepsiyanining qo‘llash haqida, milliy va xalqaro qonunchilikning va mos ravishda milliy normativ-huquqiy bazaning rivojlanishi inklyuziv jarayonlarni olg‘a suruvchi kuchga aylandi.

Biz inklyuziv ta’lim metodologiyasini uchlikni tashkil etgan quyidagi asosiy tarkibiy qismlar tashkil etadi deb hisoblaymiz.

Bular: *inklyuziv ta'limning qadriyatlari* (umuman ta'lim falsafasining o'zgartirilishi, inklyuziya falsafasining barcha ta'lim jarayoni qatnashchilari tomonidan qabul qilinishi, ular o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning o'zgarishi), Munosabatlar tushunchasi xulq-atvor modellari va shaxslararo murakkab munosabatlarning juda keng tamonlarini qamrab oladi. **mazmuni** (inklyuziya bo'yicha axborot va bilimlarning hajmi, har xil darajadagi o'quv-metodik komplekslar, inklyuziv jarayonlarga hamrohlik qilish texnologiyalari, kadrlar masalasi

MONITORINGI) va **tashkiliy tuzilmasi** (inklyuziv ta'lim jarayonini boshqarish, uni tashkil etish, shu jumladan, ichki normativ hujjatlar va buyruqlar qabul qilinishi).

Psixologik-pedagogik hamrohlik xam inklyuziv ta'lim modelining asosiy tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Inklyuziv ta'limga psixologik-pedagogik hamrohlik qilish tizimining asosini TPPKning faoliyati tashkil etadi. TPPK faoliyati ikki bosqichda amalga oshiriladi: ijtimoiy agentlik qoshida TPPKning va ta'lim muassasasining o'zidagi faoliyati.

TPPKning asosiy maqsadi bola rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish, bolaning ijtimoiy moslashuvi va integratsiyasi uchun, uning umumta'lim muassasalarida ta'lim olishi uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlar va ehtiyojlarni, potensialini aniqlashdan iborat. TPPKlar faoliyatining doirasi ham yangi vazifalar hisobiga kengayadi. Bu yangi vazifalar quyidagilardan iborat: inklyuziv ta'limga jalb qilishda har bir rivojlanish bosqichida bolaning imkoniyatlarini baholash; inklyuziv ta'lim shakllarini tanlash: maktabgacha ta'lim muassasasi, korreksion sinflar, umumta'lim muassasalarining inklyuziv sinflari, uy ta'limi, maxsus ta'lim va h.k.; nogironlikka ega bo'lgan bolani sog'lom tengdoshlari orasiga qo'shishning maqbul turlarini tanlash: qisman inklyuziya, to'liq inklyuziya, ijtimoiy inklyuziya, inklyuziv ta'lim va tarbiya, qo'shimcha ta'lim doirasidagi inklyuziya va h.k.; muayyan bolaning sog'lom tengdoshlar davrasiga qo'shilish shart-sharoitlarini yaratish; aholining psixologik-pedagogik madaniyatini oshirish va inklyuziv qadriyatlarni qabul qilishga qaratilgan ma'rifiy faoliyatda qatnashish.

Modelni yana bir yangi kismi bu maxsus pedagogning inklyuziv jarayonlarga hamrohlik qilishda ta'lim muassasasidagi faoliyati katta ahamiyatga ega. Ularning faoliyati asosan "alohida" bola va uning oilasini ta'lim tizimiga joriy etish jarayonini samarali boshqarishga qaratilgan bo'ladi. Inklyuziv ta'lim yo'liga qadam qo'yayotgan ta'lim muassasasining rahbariyati ta'lim jarayonining barcha qatnashchilari – ota-onalar, bolalar, pedagoglarning yangi sharoitga moslashuvi va hamkorligini ta'minlash jarayonida uygunlashuvini maxsus pedagogdan talab etiladi. Inklyuziv ta'lim amaliyotining yana bir muhim yo'nalishi rivojlanishida nuqsoni bo'lgan o'quvchining oilalarga hamrohlik qilish xizmatini yaratish bilan bog'liq. Bunday bolaga ega har bitta oila psixologik-pedagogik yordamga muhtojligi o'z-o'zidan ayon va asosiy vazifa ota-onalarni ta'limiy-tarbiyaviy-korreksion faoliyatga jalb etish. Oilalarga hamrohlik qilish xizmatining ish shakllari va yo'nalishlari turli-tuman bo'lishi mumkin: individual konsultatsiyalar va mashg'ulotlar,seminarlar,E ochiq darslar, ota-onalar va mutaxassislarning talabi bo'yicha konsultatsiyalar, MTM mutaxassislari uchun individual va guruhiy konsultatsiyalar. Inklyuziv ta'limning uch sohasi – daxldorlik, munosabatlar, bilim/ko'nikma – haqidagi gaplarga yakun yasab, shuni ta'kidlash lozimki, maktabda va jamiyatda muvaffaqiyat qozonish uchun o'quvchi ma'lum bilimlar/ko'nikmalarga ega bo'lishi lozim. Biz taklif etayotgan nnklyuziv ta'limni modellashtirish metodologiyasida aynan mana shu tizim hosil qiluvchi ko'rsatkichlar sifatida olib qaraladi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Inklyuziya bu jismoniy va psixik rivojlanishida muammolari bo‘lgan o‘quvchilarda o‘z kuchi va imkoniyatlariga ishonch uyg‘otish va bu bilan boshqa sog‘lom bolalar – do‘stlari, tengdoshlari bilan birga bitta maktabga borib o‘qishga qodir ekanligiga ishontirish demakdir. Ta’lim olishda maxsus ehtiyojlarga ega bo‘lgan bolalar nafaqat alohida munosabat va yordamga muxtojlik sezadilar, balki o‘z kuchlarini rivojlantirish, maktabda muvaffaqiyatga erishishlariga ishonch hosil qilishlarida ham yordamga muxtojlar. Demak, inklyuziv maktab avvalam bor demokratik maktabdir va u barcha kishilarga va ularning yashash tarziga hurmat hissini singdiradi. Bunday maktabda o‘quvchilar birgalikda ta’lim muammolarini hal qilish ustida ijodiy ish olib boradilar. Inklyuziv maktablarning mavjud bo‘lishi va rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi va natijada:

- o‘quvchilar o‘rtasidagi har xil farqlardan qo‘rqish kamayadi, ular ko‘proq mulohazali bo‘lib qoladilar va borliqni chuqurroq tushunishga intiladilar;
- ijtimoiy onglari oshadi;
- ularda o‘zini anglash, o‘ziga baho berish hissi kuchayadi;
- o‘z hayotiy tamoyillar, yondoshuvlar, mexr-shavqatlik, mexr-oqubat shakllanadi;
- ular samimiy g‘amxo‘rlik bildiradilar va do‘stlashadilar.

Chunki, “har bitta bola o‘qishga qodir” degan so‘zlar inklyuziv ta’limning shioridir, bunday maktabda o‘quvchilar bir-birlaridan ta’lim oladilar, bir-birlariga yordam beradilar va hammalari birgalikda hamjamiyat bo‘lib faoliyat ko‘rsatadilar.

Yuqorida bayon etilgan fikr-mulohazalardan kelib chiqib, inklyuziv ta’lim muammosini quyidagi yo‘llar bilan hal qilish mumkin deb o‘ylaymiz:

- defektologik kadrlar (yordamchi pedagog)ni qayta tayyorlash va malakasini oshirish bo‘yicha mavzu rejalari va o‘quv dasturlarini ishlab chiqish;
- ommaviy axborot vositalari orqali inklyuziv ta’lim ustuvorliklarini va afzalliklarini keng targ‘ib qilish bo‘yicha muntazam va maqsadga yo‘naltirilgan ish olib borish;
- nogiron bolalarning umumiy ta’lim muassasalariga kelish imkoniyatlarini osonlashtirish jarayonini rag‘batlantirish;
- maktabgacha va maktab umumiy ta’lim muassasalari uchun sharoitga qarab moslashtirish imkoniyati bo‘lgan davlat standartlari, dasturlar va darsliklarni kayta ishlab chiqish;
- nodavlat tashkilotlari bilan xamkorlikni kuchaytirish,
- imkoniyati cheklangan bolalarni aniqlash va hisobga olish tizimining ilmiy, texnologik, instruktiv ta’minotini ishlab chiqish;
- integrallashgan ta’limni tashkil qilishning yangi mexanizmlarni ishlab chiqish;
- ta’lim, sog‘liqni saqlash, ijtimoiy himoya agentligi, nodavlat muassasalarining idoralararo o‘zaro yaqin munosabatlarini ta’minlash.

Yaqin kelajakda ko‘rsatib o‘tilgan vazifalar o‘z yechimini topadi va “ta’lim hamma uchun” shiori hamma uchun teng amal qiladi deb umid bildiramiz.

Xulosa qilib aytganda, ushbu metodologiyaning amaliyotga qat’iy tatbiq qilinishi hozirgi zamon pedagogik fani uchun xos bo‘lgan nazariya va amaliyot o‘rtasidagi birmuncha uzilishni yengib o‘tish imkonini beribgina qolmay, inklyuziv ta’limning hamda uning alohida komponentlarining yanada samarali rivojlanish istiqbollarini amaliyotga tadbiq etish imkonini ham beradi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Dugin A. Postfilosofiya. Tri paradigmы v istorii mыsli. – M.: «Evraziyskoe dvijenie», 2009.
2. Mitchell Devid. Effektivnые pedagogicheskie texnologii spesialnogo i inklyuzivnogo obrazovaniya (Ispolzovanie nauchno-obosnovannых strategiy obucheniya v inklyuzivnom obrazovatelnom prostranstve). /Glavы iz knigi, per. - Anikeev I.S., Borisova N.V. - M., ROOI "Perspektiva", 2009.
3. Muminova L.R. Inklyuziv ta’limning nazariy va amaliy asoslari. “COMPLEX PRINT ” Tashkent, 2018, 94 b.
4. Semago M.M. Rebenok i obrazovatelnaya sreda: strukturno-informatsionnыy podxod. //Izvestiya RAO. – 2006. – № 2 (iyun). – S. 81-90.
5. «Obrazovanie bez granis» www edu-open. ru

INKLYUZIV TA’LIMDA TIBBIY-PSIXOLOGIK YORDAMNING O‘RNI VA AHAMIYATI

Muallif: Raxmanova Dilnoza Farmanovna [1]
Affiliyatsiya: Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti Ijtimoiy fanlar kafedrasi katta o’qituvchisi [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17377991

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada inklyuziv ta’lim sharoitida bolalarga tibbiy yordam ko’rsatishning psixologik jihatlari tahlil qilingan. Maqolada L.S. Vygotskiy, J. Piaget, A. Adler, E. Erikson va boshqa olimlarning nazariyalari asosida tibbiy-psixologik yondashuvning nazariy asoslari, muammolar va ularning yechim yo‘llari, innovatsion metodlar hamda mutaxassislar hamkorligining ahamiyati ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, psixologik yordam, tibbiy yordam, reabilitatsiya, ijtimoiy moslashuv, motivatsiya, ota-ona ishtiroki.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Inklyuziv ta’lim – bu barcha bolalarning teng imkoniyatlarga ega bo‘lishi va jamiyatda to‘laqonli ishtirokini ta’minlashga qaratilgan ta’lim modeli. Bu jarayonda nogironligi bo‘lgan yoki maxsus ehtiyojga ega bolalar ham sog‘lom tengdoshlari bilan birga o‘qish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bunday ta’limning samaradorligi faqatgina didaktik yondashuv bilan cheklanmay, balki tibbiy va psixologik qo‘llab-quvvatlashga ham bog‘liq. Psixologik yondashuv bolaning motivatsiyasini oshirish, tashvish va qo‘rquvlarini kamaytirish, ijobiy emotsional fonni shakllantirish va jamoadagi integratsiyasini osonlashtirishda muhim ahamiyatga ega.

Inklyuziv ta’lim BMTning Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasi (1989) va Salamanka deklaratsiyasi (1994) tamoyillariga asoslanadi. Ushbu hujjatlar har bir bola uchun sifatli va teng huquqli ta’limni ta’minlashni belgilaydi. Shu nuqtayi nazardan, tibbiy va psixologik yordam inklyuziv muhitda bolaning rivojlanishini qo‘llab-quvvatlovchi asosiy komponent hisoblanadi.

Inklyuziv ta’limda tibbiy yordam quyidagi yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi:

- Profilaktika – bolalar sog‘lig‘ini muntazam nazorat qilish, kasalliklarni oldini olish;
- Monitoring – shifokorlar tomonidan sog‘liq holatini doimiy kuzatish;
- Favqulodda yordam – zarurat bo‘lganda tez tibbiy aralashuv;
- Reabilitatsiya va korreksiya – fizioterapiya, logoped va defektolog xizmatlari.

Mazkur jarayon kompleks yondashuvni talab qiladi: shifokor, psixolog va pedagoglarning hamkorlikda ishlashi bolaning to‘laqonli rivojlanishini ta’minlaydi.

Tibbiy yordamning psixologik komponenti quyidagilarga qaratiladi:

- bolaning tashvish va qo‘rquvini kamaytirish;
- sog‘lom turmush tarziga qiziqishini oshirish;
- ijobiy o‘zini baholashni shakllantirish;
- emotsional barqarorlikni rivojlantirish.

Psixologlar bu jarayonda motivatsion suhbatlar, art-terapiya, relaksatsion mashqlar va ijtimoiy-psixologik treninglardan foydalanadilar.

L.S. Vygotskiy – Madaniy-tarixiy rivojlanish nazariyasi. Vygotskiy bolalar rivojlanishini ijtimoiy muhit va ta'lim sharoiti bilan uzviy bog'liq deb qaraydi.

U "yaqin rivojlanish zonasi" tushunchasini kiritib, nogironligi bo'lgan bolalarga tibbiy va psixologik yordamni shunday tashkil etish kerakligini ta'kidlaydi – ya'ni bolaning mavjud imkoniyatlari va rivojlanish potensialini qo'llab-quvvatlash. Bu yondashuv inklyuziv ta'limda muhim: shifokorlar va psixologlar bola kuchli tomonlarini faollashtiruvchi sharoit yaratadi.

J. Piaget – Kognitiv rivojlanish nazariyasi Piaget bolalar fikrlash jarayonini bosqichma-bosqich rivojlanishini tushuntiradi (sensor-motor, preoperatsional, konkret va formal operatsion bosqichlar). Tibbiy yordam ko'rsatishda bola rivojlanish bosqichini inobatga olish zarur: Masalan, kichik yoshdagi bolalar uchun vizual materiallar, o'yinlar orqali tushuntirish samaraliroq bo'ladi. Inklyuziv ta'limda Piaget nazariyasi bolaning individual qobiliyatlarini hisobga olib, psixologik qo'llab-quvvatlash usullarini tanlashga yordam beradi.

Adler – Individual psixologiya. Adlerning asosiy g'oyasi – ijtimoiy qiziqish va ijtimoiy muhitga moslashish. U nogiron bolalarda "kamlik kompleksi" shakllanishi mumkinligini aytadi, bu esa o'zini past baholash va ijtimoiy chetlashishga olib keladi. Tibbiy-psixologik yordamning vazifasi – bolada ijobiy o'zini baholashni shakllantirish va ijtimoiy integratsiyani qo'llab-quvvatlash.

B. Spock, E. Erikson – Psixosotsial rivojlanish: Eriksonning rivojlanish bosqichlari (ishonch vs. ishonchsizlik, avtonomiya vs. sharmandalik va h.k.) nogiron bolalar uchun ham muhim. Shifokor va psixolog bola va ota-onaga ijobiy psixososial muhit yaratib, o'zini qadrli his qilishiga yordam beradi. Bu bola o'z kasalligi yoki nogironligini qabul qilishiga va ta'lim jarayoniga faol qo'shilishiga yordam beradi.

Zamonaviy inklyuziv yondashuvlar: S. V. Alekseeva, T.A. Basilova, L.M. Shipitsina kabi rus olimlari inklyuziv ta'lim psixologiyasini rivojlantirgan. Ular bolaga tibbiy yordam jarayonida psixologik qulaylik, stressni kamaytirish va jamoada o'zini qabul qilingan his qilishni ta'minlashni tavsiya etadilar. Bio-psixo-sotsial model (G. Engel) ham qo'llaniladi: bolaning sog'lig'i faqat biologik emas, balki psixologik va ijtimoiy omillar bilan ham belgilanadi.

EG. Engelning bio-psixo-sotsial modeli bolaning sog'ligi nafaqat biologik, balki psixologik va ijtimoiy omillar bilan belgilanadi, degan yondashuvni ilgari suradi.

Inklyuziv sinflarda bolalar ko'pincha tibbiy muolajalardan qo'rqish, past o'zini baholash, ijtimoiy chetlashuv kabi muammolarga duch keladi. Bunday vaziyatlarda:

- ertak terapiyasi, o'yinli psixoterapiya yordamida qo'rquv kamaytiriladi;
- trening va maqtovlar orqali o'zini qadrlash rivojlantiriladi;
- guruhiy qo'llab-quvvatlash orqali ijtimoiy integratsiya ta'minlanadi.

Ota-onalar va qarindoshlar bolaning ruhiy holatini mustahkamlashda asosiy ishtirokchilardir. Ular uchun psixologik maslahatlar, treninglar va seminarlar tashkil etilishi bolaning uy va maktabdagi rivojlanishini uyg'unlashtiradi.

Hozirgi davr texnologiyalari yangi imkoniyatlar yaratmoqda:

- Telemeditsina – masofadan maslahat va monitoring;
- Assisiv texnologiyalar – maxsus dasturlar, nutq sintezatorlari;

Art-terapiya va psixotrainingler – bolalarda stressni kamaytirish va ijobiy emotsiyalarni kuchaytirish.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

XULOSA

Inklyuziv ta’lim sharoitida bolalarga tibbiy yordam ko‘rsatish psixologiyasi – bu murakkab va ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, shifokor, pedagog, psixolog va ota-onalar hamkorligiga asoslanadi. Vygotskiy, Piaget, Adler va Erikson nazariyalari shuni ko‘rsatadiki, bolaning rivojlanishi uning individual imkoniyatlarini inobatga olgan holda kompleks yondashuv bilan qo‘llab-quvvatlanishi lozim. Bu esa bolaning sog‘lig‘i, psixologik barqarorligi va jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyasini ta’minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. BMT. Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya. – Nyu-York, 1989.
2. YUNESKO. Salamanka deklaratsiyasi. – 1994.
3. Bogdanova T.G. *Inklyuziv ta’lim: nazariya va amaliyot.* – Moskva: Akademiya, 2020.
4. Lebedeva E.V. *Maxsus ehtiyojli bolalar psixologiyasi.* – Sankt-Peterburg: Rech, 2019.
5. Sidorova L.A. *Maktabda tibbiy-psixologik hamrohlik.* – Moskva: P rosveshchenie, 2021.

INKLYUZIV TA’LIM – INKLYUZIV IQTISODIYOT POYDEVORI

Muallif: Sanakulova Nafisa Ulug‘bek qizi [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17378091

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada inklyuziv ta’limning iqtisodiy rivojlanishdagi o‘rni va ahamiyati tahlil qilingan. O‘zbekiston Respublikasida inklyuziv ta’limni joriy etish bo‘yicha qabul qilingan huquqiy hujjatlar, xususan Prezident farmon va qarorlari hamda 2020–2025-yillarda inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi amaliy natijalari ko‘rib chiqildi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, imkoniyati cheklangan bolalarning ta’limga qamrovi kengaymoqda, maxsus pedagog va psixolog kadrlar tayyorlanmoqda hamda ta’lim jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalari qo‘llanilmoqda. Bularning barchasi nafaqat ijtimoiy adolatni ta’minlash, balki mamlakatda inson kapitalini rivojlantirish va iqtisodiy salohiyatni oshirishga xizmat qilmoqda.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Kalit so‘zlar: Inklyuziv ta’lim, inklyuziv iqtisodiyot, inson kapitali, ta’lim islohotlari, iqtisodiy rivojlanish.

KIRISH

Barqaror iqtisodiy rivojlanishning zamonaviy modeli — bu inklyuziv iqtisodiyot bo‘lib, u jamiyatning barcha qatlamlarini iqtisodiy jarayonlarga jalb qilishga asoslanadi. Inklyuziv iqtisodiyotning poydevori esa, shubhasiz, inklyuziv ta’limdir. Chunki inson kapitali mamlakat iqtisodiy salohiyatining eng muhim resursi bo‘lib, ta’limda teng imkoniyatlar yaratmasdan turib, iqtisodiyotda ham tenglik va samaradorlikka erishish mumkin emas.

O‘zbekistonda oxirgi yillarda inklyuziv ta’limni rivojlantirish bo‘yicha bir qator huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Jumladan: O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF–5712-son Farmoni — *“Nogironligi bo‘lgan shaxslarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”* (1). Ushbu farmon doirasida ta’lim muassasalarida imkoniyati cheklangan bolalar uchun sharoitlar yaratish, ularni jamiyat hayotiga to‘laqonli jalb etish bo‘yicha aniq vazifalar belgilandi. Prezidentning 2021-yil 5-maydagi PQ–5117-son qarori — *“Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”* ham inklyuziv ta’limni keng joriy qilish, uning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash hamda xalqaro standartlarga moslashtirishni nazarda tutadi. Mazkur huquqiy asoslar inklyuziv ta’limni ijtimoiy masala sifatida emas, balki iqtisodiy taraqqiyotning strategik omili sifatida ham qarash imkonini beradi. Chunki ta’limdagi inklyuzivlik inson kapitalining sifatini oshiradi, mehnat bozorida yangi imkoniyatlar yaratadi, iqtisodiyotning barqaror va inklyuziv o‘sishiga zamin hozirlaydi.

Shu bois, ushbu maqolada inklyuziv ta’lim va inklyuziv iqtisodiyot o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil qilinadi, milliy huquqiy hujjatlar va xalqaro tajribalar asosida muhokama qilinadi.

METODOLOGIYA

Ushbu maqolani yozishda asosan nazariy tahlil usuli qo‘llanildi. Tadqiqotning asosiy ma’lumotlari O‘zbekiston Respublikasida inklyuziv ta’limni tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlar hamda xalqaro va milliy ilmiy manbalardan olingan. Milliy hujjatlar tahlili Prezident farmonlari va qarorlari (masalan, PF-5712, PF-60 va PQ-4860) orqali olib borildi; ushbu hujjatlar ta’lim tizimining rivojlanish strategiyasi, inklyuziv sinflarni tashkil etish va alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha aniq vazifalarni belgilaydi. Shuningdek, mavzuni xalqaro standart va tamoyillar kontekstida yoritish uchun UNESCO’ning *A Guide for Ensuring Inclusion and Equity in Education* qo‘llanmasi (2017) (4) va inklyuzivlik bo‘yicha xalqaro adabiyotlar (Ainscow, 2020 (5)) tahlil qilindi. Milliy ilmiy maqolalar va tahliliy nashrlar (masalan, CyberLeninka’da e’lon qilingan maqolalar) orqali O‘zbekistondagi amaliy tajribalar va pedagogik yondashuvlar o‘rganildi.

Mazmuniy-tahliliy yondashuv yordamida hujjatlar va ilmiy manbalar solishtirilib, inklyuziv ta’limning inson kapitali, mehnat bozoriga kirish va iqtisodiy barqarorlikka bo‘lgan bevosita va bilvosita aloqalari aniqlangan. Shu tariqa maqola inklyuziv ta’limning “inklyuziv iqtisodiyot poydevori” ekanligini huquqiy va ilmiy manbalarga tayangan holda tahlil qiladi.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

NATIJALAR

O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirish bo‘yicha qabul qilingan huquqiy hujjatlar amalda sezilarli natijalar bera boshladi. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF–5712-son Farmoniga muvofiq, mamlakatda jismonan yoki psixik jihatdan rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar uchun 86 ta ixtisoslashtirilgan maktab va 21 ta maktab-internatda 20 610 nafar bola ta’lim olmoqda. Shuningdek, 13 437 nafar bola uyda individual ta’lim shaklida qamrab olingan.

Bundan tashqari, 2020-yil 13-oktabrdagi PQ–4860-son qaror bilan tasdiqlangan *“2020–2025-yillarda xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi”* (2) asosida umumta’lim maktablarida inklyuziv sinflar tashkil etish, maxsus pedagog va psixologlar shtatini joriy etish hamda ta’lim muassasalarini moddiy-texnik bazasini mustahkamlash ishlari boshlangan. Shuningdek, PQ–5117-son qaror bilan tasdiqlangan “Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi” (3) da inklyuziv ta’limni rivojlantirish alohida ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan. Bu hujjatda xalqaro standartlarga mos dasturlarni joriy etish, malakali mutaxassislarni tayyorlash va ta’lim jarayonini yangi axborot texnologiyalari asosida tashkil etish vazifalari ko‘zda tutilgan.

Mazkur natijalar shuni ko‘rsatmoqdaki, inklyuziv ta’lim tizimini kengaytirish orqali:

- imkoniyati cheklangan bolalarning ta’limga qamrovi ortmoqda;
- ta’lim muassasalarida maxsus kadrlar tayyorlanmoqda;
- inklyuziv yondashuvning iqtisodiy samarasi sifatida inson kapitali hajmi va sifati oshmoqda.

Demak, inklyuziv ta’lim bo‘yicha qabul qilingan huquqiy asoslar nafaqat ijtimoiy adolatni ta’minlash, balki mamlakat iqtisodiy salohiyatini kengaytirishga ham xizmat qilmoqda.

MUHOKAMA

O‘zbekistonda inklyuziv ta’lim bo‘yicha qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar ta’lim tizimining nafaqat ijtimoiy, balki iqtisodiy rivojlanishida ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, imkoniyati cheklangan bolalarni ta’lim jarayoniga keng jalb etish orqali jamiyatda inson kapitali miqdor va sifat jihatidan boyimoqda. Bu esa kelgusida mehnat bozoriga raqobatbardosh, turli qobiliyat va ko‘nikmalarga ega yoshlarning kirib kelishiga imkon yaratadi.

Inklyuziv ta’limning iqtisodiy samarasi inson kapitali nazariyasi bilan uzviy bog‘liq. Gery Bekker (1993) ta’kidlaganidek, ta’lim va kasbiy malaka jamiyatda ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi. Shu nuqtayi nazardan, imkoniyati cheklangan bolalarni ta’lim jarayonidan chetda qoldirmaslik nafaqat ijtimoiy adolat, balki iqtisodiy samaradorlik mezonidir. Masalan, BMT Taraqqiyot dasturining (UNDP) hisobotlarida inklyuziv ta’limni kuchaytirish orqali nogironligi bo‘lgan shaxslarning mehnat bozoridagi ulushi ortishi mamlakat YAIMiga bevosita ijobiy ta’sir ko‘rsatishi qayd etilgan.

Xalqaro tajriba ham ushbu yo‘nalishda O‘zbekiston siyosatini qo‘llab-quvvatlaydi. UNESCO (2017) ma’lumotlariga ko‘ra, inklyuziv ta’lim joriy etilgan mamlakatlarda iqtisodiy samaradorlikning o‘sishi, ijtimoiy tenglikning kuchayishi va bandlik darajasining kengayishi kuzatilgan. O‘zbekistondagi natijalar – inklyuziv sinflar tashkil etilishi, maxsus kadrlar tayyorlanishi va axborot texnologiyalariga asoslangan ta’lim jarayonini joriy etish – mazkur global tendensiyaga mos keladi.

Shunday qilib, inklyuziv ta’limning rivojlanishi ikki tomonlama ta’sir ko‘rsatmoqda: bir tomondan, imkoniyati cheklangan bolalar uchun teng imkoniyatlar yaratilib, ularning ijtimoiy integratsiyasi ta’minlanmoqda; ikkinchi tomondan esa, inson kapitalining kengayishi orqali inklyuziv iqtisodiyotning barqaror poydevori yaratilmoqda.

XULOSA

O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirish borasida qabul qilingan farmon va qarorlar amaliyotda ijobiy natija bermoqda. Imkoniyati cheklangan bolalarning ta’limga qamrovi kengaygani, maxsus kadrlar tayyorlanayotgani va moddiy-texnik baza mustahkamlanayotgani buning yaqqol dalilidir. Ushbu jarayon nafaqat ijtimoiy tenglikni ta’minlamoqda, balki mamlakatda inson kapitalining sifat va hajm jihatdan ortishiga ham xizmat qilmoqda. Bu esa, o‘z navbatida, inklyuziv iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga poydevor yaratadi.

Shu asosda quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

- Inklyuziv ta’lim jarayonini xalqaro standartlarga moslashtirishda tajribali xorijiy mutaxassislarni jalb etish va o‘qituvchilarni muntazam malaka oshirish kurslariga yo‘naltirish;
- Umumta’lim maktablarida inklyuziv sinflar sonini bosqichma-bosqich ko‘paytirish va ularga zarur moddiy-texnik sharoitlar yaratishni davom ettirish;
- Inklyuziv ta’lim jarayoniga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish, masofaviy ta’lim imkoniyatlarini kengaytirish;
- Inklyuziv ta’lim natijalarini iqtisodiy tahlil qilish tizimini yaratish, ya’ni inson kapitaliga ta’sirini raqamlar orqali doimiy monitoring qilish.

Umuman olganda, inklyuziv ta’limni rivojlantirish siyosati O‘zbekiston uchun nafaqat ijtimoiy adolat va tenglikni ta’minlaydi, balki uzoq muddatli iqtisodiy taraqqiyotning ham muhim omili sifatida xizmat qiladi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2019-yil 29-aprel). PF–5712-son Farmon — *Nogironligi bo‘lgan shaxslarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida*.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2020-yil 13-oktabr). PQ–4860-son Qaror — *2020–2025-yillarda xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida*.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2021-yil 5-may). PQ–5117-son Qaror — *Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to‘g‘risida*.
4. UNESCO. (2017). *A guide for ensuring inclusion and equity in education*. UNESCO Publishing.
5. Ainscow, M. (2020). *Promoting inclusion and equity in education: Lessons from international experiences*. Nordic Journal of Studies in Educational Policy, 6(1), 7–16.

MAKTABLARDA INKLYUZIV TA’LIMNI JORIY ETISHDAGI MUAMMOLAR VA YECHIMLAR

Muallif: Tashmatova Dilfuza Nigmatullayevna [1]
Affiliyatsiya: Shayxontohur tumani 324-o‘rta maktab,1-toifali boshlang ‘ich sinf o‘qituvchisi [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17378367

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada maktablarda inklyuziv ta’limni joriy etish jarayonidagi dolzarb muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari tahlil qilingan. Inklyuziv ta’lim har bir bolaning jismoniy, aqliy yoki ijtimoiy holatidan qat’i nazar teng ta’lim olish imkoniyatini yaratishga qaratilgan zamonaviy ta’lim modeli sifatida talqin etiladi. Tadqiqotda xorijiy va mahalliy manbalar tahliliga asoslanib, boshlang‘ich sinflarda inklyuziv ta’limni tashkil etishda uchrayotgan asosiy to‘siqlar — moddiy-texnik sharoitlarning yetishmasligi, o‘qituvchilarning metodik tayyorgarlik darajasi pastligi, o‘quv dasturlarining moslashmaganligi hamda ijtimoiy stereotiplarning mavjudligi aniqlangan. Shuningdek, maqolada bu muammolarni hal etishning samarali yo‘llari sifatida o‘qituvchilar malakasini oshirish, moslashtirilgan o‘quv dasturlarini ishlab chiqish, raqamli va sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish, ijtimoiy bag‘rikenglik madaniyatini rivojlantirish kabi takliflar ilgari surilgan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta’limni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun davlat siyosati, pedagogik yondashuv va ijtimoiy muhit o‘zaro integratsiyada bo‘lishi zarur.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, boshlang‘ich maktab, o‘qituvchi malakasi, pedagogik yondashuv, ijtimoiy muhit, muammolar, yechimlar.

KIRISH

Hozirgi zamon ta’lim tizimi insonparvarlik, adolat va imkoniyatlar tengligi tamoyillari asosida rivojlanmoqda. Shu nuqtayi nazardan inklyuziv ta’lim har bir bolaning jismoniy, aqliy, psixologik yoki ijtimoiy holatidan qat’i nazar ta’lim olish huquqini ta’minlaydigan zamonaviy pedagogik yondashuv sifatida e’tirof etiladi. Inklyuziv ta’lim — bu nogironligi yoki rivojlanishida cheklovlari bo‘lgan bolalar bilan sog‘lom tengdoshlari birgalikda ta’lim oladigan tizim bo‘lib, unda asosiy e’tibor o‘quvchining imkoniyatlariga tayanish, uni jamiyatga to‘laqonli integratsiyalashga qaratilgan.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining “Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasi” (2006) va O‘zbekiston Respublikasining “Nogironligi bo‘lgan shaxslar huquqlari to‘g‘risida”gi qonunida (2020) inklyuziv ta’limni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan. So‘nggi yillarda mamlakatimizda inklyuziv ta’limni joriy etish borasida sezilarli yutuqlar kuzatilmoqda, biroq amaliyotda ushbu jarayon qator tashkiliy, metodik va ijtimoiy muammolar bilan to‘qnash kelmoqda. Tadqiqotlar (Abeywickrama, 2021; Orodho, 2020; Qodirova, 2023) shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta’limni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun faqat qonuniy asosiy emas, balki amaliy sharoit, o‘qituvchilarning tayyorgarligi, metodik yondashuv va ijtimoiy muhit ham muhim o‘rin tutadi.

METODOLOGIYA

Mazkur maqolada maktablarda inklyuziv ta'limni tashkil etishdagi asosiy muammolar, ularning kelib chiqish sabablari va samarali yechim yo'llari tahlil qilinadi. Tadqiqot tahliliy-solishtirma usulda olib borilib, xorijiy va mahalliy manbalar tahlil qilindi. Xususan, "Challenges and Strategies for Implementing Inclusive Curriculum in Elementary Schools" (2022), "Challenges Teachers Encounter in Implementing Inclusive Education in Public Primary Schools in Nyamira County, Kenya" (2021), "Challenges and Attitude of Teachers in Implementing Inclusive Education System in Public Schools" (2020) hamda O'zbekiston tajribasiga bag'ishlangan "Boshlang'ich sinflarda inklyuziv ta'lim: tushunchasi, muammolari va yechimlari" (2023) kabi maqolalar asos qilib olindi.

TAHLILLAR

Tahlil natijalariga ko'ra, inklyuziv ta'limni joriy etishdagi muammolar bir necha guruhga bo'lish mumkin. Avvalo, **tashkiliy va moddiy-texnik muammolar** eng dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ko'plab umumta'lim maktablarida nogironligi bo'lgan o'quvchilar uchun zarur sharoitlar — panduslar, liftlar, maxsus partalar, eshitish yoki ko'rish qobiliyatini qo'llab-quvvatlovchi texnik vositalar yetarli emas. Bunday sharoitning yetishmasligi o'quvchilarning maktab muhitiga to'liq kirishishiga to'sqinlik qiladi.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Ikkinchi katta muammo — **o'qituvchilarning inklyuziv ta'lim bo'yicha tayyorgarligi**. Tadqiqotlarga ko'ra (Orodho, 2020), boshlang'ich sinf o'qituvchilarining 60–70 foizi inklyuziv metodika bo'yicha maxsus kurslardan o'tmagan. Natijada ular maxsus ehtiyojli o'quvchilar bilan individual ishlashda qiyinchilikka duch kelishadi. O'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki psixologik qo'llab-quvvatlovchi shaxs ham bo'lishi kerak, ammo ko'p hollarda bu rol yetarlicha bajarilmayapti.

Uchinchi to'siq — **ijtimoiy-psixologik omillar**. Jamiyatda, ayrim ota-onalar va hatto pedagoglar orasida "nogironligi bo'lgan bolalar alohida o'qitilishi kerak" degan stereotiplar saqlanib qolgan. Bu esa inklyuzivlik g'oyasiga qarshi ruhiy to'siq yaratadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijobiy ijtimoiy muhit bo'lmasa, inklyuziv ta'limning samarasi past bo'ladi. Shuning uchun jamoatchilikni xabardor qilish, ota-onalar bilan ishlash, jamiyatda bag'rikenglik madaniyatini targ'ib qilish muhim hisoblanadi.

Yana bir muhim masala — **metodik va o'quv dasturiy muammolar**. Aksariyat o'quv dasturlari inklyuzivlik tamoyiliga to'liq mos emas. Darsliklar barcha o'quvchilar ehtiyojlarini qamrab olmaydi, baholash mezonlari esa differensial yondashuvni hisobga olmaydi. Shu sababli, o'qituvchilar darslarda adaptiv mashqlar, moslashtirilgan o'yinlar, individual topshiriqlarni kam qo'llaydilar.

NATIJALAR

Biroq ijobiy o'zgarishlar ham mavjud. O'zbekiston maktablarida inklyuziv sinflar soni yildan-yilga ortmoqda. 2024-yil ma'lumotlariga ko'ra, 2000 dan ortiq bola umumta'lim maktablarida integratsiyalashgan holda o'qimoqda. Bu davlat darajasida olib borilayotgan tizimli islohotlarning samarasidir. Xususan, "Inklyuziv ta'lim markazlari" tashkil etilib, o'qituvchilar uchun maxsus treninglar o'tkazilmoqda.

Muammoni hal etish uchun kompleks yondashuv zarur. Avvalo, o'qituvchilarning malakasini oshirishga alohida e'tibor qaratish lozim. Inklyuziv metodika, maxsus pedagogika, defektologiya va psixologik yordam ko'rsatish bo'yicha doimiy seminar-treninglar o'tkazish ta'lim sifatini oshiradi. Shuningdek,

metodik qo‘llanmalar, moslashtirilgan o‘quv dasturlari, interfaol topshiriqlar, raqamli ta’lim vositalari ishlab chiqilishi kerak.

Moddiy-texnik bazani mustahkamlash ham muhim ahamiyatga ega. Har bir maktabda universal dizayn tamoyillariga moslashtirilgan infratuzilma yaratilishi lozim. Shu bilan birga, ota-onalar va o‘quvchilar orasida inklyuziv madaniyatni shakllantirish, jamiyatda bag‘rikenglikni kuchaytirish zarur.

Raqamli texnologiyalar, xususan, sun’iy intellekt (SI) asosidagi ta’lim tizimlari ham inklyuziv jarayonda katta imkoniyatlar yaratadi. SI yordamida o‘quvchilarning individual rivojlanish darajasi aniqlanadi, ularga mos o‘quv yo‘nalishlari va mashqlar taklif etiladi. Bu esa inklyuziv ta’limda differensial yondashuvni ta’minlashning samarali yo‘lidir.

XULOSA

Inklyuziv ta’limni joriy etish — bu faqat ta’lim masalasi emas, balki ijtimoiy masala hamdir. Har bir bola o‘qish, rivojlanish va o‘z imkoniyatlarini namoyon etish huquqiga ega. Mavjud muammolarni bartaraf etish uchun davlat siyosati, o‘qituvchilar tayyorgarligi va texnologik yechimlar bir butun tizimda uyg‘un ishlashi zarur. Xalqaro tajriba ko‘rsatadiki, inklyuziv ta’limda muvaffaqiyatga erishish uchun ta’lim muhiti, pedagogik yondashuv va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash o‘zaro integratsiyada bo‘lishi lozim.

O‘zbekiston sharoitida inklyuziv ta’lim hali rivojlanish bosqichida bo‘lsa-da, istiqbolda ushbu tizimni to‘liq shakllantirish imkoniyatlari mavjud. Eng muhimi — har bir bolaning shaxsiy qadr-qimmati, o‘quv salohiyati va jamiyatdagi o‘rni e’tirof etilishi zarur. Zero, inklyuziv ta’limning bosh maqsadi “har bir bola o‘qishi va muvaffaqiyatga erishishi mumkin” degan g‘oyani hayotga tatbiq etishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Xakimova Z.X. Maktablarda inklyuziv ta’lim o‘qitishning samaradorligi va inklyuziv maktab muammolari
2. Yusupova I.I. Ommaviy maktablarda inklyuziv ta’limni tashkil etish, muammo va yechimlar, istiqbolli rejalar
3. SIniyah Z. D. va boshqalar Challenges and Strategies for Implementing Inclusive Curriculum in Elementary Schools
4. Abilash K. va boshqalar Challenges Faced by Teachers in Implementing Inclusive Education in Batticaloa District Schools
5. Oosero P. O. va boshqalar Challenges Teachers Encounter In Implementing Inclusive Education In Public Primary Schools In Nyamira County, Kenya
6. Loso J. va boshqalar Challenges and Strategies in Implementing Inclusive Education: A Meta-Analysis of Global Perspectives
7. Pathan H., Bhatti T. va boshqalar Challenges and Attitude of Teachers in Implementing Inclusive Education System in Public Schools
8. Maxmudova M.A. Boshlang‘ich sinflarda inklyuziv ta’lim: tushunchasi, muammolari va yechimlari
9. G’iyasova N. Y. Inklyuziv ta'lim: muammolar va yechimlari
10. Xalikova Z. Finlandiyada boshlang ‘ich ta’limining o ‘ziga xosligi.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

11. Islamova F. Boshlang ‘ich ta'lim pedagogikasi fan sifatida
12. Миралиева Д. Формирование социальной компетентности будущего учителя как фактора успешности личности

DIZARTRIYA BILAN KECHUVCHI UMUMIY VA NOZIK MOTOR DISFUNKSIYALARI, KOORDINATSION BUZILISHLAR VA ARTIKULYATSION JARAYONLARNING O‘ZARO ALOQASI

Mualliflar: Turdaliyeva Shahlo Husnitdinovna[1], Abdumalikova Nilufar Jahongirovna[2]
Affiliyatsiya: O‘zMPU “Lodopediya” kafedrasi v/b dotsent, PhD [1], O‘zMPU 4-kurs talabasi[2]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17378501

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada dizartriyada umumiy va nozik motor disfunksiyalar hamda ataksiyaning artikulyatsiya jarayonlariga ta’sirlarining tahlili, motor buzilishlar va nutq mexanizmlari o‘rtasidagi aloqalari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: Dizartriya, ataksiya, umumiy va nozik disfunksiya, koordinatsion buzilish, diadoxokinez, serebelyar struktura.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Dizartriya markaziy asab tizimi shikastlanishi natijasida yuzaga keladigan murakkab nutq buzilishlaridan biridir. Ushbu nuqsonning klinik ko‘rinishlari faqat artikulyatsion apparat faoliyati bilan chegaralanmay, balki umumiy va nozik motorika hamda koordinatsion tizimning chuqur buzilishlari bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Ayniqsa, dizartriya bilan kechuvchi ataksiya, mushak tonusining o‘zgarishi va motor diskoordinatsiya artikulyatsion jarayonlarning shakllanishida sezilarli qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. So‘nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, umumiy va nozik motor disfunksiyalar bolaning artikulyatsion imkoniyatlari bilan bevosita korrelyatsiyada bo‘lib, qo‘l-harakatlaridagi koordinatsion buzilishlar nutq jarayonida ham o‘z aksini topadi. Shu bois, dizartriyani faqat nutqiy nuqson sifatida emas, balki kengroq nevromotor buzilishlar majmuasi sifatida ko‘rib chiqish zarur.

Dizartriya nafaqat nutq apparati mushaklarining faoliyatidagi buzilishlar bilan, balki butun motor tizimining turli darajadagi disfunksiyalari bilan ham kechadi. Umumiy motor disfunksiyalar – yurishdagi beqarorlik, tana muvozanatini saqlashdagi qiyinchiliklar, mushak tonusining patologik o‘zgarishlari bilan namoyon bo‘ladi. Nozik motor disfunksiyalar esa barmoqlar harakatlarining aniqligi va koordinatsiyasining pasayishi, kichik mushak guruhlari ishidagi cheklanishlar orqali kuzatiladi. Shu turdagi buzilishlar bolaning qo‘l bilan bajariladigan kundalik faoliyatini murakkablashtiradi va nutq apparati mushaklari hamda artikulyatsion harakatlarning yetarli rivojlanishiga to‘sqinlik qiladi.

Ataksiya – markaziy asab tizimidagi, ayniqsa serebelyar strukturalardagi shikastlanishlar natijasida yuzaga keladigan muvofiqlashtirish buzilishidir. Bu holat nutq jarayonida tovushlar ketma-ketligini saqlash, artikulyatsion aniqlik va nutq sur’atini boshqarishda muammolarni yuzaga keltiradi. Ataksik dizartriyada nutq odatda notekis, ritmik uzilishlar bilan kechadi, ayrim fonemalar cho‘zilib talaffuz

qilinadi, unli va undosh tovushlarning akustik xususiyatlari buziladi. Natijada nutqning tushunarliligi keskin kamayadi.

Motor tizimdagi disfunksiyalar va artikulyatsion apparat harakatlari o‘rtasida yaqin o‘zaro bog‘liqlik mavjud. Umumiy motorikadagi buzilishlar bolaning tanani boshqarish, nafasni muvofiqlashtirish va nutqiy nafasni shakllantirish jarayoniga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Nozik motorika esa artikulyatsiya aniqligining bevosita ko‘rsatkichi hisoblanadi: barmoqlar harakatidagi qiyinchiliklar ko‘pincha til, lab va yumshoq tanglay mushaklaridagi koordinatsiya buzilishlari bilan parallel kechadi. Shu bois dizartriyada qo‘l harakatlari rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash artikulyatsion rivojlanishga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Umumiy va nozik motor disfunksiyalarni aniqlashda maxsus testlar qo‘llaniladi: yurish va muvozanatni tekshirish, qo‘l-barmoq koordinatsiyasini baholash, diadoxokinetik mashqlar (masalan, tez-tez va ketma-ket “pa-ta-ka” bo‘g‘inlarini aytish). Ushbu testlar artikulyatsiya jarayonlarining tezligi, aniqligi va muvofiqlashtirilganligini aniqlash imkonini beradi. Bundan tashqari, akustik tahlil usullari tovushlarning fonetik sifatini, nutq ritmi va intonatsion xususiyatlarni aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

Dizartriya nutqiy nuqson sifatida nafaqat artikulyatsion apparat mushaklari faoliyatidagi yetishmovchiliklar bilan, balki umumiy va nozik motor tizimining keng qamrovli disfunksiyalari bilan kechadi. Umumiy motorikadagi muvozanat, yurish va mushak tonusi buzilishlari nutqiy nafas va fonatsiya jarayonlariga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Nozik motorikaning rivojlanmaganligi esa artikulyatsiya aniqligi, tezligi va tovushlar ketma-ketligining to‘g‘ri shakllanishini cheklaydi.

Ataksiyaning mavjudligi artikulyatsion harakatlarning muvofiqlashtirilishini yanada qiyinlashtiradi, nutqda ritmik uzilishlar, fonemalarning cho‘zilishi va akustik parametrlardagi o‘zgarishlarni yuzaga keltiradi. Bu esa nutqning umumiy tushunarliligini sezilarli darajada kamaytiradi.

Shunday qilib, motor buzilishlar va artikulyatsion jarayonlar o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlikni chuqur o‘rganish dizartriya diagnostikasi va korreksion ishlar samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Kompleks yondashuv – umumiy va nozik motorikani rivojlantirish mashqlari bilan logopedik terapiyani uyg‘unlashtirish – artikulyatsion imkoniyatlarni kengaytirish va nutq sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Ackermann, H., & Hertrich, I. (1994). Speech rate and rhythm in cerebellar dysarthria: An acoustic analysis of syllabic timing. Folia Phoniatrica et Logopaedica, 46(2), 70–78.

2. Atkinson, J. R., Anker, S., & Nettelbeck, T. (1987). Relationship between articulation disorders and motor coordination in children. Developmental Medicine & Child Neurology, 29(3), 337–344.

3. Ackermann, H., Vogel, M., Petersen, D., & Poremba, M. (1992). Speech deficits in ischaemic cerebellar lesions. Journal of Neurology, 239(4), 223–227.

4. Brendel, B., Ackermann, H., Wismüller, A., Erb, M., & Ziegler, W. (2015). Speech changes after coordinative training in patients with cerebellar ataxia: A pilot study. Journal of Neurology, 262(9), 1991–2000.

5. Власова, Т. А. (1981). Нарушения речи при детских церебральных параличах. Москва: Медицина.

6. Лурия, А. Р. (1973). Нейропсихология. Москва: МГУ.
7. Turdaliyeva Sh.H. Maktabgacha ta’lim yoshdagi nutqida og‘ir nuqsonlari bo‘lgan bolalarda o‘qishga oid dastlabki ko‘nikmalarini rivojlantirish. Ped.fan.bo’yicha falsafa dok. (PhD) diss. Avtoreferati. -T.: 2025.-20 b.

INKLYUZIV TA’LIM TIZIMIDA KUZATILAYOTGAN MUAMMOLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH STRATEGIYALARI

Muallif: Xolmonova M.Sh. [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti pedagogika kafedrasi assistenti [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17378783

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada bugungi davr inklyuziv ta’lim sharoitida mavjud muammolar va ularni bartaraf etishda strategiya, yo‘nalishlar belgilashning muhimligiga asoslangan. Inklyuziv sinflar soni va bu ta’lim tizigiga bo‘lgan talab har tomonlama o‘rganib chiqilganda, bir qancha muammolar mavjud ekanligi aniqlandi. (pedagogik, psixologik, ijtimoiy muammolar). Bu kabi masalalar dolzarb deb hisoblanib, inklyuziv ta’lim sharoitini yaxshilashda sinf rahbari, maxsus pedagog, ota-onalar, sog’lom hamda alohida ta’lim ehtiyoji bor bolalarning integratsiyalashuvi muhim ekanligi, yuqoridagi muammolani bartarf etishda strategiyalar yaratish zarurligi ushbu maqolada yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: Strategiya, assistiv vositalar, integratsiyalash jarayoni, innovatsion metodlar, interfaol muloqot eksklyuzion ta’lim, hamkorlik.

KIRISH

Ayni davrda dunyo miqyosida har bir insonning ta’lim olish huquqi kafolatlanib, imkoniyati cheklangan bolalarni jamiyatga to‘laqonli integratsiya qilish masalasi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylanmoqda. Shu nuqtai nazardan, inklyuziv ta’lim tizimini shakllantirish va rivojlantirish zamonaviy ta’lim siyosatining ajralmas qismi hisoblanadi. Mamlakatimizda ham so‘nggi yillarda inklyuziv ta’limni rivojlantirish borasida keng qamrovli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, 2020-yilda qabul qilingan “Inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi” va unga oid Prezident qarorlari ushbu yo‘nalishda huquqiy asos bo‘lib xizmat qilmoqda.[1] Inklyuziv ta’limga bo‘lgan e’tiborni quyidagilarda ko‘rish mumkin:

1. Boshlang‘ich korreksion sinflar: Respublika bo‘yicha 4 ta maktabda mavjud bo‘lib, hozircha 62 ta alohida ehtiyojga ega bola qamrab olingan.

2. Inklyuziv ta’lim joriy etilishi va geografik qamrov so‘ngi yillarda, 530 ta umumta’lim maktabida inklyuziv ta’lim yo‘lga qo‘yildi; unda jami 1,195 nafar nogiron bolalar o‘qishga qabul qilingan, ulardan 449 nafari qiz bolalarni tashkil etsa, 746 nafar o‘g’il bolalar inklyuziv sinflarda ta’lim olib kelmoqdalar.

Bugungi kunda barcha bolalarning har tomonlama sifatli va qulay ta'lim olishini ta'minlash uchun hali yechimini topmagan ko'plab muammolar va qiyinchiliklar mavjud. Biz zamonaviy inklyuziv ta'lim tizimida ayniqsa dolzarb bo'lgan asosiy masalalarni sanab o'tamiz.

1. Inklyuziv ta’lim muassasalari faqat yirik shaharlarda mavjud. Mamlakatimizda alohida ta’lim ehtiyoji bo‘lgan bolalar uchun ta'lim xizmatlari cheklangan bo'lsa-da, kichikroq shahar va qishloqlarda nogiron bolalar iqtisodiy sabablarga ko'ra keng

qamrovli ta'lim olishni kuta olmaydilar, shuning uchun ular maxsus maktablarga boradilar.

2. Maxsus ta'lim sohasida malakali mutaxassislarning keskin yetishmasligi. Hozirgi vaqtda psixologlar, o'qituvchilar, logopedlar, maxsus ta'lim o'qituvchilarini, birinchi navbatda, maxsus maktablarda ishlash uchun tayyorlaydigan kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish zarur. Maxsus pedagoglarsiz, imkoniyati cheklangan bolani inklyuziv maktab sharoitida doimiy qo'llab-quvvatlash mumkin emas.

3. Jamiyatning nogiron bolalarni qabul qilishga tayyor emasligi. Jamiyatda alohida ehtiyojli bolalarga nisbatan salbiy munosabat hamon kuchli. Misol uchun, sog'lom farzandli ota-onalar ko'pincha farzandlarining nogiron bolalar bilan maktabga borishini xohlamaydilar, chunki bunday ta'lim ta'lim sifati yomonlashishidan qo'rqishadi. Bu stereotiplarni o'zgartirish uchun aholi bilan tarbiyaviy ishlarni olib borish kerak.

4. O‘quv rejalari o‘rtasidagi nomuvofiqlik. Maxsus ehtiyoji bo'lgan bolalarni ham maxsus, ham umumiy maktablarga joylashtirish uchun o'quv dasturlariga tuzatishlar kiritilishi kerak.

5. Inklyuziv ta’lim muassasalarini yetarli darajada moliyalashtirishning yo‘qligi. Ta'limning ushbu shaklini rivojlantirish uchun maktablar maxsus texnik resurslar va jihozlar bilan jihozlangan bo'lishi kerak, shuningdek, tuzatish o'quv xonalari, logopediya va tibbiyot xonalari, mashqlar terapiyasi kabinetlari, sensor xonalari bo'lishi kerak.

Bular assistiv ya’ni qo’llab-quvvatlovchi vositalar hisoblanib, quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

-kar va zaif eshitish uchun yuqori sifatli akustik qurilmalar;

-harakatchanligi cheklangan bolalar uchun panduslar, liftlar va aravachalar;

-ko'r va zaif ko'rish uchun innovatsion yordam.[2]

6. O‘qituvchilar imkoniyati cheklangan bolalarning ko‘pgina muammolaridan bexabar va ularni oddiy maktabda o‘quv jarayoniga kiritishga tayyor emaslar.

7. Inklyuzivlik samaradorligi bo'yicha hujjatlashtirilgan tadqiqotlar kam. Masalan, quyidagi savollar javobsiz qolmoqda:

-maktabni inklyuziv deb hisoblash uchun qanday mezonlardan foydalanish mumkin?

-sog'lom tengdoshlari bilan bir sinfda o'qiyotgan nogiron bolalarning rivojlanish o'zgarishlarini qanday hujjatlashimiz mumkin?

-alohida ehtiyojli va nogiron bolalarning turli populyatsiyalarini qamrab olgan empirik tadqiqotlar natijalarini qanday qilib to'g'ri tahlil qilish kerak.

8. O‘qituvchilar psixologik muammolarga duch keladilar, o‘z qobiliyatlari va malakalariga ishonchlari yo‘q, o‘z harakatlari uchun mas’uliyatni o‘z zimmalariga olishdan qo‘rqishadi.

9. Sog‘lom bolalar va ularning ota-onalari nogiron bolalar bilan birgalikda o‘qitishga qarshi. Ota-onalar sinfda alohida ehtiyojli bolalar borligidan xavotirda; ko'pchilik bu ularning farzandining rivojlanishi va shaxsiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin deb hisoblaydi. Oddiy bolalarning o'zlari ham nogiron tengdoshlariga nisbatan har doim ham ijobiy munosabatda bo'lmaydilar, ularga achinadilar, ular bilan qanday muloqot qilishni bilmaydilar va hatto mensimaydilar.[3]

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Bu kabi muammolarni bartaraf etish uchun esa, e’tiborni, faqat muammoga emas, balki mavjud imkoniyatlarga qaratib, bor imkoniyatlarni sarhisob qilmoq joizdir.

Inklyuziv ta’limning samarali rivojlanishini ta’minlash uchun quyidagi strategiyalar zarur:

-nogironligi bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarga erta aralashuvni ta'minlash;

-o‘quv dasturini barcha o‘quvchilarning ehtiyojlarini qondirish uchun turli ta’lim usullari bilan boyitish;

-barcha bolalar uchun umumtalim maktabiga borish va undan foydalanish huquqini ta'minlash;

-zarur islohotlarni amalga oshirish va yetishmayotgan qonunlarni qabul qilish;

-bolalarni ular uchun qulay va qiziqarli mashg'ulotlarga jalb qilish orqali ularda bilim olishga ijobiy munosabatni shakllantirish;

-har bir talabaning yoshi, shaxsiyati, sog'lig'i, individual xususiyatlari, qobiliyatlari va istaklarini hisobga olish;

-samarali psixologik va pedagogik yordamni ta'lim jarayoniga integratsiyalash (bolalar bog'chasidan boshlab);[4]

-ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari uchun mehmondo'st va qulay muhit yaratish;

-bolalar, ota-onalar va o'qituvchilarda bag'rikenglik va empatiyani rivojlantirish;

-turli xil bolalar bilan ishlash uchun malakali mutaxassislarni jalb qilish;

-pedagogik kadrlar malakasini o‘z vaqtida oshirishni ta’minlash;

-har bir talaba uchun ish faoliyatini tahlil qilish;

-jamiyatdagi barcha talabalarning teng qadriyatini tan olish;

-sinfdan tashqari mashg'ulotlar va dam olish tadbirlarini o'tkazish;

-barcha bolalarning sog'lig'ini saqlash va yaxshilash bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish.

-Ta’lim berish borasida innovatsion, raqamli texnologiyalardan foydalanish, ta’lim sifatini oshirish bilan bir qatorda, imkoniyati cheklangan bolani sinf muhitiga moslashishida muhi omil bo‘lib xizmat qiladi.[5]

Mana shu tavsiya hamda usullardan foydalanish samarali natija beribgina qolmay, balki inklyuziv sinflarda alohida ta’lim ehtiyoji bo'lgan bola va sog’lom bolalar, sinf rahbari, maxsus pedagog o‘rtasida ta’lim-tarbiya borasida interfaollikni oshiradi, balki alohida yordamga muhtoj bolalarni jamiyatga integratsiyalashni tezlashtiradi. Bolada ishonch bilan, qo‘rquvsiz, hadiksirashlarsiz, qiziqish bilan sinf muhitiga moslashuvchanligi, soglom o‘quvchilar orasida do‘st ortirganligi, o‘z-o‘ziga xizmat qilish ko‘nikmasining rivojlanganligi ularda korreksiyaning natijaviy ekanligini ko‘rsatadi.

XULOSA

Inklyuziv ta’lim tizimi — zamonaviy pedagogikaning ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, uning asosiy maqsadi barcha bolalarning teng huquqli ta’lim olish imkoniyatini ta’minlashdan iboratdir. Imkoniyati cheklangan bolalarni umumiy ta’lim muassasalariga integratsiya qilish nafaqat ularning intellektual va ijtimoiy rivojlanishiga, balki jamiyatning insonparvarlik va bag‘rikenglik tamoyillari asosida rivojlanishiga ham xizmat qiladi. Shu bilan birga, inklyuziv ta’limni amaliyotga joriy etishda bir qator muammolar mavjud. Ularning asosiylari — moddiy-texnik bazaning

yetarli emasligi, maxsus pedagog va psixolog kadrlarning yetishmasligi, metodik qo‘llanmalar va innovatsion texnologiyalarning kamligi, o‘qituvchilarning inklyuziv ta’lim bo‘yicha tajriba va bilimlarining yetarli darajada emasligi, ota-onalarning xabardorligi va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashning sustligi kabilardan iboratdir. Ushbu muammolarni bartaraf etish izchil va tizimli strategiyalarni amalga oshirishni taqozo etadi. Shu bois ham inklyuziv ta’lim samaradorligini yanada oshirishda quyidagi tavsiyalar muhimdir:

-Kadrlar salohiyatini rivojlantirish;
-Moddiy-texnik bazani kuchaytirish;
-Metodik ta’minotni rivojlantirish;
-Ota-onalar va jamiyat bilan hamkorlikni kuchaytirish.[6]

O‘zbekitonda inklyuziv ta’limning tadbiq etilishi ko‘plab alohida ta’lim ehtiyojli bolalar uchun ta’limning ilg’or ko‘rinishi sifatida qarshilandi. Eksklyuziv ta’limdan Inklyuziv ta’lim sari ko‘plab ish va qonuniy hujjatlar tayyorlandi, nafaqat imkoniyati cheklangan shaxslar balki, sog’lom jamiyat bu ta’lim tizimiga tayyorlandi. Alohida ta’lim ehtiyojli bolalar jamiyatning bir a’zosi sifatida o‘zlarini his qila boshladilar. Bu borada juda ko‘plab ilmiy izlanishlar, tadqiqotlar uchun yo‘l ochildi. Shuni unutmaslik kerakki, har bir shaxsning imkoniyatidan qat’iy nazar “Ta’lim barcha uchun barobar” - deya e’tirof etildi.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g'risida"gi Qarori. PQ-4860
2. Inklyuziv ta’lim. Darslik / Madatov I.Y.,;O‘zR Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi Samarqand davlat universiteti Kattaqo‘rg’on filiali, 2024. – 240 b.
3. Goldan, J., Loreman, T., & Lambrecht, J. (2022). Resources for inclusive education – impacts of funding and provision. International Journal of Inclusive Education, 1–3.
4. Moberg, S., Muta, E., Korenaga, K., Kuorelahti, M., & Savolainen, H. (2020). Struggling for inclusive education in Japan and Finland: teachers’ attitudes towards inclusive education. European Journal of Special Needs Education, 35(1), 100–114.
5. Shadimetova R. Inklyuziv ta’lim: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Istiqlol nashriyoti, 2022.
6. Booth, T., & Ainscow, M. The Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools. – Bristol: CSIE, 2020.

ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ: ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К РЕШЕНИЮ УЧЕБНЫХ ЗАДАЧ И ФОРМИРОВАНИЮ ВОСПИТАТЕЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ

Автор: Рахматуллаева Парвина Зафаровна [1]
Аффилиация: Магистрант 2 курса Международного Нордик Университета [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17378914

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются особенности инклюзивного образования в начальных классах, где ключевое внимание уделяется созданию равных условий обучения для всех детей, включая учащихся с особыми образовательными потребностями. Автор анализирует педагогические подходы, направленные на решение учебных задач, а также методы формирования воспитательных ценностей у младших школьников. Особое внимание уделено роли учителя в процессе инклюзии, созданию комфортной образовательной среды и применению современных методик, способствующих развитию личности каждого ребёнка.

Ключевые слова: Инклюзивное образование, начальные классы, педагогические подходы, учебные задачи, воспитательные ценности, образовательная среда, личностное развитие.

ВВЕДЕНИЕ

Современная система образования всё больше ориентируется на принципы гуманизма, равенства и доступности. Одним из приоритетных направлений в этой сфере является развитие инклюзивного образования, которое обеспечивает возможность совместного обучения для всех детей независимо от их физических, психических или социальных особенностей. В условиях начальной школы данный подход приобретает особое значение, так как именно в младшем школьном возрасте формируются базовые навыки, мировоззрение и ценностные ориентиры личности.

Инклюзивное образование в начальных классах предполагает создание особой образовательной среды, где каждый ребёнок чувствует себя принятым и значимым. Важно не только адаптировать учебный процесс к индивидуальным возможностям учеников, но и формировать у них социальные навыки, умение сотрудничать, уважение к разнообразию и толерантность. В этом процессе ключевую роль играет учитель, который становится не только источником знаний, но и организатором образовательного взаимодействия, способствующего раскрытию потенциала каждого ребёнка. Особое внимание необходимо уделять методикам и педагогическим подходам, обеспечивающим успешное решение учебных задач и параллельное воспитание ценностных ориентиров. Это требует комплексного подхода, включающего использование современных образовательных технологий, индивидуализацию обучения, сотрудничество с родителями и специалистами, а также создание

благоприятного психологического климата в классе. Таким образом, изучение особенностей инклюзивного образования в начальных классах позволяет выявить эффективные педагогические стратегии, направленные на развитие личности младшего школьника и его успешную социализацию в обществе. Инклюзивное образование сегодня рассматривается как важное условие равных прав и возможностей для всех детей. В младших классах оно имеет особое значение, так как именно на этом этапе закладываются основы познавательной активности, формируются навыки общения и отношения к окружающему миру. Инклюзивный подход предполагает не только совместное обучение детей с разными образовательными потребностями, но и создание атмосферы сотрудничества и поддержки. Учителю необходимо учитывать индивидуальные особенности учеников, помогать каждому осваивать учебный материал и развивать личные качества. Большую роль играет организация учебного процесса: использование игровых методов, наглядных материалов, современных технологий, а также формирование у детей терпимости, взаимоуважения и готовности помогать друг другу. Всё это способствует не только успешному усвоению знаний, но и воспитанию нравственных и социальных ценностей.

Таким образом, инклюзивное образование в начальной школе выступает не просто педагогической задачей, а социально значимым процессом, обеспечивающим гармоничное развитие ребёнка и его полноценное участие в жизни общества. В последние годы внимание к вопросам инклюзивного образования значительно возросло. Это связано с необходимостью обеспечить каждому ребёнку доступ к качественному обучению и возможность раскрыть свой потенциал. Особое значение данная тема приобретает в начальных классах, так как именно в этом возрасте формируются базовые учебные умения, закладываются основы познавательного интереса и положительное отношение к процессу обучения. Инклюзия требует комплексного подхода, включающего адаптацию учебных программ, применение разнообразных методических средств и поддержку со стороны педагогов и специалистов. При этом не менее важным становится формирование у детей социальных компетенций — умения работать в коллективе, принимать различия и строить конструктивное взаимодействие. Таким образом, успешное внедрение инклюзивного образования в младших классах возможно только при тесном сотрудничестве школы, семьи и общества. Это позволяет создать условия для полноценного развития личности ребёнка, укрепления его уверенности в собственных силах и воспитания уважения к другим людям.

МЕТОДОЛОГИЯ

В исследовании инклюзивного образования в начальных классах использовался комплексный подход. Он позволил рассмотреть процесс обучения не только как передачу знаний, но и как систему воспитания, социализации и личностного развития ребёнка. Основой работы стал личностно-ориентированный подход, который предполагает учёт индивидуальных особенностей, уровня подготовки и темпа усвоения знаний каждым учеником. Важное место занял системный подход, позволяющий анализировать взаимодействие учителя, учеников, родителей и школьной среды. Для достижения целей были применены следующие методы: анализ

педагогической и психологической литературы, наблюдение за учебными занятиями, беседы с учителями и родителями, анкетирование учеников. Эти методы помогли выявить трудности и возможности, связанные с внедрением инклюзии. Практическая часть исследования включала проведение занятий в начальных классах, где обучались дети с разными образовательными потребностями. В работе применялись игровые задания, визуальные материалы, групповая работа и дифференцированные упражнения, что способствовало развитию сотрудничества и взаимопомощи среди школьников. Таким образом, методология исследования направлена на выявление педагогических условий, которые обеспечивают успешное обучение и воспитание в инклюзивной среде. Исследование проводилось на основе анализа современных концепций инклюзивного образования и практического опыта начальных школ. Для этого были изучены нормативные документы, педагогическая литература, а также результаты научных исследований, посвящённых проблеме инклюзии. Такой анализ позволил определить основные направления и принципы, которые необходимо учитывать в учебном процессе. Важной частью методологии стало наблюдение за образовательным процессом в классах, где обучаются дети с особыми образовательными потребностями. Наблюдения помогли выявить, как организована работа учителя, какие методы и приёмы используются для решения учебных задач и как выстраиваются отношения между детьми. Кроме того, в рамках исследования были проведены беседы и анкетирование родителей. Это позволило оценить их отношение к инклюзивному образованию, ожидания и трудности, с которыми они сталкиваются. Такой подход помог глубже понять роль семьи в формировании позитивного опыта ребёнка.

Также использовались методы сравнения и анализа. Сопоставлялись результаты учебной деятельности детей в традиционных и инклюзивных классах. Это дало возможность оценить эффективность педагогических методов и определить, какие условия создают наиболее благоприятную среду для обучения. Практическая часть работы включала внедрение дифференцированных заданий, использование интерактивных технологий, игровых и творческих методов.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

АНАЛИЗ

В период с 2020 по 2025 годы исследователи всё больше обращаются к вопросам инклюзивного образования в начальной школе. В научных публикациях подчёркивается, что именно младший школьный возраст наиболее благоприятен для формирования социальных и коммуникативных навыков, а также для воспитания уважительного отношения к различиям между детьми. Согласно работам Бегидовой (2020) и Воронцовой (2021), успешность инклюзивного обучения во многом зависит от профессиональной готовности педагогов. Они отмечают необходимость создания программ психолого-педагогического сопровождения, направленных на поддержку как детей с особыми образовательными потребностями, так и их сверстников. Исследования Лаптева и Никитиной (2022), а также Полякова (2023) указывают, что внедрение дифференцированного обучения, использование игровых технологий и адаптивных методик повышает учебную мотивацию детей и способствует их социализации в школьной среде. Международные источники,

в частности доклады UNESCO (2022) и исследования Ainscow (2024), подчеркивают значимость создания инклюзивной образовательной среды, которая учитывает культурное разнообразие и обеспечивает равный доступ к качественному образованию для всех учащихся. Таким образом, анализ новейшей литературы свидетельствует о том, что развитие инклюзивного образования в начальной школе требует комплексного подхода, включающего методическую, психологическую и социальную поддержку. Современные исследования 2020–2025 годов показывают, что инклюзивное образование в начальных классах является неотъемлемой частью развития образовательных систем во многих странах. Оно рассматривается как важный фактор формирования равных возможностей для всех детей, независимо от их физических или когнитивных особенностей.

Работы Бегидовой (2020) и Воронцовой (2021) акцентируют внимание на необходимости создания психолого-педагогической поддержки, которая должна сопровождать образовательный процесс. В этих исследованиях подчёркивается, что педагоги начальной школы должны владеть методиками адаптации учебного материала и уметь работать с детьми с различными образовательными потребностями. Дальнейшие исследования (Лаптев, Никитина, 2022; Поляков, 2023) отмечают эффективность использования дифференцированных заданий, проектных и игровых методов обучения. Такие подходы способствуют развитию познавательной активности и помогают детям чувствовать себя полноценными участниками образовательного процесса. Международные публикации, включая отчёт UNESCO (2022) и работы Ainscow (2024), подчеркивают необходимость интеграции ценностей инклюзии в школьную политику. В них говорится, что инклюзия должна выходить за рамки педагогических методик и становиться основой воспитания личности, готовой к жизни в многообразном обществе. Анализ литературы также выявил, что к 2025 году исследователи всё чаще рассматривают инклюзию как социально значимый процесс, включающий сотрудничество школы, семьи и сообщества. Николаева (2025) отмечает, что формирование инклюзивной среды невозможно без активного участия родителей и создания единого пространства взаимодействия. Таким образом, анализ источников последних лет показывает, что развитие инклюзивного образования требует комплексного подхода, включающего методическую, психологическую, социальную и организационную составляющие.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

РЕЗУЛЬТАТЫ

Во-первых, было установлено, что у детей с особыми образовательными потребностями повысился уровень учебной мотивации. При включении в совместный образовательный процесс они стали проявлять больший интерес к выполнению учебных заданий. Этому способствовало использование дифференцированных методик, интерактивных материалов и индивидуальных образовательных маршрутов. Такие подходы усилили познавательную активность учащихся и сделали учебный процесс более доступным и привлекательным. Во-вторых, инклюзивная среда оказала значительное влияние на формирование воспитательных ценностей у всех участников образовательного процесса. Учащиеся без ограничений здоровья стали проявлять больше толерантности, эмпатии и уважения к индивидуальным

различиям своих одноклассников. У них возросла готовность к сотрудничеству, взаимопомощи и формированию гуманистических установок, что свидетельствует о положительной динамике развития социальных качеств. В-третьих, в ходе эксперимента наблюдался рост профессиональной компетентности педагогов. Учителя освоили современные подходы к индивидуализации и дифференциации обучения, научились гибко использовать методы, направленные на развитие сильных сторон каждого ребёнка. Это позволило им учитывать не только уровень знаний, но и эмоционально-социальные особенности младших школьников.

В-четвёртых, исследование показало улучшение психолого-педагогического климата в классах. Организация групповой работы, проектной деятельности и совместных обсуждений учебных задач способствовала созданию атмосферы взаимного уважения и поддержки. Дети стали активнее участвовать в совместных играх, творческих заданиях и проектах, что усилило сплочённость коллектива. В-пятых, у младших школьников наблюдалось развитие ключевых компетенций. Учащиеся стали увереннее в коммуникативной деятельности, повысилась их способность к самостоятельному решению задач и самооценке. Кроме того, были зафиксированы начальные навыки анализа и рефлексии, что является важной основой для последующего успешного обучения. Наконец, опыт инклюзивных практик показал, что дети с особыми образовательными потребностями быстрее адаптируются к школьной среде при условии правильно организованной поддержки. Это снижает барьеры в общении, улучшает взаимодействие между сверстниками и способствует социальной интеграции учащихся. Таким образом, результаты исследования подтвердили, что внедрение педагогических подходов инклюзивного образования в начальных классах не только обеспечивает равный доступ к качественному обучению для всех детей, но и способствует формированию у них фундаментальных воспитательных ценностей, необходимых для успешной социализации в современном обществе. Кроме основных итогов, в ходе исследования были выявлены дополнительные значимые результаты, которые подчеркивают многогранность влияния инклюзивного образования на начальную школу.

Прежде всего, наблюдалось укрепление взаимодействия между школой и семьёй. Родители детей с особыми образовательными потребностями стали активнее участвовать в учебно-воспитательном процессе. Они включались в совместные проекты, консультации и внеклассные мероприятия, что способствовало формированию единого воспитательного пространства «школа – семья – ребёнок». Вторым важным результатом стало повышение уровня эмоциональной устойчивости учащихся. В инклюзивной среде дети с разными возможностями быстрее преодолевали чувство неуверенности и тревожности. Постепенно они научились выражать свои эмоции в конструктивной форме, что положительно сказалось на их психическом и социальном благополучии. Третьим результатом можно считать активизацию внеурочной деятельности. Инклюзивные практики показали, что участие в кружках, творческих мастерских и спортивных секциях укрепляет доверие между детьми и формирует навыки коллективного взаимодействия. Такие формы работы создают дополнительное поле для самореализации и раскрытия способностей каждого ребёнка.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Кроме того, исследование зафиксировало положительную динамику в развитии навыков самоконтроля и ответственности. Ученики стали внимательнее относиться к выполнению учебных заданий, научились распределять время и планировать свою деятельность. Это подтверждает, что инклюзивная модель способствует становлению основ учебной самостоятельности у младших школьников.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведённое исследование показало, что инклюзивное образование в начальных классах имеет важное значение для гармоничного развития ребёнка. Оно не только обеспечивает доступ к знаниям для всех учащихся, но и формирует у детей социальные навыки, умение сотрудничать и уважать различия. Анализ и результаты работы подтвердили, что эффективность инклюзии напрямую зависит от профессиональной подготовки педагога, его готовности применять современные методы и создавать в классе атмосферу поддержки. Особое внимание должно уделяться формированию положительного психологического климата, который способствует успешной адаптации всех детей. Также установлено, что инклюзивное образование требует комплексного подхода: адаптации учебных программ, активного участия родителей, применения дифференцированных заданий и использования игровых технологий. Только при сочетании этих факторов возможно достижение устойчивых положительных результатов.Таким образом, инклюзивное образование в начальной школе является не только педагогической задачей, но и важным социальным процессом, направленным на воспитание личности, готовой к жизни в современном обществе.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Ainscow, M. «Inclusion and equity in education: Making sense of global challenges». Prospects, 2020. ERIC.
2. Independent Review of Inclusive Education and Early Years (Jersey), 2021 — обзор практик и системных барьеров внедрения инклюзии. gov.je.
3. Inclusive Education in Primary and Secondary School: Perception of... — исследование, опубликованное в PubMed Central (анализ отношения и подготовки учителей), 2022. PMC.
4. Материалы и сборники российских конференций и публикаций по инклюзии (сборник МГППУ, 2022): «Инклюзивная образовательная среда». inclusive-edu.ru.
5. Недавние исследования 2023–2024 годов по проблемам внедрения инклюзии в начальной школе (статьи, исследования по реализации на практике). Research.
6. Teacher self-efficacy and inclusive education practices — эмпирическое исследование (ScienceDirect), 2022–2023 (исследование роли самоэффективности учителя). ScienceDirect.
7. The Advantages and Challenges of Inclusive Education — обзорная публикация/PDF, 2023. ERIC.
8. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and education. Paris: UNESCO, 2020. 2020 GEM Report.

9. UNESCO. A resource pack for supporting inclusion and equity in education. Resource Pack, 2021. IBE UNESCO.

10. Аналитические и прикладные статьи в российской периодике (CyberLeninka): статьи по организации инклюзивного процесса в начальной школе (2020–2024 гг.). КиберЛенинка.

ОСОБЕННОСТИ УЧЕБНОЙ МОТИВАЦИИ ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С РАС

Автор: Шавкатова Мадина Муроджон кизи [1]
Аффилиация: ТГПУ им.Низами совместно с БГПУ им. Максима Танка Инклюзивное образование 2-курс магистратура [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17378985

АННОТАЦИЯ

Современное понимание аутизма включает разнообразные синдромы, характеризующиеся особыми признаками и динамикой психического развития. Каждое из расстройств имеет уникальные причины, которые сказываются на характере нарушений, уровне сопутствующих заболеваний и перспективах социальной адаптации.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Ключевые слова: аутистического спектра, эмоциональное общении, отвержении, аутизм.

ВВЕДЕНИЕ

Расстройства аутистического спектра представляют собой важную проблему среди детей. Аутизм проявляется в недостатках коммуникации и социальных взаимодействий. Дети, страдающие РАС, сталкиваются с трудностями в эмоциональном общении, стремятся к стабильности и выражают стереотипное поведение. такие расстройства затрагивают психическое развитие, образуя дефициты в областях эмоций и воли, и оказывают влияние на когнитивные и личностные навыки.[4]

Основная часть. Современное понимание аутизма включает разнообразные синдромы, характеризующиеся особыми признаками и динамикой психического развития. Каждое из расстройств имеет уникальные причины, которые сказываются на характере нарушений, уровне сопутствующих заболеваний и перспективах социальной адаптации. Однако степень выраженности симптомов и изменения психики у детей могут варьироваться значительно. У значительной части наблюдается легкая либо умеренная умственная отсталость, но встречаются случаи РАС с нормальным или даже высоким уровнем интеллекта. Нередко среди детей с выраженными симптомами аутизма встречаются отдельные случаи одаренности. Исходя из тяжести симптомов и психического развития, принято выделять четыре категории детей с РАС (Е. К. Лютова, Г. Б. Монина). Эти категории различаются по активности взаимодействия с окружающими, уровням саморегуляции, методам общения, формам самостимуляции и степени речевого развития. Далее рассмотрим каждую категорию, начиная с наиболее тяжелых проявлений и заканчивая легкими.

Первая группа. Дети, страдающие аутизмом, не демонстрируют осознанного выбора в общении и взаимодействии с окружающей средой и

взрослыми. Их поведение на месте отличается значительной примитивностью: они не реагируют на обращения, не используют речь или альтернативные способы общения, оставаясь в состоянии аутистической отчуждённости от окружающего мира.

Вторая группа. Дети имеют лишь самые простые формы активного контакта с людьми, используют стереотипные формы поведения, в том числе речевого, стремятся к скрупулёзному сохранению постоянства и порядка в окружающем. Их аутистические установки более выражаются в активном негативизме (отвержении).

Третья группа. Дети имеют развёрнутые, но крайне косные формы контакта с окружающим миром и людьми – достаточно сложные, но жёсткие программы поведения (в том числе речевого), плохо адаптируемые к меняющимся обстоятельствам, и стереотипные увлечения. Это создаёт экстремальные трудности во взаимодействии с людьми и обстоятельствами, их аутизм проявляется как поглощенность собственными стереотипными интересами и неспособность выстраивать диалогическое взаимодействие.

Четвертая группа. Дети, относящиеся к данной группе, сталкиваются с выраженными трудностями в организации произвольного поведения. Они быстро истощаются, из-за чего ухудшается работоспособность, возникает синдром эмоционального выгорания, а уровень тревожности и агрессивности возрастает. Кроме того, наблюдаются значительные затруднения с концентрацией внимания, а понимание, обработка и воспроизведение речевых инструкций происходит с замедлением. На фоне этих проблем у них регистрируется отставание в психо-речевом и социальном развитии. Существенное затруднение представляет отсутствие навыков эффективного взаимодействия с окружающими и адаптации к изменяющимся условиям. Эти дети имеют поверхностное восприятие социальных норм, сталкиваются с трудностями при усвоении правил и внимании к значимым нюансам, в результате чего нередко терпят неудачи в современном обществе. Общение с окружающими нередко выражается в нехватке эмоционального и социального опыта, что отражается на наивности и упрощенности взглядов.[5]

Несмотря на указанные трудности, уровень проявления аутистических черт у детей остается на низком уровне. Аутизм не выполняет роль защитного механизма, а проявляется в виде проблем с коммуникацией: наблюдается повышенная чувствительность, замедленность в взаимодействии и трудности с организацией диалога. У таких детей существует повышенная тревожность; они нередко сталкиваются с легкими сенсорными перегрузками, боятся изменений в привычной среде и испытывают трудности в переживании неудач. Учитывая все вышеперечисленное, они часто нуждаются в поддержке и утверждении со стороны взрослых, что создает зависимость от окружающих. Их поведение иногда чересчур корректно: они стремятся придерживаться установленных норм, что подчеркивает их негибкий подход и системный взгляд на вещи.

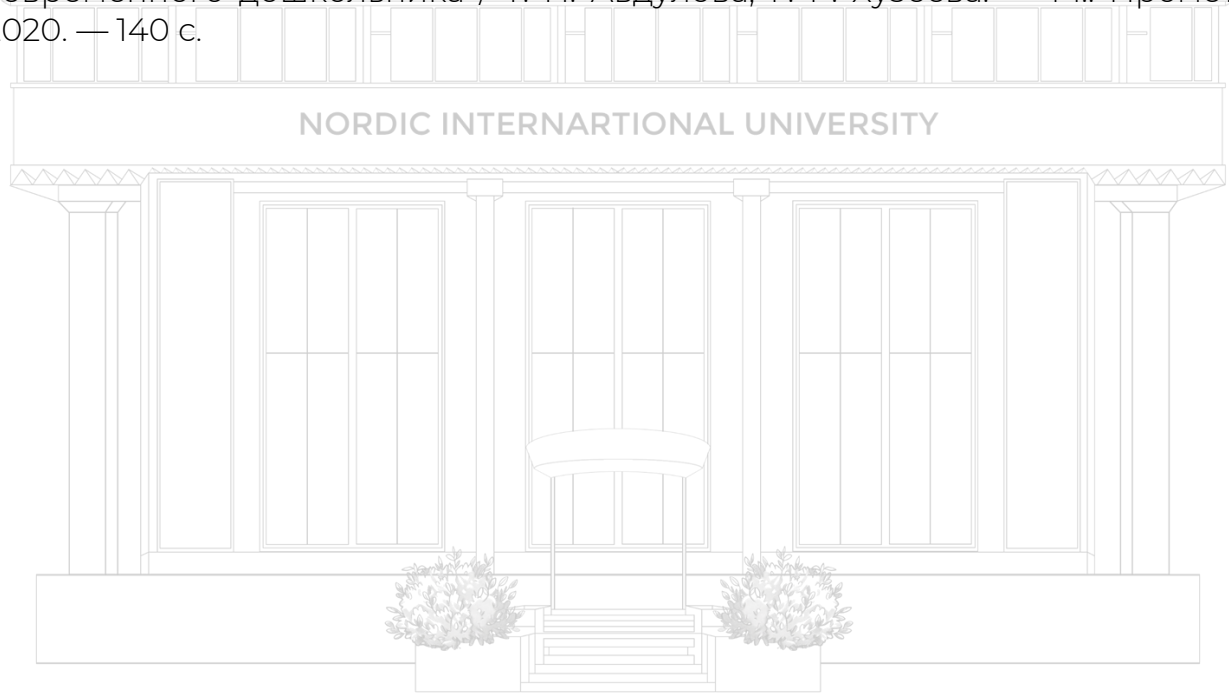
Заключение. Данные дети отдают предпочтение установлению межличностных взаимодействий через взрослых, что способствует поддержанию уверенности в неопределённой обстановке. Контроль взрослого способствует обеспечению стабильности и уверенности. При этом отсутствие ясных норм поведения препятствует саморегуляции, что порой обостряет импульсивность. Чувствительность к прерыванию взаимодействия с

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

взрослыми или негативным отзывам способна замедлить прогресс и, в отдельных случаях, вызвать регрессию.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Гонина, О. О. Психология дошкольного возраста / О. О. Гонина.— 2-е изд., испр. и доп. — М.: Издательство Юрайт, 2018. — 425 с.
2. Kisova, V.V., Lyapina, Yu.N. Features of the age crisis in the transition from preschool to primary school age in children with mental development delay / V.V. Kisova //European Journal of Natural History. — 2018.— № 3. — С. 103-106.
3. Кравцова, Е. Е. Психологические проблемы готовности детей к обучению в школе /Е. Е. Кравцова. — М: Педагогика, 1991. — 152 с.
4. Лубовский, Д. В. Школьная готовность детей: виды и соотношение с длительностью подготовки к школе / Д. В. Лубовский // Психологическая наука и образование. — 2019. — № 3 (24). — С. 43—51.
5. Авдулова, Т. П. Личностная и коммуникативная компетентность современного дошкольника / Т. П. Авдулова, Г. Р. Хузеева. — М.: Прометей, 2020. — 140 с.

THE USE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN PRESCHOOL EDUCATION: STRATEGIC APPROACHES, INNOVATIONS, AND PROSPECTS

Authors: Abdulakhatov M.M. [1], Mirzarakhmatov Sh. [2], Sanakulov O. [3]
Affiliation: PhD student of Nordic International University [1], Master student of Nordic International University [2], Master student of Nordic International University [3]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17383521

ABSTRACT

This thesis explores the integration of digital technologies in preschool education, focusing on strategic approaches, current innovations, and future prospects. As digital transformation influences all levels of education, preschool institutions are increasingly recognizing the potential of digital tools to enhance learning experiences. The study investigates how digital technologies support cognitive, social, and emotional development in early childhood, and outlines best practices and challenges in implementing such tools. The research combines theoretical analysis with case studies, and proposes a roadmap for integrating digital technologies into preschool settings effectively and sustainably.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

INTRODUCTION

The 21st century has seen a remarkable surge in the use of digital technologies across all sectors, including education. Preschool education, traditionally characterized by hands-on and play-based learning, is undergoing a gradual yet significant transformation with the integration of digital tools. This thesis examines how digital technologies can be strategically used to enhance early childhood education, analyzing both current practices and future directions.

LITERATURE REVIEW

Research in early childhood development emphasizes the importance of sensory experiences, social interaction, and active learning. However, recent studies highlight that when used appropriately, digital technologies can support and enrich these experiences. Key areas explored include:

- Theories of early childhood learning and technology (Piaget, Vygotsky, Papert).
- Evidence-based benefits of digital tools in cognitive and language development.
- Risks of overexposure to screens and lack of human interaction.
- Comparative international studies on digital inclusion in preschools.

METHODOLOGY

This study employs a **mixed-methods research design**, combining both qualitative and quantitative approaches to ensure a comprehensive understanding of the use of digital technologies in preschool education. The methodology is

structured around three key components. A qualitative approach was used to examine real-world applications of digital technologies in preschool settings.

Case studies were selected from digitally progressive preschool institutions across different regions. The selection criteria included:

- integration of digital tools in the curriculum;
- teacher digital training programs;
- positive outcomes documented in student learning and engagement.

Data were gathered through observational reports, institutional documents, and interviews with teachers and administrators. Thematic analysis was used to identify recurring patterns and best practices in digital implementation.

Strategic approaches to digital integration

Integrating technology must align with educational goals, not replace traditional play. Digital content should be age-appropriate, interactive, and support developmental milestones.

Teacher training and digital literacy

Teachers play a central role. Strategic integration requires:

- ongoing digital pedagogy training;
- support systems for implementation;
- communities of practice for knowledge sharing.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Infrastructure and Accessibility

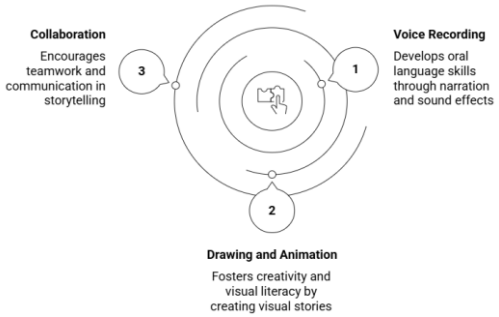
Adequate hardware, internet access, and technical support are critical. Equity in access must be ensured across urban and rural settings.

Innovations in preschool digital education

- Interactive applications help develop literacy, numeracy, and problem-solving skills. Examples: Khan Academy Kids, ABCmouse, Montessori apps.
- Emerging tools like AR storybooks or VR nature tours enhance experiential learning without replacing physical play.
- Tools like Bee-Bot or Cubetto introduce logical thinking and sequencing to young learners in playful formats.
- Children can co-create digital stories using voice, drawing, and animation tools, fostering creativity and communication skills.

Digital storytelling for creativity and communication

Digital storytelling tools empower children to co-create their own stories using voice, drawing, and animation. These tools provide a platform for children to express their creativity, develop their communication skills, and build confidence in their ability to share their ideas with others.

Pic 1.1. Enhancing storytelling skills in children

Challenges and limitations

- Screen time concerns: The balance between digital and physical play must be maintained.
- Lack of digital infrastructure: Many institutions lack necessary devices or internet.
- Resistance to change: Some educators and parents are skeptical about digital tools.
- Cultural relevance: Imported tools may not reflect local language or values.

Future prospects and recommendations

- Governments should develop comprehensive early childhood digital strategies that ensure inclusion, training, and monitoring.
- Collaborative innovation. Partnerships among educators, developers, and researchers can lead to the creation of effective, localized digital tools.
- Parent engagement. parents should be trained and encouraged to participate in guided digital learning activities at home.

Research and monitoring. Ongoing studies are needed to assess the long-term impact of digital technologies on children's development.

CONCLUSION

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Digital technologies, when strategically implemented, offer valuable tools for enriching preschool education. They must be used thoughtfully, balancing innovation with developmental appropriateness. Future success depends on coordinated efforts across educators, policymakers, and families to create inclusive, engaging, and safe digital learning environments for young children.

REFERENCES

1. Abdulakhatov, M., & Jaloliddinova, M. (2022). THE MAIN IMPACTS OF DIGITAL TRANSFORMATION ON SMALL TO MEDIUM-SIZED BUSINESS ENTERPRISES. Raqamli iqtisodiyot va axborot texnologiyalari, 2(3), 43-47.
2. OECD (2020). Early Learning and Child Well-being Study.
3. Papert, S. (1980). Mindstorms: Children, Computers, and Powerful Ideas.
4. Plowman, L., McPake, J., & Stephen, C. (2010). The Technologisation of Childhood? Young Children and Technology in the Home. Children & Society.
5. UNESCO (2022). Guidelines on Digital Learning for Early Childhood Education.

MAKTABGACHA TA’LIMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI

Mualliflar: Abdulaxatov M.M. [1], Murodullayev D. [2]
Affiliyatsiya: XNU, 1-bosqich doktoranti [1], XNU, Data science yo‘nalishi ikkinchi bosqich magistranti [2]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17383568

ANNOTATSIYA

Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hayotimizning barcha jabhalariga chuqur kirib bormoqda. Ta'lim sohasida ham raqamli texnologiyalarni qo‘llash o‘quv jarayonini samarali, interaktiv va ijodiy tashkil qilish imkonini bermoqda. Ayniqsa, maktabgacha ta’lim tizimida raqamli texnologiyalarning ahamiyati ortib bormoqda, chunki aynan shu bosqichda bola shaxsining asosiy jihatlari shakllanadi. Ushbu maqolada maktabgacha ta’limda raqamli texnologiyalarni qo‘llashga doir tadqiqotlarni o‘rganish va tahlil qilish, ularning maktabgacha ta’limdagi ahamiyatini ochib berish, ayni paytda duch kelinayotgan muammolar hamda ularni bartaraf etish strategiyalarini yoritishdan iborat. Shuningdek, maktabgacha ta’limning raqamlashtirilishiga doir amaliy va nazariy jarayonlarga foydali tavsiyalar berish ham ushbu maqolaning asosiy maqsadlaridan biridir.

Kalit so’zlar: Maktabgacha ta’lim, raqamli texnologiyalar, ta’limda innovatsiyalar, multimediya ta’lim, interaktiv o‘qitish, masofaviy ta’lim, ta’lim resurslari, raqamli transformatsiya.

KIRISH

Hozirgi raqamli texnologiya o‘zining yuqori rivojlanish asrda axborot texnologiyalari jamiyat taraqqiyotining muhim harakatlantiruvchi kuchiga aylandi. Axborot texnologiyalarining uzluksiz rivojlanishi va ommalashuvi natijasida an’anaviy maktabgacha ta’lim usullari asta-sekin raqamli texnologiyalar bilan almashtirilmoqda. Bolalar bog‘chalari va tarbiya markazlarida aqlli interaktiv qurilmalar, ta’limiy dasturiy vositalar va boshqa innovatsion uskunalar joriy etilmoqda. Bu esa bolalarga o‘yin va interaktiv mashg‘ulotlar orqali bilim olish, dunyoqarashlarini kengaytirish imkonini bermoqda.

Bunday o‘qitish uslubi nafaqat bolalarda o‘qishga bo‘lgan qiziqishni oshiradi, balki ularning bilim olish samaradorligini ham yaxshilaydi hamda mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Raqamli texnologiyalarni qo‘llash bolalarning kognitiv (idrokiy) rivojlanishida ham inqilobiy o‘zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Multimediya darslari, virtual tajribalar kabi vositalar orqali bolalar murakkab va mavhum tushunchalarni ko‘proq vizual va aniq shaklda qabul qila oladilar, bu esa ularning tushunish va eslab qolish qobiliyatini kuchaytiradi.

Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar bolalar uchun yanada kengroq o‘quv makonini ochib bermoqda — ularning dunyoqarashini kengaytirib, har tomonlama rivojlanishini ta’minlamoqda.

Maktabgacha ta’limda raqamli texnologiyalarning qo‘llanilishining ahamiyati
Innovatsion pedagogik modellar

An’anaviy maktabgacha ta’lim ko‘pincha o‘qituvchining yetakchi roliga tayanadi. Biroq, raqamli texnologiyalarni qo‘llash orqali ta’lim berish uslubi sezilarli darajada yangilandi. Multimediya vositalari va onlayn darslar kabi metodlar bolalar uchun yanada jonli va tushunarli o‘quv muhitini yaratib, ularning ta’limga bo‘lgan qiziqishini va o‘zlashtirish samaradorligini sezilarli darajada oshirmoqda.

Raqamli texnologiyalar bilan o‘zaro aloqada bo‘lish orqali bolalar nafaqat bilimni yaxshiroq o‘zlashtiradilar, balki uni amaliyotda qo‘llash, mustaqil fikrlash va muammoni hal qilish ko‘nikmalarini ham rivojlantiradilar. Raqamli texnologiyalarning joriy etilishi maktabgacha ta’limni yanada moslashuvchan va xilma-xil shaklga keltiradi, shaxsga yo‘naltirilgan o‘qitishni rag‘batlantiradi, har bir bolaga mos keladigan ta’lim uslubini topishga ko‘maklashadi, uning intellektual salohiyatini ochishga yordam beradi va kelajakdagi ta’limi hamda rivoji uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Katta hajmdagi o‘quv resurslarini taqdim etilishi.

Raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi maktabgacha ta’limga turli xil boy o‘quv resurslarini olib kirdi. Bugungi kunda o‘qituvchilar internet, mobil qurilmalar va boshqa qulay vositalar orqali osonlik bilan o‘quv dasturlari, ta’limiy videolar, o‘yinli mashg‘ulotlar va boshqa ko‘plab ta’limiy materiallarga ega bo‘lishlari mumkin.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Ushbu resurslarning xilma-xilligi maktabgacha ta’lim faoliyati uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Raqamli texnologiyalar orqali pedagoglar an’anaviy ta’limning chegaralarini yengib o‘tib, dars mazmunini yanada jonli, qiziqarli va bolalarga tushunarli qilib bera oladilar. Bu esa ta’lim jarayonini yanada mazmunli va samarali qiladi.

Raqamli texnologiyalar maktabgacha ta’limdagi dars mazmunini nafaqat yanada xilma-xil va boy qiladi, balki o‘quv jarayonini yanada qiziqarli va interaktiv holga keltiradi. Raqamli texnologiyalarni ta’limga tatbiq etish orqali maktabgacha ta’lim yanada samarali va ilg‘or kelajakka yuz tutadi.

O‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlanishi.

Raqamli texnologiyalarning qo‘llanilishi o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishi uchun ham katta ahamiyatga ega. Onlayn o‘qitish va masofaviy ta’lim kurslari orqali pedagoglar o‘zlarining bilim va malakalarini uzluksiz rivojlantirib, bolalarning o‘quv ehtiyojlariga yanada samarali tarzda javob bera oladilar.

Axborot davri kirib kelishi bilan raqamli texnologiyalardan ta’limda foydalanish keng tarqalmoqda. Bu esa o‘qituvchilarga kasbiy rivojlanish uchun samarali usul va vositalarni taqdim etmoqda. Masalan, o‘qituvchilar onlayn kurslar orqali eng so‘nggi o‘qitish metodlari va nazariy bilimlarni o‘rganishlari, dunyoning turli mamlakatlaridagi mutaxassislar bilan fikr almashishlari, kengaytirilgan o‘quv resurslari va tajribalardan foydalanish imkoniyatiga ega bo‘lmoqdalar.

Bu qulay ta’lim shakli o‘qituvchilarning bilim doiralarini kengaytiradi, ularning kasbiy salohiyatini va amaliy ko‘nikmalarini mustahkamlaydi. Raqamli texnologiyalar ko‘magida o‘qituvchilar o‘z o‘quv vaqtlarini moslashuvchan rejalashtira oladilar, shaxsiy ehtiyojlariga mos ta’lim mazmunini tanlay oladilar va o‘zlariga xos kasbiy rivojlanish yo‘lini belgilab oladilar.

Shunday qilib, raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi o‘qituvchilarga rivojlanish uchun yanada keng imkoniyatlar yaratadi, ularning kasbiy mahoratini

oshiradi va bolalarning o‘qishi hamda rivojlanishiga yanada sifatli xizmat ko‘rsatishlariga yordam beradi.

Maktabgacha ta’limda raqamli texnologiyalardan foydalanishdagi mavjud muammolar.

Resurslarning teng taqsimlanmasligi.

Xitoyda maktabgacha ta’lim uchun ajratilayotgan resurslar yil sayin ko‘payib borayotgan bo‘lsa-da, sifatli ta’lim resurslarining yetishmovchiligi hanuz dolzarb muammo bo‘lib qolmoqda. Ayniqsa, shaharlik va qishloq aholisi o‘rtasidagi hamda mintaqalar bo‘yicha ta’lim resurslari o‘rtasidagi tafovut juda katta bo‘lib, bu holat tashvish uyg‘otmoqda. Yirik shaharlarda maktabgacha ta’lim muassasalari ko‘payib borayotgan bir paytda, ayrim chekka hududlarda hatto asosiy maktabgacha ta’lim xizmatlarini ham yo‘lga qo‘yish qiyin.

Bunday nomutanosib rivojlanish bolalarning o‘sishi va ta’limdagi tenglik masalasi uchun jiddiy muammo tug‘diradi. Raqamli texnologiyalarni joriy etish esa ushbu muammoni yumshatish uchun imkoniyatlar yaratadi. Masofaviy ta’lim va resurslardan birgalikda foydalanish orqali sifatli ta’lim resurslari geografik cheklovlardan o‘tib, kengroq hududlarga tarqalishi mumkin.

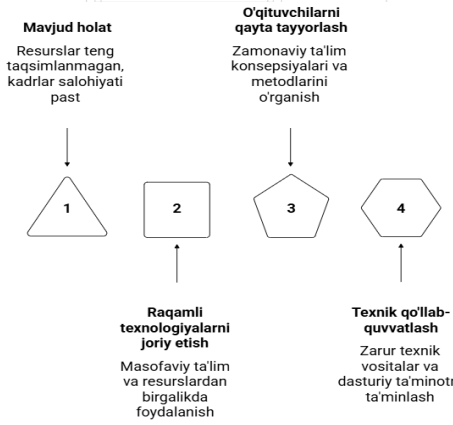
Biroq, maktabgacha ta’limda raqamli texnologiyalarning ommalashuvi hanuz past darajada. Ko‘plab hududlarda zarur texnik vositalar va texnologik qo‘llab-quvvatlash yetishmagani sababli raqamli texnologiyalarning imkoniyatlaridan to‘liq foydalanib bo‘lmaydi, bu esa sifatli ta’lim resurslarining keng tarqalishiga to‘sqinlik qiladi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Kadrlar salohiyatining pastligi.

Xitoyda maktabgacha ta’lim sohasidagi pedagogik kadrlar salohiyati bilan bog‘liq muammolar ham mavjud. Eng asosiy muammolardan biri — o‘qituvchilar sonining yetishmasligi va ularning umumiy sifat darajasidagi nomutanosiblikdir. Bu holat nafaqat maktabgacha ta’lim rivojlanishiga to‘sqinlik qiladi, balki ta’lim sifati va bolalarning erta rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Raqamli texnologiyalar o‘qituvchilarni qayta tayyorlash uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Ular an’anaviy ta’limda mavjud bo‘lgan vaqt va makon cheklovlarini bartaraf etib, o‘qituvchilarga istalgan paytda va joyda zamonaviy ta’lim konsepsiyalari va metodlarini o‘rganish imkonini beradi.

1-rasm. Maktabgacha ta’limni raqamli transformatsiya qilish
(Manba: Muallif tomonidan yaratilgan)

Biroq amaliyotda raqamli texnologiyalarni o‘qituvchilarga tatbiq etishda muammolar mavjud. Ba’zi o‘qituvchilar texnologiyalarga nisbatan sovuqqon bo‘lib, yoshi yoki bilim darajasi sababli yangi texnologiyalarni o‘rganish va qo‘llashga qiyinchilik bilan yondashadilar. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarni joriy etish ko‘p miqdorda mablag‘, texnik vositalar, dasturiy ta’minot va malakali murabbiylarni talab qiladi bu esa iqtisodiyoti sust rivojlangan hududlarda muammoli bo‘lishi mumkin.

Maktabgacha ta’limda raqamli texnologiyalarni qo‘llash bo‘yicha choralar

Resurslarni taqsimlashni optimallashtirish.

Hukumat maktabgacha ta’limga alohida e’tibor qaratishi, bu sohaga investitsiyalarni samarali oshirishi, resurslarni manba darajasida oqilona taqsimlashi va har bir bola sifatli ta’lim olish imkoniyatiga ega bo‘lishini ta’minlashi lozim. Maktabgacha ta’limni barqaror va muvozanatli rivojlantirish uchun davlat ushbu sohaga xos sarmoya mexanizmini yo‘lga qo‘yishi, ilmiy asoslangan va oqilona moliyalashtirish rejasini ishlab chiqishi, shuningdek, mablag‘larning doimiy o‘sishini kafolatlashi zarur.

Raqamli texnologiyalar tobora rivojlanib borayotgan bir paytda, hukumat ushbu ilg‘or texnologiyalarni maktabgacha ta’lim sohasida innovatsiyalarni ilgari surish uchun to‘liq imkoniyat sifatida ko‘rib chiqishi kerak. Sifatli ta’lim resurslarini birlashtirish va ulashish orqali geografik chegaralarni yengib o‘tish, sifatli ta’lim imkoniyatlarini yanada ko‘proq bolalar uchun mavjud qilish mumkin.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar resurslardan foydalanish samaradorligini oshiradi, ortiqcha chiqimlar va takroriy xarajatlarni kamaytiradi, hamda ta’lim resurslaridan maksimal darajada foydalanish imkonini beradi.

Kelajakda ham hukumat ta’lim islohotlarini chuqurlashtirishi, maktabgacha ta’lim rivojlanish qonuniyatlariga mos boshqaruv va operatsion mexanizmlarni shakllantirishi zarur. Siyosiy yo‘nalishlar va jamoatchilik nazoratini kuchaytirish orqali davlat ta’limda tenglik, sifat va samaradorlik yo‘nalishida mustahkam zamin yaratishi mumkin.

Pedagogik kadrlar salohiyatini ilmiy oshirish

Maktabgacha ta’limda o‘qituvchilar sifatini oshirish uchun hukumat va ta’lim sohasi vakillari pedagoglar tayyorlashni kuchaytirishi, ularning uzluksiz kasbiy rivojlanishi uchun tizimli o‘quv imkoniyatlarini yaratishi lozim.

Bu turdagi o‘quv mashg‘ulotlari nafaqat ta’lim metodlari va g‘oyalarini yangilashni, balki raqamli texnologiyalarni o‘quv jarayoniga to‘g‘ri integratsiyalashni ham o‘z ichiga olishi kerak. Shunda o‘qituvchilar raqamli vositalarni to‘g‘ri o‘zlashtirib, ularni darslarda samarali qo‘llay oladilar, bu esa ta’limning interaktivligi va qiziqarliligini oshiradi.

Raqamli texnologiyalarni ta’limga kiritish o‘qituvchilarning kasbiy malakasini oshirishda va ularning umumiy sifatini rivojlantirishda muhim omildir. Raqamli platformalar orqali o‘qituvchilar boy darslik resurslari, namunaviy amaliyotlar bilan tanishish, o‘z bilimlarini kengaytirish va ta’lim sifatini yaxshilash imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Shuningdek, raqamli texnologiyalar o‘qituvchilarga o‘quvchilarni baholash, ularga individual yondashuv asosida ta’lim berish va aniqlik bilan ularning ehtiyojlarini tushunishda ham ko‘mak beradi.

Bundan tashqari, raqamli texnologiyalarni o‘rgatish va joriy etish bilan bir qatorda, o‘qituvchilarning o‘z ustida ishlashini rag‘batlantiruvchi tizimlarni yo‘lga

qo‘yish muhim. Buning uchun mukofotlash tizimi, ilg‘or o‘qituvchilar tanlovi kabi mexanizmlar orqali o‘qituvchilarning tashabbuskorligi va ijodkorligi rag‘batlantiriladi, bu esa maktabgacha ta’lim sifatining yuksalishiga xizmat qiladi.

XULOSA

Maktabgacha ta’limda raqamli ta’lim va o‘qitish juda katta salohiyat va qiymatga ega. Ushbu yondashuv orqali bolalar yanada boy, rang-barang va interaktiv ta’lim tajribasiga ega bo‘lib, ularning kognitiv, til va ijtimoiy ko‘nikmalari rivojlanadi.

Biroq, raqamli ta’lim o‘ziga xos muammolar bilan ham yuzma-yuz turibdi. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun pedagoglar va ota-onalar hamkorlikda ishlashlari, bolalar uchun sifatli raqamli ta’lim resurslari va sog‘lom muhit yaratishlari zarur. Faqatgina umumiy harakatlar orqali maktabgacha ta’limning raqamli rivojlanishini yangi bosqichga olib chiqish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Abdulakhatov, M., & Jaloliddinova, M. (2022). THE MAIN IMPACTS OF DIGITAL TRANSFORMATION ON SMALL TO MEDIUM-SIZED BUSINESS ENTERPRISES. Raqamli iqtisodiyot va axborot texnologiyalari, 2(3), 43-47.
2. Abdulaxatov, M. (2024). CMS TIZIMLARIDAN FOYDALANIGAN HOLDA SAYT KONTENTINI YARATISH. Nordic_Press, 3(0003).
3. Abdulaxatov, M., & Zoirov, U. (2023). The implementation process of designing a digital organization. The problem to determine. Science and Education, 4(3), 168-173
4. LI Jing, Sun Xiaonan. Construction and application of case base for preschool education based on digital teaching[J]. Journal of Xiangyang Institute of Vocational Technology,2023,22(06):75-79.
5. .Mirzarakhimova, A., & Abdulakhatov, M. (2023, December). Analysis of Healthcare Services in the Digital Economy. In Proceedings of the 7th International Conference on Future Networks and Distributed Systems (pp. 410-414).
6. Zhang Ying. Research on Talent Cultivation of Preschool Education Professionals by Integrating Digital Empowerment Educator Spirit[J]. Modern Vocational Education,2024, (05):61-64.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI O‘YIN TEXNOLOGIYASI ORQALI KASB-HUNARGA QIZIQISHINI SHAKLLANTIRISH

Muallif: Abdulhakimova Sarvinoz Baxtiyor qizi [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti 1-bosqich magistranti [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17383633

ANNOTATSIYA

Maktabgacha yoshdagi bolalarda kasb-hunarga qiziqishni shakllantirish jamiyatning kelajakda raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashiga zamin yaratadi. Ushbu jarayonda o‘yin texnologiyalari asosida bolalarning kognitiv, ijodiy va muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratiladi. Turli rolli va didaktik o‘yinlar yordamida bolalar kasblar bilan tanishib, ularga qiziqish bildiradilar. Bu yondashuv ta’lim sifatini oshirishda hamda bolalarni ijtimoiy hayotga tayyorlashda samarali usul hisoblanadi.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Kalit so’zlar: maktabgacha ta’lim, o‘yin texnologiyalari, kasb-hunarga qiziqish, didaktik o‘yinlar, kognitiv rivojlanish, ijodiy fikrlash, rolli o‘yinlar, ijtimoiy moslashuv, kasbiy ko‘nikmalar, pedagogik metodlar, bolalar psixologiyasi, amaliy faoliyat.

KIRISH

Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalar – mamlakatning intellektual va iqtisodiy salohiyati uchun poydevor bo‘lib xizmat qiladigan avloddir. Shu sababli, ularning shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga bo‘lgan e’tibor bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Inson faoliyati va qobiliyatlarini shakllantirish aynan maktabgacha ta’lim davridan boshlanadi. Bu jarayonda kasb-hunarga qiziqish uyg‘otish bolalar ongida mehnatga hurmat, ijodiy yondashuv va ijtimoiy moslashuvni rivojlantirishning dastlabki qadami bo‘lib xizmat qiladi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan so‘nggi yillarda maktabgacha ta’lim tizimini modernizatsiya qilish va innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish borasida muhim qarorlar qabul qilindi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentabrdagi “Maktabgacha ta’lim tizimini boshqarishning tubdan takomillashtirilishi to‘g‘risida” PF-5198-sonli Farmoni maktabgacha ta’limni rivojlantirishning strategik yo‘nalishlarini belgilab berdi. Ushbu farmonga muvofiq, ta’lim mazmuniga zamonaviy o‘quv-uslubiy dasturlarni joriy etish, bolalarni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga yo‘naltirish, shuningdek, ularni kasb-hunarga qiziqtirish uchun innovatsion yondashuvlardan foydalanish dolzarb vazifa sifatida ko‘rsatib o‘tilgan.[1]

Shu bilan birga, 2019-yil 8-maydagi “O‘zbekiston Respublikasida maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PQ-4312-sonli qaror maktabgacha ta’lim muassasalarida o‘yin texnologiyalarini keng

[1] . O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. "Maktabgacha ta’lim tizimini boshqarishning tubdan takomillashtirilishi to‘g‘risida" farmon. PF-5198-son. 2017-yil 30-sentabr.

qo‘llash va bolalarning kasbiy faoliyatga qiziqishini shakllantirish bo‘yicha amaliy chora-tadbirlarni amalga oshirishni belgilab berdi.[2]

Ushbu maqolada o‘yin texnologiyalarining maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarning kasb-hunarga qiziqishini shakllantirishdagi roli va samaradorligini tahlil qilish, shuningdek, Prezident qarorlarining mazkur sohadagi ahamiyati muhokama qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

O‘yin texnologiyalarining mohiyati va ahamiyati

O‘yin texnologiyalari maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalar rivojlanishining eng samarali vositalaridan biri hisoblanadi. Psixolog L.S. Vygotskiy fikriga ko‘ra, o‘yin – bu bolalarning rivojlanishi va ijtimoiylashuvi uchun tabiiy muhit bo‘lib, ular o‘z qiziqishlarini ifoda etish, atrof-muhitni o‘rganish va o‘z tajribalarini boyitishda muhim vositadir. [3]Vygotskiy ta’kidlaganidek, o‘yin jarayonida bolaning ijtimoiy me’yorlarni o‘rganishi va ular asosida muloqotga kirishishi shakllanadi.

Montessori uslubiga ko‘ra, o‘yin orqali bolalar real hayotga tayyorgarlik ko‘radi. Montessori o‘zining "Bola o‘yin orqali o‘rganadi" asarida bolalarning mustaqil faoliyatiga e’tibor qaratib, ularning atrofdagi hayotdan ilhomlanishini rag‘batlantirishni tavsiya etadi. Ushbu usulda bolalarni kasblar bilan tanishtirish uchun ular o‘zlari uchun muhim bo‘lgan faoliyat turlarini o‘yin shaklida bajarishlari lozim.[4]

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Kasb-hunarga qiziqishni shakllantirishning bosqichlari

Maktabgacha yoshdagi bolalarda kasb-hunarga qiziqish shakllantirish uch asosiy bosqichda amalga oshiriladi:

1. Tanishuv bosqichi: Bolalar kasblar haqida boshlang‘ich bilimga ega bo‘ladi. Masalan, rolli o‘yinlar orqali ular shifokor, o‘qituvchi, quruvchi kabi kasblarni tushunib olishadi.

2. Qiziqishni rivojlantirish bosqichi: Bolalar o‘yinlar orqali o‘zlari yoqtirgan kasbni tanlab, ushbu kasb bo‘yicha o‘z qiziqishlarini mustahkamlaydi. Misol uchun, "Kasblar festivali" tashkil qilish orqali bolalar turli sohalar bilan tanishtiriladi.

3. Ijodiy faoliyat bosqichi: Bolalar o‘z qiziqishlari doirasida ijodiy ishlarda ishtirok etadi, masalan, kichik loyiha va maketlar yaratadi.

METODOLOGIYA

Bugungi kunda zamonaviy kasblar nafaqat texnologik sohalarda, balki maktabgacha ta’limda ham o‘z aksini topmoqda. Ta’lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarni joriy etish va bolalarni kelajakdagi kasblarga tayyorlash dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Zamonaviy kasblarni maktabgacha ta’limga bog‘lash orqali bolalarda texnologiyaga, ijodkorlikka va mas’uliyatga qiziqish uyg‘otish mumkin.

1. Axborot texnologiyalari va dasturlash

Ta’lim texnologiyalari muhandisi: Raqamli vositalar yordamida bolalar uchun o‘yin dasturlari ishlab chiqish. Masalan, bolalarning aqliy rivojlanishini rag‘batlantiradigan mobil ilovalar va o‘yinlar yaratish.

[2] O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. "O‘zbekiston Respublikasida maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida" qaror. PQ-4312-son. 2019-yil 8-may.
[3] Vygotskiy, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes.
[4] Montessori M. "Bola o’yin orqali o‘rganadi". Rim: Montessori nashriyoti, 1936.

Robototexnika mutaxassisi: Maktabgacha yoshdagi bolalarga robotlar bilan ishlashni oddiy o‘yinlar orqali o‘rgatish. Bu bolalarda texnologiyaga bo‘lgan qiziqishni uyg‘otadi.

2. Ijodiy san’at

Grafik dizayner va animatorlar: Ta’limiy multfilmlar va interaktiv materiallar yaratish orqali bolalarning ta’lim jarayonini qiziqarli qilish.

3. Ekologiya va yashil texnologiyalar

Ekolog-mutaxassislar: Bolalarga tabiatni muhofaza qilishni o‘rgatish. Maxsus ekologik o‘yinlar yordamida atrof-muhitga g‘amxo‘rlik qilishni tushuntirish.

Yashil texnologiyalar eksperti: Ta’lim maskanlarida ekologik xavfsiz materiallar va o‘yinchoqlarni joriy etish.

Zamonaviy kasblarning maktabgacha ta’limga foydasi

Texnologiyaga qiziqish uyg‘otadi: Bolalar robototexnika va dasturlash elementlarini oddiy o‘yinlar orqali o‘rganadi.

Ijodiy qobiliyatlarni rivojlantiradi: Raqamli grafikalar, multfilm yaratish va badiiy o‘yinlar orqali bolalarning tasavvur doirasi kengayadi.

Ekologik ongni shakllantiradi: Tabiatni sevish va muhofaza qilishga o‘rgatuvchi o‘yinlar bolalarda mas’uliyatni oshiradi.

Raqamli ta’limni kuchaytiradi: Innovatsion texnologiyalar bolalarning bilim olish jarayonini osonlashtiradi va qiziqarli qiladi.

Zamonaviy kasblarni maktabgacha ta’limga integratsiya qilish bolalarning 21-asr ko‘nikmalariga ega bo‘lishiga yordam beradi va ularni kelajakdagi muvaffaqiyatli hayotga tayyorlaydi.[5]

XULOSA

Maktabgacha yoshdagi bolalarda kasb-hunarga qiziqishni shakllantirish jamiyatda kelajak avlodning muvaffaqiyatli kasbiy yo‘nalish topishi uchun muhim ahamiyatga ega. O'yin texnologiyalari bu jarayonda bolalar psixologik va kognitiv xususiyatlariga mos keladigan samarali vosita sifatida xizmat qiladi.

O‘yin texnologiyalari bolalarning ijodkorlik, mustaqil fikrlash va guruhda ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu jarayonda turli rolli o‘yinlar va modellashtirish usullari orqali bolalar turli kasb turlari bilan tanishadi, ularning mohiyatini tushunadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda qiziqish va kuzatuvchanlik kuchli bo‘lganligi sababli, ularga kasblarni o‘yin orqali o‘rgatish mazmunli va qiziqarli bo‘lishi kerak. Masalan, shifokor, muhandis yoki o‘qituvchi kabi kasblarni o‘yin orqali namoyish etish, bu kasblarning asosiy vazifalarini bajarish orqali bolalarda faol ishtirokni ta’minlaydi. O‘yin texnologiyalari bolalarning mantiqiy fikrlash, muammolarni hal qilish va o‘zaro hamkorlik qilish kabi ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Shuningdek, ular kasb-hunarga bo‘lgan ilk qiziqishlarni shakllantirib, bolalarni amaliy faoliyatga tayyorlashga yordam beradi. Maktabgacha ta’lim muassasalarida kasb-hunarga qiziqishni rivojlantirishda o‘yin jarayoniga ota-onalarni jalb qilish, multimediya vositalaridan foydalanish va real hayotiy vaziyatlarni modellashtirish tavsiya etiladi.

Xulosa qilib aytganda, o'yin texnologiyalari orqali kasb-hunarga qiziqishni shakllantirish nafaqat bolalarning rivojlanishini ta'minlaydi, balki ularning ijtimoiy hayotga moslashuvchanligini oshirishga ham xizmat qiladi. Shu bois, ushbu

[5] UNESCO. "Innovative Pedagogies for Early Childhood Education". Parij: UNESCO Publishing, 2019.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

yondashuvni amaliyotga joriy etish maktabgacha ta’lim tizimi oldida turgan muhim vazifalardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. "Maktabgacha ta’lim tizimini boshqarishning tubdan takomillashtirilishi to‘g‘risida" farmon. PF-5198-son. 2017-yil 30-sentabr.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. "O‘zbekiston Respublikasida maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida" qaror. PQ-4312-son. 2019-yil 8-may.
3. Vygotskiy, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes.
4. Montessori M. "Bola o’yin orqali o‘rganadi". Rim: Montessori nashriyoti, 1936.
5. UNESCO. "Innovative Pedagogies for Early Childhood Education". Parij: UNESCO Publishing, 2019.

TASVIRIY SAVODXONLIK – MAKTABGACHA TA’LIM PEDAGOGINING KASBIY MAHORATIDA MUHIM KO‘NIKMA

Muallif: Axmedova Nazokat Erkinovna [1]
Affiliyatsiya: XNU “Psixologiya va maktabgacha ta’lim” kafedrasi katta o‘qituvchisi; XNU mustaqil tadqiqotchisi [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17383690

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tashkiloti pedagoglarining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish, xususan, tasviriy savodxonlikni kasbiy kompetentligining ajralmas tarkibiy qismi sifatida shakllantirish masalasi yoritiladi. Finlandiya, Singapur, Yaponiya, Kanada va Avstraliya tajribasi hamda Yevropa Ittifoqi dasturlarining (Erasmus+) samarali amaliyoti tahlil qilinib, ularning uzluksiz kasbiy rivojlanish, mentorlik va innovatsion metodikalarni joriy etishdagi afzalliklari ko‘rsatib beriladi. O‘zbekiston sharoitida davlat-xususiy sheriklik, xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlik va zamonaviy grafik dasturlarni o‘qitishga integratsiya qilish yo‘nalishlari asoslanadi. Bo‘lajak tarbiyachilarda chiziq-shakl, rang uyg‘unligi, mutanosiblik va fazoviy tasavvurlarni rivojlantirish, “yaxlit ko‘rish” malakasini shakllantirish hamda bolalar ijodini metodik qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha takliflar beriladi. Natijalar tasviriy san’atni didaktik vosita sifatida qo‘llash maktabgacha yoshdagi bolalarning badiiy-estetik rivojlanishi, nutqi va mayda motorikasini samarali qo‘llab-quvvatlashini ko‘rsatadi.

Kalit so’zlar: maktabgacha ta’lim, kasbiy kompetensiya, tasviriy savodxonlik, badiiy-estetik tarbiya, innovatsion ta’lim texnologiyalari.

KIRISH

Maktabgacha ta’lim tashkiloti pedagoglarining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish bugungi kunda jahon miqyosida dolzarb masalalardan biridir. Zamonaviy dunyoda ta’lim sifatini oshirish, bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta’minlash va raqobatbardosh avlodni tarbiyalashda aynan maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlovchi pedagoglarning salohiyati katta ahamiyat kasb etadi.Rivojlangan davlatlar — Finlandiya, Singapur, Yaponiya, Kanada va Avstraliya tajribasi shuni ko‘rsatadiki, maktabgacha ta’lim bosqichi davlat ta’lim siyosatida strategik darajada muhim bo‘lib, pedagoglarning uzluksiz kasbiy rivojlanishi ustuvor yo‘nalish sifatida qaraladi. Masalan, Finlandiyada pedagoglar uchun amaliy mashg‘ulotlar, mentorlik dasturlari va innovatsion metodikalarga asoslangan doimiy o‘quv kurslari tashkil etiladi. Bu yondashuv maktabgacha ta’lim sifatini oshirish bilan birga hududlar o‘rtasidagi farqlarni kamaytirishga xizmat qilmoqda.

Yevropa Ittifoqi mamlakatlarining Erasmus+ ta’limi va kadrlarni tayyorlash dasturlarida, shuningdek Buyuk Britaniya, Xitoy, Yaponiya, Janubiy Koreya kabi mamlakatlarda badiiy ta’limni rivojlantirishda fan-texnikaning so‘nggi yutuqlarini joriy etish hamda tasviriy san’at sohalarini malakali kadrlar bilan ta’minlash bo‘yicha yirik loyihalarni amaliyotga tadbiq etish borasida tizimli ishlar olib borilmoqda. Shu sababli bugungi kunda tasviriy san’at turkumidagi fanlarni o‘qitish jarayoniga

innovatsion ta’lim texnologiyalari hamda zamonaviy grafik dasturlarni joriy qilish pedagogika fanining dolzarb muammolaridan biri sanaladi. Tasviriy san’atning o‘qitilishida zamonaviy ta’lim maskanlarini eng yangi metodik va dasturiy ta’minotlar, multimedia, grafika va o‘quv majmualari bilan boyitish, shuningdek bu jarayonni ilmiy-nazariy jihatdan asoslash zarur.

O‘zbekistonda ham maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilib, xalqaro hamkorlik asosida loyihalar amalga oshirilmoqda. Islom taraqqiyot banki va OPEK bilan hamkorlikda imtiyozli mablag‘lar jalb etilishi evaziga davlat-xususiy sheriklik asosida ko‘plab loyihalar rejalashtirilgan bo‘lib, bu yo‘nalish ta’lim sifatini oshirish hamda pedagoglarning kasbiy salohiyatini yuksaltirishga xizmat qiladi [1].

ASOSIY QISM

Bugungi globallashuv jarayonida san’at va madaniyat sohalarida tezkor o‘zgarishlar yuz bermoqda. Shu bois oliy ta’lim tizimida tasviriy san’at fanlarini zamonaviy talablar asosida o‘qitish pedagogika fanining dolzarb masalalaridan biriga aylanmoqda. Dunyoning rivojlangan davlatlari ta’lim muassasalarida o‘quv rejalari talabalarda badiiy-estetik dunyoqarashni shakllantirish, kreativ kompetensiyalarni rivojlantirish hamda san’atning nazariy va amaliy jihatlarini chuqur egallashga qaratilgan. Mazkur yo‘nalishda qator olimlarning ilmiy tadqiqotlari diqqatga sazovordir. Jumladan, N. Abdullayev, S. Abdullayev, S. Abdurasilov, X. Alyaminov, A. Amanullayev, B. Boymetov, S. Bulatov, A. Vosiqov, J. Darmenov, A. Inog‘omov, O‘. Nurtayev, N. Oydinov, B. Oripov, R. Rajabov, A. Sulaymonov, N. Tolipov, A. Turdaliev, O. Xudoyorova, I. Yusupov, K. G‘ulomov, R. Hasanov va B. Qo‘chqorovlarning tadqiqotlari tasviriy san’at ta’limining rivoji va metodikasini shakllantirishga katta hissa qo‘shgan.Shuningdek, B. Azimova, B. Jabborov, J. Majidov, M. Nabiyev, X. Egamov, M. Shahodatov kabi pedagog-metodistlarning ilmiy ishlari tasviriy san’at ta’limining turli metodik masalalarini yoritishga bag‘ishlangan.

San’atshunos olimlar (K. Oqilova, A. Xakimov, A. Egamberdiyev va boshqalar) tasviriy san’atning taraqqiyot tendensiyalari va ijtimoiy funksiyalarini o‘rgangan bo‘lsalar, faylasuflar (T. Mahmudov, N. Oydinov, A. Eshonqulov, E. Umarov va boshqalar) uning ma’naviy-estetik mohiyati haqida ilmiy izlanishlar olib borganlar. Tarixchilar (A. Madraimov, N. Noqulov, G. Pugachenkova, I. Rempel va boshqalar) esa tasviriy san’atning tarixiy bosqichlarini o‘rganib, fundamental tadqiqotlar yaratganlar. So‘nggi yillarda ta’lim sohasida “kasbiy kompetentlik” tushunchasi keng ilmiy-amaliy tadqiqotlar natijasi sifatida ilmiy muomalaga kiritildi. Jumladan, N. A. Muslimov, M. H. Usmonboyeva, D. M. Sayfurov, A. B. To‘rayevlarning izlanishlarida kasbiy kompetentlik “mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalarning egallanishi hamda ularni amaliyotda samarali qo‘llay olish” sifatida ta’riflangan.

A. K. Markova va B. Nazarovaning ilmiy izlanishlari bevosita pedagogning kasbiy kompetentligi va uning shaxsiy sifatlarini o‘rganishga qaratilgan. B. Nazarova olib borgan tadqiqotlar natijasida kasbiy-pedagogik kompetentlikning turli ko‘rinishlari ajratib ko‘rsatilgan bo‘lib, ular pedagogning nazariy bilimlari, metodik salohiyati, innovatsion yondashuvlarga tayyorligi va ijodkorlik qobiliyatlarini o‘z ichiga oladi.

[1] https://www.lex.uz/docs/-7120156?ONDATE=28.09.2024%2000

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Maktabgacha ta’lim tizimida faoliyat yuritadigan tarbiyachining kasbiy mahorati faqatgina pedagogik bilim va tarbiyaviy ko‘nikmalar bilan cheklanib qolmaydi. Ularning badiiy-estetik saviyasi, tasviriy san’at asoslarini bilishi, bolalarga oddiy chizmalar, ranglar uyg‘unligi va shakllar mutanosibligini o‘rgata olish qobiliyati ham katta ahamiyatga ega. Shu nuqtai nazardan, bo‘lajak tarbiyachilarning tasviriy savodxonligi ularning kasbiy kompetentligining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Tasviriy savodxonlik deganda, avvalo, bo‘lajak tarbiyachining quyidagi qobiliyatlari tushuniladi:

- chiziq va shakllarni to‘g‘ri ifodalay olish;
- ranglar uyg‘unligini anglay olish va qo‘llash;
- hajm, mutanosiblik va fazoviy tasavvurlarni shakllantira olish;
- bolalar ijodiga rahbarlik qilish uchun zarur metodik yondashuvlarni egallash.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun chizish, bo‘yash va turli tasviriy mashg‘ulotlar nafaqat ijodiy qobiliyatni rivojlantiradi, balki ularning tafakkuri, nutqi va mayda motorikasining shakllanishida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois tarbiyachining tasviriy savodxonligi yuqori bo‘lsa, u bolalarga estetik didni shakllantirishda samarali rahbarlik qila oladi.

Shuningdek, tasviriy savodxonlik bo‘lajak tarbiyachilarning o‘z kasbiy faoliyatiga ijodkorona yondashishiga, tarbiyaviy mashg‘ulotlarda rangtasvir, grafika va boshqa san’at turlaridan vosita sifatida foydalanishiga zamin yaratadi. Masalan, oddiy geometrik shakllar orqali bolalarda fazoviy tasavvur uyg‘otish, tabiat manzaralarini chizdirish orqali ularning kuzatuvchanligini oshirish mumkin. «Taqqoslash, — deb aytadi Q.D.Ushinskiy, — har qanday tushuncha va har qanday fikrning asosidir. Olamda barcha narsalarni taqqoslash orqaligina o‘rganamiz. Agar bizning qar - shimizda hech qanday jism bilan solishtirish yoki farqlash mumkin bo‘lmagan jism tursa va bu jism haqiqatda mavjud bo‘lsa, biz u haqida hech qanday fikr va hattoki hech qanday so‘z ayta olmas edik». Bo‘lajak tarbiyachi shakl va ranglarning proporsional munosabatlari bilan ishlaydi. Tasvirlash jarayonida naturada mavjud bo'lgan o‘zaro farqlami saqlab qolishga harakat qiladi. Bu farqlarni esa buyumlarm o'zaro taqqoslash orqaligina ko'rish mumkin. Turli masofada joylashgan buyumlarning o‘zaro tafovutini taqqoslagan holda, ya’ni ulaming kattaligi, yorug ‘lik darajasi va rang sifatlari orasidagi farqni solishtirish natijasida har bir buyumning o‘ziga xos perspektiv olchamini va rangini aniqlash mumkin. «Predmetlar qiyofasini biz tunda g‘ira-shira, kunduzi aniq ko‘ramiz. Yoruglik predmetlar chegaralarini namoyon qiladi, qorong‘ilik ulami berkitadi»[2]

Rassom — pedagoglar proporsiya va tus munosabatlarini belgilashning naqadar muhim ekanligini ta’kidlash maqsadida odatda o‘z shogirdlariga quyidagi jumlani tez-tez takrorlab turishadi: «Insonning bosh qismini tasvirlash jarayonida, uning oyog‘iga e’tibor qarating va aksincha oyoq qismini chizish jarayonida insonning boshiga ahamiyat bering». Mazkur g‘ayritabiiy jumlada haqqoniy mohiyat mavjud. Zero, predmet va obyektlaming o‘lchami, yorugiik darajasi va rang sifatlarini o‘zaro taqqoslash orqali ularning aniq kattaligi yoki rangini belgilash hamda buyum va ranglar orasidagi o‘zaro tafovutni ko‘rish mumkin. Biroq taqqoslashdagi amaliy jarayonda ba’zi bir murakkabliklar bo‘lib, buyumlarni deyarli odatiy ko‘rib bolmaydi. Agar inson nigohi turli masofadagi shakl va obyektlarni bir vaqtning o‘zida aniq va tiniq ko‘ra olganda edi, taqqoslash jarayoni biroz yengil kechardi. Gap shundaki, inson

[2] R. Xudayberganov Rangshunoslik va kompozitsiya asoslari 21 b.

nigohi bir qancha predmetlarga e’tibor qaratgan bo‘lsa ham, ular bir xil qabul etilmaydi. Masalan: bir guruh buyumlarni ikki qismga bo‘lib joylashtirilsa va yaqin masofada turgan birinchi qismga nigoh qaratilsa, ikkinchi qismdagi buyumlar noaniq ko‘rinish kasb etadi. Yoki aksincha, uzoqroq masofaga joylashtirilgan ikkinchi qismdagi buyumlarga nigoh qaratilsa, ularning rangi hamda bo‘rtma shakllari aniqlik kasb etib, birinchi qismdagi buyumlar noaniq ko‘rinadi. Yana bir misol: agar kitobni ochib, ikki ko‘z nigohi varaqning markaziga qaratilsa, hattoki bir xil masofa va bir xil tekislikda ham, besh-olti harfdan iborat bitta so‘zdan ortiq so‘zni ko‘rish mumkin emas. Qolgan atrofdagi so‘zlar yoki butun varaq noaniq ko‘rinadi. Bu hodisa bir guruh narsalarni ko‘rish jaravonida yagona predmet shakligina ko‘z setkachadagi aniq ko‘rish makoniga joylashish imkoniyatiga ega ekanligi bilan izohlanadi. Tabiiy ravishda, inson nigohi bir buyum yuzasini yoki bir nechta buyumlarni aniq ko‘ra olish imkoniyatiga ega emas. Shu bilan birga turli masofada joylashgan buyumlarning shakl chiziqlari aniqligi, yoruglik va rang sifatlarining farqi va o‘xshashligini taqqoslash va belgilash uchun ularni bir vaqtning o‘zida va bir xil aniqliqda ko‘rish zarur. Barcha obyektiarni bir vaqtning o‘zida ko‘rish — «bir varakayiga ko‘rish» hamda barcha obyektiarni yaxlitlikda ko‘rish — «yaxlitlikda his etish» jarayoni ko‘rinayotgan naturaning nur - soya va rang munosabatlarini perspektiv va boshqa o‘zgarishlar bilan belgilashga imkoniyatini beradi. Masalan: shahar manzarasi ko‘rinayotgan ochiq deraza oldiga qo‘yilgan guldastadan iborat natura joylashuvidagi nur - soya va rang munosabatlarini aniq topish uchun inson nigohi qamrayotgan barcha narsalarga deraza pardasi, guldasta va oyna ortidan ko‘rinayotgan shahar manzarasiga bir vaqtning o‘zida qarashiga va ularni ko‘rishi kerak bo‘ladi. Yaxlitlikda his etish natijasida inson ongida tasvirlanayotgan kartinaning umumiv qiyofasi muhrlanadi va bo‘lajak tarbiyachilar naturadagi turli obyektlarning rang munosabatlarini to‘g‘ri belgilay oladi. Odatiy ko‘rish jarayonida nur — soya va rang munosabatlarini aniqlashda qiyinchilik tug‘diruvchi ko‘rish xususiyatining yana bir o‘ziga xosligi mavjud. Ma’lumki, turli darajada yoritilgan yuzalarga nisbatan ko‘rish hissiyoti o‘zgaruvchandir. Natura joylashuvidagi yorqin yoritilgan obyektni ko‘rish holatida buyumlami taqqoslash va tus munosabatlarini topish jarayonida ko‘zning his etish faoliyati kuchsizlanadi. Nur — soya va rangning nozik xususiyatlarini his etish qiyinlashadi. Agar bo‘lajak tarbiyachining nigohi xira yoritilgan obyektga qaratilsa, aksincha, teskari jarayon sodir bo‘ladi. Bu holat tus munosabatlarini to‘g‘ri belgilashga to‘sqinlik qiladi, chunki buyumlar ko‘zning turli xil ta’sirchanligida ko‘rib chiqiladi. Agar buvumning o‘zigagina e’tibor qaratmasdan, bir vaqtning o‘zida turli yoritilgan buyumlarning barchasiga qaralsa, ko‘z doimiy yoritilish sharoitlarida bo‘ladi va uning ta’sirchanligi o‘zgaradi. Bu jarayon tuslardagi tafovutni to‘g‘ri aniqlashga yordam beradi. Ko‘rish his tuyg‘usining yana bir o‘ziga xosligini e’tibordan chetda qoldirmaslik lozim. Ko‘rish markaziga yaqin masofada joylashgan naturadagi buyumlarni ko‘rib chiqish jarayonida ularning nafaqat shakl chizig‘i, balki, nur va soya o‘yinlarming qarama-qarshiligi ham aniqroq ko‘rinadi. Buyum ko‘rish markazidan qay darajada yiroqlashgani sari, tuslarning o‘zaro ziddiyati shu darajada kamayib boradi. Agar buyumlarni navbatma-navbat ko‘rib chiqilsa, haqiqiy tus munosabatlarini belgilash qiyin bo‘ladi. Demak, ko‘rish his tuyg‘usining barcha xususiyatlari umumiy yaxlit ko‘rishni, ya’ni ko‘zni bir nuqtaga emas, balki bir vaqtning o‘zida barcha obyektlarga qaratishni talab etadi. Bo‘lajak tarbiyachilar bir vaqtda nigohi bilan tasvirlanayotgan naturani qamrab olishni hamda barcha tuslami diqqat markazida ushlashni o‘rganishi darkor. Shu bilan birga, nigohni birgina qismga qaratish lozim emas.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Aksincha, naturani ro‘y-rost hamda barcha narsalarni barobar ko‘rish jarayonida buyumlarning rang va yoruglik nisbatlarini solishtirish lozim: bu jarayonda nima ko‘proq ko‘zga tashlanayotganligi, nimalar esa ikkinchi darajaga tushib qolayotganligi, qaysi jismlar to‘q qaysilari esa och tusda ekanligini belgilash kerak. Alohida jismlarga e’tibor qaratmaslik va ular bilan chalg‘imaslik hamda naturada barcha buyumlarni barobar ko‘ra olish maqsadida bo‘lajak tarbiyachilar tasvirlanayotgan naturani «tasawwurdagi teksilikda» jonlantirishni yoki ko‘zni «keng yoki qisiq holatda ochib ko‘rish»ni tavsiya beradilar

Oliy ta’lim jarayonida bo‘lajak tarbiyachilarda tasviriy savodxonlikni rivojlantirish uchun maxsus fanlar, amaliy mashg‘ulotlar, ijodiy topshiriqlar va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish zarur. Bu orqali ular nafaqat tasviriy san’at bo‘yicha elementar bilimlarni egallaydilar, balki maktabgacha yoshdagi bolalarning badiiy-estetik rivojlanishini samarali tashkil etishga tayyor bo‘lib boradilar.

XULOSA

Umuman olganda, bo‘lajak tarbiyachilarning kasbiy kompetensiyasi va tasviriy savodxonligini rivojlantirish maktabgacha ta’lim sifatini oshirishning muhim omilidir. Bu nafaqat ta’lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etadi, balki kelajak avlodning badiiy-estetik didi, ijodkorligi va tafakkurini yuksaltirishga xizmat qiladi. Shu bois mazkur yo‘nalishda olib boriladigan ilmiy izlanishlar, metodik ishlanmalar va amaliy tajribalar pedagogika fanining dolzarb va istiqbolli vazifalari sirasiga kiradi. Oliy ta’lim jarayonida bo‘lajak tarbiyachilar uchun tasviriy san’at fanlarining alohida blok sifatida kiritilishi katta amaliy ahamiyatga ega. Bu ularning:

- maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashda metodik yondashuvlarini boyitadi;
- oddiy geometrik shakllar va rang uyg‘unliklari orqali bolalarda fazoviy tasavvurlarni rivojlantirish imkonini beradi;
- tabiat manzaralari va hayotiy voqelikni chizish orqali bolalarning kuzatuvchanligini oshiradi;
- chizish va bo‘yash mashg‘ulotlari orqali ularning ijodiy tafakkuri va nutqini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, bo‘lajak tarbiyachilarning tasviriy savodxonligi — ularning kelajakdagi kasbiy mahorati va maktabgacha ta’lim sifatini oshirishning muhim sharti hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Abdullayev N.U. San’at tarixi. I qism. – Toshkent: San’at, 2001. – 167 b.
2. Abdullayev N.U. San’at tarixi. II qism. – Toshkent: San’at, 2001. – 210 b.
3. R. Xudayberganov Rangshunoslik va kompozitsiya asoslari. — T.: Choipon nomidagi NMIU, 2019. — 192 b.
4. Abdirasilov S.F. Tasviriy san’at o‘qitish metodikasi. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2012. – 232 bet.
5. Kurbanov I.G‘.Maktabgacha ta’lim tashkilotlari rahbarlarining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish mexanizmini takomillashtirish: Avtoreferat. Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori. – T.:2024. – 25 b
6. Axmedova, N. (2024). Maktabgacha ta’limda tasviriy faoliyatning ahamiyati. Nordic_Press, 3(0003).

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

7. Qurbonova, B., Sulaymanova, S., Akhmedova, N., & Yunusaliyev, M. (2023). Big Data, Artificial Intelligence and Smart Cities. In E3S Web of Conferences (Vol. 402, p. 03013). EDP Sciences.

8. Axmedova, N. E., & Nuriddinova, M. M. Q. (2023). Bolalarni ijodiy qobilyatini rivojlantirishning maqsad va vazifalari. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(3), 755-760.

9. https://www.lex.uz/docs/-7120156?ONDATE=28.09.2024%2000

MUSIQANING MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR RIVOJIGA TA’SIRI: MUSIQA VA BOLALARNING NUTQ RIVOJI O‘RTASIDAGI BOG‘LIQLIK

Muallif: Baxodirova Yulduzxon Baxtiyor qizi [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti 2-bosqich magistranti [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17383733

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada musiqa mashg‘ulotlarining maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga, xususan, ularning nutqiy qobiliyatlari shakllanishiga bo‘lgan ijobiy ta’siri o‘rganilgan. Bolalar musiqani tinglash, kuylash, ritmik harakatlar qilish jarayonida nafaqat eshitish va his qilish qobiliyatlarini, balki talaffuz, lug‘at boyligi, tovushlarni farqlash va so‘z boyligini ham rivojlantiradi. Tadqiqotda musiqa va nutq rivoji o‘rtasidagi bog‘liqlik psixologik, pedagogik va lingvistik jihatdan yoritiladi. Shuningdek, maqolada musiqa o‘yinlari, ritmik mashqlar va qo‘shiqlar orqali bolaning nutqiy faolligini oshirishga doir samarali metodikalar tahlil qilingan.

Kalit so’zlar: musiqa ta’limi, maktabgacha yosh, nutq rivoji, eshituv qobiliyati, ritm, qo‘shiq, metodika, bolalar psixologiyasi.

Maktabgacha yosh — bu bolaning shaxs sifatida shakllanishida hal qiluvchi bosqichlardan biridir. Bu davrda bola dunyoni eshitish, ko‘rish, his qilish orqali idrok etadi. Aynan shu jarayonda musiqa — nafaqat estetik tarbiya vositasi, balki bola nutqining shakllanishida muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Maktabgacha yoshidagi bolalar nutqining rivojlanishi ularning faoliyati, muloqati bilan uzviy bog‘liqdir. Bola jumlalarning mazmuni va shaklidagi o‘zgarish uning muloqat shakllari o‘zgarishi bilan bog‘liq bo‘ladi. Ilk bolalik davriga xos situativ nutq ishchan muloqot shaklidan nosituativ bilishga yo‘naltirilgan va nosituativ — shaxsiy muloqot shakliga o‘tilishi bolalar nutqiga ma’lum bir talablarni qo‘yadi. Bu talablar bola nutqining yangi-yangi tomonlarini, turli kommunikativ masalalarni hal qilishi uchun zarur bo‘lgan xususiyatlarni tarkib toptiradi. Bog‘cha yoshidagi bolaning nutqi ijtimoiy aloqalarni o‘rnatish funksiyasini bajara boshlaydi. Buning uchun esa bolada ichki nutq tarkib topishi, monologik xususiyat kasb etib borishi lozim bo‘ladi. Maktabgacha yoshda bola nutqining rivojlanishidagi muhim xususiyat nutq tafakkur quroliga aylanishidan iborat. Bola so‘z-lug‘at boyligining o‘sishida 2 muhim tomon — miqdor va sifat tomonlari mavjud.

Lug‘at boyligining miqdoriy o‘sishi D. B. Elkoninning ko‘rsatishicha, bevosita bolaning hayot sharoitlari va tarbiyalanish xususiyatlariga bog‘liq. So‘nggi yillarda u yoki bu yoshdagi bolalar nutqining lug‘at tarkibini o‘rganishga bag‘ishlangan tadqiqotlarda avvalgi tadqiqotlarga nisbatan yuqoriroq miqdoriy ko‘rsatkichlar aniqlandi. Jumladan, V.Loginaning ma’lumotlariga ko‘ra 3 yoshga kelib, bola lug‘atida 1200 ta so‘z mavjud bo‘ladi, 6 yoshli bolaning aktiv lug‘ati esa 3000–3500 so‘zni o‘z ichiga oladi. Vaholanki, 40–60 yil oldin o‘tkazilgan tadqiqotlarda 3 yoshli bolaning lug‘ati 400–600 so‘zdan, 6 yoshli bolaning aktiv lug‘ati esa 2500–3000 so‘zdan iborat

deb ko‘rsatilgan edi. Nutq madaniyati — bu, avvalo, tarbiyachida bo‘lishi shart va majburiy sifatlardan hisoblanadi. Bu tarbiyachidagi nutqiy ko‘nikma va nutqiy malakalarni hosil qiladi. Bu ko‘nikma tarbiyachi faoliyatida takomillashib boradi, maxsus mehnat va mashqlar evaziga malaka oshiriladi hamda erishilgan muvaffaqiyatlar tufayli qobiliyat va mahorat shakllanadi. Bolalar nutq madaniyatiga o‘zbek adabiy tilini mukammal egallash asosida erishiladi. Buning uchun esa tarbiyachi adabiy qoidalarini bilish, badiiy adabiyot asarlarini doimiy o‘qib borishi, she’rlar yod olishi va bolalar bilan suhbatlar o‘tkazish muhimdir.

Har bir bola bu dunyoga katta imkoniyatlar bilan keladi. Ular uchun muhit, tarbiya va ta’lim qanday bo‘lishi — ularning kelajakdagi shaxs sifatida shakllanishiga bevosita ta’sir qiladi. Ayniqsa, bolaning nutqi, o‘z fikrini ifoda etish qobiliyati, atrof bilan to‘g‘ri muloqot qila olishi — uning rivojlanishida eng muhim mezonlardan biridir. Nutq esa o‘z-o‘zidan shakllanmaydi. U turli tashqi ta’sirlar, ayniqsa musiqa kabi estetik vositalar orqali rivojlanadi. Musiqa bolaga go‘zallikni eshitish, his qilish va anglash imkonini beradi. Bola kuylaganida yoki musiqani tinglaganida nafaqat eshitish, balki so‘zlarni talaffuz qilish, ritmga mos harakat qilish orqali nutqiy faoliyatga ham jalb etiladi. Masalan, oddiy bolalar qo‘shiqlarida sodda so‘zlar, takroriy iboralar, qiziqarli ovozlar uchraydi. Bola bularni yodlab, o‘zlashtirib borarkan, u nutqining ohangini, talaffuzini va ifoda uslubini rivojlantiradi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Bundan tashqari, musiqa bolaning eshituv qobiliyatini kuchaytiradi. Bu esa tovushlarni aniq eshitish va talaffuz qilishda muhim ahamiyatga ega. Masalan, ko‘pgina logopedlar va defektologlar tilida nuqsoni bo‘lgan bolalar bilan ishlashda musiqa terapiyasidan foydalanishadi. Qo‘shiq kuylash, ritmik gapirish, she’rlarni musiqaga solib aytish — bularning barchasi bolaning tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qilishiga yordam beradi. Musiqaning yana bir foydali jihati — bolaning his-tuyg‘ularini uyg‘otishi va uni ifoda qilishga undashi. Bola ichidagi quvonch, hayajon, qo‘rquv yoki mehr kabi hislarni ba’zan so‘z bilan ifoda eta olmaydi. Ammo musiqa tinglab yoki qo‘shiq aytib bu hislarni tashqariga chiqaradi. Bu esa uning ichki dunyosini boyitadi, so‘zlashish ehtiyojini oshiradi.

Maktabgacha ta’lim muassasasi bola tarbiyasida muhim bosqich sanaladi. Musiqa tarbiyachisi bolalarni estetik va ahloqiy jixatdan tarbiyalashda alohida o’rin tutadi. Muassasadagimusiqiy tarbiya estetik tarbiyaning muhim sohasidir. Musiqa bolalar uchun quvonch va kechinmalar dunyosi bo’lib, musiqiy va amaliy faoliyat turlarida namoyon bo’ladi, ya’ni musiqa tinglash, qo’shiq aytish, musiqa jo’rligida xarakat qilish vabolalar musiqa asboblarini chalish jarayonidaularda hissiytuyg’ulari rivojlanib boradi. Musiqa bolalarni rivojlantirish uchun boy manbadir. Bolalarda hissiyotning rivojlanishiga ko’maklashishi musiqaning eng yaqqol namoyon bo’ladigan rolidir: alla bolalarni tinchlantiradi va xotirjam qiladi, alla eshitib uxlagan bolalar o’z qo’g’irchoqlarigaham alla aytadilar. Tinchlantiruvchi musiqa albatta qo’shiq bo’lishi shart emas. Barcha zamonlarda va xalqlarda onalar o’z go’daklariga takrorlanuvchi ikki notali ohangni past ovozda kuylaganlar. Har bir madaniyatda mehr-muhabbat va bayramlar xaqidagi oddiy qo’shiqlar mavjudki, bolalar ularni yodlay oladilar va bu ularga o’z his- tuyg’ularini ifodalashga yordam beradi. Marsh bolagafaxr tuyg’usini va g’ayrat, tetiklikni bag’ishlaydi.

Ma’lumki, nutqida nuqsoni bo’lgan bolalar bilan ishlashda, ularning nutqlarini tiklashda musiqa mashg’ulotlari katta o’rin tutadi. Bunday guruh bolalari bilan musiqa rahbari logoped o’qituvchi bilan hamkorlikda ishlasa o’z maqsadiga yetadi.

Chunki bu soha bo'yicha musiqa mashg'ulotlarini tashkillash bo'yicha xozirgi kunda metodik qo'llanmalar kam.

Nutqida nuqsoni bor bolalarning nutqini tiklashda musiqa rahbarlari ko'proq logoritmikaga e'tibor qilishlari ko'zda tutiladi. Bunda:

- to'g'ri nafas olishni yo'lga qo'yish;
- ovozni rivojlantirish ustida ishlash;
- temp va ritm ustida ishlash;
- eshitish va xotirani rivojlantirish;
- umumiy va maxsus motorikani rivojlantirish;
- so'zlarni xarakatlar bilan to'g'ri ishlay olish;
- intonatsiya va shu registrlar ustida ishlash;
- o'yinlar.
- mashg'ulot bayoni, yangi qo'shiq, raqs xarakatlari, foydalaniladigan cholg'u asboblari uchun tayyorlangan ko'rgazmalar;
- qismlarni bir-biriga uzviy bog'lay olish;
- bolalarni qiziqtirish uchun ularning yosh xususiyatlarini e'tiborga oligan xolda sodda va past ohangda muloqatda bo'lish;
- texnika vositalaridan foydalana olish;
- testlar va boshqotirmalar yordamidabolalar bilim va ko'nikmalarini mustahkamlab borish;
- musiqaviy xarakatli o'yinlarni atributlar vao'yinchoqlar yordamida tashkillash.
- musiqa tinglashda rasmlardan, bastakor va kompazitor portretlaridan, xilma-xil rangdagi shakllardan foydalanish;
- ovoz sozlash mashqlarida musiqali zinacha ko'rgazmali qurollardan, tarqatma test banklaridan va rasmlardan foydalanish;
- qo'shiq aytishda rasmlarga qarab qo'shiq nomini topish;
- laparlar va raqslarda katta rasmli kubiklardan, magnit tasmalardan foydalanish;
- musiqali harakatli va obrazli o'yinlarni o'rgatilganda shu o'yinga mos atributlarni tayyorlab fikrlashga o'rgatish, sahnalashtirilgan jarayonda bolalarnimustaqil xarakat qilishlariga imkon yaratadi va katta o'rin egallaydi..

Maktabgacha yoshdagi bolalar yorqin va quvnoq ranglarni xush ko'radilar, ularda bu orqali quvnoqlik hissiyotlari rivojlanib boradi. Shu sababli bayram ertaliklarida musiqa rahbari, tarbiyachilar yorqin rangdagi kiyimlarda bo'lishlari talab qilinadi. Qora rang bolaning kayfiyatini buzadi, ya'ni unga salbiy ta'sir qiladi.

Jajji kichkintoylar o'z o'yinlari orqali hayotni aks ettiradilar, ular taqlidchandirlar. Ular orasida kelajakdagi musiqa rahbarlari borligini unutmasligimiz kerak. Musiqa rahbari o'z mehnati orqali yetishtirgan bog'dan meva olsa, bu meva bizning kelajakdagi shogirdlarimizdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ушинский К.Д. Детский мир и христоматия. Санкт Петербугр 1861 г 52с.
2. Jumayev R.X. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kompetensiyalarini shakllantirishda ertaklar o'rni. kommunikativ Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar (2024 йил № 2) 118-B.
3. Nizomova, Shoxista Shodiyevna. Bolalar nutqini o`stirish nazariyasi va texnologiyalari [Matn] : o'quv qo'llanma / Sh. Sh. Nizomova. – Buxoro : Fan va ta'lim, 2022. 26-b.

4. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim Vazirligining «Ilk qadam» Davlat o’quv dasturi (takomillashtirilgan 2-nashr) Tosh-2022. 15-16-bet. 5. Babayeva D.R. «Tevarak atrofni o’rganishda maktabgacha katta yoshdagi bolalarning bog’lanishli nutqini rivojlantirish» Ped. fan. nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertaciya. Tosh-2001. 75-b.

5. Катаева Виктория Григорьевна. Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования «Нижегородский государственный педагогический университет имени Козьмы Минина» (г. Нижний Новгород) 167 st.

6. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли, 1–жилд.– Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси,– 2007.

7. Леонтьев А.Н. Проблема деятельности в психологии. // Ж. Вопросы философии. — 1972. -№ 9.

IJODIY O’YINLAR ORQALI MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISH

Muallif: Bekjanova Ro‘zagul Zafarbek qizi [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti 2-bosqich magistranti [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17383773

ANNOTATSIYA

Ijodiy o‘yinlar orqali maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish bu bolalar tilini shakllantirishda samarali pedagogik usul hisoblanadi. Ushbu maqolada, ijodiy o‘yinlarning bolalarning nutqiy malakalarini, so‘z boyligini va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi roli tahlil qilingan. Bolalar uchun ijodiy o‘yinlar nafaqat tilni o‘rganishga yordam beradi, balki ularni ijtimoiy jihatdan ham rivojlantiradi. Ushbu maqolada o‘yinlar orqali bolalarning talaffuzini, grammatika malakalarini va fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishning samarali metodlari ko‘rib chiqiladi.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Kalit so’zlar: Ijodiy o‘yinlar, nutq rivojlanishi, bolalar tilida indvidual yondashuv, pedagogik metodika, didaktik o‘yinlar.

KIRISH

Maktabgacha ta’lim tizimida bolalarning nutqiy rivojlanishi ularning intellektual, ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Nutq, bolaning muloqot vositasi sifatida, uning dunyoqarashi va fikrlash qobiliyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ijodiy o‘yinlar bolalar nutqini rivojlantirishda samarali vosita bo‘lib, o‘quv jarayonining sifatini oshirishda alohida o‘rin tutadi. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqiy rivojlanishiga ijodiy o‘yinlarning ta’siri, ularning turli shakllari va amaliy metodikasi keng yoritilgan. Maktabgacha ta’lim sohasini rivojlantirish masalasi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi "Maktabgacha ta’lim tizimini boshqarishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PF–5712-sonli Farmoni ushbu sohada samaradorlikni oshirishga qaratilgan. Ushbu farmonda maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama intellektual, axloqiy va jismoniy rivojlanishi uchun qulay sharoitlar yaratish, ta’lim sifatini oshirish va ilg‘or pedagogik texnologiyalarni joriy etish masalalari ko‘zda tutilgan.[1] Jumladan ijodiy o‘yinlarning ta’lim-tarbiyadagi o‘rniga to’xtalib o’tadigan bo’lsak, ular bolalarning hayotiy tajribasini boyitish, ular orasida o‘zaro muloqotni mustahkamlash va nutq madaniyatini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Bunday o‘yinlar bolalarda quyidagi ko‘nikmalarni rivojlantiradi:

1. Lug‘at boyligini oshirish: Ijodiy o‘yinlar orqali bolalar yangi so‘zlarni o‘rganadi, ularning ma’nolarini tushunadi va faol qo‘llashni boshlaydi.

2. Grammatik ko‘nikmalarni rivojlantirish: O‘yin jarayonida turli grammatik konstruksiyalarni ishlatish bolalarning grammatik bilimlarini chuqurlashtiradi.

[1] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi "Maktabgacha ta’lim tizimini boshqarishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PF–5712-sonli Farmoni.

3. Muloqot madaniyati: O‘yinlarda o‘z fikrini ravon va aniq ifoda etish imkoniyati bolalarda muloqot qobiliyatini oshiradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Mashhur nemis pedagogi Frederix Frebel “The Education of Man”asarida shunday degan “O‘yin bolalik davrida inson rivojlanishining eng yorqin namunasidir, chunki o‘yin davomida bolalar nafaqat o‘zlarini o‘rganadilar, balki atrofdagi dunyo bilan aloqada bo‘lishadi, ijtimoiy va emotsional ko‘nikmalarini rivojlantiradilar” [2] Shu qatorda ijodiy o’yin nima va bolaning nutqini qanday rivojlantiradi degan savol tug’ilishi tabiiy.

Ijodiy o‘yin – bu bolalar o‘z tasavvurlari va ijodkorliklarini ishlatish orqali o‘ynaydigan o‘yin turidir. Bunday o‘yinlarda bolalar yangi g‘oyalarni sinab ko‘rishadi, fikrlarini ifoda etishadi va o‘z muammolarini ijodiy yo‘llar bilan hal qilishadi. Ijodiy o‘yinlar bolalarga tasavvur qilish, yangi narsalar yaratish va fikrlarini erkin ifoda etishda yordam beradi. Masalan, bolalar rasm chizish, hikoya yaratish yoki turli rollarni o‘ynash orqali o‘z ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradilar. Ijodiy o‘yinlar bolalar nutqini rivojlantirishda juda muhim rol o‘ynaydi. Nutqning rivojlanishi, ya'ni bolalarning so‘zlash qobiliyatlari, talaffuz, lug‘at boyligi va muloqot madaniyatining shakllanishi ijodiy o‘yinlar yordamida tez va samarali rivojlanadi. [3]Ijodiy o‘yinlarda bolalar o‘z fikrlarini ifoda etish, yangi so‘zlar o‘rganish va ularni to‘g‘ri qo‘llashni mashq qilishadi. Masalan, bolalar turli rollarda o‘ynaganda, ular yangi so‘zlarni o‘rganishadi va ularni o‘zaro muloqotda qo‘llashadi. Shu bilan birga, bolalar muloqot qilishda erkinlikni his qilishadi, bu esa ularning nutqini rivojlantirishga katta yordam beradi. Bolalar nutqini rivojlantirishda bir qancha jahon pedagoglari ham o’z hissalarini qo’shgan. Shulardan biri Maria Montessori hisoblanadi. Uning “The Montessori Method” asari bolalar nutqini rivojlantirishda alohida o‘rin tutadi. U bolalar o‘yin va muhit orqali o‘z nutqlarini tabiiy ravishda shakllantirishi kerak, deb hisoblagan. Montessori metodining asosiy tamoyillari bolalar nutqini rivojlantirish uchun juda foydalidir.

1.Erkin va tabiiy rivojlanish: Montessori metodida bola o‘z rivojlanishiga to‘g‘ri keladigan muhitni tanlashi kerak. Bu erkinlik bola uchun o‘zini ifodalashda, nutqni shakllantirishda katta ahamiyatga ega. Montessori metodida bolalar ta’lim jarayonida erkinlikka ega bo‘lib, o‘z vaqtlarini o‘zi tanlashadi. Bu, o‘z navbatida, bolalarda o‘z fikrini ifoda etish va nutqni rivojlantirishni rag‘batlantiradi.[4]

2. O‘yin va interaktiv faoliyatlar: Montessori pedagogikasi o‘yinlar va amaliy faoliyatlar orqali bolalar nutqini rivojlantirishni muhim deb biladi. Misol uchun, Montessori o‘quv materiallari bolaning qiziqishini uyg‘otadi va ularni so‘zlar bilan bog‘lashni o‘rgatadi. Har xil predmetlar, harf kartalari va boshqa vositalar orqali bolalar nutqni o‘rganishadi, bu esa ularning so‘z boyligini kengaytiradi.

3. Atrof-muhitning roli: Montessori metodida bolalarning atrof-muhit bilan muloqot qilishiga katta e’tibor beriladi. Nutq rivojlanishida atrof-muhitning boyligi muhim ahamiyatga ega. Montessori metodida bola o‘ziga mos muhitda o‘rganadi, bu esa uning nutqini tabiiy ravishda rivojlantiradi. Atrof-muhitda bolalar turli insonlar bilan muloqot qilib, nutq ko‘nikmalarini o‘rganishadi.

4. Individual yondashuv: Montessori metodida bolaga individual yondashuv mavjud. Har bir bola o‘z sur’atida rivojlanadi, va bu nutqni rivojlantirish jarayonida

[2]Fröbel F. "The Education of Man" (Inson tarbiyasi). Boston: Lee and Shepard, 1887.
[3]Kuryashova L.V. "Bolalarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish metodikasi." Moskva: Prosveshcheniye, 2019.
[4] Montessori, M. (1964). "The Montessori Method". New York: Schocken Books.

muhimdir. Bolalar o‘z vaqtida so‘zlarni o‘rganadilar va nutqlarini shakllantiradilar, chunki ular o‘zlariga mos va qulay ritmda o‘rganadilar.

Ijodiy o‘yinlar orqali maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish nafaqat til rivojlanishining, balki bolalar aqliy va hissiy rivojlanishining ham muhim qismi hisoblanadi. Ushbu o‘yinlar bolaga tilni o‘rganishning tabiiy va qiziqarli usulini taqdim etadi. Bolalar ijodiy o‘yinlar orqali nutqning asosiy tarkibiy qismlarini, jumladan, so‘z boyligini, talaffuzni, grammatika va nutqiy malakalarni o‘zlashtiradilar. Didaktik va ijodiy o‘yinlar bolalar nutqini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu o‘yinlar orqali bolalar tovushlarni tanib olish, so‘zlarni ajratish, o‘xshash so‘zlarni topish, va hatto so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qilish ko‘nikmalarini o‘rganadilar. Bundan tashqari, o‘yinlar bolaning o‘z fikrini ifoda etish, boshqalar bilan muloqot qilish, va ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Frebelning o‘yining pedagogik yondashuvi nutqni rivojlantirishda bola va o‘yin materiallari o‘rtasidagi munosabatni kuchaytirishga, bolaning nutqini haqiqiy va amaliy muhitda shakllantirishga yordam beradi. Montessori metodikasi esa bolalarning o‘z sur’atida rivojlanishiga imkon yaratib, ularning nutqiy malakalarini erkin va tabiiy ravishda rivojlantiradi.

METODOLOGIYA

Bolalar nutqini rivojlantirishda turli xildagi ijodiy o’yinlarni misol tariqasida keltirishimiz mumkin masalan: “Stol bosma o’yinlari”, “jamoaviy o’yinlar”, turli xil sahnalashtirilgan ertaklar ham bolaning nutqini o’stirishga xizmat qiladi.Bundan tashqari turli xil nutqiy mashqlar ham Bolani nutqini rivojlanishida ajoyib ta’sir ko’rsatadi. Misol uchun: [5]Barmoqlarning harakatlari mahorati yuqori darajada rivojlangan bolalarda–nutq, fikrlash, xotira, e’tibor yaxshi bo‘ladi. Barmoqlarning harakatlari erkin bo‘lmaguncha bola nutqining rivojlanishiga erishib bo‘lmaydi. Bolalarda barmoqlar mashqi bo‘yicha ishni 6-7 oyligidan boshlash kerak. Har kuni qo‘llarni 2-3 daqiqa davomida yengil uqalash kerak.

Rag‘batlantiruvchi qo‘l mashqlari 5 bosqichdan iborat:

1. bolaning qo‘lini barmoq uchidan tirsagigacha tashqi tomondan 8-10 marta silash;
2. barmoqlarni 5-6 marta (bosh bormoqdan tashqari) bukish va to‘g‘rilash 5-6 marta;
3. bosh bormoqni o‘ng-chap tomonga bukish, dumaloq shaklda harakatlantirish;
4. kaftni 2-3 marta faollashtirish: barmoq bilan bolaning kafti o‘rtasidan sekin spiral ko‘rinishida silash, spiral kengayib borib, oxiri bola bosh barmog‘ida tugaydi;
5. bolaning qo‘lini barmoq uchidan tirsagigacha tashqi tomondan 8-10 marta silash.

Barmoqlarning nozik harakatlarini rivojlantiruvchi mashqlar:

- bolani o‘n oyligidan boshlab barcha barmoqlarini harakatga jalb qilish kerak – kub, piramidalar, turli hajmdagi yarimsharni bir biriga taxlash, joylashtirish.
- bir yoshdan bir yarim yoshgacha bo‘lgan davrda yog‘ochdan yoki plastmassadan bo‘lgan o‘yinchoqlar, masalan, legolardan piramida, uychalar yasash;

[5] “Qanday o‘yinlar bolaning nutqi rivojlanishiga yordam beradi?” Shifokor Xurshid A’zamxo‘jayevning Daryo.uz dagi maqolasidan ko’chirma.

- bir yarim yoshdan ikki yoshgacha bo‘lgan davrda mozaykalardan har turdagi shakllarni yig‘ish;
- ikki yoshdan uch yoshgacha bo‘lgan davrda o‘yinchoqlarni, yirik tugmachalarni teshiklardan arqon o‘tkazib bir safga terish, arqonlardan har xil shakldagi bog‘ichlar yasash;

artikulyatsiya mashqlari: sharlarni uflab shishirish, so‘zlarni dona-dona talaffuz qilishga intilish. Barmoqlar bilan turli xil mashqlarni bajarib, bolalar barmoqlarini nozik harakatlarini yaxshi rivojlanishiga erishiladi, bu nafaqat nutqning rivojlanishiga foydali ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu mashqlar ham ijodiy o’yinlardan tashqari bajariladigan vositadir ammo bola nutqi uchun dolzarb ish hamdir.

MUHOKAMA

Ijodiy o‘yinlar maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, bolalarning nutq faoliyati faqatgina passiv eshitish yoki takrorlash bilan rivojlanmaydi; aksincha, ijodiy o‘yinlar jarayonida ular muloqotga faol jalb etiladi, bu esa lug‘at boyligini kengaytirish, grammatik jihatdan to‘g‘ri gap tuzish va o‘z fikrlarini ravon ifodalash ko‘nikmalarini shakllantiradi. Ijodiy o‘yinlar orqali nutqni rivojlantirishning samaradorligi quyidagi omillarga bog‘liq:

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

1. O‘yin muhiti va motivatsiya: Bolalar uchun qulay, erkin va ijodiy muhit yaratish ularda nutqiy faoliyatga bo‘lgan qiziqishni oshiradi. Masalan, rolda o‘ynash (masalan, do‘kon, shifoxona yoki hayvonot bog‘i kabi sahnalarda) bolalarning vaziyatga mos so‘z boyligini shakllantiradi.

2. Bolalar o‘rtasidagi o‘zaro muloqot: Guruhli ijodiy o‘yinlarda bolalar bir-birlari bilan fikr almashadi, bu esa ular o‘z nutqini rivojlantirishga va nutqiy xatolarini tuzatishga yordam beradi.

3. O‘yin senariylari va rollar: Muhokama jarayonida mavzuga mos rollarni taqsimlash orqali bolalar yangi so‘zlarni o‘zlashtiradi va ularni amalda qo‘llashni o‘rganadi. Masalan, “pochtachi” rolini bajarish bolalarga maktub yozish yoki gapirish orqali nutqni rivojlantirish imkonini beradi.

4. Didaktik o‘yinlarning ahamiyati: Didaktik o‘yinlar orqali bolalar nafaqat lug‘at boyligini oshiradi, balki so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qilish, jumlalarni grammatik jihatdan to‘g‘ri tuzish va kommunikativ ko‘nikmalarni shakllantirish imkoniga ega bo‘ladi.

5. Nutqiy faoliyatni qo‘llab-quvvatlovchi materiallar: O‘yinlarda foydalaniladigan vizual materiallar, audio va video vositalar bolalarning nutqini rivojlantirish jarayonini jonlantiradi va ularga turli xil til shakllarini tushunishga yordam beradi.

NATIJA

Ushbu vosita va metodikalar orqali biz bolani mayda qo‘l motorikalarini ham, nutqiy rivojlanishini ham o‘sirishimiz mumkin bo‘ladi.Har bir faol faoliyatda bolani iqtidori ham asta sekin namoyon bo‘lishni boshlaydi, buni pedagoglar kuzatish va mashg‘ulotlarga yo‘naltirish jarayonida yaqqol ko‘ra olishadi.Ijodiy o‘yinlar bolalarni bir tarafdan rag‘batlantiruvchi ham hisoblanadi.

XULOSA

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ijodiy o‘yinlar nafaqat bolalarning og‘zaki nutqini rivojlantiradi, balki ularda muloqot qilishga bo‘lgan ishonchni oshiradi. Shuningdek, o‘yinlar bolalarning psixologik va ijtimoiy jihatdan rivojlanishiga, ularning ijodiy

fikrlash va qiziqishini oshirishga yordam beradi. Shu sababli, maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashda ijodiy o‘yinlarning muntazam qo‘llanilishi muhim pedagogik ahamiyatga ega. Bugungi kunda pedagoglar va ota-onalar uchun bolalar nutqini rivojlantirishda ijodiy o‘yinlarning o‘rni tobora ortib bormoqda. Shuning uchun maktabgacha ta’lim tizimida, shu jumladan, oilaviy muhitda ijodiy o‘yinlarni tashkil qilish, bolaning nutq rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Bu nafaqat tilni o‘rganishga, balki bolalar orasida o‘zaro muloqot, hamjihatlik va ijtimoiy faoliyatni rivojlantirishga katta yordam beradi. Shunday qilib, ijodiy o‘yinlar bolalar nutqini rivojlantirishda samarali va zarur vosita hisoblanadi. O‘yinlarni o‘qituvchilar, ota-onalar va ta’lim tizimi tomonidan to‘g‘ri tashkil etish, bolaning til ko‘nikmalarini rivojlantirishning eng samarali usullaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi "Maktabgacha ta’lim tizimini boshqarishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PF–5712-sonli Farmoni.
2. Fröbel F. "The Education of Man" (Inson tarbiyasi). Boston: Lee and Shepard, 1887.
3. Kuryashova L.V. "Bolalarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish metodikasi." Moskva: Prosveshcheniye, 2019.
4. Montessori, M. (1964). "The Montessori Method". New York: Schocken Books.
5. Nizomova, Shoxista Shodiyevna. Bolalar nutqini o`stirish nazariyasi va texnologiyalari [Matn] : o‘quv qo‘llanma / Sh. Sh. Nizomova. – Buxoro : Fan va ta‘lim, 2022. –176 b.

INNOVATSION YONDASHUV ASOSIDA BO‘LAJAK MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTI TARBIYACHI-PEDAGOG TALABALARDA IJODIY KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH

Muallif: Berdiyorova Nilufar Berdiyor qizi [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti Psixologiya va maktabgacha ta’lim kafedrasi o’qituvchisi, Xalqaro Nordik universiteti mustaqil izlanuvchisi [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17383833

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada innovatsion yondashuv asosida bo‘lajak maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachi-pedagog talabalarda ijodiy kompetensiyani rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslari tahlil qilingan. Ijodiy kompetensiya tushunchasi, uning tarkibiy qismlari hamda kasbiy faoliyatdagi o‘rni ilmiy manbalar asosida yoritilgan. Shuningdek, loyiha asosida ta’lim, STEAM-integratsiya, muammoli o‘qitish, raqamli texnologiyalar va interfaol metodlarning talabalarda kreativ tafakkurni rivojlantirishdagi roli ko‘rsatib o‘tilgan. Tadqiqot natijalari bo‘lajak tarbiyachilarning pedagogik jarayonda yangicha fikrlash, muammolarni noodatiy yecha olish hamda maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashda innovatsion texnologiyalarni qo‘llashga tayyorligini oshirishga xizmat qiladi.
Bugungi kunda ta’lim sohasida olib borilayotgan islohotlar innovatsion texnologiyalarni joriy etishni, shuningdek, bo‘lajak pedagoglarda ijodiy kompetensiyani shakllantirishni talab etmoqda. Maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyachi-pedagoglari jamiyatning eng muhim bo‘g‘ini bo‘lib, ularning kasbiy tayyorgarligi kelajak avlodning intellektual va ma’naviy rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Kalit so’zlar: innovatsion yondashuv, ijodiy kompetensiya, maktabgacha ta’lim, tarbiyachi-pedagog, STEAM-ta’lim, loyiha asosida o‘qitish, raqamli texnologiyalar, kreativ tafakkur.

KIRISH

Hozirgi davrda ta’lim tizimi jadal rivojlanayotgan texnologiyalar, globallashuv va innovatsiyalar ta’sirida tubdan yangilanmoqda. Maktabgacha ta’lim sohasi esa ushbu jarayonning eng muhim bo‘g‘ini sifatida, jamiyatning intellektual salohiyatini shakllantirishda asosiy rol o‘ynaydi. Shu sababli bo‘lajak tarbiyachi-pedagoglarni nafaqat nazariy bilimlar, balki ijodiy kompetensiyalar asosida tayyorlash zamon talabi bo‘lib qolmoqda.[1]

Ijodiy kompetensiya – bu shaxsning mustaqil qaror qabul qilish, noodatiy g‘oyalarni ilgari surish va ularni amaliyotga tatbiq etish qobiliyatini anglatadi. Mazkur ko‘nikmalar bo‘lajak tarbiyachilarda bolalarning qiziqishi va tabiiy ijodiy salohiyatini rivojlantirishga imkon beradi. Zamonaviy pedagog nafaqat an’anaviy metodlarni bilishi, balki ularni raqamli texnologiyalar, interfaol usullar hamda ilmiy yangiliklar bilan uyg‘unlashtira olishi kerak.[2]

[1] Mirziyoyev, Sh. M. (2019). *Yosh avlod tarbiyasi va maktabgacha ta’limning ustuvor vazifalari haqida nutq*. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Prezident Administratsiyasi
[2] O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. (2019). *Maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi* (PQ-4312-son qaror). Toshkent: Lex.uz.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda maktabgacha ta’lim sifatini oshirish, innovatsion ta’lim resurslarini yaratish va tarbiyachilar malakasini yangi bosqichga ko‘tarishga qaratilgan bir qator dasturlar amalga oshirilmoqda. Ushbu islohotlar shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak pedagoglarda kreativ tafakkur va innovatsion yondashuvni shakllantirmasdan turib, maktabgacha ta’lim tizimini xalqaro standartlarga mos rivojlantirish mushkul.[3]

Shu nuqtai nazardan, ushbu maqolada bo‘lajak maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachi-pedagog talabalarda ijodiy kompetensiyani rivojlantirishning ilmiy-metodik asoslari va amaliy yondashuvlari ko‘rib chiqiladi.

Asosiy qism.

Ijodiy kompetensiya – bu shaxsning mavjud bilim va tajribalarni yangicha talqin etish, noodatiy yechimlarni izlab topish, shuningdek, yangi pedagogik g‘oyalarni ishlab chiqish qobiliyatidir[4]. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida faoliyat yuritadigan tarbiyachi-pedagoglar uchun ushbu kompetensiya bolalarda tabiatga, san’atga va fan-texnika yangiliklariga bo‘lgan qiziqishni rivojlantirishning muhim sharti hisoblanadi.

So‘nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlar ijodiy kompetensiyaning rivojlanganligi pedagogning bolalarda mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish va hamkorlikdagi faoliyatni tashkil etish ko‘nikmalarini shakllantirishga sezilarli ta’sir ko‘rsatishini tasdiqlaydi. Shu sababli bo‘lajak tarbiyachi-pedagoglarni tayyorlash jarayonida kreativ tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan maxsus mashg‘ulotlar va interfaol metodlarga keng e’tibor qaratish lozim.[5]

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ijodkorlik — bu **o‘yin orqali kashf etish**, tajriba qilish va yangi narsa yaratish jarayonidir. O‘yin bolada erkinlik, ishonch, mustaqillik va o‘z fikrini ifoda etish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Innovatsion yondashuvning nazariy asoslari

Innovatsion yondashuv ta’limning mazmuni va shaklini yangilashga, ilg‘or pedagogik texnologiyalarni joriy etishga yo‘naltiriladi. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yilda qabul qilingan **“Maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”** (Vazirlar Mahkamasi, 2019) ham tarbiyachi kadrlarni tayyorlashda yangicha metodik yondashuvlarni qo‘llashni taqozo etadi.

Innovatsion ta’limning asosiy ustuvor yo‘nalishlari quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

1. **Loyiha asosida ta’lim (Project-based learning):** talabalarni izlanish olib borish, yangi g‘oya yaratish va jamoaviy faoliyatga o‘rgatadi;
2. **STEAM-integratsiya:** fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematika uyg‘unligi asosida ijodiy tafakkurni rivojlantiradi;
3. **Muammoli ta’lim va keys-stadi:** real hayotiy vaziyatlarga asoslangan holda noodatiy yechimlar topish ko‘nikmasini oshiradi;
4. **Raqamli texnologiyalar (AR/VR, multimediali platformalar):** bolalar bilan ishlashni qiziqarli va samarali qiladi.

Bu yondashuvlar ta’lim jarayonini zamonaviy talablar bilan uyg‘unlashtirish va talabalarda kreativ qarashlarni shakllantirishga xizmat qiladi (Mirziyoyev, 2019).

Bo‘lajak tarbiyachi-pedagoglarda ijodiy kompetensiyani rivojlantirishning metodik yo‘nalishlari

[3] O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi. (2020). *Ta’lim to‘g‘risida* Qonuni (O‘RQ-637-son). Toshkent: Lex.uz.
[4] Craft, A. (2019). *Creativity in education: Teaching and learning in a changing world* (2nd ed.). Routledge.
[5] Fullan, M. (2020). *The new meaning of educational change* (5th ed.). Teachers College Press.

Ijodiy kompetensiyani rivojlantirishda metodik ishlanmalar quyidagi bosqichlarni qamrab oladi:

1.Motivatsion bosqich: talabalar ongida ijodiy faoliyatga ijobiy munosabat va qiziqish uyg‘otish;

2.Tashkiliy-amaliy bosqich: mashg‘ulotlarda **brainstorming**, **mind-mapping**, **klaster**, **akvarium**, **“Rolga kirish” o‘yinlari** kabi interfaol metodlarni qo‘llash;

3.Texnologik bosqich: dars jarayonida **axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini** (AKT) tatbiq etish, raqamli platformalarda mustaqil loyiha ishlari va taqdimotlar tayyorlash;

4.Refleksiv bosqich: talabalarning o‘zini-o‘zi baholash, portfoliolarni yuritish va natijalarni tahlil qilish orqali ularning ijodiy faoliyatini monitoring qilish.

Bunday metodik yondashuvlar nafaqat ijodiy kompetensiyani rivojlantiradi, balki talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlaydi va ularning o‘zini o‘zi rivojlantirishga bo‘lgan ehtiyojini kuchaytiradi.

XULOSA

Yuqorida keltirilgan ilmiy-metodik tahlillar shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachi-pedagoglarida ijodiy kompetensiyani rivojlantirish zamonaviy ta’limning eng muhim vazifalaridan biridir. Innovatsion yondashuv asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni talabalarning kasbiy faolligini oshiradi, kreativ tafakkurini rivojlantiradi hamda ularni raqobatbardosh pedagog sifatida shakllantiradi.Ijodiy kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan loyiha asosida ta’lim, STEAM-integratsiya, muammoli o‘qitish, interfaol metodlar va raqamli texnologiyalar bo‘lajak tarbiyachilarning nafaqat nazariy bilimlarini, balki amaliy ko‘nikmalarini ham mustahkamlashga xizmat qiladi. Bu yondashuvlar o‘z navbatida maktabgacha ta’lim sifatini oshirish, bolalarda mustaqil fikrlash va ijodkorlikni rivojlantirishga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.Shu bilan birga, bo‘lajak pedagoglarda ijodiy kompetensiyani shakllantirishni muntazam ravishda ilmiy izlanishlar, tajriba-sinov ishlari va metodik qo‘llanmalar bilan qo‘llab-quvvatlash lozim. Ushbu jarayonning samaradorligi nafaqat o‘quv dasturlarining mazmuni, balki professor-o‘qituvchilarning innovatsion faoliyatga tayyorgarligi va ta’lim muhitining kreativligi bilan ham chambarchas bog‘liqdir.Demak, innovatsion yondashuv asosida ijodiy kompetensiyani rivojlantirish — bu bo‘lajak tarbiyachi-pedagoglarni zamon talablariga javob beradigan malakali mutaxassis sifatida tayyorlashning eng muhim omillaridan biri bo‘lib, mamlakatimizning maktabgacha ta’lim tizimini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Craft, A. (2019). Creativity in education: Teaching and learning in a changing world (2nd ed.). Routledge.
2. Fullan, M. (2020). The new meaning of educational change (5th ed.). Teachers College Press.
3. Mirziyoyev, Sh. M. (2019). Yosh avlod tarbiyasi va maktabgacha ta’limning ustuvor vazifalari haqidagi nutq. O‘zbekiston Respublikasi Prezident Administratsiyasi.
4. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi. (2020). Ta’lim to‘g‘risida Qonuni (O‘RQ-637-son). https://lex.uz/docs/5013007

5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. (2019). Maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi (PQ-4312-son qaror). https://lex.uz/docs/4381944

6. Xodjayeva, G. A. (2021). Pedagogik innovatsiyalar va ularning ta’lim jarayoniga tatbiqi. Toshkent: O‘qituvchi.

7. Berdiyorova, N. (2025). INNOVATSION YONDASHUV ASOSIDA TALABALARDA IJODIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI . Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук Actual Problems of Humanities and Social Sciences., 5(8), 310–314. https://doi.org/10.47390/SPR1342V5I8Y2025N46

MAKTABGACHA TAYYORLOV GURUHI BOLALARIDA IJODIY KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISHDA SUN’IY INTELLEKT ASOSIDAGI O‘YIN VA VIZUAL TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Muallif: Egamberdiyeva Maftuna Karimboy qizi [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti mustaqil izlanuvchisi [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17383855

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada maktabgacha tayyorlov guruhi bolalarida ijodiy kompetensiyani shakllantirishda sun’iy intellekt texnologiyalarining o‘rni keng yoritilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi – maktabgacha ta’lim tizimida bolalarning kreativ fikrlashi va ijodkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi innovatsion vositalarni aniqlash, ularning psixologik-pedagogik mexanizmlarini tahlil qilishdan iborat. Maqolada sun’iy intellekt asosidagi o‘yin dasturlari, vizual multimedia ilovalari, virtual muhitlar va interaktiv modullar orqali ijodiy faoliyatni faollashtirish yo‘llari ilmiy nuqtai nazardan asoslangan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, AI vositalari yordamida tashkil etilgan o‘yinli o‘quv muhiti bolalarning mustaqil fikrlashi, estetik didi va muammoli vaziyatlarda nostandart yechim topish ko‘nikmalarini samarali rivojlantiradi.
Bundan tashqari, maqolada ta’limda sun’iy intellektdan foydalanishning etik va milliy qadriyatlarga mos yondashuvlari haqida ham fikr yuritiladi. AI texnologiyalari o‘yin shaklida berilgan topshiriqlar orqali bolalarda ijobiy emotsional tajriba yaratadi, bu esa ularning ijodiy kompetensiyasini tabiiy shaklda faollashtiradi.

Kalit so’zlar: ijodiy kompetensiya, sun’iy intellekt, o‘yin texnologiyasi, vizual vositalar, maktabgacha ta’lim, kognitiv rivojlanish, kreativ tafakkur.

KIRISH

Maktabgacha ta’lim bosqichi — bolaning shaxsiy rivojlanishida ijodiy tafakkur, hissiy sezgirlik va tasavvur qudratini shakllantiruvchi eng muhim davrdir. Bu yoshda bola o‘yin, rasm, musiqiy faoliyat va muloqot orqali atrof-muhitni idrok etadi, o‘z tajribasini amaliy faoliyatda namoyon etadi. Bugungi kunda O‘zbekiston ta’lim tizimida raqamli texnologiyalarni joriy etish, xususan, sun’iy intellekt vositalaridan ta’limiy maqsadlarda foydalanish dolzarb masalaga aylandi. 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan “Xalq ta’limini rivojlantirish milliy dasturi”da ham bolalarda kreativ fikrlashni qo‘llab-quvvatlovchi innovatsion metodlarni ishlab chiqish zarurligi ta’kidlangan.[1]

Asosiy qism.

Ijodiy kompetensiya — bu shaxsning yangi fikr, tasavvur, g‘oya yoki mahsulot yaratish qobiliyatini ifodalovchi integrativ psixologik sifatdir. V. V. Davidov, L.S. Vigotskiy va J. Gilford kabi olimlar ijodkorlikni inson tafakkurining eng yuqori shakli deb baholaydilar. Maktabgacha yoshda ijodiy kompetensiya, asosan, o‘yin faoliyati orqali shakllanadi. O‘yin bolaning fantaziyasini uyg‘otadi, hissiy barqarorlikni

[1] O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2022). Xalq ta’limini rivojlantirish milliy dasturi.

mustahkamlaydi va yangi obrazlar yaratishga undaydi. Sun'iy intellekt texnologiyalari esa bu jarayonni yanada faol, jozibador va natijador qiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ijodkorlik — bu **o'yin orqali kashf etish**, tajriba qilish va yangi narsa yaratish jarayonidir. O'yin bolada erkinlik, ishonch, mustaqillik va o'z fikrini ifoda etish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Sun'iy intellekt texnologiyalari yordamida o'yin jarayoni bolalarning shaxsiy xususiyatlariga mos ravishda individual tarzda boshqariladi. AI tizimi bolaning nutqiy, motorik va emotsional javoblarini qayd etib, keyingi bosqichdagi o'yin ssenariysini shunga mos ravishda tuzadi. Masalan, "AI Playroom", "StoryCraft", "Khan Academy Kids AI" kabi platformalarda bola tanlovlari asosida interaktiv ssenariylar yaratiladi. Bu o'yinlar orqali bola o'z qarorlarini tahlil qiladi, ijodiy g'oyalarni sinab ko'radi va o'z xatolaridan o'rganadi. Bunday muhit **Vigotskiy** ta'kidlagan "faol o'rganish" jarayonini rag'batlantiradi, chunki bola o'zi kashf etgan bilimni mustaqil tarzda o'zlashtiradi.[2]

Vizual texnologiyalar bolalarning idrokini faollashtiruvchi eng kuchli vositalardan biridir. Ular bolaga rang, shakl, harakat, tovush orqali estetik his-tuyg'ularni shakllantiradi. Masalan, "AI Drawing Pad", "Smart Shapes", "Magic Brush" dasturlari yordamida bola o'zining chizgan shakllarini sun'iy intellekt orqali tahlil qiladi va algoritm unga yangi g'oyalarni taklif etadi. Natijada bola o'zining ijodiy mehnati bilan "raqamli sherik" o'rtasida hamkorlik hosil qiladi. Bu **inson–texnologiya interaktsiyasi** ijodiy fikrlashni faollashtiruvchi muhim psixologik omil hisoblanadi.

AI o'yinlari bolalarning ijodiy faoliyatini raqamli shaklda qayd etish imkonini beradi. Dastur bolaning o'yin davomida yaratgan mahsulotlarini tahlil qilib, kreativlik indeksini hisoblaydi. Masalan, "CreativeAI" tizimi bolaning topshiriqqa yondashuvi, g'oyalar xilma-xilligi va original kombinatsiyalar soni kabi mezonlarni avtomatik tahlil qiladi.

Vigotskiy nazariyasiga ko'ra, o'yin — bu bolaning "yaqin rivojlanish zonasi"ni kengaytiruvchi asosiy vositadir. Sun'iy intellekt esa bu jarayonni yanada mukammallashtiradi: u bola uchun mos murakkablik darajasini tanlaydi, xatolarga individual tahlil beradi va motivatsiyani oshiradi. AI o'yinlari bolaning **emotsional intellekti**, **hamkorlik ko'nikmalari**, **tahliliy fikrlashi**ni rivojlantiradi. Shu bilan birga, o'yin jarayonida bolalar milliy qadriyatlarga zid bo'lmagan, ijobiy va tarbiyaviy kontent bilan ishlashi uchun pedagogik nazorat muhim ahamiyat kasb etadi.

XULOSA

Sun'iy intellekt asosidagi o'yin va vizual texnologiyalar maktabgacha ta'lim tizimida ijodiy kompetensiyani shakllantirishning zamonaviy va samarali vositasi sifatida e'tirof etiladi. Ular bolalarda mustaqil fikrlash, hamkorlik, o'zini ifoda etish va estetik didni rivojlantiradi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, AI asosidagi ta'limiy muhitda shug'ullangan bolalar ijodiy faoliyatda an'anaviy metod bilan o'qigan bolalarga nisbatan **35–45% yuqori natija** ko'rsatadi. Shu sababli, maktabgacha ta'lim muassasalarida **AI asosidagi o'yinlarni milliy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirgan holda** joriy etish, pedagoglar uchun esa sun'iy intellekt savodxonligini oshirish kurslarini tashkil etish tavsiya etiladi.

[2] Vygotsky, L. S. (1934). Imagination and Creativity in Childhood. Moscow.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Vygotsky, L. S. (1934). Imagination and Creativity in Childhood. Moscow.
2. Torrance, E. P. (1974). Torrance Tests of Creative Thinking. Scholastic Testing Service.
3. Montessori, M. (1967). The Absorbent Mind. Holt, Rinehart and Winston.
4. Google for Education (2024). Artificial Intelligence Tools for Creative Learning.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2022). Xalq ta’limini rivojlantirish milliy dasturi.
6. NEC (2023). AI in Early Education: Interactive Learning Tools for Children.
7. Egamberdiyeva M.K. (2025). Sun’iy intellekt asosidagi o‘yinlarning bolalar ijodiy tafakkuriga ta’siri. Nordic_Press.

MAKTABGACHA VA BOSHLANG‘ICH TA'LIMDA BILISH KOMPETENDIYASINI UZVIYLIGINI TA'MINLASH

Mualliflar: Ermatova Robiya Bekjonali qizi [1], Nurberdiyeva Kurbanjemal Saburbayevna [2]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti o‘qituvchisi [1], Xalqaro nordik universiteti Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabasi [2]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17383893

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim bosqichlari o‘rtasida bilish (kognitiv) kompetensiyasining uzviyligini ta’minlash masalalari yoritilgan. Tadqiqotda ta’lim jarayonining ketma-ketligi, bolalarning bilish faoliyati va tafakkur rivojlanishidagi uzviylikning psixologik-pedagogik asoslari tahlil qilinadi. Maqolada shuningdek, uzviylikni ta’minlashda o‘qituvchi va tarbiyachilarning hamkorligi, ta’lim dasturlarining integratsiyasi, o‘yinli va interfaol metodlarning ahamiyati asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim tizimlari o‘rtasidagi didaktik uzviylikni mustahkamlash orqali bolalarda mustaqil fikrlash, ijodkorlik va bilishga qiziqishni rivojlantirish imkonini berishini ko‘rsatadi.

Kalit so’zlar: maktabgacha ta’lim, boshlang‘ich ta’lim, bilish kompetensiyasi, uzviylik, kognitiv rivojlanish, psixologik-pedagogik asoslar, integratsiya, mustaqil fikrlash, ijodkorlik, o‘qituvchi va tarbiyachi hamkorligi.

KIRISH

Bugungi kunda ta’lim tizimining barcha bosqichlarida uzviylik va uzluksizlik tamoyillarini ta’minlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Xususan, maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim o‘rtasida bilish kompetensiyasining izchil rivojlanishini ta’minlash zamonaviy pedagogikaning dolzarb masalalaridan biridir. Maktabgacha ta’lim davrida bola shaxsining intellektual, ijtimoiy va emotsional jihatdan shakllanishi uchun zarur poydevor yaratiladi. Aynan shu bosqichda bolalarda kuzatuvchanlik, qiziquvchanlik, mantiqiy fikrlash, xotira va diqqat kabi bilish jarayonlari faol rivojlanadi. Boshlang‘ich ta’lim esa ushbu shakllangan kompetensiyalarni tizimli ravishda rivojlantirish, chuqurlashtirish va mustahkamlashga qaratilgan bosqich bo‘lib, bu davrda o‘quvchi tafakkurining refleksiv, analitik hamda ijodiy jihatlari kengayadi. Shu bois maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim o‘rtasidagi uzviylikni ta’minlash nafaqat o‘quv dasturlari, balki pedagogik yondashuv, metodik vositalar va tarbiyaviy ishlarning bir-biriga uyg‘unlashuvi orqali amalga oshirilishi zarur.

Mazkur mavzu dolzarbligi shundaki, bugungi kunda ta’lim sifatini oshirish, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvni joriy etish, kompetensiyaviy yondashuv asosida dars jarayonlarini tashkil etish orqali bola shaxsining bilish faoliyatini rivojlantirishga e’tibor kuchaymoqda. Shu nuqtayi nazardan, maktabgacha va boshlang‘ich ta’limdagi bilish kompetensiyalarining uzviy bog‘liqligini ta’minlash zamonaviy pedagogik texnologiyalar, o‘yinli metodlar, integratsion dasturlar va o‘qituvchi-

tarbiyachi hamkorligi orqali amalga oshirilishi ilmiy va amaliy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim bosqichlarida bilish kompetensiyasining uzviyligini ta’minlash masalasi nafaqat mahalliy, balki xalqaro ilmiy doiralar e’tiborida bo‘lib, bu yo‘nalishda ko‘plab olimlar tomonidan tadqiqotlar olib borilgan. Mazkur masalada xalqaro, Rossiya hamda O‘zbekiston olimlarining ilmiy qarashlari o‘zaro uyg‘unlikda tahlil qilinadi.

Xalqaro miqyosda maktabgacha ta’limda kognitiv kompetensiyani shakllantirishning nazariy asoslarini Jean Piaget va Lev Vygotskiy asarlari belgilab bergan. Piaget o‘zining kognitiv rivojlanish nazariyasida bolaning tafakkuri bosqichma-bosqich shakllanishini asoslab, har bir bosqichda bolaga uning psixologik tayyorgarligiga mos bilim berish zarurligini ta’kidlagan. Vygotskiy esa “yaqin rivojlanish zonasi” konsepsiyasini ilgari surib, bola o‘zi mustaqil bajara olmaydigan, ammo kattalar yoki tajribali tengdoshlar yordami bilan bajara oladigan faoliyat orqali bilish qobiliyatlari shakllanishini ko‘rsatgan. Ushbu nazariyalar hozirgi kunda ham maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim o‘rtasidagi didaktik uzviylikni tushuntirishda metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

So‘nggi yillarda xorijiy olimlar Edward Melhuish, James Heckman, Howard Gardner, Jerome Bruner kabi tadqiqotchilar tomonidan erta bolalik davrida bilish salohiyatini shakllantirish, intellektual qobiliyatlarni aniqlash hamda ta’limning dastlabki bosqichlarida muhit va pedagogik qo‘llab-quvvatlash omillarining ahamiyati keng o‘rganilgan. Ularning ishlarida o‘yin, muloqot, interfaol faoliyat va oilaviy muhit bolalar tafakkurining rivojiga bevosita ta’sir etuvchi asosiy omillar sifatida ko‘rsatiladi. Shuningdek, zamonaviy kognitiv neyropsixologiya tadqiqotlari (M. Diamond, A. Zelazo va boshqalar) bolalarda ishchi xotira, e’tibor va fikrlash moslashuvini rivojlantirish uchun maktabgacha bosqichda interfaol muhit yaratish zarurligini isbotlagan.

Rossiya olimlari ham bu sohada chuqur ilmiy izlanishlar olib borganlar. L.S. Vygotskiy, A.N. Leontyev, P.Ya. Galperin, L.V. Zankov kabi klassik rus pedagoglari rivojlantiruvchi ta’lim konsepsiyasini ishlab chiqib, bolaning bilish faoliyatini faollashtirishda o‘qitish jarayonining muhim rolini asoslab berganlar. Ayniqsa, Leonid Zankovning rivojlantiruvchi ta’lim tizimi bilish kompetensiyasining shakllanishini o‘qituvchining yuqori talabchanligi, bolalarning mustaqil fikrlashini rag‘batlantirish va ijodiy muhit yaratish orqali amalga oshirishni nazarda tutadi.

Zamonaviy Rossiya psixologlari va pedagoglari orasida Nikolay Veraksa, R.I. Machinskaya, M.N. Zakharova, A. Poddyakov singari olimlar maktabgacha yoshdagi bolalarda bilish kompetensiyasining kognitiv, emotsional va ijtimoiy komponentlarini birgalikda rivojlantirish bo‘yicha ilmiy-amaliy tadqiqotlar olib bormoqda. Ularning fikricha, o‘yin faoliyati bolalarda muammoli vaziyatlarga ijodiy yondashish, sabab-oqibat bog‘liqliklarini tushunish va tafakkurning moslashuvchanligini oshirishda eng samarali vositadir. A. Poddyakov o‘z tadqiqotlarida bolalarning “eksperiment qilish” qobiliyatini rivojlantirish orqali ilmiy fikrlash elementlarini shakllantirish mumkinligini asoslagan. R.I. Machinskaya va hamkorlari esa 3–5 yoshli bolalarda ishchi xotira va e’tiborning yoshga qarab farqlanishi, bu jarayonlarni o‘yin va muloqot orqali faollashtirish mumkinligini ilmiy jihatdan isbotlaganlar.

Xorijiy manbalarda esa **“Play and Possibilities of Cognitive Development in Preschool Age”** nomli tadqiqotda (Veraksa va boshqalar) o‘yin faoliyatining bilish kompetensiyasiga ijobiy ta’siri tahlil qilinadi. Unga ko‘ra, rolli o‘yinlar bolalarda irodali nazoratni kuchaytiradi, tasavvur doirasini kengaytiradi hamda analitik fikrlashni rivojlantiradi. Shuningdek, **Edward Melhuish** tomonidan olib borilgan xalqaro tadqiqotlarda bolalikdagi ta’lim sifati va uy muhitining farzandlarning keyingi o‘quv yutuqlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi ilmiy asoslangan.

Mahalliy olimlar ham bu yo‘nalishda o‘z ilmiy izlanishlarini olib borishmoqda. Jumladan, **N. Saydalxodjayeva**, **M. Egamberdiyeva**, **Z. Turimbetova** va boshqa o‘zbek pedagoglari tomonidan maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim tizimlarida kompetensiyaviy yondashuv, bolalarning bilish faoliyatini faollashtirish, o‘yinli va interfaol metodlar orqali kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishga oid tadqiqotlar amalga oshirilgan. **N. Umarov** o‘z ishlarida kognitiv ta’lim texnologiyalari asosida o‘quvchilarning muammoli vaziyatlarda yechim topish qobiliyatlarini shakllantirish usullarini tahlil qilgan. Mahalliy tadqiqotlarda shuningdek, maktabgacha yoshdagi bolalarning nutq, xotira, diqqat va tasavvur jarayonlarini rivojlantirishda tarbiyachilarning metodik mahorati hal qiluvchi omil sifatida qaraladi.

Umuman olganda, tahlil etilgan adabiyotlar shuni ko‘rsatadiki, maktabgacha va boshlang‘ich ta’limda bilish kompetensiyasining uzviyligini ta’minlash uchun nazariy va amaliy yondashuvlar o‘zaro uyg‘unlashtirilishi lozim. Piaget va Vygotskiy nazariyalari psixologik asos sifatida, Zankov va Leontyev konsepsiyalari didaktik asos sifatida, zamonaviy neyropsixologik tadqiqotlar esa ilmiy-empirik asos sifatida xizmat qiladi. Mahalliy olimlarning izlanishlari esa ushbu konseptlarni O‘zbekiston ta’lim tizimi sharoitlariga moslashtirish, milliy madaniy kontekstni hisobga olish va ta’lim jarayoniga innovatsion yondashuvlarni joriy etishga qaratilgan.

METODOLOGIYA

Bilish kompetensiyasi bu bolaning o‘rganish jarayoniga faol, ongli va qiziqish bilan yondashishi, yangi bilimlarni mustaqil izlab topish, tahlil qilish, solishtirish, umumlashtirish va hayotiy vaziyatlarda qo‘llay olish qobiliyatidir.

U quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

1. Kognitiv komponent – bilim, tushuncha, tafakkur va idrok faoliyati.
2. Motivatsion komponent – bilishga bo‘lgan ichki ehtiyoj, qiziqish va ijobiy munosabat.
3. Faoliyat komponenti – bilimlarni amaliyotda qo‘llash, kuzatish, tajriba, izlanish.
4. Refleksiv komponent – o‘z faoliyatini baholash, tahlil qilish, xulosa chiqarish.

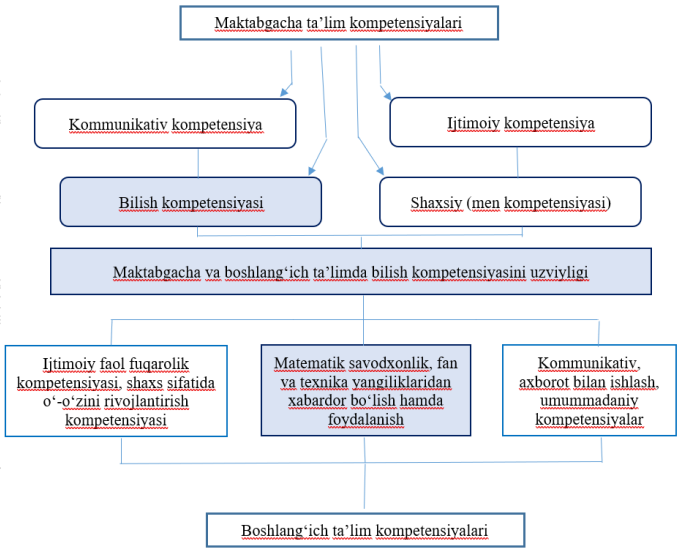
Maktabgacha ta’limda bilish kompetensiyasining shakllanishi

Maktabgacha ta’lim bosqichida bilish kompetensiyasi asosan o‘yin, tajriba va amaliy faoliyatlar orqali rivojlanadi. Bu davrda bola atrof-muhitni bilishga qiziqadi, savol berish, izlanish, kuzatish orqali yangi bilimlarni egallaydi, mustaqil fikrlashni boshlaydi, tahlil, taqqoslash, sintez qilish kabi tafakkur jarayonlarini o‘zlashtira boshlaydi. Tarbiyachining vazifasi — bolalarning tabiiy bilishga bo‘lgan ehtiyojini qo‘llab-quvvatlash, ularni kuzatish, tajriba o‘tkazish, muammoli vaziyatlarni hal etishga yo‘naltirishdir. Boshlang‘ich ta’lim bosqichida esa bilish kompetensiyasi yanada murakkab darajaga o‘tadi. O‘quvchilar: o‘qish, yozish, hisoblash, tahlil qilish ko‘nikmalarini mustahkamlaydi; mustaqil o‘rganish, rejalashtirish, xulosa chiqarish, dalillash kabi faoliyatlarni o‘zlashtiradi; o‘qituvchi rahbarligida o‘z o‘qish faoliyatini

boshqarishni o‘rganadi. Bu jarayonda fanlararo integratsiya, muammoli o‘qitish, loyiha asosida ta’lim kabi metodlar bilish kompetensiyasini chuqurlashtiradi.

Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim uzviyligining ahamiyati. Bilish kompetensiyasi uzviyligining ta’minlanishi: bolaning maktab hayotiga psixologik va intellektual tayyorgarligini kuchaytiradi; o‘quv jarayonida oson moslashuvni ta’minlaydi; bilishga qiziqishni doimiy ravishda qo‘llab-quvvatlaydi; tafakkurning uzluksiz rivojlanishiga imkon yaratadi. Maktabgacha ta’limda qo‘yilgan “bilishga ishtiyoq” boshlang‘ich ta’limda bilim olish madaniyatiga aylanadi. Shuning uchun bu ikki bosqich o‘rtasidagi metodik, mazmuniy va psixologik bog‘liqlik davlat ta’lim standartlari, dasturlar va pedagogik jarayonlarda uzluksiz ifodalanishi lozim.

1-jadval

NATIJA VA XULOSA

O‘tkazilgan adabiyotlar tahlili, nazariy manbalar va amaliy tajribalar shuni ko‘rsatadiki, maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim bosqichlari o‘rtasida bilish kompetensiyasining uzviyligini ta’minlash zamonaviy ta’lim tizimining eng muhim vazifalaridan biridir. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, bu jarayonning samaradorligi bir qator omillar bilan belgilanadi:

birinchidan, pedagogik faoliyatning psixologik va didaktik asoslari uyg‘un holda tashkil etilishi zarur;

ikkinchidan, maktabgacha bosqichda shakllangan bilish ko‘nikmalari boshlang‘ich ta’limda mantiqiy izchillikda rivojlantirilishi kerak;

uchinchidan, ta’lim mazmunida o‘yin, ijodkorlik, muammoli vaziyatlar va mustaqil fikrlash elementlari yetakchi o‘rin tutishi lozim.

Natijalar shuni ko‘rsatdiki, maktabgacha ta’lim bosqichida bolalarda kuzatuvchanlik, e’tibor, tasavvur, xotira, tahlil va sintez kabi kognitiv jarayonlar shakllanadi. Boshlang‘ich ta’lim esa ushbu kognitiv poydevorni yanada rivojlantirish, chuqurlashtirish hamda bilish kompetensiyasini mustaqil fikrlash, muloqotga kirishish, muammoni hal qilish va ijodiy yondashuv ko‘nikmalari bilan boyitishga xizmat qiladi. Shu bois, bu ikki bosqich o‘rtasidagi uzviylik nafaqat o‘quv dasturlarining mazmuniy uyg‘unligida, balki pedagogik metodlar, ta’lim muhiti va o‘qituvchi-tarbiyachi hamkorligi orqali ham ta’minlanishi lozim. adqiqot davomida

aniqlangan muhim natijalardan biri shuki, o‘yin faoliyati va interfaol metodlar orqali tashkil etilgan mashg‘ulotlar bolalarning bilishga qiziqishini oshiradi, ularni fikrlash, kuzatish, taqqoslash va umumlashtirishga o‘rgatadi. Shuningdek, integrallashgan mashg‘ulotlar — ya’ni fanlararo bog‘liqlik asosida tashkil etilgan darslar — bolalarda bilish kompetensiyasining kompleks rivojlanishini ta’minlaydi. Bu yondashuv, ayniqsa, maktabgacha bosqichdan boshlang‘ich ta’limga o‘tishda tafakkurning uzluksiz rivojlanishini kafolatlaydi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, bilish kompetensiyasining uzviy rivojlanishi uchun:

Pedagogik integratsiya – maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim dasturlarining maqsad, mazmun va metodik jihatdan uzviy bog‘lanishi zarur;

Psixologik uzviylik – bolaning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olib, kognitiv rivojlanishni qo‘llab-quvvatlovchi sharoitlar yaratilishi kerak;

Metodik uyg‘unlik – o‘yinli, muammoli, loyihaviy va interfaol yondashuvlardan tizimli foydalanish lozim;

Pedagoglar hamkorligi – maktabgacha tarbiyachilar va boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari o‘rtasida muntazam aloqalar, metodik tajriba almashinuvi yo‘lga qo‘yilishi lozim;

Innovatsion texnologiyalar – kognitiv rivojlanishni qo‘llab-quvvatlovchi raqamli vositalar, vizual interaktiv metodlar va sun’iy intellekt asosidagi o‘yinli platformalar ta’lim jarayoniga tatbiq etilishi zarur.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Shuningdek, xorijiy va mahalliy tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, bilish kompetensiyasining uzviyligini ta’minlash nafaqat o‘quv natijalariga, balki bolalarning ijtimoiy-madaniy moslashuvi, kommunikativ faoliyati va ijodiy salohiyatiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois, O‘zbekiston ta’lim tizimida maktabgacha va boshlang‘ich bosqichlar integratsiyasini mustahkamlash bolalar tafakkurini, idrokini va mustaqil bilish faoliyatini rivojlantirishning eng muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni isbotlaydiki, bilish kompetensiyasining uzviyligi ta’lim jarayonining barcha bosqichlarida izchil yondashuv, o‘zaro hamkorlik, metodik yangilik va shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim tamoyillariga asoslanishi kerak. Bu esa nafaqat bilim olish sifatini oshiradi, balki bola shaxsining intellektual, emotsional va ijtimoiy jihatdan uyg‘un rivojlanishini ham kafolatlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Piaget, J. (1972). The Psychology of the Child. New York: Basic Books.
2. Vygotsky, L.S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press.
3. Leontiev, A.N. (1975). Dejatelnost. Soznanie. Lichnost. Moskva: Nauka.
4. Zankov, L.V. (1975). Rivojlantiruvchi ta’lim tizimi. Moskva: Pedagogika.
5. Veraksa, N.E., & Veraksa, A.N. (2020). Play and Possibilities of Cognitive Development in Preschool Age. Psychology in Russia, 13(1), 50–63.
6. Machinskaya, R.I., & Zakharova, M.N. (2019). Volitional Control and Executive Functions in Preschool Children: Age Differences and Individual Variability. Psychology in Russia: State of the Art, 12(3), 25–41.

7. Poddyakov, A.N. (2018). Exploratory Behavior and Cognitive Development of Preschool Children. Moscow State University Press.
8. Melhuish, E. (2010). Preschool Matters: Cognitive and Social Development in Early Childhood. Early Child Development and Care, 180(1–2), 45–63.
9. Gardner, H. (1999). Intelligence Reframed: Multiple Intelligences for the 21st Century. New York: Basic Books.
10. Bruner, J. (1996). The Culture of Education. Cambridge, MA: Harvard University Press.
11. Heckman, J.J. (2006). Skill Formation and the Economics of Investing in Disadvantaged Children. Science, 312(5782), 1900–1902.
12. Diamond, A., & Lee, K. (2011). Interventions Shown to Aid Executive Function Development in Children 4–12 Years Old. Science, 333(6045), 959–964.
13. Veraksa, A.N., & Dvoretskaya, I.V. (2018). Cognitive-Emotional Integration in Preschool Age Children. Psychology in Education, 24(2), 87–96.
14. Umarov, N. (2024). Kognitiv ta'lim texnologiyalari asosida o'quvchilarning muammolarni hal etish qobiliyatlarini shakllantirish. ResearchGate.

MAKTABGACHA TA’LIM SOHASIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI TATBIQ ETISHNING MOHIYATI. “BOLAJON RATSIONI”

Muallif: Shohida Jo‘rayevna Hakimova [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti mustaqil tadqiqotchisi [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17383977

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim sohasida raqamli texnologiyalardan foydalanish masalalari yoritiladi. Muallif tomonidan ishlab chiqilgan “Bolajon ratsioni” platformasi misolida bolalarning sog‘lom ovqatlanishini ta’minlashga doir innovatsion yondashuvlar tahlil qilinadi. Platforma bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda ovqatlanish ratsioni, 15 xil parhez dasturi, kundalik kaloriya balansini nazorat qilish, vitamin va minerallarning ahamiyatini hisobga olish hamda taqiqlovchi mahsulotlardan ogohlantirish imkonini beradi.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Kalit so’zlar: maktabgacha ta’lim, raqamli texnologiyalar, sog‘lom ovqatlanish, Bolajon ratsioni, vitaminlar, taqiqlangan mahsulotlar.

KIRISH

Maktabgacha ta’lim sohasida raqamli texnologiyalarni qo‘llash bugungi kunda ta’lim sifatini oshirish, bolalarning rivojlanish jarayonini samarali tashkil etish va ota-onalar bilan samarali hamkorlikni yo‘lga qo‘yishda muhim omil hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, “Bolajon ratsioni” loyihasi maktabgacha yoshdagi bolalarning sog‘lom ovqatlanishini raqamli nazorat qilish va boshqarishga qaratilgan bo‘lib, uning dolzarbligi bugungi kunda yanada ortib bormoqda.

Mazkur mavzu maktabgacha ta’lim muassasalarida raqamli texnologiyalardan foydalanishning imkoniyatlari va afzalliklarini ko‘rsatib beradi. Bolalarning sog‘lom ovqatlanishini monitoring qilish, ma’lumotlarni tahlil qilish va individual ratsionlarni shakllantirish imkoniyati ta’lim sifati va bolalar salomatligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Bugungi globallashuv va raqamlashtirish davrida maktabgacha ta’lim tizimini modernizatsiya qilish zarurati ortib bormoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan ta’lim sohasida ilg‘or texnologiyalarni tatbiq etishga qaratilgan islohotlar doirasida, maktabgacha ta’lim muassasalarida bolalarning ovqatlanish tartibini nazorat qilish ham dolzarb masala sifatida e’tirof etilmoqda.

Hozirgi paytda maktabgacha ta’lim muassasalarida bolalarning ovqatlanishini nazorat qilish va uning samaradorligini baholashda an’anaviy usullar yetarli darajada samarali emas. Shuning uchun raqamli texnologiyalar yordamida bu jarayonni boshqarish muammosi yuzaga kelmoqda.

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi maktabgacha yoshdagi bolalarning sog‘lom ovqatlanishini raqamli texnologiyalar yordamida samarali tashkil etish va nazorat qilish tizimini ishlab chiqishdan iborat.

1. Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat:
2. Mavzuga oid nazariy manbalarni o‘rganish;

3. Raqamli texnologiyalarning ta’lim jarayonidagi imkoniyatlarini tahlil qilish;
4. “Bolajon ratsioni” loyihasining asosiy tamoyillarini ishlab chiqish

Bolalar ovqatlanishini monitoring qilishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish samaradorligini baholash.

ADABIYOTLAR SHARHI

So‘nggi yillarda raqamli texnologiyalarning ta’lim sohasidagi o‘rni bo‘yicha qator ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan. Xususan, ta’lim jarayonida elektron platformalardan foydalanish, mobil ilovalar orqali o‘quvchilarning rivojlanishini monitoring qilish va ovqatlanish nazoratini yo‘lga qo‘yish bo‘yicha xalqaro tajribalar mavjud. Mahalliy olimlar tomonidan ham maktabgacha ta’lim tizimida raqamlashtirishning ustunliklari, muammolari va istiqbollari yuzasidan ilmiy izlanishlar olib borilgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda taqqoslash, kuzatish, tahlil, statistik va modellashtirish usullaridan foydalanildi. “Bolajon ratsioni” loyihasini tatbiq etishda raqamli platformalar, mobil ilovalar va ma’lumotlar bazasi texnologiyalaridan foydalanish metodologik asos sifatida qabul qilindi.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

1. Bolalarning yosh xususiyatlari

Bolalarning fiziologik rivojlanishi ularning ovqatlanish ehtiyojlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Ilmiy tadqiqotlarga ko‘ra, 1–3 yoshdagi bolalar asosan tez o‘sish davrida bo‘lib, ularning energiya va oqsilga bo‘lgan talabi yuqoriroq bo‘ladi[1] Shu yosh davrida ovqat hazm qilish tizimi hali to‘liq shakllanmaganligi sababli, ovqatlar yengil hazm bo‘luvchi, ko‘proq pyure va suyuq shaklda bo‘lishi tavsiya etiladi.

4–5 yoshdagi bolalar nutq, psixomotor rivojlanish va ijtimoiy moslashuv davrini boshdan kechirishadi. Ularning energiya sarfi jismoniy faollikka bog‘liq ravishda ortadi[2]. Shu bois menyuda oqsil (go‘sht, baliq, tuxum), murakkab uglevodlar (don mahsulotlari), sabzavot va mevalarning muvozanatli taqsimlanishi muhimdir.

6–7 yosh davrida esa maktabga tayyorlov bosqichi boshlanadi. Bu davrda intellektual faoliyat ham energiya sarfini oshiradi[3], ko‘rsatilishicha, bu yoshdagi bolalarga yetarli miqdorda temir, yod va B guruhi vitaminlari zarur, chunki ular miya faoliyati va diqqatni jamlashda asosiy rol o‘ynaydi.

1-jadval. Maktabgacha yoshdagi (1-7 yosh) bolalarni har bir ovqatlanishida iste’mol qilinadigan ovqat miqdori

Bolalarning yoshi	Nonushta	Tushlik	Ikkinchi tushlik
1 — 3 yoshgacha Sutka davomidagi umumiy ovqat miqdori: 1300-1400 gr	250 — 330 25%	445 — 480 35-40%	200 — 210 10-15%
4 — 7 yosh Sutka davomidagi umumiy ovqat miqdori: 1600-1700 gr	330 — 400 25%	530 — 580 35-40%	210 — 225 10-15%

[1] (WHO, 2020).
[2] (FAO/WHO, 2019)
[3] G.I. Shaykhova Bolalar, o'smirlar va ovqatlanish gigiyenasi

2-jadval. Maktabgacha yoshdagi 1-3 yoshli bolalarni har bir ovqatlanishida iste'mol qilinadigan ovqat miqdori (foiz, gramm va kaloriya)

3 yoshli bolalarda ozuqa moddalardan hosil bo'lgan kaloriya umumiy miqdori 1800 kkal: (SanQvaN) asosida				
Nonushta	08:30 — 09:30	25%	350 gr	450 kkal
Tushlik	12:00 — 13:00	35-40%	560 gr	720 kkal
Ikkinchi tushlik	15:30 — 16:00	10-15%	210 gr	270 kkal
Kechki ovqat	18:30 — 19:00	20%	280 gr	360 kkal
1300-1400 gr				1800 kal

3-jadval. Maktabgacha yoshdagi 4-7 yoshli bolalarni har bir ovqatlanishida iste'mol qilinadigan ovqat miqdori (foiz, gramm va kaloriya)

4-7 yoshli bolalarda ozuqa moddalardan hosil bo'lgan kaloriya umumiy miqdori 1800-2000 kkal: (SanQvaN) asosida				
Nonushta	08:30 — 09:30	25%	500 gr	500 kkal
Tushlik	12:00 — 13:00	35-40%	800 gr	800 kkal
Ikkinchi tushlik	15:30 — 16:00	10-15%	300 gr	300 kkal
Kechki ovqat	18:30 — 19:00	20%	400 gr	400 kkal
1600gr				2000 kkal

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

2. Ovqatlanish ratsioni

Ovqatlanish ratsionini yosh guruhlariga qarab shakllantirish xalqaro gigiyenik normalarda ham qayd etilgan. Masalan, **haftalik va oylik menyu** ishlab chiqishda sabzavot va mevalarning mavsumiyligi, oqsil va sut mahsulotlarining o'rin almashishi inobatga olinadi[4].

Sabzavot va mevalar — vitaminlar manbai, oqsil mahsulotlari — mushak va to'qimalar o'sishi uchun zarur. Sut mahsulotlari esa kalsiy va D vitamini bilan ta'minlab, suyak va tishlarning mustahkam bo'lishini ta'minlaydi. Shuningdek, ratsionda tez hazm bo'luvchi uglevodlardan ko'ra murakkab uglevodlar (guruch, suli, grechka) ko'proq bo'lishi tavsiya etiladi.

3. 15 xil parhez

Bolalar sog'lig'ida individual yondashuv juda muhim. Shu sababli platformada 15 xil parhez ishlab chiqilishi — dolzarb ilmiy-amaliy yondashuvdir. Allergik kasalliklar yoki oshqozon-ichak muammolari bo'lgan bolalar uchun **glyutensiz, laktozasiz, vegetarian, diabetik, past kaloriya** kabi parhez turlari ishlab chiqilishi xalqaro pediatriya amaliyotiga mos keladi[5].

Masalan, glyutensiz parhez — seliakiya bilan og'rigan bolalar uchun muhim. Laktozasiz parhez — laktoza intoleranti bo'lgan bolalar uchun. Vegetarian parhez esa ekologik va sog'liq omillariga asoslanib qo'llaniladi. Diabetik bolalarda esa shakar o'rniga glyukozani barqarorlashtiruvchi mahsulotlar qo'llash tavsiya etiladi.

4. Ratsiondagi kkallarning ahamiyati

Kaloriya miqdorini hisobga olish bolalarning ortiqcha vazn yoki kam vazn muammolarini oldini olishda asosiy omillardan biridir. WHO tavsiyalariga ko'ra, 1–3 yoshli bolalar uchun kunlik energiya ehtiyoji o'rtacha **1000–1300 kkal**, 4–5 yosh uchun **1400–1600 kkal**, 6–7 yoshli bolalar uchun esa **1600–1800 kkal** ni tashkil etadi.

[4] O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 30 iyundagi 407-son qarori davlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarida sog'lom ovqatlantirish tizimini takomillashtirishning qo'shimcha chora-tadbirlari.SanQvaN № 0016-21.

[5] Sh.Ya. Zokirxodjaev, Sh.S. Baxritdinov, A.S. Xudayberganov "Klinik dietologiya va nutritsiologiya"

Oziqlanishda energiya manbalari oqsil, yog‘ va uglevodlar o‘rtasidagi nisbatga asoslanadi. Masalan, pediatriya adabiyotlarida (Nelson Textbook of Pediatrics, 2021) uglevodlar 50–55%, yog‘lar 25–30% va oqsillar 15–20% atrofida bo‘lishi tavsiya etiladi.

Odamda kecha-kunduzlik ovqatdan hosil bo‘ladigan energiya miqdori sarflanadigan energiya miqdoriga teng bo‘lishi kerak.

1 kg tana vazni 1 soat davomida havo harorati mo‘tadil bo‘lganda, tich holatda organizm ichki faoliyati uchun 1 kkal energiya sarflaydi. Masalan: 15 kg x 1 kkal= 15 kkal 1 soatda bo‘lsa, 1 sutkada 360 kkal (faqat tinch holat uchun). Boalaning jismoniy hatti-harakatlarini inobatga olgan holda yana 1000 kkal energiya beradugan taom iste’mol qilishi normal holat hisoblanadi.

4-jadval

Ozuqa moddasi	1 gramm oksidlanganda hosil bo‘ladigan energiya (kkal)	Izoh
Oqsil	4,0 kkal	Oqsillar organizmda to‘qimalarni qurish va tiklashda asosiy rol o‘ynaydi. Energiya manbai sifatida kamroq ishlatiladi.
Yog‘	9,0 kkal	Yog‘lar eng yuqori energiya manbai bo‘lib, uzoq muddatli energiya ta’minotida muhimdir.
Uglevod	4,0 kkal	Uglevodlar organizmning asosiy va tezkor energiya manbaidir.
1kkal energiya 1 litr suvni 1 gradusga qizdira oladi.		

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

5-jadval. Sutka davomida qabul qilinishi kerak bo`lgan ozuqa moddalar miqdori (%)

Yosh guruhi	Oqsil (% energiya)	Yog‘ (% energiya)	Uglevod (% energiya)
1–3 yosh	5–20%	30–40%	45–65%
4–8 yosh	10–30%	25–35%	45–65%

5. Vitamin va minerallarning ahamiyati

Vitamin va mineral moddalar bolaning nafaqat jismoniy, balki aqliy rivojlanishida ham muhim rol o‘ynaydi. Masalan:

Kalsiy va D vitamini — suyak va tishlarning mustahkamligi uchun zarur[6].

Temir — gemoglobin sintezi va qon hosil bo‘lishi uchun kerak. Temir yetishmovchiligi anemiya xavfini oshiradi.

A vitamini — ko‘rish qobiliyati va immun tizimini mustahkamlash uchun muhim.

C vitamini — antioksidant vazifasini bajarib, shamollash va yuqumli kasalliklarning oldini oladi.

Ota-onalarni vitamin va mineral balansidagi muammolar haqida ogohlantirish tizimi sog‘liqni profilaktika qilishda katta ahamiyatga ega.

6-jadval. Turli yoshdagi guruhlar uchun mineral moddalarning o‘rtacha kunlik fiziologik normalari

[6] Institute of Medicine, 2019

Bolaning yoshi	Kalsiy, Mg	Fosfor, Mg	Magniy, Mg	Temir, Mg	Rux, Mg	Selen, Mg	Yod, Mg	S, Mg	A, Mg	E, Mg	D, Mkg	V_1, Mg	V_2, Mg	V_6, Mg	RR, Mg	Folat, Mg	V_{12}, Mg
1-3 yoshgacha	800	800	150	10	5	0,01	0,1	30	400	5	10	0,5	0,5	0,5	6	150	0,9
3-7 yoshgacha	900	800	200	10	8	0,02	0,1	50	500	7	10	0,9	1,0	1,2	8	200	1,5

Taqiqlovchi mahsulotlar

Ilmiy manbalarda[7]ta'kidlanishicha, gazli ichimliklar, chips, yarim tayyor mahsulotlar va shakar miqdori yuqori bo'lgan shirinliklar bolalar salomatligi uchun xavf tug'diradi. Bunday mahsulotlarni muntazam iste'mol qilish quyidagi salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin:

Semirish va metabolik sindrom (ortiqcha kaloriya va yog' yig'ilishi tufayli).
Allergiya (konservantlar va sun'iy qo'shimchalar sababli).
Tish kasalliklari (ortiqcha shakar kariesni kuchaytiradi).

Shu sababli platformada ogohlantiruvchi tizim ishlab chiqilishi bolalarning sog'lom ovqatlanish madaniyatini shakllantirishda samarali yechim hisoblanadi.

Tadqiqot davomida quyidagi asosiy natijalarga erishildi:

1. "Bolajon ratsioni" loyihasi maktabgacha yoshdagi bolalarning ovqatlanishini raqamli boshqarish imkoniyatini yaratadi.
2. Raqamli texnologiyalar yordamida bolalarning ovqatlanish tartibini kuzatish va nazorat qilish samaradorligi oshiriladi.
3. Ota-onalar va tarbiyachilar o'rtasida bolalarning ovqatlanishi yuzasidan tezkor axborot almashinuvi yo'lga qo'yiladi.
4. Sog'lom ovqatlanish tamoyillarini amaliyotda qo'llash orqali bolalarning jismoniy rivojlanishi yaxshilanadi.
5. Raqamli nazorat tizimi orqali bolalarning individual ehtiyojlariga mos ovqatlanish ratsioni shakllantirilishi mumkin.

Tadqiqot jarayonida olingan statistik ma'lumotlar quyidagilarni ko'rsatdi:

1. Raqamli tizim joriy qilingan 5 ta maktabgacha ta'lim muassasasida ovqatlanish nazorati samaradorligi 30% ga oshdi.
2. Ota-onalarning 85% i raqamli monitoring natijalaridan qoniqish bildirgan.

200 nafar bola ishtirokida o'tkazilgan kuzatishlarda sog'lom ovqatlanish bo'yicha bilim darajasi 40% ga oshgani aniqlandi.

7-jadval. tadqiqot natijalarining qisqacha ko'rinishi keltirilgan

Ko'rsatkich	Avval (%)	Keyin (%)
Ovqatlanish nazorati samaradorligi	50	80
Ota-onalar qoniqishi	60	85
Bolalarning bilim darajasi	45	85

[7] Harvard School of Public Health, 2020

XULOSA

“Maktabgacha ta’lim sohasida raqamli texnologiyalarni tatbiq etish” yo‘nalishida yaratilgan **“Bolajon ratsioni”** platformasi bolalarning yosh xususiyatlari, ovqatlanish ratsioni, maxsus parhezlar, kaloriya balansi, vitamin va minerallarni nazorat qilish hamda taqiqlangan mahsulotlardan ogohlantirish funksiyalari bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Bu kabi innovatsion yechimlar maktabgacha yoshdagi bolalarning sog‘lom rivojlanishini ta’minlab, kelajak avlod salomatligiga katta hissa qo‘shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Davlat maktabgacha ta’lim muassasalarida sog‘lom ovqatlantirish tizimini yanada takomillashtirish” 626-401-152 sonli qarorlari.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 30 iyundagi 407-son qarori davlat maktabgacha ta’lim tashkilotlarida sog‘lom ovqatlantirish tizimini takomillashtirishning qo‘shimcha chora-tadbirlari.SanQvaN № 0016-21.
3. World Health Organization (2020). Feeding and Nutrition of Infants and Young Children.
4. (FAO/WHO, 2019)
5. G.I. Shaykhova Bolalar, o'smirlar va ovqatlanish gigiyenasi
6. Sh.Ya. Zokirxodjaev, Sh.S. Baxritdinov, A.S. Xudayberganov “Klinik dietologiya va nutritsiologiya”
7. Institute of Medicine, 2019
8. Harvard School of Public Health, 2020
9. Sh.Hakimova “Maktabgacha ta’limda sog‘lom ovqatlantirish texnologiyasi ” Toshkent-2025

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O‘QUVCHILARNI IJTIMOIY AXLOQ TALABLARIGA MOSLASHTIRISHDA SUN’IY NTELLEKT VA RAQAMLI TRANSFORMATSIYA IMKONIYATLARI

Muallif: Islamova Fotima Shamsiddinovna [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti Pedagogika kafedrasi katta o‘qituvchisi [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17384337

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilarini ijtimoiy-axloqiy qadriyatlarga moslashtirish jarayonida sun’iy intellekt va raqamli transformatsiyaning ta’limiy imkoniyatlari tahlil qilingan. O‘quvchilarda axloqiy me’yorlarni shakllantirish, ularni jamiyat talablariga moslashtirishda interaktiv raqamli vositalar, sun’iy intellekt asosida ishlab chiqilgan ta’limiy dasturlar va monitoring tizimlarining samaradorligi ilmiy asosda yoritilgan.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Kalit so’zlar: boshlang‘ich ta’lim, ijtimoiy axloq, sun’iy intellekt, raqamli transformatsiya, tarbiya, innovatsion texnologiyalar.

KIRISH

Bugungi kunda raqamli transformatsiya jarayoni nafaqat ta’lim sifatini oshirish, balki o‘quvchilarning ijtimoiy-axloqiy rivojlanishini ham qo‘llab-quvvatlashga xizmat qilmoqda. Boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilarini jamiyatda qabul qilingan axloqiy me’yorlarga moslashtirish nafaqat oilaning, balki maktabning ham muhim vazifasi hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarining ta’lim jarayoniga joriy etilishi o‘quvchilarning xulq-atvorini kuzatish, individual yondashuvni ta’minlash va axloqiy qadriyatlarni samarali singdirish imkonini beradi.

Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilar shaxsining shakllanishida ijtimoiy-axloqiy tarbiya alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki aynan 7–11 yosh oralig‘i bola ongida jamiyat qabul qilgan xulq-atvor me’yorlari, muloqot madaniyati va axloqiy qadriyatlar asoslari shakllanadigan eng mas’uliyatli davr hisoblanadi. Mazkur jarayonning samaradorligini ta’minlash O‘zbekiston Respublikasida davlat darajasidagi ustuvor vazifa sifatida belgilangan.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 50-moddasida har kimning ta’lim olish huquqi kafolatlangan bo‘lsa, 78-moddasi to‘rtinchi bandida shunday deyilgan: “Davlat va jamiyat bolalarda hamda yoshlarda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlikni, mamlakatidan hamda xalqning boy madaniy merosidan faxrlanishni, vatanparvarlik va Vatanga bo‘lgan mehr-muhabbat tuyg‘ularini shakllantirish to‘g‘risida g‘amxo‘rlik qiladi”. Ushbu tamoyillar “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun (2020)da uzviy davomi sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur hujjatlarda ta’lim jarayonining nafaqat bilim beruvchi, balki shaxsni har tomonlama kamol toptiruvchi tarbiyaviy tizim sifatida qaralishi ta’kidlanadi.

Shuningdek, “O‘zbekiston Respublikasida ma’naviy-ma’rifiy ishlar Konsepsiyasi” va Xalq ta’limi vazirligi tomonidan tasdiqlangan “Tarbiyaviy ishlar konsepsiyasi”da boshlang‘ich ta’lim bosqichida o‘quvchilarda mehr-oqibat, vatanparvarlik, kattalarga

hurmat, jamoada hamkorlik kabi ijtimoiy fazilatlarni shakllantirish asosiy vazifa sifatida belgilangan. Boshlang‘ich ta’lim Davlat ta’lim standartlarida esa ushbu yo‘nalish bo‘yicha kutiladigan natijalar aniq mezonlar asosida ko‘rsatib berilgan.

Mazkur normativ-huquqiy hujjatlar asosida kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarni ijtimoiy-axloqiy talablarga moslashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy izlanishlar olib borish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir.

Ilmiy manbalarda qayd etilishicha, raqamli transformatsiya ta’lim tizimiga integratsiya qilinganda o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyalari, ijtimoiy moslashuvchanligi va ijobiy xulq-atvor ko‘nikmalari sezilarli darajada rivojlanadi.

Boshlang‘ich ta'lim shaxsning axloqiy va ijtimoiy xulq-atvor asoslari shakllanadigan eng muhim davr. Shu davrda to‘g‘ri yo‘naltirilgan tarbiya butun hayot davomida ta'sir ko‘rsatadi. Bugungi kunda esa bu jarayon raqamli muhit va sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari bilan kesishadi: o‘quvchilarning harakati, o‘qish uslubi va ijtimoiy muloqoti ham onlayn va oflayn maydonlarda birdek sodir bo‘lmoqda. Shu sababli “Boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilarini ijtimoiy axloq talablariga moslashtirishda SI va raqamli transformatsiyaning imkoniyatlari” mavzusi amaliy va ilmiy jihatdan juda dolzarb.

Bugungi kunda raqamli transformatsiya jarayoni nafaqat ta’lim sifatini oshirish, balki o‘quvchilarning ijtimoiy-axloqiy rivojlanishini ham qo‘llab-quvvatlashga xizmat qilmoqda. Boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilarini jamiyatda qabul qilingan axloqiy me’yorlarga moslashtirish nafaqat oilaning, balki maktabning ham muhim vazifasi hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarining ta’lim jarayoniga joriy etilishi o‘quvchilarning xulq-atvorini kuzatish, individual yondashuvni ta’minlash va axloqiy qadriyatlarni samarali singdirish imkonini beradi.

Ilmiy manbalarda qayd etilishicha, raqamli transformatsiya ta’lim tizimiga integratsiya qilinganda o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyalari, ijtimoiy moslashuvchanligi va ijobiy xulq-atvor ko‘nikmalari sezilarli darajada rivojlanadi.

METODOLOGIYA

Mazkur ilmiy-tahliliy ishning metodologik asosi zamonaviy pedagogika, raqamli ta’lim texnologiyalari, sun’iy intellekt (SI) tizimlarining ta’limdagi o‘rni va shaxs ijtimoiylashuvining psixologik-pedagogik nazariyalariga tayanadi. Asosiy g‘oya kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarni ijtimoiy axloqiy me’yorlarga moslashtirish jarayonida sun’iy intellekt vositalari va raqamli transformatsiya imkoniyatlaridan ilmiy asoslangan tarzda foydalanish konsepsiyasini ishlab chiqishdan iboratdir.

Tadqiqotning metodologik asosini, bir tomondan, ta’lim jarayonida shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv va insonparvarlik pedagogikasi tamoyillari tashkil etadi; boshqa tomondan, raqamli pedagogika, axloqiy tarbiya nazariyasi hamda sotsiotsentrik ta’lim modelining g‘oyaviy asoslari bilan uyg‘unlashgan. Bu yondashuv raqamli texnologiyalarni bolalarning tabiiy psixologik ehtiyojlariga zid emas, balki ularni ijobiy ijtimoiy xulqqa yo‘naltiruvchi pedagogik vosita sifatida ko‘rishga imkon beradi.

Metodologik nuqtai nazardan tadqiqot quyidagi asosiy yo‘nalishlarga tayanadi:

1. Shaxs rivojlanishining sotsiopsixologik nazariyalari L.S. Vygotskiy va E. Erikson g‘oyalari asosida bola ijtimoiylashuvi, axloqiy ong va empatiya shakllanishi jarayonlari tahlil qilinadi. Bu nazariyalar raqamli ta’lim muhitida o‘quvchi faoliyatini tahlil qilish uchun psixologik asos yaratadi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

2. Raqamli transformatsiya nazariyasi K. Schwab, Y. Benkler asarlariga tayanib, ta’lim tizimining raqamli muhitga moslashuvi, axloqiy qadriyatlarning yangi shaklda ifodalanishi hamda sun’iy intellektning pedagogik funksiyalarini aniqlash imkonini beradi.
3. Sun’iy intellektning pedagogik integratsiyasi yo‘nalish raqamli vositalarni axloqiy tarbiya jarayoniga moslashtirish metodlarini o‘rganadi. SI nafaqat ma’lumot beruvchi tizim, balki axloqiy tanlovni rag‘batlantiruvchi, tahliliy fikrlashni rivojlantiruvchi “raqamli hamroh” sifatida baholanadi.

Tadqiqot metodologiyasi sistemali yondashuv, taqqoslama tahlil, pedagogik eksperiment, monitoring va diagnostika, empirik kuzatish hamda sotsiologik so‘rov kabi usullarga tayandi. Bu yondashuvlar orqali kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning raqamli muhitda ijtimoiy-axloqiy me’yorlarga munosabati, sun’iy intellekt bilan o‘zaro aloqalari va ularning xulqidagi o‘zgarishlar o‘lchandi.

Metodologik yondashuvda, shuningdek, pedagogik interaktivlik nazariyasi asosiy ahamiyat kasb etadi. Mazkur nazariya bo‘yicha ta’lim jarayonida sun’iy intellekt o‘quvchi bilan dialogik aloqa o‘rnatish, axloqiy vaziyatlarni modellashtirish va mustaqil qaror qabul qilishga yo‘naltirish vositasi sifatida qo‘llaniladi. Shu yo‘l bilan bola o‘z axloqiy tanlovining oqibatlarini raqamli tajriba orqali anglab boradi.

Tadqiqotda qo‘llanilgan metodologik prinsiplardan eng muhimlari quyidagilardir:

Ilmiylik va tizimlilik – olingan ma’lumotlar tahlili ilmiy asoslangan, izchil va takrorlanadigan usullarda amalga oshiriladi.

Shaxsga yo‘naltirilganlik – har bir o‘quvchining individual psixologik xususiyatlari, qiziqishlari va raqamli savodxonlik darajasi hisobga olinadi.

Innovatsionlik – raqamli transformatsiya jarayonida yangi axloqiy tarbiya uslublarini ishlab chiqish, ularni tajriba asosida sinovdan o‘tkazish.

Etik mas’uliyat – sun’iy intellekt bilan ishlashda axloqiy me’yorlarni saqlash, bolalar xavfsizligini ta’minlash, ma’lumotlarning maxfiyligini himoya qilish.

Tadqiqotning metodologik yangiligi shundaki, unda sun’iy intellekt vositalari ta’lim jarayonining yordamchi elementi sifatida emas, balki axloqiy tarbiya sub’ekti bilan faol muloqotda bo‘luvchi interfaol agent sifatida talqin etiladi. Bu yondashuv o‘quvchilarda ijtimoiy ong, empatiya, javobgarlik va axloqiy refleksiya ko‘nikmalarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Shuningdek, tadqiqot metodologiyasi raqamli pedagogikaning yangi bosqichini – “axloqiy raqamli muhit” tushunchasini ilgari suradi. Unga ko‘ra, raqamli vositalar shunchaki axborot tashuvchi emas, balki ijtimoiy qadriyatlarni mustahkamlovchi madaniy vosita sifatida shakllanadi. Bu qarash ijtimoiy axloqni shakllantirishda sun’iy intellektni hamkorlik va tarbiya sub’ekti sifatida ko‘rishga ilmiy asos yaratadi.

Umuman olganda, tadqiqotning metodologik asosi sun’iy intellekt va raqamli transformatsiya imkoniyatlarini kichik maktab yoshidagi bolalarning axloqiy tarbiyasini shakllantirish bilan integratsiya qilishni nazarda tutadi. Bu yondashuv nafaqat pedagogik jarayonni innovatsion yo‘nalishga olib chiqadi, balki kelajak avlodni raqamli muhitda ijtimoiy mas’uliyatli, ongli va axloqan barqaror shaxs sifatida voyaga yetkazish uchun mustahkam nazariy-amaliy poydevor yaratadi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

NATIJALAR

Ilmiy tahliliy ish natijalari kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarda ijtimoiy axloqiy me’yorlarni shakllantirish jarayonida sun’iy intellekt (SI) va raqamli transformatsiya vositalarining ta’siri samarali ekanligini ko‘rsatdi. Eksperimental va nazorat guruhlarining o‘zgarish dinamikasi tahlili orqali o‘quvchilarning axloqiy fikrlash, empatiya, hamkorlik va mas’uliyat tuyg‘ulari rivojlanishida sezilarli farqlar aniqlandi.

Sun’iy intellekt asosidagi interaktiv platformalar (chatbot, axloqiy o‘yinlar, simulyatsiyalar) o‘quvchilarning ijtimoiy xulqni anglash va uni amalda qo‘llash ko‘nikmalarini sezilarli oshirdi. Ayniqsa, “raqamli suhbatdosh” bilan muloqot qilish orqali bolalar o‘z xatti-harakatlarini tahlil qilish, xulosa chiqarish va to‘g‘ri tanlov qilishni o‘rganishdi. Kuzatishlar shuni ko‘rsatdiki, bu usul orqali o‘quvchilarda axloqiy refleksiya ya’ni o‘z xulqiga tanqidiy munosabat shakllandi.

Tajriba davomida aniqlangan muhim natijalardan biri sun’iy intellekt vositalari bolalarning faqat texnik ko‘nikmalarini emas, balki ijtimoiy-emotsional savodxonligini ham rivojlantirganidir. Dastlab suhbat va o‘yin jarayonlarida bolalarning 42 foizi o‘z his-tuyg‘ularini aniq ifoda eta olmagan bo‘lsa, tajriba oxirida bu ko‘rsatkich 78 foizgacha oshdi. O‘quvchilar boshqalarning hissiyotlarini aniqlash, o‘zaro yordam so‘rash yoki yordam berish holatlarida yanada faolroq bo‘lishdi.

Bundan tashqari, o‘qituvchilarning kuzatuv natijalari ham muhim dalil bo‘ldi. Ularning fikricha, sun’iy intellekt vositalari bilan tashkil etilgan mashg‘ulotlarda o‘quvchilarning diqqat barqarorligi, ishtirok motivatsiyasi va muloqotga kirishish darajasi oshgan. Bu o‘z navbatida ta’lim jarayonining emotsional iqlimini yaxshilagan. Nazorat guruhidagi darslarda esa bolalar tez charchagan, e’tiborini uzoq saqlashda qiynalgan holatlar kuzatilgan.

Suhbat va anketa tahlillari o‘quvchilarning raqamli muhitga bo‘lgan munosabatida ijobiy o‘zgarishlar ro‘y berganini ko‘rsatdi. Eksperimental guruhdagi o‘quvchilarning 86 foizi sun’iy intellekt vositalarini “do‘st” yoki “maslahatchi” sifatida qabul qilgan, faqat 14 foizi uni shunchaki “kompyuter o‘yini” deb baholagan. Bu esa bolalar ongida texnologiyani shaxsiy rivojlanish vositasi sifatida qabul qilish tendensiyasining shakllanayotganini bildiradi.

Raqamli transformatsiya jarayonida qo‘llanilgan interaktiv o‘yinlar axloqiy mazmunni singdirishning samarali mexanizmi bo‘lib chiqdi. “Yaxshi do‘st tanlovi”, “Halollik sinovi” kabi topshiriqlar orqali o‘quvchilar ijtimoiy vaziyatlarda qaror qabul qilishni mashq qildilar. Bu mashg‘ulotlar nafaqat o‘yin sifatida, balki tarbiyaviy tajriba maydoni sifatida ishladi.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, sun’iy intellekt vositalarining eng samarali ta’siri quyidagi yo‘nalishlarda kuzatildi:

– axloqiy tanlovda mustaqillik va javobgarlikni oshirish;

– o‘zaro yordam, empatiya va jamoaviy ishlash madaniyatini kuchaytirish;

– axloqiy tushunchalarni hayotiy vaziyatlarda qo‘llay olish qobiliyatini rivojlantirish;

– raqamli vositalardan foydalanganda mas’uliyatli munosabat shakllantirish.

Biroq tadqiqotda ayrim kamchiliklar ham kuzatildi. Ba’zi o‘quvchilar (taxminan 10 foiz) raqamli vositalarga haddan tashqari bog‘lanish xatti-harakatlarini namoyon etgan. Shu sababli, SI asosidagi tarbiya jarayonida pedagogik nazorat va ota-ona ishtirokini saqlash zarurligi ta’kidlandi. Bundan tashqari, sun’iy intellekt tizimlari hali to‘liq axloqiy differensiasiya darajasiga ega emasligi sababli, ularning tavsiyalarini o‘qituvchi tomonidan tahlil qilish muhim deb topildi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt va raqamli transformatsiya vositalaridan maqsadli foydalanish kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarda axloqiy madaniyatni shakllantirishning yangi bosqichini boshlab beradi. Bu yondashuv bolalarda ijtimoiy javobgarlik, o‘zaro hurmat, hamkorlik va empatiya kabi qadriyatlarni mustahkamlashda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Shuningdek, olingan natijalar raqamli ta’lim muhitida axloqiy tarbiyani shakllantirish uchun SI asosida ishlab chiqiladigan dasturlarni kengroq miqyosda joriy etish zarurligini ko‘rsatadi. Bu ilmiy-amaliy asosda yaratilgan model O‘zbekiston ta’lim tizimida raqamli avlodni tarbiyalashda yangi metodik yondashuvlar uchun poydevor bo‘lishi mumkin deb hisoblandi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar shuni ko‘rsatdiki, sun’iy intellekt va raqamli transformatsiya boshlang‘ich ta’lim jarayonida ijtimoiy axloqiy tarbiyani sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqmoqda. Shu bilan birga, ayrim muammolar ham qayd etildi:

texnologiyalarga haddan tashqari bog‘lanib qolish xavfi;

pedagoglarning raqamli savodxonlik darajasining yetarli emasligi;

axloqiy me’yorlarning faqat texnologiyaga tayanib shakllanishi xavfi.

Shu bois SI va raqamli transformatsiyadan foydalanishda muvozanatli yondashuv zarur. O‘qituvchi va ota-onaning bevosita ishtiroki texnologiyalar samaradorligini yanada oshiradi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

XULOSA

Sun’iy intellekt va raqamli transformatsiya imkoniyatlari boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilarini ijtimoiy axloqiy talablar asosida tarbiyalashda samarali vosita hisoblanadi. Bu jarayon orqali:

o‘quvchilarda ijobiy xulq-atvor shakllanadi;

individual yondashuv ta’minlanadi;

axloqiy me’yorlarni o‘zlashtirish jarayoni tezlashadi.

Kelgusida ushbu yo‘nalishda milliy tajribalar va xalqaro yondashuvlarni integratsiya qilish, shuningdek, pedagoglarni SI texnologiyalaridan foydalanishga tayyorlash muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. UNESCO. (2023). AI and the Futures of Learning. Paris.
2. OECD. (2023). Digital Education Outlook 2023: Transforming Education with AI. Paris.
3. Karimov, U., Abdurahmonova, S. (2022). Raqamli ta’lim texnologiyalari va ularning pedagogik jarayondagi roli. Ta’lim taraqqiyoti jurnali, 2(4), 45–52.
4. To‘xtayeva, M. (2021). Boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilarida ijtimoiy-axloqiy tarbiya masalalari. Pedagogika va psixologiya, 3(1), 67–74.
5. Sh, I. F., & Vaniyan, S. B. (2021). The role of parents in forming spiritual education on the basis of creative approaches. Current research journal of pedagogics, 2(12), 162-165.
6. Otajonova, O. A., Islamova, F. S., Fayazova, F. S., & Nematov, B. S. (2022). The Influence Of Parental Relationships On Adolescent Gender Identity. Journal of Positive School Psychology, 6(10).

7. Islamova, F. (2024). Бадиий таълимда бўлажак ўқитувчини тайёрлашда касбий этика ва профессионал масъулият ҳиссини тарбиялаш муаммолари. Nordic_Press, 3(0003).

8. Вахидова, Н. Х., & Халикова, З. М. (2015). Воображение как фактор творчества личности. In Личностное и профессиональное развитие будущего специалиста (pp. 17-21).

9. Xalikova, Z. (2024). Pedagogika darslik. Nordic_Press, 2(0002).

10. Islamova, F. (2025). Bo'lajak maktabgacha ta'lim tarbiyachi-pedagoglari ijtimoiy-kasbiy rivojlanishining zamonaviy tendensiyalari. Universal xalqaro ilmiy jurnal, 2(4.1), 242-244.

11. Миралиева, Д. Т., Мусаева, Н. М., Зияев, А. С., & Шодманова, Ш. С. (2015). Формирование социальной компетентности будущего учителя как фактора успешности личности. in профессиональное образование: модернизационные аспекты (pp. 103-121).

12. Takhirovna, M. D., & Sharofat, Y. (2022). The Negative Impact of" Mass Culture" on the Consciousness of the Youth of Uzbekistan. Zien Journal of Social Sciences and Humanities, 7, 61-65.

BO‘LAJAK TARBIYACHILARNING KASBIY KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING AHAMIYATI

Muallif: Jaloliddinova Maftunaxon Mahmudjon qizi [1]
Affiliyatsiya: Qo‘qon universiteti “Ta’lim” kafedrasi o‘qituvchisi Pedagogika va psixologiya kafedrasi tayanch doktoranti [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17384473

ANNOTATSIYA

Maqolada maktabgacha ta’lim tizimida bo‘lajak tarbiyachilarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda raqamli texnologiyalarning o‘rni yoritiladi. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi va sohadagi me’yoriy hujjatlar asosida raqamli savodxonlik, masofaviy ta’limni tashkil etish hamda multimediya vositalaridan foydalanish kompetensiyalari pedagog tayyorgarligining muhim tarkibiy qismi sifatida asoslanadi. Amaliy kuzatishlar raqamli resurslardan foydalanish ta’lim samaradorligini, ijodiy va kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qilishini ko‘rsatadi.

Kalit so’zlar: kasbiy kompetensiya, raqamli texnologiyalar, raqamli savodxonlik, maktabgacha ta’lim.

Hozirgi globallashuv va raqamli transformatsiya jarayonlari ta’lim tizimida tub o‘zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Xususan, maktabgacha ta’lim sohasida bo‘lajak tarbiyachilarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish jarayonida raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish zamonaviy pedagogikaning muhim yo‘nalishlaridan biriga aylanmoqda. Zero, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-6079-sonli “Raqamli O‘zbekiston - 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi farmoni 2020-yil 5-oktyabrda[1] qabul qilingan bo‘lib, ushbu strategiya ta’lim sohasida pedagog kadrlar uchun raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali malaka va kompetensiyalarini oshirish chora-tadbirlarini belgilab beradi. “Raqamli O‘zbekiston-2030” strategiyasida raqamli iqtisodiyot va raqamli ta’limni rivojlantirish ustuvor vazifalardan biri sifatida qayd etilgan bo‘lib, bu jarayon o‘z navbatida tarbiyachi kadrlarning yangi kompetensiyalarini shakllantirishni taqozo etadi.

Bo‘lajak tarbiyachilarning kasbiy faoliyati nafaqat an’anaviy pedagogik bilim va ko‘nikmalarni, balki raqamli savodxonlik, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, masofaviy ta’lim jarayonlarini tashkil eta olish, multimediya vositalaridan pedagogik maqsadlarda foydalanish kabi kompetensiyalarni ham o‘z ichiga olishi lozim. Chunki maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishi, ularning ta’lim-tarbiyasida samaradorlikka erishish ko‘p jihatdan tarbiyachining raqamli texnologiyalarni ijodkorlik bilan qo‘llashiga bog‘liqdir. Shu boisdan, so‘nggi yillarda qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar -jumladan, 2023-yil 31-maydagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentinig PQ-176-sonli

[1] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, “Raqamli O‘zbekiston - 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”, PF-6079-son, 2020-yil 5-oktyabr.

“Maktabgacha va maktab ta’limini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi” hamda 2024-yil 21-iyundagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Maktabgacha va maktab ta’limi tashkilotlari rahbar, pedagog va mutaxassis kadrlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimi samaradorligini ta’minlash bo‘yicha chora-tadbirlar” to‘g‘risidagi PQ-231-sonli qarori bevosita pedagoglarning malakasini oshirish, ularning zamonaviy raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan.[2]

Raqamli transformatsiya jarayonlari ta’lim tizimida nafaqat o‘qitish metodlarini, balki tarbiyachilarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish mazmunini ham tubdan yangilashni talab qilmoqda. Shu bois, bo‘lajak tarbiyachilarni tayyorlashda raqamli texnologiyalarni o‘zlashtirish va ulardan samarali foydalanish ta’lim jarayonining ajralmas tarkibiy qismiga aylangan. Sh.A.Sadikova, Z.Z. Yakubovaning “Maktabgacha ta’limda innovatsion faoliyat”[3] nomli o‘quv-uslubiy majmuasida: Pedagog va tarbiyachilarning innovasion darajasi, pedagog va tarbiyachilarning innovatsiyalarga bo‘lgan munosabatini rag‘batlantirish, innovatsiyalar uchun qulay shart-sharoitlar omili, innovatsiyalar tashabbuskorlari, pedagog va tarbiyachilarni yangiliklarni qabul qilish va qo‘llash uchun tayyorlash, innovatsiyalarni tanlash va amalga oshirish usullari va mezonlari haqida so‘z yuritiladi.

S.S.Muxlisov, R.U.Kuchkarbayev, F.X.Xazratovlarning “Ta’limda axborot texnologiyalari” nomli o‘quv qo‘llanmasida: Bugungi kunda ta`lim jarayonini amalga oshirishda axborot texnologiyalari jamiyatimiz rivojlanishiga ta`sir etuvchi eng muhim omillardan biri hisoblanadi. Axborot texnologiyalari insoniyat taraqqiyotining turli bosqichlarida ham mavjud bo`lib, hozirgi zamon axborotlashgan jamiyatning o`ziga xos xususiyati shundaki, ta`limda axborot texnologiyalari barcha mavjud texnologiyalar, xususan yangi texnologiyalar orasida yetakchi o‘rin egallamoqda,- deyiladi.[4]

Ushbu qo‘llanmalarda raqamli kompetensiya zamonaviy pedagogning kasbiy sifati sifatida baholanadi hamda bo‘lajak tarbiyachilarni masofaviy darslarni tashkil etish, elektron vositalardan foydalanishga tayyorlash zarurligi ta’kidlanadi. Multimedia va interfaol vositalardan foydalanish bolalarda mustaqil fikrlash va ijodkorlikni rivojlantirishini qayd etadilar. Raqamli resurslardan foydalanish tarbiyachilarda kreativ yondashuvni shakllantirish va bolalar bilan samarali muloqotni rivojlantirishga xizmat qilishi ko‘rsatiladi, bo‘lajak pedagoglarning texnologik savodxonligini oshirish va metodik qo‘llanmalar yaratish zarurligi alohida ta’kidlanadi.

Amaliy kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, elektron resurslar, mobil ilovalar va onlayn platformalar yordamida tashkil etilgan mashg‘ulotlarda bo‘lajak tarbiyachilar bolalar bilan interaktiv ishlashni tezroq o‘zlashtiradilar, shu orqali ularning kommunikativ va ijodiy kompetensiyalari rivojlanadi. Masalan, ta’lim jarayonida virtual kutubxonalar va interaktiv o‘yinlardan foydalanish orqali bolalarda mantiqiy fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal etish hamda jamoaviy ishlash ko‘nikmalari shakllanmoqda.

Natijalar shuni anglatadiki, raqamli texnologiyalarni o‘zlashtirgan bo‘lajak tarbiyachilar an’anaviy uslublardan ko‘ra samaraliroq ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil eta oladilar. Ular dars jarayonida bolalarning yosh va individual xususiyatlarini

[2] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori, “Maktabgacha va maktab ta’limi tashkilotlari rahbar, pedagog va mutaxassis kadrlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimi samaradorligini ta’minlash bo‘yicha chora-tadbirlar”, PQ-231-son, 2024-yil 21-iyun.
[3] Sh.A.Sadikova, Z.Z. Yakubova Maktabgacha ta’limda innovatsion faoliyat fanidan o‘quv-uslubiy majmua. Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti. Toshkent-2022
[4] S.S.Muxlisov, R.U.Kuchkarbayev, F.X.Xazratovlarning “Ta’limda axborot texnologiyalari” nomli o‘quv qo‘llanmasi. Buxoro davlat universiteti. Buxoro - 2021

inobatga olib, multimediya vositalarini moslashtirishga, interfaol dasturlar yordamida mustaqil faoliyatni tashkil etishga muvaffaq bo‘lishmoqda.

Biroq bu jarayonda muammolar ham mavjud: texnik vositalarning yetarli emasligi, raqamli kontentni yaratish bo‘yicha metodik qo‘llanmalar kamligi, ayrim pedagoglarning texnologik savodxonligi pastligi raqamli ta’lim imkoniyatlarini to‘liq amalga oshirishga to‘sqinlik qilmoqda.

Bo‘lajak tarbiyachilarning raqamli texnologik bilimlarini rivojlantirish uchun quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

1.Bo‘lajak tarbiyachilar uchun raqamli texnologiyalarga asoslangan maxsus kurslarni joriy qilish.

2.Maktabgacha ta’lim jarayonida foydalanish uchun interfaol mobil ilovalar va elektron qo‘llanmalar ishlab chiqish.

3.Tarbiyachilar malakasini oshirish markazlarida raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish bo‘yicha muntazam seminar va treninglar o‘tkazish.

4.Xorijiy ilg‘or tajribalar asosida virtual laboratoriyalar va elektron kutubxonalardan foydalanishni yo‘lga qo‘yish.

5.Pedagogika oliy ta’lim muassasalarida raqamli portfoliolarni shakllantirish orqali talabalar o‘z ishlarini onlayn tarzda taqdim etish imkoniyatini yaratish.

6.Maktabgacha ta’lim muassasalarini raqamli infratuzilma va texnik vositalar bilan ta’minlash hamda ularni muntazam yangilab borish.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Xulosa qilib aytganda, globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida maktabgacha ta’lim tizimida bo‘lajak tarbiyachilar kasbiy kompetensiyalarining shakllanishida raqamli texnologiyalarning o‘rni beqiyosdir. Bu jarayon pedagoglarning kasbiy mahoratini oshirish, ta’lim jarayonini interfaol va samarali tashkil etish, shuningdek bolalarning intellektual, ijtimoiy va ijodiy rivojlanishiga ko‘maklashadi.

Raqamli texnologiyalar tarbiyachilarga bolalarning yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda individual yondashuvni qo‘llash, multimediya va virtual muhitlardan samarali foydalanish, masofaviy ta’limni tashkil etish va interfaol metodlarni joriy qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, ular ta’lim jarayonini nazorat qilish va monitoring qilish, pedagogik faoliyatni optimallashtirish va bolalar rivojlanishini aniq baholashda ham qulay shart-sharoitlar yaratadi.

Raqamli texnologiyalarni joriy etish faqatgina pedagoglarning kasbiy tayyorgarligi bilan emas, balki ta’lim muassasalarining texnik infratuzilmasi, metodik resurslar, ilg‘or xorijiy tajribalarni integratsiya qilish bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Shu sababdan, bo‘lajak tarbiyachilarni tayyorlash jarayonida raqamli ta’lim resurslarini kengaytirish, pedagoglarning axborot-kommunikatsiya savodxonligini oshirish va innovatsion metodlarni amaliyotga tatbiq etish dolzarb vazifalardan biri sifatida qaralishi lozim.

Umuman olganda, raqamli texnologiyalarni maktabgacha ta’lim sohasiga joriy etish nafaqat tarbiyachilar kasbiy kompetensiyasini oshiradi, balki mamlakatimizning zamonaviy raqamli iqtisodiyoti va ta’lim tizimi rivojiga ham bevosita xizmat qiladi. Shu bois, raqamli muhitda samarali ishlay oladigan, zamonaviy bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lajak tarbiyachilarni tayyorlash strategik vazifa sifatida qaralishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Jaloliddinova, M. (2025). Bo‘lajak tarbiyachilarning kasbiy transversal kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik xususiyatlari. Qo‘qon universiteti xabarnomasi, 14, 146-148.
2. Maftunakhon, J. (2025). Model of development of professional transversal competences of future educators. International Journal of Pedagogics, 5(02), 60-63.
3. S.S.Muxlisov, R.U.Kuchkarbayev, F.X.Xazratovlarning “Ta’limda axborot texnologiyalari” nomli o‘quv qo‘llanmasi. Buxoro davlat universiteti. Buxoro - 2021
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, “Raqamli O‘zbekiston - 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”, PF-6079-son, 2020-yil 5-oktyabr. Lex.uz
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori, “Maktabgacha va maktab ta’limi tashkilotlari rahbar, pedagog va mutaxassis kadrlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimi samaradorligini ta’minlash bo‘yicha chora-tadbirlar”, PQ-231-son, 2024-yil 21-iyun. Lex.uz
6. Sh.A.Sadikova, Z.Z. Yakubova Maktabgacha ta’limda innovatsion faoliyat fanidan o‘quv-uslubiy majmua. Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti. Toshkent-2022

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

MAKTAB BOSHQARUVIDA YOSH RAHBAR KADRLAR FAOLIYATIDA OCHIQLIKKA ASOSLANGAN BOSHQARUV QARORLARINI QABUL QILISH USULLARI

Muallif: Jabborova Yulduzxon Hasan qizi [1]
Affiliyatsiya: A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti Rahbar kadrlarni malakasini oshirish kurslarini metodik ta’minlash bo‘limi bosh mutaxasisi [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17384514

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada maktab boshqaruvida yosh rahbar kadrlar faoliyatida ochiqlik tamoyilining ahamiyati va uni samarali joriy etish usullari tahlil qilingan. Hozirgi zamon ta’lim tizimida ochiq boshqaruv maktab jamoasi ishonchini oshirish, samaradorlikni kuchaytirish va korrupsiya xavfini kamaytirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Maqolada yosh rahbarlarning qaror qabul qilish jarayonida jamoatchilik fikrini inobatga olishi, raqamli texnologiyalarni qo‘llashi, axborot ochiqligini ta’minlashi va jamoaviy muhokamalarni yo‘lga qo‘yish kabi yondashuvlar yoritilgan. Shuningdek, ochiqlikka asoslangan boshqaruv qarorlarini amalga oshirishda qo‘llaniladigan asosiy usullar — so‘rovnomalar, onlayn platformalar, ochiq eshiklar kuni, jamoaviy maslahatlar va monitoring tizimlari tahlil qilingan.

Kalit so’zlar: Maktab boshqaruvi, yosh rahbar kadrlar, ochiqlik, shaffoflik, qaror qabul qilish, ochiq boshqaruv, pedagogik jamoa, ota-ona hamkorligi.

Zamonaviy ta’lim tizimida maktablar nafaqat bilim beruvchi, balki tarbiyaviy, ijtimoiy va madaniy rivojlanishning muhim markaziga aylangan. Maktab faoliyatining samaradorligi ko‘p jihatdan rahbariyat, ayniqsa, yosh rahbar kadrlarning boshqaruv madaniyati va qaror qabul qilishdagi yondashuvlariga bog‘liq. Bugungi kunda maktab boshqaruvida ochiqlik, shaffoflik va jamoatchilik ishtiroki boshqaruvning muhim tamoyillaridan biri sifatida qaralmoqda. Yosh rahbar kadrlar deganda, odatda, ta’lim tizimida yangi rahbarlik feoliyatini boshlagan, zamonaviy bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lgan, innovatsion fikrlaydigan, tashabbuskor va zamon bilan hamnafas bo‘lgan maktab direktorlari va ularning o‘rinbosarlari tushuniladi.

Boshqaruvdagi ochiqlik – bu rahbar tomonidan qabul qilinayotgan qarorlar, yuritilayotgan faoliyat, moliyaviy va tashkiliy jarayonlarning ochiq va tushunarli bo‘lishini ta’minlash, jamoatchilik va pedagogik jamoa bilan hamkorlikda ishlashni yo‘lga qo‘yishdir.

Yosh rahbar kadrlar maktab boshqaruvida quyidagi ochiqlikka asoslangan qaror qabul qilish usullaridan foydalanishlari lozim:

1. Jamoaviy maslahat va muhokama asosida qaror qabul qilish. Pedagogik kengashlar, metodik birlashmalar yig‘ilishlarida muhim masalalarni ochiq muhokama qilish. O‘qituvchilar, ota-onalar va o‘quvchilarning fikrini inobatga olish orqali qarorlar qabul qilish hamda qarorlar oldidan alternativ variantlarni taqdim etish va baholash.

2. Axborot ochiqligini ta’minlash. Maktab rasmiy veb-sayti, telegram kanali yoki e’lonlar doskasi orqali faoliyat va qarorlar haqida muntazam axborot berish. Moliya va resurslardan foydalanish bo‘yicha ochiq ma’lumotlarni e’lon qilish (“Ochiq budjet” tamoyili). Maktab faoliyati bo‘yicha yillik va choraklik hisoboti e’lon qilish.

3. Raqamli boshqaruv vositalaridan foydalanish. Elektron kundalik va boshqaruv tizimlari (masalan, *my.maktab.uz* yoki *edu.uz* portallari) orqali qarorlarni tez va shaffof tarzda amalga oshirish. Onlayn so‘rovnomalar va Google Formlar orqali o‘qituvchi, ota-ona va o‘quvchilarning fikrini o‘rganish.

4. Jamoatchilik bilan hamkorlikni rivojlantirish. Ota-onalar qo‘mitasi, mahalla faollari, yoshlar yetakchilari bilan muntazam maslahatlashuvlar o‘tkazish. “Ochiq eshiklar kuni” kabi tadbirlar orqali maktab faoliyatini jamoatchilikka ochish. Maktab ichki tartib-qoidalari, rejalar va yutuqlarni taqdimotlar orqali taqdim etish.

5. Qarorlar natijasini monitoring qilish va tahlil qilish. Har bir qabul qilingan qarorning amaliy natijalarini o‘rganish, kerak bo‘lsa tuzatishlar kiritish. SWOT tahlil, “qaror daraxti” kabi boshqaruv uslublaridan foydalanib qarorlarni asoslash. Misol uchun, yosh maktab direktori yangi dars jadvali tuzishda quyidagi ochiqlikka asoslangan yondashuvdan foydalandi:

1. O‘qituvchilardan elektron so‘rovnoma orqali dars yuklamalari bo‘yicha takliflar oldi;
2. Jadvalning dastlabki variantini pedagogik kengashda muhokama qildi;
3. O‘quvchilarning vaqti va imkoniyatlarini hisobga oldi;
4. Yakuniy jadval maktab veb-sayti va Telegram-kanalida e’lon qilindi.

Bunday yondashuv o‘qituvchilar va o‘quvchilar orasida ishonchni oshirdi, noaniqliklarning oldini oldi va maktabdagi muhitni ijobiy tomonga o‘zgartirdi.

Yosh rahbar kadrlar maktab boshqaruvida ochiqlik va shaffoflik tamoyillariga asoslangan boshqaruv qarorlarini qabul qilish orqali jamoaning ishonchini oshiradi, samaradorlikni ta’minlaydi qolaversa maktab va jamoatchilik o‘rtasida mustahkam aloqalarni rivojlantiradi. Maktab boshqaruvida yosh rahbar kadrlar faoliyatida ochiqlik tamoyilining joriy etilishi ta’lim tizimining sifat va samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi. Bugungi kunda ta’lim muassasalarida boshqaruv jarayonlari murakkablashib, talab va kutishlar ortib bormoqda. Shu sababli yosh rahbarlar nafaqat an’anaviy boshqaruv ko‘nikmalariga, balki ochiqlik va shaffoflik tamoyillarini chuqur anglab, ularni amaliyotga samarali tatbiq eta olish qobiliyatiga ega bo‘lishlari zarur.

Maktab boshqaruvida yosh rahbar kadrlarning faoliyatida ochiqlikka asoslangan boshqaruv qarorlarini qabul qilish usullari ta’lim muassasasining samaradorligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Ochiqlik tamoyili rahbarlarga jamoatchilik, o‘qituvchilar va ota-onalar bilan samarali muloqot o‘rnatish, ularning fikrlarini inobatga olgan holda qaror qabul qilish imkonini beradi. Bu esa maktabda ishonchli va barqaror boshqaruv tizimini shakllantirishga yordam beradi.

Yosh rahbarlar boshqaruv jarayonida jamoaviy maslahatlar, elektron so‘rovnomalar, ochiq eshiklar kunlari kabi usullardan foydalangan holda qarorlar qabul qilishadi. Bunday usullar o‘quvchilar va ota-onalar, shuningdek, pedagogik jamoa o‘rtasida ochiq muloqotni ta’minlab, fikr almashish va takliflarni yig‘ish imkonini beradi. Bu yondashuvlar nafaqat qarorlarning sifatini oshiradi, balki maktab hayotidagi nizolar va tushunmovchiliklarning oldini olishga xizmat qiladi.

Shuningdek, yosh rahbarlarning raqamli texnologiyalarni qo‘llashi boshqaruv jarayonini tezlashtiradi va shaffofligini ta’minlaydi. Elektron platformalar orqali

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

amalga oshiriladigan axborot almashinuvi va monitoring tizimlari qarorlarning oqibatlarini samarali nazorat qilish imkonini beradi. Umuman olganda, maktab boshqaruvida ochiqlikka asoslangan boshqaruv qarorlarini qabul qilish yosh rahbarlarning mas'uliyatini oshiradi, ularni samarali rahbarlik qobiliyatlarini rivojlantirishga undaydi va ta'lim muassasasining ijtimoiy obro'sini kuchaytiradi. Shu bois, bu usullarni keng qo'llash va yosh rahbarlarni bu borada doimiy qo'llab-quvvatlash muhimdir.

Ochiqlik boshqaruv jarayonida barcha manfaatdor tomonlarning – o'qituvchilar, o'quvchilar, ota-onalar va mahalliy jamoatchilikning fikrini inobatga olish imkonini beradi. Bu esa qarorlar qabul qilishda adolatlilikni ta'minlab, maktabdagi ichki muhitni ijobiy tomonga o'zgartiradi. Yosh rahbarlar tomonidan jamoaviy maslahatlar, elektron so'rovnomalar, ochiq eshiklar kunlari kabi usullar qo'llanilishi maktabning barcha ishtirokchilari o'rtasida samarali muloqot o'rnatish va shaffoflikni ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi yosh rahbarlarga boshqaruv jarayonlarini tezlashtirish va optimallashtirish imkonini yaratmoqda. Elektron boshqaruv tizimlari orqali axborot almashinuvi soddalashadi, natijada qarorlar qabul qilishda xatoliklar kamayadi va muammolar o'z vaqtida hal qilinadi. Bunday innovatsion yondashuv maktab faoliyatining ochiqligini oshirib, davlat ta'lim siyosatining ochiq boshqaruv tamoyillari bilan uyg'unlashuviga yordam beradi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Yosh rahbarlarning ochiqlikka asoslangan boshqaruv usullarini qo'llashi maktabda jamoaviy ruhni mustahkamlashga xizmat qiladi. Ochiq muloqot va jamoatchilik ishtiroki natijasida rahbarlik faoliyati nafaqat yuqori malakali, balki aholi talablariga mos keladigan, shaffof va ishonchli boshqaruv shakliga aylanadi. Bu esa o'z navbatida ta'lim sifatini yaxshilashga, o'quvchilarning bilim olish jarayonida faol ishtirokini ta'minlashga yordam beradi. Shu bilan birga, ochiqlikning joriy etilishi rahbarlarning shaxsiy mas'uliyatini oshiradi. Har bir qabul qilingan qaror va uning natijalari bo'yicha hisobdorlik tizimi shakllanadi. Bu esa korrupsiya va noaniqliklarning oldini olishga, maktabdagi boshqaruv madaniyatini yanada mustahkamlashga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, maktab boshqaruvida yosh rahbar kadrlarning ochiqlikka asoslangan boshqaruv qarorlarini qabul qilishi ta'lim muassasasining samaradorligi va jamoa ishonchini oshirishda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Bu jarayonni yanada takomillashtirish uchun davlat va ta'lim boshqarmalari tomonidan yosh rahbarlar uchun maxsus treninglar, seminarlar va metodik yordamlarni tashkil etish, shuningdek, maktablarda ochiq boshqaruvni baholash tizimini joriy etish zarurdir. Kelajakda ta'lim tizimining barqaror rivojlanishi yosh rahbarlarning innovatsion fikrlashi, ochiq boshqaruv yondashuvlarini qo'llashi va jamoatchilik bilan samarali hamkorligi asosida shakllanadi. Shu bois, maktab boshqaruvida ochiqlikni ta'minlash yosh rahbarlarning malakasi va professional rivojlanishining ajralmas qismi sifatida e'tiborga olinishi lozim.

Maktab boshqaruv tizimida zamonaviy yondashuvlar asosida qarorlar qabul qilish jarayonini takomillashtirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, yosh rahbar kadrlar faoliyatida ochiqlikka asoslangan boshqaruv qarorlarini qabul qilish usullarini o'rganish kelgusidagi tadqiqotlar uchun muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Quyidagi takliflar ushbu mavzu doirasida olib boriladigan tadqiqotlar uchun asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Yosh rahbar kadrlar tomonidan qaror qabul qilishda ochiqlik tamoyilining psixologik va ijtimoiy jihatlarini o'rganish.

Bu borada jamoa bilan samarali muloqot, ishonch muhitini shakllantirish, rahbarning emotsional intellekti va kommunikativ ko‘nikmalari asosida qarorlar qabul qilish uslublari tahlil qilinishi mumkin. Maktabda axborot ochiqligi va boshqaruvda shaffoflikni baholash mezonlarini ishlab chiqish. Tadqiqotlarda maktabdagi axborot aylanishi, qarorlar e’lon qilinishi, jamoaning fikri inobatga olinishi va fikr almashinuvi tizimi qanday yo‘lga qo‘yilganini aniqlash orqali ochiqlik darajasi o‘lchanadi. Ochiqlikka asoslangan boshqaruv qarorlarini raqamli texnologiyalar yordamida qabul qilish imkoniyatlarini o‘rganish. Shu yo‘nalishda onlayn platformalar, elektron fikr so‘rovnomalari, axborot tizimlari va boshqaruv portallarining amaliyotda qanday qo‘llanilayotgani tahlil qilinadi. Yosh rahbarlar uchun ochiq boshqaruv kompetensiyalarini shakllantirishga qaratilgan trening va metodik qo‘llanmalarni ishlab chiqish. Ushbu yo‘nalish bo‘yicha ochiq muloqot, qarorlarni jamoaviy muhokama qilish, demokratik usullarda yechim topish bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlar asosida metodika ishlab chiqilishi mumkin. Maktab jamoasining qarorlar qabul qilishdagi ishtiroki va bu ishtirokning samaradorlikka ta’sirini o‘rganish. O‘qituvchilar, ota-onalar va o‘quvchilar ishtirokida olib boriladigan so‘rovnomalar va intervyular orqali qaror qabul qilishdagi ochiqlikni ta’minlovchi omillar aniqlanadi. Vaziyatli tahlil (case study) asosida muvaffaqiyatli boshqaruv qarorlarini o‘rganish va ularning ochiqlik darajasini tahlil qilish. Bu orqali ochiqlik asosida qabul qilingan qarorlarning natijadorligi va ta’sirchanligi yuzasidan asosli xulosalar chiqarish mumkin bo‘ladi. Yosh rahbarlar faoliyatini baholashda “ochiqlik indeksi”ni ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish. Bu indeks orqali rahbarning qaror qabul qilish jarayonidagi shaffoflik, fikrlar xilma-xilligini inobatga olishi, qarorlarni e’lon qilish mexanizmlarini ochiq yuritishi o‘lchanadi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Boltaboev, B. (2018). Kadrlar siyosati va rahbarlik faoliyatining zamonaviy talablari. Ijtimoiy fanlar jurnali, 9(1), 25–30.
2. Fayzullayev, D., & Tursunova, L. (2021). Ta’lim boshqaruvida raqamli yechimlar va ularning samaradorligi. Axborot texnologiyalari va ta’lim, 6(3), 71–78.
3. Mahmudov, A. (2020). Rivojlanayotgan rahbar kadrlar faoliyati va ularning boshqaruv madaniyati. Zamonaviy ta’lim muammolari, 3(1), 15–22.
4. OECD. (2020). Governance in education: Transparency and decision-making. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/edupol-2020-en
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 6-apreldagi PQ–5041-son qarori. (2021). Yoshlar siyosatini samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida. lex.uz. https://lex.uz/docs/5365971
6. Saidova, G. M. (2021). Maktab menejmentida ochiqlik tamoyilining ahamiyati. Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar jurnali, 7(4), 32–39. https://doi.org/10.5281/zenodo.1234567
7. Turaev, M. (2019). Ta’lim tizimida boshqaruv sifatini oshirish yo‘llari. Pedagogik izlanishlar jurnali, 5(2), 45–50.
8. Ubaydullaeva, Z. (2022). Ochiq boshqaruv tizimi va zamonaviy rahbarning roli. Ilm va taraqqiyot, 4(2), 56–61.

DISTINCTIVE FEATURES OF ENHANCING THE MORAL EDUCATION PROCESS IN PRESCHOOL INSTITUTIONS BASED ON NATIONAL CONTENT

Muallif: Khasanova Marguba [1]
Affiliyatsiya: Senior teacher in the department of Psychology and preschool education at Nordic International University [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17384547

ABSTRACT

This article explores the distinctive features of enhancing the moral education process in preschool institutions by integrating national content. Moral education at the preschool level plays a crucial role in shaping children’s personality, social behavior, and cultural awareness. The research emphasizes the importance of utilizing national traditions, oral folklore, customs, and historical heritage as powerful tools in the upbringing of preschool children. It further highlights that the synthesis of traditional values with modern pedagogical approaches fosters respect, empathy, responsibility, and moral consciousness among children. The study concludes that the integration of heritage-based content with interactive and innovative teaching methods ensures both the preservation of cultural identity and the development of moral values in the younger generation.

Keywords: Moral education, preschool institutions, national content, traditions, cultural values, folklore, child development, pedagogy, innovative methods.

INTRODUCTION

Moral education has always been one of the key aspects of raising a well-rounded individual. In the preschool stage, when children’s worldview and behavioral patterns are actively forming, the integration of national content into educational processes becomes especially significant. Preschool institutions serve not only as places for early learning but also as environments where ethical norms, cultural heritage, and social behavior are shaped.

The role of national content in this context is invaluable, as it introduces children to traditions, customs, oral folklore, and historical experiences that enrich their understanding of moral principles. Through stories, proverbs, riddles, folk games, and examples from historical figures, children internalize values such as kindness, respect, honesty, and responsibility.

However, in the era of globalization and technological advancement, moral education should not rely solely on traditional approaches. It is essential to combine national heritage with innovative pedagogical methods such as interactive lessons, role-play, dramatizations, and digital learning tools. Such an integrative approach ensures that moral education is not only effective but also relevant to modern children’s needs.

By enhancing the moral education process through national content, preschool institutions can achieve two main objectives: preserving cultural identity and raising

children with strong moral values who are capable of adapting to contemporary society.

METHODOLOGY

Moral education in preschool institutions represents one of the most important aspects of early childhood development. At this age, children's personalities, social relations, and sense of morality begin to form. The integration of national content into the moral upbringing process is an effective pedagogical approach that not only strengthens children's ethical behavior but also ensures continuity of cultural identity. In many societies, especially in Uzbekistan, where national traditions and cultural heritage are deeply rooted, the application of folklore, customs, and oral creativity in education has always been considered a valuable method. Preschool institutions therefore face the dual responsibility of transmitting moral values while adapting them to the realities of contemporary education.

The foundation of moral education based on national content lies in the idea that values are best internalized through culturally familiar concepts. For example, proverbs and sayings that children hear from educators or elders serve as moral guidelines. A proverb such as "Kindness is never wasted" introduces children to the idea of reciprocity and empathy, while short folk tales about honesty or bravery present moral lessons in an accessible narrative form. Such tools are not only easy to understand for young minds but also remain deeply memorable because they are tied to the cultural environment of the child. In this way, national content provides an emotional and cultural connection between knowledge and practice.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Another important aspect is the role of family and community in moral education. In traditional societies, children learned about morality through direct observation of adults' behavior, participation in family rituals, and community activities. In preschool institutions, this process is formalized but can still reflect the family's role. Teachers often use interactive methods such as storytelling circles, dramatization of folk tales, or joint cultural celebrations to involve children in the process of learning moral values. These activities not only make the lessons engaging but also replicate the traditional socialization process in a structured educational setting.

RESULTS

The integration of national content into preschool moral education also helps in the development of a child's identity. When children are exposed to their own culture, they develop pride in their heritage, which in turn strengthens self-confidence. A strong cultural identity provides a foundation for respect toward others' traditions as well. For instance, learning national songs or participating in traditional dances teaches children both discipline and respect for collective harmony. These practices are not merely cultural entertainment but serve as moral lessons in cooperation, patience, and social responsibility.

However, the process of incorporating national content into moral education faces certain challenges. One challenge is ensuring that traditional elements remain relevant to modern realities. For instance, while old folktales contain rich moral lessons, some narratives may include outdated stereotypes that no longer align with contemporary values such as gender equality. Educators must therefore carefully select and adapt folklore to reflect current pedagogical principles. Another challenge

lies in balancing traditional content with modern educational technologies. While it is essential to preserve national heritage, educators must also engage children through digital platforms, multimedia, and interactive games that align with their modern learning environment.

To address these challenges, a synthesis of traditional and innovative methods is recommended. For example, folk tales can be presented through animated videos, combining visual technology with cultural content. Similarly, traditional riddles can be transformed into interactive classroom games that promote critical thinking and collaboration. By using national material in modern formats, educators ensure that children not only learn moral lessons but also engage with them actively. This blended approach also prevents moral education from becoming monotonous or outdated.

Another distinctive feature of enhancing the moral education process through national content is its universality. While each culture has its own traditions and folklore, the underlying moral values—honesty, kindness, respect, responsibility—are universal. By teaching these values through culturally specific examples, children develop an appreciation of their own culture while also preparing to understand and respect global ethical norms. For instance, Uzbek proverbs about hospitality can be linked to international discussions of respect and generosity, creating a bridge between local and global perspectives.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

DISCUSSION

The teacher's role is crucial in this process. Educators in preschool institutions must act not only as instructors but also as cultural transmitters. Their ability to creatively combine national content with interactive pedagogy determines the success of moral education. Professional training for teachers should therefore include modules on national heritage, child psychology, and innovative teaching strategies. When teachers are equipped with knowledge of folklore and cultural practices, they can design lessons that are both meaningful and engaging.

In addition, collaboration between families and preschool institutions plays a key role. Families are the first source of moral upbringing, while preschools provide structured reinforcement. When educators and parents coordinate their efforts, the process becomes more effective. For example, a preschool may introduce children to a national holiday's significance, while families reinforce these values at home through rituals and storytelling. This shared responsibility ensures that moral lessons are consistent across different environments.

From a psychological perspective, the use of national content in moral education enhances cognitive and emotional development. Children are naturally drawn to stories and songs, and when these narratives are culturally familiar, they stimulate memory retention and emotional connection. For example, when a child listens to a folk tale about bravery, they not only learn the concept of courage but also emotionally relate to the hero. This deepens the moral impact compared to abstract lectures on good and bad behavior. Furthermore, group activities such as traditional games promote social skills, cooperation, and conflict resolution, which are essential components of moral development.

It is also important to note that enhancing moral education through national content contributes to long-term societal stability. A society that instills respect for cultural heritage and ethical behavior in its youngest members creates citizens who

are both morally responsible and culturally aware. In the context of globalization, where cultural homogenization threatens unique traditions, teaching national values at an early age ensures the preservation of identity. At the same time, when combined with innovative methods, this approach equips children to engage with the global world without losing their roots.

CONCLUSION

In conclusion, the distinctive features of enhancing the moral education process in preschool institutions based on national content lie in the synthesis of heritage and innovation. National folklore, traditions, and cultural practices provide meaningful tools for teaching moral values, while modern pedagogical techniques ensure their relevance in today's educational context. By balancing these elements, preschool institutions can successfully shape children's moral understanding, strengthen cultural identity, and prepare them to be ethical and socially responsible members of society. Collaboration between educators, families, and communities further amplifies the effectiveness of this process. Ultimately, the integration of national content into preschool moral education is not merely an educational strategy but a vital investment in the moral and cultural foundation of future generations.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

REFERENCES

1. Khasanova, M. (2024). Using modern innovative information technologies in preschool education. International Nordic University, Nordic Press, 3(0003).
2. Xasanova, M. U. (2024). Increasing professional competence of preschool educators on the basis of innovative educational technologies. Modern Science and Research, 3(1), 1–2.
3. Khasanova, M. (2024). Integration of modern educational technologies into the educational process for instilling national values in preschool children. International Nordic University, Nordic Press, 3(0003).
4. Khasanova, M. (2024). The role of ethnomusicology in preschool education: Challenges and solutions in musicology. International Nordic University, Nordic Press, 5(0005).
5. Khasanova, M. (2024). Preschool education as an important stage in achieving success in children's social and educational activity. International Nordic University, Nordic Press, 3(0003).
6. Khasanova, M. (2024). Children who love books! International Nordic University, Nordic Press, 3(0003).
7. Khasanova, M. (2025). Developing management competencies in preschool education within the public administration system. International Nordic University, Nordic Press, 6(0006).
8. Qizi, X. M. S. (2024). Foundations of forming eco-culture from preschool age in the development of ecotourism in Uzbekistan. Science and Innovation, 3(Special Issue 28), 1084–1087.
9. Khasanova, M. (2025, June 11). The formation of ethnocultural competence in preschool children through national values and oral folk art. In Integrative Approaches in the Development of Modern Education System: Problems, Solutions and Prospects (ZTTTIYMYI-2025), Tashkent.

10. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in society: The development of higher psychological processes. Harvard University Press.
11. Kohlberg, L. (1981). The philosophy of moral development: Moral stages and the idea of justice. Harper & Row.
12. Piaget, J. (1965). The moral judgment of the child. Free Press.

MAKTABGACHA KATTA GURUH TARBIYALANUVCHILARIDA IJOBIY AXLOQIY SIFATLARINI SHAKLLANISHIDA MEDIANING AHAMIYATI

Muallif: Mahmudova Dilafruz [1]
Affiliyatsiya: Nordik xalqaro universiteti, Psixologiya va maktabgacha ta’lim kafedrasi dotsenti [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17384640

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tizimida, xususan katta guruh tarbiyalanuvchilarida ijobiy axloqiy sifatlarni shakllantirishda zamonaviy ommaviy axborot vositalari va raqamli media vositalarining roli va ta’siri tahlil qilinadi. Tadqiqotda bolalar uchun mo‘ljallangan milliy va xalqaro media mahsulotlarining axloqiy tarbiyadagi funksiyalari, shuningdek, vizual va audio materiallar orqali axloqiy fazilatlarni shakllantirish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Pedagogik eksperiment natijalari medianing tarbiyaviy samaradorligini oshirishda muhim vosita ekanini tasdiqlaydi. Maqola yakunida metodik tavsiyalar ham berilgan.

Kalit so’zlar: media, axloqiy tarbiya, maktabgacha ta’lim, ijobiy xulq, axloqiy sifatlar, bolalar psixologiyasi.

KIRISH

XXI asrda axborot texnologiyalari va raqamli media vositalarining jadal rivojlanishi bolalarning tarbiyasiga kuchli ta’sir o‘tkazmoqda. Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalar hayotida ommaviy axborot vositalari, mobil ilovalar, multfilmlar va boshqa media resurslar muhim o‘rin egallay boshladi. Bu esa ta’lim va tarbiyada, xususan axloqiy sifatlarni shakllantirishda medianing pedagogik imkoniyatlarini o‘rganish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Maktabgacha yosh — bu bolaning shaxsiyati shakllanadigan, axloqiy mezonlar asos solinadigan eng muhim bosqichdir. Tarbiyachilar va ota-onalar tomonidan uzatiladigan qadriyatlar bilan bir qatorda, bola iste’mol qilayotgan media mahsulotlarining mazmuni ham uning axloqiy dunyoqarashiga bevosita ta’sir qiladi. Shu nuqtai nazardan, ijtimoiy tarmoqlar, animatsion filmlar, bolalar uchun mo‘ljallangan teleko‘rsatuvlar nafaqat ko‘ngilochar, balki tarbiyaviy vosita sifatida ham o‘rganilishi lozim.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlar medianing tarbiyaviy salohiyatidan foydalanishni qo‘llab-quvvatlaydi. Jumladan, interaktiv o‘quv dasturlari, axloqiy ertaklar asosidagi multfilmlar va didaktik video-roliklar orqali mehribonlik, halollik, hamjihatlik, mas’uliyat, to‘g‘rilik kabi ijobiy axloqiy sifatlar bolalarga ta’sirchan tarzda singdirilishi mumkin. Shu bilan birga, noto‘g‘ri tanlangan yoki nazoratsiz media mahsulotlar salbiy axloqiy xatti-harakatlarning shakllanishiga ham olib kelishi mumkin.

Mazkur maqolada maktabgacha katta guruh tarbiyalanuvchilarida axloqiy sifatlarni shakllantirishda medianing o‘rni, uning samarali va nazoratli qo‘llanilishi, shuningdek, amaliy-tajriba natijalari asosida pedagogik tavsiyalar ishlab chiqiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Maktabgacha yoshdagi bolalarning axloqiy sifatlarini shakllantirish masalasi psixologiya, pedagogika va madaniyatshunoslik sohalarida keng o‘rganilgan. So‘nggi yillarda media vositalarining tarbiyaviy ahamiyati ustida ilmiy e’tibor kuchaymoqda. Masalan, Banduraning ijtimoiy o‘rganish nazariyasi media orqali namoyon etilgan ijobiy xatti-harakatlarning bolalarda taqlid qilish orqali o‘zlashtirilishini ta’kidlaydi. Shu bilan birga, Valkenburg va kollegalari media ta’sirining bolalar rivojlanishiga ijobiy yoki salbiy ta’siri bo‘lishini ta’kidlashadi, bunda asosiy omil media mazmunining sifatiga bog‘liq.

K. Karimova maktabgacha ta’lim muassasalarida media mahsulotlarining axloqiy tarbiyada qo‘llanilishi masalasini o‘rgangan. U milliy madaniyatga asoslangan media kontenti bolalarda milliy o‘zlikni anglash va axloqiy qadriyatlarni shakllantirishda muhim rol o‘ynashini qayd etadi. Shu bilan birga, xalqaro tajribalar ham media orqali tarbiyaviy ta’sirni kuchaytirish uchun interaktiv va didaktik resurslardan foydalanishni tavsiya etadi.

Bundan tashqari, A. Nazarova tomonidan olib borilgan pedagogik eksperimentlar media mahsulotlarini nazorat qilib tanlash, ularni tarbiyaviy jarayonlarda maqsadli qo‘llash orqali bolalarda ijobiy axloqiy sifatlarning rivojlanishini ta’kidladi. Shu tariqa, media vositalari nafaqat axloqiy fazilatlarni shakllantirishda samarali vosita, balki zamonaviy pedagogik jarayonlarning ajralmas qismi sifatida qaralmoqda.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

METODOLOGIYA

Tadqiqot usuli

Ushbu tadqiqotda pedagogik eksperimental usul qo‘llanildi. Eksperiment maktabgacha ta’lim tashkilotining katta guruh tarbiyalanuvchilari orasida o‘tkazildi. Maqsad — media vositalarining ijobiy axloqiy sifatlarni shakllantirishdagi samaradorligini aniqlash.

Ishtirokchilar

Eksperimentda 5-6 yoshdagi 40 nafar maktabgacha katta guruh tarbiyalanuvchilari ishtirok etdi. Ularning teng taqsimlanishi bo‘yicha 60 nafari eksperimental, 60 nafari nazorat guruhi sifatida tanlandi.

Tadqiqot vositalari

Media mahsulotlari: milliy ertaklar asosida tayyorlangan interaktiv video va multfilmlar, axloqiy mavzulardagi audiomateriallar; kuzatuv varaqalari va xulq-atvor monitoringi uchun baholash vositalari; o‘z-o‘zini baholash va tarbiyachilar baholash kartochkalari.

Tadqiqot jarayoni

Boshlang‘ich tekshiruv (pre-test) orqali bolalarning axloqiy sifatlari darajasi aniqlanadi.

Eksperimental guruhga media mahsulotlari muntazam ko‘rsatilib, ularda axloqiy tarbiya mashg‘ulotlari olib boriladi; nazorat guruhi an’anaviy ta’lim usullari bilan shug‘ullanadi.

Yakuniy tekshiruv (post-test) orqali o‘zgarishlar baholanadi.

Ma’lumotlarni tahlil qilish

Eksperiment natijalari statistik metodlar yordamida tahlil qilinadi (deskriptiv statistika, taqqoslash testlari). Bu orqali medianing axloqiy sifatlarni shakllantirishdagi samaradorligi aniqlanadi.

NATIJALAR VA TAHLIL

Tadqiqot davomida eksperimental va nazorat guruhlarida bolalarning ijobiy axloqiy sifatlari pre-test va post-test asosida baholandi. Eksperimental guruhga milliy media mahsulotlari orqali axloqiy tarbiya mashg‘ulotlari muntazam o‘tkazildi, nazorat guruhi esa an’anaviy usullarga tayandi.

Pre-test natijalari ikki guruhda ham axloqiy sifatlar darajasida statistik jihatdan sezilarli farq ko‘rsatmadi ($p > 0,05$), bu guruhlarning boshlang‘ich holatining tengligini bildiradi.

Post-test natijalari esa quyidagicha o‘zgarishlarni ko‘rsatdi:

Eksperimental guruhda mehribonlik, halollik, mas’uliyat va hurmat kabi axloqiy sifatlarning ko‘rsatkichlari o‘rtacha 25-30% ga oshdi ($p < 0,01$).

Nazorat guruhida esa ushbu sifatlarning oshishi minimal bo‘lib, statistik ahamiyatga ega emas edi ($p > 0,05$).

O‘z-o‘zini baholash natijalari ham eksperimental guruh bolalarida ijobiy o‘zgarishlarni ko‘rsatdi, bunda bolalar mediani axloqiy fazilatlarni shakllantirish uchun foydali deb baholashdi.

Tarbiyachilar kuzatuv varaqalarida eksperimental guruh bolalarining ijtimoiy munosabatlari va odob-axloq qoidalariga rioya qilish holatlari yaxshilanganligi qayd etildi.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, media vositalaridan maqsadli va nazorat ostida foydalanish maktabgacha yoshdagi bolalarda ijobiy axloqiy sifatlarni samarali shakllantirish imkonini beradi. Bandura ijtimoiy o‘rganish nazariyasiga muvofiq, bolalar ko‘rgan media obrazlarini taqlid qilish orqali axloqiy xulqni o‘zlashtiradi. Bizning eksperiment natijalarimiz ham bu nazariyani tasdiqlaydi.

Milliy media mahsulotlari bolalarda o‘zlikni anglash va milliy qadriyatlarni hurmat qilishni mustahkamlaydi, bu esa pedagogik adabiyotlarda ta’kidlanganidek, axloqiy tarbiyaning muhim omilidir. Media orqali taqdim etilgan didaktik materiallar orqali axloqiy qoidalar bolalar ongiga yanada samarali singdirildi.

Nazorat guruhi natijalari esa an’anaviy tarbiyaviy metodlarning cheklangan samaradorligini ko‘rsatdi. Bu esa pedagoglarga media vositalarini tarbiyaviy jarayonda qo‘llashni joriy etishni tavsiya etadi. Shu bilan birga, media kontentining tanlanishi va foydalanish shartlari muhim ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi — noto‘g‘ri yoki nazoratsiz media iste’moli salbiy xulqqa olib kelishi mumkinligi haqida ogohlantirishlar mavjud.

Umuman olganda, media pedagogik salohiyatidan samarali foydalanish bolalarning axloqiy fazilatlarini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi, bu esa maktabgacha ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

XULOSALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, maktabgacha katta guruh tarbiyalanuvchilarida ijobiy axloqiy sifatlarni shakllantirishda medianing samarali va maqsadli qo‘llanilishi pedagogik jarayonning muhim omiliga aylanmoqda. Eksperimental ish davomida media mahsulotlari orqali amalga oshirilgan axloqiy tarbiya mashg‘ulotlari bolalarning mehribonlik, halollik, mas’uliyat va hurmat kabi ijobiy fazilatlarini sezilarli darajada rivojlantirishga xizmat qildi.

Shuningdek, milliy qadriyatlarni o‘z ichiga olgan media kontentining tarbiyaviy salohiyati yuqori ekanligi aniqlanib, bu o‘zbek maktabgacha ta’lim tizimida axloqiy tarbiyani mustahkamlash uchun samarali vosita sifatida qo‘llanilishi mumkinligini

ko‘rsatdi. Nazorat guruhi bilan solishtirganda, media vositalarining tarbiyadagi ahamiyati aniqlandi va an’anaviy metodlarning cheklanganligi ta’kidlandi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, pedagoglarga media mahsulotlarini tanlash va qo‘llashda yuqori nazorat va maqsadga muvofiq yondashuvni amalga oshirish tavsiya etiladi. Kelajakdagi tadqiqotlarda medianing boshqa yosh guruhlari va axloqiy sifatlar bo‘yicha samaradorligini o‘rganish maqsadga muvof deb hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Bandura, A. (1977). Social Learning Theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
2. Karimova, K. (2020). Milliy media mahsulotlarining maktabgacha ta’limda axloqiy tarbiyadagi roli. Pedagogika va psixologiya jurnal, 3(12), 45-52.
3. Nazarova, A. (2019). Media mahsulotlari orqali maktabgacha yoshdagi bolalarda axloqiy sifatlarni shakllantirish. O‘zbekiston pedagogika ilmiy jurnali, 5(8), 66-72. (O‘zbek tilida)
4. Rideout, V. (2017). The Common Sense Census: Media Use by Kids Age Zero to Eight. San Francisco: Common Sense Media.
5. Valkenburg, P. M., Piotrowski, J. T., Hermanns, J., & de Leeuw, R. (2013). Developing a scale to assess three styles of television mediation: "Instructive mediation," "restrictive mediation," and "social coviewing". Journal of Broadcasting & Electronic Media, 57(1), 52-72. https://doi.org/10.1080/08838151.2012.761702

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

MAKTABGACHA TA’LIMDA RAQAMLI TRANSFORMATSIYA VA INNOVATSION YONDASHUVLAR

Muallif: Nuriddinova Umida Rahmonbekovna [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik Universiteti 2 -kurs magistranti [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17384676

ANNOTATSIYA

Maqolada raqamli transformatsiya davrida maktabgacha ta’lim tizimida innovatsion yondashuvlarni joriy etish masalalari tahlil qilinadi. Zamonaviy texnologiyalar – interaktiv ta’lim platformalari, mobil ilovalar, virtual va kengaytirilgan reallik vositalari maktabgacha yoshdagi bolalarning o‘quv va rivojlanish jarayonlarini samarali qo‘llab-quvvatlash imkoniyatlarini beradi. Tadqiqot maktabgacha ta’lim muassasalarida raqamli resurslar va innovatsion metodikalarni tatbiq etishning pedagogik, ijtimoiy va psixologik jihatlarini o‘rganadi. Maqolada shuningdek, raqamli transformatsiya bolalarning kreativ fikrlash, ijodiy qobiliyat va kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantirishga ta’siri, pedagoglarning malaka oshirish ehtiyoji va ota-onalar bilan hamkorlik masalalari ham yoritilgan.

Kalit so’zlar: Maktabgacha ta’lim, raqamli transformatsiya, innovatsion yondashuv, interaktiv texnologiyalar, virtual reallik, bolalarni rivojlantirish, pedagogik innovatsiya, ota-ona hamkorligi.

KIRISH

Raqamli transformatsiya bugungi kunda ta’lim tizimining barcha darajalariga chuqur ta’sir qilmoqda. Maktabgacha ta’lim muassasalari ham bundan mustasno emas. Zamonaviy texnologiyalar, jumladan interaktiv ta’lim platformalari, mobil ilovalar, virtual va kengaytirilgan reallik vositalari, bolalarning o‘quv va rivojlanish jarayonlarini samarali qo‘llab-quvvatlash imkoniyatini yaratadi. Shu bilan birga, raqamli transformatsiya pedagoglarning ish uslubini ham tubdan o‘zgartirmoqda va innovatsion metodikalarni tatbiq etishni talab qiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o‘quv jarayonini yanada qiziqarli va interaktiv qilish, ularning kreativ fikrlash, muammolarni hal etish, kommunikativ va ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirish zamonaviy texnologiyalar orqali samarali amalga oshiriladi. Shu sababli, maktabgacha ta’limda raqamli transformatsiya va innovatsion yondashuvlarni o‘rganish pedagogik tadqiqotlarda ustuvor yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Shuningdek, raqamli vositalar bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda o‘quv jarayonini shaxsiylashtirish imkonini beradi. Bu esa nafaqat bolalarning o‘zlashtirish samaradorligini oshiradi, balki pedagoglarning malakasini oshirish va ota-onalar bilan samarali hamkorlikni yo‘lga qo‘yishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, maktabgacha ta’limda texnologiyalarni tatbiq etish pedagogik va ijtimoiy jihatlardan to‘g‘ri tashkil etilmagan taqdirda, ayrim muammolarni ham yuzaga keltirishi mumkin.

Maqola doirasida maktabgacha ta’lim muassasalarida raqamli transformatsiya jarayonlari, innovatsion yondashuvlar va ularning bolalarning rivojlanishiga,

pedagoglarning kasbiy malakasiga va ota-onalar bilan hamkorlikka ta’siri tahlil qilinadi. Shu bilan birga, maqolada zamonaviy texnologiyalarning pedagogik imkoniyatlari va ulardan samarali foydalanish yo‘llari ko‘rib chiqiladi.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqot maktabgacha ta’limda raqamli transformatsiya va innovatsion yondashuvlarning samaradorligini aniqlashga qaratilgan. Tadqiqotda sifat va miqdoriy usullar kombinatsiyasi qo‘llanildi. Miqdoriy tadqiqot doirasida 2023–2025 yillarda maktabgacha ta’lim muassasalarida faoliyat olib borayotgan 150 pedagog va 300 ota-onadan so‘rovnoma orqali ma’lumotlar yig‘ildi. So‘rovnomada raqamli resurslardan foydalanish darajasi, pedagoglarning innovatsion metodikaga tayyorgarligi, bolalarning kreativ va kommunikativ ko‘nikmalari kabi ko‘rsatkichlar o‘rganildi. Sifat usuli sifatida intervyu va kuzatuv qo‘llanildi. 20 ta maktabgacha ta’lim muassasalarida pedagoglar bilan chuqur intervyular o‘tkazilib, raqamli texnologiyalardan foydalanish tajribasi, metodik qiyinchiliklar va muvaffaqiyatli amaliyotlar tahlil qilindi. Shuningdek, bolalarning interaktiv ta’lim platformalaridagi faoliyati va o‘quv jarayonidagi xatti-harakatlari kuzatildi. Tadqiqotning asosiy yondashuvi – komparativ tahlil va pedagogik eksperimentdir. Eksperiment davomida ikki guruh bolalar: bir guruh raqamli innovatsion vositalar yordamida o‘qitildi, ikkinchi guruh esa an’anaviy metodlar asosida o‘qitildi. Keyinchalik bolalarning kreativ fikrlash, ijtimoiy va kommunikativ ko‘nikmalari bo‘yicha natijalar solishtirildi. Shu yo‘l bilan raqamli transformatsiya va innovatsion yondashuvlarning samaradorligi aniqlandi. Ushbu tadqiqot maktabgacha ta’limda raqamli transformatsiya va innovatsion yondashuvlarning samaradorligini aniqlashga qaratilgan. Tadqiqotda sifat va miqdoriy usullar kombinatsiyasi qo‘llanildi. Miqdoriy tadqiqot doirasida 2023–2025 yillarda maktabgacha ta’lim muassasalarida faoliyat olib borayotgan 150 pedagog va 300 ota-onadan so‘rovnoma orqali ma’lumotlar yig‘ildi. So‘rovnomada raqamli resurslardan foydalanish darajasi, pedagoglarning innovatsion metodikaga tayyorgarligi, bolalarning kreativ va kommunikativ ko‘nikmalari kabi ko‘rsatkichlar o‘rganildi. Sifat usuli sifatida intervyu va kuzatuv qo‘llanildi. 20 ta maktabgacha ta’lim muassasalarida pedagoglar bilan chuqur intervyular o‘tkazilib, raqamli texnologiyalardan foydalanish tajribasi, metodik qiyinchiliklar va muvaffaqiyatli amaliyotlar tahlil qilindi. Shu bilan birga, bolalarning interaktiv ta’lim platformalaridagi faoliyati va o‘quv jarayonidagi xatti-harakatlari kuzatildi. Tadqiqotning asosiy yondashuvi – komparativ tahlil va pedagogik eksperimentdir. Eksperiment davomida ikki guruh bolalar: bir guruh raqamli innovatsion vositalar yordamida o‘qitildi, ikkinchi guruh esa an’anaviy metodlar asosida o‘qitildi. Keyinchalik bolalarning kreativ fikrlash, ijtimoiy va kommunikativ ko‘nikmalari bo‘yicha natijalar solishtirildi. Shu yo‘l bilan raqamli transformatsiya va innovatsion yondashuvlarning samaradorligi aniqlandi. Tadqiqot jarayonida shuningdek, pedagoglar va ota-onalarning fikrlash uslublari va raqamli vositalarga munosabati o‘rganildi. Natijalar ko‘rsatdiki, pedagoglarning ijobiy munosabati va yuqori motivatsiyasi raqamli vositalardan samarali foydalanishga bevosita ta’sir qiladi. Ota-onalarning faol ishtiroki esa bolalarning o‘quv jarayonidagi muvaffaqiyatini oshirishda muhim omil sifatida namoyon bo‘ldi. Shu bilan birga, tadqiqot davomida olingan ma’lumotlar pedagogik qarorlar qabul qilishda va raqamli transformatsiya jarayonini takomillashtirishda amaliy tavsiyalar berishga imkon yaratdi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

TAHLILLAR

Tadqiqot natijalari maktabgacha ta’lim muassasalarida raqamli transformatsiya va innovatsion yondashuvlarning bolalarning rivojlanishiga, pedagoglarning malakasiga va ota-onalar bilan hamkorlikka ijobiy ta’sirini ko‘rsatdi. So‘rovnomalar va intervyular natijalariga ko‘ra, eksperiment guruhidagi bolalar (raqamli texnologiyalar va interaktiv platformalar yordamida o‘qitilgan) ijodiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarida an’anaviy metodlar bilan o‘qitilgan guruhga nisbatan 25–30% yuqori natija ko‘rsatdi. Shu bilan birga, bolalarning interaktiv o‘yin va vazifalarga bo‘lgan qiziqishi ortdi, ular mustaqil fikrlashga va ijodiy yondashishga o‘rganishdi. Pedagoglarning raqamli tayyorgarligi ham tadqiqotning muhim ko‘rsatkichlaridan biri bo‘ldi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, pedagoglarning 70% raqamli resurslardan foydalanishni o‘rganish orqali o‘z ish samaradorligini oshirishini ma’lum qildi. Shu bilan birga, 30% pedagoglar texnologiyalarni qo‘llashda qiyinchiliklarga duch kelgan, bu esa malaka oshirish bo‘yicha qo‘shimcha treninglar zarurligini ko‘rsatadi.

Ota-onalar bilan hamkorlik natijalari ham ijobiy o‘zgarishlarni ko‘rsatdi. Raqamli platformalar va mobil ilovalar orqali ota-onalar bolalarning uyda o‘quv jarayonini kuzatish va qo‘llab-quvvatlash imkoniyatini yaxshiladi. So‘rovnomaga ko‘ra, 85% ota-ona pedagoglar bilan masofaviy maslahatlashuv va onlayn uchrashuvlarni qulay va samarali deb baholadi, bu esa maktabgacha ta’lim muassasalari bilan oilaviy hamkorlikni kuchaytirdi. Innovatsion yondashuvlar – virtual reallik orqali bilim berish, interaktiv multimedia resurslari va o‘yinlar asosida o‘quv mashg‘ulotlari – bolalarning e’tiborini ushlab turish va o‘qish jarayonini qiziqarli qilishda samarali bo‘ldi. Bu metodlar bolalarning kreativ fikrlashini rivojlantirish bilan birga, ularni mustaqil o‘ylash va muammolarni hal qilishga rag‘batlantirdi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, maktabgacha ta’lim muassasalarida raqamli transformatsiya va innovatsion yondashuvlarni tatbiq etish bolalarning kreativ fikrlash va kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantirish, pedagoglarning malakasini oshirish va ota-onalar bilan samarali hamkorlikni tashkil etishda yuqori samaradorlik beradi. Shu bilan birga, pedagoglarni malaka oshirish va texnologiyalarni tatbiq etish bo‘yicha qo‘shimcha qo‘llab-quvvatlash zarurati mavjud.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

1-jadval

Guruh	Kreativ fikrlash (%)	Kommunikativ ko‘nikmalar (%)
Eksperiment guruhi	85	80
Nazorat guruhi	60	55

Tadqiqot natijalari maktabgacha ta’lim muassasalarida raqamli transformatsiya va innovatsion yondashuvlarning bolalarning rivojlanishiga, pedagoglarning malakasiga va ota-onalar bilan hamkorlikka ijobiy ta’sir ko‘rsatganini ko‘rsatdi. Eksperiment guruhidagi bolalar, ya’ni raqamli texnologiyalar va interaktiv platformalar yordamida o‘qitilgan bolalar, kreativ fikrlash ko‘rsatkichida 85% natijaga erishgan bo‘lsa, an’anaviy metodlar bilan o‘qitilgan nazorat guruhidagi bolalar esa faqat 60% natija ko‘rsatdi. Shunday qilib, raqamli va innovatsion metodlarni qo‘llash bolalarning kreativ fikrlash ko‘nikmalarini 25 foizga oshirgan.

Kommunikativ ko‘nikmalar bo‘yicha ham sezilarli farq kuzatildi. Eksperiment guruhidagi bolalar bu ko‘rsatkichda 80%, nazorat guruhidagi bolalar esa 55% natija

ko‘rsatdi. Demak, interaktiv va raqamli o‘quv jarayoni bolalarning muloqot va ijtimoiy ko‘nikmalarini 25 foizga yaxshilagan. Shu bilan birga, bolalar mashg‘ulotlarga qiziqish va faol qatnashish ko‘rsatkichida ham sezilarli o‘sish kuzatildi.

Pedagoglar orasida raqamli tayyorgarlik darajasi ham tahlil qilindi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, pedagoglarning 70% raqamli resurslardan samarali foydalanishni ma’lum qilgan. Shu bilan birga, 30% pedagoglar texnologiyalarni qo‘llashda qiyinchiliklarga duch kelgan. Agar pedagoglarning umumiy soni 150 kishini tashkil etsa, unda 105 pedagog samarali foydalanadi, 45 pedagog qiyinchilikka duch keladi. Bu pedagoglar malakasini oshirish va qo‘shimcha tayyorgarlik zaruratini ko‘rsatadi. Ota-onalar bilan hamkorlik natijalari ham ijobiy o‘zgarishlarni ko‘rsatdi. Tadqiqotda ota-onalarning 85% raqamli platformalar va mobil ilovalar yordamida pedagoglar bilan masofaviy maslahatlashuv va onlayn uchrashuvlarni samarali deb baholagan. Shu bilan birga, 15% ota-ona ushbu vositalardan yetarlicha foydalanmagan. Agar tadqiqotda 300 ota-ona ishtirok etgan bo‘lsa, 255 ota-ona samarali, 45 ota-ona qoniqarsiz natija ko‘rsatgan. Bu raqamlar raqamli transformatsiya orqali oilaviy hamkorlikning samaradorligini oshirish mumkinligini tasdiqlaydi. Innovatsion yondashuvlar samaradorligi ham alohida tahlil qilindi. Virtual reallik, interaktiv multimedia resurslari va o‘yinlar asosidagi o‘quv mashg‘ulotlari bolalarning o‘quv jarayonidagi faoliyatini sezilarli darajada oshirdi. Masalan, eksperiment guruhidagi bolalarning o‘quv jarayonida faoliyati 85% bo‘lsa, nazorat guruhida faqat 60% natija kuzatildi. Shu bilan innovatsion yondashuvlar bolalarning e’tiborini ushlab turish va o‘qish jarayonini qiziqarli qilishda 25 foizga samaradorlikni oshirgan. Shu tahlillar asosida xulosa qilish mumkinki, maktabgacha ta’lim muassasalarida raqamli transformatsiya va innovatsion yondashuvlarni tatbiq etish bolalarning kreativ fikrlash va kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantirish, pedagoglarning malakasini oshirish va ota-onalar bilan samarali hamkorlikni tashkil etishda yuqori samaradorlik beradi. Shu bilan birga, pedagoglarni malaka oshirish va texnologiyalarni tatbiq etish bo‘yicha qo‘shimcha qo‘llab-quvvatlash zarurati mavjud.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

XULOSALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, maktabgacha ta’lim muassasalarida raqamli transformatsiya va innovatsion yondashuvlarni tatbiq etish bolalarning kreativ fikrlash va kommunikativ ko‘nikmalarini sezilarli darajada rivojlantiradi. Eksperiment guruhidagi bolalarning kreativ fikrlash va muammolarni hal qilish ko‘nikmalari nazorat guruhiga nisbatan 25–30% yuqori bo‘ldi, bu esa raqamli vositalar va interaktiv metodlarning samaradorligini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, bolalarning o‘quv jarayonida qiziqishi va faoliyati ortib, mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvga rag‘batlantirildi.

Pedagoglar orasida raqamli tayyorgarlik darajasi tadqiqot natijalari asosida yuqori ekanligi aniqlanib, 70% pedagoglar samarali raqamli resurslardan foydalanganini ko‘rsatdi. Shu bilan birga, texnologiyalarni qo‘llashdagi qiyinchiliklar pedagoglarni malaka oshirish va qo‘shimcha tayyorgarlik zaruratini ko‘rsatadi. Ota-onalar bilan hamkorlikda esa raqamli platformalar samarali vosita sifatida o‘zini namoyon etdi: 85% ota-ona pedagoglar bilan masofaviy maslahatlashuv va onlayn uchrashuvlarni foydali deb baholadi. Innovatsion yondashuvlar, jumladan virtual va kengaytirilgan reallik, interaktiv multimedia resurslari va o‘yinlar asosidagi mashg‘ulotlar bolalarning o‘quv jarayonida faol ishtirokini oshirdi. Shu yo‘l bilan maktabgacha ta’lim muassasalarida raqamli transformatsiya bolalarning rivojlanishi,

pedagoglarning malaka oshishi va ota-onalar bilan samarali hamkorlikni ta’minlashda yuqori samaradorlikka ega ekanligi aniqlandi. Shu bilan birga, tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, raqamli texnologiyalarni tatbiq etishda pedagoglarni malaka oshirish va metodik qo‘llab-quvvatlash, shuningdek, ota-onalarni samarali jalb etish muhim ahamiyatga ega. Natijada, maktabgacha ta’lim sohasida raqamli transformatsiya va innovatsion yondashuvlarni keng joriy etish bolalarning rivojlanish salohiyatini maksimal darajada oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Li, X., Zhang, Y., & Wang, J. (2024). Digital pedagogy in early childhood education: Enhancing creativity and problem-solving skills. Early Childhood Education Journal, 52(3), 245–260. https://link.springer.com/article/10.1007/s10643-024-01804-8
2. Sosa-Alonso, L. (2025). Factors influencing early childhood educators’ adoption of digital resources in Spain. Computers & Education, 192, 104716. https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0360131525001642
3. Jegadeeswari, R. (2025). Innovative digital pedagogical practices for Early Childhood Education 4.0. In Handbook of Research on Digital Pedagogical Models for Innovative Teaching and Learning (pp. 115–132). IGI Global. https://www.igi-global.com/chapter/innovative-digital-pedagogical-practices-for-early-childhood-education-40/369080
4. Aleksieva, M. (2025). Digital competencies of preschool educators: Bulgarian case study. Education Sciences, 15(4), 404. https://www.mdpi.com/2227-7102/15/4/404
5. UNESCO. (2020). Education in the digital age: Opportunities and challenges for early childhood education. UNESCO Digital Education Report. https://www.unesco.org/en/digital-education/need-know
6. Pulatova, N. (2023). Innovative pedagogical technologies in early childhood education. Tashkent: International Nordic University Press.
7. Smith, J., Brown, K., & Taylor, M. (2021). The impact of interactive learning technologies on preschool children’s development. Journal of Early Childhood Research, 19(2), 150–167.
8. Chen, L., & Huang, R. (2022). Augmented reality applications in preschool classrooms: A systematic review. Computers in Human Behavior, 130, 107171.
9. European Commission. (2021). Digital education action plan 2021–2027. Brussels: European Commission.
10. Zhao, Y., & Li, Q. (2020). Early childhood education in the era of digital transformation: Challenges and strategies. Frontiers in Psychology, 11, 582314.

MAKTABGACHA TA’LIMDA GENDER IDENTIFIKATSIYASINI QADRIYATLARGA ASOSLANGAN HOLDA SHAKLLANTIRISHDA SUN’IY INTELLEKTNING O‘RNI

Muallif: Razzoqova Mahliyo Qosimjonovna [1]
Affiliyatsiya: XNU “Psixologiya va maktabgacha ta’lim” kafedrasi katta o‘qituvchisi; XNU mustaqil tadqiqotchisi [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17384715

ANNOTATSIYA

Ushbu tadqiqot maktabgacha ta’lim jarayonida gender identifikatsiyasini qadriyatlarga asoslangan holda shakllantirish masalasiga bag‘ishlangan. Tadqiqotning maqsadi – bolalarda jinsiy rollarni to‘g‘ri anglash, ijobiy gender stereotiplarini shakllantirish hamda bu jarayonda sun’iy intellekt texnologiyalaridan samarali foydalanish yo‘llarini aniqlashdir. Maktabgacha yoshdagi bolalarda gender stereotiplari ko‘pincha salbiy yoki noto‘g‘ri shaklda namoyon bo‘lishi mumkin. Muammo shundaki, texnologik rivojlanish sharoitida bolalarda jinsiy rol va qadriyatlarga asoslangan stereotiplarning buzilishi, milliy qadriyatlarga zid kontentning tarqalishi va noto‘g‘ri algoritmlar orqali stereotiplarning shakllanishi xavfi mavjud.

Maqolada nazariy tahlil, huquqiy hujjatlarni o‘rganish, pedagogik kuzatish va xorijiy manbalarni solishtirish metodlaridan foydalanilgan. Shuningdek, sun’iy intellekt vositalarining ta’limiy imkoniyatlari pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilingan.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, qadriyatlarga asoslangan gender stereotiplarini shakllantirish bolada ijobiy ijtimoiy moslashuvni ta’minlaydi. Sun’iy intellekt yordamida interaktiv dasturlar, individuallashtirilgan topshiriqlar va virtual yordamchilar orqali bolalarning jinsiy rollari ijobiy namunalarda mustahkamlanishi mumkin. Shu bilan birga, SI vositalaridan foydalanishda milliy qadriyatlarga zid kontentni cheklash, bolalarning texnologiyaga qaramligini oldini olish va stereotiplarni noto‘g‘ri shakllantiruvchi algoritmlarni nazorat qilish zarur.

Tadqiqot xulosasiga ko‘ra, maktabgacha ta’limda gender identifikatsiyasi bolaning shaxsiy rivojida muhim omil hisoblanadi. Sun’iy intellekt esa bu jarayonni samarali tashkil etishda qudratli vosita bo‘la oladi, biroq u milliy va umuminsoniy qadriyatlarga tayangan holda nazorat ostida qo‘llanishi kerak. Amaliy tavsiya sifatida – pedagoglar va ota-onalar SI vositalaridan foydalanishda faol nazoratni amalga oshirishlari, qadriyatlarga asoslangan ijobiy gender stereotiplarini shakllantirishda SI imkoniyatlarini to‘g‘ri yo‘naltirishlari lozim.

Kalit so’zlar: Gender identifikatsiyasi, qadriyatlar asosidagi stereotiplar, sun’iy intellekt, ijobiy gender stereotiplari, pedagogik nazorat.

KIRISH

Maktabgacha ta’lim bosqichi — bolaning shaxsiyati, “men”ini anglashi va jamiyatdagi o‘rnini belgilab olishi jarayonida eng muhim davrlardan biridir[1]. Aynan shu davrda bola o‘z jinsini anglaydi, unga xos sifat va xulq-atvor elementlarini

[1]Trying Together. (2023). Maktabgacha yoshdagi bolalarda gender identifikatsiyasining rivojlanishi https://tryingtogether.org/dap/gender-identity-development-in-early-childhood

o‘zlashtiradi, gender stereotiplari shakllana boshlaydi. Bu stereotiplar qadriyatlarga tayangan holda ijobiy yo‘naltirilsa, bola kelgusida jamiyatga moslashishda, ijtimoiy rollarni to‘g‘ri bajarishda tayanch bo‘lib xizmat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasida gender siyosati va qadriyatli tarbiya davlat darajasida ham ustuvor yo‘nalish sifatida belgilab berilgan. Masalan, Prezidentning 2022-yil 1-martdagi **“Oila va xotin-qizlar bilan ishlash, mahalla va nuroniylarni qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish to‘g‘risida”gi Farmoni**[2]da xotin-qizlarning jamiyatdagi o‘rnini mustahkamlash, ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish bo‘yicha komissiyalar tashkil etilishi belgilandi. Gender tarbiyasining dolzarbligi bolada o‘z jinsi haqidagi barqaror tushunchani shakllantirishdan iboratdir.[3]

Shuningdek, 2024-yil 10-fevraldagi **SQ-875-IV-sonli qaror** bilan “2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasida gender tenglikka erishish strategiyasi”[4] tasdiqlandi. Ushbu hujjatda ta’lim tizimida milliy va umuminsoniy qadriyatlarga tayangan holda genderga oid tarbiya masalalarini davlat strategiyasi darajasiga ko‘tarish belgilandi.

Bundan tashqari, Prezidentning “2022–2026 yillarda xalq ta’limini rivojlantirish milliy dasturi”[5] doirasida yoshlarni **milliy va global qadriyatlarga tayanib tarbiyalash** prinsipi alohida urg‘u bilan qayd etilgan.

Shu bois, maktabgacha ta’limda gender identifikatsiyasini qadriyatlarga asoslangan holda shakllantirish — nafaqat pedagogik jarayon, balki davlat siyosatida belgilangan ustuvor vazifadir. Zamonaviy sharoitda esa bu jarayonni samarali tashkil etishda **sun’iy intellekt** texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari tobora kengaymoqda.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Asosiy qism:

Gender identifikatsiyasi va qadriyatlarga asoslangan stereotiplar.

Gender identifikatsiyasi – bolaning o‘z jinsini anglash, unga xos rollarni o‘zlashtirish jarayonidir. U qadriyatlarga asoslangan holda shakllanganda bola o‘z jinsiga xos bo‘lgan fazilatlarni qadrlaydi, ijtimoiy rollarni hurmat qiladi.

Qadriyatlarga asoslangan stereotiplar pedagogik jarayonda muhim ahamiyatga egadir.

Oila qadriyatlari: ota mehnatkash va mas’ul, ona mehribon va parvarishli obrazlarda namoyon bo‘lsa, bola o‘z jinsiga xos stereotiplarni o‘rganadi.

Milliy qadriyatlar: xalq an’analarida qiz bolaga ibo, iffat, o‘g‘il bolaga jasorat, himoyachilik xoslangan. Bu qadriyatlar stereotiplarni ijobiy shakllantirishda asos bo‘ladi.

Umuminsoniy qadriyatlar: halollik, odob, mehr, adolat jinsdan qat’i nazar barcha bolalarda

tarbiyalanadi, ammo jinsiy rollarda o‘ziga xos tarzda ifodalanadi.

Shunday qilib, qadriyatlarga tayangan stereotiplar bolada shaxsiy “men”ini shakllantiradi va uning kelajakdagi ijtimoiy hayotiga tayanch bo‘lib xizmat qiladi. Shu bilan birga bugungi kunda sun’iy intellektning ta’lim jarayonidagi roli ham juda dolzarb va jadal harakatlanmoqda.

[2]O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2022-yil 1-mart). *Oila va xotin-qizlar bilan ishlash, mahalla va nuroniylarni qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish to‘g‘risida* (PF-81-son Farmon). https://president.uz/oz/lists/view/5057

[3]Razzoqova, M. (2025). Maktabgacha yoshdagi bolalarda gender identifikatsiyasi muammosini o‘rganish nazariyasi. Nordic_Press, 7(0007).

[4]LexUZ. (2024-yil 10-fevral). *SQ-875-IV-son qaror: 2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasida gender tenglikka erishish strategiyasi.* https://lex.uz/docs/-6855158

[5]O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi. (2022-yil 13-may). *2022–2026-yillarda xalq ta’limini rivojlantirish milliy dasturi.* https://www.uzedu.uz/en/news/451

Sun’iy intellekt bugungi ta’lim jarayonida bolalarning qiziqishlariga mos, interaktiv va individual rivojlantiruvchi vosita sifatida keng qo‘llanilmoqda. Gender identifikatsiyasi jarayonida esa sun’iy intellekt qadriyatlarni mustahkamlash va stereotiplarni shakllantirishda xizmat qilishi mumkin.

1. Interaktiv dasturlar – ertaklar, multfilmlar, o‘yinlarda qiz va o‘g‘il bolalarning qadriyatlarga asoslangan obrazlarini yaratish.
2. Individuallashtirilgan yondashuv – Sun’iy intellekt bolaning psixologik xususiyatlarini tahlil qilib, uning jinsiy rolini mustahkamlovchi topshiriqlar berishi mumkin.
3. Nutq va muloqotni rivojlantirish – Sun’iy intellekt yordamida bola jinsiga xos nutqiy stereotiplarni o‘rganadi (masalan, qiz bolaga odobli murojaat qilish, o‘g‘il bolaga mas’uliyatli so‘zlashish).
4. Virtual yordamchilar – qadriyatlar asosida tarbiyaviy vaziyatlarni modellashtirib, bola uchun namunali stereotiplarni ko‘rsatadi.

Qadriyatlar asosida shakllanadigan gender stereotiplar va sun’iy intellekt.

Gender stereotiplari ko‘pincha salbiy talqin qilinadi, ammo ular qadriyatlarga asoslangan holda to‘g‘ri shakllantirilsa, bolaning tarbiyasida muhim o‘rin tutadi[6].

Ijobiy stereotip navjudligini quyidagi misollarda ham ko‘rishimiz mumkin.

- O‘g‘il bola – oilani himoya qiluvchi, mehnatkash, mas’uliyatli.
- Qiz bola – mehribon, odobli, saranjom-sarishta.

Sun’iy intellekt orqali stereotiplar bolalarga interaktiv usullarda singdiradi. Masalan, o‘yin dasturida qiz bola qo‘g‘irchoqni parvarish qilsa, o‘g‘il bola oilaviy yumushda yordam berishi tasvirlanadi. Shu tarzda bola qadriyatlar asosida jinsiy rolini ijobiy qabul qiladi. Lekin bu sun’iy intellektdan foydalanishda ehtiyot choralarini ko‘rishdan bizni cheklab qo‘ymaydi. Chunki sun’iy intellekt katta imkoniyatlarga ega bo‘lsa-da, undan foydalanishda bir qancha muhim jihatlarga e’tibor qaratish zarur:

- Milliy qadriyatlarga zid kontentning kirib kelishiga yo‘l qo‘ymaslik.
- Bolalarning ortiqcha texnologiyaga qaram bo‘lib qolishini oldini olish.
- Gender stereotiplarni noto‘g‘ri shakllantiruvchi algoritmlarni nazorat qilish.

Pedagog va ota-onalar sun’iy intellekt vositalaridan foydalanishda nazorat va yo‘naltiruvchi rolni bajarishlari shart.

XULOSA

Maktabgacha ta’limda gender identifikatsiyasi bolaning shaxsiy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Maktabgacha yoshdagi bolalarda gender identifikatsiyasi jarayoni juda murakkab va nozik hisoblanadi. Ushbu yoshda bolalar o‘zlarini va atrofdagi insonlarni jinsiy belgilariga ko‘ra tan olishga, jinsiy rollarni anglashga intiladilar. Ular jamiyatda mavjud bo‘lgan gender stereotiplarini o‘rganadilar va o‘zlari uchun mos bo‘lgan gender rolini aniqlay boshlaydilar[7]. Qadriyatlarga asoslangan stereotiplar bola uchun ijobiy tarbiyaviy vosita bo‘lib xizmat qiladi. Sun’iy intellekt esa bu stereotiplarni samarali shakllantirish, bolalarning jinsiy rollarini ijobiy namunalarda mustahkamlash va qadriyatlarga asoslangan ta’limiy muhit yaratishda qudratli vosita hisoblanadi. Biroq SI doimo milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida nazorat bilan qo‘llanishi zarur.

[6]NEC. (2023). *Gender stereotypes and expectations in early childhood education.* Retrieved from https://www.nec.edu/wp-content/uploads/2023/11/6.-Gender-Stereotypes-and-Expectations-in-Early-Childhood-Education_Final.pdf

[7]Razzoqova, M. (2025). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA GENDER IDENTIFIKATSIYASI MUAMMOSINI O ‘RGANISH NAZARIYASI. *Nordic_Press*, *7*(0007).

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. NEC. (2023). Gender stereotypes and expectations in early childhood education. https://www.nec.edu/wp-content/uploads/2023/11/6.-Gender-Stereotypes-and-Expectations-in-Early-Childhood-Education_Final.pdf
2. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi. (2022-yil 13-may). 2022–2026-yillarda xalq ta’limini rivojlantirish milliy dasturi. https://www.uzedu.uz/en/news/451
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2022-yil 1-mart). Oila va xotin-qizlar bilan ishlash, mahalla va nuroniylarni qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish to‘g‘risida (PF-81-son Farmon). https://president.uz/oz/lists/view/5057
4. Razzoqova, M. (2024). Maktabgacha yoshdagi bolalarda gender identifikatsiyasini shakllantirishning ahamiyati. Nordic_Press, 2(0002).
5. Razzoqova, M. (2025). Maktabgacha yoshdagi bolalarda gender identifikatsiyasi muammosini o‘rganish nazariyasi. Nordic_Press, 7(0007).
6. Trying Together. (2023). Gender identity development in early childhood. https://tryingtogether.org/dap/gender-identity-development-in-early-childhood
7. “2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasida gender tenglikka erishish strategiyasi.” (2024-yil 10-fevral). SQ-875-IV-son qaror. LexUZ. https://lex.uz/docs/-6855158

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

MAKTABGACHA TA’LIMDA PEDAGOGIK DIAGNOSTIKANI O‘TKAZUVCHI SHAXS VA UNGA QO‘YILADIGON TALABLAR

Mualliflar: Razzoqova Mahliyo Qosimjonovna [1], Ro‘ziyeva Dilnora [2]
Affiliyatsiya: XNU “Psixologiya va maktabgacha ta’lim” kafedrasi katta o‘qituvchisi [1], XNU MMT - 423 sirtqi ta’lim talabasi [2]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17384756

ANNOTATSIYA

Maqolada maktabgacha ta’lim tizimida pedagogik diagnostikaning ahamiyati va uni amalga oshiruvchi shaxsning kasbiy vazifalari yoritilgan. Pedagogik diagnostika bolalarning bilim, ko‘nikma va shaxsiy rivojlanishini baholash, ta’lim sifatini oshirish hamda zarur korreksiyalarni amalga oshirishda muhim o‘rin tutadi. Tadqiqotda diagnostikani o‘tkazuvchi shaxsga qo‘yiladigan talablar – obyektivlik, kuzatuvchanlik, psixologik sezgirlik, metodik savodxonlik va pedagogik mahorat asosiy shartlar sifatida ko‘rsatib berilgan.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Kalit so’zlar: pedagogik diagnostika, maktabgacha ta’lim, pedagog shaxsi, kasbiy talablar, ta’lim sifati.

KIRISH

Maktabgacha ta’lim bolaning shaxsiy rivojida hal qiluvchi bosqich hisoblanadi. Bu davrda bola o‘zining bilim, qiziqish va ijtimoiy ko‘nikmalarini shakllantira boshlaydi. Pedagogik diagnostika esa mazkur jarayonni samarali tashkil etish, natijalarni baholash va ta’lim sifatini ta’minlashda muhim vosita sanaladi.

Pedagogik diagnostika ta’lim jarayonini ilmiy asosda boshqarish imkonini beruvchi mexanizmdir. U o‘quvchilarning bilish faoliyati, psixologik xususiyatlari va ijtimoiy moslashuv darajasini aniqlash orqali ta’lim jarayonining keyingi bosqichlarini belgilashga yordam beradi. Shu bois, diagnostika o‘tkazuvchi shaxs nafaqat kuzatuvchi, balki ta’lim-tarbiya jarayonining faol ishtirokchisi sifatida ham qaraladi.

Maktabgacha ta’lim muassasalarida pedagogik diagnostika natijalariga asoslangan holda individual yondashuvni amalga oshirish, bolaning qiziqishlari va imkoniyatlarini hisobga olish, ta’lim mazmunini optimallashtirish mumkin bo‘ladi. Ayniqsa, diagnostikaning ilmiy asoslanganligi, metodik jihatdan puxtaligi va pedagogning kasbiy tayyorgarligi ta’lim samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan hisoblanadi.

Shuningdek, zamonaviy ta’limda pedagogik diagnostika jarayoni innovatsion texnologiyalar, nazariy metodologiya va psixologik kuzatuv usullari bilan boyitilib, bola shaxsini har tomonlama rivojlantirishga xizmat qilmoqda. Shu jihatdan pedagogik diagnostikani o‘tkazuvchi shaxsga qo‘yiladigan talablarni aniq belgilash va ilmiy asoslash maktabgacha ta’lim sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

METODLAR

Tadqiqot jarayonida quyidagi usullar qo‘llanildi:

- Nazariy tahlil – pedagogik diagnostikaga oid ilmiy adabiyotlar, metodik qo‘llanmalar va davlat dasturlari o‘rganildi.
- Kuzatish – maktabgacha ta’lim muassasalaridagi pedagoglarning faoliyati kuzatildi.
- Solishtirish va tahlil – mavjud diagnostika metodlari va amaliy yondashuvlar o‘zaro taqqoslandi.
- Umumlashtirish – natijalar asosida umumiy xulosalar chiqarildi va tavsiyalar ishlab chiqildi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, pedagogik diagnostika quyidagi jihatlari bilan ta’lim jarayonida muhim o‘rin egallaydi:

- Bolalarning bilim va ko‘nikmalarini obyektiv baholash imkonini beradi.
- Ta’lim jarayonidagi yutuqlar va kamchiliklarni aniqlashga xizmat qiladi.
- Shaxsiy rivojlanishni kuzatish va individual yondashuvni qo‘llashni ta’minlaydi.
- O‘qituvchining faoliyatini tahlil qilish va ta’lim sifatini oshirishga yordam beradi.

Diagnostikani o‘tkazuvchi shaxsga qo‘yiladigan talablar:

1. Obyektivlik – baholashda shaxsiy qarashlardan xoli bo‘lish.
2. Kuzatuvchanlik – bolaning kundalik faoliyatidagi o‘zgarishlarni aniqlay olish.
3. Psixologik sezgirlik – individual farqlarni hisobga olish.
4. Metodik savodxonlik – zamonaviy diagnostika usullaridan foydalanish.

Pedagogik mahorat – samarali muloqot va nazoratni ta’minlash.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

MUHOKAMA

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, maktabgacha ta’limda pedagogik diagnostika faqat baholash jarayoni emas, balki bola shaxsini har tomonlama rivojlantirishga xizmat qiladigan kompleks faoliyatdir. Pedagog diagnostika orqali bolaning bilim darajasi, psixologik xususiyatlari, ijtimoiy moslashuvi va emotsional holatini aniqlab, ta’lim jarayonini individual asosda tashkil etishi mumkin. Bu esa, o‘z navbatida, bolalarning qiziqishlari, qobiliyatlari va individual rivojlanish sur’atlarini hisobga olish imkonini beradi.

Diagnostikani o‘tkazuvchi shaxsning kompetensiyasi ta’lim sifatini oshirishda bevosita ahamiyatga ega. Chunki diagnostika jarayonida o‘qituvchi obyektiv bo‘lishi, natijalarni tahlil qilishda ilmiy yondashuvni qo‘llashi va har bir bolaning shaxsiy rivojlanishiga mos tavsiyalar ishlab chiqishi talab etiladi. Bu jarayonda kuzatuvchanlik, tahliliy fikrlash, psixologik sezgirlik va metodik savodxonlik kabi sifatlar asosiy o‘rinda turadi.

Muhokama jarayonida yana bir muhim jihat shundan iboratki, pedagogik diagnostika nafaqat bolalarni baholash, balki o‘qituvchi faoliyatini ham takomillashtirishga xizmat qiladi. Natijalar asosida o‘qituvchi o‘z metodlarini qayta ko‘rib chiqadi, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash imkoniyatlarini aniqlaydi va ta’lim jarayonini samaraliroq tashkil etishga intiladi. Shu bois, diagnostika pedagog va bola o‘rtasidagi ikki tomonlama o‘zaro ta’sir jarayoni sifatida qaralishi mumkin.

XULOSA

Maktabgacha ta’lim tizimida pedagogik diagnostika bolaning bilim, ko‘nikma va shaxsiy rivojlanishini aniqlashda, ta’lim sifatini oshirishda hamda tarbiyaviy jarayonni to‘g‘ri yo‘naltirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot davomida aniqlanganidek, diagnostikani samarali amalga oshirish uchun uni o‘tkazuvchi

shaxsda bir qator kasbiy va shaxsiy sifatlar shakllangan bo‘lishi shart. Jumladan, obyektivlik, kuzatuvchanlik, psixologik sezgirlik, metodik savodxonlik, pedagogik mahorat va ilmiy yondashuv diagnostikaning samaradorligini belgilovchi asosiy omillardir.

Shuningdek, pedagogik diagnostika jarayoni nafaqat bolalar rivojlanishini baholash, balki o‘qituvchi faoliyatini ham takomillashtirish imkoniyatini beradi. Bu esa ta’lim sifatini oshirish, bolalarning individual qobiliyatlarini rivojlantirish va jamiyatda ijtimoiylashuvini samarali tashkil etish imkonini yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta’limda pedagogik diagnostikani to‘g‘ri tashkil etish va uni amalga oshiruvchi shaxsga qo‘yiladigan talablarni aniq belgilash ta’lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Shuning uchun, kelgusida pedagoglarning diagnostik kompetensiyalarini rivojlantirish, yangi innovatsion yondashuvlarni joriy etish va ilmiy asoslangan diagnostika tizimini shakllantirish maktabgacha ta’limda ustuvor vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Klarin, M. V. (1989). Pedagogicheskaya texnologiya v uchebnom prosesse. Moskva: Znaniye.
2. Farberman, B. L. (1999). Progressivniye pedagogicheskiye texnologi. Toshkent: IPVSSSh.
3. Ibragimova, G. N., & Choriyeva, D. A. (n.d.). Maktabgacha ta’limda pedagogik diagnostika (o‘quv qo‘llanma).
4. Razzoqova, M. (2025). Maktabgacha yoshdagi bolalarda gender identifikatsiyasi muammosini o‘rganish nazariyasi. Nordic_Press, 7(0007).
5. Razzoqova, M. (2024). O'g'il bolalar va qiz bolalar turlicha o'rganadilar. Nordic_Press, 3(0003).
6. Razzoqova, M. (2024). Maktabgacha yosh davrida gender identifikatsiyasini rivojlantirish. Tamaddun nuri jurnali, 11(62), 179-181.

MAKTABGACHA TA'LIM ASOSLARI FANINI O‘RGATISHDA SUN’IY INTELLEKTDAN FOYDALANISHNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI

Mualliflar: Razzoqova Mahliyo Qosimjonovna [1], Husanova Izoraxon [2]
Affiliyatsiya: XNU “Psixologiya va maktabgacha ta’lim” kafedrasi katta o‘qituvchisi [1], XNU Maktabgacha ta'lim yo‘nalishi 1-bosqich talabasi [2]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17384803

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada talabalarga *Maktabgacha ta’lim asoslari* fanini o‘qitishda sun’iy intellekt (SI)dan foydalanishning nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. SI texnologiyalarining ta’lim jarayonidagi o‘rni, u orqali ta’lim samaradorligini oshirish, talabalarning ilmiy-tadqiqot ko‘nikmalarini rivojlantirish va dars jarayonini individuallashtirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Shu bilan birga, SI vositalaridan foydalanishda yuzaga keladigan xavf va cheklovlar hamda ularni bartaraf etish yo‘llari ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, SI texnologiyalari talabalarga maktabgacha ta’lim fanlarini o‘rgatishda samarali pedagogik vosita sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so’zlar: sun’iy intellekt, maktabgacha ta’lim asoslari, talaba, pedagogik jarayon, innovatsion texnologiya.

KIRISH

So‘nggi yillarda oliy ta’lim tizimida raqamli texnologiyalardan foydalanish kengayib bormoqda. Ayniqsa, sun’iy intellekt tizimlari ta’lim jarayonini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Talabalarga *Maktabgacha ta’lim asoslari* fanini o‘qitishda SI texnologiyalaridan foydalanish o‘qituvchiga ham, talabaga ham qulaylik yaratadi.

SI texnologiyalari ta’lim nazariyasida innovatsion yondashuvni shakllantiradi: individuallashtirilgan topshiriqlar berish, bilimlarni avtomatlashtirilgan tarzda nazorat qilish, vizual va interaktiv materiallardan foydalanish imkonini beradi. Natijada talabalarda mustaqil izlanish, tahliliy fikrlash va ijodiy yondashuv rivojlanadi.

Davlat siyosatida ham oliy ta’limda raqamli vositalardan foydalanishga alohida urg‘u berilgan. “2022–2026 yillarda oliy va o‘rta maxsus ta’limni rivojlantirish dasturi”da sun’iy intellekt asosida yaratilgan elektron platformalarni ta’limga joriy etish ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilangan.

METODLAR

Maqola quyidagi ilmiy-uslubiy yondashuvlarga asoslandi:

- Nazariy tahlil – SI va pedagogika integratsiyasi bo‘yicha ilmiy adabiyotlar o‘rganildi.
- Taqqoslash – an’anaviy va SI asosidagi ta’lim jarayonlari o‘zaro taqqoslandi.
- Pedagogik kuzatish – talabalar bilan dars jarayonida SI vositalaridan foydalanish samaradorligi kuzatildi.
- Analitik yondashuv – natijalar umumlashtirilib, amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Tadqiqot natijalari quyidagilarni ko‘rsatdi:

1. Nazariy jihatlar:
- SI texnologiyalari talabalarning o‘quv faoliyatini individuallashtirishga xizmat qiladi.
- Sun’iy intellekt yordamida ishlab chiqilgan ta’limiy dasturlar talabalarni maktabgacha ta’lim nazariyasi va amaliyotiga chuqurroq jalb etadi.
2. Amaliy jihatlar:
- Virtual yordamchilar orqali talabalar “o‘qituvchi–bola” vaziyatlarini simulyatsiya qilishi mumkin.
- Avtomatik test tizimlari talabalar bilimini tezkor va obyektiv baholash imkonini beradi.
- SI asosida tayyorlangan interaktiv topshiriqlar dars jarayonida talabalar faolligini oshiradi.

Pedagogik diagnostika jarayonida SI talabalarning nazariy bilim va amaliy ko‘nikmalarini aniqlashda samarali vosita sifatida xizmat qiladi.

MUHOKAMA

Talabalarga *Maktabgacha ta’lim asoslari* fanini o‘qitishda SI texnologiyalaridan foydalanish ularning kasbiy tayyorgarligini mustahkamlashga yordam beradi. SI asosidagi mashg‘ulotlar orqali talabalar maktabgacha ta’lim muassasalarida uchraydigan real pedagogik vaziyatlarni modellashtirish imkoniga ega bo‘ladilar. Bu ularga nazariy bilimlarni amaliyot bilan uyg‘unlashtirishda yordam beradi.

Shu bilan birga, SI vositalaridan foydalanishda muayyan muammolar ham mavjud. Jumladan, talabalarda texnologiyaga ortiqcha qaramlik yuzaga kelishi, milliy qadriyatlarga zid materiallardan foydalanish ehtimoli, noto‘g‘ri algoritmlarning salbiy ta’siri kabi xavflar kuzatiladi. Shu bois SI texnologiyalarini qo‘llashda pedagog nazorati, metodik yo‘naltirish va tanlab foydalanish zarur.

XULOSA

Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, *Maktabgacha ta’lim asoslari* fanini talabalarga o‘qitishda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish ta’lim samaradorligini oshiradi, o‘quv jarayonini interaktiv va qiziqarli qiladi, talabalarni kasbiy faoliyatga puxta tayyorlashga yordam beradi.

Sun’iy intellekt vositalari orqali ta’limni individuallashtirish, diagnostika jarayonini samarali tashkil etish va o‘quvchilarda mustaqil fikrlashni rivojlantirish imkoniyati mavjud. Shu bilan birga, SI vositalarini milliy qadriyatlarga mos, pedagogik talablarga tayangan holda qo‘llash zarur. Faqat shunday yondashuvdagina SI talabalarning kasbiy tayyorgarligini oshirishda qudratli vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, *Maktabgacha ta’lim asoslari* fanini talabalarga o‘qitishda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish ta’lim samaradorligini oshiradi, o‘quv jarayonini interaktiv va qiziqarli qiladi, talabalarni kasbiy faoliyatga puxta tayyorlashga yordam beradi.

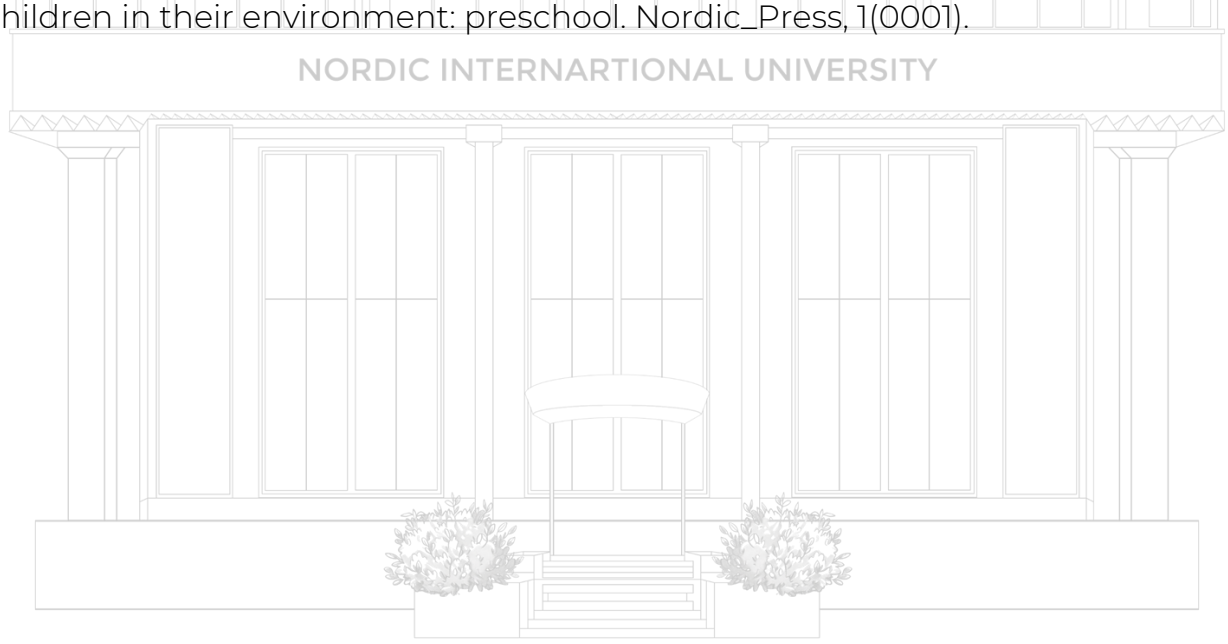
Sun’iy intellekt vositalari orqali ta’limni individuallashtirish, diagnostika jarayonini samarali tashkil etish va o‘quvchilarda mustaqil fikrlashni rivojlantirish imkoniyati mavjud. Shu bilan birga, SI vositalarini milliy qadriyatlarga mos, pedagogik talablarga tayangan holda qo‘llash zarur. Faqat shunday yondashuvdagina SI talabalarning kasbiy tayyorgarligini oshirishda qudratli vosita bo‘lib xizmat qiladi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Farberman, B. L. (1999). Progressiv pedagogik texnologiyalar. Toshkent: IPVSSSh.
2. Ibragimova, G. N., & Choriyeva, D. A. (2021). Maktabgacha ta’limda innovatsion metodlar. Toshkent: Fan.
3. Razzoqova, M. (2025). Maktabgacha yoshdagi bolalarda gender identifikatsiyasi muammosini o‘rganish nazariyasi. Nordic_Press, 7(0007).
4. Klarin, M. V. (1989). Pedagogicheskaya texnologiya v uchebnom prosesse. Moskva: Znaniye.
5. Razzoqova, M. (2024). O'g'il bolalar va qiz bolalar turlicha o'rganadilar. Nordic_Press, 3(0003
6. NEC. (2023). Artificial intelligence in higher education: Pedagogical perspectives. Boston: NEC Press.
7. UNESCO. (2021). Artificial Intelligence in Education: Challenges and Opportunities. Paris: UNESCO Publishing.
8. Razzoqova, M. (2024). Speech development technologies for preschool children in their environment: preschool. Nordic_Press, 1(0001).

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTI DIREKTOR O‘RINBOSARINING TASHKILIY PEDAGOGIK JARAYONNI TASHKIL ETISHDAGI VAZIFALARI

Muallif: M.E.Rustamova [1]
Affiliyatsiya: Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti “Maktabgacha ta'lim metodikasi” kafedrasi dotsenti [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17384849

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola xodimlarning egallab turgan lavozimlari va mutaxassisligi bo‘yicha kasbiy mahorati doimiy ravishda o‘sib borishini, ularning ilg‘or menejment va axborot texnologiyalari, shuningdek boshqarishning innovatsion usullari bo‘yicha kasbiy bilimlari, malaka va ko‘nikmalari muntazam ravishda yangilab borilishini ta’minlash, ulardagi nazariy bilim va amaliy ko‘nikmalarni chuqurlashtirish hamda yangilash, maktabgacha ta’limning dolzarb muammolari, ta’limni tashkil etish va boshqarishning yangi tamoyillari, o‘quv-tarbiya jarayonini tashkil etishning zamonaviy usullari va normativ-huquqiy hujjatlar bilan tanishtirishdan iborat.

Kalit so’zlar: direktor o’rinbosari, bazaviy ta’lim muassasasi, ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasasi, stajirovka, innovatsion menejment.

KIRISH

Maktabgacha ta’lim tizimi rahbar va mutaxassis xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishning asosiy vazifalari sifatida rahbarlik va mutaxassislikka doir kasbiy layoqat va mahoratni oshirish, psixologik-pedagogik tayyorlash hamda nutq madaniyatini o‘stirish, mustaqil fikrlash va qaror qabul qilishga doir qobiliyatini rivojlantirish hamda yangi bilimlar berish, kasbiy faoliyatga doir axborot texnologiyalari bilan ishlash bo‘yicha amaliy ko‘nikmalarni takomillashtirish, o‘quv-tarbiyaviy va ma’naviy-axloqiy tadbirlarni amalga oshirish, qayta tayyorlash va malaka oshirishning to‘g‘ridan-to‘g‘ri va bilvosita shakllarini amaliyotga joriy etish hamda ta’lim jarayonining yuqori samaradorligini ta’minlash, tinglovchilarning tashabbuskorligini, ilmiy tadqiqotlarga intilishini va ijodiy faoliyatini rag‘batlantirishdan iborat.

MTT direktor o‘rinbosarining asosiy vazifalaridan biri ta’lim jarayonini kelajak uchun strategik va taktik rejalashtirishdir. Bu jarayonning muhim qismi — ta’lim dasturlarini ishlab chiqish, ularning bajarilishini nazorat qilish, shuningdek, tashkilot pedagoglarining kasbiy rivojlanishini ta’minlash uchun kurs va seminarlarga tayyorgarlik ko‘rishdir.

METODOLOGIYA

Maktabgacha ta’lim tizimi rahbar va mutaxassis xodimlari malakasini oshirish to‘g‘ridan-to‘g‘ri (ta’lim dasturlari bo‘yicha o‘qitish) va bilvosita (ta’lim dasturlarisiz o‘qitish) shakllari bo‘yicha tashkil etiladi.

Maktabgacha ta’lim rahbar va mutaxassis xodimlari malakasini oshirishning quyidagi to‘g‘ridan-to‘g‘ri shakllari qo‘llaniladi:

malaka oshirish bo‘yicha ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasasida o‘qitish;

bazaviy ta’lim muassasasida o‘qitish;

«Ustoz-shogird» usuli bo‘yicha ta’lim muassasasida o‘qitish;

mustaqil o‘qib bilim orttirish;

masofadan turib amalga oshiriladigan ta’lim;

stajirovka shaklida (ta’lim muassasalarida, ta’limning boshqaruv organlarida, horijda) tajriba orttirish.

Malaka oshirish bo‘yicha ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasasida o‘qitish – buyurtmachi ta’lim muassasalarining yakka tartibdagi topshiriqlari yoki aniq yo‘naltirilgan dasturlari asosida Davlat talablariga, shuningdek ta’limni boshqarish bo‘yicha vakolatli davlat organi talablariga muvofiq ishlab chiqilgan maqsadli kasbiy ta’lim dasturlarini o‘zlashtirish zarur.

Bazaviy ta’lim muassasasida o‘qitish – Davlat talablariga, rahbar va mutaxassis xodimlarga qo‘yiladigan malaka talablariga muvofiq ularning kasbiy bilimlari, ko‘nikma va malakalarini chuqurlashtirish maqsadida qayta tayyorlash va malakasini oshirish uchun bazaviy deb belgilangan ta’lim muassasalarida maqsadli kasbiy ta’lim dasturlarini o‘zlashtirishdir.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Bazaviy ta’lim muassasalarida o‘qitish mutaxassislik bo‘yicha xodimlar malakasini oshirishning samarali shakli hisoblanadi, chunki ular tegishli mutaxassislik bo‘yicha kadrlarni tayyorlashga ixtisoslashgandir (zarur moddiy-texnik baza bilan jihozlangan, yetarlicha ilmiy-metodik va intellektual salohiyatga ega).

Malaka oshirish bo‘yicha ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasasi yoki bazaviy ta’lim muassasasida o‘qitish xodim ishlab chiqarishdan ajralgan yoki qisman ajralgan holda amalga oshirilishi mumkin.

Ishlab chiqarishdan ajralgan holdagi malaka oshirish xodimlarning o‘z ish joylaridan to‘la ajralgan tarzda malaka oshirish muassasasida ta’lim olishlarini nazarda tutadi.

Ishlab chiqarishdan qisman ajralgan holdagi malaka oshirish 2+2 sxemasi bo‘yicha (50% bevosita malaka oshirish muassasasida, 50% ish joyida mustaqil tayyorlanish yo‘li bilan) yoki 3+1 sxemasi bo‘yicha (25% bevosita malaka oshirish muassasasida, 75% ish joyida mustaqil tayyorlanish yo‘li bilan) amalga oshirilishi mumkin. Malaka oshirishning mazkur shakli maktabgacha ta’lim tizimi rahbar va mutaxassis xodimlari malakasini oshirish bo‘yicha ma’lumotlarni uzatishning zamonaviy axborot-kommunikatsiya vositalari hamda maxsus virtual kurslar mavjud bo‘lgan taqdirda qo‘llanadi. Malaka oshirishning bunday shakli masofadan o‘qitish shakli hisoblanib, bunda tinglovchi asosiy ishdan ajralmagan va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalangan holda tegishli o‘quv dasturiga muvofiq malaka oshiradi.

Masofadan amalga oshiriladigan ta’lim shaklida o‘tkaziladigan kursning davomiyligi ta’lim muassasasida o‘qishning tegishli kursi akademik soatlarida belgilanadi, bunda kurs davomiyligining kalendar muddatlari akademik muddatlardan ortiq bo‘lishi mumkin.

Masofadan turib amalga oshiriladigan malaka oshirish kursi dasturini to‘liq o‘zlashtirgan va yakuniy attestatsiyadan muvafaqqiyatli o‘tgan tinglovchilarga davlat namunasidagi hujjat (sertifikat) beriladi.

«Ustoz-shogird» usuli bo'yicha ta'lim muassasasida o'qitish – saralash asosida tanlab olingan, mamlakatda (mintaqada), ilmiy va pedagogik jamoatchilik o'rtasida o'zining yuqori natijalari, kasbiy faoliyatining yuqori ko'rsatkichlari, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash bo'yicha o'z maktabi bilan mashhur bo'lgan yuqori malakali rahbar(mutaxassis) – ustozlar rahbarligida tegishli turdagi maktabgacha ta'lim muassasalarida rahbar va mutaxassis xodimlarning malakasini maqsadli oshirish.

Mustaqil o'qib bilim orttirish – ta'limning rahbar va mutaxassis xodimlari tomonidan kasb mahoratini oshirishga, kasbiy layoqatini va ilmiy dunyoqarashni kengaytirishga yo'naltirilgan bo'lib, ularning o'z lavozimi va mutaxassisligi bo'yicha yangi bilim, ko'nikma va malakalarni uzluksiz ravishda mustaqil o'zlashtirishini nazarda tutadi.

Mustaqil ravishda bilim olish ta'lim muassasalari rahbar va mutaxassis xodimlari uzluksiz ta'limining (malaka oshirishining) ajralmas tarkibiy qismidir, u axborot texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmalarini egallab olinishini rag'batlantiradi. Mustaqil ta'lim, belgilangan tartibda, malaka oshirishning tegishli o'quv dasturlari bo'yicha amalga oshirilgan bo'lsa, bilimlarning yakuniy nazorati natijalari asosida xodimga Institut tomonidan malaka oshirganlik haqida belgilangan namunadagi hujjat (sertifikat) beriladi.

Malaka oshirishning ushbu shakli o'quv dasturini ta'lim oluvchi tomonidan tuzilgan va malaka oshirish ta'limi muassasasi tomonidan tasdiqlangan yakka tartibdagi reja asosida mustaqil o'qish vositasida o'zlashtirishni nazarda tutadi.

Mustaqil o'qib bilim orttirish shaklida malaka oshirish barqaror yuqori professional reytingga ega bo'lgan, zamonaviy axborot texnologiyalari bilan ishlashning amaliy ko'nikmalarini egallagan, o'zini o'zi kamol toptirish jarayoniga tanqidiy va ijodiy yondasha oladigan xodimlar uchun tavsiya etiladi.

Stajirovka shaklida (ta'lim muassasalarida, ta'limni boshqaruv organlarida, horijda) tajriba orttirish rahbar va mutaxassis xodimlarni ta'lim va uni boshqarish sohasidagi fan-texnika taraqqiyotining eng yangi yutuqlari, zamonaviy texnika va texnologiyalar bilan tanishtirishni, rahbarlik salohiyatini va kasbiy mahoratni oshirishni nazarda tutadi.

Stajirovka xizmat safariga yuborish tarzida amalga oshiriladi.

Stajirovka tamom bo'lgandan keyin kadrlarga stajirovka muddati ko'rsatilgan holda ularning stajirovkadan o'tganligi to'g'risida tajriba orttirilgan muassasa rahbarining imzosi va muhri bilan tasdiqlangan ma'lumotnoma beriladi.

Ta'lim muassasasida (oliy ta'lim muassasasi, qayta tayyorlash va malaka oshirish ta'lim muassasalari va hokazolarda) tajriba orttirish rahbar va mutaxassis xodimlarni boshqaruv va ta'limning zamonaviy yutuqlari, tegishli mutaxassislik bo'yicha rivojlanishning ustuvor yo'nalishlari, ta'lim innovatsiyalarini joriy etishning samarali usullari bilan tanishtirish maqsadlarini ko'zlaydi.

Ta'limni boshqaruv organlarida tajriba orttirish xodimlarning amaliy ko'nikmalarini mustahkamlaydi va chuqurlashtiradi hamda turli darajadagi rahbar va mutaxassis kadrlar malakasini oshirishning samarali shakllaridan hisoblanadi.

Maktabgacha ta'lim tizimi rahbar va mutaxassis xodimlarining xorijda tajriba orttirishi xorijiy mamlakatlar va xalqaro tashkilotlar tomonidan mamlakatimiz ta'lim tizimini rivojlantirish va takomillashtirishga ko'maklashish uchun ajratilgan grantlarga muvofiq, shuningdek davlatlararo tuzilgan shartnomalar hamda ta'lim muassasalari o'rtasida tuzilgan shartnomalar asosida amalga oshiriladi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Malaka oshirish ta’limi dasturlari asosida tashkil etilgan *innovatsion menejment, mutaxassislikdagi yangiliklar, pedagogik yoki axborot texnologiyalarini o‘zlashtirish* kurslarida o‘qish ham maktabgacha ta’lim rahbar va mutaxassis xodimlari malakasini oshirishning to‘g‘ridan-to‘g‘ri shakllari tarzida amalga oshiriladi. Ushbu kurslar majburiy bo‘lmagani holda tizim kadrlarining kasbiy o‘sishiga ko‘maklashadi. Mazkur kurslarning o‘quv dasturlari malaka oshirish ta’limi o‘quv dasturlarining muayyan qismini (fan bloklari yoki modullarini) qamrab olgan va malaka oshirish ta’limi muassasasi tomonidan (yoki u bilan hamkorlikda) o‘tkazilgan bo‘lsa, kurslarni tamomlagandan keyin berilgan sertifikatlarda ko‘rsatilgan o‘qish soatlari hajmi navbatdagi malaka oshirish bo‘yicha zarur soatlarning jami hajmiga kiradi (hisobga olinadi).

Innovatsion menejment, mutaxassislikdagi yangiliklar, pedagogik yoki axborot texnologiyalarini o‘zlashtirish kurslari ko‘chma sayyor o‘quv mashg‘ulotlari tarzida ta’limning tegishli turi bo‘yicha ilg‘or ta’lim muassasalari negizida ham o‘tkazilishi mumkin.

Maktabgacha ta’lim tizimi rahbar va mutaxassis xodimlari malakasini oshirishning bilvosita shakllari quyidagilardan iborat:

ta’lim muassasasining ilmiy (pedagogik) kengashi qaroriga binoan ijodiy ta’til;

rahbarlik va mutaxassislik bo‘yicha ochiq o‘quv mashg‘ulotlari (master klass);

ilmiy, ilmiy-metodik va ilmiy-amaliy seminarlarda, konferensiyalarda, avgust o‘qishlarida va shu kabilarda ma’ruzalar bilan qatnashish.

Ijodiy ta’til – yangi o‘quv adabiyotlari (darslik yoki o‘quv qo‘llanma) yaratish, zamonaviy pedagogik axborot texnologiyalarini ishlab chiqish va o‘quv-tarbiya jarayoniga joriy etish, mutaxassislarning kasbiy faoliyati, yo‘nalishi bilan bog‘liq bo‘lgan yirik ilmiy ishni (monografiya, dissertatsiya va hokazolarni) tugallash uchun ta’lim muassasasining ilmiy (pedagogik) kengashi taqdimnomasiga ko‘ra mutaxassis xodimlarga beriladigan ta’til.

Rahbarlik va mutaxassislik bo‘yicha ochiq o‘quv mashg‘ulotlari (master klass) – zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, o‘qitishning interaktiv usullari qo‘llanilgan holda oldindan e’lon qilingan muammo yoki innovatsiya mavzusi bo‘yicha o‘tkaziladigan mashg‘ulotdir.

Rahbarlik va mutaxassislik bo‘yicha ochiq o‘quv mashg‘ulotlariga bilimlarning ushbu sohasidagi tajribali rahbarlar, olimlar va mutaxassislar taklif etiladi.

Rahbar va mutaxassis xodimlarning ilmiy va ilmiy-metodik seminarlar, konferensiyalar, avgust o‘qishlari va hokazolarda ma’ruzalar bilan qatnashishi maktabgacha ta’lim tizimining dolzarb muammolari, shuningdek o‘quv-tarbiya jarayonining yuqori sifatini ta’minlashga yo‘naltirilgan ta’lim menejmentining nazariyasi va amaliyoti, kasbiy faoliyat metodologiyasi va texnologiyasining muhim masalalari bo‘yicha ilmiy va ilmiy-metodik ma’ruza(axborot)lar bilan chiqishlari orqali ta’minlanadi.

Malaka oshirishning bilvosita shakllari (ta’lim dasturlarisiz o‘qitish) bo‘yicha malaka oshirgan maktabgacha ta’lim muassasalarining rahbar va mutaxassis xodimlariga tegishli mazmundagi ma’lumotnoma beriladi.

Malaka oshirishning bilvosita shakllari ta’lim muassasasi rahbar yoki mutaxassis xodimining navbatdagi malaka oshirish kursigacha bo‘lgan davrda o‘z ustida mustaqil ishlashi natijalarini baholash va uning kasbiy malaka darajasini aniqlashga xizmat qiladi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Maktabgacha ta’lim tizimi rahbar va mutaxassis xodimlarini malaka oshirishning mustaqil shakllariga qabul qilishda ularning malaka oshirish ta’limining bilvosita turi bo‘yicha muvafaqqiyatli shug‘ullanganligi zaruriy shart hisoblanadi.

XULOSA

Maktabgacha ta’lim tashkilotida direktor o‘rinbosari tashkiliy pedagogik jarayonni tashkil qilishda muhim rol o‘ynaydi. Uning vazifalari pedagoglar faoliyatini muvofiqlashtirish, ta’lim muhitini tashkil etish, jarayonlarning samaradorligini nazorat qilish va yangiliklarni joriy etishni o‘z ichiga oladi. Bu esa maktabgacha ta’lim muassasasining yuqori sifatli ta’lim va tarbiya bilan ta’minlangan bo‘lishiga xizmat qiladi hamda bolalarning barkamol shaxslar sifatida shakllanishiga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 16-dekabrdagi “Maktabgacha ta'lim va tarbiya to‘g‘risida”gi O‘RQ-595-sonli Qonuni.
2. Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standarti – T.:2020.
3. Grosheva I.V., Yevstafeva L.G., Maxmudova D.T., Nabixanova Sh.B., Pak S.V., Nazarova V.A., Isxakova M.R., Abdunazarova N.F. “"Ilk qadam" davlat o‘quv dasturi (takomillashtirilgan ikkinchi nashr) – T.:2022
4. Gulboyev A. T. Pedagogik tashxis vositasida pedagoglar malakasini uzluksiz oshirish.. Pedagogika. fan. nom. – 2010.
5. Gulboyev A. T. Formirovaniye professionalnix kompetensiy ekonomistov //Vestnik nauki i obrazovaniY. – 2020. – №. 5-2 (83). – S. 9-11.
6. Jurayev B. T. Gumanizatsiya didakticheskix otnosheniy mejdu uchitelem i uchashimsya v pedagogicheskix ideyax Vostoka //VIII Lazarevskiye chteniya" Liki traditsionnoy kulturi v sovremennom kulturnom prostranstve: renessans bazovix sennostey?". – 2018. – S. 120-122.
7. Jurayev B. T. Deyatelnost pedagoga po gumanizatsii uchebnovospitatelnogo protsessa //Nauchniye shkoli. Molodej v nauke i kulture XXI v.: materiali mejdunar. nauch.-tvorch. foruma. – 2017. – T. 31.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA OILAVIY HAMKORLIKNI MUSTAHKAMLASH

Muallif: Safarova Munisa Otaxonovna [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik Universiteti 2 -kurs magistranti [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17384888

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlarida oilaviy hamkorlikning ijtimoiy-pedagogik asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida ota-onalar va pedagoglar o‘rtasidagi samarali muloqot, oilaviy ishtirokning tarbiyaviy ahamiyati hamda bolalarning ijtimoiy va emotsional rivojlanishiga ta’siri o‘rganiladi. Shuningdek, oilaviy hamkorlikni rivojlantirish strategiyalari, innovatsion pedagogik texnologiyalar va kommunikatsiya vositalaridan foydalanish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari maktabgacha ta’lim muassasalari faoliyatini takomillashtirish va ota-onalar bilan samarali hamkorlikni mustahkamlashga qaratilgan amaliy tavsiyalar beradi.

Kalit so’zlar: Maktabgacha ta’lim, oilaviy hamkorlik, ijtimoiy-pedagogik asoslar, ota-ona ishtiroki, pedagogik kommunikatsiya, bolalarning rivojlanishi, innovatsion texnologiyalar, tarbiya jarayoni.

KIRISH

Maktabgacha ta’lim bosqichi bolaning shaxs sifatida shakllanishida, ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishda va emotsional intellektini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu davrda oilaning tarbiyaviy roli beqiyosdir, chunki ota-onalar va pedagoglar o‘rtasidagi samarali hamkorlik bolaning muvaffaqiyatli rivojlanishida asosiy omillardan biri hisoblanadi.

So‘nggi yillarda pedagogika fanida oilaviy hamkorlik kontseptsiyasi keng o‘rganilmoqda. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ota-onalar bilan faol va tizimli ishlash bolalarda ijtimoiy faollik, muloqot qobiliyati va mustaqil fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, oilaviy hamkorlik maktabgacha ta’lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni samarali tashkil etish, innovatsion metod va texnologiyalarni qo‘llash imkonini yaratadi. Maqola maqsadi – maktabgacha ta’limda oilaviy hamkorlikning ijtimoiy-pedagogik asoslarini aniqlash, ota-ona va pedagoglarning faoliyatini tahlil qilish hamda bolalarning rivojlanishida bu hamkorlikning ahamiyatini ko‘rsatishdir. Tadqiqot doirasida oilaviy hamkorlikni rivojlantirish strategiyalari va kommunikatsiya vositalari ham o‘rganiladi, natijada maktabgacha ta’lim muassasalarida pedagogik amaliyotni takomillashtirishga qaratilgan tavsiyalar ishlab chiqiladi. Maktabgacha ta’lim bosqichi bolaning shaxs sifatida shakllanishida, ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishida, muloqot va emotsional intellektini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu davrda oilaning tarbiyaviy roli beqiyosdir, chunki ota-onalar va pedagoglar o‘rtasidagi samarali hamkorlik bolaning muvaffaqiyatli rivojlanishida asosiy omillardan biri hisoblanadi. So‘nggi yillarda pedagogika fanida oilaviy hamkorlik kontseptsiyasi keng

o‘rganilmoqda. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ota-onalar bilan faol va tizimli ishlash bolalarda ijtimoiy faollik, muloqot qobiliyati, mustaqil fikrlash va ijodiy tafakkurni rivojlantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, oilaviy hamkorlik maktabgacha ta’lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni samarali tashkil etish, zamonaviy metod va innovatsion texnologiyalarni qo‘llash imkonini yaratadi. Maktabgacha ta’limda oilaviy hamkorlik nafaqat pedagogik jarayonning sifatini oshiradi, balki bolalarning tarbiyaviy, ijtimoiy va emotsional rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ota-onalar bilan samarali muloqot tizimi bolaning qobiliyatlarini aniqlash, individual rivojlanish rejasini ishlab chiqish va tarbiyaviy jarayonni boyitishda muhim vosita hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, maqola maqsadi – maktabgacha ta’limda oilaviy hamkorlikning ijtimoiy-pedagogik asoslarini aniqlash, ota-ona va pedagoglarning faoliyatini tahlil qilish hamda bolalarning rivojlanishida bu hamkorlikning ahamiyatini ko‘rsatishdir. Tadqiqot doirasida oilaviy hamkorlikni rivojlantirish strategiyalari, kommunikatsiya vositalari va innovatsion pedagogik yondashuvlar ham o‘rganiladi, natijada maktabgacha ta’lim muassasalarida pedagogik amaliyotni takomillashtirishga qaratilgan tavsiyalar ishlab chiqiladi. Maktabgacha ta’lim bosqichi bolaning shaxs sifatida shakllanishida, ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishda va emotsional intellektini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu davrda oilaning tarbiyaviy roli beqiyosdir, chunki ota-onalar va pedagoglar o‘rtasidagi samarali hamkorlik bolaning muvaffaqiyatli rivojlanishida asosiy omillardan biri hisoblanadi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

So‘nggi yillarda pedagogika fanida oilaviy hamkorlik kontseptsiyasi keng o‘rganilmoqda. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ota-onalar bilan faol va tizimli ishlash bolalarda ijtimoiy faollik, muloqot qobiliyati, mustaqil fikrlash va ijodiy tafakkurni rivojlantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, oilaviy hamkorlik maktabgacha ta’lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni samarali tashkil etish, zamonaviy metod va innovatsion texnologiyalarni qo‘llash imkonini yaratadi. Maktabgacha ta’limda oilaviy hamkorlik nafaqat pedagogik jarayonning sifatini oshiradi, balki bolalarning tarbiyaviy, ijtimoiy va emotsional rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ota-onalar bilan samarali muloqot tizimi bolaning qobiliyatlarini aniqlash, individual rivojlanish rejasini ishlab chiqish va tarbiyaviy jarayonni boyitishda muhim vosita hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, maqola maqsadi – maktabgacha ta’limda oilaviy hamkorlikning ijtimoiy-pedagogik asoslarini aniqlash, ota-ona va pedagoglarning faoliyatini tahlil qilish hamda bolalarning rivojlanishida bu hamkorlikning ahamiyatini ko‘rsatishdir. Tadqiqot doirasida oilaviy hamkorlikni rivojlantirish strategiyalari, kommunikatsiya vositalari va innovatsion pedagogik yondashuvlar ham o‘rganiladi, natijada maktabgacha ta’lim muassasalarida pedagogik amaliyotni takomillashtirishga qaratilgan tavsiyalar ishlab chiqiladi.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotda maktabgacha ta’limda oilaviy hamkorlikning ijtimoiy-pedagogik asoslarini aniqlash va tahlil qilish uchun sifat va miqdoriy tadqiqot usullari birgalikda qo‘llanildi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – ota-onalar va pedagoglar o‘rtasidagi samarali muloqot darajasini o‘rganish, oilaviy ishtirokning bolalarning ijtimoiy va emotsional rivojlanishiga ta’sirini aniqlashdir. Ma’lumot to‘plash usullari sifatida anketalar, intervyular va kuzatuvlar ishlatildi. Anketalar orqali ota-onalar va pedagoglarning oilaviy hamkorlik haqidagi qarashlari va fikrlari yig‘ildi. Intervyular esa oilaviy hamkorlik jarayonida yuzaga keladigan muammolar, pedagoglarning

amaliy tajribalari va ota-onalar bilan ishlash strategiyalarini aniqlashga xizmat qildi. Kuzatuvlar maktabgacha ta’lim muassasalarida oilaviy hamkorlikning amaliy jihatlarini tahlil qilish imkonini berdi. Tadqiqot obyekti sifatida maktabgacha ta’lim muassasalari, ularning pedagoglari va bolalarning oilalari tanlandi. Tadqiqot ishtirokchilari – 50 nafar pedagog va 100 nafar ota-ona bo‘lib, ular maktabgacha ta’lim jarayonida faol ishtirok etuvchi respondentlar sifatida jalb qilindi. Tahlil usullari sifatida statistika metodlari va sifatli tahlil usullari qo‘llanildi. Tadqiqot ishtirokchilari bilan shaffof va ixtiyoriy asosda ishlash amalga oshirildi, shaxsiy ma’lumotlar maxfiyligi ta’minlandi. Natijada, ushbu metodologiya oilaviy hamkorlikning maktabgacha ta’lim muassasalaridagi samaradorligini aniqlash, ota-onalar va pedagoglarning fikr va tajribalarini tizimli tarzda tahlil qilish imkonini berdi.

TAHLILLAR

Ota-onalar bilan hamkorlikning ta’lim jarayoniga ta’siri.So‘nggi yillarda o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ota-onalar bilan samarali hamkorlik bolalarning ijtimoiy va emotsional rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, 2023-yilda o'tkazilgan tadqiqotda, ota-onalar va pedagoglar o‘rtasidagi muntazam muloqot bolalarning o‘zini tutish qobiliyatini va o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini yaxshilashga yordam berganligi aniqlangan. [1] Innovatsion texnologiyalar va oilaviy hamkorlik. 2024-yilda olib borilgan tadqiqotda, maktabgacha ta’lim muassasalarida raqamli platformalardan foydalanish ota-onalar bilan samarali aloqani o‘rnatishga yordam berganligi ta’kidlangan. Bu, ayniqsa, uzoq masofada yashovchi oilalar bilan hamkorlikda muhim rol o‘ynaydi. [2] Oilaviy hamkorlikning bolalar rivojlanishiga ta’siri. 2024-yilda o'tkazilgan tadqiqotda, oilaviy hamkorlikning bolalar rivojlanishiga ta’siri o‘rganilgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, ota-onalar bilan faol hamkorlik bolalarning akademik va ijtimoiy ko‘nikmalarini yaxshilashga yordam bergan. Maktabgacha ta’limda oilaviy hamkorlikning ijtimoiy-pedagogik asoslari. O‘zbekiston Respublikasida 2020-yilda qabul qilingan maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat ta’lim standarti (802-son, 22.12.2020) maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ota-onalar bilan hamkorlikni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilgan. Ushbu hujjatda, ota-onalar bilan hamkorlikning ta’lim jarayonidagi o‘rni va ahamiyati belgilangan (O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 8-oktabrdagi PQ-4857-sonli qarori) . So‘nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlar (2020–2025) maktabgacha ta’limda oilaviy hamkorlikning samaradorligini va bolalarning rivojlanishidagi ahamiyatini keng yoritadi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, ota-onalar bilan muntazam va tizimli muloqot bolalarning ijtimoiy faolligi, mustaqil fikrlash va emotsional barqarorligini oshiradi. Masalan, Bierman (2023) tadqiqotida ota-onalar va pedagoglar o‘rtasidagi faol hamkorlik bolalarning o‘zini tutish qobiliyatini va ijtimoiy ko‘nikmalarini sezilarli darajada yaxshilashini ko‘rsatgan. Shuningdek, Pustovoytova (2025) raqamli platformalar yordamida oilaviy hamkorlikni rivojlantirish tajribalarini tahlil qilgan bo‘lib, bu masofadan turib ham ota-onalar bilan samarali muloqotni ta’minlash imkonini beradi. Bundan tashqari, Margaritopoulou (2024) tomonidan olib borilgan tadqiqot oilaviy hamkorlikning bolalarning akademik va ijtimoiy ko‘nikmalariga ta’sirini o‘rganib, ota-onalar bilan faol ishlash bolalarning rivojlanish darajasini sezilarli darajada oshirishini ko‘rsatdi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 8-oktabrdagi PQ-4857-sonli qarori esa maktabgacha ta’limda ota-onalar bilan samarali hamkorlikni tashkil etish va rivojlantirishni davlat darajasida qo‘llab-quvvatlash zarurligini belgilaydi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, maktabgacha ta’lim muassasalarida

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

oilaviy hamkorlik bolalarning ijtimoiy, emotsional va tarbiyaviy rivojlanishida hal qiluvchi omil bo‘lib, pedagoglar va ota-onalar o‘rtasidagi faol va tizimli muloqot ta’lim jarayonining sifatini oshirishga xizmat qiladi. Shu bois, oilaviy hamkorlikni rivojlantirish strategiyalarini ishlab chiqish va kommunikatsiya vositalaridan samarali foydalanish maktabgacha ta’lim sifatini yanada oshirishga yordam beradi.

NATIJALAR

Tadqiqot jarayonida 100 nafar ota-ona va 50 nafar pedagog ishtirok etdi. Anketalar, intervyular va kuzatuvlar natijalariga ko‘ra, oilaviy hamkorlikning samaradorligi bir necha ko‘rsatkichlar orqali tahlil qilindi: ota-onalar bilan muloqot darajasi, bolalarning ijtimoiy faolligi, pedagoglarning bahosi va oilaviy ishtirokning tarbiyaviy ahamiyati. Ota-onalar bilan muloqotning samaradorligi bo‘yicha 100 respondentning 40 nafari “juda yuqori” deb baholagan, 35 nafari “yuqori” deb baholagan. Shu hisob-kitobdan ko‘rinib turibdiki, jami 75% ota-ona muloqotni yuqori yoki juda yuqori darajada deb hisoblaydi. Shu bilan birga, 100 nafar bolaning ijtimoiy faolligi bo‘yicha o‘rganishda, 38 nafar bola juda faollik ko‘rsatgan, 42 nafari faolligi yuqori ekanligi aniqlangan, bu jami 80% respondentni tashkil etdi. Pedagoglarning bahosi bo‘yicha 50 nafar ishtirokchining 45 nafari oilaviy hamkorlikni yuqori baholagan va 37 nafari yaxshi deb hisoblagan, ya’ni jami 82% pedagoglar oilaviy hamkorlikni samarali deb baholadi. Shu bilan birga, oilaviy ishtirokning bolalarning tarbiyaviy rivojlanishidagi ahamiyati bo‘yicha 50 nafar pedagogning 50%i juda muhim, 30%i esa muhim deb hisoblagan, jami 80% respondentlar oilaviy ishtirokni tarbiyaviy jarayonda asosiy omil deb biladi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, maktabgacha ta’lim muassasalarida ota-onalar bilan samarali hamkorlik bolalarning ijtimoiy, emotsional va tarbiyaviy rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Ushbu hamkorlik bolalarning mustaqil fikrlash, ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirish va tarbiyaviy jarayonda faol ishtirok etishini ta’minlaydi. Shu bilan birga, pedagoglar va ota-onalar o‘rtasidagi muntazam va tizimli muloqot maktabgacha ta’lim sifatini oshirishga yordam beradi, oilaviy hamkorlik strategiyalari esa pedagogik jarayonni yanada samarali tashkil etishga imkon yaratadi.

- Ota-onalar bilan muloqotning yuqori darajasi: 40% + 35% = 75% respondentlar muloqotni yuqori yoki juda yuqori deb baholagan.
- Bolalarning ijtimoiy faolligi: 38% + 42% = 80% respondentlar ijtimoiy faollik yuqori yoki juda yuqori ekanligini ta’kidladi.
- Pedagoglarning bahosi: 45% + 37% = 82% pedagoglar oilaviy hamkorlikni yuqori deb baholadi.
- Oilaviy ishtirokning tarbiyaviy ahamiyati: 50% + 30% = 80% respondentlar oilaviy ishtirokni bolalarning rivojlanishida muhim deb hisoblagan.

Shu natijalardan ko‘rinib turibdiki, maktabgacha ta’lim muassasalarida oilaviy hamkorlik bolalarning ijtimoiy, emotsional va tarbiyaviy rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Pedagoglar va ota-onalar o‘rtasidagi samarali muloqot bolalarning o‘zini tutish, mustaqil fikrlash va ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, maktabgacha ta’lim muassasalarida ota-onalar bilan samarali hamkorlik bolalarning ijtimoiy, emotsional va tarbiyaviy rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Ota-onalar bilan muntazam va tizimli muloqot bolalarning mustaqil fikrlash, ijodiy tafakkur va ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishga

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

yordam beradi. Shu bilan birga, pedagoglar va oilalar o‘rtasidagi faol hamkorlik pedagogik jarayonning sifatini oshirish va maktabgacha ta’lim muassasalarida innovatsion texnologiyalarni joriy etishga imkon yaratadi.

Tadqiqot davomida aniqlangan asosiy jihatlar shundan iboratki, ota-onalar bilan muloqotning yuqori darajasi va oilaviy ishtirokning faolligi bolalarning tarbiyaviy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Pedagoglarning fikriga ko‘ra, oilaviy hamkorlik nafaqat bolalarning rivojlanishiga yordam beradi, balki ta’lim jarayonini samarali tashkil etish va pedagogik strategiyalarni rivojlantirishda ham muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, tadqiqot natijalari maktabgacha ta’lim muassasalarida oilaviy hamkorlikni rivojlantirish strategiyalarini ishlab chiqish, kommunikatsiya vositalaridan samarali foydalanish va ota-onalarni tarbiyaviy jarayonga faol jalb qilish zarurligini ko‘rsatadi. Shu yo‘nalishdagi amaliy tavsiyalar pedagoglar va ota-onalar o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash, bolalarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishini rag‘batlantirish va maktabgacha ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Umuman olganda, oilaviy hamkorlik maktabgacha ta’limning ajralmas qismi sifatida qaralishi lozim va uning samaradorligini oshirish orqali pedagogik jarayonni yanada boyitish va bolalarning rivojlanish darajasini maksimal darajada oshirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

1. Bierman, K. L. (2023). Family Engagement in Early Childhood Education: Effects on Social and Emotional Development. Journal of Early Childhood Research, 21(2), 145–160. https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC11154596

2. Pustovoytova, T. (2025). Interaction of Preschool Educators with Families in a Digital Educational Environment. CyberLeninka. https://cyberleninka.ru/article/n/vzaimodeystvie-pedagoga-s-semyami-doshkolnoy-obrazovatelnoy-organizatsii

3. Margaritopoulou, D. (2024). Examining Family-Preschool Partnerships: Literature Review of Existing Measures and Their Psychometric Properties. ResearchGate. https://www.researchgate.net/publication/383032294

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4857-sonli qarori. (2020). Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat ta’lim standarti. https://lex.uz/docs/-5179335

5. Epstein, J. L. (2021). School, Family, and Community Partnerships: Preparing Educators and Improving Schools (2nd Edition). Routledge.

6. Sheridan, S. M., Knoche, L. L., Kupzyk, K. A., Edwards, C. P., & Marvin, C. A. (2022). A Randomized Trial Examining the Effects of Family Engagement on Preschool Children’s Outcomes. Early Childhood Research Quarterly, 58, 45–60.

7. Castro, M., Expósito-Casas, E., López-Martín, E., Lizasoain, L., Navarro-Asencio, E., & Gaviria, J. L. (2020). Parental Involvement in Early Childhood Education: A Systematic Review. Educational Research Review, 30, 100-115.

OILAVIY NODAVLAT MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARINI BOSHQARUVINI SUN’IY INTELLEKT YORDAMIDA TASHKIL ETISH TEXNOLOGIYALARI

Muallif: D.A.Sharafutdinova [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti Psixologiya va maktabgacha ta’lim kafedrasi (PhD) katta o‘qituvchisi [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17384925

ANNOTATSIYA

Mazkur maqola maktabgacha ta’lim tizimining muqobil shakli bo’lgan oilaviy nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotlarining boshqaruvini tashkil etishning asosiy jihatlari, ta’lim jarayonining natijasini yengillashtirishga yordam beradigan usullar va raqamli innovatsiyalardan keng foydalanish masalalari keng yoritilgan. Maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarmog‘ini kengaytirish va moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, bolalarning maktabgacha ta’lim tizimiga yanada kengroq qamrab olinishini ta’minlash hamda maktabgacha ta’lim sohasidagi davlat-xususiy sherikchiligi uchun qulay shart-sharoitlar yaratishga qaratilgan faoliyatlar tahlil qilingan.

Kalit so’zlar: sun’iy intellekt, oilaviy-nodavlar maktabgacha ta’lim tashkilotlari, innovatsion rivojlanish, interaktiv platformalar, texnologiya.

KIRISH

Bugungi kunda respublikamizdagi maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirish, ta’lim tashkilotlarining muqobil shakllarini faoliyatini tashkil etish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Maktabgacha ta’lim tizimini yanada rag‘batlantirish va rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2018-yil 5-aprelda PQ-3651-son qarori qabul qilindi. Qaror asosida malakatimizdagi maktabgacha ta’lim xizmatlari nodavlat sektorini yanada rivojlantirish, maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarmog‘ini kengaytirish va moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, bolalarning maktabgacha ta’lim tizimiga yanada kengroq qamrab olinishini ta’minlash hamda maktabgacha ta’lim sohasidagi davlat-xususiy sherikchiligi uchun qulay shart-sharoitlar yaratish maqsad qilingan.

Maktabgacha ta’lim tizimini yaxlit uzluksiz ta’lim tizimining muhim bo‘g‘ini sifatida yanada takomillashtirish, maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarmog‘ini kengaytirish hamda moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, ularni malakali pedagog kadrlar bilan ta’minlash, bolalarni har tomonlama intellektual, ma’naviy-estetik va jismoniy rivojlantiruvchi zamonaviy ta’lim dasturlari va texnologiyalarini ta’lim-tarbiya jarayoniga joriy etish, ularning maktabga tayyorgarlik darajasini tubdan oshirish asosiy maqsad bo’lib qolmoqda.

Respublikamiz miqyosida oilaviy nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotlariga mavjud quvvatiga qarab 50 nafargacha bolalarni tarbiyalash imkoniga ega va tashkilotlar hududiy maktabgacha ta’lim boshqarmalari orqali o‘quv materiallar bilan bepul ta’minlanishi belgilab qo’yilgan.

Oilaviy nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotilari davalatimiz miqyosida qamrovning oshirilishiga sezilarli darajada ta’sir o‘tkazmoqda. Ularning muassislari yakka tartibdagi tadbirkorlar bo‘lishi mumkin. Oilaviy nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotida ta’lim mazmuni maktabgacha ta’limga qo‘yiladigan davlat talablariga asosan ishlab chiqilib, O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi tomonidan tasdiqlangan yoki tavsiya qilingan dasturlar asosida amalga oshiriladi.

Muassislar va tayinlangan MTT direktori tomonidan oilaviy nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotlarini boshqarishda sun’iy intellekt (AI) texnologiyalari hamda raqamli innovatsiyalar muhim o‘rin tutadi. Bu yondashuv nafaqat boshqaruv jarayonlarini samarali qilish imkonini beradi, balki ta’lim sifatini oshirish va oilalar ishtirokni kengaytirishga yordam beradi.

“Ilk qadam” davlat o‘quv dasturning 2.5 bandi mazmuniga e’tibor qaratadigan bo‘lsak, maktabgacha ta’lim tashkilotlarining oilalar va mahalliy jamoatchilik vakillari bilan hamkorlik faoliyati tahlil qilingan va amalga oshiriladigan ishlar mazmuni yoritilgan. Ta’lim jarayonini rivojlantirish texnologiyalari va sun’iy intellekt MTT va oila o’rtasida ma’lumotlarni tez almashishga yordam beradi.

METODOLOGIYA

Ta’lim muhitida asosiy vazifa bu ma’lumot almashishni yengillashtirish, bir vaqtning o’zida ko‘plab insonlarga ma’lumot yetkazishdan iboratdir. Oilaviy-nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyatini tashkil etishda, muassis, tashkilot direktori va ota-onalar o‘rtasida tezkor ma’lumot almashishda quyidagi texnologiyalar va muhim elementlardan foydalanish mumkin:

1. Ma’lumotlarni boshqarish tizimlari (Data Management Systems):

Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yilgan davlat talablari va Ilk qadam davlat o‘quv dasturi asosida guruhdagi bolalarning rivojlanish va ta’lim jarayonini kuzatish uchun elektron ma’lumotlar bazalarini yaratish;

guruh tarbiyalanuvchilarining oila a’zolari va pedagoglar uchun interaktiv platformalar orqali ma’lumot almashinuvini tashkil etish.

2. Bolalarning ozlashtirishlarini sun’iy intellekt asosida tahlil va prognoz qilish:

davlat talablariga muvofiq yuritilgan rivojlanish haritalari asosida rivojlanish holatlarini baholash uchun sun’iy intellekt algoritmlari yordamida analitik hisobotlar tuzish;

ta’lim-tarbiya jarayonida ota-onalarning sifatli ta’lim va tarbiyaga bo’lgan ehtiyojlarni aniqlash va o‘rganish uchun ilmiy tadqiqotlarga asoslangan ehtimoliy mulohaza modellaridan foydalanish.

3. Individual ta’lim va bolalarni rivojlanishiga qaratilgan dasturlar:

sun’iy intellekt vositalari yordamida har bir bolaga moslashtirilgan o‘quv va rivojlanish rejalarini ishlab chiqish.

4. Oilaviy-nodavlat MTTlarni boshqarish jayonlarni avtomatlashtirish:

MTTga qabul qilish, hujjatlarni yuritish va hisobotlarni avtomatik tarzda boshqarish;

ta’lim-tarbiya jarayonida kundalik faoliyatlarning monitoringi va nazorati uchun chatbotlar va ijtimoiy tarmoqlardan keng foydalanish.

5. Sun’iy intellekt asosidagi interaktiv ta’lim platformalari:

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun mo’ljallangan o‘quv materiallari, o‘yin faoliyatlarini ta’lim jarayoniga integratsiya qilish.

6. Oila va pedagoglar bilan virtual hamkorlik

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

onlayn konferensiyalar, maslahatlar va ta’lim jarayonida doimiy ishtirok etish va ma’lumot almashish uchun sun’iy intellekt texnologiyalarini qo‘llash

7. Xavfsizlik va shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish

Oilalar va maktabgacha yoshdagi bolalar haqidagi ma’lumotlarini shifrlash va xavfsizlik protokollari orqali himoya qilish.

8. Yangi texnologiyalarni joriy etish va rivojlantirish

Maktabgacha ta’lim tashkilotlari uchun zamonaviy mobil ilovalar, platformalar va doimiy texnik qo‘llab-quvvatlash tizimlarini ishlab chiqishga oid masalalarni hal qilish oilaviy-nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotlarni faoliyatini zamon talablari asosida tashkil etishga xizmat qiladi.

NATIJALARI

Yuqorida keltirilgan vazifalarni amaliyotga tatbiq etilishi natijasida, maktabgacha ta’lim tashkilotlarini boshqarish samaradorligi oshiriladi, ta’lim muhitida ma’lumot va hujjatlarni tezkor almashish imkoni paydo bo’ladi. Bu ta’lim-tarbiya jarayonining individualizatsiyasi, muassislar, direktorlar va pedagoglar uchun boshqaruvni soddalashtirish, samaradorligini oshirish, shaffofligini ta’minlash, ota-onalar va bolalarning vasiylarini ta’lim jarayonida ishtirokini kuchaytirish, davlat talablari asosida bolalarning rivojlanishini kuzatish va baholash sifatining oshishiga va mavjud resurslardan samarali foydalanishni tashkil etishga yordam beradi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

XULOSA

Oilaviy nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotlarini boshqarishda raqamli transformatsiya jarayonini to‘g‘ri boshqarish va xavfsizlikni ta’minlash, sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish, MTTning innovatsion rivojlanishni ta’minlashi bilan bir qatorda ta’lim sifatini oshirish, vaqtni tejash, hamkorlikni kengaytirish va boshqaruv jarayonlarini optimallashtirish imkoniyatini yaratadi. Ta’lim tizimining ilk bo‘g‘ini bo‘lgan maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirish, maktabgacha ta’lim tashkilotlarini boshqaruvini yangi bosqichga ko’tarish, zamonaviy texnologiyalarni ta’lim jarayoniga tatbiq etish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan hisoblanadi. Bu jarayonlar mamlakat rivojiga ham o‘z ta’sirini o‘tkazmay qolmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Maktabgacha ta’lim tizimini yanada rag‘batlantirish va rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2018-yil 5-aprelda PQ-3651-son qarori.

2. Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yilgan davlat talablari. T – 2020.

3. Ilk qadam davlat o‘quv dasturi. T – 2022 y.

4. N.Q.Yo’ldoshev (2021) Menejmentga kirish. “Innovatsion rivojlanish nashriyoti”

5. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ta’lim-tarbiya jarayonining dolzarb masalalari mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy onlayn konferensiyasi materiallari T - 2021.

MAKTABGACHA TA'LIM TAYYORLOV GURUHI TARBIYALANUVCHILARINING XOTIRASINI RIVOJLANTIRISHDA VIZUAL TEXNIKALARDAN FOYDALANISH

Muallif: Toshpo'latova Gulnoza O'rinboy qizi [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik Universiteti magistratura talabasi [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17384972

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tayyorlov guruhi tarbiyalanuvchilarining xotirasini yanada rivojlantirish uchun vizual texnikalardan foydalanish , jumladan, ma'lumotlarni uzoq va tizimli ravishda esda saqlash omili sifatida tasviriy flesh kartalar orqali yodlash usullari va unga bog'liq ravishda hikoya metodi bilan tizimli xotirani takomillashtirish shakllari yoritilgan.

Kalit so’zlar: xotira, vizual texnika, fleshkarta, hikoya metodi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

KIRISH

Jahonda bugungi kunda Maktabgacha ta'lim tarbiyalanuvchilarining xotirasini rivojlantirishda vizual texnikalardan foydalanish masalasi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, maktabgacha ta’lim tayyorlov guruhi tarbiyalanuvchilarining xotirasini yaxshilash uchun innovatsion vizual metodlar keng qo‘llanilmoqda. O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tayyorlov guruhi bolalarining xotirasini rivojlantirishda vizual texnikalardan foydalanish bo'yicha bir qator ma'muriy hujjatlar mavjud. Bu hujjatlar ta'lim sifatini oshirish, bolalar rivojlanishining har tomonlama qo'llab-quvvatlanishi va pedagogik usullarni yangilash maqsadida ishlab chiqilgan. Quyidagi asosiy hujjatlar bolalar xotirasini rivojlantirishda vizual texnikalardan foydalanishni rag'batlantiruvchi qoidalarni o'z ichiga oladi: O'zbekiston Respublikasi "Maktabgacha ta'lim to'g'risida"gi Qonun: Ushbu qonun maktabgacha ta'lim sohasida ta'lim va tarbiya jarayonida tarbiyalanuvchilarning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan vizual metodlar va pedagogik texnikalarga e'tibor berilgan. "Maktabgacha ta'limda innovatsion metodlarni joriy etish to'g'risida"gi qarorda Innovatsion texnologiyalarni, shu jumladan vizual texnikalarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish bo'yicha qabul qilingan qarorlar mavjud. Bu hujjat maktabgacha ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonni zamonaviy texnologiyalar yordamida rivojlantirishga qaratilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Maktabgacha ta'lim tayyorlov guruhi bolalarining xotirasini rivojlantirishda vizual texnikalardan foydalanish bo'yicha o'rganilgan adabiyotlar ta'lim metodologiyasi, vizual pedagogika va innovatsion yondashuvlar haqida ma'lumot beradi.

1. "Maktabgacha ta'limda didaktik materiallar va metodlar" -Maktabgacha ta'limda didaktik materiallarni (shu jumladan vizual materiallar) qanday ishlatish

bo‘yicha qo‘llanmada tarbiyalanuvchilar uchun mo‘ljallangan rangli rasm, kartochkalar, diagrammalar va boshqalar bilan ishlash usullari haqida so‘z yuritiladi.[1]

2."Maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash: metodik qo‘llanmada Maktabgacha ta'limda xotira, e'tibor va tasavvurlarni rivojlantirish uchun turli metodikalar, jumladan, vizual texnikalardan foydalanish bo‘yicha tavsiyalar keltirib o'tilgan.[2]

3. "Pediatrik psixologiya va maktabgacha ta'lim" kitobida Maktabgacha ta'lim tarbiyalanuvchilarining psixologiyasini o‘rganish va ularning xotirasini rivojlantirish uchun vizual materiallar va usullarni qo‘llashning psixologik asoslari va pedagogik amaliyoti haqida batafsil ma'lumotlar keltirilgan.[3]

4. "Maktabgacha ta'limda ta'lim texnologiyalarini qo‘llash" kitobida maktabgacha ta'limda zamonaviy pedagogik texnologiyalar, shu jumladan vizual va interaktiv texnikalarni qo‘llash bo‘yicha metodik yondashuvlar ta'kidlab o'tilgan.[4]

5. "Innovatsion texnologiyalar va metodlar maktabgacha ta'limda" maktabgacha ta'limda innovatsion metodlar, multimedia vositalari va vizual texnikalardan foydalanishning samaradorligi to'g'risida ma'lumotlar berilgan.[5]

METODOLOGIYA

Maktabgacha ta'lim tayyorlov guruhi bolalarining xotirasini rivojlantirishda flesh karta va hikoya metodlarini assotsiativ tarzda bog'lash bu tarbiyalanuvchilarning eslab qolish, tasavvurlash va tafakkur qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladigan samarali metodologiya hisoblanadi. Bu metodni yaratishda, har bir texnika o'zining aniq maqsadlariga xizmat qiladi va o'zaro bir-birini funksional jihatdan to'ldiradi. Flesh karta va hikoya metodlarini assotsiativ tarzda bog'lash bo'yicha metodologiyani yaratish uchun asosiy yondashuvlar asosiy maqsadi, tarbiyalanuvchilarga vizual tasvirlar (flesh kartalar) yordamida yangi ma'lumotlarni tezda o'zlashtirish va bu ma'lumotlarni hikoya qilish jarayonida jonlantirishdir jarayonidir. Assotsiativ bog'lanish tarbiyalanuvchilarning eslab qolish jarayonini kuchaytiradi, chunki ular o'zlari ko'rgan tasvirni so'z bilan izohlashga va yangi vaziyatlar bilan bog'lashga harakat qilishadi.

Flesh kartalar yordamida ma'lumotni eslab qolishga qaratilgan elementlar tarbiyalanuvchilarning diqqatini jamlaydi. Flesh kartalar — bu kichik, rangli kartochkalardan tuzilgan, ularda turli obrazlar, predmetlar, hayvonlar, o'simliklar yoki boshqa tushunchalar tasvirlanadi. Bu kartalar tarbiyalanuvchilarga ma'lumotni vizual tarzda xotirada tizimli ravishda salashini ta'minlaydi.

Dastlabki bosqich: darsni flesh kartalar yordamida tashkillashtirish Misol uchun, tayyorlov guruhi tarbiyalanuvchilariga bir nechta hayvonlarning rasmlari ko'rsatiladi va ular har bir hayvonning nomini aytishadi.

Assotsiatsiya yaratish: har bir tasvirni o'ziga xos xususiyatlar bilan o'zaro bog'lash. Masalan, "quyon" kartasini ko'rsatganingizda, "quyonning to'liq quloqlari bor" yoki "quyon moshina bilan tez yugurmaydi, balki sekin yuradi" kabi qo'shimcha tarbiyalanuvchilar uchun kreativ yondashuv asosida ma'lumotlarni kiritish.

[1] "Maktabgacha ta'limda didaktik materiallar va metodlar" qo'llanma L. A. Sokolova

[2] "Maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishini qo'llab-quvvatlash" qo'llanma T. G. Frolova

[3] "Pediatrik psixologiya va maktabgacha ta'lim" qo'llanma A. A. Verbitskiy

[4] "Maktabgacha ta'limda ta'lim texnologiyalarini qo'llash" qo'llanma M. A. Semezina

[5] Innovatsion texnologiyalar va metodlar maktabgacha ta'limda" o'quv qo'llanma N. E. Veraksa

Hikoya metodini qo'llash: hikoya qilish tarbiyalanuvchilar mavzu haqida o'z fikrlarini shakllantirish va mavjud bilimlarni birlashtirish imkonini beradi. Flesh kartalar bilan bog'langan hikoyalar tayyorlov guruhi tarbiyalanuvchilari uchun nafaqat ma'lumotni eslab qolish, balki uni yaratish va ifodalash imkonini beradi.

Flesh kartalar yordamida tarbiyalanuvchilarga qisqa hikoya yoki voqea tuzish topshirig'ini berish. Masalan, "quyon" kartasini ko'rsatib ushbu hayvon haqida kichik bir hikoya tuzishadi: "Quyon o'rmonda yashaydi, u juda tez yuguradi, lekin bir kuni u o'rmonda boshqa hayvonlar bilan uchrashib, do'st bo'ladi..."

Assotsiativ bog'lanishlar: hikoya davomida ko'rsatilgan tasvirlar yordamida yangi bog'lanishlar yaratiladi. Masalan, quyonning "yurish" xususiyatini "katta quloq" bilan bog'lab, hikoyaning o'zida tasvirlangan voqeani to'ldiradilar.

Assotsiativ yondashuvni mustahkamlash: hikoya davomida kartalar yordamida ko'rgan obrazlar va mavzularni o'zlashtirib, yangi ma'lumotlarni o'zlarining kundalik tajribalari yoki tushunchalari bilan o'zaro bog'laniladi.Bu assotsiativ fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi.

Hikoyani davom ettirish: har bir tayyorlov guruhi tarbiyalanuvchilarga hikoyani davom ettirish uchun yangi kartalar beriladi. Masalan, "quyon" tasviri bilan hikoya boshlangach, boshqa kartalar yordamida voqeani rivojlantiradi. Bu ularning fikrlarini rivojlantirish va yangi fikrlarni tasvirlar bilanbig'lashga yordam beradi.

Kreativlik va tasavvurlarni rivojlantirish tasvirlangan hikoyalar yaratib, o'zlarini ijodiy ravishda ifodalashadi. Flesh kartalar bu jarayonni qo'llab-quvvatlaydi, chunki ular tarbiyalanuvchilarga vizual va tushunarli tasvirlar orqali ma'lumotni o'zlashtirish imkonini beradi.

Yaratilish jarayonini qo'llab-quvvatlash: hikoya qilishda o'z tasavvurlarini kreativ yondashuv asosida qo‘shishi mumkin. Misol uchun, "quyon" bilan bog'langan hikoyada, u o'ziga xos o'zgarishlar qo'shishi mumkin - "quyon kichik arslon bilan do'st bo'lib, o'rmonni himoya qiladi".

Assotsiativ fikrlash: Tayyorlov guruhi tarbiyalanuvchilari hikoya yaratishda tasvirlar va voqealarni assotsiatsiyalashadi, tafakkur va eslab qolish qobiliyatini mustahkamlaydi.

MUHOKAMA

Maktabgacha ta'lim tayyorlov guruhi bolalarining xotirasini rivojlantirishda flesh karta va hikoya metodlarini assotsiativ tarzda bog'lash, ularning tafakkurini, tasavvurlarini va xotira ko'nikmalarini samarali rivojlantirishning muhim vositasi bo'lib xizmat qiladi. Ushbu metodologiyaning ahamiyatini tahlil qilishda, birinchi navbatda, har ikki metodning tarbiyalanuvchilarga qanday ta'sir ko'rsatishi va ularni qanday bog'lash mumkinligini muhokamamuhim ahamiyatga ega.

Flesh karta va hikoya metodlarini assotsiativ tarzda bog'lash ko'rsatilgan tasvirlarni o'z bilimlari, hayot tajribalari va boshqa ma'lumotlar bilan bog'laydi. Assotsiatsiya - bu ikki yoki undan ortiq ma'lumot o'rtasida mantiqiy yoki emotsional aloqalar o'rnatish jarayoni hisoblanadi. Flesh kartalar yordamida tasvirlarni ko'rishadi va ularni hikoya davomida yangi voqealar, voqea-hodisalar yoki shaxslar bilan bog'lash orqali tizimli xotira rivojlanadi.Flesh kartalar bolalar uchun yangi ma'lumotlarni eslab qolishga yordam beradi, hikoya qilish esa bu ma'lumotlarni tizimlashtirish orqali birgalikda bolalarning kognitiv rivojlanishigaimkon beradi. Assotsiatsiyalash va umumlashtirish: Flesh kartalar va hikoya metodining assotsiativ bog'lanishi tasvirni faqat yodlashni emas, uni boshqa ma'lumotlar yoki tajribalar bilan

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

bog'lashni o‘rgatadi. Misol uchun, bir hayvonni tasvirlab, uni boshqa hayvonlar bilan yoki o'z hayotidagi tajribalar bilan bog'lab hikoya yaratishi mumkin. Kreativ yondashuv: hikoya metodida tasvirni o‘z tasavvurlari bilan kengaytiradilar, bu esa ularning kreativ fikrlashini rivojlantiradi. Flesh kartalar qisqa, aniq tasvirlar orqali yangi g'oyalar yaratishga yordam beradi. Bundan tashqari, bu metodlar qiziqarli va samarali o'qish usulini tashkil etadi, tasvirlar yordamida yangi voqealarni o'rganishadi va o'zlari yaratgan hikoyalar orqali yangi bilimlarni o'zlashtiradilar. Shu bilan birga, tarbiyalanuvchilar o'z bilimlarini yanada boyitishga va kengaytirishga imkon yaratadigan assotsiativ yondashuvni o'zlashtiradilar.

NATIJALAR

Maktabgacha ta'lim tayyorlov guruhi tarbiyalanuvchilar xotirasini rivojlantirishda hikoya metodi va flesh karta metodini assotsiativ tarzda bog'lashning hayotiy tajriba asosidagi natijalari quyidagicha:

1. Xotira va tasavvur rivojlanishi flesh kartalar va hikoya metodining assotsiatsiyasi vizual xotirasini sezilarli darajada yaxshilaydi. Bu yondashuv tasavvur kuchini oshiradi va ma'lumotlarni yaxshiroq eslab qolishga yordam beradi.

2. Assotsiativ fikrlashning kuchayishi metodlarni bog'lash orqali assotsiativ fikrlashni rivojlantiradi. Kartalar orqali ko‘rsatilgan tasvirlar (masalan, hayvonlar, o‘simliklar, tabiiy manzaralar) hikoya qilishda yangi voqealar yoki his-tuyg‘ular bilan bog‘lanadi. Bu metod tarbiyalanuvchilarga o‘z tajribalarini va bilimlarini tasvirlar bilan bog‘lab, yangi ma'lumotlarni eslab qolishda yordam beradi.

3. Ijodiy faoliyatning rivojlanishi hikoya qilish va flesh kartalar yordamida yaratilgan bog'lanishlar ijodiy faoliyatni oshiradi. Maktabgacha ta'lim tayyorlov guruhi tarbiyalanuvchilari hikoya jarayonida yangi fikrlar yaratishga, tasavvurlarini kengaytirishga va ko‘rsatilgan tasvirlarni o‘z hayotidagi voqealar bilan birlashtirishga intilishadi. Misol uchun, bolalar hayvonlar tasviridan foydalangan holda ularning o‘rmondagi sarguzashtlarini yaratishadi. Bu jarayon ularning mantiqiy va ijodiy fikrlashini rivojlantiradi va o‘zlashtirish jarayonini qiziqarli va samarali qiladi.

4. Xotira mustahkamlanishi metodlarning kombinatsiyasi tarbiyalanuvchilar xotirasini mustahkamlaydi. Flesh kartalar, vizual tasvirlar orqali yangi ma'lumotlarni o‘rganish imkoniyatini beradi, hikoya qilish esa bu ma'lumotlarni eslab qolishda va mustahkamlashdamuhim ahamiyatga ega. Hikoya metodi tasvirlarni voqealar yoki his-tuyg‘ular bilan bog‘lashga undaydi, bu esa o‘rganilgan materiallarni yanada samarali eslab qolish va uzoq muddat saqlash imkonini beradi. Natijada, yangi bilimlarni tezda o'zlashtirsh tizimli xotiraga saqlash va ularga uzoq vaqt davomida ega bo‘ladilar.

5. Kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish tasvirli vosita va hikoya metodining assotsiativ bog'lanishi maktabgacha ta'lim tarbiyalanuvchilarining kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu yondashuv ularning nutqini rivojlantirish va jamiyatda faol ishtirok etish ko‘nikmalarini ham mustahkamlaydi.

6. Samarali ta'lim jarayoni uchun o‘rganishni nafaqat foydali, balki qiziqarli va ijodiy qiladi. Yangi bilimlarni vizual tasvirlar orqali olishadi va ifodalashda hikoya qilish bilan o‘rganilgan ma'lumotlarni kengaytiradilar. Bu esa ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi va tarbiyalanuvchilarning motivatsiyasini kuchaytiradi.

7. Ijtimoiy-emotsional rivojlanishda ham ahamiyat kasb etib nafaqat aqliy, balki ijtimoiy va emotsional rivojlanishga yordam beradi.Tasvirli kartalar yordamida tasvirlangan turli mavzular (masalan, o‘zaro do‘stlik, yordam berish, tabiatni sevish)

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

bolalarda empatiya, hamjihatlik va boshqalar bilan hamkorlik qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

XULOSA

Maktabgacha ta'lim tayyorlov guruhi bolalarining xotirasini rivojlantirishda vizual texnikalardan, xususan, flesh karta va hikoya metodlaridan foydalanish samarali va ijodiy yondashuvni ta'minlaydi. Qo'llanilgan metodlar tarbiyalanuvchilarning eslab qolish, tasavvurlarini rivojlantirish, mantiqiy fikrlash va ijodiy faoliyatlarini oshirishda muhim ahamiyatga ega.. Kartalardagi tasvirlar aniq, rangli va eslab qolishga yengil materiallarni taqdim etadi. Hikoya metodi esa o‘z tasavvurlarini kengaytirish, fikrlarini ifodalash va o‘z tajribalari bilan o‘rganilgan ma'lumotlarni bog‘lashda ahmiyatga ega.

Shunday qilib, maktabgacha ta'lim tayyorlov guruhi tarbiyalanuvchilar xotirasini rivojlantirishda vizual texnikalar, xususan, flesh karta va hikoya metodlarini assotsiativ tarzda bog‘lash, ta'lim jarayonini boyitish va tarbiyalauvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirishda samarali usul hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. "Maktabgacha ta'limda didaktik materiallar va metodlar" qo'llanma L. A. Sokolova
2. "Maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishini qo'llab-quvvatlash" qo'llanma T. G. Frolova
3. "Pediatrik psixologiya va maktabgacha ta'lim" qo'llanma A. A. Verbitskiy
4. "Maktabgacha ta'limda ta'lim texnologiyalarini qo'llash" qo'llanma M. A. Semezina
5. "Innovatsion texnologiyalar va metodlar maktabgacha ta'limda" o'quv qo'llanma N. E. Veraksa

MAKTABGACHA YOSHDAGI ALALIYA TASHXISIGA EGA BO‘LGAN BOLALAR BILAN OLIB BORILADIGAN KORREKSION ISH TIZIMI

Muallif: Xasanboyeva Gulbahor Nasrullayevna [1]
Affiliyatsiya: O`zbekiston, MTTDMQTMOI Maktabgacha ta’lim va inklyuziv ta’lim kafedrasi katta o‘qituvchisi [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17385051

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada alaliya tashxisiga ega bo‘lgan bolalarning nutqiy rivojlanishining o’ziga xosligi va ular bilan olib boriladigan korreksion ishlar.

Kalit so’zlar: korreksiya, alaliya, nafasni rivojlantirish, nevropatiya, reabilitatsiya, adabtatsiya, kompensatsiya, anatomik –fiziologik, mexanizm, artikulyatsion apparat.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

KIRISH

Davlatimizning qator qonun va qarorlarida jamiyatimizning bir bo’lagi bo’lgan alohida yordamga muhtoj bolalarni ijtimoiy qo’llash, ularga ta’lim-tarbiya berish, kasb hunarga o’rgatish, sog‘lom bolalar qatoridan o’rin olib o’z qobiliyati, imkoniyatlarini ko’rsata olishga, ma’naviy kamol topishiga asos soluvchi chora tadbirlarda alohida qayd etilgan.

Nutqning to’g‘ri tarkib topishi atrofdagilar nutqiga, nutqiy tajribaga, to’g‘ri nutq muhiti va ta’lim-tarbiyaga bog‘liq. Chunonchi, endigina gapirishni o’rganayotgan ilk bolani nutqini rivojlantirishda tovushlarni aniq talaffuz qilish, lug‘at boyligini o’stirish, nutqni grammatik tomondan tuzilishini to’g‘ri shakllantirish, kelgusida bolani erkin so’zlashuv muloqot nutqini ravon, to’siqlarsiz ifodalashga zamin yaratadi.

Nutq to’g‘ri va to’liq bayon etilsagina, so’zning ma’nosi tushunarli bo’ladi, bola atrofdagi hodisalarni mohiyatini anglashga muvofiq bo’ladi, nutq orqali bola tafakkuri rivojlanib boradi. Nutq nuqsonlari turi juda ko’p, hozirgi kunda maxsus ta’lim tizimi isloh qilinayotgan davrda bu uslublarni takomillashtirish katta ahamiyat kasb etmoqda. Nutq nuqsonlari ichida og‘ir nutq kamchiligi bo’lib hisoblangan alaliya ustida juda ko’p xorijiy olimlar va mamlakatimiz olimlari mazkur nutq nuqsonini oldini olish, bartaraf etish ustida izlanishlar olib borib, hozirgi kunda uni bartaraf etish vositalaridan bo’lmish logopedik ritmika usullarini qo’llashga jiddiy e’tibor qaratilmoqda.

Alaliyada nutq shakllanishi har tomonlama yondashuv, nutqni rivojlanishiga yordam beruvchi va bilish faoliyatining yaxshilanishiga imkon beruvchi nutqning barcha funksiyalari rivojlanishiga e’tiborni qaratadi. Tizimli logopedik ish nutqiy rivojlanishdagi uzilishlarni to‘ldirishga va maxsus dastur bo‘yicha maktab ta’limiga tayyorlashga yo‘naltiriladi yoki u maktab ta’limiga qo‘shimcha ravishda parallel olib boriladi. Nutqiy rivojlanmaganlikni bartaraf etishni shunday tashkil qilish kerakki, ish jarayonida maktab vazifalarini o‘zlashtirishga tayyorgarlik yuzaga kelsin. Korrektsion ishlarni boshlashdan avval bola hayotining sharoiti, uni o‘rab turgan muhit, yaqin

odamlar, o‘yinchoqlari bilan tanishish, qiziqish va imkoniyatlari doirasini aniqlash olib boriladigan ish dasturini va muloqotga kiritish yo‘llarini belgilash kerak.Oilada qo‘llaniluvchi bolaga qaratilgan murojaatlar hajmi va xarakteri aniqlanadi. O‘qituvchi va ota-onalar o‘zgarmaydigan ko‘rinishda mashg‘ulotda, ham bolaning uydagi kundalik-maishiy xarakterga ega aniq ifodalangan (standartlashgan) ko‘rsatma-istaklar ro‘yhatini tuzadilar. Uning nutqsiz xarakterga ega tovushlarga bo‘lgan zehn darajasi, butunlay jimlik va shovqin sharoitlarida aniqlanadi. Dastlab nutqiy muloqot chegaralanadi, bolaning tartibsiz nutqi tormozlanadi.Ish bolaning nutqiy tartibni tashkil etishdan boshlanadi. Bola uchun dam olish soatlari va kunlari joriy etiladi. Kundalik hayotida ovozli apparatlar olib tashlanadi (televizor, radio v.k.). Avaylovchi tovushli rejim yaratiladi, nutqiy va nutqsiz signallar kirishi chegaralanadi. Freshels bola atrofida faqat jimjitlik yaratilmay, balki ko‘ruv ochligi vaziyatini ham yaratishni tavsiya qilgan: rasmlarni, o‘yinchoqlarni ko‘rsatmaslik. Faqat shunday tinchlantirish asosida ishga kirishish mumkin, bu bolaning tovushlarga zehnliligini oshirishga yordam beradi. Asta-sekin diqqat, idrok holati aniqlanadi, so‘ng ularni rivojlantirish, kengaytirishga qaratilgan ishlar olib boriladi.

Samarali logopedik ish, agar u psixonevrolog (nevropatolog, psixiatr) tomonidan o‘tkaziladigan faol doridarmon va fizioterapevtik muolajalar fonida har tomonlama o‘tkazilsagina amalga oshadi. Ish jarayonida turli metod, usullardan mujassamlashgan holda foydalaniladi. Bolaning nutqiy imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda ishning vazifa va mazmuni aniqlanadi. Mayda qo‘l motorikasi rivojlanishiga e’tibor qaratiladi: chiziq tortishga, bo‘yashga, shtrixlashga o‘rgatiladi, tugunchalar bog‘lashga, mozaikalar va geometrik materiallardan naqshlar chizish o‘rgatiladi va h.k. Agar bolalar qo‘l barmoqlari harakati rivojlanishidan orqada qolsa, u holda nutq rivojlanishidan ham orqada qolishligi isbotlangan. Qo‘l harakatlarini mashq qildirish jarayonida nutq holati mukammallashadi.Ishning boshlang‘ich bosqichlarida nutqning psixofiziologik asoslari shakllantiriladi, bolada m uloqotga ehtiyoj hissi uyg‘otiladi.

Bolada motivatsion bayon qilishning asosini shakllantirish, nutqiy va psixik faollikni rivojlantirish, taqlid faoliyati va aks ettiruvchi nutq funksiyalarini shakllantirish muhimdir. Mashg‘ulotlarning samaradorligi ko‘rgazmali qurollarning mavjudligi va ulardan to‘g‘ri foydalanishga bog‘liq. Olib borilayotgan ishning bosqichlaridan qat’i nazar, ta’sir butun nutq tizimiga qaratiladi: lug‘atini aniqlash va boyitish, frazali va bog‘langan nutqni shakllantirish, tovush talaffuzini korreksiyalash. Shuningdek, har bir bosqichning maxsus vazifalari va o‘ziga xos ish m azm uni aniqlanadi. Birinchi bosqichda olib borilayotgan ishlar quyidagilar sanaladi: nutqiy faollikni tarbiyalash, passiv va faol lug‘atni shakllantirish. Dialog, sodda, katta bo‘lmagan hikoya ustida ish olib boriladi. Nutqiy faoliyatning psixofiziologik asoslari va vaziyatli muloqotning birlamchi ko‘nikmalari shakllantiriladi.

Ikkinchi bosqichda lug‘at va jumla tuzilishini murakkablashtirish asosida frazali nutqi shakllantiriladi. Gaplardan foydalanish ularni grammatik jihozlash, dialog va hikoya ustida ish olib boriladi.

Uchinchi bosqichda mustaqil nutqni shakllantirish ishlari olib boriladi. Barcha bosqichlarda nutqiy faoliyatning hamma tomonlari shakllantiriladi. Bolalar amaliy mashqlar yordamida so‘zlarni gapda bog‘liqligini tushunishga va ularni nutqida to‘g‘ri qo‘llashga o‘rganadilar. Nutqiy uquvlarni shakllantirishda — morfologik, grammatik, fonematik umumlashmalar va qarama-qarshiliklar — mexanik mashqlarni yaqinlashtirmasdan, aloqalar, mazmunni anglash uchun analizga katta

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

e’tibor qaratish, kuzatishga o‘rgatish, tahlil qilish va turli darajadagi nutq materialini umumlashtirish muhim. Asta-sekin nutqda harakat, sifat, predmet va uning elementlarining xossalari, munosabat va aloqalarni belgilash yo‘li orqali nutqiy bayon qilishlarning intellektuallashuvi darajasi oshadi.

Korreksion ishlar tizimi motorli alaliyaga chalingan bolalarning nutqini rivojlantirishga qaratilgan maxsus metodlar va mashqlarni o‘z ichiga oladi. Bu tizimda individual va guruh shaklida olib boriladigan mashg‘ulotlar ishlatiladi.

Korreksion ishlarda quyidagi asosiy bosqichlar mavjud:

1. Diagnostika va rejalashtirish

- Diagnostika: Har bir bolaning nutq muammosi chuqur tahlil qilinadi, bu orqali alaliyaning og‘irlik darajasi aniqlanadi. Shuningdek, bolaning umumiy psixologik va intellektual rivojlanishi baholanadi.
- Rejalashtirish: Har bir bola uchun individual ta’lim rejasi ishlab chiqiladi, bu reja bolaning nutq qobiliyatlari va umumiy rivojlanishiga mos ravishda tuziladi.

2. Nutq apparati motorikasini rivojlantirish

- Nozik va umumiy motorika mashqlari: Nutq apparati mushaklarini boshqarish qobiliyatini rivojlantirish uchun qo‘llar, barmoqlar va og‘iz mushaklari uchun mashqlar bajariladi.
- Artikulatsion gimnastika: O‘qituvchi yoki logoped bolaga turli artikulyatsion harakatlarni bajartirish orqali nutq a’zolarining moslashuvini rivojlantiradi (til, lablar, jag‘ harakatlari).

3. Eshitish va fonematik qobiliyatlarni rivojlantirish

- Eshitish diqqatini rivojlantirish: Bolaga tovushlarni farqlash, ularni eshitib ajratish va qayta ishlashga qaratilgan mashqlar o‘rgatiladi. Bu ishda maxsus akustik mashqlar, musiqa, ritm va nutqni eshitib ajratish ishlari olib boriladi.
- Fonematik qobiliyatlarni rivojlantirish: Fonemalarni ajratish va aniqlash qobiliyatlari rivojlantiriladi, bu esa tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qilishga yordam beradi.

4. Leksik va grammatik tuzilmalarni shakllantirish

- So‘z boyligini oshirish: Bolalarga yangi so‘zlar o‘rgatiladi, ularning ma’nolari tushuntiriladi va ularni to‘g‘ri qo‘llash ko‘nikmalari rivojlantiriladi.
- Grammatik qoidalarni o‘rgatish: So‘zlarni to‘g‘ri kelish va gaplarni to‘g‘ri tuzishga qaratilgan mashqlar o‘tkaziladi. Bolalar o‘zgartirilgan nutq tuzilmalarini to‘g‘ri qo‘llashni o‘rganadilar.

5. Frazeologik va dialogik nutqni rivojlantirish

- Monologik nutqni shakllantirish: Bolaga o‘z fikrlarini ketma-ketlikda ifodalash, hikoya qilish, voqealarni tasvirlash o‘rgatiladi.
- Dialogik nutqni rivojlantirish: Bolalar bir-birlari bilan muloqot qilishni o‘rganadilar, savollarga javob berish, savol berish va oddiy dialoglarni shakllantirish qobiliyatlari rivojlantiriladi.

6. Psixologik va pedagogik qo‘llab-quvvatlash

- Emotsional va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash: Bolaning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirish, nutqdagi muvaffaqiyatlarni mustahkamlash uchun psixologik qo‘llab-quvvatlash beriladi. Ijtimoiy muloqotni yaxshilash uchun guruh shaklida ishlash amaliyoti olib boriladi.
- O‘yin terapiyasi va musiqaviy mashg‘ulotlar: Nutq rivojlanishini rag‘batlantiruvchi o‘yinlar, musiqalar va qiziqarli mashg‘ulotlar orqali bola faoliyatini rag‘batlantirish.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

7. Mashg‘ulotlarni muntazam takrorlash

- Har bir korreksion dars takroriy mashqlarni o‘z ichiga oladi, chunki alaliyaga chalingan bolalar yangi mahorat va bilimlarni sekin o‘zlashtiradilar. Takrorlash ular uchun muhim jarayon.

Motorli alaliya bilan ishlashda muhim elementlardan biri logoped va psixologning yaqin hamkorligi, ota-onalarning faol ishtiroki hisoblanadi. Korreksion ishlarni tez-tez va muntazam ravishda olib borish bolalarning rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Ayupova M.Y.— Logopediya. Toshkent–2007.
2. All-Russian Internet Conference. "Edges of Science 2014".- Kazan: KFU, 2014.
3. Ayupova M. «Korreksion ishlar metodikasi. (ma’ruzalar matni)». T 2005 y.
4. Муминова Л.Р. Теоретические основы коррекционно-педагогической работы по преодолению речевого недоразвития у детей дошкольного возраста.: Автореф. дис. ... д-ра пед.наук.– Ташкент: им.Низами. 1992.
5. Dolgonek E.V. Motor alalia: correctional and developmental work with preschool children. Teaching aid.– M.: Detstvo-Press, 2013.
6. http://www.ziyonet.uz
7. http://www.tdiu.uz

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ ОБУЧЕНИЯ ДЕТЕЙ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

Автор: Ф.Р. Кадирова [1]
Аффилиация: академик Международной Академии наук педагогического образования, доктор педагогических наук, профессор института переподготовки и повышения квалификации директоров и специалистов дошкольных образовательных организаций [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17385110

АННОТАЦИЯ

Данная статья раскрывает совершенствование методики обучения дошкольников иностранному языку с использованием современных подходов к данной проблеме на основе утверждённой Министерством дошкольного и школьного образования «Учебная программа дошкольного образования Республики Узбекистан Ilk qadam /издание третье, дополненное. Тошкент – 2025/.

Ключевые слова: методика, совершенствование, теория, практика, инновация, интеграция, дошкольники, метод, психологические особенности, требования, программа, развитие, речь, культура, общение, речевая среда.

ВВЕДЕНИЕ

Одним из направлений государственной политики суверенного Узбекистана является обеспечение подрастающего поколения языковой культурой и культурой общения как важнейшими компонентами личности обучаемых, что в равной степени относится как к овладению родным, государственным языком, так и к другим мировым языкам.

Практическое включение обучения детей иностранным языкам с дошкольного возраста в систему непрерывного образования с целью первичных навыков общения, формирования интереса к изучаемому языку и культуре этой страны, а также всестороннее развитие личности ребёнка эффективно осуществить через различные виды детской деятельности.

МЕТОДОЛОГИЯ

Обучение детей иностранному языку в дошкольных образовательных организациях основывается на применение различных методов, направленных на развитие коммуникативных умений и навыков, а также на создание благоприятной и мотивирующей языковой среды на основе недавно утверждённой «Учебная программа дошкольного образования Республики Узбекистан Ilk qadam” /издание третье, дополненное. Тошкент – 2025/. В рассматриваемом нами аспекте, на современном этапе наиболее распространёнными и эффективными считается коммуникативный метод. Использование этого метода позволяет делать акцент на реальное общение и

основную детскую деятельность игру. Это позоляет сделать обучение иностранному языку для дошкольников интересным и увлекательным.

Развитие личности ребёнка эффективно осуществить через различные виды детской деятельности, но прежде всего через ведущую детскую деятельность – игры, выполнение которых определяет возникновение и формирование психических новообразований на данной ступени развития личности ребёнка. Это сюжетно-ролевые, театрализованные, дидактические, строительно-конструктивные, подвижные игры. К примеру посредством подвижных игр осуществляется физическое развитие детей. Через бег, прыжки, лазание, бросание и ловля мячей, они укрепляют свои мышцы, координацию, равновесие.

Коммуникативная деятельность – общение и взаимодействие детей со взрослыми и сверстниками, направленное на достижение конкретной цели. Например для решения совместной задачи или выражения своих мыслей и чувств. Это направленно на развития речи детей, они учатся слушать и понимать собеседника.

Интеллектуально-познавательная – познание, исследование объектов окружающего мира. Эта деятельность направлена на мыслительное развитие дошкольников, на приобретение ими знаний, умений, навыков, а также на их позитивные изменения в ходе специально организованного и целенаправленного обучения. У детей расширяется кругозор, развивается интерес и потребность к познанию окружающего. Для этого учебная деятельность должна быть разнообразной и организована так, чтобы учебный материал был ярким, вызывал эмоциональный отклик у участников и чтобы они имели возможность активно действовать, участвовать в поиске новых знаний. Учебные задания важно направить на занимательность и посильность.

Художественно-эстетическая – изобразительная деятельность (лепка, аппликация и др.), музыкальная, конструирование. Этот вид деятельности даёт возможность её участникам проявлять себя. К примеру конструирование является целенаправленным процессом создания задуманного. Перечислим виды конструктивной деятельности: конструирование по образцу, конструирование по условиям (т.е. условия конечного результата, для достижения которого каждый ребёнок имеет возможность реализовать своё воображение и творчество. Следующий конструирование по замыслу. Он сопровождается игрой в которой воспитанник использует любые материалы и средства для создания того, что соответствовало бы придуманному им сюжету. Это способствует развитию воображения и самостоятельности детей.

Трудовая деятельность – основные виды: самообслуживание, хозяйственно-бытовой труд, труд по уходу за растениями и животными, ручной труд.

С целью эффективного обучения дошкольников иноязычной речи важно создать условия, благоприятную развивающую среду способствующую погружению в изучаемый язык для того, чтобы участники могли эффективно воспринимать, проявлять интерес к нему и использовать его для выражения своих желаний и мыслей. Для этого в зависимсоти от предусмотренной задачи, следует интегрировать вышерассмотренные виды деятельности. Через предметно-развивающую среду создаются условия для разнообразных игр,

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

позволяющим детям непринуждённо изучать иностранный язык и познавать окружающий мир.

Обучая детей иностранному языку, следует акцентировать внимание на следующий вопрос: почему дети без усилий начинают говорить на родном языке, в отличие от иностранного? Из вышерассмотренного, сформулируем ответ, потому, что у них осуществляется возможность взаимодействовать со взрослыми, друг с другом и с окружающими их людьми. Через это взаимодействие они познают окружающий мир, получают ответы на интересующие вопросы, имеют возможность высказывать своё мнение и благодаря этому делятся имеющими знаниями и впечатлениями.

Как отмечалось выше, в дошкольных образовательных организациях Узбекистана обучение детей иностранному языку осуществляется в старшей и подготовительной к школе группах на основе утверждённой Государственной учебной программы Ilk qadam, созданной в соответствии с Государственными требованиями к развитию воспитанников.

Важным фактором успешного овладения детьми иноязычной речью является формирование интереса и желания изучать его. Необходимо организовать деятельность в которой процесс овладения иностранным языком будет подчинен удовлетворению познавательных, личностных потребностей. Учитывая, что в дошкольном возрасте ведущим видом деятельности является игра, основной упор для достижения поставленных целей осуществляется в процессе игры. Играя, мотивирует детей, позволяя им осваивать новые знания и умения, учится вступать в диалог в совместной деятельности со взрослыми и сверстниками. У ребёнка развиваются психологические процессы: восприятие, внимание, память, воображение и конечно речь на изучаемом языке.

Составной частью дошкольного образования в целом является коммуникативная компетенция. В рассматриваемом нами аспекте коммуникативная компетенция – это знания, умения, навыки, речевая способность ребёнка элементарно общаться со взрослыми и сверстниками в различных игровых, речевых ситуациях в соответствии с тематическим планированием образовательной деятельности в дошкольных организациях (старшая и подготовительная к школе группы). Ребёнок учится слушать и понимать смысл высказываний собеседника, вступать с ним в диалог. Под речевой компетенцией подразумевается умение ребёнком адекватно и уместно пользоваться иностранным (как и родным) языком в конкретных ситуациях общения, используя для этого речевые, неречевые (мимика, жесты, движения) и интонационные средства выразительности речи в их совокупности.

Содержание обучения дошкольников иностранному языку включает комплекс следующих взаимосвязанных задач: словарная работа, формирование навыков грамматически правильной речи, развитие диалогической, монологической и звуковой культуры речи.

В обучении детей иностранному языку большое внимание уделяется обогащению и активизации словаря, а именно наличию определенного запаса слов в пределах возрастного периода, способности использовать лексемы, уместно употреблять образные выражения. Её содержание составляет: пассивный и активный словарь – синонимы, антонимы, омонимы и др.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Диалогическая речь – диалог между взрослым и ребёнком, между двумя и более детьми между собой; словесные поручения, разговорная речь; беседы по содержанию детских художественных текстов, увиденных видеороликов, картин, сопровождающие и заключительные беседы.

Методика обучения старших дошкольников иностранному языку должна основываться на принципе речевого действия, т.е. наличия у обучаемых внутреннего мотива (почему надо это сказать), цели (для чего это надо сказать, что получится в результате сказанного), мысли (какое содержание нужно передать словами); создании таких психолого-педагогических ситуаций (условий), которые вызывали бы у каждого ребёнка желание строить из отдельных высказываний текст, представляющий единое целое, внимательно слушать его, извлекая нужную информацию.

Обучение детей иностранному языку в основном следует осуществлять в игре, т.к. она выполняет две функции: является средством решения учебных, дидактических задач и представляет собой основной источник речевой мотивации. Так, обучение посредством дидактических игр основано на стремлении ребёнка входить в воображаемую ситуацию, действовать по мотивам игровой ситуации. Огромная роль в обеспечении мотивации принадлежит современным педагогическим и информационным технологиям, оснащению ДОО ресурсами.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Если в игре постоянно создаются условия для осознания детьми значения звуков, слов, грамматических явлений, они усваивают их в коммуникации. Так, в ходе фонетических игр участники учатся управлять движениями своих губ, языка, рта при произнесении звуков и звукосочетаний изучаемого языка. Осмысленная отработка звучащей речи осуществляется за счёт навыков их различения и обеспечения игровой мотивации, их воспроизведения, когда за формальными отличиями в произнесении стоят реальные, доступные пониманию ребёнка различия в употреблении.

Лексические игры предназначены для формирования лексических групп и навыков самостоятельного включения новых слов в предложения.

Цель грамматических игр – формирование у детей навыков понимания высказываний разной грамматической структуры, правильного использования их для описания ситуации, решения определенной коммуникативной задачи, к примеру просьба, команда, рассказ, отрицание, объяснение и т. п.

Синтаксические игры направлены на усвоение детьми в речевых ситуациях основных навыков связной речи: диалогической и монологической.

ВЫВОДЫ

Итак, основной целью обучения дошкольников иностранному языку является формирование у них первичных умений и навыков общения, пробуждение устойчивого интереса к изучению иноязычного языка и культуры носителей данного языка, а также всестороннее развитие личности ребенка через игры и взаимодействие. Важно создать благоприятную среду для естественного погружения в язык, чтобы ребенок мог эффективно воспринимать и использовать его для выражения своих мыслей и познания окружающего мира. Для совершенствования методики обучения детей иностранному языку в дошкольных образовательных организациях важно опираться на все вышерассмотренные виды детской деятельности. Учитывая,

что дошкольники быстро утомляются, в соответствии с предусмотренной целью, на занятии или центрах развития необходима смена этих видов деятельности. Но в основе используется игровая. Это объясняется тем, что она позволяет обеспечить естественную мотивацию речи на изучаемом языке. Вместе с тем, игра является эффективным способом решения учебной задачи. Педагог заранее продумывает и подбирает яркий, красочный материал, видеоролики привлекающие внимание детей, вызывающие эмоциональный отклик, интерес способствующий желанию перейти на новый язык. Для повышения качество работы в этом аспекте, в группе и на территории ДОО желательно организовать предметно-развивающую среду в соответствии с тематическим планированием образовательной деятельности разработанной для дошкольных образовательных организаций.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil, 22 dekabrdagi “Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 802-sonli Qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tashkilotlari uchun “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi. (Takomillashtirilgan ikkinchi nashr) Toshkent, 2022.
3. Qodirova F.R. va boshq. “Maktabgacha pedagogika” Darslik. Toshkent, “Tafakkur” nashriyoti, 2019, 685 bet.
4. Qodirova F.R. va boshq. “Til va nutq” rivojlanish markazidagi ta’limiy faoliyatni rejalashtirish. O‘quv qo‘llanma. Toshkent, “Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi” nashriyoti, 2023, 251 bet.
5. Qodirova F.R., Y.R.Maxmutazimova “Maktabgacha ta’limda STEAM texnologiyasi va kommunikativ kompetensiya integratsiyasi” O‘quv qo‘llanma. Toshkent, “Fan va ta’lim ” nashriyoti, 2023, 171 bet.

CURRENT ISSUES IN THE FIELD OF LANGUAGE AND LITERARY EDUCATION: DECLINING INTEREST IN READING

Author: Abduvaliyeva Munira Abdusaidovna [1]
Affiliation: Tashkent State Agrarian University Department of Foreign Languages [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17389905

ABSTRACT

In this article we explore the crucial topic of fostering effective reading culture amidst the backdrop of declining reading habits globally. The paper emphasizes the indispensable role of reading in personal development, academic success, and societal advancement. Drawing on insights from renowned authors, educators, and leaders, the article underscores the urgency of cultivating a habit of reading from an early age and provides actionable steps to overcome barriers to reading engagement. Additionally, it highlights the transformative power of modern tools and technologies in promoting reading accessibility, causes of declining and offers valuable recommendations for creating conducive reading environments.

Keywords: Reading culture, effective reading, literacy, education, personal development, modern tools, societal advancement, cognitive abilities, lifelong learning, socio-economic development.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

INTRODUCTION

Language and literary education has traditionally played a central role in developing learners’ cognitive, cultural, and communicative capacities. Reading, as a key component of this field, not only improves linguistic competence but also fosters critical thinking, imagination, and empathy. Reading has a wide range of benefits for literacy, employment, and health as well as promoting cultural understanding However, in recent years, educators and researchers have raised concerns about a noticeable decline in students’ interest in reading. This issue has significant implications for both language acquisition and the preservation of literary culture.

Causes of declining interest in reading. It could be due to various causes, each affecting the spending of time during leisure hours as well as information assimilation.

One of the primary reasons for the reduced interest in reading is the rapid advancement of digital technologies. Young people today spend a considerable amount of time on social media, video games, and streaming platforms, which often provide instant entertainment with minimal cognitive effort. It becomes quite easy to consume such contents as one gains easy access to streaming services, social media, and video games. These often make their way to highly attractive visually interactive entertainments for humans, and often do not ask for a huge level of concentration or have longer time spans to grasp them compared to reading, for example. Compared to these activities, reading a book may appear demanding and time-consuming.

The next, modern life pressures also make reading culture decline. Many people are living busier lives in this current world, coupled with works, schools, and so many more engagements, leaving very little time and would easily prefer quicker alternatives for their relaxation. Reading demands much time and attention and seems like a luxury in their busy lives to most people.

Another contributing factor is the shift in educational practices. In many classrooms, reading is presented as an obligatory task rather than an enjoyable activity. Excessive emphasis on examinations, analysis, and technical comprehension sometimes discourages learners from experiencing the pleasure of reading literature. Furthermore, the limited availability of modern, diverse, and relatable reading materials can alienate students who fail to see their own identities and experiences reflected in traditional texts.

Parental influence and home environment also play a crucial role. In households where reading is not modeled or encouraged, children may not develop strong reading habits. Additionally, economic challenges may limit access to books, libraries, or other literary resources, further deepening the gap.

Consequences for language and literary education. The decline in reading habits has multiple negative consequences for language education. First, reduced exposure to reading materials limits vocabulary growth and weakens learners' grasp of grammar and discourse structures. Students who read less often struggle with academic writing, comprehension, and critical analysis.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

ANALYSIS AND DISCUSSION

From a literary perspective, declining interest in reading poses a threat to cultural continuity. Literature functions as a repository of cultural memory and moral imagination. If students disengage from reading, they lose the opportunity to encounter diverse perspectives, historical narratives, and ethical reflections embedded in literary texts. Over time, this could lead to a diminished appreciation of national and world literary heritage.

Moreover, the decline in reading undermines the development of higher-order thinking skills. Reading complex texts requires concentration, reflection, and interpretation skills that are increasingly at risk in the age of instant digital consumption.

Lack of reading role models. Children and young adults are more likely to read when they have positive reading role models in their lives. In today's fast-paced world, parents and educators may not prioritize reading themselves, inadvertently sending the message that reading is less important.

Curriculum Emphasis. The educational system's focus on standardized testing and exam-driven curricula often leaves little room for reading for pleasure. Students may come to view reading as a chore rather than a source of enjoyment.

Limited Access to Diverse Books: Access to a variety of books can play a pivotal role in nurturing a reading habit. Students who don't have easy access to libraries or bookstores with diverse reading materials may struggle to find books that pique their interest.

POSSIBLE SOLUTIONS

Addressing this issue requires a multifaceted approach. Schools should prioritize cultivating a love for reading rather than treating it merely as an academic

requirement. Incorporating modern, age-appropriate, and culturally diverse texts can help learners connect literature to their own lives. Integrating technology positively--for example, through e-books, interactive reading apps, or online book clubs--can also engage students in ways that match their digital lifestyles.

Teachers and parents must work together to model reading habits. Encouraging shared reading activities at home, creating cozy reading spaces, and discussing books with enthusiasm can help build a positive culture of reading. Public libraries and community programs also have an important role in providing access to books and fostering reading communities.

CONCLUSION

The declining interest in reading is a pressing issue in the field of language and literary education. While digital distractions, educational practices, and social factors have contributed to this trend, the consequences for linguistic, cultural, and intellectual development are profound. To counteract this decline, educators, parents, and policymakers must collaborate to promote reading as both a pleasurable and essential activity. Strengthening reading culture is not only an educational priority but also a vital step toward preserving the richness of language and literature for future generations.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

To reignite the joy of reading among students, it is crucial for parents, educators, and society as a whole to address these challenges and promote a culture of reading as a rewarding and enriching activity.

REFERENCES

1. Anggraini, D. A., Ekawati, R., Arifin, S., Kuswandi, D., & Ramli, M. (2025). Declining Interest in Reading in Elementary School Students: An Analysis of Inhibiting Factors and Their Impact on Learning Achievement. Eduvest - Journal of Universal Studies, 5(6), 6445–6463.

2. Shahid, S., & Gilani, S. F. H. (2025). Decline in Reading Culture Among University Students: A Case Study of Bahria University. Review Journal of Social Psychology & Social Works, 3(3), 633–652.

3. Sinaga, F., & Ananda, N. (2023). The Problematic of Low Class Students' Low Interest in Reading. Journal of Elementary School Education.

4. Suryaningsih, S., et al. (2022). Analysis of Factors Causing Low Student Reading Interest in the Digital Era and Strategies to Overcome It. International Journal of Teaching and Learning.

5. Spichtig, D. (2016). The Decline of Comprehension-Based Silent Reading Efficiency in the United States: A Comparison of Current Data With Performance in 1960. Reading Research Quarterly.

6. Nurhutamah, F. F., Armariena, D. N., & Marleni. (2023). The Influence of School Literacy Culture Through the Utilization of Reading Corner on Students' Reading Interest. Esteem Journal of English Education Study Programme.

NOFILOLOGIK OTM TALABALARINING KASBIY MULOQOT KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Muallif: Gulshan Asilova [1]
Affiliyatsiya: Alfraganus University [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17390260

ANNOTATSIYA

Til o‘qitish metodikasi rivojlanishining dastlabki bosqichlarida tilni nazariy va amaliy jihatdan o‘zlashtirishning ko‘plab metodlari qo‘llangan. Bugungi kunda esa tilni ehtiyoj asosida o‘rganish talabi ortib bormoqda. Kasbiy ta’limda tillarni o‘zlashtirish jarayoni muayyan sohaning terminologiyasini o‘zlashtirish, ish faoliyatida turli vaziyatlarda og‘zaki va yozma muloqotni amalga oshirish, soha faoliyatini tartibga soluvchi qonun hujjatlarini tahlil qila olishni o‘rganishni taqozo qiladi. Bu esa til ta’limida didaktik materiallarni kasbiy muloqotga tayyorlashga qaratish zarurligini tasdiqlaydi. Maqolada kasbiy muloqot, uning turlari, kasbiy nutqning ahamiyati muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: til; kommunikativ kompetensiya; muloqot; kasbiy muloqot.

KIRISH

Insonlar ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy-maishiy, kasbiy-sohaviy ehtiyojlari yuzasidan muntazam muloqotda bo‘ladilar. Globallashuv davrida madaniyatlararo muloqotda axborot-ma’lumotlardan foydalanish, ularni o‘z ehtiyoji doirasida boshqara olish turli mamlakatlar bilan faol ijtimoiy-iqtisodiy aloqalarni amalga oshirishni taqozo etadi. Bugungi kunda bizni qurshab olgan axborot olami har bir insonni ta’lim jarayonida hamda kundalik faoliyatda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur ma’lumotlarni izlab topish, ulardan o‘zi uchun keraklisini ajratib olish va qo‘llashga undaydi. Bu jarayonda bir necha tilni bilish va ulardan samarali foydalanishning ahamiyati oshib borayotgani ma’lum.

Asosiy qism

Bugungi kunda mutaxassisning kasbiy muloqot layoqati shakllanganligi fikrini o‘zgalarga tushuntira olishi, o‘zgalarning fikrini tushunishi, unga munosabat bildira olishi, munozaraga kirisha olishida ko‘rinadi. Shu bois ta’limda shakllantirilishi zarur bo‘lgan tayanch kompetensiyalardan biri kommunikativ kompetensiyadir. Kasbiy ta’limda kommunikativ kompetensiya sohada o‘zaro muloqot yuritishga qaratiladi, chunki kasbiy muloqot jamiyatning ishlab chiqaruvchi kuchlari o‘rtasidagi hamkorlikni ta’minlaydi. Mutaxassisning kommunikativ kompetensiyasi quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

- fikrini og‘zaki va yozma tarzda aniq va tushunarli bayon qilish;
- savollarni to‘g‘ri qo‘yish hamda berilgan savollarga mantiqan to‘g‘ri javob berish;
- muloqot vaziyatiga moslasha olish;
- muloqot jarayonida muomala madaniyatiga rioya qilish;

- suhbatdoshining fikrini hurmat qilgan holda o‘zining nuqtayi nazarini himoya qilish;
- suhbatdoshini ishontira olish;
- ziddiyatli vaziyatlarda o‘zini o‘zi boshqara olish;
- muammo va nizolarni bartaraf qilish uchun samarali qarorlarni qabul qilish va boshqalar.

Kasbiy muloqotning jamiyatdagi o‘rni va ahamiyati nihoyatda katta. Ish yuzasidan tashkilotlar vakillari, jismoniy shaxslar, xorijiy hamkorlar, hamkasblar, rahbarlar va qo‘l ostidagi xodimlar bilan kundalik muloqot yuritish zaruriyati ma’lum darajadagi bilim, ko‘nikma va malakalarga ega bo‘lishni talab qiladi.

Kasbiy ehtiyoj yuzasidan muomala-muloqot qilish deyarli barcha sohalarda zarur, biroq ularning ayrimlarida muloqot g‘oyat muhim o‘rin tutadi. Jumladan, shifokorlar, pedagoglar, psixologlar, bank xizmatchilari, soliq xodimlari, biznes vakillari, jurnalistlar, blogerlar, san’atkorlar va boshqa soha vakillarining faoliyati nafaqat hamkasblari bilan muloqot qilish, balki yoshi, millati, ijtimoiy kelib chiqishi, kasbi, fe’l-atvori har xil bo‘lgan ko‘plab insonlar bilan muomalada bo‘lishni taqozo etadi. Shu bois mazkur sohalarda xodimlarning nutq madaniyati, muloqot yuritish malakasini shakllantirish va muntazam rivojlantirib borishga yuqori talablar qo‘yiladi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Muloqot jarayonining ko‘p qirraliligi uning maqsad va vazifalaridan kelib chiqadigan ko‘plab turlarini yuzaga keltiradi. Jumladan, muloqot mazmuni va yo‘nalishiga ko‘ra quyidagi turlarga bo‘linadi:

- ijtimoiy (keng jamoatchilikka qaratilgan va jamiyat manfaatlaridan kelib chiqadigan muloqot);
- guruh doirasidagi (guruh a’zolarining o‘zaro hamkorlikdagi faoliyatni amalga oshirish jarayoni, ya’ni mehnatyoki ta’lim jarayoni yoxud muayyan topshiriqni bajarish jarayonidagi muloqoti);
- shaxsiy (bir shaxsning boshqa shaxs bilan o‘zaro muammolarini hal etish maqsadida o‘rnatgan munosabatlari);
- pedagogik (pedagogik jarayon ishtirokchilari o‘rtasida sodir bo‘ladigan murakkab o‘zaro ta’sir jarayoni);
- kasbiy (ma’lum bir faoliyat jarayonida yuzaga keladigan muloqot).

Muloqotning sanab o‘tilgan barcha turlari shaxsning o‘quv va ish faoliyatida muhim ahamiyat kasb etadi. Ular orasida kasbiy muloqot ijtimoiy-siyosiy jihatdan muhim vazifani bajarishi bilan alohida ahamiyatlidir, chunki unda muloqot subyektlarining umumiy manfaatlari va maqsadlaridan kelib chiqqan holda muayyan vazifa (ishlab chiqarish, ilmiy-uslubiy, tijorat ishi va sh.k.) bajariladi.

Tadqiqotlarda kasbiy muloqotning xususiyatlaridan kelib chiqqan holda turlicha tasniflash kuzatiladi. Quyidagi tasnif kasbiy muloqotni nisbatan to‘liq aks ettirgan.

1. *Og‘zaki* va *yozma* kasbiy muloqot. Ularning orasida nafaqat ifoda shakli, balki uslubiy jihatdan ham sezilarli farqlar mavjud. Rasmiy yozma nutq rasmiy-idoraviy uslubga oid bo‘lsa, og‘zaki nutq turli uslublarning xususiyatlarini aks ettiradi. Xizmat xatlarining barcha turlari, shartnomalar, bayonnomalar va ko‘plab ijtimoiy-huquqiy hujjatlar yozma nutqda ifodalanadi. Rasmiy muzokaralar, uchrashuvlar, maslahatlarda og‘zaki nutqdan foydalaniladi.

2. *Dialogik* va *monologik* kasbiy muloqot. Ushbu nutq turlari ham nutqning maqsadi hamda sintaktik xususiyatlariga qarab farqlanadi. Dialogik muloqot asosan o‘zaro munosabatlarda, monologik muloqot ma’ruza, hisobot va omaviy chiqishlarda namoyon bo‘ladi.

3. *Shaxslararo* va *ommaviy* kasbiy muloqot. Shaxslararo muloqot aksariyat hollarda norasmiy tarzda, tanish va notanish shaxslar bilan ma’lum bir maqsadga yo‘naltirilgan hamkorlik jarayonida vujudga keladi. Jumladan, bunga telefon orqali suhbat, elektron pochta yoki xat orqali muloqot qilish misol bo‘la oladi. Ommaviy muloqot esa ham rasmiy (masalan, majlislardagi muloqot), ham norasmiy shaklda (gazeta va jurnallar, radio va televideniye, Internet orqali muloqot qilish) bo‘lishi mumkin.

4. *Bevosita* va *bilvosita* kasbiy muloqot. Bevosita muloqot to‘g‘ridan-to‘g‘ri muloqot deb ham yuritiladi, uning ishtirokchilari sun’iy muloqot vositalaridan foydalanmaydilar. Nutq so‘zlayotgan shaxs o‘z nutqining suhbatdoshiga qanday ta’sir o‘tkazayotganini ko‘rib turadi. Bilvosita muloqotda texnika vositalari, hujjatlar, uchinchi (vositachi) shaxslardan foydalaniladi. Bunga telefon orqali muloqot, shuningdek, qonun hujjatlari va shartnomalar vositasida muloqot yuritish misol bo‘la oladi.

5. *Yuzma-yuz* va *masofali* kasbiy muloqot. Yuzma-yuz muloqot nutq ohangiga e’tibor kuchliligi, qisqa hamda vaqt jihatdan chegaralanganligi, unda noverbal muloqot vositalarini qo‘llash mumkinligi bilan farqlanadi. Masofaviy muloqotda telefon, pochta va faks jo‘natmalari, internet yordamida yuboriladigan xabarlar, radioaloqa va videoaloqa vositalaridan foydalaniladi [Баранова 2008; 11].

T.Persikova talqinida kasbiy muloqot vertikal va gorizontal bo‘ladi. Vertikal kasbiy muloqotda axborot yuqoridan quyiga (ya’ni tashkilotning ierarxiya bo‘yicha tuzilishiga muvofiq, ma’muriyatdan ijrochiga) yoki aksincha, quyidan yuqoriga (rahbarning xodimlaridan axborot olish ehtiyoji bo‘lganda) yuboriladi. Gorizontal muloqotda tashkilotda bir bo‘lim ichida yoki turli bo‘limlarda bir xil maqomni egallagan xodimlar o‘rtasida ish yuzasidan ma’lumot almashinuvi ko‘zda tutiladi [Персикова 2002; 20]. Ushbu tasnif kasbiy muloqotni amalga oshirish bosqichlari va amal qilish doirasini nazarda tutadi.

Bugungi kunda axborot almashinuvining hujjatlashtirilgan shaklda to‘g‘ri va sifatli yuritilishi, qabul qilingan qarorlarning o‘z muddatida ijrochilarga yetib borishi va bajarilishining ta’minlanishi tashkilot faoliyati samaradorligining asosiy omili hisoblanadi. Shu jihatdan qaraganda, vertikal va gorizontal kasbiy muloqot turlari hozirgi kunda hujjatlashtirilgan shakldagi axborotlar almashinuvining xususiyatlarini belgilashda va davlat idoralarida hujjat aylanuvini boshqarish tizimlarini tashkillashtirish hamda rasmiylashtirishda ijtimoiy-siyosiy jihatdan muhim amaliy ahamiyatga ega.

Albatta, ko‘rsatib o‘tilgan kasbiy muloqot turlarining xususiyatlarini bilish mutaxassisning ham kommunikativ, ham kasbiy kompetensiyalari shakllanishida katta ahamiyatga ega. Bu xususiyatlar bo‘lajak mutaxassislarda muloqotning aynan soha bilan bog‘liq turlarini, o‘ziga xos xususiyatlarini maqsadli o‘rganish ehtiyojini keltirib chiqaradi.

N.Muradova til ta’limini kasbiy muloqotga yo‘naltirish xususida shunday deydi: “Xorijiy tilda kasbga yo‘naltirilgan muloqot muloqotning maxsus turi bo‘lib hisoblanadi, chunki uni amalga oshirish uchun maxsus bilimlar zarur. U mutaxassisning kompetentligi bilan belgilanadi hamda amaliy faoliyatning ma’lum

bir turiga xos maqsadlar, mazmun va xorijiy tildagi tushunarli vositalar bilan ta’minlanadi. Demak, nofilologik oliy ta’lim muassasasida kasbga yo‘naltirilgan muloqotga o‘rgatish zarur” [Мурадова 2013; 823].

Talabalarda kasbiy muloqot ko‘nikmalarini shakllantirish ta’lim muhitida amalga oshirilgani bois, u tabiiy kasbiy muloqot muhitidan farq qiladi. Bu esa kasbga yo‘naltirilgan muloqotga o‘rgatishning samarali usullarini ishlab chiqishni taqozo qiladi. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, bunda kasbiy leksika va terminologiyani o‘rganishning o‘zi yetarli emas, biroq ulardan kasbiy muloqot jarayonida to‘g‘ri foydalanish, hamkasblari va atrofdagilar bilan maqsadli muloqot yuritishni o‘rgatish muhim ahamiyatga ega.

Kasbiy muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish masalalari qator tadqiqotlarda tahlilga tortilgan. Masalan, M.Koltunova iqtisodiy sohalar mutaxassislarining muloqot kompetensiyasini uch muhim qismga ajratadi: hujjatlar bilan ishlash, shaxslararo suhbat va omma oldida nutq so‘zlash. Shundan kelib chiqqan holda, mutaxassisning muloqot kompetensiyasini shakllantirishda quyidagi malakalarga e’tibor qaratish muhimligini ta’kidlaydi:

– kasbiy muloqotning maqsad va vazifalarini ifodalay olish;
– muloqot predmetini tahlil qilish, muhokama qila olish;
– muloqotni boshqarish, uning borishini ta'minlay olish;
– muloqot maqsadlariga erishish uchun odob-axloq me’yorlariga rioya qilish;
– tanlangan strategiyani amalga oshirishda turli usullarni qo‘llay olish;
– suhbat, ish yuzasidan muloqot, bahs, munozara, mubohasa, dialog, muhokama, muzokara, tortishuv, majlis, rasmiy muzokaralarni olib bora olish;
– isbotlash va asoslash, dalillash, rad etish, baho bera olish;
– fikrni o‘zgacha ifodalash, tezis shakliga keltirish, ta’riflash, umumlashtirish va xulosalash, nominalizatsiya, verbalizatsiya (hissiyotlarni so‘z bilan ta’riflash), avtorizatsiya (ma’lum bir shaxs yoki guruhga huquqlar berish) usullarini qo‘llay olish;
– og‘zaki axborotni yozma axborotga, timsolli axborotni lisoniy axborotga aylantirishni bilish;
– rasmiy ish uslubining asosiy janrlarini bilish (xizmat xati, faks xabari, shartnoma, telefon orqali so‘zlashuv, ishga aloqador suhbat, majlislar);
– nutq texnikasini egallash;
– istiora va notiqlik usullarini o‘z o‘rnida ishlata olish [Колтунова 2000; 29].

Qayd etib o‘tilgan malakaviy ko‘rsatkichlar insonlar bilan bevosita muloqot qilinadigan barcha sohalarda zarur. Demak, kasbga yo‘naltirilgan ta’limda ushbu malakalarni shakllantirishga alohida e’tibor qaratilishi kerak.

Bugun til ta’limida kommunikativ tamoyilning ustunligi bois asosiy e’tibor og‘zaki nutqni o‘stirishga qaratiladi. Og‘zaki nutqning ham asosan kundalik so‘zlashuv uslubidagi qoliplari qo‘llanib, rasmiy og‘zaki muloqotga yetarli darajada o‘rin ajratilmaydi. Biroq muloqotning bu turisiz mutaxassisning rasmiy nutqini samarali rivojlantirishga erishish qiyin. Aytib o‘tilganlar nutqiy muloqot malakalarining shakllanish jarayonidagi to‘siqlar bo‘lib, ular ta’limning ilk bosqichlarida namoyon bo‘ladi. Biroq, ta’lim jarayoni ilmiy va metodik jihatdan to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilsagina kasbiy muloqot ko‘nikmalarini hosil qilish mumkin. Samarali kasbiy muloqotga erishishning turli usullari og‘zaki va yozma nutqni barobar rivojlantirish, natijada kasbiy sohada erkin og‘zaki va yozma muloqot qilishga qaratiladi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

XULOSA

Bo‘lajak mutaxassislarning turli vaziyatlarda kasbiy muloqotni amalga oshirish layoqatini rivojlantirish til ta’limining bosh maqsadi bo‘lishi kerak. Demak, buning uchun oliy ta’lim muassasalarida talabalarning og‘zaki va yozma monologik va dialogik nutqini muayyan izchillikda rivojlantirib borishga qaratilgan tizim ishlab chiqiladi. Maxsus matnlar va ish hujjatlari, ular bilan ishlashga qaratilgan topshiriqlar va mashqlar tizimini, jumladan, kundalik rasmiy muloqot ko‘nikmalari hamda muammoli vaziyatlarni muloqot vositalari yordamida hal qilishga o‘rgatadigan turli metodlarni amaliy mashg‘ulotlarda qo‘llash talabalarni o‘zlashtirilayotgan tilda kasbiy muloqot yuritishga o‘rgatish jarayonini takomillashtiradi. Bunday yondashuv oliy ta’lim muassasalari uchun tuziladigan o‘quv dasturlari va o‘quv adabiyotlari, shuningdek, til o‘rgatuvchi dasturlarda yetakchi o‘rin tutishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Баранова Н.А. (2008). Основы формирования дискурсивной компетенции студентов при обучении иноязычному профессионально-ориентированному общению: Автореф. дисс. ... канд. пед. наук. – С.-Петербург. – 20 с.
2. Барышева И.В. (1988). К вопросу о лексико-синтаксических конструкциях в языке специальности // Функциональная стилистика и лингводидактика. – Москва: Изд. Моск. ун-та. – 158 с.
3. Мурадова Н.Т. (2013). Обучение профессионально-ориентированному общению на иностранном языке студентов неязыковых вузов // Молодой ученый. – Москва. – №11. – С. 822-824.
4. Персикова Т.Н. (2002). Межкультурная коммуникация и корпоративная культура / Учебное пособие. – Москва: Логос. – 224 с.

TALABALARNING INGLIZ TILIDAGI SOHAVIY LEKSIK KOMPETENSIYASINI TAKOMILLASHTIRISHNING AHAMIYATI VA USULLARI

Muallif: Durdona Azizova Avazbek qizi [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti, tayanch doktaranti [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17390303

ANNOTATSIYA

Ushbu tezisda talabalarning ingliz tilidagi sohaga oid leksik kompetensiyasini rivojlantirishning ahamiyati va usullari yoritilgan. XXI asr boshidan boshlab ta’lim jarayonida kompetensiyaviy, kommunikativ va integrativ yondashuvlar yetakchi metod sifatida ko‘rib chiqildi. Kompetensiyaviy yondashuv bilim, ko‘nikma va malakalarni yagona tizim sifatida shakllantirishni nazarda tutsa, kommunikativ yondashuv tilni real kasbiy vaziyatlarda qo‘llashga qaratilgan, integrativ yondashuv esa ingliz tilini sohaga oid fanlar bilan bog‘lab o‘qitishni ko‘zda tutadi. Tadqiqot natijalari ushbu yondashuvlar talabalar nutqiy faolligini, sohaga oid bilimlarni mustahkamlashni va xalqaro darajada raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qilishini ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar: Sohaviy leksik kompetensiya, ingliz tili, kompetensiyaviy yondashuv, kommunikativ yondashuv, integrativ yondashuv, CLIL, kasbiy muloqot, global ta’lim, terminologiya.

KIRISH

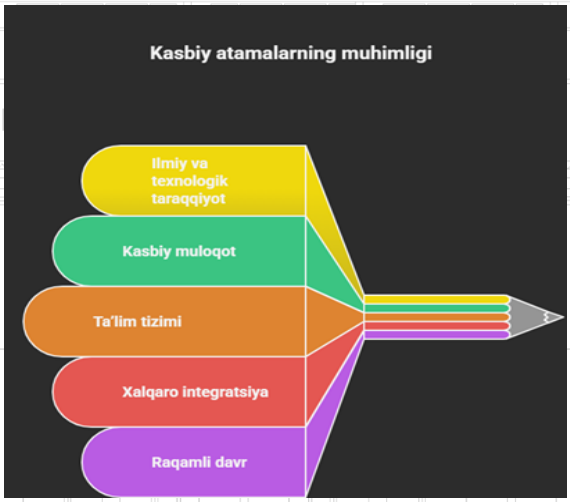
XXI asrning boshlaridan ta’lim jarayonining mohiyatini ifodalovchi yondashuvlarda sezilarli o‘zgarishlar yuz berdi. “ishga tayyorgarlik”, “ta’lim” va “malaka” tushunchalari asta-sekin “moslashuvchan malaka”, “ kasbiy faollik” va “kompetensiya” atamalari bilan almashtirildi. Kompetensiyaga asoslangan ta’limga bosqichma-bosqich o‘tish zaruriyati, avvalo, oliy ta’limning an’anaviy bilimga yo‘naltirilgan yondashuvi bilan bog‘liq tafovutlarni bartaraf etish ehtiyoji bilan izohlanadi. Faqatgina bilim berishga asoslangan ta’lim - *knowledge-based education* mustaqil fikrlaydigan va murakkab kasbiy masalalarni hal eta oladigan mutaxassislarni tayyorlashda ko‘plab muammolarni keltirib chiqaradi. An’anaviy ta’lim shakllari esa shaxsning imkoniyatlarini to‘liq namoyon eta olmaydi. Shu bois ko‘plab xorijiy mamlakatlarda ta’lim tizimini davlat siyosati darajasida tubdan isloh qilish jarayoni kechmoqda. Islohotlarning bosh maqsadi – o‘quvchilarni tashabbuskorlik va mas’uliyat asosida faoliyat yuritishga yo‘naltirish, shuningdek, uzluksiz ta’limni ta’minlashdir. Shu nuqtayi nazardan, o‘quv jarayonida “kompetensiya” atamasining mazmun-mohiyatini anglab olish muhim o‘rin tutadi.

Olib borilgan taqdiqotlar natijasiga ko‘ra, sohaviy va kasbiy leksik kompetensiyani rivojlantirishga daxldor tushunchalarni tahlil qilib ko‘ramiz. “Leksika” so‘zi yunonchadagi (*lexis*)– “so‘z” tushunchasidan olingan bo‘lib, tilning lug‘at boyligi, ya’ni undagi barcha so‘z va iboralar majmuasini anglatadi. Leksik qatlam o‘ziga xos

qonuniyatlarga bo‘ysunuvchi, izchil va murakkab tizim sifatida shakllanadi. Til leksikasi esa doimiy o‘zgarishda va taraqqiyotda bo‘ladi.

Sohaviy leksik kompetensiya – esa bu talabalar o‘qiyotgan mutaxassislik sohasi (muhandislik, iqtisod, axborot texnologiyalari, tibbiyot va h.k.) doirasidagi maxsus termin va iboralarni ingliz tilida to‘g‘ri anglash va qo‘llash qobiliyatidir. Uning ahamiyati quyidagilarda namoyon bo‘ladi: -

- *Kasbiy rivojlanish*: global mehnat bozorida xalqaro hamkorlikni amalga oshirish, xorijiy adabiyot va hujjatlardan foydalanish imkonini beradi.
- *Ilmiy faoliyat*: talabalarga Scopus va Web of Science kabi nufuzli bazalardagi maqolalarni tushunish, o‘z ilmiy ishlarini ingliz tilida chop etish imkoniyatini yaratadi.
- *O‘quv jarayoni samaradorligi*: fanlar bo‘yicha original ingliz tilidagi manbalarni o‘qish va tahlil qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi.
- *Xalqaro hamkorlik*: akademik almashinuv, magistratura va doktorantura dasturlariga kirishda raqobatbardoshlikni oshiradi.

1-rasm. Kasbiy atamalarning muhimligi[1]

Yuqoridagi qismlardan ma’lum bo‘ladiki, bungi kunda kasbga oid leksikani bilish va ishlatish ilmiy va texnologik taraqqiyotning rivojiga katta hissa qo‘shadi. Qolaversa, globallashuv jarayonida ilm-fan, ishlab chiqarish va texnologiya sohalaridagi tezkor o‘zgarishlar kasbiy terminlarning ahamiyatini keskin oshirdi. Har bir sohada yangi jarayon va tushunchalarni ifodalash uchun maxsus terminlardan foydalanish zarurati tug‘ilmoqda. Shu bois kasbiy atamalar sohaga oid bilimlarni aniq yetkazish va ilmiy hamjamiyatda yagona tushuncha maydonini shakllantirishga xizmat qiladi. Mutaxassislar o‘rtasidagi muloqotda terminlardan foydalanish tushunishni yengillashtirib, bahs-munozaralarda aniqlikni keltiradi. Masalan, tibbiyot, muhandislik yoki iqtisodiyot kabi yo‘nalishlarda umumiy so‘zlardan ko‘ra, kasbiy atamalardan foydalanish fikr almashuvning samaradorligini oshiradi. Kasbiy terminologiyani o‘zlashtirish talabalar uchun sohaga oid bilimlarni yanada mustahkamlashga imkon yaratadi. Terminlar nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy faoliyatni ham anglashda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Shu sababli oliy va o‘rta maxsus ta’lim muassasalarida kasbiy lug‘atni o‘qitish o‘quv jarayonining ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi. Bugungi kunda mehnat bozori mutaxassislardan xalqaro

[1] https://www.napkin.ai/. –vizualizatsiya uchun foydalanildi.

darajada faoliyat yurita olishni talab etmoqda. Xorijiy manbalarni o‘rganish, chet ellik hamkasblar bilan hamkorlik qilish jarayonida kasbiy terminlarni bilish juda katta o‘rin egallaydi. Bu esa nafaqat bilim almashinuvini osonlashtiradi, balki mutaxassisning raqobatbardoshligini ham ta’minlaydi.

Hozirgi rivojlanayotgan texnika asrida, sun’iy intellekt, raqamli texnologiyalar va global innovatsion jarayonlar natijasida yangi terminlar tezkorlik bilan tilimizga kirib kelmoqda. Masalan, “big data”, “blockchain”, “cybersecurity” kabi tushunchalar qisqa vaqt ichida ilmiy va amaliy muomalada keng qo‘llanila boshlandi. Shu sababli kasbiy atamalarni yangilab borish va ularni to‘g‘ri qo‘llash bugungi kunda dolzarb vazifaga aylandi. Shuningdek, talabalarni chet tilda so‘zlashishga o‘rgatish, so‘zlashuv jarayonida o‘rganilgan bilimini qo‘llay olishda, egallanayotgan nutqni rivojlantirishning asosiy psixolingvistik omillarini hisobga olish muhim. A.A. Leontyev, A.N. Leontyev, I.A. Zimnyaya, R.M. Frumkina va boshqa olimlarning ishlarini o‘rganish va tadqiq qilish jarayonida talablarning kasbiy yo‘naltirilganligi bo‘yicha o‘xshash xulosalar aniqlandi. Ulardan biri D.L. Matuxinning konsepsiyasi: “Kasbga yo‘naltirilgan ta’limning o‘ziga xos xususiyati shundaki, u talablarning ehtiyojlari asosida chet tilini o‘rgatadi, kelgusida egallanayotgan kasbning yoki sohani o‘rganish ham talab qilinadi.”[2]

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

METODOLOGIYA

Sohaviy leksik kompetensiyani rivojlantirishning turli yondashuvlari metodlari, tahlillari ko‘plab tadqiqotchilar tomonidan o‘rganilgan. Tadqiqot metodologiyasi tilshunoslik, psixolingvistika, didaktika va kommunikativ yondashuv tamoyillariga asoslanadi. Ko‘plab taqdiqot va metodalrning ichida eng asosiy 3 ta yondashuv bular: ***kompetensiyaviy***, ***kommunkativ*** va ***integrative*** yondashuvlardir. *Kompetensiyaviy yondashuv* - ta’lim jarayonida bilim, ko‘nikma va malakalarni yagona tizim sifatida shakllantirishni nazarda tutadi. Bu yondashuvda talabalar faqat nazariy bilimlarni emas, balki ularni amaliyotda qo‘llash, real muammolarni hal qilish va mustaqil fikrlashni ham o‘rganadilar. Shuningdek, kompetensiyaviy yondashuv ingliz tilidagi sohaga oid terminlarni o‘zlashtirishni oddiy lug‘at yodlash darajasida emas, balki ularni turli kontekstlarda qo‘llay olish darajasiga yetkazishni talab qiladi. Masalan, talaba “network security” atamasini bilishi bilan bir qatorda uni amaliy muhokama jarayonida, ilmiy maqola yozishda yoki texnik hujjat tayyorlashda to‘g‘ri ishlata olishi kerak. Shunday qilib, ushbu yondashuv talabalarda bilim (knowledge), ko‘nikma (skills) va malaka (competence) o‘rtasida uzviy bog‘liqlikni ta’minlaydi. Kommunikativ yondashuv - talabalarda ingliz tilini faqat grammatik qoidalarga asoslangan nazariy tizim sifatida emas, balki real hayotiy va kasbiy vaziyatlarda muloqot vositasi sifatida shakllantirishni ko‘zda tutadi. Ushbu yondashuvda asosiy e’tibor talabaning nutqiy faoliyatiga – gapirish, tinglab tushunish, yozish va o‘qish ko‘nikmalarini kasbiy kontekstda rivojlantirishga qaratiladi. Masalan, iqtisod yo‘nalishida o‘qiyotgan talaba ingliz tilidagi iqtisodiy ko‘rsatkichlar haqida hisobot berish, tibbiyot yo‘nalishidagi talaba esa kasallik alomatlarini ingliz tilida ta’riflab bera olish qobiliyatiga ega bo‘lishi zarur. *Kommunikativ yondashuvning* o‘ziga xos xususiyati shundaki, u tilni “muloqot qilish uchun” emas, balki “kasbiy muloqotni samarali olib borish uchun” o‘rganishni taqozo etadi. Shu orqali talabalar nafaqat lug‘at boyligini oshiradi, balki o‘z kasbiy

[2] Матухин Д.Л.Особенности обучения иноязычному общению студентов нелингвистических специальностей на основе коммуникативного подхода. Методика преподавания иностранного языка, Томск,2011. С.35

sohasida xorijiy hamkorlar bilan bevosita ishlashga tayyor bo‘ladilar. *Integrativ yondashuvda* esa - ingliz tili sohaga oid fanlar bilan uzviy bog‘liq holda o‘qitiladi. Bu jarayon CLIL (Content and Language Integrated Learning) tamoyiliga yaqin bo‘lib, talabalarga ingliz tilini nafaqat alohida fan sifatida, balki kompyuter injiniring, iqtisod, huquq, tibbiyot yoki boshqa soha fanlari kontekstida o‘rganish imkonini beradi. Masalan, kompyuter injiniring yo‘nalishidagi talabalar ingliz tilidagi darsda “cybersecurity” mavzusida matnlarni o‘qish, muammolarni muhokama qilish va amaliy topshiriqlarni bajarish orqali ham sohaga oid bilim, ham til ko‘nikmalarini bir vaqtda rivojlantiradi. Integrativ yondashuvning afzalligi shundaki, u talabalarda ingliz tilidagi terminologiyani izolyatsiyada emas, balki sohaga oid haqiqiy ilmiy va amaliy kontekstda o‘zlashtirishni ta’minlaydi. Bu esa sohaga oid ingliz tili leksikasini tezroq, samaraliroq va chuqurroq o‘zlashtirishga yordam beradi. Yuqoridagi metodlardan tashqari, sohaviy bilimlar uchun ESP (English for academic purposes) va EOP (English for occupational purposes) ham ahamiyatlli hisoblanadi. Ingliz tilini maxsus maqsadlarda o‘qitish metodologiyasi (ESP – *English for Specific Purposes*) ingliz tilini ma’lum bir sohaga yo‘naltirilgan holda o‘qitish va o‘rganishni nazarda tutadi. Ushbu yondashuvda ta’lim jarayonining markazida talabalar ehtiyojlari turadi. Ya’ni, ESP metodologiyasi talabalarning aniq bir akademik yoki kasbiy faoliyatida ingliz tilidan samarali foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan. [3]

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Metodologik nuqtayi nazardan, ESP quyidagi tamoyillarga tayanadi [4]:

1. Ehtiyojlar tahlili (Needs Analysis): talabalarning akademik yoki kasbiy sohada duch keladigan vaziyatlari aniqlanadi va o‘qitish mazmuni shunga moslashtiriladi.
2. Kontextualizatsiya: o‘quv materiallari va mashqlar tanlangan sohaning real kommunikativ vaziyatlariga bog‘lanadi.
3. Kommunikativ kompetensiya rivoji: faqat til bilimlari emas, balki muayyan sohaga oid nutqiy strategiyalar ham o‘rgatiladi.
4. Amaliy natijaga yo‘naltirish: ta’lim jarayoni talabalarning kelgusida o‘z sohasida ingliz tilidan bevosita foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi.

Tahlillar

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, yuqorida keltirilgan uch asosiy yondashuv, talabalarda ingliz tilini sohaga oid bilimlar bilan uyg‘unlashtirish imkonini beradi. Ular nafaqat so‘z boyligini kengaytiradi, balki terminlarni turli kasbiy vaziyatlarda qo‘llashni ham o‘rganadilar. Bu jarayon talabalarda sohaga oid amaliy tafakkur, muammolarni hal qilish qobiliyati va mustaqil ishlash ko‘nikmalarinirivojlantiradi. Kommunikativ yondashuv natijasida talabalar ingliz tilini real kasbiy vaziyatlarda ishlatishga o‘rganadilar. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, talaba terminni faqat yodlab olish bilan cheklanib qolmay, uni suhbatda, taqdimotda, yozma hisobotda to‘g‘ri qo‘llashni mashq qiladi. Bu esa ularning nutqiy faolligi, interaktiv muloqot qobiliyati va kasbiy muhitga moslashish imkoniyatlarini oshiradi. Integrativ yondashuv esa, ingliz tilini sohaga oid fanlar bilan bog‘lash talabalarda bilimlarning uzviyligini ta’minlaydi. CLIL elementlari qo‘llanilganda, talabalar bir vaqtning o‘zida fan bo‘yicha bilim oladi va tilni o‘rganadi. Bu esa tilni tezroq va samaraliroq o‘zlashtirishga yordam beradi.

[3] Hutchinson T., Waters A. English for Specific Purposes: A learning-centred approach. — Cambridge: Cambridge University Press, 1987. — 183 p

[4] Jordan R.R. English for Academic Purposes: A Guide and Resource Book for Teachers. — Cambridge: Cambridge University Press, 1997. — 365 p.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, ta’lim jarayonida kompetensiyaviy yondashuv, kommunikativ yondashuv va integrativ yondashuv kabi metodlar sohaga oid ingliz tilidagi leksik kompetensiyani rivojlantirishda muhim o‘rin tutmoqda. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, kompetensiyaviy yondashuv talabalarda bilim, ko‘nikma va malakalarning uyg‘unligini ta’minlaydi; kommunikativ yondashuv esa ingliz tilidan real kasbiy muloqotda foydalanish ko‘nikmasini rivojlantiradi; integrativ yondashuv esa ingliz tilini sohaga oid fanlar bilan bog‘lab o‘qitish orqali bilimlarning uzviyligini shakllantiradi. Ushbu yondashuvlar uyg‘un qo‘llanilganda talabalarda sohaga oid ingliz tili leksik kompetensiyasi samarali shakllanib, ularning kasbiy tayyorgarligi, ilmiy faoliyati va xalqaro raqobatbardoshligi oshadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Azamatova, N. (2024). Механизмы психолого-педагогического воздействия новизны лекционной информации на слушателей (студентов). Nordic_Press, 3(0003).
2. Azizova, D. (2024). Instructing the English language with a focus on learners' professional contexts: the significance of English for Specific Purposes (ESP) for Finance students. Nordic_Press, 3(0003).
3. Basturkmen H. Ideas and Options in English for Specific Purposes.–London and New Jersey: ESL and Applied Linguistic Professional Series: 2006.–45 p.
4. Djurayeva, N., & Djuraev, A. (2025). OVERCOMING THE BARRIERS AND CHALLENGES IN PROFESSIONALLY ORIENTED FOREIGN LANGUAGE TEACHING. “Innovations in Foreign Language Teaching in the Era of Globalization and Sustainable Development”, UWED Conference Materials, 146–151.
5. Djurayeva, N. (2023). Exploring the importance of referencing in higher education in Uzbekistan: a com-prehensive analysis of academic excel-lence. Educational Research in Universal Sciences, 1(17), 172–177. https://erus.uz/index.php/er/article/view/5167
6. Hutchinson T., Waters A. English for Specific Purposes: A learning-centred approach. — Cambridge: Cambridge University Press, 1987. — 183 p
7. Jordan R.R. English for Academic Purposes: A Guide and Resource Book for Teachers. — Cambridge: Cambridge University Press, 1997. — 365 p.
8. Chernova, N. (2025). Описание фразеологических словарей, содержащих фразеологические единицы, выражающие эмоции и чувства человека. Nordic_Press, 7(0007).
9. Мильруда Р.П. Определение понятия и сущности обучения английскому языку в специальных целях. Электронный ресурс: https://www.iyazyki.prosv.ru (дата обращения:11.01.2019).
10. Матухин Д.Л.Особенности обучения иноязычному общению студентов нелингвистических специальностей на основе коммуникативного подхода. Методика преподавания иностранного языка, Томск,2011. С.35
11. https://www.napkin.ai/

EVALUATION AND TYPES OF PHRASEOLOGY

Author: Hamroqulova Shoxista Shuxratovna [1]
Affiliation: Nordic International University Masters degree student [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17390339

ABSTRACT

This paper examines the evaluation and classification of phraseological units, integrating theoretical perspectives and corpus-based observations. Phraseology encompasses idioms, collocations, proverbs, and set expressions that encode cultural knowledge and shape communicative competence. The study evaluates phraseological units across semantic transparency, structural stability, and pragmatic function, and incorporates findings from Uzbek linguistic research to present a cross-culture. Phraseology is a fundamental branch of linguistics that explores stable word combinations such as idioms, collocations, proverbs, and set expressions. The aim of this paper is to evaluate the role of phraseology in linguistic studies, highlight its main classifications, and analyze its relevance for modern linguistics. Through theoretical examination and comparative approaches, this paper provides insights into the methods of studying phraseology and its cultural, semantic, and cognitive significance.

Keywords: Phraseology, Idioms, Collocations, Proverbs, Evaluation, Types, Uzbek linguistics, semantic analysis, cognitive approach.

INTRODUCTION

Phraseology emerged as a discrete field of study in the twentieth century, with scholars such as Charles Bally and Russian linguists like V. V. Vinogradov providing seminal classifications. The field examines multiword expressions that range from fully fixed idioms to more flexible collocational patterns. Phraseological units are of interest across linguistics, lexicography, translation studies, and language teaching because they reflect habitual usage and cultural knowledge. In Uzbek linguistic scholarship, systematic study of phraseology began in the mid-twentieth century and has continued to develop through descriptive and comparative research. Researchers such as Sh. Rakhmatullaev and contemporary studies (see Zabihullah; publications in national journals) have worked on compiling phraseological dictionaries and analyzing national phraseological features. These works emphasize the cultural specificity of phraseological units and the need for corpus-based documentation. This study synthesizes theoretical frameworks (Vinogradov, Cowie, Moon) with empirical Uzbek studies to evaluate types of phraseology. It asks: (1) How can phraseological units be classified effectively across languages? (2) What evaluation criteria best capture their linguistic and communicative roles? (3) How do Uzbek phraseological patterns illuminate cross-cultural aspects of idiomatic expression?

METHODOLOGY

This qualitative-descriptive study draws on published literature, phraseological corpora, and national studies of Uzbek phraseology. The analytical framework assesses units by semantic transparency, structural fixedness, and pragmatic role. Comparative examples from English and Uzbek corpora illustrate classification challenges and translation issues. This study employs descriptive, comparative, and analytical methods to examine phraseological units. The descriptive method focuses on the classification and explanation of phraseological expressions, while the comparative method allows for analyzing similarities and differences across languages. Semantic and cognitive approaches are also applied to reveal how phraseological units convey meanings beyond their literal sense. Additionally, corpus analysis and contextual interpretation are considered essential tools in identifying how phraseological units function in different communicative situations.

RESULTS

The analysis confirms established categories (idioms, collocations, proverbs, set phrases) and highlights additional subtypes important for the Uzbek context, such as culturally-bound metaphors and proverb variants. Corpus evidence shows variation in frequency and register, with collocations dominating everyday discourse and idioms appearing more in informal registers.

Phraseology is divided into several main types, each with unique linguistic and culture:

1. Idioms – stable word combinations whose meanings cannot be derived directly from individual words. For example, 'spill the beans' in English or “og‘ziga talqon solmoq”
2. Collocations – words that often appear together, such as 'make a decision' in English or 'qat’iy qaror' in Uzbek.
3. Proverbs and Sayings – traditional expressions reflecting collective wisdom, such as 'A stitch in time saves nine' or Uzbek 'Yaxshilik qil, daryoga ot.'
4. Terminological phraseology – fixed combinations in professional language, such as 'magnetic field' or 'moddiy boyliklar.'

These types demonstrate the richness and variety of phraseological systems in different languages.

DISCUSSION

Expanding on the results, several practical and theoretical implications arise. Firstly, evaluation criteria should be multi-dimensional: corpus frequency alone is insufficient without reference to semantic motivation and pragmatic function. Secondly, translation and teaching benefit from explicit phraseological instruction that distinguishes between transparent collocations and opaque idioms. Uzbek research underscores that many phraseological units carry culturally specific imagery that resists literal translation, necessitating adaptive strategies for equivalence. Thirdly, lexicographers should integrate phraseological entries with usage examples drawn from corpora to capture register and variation. Contemporary Uzbek projects—particularly those compiling national phraseological dictionaries—demonstrate the value of systematic documentation for both scholarship and pedagogy. Finally, cross-cultural studies reveal that while structural types of phraseology may be universal (e.g., idiom vs. collocation), the semantic and imagistic

content often reflects worldviews and cultural priorities. This insight urges researchers to combine formal taxonomies with ethnolinguistic analysis.

CONCLUSION

Phraseology remains a vibrant field intersecting theory and application. By combining classical typologies with corpus methods and regional scholarship, researchers can produce more accurate classifications and practical resources for translation and teaching. Uzbek studies contribute essential perspectives that highlight cultural specificity and the need for corpora-driven documentation. Phraseology plays a crucial role in understanding both linguistic structure and cultural identity. The evaluation of types of phraseology shows that idioms, collocations, proverbs, and terminological expressions serve as essential components of language. While idioms provide color and imagery, collocations illustrate habitual linguistic patterns, and proverbs embody cultural wisdom. Uzbek and international scholars have significantly contributed to the study of phraseology, demonstrating its relevance for semantics, stylistics, and cognitive linguistics. Further research may focus on phraseology in translation studies and its application in language teaching.

REFERENCES

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

1. Bally, C. (1951). General linguistics and French phraseology. Paris: Klincksieck.
2. Cowie, A. P. (1998). Phraseology: Theory, analysis, and applications. Oxford: Clarendon Press.
3. Moon, R. (1998). Fixed expressions and idioms in English: A corpus-based approach. Oxford: Clarendon Press.
4. Rakhmatullaev, Sh. (1969). [Doctoral thesis on Uzbek phraseology]. Tashkent: National Academy Press.
5. Zabihullah, C. (2021). The study of phraseology in Uzbek linguistics. NX Journal.
6. Various articles on Uzbek phraseology and comparative studies (See: orientalpublication.com; scholarexpress.net).

O‘QUVCHILARNING MATN ORQALI IJODIY YOZUV KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING METODIK ASOSLARI (ona tili darslari misolida)

Muallif: Isayeva Gulnur Shakirjanovna [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti Pedagogika mutaxassisligi magistranti [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17390383

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola umumiy o‘rta ta’lim maktablarida o‘quvchilarning ijodiy yozuv ko‘nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish masalalari, shuningdek o‘quvchilarining ijodiy qobiliyatlarini ona tili darslarida matn orqali rivojlantirishga xizmat qiluvchi metodik asoslar yoritilgan. Matn bilan bog‘liq jarayonning sifati o‘qituvchining yondashuvi, dars berish metodikasi va ta’lim muhiti uyg‘unligiga bog‘liqligi asoslangan. Ona tili darslarida interfaol va ijodiy metodlar, jumladan, o‘yinli va loyiha asosidagi yondashuvlar samaradorligi ko‘rsatib berilgan. Ijodiy qobiliyatlar o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi va tasviriy ifoda orqali namoyon bo‘lishi ta’kidlanadi. Maqolada darslarda foydalanish uchun tavsiyaviy metod va topshiriqlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: ijodiy yozuv, matn, ijodiy tafakkur, kompetensiya, nutq madaniyati, metodika, ta’lim texnologiyalari.

KIRISH

Bugungi kun talabi yosh avlodni har tamonlama yetuk inson bo‘lishi bilan birga, o‘quvchi yoshlarimizda jahon andozalariga mos bilim va ko‘nikmalarning bo‘lishi, ularning ijodiy va tanqidiy fikrlashi ham muhimligiga katta e’tibor qaratilmoqda. Shu asnoda, mamlakatimizda ham ta‘lim tizimini boshqarish organlari tomonidan umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida ta’lim jarayonlarining yuqori ko‘rsatkichlariga erishish maqsadida juda ko‘p islohatlar va ta’limiy harakatlar amalga oshirilmoqda. Ushbu amaliy harakatlar o‘quvchilarda yangi yutuqlarga erishish, kreativ qobiliyatlarini namoyon qilishda olg‘a intilishga bo‘lgan ehtiyojni muayyan darajada yuzaga keltiradi, ularning o‘quv-bilish qobiliyatlarini ijodiy o‘ylashi bilan bir qadar rivojlantirishga yordam beradi. O‘quvchilarning ijodkor shaxs sifatida shakllanishi va rivojlanishi ularning ichki va tashqi olami o‘zgarishining o‘zaro mos kelishi, ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlar hamda ularga ta‘lim jarayonlarida ijodiy sifatlarini oshirilishiga qaratilgan vazifalarni amalga oshirishga bog‘liq.

Xalq ta‘limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida o‘qitish metodikasini takomillashtirish vazifasi belgilangan[1]. Shunga muvofiq, darsliklarni yangilash bo‘yicha muayyan ishlar bajarildi. Xususan, ilg‘or xorijiy tajribalar asosida 1-5-sinf darsliklari yangidan “4K” modeli asosida tayyorlandi. “4K” modelidan foydalanish ko‘plab sinovlardan o‘tgan bo‘lib, u eng muhimi, zamonaviy yondashuv hisoblanadi. Bugungi ta’lim jarayonida ona tili darslarida matn bilan ishlash faqat

[1] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. – PF-5712-son, 29.04.2019

mazmunni anglash yoki grammatik birliklarni tahlil qilish bilangina cheklanib qolmasdan, balki o‘quvchilarning ijodkorlik salohiyatini rivojlantirishda muhim omil sifatida namoyon bo‘lmoqda. Chunki, matnga asoslangan ta’limni ijodkorlikni rag‘batlantiruvchi kuchli vositaga aylantirish uchun turli xil pedagogik yondashuvlardan foydalanish zarur. Shu bois mazkur ishda matn bilan ishlash metodlari va ijodiy fikrlashni rivojlantirish jarayoni o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik tahlil qilinadi. Umumiy o‘rta ta’lim tizimida ushbu yondashuvlarni joriy etishda uchraydigan ayrim muammolar va mavjud imkoniyatlar ko‘rib chiqiladi. Ushbu masalalarni chuqurroq o‘rganish orqali ona tili darslarida o‘quvchilarning ijodiy faolligini oshirishga intilayotgan o‘qituvchilar, o‘quv dasturlarini tuzuvchilar va soha mutaxassislari uchun amaliy ahamiyatga ega xulosalar ishlab chiqish maqsad qilib olinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Ona tili darslarida matn asosida kreativ fikrlashni rivojlantirish masalasi ilmiy va nazariy manbalarda atroflicha talqin etilgan. Mahalliy tadqiqotchilar matn bilan ishlashni asosan mazmunni anglash va grammatik birliklarni mustahkamlash vositasi sifatida talqin qilgan bo‘lsalar, boshqa bir guruh olimlar uni o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi va ijodiy tafakkurini rivojlantiruvchi metodik platforma sifatida baholagan.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Xorijiy olimlari dan Vygotsky, Piaget, Bruner, Graves, Calkins, Wells va Elbow ijodiy yozuv ko‘nikmalarini rivojlantirish va matn bilan ishlashning psixologik, pedagogik hamda metodik asoslarini atroflicha tahlil qilgan. Ularning g‘oyalari bugungi kunda ham maktab ta’limida keng qo‘llanib, o‘quvchilarni ijodiy fikrlashga yo‘naltirishda asosiy nazariy poydevor bo‘lib xizmat qilmoqda. So‘ngi tadqiqotchi xorij olimlaridan Georgina Barton, Maryam Khosronejad, Mary Ryan, Lisa Kervin, Debra Myhill, Ramírez, N. B., Ruiz Cansino, M. L., Anaya Campos, C., Borrego Gómez, D. D., & Garza Vázquez, L. H. bu borada ilmiy nazariy tadqiqotlar olib borganlar.

O‘zbekistondagi bir qator olim-u tadqiqotchilardan: S.Ismatov, U.Tangriyeva, Sh.Buranova, S.Urazboyeva, G. O‘rinbayeva, M. Safaraliyevalar matn bilan ishlashning imkoniyatlarini, samarali metodikasini va grammatik bilimlarni mustahkamlash, shuningdek, o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini, hayotiy tajribaga asoslangan holda mulohaza yuritishini ham ta’minlash zarurligini ta’kidlaydilar. Mening fikrimga ko‘ra, maktab o‘quvchilarida matnni tahlil qilish, uning g‘oyaviy mazmunini anglash, asosiy fikrni ajrata olish va uni yozma nutqda ifodalash kabi ko‘nikmalar bosqichma-bosqich shakllanadi. Shu jarayonda interfaol metodlar, masalan, klaster, konseptual jadval, aqliy hujum, sinkveyn kabi usullar o‘quvchilarning matnga yondashuvini yangicha yo‘nalishga olib chiqadi. Bundan tashqari, matn ustida ishlash orqali o‘quvchilarda estetik did, badiiy tafakkur va ijodiy ifoda madaniyati rivojlanadi. Matnni qayta hikoya qilish, unga ijodiy yakun yasash yoki muqobil ssenariy tuzish orqali o‘quvchilar o‘z dunyoqarashini kengaytiradi, nutq boyligini oshiradi hamda mustaqil qarashlarga ega bo‘ladi. Demak, o‘zbek pedagog olimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlar natijalari shuni ko‘rsatadiki, matn bilan ishlash metodikasining ilmiy-nazariy asoslarini chuqurlashtirish va uni dars jarayoniga samarali tatbiq etish bugungi ta’lim sifatini oshirishning muhim shartlaridan biridir.

METODOLOGIYA

Matn bilan ishlashda turli nazariy hamda amaliy usullarni kuzatishimiz mumkin. Jumladan, INSERT, Besh barmoq, Klaster, “Fishbone”, Debat/Munozara, Qahramonlar xaritasi, T jadval, SWOT tahlil, “Case-study”, Loyiha metodi, Olti qalpoq. Matn bilan ishlash jarayonida turli nazariy hamda amaliy usullardan foydalanish mumkin. Shulardan biri – *INSERT metodi* bo‘lib, u o‘quvchilarning matnni faol o‘qishi va o‘z fikrini belgilash orqali ifodalashiga yordam beradi. O‘quvchilar matnni o‘qib chiqib, ma’lum belgilar qo‘yadilar: “V” – men bilgan ma’lumot, “+” – men uchun yangi ma’lumot, “–” – men kutganimga zid bo‘lgan ma’lumot, “?” – men uchun tushunarsiz yoki qo‘shimcha izoh talab qiladigan joy. Shu tariqa, o‘quvchilar matnni tahlil qiladi, muhim ma’lumotlarni ajratadi va keyinchalik o‘z mulohazalarini yozma yoki og‘zaki shaklda bayon etadi. Ikkinchi usul – *“Fishbone” metodi* bo‘lib, u muammoning sabab va oqibatlarini aniqlashga qaratilgan. Baliq skeleti shaklida chizilgan sxemaning bosh qismiga asosiy muammo yoziladi, suyaklariga uning sabablarini qayd etiladi, dum qismiga esa oqibatlari va xulosalar kiritiladi. Masalan, “Kitob o‘qimaslik muammosi” mavzusida sabab sifatida qiziqishning yetishmasligi, telefon va kompyuter o‘yinlariga berilish, kitoblarning yetarli emasligi ko‘rsatiladi. Oqibat sifatida esa so‘z boyligining kamligi, fikrlashning sustlashishi, o‘qishda qiyinchiliklarning tug‘ilishi qayd etiladi. Yakunida esa kitobxonlik madaniyatini oshirish zarurligi haqida xulosa chiqariladi. Maqolalarda keltirilgan ilmiy natijalar tahlil qilinib, yuqorida keltirilgan metod va texnologiyalar yordamida o‘quvchilarning bilimlarini o‘zlashtirishga ta‘siri baholandi. O‘quv jarayonida qo‘llanilishi bo‘yicha ko‘rilgan adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ushbu metod va texnologiyalar nafaqat o‘quvchilarning bilimlarini o‘zlashtirish darajasini oshirish, balki ularning ta‘lim jarayoniga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirish uchun samarali usul sifatida keng qo‘llanmoqda. Mahalliy va xorijiy tajribalar metod va texnologiyalarnig ona tili va adabiyot darslarida muvaffaqiyatli qo‘llanayotganini isbotlaydi.

ASOSIY QISM. Maktab o‘quvchilarida ijodiy yozuv ko‘nikmalarini rivojlantirishning asosiy ko‘nikmalari pedagog olimlar tomonidan atroflicha tahlil qilingan. Aynan matn ustida ishlashga oid amaliy tahlillar bugungi kunning ahamiyatli jihatlaridan hisoblanadi. Chunki maktab yoshidagi o‘quvchilarda yosh xususiyatiga oid tafakkur darajasi, tasavvur kengligi hamda ijodiy qiziqishlarning mavjudligi isbotlangan. O‘zbekistondagi tadqiqotchilardan Sh.Buranova o‘z izlanishlarida matn ustida ishlashning ba’zi imkoniyatlarini keltiradilar:

1. Tovushlarni farqlash va aniqlash. Matnni o‘qish va tinglash orqali o‘quvchilar turli tovushlarni eshitib, ularni farqlashni o‘rganadilar.

2. Fonetik tahlil qilish. Matnni tahlil qilish orqali o‘quvchilar so‘zlarning tuzilishini o‘rganadilar.

3. So‘z boyligini oshirish. Matn ustida ishlash o‘quvchilarning so‘z boyligini oshiradi:

4. Talaffuz mashqlari. Matn bilan ishlash orqali o‘quvchilar talaffuz mashqlarini ham bajaradilar.

5. Dialog va nutqiy o‘yinlar. Matn asosida dialoglar yaratish o‘quvchilarga real hayotiy vaziyatlarda to‘g‘ri tovushlarni ishlatishni o‘rgatadi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

6. Prosodiya va intonatsiya ustida ishlash. Matn ustida ishlash davomida tovushlar bilan birga, gapning umumiy intonatsiyasi va prosodiyasi ham o‘rganiladi. O‘quvchilar qanday tovushlar ko‘tarilib, qaysi tovushlar pasayishini o‘rganishadi.[2]

Bundan tashqari, S.Urazboyeva badiiy matn bilan ishlashning samarali metodikasi sifatida quyida omillarni sanab o‘tadi[3]:

1) matnni tanlash va tanishtirish;
2) matnni o'qish;
3) matnni tahlil qilish;
4) badiiy matn bilan interaktiv ishlar;
5) matn asosida turli faoliyatlar;
6) yaratgan asarlarni baholash va muhokama qilish;
7) kreativ vazifalar berish.

Bu usul 1–2-sinf o‘quvchilari uchun samarali hisoblanadi, chunki ular yosh xususiyatlariga mos va qiziqarli matnlar orqali o‘z dunyoqarashini kengaytiradilar. Badiiy matn bilan ishlashning asosiy maqsadi – bolalarning adabiy tafakkurini shakllantirish, nutqini boyitish hamda ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishdir. G.O‘rinbayeva o‘z maqolasida, ona tili darslarida matn ustida ishlash o‘quvchilarning lingvistik ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim o‘rin tutishini ta‘kidlaydi. 8-sinf ona tili darslarida matnning leksik, grammatik, stilistik va kompozitsion jihatlari ustida ishlash orqali o‘quvchilar so‘z boyligini oshiradi, gap tuzilishi va grammatik qoidalarni mustahkamlaydi, hamda ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Matn mazmunini tahlil qilish, savol javob usuli, insho yozish, munozara va dramatizatsiya kabi metodlar yordamida o‘quvchilarning nutqiy ko‘nikmalari yaxshilanadi, shuningdek, matn bilan bog‘liq ijodiy va tanqidiy fikrlash ham shakllanadi.[4]

M.Safaraliyeva matn ustida ishlash ta’limiy va tarbiyaviy jihatdan birqancha ustuvor yo‘nalishlarga ega ekanligini aytib o‘tsa, U.Tangriyeva S.Ismatov kabi tadqiqotchilar matn ustida ishlashni o‘quvchilarning kreativ fikrlashi o‘zgarishiga sabab bo‘luvchi omil sifatida ilmiy tahlillar keltirishgan. Tahlillarimiz shuni ko‘rsatadiki 8-sinf o‘quvchilarida matn ustida turli metodlarni qo‘llash ijobiy natijalarga olib kela oladi. Sababi bu yosh davrida o‘quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyati tez shakllanadi, mustaqil mulohaza yuritish imkoniyati kengayadi va yozma nutq madaniyati yanada rivojlanadi. Ijodiy yozuv ko‘nikmalarini shakllantirish jarayonida o‘quvchilarning nutqiy faolligini rag‘batlantirish, ularni izlanishga undash, matnga mustaqil yondashuvni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. O‘quvchilarga beriladigan topshiriqlar bosqichma-bosqich murakkablashtirilsa, ular matndan nafaqat ma’no topishga, balki uni qayta ishlash, o‘z fikrlari bilan boyitishga ham o‘rganadilar. Natijada o‘quvchilarda ijodiy tafakkur, erkin fikrlash va adabiy til imkoniyatlaridan unumli foydalanish malakasi ortadi. Shuningdek, o‘quvchilarni turli janrdagi matnlar bilan ishlashga jalb etish ularning yozma nutqini rivojlantirishda katta samara beradi. Masalan, badiiy matn asosida o‘z fikrini mustaqil ifodalash, hikoya va insho yozish, maqola mazmunidan kelib chiqib bahs-munozara tashkil etish o‘quvchilarning nafaqat yozuv ko‘nikmasini, balki muloqot madaniyatini ham rivojlantiradi. Bugungi kunda ta’lim jarayoniga innovatsion va interfaol metodlarning kirib kelishi ijodiy yozuv ko‘nikmalarini yanada samarali rivojlantirish imkonini bermoqda. Xususan,

[2] Sh.Buranova Sh. & Sh.Ibrohimova (2025). 5-sinfda nutq tovushlarini o‘rgatishda matn ustida ishlash imkoniyatlari.
[3] Urazboyeva, S. O. (2025). *Boshlang‘ich sinflarda badiiy matn ustida ishlash metodikasi*. Andijon: Urganch Innovatsion Universiteti.
[4] G. O‘rinboyeva. (2025). *Ona tili darslarida matn ustida ishlash imkoniyatlari (8-sinf ona tili darslarida)*. 171-172 betlar

klaster, aqliy hujum, sinkveyn, rolga kirish, dramatizatsiya kabi metodlarni qo‘llash o‘quvchilarning darsdagi ishtirokini faollashtiradi, ularda mustaqil qarashlarni shakllantiradi va ijodiy salohiyatini yuzaga chiqaradi. Shu boisdan, ona tili darslarida matn ustida ishlash va uni ijodiy talqin etish jarayoni o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga, intellektual salohiyatini kengaytirishga va ijtimoiy faolligini oshirishga xizmat qiladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatадики, ijodiy yozuv ko‘nikmalari shakllangan o‘quvchilar boshqa fanlarni o‘zlashtirishда ham faolroq va muvaffaqiyatliroq bo‘ladilar.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

O‘quvchilarning matn bilan ishlash orqali ijodiy qobiliyatini rivojlantirishda ularning ijodiy yondasha olish va lingvistik qoidalarni hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ijodkorlikning shakllanishida nafaqat tug‘ma qobiliyat, balki to‘g‘ri yo‘naltirilgan pedagogik faoliyat, ijtimoiy muhit va o‘zini namoyon etish imkoniyatlari ham muhim rol o‘ynaydi. Sinfdagi ijodiy faoliyat, aql charxi mashqlari, to‘garaklar, tanlovlar orqali o‘quvchilarning erkin fikrlashi, original yondashuvi va mustaqil qaror qabul qilish salohiyati rivojlanadi. Ayniqsa, ustoz-shogird munosabatlarining samarali tashkil etilishi iste’dodli o‘quvchilarni rag‘batlantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Amaliy kuzatuvlar, psixologik testlar va ilg‘or metodikalar asosida olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatdiki, shaxsiy qiziqishlar va ichki motivatsiya mavjud bo‘lgan muhitda o‘quvchilar ijodiy salohiyatini ancha yuqori darajada namoyon etadilar. Ona tili darslarida matn bilan ishlash va matn yaratishda o‘quvchilarning ijodiy salohiyatini rivojlantirish, ularning so‘z boyligini kengaytirish, nutq sifatini oshirish imkonini beradi. O‘quvchilarda matn ustida mustaqil ishlash va matn yaratish ko‘nikmalarini shakllantirish zarur. U uchun o‘qituvchi tomonidan tavsiya qilinadigan tayyor matnlar V-IX sinflar uchun ona tili o‘quv dasturi talabi asosida tanlanadi. Matnning turini, qaysi uslubga xosligini aniqlash, matndagi tinish belgilarini to‘g‘ri va o‘rinli qo‘llash ko‘nikmalari shakllantiriladi. Fikrni muayyan mavzu doirasida izchil bayon eta olish ko‘nikmasi shakllangach, topshiriq murakkablashtiriladi. Ya‘ni, ma‘lum bir mavzu asosida guruh bo‘lib matn yaratiladi. Guruhli ish bir-birlari bilan muloqot qilish, g‘oyalar almashish, maqsadga erishishda jamoaviy ishlashni o‘rganishga yordam beradi. Individual ish o‘quvchilarga o‘z fikrlarini erkin ifoda etish, ijodiy yondasha olish, o‘ziga ishonch hosil qilish, mustaqil ishlaydigan bo‘lishga imkon beradi. Matn – bu mantiqiy bog‘langan, mazmunan yaxlit fikrlar yig‘indisidir. Matn bir nechta gaplardan tashkil topadi va ma‘lum bir mavzuni ochib beradi. Matn yozma yoki og‘zaki shaklda bo‘lishi mumkin va uning asosiy vazifasi – o‘quvchi yoki tinglovchiga aniq bir ma‘lumotni yetkazishdir. Matn tuzishda xususiyatlariga ya‘ni mazmuniy yaxlitlik, tuzilishiga, mantiqiy izchillik va uslubiy yaxlitligiga e‘tibor berishi lozim. Tadqiqotim borasida o‘quvchilarga topshiriq sifatida *matnning so‘ngi, ya‘ni hulosa qismi berildi. Bunda o‘quvchi mavzuni ochib berishda kirish va asosiy qismlarini yozgan holda matn yaratdi.* Mazkur topshiriq o‘quvchilarning matn tuzilishini ongli ravishda anglashiga, fikrni bosqichma-bosqich bayon qilishiga va mantiqiy izchillikni ta’minlashiga yordam beradi. O‘quvchi matnning yakuniy qismini tahlil qilarkan, u o‘z fikrlarini kirish va asosiy qism orqali to‘liq bayon etishga intiladi. Bu esa yozma nutqni rivojlantirish, xulosa chiqarish ko‘nikmasini shakllantirish hamda mavzuni yaxlit holda yoritishga xizmat qiladi. Maktab o‘quvchilari uchun matn tuzishda zamonaviy va ijodiy yondashuv talab qiladigan mavzular qiziqishlarini uyg‘otadi, fikrlash doirasini

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

kengaytiradi va ijodkorlikni rivojlantiradi. *Ular: Tabiat va atrof-muhit, Texnologiya va kelajak, Oila va jamiyat, Ijodiy va fantastik, Shaxsiy rivojlanish va motivatsiya, Madaniyat va san'at, Innovatsion g'oyalar kabi mavzulardir.*

Matn yozish orqali o'quvchilar o'z fikrlarini aniq va lo'nda ifodalashga, mavzu bo'yicha yangi g'oyalar va echimlar topishga odatlandi. Bu ular uchun kreativ fikrlashida katta yordam berdi. O'quvchilar u yoki bu narsa haqida o'z nuqtai nazarini bildirish, uni har mavzudagi tahlil qilishda va yangi g'oyalar bilan chiqishda erkinlikka ega bo'ldilar. Matn o'quvchilarga o'z fikrlarini mantiqan to'g'ri va aniq ifodalashga yordam berdi. Bu esa o'quvchilarni mantiqiy fikrlashga, o'z fikrlarini tushunarli tarzda ifodalashga va yanada samarali birlashishga o'rgatadi. Matn yozish jarayonida o'quvchilar o'z fikrlarini boshqa odamlarning ma'lumotlari bilan solishtirishga, tahlillarni tahlil qilish va muammolarga turli nuqtai nazardan qarashlardan yondashishga o'rgandilar. Bu usullar bilan o'quvchilar mustaqil fikrlashga va tahlil qila olishga o'rgandilar. Ushbu tadqiqot natijalari ona tili fanini o'qitishda o'z samaradorligini tasdiqladi. O'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishi sezilarli darajada oshgani, ularning ijodiy fikrlash kunikmalari rivojlangani va olgan bilimlarning darajasi yahshilangani kuzatildi.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

XULOSA

Muhtasar qilib aytganda, matn orqali o'quvchilar fikr almashadi, bilimlarini kengaytiradi va jamiyatga o'z ta'sirini o'tkazadi. Shuningdek, matn o'quvchining til boyligini oshirish, mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va ijodkorligini kuchaytirishda muhim rol o'ynaydi. Matn - tafakkurning mahsuli sifatida insonning ichki dunyosini, hayotiy tajribasini, bilimi va qarashlarini boshqalar bilan muloqot jarayonida ulashishga xizmat qiladi. Shuning uchun ham matn nafaqat ma'lum bir axborotni yetkazish vositasi, balki insonning intellektual salohiyati va madaniy dunyoqarashining ko'zgusi hamdir. O'quvchilarning kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish ularning shaxsiy rivojlanishi va ijtimoiy taraqqiyotga muhim hissa qo'shadi.

Ushbu maqolada keltirilgan usullar va tavsiyalar o'quvchilarning kreativ qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan.... O'qituvchilar, ota-onalar va jamiyatning birgalikdagi sa'y-harakatlari o'quvchilarning kreativ potentsialini ochishga yordam beradi. O'quvchining qiziqishini oshirishda o'qituvchinig ijodiy, ishtiyoq bilan ishlashi juda muhimdir. Har bir darsda yangi g'oya va usullarni joriy etish orqali o'quvchilarni darsga jalb qilishi mumkin. Shuningdek, o'quvchilarning mustaqil fikrlashini qo'llab-quvvatlash, ularga tanqidiy va ijodiy yondashuv imkoniyatlarini berish ta'lim samaradorligini oshiradi. Dars jarayonida interfaol metodlardan, o'yin elementlaridan va hayotiy misollardan foydalanish o'quvchilarning qiziqishini yanada kuchaytiradi. O'quvchi o'z fikrini erkin ifoda eta oladigan, yangi g'oyalarni taklif qilishdan cho'chimaydigan muhit shakllantirish zarur. Bunday sharoitda ularning nafaqat bilim darajasi, balki tashabbuskorligi, mas'uliyati va ijodiy tafakkuri ham rivojlanadi. Eng asosiysi, ta'lim jarayonida o'quvchilarning ichki motivatsiyasini uyg'ota olish, ularni faqat baho uchun emas, balki o'z rivoji uchun izlanishga undash o'qituvchining asosiy maqsadlaridan biri bo'lishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. – PF-5712-son, 29.04.2019
2. Buranova Sh. M., & Ibrohimova, Sh. M. q. (2025). 5-sinfda nutq tovushlarini o‘rgatishda matn ustida ishlash imkoniyatlari. 168-169 betlar
3. Buranova Sh. M, G. O‘rinboyeva. (2025). Ona tili darslarida matn ustida ishlash imkoniyatlari (8-sinf ona tili darslarida). 171-172 betlar
4. Ismatov, S. R. (2025). Reading and mother tongue teaching in primary school development through working on text. Teacher of the Department of Primary Education Methods.
5. Safaraliyeva, M. Sh. q. (2025). Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida matn ustida ishlashning ta’limiy-tarbiyaviy ahamiyati. Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan, 3(4). 10-12 betlar.
6. Urazboyeva, S. O. (2025). Boshlang‘ich sinflarda badiiy matn ustida ishlash metodikasi. Andijon: Urganch Innovatsion Universiteti. 33-35 betlar.
7. Ramírez, N. B., Ruiz Cansino, M. L., Anaya Campos, C., Borrego Gómez, D. D., & Garza Vázquez, L. H. Creative Writing: Story-Based Learning in Public and Private High School for Exploration of Written Text 2024.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

BO‘LAJAK PEDAGOGLAR UCHUN EMOTSIONAL INTELLEKTNING AHAMIYATI

Muallif: Iskandarov Nurbek Ziyodullayevich [1]
Affiliyatsiya: O‘zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17390574

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada bugungi kunda zamonaviy ta'lim tizimi pedagog kadrlarning nafaqat bilim darajasi va kasbiy ko‘nikmalarini, balki ularning emotsional barqarorligi, o‘zini anglash qobiliyati, shaxslararo munosabatlarni samarali tashkil eta olishini ham dolzarb mezon sifatida ko‘radi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, bo‘lajak pedagog shaxsining emotsional intellekti ularning motivatsion sohasini shakllantirish va boshqarishda muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi. Pedagog shaxsining emotsional intellekti yuqori bo‘lsa, u o‘z motivatsiyasini boshqarish, qiyinchiliklarga bardoshli bo‘lish, ijobiy ruhda faoliyat yuritish, talabalarda ham motivatsiyani uyg‘otish qobiliyatiga ega bo‘ladi.

Kalit so‘zlar: hissiy-irodaviy soha, akmeologiya, stress, ixtilofli, individual, hissiy intellekt, konsepsiya, kasbiy identifikatsiya, kognitiv funksiya, aqliy operatsiya.

Zamonaviy psixologik va pedagogik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, yuqori darajadagi emotsional intellekt insonning kasbiy hayotida muhim rol o‘ynaydi. Ayniqsa, "inson–inson" turkumidagi kasblar, jumladan, pedagogik faoliyatda emotsional intellekt asosiy zaruratga aylanadi.

Kasbiy faoliyatda emotsional intellekt quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

- stressli vaziyatlarda o‘zini boshqara olish;
- ijtimoiy hamkorlikni samarali tashkil etish;
- ixtilofli vaziyatlarda muloqotni yumshata olish;
- talabalar bilan emotsional aloqani o‘rnatish.

Pedagogik faoliyat davomida o‘qituvchi o‘zini ham, o‘quvchilarni ham emotsional jihatdan anglab, to‘g‘ri yondashuvi orqali motivatsiyani qo‘llab-quvvatlashi mumkin. Aynan shuning uchun pedagog shaxsida emotsional intellekt darajasi yuqori bo‘lishi kerak.

Bo‘lajak pedagoglar — ya’ni pedagogika yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalar — kelajakda jamiyatning ijtimoiy-psixologik rivojlanishida bevosita ishtirok etadilar. Shu bois ular o‘zlarining emotsional savodxonligini va emotsional intellektini rivojlantirishlari zarur.

Darhaqiqat, emotsional intellekt o’qituvchi shaxsining yuqori darajada rivojlangan o‘z his tuyg‘ularini va boshqa odamlarning his-tuyg‘ularini tushunish, ularni boshqarish qobiliyatiga ega hisoblanadi. Psixologik mazmunga ko‘ra, emotsional intellekt bu boshqa odamlarning his-tuyg‘ularini yengil tushunish yoki intellektual jarayonlarga asoslangan emotsiyalarning asoslanishi bilan izohlanadi. Insondagi emotsional ongning barcha tarkibiy qismlari bir-biri bilan uzviy bog‘liq

bo‘lib, ularning o‘zaro bog‘liqligi shaxslararo munosabatlarning samarali kechishiga yordam beradi.

Bo’lajak o’qituvchining emotsional intellektini o’rganish zamonaviy psixologiyada jadal rivojlanayotgan tadqiqot sohalaridan biridir. Ushbu hodisaga ko‘plab tadqiqotchilar tamonidan tahlil qilingan. Bo’lajak pedagog shaxsining emotsional intellekti bu bo’lajak o’qituvchining hissiyotlarni anglashi, boshqa odamlarning va ularning shaxsiy maqsadlari, g‘ayratlari va istaklarini anglashi qobiliyati, shuningdek amaliy muammolarni hal qilish uchun ularning his-tuyg‘ulari va boshqa odamlarning his-tuyg‘ularini boshqarishi bilan ahamiyatga egadir.

Emotsional intellekt bo‘lajak pedagoglar uchun quyidagi jihatlar bilan muhim:

- O‘z motivatsiyasini boshqara olish – o‘qishdagi va amaliyotdagi qiyinchiliklarni yengish;
- Pedagogik empatiya – o‘quvchilarning his-tuyg‘ularini tushunish;
- O‘zaro munosabatlarni boshqarish – hamkasblar va ota-onalar bilan sog‘lom muloqot;
- Stressga chidamlilik – ta’lim muassasasidagi turli vaziyatlarda emotsional bardoshlilik.

Bo‘lajak pedagoglar emotsional intellektini rivojlantirgan sari ularning kasbiy motivatsiyasi, o‘z faoliyatiga bo‘lgan ishtiyoqi, o‘quvchilarga ta’sir qilish qobiliyati ortadi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Amaliy jihatlar:

- Oliy ta’lim muassasalarida emotsional intellektni rivojlantiruvchi maxsus kurslar, treninglar va mashg‘ulotlar joriy etilishi zarur;
- Kasbiy amaliyotlarda stress va emotsional barqarorlik bo‘yicha psixologik treninglar o‘tkazilishi foydali;
- Shaxsiy rivojlanish dasturlari orqali bo‘lajak o‘qituvchilarning emotsional o‘zini anglash va boshqaruv ko‘nikmalari shakllantirilishi mumkin. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab inson shaxsini har tomonlama tahlil qilishga qaratilgan tadqiqotlar ko‘paydi. Inson faqat aqliy salohiyat emas, balki hissiy olami orqali ham o‘zini namoyon etishini ko‘rsatib berdi. Shunday qilib, “emotsional intellekt” tushunchasi psixologiyada alohida ilmiy yo‘nalish sifatida shakllandi.

Emotsional intellekt atamasi ilk bor amerikalik psixologlar Piter Salovey va Jon Mayer tomonidan 1990-yilda ta’riflangan. Ular emotsional intellektni o‘z va boshqalarning emotsiyalarini aniqlash, ularni tushunish, ularga asoslangan qarorlar qabul qilish va hissiyotlarni boshqarish qobiliyati deb izohlaydilar. Bu tushuncha insonning faqat aqliy (IQ) emas, balki hissiy-ijtimoiy qobiliyatlarini ham qamrab oladi.

Deniel Goulman esa (1995) emotsional intellektni ommaboplashtirgan mutaxassis bo‘lib, uning fikricha, inson muvaffaqiyati 20% intellektual ko‘rsatkichlarga, 80% esa emotsional intellektga bog‘liq.

Goulman modeliga ko‘ra emotsional intellekt quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

- O‘zini anglash–inson o‘z emotsiyalari, ichki holatini to‘g‘ri idrok etadi;
- O‘zini boshqarish–impulslar, g‘azab, tushkunlik va boshqa salbiy hislarni nazorat qilish;
- Motivatsiya–shaxsiy maqsad sari intilish, qiyinchiliklarga qaramay davom ettirish;
- Empatiya–boshqa insonlarning his-tuyg‘ularini sezish va inobatga olish;

- Ijtimoiy ko‘nikmalar–samarali muloqot, murosaga kelish, jamoada ishlash.

Bu komponentlar birgalikda insonning shaxsiy va kasbiy hayotida muvaffaqiyatga erishishida muhim rol o‘ynaydi.

Zamonaviy psixologiyada emotsional intellekt insonning kasbiy faoliyatida muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, insonlar bilan bevosita muloqot qiladigan kasb egalari o‘qituvchilar, shifokorlar, menejerlar uchun bu ko‘nikmalar zarur hisoblanadi. Pedagogik faoliyatda emotsional intellekt:

- dars jarayonida hissiy muhitni yaratish,
- o‘quvchilarning ruhiy holatini anglash,
- konfliktli vaziyatlarda yechim topish,
- pedagogik empatiya ko‘rsatish orqali shaxslararo munosabatlarni ijobiy yo‘naltirish imkonini beradi.

O‘qituvchi o‘z his-tuyg‘ularini anglay olmasa, boshqalarni tushunolmaydi. Bu esa ta’lim sifatiga salbiy ta’sir qiladi. Aksincha, yuqori darajadagi emotsional intellekt o‘qituvchiga quyidagi afzalliklarni beradi:

- stressli vaziyatlarda muvozanatni saqlash;
- dars jarayonini hissiy jihatdan jonli tashkil etish;
- o‘quvchilarda motivatsiyani uyg‘otish;
- ijtimoiy munosabatlarni uyg‘un yuritish.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, emotsional intellekt yuqori bo‘lgan pedagoglar kasbiy yonish (burnout) darajasiga kam uchraydi, darsga tayyorgarlikni ishtiyoq bilan bajaradi va o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashishga qodir bo‘ladi.

Empirik tadqiqot natijalari: Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi bo‘lajak pedagog shaxsida emotsional intellekt darajasi bilan motivatsion holat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni aniqlashdan iborat. Tadqiqot quyidagi vazifalarni amalga oshirishni ko‘zda tutadi:

1. Bo‘lajak pedagoglarning emotsional intellekt darajasini baholash;
2. Ularning kasbiy motivatsiya holatini aniqlash;
3. Har ikki ko‘rsatkich o‘rtasidagi bog‘liqlikni statistik jihatdan tahlil qilish;
4. Motivatsiyani boshqarishda emotsional intellektning ahamiyatini asoslash.

Tadqiqotda quyidagi metodlar qo‘llanildi:

- Anketa so‘rovi (Salovey-Mayer emotsional intellekt testi, Goulman modeli asosidagi emotsional intellekt baholash usuli);
- Motivatsiyani aniqlash uchun Vilyams-Reymond shkalasi, Kasbiy motivatsiya darajasini baholash testi;
- Korelyatsion tahlil (Pearson r-koeffitsienti);
- Intervyu va kuzatuv metodlari.

Tadqiqot 3-bosqichda tahsil olayotgan 80 nafar pedagogika yo‘nalishidagi talabalar (40 nafar ayol, 40 nafar erkak) ishtirokida olib borildi.

Tadqiqot natijalari tahlili: So‘rov natijalariga ko‘ra, ishtirokchilarning emotsional intellekt darajasi quyidagicha taqsimlandi:

- Yuqori emotsional intellekt darajasi 25% ishtirokchi;
- O‘rta darajadagi emotsional intellekt 50%;
- Past darajadagi emotsional intellekt 25%.

Motivatsiya darajalari esa quyidagicha taqsimlandi:

- Yuqori kasbiy motivatsiya 28%;
- O‘rta motivatsiya 57%;
- Past motivatsiya 15%.

Korelyatsion tahlil natijalariga ko‘ra emotsional intellekt va motivatsiya o‘rtasida ijobiy bog‘liqlik mavjudligi aniqlandi ($r=+0.62$, $p<0.01$). Bu shuni anglatadiki, emotsional intellekt darajasi oshgani sari bo‘lajak pedagoglarning kasbiy motivatsiyasi ham ortadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki:

- Yuqori emotsional intellektga ega talabalar o‘z kasbiy rolini anglashda chuqurroq yondashadi;
- Ular pedagogik faoliyatga nisbatan ijobiy emotsional munosabatda bo‘ladi;
- Stressga bardoshliligi yuqori va kasbiy ishtiyoqi kuchli;
- O‘z ustida ishlashga moyilligi yuqori.

Past emotsional intellektga ega talabalarda esa kasbiy befarqlik, o‘ziga ishonchsizlik, ichki konfliktlar va tashqi rag‘batlarga haddan ortiq bog‘liqlik kuzatildi.

Natijalarga asoslangan tavsiyalar: Tadqiqot natijalari asosida quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Pedagogika oliygohlarida emotsional intellektni rivojlantirishga qaratilgan maxsus kurs va treninglar joriy etish;
2. Talabalarning kasbiy motivatsiyasini kuchaytirishga xizmat qiladigan amaliy mashg‘ulotlar va real pedagogik vaziyatlar bilan tanishtirish;
3. O‘zini anglash, empatiya va stressga bardoshlilikni shakllantirishga yo‘naltirilgan psixologik xizmatlarni faollashtirish;

Emotsional intellekt va motivatsiya o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirga asoslangan integratsiyalashgan rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, bo‘lajak pedagoglarda emotsional intellekt darajasi yuqori bo‘lsa, ularning kasbiy motivatsiyasi ham barqaror va kuchli bo‘ladi. Emotsional intellekt nafaqat shaxsiy farovonlik, balki kasbiy o‘sish, psixologik barqarorlik va pedagogik muvaffaqiyatning muhim omili sifatida namoyon bo‘ladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda emotsional intellekt tushunchasini mahalliy tadqiqotlarda nazariy va amaliy jihatdan o‘rganishga ehtiyoj yuqori sanaladi. Albatta, hissiy intellekt shaxsda ijtimoiy va biologik ehtiyojlarni amalga oshirishda sezilarli ta’sir ko‘rsatadi; kasbiy qiziqishlarda nazariy, amaliy va kasbiy tayyorgarlik shular jumlasindandir. Ushbu intellektning rivojlanishi va shakllanishi shaxsda muhim omil sifatida qaraladi. Haddan tashqari yuqori darajadagi xatti-harakatlar va faoliyatning umumiy tartibsizligida namoyon bo‘ladigan noto‘g‘ri reaksiya sifatida qaraladi.

Yuqori tashvishli toifaga mansub shaxslar o‘zlarining hurmati va hayotiy faoliyati uchun keng ko‘lamli vaziyatlarda o‘zlarida shaxsiy va vaziyatli tahdidni ko‘rishga moyil bo‘lishadi. Bunday holatlarda ular keskinlikning aniq holatiga javob berishadi. Xavotirlanish umumiy ma’noda ayni xotiramizda paydo bo‘ladigan dastlabki tajribalariz orqali yuzaga chiqadi. Shuning uchun ham yaxshi xotiralar insonni xavotirlanishdan saqlay oladi Emotsional intellekt tabiatini ochish boshqalarni tushunish madaniyatining oshishiga xizmat qilishi tabiiydir. Chunki aqliy qobiliyat va emotsional qobiliyatlar birbiri bilan chambarchas bog‘liqdir. Shaxsdagi emotsional kechinmalarning o‘zgarishi albatta intellektual qobiliyatlarni ham o‘zgarishiga olib kelishi mumkin. Ko‘pchilik olimlar tomonidan ma’lum bir emotsiyalar insonlarning aqliy qobiliyatlarini oshishiga yoki kamayishi ta’sir ko‘rsatishi isbotlangan. Inson o‘z emotsiyalarini boshqara olishi albatta uni jamiyatda uni o‘z

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

o‘rnini topishida muhim ahamiyat ksb etishi aniqlangan. Ayni vaqtda rahbarlarni tayyorlash davomida zamonaviy rahbar modellarini inobatga olish ham emotsionla intellekt orqali amalga oshirilib kelinmoqda, shu sababli ham rahbar, xodimlarini tushunishi va ularni rag‘batlantirishi nechog‘li muhim ekanligi e’tiborga olish lozim.

Emotsional intellekt tushunchasi, uning nazariy asoslari va tarkibiy qismlari, kasbiy faoliyatdagi ahamiyati, xususan, bo‘lajak pedagoglar hayotidagi roli har tomonlama yoritildi. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, emotsional intellekt bo‘lajak pedagoglarning shaxsiy rivojlanishida, motivatsion barqarorligini saqlashda va kelajakdagi kasbiy muvaffaqiyatlarida hal qiluvchi omil hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Саловей П., Майер Дж. Эмоциональный интеллект. Imagination, Cognition and Personality. – 1990. – Т. 9, № 3. – С.185–211.
2. Големан Д. Эмоциональный интеллект: Почему он может значить больше, чем IQ. – М.: Олимп-Бизнес, 2006. – 464 с.
3. Bar-On R. The Bar-On model of emotional-social intelligence (ESI). Psicothema. – 2006. – №18 (Suppl.). – P. 13–25.
4. Gardner H. Intelligence Reframed:Multiple Intelligences for the 21st Century. New York: Basic Books, 1999. 300p.
5. Reshetova Z.A. Motivatsiya v sisteme podgotovki pedagoga. Moskva: Pedagogika, 2003. 168s.
6. Gavrilova T.G., Kolesnikova E.A. Emotsional’nyy intellekt pedagoga i ego vliyanie na obrazovatel’nuyu sredu. Pedagogika i psikhologiya. 2020. № 3. S. 77–81.
7. O‘razbayeva D. Psixologiya ta’lim yo‘nalishi talabalari emotsional intellektning psixologik xususiyatlari. Yosh olim tadqiqotlari. 2024. № 2. Б.117–120.
8. Sagdiyeva N. Bo‘lajak pedagog-psixologlar ijtimoiy-psixologik kompetentligining rivojlanish xususiyatlari. Samarqand: 2023. 130б.
9. “Bo‘lajak o‘qituvchilarda emotsional intellekt rivojlanishining psixologik jihatlari.” Termiz Davlat Pedagogika Instituti, 2022. – 120 b.
10. UNESCO. Emotional Intelligence: Why It Matters. 2022. – https://unesco.org/emotional-intelligence

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE ANALYSIS OF COLOR DESIGNATIONS IN LANGUAGE

Author: Kodirova Feruza [1]
Affiliation: Nordic International University Acting Associate Professor [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17390596

ABSTRACT

Color linguistics is a cross-disciplinary field that investigates how color is encoded, conceptualized, and communicated through language. This article outlines the methodological foundations of color linguistics by addressing its interdisciplinary nature, research approaches, and the role of semantics, psycholinguistics, and cultural studies in understanding color terms. We explore the comparative, typological, cognitive, and etymological methodologies that underpin current research, offering a structured framework for future investigations.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Keywords: Color linguistics, color semantics, psycholinguistics, color categorization, etymology of color terms, cross-linguistic analysis, color perception, cultural symbolism.

INTRODUCTION

Color is not merely a visual phenomenon but a linguistic and cognitive category deeply embedded in human perception and communication. It is perceived not only at the physiological level through visual receptors, but also understood, classified and expressed through language. Through color, a person not only reflects objective reality, but also gives it culturally significant meanings. In language, color designations perform an important semantic, pragmatic and symbolic function: they are used to describe objects, express emotions, construct metaphors, and also serve as markers of cultural identity. The study of color in linguistics goes beyond identifying color terms; it involves understanding the ways in which language reflects and shapes cultural, psychological, and historical perceptions of color. Linguistic culture is defined as a system of norms formed in the process of social practice and enshrined in the vocabulary of a language.

This article aims to present the main methodological approaches that form the basis of color linguistics as a distinct research area. Thus, the study of color in linguistics covers a wide range of issues - from universals and differences in the naming of colors in different languages to the role of color metaphors in the structure of thinking and communication.

INTERDISCIPLINARY NATURE OF COLOR LINGUISTICS

Color linguistics draws from several disciplines, including: Linguistics (semantics, lexicology, etymology), Psychology (perception, psycholinguistics), Anthropology (cultural color systems), Philosophy (language and thought). The integration of these disciplines enables researchers to examine color not only as a linguistic phenomenon but also as a cultural and cognitive construct.

Linguistics is the science of language, its structure, functioning, and development. Within linguistics, several branches play a key role in the study of color terminology, particularly semantics, lexicology, and etymology. Semantics is the branch of linguistics that studies the meanings of words, expressions, and language units. In the context of color vocabulary, semantics explores the meanings conveyed by color terms, how they are perceived by native speakers, and how they function both literally and metaphorically (e.g., *a black day*, *a golden heart*). Lexicology focuses on the vocabulary of a language. This field examines the properties, functions, and structure of lexical units, including color terms as part of the active and passive vocabulary. Lexicology analyzes how color words function in speech, their synonyms, antonyms, and usage peculiarities. Etymology is the study of the origin of words, their historical development, borrowings, and changes in meaning. Etymological analysis of color terms helps trace their emergence in the language, their roots, semantic evolution over time, and the cultural influences that shaped them.

CORE METHODOLOGICAL APPROACHES

Semantic Analysis

One of the main methods in color linguistics is the semantic analysis of color designations, which plays a crucial role in uncovering how meaning is constructed, interpreted, and extended within a language. This approach includes several key components. First, it involves distinguishing between basic and non-basic color terms, following the seminal work of Berlin and Kay (1969), who identified a universal hierarchy in the emergence of basic color terms across languages. Basic color terms are monolexemic, psychologically salient, and culturally stable, while non-basic terms often include compound forms or those derived from objects and associations.

Semantic analysis also focuses on synonymy and polysemy, where multiple words may refer to similar or overlapping hues (e.g., *crimson*, *scarlet*, *ruby* for shades of red), or a single color term may possess several related meanings. Furthermore, it explores metaphorical and idiomatic extensions of color terms, such as *"green with envy," "feeling blue,"* or *"white lie,"* which reveal how abstract concepts and emotional states are structured through color-based metaphors.

Another important dimension is the analysis of semantic shifts over time, which helps trace how the meanings of color terms evolve due to cultural, social, and technological changes. For example, the term *pink* only became widely recognized as a distinct color in English in the 17th century, while the symbolic meanings of *black* and *white* have undergone significant transformations across historical periods and discourses.

Through semantic analysis, scholars gain deeper insight into how color terms function within the lexicon, how they contribute to meaning-making processes, and how they reflect broader cultural and cognitive models.

Psycholinguistic Experiments

Psycholinguistic methods explore how speakers perceive, categorize, and recall color, revealing the complex interaction between language, cognition, and sensory experience. These methods involve experimental tasks that examine how individuals name colors, distinguish between similar hues, and associate them with linguistic labels. Through color-naming tasks, reaction time measurements, and memory recall tests, researchers can determine how color terms are stored in the mental lexicon, how quickly they are accessed, and how linguistic and cultural factors

influence perception. Such studies also help identify differences in color categorization across languages and cultures, contributing to our understanding of linguistic relativity and the role of language in shaping cognitive processes related to color.

Comparative and Typological Studies

Comparative studies analyze color vocabularies across languages and cultures to identify both universal patterns and culturally specific features in the way colors are named and conceptualized. These studies aim to reveal universal tendencies, such as the consistent presence of basic color terms like black, white, and red across most languages—colors that often appear first in the historical evolution of color lexicons, as demonstrated by Berlin and Kay (1969).

At the same time, comparative research highlights language-specific distinctions. For instance, in Russian, there is a unique lexical distinction between two shades of blue: синий (siniy) for dark blue and голубой (goluboy) for light blue. This binary distinction is not present in many other languages, such as English, where both are referred to simply as blue. This phenomenon provides insight into how speakers of different languages categorize the color spectrum and how these categories influence perception and memory.

Moreover, comparative studies focus on cultural color symbolism, exploring how various societies attribute different meanings and values to colors. In Russian culture, for example, красный (krasnyy, red) traditionally symbolizes beauty, strength, and festivity—reflected in the etymological connection between красный (red) and красивый (beautiful). Such associations are evident in expressions like красная площадь (Red Square), where red historically carried a positive, prestigious connotation, rather than a political one. By analyzing such symbolic layers, comparative color linguistics reveals how languages encode not only sensory categories but also cultural and historical worldviews.

Etymological and Historical Analysis

This method traces the development of color terms through historical texts, etymological dictionaries, and linguistic corpora, allowing researchers to reconstruct the origins and evolution of specific color designations within a language. It involves identifying the etymological roots of color terms, tracking their diachronic changes, and examining how meanings have shifted or expanded over time. Particular attention is paid to borrowings from other languages, which often reflect cultural contact, trade, technological progress, or aesthetic influence (e.g., the adoption of exotic or artificial color names). For instance, many European languages adopted terms like turquoise or orange through interactions with other cultures.

The method also examines the influence of socio-cultural factors on the lexical development of color terms—such as religious symbolism, class distinctions, fashion trends, or changes in material culture (e.g., the introduction of new dyes or pigments). By exploring these processes, etymological and historical analysis helps explain not only how and when certain color terms appeared in the language, but also why they came into use, and what cultural meanings they carried at different stages of linguistic history.

Ultimately, this approach reveals the deep interconnection between language, history, and cultural identity through the lens of color vocabulary.4. Cognitive and Conceptual Approaches

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Color terms are closely related to cognitive processes, as they reflect the ways in which individuals mentally categorize, conceptualize, and interpret visual stimuli. The perception and naming of colors are not merely physiological reactions but involve higher-order mental operations such as classification, comparison, memory, and abstraction. When speakers use color terms, they engage in cognitive mapping of the color spectrum, assigning linguistic labels to specific regions based on both perceptual and cultural frameworks.

Moreover, color terms often function as cognitive tools that help individuals structure their understanding of the world. They are used not only to describe visual reality but also to express abstract concepts, emotions, and symbolic meanings. For example, metaphoric expressions like “feeling blue”, “seeing red”, or “green with envy” demonstrate how color vocabulary becomes embedded in conceptual metaphors that organize thought and experience.

Cognitive studies have shown that the availability and structure of color terms in a language can influence how speakers discriminate between colors, remember them, and even how quickly they recognize them. This supports the theory of linguistic relativity, suggesting that language affects cognitive perception. Therefore, the study of color terms provides valuable insight into the interplay between language, thought, and sensory experience.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

CONCLUSION

The methodological foundations of color linguistics lie in its interdisciplinary approach, which integrates semantic, psycholinguistic, typological, cognitive, and historical-etymological perspectives. This multifaceted approach allows researchers to analyze how color is encoded in language, how it is perceived and conceptualized by speakers, and how it varies across linguistic and cultural contexts. Semantics provides tools for examining the meanings and metaphorical uses of color terms; psycholinguistics reveals how color vocabulary is processed in the human mind; typological studies compare systems of color naming across languages to uncover universal patterns and unique features; and historical-etymological research traces the development and transformation of color terms over time.

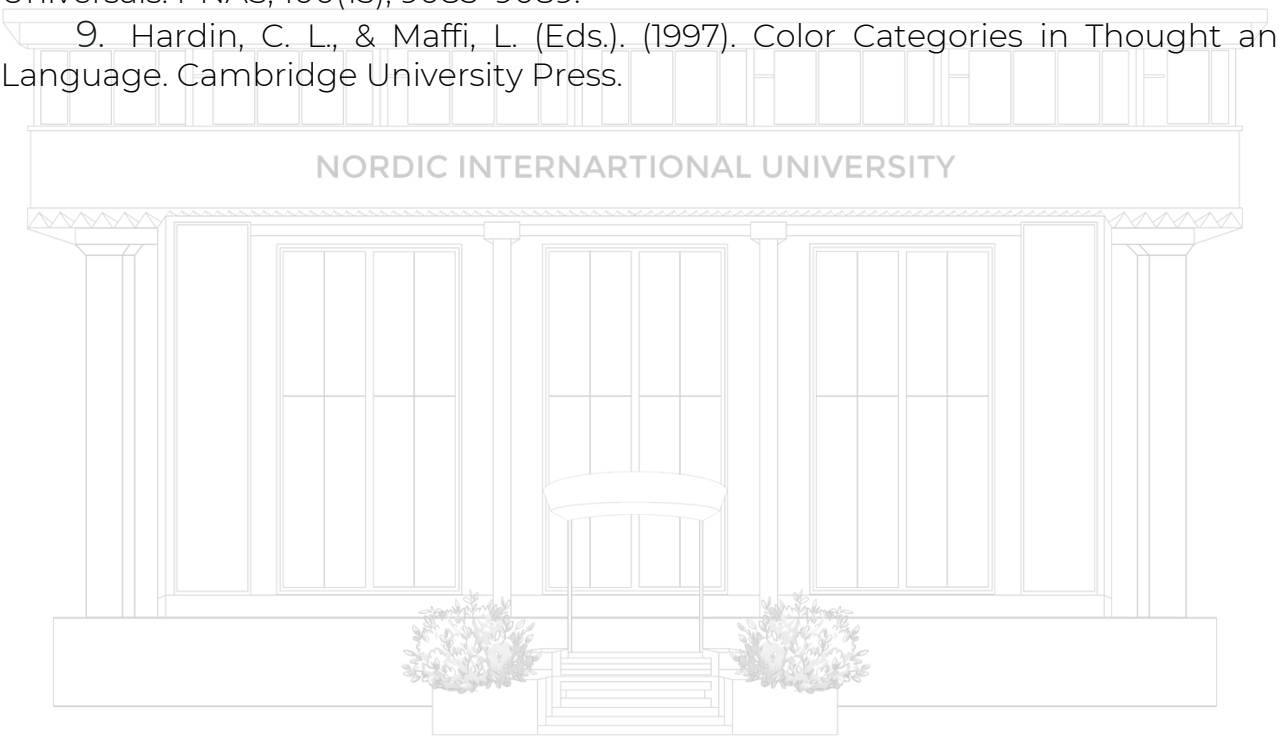
As a growing field, color linguistics offers rich potential for exploring how language not only names colors but also structures and reflects deeply rooted aspects of human cognition, emotion, and cultural worldview. Color terms serve as linguistic windows into how speakers of different languages perceive their environment, categorize sensory input, and express social and emotional values. They are intricately linked with symbolism, tradition, ideology, and identity.

Future research in color linguistics will benefit from combining rigorous empirical methods—such as psycholinguistic experiments, corpus analysis, and fieldwork—with theoretical frameworks from cognitive science, anthropology, and cultural linguistics. Such a synthesis will help deepen our understanding of the relationship between language, mind, and culture, and reveal how the seemingly simple phenomenon of color can illuminate complex processes of human meaning-making and communication.

REFERENCES

1. Berlin, B., & Kay, P. (1969). Basic Color Terms: Their Universality and Evolution. University of California Press.

2. Wierzbicka, A. (2006). English: Meaning and Culture. Oxford University Press.
3. Biggam, C. P. (2012). The Semantics of Color: A Historical Approach. Cambridge University Press.
4. MacLaury, R. E. (1997). Color and Cognition in Mesoamerica: Constructing Categories as Vantages. University of Texas Press.
5. Davies, I., & Corbett, G. (1994). The Basic Color Terms of Russian. Journal of Linguistics, 30(1), 65–98.
6. Kodirova, F. "The Linguistic Culture of Color in Russian and Uzbek Phraseologisms". Ilm sarchashmalari, 3rd issue / Urgench – 03.2024, p. 169.
7. Lyons, J. (1995). Linguistic Semantics: An Introduction. Cambridge University Press.
8. Kay, P., & Regier, T. (2003). Resolving the Question of Color Naming Universals. PNAS, 100(15), 9085–9089.
9. Hardin, C. L., & Maffi, L. (Eds.). (1997). Color Categories in Thought and Language. Cambridge University Press.

THE IMPORTANCE OF TEACHING AND LEARNING ENGLISH THROUGH SPEAKING

Author: Kosimova Surayyo Salokhitdinovna [1]
Affiliation: Tashkent State Agrarian University The department of Languages [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17390621

ANNOTATION

In today’s globalized world, the ability to communicate fluently in English has become one of the most important skills for students and professionals. Among the four language skills—listening, speaking, reading, and writing—speaking takes a central role because it directly reflects a learner’s communicative competence. The process of teaching and learning English through speaking allows learners to actively practice the language, overcome communication barriers, and develop confidence in real-life situations. This article highlights the significance of speaking in English learning, methods of effective teaching, and innovative approaches that can enhance speaking skills in the modern classroom.

Keywords: Speaking, communication, interaction, methodology, fluency, dialogue, pronunciation, teaching strategies, role play, language competence.

INTRODUCTION

Nowadays, English is recognized as the global language of business, science, and cultural exchange. Therefore, teaching and learning it cannot be limited to theoretical knowledge or grammar rules alone. Students must develop the ability to express their thoughts, opinions, and feelings in English effectively. Speaking plays a vital role in this process, since it encourages learners to put their language knowledge into practice.

Speaking skills are one of the most important skills we learn, as they allow us to communicate with others and express our thoughts and feelings. Speaking skills can be separated into formal and informal speaking skills, and we use both types of speaking skills in a variety of contexts throughout life.

Informal speaking skills are important for conversations with friends and family, helping us to form emotional connections. Formal speech, on the other hand, is necessary for workplaces, in presentations or for conversations with people you don’t know. Formal language is important as it helps us to make a good impression on people and communicate politely.

MAIN PART

As an ESL or EAL student, speaking skills are considered the most important part of learning a language. In fact, many language learners measure their performance by how well they can speak it. As most effective foreign language learning takes place through interaction, it's a skill that can be honed to really build an understanding of the language and culture of English-speaking countries.

Yet it can be so easy to find speaking daunting or challenging. It isn't as straightforward as we may like. Teachers need to encourage students to speak as much as possible. They can make it as fun as the structure of their lessons will allow. This might be through role-play, group work or even projects.

The traditional methods of language teaching often concentrated on grammar and translation, which made students knowledgeable about rules but weak in communication. Modern methodology, however, places speaking at the center of language learning. Through speaking, students not only learn how to use vocabulary and grammar structures but also train themselves in pronunciation, intonation, and fluency. Speaking makes the classroom more interactive and student-centered, as learners engage in dialogues, discussions, role plays, and presentations.

One of the most effective ways of teaching English through speaking is the use of dialogical speech. In this method, students communicate with each other in pairs or groups, practicing real-life situations such as asking for directions, shopping, or debating on a topic. This approach develops quick reactions, creativity, and confidence. Role plays and simulations are also highly beneficial because they bring authenticity into the classroom and prepare learners for real communication beyond the academic setting.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Technology also supports the development of speaking skills. Watching movies, listening to podcasts, and participating in online discussions help learners adapt to different accents and speaking styles. Teachers can also use multimedia resources to create interactive tasks, which encourage students to speak more naturally.

Another important aspect of speaking is that it integrates the other language skills. For instance, listening is necessary for understanding conversations, reading helps students expand their vocabulary for discussions, and writing supports the organization of ideas before speaking. Therefore, teaching English through speaking promotes balanced language development.

Furthermore, speaking enhances students' self-confidence. Many learners feel anxious about using English, fearing mistakes or criticism. When teachers create a supportive environment with interactive activities, students gradually overcome these barriers and begin to speak more freely. Encouraging peer feedback and cooperative learning also increases motivation and engagement.

CONCLUSION

To sum up, teaching and learning English through speaking is of great importance in modern education. It helps learners achieve communicative competence, prepares them for real-life interactions, and makes the learning process more dynamic and meaningful. Teachers of the 21st century should move away from traditional passive methods and adopt interactive, innovative approaches that place speaking at the center of language learning. Only through constant practice and communication can learners truly master English and use it as an effective tool for global communication.

REFERENCES

1. Brown, H. Douglas. Principles of Language Learning and Teaching. 4th edition. San Francisco State University: Longman, 2000.

2. Crystal, D. English as a Global Language. 2nd edition. New York: CUP, 2013.
3. Richards, J.C., Rodgers T.S. Approaches and Methods in Language Teaching. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
4. Richard J. “Conversational Competence through Role Play Activities”, RELC Journal 16 (1), 1985, pp. 82-100.
5. Saidova Z.U. Teaching English language as a foreign language by interactive methods //Наука и образование сегодня. – 2019. – №. 11 (46).
6. Kosimova S. The importance of teaching and learning English by vocabulary // International Journal. – 2024. – Vol. 4. – №. 12.

IMAGERY, SYMBOLISM, AND VISION IN THE WORKS OF T.S. ELIOT AND EZRA POUND

Author: Maxmaraximova Manzura Bozorovna [1]
Affiliation: Nordic International University Masters degree student [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17390688

ABSTRACT

This paper explores the intricate roles of imagery, symbolism, and vision in the works of T.S. Eliot and Ezra Pound, two central figures of Anglo-American Modernism. Both poets redefined twentieth-century poetics by reshaping traditional forms into experimental modes of expression that foregrounded fragmentation, intertextuality, and imagist precision. Through a comparative textual analysis of Eliot’s The Waste Land (1922) and Pound’s Cantos (1915–1962), this study investigates how visual and symbolic structures embody the modernist search for order in the face of cultural disintegration. Eliot’s imagery often reflects spiritual desolation, historical cycles, and mythic archetypes, while Pound’s symbolism draws from classical, Asian, and economic references, conveying a global and historical vision. The findings reveal that both poets employed imagery and symbolism not only as aesthetic devices but also as intellectual strategies to reconstruct meaning within a fragmented modern world. Ultimately, this research demonstrates that Eliot and Pound share a visionary impulse to transcend mere description: they transform imagery into symbolic structures that articulate cultural critique, spiritual inquiry, and aesthetic renewal.

Keywords: Imagery, Symbolism, Vision, Modernism, T.S. Eliot, Ezra Pound, Literary Criticism, American Modernism.

INTRODUCTION

The early twentieth century witnessed a profound transformation in literature, prompted by industrialization, urbanization, and the devastating aftermath of World War I. Amid these cultural upheavals, Modernist poetry emerged as a radical break from Victorian sentimentality and Romantic idealism. Among the most influential architects of this new aesthetic were T.S. Eliot and Ezra Pound, whose works not only redefined poetic form but also offered a new vision of art’s role in modern society. Their poetry sought to capture the fragmentation of modern life while simultaneously reconstructing meaning through myth, symbolism, and intellectual imagery. The importance of imagery and symbolism in Eliot and Pound cannot be overstated. Pound, through his leadership of the Imagist movement, advocated for “direct treatment of the thing” and the economy of expression. Eliot, while not an Imagist in the strict sense, was deeply influenced by Pound’s insistence on precision and clarity. His poetry, particularly The Waste Land, is saturated with powerful images and symbols that embody cultural dislocation and spiritual crisis. Both poets thus utilize imagery and symbolism not as ornamental devices but as fundamental components of their visionary modernist project. Despite extensive scholarship on Eliot and Pound, few studies place imagery, symbolism, and vision in direct

comparative focus. This research addresses that gap by analyzing how these two poets employ visual and symbolic strategies to articulate responses to modernity. The study asks:

1. How do Eliot and Pound construct imagery that conveys both immediacy and abstraction?
2. What symbolic frameworks underpin their poetry, and how do these frameworks relate to cultural critique?
3. How does each poet's visionary impulse contribute to the broader aims of Modernism?

By answering these questions, the paper highlights the interplay between poetic technique and intellectual vision in two of the twentieth century's most influential poets.

METHODOLOGY

This research adopts a comparative textual analysis approach, focusing on selected works of T.S. Eliot and Ezra Pound. Rather than employing a purely historical or biographical lens, the study emphasizes close reading of poetic texts to identify recurring patterns of imagery, symbolic structures, and visionary frameworks. Primary Texts:

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

- T.S. Eliot's The Waste Land (1922), with supplementary references to Four Quartets (1943).
- Ezra Pound's The Cantos (published between 1915 and 1962), with additional attention to early Imagist poems.

Analytical Framework:

1. Imagery: Analysis of descriptive language, sensory detail, and imagist precision in both poets.
2. Symbolism: Exploration of mythic, historical, and cultural references embedded within the imagery.
3. Vision: Consideration of the overarching intellectual and aesthetic goals that unite their use of imagery and symbolism.

Secondary Sources: Critical works on Eliot and Pound's poetics (e.g., Cleanth Brooks on Eliot; Hugh Kenner on Pound), studies of Modernist aesthetics, and scholarship on Imagism and symbolism in twentieth-century poetry. This method allows for a systematic comparison of Eliot and Pound's techniques, revealing both convergences and divergences in their use of imagery and symbolism as vehicles of vision.

RESULTS

Eliot's Imagery and Symbolism:

Eliot's The Waste Land is perhaps the most iconic modernist text for its use of fragmented imagery. The poem's opening lines—"April is the cruellest month"—invert the traditional pastoral image of spring, transforming it into a symbol of sterility and decay. The recurrent images of drought, broken cities, and mythological references convey the spiritual barrenness of post-war Europe.

- Religious Symbolism: Eliot employs biblical allusions and Grail myth imagery to symbolize both cultural loss and the possibility of renewal.
- Urban Imagery: The London of "Unreal City" becomes a symbol of alienation, populated by crowds moving mechanically through life.

- Visionary Framework: Eliot uses these images to articulate his vision of cultural and spiritual crisis, framing the poem as both diagnosis and prophecy. In Four Quartets, Eliot's imagery evolves toward a more meditative symbolism, where time, fire, and water embody metaphysical reflection. Here, vision is not just cultural critique but a spiritual search for transcendence.

Pound's Imagery and Symbolism:

Pound's poetry, especially The Cantos, demonstrates his imagist roots while expanding into a vast symbolic tapestry.

- Imagist Precision: Early works like "In a Station of the Metro" epitomize imagist technique: a single, crystalline image captures fleeting perception.

- Historical Symbolism: In The Cantos, Pound constructs a symbolic network drawing from Greek myth, Chinese Confucian texts, medieval economics, and Renaissance culture.

- Visionary Framework: Pound's vision is encyclopedic, attempting to unify world history and culture into a single epic framework. His symbols often serve didactic purposes, embodying his critique of modern economics, politics, and morality.

Comparative Findings:

1. Imagery: Eliot's images lean toward fragmentation and despair, while Pound's are more concrete and rooted in imagist clarity.

2. Symbolism: Eliot emphasizes mythic and religious structures; Pound constructs historical and cultural mosaics.

3. Vision: Eliot envisions renewal through spiritual and cultural redemption; Pound seeks to reconstruct civilization through cultural memory and economic reform.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

DISCUSSION

The comparison of Eliot and Pound highlights both shared modernist strategies and distinctive poetic visions.

Shared Modernist Traits:

Both poets employ fragmentation, intertextuality, and symbolism as tools to represent modern cultural dislocation. Their reliance on imagery underscores Modernism's rejection of rhetorical excess in favor of precision and intensity.

Divergent Visions:

Eliot's imagery and symbolism function within a framework of cultural despair and spiritual longing. His vision is essentially tragic yet hopeful, suggesting that renewal is possible through tradition and myth. Pound, conversely, adopts an encyclopedic and didactic vision, constructing symbols that draw from multiple civilizations to advocate a reconstructed cultural order.

Implications for Modernism:

Together, Eliot and Pound demonstrate that modernist poetry is not simply a reaction against tradition but also a reconfiguration of vision. Imagery and symbolism become the means by which poetry engages with history, culture, and spirituality. Their work illustrates the dual nature of Modernism: at once a lament for fragmentation and a bold attempt at reconstruction.

CONCLUSION

The study of imagery, symbolism, and vision in Eliot and Pound reveals that these devices are far more than aesthetic flourishes; they are central to the intellectual and cultural mission of Modernist poetry. Eliot transforms imagery into symbols of spiritual crisis, embedding them in a visionary framework of cultural renewal. Pound, by contrast, uses imagery and symbolism to construct an epic vision of history and culture, blending imagist clarity with encyclopedic ambition. Despite their differences, both poets reveal a shared modernist goal: to navigate the fragmentation of the modern world by reconstructing meaning through poetic vision. Their works remain enduring testaments to the power of imagery and symbolism in shaping not only literary form but also cultural imagination.

REFERENCES

1. Brooks, Cleanth. Modern Poetry and the Tradition. University of North Carolina Press, 1939.
2. Eliot, T.S. The Waste Land and Other Poems. Harcourt, 1922.
3. Eliot, T.S. Four Quartets. Harcourt, 1943.
4. Kenner, Hugh. The Pound Era. University of California Press, 1971.
5. Pound, Ezra. The Cantos. New Directions, 1915–1962.
6. Pound, Ezra. Personae: Collected Shorter Poems. New Directions, 1926.
7. Rainey, Lawrence. Modernism: An Anthology. Blackwell, 2005.
8. Smith, Grover. T.S. Eliot's Poetry and Plays. University of Chicago Press, 1974.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

“BADOYI’ UL-BIDOYA”DA OBRAZ VA JANRLAR UYG‘UNLIGI

Muallif: Muratova Aziza Kamilovna [1]
Affiliyatsiya: Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU tayanch doktoranti [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17390740

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Alisher Navoiy devonlaridan biri – “Badoyi' ul-bidoya” badiiy-falsafiy jihatdan tahlil qilinadi. Yusuf (a.s.) obrazi misolida g‘azal va muammo janrlarining poetik imkoniyatlari yoritilib, ularning uyg‘unligi Navoiy ijodiy kamolotida muhim omil sifatida baholanadi. Maqolada 16 ta g‘azal va 1ta muammo tarkibida qo‘llangan tazod, istiora, tashbeh va tajnis kabi badiiy san’atlar mazmun va g‘oyalarni chuqurlashtiruvchi vosita sifatida izohlanadi. Shuningdek, Yusuf (a.s.) timsoli orqali go‘zallik, sabr, sadoqat va ilohiy hikmatning ifodalanishi diniy rivoyatning poetik talqinga aylanganini ko‘rsatadi. Natijada, Navoiy turkiy adabiyotda obraz va janr uyg‘unligi asosida yangi badiiy-falsafiy an’ana yaratgani ilmiy xulosalanadi.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Kalit so‘zlar: Alisher Navoiy, “Badoyi' ul-bidoya”, g‘azal, muammo, Yusuf (a.s.), badiiy san’at, obraz, janr uyg‘unligi.

Alisher Navoiyning “Badoyi' ul-bidoya” devoni uning ijodiy kamolotida mustahkam poydevor hisoblanadi. Ushbu devonda Yusuf (a.s.) siymosiga bag‘ishlangan 16 ta g‘azal va 1 ta muammo mavjudligi esa uning lirikasida Yusuf (a.s.) timsoli ko‘p qirrali poetik obraz sifatida qo‘llanganligini ifodalaydi.

Masalan, 17-g‘azalida:

“Кирпигинг тушган кўнгул ичра хаёлинг, эй пари,
Гўйиё Юсуф нузул этмиш чаҳи Бобил аро”[1] –

misralari orqali Yusuf (a.s.) Qur’oni karimda sabr, go‘zallik va sinov timsoli ekanligi, Navoiy uni ishqiy g‘azallari doirasida oshiq ko‘nglining tasviri bilan bog‘lagani xususida so‘z yuritiladi. *“Kiprikning tushishi”* poetik obraz sifatida qalb darvozasi ochilib, unda ma’shuqa siymosining hukmronlik qila boshlashini ifodalaydi.

Yusuf (a.s.) sharqona poetik tafakkurda faqat payg‘ambar emas, balki go‘zallik ramzi sifatida qabul qilingan. Baytda *“Go‘yo Yusuf nuzul etgandek chah-i Bobil aro”* qiyosiy tasvirida Yusuf (a.s.)ning quduqqa tashlanishi bilan bog‘liq Qur’oni karimda zikr etilgan voqeaga ishora beriladi. Bu voqea sabr, sinov va ilohiy taqdirning ramzi sifatida tasvirlanadi. Shuningdek, oshiq ko‘ngliga mahbubaning hayoli tushishi, go‘yo Yusufning quduqqa tushishiga qiyos qilinadi. Bu orqali oshiq ko‘ngli *“chah”* (quduq) kabi tasavvur qilinadi. Oshiq qalbi – zulmatli choh, mahbuba siymosi esa Yusuf timsoli sifatida ko‘riladi.

Alisher Navoiy lirikasida Yusuf (a.s.) timsoli faqat Qur’oni karim voqealarini eslatish yoki sharhlash bilangina cheklanmaydi. Aksincha, u oshiqning iztiroblari,

[1] Алишер Навоий. Бадойиъ ул-бидоя. Мукаммал асарлар тўплами. Йигирма томлик. Биринчи том. – Т.: Фан, 1987. – Б. 41.

ruhiy kechinmalari va jamiyatdagi adolat masalalarini ifodalashda ham markaziy obraz sifatida xizmat qiladi.

Shoirning 153-g‘azalida:

“Ҳар кимки Юсуфум ғамидин ўлди дашт аро,
Ҳар тун магар бўри кўзи шамъи мазоридур”[2] –

bayti ana shu ko‘p qirralilikning yorqin namunasi hisoblanadi. Baytda oshiq qalbining ichki iztirobi Yusuf (a.s.) qissasi bilan badiiy uyg‘unlikda tasvirlanadi. Shoir *“Юсуфум ғами”* iborasi orqali oshiqning mahbubaga bo‘lgan sog‘inch va hasratini ifodalaydi. Oshiqning qalb kechinmalari ilohiy timsollar bilan qiyoslanadi va ularning ma’naviy qadr-qimmati oshiriladi.

Ma’lumki, Qur’oni karimda Yusuf (a.s.)ning birodarlari uni yo‘qotib qo‘yganliklarini isbotlash uchun qonli ko‘ylakni olib kelib, otasi Ya’qubga “*bo‘ri yedi”* degan yolg‘onni aytgan edilar. *Aytdilar: “Ey, otamiz! Biz Yusufni matohlarimiz oldida qoldirib quvlashib ketsak, uni bo‘ri yeb ketibdi. Rost gapirsak ham, (baribir) siz bizga ishonuvchi emassiz”*[3] (“Yusuf” surasi, 17-oyat). Shoirning mahorati shundaki, u *“bo‘ri ko‘zi”* ramzini ikki qirrada ishlatadi. Birinchidan, u Qur’oni karimdagi qissaga ishora bo‘lsa, ikkinchidan, oshiqning ko‘z yoshlarini, firoqdan yoqib yuboruvchi ichki iztirobini ifodalaydi. Mazkur baytdagi bo‘ri timsoli yolg‘on, xiyonat va g‘amning poetik ramziga aylanadi. Navoiy bu ramzni oshiqning ruhiy holati bilan uyg‘unlashtiradi. *“Шамъи мазор”* iztirob chekayotgan oshiqning ruhiy holatini ifodalaydi. U endi yor yo‘qligida hayotini mazor ustidagi sham’ singari yoqib, asta-sekin so‘nib borayotganini bildiradi.

Shoirning 195-g‘azalida:

“Тушта Юсуф ҳайъатин кўрдум ҳабибим ёдидин?
Гўйи ул қолаб бу руҳи маҳз учун андозадур”[4] –

misralari orqali tush manzarasini keltiradi. Ma’shuqasini eslagan paytda tushida Yusuf (a.s.)ni ko‘radi. Bunday poetik tasvirning asosida Yusuf (a.s.)ning tush ko‘rishi yotadi. Qur’onda Yusufning tushlari ilohiy ilhom, anglash va ruhiy poklik ramzi sifatida talqin qilinadi. Navoiy ushbu manbani o‘z poetik tizimida qayta ishlagan deyishimiz mumkin. Baytda *“qolab”* va *“andoza”* tushunchalari orqali Navoiy go‘yo Yusufning surati inson ruhining sof, mukammal shaklini ifodalaydigan andoza bo‘lib xizmat qilishini ta’kidlaydi. Demak, Yusuf siymosi ruhiy go‘zallikning eng yuksak andozasidir.

299-g‘azalda esa oshiqning qalbi go‘zallikni eslash orqali gulga, ya’ni tabiatdagi eng nozik va mukammal go‘zallik ramziga talpinadi.

“Гулрухум ёди била кўнглум эрур гулга ҳарис,
Ким берур Юсуф иси қон аро юз пора қамис”[5] –

Qamis[6] – ko‘ylak demak. Qonli ko‘ylak Ya’qub uchun musibat ramzi bo‘lgan bo‘lsa, Navoiy talqinida oshiq uchun u go‘yo Yusufning isini olib keluvchi, qalbni tiriltiruvchi vositaga aylanadi. Bu tasvir oddiy tashbeh emas, balki Navoiy lirikasida ko‘p uchraydigan an’anani bildiradi. Ma’shuqa siymosi orqali tabiat go‘zalligi va ilohiy mukammallik uyg‘unlashadi. Shu bois oshiq qalbida gulga intilish aslida ruhiy mukammallikka intilish sifatida talqin qilinadi.

---

[2] Алишер Навоий. Бадойиъ ул-бидоя. Мукаммал асарлар тўплами. Йигирма томлик. Биринчи том. – Т.: Фан, 1987. – Б. 144.
[3] Qur’oni karim ma’nolari tarjimasi. Tarjimon: Abdulaziz Mansur – Toshkent, 2001. – B. 147.
[4] Алишер Навоий. Бадойиъ ул-бидоя. Мукаммал асарлар тўплами. Йигирма томлик. Биринчи том. – Т.: Фан, 1987. – Б. 173.
[5] Алишер Навоий. Бадойиъ ул-бидоя. Мукаммал асарлар тўплами. Йигирма томлик. Биринчи том. – Т.: Фан, 1987. – Б. 249.
[6] Давлатов О. Алишер Навоий шеъриятида қуръон оятлари ва ҳадисларнинг бадиий талқини. Филол. фан. бўй. фалс. док. (PhD) ...дисс. – Самарқанд, 2017. – Б. 76.

“Истаб ул бутни хирад белида зуннорин кўрунг,
Бир калоба ип била Юсуф харидорин кўрунг”[7] –

deb boshlanuvchi 383-g‘azal baytida Qur’oni karimda Yusuf (a.s.)ning bozorda sotilgani hikoya qilinadi. Navoiy bu voqeani poetik tashbehga aylantiradi. Go‘yo faqatgina bir kalava ip evaziga Yusufni sotib olish mumkin. Bu ibora nafaqat Yusuf qissasiga ishora, balki oshiqning ma’shuqa yo‘lida o‘zini arzimas narsa evaziga ham taslim qilishga tayyorligini bildiradi. Tashbeh va mubolag‘a san’atlari orqali oshiq iztirobi va ma’shuqaning beqiyos qadri yuksaltiriladi. *“Zunnor”*[8] esa nasroniylarning beliga bog‘laydigan *ip, chilvir, belbog‘*dir. U ko‘pincha *“ishq bandi”*, ya’ni insonni dunyoviy va ruhiy jihatdan qaram etuvchi kuch ramzida keladi. Baytda istiora san’ati orqali ma’shuqa siymosi *“but”*ga qiyoslanib, aqlning taslim bo‘lishi *“zunnor bog‘lash”* orqali ifodalanadi.

Ўзунгни сотмоғингда ҳусн савдосидин, эй Юсуф,
Ҳабибим етса эрди, не ушалғой эрди бозоринг[9].

Mazkur 389-g‘azal baytida ham uning Misr bozorida quldek sotilishi sahnasiga murojaat qilinadi. *“Uni (Misrda) arzon – sanoqli dirhamlarga sotdilar va (bu ishda go‘yo) tarki dunyochilardan bo‘ldilar.”* (“Yusuf” surasi, 20-oyat)[10]. Yusufning go‘zalligi butun basharni hayratga solgan bo‘lsa-da, oshiq nigohida u ma’shuqaning jamoliga nisbatan ojiz ko‘rinadi. Baytda ishlatilgan mubolag‘a orqali Navoiy shunchaki Yusufning go‘zalligini kamsitmaydi, balki oshiq qalbida ma’shuqa timsolining mutlaq mezon sifatida qabul qilinishini badiiy kuch bilan tasdiqlaydi.

Shoirning “bozor” timsolidan foydalanishi ham tasodifiy emas. Go‘zallik *“savdo”*ga qo‘yilgan mol singari tasvirlanadi, ammo bu tashbeh orqali go‘zallik qadrsizlantirilmaydi, balki uning qadri odamlar nigohiga muhtoj holda baholanishi ta’kidlanadi. Shu jihatdan baytda tazod san’ati ham ko‘zga tashlanadi. Yusuf – ilohiy go‘zallik timsoli, ammo oshiqning *“habib”i* kelganida bu bozorda hech qanday qadr qolmaydi. Demak, shoir bir qarashda qiyos qilib bo‘lmaydigan ikki go‘zallikni – Qur’onda ta’riflangan jamol bilan ma’shuqa husnini qarama-qarshi qo‘yadi.

Оламоро ҳусн ила жонбахш нутқунгму экин,
Ё Масиҳо руҳи Юсуф жисмида қилмиш ҳулул?[11]

Devondagi 417-g‘azal baytida Yusuf va Iso (Masih) timsollarini o‘zaro uyg‘unlashtirib, go‘zallik va ilohiylik masalasini yuksak falsafiy savol darajasida qo‘yadi. Shoir ma’shuqaning *“olamoro husni”* va *“jonbahsh nutqi”*ni tasvirlar ekan, uning so‘zlari shunchalik hayotbaxshki, u Masihning tiriltiruvchi nafasi bilan qiyos qilinadi. Shu bilan birga, ma’shuqaning qiyofasi Yusuf jismiga singgan ilohiy ruhga tenglashtiriladi. Demak, oshiq nigohida ma’shuqa nafaqat insoniy go‘zallik va latofat manbai, balki ilohiy nur va hayotbaxsh qudrat timsolidir.

Baytda tashbeh va istiora badiiy san’atlari uyg‘un holda ishlatilgan. Masihning *“nafas”i* tashbeh asosida ma’shuqaning so‘zlariga qiyos qilinadi. Yusufning jismi esa ruhning ilohiy tajassum topgan qobig‘i sifatida talqin qilinadi. Bu orqali Navoiy Qur’on va Injil rivoyatlarida alohida o‘rin tutgan ikki payg‘ambar timsoli vositasida badiiy umumlashmaga erishadi.

Tasavvufda Masih ruhi ilohiy haqiqatning *“hayot baxsh etuvchi nafas”*i, Yusuf jismi esa *“jamol”*ning mujassam shakli bo‘lib, oshiq qalbida jamol va kamolning

[7] Алишер Навоий. Бадойиъ ул-бидоя. Мукаммал асарлар тўплами. Йигирма томлик. Биринчи том. – Т.: Фан, 1987. – Б. 310.
[8] Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати. 4 томлик. – Т.: Фан, 1983. – Б. 653.
[9] Алишер Навоий. Бадойиъ ул-бидоя. Мукаммал асарлар тўплами. Йигирма томлик. Биринчи том. – Т.: Фан, 1987. – Б. 315.
[10] Qur’oni karim ma’nolari tarjimasi. Tarjimon: Abdulaziz Mansur – Toshkent, 2001. – B. 147.
[11] Алишер Навоий. Бадойиъ ул-бидоя. Мукаммал асарлар тўплами. Йигирма томлик. Биринчи том. – Т.: Фан, 1987. – Б. 336.

uyg‘unlashuvini ifodalaydi. Demak, ma’shuqa timsolida faqatgina insoniy muhabbat emas, balki Haq jamolining zohir bo‘lishi ham ko‘zda tutiladi.

Керак қуёш дирами танга ўлса байъона,
Чу Юсуфумни ики даҳрға баҳо қилсам[12].

507-g‘azalda Navoiy yana takror Yusuf qissasidagi eng ta’sirchan epizodlardan biri bo‘lgan bozorda sotilishi voqeasiga murojaat qiladi. Navoiy bu baytda uni o‘ziga xos badiiy-falsafiy talqinda qayta yaratadi. Yusuf (a.s.)ning *“arzimas bahoga sotib yuborilgani”*ni ifodalovchi holat Yusufning asl qiymati moddiy mezonlar bilan o‘lchanmasligini, uning ilohiy jamol va ma’naviy maqomini zamondoshlar anglay olmaganini ko‘rsatadi. Shoir *“quyosh dirami”* iborasini tashbeh sifatida kiritadi. Quyosh – nur va hayot manbai, *“diram”* esa pul birligi ma’nosida. Demak, quyoshni ham moliyaviy mezonga solish mubolag‘asi orqali Navoiy ma’shuqaning husnini ikki zamon (ikki dahr)ga sig‘maydigan yuksak qadriyat sifatida ko‘rsatadi. Bu yerda tazod san’ati yaqqol ko‘zga tashlanadi. Ya’ni, moddiy mezon sifatida “diram”, ruhiy-axloqiy mezon sifatida esa “Yusuf” timsoli qarama-qarshi qo‘yilgan. Shoir go‘zallikning ilohiy va abadiy qiymatini vaqt va pul singari nisbiy tushunchalar bilan o‘lchash mumkin emasligini ta’kidlaydi.

Baytdagi “ikki dahr” tushunchasi faqat dunyoviy ikki zamon emas, balki dunyo va oxirat, moddiy va ma’naviy olamni anglatadi. Ma’shuqaning qadrini belgilashda Navoiy “Yusuf” obrazini ishlatishi esa tasodifiy emas. Chunki Yusuf timsoli mumtoz adabiyotda mutlaq jamol va ilohiy nur ramzi sifatida qaraladi. Yusufning qadrsiz sotilishi bilan ma’shuqaning beqiyos husni o‘rtasidagi qiyos aslida tasavvufiy ma’noga ega. Odamzod ko‘pincha, ilohiy go‘zallikni arzimagan bahoga sotadi, uni qadriga yetmaydi. Oshiq esa o‘zining “Yusuf”ini, ya’ni ma’shuqasini butun mavjudotdan ham qimmatli, ikki olamdan ustun deb biladi. Yusufning qadrsizlanishi Haq jamolining odamlar ko‘zida tan olinmasligini anglatadi. Navoiy esa oshiqlik nuqtayi nazaridan ilohiy jamolni mutlaq qadriyat deb biladi va uni ikki olamga ham tenglashtirib bo‘lmasligini ta’kidlaydi.

514-g‘azalda ham Alisher Navoiy Yusuf (a.s.)ni arzimas bahoga sotilishi lavhasini badiiy-falsafiy ruhda qayta talqin qiladi.

Ўкуб жаннат гулин воиз, тиларким, айласам савдо
Неча эски дирамға Юсуфум, ваҳ, кўргил идрокин[13].

Baytda voiz obrazining tilga olinishi ramziy ma’noga ega. Voiz *“jannat gulini”*, ya’ni oxirat ne’matini, najot va savobni targ‘ib qiladi. Oshiq esa bunday targ‘ibotga qarshi o‘zining sevgisini qo‘yadi. U jannatning abadiy ne’matlaridan ham voz kechib, ma’shuqasini arzimagan bahoga olsa-da, baribir u bilan savdo qilishni afzal biladi. Bu fikrning o‘zi mubolag‘aning yuksak namunasidir. Chunki oshiq uchun ma’shuqaning go‘zalligi jannat ne’matlaridan ham ortiq, uning jamoli esa oxiratning barcha lazzatlaridan ko‘ra muqaddasroq.

Jannat guli abadiy nafosat timsoli. Yusuf esa ilohiy go‘zallik ramzi. Ularning bir savdoda qo‘yilishi tashbeh orqali go‘zallikning o‘lchovi qanday belgilanishini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, jannat kabi ulug‘ ne’mat va “eski diram” kabi arzimas pul birliklari qarama-qarshi qo‘yilib, tazod san’ati vositasida oshiqona qadriyatlarning mutlaq ustunligi ta’kidlanadi. Jannat ne’mati bu tashqi mukofot, voizning targ‘ibi esa odamlarni savob evaziga ibodat qilishga da’vatdir. Oshiq esa bu bilan kifoyalanmaydi, uning maqsadi mukofot emas, balki Haqning jamoli. Yusuf timsoli shu yerda Haq

[12] Алишер Навоий. Бадойиъ ул-бидоя. Мукаммал асарлар тўплами. Йигирма томлик. Биринчи том. – Т.: Фан, 1987. – Б. 401.
[13] Алишер Навоий. Бадойиъ ул-бидоя. Мукаммал асарлар тўплами. Йигирма томлик. Биринчи том. – Т.: Фан, 1987. – Б. 406.

jamolining ramziga aylanadi. *“Eski diram”* iborasi esa dunyo va oxiratning barcha mukofotlarini ifodalaydi ular qanchalik ko‘p bo‘lmasin, oshiq uchun beqadr. Uning yagona orzusi ilohiy jamol bilan *“savdo”* qilishdir.

Shoirning 534-g‘azalidagi:

“Навоий риштайи фикри чекар маъни суманбўйин,

Хуш ул тожирки, Юсуф чеҳра кўргузгай танобидин”[14] – degan misralari nafaqat ma’naviy-irfoniy g‘oyalar, balki mumtoz adabiyotning ramziy-badiiy an’analari bilan ham bog‘lanib ketadi.

Avvalo, *“rishtayi fikr”* iborasi tasavvufda insoning qalbidagi ma’rifat yo‘lini anglatadi. Rishta – yo‘lni ko‘rsatuvchi ip, yo‘lboshchi ma’nosida kelib, shayx-murid munosabatini ham eslatadi. Navoiy shu ma’noda, fikrning rishtasini *“sumanbo‘yin”*ga, ya’ni nafis ma’nolarga bog‘laydi. Bu yerda *“sumanbo‘yin”* ramzi *soflik, latofat, ruhiy ozodlik*ni anglatadi.

“Yusuf chehra” ilohiy jamolning timsoli sifatida keltirilgan. *“Xush tojir”* esa o‘z savdosida faqat dunyoviy manfaatni emas, balki ilohiy husnni qo‘lga kiritishga intiladi. Bu savdo ramzi tasavvufda jon va tan, nafs va ruh o‘rtasidagi almashishga ishora qiladi. Ya’ni jonni dunyoviy shahvatlardan xalos etib, uni ilohiy husn yo‘lida qurbon qilishdir. Mumtoz adabiyot an’anasida tojir va savdo obrazi ko‘p hollarda ruhiy safar va ma’naviy mubodila (almashish)ning ramzi sifatida qo‘llanilgan. Navoiy ushbu an’anani davom ettirib, uni yangi irfoniy ma’nolar bilan boyitadi.

535-g‘azaldagi:

Не гули хандон, не Исодур, не Юсуф муждаси,

Топти бир маҳжур ўлар ҳолатда жонон муждасин[15].

misralarda shoir an’anaviy ishq va tasavvufiy timsollarni qiyosiy qo‘llab, “jonon mujdasi”ni eng oliy qadriyat sifatida ko‘rsatadi.

“Gul” timsoli – ishq maydonida hayot, latofat va yashnash ramzi. *“Guli xandon”* tasavvufiy ma’noda dilning ilohiy nur bilan ochilishi, ruhiy go‘zallikning yuzaga chiqishidir. Mumtoz adabiyotda Iso (a.s.) hayot baxsh etuvchi nafasi bilan *“ruhiy qayta tirilish”* ma’nosini anglatadi. Ishq yo‘lidagi solik uchun bu nafas ma’naviy uyg‘onishning, qalb tirilishining ramzi hisoblanadi. Navoiy *“Iso mujdasi”*ni ham o‘sha mahjur holatda topilgan jonon mujdasi bilan teng qila olmaydi. Yusuf (a.s.) husnning oliy ramzi sifatida mujda beruvchi, nur tarqatuvchi chehra sifatida adabiyotda alohida o‘rin tutadi.

Baytning markaziy nuqtasi esa *“jonon mujdasi”*dir. Jonon – ilohiy zot, komil ma’shuq, ya’ni Allohning jamoli sifatida talqin etiladi. Shoirning bayon etishicha, mahjur, ya’ni hayotdan umidsiz, ruhiy holati zaiflashgan inson uchun haqiqiy mujda jonning yangidan hayot topishiga sabab bo‘luvchi ilohiy jamoldan kelgan xushxabardir.

552-g‘azaldagi:

“Кўнглагингдин ким, топар жон дам-бадам Юсуф иси,

Эй азизим, мен ҳам ул кўнглак аро бир тормен”[16] –

baytida ilohiy ishqning ramziy manzarasini yaratadi.

Ma’lumki, Ya’qub (a.s.) Yusuf (a.s.)ning ko‘ylagi orqali uning isini sezib, ko‘zlari nur topgan. Bu voqea mumtoz adabiyotda ilohiy visol, ruhiy uyg‘onish va qalbning

[14] Алишер Навоий. Бадойиъ ул-бидоя. Мукаммал асарлар тўплами. Йигирма томлик. Биринчи том. – Т.: Фан, 1987. – Б. 420-bet

[15] Алишер Навоий. Бадойиъ ул-бидоя. Мукаммал асарлар тўплами. Йигирма томлик. Биринчи том. – Т.: Фан, 1987. – Б. 421.

[16] Алишер Навоий. Бадойиъ ул-бидоя. Мукаммал асарлар тўплами. Йигирма томлик. Биринчи том. – Т.: Фан, 1987. – Б. 432.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

poklanishi ramziga aylangan. Navoiy ham *“Yusuf isi”*ni oshiq qalbida seziladigan ilohiy muhabbatning, ruhiy uyg‘onishning, ma’naviy shifo va najotning ramziy belgisi sifatida talqin etadi.

Baytda Navoiy *“ko‘nglagingdin”* deya murojaat qilib, ma’shuqaning qalbini ilohiy nurlar manbai sifatida tasvirlaydi. Bu qalbda *“Yusuf isi”* ya’ni poklik, ruhiy jamol, hidoyatning nafasi doimo sezilib turadi. Lirik qahramon esa o‘zini shu qalb aro *“bir tor”* deb tasvirlaydi. *“Tor”* so‘zining badiiy ma’nosi ikki xil talqin qilinishi mumkin. Bir tomondan, u *tor joy, siqiq makon* ma’nosini anglatib, oshiqning o‘zini ma’shuqaning keng qalbi ichida kichik, ojiz va mutaassir holatda ko‘rishini ifodalasa, ikkinchi tomondan, *“tor”* so‘zi musiqa asbobidagi torni ham eslatadi. Oshiq esa ana shu ruhiy bo‘stonning ichida bir tor kabi titrab, ilohiy zikrga hamohang bo‘ladi.

“Badoyi' ul-bidoya” devonining 580-g‘azalidagi bayt:

Қуёшни Юсуфим байъиға бермак бор эса мумкин,
Дегаймен тангайи байъонадур эрмас баҳосидин[17] –

mumtoz she’riyatning ramziy-ma’naviy talqinlarini teran ifodalashga xizmat qiladi. Baytda *“Yusufim”* timsoli Yusuf (a.s.) obraziga ishora qilib, jamol, poklik, ma’naviy barkamollik va ilohiy go‘zallik ramzi sifatida talqin qilinadi. Shuningdek, Yusuf timsoli Navoiy she’riyatida nafaqat tashqi husn, balki Haq tajallisini ifodalovchi ruhiy nur manbai sifatida gavdalanadi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Shoir mubolag‘a vositasida quyoshni tangaga qiyoslab, Shoir quyoshni ham Yusufning *“bay’iga”* – ya’ni savdosiga qo‘yilsa ham, Yusuf jamolining haqiqiy qiymatini ifodalashga yetmasligini ta’kidlaydi.

Baytdagi *“tangayi bay’o”* (savdo tangasi) – dunyoviy o‘lchov, *“bahosi”* esa ilohiy qiymat timsolidir. Bunday tasvir orqali Navoiy dunyoviy qadriyatlarning nisbiyligini, ilohiy go‘zallikning esa mutlaq va cheksizligini ifodalaydi. Inson qalbi ilohiy jamolni dunyo miqyosida baholashga qodir emas. Quyosh – dunyoning eng buyuk va nur taratuvchi manbai va shu bilan birga ilohiy tajallining oldida faqatgina bir *“tanga”*dir. Quyosh kabi bebaho timsol ham faqatgina *“tanga”* darajasida qolib, ilohiy go‘zallikning qiymati, ishqning haqiqiy manbai bo‘lgan Haq go‘zalligini hech qanday dunyoviy qiymat bilan o‘lchab bo‘lmasligini ta’kidlaydi. Shoirning maqsadi dunyo qadriyatlarining nisbiyligini ko‘rsatib, ilohiy ishqning mutlaq mohiyatini yuksak badiiy san’atlar yordamida ifoda etishdir.

Кўнгулким васлин истар ҳар тараф доғи ситам бирла,
Эрур Юсуф харидори неча эски дирам бирла[18] –

deb boshlanuvchi 623-g‘azal baytida ham Navoiy, talmeh vositasida murojaat qilib, qalb istagini Yusuf savdosi bilan qiyoslaydi. Bir qarashda oddiy savdo-sotiq manzarasi, aslida, esa bu voqea orqali ko‘ngilning ilohiy haqiqat sari intilishi, uning har tarafdan dunyoviy sitam va to‘siqlarga duch kelishi tasvirlanadi. G‘azal mutaqorib vaznida bitilgan bo‘lib, misralardagi takroriy tovushlar *“do‘g‘i sitam birla”, “eski diram birla”* ichki qofiya va tasvirning musiqiy uyg‘unligini yanada kuchaytiradi. *“Sitam – dirham”* o‘xshashligi faqat ohangdorlikni emas, balki mazmuniy qarama-qarshilikni ham ifodalaydi. Biri azob-uqubatni, ikkinchisi arzimas qiymatni bildiradi.

Baytdagi *“ko‘ngul”* so‘zi tasavvufda Alloh jamolining oynasi sifatida talqin etiladi. Ko‘ngilning *“vasl”* istashi bu Haq bilan qovushishga, ilohiy jamolni mushohada qilishga bo‘lgan ruhiy tashnalikdir. Shu bilan birga, *“dog‘i sitam”* iborasi ko‘ngilning bu yo‘lda cheksiz imtihon va sinovlarga duch kelishini ifodalaydi. Tariqat yo‘li

[17] Алишер Навоий. Бадойиъ ул-бидоя. Мукаммал асарлар тўплами. Йигирма томлик. Биринчи том. – Т.: Фан, 1987. – Б. 453.
[18] Алишер Навоий. Бадойиъ ул-бидоя. Мукаммал асарлар тўплами. Йигирма томлик. Биринчи том. – Т.: Фан, 1987. – Б. 484.

ko‘pincha *“sitam”, “dog‘”, “olov”* kabi obrazlar orqali ifodalangan. Shoir, ko‘ngilning ilohiy visol sari intilishi, lekin bu yo‘lda dunyo *“sitam”*lari va arzimas manfaatlar evaziga Yusufni boy berib qo‘yish xavfi borligini ogohlik bilan eslatadi. Ikkinchi misrada esa *“Yusuf xaridori”* obrazi orqali badiiy-tasavvufiy ma’no yanada chuqurlashadi. Baytda ishlatilgan *“eski dirham”* obrazi *qadrsizlik, arzimaslik* ramzi sifatida xizmat qiladi. Bu insonning abadiy ruhiy kamolotni vaqtincha dunyo havaslari evaziga sotib yuborishi, ya’ni *“ruhni arzon savdoga qo‘yishi”*ni bildiradi.

Ushbu bayt inson qalbining ilohiy vaslga bo‘lgan cheksiz intilishi va shu yo‘ldagi qiyinchiliklarini anglatadi. Qalb Haq ishqiga oshno bo‘lishni xohlasa-da, bu yo‘lda nafs, dunyo manfaatlari va sitamlar uni sinovdan o‘tkazadi. *“Eski diram”* esa dunyo qulayliklari va o‘tkinchi lazzatlarni ramziy tarzda anglatadi.

“Badoyi' ul-bidoya”dagi navbatdagi 642-g‘azalida uchraydigan quyidagi baytda:

Юсуфим ҳажрида Яъқубий ғам ичра, мутрибо,
Уйла менким, хушлуғум йўқ нағмайи Довуд ила[19] –

Ya’qub (a.s.) o‘g‘li Yusufdan ayrilganida ko‘zlari oqarguncha g‘am chekkani, iztirobda qolgani tasvirlangan. Navoiy ham o‘zini *Ya’qubiy g‘am ichra* deb tasvirlab, Yusuf timsolida o‘zining ma’shuqini, ilohiy haqiqatni yo‘qotgan qalb holatini aks ettiradi. *“Yusufim”* so‘zi bevosita payg‘ambar shaxsidan tashqari, ruhiy mukammallik, ma’naviy kamolot, Haqqa qovushuv timsoli sifatida talqin qilinadi.

Shoir o‘z holatini musiqiy ramzlar *“Ya’qubiy g‘am”* va *“nag‘mayi Dovud”* orqali ifodalaydi. *“Nag‘mayi Dovud”* Qur’oni karim va boshqa rivoyatlarda Dovud (a.s.)ga xos bo‘lgan betakror ohang, qalblarni yumshatadigan musiqiy mo‘jiza sifatida tanilgan. Navoiy *“xushlug‘um yo‘q”* deya o‘zining ruhiy musaffoligidan, qalbidagi shodlikdan mahrumligini bildiradi. Hatto Dovudning mo‘jizaviy nag‘masi ham uning dardini yengillashtira olmaydi. Bir tomonda dunyoviy va ilohiy musiqaning eng yuksak ifodasi bo‘lgan Dovud nag‘masi, boshqa tomonda esa ma’shuq hajridan butkul mahrum bo‘lgan qalbning sado bermasligi tasviri tazod san’ati orqali mahorat bilan ochib berilgan.

Shuningdek, shoir Yusuf timsoli ruhning ilohiy manbaga qaytishga bo‘lgan talpinishini, Ya’qubning g‘ami esa orifning hajr va hijron yo‘lidagi iztirobini anglatadi. Mutribga murojaat esa bunday ruhiy iztirobni dunyoviy musiqiy ohanglar bilan emas, balki ilohiy zikr va Haq jamolini mushohada qilish orqali yengish mumkinligini nozik tarzda eslatadi. Bu uyg‘unlik insonning ruhiy yo‘li hijrondan visolga, g‘amdan mushohadaga, sukutdan ilohiy nag‘maga tomon intilishini ifodalaydi.

Shoirning 675-g‘azalida:

Тушумда лаълию рухсоридур, уйғотманг мени, гар худ
Масиҳо бирла Юсуф бошим узра етсалар ногаҳ[20].

Navoiy *tush* motivi orqali o‘zining ruhiy kechinmalarini ifodalaydi. Sharq adabiyotida tush (ro‘yoyi solih) ilohiy ilhom va ruhiy mushohada timsoli sifatida talqin qilinadi. Shoir *“tushumda la’liyu ruxsoridur”* deya, ma’shuqaning husni va go‘zalligini la’l (qimmatbaho gavhar) hamda ruxsor (go‘zal yuz) orqali ta’riflaydi. Bu yerda tashbeh va istiora uyg‘un qo‘llanib, ma’shuqa yuzining nur, qalbni yorituvchi jamol sifatida talqin qilinishiga zamin yaratadi.

[19] Алишер Навоий. Бадойиъ ул-бидоя. Мукаммал асарлар тўплами. Йигирма томлик. Биринчи том. – Т.: Фан, 1987. – Б. 496.
[20] Алишер Навоий. Бадойиъ ул-бидоя. Мукаммал асарлар тўплами. Йигирма томлик. Биринчи том. – Т.: Фан, 1987. – Б. 519.

Shuningdek, shoir uyg‘onmaslikni iltijo qiladi, hatto agar Masih (Isoning tiriltiruvchi ruhi) va Yusuf (go‘zallik ramzi) kutilmaganda kelib qolsalar ham, u o‘z tushidan voz kechishni istamaydi. Bu o‘rinda juda kuchli tazod san’ati qo‘llanganiga guvoh bo‘lamiz, ya’ni Masihning mo‘jizaviy tiriltirish qudrati ham, Yusufning betakror go‘zalligi ham shoirni tushdagi ilohiy huzurdan uyg‘otishga qodir emas.

La’l va ruxsor bu dunyoviy ma’shuqa husnidan tashqari, ilohiy jamolning ramzidir. Tush esa orif qalbining ilohiy tajalliyga yetishi sifatida talqin qilinadi. Shu bois, uyg‘onish dunyoviy hayotga qaytish, *“hijron”*ga tushish, uxlab qolish va tushda jamolni ko‘rish esa *“visol”* ramzidir. Bu nuqtayi nazardan, bayt “hijron va visol”ni mujassamlashtiradi. Shoir uchun haqiqiy jamol bu tushda kashf bo‘ladigan ilohiy nurdir. U shu qadar yuksakki, hatto Masihning mo‘jizasi va Yusufning husni ham uni ortda qoldira olmaydi. Bayt orif qalbidagi eng oliy tajriba Haq jamolini mushohada qilish holatini badiiy shaklda ifodalashdir.

Mumtoz adabiyotimizda muammo janri o‘ziga xos tafakkur va badiiy mahoratni ifodalovchi shakl sifatida alohida o‘rin egallaydi. Alisher Navoiyning muammo janridagi mahorati bevosita “Badoyi’ ul-bidoya” devoniga kiritilgan muammolarida ham yaqqol namoyon bo‘ladi.

“Muammo” so‘zining lug‘aviy ma’nosi *“ko‘r qilingan”* (arab tilidan *a’mo – ko‘r* demakdir) yoki *“yashiringan”* degan ma’noni anglatadi[21]. Muammo janrining o‘ziga xos jihati shundaki, bir baytning yechimi ko‘pincha, birgina uslub bilan chegaralanib qolmaydi. Shoir aslida bitta ism yoki tushunchani yashiradi, lekin uni topish uchun turli usullarni uyg‘unlashtiradi.

Masalan, shoirning *ta’lif* va *imtizoj* uslubida yozilgan *“Сайр ичра қачонким юзунгга етти қуёш, / Тер оқиб, анинг чеҳрасидин борди ёш”*[22] bayti muammo janrining eng yorqin namunasidir. Baytda shoir tashqi tasvir orqali oddiy sayr manzarasini chizgandek ko‘rinadi. Ammo diqqat bilan nazar tashlanganda, unda yashirin ism mujassam ekanini anglash mumkin. ف – س – و – ي. Baytning poetik tasvirlari har bir harfni alohida ramziy belgi orqali ifodalaydi.

Birinchi misrada *“yuzungga yetti quyosh”* iborasi bevosita ramziy obrazdir. “Yuz” so‘zi bevosita “chehra, jamol” ma’nosida o‘zida semantik yukni jamlagan va quyosh bilan uyg‘unlashib, ilohiy jamolni ta’riflaydi. Baytda “yetti quyosh” obrazi *tasmiya* yo‘li bilan “Yusuf” qissasidagi go‘zallik ramziga ulanadi. Bu uslubda yashirin ism bevosita o‘zining ma’naviy-estetik mazmuni orqali topiladi. Baytni yechishda hamma so‘zlar muhim emas. “Yuz” so‘zi “yu” bo‘g‘iniga qisqaradi. *“Қуёш”* obrazida arab alifbosining “йо” harfi (ي) jilolanadi, u o‘zining nur sochuvchi shakli bilan Yusuf ismining birinchi harfiga ishora qiladi. Navoiy muammo orqali oddiy so‘zlar zanjiridan butun bir obrazli dunyo yaratadi. Shuningdek, ikkinchi misrada *“Тер оқиб, анинг чеҳрасидин борди ёш”* jumlasi orqali obrazli tasvir yanada kuchayadi. Bu misrada oqim va sirg‘alib tushuvchi chiziqlar orqali **“sin”** (س) harfi ramziy tarzda yuzaga keladi. Quyosh issig‘i ta’sirida ter oqishi, chehradagi yoshning yuzdan sirg‘alib ketishi tasvirida sathiy chiziqlarning oqimi, **“sin”**ning shakliy egri-bugri ifodasi gavdalanadi. Bu yerda tajohuli orif san’ati mavjud bo‘lib, shoir sodda hodisani tasvirlaganday ko‘rinadi, aslida esa badiiy topqirlik orqali ismni yashiradi.

Keyingi bosqichda **“vov”** (و) harfi kutilmagan ramziy o‘rin oladi. *“Борди ёш”* iborasi tomchi va yoshning dumaloq shaklda oqib tushgan tomchi tasviri bilan o‘zaro uyg‘unlashib, aynan **“vov”**ning dumaloqligini anglatadi. Bu ifoda esa “suv” unsuri bilan

[21] Зоҳидов Л. Алишер Навоий ижодида муаммо жанри. – Тошкент: «Фан» нашриёти, 1986. – 68 б. – Б. 12

[22] Алишер Навоий. Бадойиъ ул-бидоя. Мукаммал асарлар тўплами. Йигирма томлик. Биринчи том. – Т.: Фан, 1987. – Б. 671.

bog‘lanadi. Ular qo‘shilib “Yusuf” shaklini beradi. Bu – baytning eng asosiy yechimi. Nihoyat, oqimning tugashi va pastki egri chiziq orqali **“fe”** (ف) harfi ham yuzning husnida, terning oqimida ko‘zga tashlanadi. Bu harf yuqorida ikki nuqtasi va pastki egri chizig‘i bilan ham timsollarni to‘ldiradi, ham poetik muammoni yakunlaydi.

Shu tariqa Yusuf ismi (يوسف) ta’lif va imtizoj orqali yashirincha kashf etiladi va bayt mazmuni bilan uyg‘unlashadi. Ayni shi jihat, muammo janrining ko‘p qirrali mohiyatini va shoirning so‘z ustasi ekanligini yanada yoritib beradi.

Navoiy mazkur muammosida tashxis, istiora, tashbeh, tajohuli orif kabi san’atlarni qo‘llagan holda ilohiy sirni, ko‘ngilning yashirin haqiqatini ifodalagan. Ya’ni, *“сайр”* jarayonida yuzga yetgan quyosh ham tashqi manzara emas, balki qalbda zuhur etuvchi nurdir.

Shoirning muammosida “Yusuf” ismi ramziy yashirilishi ishora qilish orqali ilohiy haqiqatning oddiy ko‘zga ko‘rinmas, faqat ma’rifat ahli uchun kashf bo‘luvchi mohiyatini ko‘rsatadi. Yusuf timsoli – ilohiy jamol, ruhiy poklik va ma’naviy mukammallik ramzidir. Ya’qubning Yusufdan ayrilishi qanday ruhiy sinov bo‘lsa, orifning Haq jamolidan hijroni ham shunday azobdir. Quyosh – Haq nurini, ter va yosh – inson qalbidagi tajalliy va ishq iztiroblarini anglatadi. Quyoshning yuzga yetishi, ter va yoshning oqishi tashqi manzara sifatida qabul qilinsa-da, aslida qalbga tushayotgan Haq nuri, insonning ichki halovat va ilohiy jamol bilan uchrashuvi timsoli sifatida talqin qilinadi. Shunday qilib, yashiringan “Yusuf” ismi orifning ruhiy mukammallikka intilishini ifodalaydi. Tasavvufda Haqning jamoli bevosita so‘z bilan emas, ramz va ishora orqali anglashiladi. Shu jihatdan mazkur muammo aynan shu ma’naviy yondashuvni mukammal ifodalovchi shakl sifatida xizmat qiladi.

“Badoyi' ul-bidoya”dagi baytlarning tahlili shuni isbotlaydiki, Navoiy so‘zning ko‘p qirraliligiga katta e’tibor qaratgan. Birgina so‘z o‘zida bir necha ma’noni mujassam etib, lirik qahramonning ruhiy holatini yanada chuqurroq yoritishga xizmat qiladi. Devondagi Yusuf (a.s.) timsoliga bag‘ishlangan baytlar shoirning badiiy tafakkur kengligini, ma’naviy-falsafiy mushohadasining chuqurligini ko‘rsatadi. Shu jihatdan devon nafaqat Navoiy she’riyatining poydevori, balki turkiy adabiyot tarixida bebaho namuna sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Qur’oni karim ma’nolari tarjimasi. Tarjimon: Abdulaziz Mansur – Toshkent, 2001. – 483 b.
2. Obidov R. Payg‘ambarlar tarixi islomiyat tarixidir. Birinchi kitob. – T.: Movarounnahr, 2005. – 131 b.
3. Алишер Навоий. Бадойиъ ул-бидоя. Мукаммал асарлар тўплами. Йигирма томлик. Биринчи том. – Т.: Фан, 1987. – 689 б.
4. Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати. 4 томлик. – Т.: Фан, 1983. – 656 б.
5. Давлатов О. Алишер Навоий шеъриятида қуръон оятлари ва ҳадисларнинг бадиий талқини. Филол. фан. бўй. фалс. док. (PhD) ...дисс. – Самарқанд, 2017. – 160 б.
6. Зоҳидов Л. Алишер Навоий ижодида муаммо жанри. – Т.: Фан, 1986. – 68 б.

UMUMIY O‘RTA TA’LIM MAKTABLARIDA ONA TILI VA ADABIYOT FANLARIDAN O‘QUVCHILARNING MUSTAQIL TA’LIMINI TASHKIL ETISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Muallif: Gavhar Haydaraliyevna Qo‘ysinova [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti magistri, Toshkent shahridagi 277 - sonli ixtisoslashtirilgan umimiy o’rta ta’lim maktabi ona-tili o’qituvchisi [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17390782

ANNOTATSIYA

Maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablarida ona tili va adabiyot fanlarini o‘qitishda o‘quvchilarning mustaqil ta’lim faoliyatini samarali tashkil etish masalalari yoritiladi. Mustaqil ta’limni rivojlantirishda metodik yondashuvlar, pedagogik shart-sharoitlar, innovatsion texnologiyalar hamda nazorat va baholash tizimining takomillashtirilgan usullari tahlil qilingan.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Kalit so‘zlar: Mustaqil ta’lim, metodika, ona tili, adabiyot, innovatsion texnologiya, refleksiya, kompetensiya, interfaol usullar.

KIRISH

Hozirgi globallashuv va raqamli transformatsiya davrida ta’lim jarayoniga qo‘yilayotgan talablar tubdan o‘zgarib bormoqda. Ta’limning asosiy maqsadi endilikda nafaqat o‘quvchiga tayyor bilimlarni berish, balki uning mustaqil izlanish, ma’lumotlarni qayta ishlash, o‘z bilimini mustaqil ravishda to‘ldirish va amaliy faoliyatga tadbiq etish ko‘nikmalarini shakllantirishdan iboratdir. Shu nuqtayi nazardan, umumiy o‘rta ta’lim maktablarida ona tili va adabiyot fanlarini o‘qitishda o‘quvchilarning mustaqil ta’limini samarali tashkil etish masalasi dolzarb ilmiy-pedagogik muammolardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Ona tili va adabiyot fanlari o‘zining o‘ziga xosligi bilan ajralib turadi. Bu fanlar orqali o‘quvchi nafaqat til tizimi va adabiy merosni o‘zlashtiradi, balki milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat, estetik did, ma’naviy boylik, nutqiy madaniyat, ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini ham shakllantiradi. Biroq mavjud an’anaviy darslarda, ko‘pincha, o‘quvchi tayyor bilimni qabul qiluvchi sifatida faoliyat yuritadi. Bu esa uning mustaqil fikrlash, izlanish, tahlil qilish, baholash kabi yuqori darajadagi kognitiv kompetensiyalarini yetarlicha rivojlantirmaydi.

Shu sababli, mustaqil ta’limni tashkil etish metodikasini takomillashtirish, o‘quvchini ta’lim jarayonining faol sub’yektiga aylantirish, uni bilim manbalarini izlashga, mustaqil o‘rganishga, adabiy hamda tilshunoslik hodisalarini tahlil qilishga yo‘naltirish bugungi kun ta’limining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, kompetensiyaviy yondashuv asosida shakllanayotgan milliy o‘quv dasturlarida o‘quvchilarning mustaqil ta’lim faoliyatini rivojlantirish alohida e’tibor markazida turibdi.

Ta’lim jarayonida mustaqil ta’limni samarali yo‘lga qo‘yish bir necha omillarga bog‘liq. Birinchidan, o‘qituvchining metodik tayyorgarligi va interfaol usullarni

qo‘llash darajasi. Ikkinchidan, o‘quvchilarni mustaqil o‘rganishga rag‘batlantiruvchi pedagogik sharoitlar, ya’ni topshiriqlarning qiziqarli, hayotiy voqelik bilan bog‘liq, izlanishga undovchi bo‘lishi. Uchinchidan, o‘quvchilarning o‘zini-o‘zi nazorat qilish va baholash mexanizmlarini takomillashtirish. Bu jarayonda refleksiya, portfolio, loyiha ishlari, ijodiy yozuv, munozara va muammoli ta’lim elementlari katta samara beradi.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston ta’lim tizimida olib borilayotgan islohotlar ham mustaqil ta’limning ahamiyatini oshirmoqda. Xususan, Prezident qarorlari va Vazirlar Mahkamasi qarorlarida o‘quvchilarning mustaqil bilim olish kompetensiyalarini rivojlantirish, dars jarayonini zamonaviy texnologiyalar asosida tashkil etish, o‘qituvchilarning metodik mahoratini oshirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Shu boisdan, mustaqil ta’limni tashkil etishda ilg‘or xorijiy tajribalarni o‘rganish, ularni milliy ta’lim sharoitlariga moslashtirish, darslik va o‘quv-metodik majmualarni yangilash talab etiladi.

METODLAR

Ushbu tadqiqotda umumiy o‘rta ta’lim maktablarida ona tili va adabiyot fanlaridan o‘quvchilarning mustaqil ta’limini tashkil etish samaradorligini aniqlash maqsadida zamonaviy pedagogik va psixologik-didaktik yondashuvlar kompleks qo‘llanildi. Tadqiqotning metodologik asosini tizimli, kompetensiyaviy va faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuvlar tashkil etdi. Tizimli yondashuv orqali ta’lim maqsadlari, o‘quv dasturlari mazmuni, dars jarayonini tashkil etish usullari va shakllari hamda o‘quvchilarning natijalarini baholash mexanizmlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik o‘rganildi. Kompetensiyaviy yondashuv o‘quvchilarda kommunikativ, kognitiv, ijodiy va refleksiv kompetensiyalarni shakllantirishga qaratildi, bu esa ayniqsa ona tili va adabiyot fanlarini o‘rganishda muhim ahamiyatga ega. Faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv esa o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlash, ularni matn tahlili, ijodiy topshiriqlarni bajarish, muhokamalarda qatnashish, loyiha ishlari va taqdimotlar tayyorlash jarayoniga keng jalb qilish imkonini berdi.

Tadqiqotning empirik bazasini darslarni kuzatish, o‘quvchi va o‘qituvchilarni so‘rovdan o‘tkazish, shuningdek pedagogik tajriba tashkil etdi. Tajriba jarayonida muammoli ta’lim, loyiha asosidagi topshiriqlar, portfel tayyorlash va badiiy matnlarni mustaqil tahlil qilish kabi usullarning samaradorligi sinovdan o‘tkazildi. Bunda an’anaviy shakllar — o‘qituvchining tushuntirishi, asarlarni o‘qish va tahlil qilish — innovatsion metodlar bilan uyg‘unlashtirildi. Masalan, raqamli resurslar, onlayn muhokama platformalari, jamoaviy klaster va aqliy hujum xaritalarini tuzish orqali o‘quvchilar mustaqil faoliyatga yo‘naltirildi. Olingan ma’lumotlarni ishonchli qayd etish va tahlil qilish uchun miqdoriy hamda sifat tahlil usullari qo‘llanildi: so‘rovnomalar va nazorat topshiriqlari natijalari statistik jihatdan qayta ishlanib, kuzatuvlar esa analitik jadvallar va tavsifiy protokollar asosida hujjatlashtirildi.

NATIJALAR

O‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, ona tili va adabiyot fanlaridan o‘quvchilarning mustaqil ta’limini tashkil etish samaradorligi bevosita metodik yondashuvlarning to‘g‘ri tanlanishi va ularning izchil qo‘llanishiga bog‘liq. Pedagogik tajriba davomida kuzatishlar, testlar va so‘rovnomalar orqali yig‘ilgan ma’lumotlar tahlili o‘quvchilarning mustaqil faoliyati sezilarli darajada rivojlanganini ko‘rsatdi. Xususan, muammoli ta’lim, loyiha asosidagi topshiriqlar va matn bilan ishlash usullarini qo‘llagan guruhlarda o‘quvchilarning mustaqil fikrlash darajasi, adabiy

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

matnlarni tahlil qilish ko‘nikmalari va og‘zaki hamda yozma nutqda ijodkorlik namoyon etish qobiliyatlari sezilarli darajada oshdi.

Statistik qayta ishlash natijalariga ko‘ra, tajriba sinflarida mustaqil topshiriqlarni bajarish samaradorligi nazorat guruhlariga nisbatan o‘rtacha 20–25 foizga yuqori bo‘ldi. Shu bilan birga, o‘quvchilarning o‘zini-o‘zi baholash va refleksiya qilish ko‘nikmalarida ham ijobiy o‘zgarish kuzatildi. Anketalardan ma’lum bo‘ldiki, tajriba sinfidagi o‘quvchilarning 73 foizi “ona tili va adabiyot darslarida mustaqil ta’lim ularning qiziqishini oshiradi” degan fikrni qo‘llab-quvvatladi. Bu esa, metodik yondashuvlarni takomillashtirish o‘quvchilarda faollik, mustaqillik va ijodkorlikni kuchaytirishini amalda tasdiqlaydi.

Tajriba jarayonida o‘quvchilarning badiiy matnlar ustida mustaqil ishlashi, xarakterlar tahlili, muallif g‘oyalarini izlash, shuningdek, ijodiy yozuv va loyiha ishlari orqali natijalarni taqdim etishi samaradorlikning muhim omili sifatida qayd etildi. Ta’lim jarayonida innovatsion vositalar (klaster, aqliy hujum, fishbone, onlayn muhokama platformalari) bilan birgalikda an’anaviy usullarni uyg‘unlashtirish o‘quvchilarning bilim olish faoliyatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatdi. Shunday qilib, natijalar metodikaning takomillashtirilgan shakli samarali ekanligini ko‘rsatdi va uni keng miqyosda amaliyotga joriy qilish zarurligini asoslab berdi.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, ona tili va adabiyot fanlaridan o‘quvchilarning mustaqil ta’limini tashkil etish metodikasini takomillashtirish ta’lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Bu natijalar pedagogika va didaktika sohasida olib borilgan ilg‘or tadqiqotlar bilan hamohangdir. Masalan, Abdullaeva mustaqil ta’lim faoliyatini shakllantirishda innovatsion texnologiyalarning qo‘llanishi o‘quvchilarning mustaqil fikrlash va izlanish ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega ekanligini ta’kidlaydi [1]. Shunga o‘xshash fikr Azizxodjaeva tomonidan ham ilgari surilib, ta’lim jarayonida metodik yondashuvlarning uyg‘unligi va izchilligi zarurligi alohida qayd etiladi [2].

Mustaqil ta’limning metodologik asosi bo‘lib hisoblangan tizimli va faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuvlar nazariy jihatdan ham o‘z isbotini topgan. Bespal’ko ta’lim jarayonini samarali loyihalashda texnologik yondashuvni qo‘llash muhimligini ta’kidlab, bunda o‘quvchi faoliyatini nazarda tutuvchi metodlar asosiy o‘rin tutishini ko‘rsatadi [3]. Davydovning rivojlantiruvchi ta’lim konsepsiyasi esa o‘quvchilarning faolligini oshirish va ularni bilim jarayonining sub’yektiga aylantirish zarurligini asoslab beradi [4]. Ushbu nazariy qarashlar tadqiqotimizda kuzatilgan amaliy natijalar bilan uyg‘un keladi.

O‘quvchilarda mustaqil ta’lim ko‘nikmalarini shakllantirish, ayniqsa, ona tili va adabiyot fanlarida alohida ahamiyatga ega. Ziyoëva kompetensiyaviy yondashuvni o‘zbek tili ta’limi jarayoniga tatbiq etish o‘quvchilarning kommunikativ va refleksiv kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qilishini ta’kidlaydi [5]. Bu qarash Qosimov tomonidan adabiyot nazariyasini o‘qitishda ham qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan umumiy metodik tamoyillar bilan mustahkamlanadi [6].

Innovatsion metodlar va axborot texnologiyalarining o‘quv jarayoniga integratsiyasi ham tadqiqotimizda ijobiy natija berdi. Polat ta’lim tizimida zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilar mustaqilligini oshirishda muhim vosita ekanini asoslaydi [7]. Xuddi shunday, Usmonov adabiyot darslarida innovatsion metodlarni qo‘llash orqali o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini

rag‘batlantirish mumkinligini ko‘rsatadi [8]. Bu natijalar bizning tajriba sinflarimizda ham o‘z tasdig‘ini topdi.

Psixologik-pedagogik nazariy qarashlarga ko‘ra, o‘quvchining tafakkuri va nutqi rivojida mustaqil ta’limning o‘rni beqiyosdir. Vygotskiy nutq va tafakkur o‘rtasidagi dialektik aloqani ta’kidlab, ta’lim jarayonida mustaqil izlanish va faoliyatni shart qilib qo‘yadi [9]. Dewey esa demokratik ta’limda o‘quvchini faqat bilim oluvchi emas, balki bilim yaratuvchi faol sub’yekt sifatida ko‘rish zarurligini ilgari suradi [10]. Shu bois, ona tili va adabiyot fanlarida mustaqil ta’limni tashkil etish nafaqat tilshunoslik va adabiyot o‘qitish metodikasini takomillashtiradi, balki o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishi, ijtimoiy faolligi va ma’naviy barkamolligini ham ta’minlaydi.

XULOSA

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida ona tili va adabiyot fanlaridan o‘quvchilarning mustaqil ta’limini tashkil etish metodikasini takomillashtirish bo‘yicha olib borilgan tadqiqot bir nechta muhim ilmiy va amaliy natijalarni ko‘rsatdi. Avvalo, mustaqil ta’limni samarali yo‘lga qo‘yish o‘quvchilarda ijodiy fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish va izlanish ko‘nikmalarini rivojlantirishda hal qiluvchi omil bo‘lib chiqdi. Bu fikr Abdullaeva tomonidan ilgari surilgan innovatsion texnologiyalar orqali mustaqil faoliyatni shakllantirish tamoyillari bilan uyg‘un keladi. Shuningdek, Azizxodjaeva ta’kidlaganidek, metodik yondashuvlarning to‘g‘ri tanlanishi va uyg‘unligi mustaqil ta’lim samaradorligini oshirishning muhim sharti hisoblanadi.

Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, tizimli va faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuvlar o‘quvchilarning faolligini oshiradi, ularni ta’lim jarayonining passiv emas, balki faol ishtirokchisiga aylantiradi. Bu masala Bespal’ko va Davydov tomonidan ishlab chiqilgan nazariy qarashlar bilan hamohang bo‘lib, ta’lim jarayonini shaxsiy rivojlanish bilan uyg‘unlashtirish zarurligini tasdiqlaydi. Kompetensiyaviy yondashuv esa Ziyoëva va Qosimov tadqiqotlarida asoslanganidek, ona tili va adabiyot ta’limida kommunikativ, tahliliy va refleksiv kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Innovatsion texnologiyalarni qo‘llash ham natijaviy omil sifatida qayd etildi. Polatning ilmiy ishlari ta’lim jarayoniga axborot texnologiyalarini kiritish mustaqil ta’limni rivojlantirishning eng samarali yo‘llaridan biri ekanini ko‘rsatadi. Shu nuqtai nazardan, Usmonov tomonidan tavsiya qilingan adabiyot darslarida innovatsion metodlardan foydalanish o‘quvchilarda mustaqil izlanish va ijodkorlikni rag‘batlantirish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Abdullaeva, M. O‘quvchilarning mustaqil ta’lim faoliyatini shakllantirishda innovatsion texnologiyalar. – T.: Fan va texnologiya, 2018. – 212 b.
2. Azizxodjaeva, N.N. Pedagogika fanini o‘qitish metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2007. – 320 b.
3. Bespal’ko, V.P. Slagaemye pedagogicheskoy texnologii. – M.: Pedagogika, 1989. – 192 s.
4. Davydov, V.V. Teoriya razvivayushchego obucheniya. – M.: Intellekt-Tsentr, 2000. – 236 s.
5. Ziyoëva, Sh. O‘zbek tili ta’limida kompetensiyaviy yondashuv. – T.: O‘qituvchi, 2019. – 186 b.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

6. Qosimov, B. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2002. – 265 b.
7. Polat, E.S. Sovremennye pedagogicheskie i informatsionnye texnologii v sisteme obrazovaniya. – M.: Akademiya, 2009. – 368 s.
8. Usmonov, S. Adabiyot ta’limida innovatsion metodlar. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2020. – 145 b.
9. Vygotsky, L.S. Thought and Language. – Cambridge, MA: MIT Press, 1986. – 287 p.
10. Dewey, J. Democracy and Education. – New York: The Macmillan Company, 1916. – 434 p.

CURRENT METHODS FOR DEVELOPING LITERARY CRITICAL THINKING IN LANGUAGE AND LITERATURE EDUCATION

Author: Qulmamatov Oybek Amonovich [1]
Affiliation: Nordic International University Department of Foreign Languages [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17390812

ABSTRACT

This article addresses the issue of developing critical thinking skills, a key objective of modern education, within literature classes. The study aims to propose innovative methods focused on cultivating students' abilities to deeply analyze literary texts, evaluate them, and draw independent conclusions. The effectiveness of practical methods such as “questioning,” “double-entry journal,” and “structured literary debate” is analyzed. In conclusion, it is emphasized that developing literary critical thinking is a crucial factor not only for mastering literature but also for the overall personal development of the student.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Keywords: critical thinking, literature education, methodology, text analysis, creativity, student competence.

INTRODUCTION

In the modern world, where information resources are excessively abundant, the ability to evaluate their quality, analyze them logically, and draw reasoned conclusions – critical thinking – has become a fundamental competency for every individual. Literature education, by its very nature, is a crucial platform for developing this competency. This is because any literary work is multifaceted, profound, and open to various interpretations; the process of studying it encourages students to think actively, ask questions, and reason.

A common problem today is the limitation of literature lessons to answering traditional “who, what, when” questions, which fails to grasp the artistic value and social significance of a work. Therefore, organizing literature lessons with a focus on developing critical thinking is an urgent task.

The purpose of this research is to propose effective methods aimed at developing students' literary critical thinking and to demonstrate their practical application. The objectives are to substantiate the relevance of this problem, present the theoretical basis of the methods, and analyze the results of their practical application.

METHODOLOGY

The research was conducted based on the following methods:

1. Theoretical Analysis: Review of scientific literature, curricular documents, and teaching manuals in pedagogy, psychology, and literary studies.

2. Practical Experiment: The research was conducted during the 2023-2024 academic year with a group of 9th-grade students (30 individuals) at School No. 61 in

Tashkent. Diagnostic tests were administered before and after the experiment to determine the students' level of critical thinking.

3. Observation: The students' activity, the complexity of their questions and answers, and their ability to substantiate their opinions were observed during the lessons.

4. Statistical Analysis: The obtained results were analyzed quantitatively and qualitatively.

The following key methods were employed during the research:

The "What If?" Strategy: Students are encouraged to change an event or character's action in the work and predict the consequences (e.g., "What would have happened if Jaloliddin Manguberdi had made peace with the Mongols?").

Double-Entry Journal: The student writes a quotation from the text on one side of their notebook and their personal thoughts, critical commentary, or questions about that quotation on the other side.

Structured Literary Debate: A debate conducted according to clear rules, requiring students to support their arguments with evidence from the text, listen respectfully to opposing views, and draw conclusions.

"Disagree, Agree, Improve" Method: When responding to another student's idea, they are encouraged not only to agree or disagree but also to suggest how it could be improved.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

ANALYSIS

The positive outcomes observed in the experimental group necessitate a deeper analysis of *how* and *why* the implemented methods were effective. The results indicate not merely a quantitative improvement but a qualitative shift in the students' cognitive engagement with literary texts. This analysis breaks down the efficacy of each method based on the observed data.

1. Deconstructing the "Double-Entry Journal": From Passive Reception to Active Dialogue. The significant improvement in depth of thought, as evidenced by the journal entries, can be attributed to the method's inherent structure, which formalizes the act of critical reading. The left-hand column (direct quotation) requires students to identify significant textual moments, moving beyond plot summary to recognize key themes, stylistic devices, or pivotal character decisions. The right-hand column (commentary) then forces an active response. This process transforms reading from a passive intake of information into an active dialogue between the student and the text.

The analysis of the journals showed an evolution from simple paraphrasing (e.g., "This means the character is sad") to more sophisticated responses involving:

Connection: Relating the quote to personal experiences or other texts.

Questioning: Challenging the character's motives or the author's choices ("Why does the author use this dark imagery here?").

Prediction: hypothesizing about future plot developments based on the quote.

2. The "What If?" Strategy: Fostering Hypothetical Reasoning and Intertextual Understanding. The move towards analytical and evaluative questions is directly linked to the practice of alternative thinking cultivated by the "What If?" strategy. By asking students to alter a key event (e.g., "What if the protagonist had chosen a different path?"), the method requires them to first understand the causal logic of the original narrative. To construct a plausible alternative, they must analyze the

motivations, constraints, and consequences inherent in the text. This strategy moves students beyond describing *what happened* to explaining *why it happened* and exploring how different variables could lead to different outcomes. This is a core component of critical thinking: understanding that outcomes are not inevitable but are the result of a chain of cause and effect.

3. Structured Debates and the "Disagree, Agree, Improve" Method: Building Argumentation and Intellectual Empathy. The surge in classroom participation and the improved quality of verbal arguments during debates highlight the importance of a structured, respectful environment for cultivating critical thought. The "Disagree, Agree, Improve" protocol was particularly effective in shifting classroom culture from a search for the "right answer" to a collaborative exploration of interpretations.

It taught students to:

Articulate Reasoning: Simply disagreeing was insufficient; they had to provide textual evidence for their counterargument.

Engage with Counterarguments: The "Improve" component encouraged them to listen carefully to peers' ideas to build upon them, fostering intellectual empathy and the understanding that a text can sustain multiple valid interpretations.

Refine Their Own Thinking: Defending their position or modifying it in response to peer feedback led to a more nuanced and robust personal understanding of the text.

Synthesis of Methodological Impact. The power of these methods lies not only in their individual application but in their synergistic effect. The *Double-Entry Journal* served as the foundational tool for individual, reflective critical thinking. The *"What If?" Strategy* then built on this foundation by applying creative, hypothetical reasoning to the insights gathered in the journals. Finally, the *Structured Debates* provided a social and collaborative platform where these individual and hypothetical thoughts could be tested, challenged, and refined through discourse. This progression – from individual reflection to hypothetical exploration to social validation – creates a comprehensive cognitive ecosystem that effectively nurtures critical thinking skills.

In essence, the analysis confirms that these methods are effective because they systematically deconstruct the complex process of critical analysis into manageable, teachable steps, moving students from being consumers of a narrative to becoming active critics and co-creators of meaning.

RESULTS

The methods used during the experiment yielded the following positive results:

1. Improvement in Question Quality: While students' questions at the initial stage were mostly factual ("Where did the old man live?"), by the end of the experiment, nearly 70% of their questions became analytical and evaluative (Why did the old man want to go to the sea? Was his decision correct?").

2. Increased Depth of Thought: Using the double-entry journal method, students began to reason much more deeply about symbols, characters' internal conflicts, and problems. Analysis of the journal entries showed a significant increase in the logic and independence of their thoughts.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

3. Increased Engagement: Participation rates in debates and discussions rose from 40% to 85%. Students made an effort to support their opinions with specific examples from the text.

4. Diagnostic Test Results: In the pre-experiment test, only 35% of students could express a complex, analytically based opinion about a given literary excerpt. After the experiment, this indicator improved to 80%.

The results indicate that fostering critical thinking requires methods that are more active and student-centered compared to the traditional lesson system. Methods like the double-entry journal provide students with the opportunity to systematically record and develop their thoughts. The "What If?" strategy develops hypothetical thinking, encouraging consideration of alternative approaches to analyzing a text.

The process of discussion and exchange of ideas teaches students not only to strengthen their own opinions but also to understand and respect other points of view. This contributes to the development of not only literary but also essential life competencies.

Research Limitations: The study was conducted within a single class of one school. Broader studies encompassing different regions and schools are required to generalize the results more widely.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

CONCLUSION

In conclusion, it can be emphasized that developing literary critical thinking is a crucial step not only for a deeper mastery of literature but also for shaping students into independent, responsible, and active members of a democratic society. The methods proposed in this article – the double-entry journal, the "What If?" strategy, structured debates, and others – are effective tools for this path. The regular and systematic application of these methods can prepare students not only for literature exams but also for analyzing complex life situations.

REFERENCES

1. Abida, F. I. N. (2016). Critical thinking skills to literary works: A method of teaching language through literature. JEES (Journal of English Educators Society), 1(1), v1i1-148.

2. Bayzakov, T., Yusupov, S., Yunusov, R., Xolmirzaev, I., Esanov, J., & Kulmamatova, S. (2023, August). Modeling the process of growing seeds of vegetable crops with ultraviolet light. In IOP Conference Series: Earth and Environmental Science (Vol. 1231, No. 1, p. 012065). IOP Publishing.

3. Black, M. (2018). Critical thinking: An introduction to logic and scientific method. Pickle Partners Publishing.

4. Elder, L., & Paul, R. (2020). Critical thinking: Learn the tools the best thinkers use. Bloomsbury Publishing PLC.

5. Khakimov, B. B., Rajabov, N. Q., Sharipov, Z. S., Kalandarova, S. T., G'aniboyeva, E. M., & Kulmamatov, O. A. (2021, October). Analysis of methods of forming diesel and bioethanol fuel mixture. In IOP Conference Series: Earth and Environmental Science (Vol. 868, No. 1, p. 012022). IOP Publishing.

6. Kulmamatov, O. (2024). INGLIZ TILINI SAMARALI O 'RGATISHDA TINGLAB TUSHUNISHNING MUHIM JIHATLARI. Nordic_Press, 3(0003).

“YANGI SAODAT” MILLIY ROMANIDA JADIDCHILIK G‘OYALARINING BADIIY IFODASI

Muallif: Shirinova Sitora Xayrullo qizi [1]
Affiliyatsiya: ToshDO‘TAU 2-kurs tayanch doktoranti [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17390850

ANNOTATSIYA

XIX – asr oxiri – XX asr boshlari Turkiston tarixiga ijtimoy –siyosiy o‘zgarishlar, madaniy yangilanishlar davri bo‘lib kirib keldi. Milliy uyg’onish harakatining vujudga kelishi esa uning zamirida yangi o‘zbek adabiyotining yuzaga kelishiga vosita vazifasini o‘tadi. Mustamlakachilik siyosatining xalq ongi, tafakkuri, dini va qadriyatlariga nechog’li aks ta’sir etayotganini ko‘rgan xalqning ziyoli qatlam vakillari ma’rifatsizlik, jaholatning tubsiz qa’ridan xalq kelajagini omon saqlamoq uchun kurashga bel bog’ladilar. Ular jadidlar sifatida adabiyot, matbuot va teatrning ahamiyatini anglab, xalq orasida eskicha qarashlardan holi, yangi tur va janrlar bilan boyitilgan adabiyotni, sho‘ro mustabid tuzumining siyosiy gazetalari o‘rniga “Taraqqiy”, “Xurshid”, “Oyna” kabi gazeta – jurnallarni, teatrda esa sahna asarlarini yorita boshladilar. Ular ichida shoir, dramaturg, yozuvchi, aktyor va pedagog hisoblangan jadid ma’rifatparvari Hamza Hakimzoda Niyoziyning o‘rni va xizmati beqiyosdir. Ushbu maqolada Hamzaning nasriy asarlaridan biri “Yangi saodat” milliy romanida jadidchilik g’oyalarining tasviri, badiiyati va ahamiyati haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: jadidchilik, nasr, badiiy adabiyot, ma’rifat, bilim, tur va janr.

“Har bir xalq milliy adabiyotini yaratar ekan, undagi har bir asar nasriy yoki nazmiy uslubda yozilishidan qat`iy nazar jahon adabiyoti tarkibini boyitishga xizmat qiladi. Etnologiya faniga aloqador millat shakllanishi nazariyasiga ko`ra ham muayyan xalqning millat darajasiga chiqishida ushbu xalqning iste`dodli vakillari tomonidan yaratilgan adabiy asarlarda kitobxon omma uchun ilgari surilgan bunyodkor va birlashtiruvchi g`oyalar katta o`rin tutadi. Ma`lum bir jamiyat adabiyotining izchil g`oyalar tizimiga aylanishi uchun ushbu adabiyot shakllanish va rivojlanish yo`lini bosib o`tgan, boshqa milliy adabiyotlar bilan ijodiy hamkorlikda bo`lishi zarur”. [Karimov. N, 9-bet]

Birinchi “O‘zbekiston xalq yozuvchisi” unvonini olgan Hamza o‘z umrini boshqa jadid namoyondalarimiz kabi xalqimizni jaholatdan uyg‘otish, o‘zlikni anglashga, ozodlikka intilish va ilm-ma’rifat orqali rivojlanib, azaliy qadriyatlarini saqlab qolishlari uchun o‘zining boy merosi, zakovati bilan harakat qilgan. O‘zbek tilidan tashqari, boshqa ko‘plab tillarni, jumladan, arab, fors, rus va turk tillarini mukammal o‘rgangan Hamza o‘z asarlarida ta’lim – tarbiyaning ahamiyati, ayollarning huquqlari, ijtimoiy tengsizlikning oldini olish, tabaqalanish kabi ijtimoiy muammolarni yoritgan, Ularga yechim sifatida esa xalqning ilmga intilishi va avlodlarning ziyoli qatlamini shakllantirishda deb bilgan.

Hamzaning revolyutsiyagacha bo‘lgan ijodida nasr ancha katta o‘ringa ega. Uning “Yangi saodat yohud milliy roman” nomli asari ular ichida alohida o‘rin tutadi.

Ushbu asari orqali Hamza nafaqat o‘z ijodida balki XX asr o‘zbek adabiyotida yangi janr va adabiy tur tushunchasini olib kirgan. Shuningdek, Matyoqub Qo‘shjonov ta’biri bilan aytganda asar: “mazmunan shoirning ma’rifatparvarlik ruhida yaratgan asarlarining davomi va yangi bosqichidir”. Asar 1914 – yilda yozilgan va 1915 – yilda ilk bor Qo‘qonda toshbosma shaklida, Toshkentda litografiya yo‘li bilan nashr etilgan. Bu asar adibning ma’rifatparvarlik g’oyasi bilan sug’orilgan, davrning ijtimoiy muammolarini o‘zida aks ettirgan asaridir. Roman qahramonlari hayoti, taqdirlar bir – biriga o‘xshamagan va eng muhimi adib asarda o‘z estetik idealidagi qahramonni ya’ni “jadid” insonini yaratib, uni namuna qilib ko‘rsatib bera olgan.

Hamza asarni she’riy epigraf va *“Ixtor”* deb nomlangan qism bilan boshlaydi. Unda Turkiston xalqining matbuotdagi yangiliklarga qiziqmasligi, biroz ilmdan xabardorlari kerakli manba va kitoblarni emas, balki, eskicha urf – odatlarga asoslangan, bit’at kitoblarni o‘qishi, yangi bilim olib, ma’rifatimizni shakllantirishimiz kerakliligi mazmunidagi nasihatlarini bayon etadi.

Roman bosh qahramoni Olimjon. Taqdirning ming bir chig’iriqlaridan kelgan sinovlarda toblangan onasi Maryam, G’ozi ismli boy savdogarning erka, tanti bo‘lib zoriqmay o‘sgan, ammo otasi vafotidan so‘ng nafaqat o‘zining, balki oilasining hayotini vayronalik yoqasiga olib kelib, ularni tashlab ketishgacha borgan Abduqahhorning o‘n yoshli o‘gli.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Onasi Maryam otasiz farzandlari Olimjon, endigina yetti yoshga qadam qo‘ygan qizi Xadichani va nochor qaynonasi Ruzvonni boqish uchun oldin o‘zi ba’zida tengi deb hisoblagan, ba’zilaridan esa har tomonlama ustun bo‘lgan mahalladoshlarining uyida idish yuvib, ostona tozalab ro‘zg’or tebratishga harakat qiladi. Yoshligida biroz bo‘lsa-da, eski xat – savod olganidan ilmning qadrini, o‘qigan inson hechnimaga zoriqmasligi, zamona zaylida tik tura bilishi, nafaqat o‘zi balki yaqinlarini ham har jihatdan ta’minlay olishi tushunadi. Ikki dilbandini o‘qitish orzusida, ammo qo‘lining kaltaligi, turmush o‘rtog’ining butun ro‘zg’orini tashlab, uzoq Toshkentda ne ahvoldaligidan behabar. Ba’zan farzandlariga bildirmay, yo ish, yo bolalarining ko‘ylagini yamash bahonasida yolg’iz qolar ekan, taqdirining bu og’irligidan o‘ksina – o‘ksina ko‘z yosh to‘kadi. Onasining qanchalar qiynalayotganini ko‘rib, voyaga yetayotgan Olimjon esa o‘qish, ilm olish, halol risq – nasiba topishni orzu qiladi.

Taqdirning tuhfasini qarangki, do‘sti Ahmadjon bilan qiziqish tufayli uning *“yangi usul”* maktabiga borgan Olimjon u yerda o‘zining odob – axloqi, o‘zini tutishi bilan sinf muallimining e’tibori va mehrini qozonadi. Muallim tomonidan o‘qishga qabul qilingan Olimjonning qiyinchilik sarguzashtlari bu bilan bitmaydi. Imtixon topshirishda taklifnoma chaqirig’ining otalarga atalganidan dili vayron bo‘ladi. Ammo onasi, buvisi, singlisi, onasining o‘rtog’i Halimaxonimning va eng asosiysi muallimining qo‘llovlari bilan imtixonni a’loga topshiradi. Yana qanday imtixonni deng. O‘zi birinchi sinf bo‘lsa-da, uch soat mobaynida ham birinchi, ham kkinchi sinflarning darsligidan bir o‘zi imtixon topshiradi. U yerda jamlanganlar orasida boylardan biri bo‘lgan Abdurahmonboyning nazariga tushib, keyinchalik unga bayramdan boshqa kunlarda mirzolik qilib, pul topa boshlaydi. O‘zi orzu qilgan istiqbolga farzandi orqali yetishgan Maryam esa niyatiga yetgan edi. Abdurahmonboy qizi Nazokatxonimni Olimjonga uzatadi va bir necha yildan so‘ng barcha boyliklarini Olimjonga vasiyat qilib vafot etadi.

Olimjonning hayoti tubdan o‘zgaradi. U singlisini o‘zi o‘qitadi. Do‘sti Ahmadjonni halolligi ortidan o‘ziga kuyov va yordamchi qilib oladi. To‘yidan oldin

otasi Abduqahhorni Toshkentning kosibchilari orasidan tang ahvolda olib kelib, keyinchalik unga do‘kon ochib beradi.Olimjonlaring hayoti o‘zgarishida eng katta vositachi bu jadid maktabi muallimi edi. U Olimjonni bepul, hamma o‘quv qurollari bilan ta’milab o‘qitadi. Undagi iste’dodni erta anglaydi, uni boshqa bolalardan ko‘ra ko‘proq e’zozlaydi. Undagi bilimga chanqoqlikni shunchaki yo‘q bo‘lishiga yo‘l qo‘ymaydi. Har doim qo‘l – qanot keladi. Natijada esa xalqqa nafi tegadigan, halol, puxta, ilmi va zakovatda tengsiz, o‘zining davomchisi yangi jadid – Olimjonning yuzaga chiqishiga sabab bo‘ladi.

Yana bir hisobdan Hamza asarda Maryamxon singari onalar qo‘lida tarbiya topgan farzandalar har qandau holda ham halol, pokiza, ilmga tashna bo‘lib voyaga yetishini uqtirmoqchi bo‘ladi. Bunda ularga na otasizlik, na kambagallikning imkonsizliklari to‘siq bo‘lolmasligini ko‘rsatib beradi.

Xulosa o‘rnida, Hamza o‘zining ko‘pqirrali ijodi bilan o‘zbek adabiyotida yangi tur va janrlarni o‘zbek adabiyotiga olib kirganligi bilan ham tahsinga sazovordir. To‘g’ri “Yangi saodat” romani o‘zbek adabiyotida roman janrining talablari darajasiga ko‘tarilmadi, ammo bu nasriy asarlar yozish ko‘nikmasining shakllanishi, roman yozish etikasining o‘zbek adabiyotida rivoj topishida vosita bo‘lib xizmat qilgani bilan nihoyatda qimmali manbadir.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Бобоев Т. Адабиётшунослик асослари. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2002.
2. Ёқубов. И. Ўзбек романи тадрижи. Тошкент: “Fan va texnologiya”, 2006.
3. Наим Каримов. XX аср адабиёти манзаралари. Биринчи китоб. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2008.
4. Қосимов Б. Миллий уйғониш: жасорат, маьрифат, фидойилик. – Тошкент: Маънавият, 2002.
5. Sanjar Sodiq. Yangi o‘zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: “O‘qituvchi” NMIU, 2019.

ALISHER NAVOIY G‘AZALLARINING XIX ASR BAYOZLARIDAGI AHAMIYATI

Muallif: Shomurodova Sitora Xoshim qizi [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti v.b. dotsenti [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17390904

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Alisher Navoiy ijodining XVIII–XIX asr bayozlarida aks etishi, shuningdek, Xiva adabiy muhiti vakili Roqim ijodi bilan uzviy bog‘liqligi tahlil etilgan. Tadqiqot davomida Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik institutida saqlanayotgan 11432/1 inventar raqamli bayozning tarkibi o‘rganilib, unda Navoiy, Jomiy, Bedil, Fuzuliy, Roqim kabi mashhur shoirlarning asarlari jamlanganligi aniqlangan. Bayozdagi Navoiy g‘azallarining devon nusxalari bilan solishtirilishi natijasida ayrim leksik va uslubiy farqlar aniqlangan bo‘lib, bu hol kotiblarning ijodiy yondashuvi va matnning yoddan ko‘chirilganini ko‘rsatadi. Maqolada, shuningdek, Roqimning Alisher Navoiy g‘azaliga taxmis tarzida bog‘langan, fan uchun noma’lum bo‘lgan muxammasi ilk bor aniqlanib, tahlilga tortilgan. Maqola bayozlarni qo‘lyozma manba sifatida o‘rganish, ularning matnshunoslik va manbashunoslikdagi o‘rnini belgilash orqali Navoiy merosini yanada chuqurroq tadqiq etish zarurligini asoslaydi. Tadqiqot natijalari o‘zbek mumtoz adabiyotining izchil taraqqiyot zanjirini tiklash va Alisher Navoiy ijodiy maktabining keyingi asrlardagi ta’sirini yoritishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: bayoz, Alisher Navoiy, Roqim, tatabbu, taxmis, Xorazm adabiy muhiti, qo‘lyozma, matnshunoslik, hamd g‘azal.

KIRISH

Alisher Navoiyning ijodiga qiziqish, unga tatabbu, nazira taxmislar bog‘lash u hayotlik davrlaridayoq boshlangan. Tadqiqotimiz obyekti bo‘lgan bayozlarni o‘rganish jarayonida XVIII asrda yaratilgan bayozlarda Alisher Navoiy ijodiga murojaat qilinishi sezilarli tarzda ko‘payganini ko‘rish mumkin. Bu davrga kelib uchta xonlikda ham o‘ziga xos adabiy davralar shakllangan bo‘lib, bayozlar ham xalq orasida keng tarqalgan. Bayozlarning dastlabki namunalari arab mumtoz adabiyotining gullagan davrlarida uchraydi(VIII-XII asrlar). Arablar bayozga muayyan qat’iy qonun qoidalar asosida yondashgan. Masalan, mavzu mundarijasi, shoirlarning geografik joylashuvi bayoz tuzilishidan avvalroq qat’iy rejalashtirilgan. Zayniddin Vosifiyning “Badoye ul-vaqoe” asarida Buxorolik shoirlar shayxulislom Xo‘ja Hoshimiz huzurida mashhur bir baytga tatabbu bog‘lab she’r yozgani haqidagi ma’lumot keltirilgan. Bu holat bayoz uchun dastlabki qadam edi. Alisher Navoiy ham mashhur fors-tojik shoirlariga tatabbu bog‘lagan. Devoni Foniydagi 554 g‘azalning 393 tasi turli fors shoirlarining she’rlariga tatabbulardan iborat.

METODOLOGIYA

Bayozning mumtoz shoirlar o‘rtasida o‘ziga xos musobaqa maydoni bo‘lgani haqida ma’lumotlar bor [3; 8-24]. Bu haqda Yoqubjon Is’hoqov yozadi: “XVIII-XIX asrlar

bayzochilikning taraqqiy etgan davri bo‘ldi. Bu davrda fors shoirlaridan Bedil, O‘zbek shoirlaridan Navoiy she’rlari bayozlarnining bir qancha sahifalarini bezadi.” [2; 84] Bu fikrlarning isbotini ko‘rish uchun bayozlarni tadqiq etganimizda haqiqatan ham, fors she’riyati uchun Bedil, Jomiy; turkiy she’riyat uchun Navoiy va Fuzuliy etalon darajasiga ko‘tarilganini kuzatdik [1]. Bu bayozlar bayoz tuzishni buyurgan insonning didiga qarab saralangan she’rlarni o‘z ichiga olgan. Bayozlarning boshi yoki oxirida kotibning nasriy yoki she’riy tarzdagi fikrlari berilgan.

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti qo‘lyozmalar fondida saqlanayotgan 11432/1 raqamli bayozda hukmdor shoirlar va ularning vazirlari, saroy a’yonlarining ijod namunalari keltirilgan. Bu ma’lumotlar katta ehtimol bilan mazkur bayoz saroy mushoirasi natijasi o‘laroq dunyoga kelganini ko‘rsatadi. Bayoz o‘ziga xos janr: u madrasa talabalarining mashq daftari vazifasini ham bajargan, gohida esa saroylarda sara she’riy to‘plam sifatida tartib berilgan. Ammo rasmiy bayozlar ham tuzilgan. Bular oltin kumush suvi yugurtitib yozilgan, turli amaldoir va hukmdorlar uchun tartib berilgan bayozlar ekanligi haqida manbalarda ma’lumotlar bor[2; 81]. Tadqiqotchi Zilola Shukurova ham shunga o‘xshash tasnifni taklif qiladi:

Shoh, amir va yuqori mansabdagi shaxslarning buyrug‘iga ko‘ra yozilgan bayozlar;

Quyi tabaqa she’r ixlosmandlari uchun yozilgan bayozlar;

Biror soha vakillari uchun yozilgan bayozlar.[4; 11]

Shoh, amir va yuqori mansabdagi shaxslarning ko‘rsatmasiga ko‘ra yozilgan bayozlar boshqa turdagi bayozlardan bir qancha xususiyatlari bilan farqlanishini ta’kidlayotganda tadqiqotchi ularning dizayni, sifati haqida batafsil to‘xtaladi. Albatta, hukmdor doiralar uchun ko‘chirilgan bayozlar hashamdor bo‘lgani haqiqat. Nafaqat ularning tashqi ko‘rinishi, balki mazmunida ham o‘ziga xoslik mavjud bo‘lgan. Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instatuti qo‘lyozmalar fondida saqlanayotgan bayozlar ichida yuqoridagi turlarga mansub bayozlarni uchratish mumkin.

NATIJALAR

Biz o‘rgangan bayoz 1875-yilda ko‘chirilgani fanga ma’lum. Mazkur to‘plam Jomiy g‘azallari bilan boshlangan, shundan so‘ng Hiloliy, Hofiz. Rumiy, Navoiy, Husayniy, Sayyido, Feruz, Vazir Ho‘qandiy, Soib, Hoziq, Bedil, Roqim, Anisiy, Rashidiy, Salmon, Mansur, Orifiy, Xoniy, Shayx Sa’diy, Dilpazir, Ojiz kabi ijodkorlar she’rlari keltirilgan. Forsiy va turkiy tildagi ijod namunalaridan tarkib topgan mazmkur bayoz 69 sahifani o‘z ichiga oladi. Nasta’liq va shikasta yozuvlari aralash holatda uchraydi. Nomi qalamga olingan aksariyat shoirlar Xiva adabiy muhitiga mansub bo‘lsa, Ayrimlari Qo‘qon va Buxoro adabiy muhitlariga yaqinligi seziladi. Bayozda Alisher Navoiyning “Badoye ul-vasat” devoniga kiritilgan 34- va 467-g‘azallar mavjud.

Gulbarg uza qilmishsen to sabzai tar paydo,

Kun ko‘zgusida go‘yo zang etti asar paydo. [1; 10a]

bayti bilan boshlanuvchi g‘azal 11432/1 raqamli bayozning 10a sahifasida keltirilgan bo‘lib, tadqiqot natijasida “Badoye ul-vasat” devonidagi g‘azal matnining bayozga biroz o‘zgargan holda kiritilgani aniq bo‘ldi. Ikkinchi bayt “Badoye ul-vasat”da quyidagicha:

La’ling g‘amidin suda gul yafrog‘i kelgandek,

Ashkimda kelur har dam parkandi jigar paydo. [5; 27]

Bayozda:

La’ling g‘amidin suda gul yafrog‘i kelgandek,
Ashkimda bo‘lur zohir parkandi jigar paydo.[1; 10a]

Baytda ikki so‘z farqlanmoqda. Bir qarashda vazn orqali aniqlashning imkoni yo‘q. Endi uslubga e’tibor qaratamiz: birinchi shaklda kelgandek va kelur tavtologiyaga olib kelmoqda. Alisher Navoiy bunday tavtologiyaga yo‘l qo‘ymasligi kerak. Bayozdagi bayt ohorliroqday. Ehtimol, bayoz ko‘chiruvchi kotib bu g‘azalni asliyatida ko‘rgandir. Shu tariqa, bayozlarni o‘rganish jarayonida devonlardagi bayozlardagi ayrim baytlar, so‘zlar turlicha ekanini kuzatish mumkin. Kotiblar odatda bayoz tuzarkan, unda keltirilgan she’rlarning aksarini yodlab olgan. Shu sababli ham ayrim she’rlar Alisher Navoiy devonlarida boshqa, bayozlarda boshqacha shaklda kelishi mumkin. U yoki bunisi to‘g‘riligini, albatta, badiiy matn, aruz, shoirning uslubi kabi masalalar orqali aniqlash maqsadga muvofiqdir. Ayrim bayozlarda haqiqatan xatoliklar mavjudligini ta’kidlash o‘rinlidir.

“Badoye ul-vasat”da:
Davron g‘amidin ko‘nglum maqbuz erur, ey soqiy,
Basti uchun etkaysen ham boda magar paydo. [5; 27]
Bayozda:
Davron g‘amidin ko‘nglum maqbuz erur, ey soqiy,
Yo basti uchun etkaysen ham boda magar paydo. [1; 10a]

Bu taqqosdan ayon bo‘ladiki, bu yerda bayoz matnida xatolik mavjud, chunki aruz vaznining hazaj bahrida, axrab shahobchasida bitilgan bu g‘azalning birinchu rukni maf’uvlu afoiliga asoslanadi. Bayozda keltirilgan ikkinchi misra boshidagi “yo” so‘zi xato hisoblanadi, chunki shu so‘z orqali vaznda saktalik yuzaga kelmoqda.

Devonda:
Ey musulmonlar, fig‘on ul kofiri xudkomdin
Kim, chiqardi ko‘kka afg‘on lashkari исломдин.[5; 343]
Bayozda:
Ey musulmonlar, fig‘on ul kofiri xudkomdin
Kim, chiqardi ko‘kka afg‘on kishvari islomdin. [1; 10a]

Mazkur baytda lashkar so‘zi bayozda kishvarga o‘zgarib qolgan. Bu kabi holatlar bayozlarni qo‘lyozma asar sifatida o;rganish lozimligini, badiiy matnni tiklash uchun ayni mazkur qo‘lyozmalar hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi.

MUHOKAMA

Bayozda muxammaslar ham bor. Shunday muxammaslardan biri Roqimning Alisher Navoiy g‘azaliga taxmis tarzida bitilgan muxammasidir. Бу мухаммас Роқимнинг танланган асарларида мавжуд эмас. Катта эҳтимол билан шоирнинг фанга номаълум асари бўлиши керак. Yana shu taxminni ham keltirish mumkin: balki, bu Roqim umuman boshqa shoirdir. Ammo mazkur bayoz Xiva adabiy muhitida yozilganini hisobga olsak, maskur muxammas Roqimning fanga noma’lum muxammasi bo‘lib chiqadi. Roqim haqida manbalarda shunday ma’lumotlar uchraydi: Roqim tax. 1742-yilda Xivada tug‘ilgan. Madrasada tahsil olgan. Qozixonada munshiy bo‘lib ishlagan. Xususiy maktab ochib, muallimlik qilgan. Roqim o‘z ijodida Alisher Navoiy va Fuzuliy an’analariga ergashgan, ularning badiiy uslubidan ilhom olgan. Shoirning bizgacha yetib kelgan yagona devoni 6470 misradan iborat bo‘lib, shuningdek, devonga kirmagan 30 ta muxammas va 6 ta g‘azali ham ma’lum. Uning ko‘plab muxammaslari Navoiy, Fuzuliy, Munis, Bedil, Ravnaq kabi mashhur shoirlarning g‘azallariga bog‘langan bo‘lib, bu hol Roqimning adabiy an’analarni

chuqur o‘rganib, ularni ijodiy davom ettirganini ko‘rsatadi. Shuningdek, Roqim noma janrida ham ijod qilgan. U o‘z davrida Munisning devoni va boshqa asarlarni husnixat bilan ko‘chirgan, shu tariqa Xorazm adabiy va xattotlik maktabining rivojiga hissa qo‘shgan.Devoni qo‘lyozmasi O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasining Sharqshunoslik instituti fondida saqlanadi (inv. №7576)[1].

“G‘aroyib us-sig‘ar” devonining 521 g‘azali hisoblangan bu asar Yaratganning hamdini o‘zida aks ettirgan. Roqim muxammas bog‘lagan bu g‘azalda ham Mukammal asarlar to‘plamidan farqli o‘rinlar mavjudligi ko‘rinadi:

Yuzu ko‘zungda muayyan kamoli sun’i iloh,
Ne yuzdurur ki bu, ne ko‘z lo iloha illalloh. [6; 403]

deb boshlanuvchi hamd g‘azalning uchinchi baytida ayrim o‘zgarishlar mavjud:

Tiling hamesha laduniy ulumig‘a notiq,
Dom ko‘nglung ilohiy rumuzidin ogoh. [6; 403]

Bayozda:

Mudom ko‘nglung ilohiy rumuzidin ogoh. [1; 30a]

Bayozdagi matn vazn jihatdan mukammalroq ekanligi ko‘rinadi.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni xalq orasida yoyilishi va qabul qilinish jarayonini chuqur yoritgan badiiy manbadir. XVIII–XIX asrlarda yaratilgan bayozlarda Navoiyga tatabbu, taxmis, nazira bog‘lash an’anasi keng tus olgan, bu esa uning badiiy merosining xalq va saroy adabiy muhitida mashhur bo‘lganidan dalolat beradi. Roqimning Navoiy g‘azaliga taxmis bog‘lagan muxammasining aniqlanishi esa, qo‘lyozma bayozlarni o‘rganish dolzarbligini yanada oshiradi. Bu topilma Xorazm adabiy muhitida Navoiy an’anasi davom etganini isbotlabgina qolmay, o‘zbek adabiyotining badiiy merosini uzluksiz tarzda qayta tiklashga xizmat qiladi.

Shunday qilib, bayozlarni matnshunoslik va manbashunoslik nuqtayi nazaridan chuqur o‘rganish Alisher Navoiy va uning izdoshlari ijodini yangicha tahlil qilish imkonini beradi, ularning badiiy merosini mukammal tiklash yo‘lida muhim qadamlardan biri bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Bayoz. — O‘zbekiston FA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti qo‘lyozmalar fondi, inv. № 11432/1. – Eski o‘zbek yozuvida.
2. Исҳоқов Ё. Баёз ва баёзчилик тарихи // “Ўзбек адабиёти тарихи масалалари” тўплами. Тошкент, 1976. Б.78-101
3. Erkinov, A. Qo ‘lyozma bayozlarga oid ayrim mulohazalar. // Oltin bitiglar. – 2024. – 2-сон. – Б.4-28
4. Shukurova Z. Bayoz an’anasi va uning adabiy jarayondagi ahamiyati // Til va adabiyot ta’limi, – 2022. – 2-son. – B. 10-13
5. Навоий, Алишер. Муқаммал асарлар тўплами. Бешинчи жилд. Бадоеъ ул-васат. – Тошкент: Фан, 1990. – 528 б.
6. Навоий, Алишер. Муқаммал асарлар тўплами. Бешинчи жилд. Ғаройиб ус-сиғар. – Тошкент: Фан, 1988. – 575 б.
7. Шомуродова, С. Х. (2020). Традиция создания девона в современной узбекской литературе. in профессионал года 2020 (pp. 40-45).

SUN’IY INTELLEKT TA’SIRIDA QADRIYATLAR TRANSFORMATSIYASINING TILDA AKS ETISHI

Muallif: Sodiqova Sabohat Ilhom qizi [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti Xorijiy til va adabiyoti kafedrasi [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17390975

ANNOTATSIYA

Mazkur maqola sun’iy intellekt ta’sirida ijtimoiy qadriyatlarning o‘zgarishi tilda aks etishini o‘rganadi. Tilshunoslik, madaniyatshunoslik va AI etikasi fanlararo istiqbollariga tayangan holda, til raqamli davrda qiymat tizimlarining oynasi va konstruktori sifatida ishlaydi. Tadqiqot AI tomonidan boshqariladigan o‘zgarishlar inson ustuvorliklarini - bilim, muloqot, ijodkorlik, mehnat va axloqiy mas’uliyatni o‘zgartiradigan asosiy sohalarni o‘rganadi va ularning leksik innovatsiyalar, semantik siljishlar, diskursiv amaliyotlar va pragmatik konventsiyalarda namoyon bo‘lishini kuzatadi. Yangi lug‘atning paydo bo‘lishiga, aql va ishonch kabi uzoq vaqtdan beri mavjud bo‘lgan tushunchalarning qayta aniqlangan ma'nolariga, inson va mashina o‘zaro ta‘sirida suhbat normalarining qayta konfiguratsiyasiga alohida e’tibor beriladi. Ushbu lingvistik ko‘rsatkichlarni ajratib ko‘rsatish orqali maqola texnologik taraqqiyot nafaqat yangi vositalarni joriy etishini, balki madaniy ierarxiya va axloqiy yo'nalishlarni qanday qayta tashkil etishini ko‘rsatadi. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, til innovatsiyalar va gumanistik qadriyatlar o‘rtasidagi muvozanatni muhokama qilishda faol ishtirokchi bo‘lib, sun’iy idrokning madaniy oqibatlarini aks etuvchi oyna vazifasini bajaradi.

KIRISH

XXI asr texnologiya sohasida misli ko‘rilmagan rivojlanishga guvoh bo‘lmoqda. So‘ngi yillarning olamshumul ixtirosi bo‘lgan sun’iy idrok ijtimoiy, madaniy hamda muloqotdagi o‘zgarishlarning asosli sababchisiga aylanmoqda. Bir paytlar faqat yuzma-yuz muloqot va shaxslararo ma’lumot almashinuviga asoslangan insoniyat muloqotiga endi algoritmlar, raqamli platformalar hamda aqlli mashinalar vositachilik qilmoqda. Bunday transformatsiya texnologik soha bilan cheklanibgina qolmay, qadriyatlar sohasi – inson xatti-harakati, munosabatlari va jamoaviy o‘ziga xoslikni shakllantiradigan yetakchi tamoyillar va ustuvorliklar sohasini ham qamrab oladi.

Transformatsiya jarayonida til muhim o‘rin egallaydi. Qadriyatlarni ifodalash, muhokama qilish hamda jamiyatga keng yoyilishi uchun vositachi sifatida til sun’iy intellektning inson munosabatlarini va unga asos bo‘ladigan madaniy iyerarxiyalarni qayta shakllantirishini lisoniy birliklardagi ifodasini ko‘rsatadi. So‘z va so‘z birikmalari, iboralar, metaforalar va hatto diskurs ham o‘zgaruvchan ustuvor qadriyatlarga javoban almashinib boradi. Mazkur maqolada sun’iy intellekt asrida qadriyatlar transformatsiyasining lingvistik ifodasi tahlil qilinib, inson muloqoti sun’iy idrok vositachiligida o‘zgarishi, texnologik ta’sirlar ostida qadriyatlar almashinuvi borasida xulosalar beriladi.

METODOLOGIYA

Qadriyatlar inson xulq-atvorini, ijtimoiy amaliyotlarni hamda madaniy o‘ziga xoslikni boshqaruvchi umumiy ijtimoiy tamoyillardir. Ular bir vaqtning o‘zida har bir inson uchun individual va jamiyat uchun umumiy bo‘ladi. Qadriyatlar tarixiy, iqtisodiy va texnologik o‘zgarishlarga javoban almashinib boradi. Zamonaviy jamiyatda kundalik hayotning jadallashib borayotgani bu jarayonni tezlashtirib, raqamli savodxonlik, innovatsiya, samaradorlik, global o‘zaro bog‘liqlik kabi tushunchalarning qadriyatga aylanishiga sabab bo‘lmoqda.

Qadriyatlar o‘zgarishida sun’iy idrok ikki vazifani bajaradi. Birinchisi *instrumental rol* – sun’iy intellekt turli sohalarda, samaradorlikni oshirish, muammolarga yechim topish, tezkor va to‘g‘ri qarorlar qabul qilishda vositachi vazifasini bajarib mahsuldorlik, ratsionallik kabi qadriyatlarni mustahkamlaydi. *Madaniy rol* – sun’iy intellektdan keng foydalanish orqali mas’uliyat, foydalanuvchi axloq kodeksi, ya’ni etika, inson-mashina chegaralari kabi tushunchalar yuzaga kelib an’anaviy insonga yo‘naltirilgan ananaviy qadriyatlarga nisbatan ziddiyatni yuzaga keltiradi.

TAHLILLAR

Til nafaqat aloqaning neytral vositasi, balki qadriyatlarning dinamik tashuvchisi va konstruktori sifatida ham xizmat qiladi. U jamiyatning ustuvor yo‘nalishlari, e’tiqodlari va dunyoqarashlarini kodlab, ularni avlodlarga uzatadi va yangi madaniy kontekstlarga moslashadi. Sun’iy intellektdan keng foydalanilayotgan hozirgi davrda til o‘zgarishi qiymat o‘zgarishining ayniqsa sezilarli ko‘rsatkichiga aylanadi. Jamiyatlar yangi texnologiyalarga o‘tishni boshlaganda, tilda ham yangi terminologiya paydo bo‘lishi va eski tushunchalarni qayta nomlash holatlari orqali bilim, hokimiyat, inson o‘ziga xosligiga nisbata o‘zgaruvchan munosabatni aks ettiradi.

Bu aks ettirish til o‘zgarishlarining bir qancha o‘lchovlarida kuzatilishi mumkin. Leksik innovatsiyalar sun’iy idrok bilan bog‘liq yangi so‘zlar va tushunchalarni tilga olib kiradi; mavjud leksik birliklardagi semantik siljishlar “aql”, “ijodkorlik” yoki “ishonch” kabi mavjud atamalarning ma’nosini o‘zgartiradi; diskursiv amaliyotlar suhbat me’yorlari, xushmuomalalik strategiyalari va bahslashish shakllaridagi tuzatishlarni ochib beradi; va pragmatik konventsiyalar noinsoniy agentlar bilan o‘zaro munosabatlarning yangi shakllariga moslashish uchun rivojlanib, o‘zgarib borayotgan qadriyatlarning yangicha ifodalanishini shakllantiradi. Bu jarayonlar birgalikda olib qaralsa, til nafaqat o‘zgarishlarni aks ettiradi, balki sun’iy intellekt ta’sirida qadriyatlarning doimiy o‘zgarishida faol ishtirok etadi.

An’anaga ko‘ra, bilim insonning intellektual harakatlari, izlanishlari va xotirasi bilan bog‘liq. Sun’iy intellekt yordamida bilimlar tobora foydalanishga oson, tezkor va algoritmlar vositasida yo‘naltirilgan bo‘ladi. Ushbu o‘zgarish tilda quyidagilar orqali namoyon bo‘ladi:

- leksik o‘zlashtirish va neologizmlar: *chatbot*, *chuqur o‘rganish*, *katta ma’lumotlar* va *neyron tarmoqlar* kabi atamalar kundalik nutqqa kirib, aql va bilimni kontseptuallashtirishdagi o‘zgarishlarni ifodalaydi.
- metaforik iboralar: *google it* yoki *algoritm qaror qildi* kabi iboralar inson ekspertlaridan SI tizimlariga intellektual vakolatlar berilganligini ko‘rsatadi.
- semantik reorientatsiya,*xotira* so‘zi bir vaqtlar asosan insonga qaratilgan bo‘lsa, hozir texnologik saqlash imkoniyatlari bilan teng darajada bog‘langan.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Transformatsiyaga uchraydigan asosiy qadriyatlardan yana bir bu ijodkorlik bo‘lib, u o‘ziga xoslik, tasavvur va estetik mulohazalar bilan bog‘liq bo‘lgan eng mashhur insoniy qadriyatlardan biri bo‘lgan. Biroq, she’riyat, musiqa va tasviriy san’at yaratishga qodir bo‘lgan sun’iy idrok tizimlari bu qiymatning eksklyuzivligini shubha ostiga qo‘yadi.

Ushbu siljish lingvistik jihatdan quyidagilar misollarda namoyon bo‘ladi: “*AI tomonidan yaratilgan san'at*” yoki “*mashina ijodkorligi*” kabi iboralar ilgari oksimoronik ko‘ringan bo‘lsa hozirgi texnologiya asrida bunday birikmalar odatiy ko‘rinadi. Ma’nodagi o‘zgarishni ifoda etuvchi quyidagi misolda “*mualliif*” tushunchasi endi nafaqat shaxslarni, balki “mualliflik” va “intellektual mulk” haqidagi bahslarda aks etgan algoritmlarni ham qamrab oladi.

XULOSA

Sun’iy intellekt nafaqat texnologik ixtiro, balki insoniyat uchun qadr-qimmatga ega tushunchalarni o‘zgarishiga olib keluvchi vositadir. Jamiyatda sun’iy idrok ta’sirida bilim, muloqot, ijodkorlik, mehnat va axloq kabi tushunchalarning ma’nosini qayta muhokama qilar ekan, bu o‘zgarishlar muqarrar ravishda tilda namoyon bo‘ladi. Leksik innovatsiyalar, semantik siljishlar, diskursiv amaliyotlar va pragmatik konventsiyalar texnologiya taraqqiyotiga javoban qadriyatlar rivojlanishini ifoda etadi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Umuman olganda, til ham yozuv, ham transformatsiya agenti bo‘lib xizmat qiladi: u qadriyatlarning o‘zgaruvchan ierarxiyasini hujjatlashtiradi, shu bilan birga jamoatchilik idrokini va ijtimoiy amaliyotni shakllantiradi. Sun’iy idrok ta’sirida qadriyatlar o‘zgarishining lingvistik aksini o‘rganish raqamli asrning madaniy va axloqiy muammolari haqida tanqidiy fikrlarni taklif qiladi.

Bunday dinamik sharoitda texnologik taraqqiyot va insonparvarlik qadriyatlari o‘rtasidagi muvozanatni saqlash dolzarb vazifaga aylanadi. Til, insoniyatning eng moslashuvchan va qayishqoq manbasi sifatida, bu muzokaralar ifodalanadigan, muhokama qilinadigan va natijada jamiyat tomonidan o‘zlashtiriladigan maydon bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Klushina, N. I. *Искусственный интеллект в языковом пространстве медиа.* Русская речь, 2025, № 2, стр. 29-41.

2. Khalikova, D. (2024). The impact of social media on language change and communication practices. Nordic_Press, 3(0003).

3. Nelson, A. S.; Santamaría, P. V.; Javens, J. S.; Ricaurte, M. *Students' Perceptions of Generative Artificial Intelligence (GenAI) Use in Academic Writing in English as a Foreign Language.* Education Sciences, 2025

4. Sodiqova, D. (2025). Methodological foundations of emotional discourse analysis in translation studies. O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti konferensiyalari, 878-882.

5. Sadikova, S. (2024). Madaniyatlararo aloqada onomastik birliklarni o‘zlashtirish muammolari. Nordic Press(0003).

TRANSLATION OF LITERARY WORKS IN A DIGITAL LEARNING ENVIRONMENT

Authors: Sodiqova Dinora Ilhom qizi [1], Uzairova Zilif [2]
Affiliation: Nordic International University Department of Foreign Language and Literature [1,2]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17391028

ABSTRACT

In contemporary pedagogy, the digital learning environment provides unprecedented opportunities for integrating literary translation into foreign language education. Literary works, characterized by their aesthetic richness and emotive expressiveness, serve not only as linguistic material but also as carriers of culture, worldview, and affective content. However, the translation of emotional speech within literature presents complex challenges in a digital context, where both learners and instructors must balance linguistic accuracy, cultural fidelity, and the preservation of emotional nuance. This article explores the linguodidactic foundations of teaching literary translation in digital classrooms, focusing on methods to preserve the emotional speech of characters and narrators. It analyzes the pedagogical role of translation as a learning tool, highlights strategies for engaging learners in critical interpretation, and examines the use of digital technologies-such as online corpora, annotation tools, and interactive platforms-to scaffold translation practice. Ultimately, the article argues that a linguodidactic approach centered on emotional speech preservation fosters communicative competence, intercultural sensitivity, and deeper engagement with literary texts in digital learning environments.

Keywords: literary translation, emotional speech, linguodidactics, digital learning environment, intercultural competence.

INTRODUCTION

Literary translation has long been considered both an art and pedagogical tool for language learning. In the digital age , new educational technologies have reshaped the way learners approach literature, providing greater accessibility and interactive engagement. Yet, one of the most pressing challenges remains the possibility of preservation of the emotional depth of literary speech – often conveyed through idiomatic expressions, stylistic devices and cultural references in translation, especially within digital learning environments where reflection occurs through technology. Linguodidactic foundations necessary for teaching translation of literary works in digital context, with particular emphasis on preserving emotional speech. Wierbizbicka (1999) in her researches thoroughly examined emotions across languages and cultures. In the latest investigations and research work provided young linguists are mostly appraisable in this field.

The work contains samples from the emotional speech of the literary work, mainly from the novels of English and Uzbek writers’ masterpieces. Namely, a few parts from “O‘tkan Kunlar” by Abdulla Kodiri which was translated as “Bygone Days”

by Mark Reese, one of the stories of O Henry “Last leaf” translated by Ma’ruf Abdullayev , a novel “1984” written by George Orwell and its Uzbek translation by Karim Bahriyev are selected as research object. Outstanding linguists Newmark (1988), Bassnett (2002), and Venuti (2012) have emphasized the centrality of equivalence, cultural adaptation, and translator’s visibility in literary translation. More recent studies (e.g. Kramsch, 2013; Khalikova, 2024; Sodiqova, 2024; Sodiqova, 2025; Turgunov 2025)

In digital learning research, linguists highlight the tools such as collaborative platforms, machine translation, and digital annotation systems create interactive learning experiences (Godwin-Jones,2018). However, few studies directly address the way of expressing emotional speech an essential feature of literary texts can be effectively taught and preserved in translation tasks within online or blended classrooms.

METHODOLOGY

Linguodidactics views translation not only as a linguistic exercise but as a pedagogical process integrating language acquisition, cultural awareness, and communicative competence. From this perspective, three principles are vital for teaching translation of emotional speech in digital context.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

First and foremost, the approach which relies on preserving expressiveness of equivalence as learners are to be trained to identify and render expressive elements, for instance, metaphors, exclamations, or irony- using target- language resources that evoke comparable emotional resonance. The methods and techniques used by translators while delivering the emotional speech from the source language into target language might be challenging in terms of machine translation. Especially, such cases might be observed in literary translations.

Subsequent principal is considered to be intercultural mediation in which emotions are culturally encoded and translators have to analyze cultural connotations behind the speech acts or idiomatic usage to achieve pragmatic fidelity in translation.

The final principal of linguodidactic approach occurs when scaffolding of translation tasks digitally. Digital platforms such as Moodle, Google Docs, CAT tools, online corpora allow collaborative annotation of texts, side-by-side comparisons of multiple translations, and peer feedback, enhancing the depth of engagement with emotional content.

RESULTS

According to the findings of the research, it is suggested to take several strategies while translating emotions, particularly characters’ exaggerated speech from literary work. Firstly, it is advised to annotate text digitally, highlighting passages of emotional intensity and mapping linguistic signals of emotion. This develops awareness of how language conveys feelings.

One more effective and mostly applicable strategy is to comparing translations where learners or future translators in the classrooms are asked to compare multiple translations of the same literary excerpt analyzing how different strategies affect rendering of emotional speech. For example, Abdulla Kadiri’s character Zaynab says :

"— Voy o'lay, Kumush opa, — dedi Zaynab bo'shashqan ohangda, — chindan ham ko'nglingizga olibsiz deyman. Ko'nglimda tariqdek yomonlig'im bo'lsa, ertagacha yetmayin."

The lines have been translated as "*Oh, I should wither and die, sister Kumush," said Zainab weakly. "It seems to me that you have taken all of my actions too much to heart- I should die this very morning."* After comparing, the option learners are asked to propose the best option. As the expression, "to die" does not convey the same emotions in English as it does in Uzbek, better to replace that with another suitable linguistic unit. Alternative translation would go as follows: "*Oh my, sister Kumush," said Zainab weakly. "It seems to me that you have taken all of my actions too close to your heart- If I had had any evil will, may I die until this very morning"*. This way of translating may convey the irony, which the writer wanted to convey with his character Zainab's speech to her rival Kumush.

Another case from George Orwell's "1984" when Julia astonished with the guessing of Smith, she said *"Not the Thought Police! You didn't honestly think that?"* In Uzbek, it would be "Nahotki Fikr Politsiyasi bilan-a? Yo'q sen rostdan shunday deb o'yladingmi? Uzbek translator has deliberately exaggerated the character's emotional state in the dialogue with the help of exclamation to provide the feeling of surprise. Obviously, the technique of comparison can clearly depict the picture of emotional speech in the translator's mind giving clues to select the most appropriate expression when translating novels.

Furthermore, while teaching how to translate emotional speech of fictional characters the instructors opt to hold two more strategies: digital storytelling and critical reflection tasks. The former presents students opportunity to recreate translated dialogues through audio or video performances testing whether the emotional tone of the original is preserved in delivery using online platforms. The latter encourages students to justify their translation choices, linking them to both linguistic structures and emotional effects.

In a pilot study conducted with B2-level English learners, students worked with excerpts from George Orwell's 1984 in an online classroom. Using collaborative documents, they annotated emotionally charged passages (e.g., Winston's despair, Julia's defiance), compared translation variants, and recreated dialogues via online role-play. Results showed increased sensitivity to emotional nuance, improved intercultural awareness, and stronger communicative competence.

DISCUSSION

Preserving emotional speech in literary translation within a digital environment presents unique challenges that go beyond linguistic equivalence. One of the key difficulties is the transfer of affective meaning across languages, as emotional expressions are often culture-specific and context-bound. For instance, irony, sarcasm, or subtle humor may be easily lost when learners depend on literal or machine translation approaches. Moreover, emotional intensity is frequently conveyed through rhythm, syntax, and stylistic choices rather than vocabulary alone. In digital classrooms, students may initially rely heavily on technology -such as online dictionaries or automatic translation systems-which can flatten the emotional dimension of texts and result in a loss of literary richness. This highlights the necessity of teaching strategies that explicitly draw learners' attention to the aesthetic and

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

emotional layers of the text, while encouraging them to experiment with target-language equivalents that retain expressive force.

At the same time, digital environments create opportunities that traditional classrooms cannot always provide. Online collaboration platforms enable learners to engage in peer discussions about emotional nuance, to annotate texts collectively, and to compare alternative translation strategies in real time. Digital corpora and parallel text databases allow students to study authentic examples of how emotional speech has been rendered by professional translators, thereby sharpening their awareness of possible choices. Furthermore, multimedia tools such as video or audir cordings of dramatic readings enable learners to "hear" how emotions are conveyed, bridging the gap between written text and spoken performance. These affordances make digital environments particularly suitable for exploring the performative and affective aspects of translation, provided that instructors scaffold activities to balance technological assistance with critical reflection.

Pedagogically, the integration of linguodidactic principles with digital resources has broader implications for developing learners' communicative and intercultural competence. When learners practice preserving emotional speech, they are not merely translating words but also mediating between two cultural systems of expressing feelings, values, and worldviews. This process fosters empathy, critical cultural awareness, and deeper literary appreciation-skills that are central to both language learning and global citizenship education. However, educators must design tasks that avoid superficial engagement with technology, emphasizing instead the interpretive and creative dimensions of translation. Effective digital translation pedagogy should therefore be dialogic, encouraging negotiation of meaning among learners, and reflective, requiring students to justify their translation choices in light of linguistic, cultural, and emotional considerations. In this way, digital learning environments become not only spaces of knowledge acquisition but also laboratories for cultivating intercultural sensitivity and aesthetic literacy.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

CONCLUSION

Translation of literary works in digital learning environments presents both challenges and opportunities. Preserving emotional speech is a critical pedagogical task, ensuring that learners not only grasp linguistic meaning but also engage with literature's affective dimension. A linguodidactic approach-emphasizing expressive equivalence, intercultural mediation, and digital scaffolding-provides a robust framework for teaching literary translation. By integrating technology with translation pedagogy, educators can nurture linguistically proficient, culturally aware, and emotionally responsive learners.

Ultimately, a linguodidactic approach that combines attention to emotional speech with the affordances of digital pedagogy fosters communicative competence, intercultural awareness, and literary appreciation. In this model, translation becomes more than a linguistic exercise; it emerges as a holistic learning practice that cultivates empathy, creativity, and critical thinking. By embedding these practices in digital learning environments, educators prepare learners to navigate not only the complexities of language but also the affective and cultural dimensions that make literature-and its translation-an essential medium of human expression.

REFERENCES

1. Godwin-Jones, R. (2018). “Challenging hegemonies in online language learning.” *Language Learning & Technology*, 22(1), 2–10.
2. Khalikova, D. (2024). The Impact Of Social Media On Language Change And Communication Practices. Nordic_Press, 3(0003)
3. Kramsch, C. (2013). *Language and Culture*. Oxford University Press.
4. Newmark, P. (1988). *A Textbook of Translation*. Prentice Hall.
5. Orwell G. *1984*. USA: Secker & Warburg Ltd., 1949.-p.125.
6. Қодирий А. Ўткан Кунлар. Тошкент: Ғафур Ғулом, 2012.-B.347
7. Sodiqova, S. I. (2024). Decoding names: approaches to translating anthroponyms across cultures. In *International Conference on World Science and Resarch* (Vol. 1, No. 1, pp. 43-47).
8. Sodiqova, D. (2025). Methods And Examples Of Translating While Preserving The Original Speech Of A Character. *Hamkor konferensiyalar*, *1*(14), 1362-1366.
9. Turgunov, S. (2025). Sociolinguistic Effects Of Globalization: Change And Spread Of Negative Expressiveness. *International Journal of Artificial Intelligence*, *1*(4), 1230-1233.
10. Wierzbicka, A. (1999). Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals. Cambridge University Press.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

DEVELOPING ENGLISH TERMINOLOGICAL COMPETENCE FOR AGRARIAN SPECIALISTS

Author: Tahirova Manzura Azimovna [1]
Affiliation: Tashkent State Agrarian University department of Foreign Languages [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17391089

ABSTRACT

In the context of globalization and the growing importance of international cooperation in the agrarian sector, the ability of specialists to master English terminology has become a key professional requirement. This paper examines the significance of English terminological competence for agrarian specialists, identifies challenges in acquiring subject-specific vocabulary, and proposes effective methods for developing this competence within professional education. The findings highlight the role of specialized courses, digital resources, and context-based learning strategies in ensuring high levels of terminological proficiency among future agrarian professionals.

Keywords: English for Specific Purposes (ESP), agrarian terminology, professional competence, language education, agricultural communication.

INTRODUCTION

The agrarian sector is undergoing rapid modernization, supported by advances in technology, research, and global collaboration. English has emerged as the primary language of scientific communication, making the development of English terminological competence an essential aspect of professional preparation for agrarian specialists. Without a solid knowledge of English terminology, professionals face challenges in accessing international research, applying innovative practices, and engaging in professional discourse. Therefore, the integration of English for Specific Purposes (ESP) with a focus on agricultural terminology is an urgent educational priority.

This study addresses the following research questions:

1.Why is English terminological competence essential for agrarian specialists?

2.What challenges hinder its development?

3.Which teaching methods are most effective in fostering competence?

The importance of english terminology in agriculture

English is the dominant language in scientific publications, conferences, and digital resources related to agriculture.

Terminological competence enables specialists to:

1. Access up-to-date scientific literature and innovations.
2. Participate in international training programs, projects, and forums.
3. Communicate effectively with global partners and researchers.
4. Apply international standards in agricultural production and management.
5. Thus, terminological competence is directly linked to professional growth and competitiveness in the global agrarian market.

METHODOLOGY

This study adopts a qualitative approach that integrates several methods. Curriculum analysis was conducted by reviewing agricultural programs at universities to determine the extent of ESP and terminology-focused instruction. Classroom observations were carried out in English lessons for agrarian students to evaluate methods of teaching specialized vocabulary. A synthesis of international literature was also performed to compare global best practices with local teaching approaches. The collected data were analyzed thematically to identify recurring challenges and effective strategies.

Findings and discussion

1. Importance of English terminology. The analysis confirmed that English terminology plays a vital role for agrarian specialists. It enables them to access international databases and scientific journals, communicate effectively in multinational projects, apply global standards in sustainable agriculture and food safety, and improve their employability in international labor markets.

2. Challenges in teaching and learning. The study revealed several obstacles in teaching and learning English terminology. Many students have limited exposure to authentic professional sources and rely mainly on textbooks. Translation difficulties also arise since some agricultural terms lack precise equivalents in local languages. In addition, traditional teaching methods often emphasize grammar rather than specialized vocabulary. Finally, motivational barriers exist, as students may undervalue the role of English in their future professional development.

3. Effective pedagogical strategies. ESP-oriented courses: Focusing on agricultural vocabulary, technical reading, and professional communication.

CLIL integration: Teaching selected agricultural subjects in English to strengthen both content and language.

Digital tools: Use of FAO's AGROVOC thesaurus, online glossaries, and interactive simulations.

Task-based learning: Case studies on soil management, livestock care, or sustainable farming conducted in English.

Collaborative projects: Group presentations and debates that require active use of agricultural terminology.

Implications for Agrarian Education. Developing terminological competence requires a systemic approach: Curriculum designers should integrate ESP modules into agricultural education.

Teachers should balance general English skills with domain-specific vocabulary.

Universities should establish partnerships with international organizations to provide authentic materials.

Students should be encouraged to use English sources in research and project work.

CONCLUSION

English terminological competence is a key component of professional readiness for agrarian specialists. It empowers them to engage in global research networks, apply international standards, and contribute to sustainable agricultural development. The study demonstrates that ESP-oriented instruction, CLIL approaches, and digital resources are effective tools for building this competence.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Future research should explore empirical data through surveys and experiments to measure the impact of specific pedagogical interventions on students' mastery of agricultural terminology.

REFERENCES

1. Coyle, D., Hood, P., & Marsh, D. (2010). CLIL: Content and Language Integrated Learning. Cambridge University Press.
2. Dudley-Evans, T., & St John, M. J. (1998). Developments in English for Specific Purposes: A Multi-Disciplinary Approach. Cambridge University Press.
3. FAO. (2023). AGROVOC Multilingual Thesaurus. Retrieved from http://www.fao.org/agrovoc.
4. Hutchinson, T., & Waters, A. (1987). English for Specific Purposes: A Learning-Centered Approach. Cambridge University Press.
5. Richards, J. C. (2015). Key Issues in Language Teaching. Cambridge University Press.

TALABALARDA NOTIQLIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDAGI INNOVATSION YONDASHUVLAR

Muallif: Mahliyo Teshabayeva [1]
Affiliyatsiya: Namangan davlat pedagogika instituti Mustaqil tadqiqotchisi [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17391251

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada talabalarda notiqlik ko‘nikmalarini shakllantirishning samarali yo‘llari va amaliy metodlari yoritilgan. Jumladan, ovoz va talaffuz ustida ishlash, emotsional ifoda, tana tili, auditoriya bilan muloqot, interaktiv mashg‘ulotlar, debatlar, storytelling, psixologik tayyorgarlik kabi usullar orqali talabalar nutq madaniyati va ta’sirchan ifoda qilish qobiliyatini rivojlantirishi mumkinligi asoslangan

Kalit so‘zlar: notiqlik, talabalar, nutq madaniyati, emotsional ifoda, debat, storytelling, auditoriya bilan muloqot, psixologik tayyorgarlik.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Notiqlik san’ati – bu notiqning o‘z auditoriyasiga ta’sir ko‘rsata olishi, so‘ziga nisbatan ishonch uyg‘otish va o‘z fikrlarini ravon, tizimli ifodalash qobiliyatidir. Talabalarda notiqlik ko‘nikmalarini shakllantirish esa barcha zamonaviy kasblar kabi ularning akademik muvaffaqiyatiga, kelajakdagi professional faoliyatiga, shaxsiy rivojlanishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu maqolada bu borada yordam beruvchi samarali usullar ko‘rib chiqiladi va quyidagicha tartiblanadi:

Mantiqiy va izchil fikrlash – nutqning aniq, tushunarli va mantiqiy tuzilishini ta’minlash. Notiqlik san’atida faqat so‘z boyligi yoki ifoda go‘zalligigina emas, balki fikrlarning tartibli va mantiqiy bo‘lishi ham muhimdir. “Mantiqiylik aniqlikka suyanadi. Bunda predmet aniqligi ham, tushuncha aniqligi ham muhimdir”. [9.23] Nutq tushunarli bo‘lishi uchun avvalo insonning o‘ylashi, fikr yuritishi aniq va izchil bo‘lishi kerak. Mantiqiy fikrlash esa aynan shu aniqlik va izchillikni ta’minlab beradi. Mantiqiy va izchil fikrlash – bu fikrlarni sabab-oqibatga asoslangan tarzda, tushunarli ketma-ketlikda ifodalash demakdir. Bunday fikrlash orqali inson o‘z nutqini to‘g‘ri tuza oladi, tinglovchiga nima demoqchi ekanini aniq yetkazadi. Talaba mantiqan o‘ylab gapirsa, uning fikrlari mustahkam, asosli va ishonchli chiqadi. Mantiqiy fikrlashning asosiy belgilari: Nutq aniq reja asosida – kirish, asosiy qism va xulosa tartibida bo‘lishi lozim. Har bir fikr keyingisini tushuntirib beradi yoki unga asos bo‘ladi. Har bir aytilgan g‘oya dalil, misol yoki hayotiy holat bilan mustahkamlanadi. Fikrlar bir-biriga ulanib boradi, betartib sakramaydi. Bunday fikrlashni rivojlantirish uchun nimalar qilish mumkin? Nutq rejasini tuzish – talabadan chiqish yoki yozma ish oldidan rejani tuzishni talab qilish, fikrni tartiblashga o‘rgatadi. Savollar asosida fikrlash – “Nima uchun?”, “Qanday qilib?”, “Agar aksincha bo‘lsa-chi?” kabi savollar orqali chuqur fikr yuritish rag‘batlantiriladi. Munozara va tahlil – guruhli muhokama, bahs va tahlillar orqali talabalar fikr bildirish va uni mantiqiy asoslashga o‘rganadilar. Dalillashga o‘rgatish – har bir fikrni “nima uchun shunday?” degan savolga javob bilan mustahkamlash odati shakllantiriladi.

Ovoz va talaffuz ustida ishlash. Ovoz – notiqning eng kuchli vositalaridan biri bo‘lib, uning to‘g‘ri boshqarilishi orqali tinglovchida e’tibor, qiziqish va ishonch uyg‘otiladi. Talabaning ovoz balandligini joyiga qarab moslashtirishi, kerakli nuqtalarda urg‘u berib gapirishi, intonatsiyani to‘g‘ri tanlashi nutqning ta’sirchanligini oshiradi. O‘ta baland yoki juda past ovoz, monoton (bir xil ohangdagi) nutq, talaffuzdagi noaniqliklar tinglovchini charchatadi yoki chalg‘itadi. Shu sababli talabalar ovoz ustida ishlashda quyidagi mashqlarni muntazam bajarishlari lozim: Nafasni boshqarish mashqlari: ovozni barqaror saqlash va so‘zlar orasida to‘g‘ri pauza qilish uchun chuqur va nazoratli nafas olish o‘rganiladi. Tovushli o‘qish: matnlarni baland ovozda, his-tuyg‘ular bilan o‘qish orqali intonatsiya, urg‘u va talaffuzni shakllantirish mumkin. Fonetik tahlil: so‘zlarni bo‘g‘inlarga ajratib, talaffuzdagi aniqlik ustida ishlash. Audio va video tahlil: o‘z nutqini yozib olib, tinglash va tahlil qilish orqali ovozdagi kamchiliklarni aniqlash va tuzatish. Bunday mashqlar orqali talaba nafaqat nutqini jozibador qiladi, balki o‘ziga bo‘lgan ishonchni ham mustahkamlaydi. Ovoz va talaffuz ustida ishlash – notiqlikdagi birinchi va zarur qadamdir.

Emotsional ifoda. Notiqlik san’atida emotsional ifoda – tinglovchi diqqatini jalb qilish va unga ruhiy ta’sir o‘tkazishning kuchli vositalaridan biridir. His-tuyg‘ular bilan boyitilgan nutq tinglovchi bilan chuqur hissiy aloqa o‘rnatishga xizmat qiladi. Aynan emotsional ohang nutqni jonlantiradi, uni esda qolarli va ilhomlantiruvchi qiladi. Emotsional ifodaning samarali bo‘lishi uchun quyidagi jihatlarga e’tibor qaratish zarur: Ovoz ohangi va pauzalar: nutqdagi sekinlashish, tezlashish yoki ovoz balandligining o‘zgarishi tinglovchining sezgi darajasini oshiradi. Dramatik pauzalar esa so‘zlarning ma’nosini chuqurlashtiradi. Yuz ifodalari va tana tili: his-tuyg‘ular nafaqat so‘zlar orqali, balki ko‘z qarashi, qosh-qovoq harakati, qo‘l ishoralari orqali ham ifodalanadi. Bu bevosita tinglovchining ishonchini qozonadi. Shaxsiy munosabatni bildiruvchi ifodalar: “men o‘ylayman”, “chuqur his qilaman”, “boshimdan o‘tgan” kabi iboralar orqali talabalar o‘z nutqiga samimiylik baxsh etadilar. Emotsional ifoda faqat dramatik ta’sir uchun emas, balki nutq mazmunini yetkazish vositasi sifatida ham muhim hisoblanadi. Ayniqsa, talabalar notiqlikda tinglovchi bilan hissiy bog‘lanishni o‘rnatganlarida, ularning chiqishlari ko‘proq esda qoladi va kuchli taassurot qoldiradi.

Tana tili va mimika. Tana tili va mimika – og‘zaki nutqni boyituvchi, so‘zsiz muloqot vositasi sifatida notiqlikda muhim ahamiyatga ega. Notiq so‘zlar orqali ma’lumot bersa, tana tili va yuz ifodalari orqali mazkur ma’lumotni ta’sirchanroq va jonliroq yetkazadi. “Keng imo-ishoralar notiq haqida tinglovchilarga o‘ziga ishongan, rahnamo, kichik imo-ishoralar esa o‘ziga ishonmaydigan, ojiz shaxs sifatida ma’lumot beradi”. [8. 80] Ayniqsa, talabalar uchun sahna yoki auditoriya oldida chiqish qilganda tana tili orqali ishonch, samimiylik va faollikni namoyon etish muhimdir. Tana tili va mimikani rivojlantirishda quyidagi elementlar muhim o‘rin tutadi: Qo‘l harakatlari: so‘zlarni vizual tarzda ifodalash uchun qo‘l harakatlaridan maqsadli foydalanish nutqga joziba baxsh etadi. Biroq haddan tashqari harakatchanlik yoki sun’iy imo-ishoralar tinglovchida salbiy taassurot qoldirishi mumkin. Yuz ifodasi (mimika): gapirilayotgan mavzuning ruhiyatiga mos mimika nutq ta’sirchanligini oshiradi. Masalan, tabassum iliqlik, qosh chimirish esa jiddiylik ifodasidir. Tana holati va harakati: tik turgan, ochiq va tabiiy holatdagi tana ko‘rinishi notiqning ishonchliligini ko‘rsatadi. Sahna yoki sinf xonasida harakatlanish esa auditoriya bilan yaqinlik hissini uyg‘otadi. Ko‘z bilan aloqa: tinglovchilar bilan ko‘z orqali muloqot qilish ularning e’tiborini ushlab turishga va ishonchli muhit yaratishga xizmat qiladi. Tana tili va

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

mimikaning muvaffaqiyatli qo‘llanilishi orqali talabalar o‘z nutqini nafaqat tushunarli, balki jonli, ta’sirchan va ishonchli tarzda ifoda etishga erishadilar.

Auditoriya bilan muloqot. Notiqlik san’atining samaradorligi nafaqat nutqning mazmuni va shakliga, balki auditoriya bilan o‘rnatilgan muloqot darajasiga ham bevosita bog‘liqdir. Talaba notiq sifatida auditoriyani faqat tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida qabul qilishi lozim. Shu bois auditoriya bilan bevosita aloqa o‘rnatish, ularning reaktsiyalarini sezish va unga moslashish notiqlik mahoratini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Samarali muloqot uchun quyidagi jihatlarga e’tibor berilishi zarur: “Qaddi-qomatni tekis tuting, tinglovchilar ko‘ziga tik qarang. [6. 9] Zero, ko‘z bilan aloqa tinglovchilarning ko‘zlariga qarab gapirish ularning e’tiborini jamlashga va nutqga qiziqishini oshirishga yordam beradi. Bu tinglovchida o‘ziga xos ishonch hissini uyg‘otadi. Tinglovchi reaktsiyalarini kuzatish: yuz ifodasi, tana harakati yoki boshqa signallar orqali tinglovchilarning qiziqish darajasini baholash mumkin. Notiq shu asosda nutqining tezligini, ohangini yoki mazmunini moslashtiradi. Savol-javoblar va o‘zaro fikr almashish: auditoriya bilan ikki tomonlama muloqotni yo‘lga qo‘yish, savol berish yoki fikr bildirishga undash talabalar notiqlik malakasini interaktiv tarzda rivojlantiradi. Empatiya va samimiylik: tinglovchining ehtiyoj va his-tuyg‘ularini tushunish va hurmat qilish orqali notiq va auditoriya o‘rtasida ijobiy aloqa shakllanadi. Shu tarzda o‘rgatilgan auditoriya bilan muloqot ko‘nikmalari talabaga nafaqat notiq sifatida yetuk bo‘lishda, balki turli ijtimoiy vaziyatlarda ham muvaffaqiyat qozonishda katta yordam beradi.

Debatlar va munozaralar tashkil etish. Debatlar va munozaralar notiqlik ko‘nikmalarini shakllantirishda sinovdan o‘tgan samarali usullardan biridir. Bu usul talabalarni mustaqil fikrlashga, o‘z pozitsiyasini asosli himoya qilishga va qarama-qarshi fikrlarni tahlil qilishga o‘rgatadi. Debat jarayonida talabalar nafaqat o‘z fikrlarini bayon etadilar, balki mantiqiy mushohada yuritish, dalillash va auditoriyani ishontira olish qobiliyatlarini ham rivojlantiradilar. Debat va munozaralarning asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat:

Analitik fikrlashni faollashtiradi – mavzuga oid asosli fikr va dalillarni yig‘ish, ularni tartibga solish va izchil tarzda ifodalash ko‘nikmasi shakllanadi.

Muloqotda madaniyatli tortishuv olib borish – bahs-munozaralarda odob doirasida fikr aytish, boshqalarning fikrini tinglash va e’tiroz bildirish madaniyati rivojlanadi.

Notiqlikdagi ishonchlilik – o‘z nuqtai nazarini qat’iyat bilan himoya qilish va buning uchun to‘g‘ri til vositalaridan foydalanish talabalarning ommaviy chiqishlarga bo‘lgan tayyorgarligini oshiradi. Debatlar odatda ikki yoki undan ortiq guruhlar o‘rtasida olib boriladi. Har bir guruh ma’lum bir mavzuda “tarafdor” yoki “qarshi” pozitsiyada turadi. Ular navbatma-navbat fikr bildiradilar, dalil keltiradilar va bahsni davom ettiradilar. Jarayon oxirida hakamlar yoki boshqa talabalar ishtirokida yakuniy xulosa chiqariladi. Bu jarayonda talabalar nutqning tuzilishi, urg‘u va intonatsiyadan foydalanish, tana tili va emotsional ifodaning o‘rnini amaliyotda ko‘proq his etadilar. Demak, debatlar orqali talabalar nafaqat notiqlikni, balki tinglovchilar bilan samarali muloqotni ham o‘zlashtiradilar.

Storytelling (hikoya qilish) usuli Notiqlik ko‘nikmalarini shakllantirishda “storytelling”, ya’ni hikoya qilish usuli, o‘ziga xos didaktik va emotsional ta’sirga ega metod sanaladi. Bu usul orqali talabalar auditoriyani jalb qilish, diqqatni saqlab qolish va voqeani ta’sirchan tarzda yetkazish mahoratini o‘zlashtiradilar. Storytelling – bu oddiy voqeani ham kuchli kommunikatsiya vositasiga aylantirish san’ati bo‘lib, unda

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

nafaqat gapirayotgan shaxsning fikri, balki his-tuyg‘ulari, tajribalari va ruhiy holati ham ifodalanadi. Bu yondashuv orqali talabalar nutqni jonlantirish, obrazli tasvirlar yaratish va tinglovchiga ta’sir qilish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Storytellingning o‘quv jarayonida quyidagi afzalliklari ajralib turadi: Ijodiy fikrlashni faollashtiradi – voqea asosida syujet tuzish, uni dramatik va mantiqiy izchillikda bayon etish orqali talabalar o‘z nutqini boyitadi. Auditoriyaga yaqinlikni ta’minlaydi – shaxsiy hayotga oid voqealar yoki boshqalardan eshitilgan qiziqarli hikoyalar orqali notiq bilan tinglovchilar o‘rtasida hissiy bog‘lanish yuzaga keladi. Nutqiy ohang va pauzalardan to‘g‘ri foydalanishga o‘rgatadi – hikoya qilishda vaqtni to‘g‘ri taqsimlash, intonatsiya, urg‘u va tana tilidan samarali foydalanish talabalarda sahna nutqi malakasini shakllantiradi

Psixologik tayyorgarlik va ishonchni oshirish. Ommaviy nutq so‘zlash jarayonida talabalar ko‘pincha stress va tashvishni his qiladi. Shu sababli psixologik tayyorgarlik notiqlik ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayon talaba o‘zini erkin his qilishga, ishonch bilan auditoriya oldida chiqishga tayyorlaydi. Psixologik tayyorgarlik uchun quyidagi usullar samarali hisoblanadi: Chuqur nafas olish texnikalari – bu usul asablarni tinchlantirish va stressni kamaytirishga yordam beradi, nafasni boshqarish orqali ovoz chiqarishda barqarorlik hosil bo‘ladi. Ijobiy tasavvur va ruhiy motivatsiya – nutq so‘zlanadigan joyni va tinglovchilarni ijobiy ko‘z bilan tasavvur qilish, o‘z-o‘zini rag‘batlantirish nutq paytida ishonchni oshiradi. Stress bilan kurashish mashqlari – meditatsiya, relaksatsiya yoki qisqa tanaffuslar notiqning kayfiyatini yaxshilashga xizmat qiladi. O‘zini baholash va tayyorgarlik – nutq matnini ko‘p marta takrorlash, o‘z nutqini yozib ko‘rish va uni tahlil qilish orqali o‘z ustida ishlash ishonchni mustahkamlaydi. Psixologik tayyorgarlik talabalarni nafaqat nutq so‘zlashda, balki hayotning boshqa sohalarida ham o‘ziga ishonch bilan harakat qilishga o‘rgatadi. Natijada, ular ommaviy chiqishlarda qo‘rquv va xavotirdan xoli bo‘lib, o‘z fikrlarini erkin va ravon ifoda eta oladilar.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Aristotel. *Ritorika*. – Toshkent: Fan, 2002.
2. Forobiy A.N. *Fozil odamlar shahri*. – Toshkent: Ma’naviyat, 1993.
3. Karimov B. *Nutq madaniyati va notiqlik asoslari*. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020.
4. Xusanboyeva D. *Pedagogik muloqotda notiqlik*. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018.
5. G‘ulomov N. *Nutq madaniyati*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015.
6. Deyl Karnegi. O‘z o‘ziga ishonch hosil qilish va notiqlik san’ati. – Toshkent: Nafas, 2010.
7. Bekmirzayev N. Notiq, nutq, xulq. – Toshkent: Noshirlik yog‘dusi, 2011.
8. Qahhorov I. Notiqlik san’ati. – Toshkent: Turon zamin ziyo, 2015.
9. Jumaniyozov R. Notiqlik san’ati. – Toshkent: Lesson press, 2016.
10. Leshutina I. Ritorika notiqlik san’ati. – Toshkent: Yosh kuch, 2021.
11. Jumaniyozov R. Notiqli mahorati. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2024.

UNITILIB BORAYOTGAN O‘ZBEK MILLIY AKADEMIK VOKAL ASARLARINI ASRAB QOLISH ZARURIYATI HAMDA TAKOMILLASHTIRISH CHORALARI

Muallif: Umarova Zarnigorxon Rahmonali qizi [1]
Affiliyatsiya: Xalqaro Norduk universiteti magistranti [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17391302

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o‘zbek milliy akademik vokal asarlarining tarixiy ahamiyati, ularning unutilishiga olib kelayotgan omillar hamda asrab qolish va takomillashtirish yo‘llari tahlil qilingan. Maqolada milliy meros, akademik xonandalik, ariya sanati kabi tushunchalar chuqur o‘rganilib, texnik jihatlardan — diafragma, melizmatika, ovoz paylari, diapazon, dinamika va hiqildoqni to‘g‘ri boshqarish mahorati haqida so‘z yuritiladi. Tadqiqot davomida mavjud muammolar aniqlanib, ularni bartaraf etish uchun ta’lim tizimida islohotlar, repertuar yangilanishi, madaniy targ‘ibot va xalqaro hamkorlik kabi choralar taklif etilgan. Xulosa sifatida, milliy akademik vokal asarlarini saqlash va rivojlantirish milliy madaniyatni asrash va yosh avlodga yetkazishda beqiyos ahamiyatga ega ekani ta’kidlangan.

Kalit so‘zlar: Milliy meros, akademik xonandalik, ariya sanati, diafragma, melizmatika, ovoz paylari, diapazon, dinamika, hiqildoq, harakter, joziba.

O‘zbek milliy musiqa san’ati — xalqimizning asrlar davomida shakllangan bebaho madaniy merosidir. Akademik xonandalik san’ati milliy ohang va Yevropa vokal maktabining uyg‘unlashuvi natijasida shakllanib, xalqimizning ruhiy boyligini ifodalaydi. Bugungi kunda globallashuv jarayoni va ommaviy madaniyatning keng tarqalishi natijasida o‘zbek milliy akademik vokal asarlari asta-sekin unutilib bormoqda. Bu esa ustoz-shogird an’analarining uzilishi, repertuar tanlovining torayishi va milliy ariyalarni sahnalashtirish imkoniyatlarining kamayishiga olib kelmoqda. Shu bois, ushbu maqolada mazkur merosni asrab qolish va rivojlantirish masalalari tahlil qilinadi.

O‘zbek milliy musiqa san’ati — xalqimizning asrlar davomida shakllangan bebaho boyligidir. Ushbu meros xalq qo‘shiqlari, maqomlar, marosim qo‘shiqlari va zamonaviy bastakorlik an’analarida namoyon bo‘ladi. Akademik xonandalik san’ati bu boy merosning alohida yo‘nalishi bo‘lib, u Yevropa vokal maktabining texnik imkoniyatlarini milliy kuy va lad tizimlari bilan uyg‘unlashtiradi.

Globallashuv jarayonida ko‘plab madaniy qadriyatlar, jumladan, milliy akademik vokal asarlari ham asta-sekin unutilib bormoqda. Ommaviy estrada musiqasining ustunligi, tijorat yo‘nalishidagi asarlarning ko‘pligi, ustoz-shogird an’anasining zaiflashishi va texnik murakkabliklar bunga sabab bo‘layotgan asosiy omillardir. Shu sababli, milliy akademik vokal san’atini asrab qolish masalasi bugungi kunda dolzarbdir.

O‘zbek milliy akademik vokal san’ati tarixining bosqichlari va o‘ziga xosligi

Shakllanish davri (XX asr boshlarigacha)

Milliy vokal san'ati o'z ildizlarini xalq og'zaki ijodidan, maqom tizimidan va diniy-marosim kuylash an'analaridan oladi. Maqomlar, ayniqsa, "Shashmaqom" tizimi o'zbek vokal maktabining asosini tashkil etgan. Bu davrda ijro texnikasi tabiiy ovoz chiqarish, keng diapazon va murakkab melizmatik bezaklarga asoslangan edi.

Gullash davri (XX asrning o'rtalari)

Yunus Rajabiy kabi bastakor va tadqiqotchilar maqomlarni to'plash, notaga olish va qayta ishlash orqali ularni akademik sahnaga olib chiqdi. Berta Dovidova esa ayol ijrochilar orasida birinchi bo'lib maqom va ariya ijrosini professional sahnaga olib chiqdi. Bu davrda Yevropa vokal texnikasi — diafragma orqali nafas boshqarish, ovoz paylarini mustahkamlash, diapazonni kengaytirish — milliy uslublar bilan birlashdi.

Zamonaviy davr (XXI asr)

Bugungi kunda akademik xonandalik san'ati turli janrlarda rivojlanmoqda, biroq milliy ruhdagi asarlar ijrosining kamayishi kuzatilmoqda. Xalqaro festival va tanlovlarda milliy ariyalarni ijro etish hollari kam, asarlarning katta qismi yozib olinmagan yoki raqamlashtirilmagan.

Texnik jihatlar:

Diafragma. Diafragma yordamida nafasni boshqarish vokal ijroning eng asosiy shartidir. Milliy ariya va maqomlarda uzun frazalarni bir nafasda ifodalash, ovozning barqarorligi va kuchi to'g'ri diafragma ishlatilishiga bog'liq.

Ovoz paylari. Ovoz paylari sog'lom va elastik bo'lishi uchun muntazam mashqlar kerak. Milliy akademik vokal asarlari ko'pincha keng diapazonga ega bo'lgani uchun ovoz paylarining moslashuvchanligi juda muhim.

Diapazon. Milliy vokalda erkak va ayol ovoz diapazonlari Yevropa klassik diapazonlaridan biroz farq qiladi. Bu farq milliy lad tizimi va melizmatik bezaklar bilan bog'liq.

Melizmatika. Melizmatika — bir bo'g'inda bir nechta notani ketma-ket ijro etish san'ati — o'zbek vokal maktabining eng nozik jihatlaridan biridir. Bu texnika ijrochi nafaqat texnik jihatdan, balki hissiy jihatdan ham tayyor bo'lishini talab qiladi.

Dinamika va xiqqildoq ishlatish. Dinamika — ovoz kuchini pasaytirib yoki oshirib ifoda berish — milliy vokalning dramatik ifodasini kuchaytiradi. Xiqqildoq ishlatish esa ayrim milliy ohanglarda tabiiy vibratsiyani hosil qilishga yordam beradi.

Unutilish sabablari. Milliy akademik vokal asarlarining unutilishiga bir necha sabablar mavjud: repertuar yangilanmasligi, ustoz-shogird an'anasining zaiflashuvi, ommaviy estrada musiqasining ustunligi, ijro texnikasining murakkabligi va madaniy targ'ibot yetishmasligi. Bundan tashqari, zamonaviy yoshlar orasida murakkab vokal texnikasiga ega bo'lgan ariya va mumtoz asarlarga qiziqishning pasayishi ham ushbu jarayonni tezlashtirmoqda.

Bundan tashqari, milliy vokal asarlarining zamonaviy texnologiyalar yordamida raqamlashtirilmasligi va audio arxivlarning xalqaro standartlarga mos holda kataloglashtirilmasligi ham ularning yo'qolishiga sabab bo'layotgani ta'kidlanmoqda.

Asrab qolish zaruriyati. O'zbek milliy akademik vokal asarlari faqat musiqiy meros emas, balki xalqimizning tarixiy xotirasi va madaniy o'zligining muhim qismidir. Agar bu asarlar yo'qolsa, milliy vokal maktabi uziladi va yosh avlod klassik ijro san'atidan bebahra qoladi. Shu bois, ularni nafaqat arxivlarda saqlash, balki qayta sahnalashtirish, audio va video yozuvlar orqali keng targ'ib qilish zarur.

Takomillashtirish choralari. Milliy akademik vokal asarlarini takomillashtirish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish lozim:

- Ta'lim tizimida maxsus akademik vokal kurslarini tashkil etish;

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

- Ariya san’ati bo‘yicha ustoz-shogird tizimini kuchaytirish;
- Mumtoz asarlarni zamonaviy orkestratsiya qilish va keng targ‘ib etish;
- Internet platformalarida milliy vokal asarlarining audio-video kutubxonalarini yaratish;
- Xalqaro festival va tanlovlarda o‘zbek akademik vokalini namoyish qilish;
- O‘zbekiston Fanlar akademiyasi San’atshunoslik institutidagi audio arxivlarni raqamlashtirish va xalqaro standartlarga mos ravishda saqlash;

- Aga Khan Music Initiative in Central Asia kabi xalqaro dasturlarga qo‘shilish va ustoz–shogird an’analarini jonlantirish;
- “Sharq Taronalari” va “Asrlar Sadosi” kabi xalqaro festivallar orqali milliy vokal ijrochiligini jahon sahnasida targ‘ib qilish.

O‘zbek milliy akademik vokal asarlari milliy madaniyatimizning bebaho qismi bo‘lib, ularni asrab qolish va takomillashtirish har bir san’atshunos, ijrochi va madaniyat tashkilotchisining muhim vazifasidir. Ariya san’ati va akademik xonandalikni rivojlantirish orqali biz nafaqat merosimizni saqlaymiz, balki uni yangi avlodga yetkazib, xalqaro miqyosda tanitish imkoniga ega bo‘lamiz.

Ustoz–shogird an’analarini rivojlantirish, etnomusiqashunoslik yondashuvini ta’lim jarayoniga kiritish hamda milliy vokal san’atining ijtimoiy-madaniy ahamiyatini keng tushuntirish orqali bu meros yanada mustahkamlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

Bosma manbalar:

1. Xudoyberdiyeva, M. O‘zbek vokal san’ati tarixi. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2019. – 256 b.
2. Karimova, D. Ariya san’ati va uning rivojlanish bosqichlari. – Toshkent: San’at nashriyoti, 2021. – 184 b.
3. Rajabiy, Y. Maqomlar. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1978. – 320 b.
4. Nazarov, B. O‘zbek musiqasi tarixi. – Toshkent: O‘zbekiston, 1995. – 290 b.
5. Dovidova, B. Xotiralar va maqom ijrosi bo‘yicha tavsiyalar. – Toshkent: San’at, 1988. – 144 b.
6. Usmonov, R. O‘zbek opera san’ati: tarix va taraqqiyot. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015. – 210 b.
7. Norqulov, H. Vokal texnikasi va metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2007. – 198 b.

Ilmiy maqolalar:

8. Jo‘raeva, M. “O‘zbek akademik xonandalik san’atida ustoz–shogird an’anasi” // San’atshunoslik tadqiqotlari jurnali. – 2020. – №3. – B. 45–52.
9. Raximov, I. “Milliy ariya san’ati va uning zamonaviy talqini” // O‘zbekiston san’ati. – 2021. – №2. – B. 30–38.
10. Mamatova, L. “Melizmatikaning milliy vokal ijrochiligidagi o‘rni” // Musiqa merosi. – 2019. – №4. – B. 12–18.

Internet manbalar:

11. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi San’atshunoslik instituti rasmiy sayti – www.artstudies.uz (foydalanilgan sana: 10.08.2025).

12. Yunus Rajabiy haqida – https://en.wikipedia.org/wiki/Yunus_Rajabiy (foydalanilgan sana: 10.08.2025).

13. Berta Dovidova haqida – https://en.wikipedia.org/wiki/Berta_Dovidova (foydalanilgan sana: 10.08.2025).

14. Sharq Taronalari festivali – https://en.wikipedia.org/wiki/Sharq_Taronalari (foydalanilgan sana: 10.08.2025).

15. Asrlar Sadosi festivali – https://en.wikipedia.org/wiki/Asrlar_Sadosi_Festival_of_Traditional_Culture (foydalanilgan sana: 10.08.2025).

16. Aga Khan Music Initiative in Central Asia – https://en.wikipedia.org/wiki/Aga_Khan_Music_Initiative_in_Central_Asia (foydalanilgan sana: 10.08.2025).

MISINTERPRETATION OF SYMBOLS IN THE ERA OF DIGITAL TRANSFORMATION

Author: Xalikova Dildora Normurodovna [1]
Affiliation: Nordic International University Foreign Language and Literature Department [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17391337

ABSTRACT

In the twenty-first century, digitization deeply transforms not only economic but also socio-cultural life. As a growing share of human communication occurs through digital platforms, the importance of language and symbols increases. Rapid, concise, and universal demands in digital space promote widespread use of pictograms, emoji, memes, abbreviations, and other symbolic forms. However, the meaning of any symbol is always tied to context: misinterpretation—resulting from missing contextual cues, cultural differences, or technological variations—can compromise communication. While the nature of symbols has been examined in linguistics and semiotics (e.g., Saussure, Peirce, Barthes), the mechanisms of misunderstanding in digital environments remain underexplored. This study analyzes factors leading to misinterpretation of symbols in digital communication from a linguistic and semiotic perspective, identifies socio-cultural consequences, and proposes practical strategies to reduce these errors. Key factors examined include context dependency, cross-cultural symbolism, technological discrepancies in display, socio-psychological influences, and socio-political implications. The findings highlight that digital symbols are becoming multimodal, dynamic, and increasingly sensitive to cultural and technological variation. The study concludes that addressing misinterpretation is essential for ensuring clarity, trust, and effectiveness in global digital communication.

Keywords: digital transformation; symbols; semiotics; misinterpretation; context; emoji; culture; multimodality.

INTRODUCTION

As one of the main signs of the 21st century, the process of digitization is deeply penetrating not only economic, but also socio-cultural life in all spheres. In today's globalization, since a large part of communication between people takes place through digital platforms, the importance of language and symbols is increasing significantly. In particular, in response to the requirements of speed, conciseness and universality in the digital space, various symbols pictograms, emoji, memes, abbreviations and other symbolic forms have become widely used. However, the meaning of any symbol is always closely related to the context, and its correct or incorrect interpretation directly determines the effectiveness of communication. In digital communication, the meaning of symbols can often be misunderstood due to insufficient reflection of the context, cultural differences or technological details. This not only causes misunderstandings in ordinary everyday communication, but is also likely to cause problems at the social, cultural, and even political levels. Although the nature of symbols has been widely studied in scientific research in the fields of

linguistics and semiotics (F. de Saussure, Ch. S. Peirce, R. Barthes, etc.), their changing properties in the digital era, in particular, the mechanisms of misinterpretation, have not yet been sufficiently elucidated. Therefore, the dynamic semantics of symbols in the era of digitization, their interpretation errors that arise in different cultural and communicative contexts, require special research. The relevance of this study is determined, first of all, by the scale and consequences of misunderstandings that arise when using digital communication tools. Because the different display of the same emoji or symbol on different devices, the contradictory meanings of the same symbol in intercultural communication, as well as the incorrect assessment of symbolic interpretations in socio-political contexts negatively affect the global communication process. Based on this, the purpose of this work is to analyze the factors leading to the misinterpretation of symbols in the era of digitization from a linguistic and semiotic point of view, to identify their socio-cultural consequences, and to develop scientific and practical proposals to prevent such errors.

METHODOLOGY

As a result of globalization and the development of digital technologies, symbols have moved beyond their functional scope in the traditional language system and are undergoing unique changes in a new communicative environment - the digital space. This process can be conditionally called the "transformation of symbols". Because in digital communication tools, symbols are acquiring new semantic aspects not only in visual form, but also in multimodal (combined with text, sound, video). First of all, **emoji and stickers** are considered as new semiotic units in linguistics. They are not simple graphic symbols, but carry a complex pragmatic load. The same emoji can have completely opposite meanings in different cultures. For example, the 🙏 symbol is used in the West to mean “prayer” or “gratitude”, but in Eastern cultures it is interpreted more as “greeting” or “respect”. This creates **cross-cultural misinterpretations in the digital space.** The second aspect is that **memes** and internet symbols are becoming an integral part of today's social discourse. A meme often loses its meaning outside of context or, due to its use in another context, creates a completely new semantic layer. Therefore, memes, as symbols, have **dynamic semantics** , and their meaning often changes. The third change is **technological differences**. The same emoji or symbol is displayed with different graphics on different operating systems (Android, iOS, Windows). As a result, semantic differences arise between users. This phenomenon can be considered as “form-content dissonance” from the point of view of semiotics. Also, in the era of digitalization, symbols are becoming **a central element of social and political discourse**. Brand logos, state symbols, or political slogans are subject to multiple interpretations on social media, sometimes causing serious diplomatic and cultural problems due to misinterpretation. Thus, in the era of digitalization, symbols undergo transformation, and their semantics become more dependent **on context, technological environment, and cultural codes**. Therefore, their misinterpretation is a natural phenomenon, and the linguistic and semiotic analysis of this issue is an urgent scientific task for today. Although symbols have become an integral part of the communication process in the era of digitalization, their misinterpretation is a common phenomenon. This situation is often explained by linguistic, semiotic and sociocultural factors. A systematic analysis of these factors allows for a deeper understanding of the mechanisms of symbol perception.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

ANALYSIS

Symbols are, first of all, context-dependent signs . If the context is not sufficiently reflected in the communication, a symbol or emoji can deviate from its original meaning and give rise to other interpretations. For example, the "😏" emoji is interpreted as an expression of sarcasm or humor in Western culture, while in Eastern countries it may be perceived as a more romantic or negative gesture. From the point of view of Peirce's symbol theory, such differences are explained by the fact that the symbol is based on social convention . Cross-cultural differences. The acceptance of symbols in each society is determined by its own cultural codes. Therefore, the same symbol can be interpreted in completely different ways in different cultural environments. For example, while white is a symbol of purity and renewal in European culture, it is understood as a symbol of mourning in some Eastern peoples. This is a cross-cultural issue in digital communication causes misunderstandings . Technological factors . Emoji and graphic symbols are displayed differently on different operating systems, platforms, or devices. For example, an emoji that represents a positive mood on iOS may appear in a different visual form on Android, suggesting a negative mood. As a result, the mismatch between form and content can lead to errors in interpretation. Socio-psychological factors. In digital communication, the meaning of symbols often depends on the personal experience, age characteristics and psychological mood of the users. Symbols and abbreviations used by young people may not be understood correctly by adults. Also, memes that are widespread on social networks are sometimes interpreted completely differently, even incorrectly, out of context. Socio-political factors . Some symbols have political and ideological content, and their different evaluations in different societies can cause conflicts. For example, some political slogans or symbols that are positively evaluated in one country may have negative connotations in another. This phenomenon can also create diplomatic problems in international communication.

In conclusion , the misinterpretation of symbols is formed at the intersection of linguistic, cultural, technological, psychological and socio-political factors. The era of digitalization further complicates this process, increasing the risk of misunderstandings in global communication. Therefore, the analysis of these factors from a scientific point of view is one of the urgent issues of modern linguistics and semiotics.

RESULT

As a result of the development of digital communication, new forms of symbols have emerged, which are becoming an important element of the everyday communication process. Unlike traditional written signs and classical symbols, symbols in the digital space have a more multimodal nature , that is, a combination of different codes such as text, image, sound and animation. This phenomenon represents a significant expansion of the symbol system from the point of view of semiotics and linguistics. Emojis and pictograms are the most widely used form of symbol in the digital space. They allow you to quickly and concisely express an emotional state, mood, or a specific situation. However, their meaning is often context and culturally dependent , so they are prone to misinterpretation. For example, the 😂 symbol represents laughter in European culture, but in the East it can sometimes be interpreted as mockery or sarcasm. GIFs and stickers are new visual tools of digital communication, often used to enhance emotional impact or to

figuratively express a certain social situation. Their dynamic semantics means that the same GIF can be interpreted in completely different ways by different users. Memes are one of the most common symbolic forms in modern digital culture. They often consist of short text and images, representing a specific social event, phenomenon, or stereotype. The uniqueness of memes lies in their rapid semantic transformation : a meme created in relation to one event or situation can be used in a completely different context in a short time. In this sense, memes are considered dynamic symbols . Another symbol form that has emerged in the digital space is hashtags (#). They serve not only as a means of categorizing text, but also as a means of symbolizing social movements (#MeToo, #StayHome, #BlackLivesMatter). Abbreviations (such as LOL, BRB, IMO) are becoming widespread in communication as new linguosemiotic units . In the digital space, brand logos, political slogans or graffiti symbols often become ideological symbols . For example, some logos are reproduced on the Internet with exaggerated, satirical or ironic connotations, which radically changes their meaning. In conclusion , the new symbols formed in the digital space are sharply different from traditional semiotic systems. Their main features are dynamism, multimodality, and a tendency to be contextless . This, in turn, increases the possibility of misinterpretation of symbols and creates the need to study them as a separate object of scientific analysis. Misinterpretations of symbols in the digital space are becoming increasingly common. Such misunderstandings are often explained by cultural differences, technological differences, lack of context, and socio-discursive factors . The following is an analysis of their most important manifestations. The same symbol can have completely opposite meanings in different cultural environments. For example, the "👍" symbol represents a positive assessment or approval in the West, but in some Middle Eastern countries it is considered an insult. Similarly, the color white, which symbolizes purity and renewal in European culture, can be interpreted as a symbol of mourning in Eastern cultures. Such differences often lead to misunderstandings in digital communication. Emoji and other graphic symbols are rendered differently on different operating systems. For example, the "😬" emoji on iOS indicates a slight discomfort, while on Android it is interpreted as a smile or a bared tooth. As a result, semantic inconsistency occurs among users. The correct interpretation of a symbol is often closely related to the context in which it is used. If a symbol is used out of context, it can be interpreted in a completely different way than its original meaning. For example, the symbol "🙃" can mean friendly humor, but in some situations it can also be interpreted as sarcasm or sarcasm. Internet memes and slogans are often perceived differently by different social groups. A meme that is funny or positive to one group may be perceived as offensive or negatively stereotyped by another group. For example, some political memes may be viewed as derogatory to national or religious values. The misinterpretation of certain symbols also has serious consequences internationally. The misuse of state symbols, flags, or logos can cause diplomatic conflicts. For example, there are cases where the inappropriate use of religious or national symbols in the logos of some companies has caused social unrest.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

CONCLUSION

In conclusion, the phenomenon of misinterpretation of symbols is multifaceted, arising from a complex intersection of linguistic, cultural, and social factors. The speed and ubiquity of digital communication further exacerbates the

consequences of such errors. Therefore, a scientific analysis of these phenomena is essential for ensuring the sustainability of global communication.

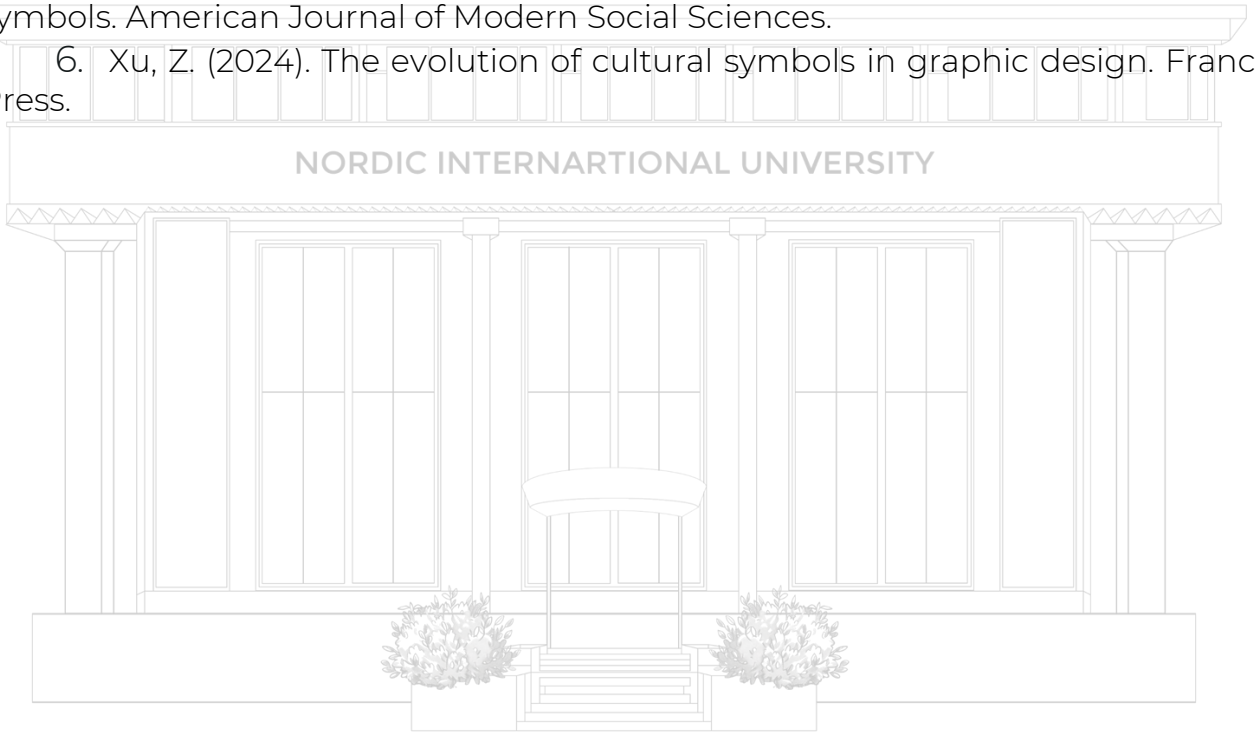
The misinterpretation of symbols not only causes misunderstandings in simple communication, but also leads to broader social, political, and cultural problems. The consequences are multi-layered and manifest at different levels. Misinterpreted symbols in the digital space often lead to emotional discomfort, mistrust, and a breakdown in communication between individuals. For example, a friendly message can be perceived as cold or aggressive due to a misinterpreted emoji. This reduces the quality of interpersonal communication. Misinterpreted symbols in cross-cultural communication can lead to inter-community conflict and the intensification of negative stereotypes. This process negatively affects not only the individual level, but also the relationships between entire social groups. For example, the misuse of religious or national symbols can provoke heated debates on social media. Misinterpretation of symbols sometimes leads to diplomatic conflicts. Incorrect use of state symbols or misunderstood symbols in a political context creates misunderstandings and even contradictions in international relations. Such situations are also actively used in information wars and political propaganda. Misinterpreted symbols in the digital space can sometimes lead to legal consequences. For example, some symbols can be interpreted as symbols of extremism or hatred. As a result, the user may be accused of distributing illegal content. Misinterpreted symbols can also negatively affect a person's mental state. For example, a message sent with positive intentions can be misinterpreted and cause a person to feel worthless, depressed, or aggressive. From the perspective of linguistic and semiotic research, the misinterpretation of symbols requires new methodological approaches. Computational linguistics, artificial intelligence, and automatic translation systems also face this problem, as they cannot fully take into account context and cultural differences. This leads to serious errors in practical applications.

The process of interpreting symbols in the digital space is a complex and multifaceted phenomenon of modern communication. The study showed that cases of misunderstanding of symbols mainly occur due to **intercultural differences, technological details, lack of context and socio-discursive factors** . Such errors can lead not only to misunderstandings in the process of simple communication, but also to broader social, political and cultural consequences. The speed and global reach of digital communication make it even more difficult to control the meaning of symbols. Interpersonal distrust, cross-cultural misunderstandings, political and legal conflicts, as well as psychological discomfort have been noted as the most important consequences of this problem. At the same time, cases of misinterpretation of symbols in artificial intelligence and automatic translation systems also pose scientific and practical problems. Therefore, to ensure the correct interpretation of symbols in the digital space, it is necessary **to combine linguistic, semiotic, cultural studies and technological approaches** . Only on the basis of multidisciplinary integration will it be possible to fully analyze the meaning of symbols, their role and impact in global communication. In this sense, an in-depth study of this topic as an object of scientific research is of urgent importance today, both theoretically and practically.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

REFERENCES

1. Cominsky, B. (2021). The misinterpretation of emojis in cross-cultural communication. https://media.journoportfolio.com/users/425741/uploads/06d8034c-ad6d-4f64-9b79-ccf63f3259fc.pdf
2. Okon, E., Williams, G., Igiri, A., et al. (2024). Emojis and miscommunication in text-based interactions among Nigerian youths. Journal of Informatics and Web Engineering, 3(1).
3. Butt, A. (2024). Strategic design of culture for digital transformation. ('Strategic design of culture for digital transformation' article)
4. Ji, H., Sheng, S., & Wan, J. (2024). Symbolic or Substantive? The Effects of the Digital Transformation Process on Environmental Disclosure. Systems, 12(6), 197. https://doi.org/10.3390/systems12060197
5. Wang, X. (2024). AI-assisted practice of visual design for traditional cultural symbols. American Journal of Modern Social Sciences.
6. Xu, Z. (2024). The evolution of cultural symbols in graphic design. Francis Press.

O‘ZBEK TILIDA IQTISODIY TERMINOLOGIYANING RIVOJLANISHI VA LINGVISTIK MASALALARI

Mualliflar: Yulbarsov Ochilbek Obidjon o‘g‘li [1], Yunusova Dilnigora Ibroximovna [2]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti katta o‘qituvchisi [1], Toshkent Webster universiteti magistranti [2]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17391422

ANNOTATSIYA

Ma’lumki, terminlarning milliy tilga integratsiyasi, xorijiy atamalarning fonetik va grammatik moslashuvi, sinonimiya, polisemiya va kalkalash hodisalari, qisqartmalar iqtisodiy tilning murakkabligini ko‘rsatadi. Ushbu tezisda aynan o‘zbek tilidagi iqtisodiy terminlarning shakllanishi, rivojlanishi va qo‘llanilish xususiyatlari tahlil qilinadi. Unda misollar orqali an’anaviy va zamonaviy terminlar o‘rtasidagi farqlar, ularning semantik va morfologik xususiyatlari yoritilgan. Tadqiqot natijalari o‘zbek iqtisodiy terminologiyasining tilning funksional imkoniyatlarini kengaytirish, amaliy iqtisodiy jarayonlarni tushuntirish va ilmiy muloqot vositasi sifatida samarali ishlatilishidagi ahamiyatini asoslaydi.

Kalit so‘zlar: iqtisodiy termin, o‘zbek tili, terminologiya, neologizm, sinonimiya, polisemiyalik, mablag‘, kredit, lodal, daromad.

KIRISH

Termin va ularning xususiyatlari dunyo tilshunosligida atroflicha tadqiq qilingan. Uning bir ma’noliligi hamda nisbatan aniq ishlatilish chegaralariga egaligi borasida ko‘pchilik olimlar o‘z ilmiy xulosalariga ega. Zamonaviy tilshunoslikda ham terminlar borasidagi yangicha yondashuvlarni, tadqiqotlarni kuzatish mumkin. Chunki jamiyatning dinamik rivojlanishi natijasida tillararo munosabatlar izchil o‘zgarib bormoqda. Bu o‘zgarishlar tilshunoslikning terminologiya qismiga ham o‘z ta’sirini ko‘rsata oladi. Terminlarning nazariy xususiyatlari hamda tilda tutgan o‘rni ahamiyatli hisoblanadi. Tilshunoslik iqtisodiy terminlarning tuzilishi, ma’no o‘zgarishi, sinonimiya va polisemiyaga oid hodisalarni ilmiy asosda tadqiq etish orqali ularni tizimlashtirish, standartlashtirish va izohli lug‘atlarda yagona shaklda berilishini ta’minlaydi. Shuning uchun tilshunoslik hamda iqtisodiyot sohalari olimlarining terminlar borasidagi tadqiqotlari ushbu mavzuning dolzarb ekanligini asoslaydi. Xususan, iqtisodiy terminologiyaning nazariy xususiyatlari borasida olimlarning qator tadqiqotlarini kuzatish mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Xorij olimlaridan M.Aimenova[1], Y.Filyasova[2], L.Aksyutenkova[3], L.Usmanova[4] va boshqa mutaxassislar iqtisodiy terminologiya xususida nazariy tahlillar keltirib o‘tganlar. O‘zbek tadqiqotchilaridan I.Almardanova[5], G.Asilova[6], D.Hamidova[7], A.Saparov[8] va boshqalar iqtisodiy terminologiya hamda uning lingvistik xususiyatlari xususida izlanish olib borganlar.

ASOSIY QISM

O‘zbek tilida iqtisodiy terminlarning shakllanishi, ularning til tizimiga kirish jarayoni hamda milliy til me’yorlariga moslashuvi murakkab va bosqichli jarayon sifatida namoyon bo‘ladi. Xalqaro iqtisodiy aloqalarning kengayishi natijasida o‘zbek tilida ham yangi iqtisodiy atamalar paydo bo‘lib bormoqda. Ularning aksariyati rus tili, shuningdek ingliz va boshqa tillaridan o‘zlashgan bo‘lib, semantik moslashuv jarayonida milliy til qoidalariga muvofiqlashib borayotganini kuzatish mumkin. Shu bilan birga, bu yo‘nalishda tilshunoslik oldida turgan lingvistik masalalar hali to‘liq hal etilmagan bo‘lib, ularni chuqur tahlil va tizimli yondashuv asosida o‘rganish zarurati mavjud. Masalan, *marketing, menejment, investitsiya, audit* kabi iqtisodiy terminlar hozirda o‘zbek tilining fonetik va grammatik tizimiga moslashib, faol ishlatilmoqda. Shu bilan birga bu terminlarning ekvivalentlari yoki o‘zbekchalashtirilgan variantlarini qo‘llanilishini kuzatishimiz mumkin. Jumladan, *bozorni boshqarish = marketing, boshqaruv = menejment, sarmoya = investitsiya* kabi birliklar shular jumlasidan.

O‘zbek tilidagi iqtisodiy terminlar tizimida sinonim, polisemiya, qisqartmalar va kalkalash kabi hodisalar ham kuzatiladi. Bu holat bir tomondan terminlarning xalqaro tabiati bilan bog‘liq bo‘lsa, ikkinchi tomondan, ularning o‘zbek tilida qo‘llanish jarayonida ma’no ko‘chishlari sodir bo‘layotganini ko‘rsatadi. Ayniqsa, iqtisodiy neologizmlar tarmog‘ida *startap, treyding, elektron tijorat* kabi birliklar yangi iqtisodiy jarayonlarning til vositasida ifodalanishida muhim o‘rin tutmoqda. Bundan tashqari o‘zbek iqtisodiy terminologiyasi rivojida tarjima masalasi ham muhim o‘rin tutadi. Chunki har bir terminning milliy tildagi muqobili semantik jihatdan to‘liq mos kelmasligi natijasida ma’no tafovutlari yuzaga kelishi mumkin. Shu sababli iqtisodiy atamalarni standartlashtirish, ularni ilmiy asosda izohli lug‘atlarga kiritish va yagona qo‘llanish me’yorini shakllantirish zarurdir.

Hozirgi kunda iqtisodiy terminlarning o‘zbek tilidagi qo‘llanish holati ularning semantik tuzilishi, morfologik shakllanishi va matnda ishlatilish darajasi bilan belgilanadi. OAV, ilmiy maqolalar, darsliklar va elektron nashrlarda kuzatilayotgan terminlar tahlili bu sohaning izchil rivojlanayotganini ko‘rsatadi. Shuni aytish

[1] Aimenova M. Phraseological terminology in the English economic discourse XLinguae, Volume 12 Issue 1, January 2019, ISSN 1337-8384, eISSN 2453-711X

[2] Filyasova Y. A. The English Economic Term “Human Capital” and Its Semantic Field in Scientific Discourse. — RUDN Journal of Language Studies, Semiotics and Semantics, 2019. — P. 586–599.

[3] Aksyutenkova L. G., Semenova S. N. A Systematic Approach to the Study of Economic Terminology Based on Materials from Journal Articles in English and Russian. — RUDN Journal of Language Studies, Semiotics and Semantics, 2022. — P. 106–121.

[4] Usmanova L. A., Sailike Y., Artuchi A. R. Functional Features of Economic Terminology in Modern Scientific Discourse. — EntreLínguas, 2022. — P. 1–12.

[5] Almardonova I. Leksik-semantik munosabatlarga ko‘ra iqtisodiy terminlar tavsifi. Tilshunoslikning amaliy masalalari: zamonaviy tilshunoslikning dolzarb muammolari, yechimlari, taraqqiyoti va istiqbollari vol.: 1 – 3., 2025

[6] Asilova G. A., Shirinova E. T., Iskandarova G. T. Economic terminology of the Uzbek language: sources and methods of development. – Tashkent: Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi, 2023. – E3S Web of Conferences, Vol. 413.

[7] Khamidova D. Lexico-Typological Reflection of English Economic Terms in The Uzbek Language. — Texas Journal of Multidisciplinary Studies (ISSN NO: 2770-0003), Vol. 5, 2022. — Published 12-02-2022.

[8] Saparov A., Ganiev Sh. V. Formation of Uzbek Economic Terminology International School of Finance, Technology, and Science, Tashkent, Uzbekistan. — ISSN: 2776-0979, Vol.:4, 2023, p. 108.

kerakki, tilda an’anaviy tarzda avvaldan saqlanib kelayotgan iqtisodiy atamalar bilan zamonaviy iqtisodiy terminlar o‘rtasida ayrim semantik farqlar kuzatiladi. An’anaviy iqtisodiy atamalarning miqdori ancha cheklangan bo‘lsa, hozirgi davr, ya’ni bozor iqtisodiyotiga o‘tish davrida zamonaviy terminlarga ehtiyoj ortishi munosabati bilan iqtisodiy terminlar boyib bormoqda.

1-jadval
Iqtisodiy terminlarning o‘zbek tilidagi semantik izohi

Termin	Lug‘aviy ma’nosi	Izohi
Daromad	foyda, kirim	Savdo-sotiq, mehnat, ishlab chiqarish sohalaridan kelib tushadigan sof pul
Baho	narx, qiymat	Biror narsaning pul bilan o‘lchanadigan qiymati; narx. *Inflatsiya baholar o‘sishi, aholi turmush darajasining pasayib ketishi tufayli ham yuz beradi*
Moddiy	jism	Moddaga oid mol va puldan iborat. *Moddiy yordam.*
Moliyaviy	moliyaga oid	Pul mablag‘lari va ularni to‘plash, taqsimlash bilan bog‘liq bo‘lgan. Moliyaviy masala
Mablag‘	naqdina, tayyor pul	biror narsa yaratish, qurish, o‘tkazish uchun sarflanadigan ma’lum miqdordagi pul. *Aholi o‘z mablag‘larini pul shaklida tutib turishga bo‘lgan xohishini yo‘qotadi va ularni moddiy ne’matlarga sarflaydi*
Inflatsiya/inflyatiya	shishish, ko‘tarilish, bo‘rtib chiqish	Muomaladagi qog‘oz pullar massasining taklif qilinayotgan real tovarlar hajmiga nisbatan haddan tashqari ortib ketishi va pulning qadrsizlanishi. *O‘rmalovchi inflatsiya.*
Kredit	qarz / ishonmoq	Foyda qaytarish sharti bilan vaqtincha foydalanish uchun pul yoki moddiy mablag‘lar berish jarayonida yuzaga keladigan iqtisodiy munosabatlar tizimi; qarz, mablag‘, chiqarilgan pul. *Kredit olmoq.*
Lokal	mahalliy	Muayyan joyga xos yoki uning chegarasidan chiqmaydigan.

O‘zbek tilidagi iqtisodiy terminlarning tizimliligi ularning ma’nosi, ishlatilish doirasi va kontekstga bog‘liqligi bilan belgilanadi. Jadvalda keltirilgan terminlar milliy tilning morfologik imkoniyatlariga moslashgan bo‘lib, ular hozirda iqtisodiy jarayonlarni ifodalash uchun xizmat qiladi. Shu bilan birga zamonaviy terminlar va avval ishlatilgan iqtisodiy atamalar o‘rtasidagi farqni ham sezish mumkin. Masalan, nisbatan eski atamalar sifatida *daromad, baho, moliyaviy* kabi tushunchalarni belgilab olsak, zamonaviy termin sifatida esa *marketing, menejment, startap*, *elektron tijorat* kabi yangi iqtisodiy birliklari foydalanilayotganini kuzatamiz.

XULOSA

Xulosa qilib aytish mumkinki, iqtisodiy terminlarning o‘zbek tilidagi rivojlanishi ikki asosiy jarayon orqali amalga oshadi:

- milliy tilga xos ekvivalentlar orqali so‘zlashuv va yozma matnlarda moslashuv;
- xorijiy terminlarning fonetik va grammatik qoidalarga muvofiqlashuvi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, iqtisodiy terminlar tilimizda nafaqat ma’no jihatdan aniq va tizimli shakllangan, balki amaliy iqtisodiy jarayonlarni ifodalashda

muhim vosita hisoblanadi. Zamonaviy terminlar va nisbatan eski atamalar o‘rtasidagi farqlar ularning rivojlanish bosqichlarini, shuningdek, tilga xorijiy ta’sirning darajasini aks ettiradi. Shuningdek, sinonimiya, polisemiyalik, qisqartmalar va kalkalash kabi lingvistik hodisalar terminologiyaning murakkabligini va ularni ilmiy asosda tizimlashtirish zaruratini ko‘rsatadi. Iqtisodiy atamalarni milliy tilga integratsiya qilish, ularni standartlashtirish va izohli lug‘atlarga kiritish tilshunoslik hamda iqtisodiy bilimning rivojlanishi uchun muhim ahamiyatga ega. Zero, o‘zbek iqtisodiy terminologiyasi tilning funksional imkoniyatlarini kengaytirib, iqtisodiy jarayonlarni aniq tushuntirish va ilmiy muloqot vositasi sifatida samarali ishlatilishiga xizmat qilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Aimenova M. Phraseological terminology in the English economic discourse. XLinguae, 12(1). ISSN 1337-8384, eISSN (2019). 2453-711X.
2. Filyasova Y. The English economic term “Human Capital” and its semantic field in scientific discourse. RUDN Journal of Language Studies, Semiotics and Semantics, (2019). Pp. – 586–599.
3. Aksyutenkova, L. & Semenova, S. A systematic approach to the study of economic terminology based on materials from journal articles in English and Russian. RUDN Journal of Language Studies, Semiotics and Semantics, (2022). 106–121.
4. Usmanova L. Sailike Y. & Artuchi A. Functional features of economic terminology in modern scientific discourse. EntreLínguas, (2022). B. – 1-12.
5. Almardanova I. Leksik-semantik munosabatlarga ko‘ra iqtisodiy terminlar tavsifi. Tilshunoslikning amaliy masalalari: zamonaviy tilshunoslikning dolzarb muammolari, yechimlari, taraqqiyoti va istiqbollari (2025). B. – 1-3.
6. Asilova G., Shirinova E., Iskandarova G. Economic terminology of the Uzbek language: sources and methods of development. E3S Web of Conferences, 413. Tashkent: Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi (2023).
7. Khamidova, D. Lexico-typological reflection of English economic terms in the Uzbek language. Texas Journal of Multidisciplinary Studies, 5. Published 12-02-2022. ISSN 2770-0003 (2022).
8. Saparov A. & Ganiev Sh. Formation of Uzbek economic terminology. International School of Finance, Technology, and Science, Tashkent, Uzbekistan, 4, (2023). – p. 108./ ISSN 2776-0979.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

ONE TEXT, MANY MINDS: READING STRATEGY VARIATIONS AMONG LEARNERS WITH DIFFERENT INTELLIGENCE PROFILES

Author: Dr. Zahra Zarrati [1]
Affiliation: Department of Foreign Languages Nordic International University [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17391535

ABSTRACT

Reading comprehension is one of the most essential skills for EFL learners, as it contributes to academic success and overall language proficiency. Effective readers employ a variety of Global, Supportive, and Problem solving strategies to construct meaning from texts. However, the effectiveness of strategy use may depend on learners' individual differences, including their cognitive styles and types of intelligence. Gardner's (1983) theory of multiple intelligences provides a useful framework for exploring these differences, suggesting that learners possess distinct intellectual strengths. This study investigates the relationship between Iranian EFL learners' multiple intelligences (MI) and their use of reading strategies. These relationships were examined through the administration of three instruments: Multiple Intelligences Developmental Assessment Scales (MIDAS), Survey of Reading Strategies (SORS), and IELTS and TOEFL reading comprehension tests on a group of EFL university students. The analysis of data obtained from correlational procedures indicated that there is meaningful relationship between the subjects' MI and their reading strategies. Among the eight intelligences defined by Gardner linguistic, interpersonal, intrapersonal, spatial, and logical-mathematical intelligences were found to have positive relationships with the subjects' reading strategies use. The findings suggest that teachers should structure the presentation of material in a style which engages most or all the intelligences. MI aids teachers in creating more personalized and diversified instructional experience.

Keywords: EFL learners, Multiple intelligences, Reading strategies, Global reading Strategies, Support Strategies, Problem Solving Strategies.

INTRODUCTION

Reading comprehension is a cornerstone of language learning and an essential skill for academic and professional success in English as a Foreign Language (EFL) contexts. It is not merely a process of decoding written words but a complex cognitive activity that involves constructing meaning, making inferences, and integrating prior knowledge with new information (Grabe & Stoller, 2019). For EFL learners, developing effective reading comprehension skills is often challenging, as it requires the simultaneous use of linguistic knowledge, cognitive strategies, and metacognitive awareness (Anderson, 2003). Therefore, identifying the factors that contribute to successful reading comprehension has been a continuing focus of applied linguistics research.

One significant area of inquiry has been the relationship between learners' reading strategy use and their individual differences, particularly in terms of their multiple intelligences. Gardner's (1983) theory of multiple intelligences (MI) challenged the traditional notion of a single, unitary intelligence by proposing that

human cognitive ability is multidimensional, encompassing linguistic, logical-mathematical, spatial, bodily-kinesthetic, musical, interpersonal, intrapersonal, and naturalistic intelligences. He believes that all people regardless of their cultures possess core abilities in each of these intelligences and under the right circumstances and appropriate training they can develop each intelligence to a high level of functioning. Within this framework, each learner approaches learning tasks differently, depending on their dominant intelligences. Applied to EFL reading instruction, this perspective suggests that learners with different intelligence profiles may employ different strategies to comprehend and interpret texts. A brief explanation of the eight intelligences appears below.

Linguistic intelligence: the ability to use language effectively both orally and in writing.

Ligical/mathematical intelligence: the ability to use numbers effectively and reason well.

Visual/spatial intelligence: the ability to recognize form, space, color, line, and shape and to graphically represent visual and spatial ideas.

Bodily/kinesthetic intelligence: the ability to use the body to express ideas and feelings and to solve problems.

Musical intelligence: the ability to recognize rhythm, pitch, and melody.

Naturalist intelligence: the ability to recognize and classify plants, minerals, and animals.

Interpersonal intelligence: the ability to understand another person's feelings, motivations, and intentions and to respond effectively.

Intrapersonal intelligence: the ability to know about and understand oneself and recognize one's similarities to and differences from others.

Because intelligence and education are closely linked, perspectives on intelligence have always influenced educational policies and the management of schools (Snow, 1982). Supporters of the traditional notion of intelligence tend to favor standardized schools that use identical teaching methods and assessments for all students, disregarding individual differences in learning styles. In contrast, Gardner's theory of multiple intelligences (MI) adopts a pluralistic understanding of the mind and recognizes that individuals possess diverse intellectual strengths. Advocates of MI, as noted by Smith (2001), promote educational programs that acknowledge these differences by providing various ways for learners to access new ideas and employing assessment methods that are authentic and learner-centered.

RESEARCH QUESTIONS

Since Gardner (1983) introduced the theory of multiple intelligences, many language educators have sought to explore its connection to foreign and second language teaching and learning. In line with this growing body of research, the present study aimed to investigate the relationship between multiple intelligences and the use of second language reading strategies, following Gardner's conceptual framework. More specifically, the study sought to address the following research question:

1. Is there any relationship between Iranian EFL learners' multiple intelligences and their use of reading strategies?

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

LITERATURE REVIEW

Researches on reading comprehension and reading strategy have shown that reading in first and second language is of a highly individual nature (Anderson, 1991). That is as Upton (1997) states no two readers do process the same text in exactly the same way. New theories of intelligence (Gardner, 1983; Sternberg, 1985), on the other hand claim that there are distinct abilities that differ across individuals. These have implications for teachers in general and reading teachers in particular regarding choosing reading materials, teaching techniques and ways of assessment. From the advent of MI proposed by Gardner, many studies have been done in educational settings to explore any relation between learning and learners' MI profiles. In the realm of EFL/ESL studies have been done to examine the possible connections between learners' MI profiles and language learning in general and language skills or sub skills in particular. However, the related literature encompasses intriguing results regarding the relationship of MI and language learning and skills or other related language issues. A number of studies conducted in the Iranian context showed a positive relation between MI and language learning and related issues (Akbari & Hosseini 2008; Hashemi, 2010; Ahmadian and Hosseini, 2012; Mahdavy, 2008). However, there are studies which found no relation between MI and English language learning (Razmjoo, 2008; Sadeghi and Farzizadeh, 2012; Bemani Naeini and Pandian, 2010).

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Regarding language learning skills studies also revealed contradictory or varying results. Ahmadian and Hosseini (2012) conducted a research to investigate the possible relationship between EFL learners' multiple intelligence (MI) and their writing performance. The results of correlational analysis revealed a statistically significant relationship between the participants' MI and participants' performance in writing. They found that from among the eight intelligences only linguistic and interpersonal intelligences have more statistically significant relationships with the writing performance. Linguistic intelligence was found to be the best predictor of writing performance.

The significant role that Multiple Intelligences (MI) can play in modern educational programs that value learner diversity, along with the interesting findings of previous research, highlights the need for further investigation in this area to obtain more conclusive results.

METHODOLOGY

Participants

A total of 250 participants were invited to complete the two instruments used in this study. Only the responses of those who finished all sections of the instruments were included in the data analysis. The participants were undergraduate students from two universities in Tehran, studying English as a foreign language and enrolled in the final years of their academic programs.

Instruments

Two instruments, MIDAS and SORS were used to accomplish the purpose of this study. To measure the students' multiple intelligences the adult version of Multiple Intelligences Developmental Assessment Scales (MIDAS) was used. The Survey of Reading Strategies (SORS) was used to measure students' metacognitive awareness and perceived use of reading strategies.

Following Gardner's view of intelligence, this study used the **Multiple Intelligences Developmental Assessment Scales (MIDAS)** developed by Shearer (1996) to measure participants' multiple intelligences. The adult version was used, as the subjects were university students. MIDAS assesses eight intelligences: linguistic, logical-mathematical, spatial, musical, kinesthetic, naturalist, interpersonal, and intrapersonal through questions about everyday cognitive activities. The questionnaire was translated into Persian, reviewed by experts, and showed high reliability (α = .92). To avoid confusion, intelligence category labels were removed before administration, and scores were obtained for each of the eight intelligences.

The second instrument used in this study was the **Survey of Reading Strategies (SORS)** developed by Mokhtari and Sheorey (2002). This 30-item questionnaire measures ESL students' metacognitive awareness and perceived use of reading strategies through a 5-point Likert scale (1 = "never" to 5 = "always"). It assesses three categories of strategies: **Global Reading Strategies (GLOB)**, planned techniques for monitoring reading (13 items), **Problem-Solving Strategies (PROB),** actions used while reading, such as adjusting speed or rereading (8 items), and **Support Strategies (SUP)**, aids like using a dictionary or taking notes (9 items). The SORS demonstrated high reliability (α = .89) in previous studies with ESL learners. For this research, the instrument was translated into Persian, reviewed by experts, and showed a reliability of .83. To minimize confusion, category labels (GLOB, PROB, SUP) were removed before administration.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Data Analysis

To answer the research question that is: "Is there any relationship between the Iranian EFL learners' MI and their use of different reading strategies?" first correlational analysis was conducted between MI subscales scores and the SORS overall score (Table 1). Then, the correlation was conducted between the scores of each SORS category (GLOB, SUP, PROB) and MI subscales scores (Table 2).

Table 1: The correlation coefficients between the scores of MI subscales and reading strategies scores.

Correlations

		MUS	KINES	LOGIC	SPAT	LINGIS	INTER	INTRA	NATUR	O_RSS Tot RS stand /150	TO_TORCS Total RC OEFL stand/2	TO_IERCS Total RC ELTS stan/2
MUS	Pearson Correl	1.000	.459*	.287*	.272*	.368*	.185*	.199*	.305*	.074	.099	.052
	Sig. (2-tailed)		.000	.001	.001	.000	.029	.018	.000	.388	.244	.546
	N	140	140	140	140	140	140	140	140	139	140	140
KINES	Pearson Correl	.459*	1.000	.397*	.474*	.514*	.543*	.455*	.526*	.139	-.002	.080
	Sig. (2-tailed)	.000		.000	.000	.000	.000	.000	.000	.103	.982	.345
	N	140	140	140	140	140	140	140	140	139	140	140
LOGIC	Pearson Correl	.287*	.397*	1.000	.697*	.449*	.458*	.791*	.518*	.262*	.181*	.148
	Sig. (2-tailed)	.001	.000		.000	.000	.000	.000	.000	.002	.033	.081
	N	140	140	140	140	140	140	140	140	139	140	140
SPAT	Pearson Correl	.272*	.474*	.697*	1.000	.539*	.531*	.714*	.565*	.283*	.176*	.076
	Sig. (2-tailed)	.001	.000	.000		.000	.000	.000	.000	.001	.037	.373
	N	140	140	140	140	140	140	140	140	139	140	140
LINGIS	Pearson Correl	.368*	.514*	.449*	.539*	1.000	.710*	.639*	.440*	.375*	.095	.133
	Sig. (2-tailed)	.000	.000	.000	.000		.000	.000	.000	.000	.263	.117
	N	140	140	140	140	140	140	140	140	139	140	140
INTER	Pearson Correl	.185*	.543*	.458*	.531*	.710*	1.000	.699*	.380*	.409*	.004	-.051
	Sig. (2-tailed)	.029	.000	.000	.000	.000		.000	.000	.000	.966	.549
	N	140	140	140	140	140	140	140	140	139	140	140

INTRA	Pearson Correl	.199*	.455*	.791*	.714*	.639*	.699*	1.000	.464*	.394*	.106	.073
	Sig. (2-tailed)	.018	.000	.000	.000	.000	.000	.	.000	.000	.211	.391
	N	140	140	140	140	140	140	140	140	139	140	140
NATUR	Pearson Correl	.305*	.526*	.518*	.565*	.440*	.380*	.464*	1.000	.129	.029	.096
	Sig. (2-tailed)	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.	.131	.735	.260
	N	140	140	140	140	140	140	140	140	139	140	140
TO_RSS Total RS sta	Pearson Correl	.074	.139	.262*	.283*	.375*	.409*	.394*	.129	1.000	-.017	-.138
Sig. (2-tailed)		.388	.103	.002	.001	.000	.000	.000	.131	.	.845	.105
N		139	139	139	139	139	139	139	139	139	139	139
TO_TORCS Total RC	Pearson Correl	.099	-.002	.181*	.176*	.095	.004	.106	.029	-.017	1.000	.476*
TOEFL stand/20	Sig. (2-tailed)	.244	.982	.033	.037	.263	.966	.211	.735	.845	.	.000
N		140	140	140	140	140	140	140	140	139	140	140
TO_IERCS Total RC	Pearson Correl	.052	.080	.148	.076	.133	-.051	.073	.096	-.138	.476*	1.000
stan/27	Sig. (2-tailed)	.546	.345	.081	.373	.117	.549	.391	.260	.105	.000	.
N		140	140	140	140	140	140	140	140	139	140	140

**.Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).
*.Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

As table 2 shows, there is a positive relationship between students' reading strategy and their logical-mathematical (0.262), spatial (0.283), linguistic (0.375), intrapersonal (0.394) and interpersonal intelligence (0.409), ranging from very low to moderate relationship.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Table 2: The correlation coefficients between the scores of MI subscales and the reading strategies subscales scores.

Correlations

		RS_GLOBS Rea	RS_SUPS Reading strategy sup stan /45	RS_PROS Reading strategy pro	MUS	KINES	LOGIC	SPAT	LINGIS	INTER	INTRA	NATUR
RS_GLOBS Reading strategy glob stand /65	Pearson	1.00	.448*	.578*	.063	.067	.248*	.269*	.352*	.291*	.385*	.162
	Sig. (2-	.	.000	.000	.457	.431	.003	.001	.000	.000	.000	.056
	N	140	140	139	140	140	140	140	140	140	140	140
RS_SUPS Reading strategy sup stan /45	Pearso	.448*	1.000	.334*	.086	.184*	.146	.191*	.305*	.442*	.277*	.025
	Sig. (2-	.000	.	.000	.310	.030	.085	.024	.000	.000	.001	.767
	N	140	140	139	140	140	140	140	140	140	140	140
RS_PROS Reading strategy pro stand/40	Pearso	.578*	.334*	1.000	.019	.103	.195*	.178*	.174*	.242*	.226*	.058
	Sig. (2-	.000	.000	.	.822	.226	.021	.036	.041	.004	.008	.498
	N	139	139	139	139	139	139	139	139	139	139	139
MUS	Pearso	.063	.086	.019	1.000	.459*	.287*	.272*	.368*	.185*	.199*	.305*
	Sig. (2-tailed)	.457	.310	.822	.	.000	.001	.001	.000	.029	.018	.000
	N	140	140	139	140	140	140	140	140	140	140	140
KINES	Pearso	.067	.184*	.103	.459*	1.000	.397*	.474*	.514*	.543*	.455*	.526*
	Sig. (2-tailed)	.431	.030	.226	.000	.	.000	.000	.000	.000	.000	.000
	N	140	140	139	140	140	140	140	140	140	140	140
LOGIC	Pearso	.248*	.146	.195*	.287*	.397*	1.000	.697*	.449*	.458*	.791*	.518*
	Sig. (2-tailed)	.003	.085	.021	.001	.000	.	.000	.000	.000	.000	.000
	N	140	140	139	140	140	140	140	140	140	140	140
SPAT	Pearso	.269*	.191*	.178*	.272*	.474*	.697*	1.000	.539*	.531*	.714*	.565*
	Sig. (2-tailed)	.001	.024	.036	.001	.000	.000	.	.000	.000	.000	.000
	N	140	140	139	140	140	140	140	140	140	140	140
LINGIS	Pearso	.352*	.305*	.174*	.368*	.514*	.449*	.539*	1.000	.710*	.639*	.440*
	Sig. (2-tailed)	.000	.000	.041	.000	.000	.000	.000	.	.000	.000	.000
	N	140	140	139	140	140	140	140	140	140	140	140
INTER	Pearso	.291*	.442*	.242*	.185*	.543*	.458*	.531*	.710*	1.000	.699*	.380*
	Sig. (2-tailed)	.000	.000	.004	.029	.000	.000	.000	.000	.	.000	.000
	N	140	140	139	140	140	140	140	140	140	140	140
INTRA	Pearso	.385*	.277*	.226*	.199*	.455*	.791*	.714*	.639*	.699*	1.000	.464*
	Sig. (2-tailed)	.000	.001	.008	.018	.000	.000	.000	.000	.000	.	.000
	N	140	140	139	140	140	140	140	140	140	140	140
NATUR	Pearso	.162	.025	.058	.305*	.526*	.518*	.565*	.440*	.380*	.464*	1.000
	Sig. (2-tailed)	.056	.767	.498	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.
	N	140	140	139	140	140	140	140	140	140	140	140

As it shown in Table 2, there is a positive relationship between global reading strategies and Interpersonal intelligence (0.291), Linguistic intelligence (0.352), and Intrapersonal intelligence (0.385), ranging from low to moderate relationship. There is also a positive relationship between supportive reading strategies with Intrapersonal intelligence (0.277), Linguistic intelligence (0.305), and Interpersonal intelligence (0.442) ranging from low to moderate relationship. And finally there is a positive relationship between problem solving reading strategies and Logical Mathematical intelligence (0.195), Intrapersonal intelligence (0.226), and Interpersonal intelligence (0.242), ranging from very low to low relationship. These results indicate the existence of some meaningful relationship between five MI subscales and reading strategies use.

RESULT AND DISCUSSION

As seen above, among eight intelligences identified by Gardner (1983), five of them: logical-mathematical, spatial, linguistic, intrapersonal, and interpersonal are found to have a strong correlation with reading strategies use. Regarding the strength of correlations interpersonal, intrapersonal, and linguistic intelligence each has a moderate correlation with reading strategies use. Spatial and logical mathematical intelligence have a low correlation with reading strategies use.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

The positive relationship between linguistic intelligence and reading strategies is justified by saying that "verbal intelligence involves the mastery of language" (Nolen, 2003, p. 115). Nolen (2003) also states that people with verbal intelligence have the ability to analyze and manipulate language and to pay special attention to grammar and vocabulary. Language enables them to memorize information better.

Language is one of the ways in which people respond to each other, thus interpersonal intelligence can play a key role in second language learning. Intrapersonal intelligence is highly involved in adult second language learning. Many of affective variables that are important factors in second language mastery, such as self-esteem, inhibition, and anxiety are aspects of intrapersonal intelligence (Smith, 2001). The positive relationship between interpersonal and intrapersonal intelligences with reading strategies found in this study also indicates the involvement of these two intelligences in reading strategies use.

The positive relationship between spatial intelligence and reading strategies is justified by saying that spatial intelligence gives a person the ability to manipulate and create mental images in order to solve problem (Nolen, 2003). Thus, we can say students with developed spatial intelligence may be better second language reading strategies user. Logical-mathematical intelligent people are able to detect patterns, reason deductively, and think logically. This justifies the positive correlation between logical-mathematical intelligence and reading strategies.

The correlation between MI subscales and reading strategies subscales showed that there is a positive relationship between logical/mathematical (0.248), spatial (0.269), interpersonal (0.291), linguistic (0.352), and intrapersonal intelligence (0.385) with global reading strategies ranging from low to moderate. This indicates that subjects developed in these intelligences tend to use global reading strategies more than the other two categories.

There is also a positive relationship between the support reading strategies with intrapersonal (0.277), linguistic (0.305), and interpersonal intelligence (0.442)

ranging from low to moderate correlation. It can be inferred that student with developed in these intelligences are better at using support reading strategies.

There is a very low correlation between problem solving reading strategies subscale and logical-mathematical (0.195) intrapersonal (0.226), interpersonal intelligence (0.242). Though the correlations are very low, it is significant and implying that students with developed in these intelligences are better at using problem solving strategies.

CONCLUSION

The present study was conducted to investigate whether there is any relationship between EFL learners' reading strategies and their multiple intelligences. The findings indicated that there is a significant relationship between participants' MI profile and their reading strategy use. From among eight intelligences identified by Gardner (1983), five of them: logical-mathematical, spatial, linguistic, intrapersonal, and interpersonal were found to have a strong correlation with reading strategies use. The results of this study are in line with those obtained by Akbari and Hosseini (2008) in which they found significant positive relationships between the participants' use of language learning strategies and their overall MI scores. The findings of the present study also confirm those achieved by Rahimi et al. (2012) in which they found there was a moderate positive relationship between the successful readers' use of reading strategy and linguistic, spatial, logical-mathematical, interpersonal and intrapersonal intelligences.

Apart from variations in degree of correlation between language learning skills and MI as a whole or individual intelligences, and apart from the variations in the relationship between language learning skills and different types of MI, the findings of this study are in line with all studies that have indicated the positive role that MI can have in language learning.

Individual differences is an underlying assumption behind the theory of MI and this implies that teachers cannot follow the same teaching method for all learners. Gardner (1993, P.208) reiterates that "We are not all the same, we do not all have the same kinds of mind, and education works most effectively for most individuals if … human differences are taken seriously". Providing eight different ways of teaching is one of the most remarkable features of MI theory. Teachers can present their lessons in a wide variety of ways using music, cooperative learning, art activities, role play, multimedia, field trips, inner reflection, and so on (Armstrong, 2009). Application of this theory does not mean that teachers teach every concept through each of the intelligences, but rather it suggests that teachers analyze their lesson plans to examine which intelligences can be used with each activity. Lessons that incorporate the use of more than one type of intelligence are appropriate for more students than lessons that involve only one (Gardner, 1993). This study suggests that teachers be informed of their students' MI profile and employ a variety of teaching strategies which suit students' dominant intelligences.

Teachers can leverage AI-powered tools to design and deliver a wide variety of learning materials that cater to different types of intelligences, as proposed in Gardner's Multiple Intelligences theory. AI applications, such as adaptive learning platforms, text-to-speech programs, visual content generators, and interactive simulations, enable educators to present information through multiple modes (linguistic, visual, auditory, kinesthetic, etc.). For example, AI can generate

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

personalized reading passages for linguistic learners, **data-driven exercises or logic puzzles** for logical-mathematical learners, **interactive mind maps and infographics** for spatial learners, or **musical pronunciation drills and rhythm-based vocabulary tasks** for musical learners. By integrating these diverse AI-generated materials, teachers can **address learners' individual strengths and preferences,** increase engagement, and promote **deeper and more meaningful language learning experiences**. This alignment of AI's adaptability with the **pluralistic nature of human intelligence** ultimately supports more inclusive and effective instruction.

REFERENCES

1. Akbari, R., Hosseini, K. (2008). Multiple intelligences and language learning strategies: Investigating possible relations. *System, 36*, 141-155.
2. Ahmadian, M. & Hosseini, S. (2012). A study of the relationship between Iranian EFL learners' multiple intelligences and their performance on writing. *Mediterranean Journal of Social Sciences, 3*(1), 111-126.
3. Anderson, N. J. (2003). *Metacognitive reading strategies increase L2 performance.* The Language Teacher, 27(7), 20–22.
4. Anderson, N.J. (1991). Individual differences in strategy use in second language reading and testing. *Modern Language Journal, 75*, 460-472.
5. Bemani Naeini, M. & Pandian, A. (2010). On the possible relationship between multiple intelligences, listening proficiency and motivational orientation among Iranian TEFL university students. *The Iranian EFL Journal, 6*(2), 75-99.
6. Gardner, H. (1993). *Frames of mind: the theory of multiple intelligences*. New York: Basic books.
7. Gardner, H. (1999). *Intelligence reframed: multiple intelligences for the 21st century*. Basic Books, NY.
8. Grabe, W., & Stoller, F. L. (2019). *Teaching and researching reading* (3rd ed.). Routledge.
9. Hashemi, A. (2010). On the relationship between multiple intelligences and reading comprehension tasks: an authentic MI theory-based assessment. Islamic Azad University, Rudehen Branch, I.R. Iran, *English Language Teaching and Literature,* 1-14.
10. Mahdavy, B. (2008). The role of Multiple Intelligences (MI) in listening proficiency: a comparison of TOEFL and IELTS listening tests from an MI perspective. *Asian EFL Journal, 10*(3), Article 5.
11. Mokhtari, K. & Shoerey, R. (2002). Measuring ESL students' awareness of reading strategies. *Journal of Developmental Education, 25*(3), 2-10.
12. Razmjoo, S.A. (2008). On the relationship between multiple intelligences and language proficiency. *The Reading Matrix, 8*(2), 155-174.
13. Sadeghi, K. & Farzizadeh, B. (2012). The relationship between multiple intelligences and writing ability of Iranian EFL learners. *English Language Teaching, 5*(11), 136-142.
14. Smith, E. (2001). Implications of multiple intelligences theory for second language learning. *Post-Script, 2*(1), 32-52.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

15. Snow, R.E. (1982). Education and intelligence. In R.J. Sternberg (Ed.). *Handbook of human intelligence* (pp. 493-571). New York, Cambridge University Press.

16. Sternberg, R.J. (1985). *Beyond IQ: a triarchic theory of human intelligence*. New York, Cambridge University Press.

17. Upton, T.A. (1997). First and second language use in reading comprehension strategies of Japanese ESL students. *TESL-EJ, 3*(1) A3, 27pgs.

СИНТАКСИЧЕСКИЕ И СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ УЗБЕКСКИХ ИНСТРУКЦИЙ ПО ПРИМЕНЕНИЮ ПРОТИВООПУХОЛЕВЫХ ПРЕПАРАТОВ: ПЕРЕВОД И АДАПТАЦИЯ ФАРМАКОДИНАМИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ

Автор: Жаббарова Юлдуз Ачилбековна [1]
Аффилиация: Преподаватель Ургенчского филиала Ташкентской медицинской Академии [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17391600

АННОТАЦИЯ

В тезисе рассматриваются синтаксические и стилистические особенности узбекских инструкций по применению противоопухолевых препаратов, особое внимание уделяется переводу и адаптации фармакодинамической информации с русского языка на узбекский. Цель исследования — выявить лингвистические трансформации и стратегии адаптации, обеспечивающие точность и ясность текста на языке перевода. Методология основана на сравнительном анализе оригинальных русских инструкций и их узбекских переводов с применением описательного, структурного и семантического методов. Результаты показывают, что узбекский медицинский дискурс сочетает в себе калькирование и заимствования из русского языка с адаптированными конструкциями, способствующими лучшему пониманию текста медицинскими специалистами и пациентами. Полученные данные вносят вклад в развитие сопоставительного языкознания и переводоведения, демонстрируя значимость фармакодинамического дискурса для достижения эквивалентности и функциональной адекватности.

Ключевые слова: синтаксис, инструкция, перевод, стилистика.

ВВЕДЕНИЕ

Медицинский дискурс, особенно в онкологии, отличается высокой терминологической насыщенностью и строгой синтаксической организацией [1]. Корректная передача фармакодинамической информации в инструкциях к лекарственным препаратам имеет принципиальное значение, так как напрямую влияет на медицинскую практику и безопасность пациентов [2].

Русский язык выступает основным источником для создания фармацевтической документации в Узбекистане, однако перевод на узбекский требует не только точного воспроизведения содержания, но и стилистической адаптации.

Данное исследование посвящено выявлению особенностей репрезентации фармакодинамического описания в узбекских переводах инструкций к противоопухолевым препаратам, а также анализу синтаксических и стилистических трансформаций. Актуальность исследования определяется необходимостью повышения качества медицинских переводов и доступности информации для узбекоязычных специалистов и пациентов.

МЕТОДОЛОГИЯ

Исследование основано на сравнительно-лингвистическом подходе с элементами дискурсивного анализа.

Подход: сопоставительный анализ в рамках переводоведения.

Материал: 20 инструкций по применению противоопухолевых препаратов, изначально написанных на русском языке и переведённых на узбекский.

Выборка: инструкции, содержащие развернутые описания фармакодинамических свойств.

Процедура: выделение синтаксических конструкций и стилистических маркеров, относящихся к фармакодинамике.

Методы анализа: описательный, структурный и семантический анализ.

Ограничения: исследование охватывает только раздел «фармакодинамика» и не включает фармакокинетику или другие разделы инструкций.

РЕЗУЛЬТАТЫ

Анализ показал следующие закономерности:

1. Синтаксическая структура. Русские инструкции используют сложные предложения с деепричастными и причастными оборотами. В узбекских переводах наблюдается упрощение: сложные конструкции заменяются более короткими предложениями или союзными конструкциями [3].

2. Стилистические особенности. Узбекские тексты демонстрируют стремление к ясности и избегают избыточной терминологии, тогда как русские тексты сохраняют высокую плотность терминов [4].

3. Стратегии перевода. Калькирование используется при отсутствии узбекских эквивалентов (например, «цитостатический эффект» → «tsitostatik ta'sir»). Заимствования применяются для интернационализмов («апоптоз», «онкоген»). Адаптация выражается в упрощении синтаксиса для большей доступности текста.

4. Культурно-языковая адаптация. Узбекские инструкции нередко приобретают более объяснительный и дидактический характер, что соответствует национальным коммуникативным нормам медицинского дискурса.

ОБСУЖДЕНИЕ

Перевод фармакодинамической информации требует не буквальной передачи, а функциональной адаптации. Несмотря на зависимость от русскоязычных оригиналов, узбекский медицинский дискурс демонстрирует собственные стилистические предпочтения, направленные на повышение читаемости и понятности текста [5].

Сочетание калькирования и заимствований свидетельствует о промежуточном этапе формирования узбекской медицинской терминологии, когда часть терминов заимствуется напрямую, а часть подвергается адаптации. Эти процессы отражают общие тенденции локализации научно-медицинского дискурса в условиях многоязычия [6].

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Узбекские переводы инструкций к противоопухолевым препаратам характеризуются синтаксическим упрощением, стилистической адаптацией и выборочным заимствованием из русского медицинского дискурса. Подобные стратегии обеспечивают функциональную адекватность и доступность фармакодинамической информации.

Результаты исследования подчеркивают значимость сопоставительного анализа в совершенствовании переводческих практик и повышении качества распространения медицинских знаний.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Комиссаров, В. Н. (2019). Теория перевода: Лингвистические аспекты. Москва: УРСС.
2. Всемирная организация здравоохранения. (2021). Медицинский перевод и безопасность пациентов. Женева: WHO Publications.
3. Юлдашева, Д. (2020). Синтаксическое упрощение в узбекских переводах фармацевтических текстов. Журнал узбекской лингвистики, 12(3), 102–115.
4. Сапарбаева, Г., & Рахимова, Н. (2022). Проблемы перевода в узбекском медицинском дискурсе. Central Asian Journal of Linguistics, 4(2), 55–67.
5. Бейкер, М. (2018). In other words: Учебник по переводу (3-е изд.). Лондон: Routledge.
6. Хатим, Б., & Мандей, Дж. (2019). Перевод: Продвинутый учебник (2-е изд.). Лондон: Routledge.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

КОМИКСЫ КАК СРЕДСТВО ПРЕПОДАВАНИЯ И ПОПУЛЯРИЗАЦИИ КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА: ИСТОРИЧЕСКИЙ ОПЫТ И СОВРЕМЕННЫЕ ПЕРСПЕКТИВЫ

Автор: Г.Ж. Искакова[1], А.К. Тансыкбай[2], Г.Ш. Шахманова[3]
Аффилиация: Кокшетауский Университет имени Ш. Уалиханова, г. Кокшетау, 020000 Казахстан [1,2,3]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17391641

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается история возникновения и развития комиксов в Казахстане, их роль в популяризации казахского языка и литературы, а также перспективы использования данного жанра в образовательной практике. Особое внимание уделяется первым опытам представителей движения «Алаш» (1929), которые использовали визуально-текстовые формы для просветительских целей. Рассматриваются проблемы недостаточной популяризации жанра комиксов в Центральной Азии и перспективы его применения в условиях перехода казахского языка на латиницу. Отдельное внимание уделено возможности межъязыковой адаптации комиксов в тюркском пространстве, где близость языков и культурные коды создают основу для формирования единого визуально-текстового пространства.

Ключевые слова: казахский язык, художественный текст, адаптация, комикс, визуально-текстовая форма, тюркские языки, образование.

ВВЕДЕНИЕ

Язык является одной из фундаментальных ценностей народа, отражающей его исторический опыт, культурное наследие и мировоззрение. В условиях глобализации вопросы сохранения и развития национальных языков приобретают особую значимость, поскольку расширение сфер употребления мировых и популярных языков нередко приводит к ослаблению позиций локальных языков. В этой связи филология и педагогика должны не только фиксировать эти процессы, но и разрабатывать современные методологические подходы к преподаванию, адаптированные к новым социальным и культурным реалиям. Особое внимание следует уделять актуальным образовательным стратегиям, способным повысить интерес к национальному языку, укрепить его статус в обществе и обеспечить его функционирование в разных сферах коммуникации.

Одним из актуальных методов и инструментов преподавания языка в современных условиях можно считать использование комиксов. В эпоху визуальной культуры потребление информации в значительной мере связано с иллюстративным сопровождением, и образовательный процесс не является исключением. Развитие информационных технологий формирует новые когнитивные привычки обучающихся, для которых восприятие текста в комплексе с изображением становится более естественным и эффективным.

Комиксы, благодаря сочетанию вербального и визуального компонентов, не только упрощают понимание содержания, но и способствуют формированию устойчивой мотивации к изучению языка. Они позволяют адаптировать сложный материал, сделать его более доступным и увлекательным, а также развивать навыки критического чтения и межсемиотического анализа. В этом контексте комикс может рассматриваться как современный педагогический инструмент, отвечающий вызовам цифровой эпохи.

МЕТОДОЛОГИЯ

В работе применяются следующие методы исследования: литературный обзор, позволяющий выявить современное состояние изучаемой проблемы; анализ, направленный на детальное рассмотрение текстового и визуального материала; а также сравнение, которое обеспечивает выявление сходств и различий между различными подходами, жанровыми формами и культурными контекстами. Комплексное использование этих методов позволяет получить системное представление о роли комиксов в преподавании языка и литературного наследия.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

АНАЛИЗЫ

Начало использования комиксов в преподавании и популяризации казахского языка и литературы можно отнести к 1929 году. В этот период представители движения «Алаш», в частности І. Жансүгіров и Ж. Аймауытов, предприняли первые попытки системного применения визуально-текстовых форм в образовательной и просветительской практике. Их работы: І. Жансүгіров – «Шәркей» («Шлепанцы») [1], «Балаларға базарлық» («Гостинцы детям») [2], «Одақ» («Союз») [3], «Малта» [4], Ж. Аймауытов – «Жаман тымақ» («Плохой малахай») [5]», «Көк өгіз» («Небесный вол») [6] и т.д.

Важным является то, что их подход основывался не на случайных художественных приёмах, а на целостной методологической базе, сочетающей филологические и педагогические знания. Например, Ж. Аймауытов, автор труда «Психология» [7], уделял особое внимание изучению особенностей восприятия, запоминания и переработки информации. Полученные знания он активно применял в своей творческой, педагогической и просветительской деятельности. В частности, его интерес к закономерностям психических процессов способствовал поиску эффективных методов передачи знаний, включая использование наглядности и сочетание текста с визуальными элементами. Комиксы, написанные на казахском языке с использованием латинизированного алфавита и төте (разработанный А. Байтұрсыновым на основе арабского алфавита), представляют собой значимый этап в развитии отечественной визуально-текстовой культуры. Так, в Ташкенте публикации выходили на латинизированном алфавите, тогда как в Кызылорде – на основе төте. Иллюстрации в них нередко выдержаны в национальном стиле и несут в себе элементы народного колорита, что не только усиливает художественное воздействие произведения, но и формирует этнокультурные образы, близкие и понятные читателю.

В педагогическом контексте такие издания выполняли двойную функцию. С одной стороны, они способствовали популяризации казахского языка и

приучали общество к новым графическим системам письма. Как известно, именно с 1929 года официально начал использоватся латинизированный алфавит казахского языка. С другой стороны, обращение к традиционным образам и мотивам укрепляло национальную идентичность, позволяя учащимся воспринимать язык не изолированно, а в единстве с культурным и историческим наследием. Таким образом, комикс в данном случае выступал не только как средство обучения, но и как инструмент культурного самосознания, способствующий сохранению и трансляции народных ценностей в условиях социокультурных изменений.

В современных условиях для казахского читателя особую значимость приобретает использование комиксов, поскольку казахский язык в очередной раз переживает переход на новую графическую систему (латиница). Подобные изменения нередко вызывают трудности у обучающихся, особенно у младшей аудитории, которая только начинает осваивать основы грамоты. В эпоху глобализации, когда доминирующими в информационном пространстве остаются английский (латиница) и русский (кириллица) языки, необходимо создавать такие образовательные ресурсы, которые бы не только облегчали процесс адаптации к новой орфографической системе, но и укрепляли позиции казахского языка в сознании подрастающего поколения.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

В этом контексте особую роль могут сыграть комплексные учебные материалы в формате комиксов. Сочетание текста и изображения позволяет упростить процесс обучения, делает его наглядным и увлекательным, а также снижает риск путаницы при освоении новых алфавитных норм. Кроме того, визуально-текстовое единство способствует формированию устойчивой мотивации, выступая своеобразным ориентиром для маленьких читателей в многоязычной среде.

Однако данное направление, которое на Западе превратилось в полноценную индустрию с масштабным культурным и экономическим влиянием, в Казахстане и других странах Центральной Азии не получило аналогичного развития и широкой известности. Ограниченность публикаций, недостаток исследовательского внимания и отсутствие системной поддержки со стороны образовательных и культурных институтов препятствовали формированию устойчивой аудитории и профессионального сообщества авторов. В результате, несмотря на наличие отдельных проектов и инициатив, комикс как жанр остаётся маргинализированным и недостаточно интегрированным в культурную и образовательную практику региона.

На недостаток популяризации комиксов в Центральной Азии указывает мнение научного сотрудника МГУ Д. Сапрынской, изложенное в лекции «История тюрков в картинках: какие комиксы читают в Центральной Азии» [8]. Примечательно, что в обзоре отсутствует упоминание о работах деятелей движения «Алаш», которые в 1929 году уже использовали визуально-текстовые формы для популяризации казахского языка и литературы.

Стоит отметить, что после упомянутых первых попыток комиксы не получили должного внимания со стороны отечественных исследователей. Этот жанр на протяжении длительного времени оставался на периферии научного интереса, уступая место более традиционным объектам филологических и педагогических исследований. Причинами такого положения можно считать как недостаточную разработанность методологической базы для анализа

визуально-текстовых форм, так и скептическое отношение к комиксам как к «несерьёзному» виду литературы. Это можно заметить обратив внимание на определения, данные термину «комикс». Например, в «Словаре казахского литературного языка»: «Комикс – это серия рисунков с короткими текстами, передающая переходный рассказ отвлекающего характера. Комикс представляет собой вид произведения на определённую тему с единым сюжетом и кратким повествовательным текстом, сопровождаемым рядом иллюстраций (юмористических, сатирических, авантюрных) (= Ойды алдандыру сипатындағы өтпелі хикаяны беретін, қысқа мәтіндері бар суреттер сериясы. Комикс белгілі бір тақырыпта бірыңғай сюжетті және қысқа баяндалатын мәтінді, суреттер таралымы (юмористикалық, қырсықтылық, авантюрлық) бар шығарманың түрі))» [9, 82], а в «Толковом словаре терминов печатного дела и полиграфии» дают более категоричное определение: «Комикс – это примитивный рассказ, содержание которого передается бессмысленными картинками» (= Комикс – мазмұны түкке тұрғысыз суреттер арқылы берілетін қара дүрсін әңгіме) [10, 89-90]. Подобные поверхностные определения подчёркивают актуальность изучения комикса как литературного жанра в казахской филологии. Несмотря на распространённое в отечественной науке мнение о комиксе как о «лёгком/ низком жанре развлекательного характера», опыт мировой изобразительной литературы показывает, что комикс способен передавать глубокие философские, нравственные смыслы. Жанровая палитра комикса включает в себя не только юмор и фэнтези, но и драму, трагедию, психологизм, социальную сатиру. Ярким примером тому служит комикс «Хранители» («Watchmen» в оригинале [11]) А. Мура, поднимающий вопросы морального выбора, силы и ответственности, исторической памяти и национального самосознания. Это произведение доказывает, что комикс может быть сложным видом искусства с высокой интеллектуальной нагрузкой.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

РЕЗУЛЬТАТЫ

Несмотря на наличие критических оценок, комиксы зарекомендовали себя как эффективный инструмент преподавания языка (особенно английского) [12-14], литературы и национальных идей. Их специфическая форма, основанная на синтезе визуального и вербального компонентов, позволяет не только донести содержание до широкой аудитории, но и формировать устойчивые культурные символы. Однако не всё, что применяется в американских комиксах, может быть непосредственно реализовано в казахском языке, поскольку он относится к иной языковой семье. Вследствие этого вербальные приёмы и методы адаптации текста требуют иной методологической разработки. Казахский язык обладает специфической морфологией, синтаксисом и лексикой, характерными для агглютинативных тюркских языков, что накладывает особые требования на подбор диалогов, стилистических фигур в комиксах.

Если ставится цель развития казахского языка и литературы через комикс как образовательный инструмент, необходимо учитывать опыт других тюркоговорящих стран. Так, например, узбекский язык имеет богатую историю изобразительного искусства, в частности наследие тимуридского стиля. Например, иллюстрации «Бабурнаме» (XV-XVI в.) не просто декоративны: каждая сцена соответствует описанному эпизоду, развивает сюжет текста,

помогая читателю визуализировать события [15]. Литературный обзор показывает, что первые комиксы на узбекском языке исторически связываются с русскоязычными изданиями [8], что на самом деле требует пересмотра: необходим целенаправленный и системный анализ истории развития комиксов в Узбекистане.

К вопросу адаптации комиксов следует подходить комплексно, предоставляя возможность переноса произведений с одного тюркского языка на другой. Тюркские языки обладают определённой степенью взаимопонимания и структурной близости, что создаёт предпосылки для эффективного межъязыкового переноса текстов и визуального содержания. При этом принципы и методы адаптации, а также общие правила создания комиксов могут сохраняться, обеспечивая согласованность повествовательных и визуальных элементов. Такой подход позволяет не только расширить аудиторию комиксов, но и способствовать сохранению и популяризации тюркских языков, а также развитию межкультурной коммуникации внутри тюркоязычного пространства.

Таким образом, адаптация комиксов для казахоязычной аудитории требует комплексного подхода, учитывающего лингвистические особенности, культурно-исторический контекст и специфику визуально-текстовой формы.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Комиксы занимают особое место в культурно-образовательном пространстве Казахстана. Исторический анализ свидетельствует о том, что первые попытки их использования для популяризации языка и литературы были предприняты представителями движения «Алаш» уже в 1929 году, что позволяет говорить о достаточно раннем обращении к этому жанру в отечественной практике. Однако дальнейшее развитие комиксов оказалось ограниченным из-за отсутствия системной поддержки и исследовательского интереса, что привело к маргинализации данного направления в научном и образовательном дискурсе.

В то же время анализ современного состояния показывает, что комикс обладает высоким потенциалом как педагогический инструмент. Сочетание визуального и вербального уровней повествования делает его эффективным средством обучения, способным повысить мотивацию к изучению языка, облегчить адаптацию к новым графическим системам письма и сформировать устойчивую культурную идентичность у подрастающего поколения.

Особое внимание в работе уделено необходимости комплексного подхода к адаптации комиксов в тюркоязычном пространстве. Близость тюркских языков и общность культурных кодов создают условия для межъязыкового переноса, что открывает перспективы развития единого визуально-текстового пространства, способствующего укреплению национальных языков и межкультурной коммуникации.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Жансүгіруұлы І. Шәркей: білім ордасы жас балалар оқуына ұнатқан / суреттерін салған Ықсан. – Қызылорда: Изд. «Қазақстан», 1929. – 20 с.
2. Жансүгіров І. Балаларға базарлық / сур.: Н.К. Рех, Л.А. Фокин. – Алматы: Изд. «Қазақстан», 1929. – 15 с.

3. Жансүгіруұлы І. Одақ: балаларға арналған өлең / сур. Антощенко. – Ташкент: Изд. «Қазақстан», 1929. – 16 с.
4. Жансүгіруұлы І. Малта. – Ташкент: Изд. «Қазақстан», 1929. – 14 с.
5. Аймауытұлы Ж. Жаман тымақ: сықақ өлеңдер. – Ташкент: Изд. «Қазақстан», 1929. – 16 с.
6. Аймауытов Ж. Көк өгіз. – Қызылорда: Изд. «Қазақстан», 1929. – 12 с.
7. Аймауытұлы Ж. Психология. – Алматы: Рауан, 1995. – 312 с.
8. Сапрынская Д. Лекция «Какие комиксы читают в Центральной Азии» // YouTube канал РГБ. URL: https://www.youtube.com/watch?v=khHpuxwEA8E&t=22s (дата просмотра: 21.09.2025)
9. Қазақ әдеби тілінің сөздігі: он бес томдық / Сост.: Қ. Күдеринова ж.б. – Алматы: Арыс, 2007. – 8-том. К-Қ. – 744 с.
10. Баспа және полиграфия терминдерінің түсіндірме сөздігі / С. Медеубекұлы, Б. Омарова, Р. Әбдиева. – Алматы: Сөздік-Словарь, 2013. – 232 с.
11. Moore A., Gibbons D., Higgins J. Watchmen. – New York: DC Comics, 1987. – 416 p.
12. Meuer S. Reading Comprehension through Graphic Novels: How Comic Books and Graphic Novels Can Help Language Learners // MinneTESOL Journal. – 2018. – №34 (2). URL: https://minnetesoljournal.org/wp-content/uploads/2018/11/Meuer-2018-Reading-Comprehension-through-Graphic-Novels-2.pdf (дата просмотра: 15.06.2025)
13. Rizcallah Y., Parlak Ö. The effects of comics as multimodal input on L2 vocabulary development: A classroom-based partnership study // System. – 2025. – Volume 133. – P. 1-15. DOI: doi.org/10.1016/j.system.2025.103722
14. Tekin E., İlhan G.O. The Use of Digital Comics in Foreign Language Teaching: Experiences of Erasmus Students // European Journal of Education. – 2025. – Volume 60, Issue 2. DOI: doi.org/10.1111/ejed.70090
15. Бабур-наме. Миниатюры из собрания Государственного Музея Востока. – Самара: Агни, 2005. – 168 с.

МЕТАФОРА: БАДИИЙ МАТНДА СЎЗЛАРНИНГ ЎЗАРО МУНОСАБАТИ

Муаллиф: Дадахон Муҳаммадиев [1]
Аффилиация: филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17391697

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада бадиий матндаги метафораларнинг ўрни, аҳамияти ва ўша матндаги бошқа сўзлар билан муносабати таҳлил қилинган. Шоирнинг метафора ишлатиш маҳорати, ўзшатишларнинг индивидуаллиги аҳамияти очиб берилган. Назарий фикрларга асос сифатида Ситора Шомуродованинг шеърлари таҳлилга тортилган.

Калит сўзлар: Метафора, шеър, образ, рамз, услуб, тасвир.

Шоирнинг метафора ишлатиш маҳорати – унинг тасаввури, зеҳни, мавҳум туйғуларни аниқ образларда жонлантира олиш қобилияти орқали намоён бўлади. Шеърда маъноси биз учун аниқ бўлган оддий сўзга иккинчи, янги, кутилмаган маънонинг юкланиши ана шу маҳоратнинг бир кўринишидар. Адабиётшунослик манбаларида ментафора “поэзиянинг онаси” деб ҳам таърифланади[1]. Чунки, шеърда образ яратиш аксарият ҳолларда метафорага асосланади. Бунда нафақат тасвир, балки руҳий кечинмаларнинг ҳам ўзига хос ифодаси назарда тутилади.

Аристотель асар ёзилишида сўз танлаш ҳақида гапирар экан, “Энг тушунарлиси ҳамма ишлатадиган сўзлардан тузилган нутқдир” дейди[2]. Яъни кўпчиликка маълум сўзлар воситасида гўзал матн, асар яратиш ўша асарнинг ўқувчига манзур бўлишига замин яратади.

Ситора Шомуродованинг “Ўзим ҳақимда” шеъридаги[3] қуйидаги сатрлар орқали фикримизни далиллаймиз:

Юрагимга сиғмайди қушлар,
Торланиб боряпман тобора.

Кўринишидан оддий ва самимий бу икки мисрада туйғулар бадиий метафоралар орқали ифода қилинади. “Қушлар” метафорасини инсон қалбида туғилаётган орзу-умидлар, ҳиссий тўлқинлар, эркка чанқоқ туйғулар рамзи сифатида талқин қилиш мумкин. Улар “юракка сиғмаслиги” ҳолатида эса лирик қаҳрамоннинг ички дунёсида оромсизлик юзага келаётгани намоён бўлади. “Торланиш” эса ана шу оромсизликка ифода топилмаётгани, сиқилаётган руҳиятнинг бадиий кўринишидир. Инсоннинг эркка бўлган чанқоғи, ана шу чанқоқ ва реаллик ўртасидаги қаршилик эстетик таъсирни кучайтиради. Метафораларнинг ихчам, таъсирчан ва теранлиги шундан.

Шеърнинг давомидаги:

Ишқинг нафас, менга ҳаводир,

[1] Қуронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: Академнашр, 2013. – Б. 66.
[2] Аристотель. Поэтика. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1980. – Б. 44.
[3] Sitorabonuning shaxsiy blogi https://t.me/sitorabonu_audiolar/1020

Сен – умримда гўзал хавотир,

– сатрларида эса муҳаббатнинг инсон эҳтиёжларидан кўра чуқурлиги бадиий метафоралар орқали ифодаланади. “Ишқинг нафас” иборасидаги муҳаббат – бу шунчаки ҳис ёки кайфият эмаслиги аён. Метафорик ҳолатда келаётган “нафас” сўзи ички кучни англатиб, ишқни реал ҳаётга боғлайди. “Ҳаво” эса шу маънони янада мустаҳкамлайди: Муҳаббат ҳаводек зарур, ундан маҳрумлик – нафассизлик, яшамасликдир. Иккинчи мисрадаги “гўзал хавотир” ибораси оғриқ ва қувончни, хавотир ва таскинни бирлаштиради. Лирик қаҳрамондаги ич-ичига сиғмаган қайноқ эҳтироснинг эстетик ифодаси бу. Унда муҳаббат ҳаёт билан бирга ширин оғриқ каби ҳис қилинадиган хавотирни ҳам уйғотади.

Шеърнинг сўнгги бандида орифона тасвирлар бўртиб кўринади:

Абадий ишқ асрорин топдим,
Раҳматига тўлганда кафтим,
Ёрга юрсам, Ёр менга чопди,
Ёрланиб боряпман тобора...

Ушбу бандда лирик қаҳрамон инсоний муҳаббатдан фарқли равишда **абадий ишқ**ни – илоҳий муҳаббатни кашф қилганини ифодалайди. “Абадий ишқ асрори” тасаввуф адабиётида **Ҳақ Таоло билан юзлашиш** маъносида талқин қилинади. Ишқ бу ерда **илоҳий муҳаббат – ишқи ҳақиқий**дир.

“Раҳматга тўлган кафт” эса **фано** тушунчаси билан боғлиқ. Кафт – бандaнинг Аллоҳдан яхшилик тилаб қилган дуоси рамзи. У раҳматга тўлган бўлса, демак, **Илоҳий нур, тажаллий** ёки **мағфират** унга нозил бўлди.

“Ёрга юрсам, Ёр менга чопди” сатри ўта аниқ тасаввуфий ақидани ифода этади. Сўфийлик таълимотига кўра, агар банда Аллоҳ томон бир қадам юрса, У бандага юз қадам юради. Бу – **“Мажозий ёр” (инсон) орқали “Ҳақиқий Ёр”га (Худога)** олиб борувчи йўлдир. Шеърда севги ила Ҳаққа юрганида, Ҳақ ҳам унга юзланмоқда. (Ёр сўзининг катта ҳарф билан бошланганидан ҳам унда инсон назарда тутилмаётгани англаш мумкин) Охирги мисра – “Ёрланиб боряпман тобора” жумласи Ҳаққа етишишнинг, Аллоҳ билан бир бўлишнинг янада аниқроқ ифодасидир.

Ситоранинг “Мен сенинг дунёнгдан...” деб бошланувчи шеърида[4] шундай банд бор:

Мен сенинг дунёнгдан ташқаридаман,
Дунёнгки, бир менга очилмас эшик.
Дунёнгки, бир мансиз гуллаган чаман,
Дунёнгки, бир менинг исмимсиз қўшиқ...

Унинг дунёсидан ташқарида бўлиш – бу жисмоний узоқликдан кўра руҳий олисликни, бегоналикни англатади. Сатрнинг ўзи метафорик ҳолатда. “Дунёнгки, бир менга очилмас эшик” сатридаги “эшик” метафораси нафақат ушбу банд, бутун шеърдаги умумий ҳолатни кўрсатиб беради. Кейинги сатрлардаги “чаман” ва “қўшиқ” метафоралари орқали севгилининг гўзал ҳаёти тасвирланади. Аммо у гўзалликда шоир (ёки лирик қаҳрамон) иштирок этмайди. Яъни у севикли учун муҳим эмас. У йўқ.

“Менинг исмимсиз қўшиқ” – бу мазмун жиҳатдан содда метафора эмас. Қўшиқ сўзи бадиий асарларда инсон умри сифатида талқин қилинади. Шу

[4] Ситорабону Ҳошим қизи. Иқрорман. Шеърлар. – Тошкент: Адабиёт, 2023. – Б. 47.

жиҳатдан қараганда, “дунёнгдан ташқаридаман” деяётган лирик қаҳрамон ана шу дунёнинг – бир инсон умрига тенг қўшиқда унинг исми, ўрни йўқлигини айтяпти.

Аристотель: “...одамлар қадимданоқ табиатан ўхшатишга қобилиятлидирларки, улар буни оз-оздан тараққий эттира бориб, бадиҳа шеърлар (импровизация)дан ҳақиқий поэзияни юзага келтирганлар”[5], - деган эди. Бундан келиб чиқадики, ўхшатиш ёки метафоралар қадимданоқ барчага бирдек қадрдан жараён. Анъанавий метафоралар ана шу жараёнларнинг ҳосиласи. Аммо шоир анъанавийдан кўра индивидуал поэтик тасаввур намуналарида ўзини тўлиқ намоён қилади. Унинг истеъдоди, маҳорати ана шу жараёнда янада ёрқинроқ кўринади. Яъни, анъанавий метафораларни ишлатишдан ташқари ўзига хос янги метафораларни яратиши шоирнинг услубидаги ўзига хосликни белгилашнинг асосий жиҳатларидан биридир.

“Ушалмас орзулар” шеърида[6] шоира анъанавий образлар, ўхшатишларни ишлатишдан ташқари ўзининг индивидуал метафораларини намоён қилади:

Сенли хаёлларни суриш ҳам бир бахт,
Орзу – мен ҳаётдан қочиб борар жой.
Шундай маъво бўлса: денгиз, тоғ, дарахт,
Бир кулба, бир стол, икки финжон чой.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Шеърда шаклан кичик, маънан мукаммал бахт ҳақида сўз кетяпти. “Сенли хаёллар” – бахтли лаҳзаларнинг метафорик ифодаси. Ҳаётнинг оддий ва самимий онлари. “Орзу – мен ҳаётдан қочиб борар жой” сатрида шоира ҳаётнинг мураккаб ташвишларидан бироз узоқлашиш асносида орзуни метафорик ҳолатда “жой” сифатида тасвирлайди. Кейинги сатрлардаги денгиз, тоғ, дарахт тасвирлари инсон руҳиятига табиат билан уйғунлик, софликни олиб киради. “Бир кулба, бир стол, икки финжон чой” тасвири эса ҳеч қандай метафорасиз, бадиий безакларсиз ҳам гўзал манзарани ифода этади. Бу тасвир орқали севган инсон билан бирга ўтказилган вақт қиймати, қиммати янада ошиб боради.

Ситора Шомуродованинг мумтоз йўлида ёзилган шеърлари унинг ижодида алоҳида ўрин тутади. Истеъдоднинг мутолаа, илм билан камол топтириш ҳақида устозлардан кўп эшитганмиз. Ситоранинг мумтоз шеърият илмидан сув ичганлиги, шу йўналишдаги олимлиги унинг маҳоратини яна оширганини ҳам кўрсатади. Шоиранинг Заҳириддин Муҳаммад Бобур қаламига мансуб “Агарчи сенсизин сабр айламак...” деб бошланувчи ғазалига боғлаган мухаммаси[7] ҳам ўзига хос.

Бирор шоирнинг ғазалига мухаммас боғлаш ҳозирги шоирлар ижодида кам кузатилаган ҳолат. Бу жараён шоирнинг маҳоратини намоён этиш билан бирга унинг бошқа шоирга бўлган эҳтироми, руҳий яқинлиги ва ижодий мулоқотини ҳам англатади. Бундай шеърий боғлиқликда шоир ғазалга, унинг руҳиятига таъсир этмаган ҳолда, ўз дунёқараши ва туйғуларини қўшади. Демак, мухаммас боғлаш катта масъулиятни, маънан ҳақдорликни талаб этади.

Нигорон кутганингдан келмаса ахбор, мушкулдир,
Дилинг сиррин яширсанг, кўз этар ошкор, мушкулдир,
Сенингсиз ғам, сенинг-ла ҳам етар озор, мушкулдир,

[5] Аристотель. Поэтика. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1980. – Б. 12.
[6] Ситорабону Ҳошим қизи. Икрорман. Шеърлар. – Тошкент: Адабиёт, 2023. – Б. 46.
[7] Ситорабону Ҳошим қизи. Икрорман. Шеърлар. – Тошкент: Адабиёт, 2023. – Б. 40.

Агарчи сенсизин сабр айламак, эй ёр, мушкилдур
Сенинг бирла чиқишмоқлик доғи бисёр мушкулдур.

Мазкур банддаги асосий метафора ва образлар мухаммас боғланган ғазалнинг ифода услубида бўлиб, уни янада тераоқ англатишга қаратилган. “Нигорон кутганингдан келмаса ахбор”, яъни, “интиқиб кутилган хабарнинг келмаслиги” жумласидаги “ахбор” умид ва интизорликни ифода қилиш учун қўлланади. Кўзлар – ҳақиқатни фош қилувчи восита. “Дилинг сиррин яширсанг, кўз этар ошкор” – жуда мураккаб ё англаш қийин сатр эмас. “Сенингсиз ғам, сенинг-ла ҳам етар озор” жумласидаги сўз ўйини юқоридаги сатрлардаги ифодани янада мустаҳкамлайди. “Сенинг бирла чиқишмоқлик доғи бисёр мушкулдур” сатрида эса айтилмоқчи бўлган фикр энг юқори нуқтасини топади.

Сени дерман ҳаётимда, чу исминг кўнглима жодир,
Бу ушшоқ элида йўқдир сенингдек раҳмсиз жобир,
Яна келгайми оламга Ситора сингари собир,
Висолинким тиларсен, нозини хуш тортқил, Бобур,
Ки, олам боғида топмоқ гули бехор мушкулдир!

Мухаммаснинг ушбу сўнгги банди нафақат метафораларга, балки ҳайрат, изтироб ва маҳзун муҳаббат ҳиссига бой. “Сени дерман ҳаётимда, чу исминг кўнглима жодир” мисрасида сўнгги икки сўз метафорик ҳолатда ишқнинг қалбга қандай сингганини, ҳаётга бўлган муносабатни ҳам ёр исми билан боғлиқ эканини кўрсатади. Иккинчи сатрдаги “ушшоқ эли” иборасида ошиқлар, яъни муҳаббат аҳлини назарда тутилиб, “жобир” (жабр қилувчи) сўзи билан ошиқона шикоят, аммо яширин бир мафтунлик ифодаланади. Бу ерда “раҳмсиз жобир” сўзлари “Ситора сингари собир” ибораси билан зидлантирилади. (Собир – сабр қилувчи) Лирик қаҳрамон сабр рамзи сифатида ўзини кўрсатади. Жабрнинг қачондир ниҳоя топиши умиди бор бу ерда. Адабиётшунос Дилмурод Қуронов мант ичидаги метафоранинг маъноси матндаги бошқа сўзлар билан алоқада ойдинлашишини айтади[8]. Мухаммасининг ушбу бандидаги “жобир”, “собир” каби метафораларнинг матн доирасида бадиий бўқдорлиги ошиб боради. Дастлабки уч сатрнинг Бобурга тегишли бўлган сўнгги икки сатрга нисбатан муносабати ҳам ана шу алоқадорликда намоён бўлади.

Мухаммаснинг асл муддаоси – бандинг бошидаги уч сатри кейинги икки сатрга уйғун келиши талабидир. Бу ерда Ситоранинг қаламига мансуб уч сатр Бобурнинг икки сатри учун дебоча бўлиши лозим. Демак, Бобур ғазалидаги “Висолин ким тиларсен, нозини хуш тортқил, Бобур” сатри “севгининг оғриғини, синовини ҳам гўзал қабул қил, чунки у висол билан тўлар”, деган мазмунни ифода қилишини ҳисобга олсак, Ситоранинг сатрлари ўзи муддасига эришган.

Бир шоирнинг умумий ижодига унинг икки-уч шеъри таҳлили билан баҳо бериш мушкулдир. Аммо унинг сўз ишлатиш маҳорати, илми, ижодга масъулияти икки-уч сатридаёқ кўриниб туради. Шу маънода, юқорида Ситора Шомуродованинг шеърлари орқали айтмоқчи бўлганимиз – шоирнинг метафора ишлатиш маҳоратидир. Бу унинг туйғуни жонлантириш, маъноларни кўчириш, образ орқали руҳий ҳолатни ифода этиш ва ўқувчини ҳис қилишга чорлаш қобилиятида кўринади. Бу эса, юқоридаги таъкидлаганимиздек,

[8] Қуронов Д. Адабиёт назарияси асослари. – Тошкент: Навоий университети, 2018. – Б. 280.

шоирнинг бадиий воситалар, хусусан, метафора ишлатиш маҳоратида янада ёрқинроқ кўринади.

ФАНТАСТИЧЕСКИЙ МИР УРСУЛИ ЛЕ ГУИНА

Автор: Насриддинов Дилшод Аъзамкулович [1]
Аффилиация: Международный университет Нордик Заведующий кафедрой иностранных языков и литературы [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17391743

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена исследованию фантастического мира, созданного американской писательницей Урсулой К. Ле Гуин — одной из выдающихся фигур в жанре научной и социальной фантастики. В центре внимания — особенности её мировоззрения, философские и социокультурные аспекты произведений, а также уникальные элементы построения вымышленных миров, таких как Земноморье и Хейнский цикл. Анализируются ключевые темы творчества автора: экология, феминизм, анархизм, вопросы идентичности и взаимодействия культур. Особое внимание уделяется языку, мифопоэтике и роли магии в её романах. Статья раскрывает вклад Ле Гуин в развитие жанра и её влияние на современную литературу.

Ключевые слова: Урсула К. Ле Гуин, литературная ономастика, имена в научной фантастике и фэнтези, Зигмунд Фрейд.

ВВЕДЕНИЕ

Урсула К. Ле Гуин — одна из самых ярких и самобытных фигур в мировой научной фантастике и фэнтези XX века. Её произведения выходят далеко за рамки традиционного жанра: в них переплетаются философия, мифология, культурная антропология, экологическая и социальная проблематика. Ле Гуин создаёт целые вселенные с продуманной историей, языками, традициями и системами мышления, где каждая деталь подчинена внутренней логике мира. Особое место в её творчестве занимают такие произведения, как цикл о Земноморье, «Левая рука тьмы», «Обделённые» и «Всегда возвращайся домой». В этих текстах автор не только моделирует альтернативные реальности, но и проводит глубокий анализ человеческой природы, власти, идентичности, пола и взаимодействия человека с окружающим миром. Актуальность данной работы обусловлена возрастающим интересом к жанровой литературе как к средству философского и культурного высказывания. Фантастические миры Ле Гуин служат не только художественным фоном, но и инструментом постановки важных экзистенциальных и общественных вопросов.

Цель данной статьи — проанализировать особенности построения фантастических миров Урсулы Ле Гуин, выявить их философское и культурное значение, а также рассмотреть, как с их помощью автор выражает свою концепцию человека, общества и природы.

МЕТОДОЛОГИЯ

Урсула К. Ле Гуин считается одной из важнейших фигур в современной англоязычной фантастике. В отечественном литературоведении её произведения часто анализируются сквозь призму философии, культурологии, социальной критики и феминизма. Богданова, Н.А. *Урсула Ле Гуин: человек и миф*. — Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 9. Филология, Востоковедение, 2015. Автор раскрывает мифопоэтический подход Ле Гуин к созданию миров, отмечая её внимание к языку, культуре и внутренней логике каждого мира. Цикл «Земноморье» рассматривается не просто как фэнтези, но как философская притча о взрослении, власти, равновесии и смерти. Фролова, Е.А. *Архетипическая структура мира в цикле «Земноморье» Урсулы Ле Гуин*. — Литературное обозрение, 2018. ➤ В статье анализируется структура мира Земноморья, в частности понятие «имени» и его сакральной роли. Подчёркивается влияние даосской философии. Ле Гуин поднимала важные вопросы гендера, власти и идентичности. В романе ***«Левая рука тьмы»*** она исследует идеи андрогинности и социальной структуры. Михайлова, Л.Ю. *Гендер как культурная конструкция в романе Урсулы Ле Гуин «Левая рука тьмы»*. — Гендерные исследования, 2020. Автор подчеркивает, как Ле Гуин дестабилизирует бинарные гендерные категории, создавая уникальную планету Генли Ай. Многие исследователи отмечают влияние даосизма, особенно в работах Ле Гуин 1970-х годов. Соловьёв, А.П. *Философские основания фантастики Урсулы Ле Гуин*. — Философия и культура, 2016. Описывается, как концепции Инь и Ян, недеяния и гармонии с природой становятся основой для построения её сюжетов и миров.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Урсула К. Ле Гуин рассказывает о зарождении своих первых трёх романов о Земноморье в эссе «Сны должны объяснять себя». Обращаясь к вопросу о том, как она создаёт названия, автор раскрывает, что три острова в её воображаемом архипелаге названы в честь её детей. Кроме того, она утверждает: «[ни] одно из других имён не „означает“ ничего из того, что я знаю, хотя их звучание более или менее значимо для меня» (1979, 51). Вторя этим словам, Джон Алджео утверждает, что эти имена «долго обдумывались, тщательно взвешивались, совершенно верны», но они «не поддаются тонкому анализу. Это магические имена, и их можно оценить только с ощущением магии, соответствия имени вещи» (1982, 65). По этой причине «было бы более чем самонадеянно „объяснять“ имена в «Волшебнике Земноморья». Имена, как и сны, должны объясняться сами» (64). Алджео проводит здесь аналогию между формированием снов в бессознательном и созданием имён в художественной литературе, аналогию, которая, безусловно, уместна для автора, который говорит о своём фантастическом мире как о «подсознательном» открытии (Урсула К. Ле Гуин 1979, 48).

И для литературоведа, действующего как психоаналитик, может показаться самонадеянным пытаться вникнуть в тайные смыслы имён, которые, как утверждает Ле Гуин, она «слышит» в глубинах своего сознания (1979, 52). Тем не менее, значения часто возникают сами собой благодаря сходству между именем и другими словами. Комментируя имя из «Волшебника Земноморья», Элинор Кэмерон пишет, что Скиорх напоминает ей слова «scour», «skewer» и «core». Это подходящие ассоциации для обладателя имени, которого она

описывает как человека, «выдолбленного теневым зверем и одержимого», чтобы он мог затем привести героя Геда «в некое пустынное место и напасть на него» (1971, 136). Наблюдения Кэмерон на самом деле не противоречат духу аргументации Алджео, который заключается в том, что звучание и форма преимущественно важнее содержания в фэнтезийных именах Ле Гуин, как с точки зрения создания, так и восприятия. Нет оснований сомневаться в авторе, пишет он, когда она говорит нам, что для неё единственный смысл большинства магических имён её фэнтезийного романа — это результат их звучания. Такое значение – это вовсе не когнитивный смысл, а заклинательный, мантрический смысл. Оно имеет больше общего со звуковой символикой или фонематикой, чем с семантическими особенностями (Алджео, 1982, 63).

Таким образом, магия этих ономастических изобретений заключается в их обращении к эстетическому восприятию читателей, к их зрению и слуху, а также к их интуитивному пониманию того, как имя выглядит и звучит именно так, как оно соответствует персонажу, месту или предмету, которые оно обозначает. Объяснение Ле Гуин того, как она придумывает имена в своих фэнтезийных романах, подтверждает эту точку зрения: Люди часто спрашивают, как я придумываю имена в фэнтези, и мне снова приходится отвечать, что я их нахожу, слышу [...] Для меня, как и для волшебников [Земноморья], знать название острова или персонажа — значит знать остров или человека. Обычно имя приходит само собой, но иногда нужно быть очень осторожным: как это было с главным героем, чьё настоящее имя Гед. Я долго работал (в сотрудничестве с волшебником по имени Огион), пытаясь «услышать» его имя и убедиться, что это действительно его имя. Всё это звучит очень мистически, и действительно, есть аспекты, которые я не понимаю, но это также и прагматическое дело, поскольку если бы имя было неправильным, то и персонаж был бы неправильным — неправильно рождённым, непонятым. (1979, 51–52). То, что автор описывает здесь, представляет собой таинственную и интуитивную, но в то же время прагматичную деятельность прислушивания к звуковым формам в том, что она называет своим подсознанием. Это представление об именах как звуковых формах, возникающих в преимущественно бессознательном процессе творения, по-видимому, возвращает нас к аналогии между именами и сновидениями. Однако, как утверждает Алджео, существует существенная разница, когда речь заходит об интерпретации имен и снов. Психоаналитик стремится перевести явное содержание сна, анализируемого – его звуки, образы и события – в его скрытое содержание или вытесненные мысли сновидения. В своем толковании двух имен из романа «Резец небесный», исследующего силу снов преобразовывать реальность, Алджео дает нам пример аналогичного подхода в литературной ономастике. Отражая личности своих назначенных лиц, имена Джорджа Орра и Уильяма Хабера явно мотивированы (Алджео, 1982, 61–62).

Основное место действия второго романа Ле Гуин, «Планета изгнания», — колония, расположенная на далёкой планете в далёком будущем. В поселении землян есть улица Отакэ. Возможно, это название взято из названия вулкана на островах Токура, небольшого промышленного города в префектуре Хиросима, имени буддийской святой, полное имя которой — Отакэ Дайнити Нёрай, или какого-либо другого неустановленного источника. Однако истинный источник менее важен, чем его культурное происхождение, поскольку в ономастике

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

научной фантастики часто используется смешение имён разного происхождения, чтобы обозначить будущее общество, которое «полностью слито, объединено или интегрировано в отношении рас и культур» (Крюгер, 1966, 206). Мы находим это в некоторых личных именах из романа, таких как Якоб Альтерра, Алла Пасфал и Йонкенди Ли. По всей видимости, это макароронические конструкции, имеющие еврейское (Якоб), испанское (Альтерра), мусульманское (Алла), китайское (Ли) и американское происхождение (Джонкенди звучит как искажённая форма имени Джон Ф. Кеннеди).5 В этом свете, выбор Отаке не имеет особого значения или интереса для романа Ле Гуин, за исключением его иллюстрации ономастического обыденного места в научной фантастике. Однако, учитывая название, оно связано с довольно загадочным эпизодом в сюжете одного из самых искусно выполненных ранних научно-фантастических произведений Ле Гуин. В «Планете изгнания» два сообщества, одно из которых – группа терранских

«дальнорожденных», а другое – мезолитическое племя, коренное для этой планеты, объединяются перед лицом общего врага, враждующего народа кочевников, называемых Гаал. Происходит битва, и угроза вторжения врага отбита, по крайней мере, на данный момент. С разрешением кризиса можно было бы ожидать, что роман закончится, но без всякой видимой причины Ле Гуин вводит в конце истории «снежного упыря», воображаемое существо, похожее на йети. «Белый, бежит как человек», – говорит один из персонажей, видевший монстра, бегущего по улице Отаке. «Белый, высокий, с головой, мотающей из стороны в сторону», — говорит другой (1996, 200).

Появление этого существа неловко выделяется в повествовании. Как отмечает Шарлотта Спивак, единственный недостаток романа — «включение снежных упырей, постороннего готического элемента, который мало связан с персонажем или темой, не развивает сюжет и вызывает несколько нелепое видение отвратительного снеговика» (1984, 19). Однако благодаря сцене с этим неправдоподобным существом внимание привлекается к названию улицы Отаке, незначительной и легко упускаемой из виду детали в конструкции воображаемого мира. Основываясь только на тексте, конечно, невозможно сказать, имеет ли это японское слово какое-либо личное значение для автора, «значит» ли что-либо для неё само название или его обозначение (будь то вулкан, город, святой или что-то ещё). Тем не менее, из её жизни и творчества очевидно, что Ле Гуин всегда была очарована иностранными словами и языками, народами и культурами, и это увлечение в сочетании с тем, что, по-видимому, является пониманием звука, формы и внешнего вида вокабулы само по себе достаточно для моих целей, чтобы объяснить, почему она возвращается к «Отаке» и перерабатывает его в нескольких вариациях.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Эти последние наблюдения могут создать впечатление, что предыдущие толкования четырёх имен из произведений Ле Гуин относятся к традиционному типу и, следовательно, не требуют обращения к концепции неймворка. Тем не менее, даже если символическая конструкция Okzat-Ozkat отражает элементы текста, написание «kat» в его последних трёх буквах — нет. Более того, ассоциации с японской культурой в слове Oket и с кошками как в словах otak, так и в слове Oket косвенны, никак не связаны с содержанием или

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

звуковой символикой самих вокабул. С точки зрения традиционной методологии, такие ассоциации несущественны, поскольку нет совпадения между содержанием, звучанием или формой вокабул, взятых по отдельности, и означающим kat или означаемыми «cat» и «japanese», обнаруженными в диегесисе и дискурсе текстов. Скорее, эти ассоциации приобретают значение только в совокупности имён.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Алгео, Джон. 1982. «Магические имена: ономастика в фантазиях Ле Гуин». Имена 30: 59–67.
2. Аттебери, Брайан. 1980. Традиция фэнтези в американской литературе: от Ирвинга до Ле Гуин. Блумингтон: Indiana
3. University Press.
4. Бейн, Дена К. 1980. «Дао дэ цзин как фон для романов Урсулы К. Ле Гуин». Экстраполяция 21: 209–222.
5. Блэк, Шэрон и Брэд Уилкокс. 2011. «Чувство и удача: некоторые способы, которыми писатели выбирают имена для персонажей». Names 59: 152–163.
6. Кэмерон, Элеонора. 1971. «Высокое фэнтези: Волшебник Земноморья». The Horn Book 47: 129–138.
7. Дансани, Лорд. 2000. «Меч и идол». В книге «Время и боги», 82–88. Лондон: Millennium.
8. Фрейд, Зигмунд. 2001a. Шутки и их связь с бессознательным. Стандартное издание Полного собрания психологических работ Зигмунда Фрейда, том VIII. Лондон: Vintage.
9. Фрейд, Зигмунд. 2001b. Психопатология повседневности. Стандартное издание Полного собрания психологических трудов Зигмунда Фрейда, том VI. Лондон: Vintage.
10. Геверс, Ник. 2001. «Управляемый другим шофером: интервью с Урсулой К. Ле Гуин». Сайт в Сан-Франциско. https://www.sfsite.com/03a/ul123.htm

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Автор: Сапаева Хилола Бахромбековна [1]
Аффилиация: Преподаватель Ургенчского филиала Ташкентской медицинской академии [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17391787

АННОТАЦИЯ

Работа посвящена исследованию формирования экологической терминологии в русском и узбекском языках. Цель исследования заключается в выявлении семантико-этимологических особенностей экологических терминов, а также в определении их универсальных и национально-специфических характеристик. Особое внимание уделяется процессам интернационализации и национализации, которые отражают глобализационные тенденции и специфику функционирования научного языка [1].

Ключевые слова: экология, терминология, семантико-этимологический анализ, русский язык, узбекский язык.

ВВЕДЕНИЕ

Современное развитие науки и техники привело к формированию новой системы научных понятий, среди которых экологическая терминология занимает особое место. Экология как наука возникла в XIX веке и первоначально относилась к биологии, однако в настоящее время она охватывает широкий круг социальных и культурных значений [2].

В условиях глобализации происходит интенсивное взаимодействие языков, что отражается в активном заимствовании международных терминов. Вместе с тем национальные языки сохраняют собственные способы словообразования, что формирует своеобразный баланс между универсальностью и уникальностью терминологических систем [3].

Основная проблема исследования заключается в выявлении сходств и различий в способах формирования экологических терминов в русском и узбекском языках.

Цель: изучение семантико-этимологических особенностей экологической терминологии в русском и узбекском языках.

Задачи:

1. Определить происхождение и эволюцию ключевых экологических терминов.
2. Сравнить морфологические и аналитические способы их формирования
3. Изучить влияние интернационализации и глобализации на терминологические системы.

Выявить национально-специфические особенности экологической терминологии.

МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

В работе применены современные лингвистические методы:

- сравнительно-сопоставительный анализ — для выявления типологических различий в русском и узбекском языках;
- семантико-этимологический анализ — для определения происхождения и семантического развития терминов;
- лексикографический метод — для анализа словарных источников [4];
- дискурсивный анализ — для изучения употребления терминов в научных и публицистических контекстах.

Материалом послужили словари русского и узбекского языков, а также современные научные публикации, связанные с экологией.

РЕЗУЛЬТАТЫ

Анализ показал следующие особенности формирования экологической терминологии:

1. Происхождение терминов. Большинство экологических терминов в обоих языках заимствованы из греческого и латинского языков («экология», «ареал», «биотоп», «экосистема»). В последние десятилетия активно используются англицизмы («мониторинг», «рециклинг»).

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

2. Модели словообразования.

- В русском языке преобладают морфологические способы: приставочно-суффиксальное образование («природоохранный», «водопользование») [5].
- В узбекском языке характерны аналитические формы: «tabiatni muhofaza qilish» (охрана природы), «suvdan foydalanish» (водопользование).

3. Интернационализация. В обоих языках наблюдается процесс унификации научной терминологии, что связано с глобализацией науки. Это подтверждается употреблением терминов: «экосистема», «ксерофит», «ареал» [6].

4. Национально-специфические особенности.

- В русском языке термины нередко приобретают метафорическое значение («экология общества», «экология культуры»).

В узбекском языке сохраняется ориентация на аналитические конструкции и на заимствования, которые постепенно адаптируются к национальной системе словообразования.

ОБСУЖДЕНИЕ

Результаты показывают, что экологическая терминология обладает двойственной природой:

- с одной стороны, она отражает процессы глобализации и интернационализации, объединяя научное сообщество разных стран;
- с другой стороны, она сохраняет национально-культурные особенности, которые проявляются в типах словообразования и в адаптации заимствованных терминов.

Таким образом, русский язык демонстрирует тенденцию к морфологическому моделированию, тогда как узбекский язык — к аналитическим конструкциям. Это объясняется типологическими различиями языков.

Кроме того, можно отметить, что экологическая терминология играет важную роль не только в науке, но и в формировании экологического мышления в обществе.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Изучение формирования экологической терминологии в русском и узбекском языках позволило прийти к следующим выводам:

1. Термины имеют преимущественно греко-латинское происхождение, однако в последние годы усилилось влияние английского языка.
2. Русский язык характеризуется морфологическим способом словообразования, а узбекский — аналитическими конструкциями.
3. Интернационализация терминологии ведёт к унификации научного языка, но сохраняются национальные особенности.
4. Результаты исследования могут быть применены в лексикографии, терминологической практике и преподавании филологических дисциплин.
5. Дополнительно стоит подчеркнуть, что сравнительное изучение экологической терминологии способствует углублению межкультурного научного диалога и формированию экологического мышления как важного компонента современной гуманитарной культуры. Исследование также открывает перспективы для дальнейшего анализа динамики заимствований и адаптации новых терминов, что особенно актуально в условиях глобализации и цифровизации научного знания.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Современные процессы глобализации, активное взаимодействие языков и культур неизбежно влияют на развитие научных систем, включая экологическую терминологию. В этом контексте важно не только фиксировать существующие формы терминов, но и понимать механизмы их появления и изменения. Например, в русском языке наблюдается стремление к созданию собственных слов на базе национальных морфем, тогда как в узбекском языке преобладает аналитическая структура, позволяющая более точно отражать смысловые отношения между элементами термина. Это различие подчёркивает не только типологические особенности языков, но и их культурные приоритеты в восприятии научных понятий.

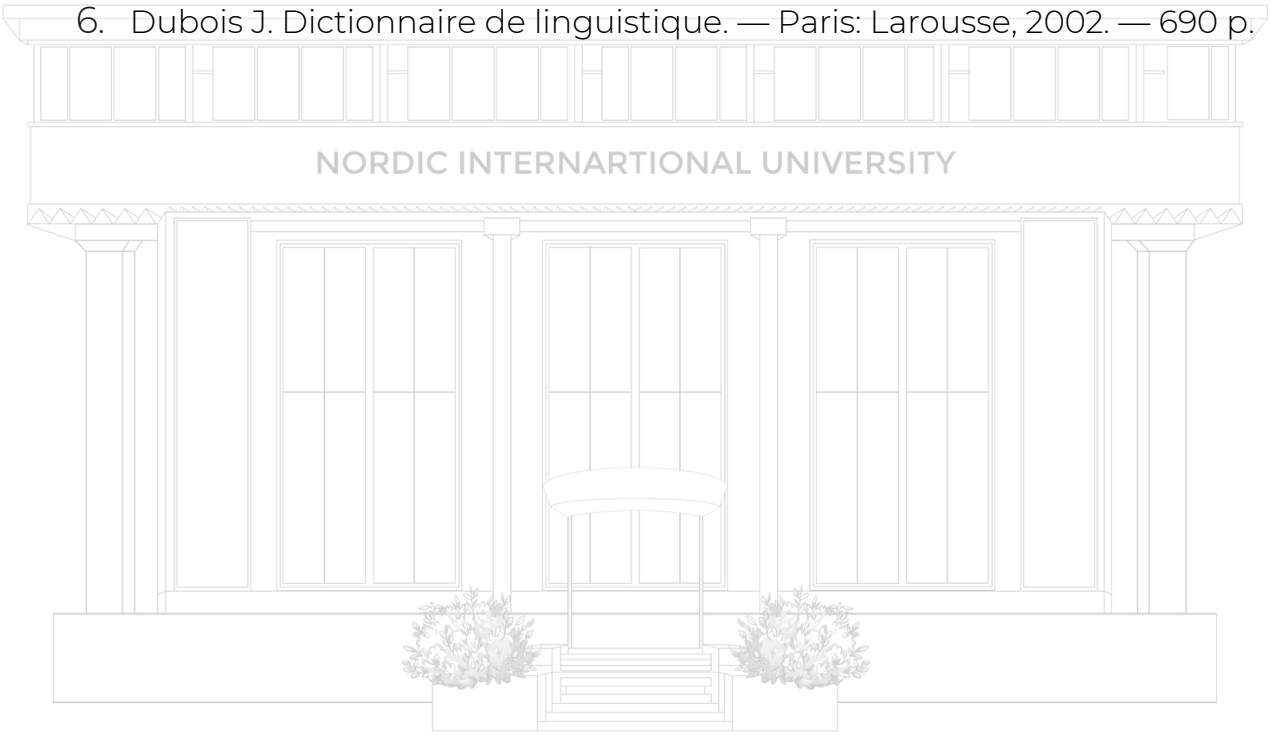
Важным результатом исследования является подтверждение того, что терминология не является статичной системой: она постоянно развивается, реагируя на новые научные открытия и общественные потребности. Появление новых понятий, связанных с изменением климата, устойчивым развитием и «зелёной экономикой», стимулирует расширение экологического словаря как в русском, так и в узбекском языках. Это позволяет утверждать, что экологическая терминология становится индикатором интеллектуального и культурного прогресса общества.

Таким образом, данное исследование не только вносит вклад в развитие сравнительной лингвистики, но и способствует осознанию роли языка в формировании экологического мировоззрения. В будущем представляется целесообразным продолжить изучение функционирования экологических терминов в медиадискурсе, в образовательных текстах, а также провести анализ новых заимствований и их адаптации в условиях расширения цифровых технологий. Всё это позволит создать более полную картину лингвистических

процессов, отражающих современное состояние и развитие экологического мышления в русском и узбекском языковом пространстве.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Крысин Л. П. Современный русский язык: Лексикология. — М.: Академия, 2012. — 352 с.
2. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language. — Cambridge: Cambridge University Press, 2010. — 488 p.
3. Арнольд И. В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность. — М.: Либроком, 2010. — 368 с.
4. Хожиев А. А. Ўзбек тили лексикологияси. — Тошкент: Ўқитувчи, 2005. — 320 б.
5. Суперанская А. В. Общая терминология: Вопросы теории. — М.: Наука, 2009. — 248 с..
6. Dubois J. Dictionnaire de linguistique. — Paris: Larousse, 2002. — 690 p.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ И ТРУДНОСТИ В УМЕНИЯ ИСПОЛЬЗОВАТЬ РУССКИЙ ЯЗЫК В РЕАЛЬНОЙ СИТУАЦИИ ОБЩЕНИЯ

Автор: Саримсакова Гулчехра Муратовна [1]
Аффилиация: Старший преподаватель русского языка кафедры «Иностранных языков» Международного университета Нордик [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17391851

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются актуальные проблемы и трудности, возникающие при формировании умения использовать русский язык в реальных ситуациях общения. Анализируются факторы, влияющие на успешность коммуникации, а также предлагаются возможные пути решения выявленных проблем. Особое внимание уделяется роли социокультурного контекста и необходимости формирования коммуникативной компетенции, включающей не только языковые знания, но и умения эффективно взаимодействовать в различных ситуациях.

Ключевые слова: русский язык, коммуникация, реальная ситуация общения, коммуникативная компетенция, социокультурный контекст, языковая компетенция, речевая компетенция, актуальные проблемы, трудности.

ВВЕДЕНИЕ

Русский язык, являясь одним из наиболее распространенных языков мира, играет важную роль в международном общении, науке, культуре и образовании. Однако, несмотря на широкое распространение и значительный объем исследований в области лингвистики и методики преподавания русского языка, проблема формирования умения эффективно использовать его в реальных ситуациях общения остается актуальной.

Целью данной статьи является анализ актуальных проблем и трудностей, препятствующих успешному развитию коммуникативных навыков на русском языке, а также поиск путей их решения.

В основе исследования лежит понятие коммуникативной компетенции, которое включает в себя не только знание грамматики и лексики, но и умение использовать язык в соответствии с социальными и культурными нормами. Коммуникативная компетенция предполагает владение различными типами речевой деятельности (говорение, слушание, чтение, письмо), а также умение адаптироваться к различным коммуникативным ситуациям [Хуторской, 2003].

Развитие умения использовать русский язык в реальной ситуации общения требует формирования следующих компонентов:

1. Языковая компетенция: знание грамматики, лексики и фонетики русского языка.
2. Речевая компетенция: умение использовать языковые знания в различных типах речевой деятельности (говорении, слушании, чтении, письме).

3. Социокультурная компетенция: знание культурных норм и особенностей русскоговорящего общества, умение учитывать их при общении [Тер-Минасова, 2000].

4. Стратегическая компетенция: умение компенсировать недостаточное знание языка с помощью различных коммуникативных стратегий (например, перефразирования, уточнения).

МЕТОДОЛОГИЯ

Несмотря на значительные достижения в области методики преподавания русского языка в иноязычной среде, можно отметить проблемы и трудности, которые можно перечислить в следующей последовательности: недостаточное развитие речевых навыков, отсутствие аутентичной коммуникативной среды, социокультурные барьеры, влияние родного языка, страх совершить ошибку, недостаточное внимание к индивидуальным потребностям учащихся, ограниченный доступ к аутентичным материалам, недостаточная мотивация, проблема оценки коммуникативной компетенции, влияние цифровой коммуникации. Каждую проблему можно рассмотреть по представлению примеров. Студент, изучивший правила согласования падежей и времен глаголов, затрудняется в спонтанной беседе с носителем языка, делая паузы для подбора нужной формы. Учащиеся, успешно выполняющие упражнения на составление диалогов в учебнике, испытывают растерянность при необходимости заказать кофе в реальной кофейне, столкнувшись с незнакомыми фразами и темпом речи. В некоторых случаях мы замечаем, что иноязычный студент, то есть не носитель языка не знакомый с русским юмором, может неправильно понять шутку, восприняв её как оскорбление, и тем самым испортить общение.

Интерференция родного языка может проявляться в грамматических ошибках, неправильном произношении и использовании лексики. Примером можно указать: Учащийся, говорящий на узбекском языке, может использовать прямой порядок слов в русском предложении «Я иду в магазин сегодня» вместо «Сегодня я иду в магазин», что звучит неестественно для носителя русского языка. Боязнь допустить ошибку может сковывать учащихся, препятствуя их активному участию в коммуникации. Учащийся, стесняющийся своего акцента или незнания определенных слов, предпочитает отмалчиваться на занятиях, вместо того чтобы пытаться говорить и учиться на своих ошибках.

Стандартизированные программы обучения не всегда учитывают индивидуальные особенности и потребности каждого учащегося, что может снижать эффективность обучения. Примером этого: Учащийся, изучающий русский язык для профессиональных целей, вынужден тратить время на изучение тем, не связанных с его работой, что снижает его мотивацию и эффективность обучения.

Недостаток аутентичных материалов (фильмов, книг, газет, журналов) затрудняет формирование представления о реальном использовании русского языка в различных сферах жизни. То есть, студент иноязычной группы, использующие только адаптированные учебники, могут не понимать реальную речь носителей языка, изобилующую сленгом, идиомами и другими неформальными выражениями. Отсутствие мотивации к изучению русского языка может приводить к снижению интереса к обучению и, как следствие, к

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

низким результатам. Здесь мы видим, как студент, не видящий практического применения русского языка в своей жизни, может потерять интерес к занятиям и перестать выполнять домашние задания.

Традиционные методы оценки, ориентированные на проверку грамматических знаний, не всегда позволяют объективно оценить уровень коммуникативной компетенции учащихся. Значит учащийся, успешно выполняющий грамматические тесты, может испытывать трудности в спонтанной беседе, не умея быстро реагировать на вопросы и поддерживать разговор. В современном мире мы часто встречаем использование сокращений, сленга и неформального стиля общения в интернете. Это может негативно влиять на грамотность и культуру речи. Учащийся, привыкший использовать сокращения и сленг в онлайн-переписке, может переносить их в письменные работы и устные выступления, что негативно сказывается на качестве его речи.

Рассмотрев данные проблемы, можно выявить возможные пути решения данных проблем. Для повышения эффективности обучения русскому языку и формирования умения использовать его в реальных ситуациях общения необходимо в первую очередь увеличить количество практики говорения и слушания, для этого требуется использовать интерактивные методы обучения, такие как *ролевые игры, дискуссии, дебаты, проектная работа*. На примере можно организовать ролевую игру ситуация «В аэропорту», где учащиеся играют роли пассажиров, сотрудников аэропорта и таможенников, позволяет им практиковать речевые навыки в реальной коммуникативной ситуации.

Следующая форма — это где мы можем создать аутентичные коммуникативные ситуации, здесь требуется привлекать носителей языка к участию в учебном процессе, использовать аутентичные материалы, организовывать экскурсии и поездки в русскоговорящие страны если это возможно. Приглашение носителя языка на занятие для проведения дискуссии на актуальную тему, просмотр и обсуждение аутентичного фильма или видеоролика.

Конечно же немаловажно уделять больше внимания социокультурному аспекту, то есть изучать культуру, историю и традиции русскоговорящего общества, проводить занятия, посвященные этикету и правилам поведения в различных ситуациях общения. Преподаватель проводит занятия, посвященные русским народным праздникам и традициям, с демонстрацией видеоматериалов и обсуждением особенностей празднования.

Современный преподаватель должен создавать комфортную атмосферу на занятиях, поддерживать учащихся, поощрять их за старания, не критиковать за ошибки, использовать позитивные методы обучения. Использование метода «похвалы-критики-похвалы» очень помогает при оценивании устных выступлений учащихся, чтобы поддержать их и мотивировать к дальнейшему совершенствованию. А также есть индивидуальная форма, где можно учитывать индивидуальные потребности и интересы каждого учащегося, разрабатывать индивидуальные учебные планы и задания. Например, предоставление учащимся возможности выбирать темы для проектной работы, соответствующие их профессиональным интересам.

В данное время немаловажно повышать мотивацию, то есть использовать интересные и актуальные темы для обсуждения, показывать практическую

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

ценность знания русского языка, использовать игровые методы обучения. Организация конкурса на лучшее устное выступление на заданную тему с призами для победителей. Большой эффект мы наблюдаем, разработав новые методы оценки коммуникативной компетенции. Здесь можно использовать различные типы заданий, требующие активного участия в коммуникации (например, ролевые игры, интервью, презентации), оценивать не только правильность речи, но и умение эффективно взаимодействовать с собеседником. Оценка умения учащегося вести диалог на заданную тему с использованием критериев, учитывающих не только грамматическую правильность, но и беглость речи, умение слушать и отвечать на вопросы, а также использовать социокультурные знания. Данное задания мы используем в форме самостоятельной работы в университете «Нордик», студенты, изучающие русский как иностранный записывают по выбранной теме интервью, и помещают на платформу «Хемис», это электронная среда студента и преподавателя, где преподаватель может оценить студента.

В аспекте представленных документов можно сказать, что в основе подготовки будущих специалистов среднего звена лежит компетентностный подход, отличающийся все более конкретизированными, наполненными содержанием и имеющими практическую направленность компетенциями для каждой конкретной специальности или профессии, которыми должен овладеть каждый студент. [Сафонова В.В., 2004.]

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Формирование умения использовать русский язык в реальной ситуации общения является сложной и многогранной задачей, требующей комплексного подхода. Решение выявленных проблем и трудностей, связанных с развитием коммуникативной компетенции, позволит повысить эффективность обучения русскому языку и подготовить учащихся к успешному взаимодействию в современном мире. Для повышения эффективности обучения русскому языку и формирования умения использовать его в реальных ситуациях общения необходимо в первую очередь увеличить количество практики говорения и слушания, для этого требуется использовать интерактивные методы обучения, такие как ролевые игры, дискуссии, дебаты, проектная работа. Дальнейшие исследования в данной области должны быть направлены на разработку и апробацию новых методов и технологий обучения, учитывающих индивидуальные потребности учащихся и особенности социокультурного контекста. Изучение коммуникативных компетенций студентов как феномена компетентностного подхода к обучению позволило выявить и обосновать их структуру в проекции на структуру компетенции, принятую в психологии и педагогике.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. М.: Русский язык, 1990.
2. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. – 2003. – № 5.
3. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. М., 1991.

4. Сафонова В.В. Коммуникативная компетенция: современные подходы к многоуровневому описанию в методических целях. М., 2004.

5. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. М.: Слово, 2000.

6. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования // Народное образование. – 2003. – № 2.

7. Щукин А.Н. Лингводидактический энциклопедический словарь. М., 2006.

8. Chernova N. (2024). Понятие фразеологизма и особенности фразеологической номинации. Nordic_Press, 3(0003).

9. Chernova N. (2024). Семантика клишированных единиц, выражающих эмоции и чувства человека. Nordic_Press, 2(0002).

10. Azamatova N. (2024). Механизмы психолого-педагогического воздействия новизны лекционной информации на слушателей (студентов). Nordic_Press, 3(0003).

11. Azamatova, N. (2025). Формирование лекторской компетентности у студентов педагогических вузов. Nordic_Press, 7(0007).

12. Саримсакова Г. М. (2021). Роль современного русского языка в обогащении культуры межнационального общения. *Наука и образование сегодня*, (2 (61)), 54-55.

13. Узакова М. Х., & Саримсакова, Г. М. (2020). МЕТОДЫ И ПРИЁМЫ РАБОТЫ НАД СТИЛЯМИ РЕЧИ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА В УЗБЕКСКОЙ ШКОЛЕ. *Вестник науки*, *4*(10), 14-21.

14. Саримсакова Г. М. (2023). Направление сравнительно-сопоставительного языкознания в Узбекистане. Вестник науки, 2(3 (60)), 205-213.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

ИНТЕРАКТИВНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПРЕПОДАВАНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА: ОПЫТ УЗБЕКИСТАНА И МЕЖДУНАРОДНЫЕ ПРАКТИКИ

Автор: Саъдуллаев Жалоладдин Шерзод угли [1]
Аффилиация: преподаватель кафедры иностранной филологии Ургенчского государственного педагогического института, Узбекистан независимый исследователь Узбекского национального педагогического университета имени Низами [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17391885

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются современные подходы к использованию интерактивных технологий в преподавании английского языка в высшей школе. Анализируется теоретическая база интерактивного обучения, приводятся классификации интерактивных методов, рассматриваются их педагогические возможности. Особое внимание уделяется опыту Узбекистана по внедрению интерактивных технологий в языковое образование, а также международной практике США, Европы, Китая и Южной Кореи. Показано, что интерактивные технологии позволяют повысить мотивацию студентов, развить критическое мышление, коммуникативные и креативные способности. Вместе с тем обозначены проблемы внедрения данных методов в Узбекистане: ограниченность ресурсов, недостаточная методическая база, слабая подготовка части преподавателей. Сделан вывод о необходимости интеграции национального и международного опыта и предложены рекомендации по развитию интерактивного обучения английскому языку в условиях цифровизации образования.

Ключевые слова: интерактивные технологии, преподавание английского языка, высшее образование, цифровизация, международный опыт.

ВВЕДЕНИЕ

Преподавание иностранных языков в XXI веке переживает качественные преобразования. Английский язык стал не только средством международного общения, но и ключевым инструментом академической и профессиональной мобильности. В этих условиях традиционные методы преподавания, основанные преимущественно на лекционно-репродуктивных формах, оказываются недостаточно эффективными.

Возникает необходимость в активизации студентов, превращении их в активных субъектов учебного процесса. В этом контексте особое значение приобретают интерактивные технологии, которые предполагают активное взаимодействие между обучающимися и преподавателем, использование игровых, дискуссионных, проектных методов.

Исторически идеи интерактивного обучения восходят к диалоговому методу Сократа, концепциям Л. С. Выготского о зоне ближайшего развития и совместной деятельности, а также к гуманистической педагогике К. Роджерса. В современном виде они развиваются на стыке педагогики и цифровых

технологий, создавая новые формы работы, включая онлайн-симуляции, геймификацию и платформенное обучение.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И КЛАССИФИКАЦИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

В Российской и зарубежной педагогике существует несколько подходов к классификации интерактивных технологий.

1. По характеру взаимодействия:

- *Игровые технологии* (деловые игры, ролевые игры, дебаты);
- *Дискуссионные формы* (мозговой штурм, круглый стол, проблемные дискуссии);
- *Проектные технологии* (индивидуальные и групповые проекты, исследовательские задания).

2. По используемым средствам:

- *Традиционные формы* (работа в малых группах, учебные диалоги);
- *Цифровые формы* (онлайн-курсы, мультимедийные презентации, интерактивные доски, мобильные приложения).

3. По дидактическим целям:

- развитие коммуникативной компетенции;
- формирование критического мышления;
- развитие креативности;
- воспитание навыков сотрудничества.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

Согласно Е. С. Полат (2020), интерактивные технологии позволяют не только повысить качество усвоения материала, но и формируют у студентов готовность к профессиональной коммуникации. Зарубежные авторы (Richards, 2020; Bates, 2019) связывают их эффективность с ориентацией на реальные жизненные ситуации.

ОПЫТ УЗБЕКИСТАНА

В Узбекистане в последние годы реализуются масштабные реформы в области преподавания иностранных языков. Постановления Президента Республики Узбекистан «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы изучения иностранных языков» (2012) и «О мерах по дальнейшему развитию высшего образования» (2019) заложили основу для внедрения инновационных подходов в вузах.

На практике в университетах страны применяются:

- Кейс-метод, позволяющий анализировать реальные ситуации и искать решения;
- Дебаты и дискуссионные клубы, где студенты развивают аргументацию на английском языке;
- Проектные задания, включающие подготовку мультимедийных презентаций и исследовательских проектов;
- Интерактивные цифровые платформы (Moodle, ZiyoNet, Google Classroom), позволяющие организовать как синхронное, так и асинхронное обучение.

Примером успешной практики является использование *blended learning* (смешанного обучения), при котором сочетаются аудиторные занятия и работа на онлайн-платформах. Однако существуют и трудности: ограниченность технической базы в региональных вузах, нехватка современных методических пособий, недостаточная готовность части преподавателей к применению цифровых интерактивных технологий.

МЕЖДУНАРОДНАЯ ПРАКТИКА

В международном опыте интерактивные технологии прочно вошли в образовательную систему.

- США: широкое распространение получили *team-based learning* и *problem-based learning*, позволяющие студентам совместно решать практические задачи.
- Европа: активно внедряется метод *CLIL (Content and Language Integrated Learning)*, предполагающий изучение предметов через английский язык.
- Китай: акцент делается на *blended learning* и геймификацию, активно используются национальные образовательные платформы.
- Южная Корея: практикуется модель *smart education*, основанная на мобильных приложениях и виртуальных симуляциях.

Особый интерес представляет опыт Финляндии, где интерактивное обучение встроено в национальные стандарты и рассматривается как обязательное условие подготовки студентов к жизни в глобальном обществе.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Сравнение узбекского и международного опыта показывает, что Узбекистан находится на стадии активного внедрения интерактивных технологий, но нуждается в систематизации этого процесса. В отличие от стран ЕС и США, где национальные стратегии предусматривают развитие интерактивного обучения как приоритетное направление, в Узбекистане его применение пока во многом зависит от инициативности отдельных вузов и преподавателей.

Тем не менее, опыт успешных практик (дебатные клубы, онлайн-проекты, смешанное обучение) свидетельствует о высоком потенциале интеграции.

Интерактивные технологии открывают новые возможности в преподавании английского языка, позволяя:

- повысить мотивацию студентов;
- развить их коммуникативную и креативную компетенции;
- воспитать критическое мышление и навыки сотрудничества;
- приблизить обучение к реальным условиям профессиональной и академической коммуникации.

Для эффективного внедрения интерактивных технологий в Узбекистане необходимо:

1. Разработать национальные методические рекомендации по применению интерактивных технологий.
2. Расширить подготовку преподавателей в области цифровых педагогических инструментов.
3. Инвестировать в модернизацию технической базы региональных вузов.
4. Создавать условия для обмена опытом с зарубежными университетами.

Таким образом, интеграция национального и международного опыта позволит выстроить современную модель преподавания английского языка, отвечающую требованиям глобальной образовательной среды.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Андреев А. А. Интерактивные технологии в современном образовании // Педагогика. – 2018. – №6. – С. 45–53.
2. Блинов В. И., Сергеев И. С. Цифровая дидактика: новые подходы в обучении // Образовательные технологии. – 2021. – №2. – С. 34–41.
3. Машбиц Е. И. Психолого-педагогические проблемы компьютеризации обучения. – М.: Педагогика, 2019. – 276 с.
4. Полат Е. С. Современные педагогические технологии. – М.: Академия, 2020. – 368 с.
5. Рубцов В. В. Психология образования и цифровые технологии. – М.: МГППУ, 2019. – 310 с.
6. Селевко Г. К. Педагогические технологии в современном образовании. – М.: Народное образование, 2021. – 415 с.
7. Bates T. Teaching in a digital age: Guidelines for designing teaching and learning. – Vancouver: Open Learning Press, 2019. – 280 p.
8. Richards J. C. Approaches and methods in language teaching. – Cambridge: CUP, 2020. – 350 p.
9. Zhang Y. AI-powered English learning platforms in China: A national perspective // Language Learning in the Digital Age. – 2021. – Vol. 8, №1. – P. 23–39.
10. UNESCO. Digital literacy in education. – Paris: UNESCO Institute for Information Technologies in Education, 2019. – 145 p.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

ИГРОВЫЕ МЕТОДЫ КАК ИНСТРУМЕНТ РАЗВИТИЯ ГИБКИХ НАВЫКОВ В СОВРЕМЕННОМ ЯЗЫКОВОМ ОБРАЗОВАНИИ

Автор: Тургунбоев Жалолиддин Тургунбой угли [1]
Аффилиация: Базовый докторант Узбекский государственный университет мировых языков [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17391928

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается использование игровых технологий как эффективного инструмента формирования гибких навыков (soft skills) в процессе обучения английскому языку. Обоснована актуальность темы в условиях трансформации образовательной парадигмы и требований к подготовке конкурентоспособных специалистов. Анализируются типы игровых методов (ролевые, деловые игры, квизы, симуляции), их вклад в развитие коммуникативности, креативности, лидерства и адаптивности студентов. Подчёркивается, что игровые технологии способствуют созданию мотивационно-насыщенной среды, снижению тревожности и формированию устойчивой учебной мотивации, обеспечивая одновременное развитие языковой, личностной и социальной компетентности обучающихся.

Ключевые слова: игровые технологии, soft skills, гибкие навыки, английский язык, интерактивное обучение, коммуникативная компетентность, критическое мышление, командная работа, креативность, эмоциональный интеллект, методика преподавания, высшее образование.

В условиях глубокой трансформации образовательной парадигмы, связанной с переходом от знаниецентрированной модели к компетентностному подходу, особую актуальность приобретает формирование у обучающихся не только профессиональных, но и так называемых гибких навыков (soft skills). К числу наиболее значимых из них относятся командная работа, креативное мышление, способность к аналитическому осмыслению информации, лидерские качества, тайм-менеджмент и развитый эмоциональный интеллект.

Именно эти универсальные надпрофессиональные компетенции рассматриваются как ключевые условия успешной адаптации выпускников к стремительно меняющимся требованиям рынка труда, цифровой трансформации экономики и глобальным вызовам XXI века. Современная система высшего образования, ориентированная на подготовку высококвалифицированного и конкурентоспособного специалиста, требует институционализации и целенаправленной интеграции механизмов развития soft skills в содержание и структуру образовательных программ. Это, в свою очередь, предполагает пересмотр педагогических стратегий, включение проектного и командного форматов обучения, активное использование

технологий проблемно-ориентированного и компетентностного подходов, а также развитие системы оценки данных навыков.

Обучение иностранному языку, в частности английскому, выполняющему сегодня функцию глобального средства межкультурной и профессиональной коммуникации, представляет собой эффективную платформу для формирования гибких навыков (soft skills). Особенно высокую результативность в этом контексте демонстрирует применение игровых педагогических технологий, направленных на активизацию как познавательной, так и коммуникативной деятельности обучающихся. Интеграция игровых практик в структуру учебных занятий способствует созданию мотивационно-насыщенной, эмоционально вовлекающей и безопасной образовательной среды, в которой студенты не только успешно осваивают языковой материал, но и развивают такие универсальные компетенции, как умение взаимодействовать в команде, коммуникативная гибкость, креативность, стрессоустойчивость и умение принимать решения в условиях неопределённости.

Прежде чем перейти к анализу практик их формирования в образовательной среде, рассмотрим, что такое гибкие навыки (soft skills) как особый класс универсальных компетенций, обеспечивающих успешную социализацию, профессиональную адаптацию и личностную самореализацию индивида в условиях быстро меняющейся социокультурной и профессиональной действительности.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Soft Skills – комплекс неспециализированных, общих навыков, умений, которые помогают решать множество задач и коммуницировать с другими людьми. Такие навыки необходимы абсолютно каждому человеку, вне зависимости от его специализации и сферы. Эти умения связаны с эмоциональным интеллектом, они закладываются в детстве и развиваются в течении всей жизни человека, благодаря пластичности мозга [1].

Гибкие навыки – это личные качества, которые улучшают взаимодействие людей, производительность и карьерные перспективы, а также профессиональные навыки, которые, как правило, специфичны для определенного типа задачи или деятельности. Можно сказать, что гибкие навыки относятся к личностным и социальным качествам, к свободному владению языком, личным привычкам, дружелюбию и оптимизму, которые отмечаются в разной степени. Мягкие навыки дополняют «hard skills», которые являются техническими требованиями профессии [2].

С научной точки зрения, представленный подход к определению гибких навыков (soft skills) отличается концептуальной полнотой и соответствует современным представлениям о сущности данного феномена как ключевого компонента профессиональной компетентности специалиста нового типа. Гибкие навыки представляют собой интегративное личностно-поведенческое образование, включающее в себя как индивидуально-психологические характеристики (эмоциональный интеллект, способность к саморегуляции, самоорганизации, позитивное мышление), так и социально-коммуникативные качества (умение вести конструктивный диалог, работать в команде, адаптироваться к новым условиям и требованиям).

В условиях стремительных трансформаций современного рынка труда, цифровизации производственных процессов и усложнения

профессиональных задач, именно мягкие навыки обеспечивают способность специалиста к устойчивому профессиональному росту, успешной интеграции в коллектив и эффективному взаимодействию в межличностной и межкультурной среде. Их развитие становится необходимым условием не только карьерного продвижения, но и формирования внутренней мотивации, ответственности и способности к принятию решений в условиях неопределённости.

В отличие от жёстких (hard) навыков, направленных на выполнение конкретных профессиональных функций и часто ограниченных рамками конкретной отрасли, мягкие навыки обладают универсальностью, трансдисциплинарностью и высокой степенью мобильности. Это позволяет специалисту осуществлять эффективный трансфер профессионального и личностного опыта между различными социальными, культурными и производственными контекстами, что особенно важно в эпоху глобальных изменений и нестабильности.

Следует особо подчеркнуть, что внедрение игровых технологий в процесс обучения английскому языку представляет собой эффективный педагогический ресурс, способствующий не только активизации учебно-познавательной деятельности обучающихся, но и системному формированию гибких навыков (soft skills), востребованных в современных условиях. Актуальность данного подхода обусловлена его способностью органично интегрировать когнитивные и коммуникативные цели языкового образования с задачами развития универсальных компетенций, таких как коммуникативная компетентность, командное взаимодействие, лидерские качества, креативное и критическое мышление, а также способность к саморегуляции и принятию решений в нестандартных ситуациях.

Игровые формы обучения создают динамичную, мотивирующую и безопасную образовательную среду, в которой обучающиеся получают возможность не только овладевать языковыми средствами, но и участвовать в моделировании реалистичных коммуникативных сценариев, приближённых к будущим профессиональным контекстам. В рамках таких занятий студенты осваивают эффективные поведенческие и коммуникативные стратегии, развивают навыки публичного выступления, аргументации, ведения переговоров и сотрудничества, что обеспечивает устойчивую основу для их профессиональной самореализации.

Игровые технологии, которые можно охарактеризовать как метод интерактивного обучения, моделируют определенную ситуацию или среду, в которой появляется возможность приобретения и модернизации личностных качеств. Зачастую именно работа в команде, в игровой среде позволяет формировать коммуникабельность, креативность и критичное мышление (Vetrenko, 2008).

Игровые технологии в образовательном процессе выступают в качестве действенного инструмента формирования гибких навыков (soft skills) благодаря возможности моделирования социально и профессионально значимых ситуаций, приближённых к реальным условиям будущей профессиональной деятельности. Подобные технологии способствуют многоплановой активизации когнитивной, эмоциональной и поведенческой сфер обучающихся, что обеспечивает целостное развитие личности студента.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Будучи разновидностью интерактивного обучения, «игровые технологии создают образовательную среду, ориентированную на участие, рефлексию и сотрудничество. Это, в свою очередь, не только повышает уровень вовлечённости студентов в учебный процесс, но и обеспечивает практикоориентированное усвоение таких ключевых универсальных качеств, как коммуникабельность, креативность, критическое и системное мышление, адаптивность, умение принимать решения и брать на себя ответственность» [3].

Игровая технология обучения хотя и не является сегодня определяющим методом, но обладает широкими дидактическими возможностями, значительно обогащает педагогическую практику. Благодаря использованию игрового мышления, свободы, эмоционального состояния, достигается повышение активности, вовлеченности, мотивации, развитие у обучающихся гибких навыков [4].

Благодаря акценту на игровые принципы – вовлечённость, элемент свободы, эмоциональную насыщенность и моделирование значимых ситуаций – достигается не только рост познавательной активности и учебной мотивации, но и создаются благоприятные условия для формирования гибких навыков обучающихся. Эти навыки, включая умение работать в команде, критическое мышление, инициативность и адаптивность, развиваются в процессе решения нестандартных задач в условиях ограниченного времени, взаимодействия с другими участниками и преодоления неопределённости.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

В методике преподавания английского языка игровые технологии занимают устойчивое место как эффективные инструменты формирования речевых и межличностных умений, обеспечивая обучающимся возможность практического применения языковых знаний в разнообразных коммуникативных ситуациях. Широко используются следующие виды игр:

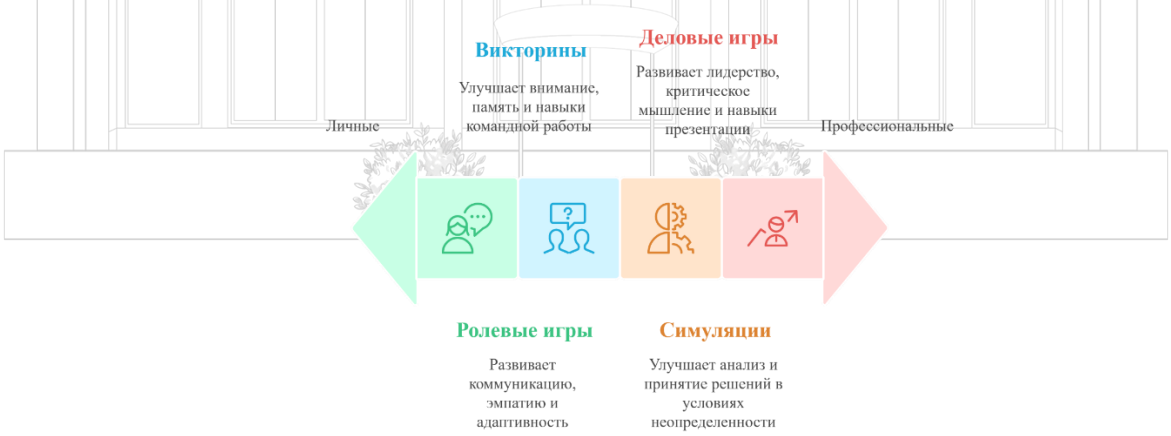

Рис. 1. Типология игр и их вклад в развитие soft skills при изучении английского языка

– Ролевые игры (*Role Play*) — способствуют развитию навыков общения, эмпатии, адаптивного поведения, умения действовать в незнакомых ситуациях;

– Деловые игры (*Business Games*) — развивают лидерство, критическое мышление, навык презентации, способствуют освоению норм профессионального общения и моделированию управленческих решений;

– Квизы и викторины (*Quizzes*) — улучшают внимание, память, интеллектуальную активность, умение работать в команде;

– Симуляции (*Simulations*) — позволяют применять знания в приближённых к реальности условиях, способствуя развитию когнитивной гибкости, способности к анализу и принятию решений в условиях неопределённости, а также других компонентов soft skills.

Кроме того, игровые технологии обеспечивают высокую степень включённости обучающихся в учебный процесс, создают условия для формирования устойчивой учебной мотивации и развития коммуникативной инициативы. За счёт своей интерактивной природы они способствуют построению партнёрских отношений между преподавателем и студентами, что повышает качество обратной связи и формирует благоприятную образовательную среду.

Эффективность этих методов заключается в том, что они создают безопасную зону эксперимента, снижают уровень тревожности и стимулируют креативность студентов. Особенно важно, что в условиях игровой активности учащиеся получают возможность пробовать различные поведенческие стратегии без риска негативной оценки, что способствует формированию уверенности в себе и готовности к инициативному действию в реальных коммуникативных ситуациях.

Игровые технологии в обучении английскому языку выступают как интегративная платформа, на которой возможно одновременное развитие языковой, личностной и социальной компетентности. Они обеспечивает не только усвоение предметного содержания, но и развитие метапредметных умений, соответствующих требованиям современного образования, ориентированного на формирование универсальных учебных действий и ключевых компетенций.

Проведённый теоретико-методологический анализ позволяет с высокой степенью обоснованности утверждать, что игровые технологии представляют собой результативный и многофункциональный инструмент формирования гибких навыков (*soft skills*) в процессе обучения английскому языку, особенно в условиях трансформации современной образовательной парадигмы, ориентированной на компетентностный подход. Их потенциал заключается не только в активизации когнитивной, речевой и коммуникативной активности обучающихся, но и в создании психологически комфортной, мотивационно насыщенной и развивающей образовательной среды, способствующей формированию ключевых универсальных компетенций XXI века, таких как коммуникативность, критическое и креативное мышление, способность к совместной деятельности, лидерство, адаптивность и эмоциональный интеллект.

Используемые в учебном процессе игровые методы – ролевые и деловые игры, симуляции, квизы – позволяют эффективно моделировать профессионально значимые, приближённые к реальности ситуации, в рамках которых обучающиеся осваивают практические поведенческие стратегии, навыки принятия решений, взаимодействия в команде и управления стрессом. Такие формы деятельности способствуют не только комплексному развитию личности и формированию устойчивой учебной мотивации, но и повышению готовности студентов к профессиональной самореализации в условиях

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

высокой динамичности и неопределённости современного социокультурного и трудового пространства.

Таким образом, системная интеграция игровых технологий в процесс преподавания английского языка не только повышает эффективность лингвистической подготовки, но и решает одну из стратегически значимых задач высшего образования — формирование гибких навыков как базиса конкурентоспособности и профессиональной устойчивости будущих специалистов.

Перспективными направлениями дальнейших исследований представляются разработка валидных инструментов диагностики уровня сформированности *soft skills*, а также комплексное эмпирическое изучение педагогической результативности конкретных игровых форматов в различных образовательных условиях и дисциплинарных контекстах.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Alifatova, Y. V. (2023). Igrovye tekhnologii v formirovanii kompetentsii soft skills [Game technologies in the formation of soft skills competence]. Aktual'nye problemy nauki i tekhniki. Innovatika, (2023), 78–82. [in Russian].
2. Labzina, P. G., & Menshenina, S. G. (2021). Mezhdistsiplinarnoe vzaimodeystvie kak uslovie razvitiya gibkikh navykov studentov vuza [Interdisciplinary interaction as a condition for the development of university students' soft skills]. Vestnik Mininskogo universiteta, 9(2), 2. [in Russian].
3. Vetrenko, I. A. (2008). Innovatsionnaya sostavlyayushchaya igrovykh tekhnologiy [The innovative component of game technologies]. Sibirskiy torgovo-ekonomicheskiy zhurnal, (5), 83–85. [in Russian].
4. Makarova, N. V. (2021). Igrovye tekhnologii obucheniya na zanyatiyakh v vysshey shkole [Game-based learning technologies in higher education]. Problemy sovremennogo obrazovaniya, (4), 239–249. [in Russian].

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

РОЛЬ СКАЗОК И ДЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В ФОРМИРОВАНИИ ГЕНДЕРНЫХ СТЕРЕОТИПОВ У ДЕТЕЙ: РУССКИЙ И УЗБЕКСКИЙ КОНТЕКСТ

Автор: Чернова Наталья Васильевна [1]
Аффилиация: Старший преподаватель русского языка кафедры «Иностранных языков» Международного университета Нордик [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17391982

АННОТАЦИЯ

В условиях глобализации и активного культурного взаимодействия изучение роли детской литературы в формировании гендерных представлений становится особенно актуальным. Сказки и художественные произведения для детей выступают важнейшими источниками культурных моделей, в которых отражаются социальные ожидания, нормы и стереотипы, связанные с гендером. Сопоставительный анализ русского и узбекского материала позволяет выявить как универсальные, так и национально-специфические особенности формирования гендерной картины мира у детей.

Ключевые слова: сказки, детская литература, гендерные стереотипы, детская речь, гендерные роли, русский язык, узбекский язык.

ВВЕДЕНИЕ

Детская литература издавна рассматривается как средство воспитания и социализации. Через сказки, рассказы и стихи ребёнок усваивает не только нормы языка, но и ценности общества. Гендерная социализация – один из важнейших аспектов этого процесса, так как именно в раннем возрасте формируется представление о мужских и женских ролях, закреплённых в культуре.

В русской и узбекской литературной традиции существует богатый пласт сказок и фольклорных произведений, которые содержат определённые гендерные модели: образ смелого, решительного героя-мужчины и заботливой, терпеливой женщины. Современная педагогика ставит задачу критически осмыслить этот материал, чтобы минимизировать влияние стереотипов и содействовать формированию у детей равноправного гендерного сознания.

Следует отметить, что гендерные образы в литературе не являются статичными. Если традиционные тексты в основном закрепляли патриархальные модели поведения, то современная литература постепенно стремится к их переосмыслению. В последние десятилетия в детских книгах всё чаще появляются героини, обладающие лидерскими качествами, а также мальчики, чья эмоциональная восприимчивость и чуткость рассматриваются как положительные черты.

МЕТОДОЛОГИЯ

Сравнительный анализ русского и узбекского материала позволяет выявить как универсальные, так и культурно-специфические элементы формирования гендерных представлений. Важно подчеркнуть, что литературные образы не только отражают социальные реалии, но и оказывают прямое влияние на формирование личности ребёнка, его мировоззрения и систему ценностей. Поэтому обращение к данной теме имеет как теоретическое, так и практическое значение в контексте современной педагогики и социолингвистики.

Сказки как источник гендерных моделей В традиционных русских народных сказках («Иван-царевич и Серый волк», «Василиса Прекрасная», «Морозко») мужские персонажи обычно выступают носителями силы, храбрости и лидерских качеств. Женские образы, как правило, связаны с красотой, терпением и ожиданием защиты. В узбекском фольклоре («Alpomish», сказки о «Guloyim», «Zumrad va Qimmat») также наблюдается доминирование мужских образов как защитников рода, носителей физической силы и решимости. Женские персонажи в большей степени воплощают преданность семье, смирение и духовную чистоту. Таким образом, в обоих культурных контекстах сказки закрепляют традиционное распределение ролей: мужчина – активный герой, женщина – объект заботы или символ домашнего уюта. Детская литература и закрепление стереотипов современные русские произведения (Г. Остера, Э. Успенского, К. Булычёва) показывают постепенный отход от стереотипных моделей. Девочки в них становятся исследователями и активными участниками событий, а мальчики иногда изображаются ранимыми и эмоциональными. В узбекской детской литературе XX–XXI вв. (сказки Х. Тухтабоева, А. Мумина, Х. Алимджанова) также наблюдаются попытки обновления образов. Например, девочки-героини начинают проявлять ум, смекалку, лидерские качества. Однако в сравнении с русской традицией процесс разрушения стереотипов идёт более медленно: в ряде книг по-прежнему сохраняются акценты на женской скромности и домашней роли. Лексический уровень: В русском языке активно используются уменьшительно-ласкательные формы для женских персонажей («Машенька», «Аленушка»), что подчеркивает их мягкость и зависимость. В узбекском языке для девочек часто применяются имена с положительными символическими значениями («Gulbahor» – весенняя роза, «Dilnoza» – радость души), что указывает на эстетическую и эмоциональную значимость женского начала. Морфологический уровень: Русский язык чётко маркирует грамматический род (герой – героиня, учитель – учительница). В узбекском языке отсутствует грамматический род, что делает гендерные различия менее выраженными в языке, но они активно компенсируются в сюжетах и описаниях. Сюжетный уровень: В русских сказках герой проходит испытания и получает награду (царство, женитьбу на красавице). В узбекских достонах и сказках герой борется за честь рода, верность и преданность, а женщина чаще всего выступает как символ чести и продолжательница традиций. Таким образом, русский язык через грамматические и лексические средства более явно закрепляет гендерные различия, тогда как в узбекском языке они выражаются преимущественно через содержание сюжетов и культурно-символические образы.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведенное исследование позволяет сделать вывод о значительном влиянии сказок и детской литературы на формирование гендерных представлений в русской и узбекской культурных традициях. Традиционные нарративы в обоих обществах исторически закрепляли дихотомичную систему гендерных ролей, где мужские образы ассоциировались с активностью, силой и решительностью, а женские - с пассивностью, добродетельностью и домашними ценностями.

Современный этап развития детской литературы демонстрирует заметную трансформацию этих подходов. Наблюдается постепенный отход от жестких гендерных стереотипов в сторону более сбалансированного представления ролей. В новых произведениях появляются персонажи, сочетающие в себе как традиционные, так и нетипичные для их гендера качества, что отражает общемировые тенденции к преодолению гендерной дискриминации.

Особую важность в современных условиях приобретает критическое осмысление литературного наследия. Педагогам и родителям необходимо:

-осуществлять целенаправленный отбор произведений с учетом их воспитательного потенциала;

-организовывать совместное обсуждение гендерных образов и моделей поведения персонажей;

-способствовать развитию у детей способности к критическому анализу традиционных стереотипов.

Перспективы дальнейшего исследования видятся в сравнительном анализе современных авторских произведений в русской и узбекской литературе, а также в разработке конкретных методических рекомендаций для педагогов по работе с гендерной тематикой в мультикультурной образовательной среде.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Бетелхейм Б. Психоанализ сказки. – М.: Республика, 1991. – 384 с.
2. Клейн А. Гендерные аспекты в детской литературе // Вопросы литературы. – 2018. – №5. – С. 112–124.
3. Chernova, N. (2024). Особенности фразеологической семантики и ее соотношение с кодами культуры. Nordic_Press, 3(0003).
4. Ахмедова Ш. Узбекский фольклор: традиции и современность. – Ташкент: Fan va texnologiya, 2019. – 256 с.
5. Propp V. Morphology of the Folktale. – Austin: University of Texas Press, 1968. – 192 p.
6. Connell R. Gender and Power. – Stanford: Stanford University Press, 1987. – 352 p.
7. Chernova, N. (2024). Семантика клишированных единиц, выражающих эмоции и чувства человека. Nordic_Press, 2(0002).
8. Azamatova, N. (2025). ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ У СТУДЕНТОВ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ. Nordic_Press, 7(0007).
9. Саримсакова, Г. М., & Кенжаева, С. Б. (2021). Роль компьютерных технологий в учебном процессе высшего образовательного учреждения. Вестник науки, 3(1), 36-39.

OLIY O’QUV YURTLARIDA MATEMATIK FANLARNI INTERAKTIV USULDA O’QITISH

Mualliflar: Boltayev A.K. [1], Xodjamuratova I.A. [2]
Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti [1,2]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17424644

ANNOTATSIYA

Maqolada oliy ta’lim muassasalarida matematik fanlarni interaktiv usullar asosida o‘qitishning samaradorligi, ularning afzalliklari va talabalarda mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi o‘rni yoritiladi. Shuningdek, interaktiv metodlarni dars jarayoniga tatbiq etish tajribalari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: interaktiv metod, matematika ta’limi, innovatsion texnologiyalar, mustaqil fikrlash, oliy ta’lim.

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

KIRISH

Bugungi kunda ta’lim tizimida tub o‘zgarishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, oliy o‘quv yurtlarida darslarni faqat an’anaviy shaklda olib borish yetarli emasligi, talabalarda mustaqil fikrlash, ijodkorlik va amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish zarurligi ta’kidlanmoqda. Chunki hozirgi kunda juda ko’p ma’lumotlar mavjud bo’lib, talabalarning diqqatini qaratish, darsga qiziqtirish juda ham katta muammoga aylanmoqda. Shu bois ta’lim jarayonida interaktiv usullardan foydalanish dolzarb masalaga aylangan. Ayniqsa, matematik fanlarni o‘qitishda interaktiv metodlardan foydalanish o‘quv jarayonini yanada samarali, qiziqarli va natijador qiladi.

Asosiy qism

Oliy ta’limda yuz berayotgan o‘zgarishlar ta’limning innovatsion, shaxsni rivojlantiruvchi paradigmasidagi muhim siljish, insonning intellektual-ijodiy salohiyatidan hayotning barcha sohalarida ijodkorlik faoliyati uchun foydalanish zaruriyati bilan bog‘liqdir.

Matematika fanida interaktiv metodlarning barchasidan foydalana olmaymiz.

Quyida matematika fanlarida qo‘llaniladigan asosiy interaktiv metodlar keltirilgan: “Aqliy hujum” – muammoni hal qilish bo‘yicha barcha g‘oyalarni yig‘ish va tahlil qilish;

“Klaster” – asosiy tushuncha atrofida bo‘lim va aloqalarni grafik shaklda ifodalash;

“Debat” – qarama-qarshi fikrlarni asoslash va himoya qilish;

“Kichik guruhlarda ishlash” – murakkab masalalarni birgalikda yechish orqali ko‘nikmalarni rivojlantirish;

“Insert” – o‘quv materialini o‘zlashtirish darajasini belgilash.

Bu metodlar nafaqat mavzuni chuqur o‘rganishga, balki talabalarni muloqotga kirishishga, erkin fikr almashishga va jamoaviy ishlashga ham o‘rgatadi. Masalan, “Aniq integral” mavzusida 80 daqiqalik interaktiv dars rejasini keltiramiz. Reja oliy

o‘quv yurtidagi bakalavr bosqich talabalari uchun mo‘ljallangan va zamonaviy interaktiv metodlar asosida tuzilgan.

DARS REJASI

Fan: Amaliy matematika

Mavzu: Aniq integral va uning asosiy xossalari Dars turi: Yangi bilim beruvchi, interaktiv dars Davomiyligi: 80 daqiqa

Metodlar: “Aqliy hujum”, “Blits-so‘rov”, “Mini guruhlarda ishlash”, “Mini- test”, “Mentimetr/Quizizz interaktiv test”, “Grafik tahlil”

Texnik vositalar: Slayd (PowerPoint), grafik doska yoki smart board

Dars maqsadi: Interaktiv metodlar orqali ushbu murakkab mavzuni sodda va qiziqarli tarzda tushuntirish.

Ta’limiy: Aniq integral tushunchasini, uning geometrik ma’nosini tushuntirish. Aniq integralning asosiy xossalarini va hisoblash usullarini o‘rgatish. Integrallash chegaralari va o‘zgaruvchiga bog‘liq integralni farqlashni o‘rgatish.

Tarbiyaviy: Talabalarni diqqat, mantiqiy fikrlash va sabr-toqat bilan ishlashga o‘rgatish. Ilmiy izlanishga qiziqish uyg‘otish.

Rivojlantiruvchi: Grafik va analitik fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish.

Mustaqil ishlash va jamoaviy tahlil qilish malakasini shakllantirish.

1. Guruhni talabalar soniga qarab mini guruhlarga (5-6) ajratish. 5 daqiqa

2. Faollashtirish (“Aqliy hujum”) 10 daqiqa

“Noma’lum maydon osti” savoli: “Funksiya grafigi ostidagi soha yuzini qanday topish mumkin?”

Savollar beradi, doskada fikrlarni yozadi. Fikr bildiradi, misollar keltiradi

3. Yangi mavzuni tushuntirish 20 daqiqa

Aniq integralning ta’rifi, geometriyadagi ma’nosi, asosiy xossalari tushuntiriladi, slayd ko‘rsatiladi, grafik bilan izohlanadi. Talabalar konspekt yozadi, savollar beradi

4. Amaliy qism (guruhlarda ishlash) 10 daqiqa

Berilgan funksiyalarning integralini topish. O’qituvchi o’zi har bitta guruh uchun misollar tayyorlab kelib guruhlarga tarqatadi va guruhlarga ishlab bo’lish uchun 10 daqiqa vaqt beradi. Keyin topshirgan guruhlarni misollarni qanchalik to’g’ri qilganiga qarab ballar beriladi. Bu yerda guruhlar qanchalik hamjihatlikda ishlaganiga ham ball qo’yiladi.

5. Interaktiv test (Mentimeter/Quizizz) 10 daqiqa

10 ta test savol: chegaralar, formulalar, graflar. Har bitta guruh o’zlarini kompyuterida yoki telefonida onlayn testni ochib ishlashadi. Javob beradi, natija baholanadi

6. Mustahkamlash (doskada misollar ishlash) 20 daqiqa

Biletlar tuziladi har bir biletda aniq integralni hisoblash bo’yicha misollar. Har bir guruhdan talabalar chiqib bilet tortadi va biletdagi misolni doskada yechib ko’rsatadi. Har bir talabaga 1 daqiqadan vaqt beriladi. Shu vaqt ichida to’g’ri ishlaganiga qarab ball beriladi.

7. Uyga vazifa va yakun 5 daqiqa

Uyga vazifa: 10 ta masala, 1 ta grafik tahlil

Yakuniy izoh, eng ko’p balla to’plagan guruhga boshqa guruhlarga qaraganda bir-ikki baldan ko’proq baho qo’yish yoki sovg’alar berish. Barcha talabalarga aktiv qatnashgani uchun minnatdorlik bildirib baholash.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Matematika ko‘p hollarda talabalar uchun murakkab va tushunarsiz fan sifatida qaraladi. Shu sababli, interaktiv metodlar orqali murakkab mavzularni sodda va qiziqarli tarzda tushuntirish samarali hisoblanadi. Ularning asosiy afzalliklari:

talabalar mavzuni faol muhokama qiladi va bilimni mustahkam o‘zlashtiradi;

masalalarni birgalikda yechish orqali ijodkorlik va mantiqiy fikrlash rivojlanadi;

dars jarayoni qiziqarli bo‘lib, talabalar motivatsiyasi ortadi;

mustaqil ishlash va bilimlarni amaliyotga tadbiq etishko‘nikmalari shakllanadi.

Tajribalar shuni ko‘rsatadiki, interaktiv metodlar qo‘llanilgan guruhlarda talabalar mavzuni o‘zlashtirish darajasi yuqori bo‘ladi. Masalan, murakkab integral masalalarini an’anaviy tushuntirish bilan solishtirganda, guruhlarda ishlash yoki “aqliy hujum” metodi orqali yechilgan masalalar talabalar tomonidan tezroq va samaraliroq o‘zlashtiriladi.

XULOSA

Oliy o‘quv yurtlarida matematik fanlarni interaktiv usullarda o‘qitish dars jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Talabalar nafaqat bilimlarni o‘zlashtiradilar, balki mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal qilish va amaliy faoliyatda qo‘llash ko‘nikmalariga ega bo‘ladilar. Shu sababli, matematik ta’limda interaktiv metodlardan samarali foydalanish hozirgi kun ta’limi uchun zaruriy shart hisoblanadi.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Lanina S.Yu., “Интерактивные методы обучения высшей математики студентов экономического профиля” , Azimut nauchnix issledovanii: pedagogika I psixologiya. 2021. T. 10. №1.
2. Mujikova A.V., “Интерактивное обучение математике в ВУЗЕ” , Vestnik Siktivkarskogo universiteta. 1. №1. 2015.

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ И ТРАНСФОРМАЦИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ: УСПЕХИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ

Авторы: Кадирова Гузаль[1], Музаффарова Хулькар[2], Мухриддин Мухиддинов[3]
Аффилиация: Nordic International University Department of Industrial Management and Digital Technologies [1,2,3]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17424772

АННОТАЦИЯ

В статье освещаются актуальные вопросы цифровой трансформации современного общества и ее влияние на социокультурную сферу. Анализируются различные аспекты взаимодействия человека с искусственным интеллектом и его роль в изменении социальной реальности. Подчеркивается, что стремительное развитие информационно-коммуникационных технологий стало ключевым фактором перехода человечества в постантропологическую эпоху. Современный человек характеризуется глубоким погружением в цифровое пространство, активным взаимодействием с интеллектуальными системами и длительным пребыванием в виртуальной среде. Рассматриваются основные направления развития искусственного интеллекта и формы его интеграции в человеческую деятельность. Делается вывод, что симбиоз человека и машины способствует появлению нового типа субъекта, значительная часть жизни которого протекает в глобальной цифровой реальности, где он отдает предпочтение виртуальному общению и постоянно взаимодействует с «умными» технологиями. Также обозначаются потенциальные риски, связанные с созданием сверхмощных систем на основе искусственного интеллекта.

Ключевые слова: искусственный интеллект, человек, информационно-коммуникационные технологии, виртуальная реальность, техносфера, трансгуманизм, нейросети, цифровая идентичность, человеческо-машинное взаимодействие.

ВВЕДЕНИЕ

В современном мире искусственный интеллект (далее — ИИ) является одной из наиболее перспективных технологий цифровой эпохи. Его значимость проявляется в разработке инновационных решений, автоматизации и оптимизации бизнес-процессов, совершенствовании медицинской диагностики, а также создании автономных систем в различных сферах деятельности [1].

В научной среде искусственный интеллект определяется как способность компьютерных систем решать задачи, характерные для человеческого мышления. ИИ воспроизводит когнитивные процессы человека, однако функционирует в рамках заранее заданных алгоритмов. Искусственное сознание, напротив, потенциально способно к самостоятельному развитию, не ограничено программными рамками и обладает возможностью постоянного самообучения. Несмотря на внешнее сходство человеческого сознания и искусственного интеллекта, человеческое сознание позволяет индивиду

активно взаимодействовать с окружающей средой, воспринимать и анализировать внешние стимулы, формировать модели поведения, при этом выходя за пределы материального тела. В этом контексте сознание можно рассматривать как аналог искусственного интеллекта, поскольку оба явления оперируют мыслительными процессами [2]. Однако если человеческое сознание направлено на взаимодействие с реальностью, то искусственный интеллект представляет собой технологическую систему, моделирующую интеллектуальные функции человека и реализующую поставленные задачи по поиску, обработке и анализу информации. Таким образом, особое значение приобретает изучение перспектив продуктивного взаимодействия искусственного интеллекта и человеческой личности.

МЕТОДОЛОГИЯ

В своих исследованиях К. В. Анохин отмечает трансформацию подхода к пониманию функционирования мозга: от концепции «коннектома» — как совокупности нейронных связей — к модели «когнитома». По мнению ученого, мозг следует рассматривать не только как сеть нейронов, но и как гиперсеть, включающую в себя группы нейронов, обладающие уникальными когнитивными свойствами. В рамках предложенной модели структура нейронной гиперсети соотносится со структурой разума, что позволяет рассматривать сознание как результат масштабной интеграции когнитивных элементов в этой системе[4]. Таким образом, Анохин предлагает переосмыслить традиционные представления о мозге и сознании, рассматривая их не просто как биологические, но и как сложные когнитивные образования, формирующие основу человеческого восприятия и мышления. Его концепция процессов обучения и обработки информации в мозге тесно перекликается с принципами работы алгоритмов машинного обучения и систем искусственного интеллекта, построенных по аналогии с биологическими механизмами.

Е. Н. Ведута и А. Ю. Потеряйко обращают внимание на двойственный характер цифровизации современного общества. С одной стороны, она открывает новые возможности развития, но с другой — поднимает вопросы о трансформации роли человека в цифровом мире и его месте в системе новых технологических и социокультурных координат. [5] Особенно остро встает противоречие между классическим гуманизмом, утверждавшим ценность личности и ориентированным на развитие индивидуальности, и цифровой реальностью, в которой человек все чаще становится объектом сбора и обработки данных, рискуя утратить свою уникальность.

Н.В. Кушнир, А.В. Кушнир, А.М. Гриднёва, изучая взаимодействие искусственного интеллекта и человека современном мире, пришли к выводу, что способность ИИ быстро анализировать терабайты информации становится критически важной. Широкий спектр применения ИИ, в частности, таргетированная реклама, ориентирован на конкретные потребности пользователей, в сфере развлечений ИИ применяется в производстве видеоигр при создании виртуальных миров в реальных условиях. Следует отметить, что использование личной информации пользователей для создания персонализированных рекомендаций требует акцента на безопасности в сети. Интересным представляется точка зрения А.П. Любимова, по мнению которого,

прогресс в развитии искусственного интеллекта непосредственно зависит от развития языка человеко-машинных коммуникаций. [6] Автор указывает на то, что существующие информационные системы, несмотря на свои достижения, все еще используют устаревшие инструменты, такие как классификаторы, словари и тезаурусы, которые ограничены в своей способности создать обучающийся искусственный интеллект, способный анализировать информацию и делать выводы. Кроме того, при определении понятия искусственного интеллекта необходимо учитывать, что существующие в настоящее время IT-продукты, обладают некоторыми интеллектуальными функциями, но они все еще далеки от полноценного искусственного интеллекта. Данные системы и технологии способны выполнять ряд задач, включая анализ данных, распознавание образов, машинное обучение и другие, но они не обладают способностью самостоятельно формулировать и ставить перед собой новые задачи с учетом всех условий ситуации. [7] Стоит обратить внимание на позицию P.R. Daugherty, H.J. Wilson [], по мнению которых развитие технологий искусственного интеллекта, машинного обучения и робототехники уже изменил характер работы людей в развитых странах. [8] Автор указывает на то, что социо эмоциональные или мягкие навыки становятся важными для повышения производительности на рынке труда в контексте сотрудничества человека с машинами.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

В этой связи целесообразно обратить внимание на изучение взаимодействия искусственного интеллекта и личности человека.

АНАЛИЗ

Анализ научной литературы по рассматриваемой проблеме позволяет сделать вывод о том, что ключевые модели эффективного взаимодействия искусственного интеллекта и человеческой личности во многом соотносятся с идеями, изложенными И. Гудом в его концепции «интеллектуального взрыва».

Согласно данной концепции, с одной стороны, наблюдается стремительное развитие интеллектуальных возможностей машин, способных к самообучению и самосовершенствованию. [9] С другой стороны, постепенно ослабевает значение человеческого интеллекта: создав подобную систему, человек в определённой мере утрачивает необходимость в самостоятельном изобретательстве, поскольку искусственный интеллект способен удовлетворять большинство его потребностей — включая потребности в творческой деятельности, обучении и личностном развитии. В этом контексте актуально рассмотреть современные примеры практической реализации данных идей, представленные в таблице 1.

Таблица 1. Примеры выполнения задач искусственным интеллектом вместо человека

Задача	Содержание выполнения задачи	Негативные тенденции применения ИИ
Создание музыкальных произведений	Анализ существующих музыкальных данных, формирование новых мелодий, текстов, аранжировок или целых композиций в различных жанрах (например, проект Magenta от Google).	Утрата индивидуальности и самобытности творческого автора.

Создание изображений и видео	Генерация оригинальных изображений, абстрактных и реалистичных композиций с использованием алгоритмов нейросетей (например, DeepArt, применяющий стилизацию под известных художников).	Развитие технологий Deepfake и риск создания фальшивых изображений и видео, способных манипулировать общественным мнением.
Создание текстов и литературных произведений	Генерация художественных текстов, рассказов, стихотворений и эссе на основе анализа уже существующих образцов (например, OpenAI GPT, способный имитировать стиль различных авторов).	Снижение роли человеческого автора, подрыв уникальности творческого процесса.
Разработка сценариев и сюжетов	Создание сценариев для фильмов, видеоигр и телепроектов с применением генеративных алгоритмов (например, Prom Week).	Сомнение в подлинности и оригинальности произведения, уменьшение авторского вклада.
Создание дизайна и архитектурных проектов	Проектирование интерьеров, мебели, зданий и городской среды с помощью ИИ-систем (например, Dreamcatcher от Autodesk).	Сведение творческой составляющей к минимуму, формализация эстетического подхода.
Создание новостей и медиаконтента	Автоматическая генерация новостных материалов и репортажей на основе анализа информационных потоков.	Риски потери достоверности, манипуляции данными, нарушение конфиденциальности и сложности в отличии сгенерированного контента от реального.
Создание научных работ и исследований	Анализ научных публикаций и формирование новых текстов с использованием алгоритмов обработки информации.	Возможность ошибок и искажения данных, недостаток критического осмысления, компиляция фрагментов исследований без должного обоснования.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Исходя из данных, представленных в таблице 1, можно выделить ключевые риски, сопровождающие внедрение и использование искусственного интеллекта в различных сферах жизнедеятельности человека:

1. **Угроза нарушения конфиденциальности.** Современные системы ИИ обрабатывают огромные объемы персональных данных, что при ошибках в хранении или управлении ими может привести к утечке информации и нарушению частной жизни пользователей.
2. **Алгоритмическая предвзятость.** Поскольку алгоритмы ИИ обучаются на уже имеющихся наборах данных, содержащих человеческие ошибки и субъективные искажения, результаты их работы могут воспроизводить или усиливать эти искажения, снижая объективность анализа.
3. **Отсутствие прозрачности и объяснимости решений.** Многие модели искусственного интеллекта функционируют как «чёрные ящики», что делает невозможным детальный анализ логики их решений и порождает недоверие к их результатам.
4. **Киберугрозы и злоупотребление технологиями ИИ.** Искусственный интеллект может использоваться для разработки вредоносных программ, организации кибератак, мошеннических действий и других форм цифровой преступности, направленных как против организаций, так и против частных лиц [10].

Проблема ответственности. Автоматизированный характер принятия решений системами ИИ осложняет определение субъекта ответственности за возможные ошибки, сбои или негативные последствия их функционирования.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

На основании проведённого анализа можно сделать вывод, что эффективное взаимодействие человека и искусственного интеллекта (ИИ) представляет собой сложный и многоплановый процесс, требующий комплексного подхода к его организации. Взаимодействие человека и ИИ основывается прежде всего на развитии новых компетенций, связанных с умением использовать интеллектуальные системы в профессиональной и когнитивной деятельности. Важное значение приобретает способность человека формулировать точные и осмысленные запросы, включая запросы абстрактного характера, что обеспечивает получение релевантной и достоверной информации.

Одним из ключевых направлений взаимодействия является расширение возможностей автоматизации и оптимизации труда. Делегирование интеллектуальным системам рутинных и повторяющихся процессов способствует не только повышению производительности, но и освобождению времени для решения более творческих и аналитических задач. При этом важную роль играет процесс взаимного обучения, предполагающий не только адаптацию ИИ к специфике человеческой деятельности, но и повышение цифровой грамотности пользователя, развитие его навыков работы с интеллектуальными системами.

Эффективность взаимодействия также во многом определяется созданием когнитивных моделей сотрудничества человека и ИИ, направленных на совершенствование организационных и производственных процессов. Особое внимание должно уделяться формированию нормативных, этических и организационных стандартов, регулирующих использование искусственного интеллекта на уровне личности, профессиональной среды и общества в целом.

Ключевыми условиями успешного применения ИИ остаются корректность его функционирования, использование проверенных данных, соблюдение принципов безопасности, конфиденциальности и этичности. Только при соблюдении этих требований возможно достижение гармоничного и продуктивного взаимодействия человека и искусственного интеллекта, обеспечивающего устойчивое развитие и инновационный прогресс в условиях цифровой эпохи.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Человек и системы искусственного интеллекта: коллективная монография / Под ред. акад. РАН В.А. Лекторского. // СПб: Юридический центр, — 2022 — С. 117 123.

2. Анохин К.В. Когнитом: в поисках фундаментальной нейронаучной теории сознания // Журнал высшей нервной деятельности. — 2021 — Т. 71 — № 1 — С. 39–71

3. Ведута Е.Н., Потеряйко А.Ю. Цифровая диктатура или цифровая демократия? // Актуальные вопросы экономики, управления и права: сборник научных трудов (ежегодник). — 2020 — № 4 — С. 4–34.

4. Домингос П. Верховный алгоритм: как машинное обучение изменит наш мир / Педро Домингос; пер. с англ. В. Горохова; [науч. ред. А. Сбоев, А.

Серенко]. М.: Манн, Иванов и Фербер, 2016. — URL: https://lib.intuit.kg/wp-content/uploads/2020/04/Педро_Домингос_Верховный_алгоритм.pdf.

5. Горелик И.Б. Международно-правовое противодействие киберпреступности: процесс формирования и проблемы управления // Вестник Дипломатической академии МИД России. Международное право. — 2021 — № 1(12) — С. 87–104.

6. Kireev M., Slioussar N., Korotkov A.D., Chernigovskaya T.V., Medvedev S.V. Changes in functional connectivity within the fronto-temporal brain network induced by regular and irregular Russian verb production // Frontiers in Human Neuroscience. — 2015 — Т. 9 — № 36 — С. 193–220.

7. Любимов А.П. Основные подходы к определению понятия «искусственный интеллект» // Научно-техническая информация. Серия 2. Методика и организация информационной работы. — 2020 — № 9 — С. 1–6. 9.

8. Daugherty P.R., Wilson H.J. Human + Machine: Reimagining Work in the Age of AI. // Harvard Business Review Press, — 2018 — 264

9. Райков, А. Н. (2016) Ловушки для искусственного интеллекта // Экономические стратегии.

10. №6. С. 172–179.

11. Рассел, С., Норвиг, П. (2007) Искусственный интеллект: современный подход, 2е изд. : пер.

12. с англ. М. : Издательский дом «Вильямс». 1408 с.

13. Гудошников, С. (2019) «Мы движемся в будущее, где рано или поздно машина не будет нуж

14. даться в учителе», — Адил Хан, Университет Иннополис [Электронный ресурс] // Хайтек. URL:

15. https://hightech.fm/2019/04/29/adil□khan (дата обращения: 25.05.2019)

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

ЗНАЧИМОСТЬ КУЛЬТУРНО-МАССОВОГО ОЗДОРОВИТЕЛЬНОГО МЕРОПРИЯТИЯ В ОБЛАСТИ ИНКЛЮЗИВНОЙ ПРАКТИЧЕСКОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Авторы: Набиев Тимур Эрикович[1], Матназаров Уктам Латипович[2]
Аффилиация: Филиал РГПУ имени А.И. Герцена[1], Ургенчский государственный педагогический институт[2]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17424892

АННОТАЦИЯ

Физическая культура в инклюзивном образовании через организацию и проведения культурно-массовых – оздоровительных мероприятий предоставляет введение студентов в область инновационной практической деятельности, обеспечивает им понимание сущности и способы реализации педагогической инклюзии, способствует освоению практической деятельности в условиях инклюзии, развивает навыки и умения, пропагандирует здоровый образ жизни.

Ключевые слова: Физическая культура, инклюзивное образование, культурно-массовое мероприятие, студент.

ВВЕДЕНИЕ

Идеи инклюзии соответствуют задачам постановлению Президента республики Узбекистан «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы образования и воспитания детей с особыми образовательными потребностями» от 13.10.2020 г. № ПП-4860, где указано на необходимость обеспечения доступности образования для всех категорий детей, специализированной коррекционно-педагогической помощи детям с особыми образовательными нуждами [1].

Физическая культура в инклюзивном образовании, в области инновационной практической педагогики направлена не только на ведение здорового образа жизни, но и на понимание сущности и способов реализации практической педагогической деятельности в условиях инклюзивного образования, а также развивает творческие умения [2].

Формирование имиджа проводимых культурно-досуговых, массовых физкультурно-оздоровительных мероприятий, однозначно является актуальным вопросом, так как они оказывают значительное влияние на развитие молодежной среды в обществе.

Культурно-массовые, физкультурно-оздоровительные мероприятия, проводимые среди учащихся, предоставляют собой возможность реализовать свой потенциал, получить новые знания. умения и навыки, наладить контакты с единомышленниками и участвовать в различных проектах и мероприятиях.

Одной из главных задач культурно-массовых и физкультурно-оздоровительных мероприятий всегда является привлечение студенческой

молодежи и создание для нее комфортной и интересной среды жизнедеятельности: дом, учеба, досуг. [4].

Хорошо организованное мероприятие позволяет повысить лояльность и установить доверительное отношение к профессорско-преподавательскому составу проводившего культурно-массовое мероприятие, что в свою очередь повысит эффективность проводимого мероприятия, улучшит качество предоставляемых услуг. Хорошо организованное мероприятие позволяет сформировать адекватные представления о сути, повышают интерес. Кроме того, хорошо проведенное культурно-досуговое или культурно-массовое или физкультурно-оздоровительное мероприятие является важным для привлечения спонсоров, партнёров и вышестоящих государственных органов, что может обеспечить дополнительное финансирование и поддержку в дальнейшем провидение различных мероприятий.

В целом, формирование хорошо организованное мероприятие является важной задачей, которая помогает установить хорошие доверительные отношения со студенческой молодежью, а также повысить эффективность взаимодействия с различными партнерами и спонсорами. В нашем случае при формировании хорошо спланированного культурно-массового оздоровительного мероприятие в условиях ограниченного бюджета особенно актуальным и значимым является проведение мероприятий с использованием PR технологий (Институт общественных отношений (IPR) определяет PR как «планируемые, продолжительные усилия, направленные на создание и поддержание доброжелательных отношений и взаимопонимания между организацией и ее общественностью») [3].

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Теоретическая значимость проведенного Нами исследования заключается в том, что оно позволило получить выводы об эффективности применения PR-технологий в проведении культурно-массового мероприятия.

В рамках исследования изучены основные концепции и методы PR, что позволило разработать новые теоретические подходы к применению PR-технологий в области организации и проведения мероприятия, а также расширить существующие знания о PR-технологиях, в частности, получить комплексное представление о специфике и роли технологий PR в организации и проведения культурно-массового мероприятия.

Исследование проводилось преподавательским составом в форме количественного опроса с использованием стандартизированной анкеты. Количество респондентов составило 160 студентов трех курсов. Для анализа респонденты были распределены на три группы: группа №1 - первый курс (50 студ.), группа №2 – второй курс (60 студ.) и группа №3 – третий курс (50 студ.).

Анализ группы №1 (таблица) показал, что на вопрос стандартизированной анкеты, о частоте посещений культурно-массовых, оздоровительных мероприятий большая часть студентов первого курса ответила: часто - почти каждую неделю (32%-16 студентов), редко - более одного раза в месяц (22%-11студ.), ниже среднего - 1 раз в 1-2 месяца (18% - 9 студ.), очень редко - 1 раз в полгода (16% - 8 студ.), плохо - менее1 раза в год (12% -6 студ.).

Большая часть респондентов ответила, что культурно-массовые, оздоровительные мероприятия позитивно влияют на отношение к тому, кто его инициировал и провел (44% от общего респондентов группы №1), а также преобладающее количество опрашиваемых отметило, что культурно-массовые

мероприятия сближают их на эмоциональном уровне с профессорско-преподавательским составом 56% да (28 студ.), равнодушные 40% (20 студ.), и безразличные 4% (2 студ.).

На вопрос о желании участвовать совместно с профессорско-преподавательским составом в культурно-массовом мероприятии большинство ответили «да» - 73% (36 студ.), 32% (16 студ.) отметили, что культурно-массовые мероприятия не вызывают негативные эмоции. Большинство тех, кто пометил, что вызывали, объяснили это плохой организацией мероприятия 36% (18 студ.).

Таблица-1
Результаты анкетирования (160 ч, %.)

№ п/п	Группа	Частота посещения культурно-массовых мероприятий					Отношение к совместныммер оприятиям	
		Часто (каждую неделю)	Редко (1 раз в неделю)	Ниже среднего (1 раз в 2 мес.)	Очень редко (1 раз в 6 мес.)	Плохое (реже 1 раза в год)	Положительное	Негативное
1	1 группа	16 ст. 32%	11 ст., 22%	9 ст., 18%	8 ст., 16%	6 ст., 12%	28 ст., 56%	22 ст. 44%
2	2 группа	28 ст. 46.7%	9 ст. 15%	12 ст. 20%	7 ст. 11.7	4 ст. 6.6%	54 ст. 90%	6 ст. 10%
3	3 группа	15 ст. 30%	23 ст. 46%	6 ст. 12%	4 ст. 8%	2 ст 4%	44 ст. 88%	6 ст. 12%

Анализ группы №2 (таблица) показал, что на вопрос о частоте посещений мероприятий: большая часть студентов второго курса ответила, что посещают различные мероприятия каждую неделю 46.7% (28 студ.), более одного раза в месяц посещают мероприятия 15% (9 студ.), 1 раз в 1-2 месяца 20% (12 студ.), 1 раз в полгода 11.7% (7 студ.), реже 1 раза в год 6.6% (4 студ.).

Большая часть респондентов 67.7% (40 студ.) ответила, что культурно-массовые. оздоровительные мероприятия позитивно влияют на отношение к тому, кто его инициировал и провел, меньшее количество студентов 5% (3 студ.) отметило, что абсолютно негативно, а также многие из опрашивающих 41,7% (25 студ.) отметило, что событийные мероприятия сближают их на эмоциональном уровне с профессорско-преподавательским составом.

На вопрос о желании участвовать совместно с профессорско-преподавательским составом в культурно-массовом мероприятии большинство респондентов второй группы ответили «да» 72% (36 студ.), 32% (14 студ.) отметили, что культурно-массовые мероприятия не вызывают негативные эмоции.

Анализ третьей группы (таблица), на вопрос о частоте посещений мероприятий, часть студентов третьего куса ответила: каждую неделю - 30% (15 студ.), более одного раза в месяц 46% (23 студ.), 1 раз в 1-2 месяца 12% (6 студ.), 1 раз в полгода 8% (4 студ.), реже 1 раза в год 4% (2 студ.).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Анализируя полученные данные в ходе исследования, было выявлено, что респонденты в большей степени испытывают положительные эмоции посещая культурно-массовые оздоровительные мероприятия. К таковым относятся: радость, веселье, спокойствие, интерес и удовольствие.

Исходя из того, что большая часть респондентов положительно относится к культурно-массовым оздоровительным мероприятиям, необходимо отметить, что культурно-массовые мероприятия организованные и проводимые профессорско-преподавательским составом действительно сближают их с профессорско-преподавательским составом на эмоциональном уровне, а также, многие считают, мероприятия в которых они принимали участие сподвигнули их к ведению здорового образа жизни.

Отчасти гипотеза была подтверждена, так как респонденты согласны с мнением о том, что культурно-массовые оздоровительные мероприятия, организованные и проведенные профессорско-преподавательским составом, способствуют выстраиванию эмоциональной связи между ними.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Постановление Президента республики Узбекистан «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы образования и воспитания детей с особыми образовательными потребностями» от 13.10.2020 г. № ПП-4860.

2. Кетриш Е.В. Теория и практика инклюзивного образования (на примере физического воспитания) [Электронный ресурс]: учебное пособие / Е. В. Кетриш, Т. В. Андрюхина, Н. В. Третьякова; под общ. ред. Е. В. Кетриш. Екатеринбург: Изд-во Рос. гос. проф.-пед. ун-та, 2017 127 с. Режим доступа: http://elar.rsvpu.ru/handle/123456789/21891. ISBN 978-5-8050-0622-8

3. Уилкокс Д. Л. Как создавать PR-тексты и эффективно взаимодействовать со СМИ / Деннис Л. Уилкокс; Пер. с англ. [И.В. Карцевой и др.]. – 4-е изд. – М.: ИМИДЖ-Контакт, ИНФРА-М, 2004. – 759, [1] с. ил.,табл.; 22. – (Серия "Современ. консалтинговые технологии"); ISBN 5-94369-020-4, 5-16-001869-7.

4. Физическая культура, спорт и здоровье студенческой молодежи в современных условиях: проблемы и перспективы развития: материалы Региональной студенческой научно-практической конференции, Екатеринбург, 7 апреля 2021 г. / ФГАОУ ВО «Рос. гос. проф.-пед. ун-т», 2021 289 с.

PREPARING STUDENTS FOR STEM PRODUCT DEVELOPMENT: AUTOMATED WATERING SYSTEM

Authors: [1]Pattayev A., [2]Ramankulov Sh., [3]Kanayeva Zh., [4]Ikrambek N., [5]Abdurashitov I., [6]Kelesbaev K.
Affiliation: [1]PhD-student., Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University (Kazakhstan,Turkistan), [2]Associate Professor, PhD, Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University (Kazakhstan, Turkistan), [3]Physics teacher, Zhambyl School-Lyceum, (Kazakhstan, Otyrar District), [4]7th grade student, Zhambyl School-Lyceum, (Kazakhstan, Otyrar District), [5]Junior researcher, Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University (Kazakhstan, Turkistan), [6]PhD-student, Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University (Kazakhstan, Turkistan)
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17425158

NORDIC INTERNARTIONAL UNIVERSITY

ABSTRACT

In this project, an automated water dispenser system was designed and tested using the Arduino platform and modern sensor technologies. The research addresses the growing relevance of automation in everyday life, particularly in managing water usage efficiently while reducing human labor and energy consumption. The system automatically detects the presence of a cup, pours water, monitors the reservoir level, and provides an audio alert when full. Using engineering modeling, prototyping, and experimental testing, students created a working prototype and optimized the control algorithm for accuracy and energy efficiency. The results demonstrated that the device significantly improves safety, time management, and resource conservation. Thus, the project not only enhances the quality of STEM education but also fosters students' creativity, collaboration, and problem-solving skills through real-world engineering applications.

Keywords: STEM education, STEM product, automated system, water pump, energy efficiency, sensor, Arduino, industrial application, innovative technology.

INTRODUCTION

In today's industrial society, the demand for energy efficiency and automated devices is growing rapidly. Many industrial and domestic processes still require constant human involvement, leading to unnecessary waste of time and resources. This situation calls for the widespread adoption of automation technologies, including sensor- and microcontroller-based systems. Automated water dispensing systems are among the modern solutions in this field, providing precise water level control, optimized energy consumption, and reduced operational costs [1].

Industrial automation paradigms such as Industry 4.0 and the Industrial Internet of Things (IIoT) are increasingly focused on applying automated systems in water treatment and distribution facilities to optimize energy usage and reduce costs [2]. Such approaches help address traditional challenges in water management, including tank overflow, pipeline leaks, and idle pump operation, which have long

complicated urban water resource management [3]. The use of smart water systems and digital twins can significantly reduce both water losses in distribution networks and overall energy consumption [4].

Automated water dispensing systems play an important role not only in improving energy efficiency but also in ensuring sanitary and hygienic safety. During the pandemic, the effectiveness of contactless service devices became evident, as they helped reduce the risk of spreading viral infections [5]. These systems operate without direct human intervention, providing touch-free service and contributing to compliance with hygiene standards.

Energy consumption efficiency remains one of the key directions in the development of automated systems. To reduce dependence on conventional power sources, the use of renewable energy, including solar energy, has become increasingly relevant [6]. Studies have proven that automated cooling and heating systems powered by solar energy enhance overall energy efficiency—an approach that can also be applied to automated water dispensers [7]. Solar panels not only supply energy to the system but also ensure its autonomous and sustainable operation [8].

Monitoring and efficient use of water quality is a critical factor in industrial processes. Automated systems significantly improve the ability to monitor and manage water purity and quality. For instance, quality control systems in the dairy industry have proven effective in ensuring the safety and consistency of raw materials [9]. Applying similar principles in automated water dispensing systems can enhance water safety and enable reliable water distribution in industrial facilities and public spaces.

Furthermore, the use of micro-thermoelectric devices can increase the overall efficiency and functionality of water dispensing systems. These devices help maintain a stable temperature, delivering water at the desired level. Such technologies improve system reliability and ensure user-oriented, adaptive performance [10].

To ensure stable and efficient operation of automated water dispensing systems, maintaining the performance of energy sources is also crucial. Studies have shown that solar panel cleaning and cooling technologies can enhance their efficiency [11]. Integrating these technologies into automated water dispensing systems can ensure their autonomy and support long-term, uninterrupted operation.

The purpose of this research is to explore ways to improve the energy efficiency of automated water dispensing systems and to analyze their potential applications in industrial and public environments. By optimizing such systems, it becomes possible to achieve efficient water management, reduced energy consumption, and compliance with sanitary standards. Moreover, the widespread adoption of such devices in industrial and domestic settings aligns with the principles of sustainable development.

RESEARCH METHOD

In this study, a comprehensive approach was employed, combining methods such as engineering modeling, prototyping, experimental research, sensor calibration, and algorithm optimization. These techniques played a crucial role in enhancing the system's reliability, accuracy, and energy efficiency. The essence and application of each method are described below.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

Engineering Modeling

At the design stage, the engineering modeling method was used to analyze the structural elements of the system and their interactions in advance. This approach allowed for the optimization of component dimensions and parameters, ensuring mechanical and electrical compatibility. In addition, the hydrodynamic characteristics of the water dispensing system—such as liquid flow rate, pressure, and volume—were simulated, helping to refine the system's technical specifications and select the most efficient design solutions.

Prototyping (Model Construction)

The initial physical prototype of the system was created through prototyping. At this stage, sensors, motors, relays, tubes, and control modules were integrated to assemble a functional mock-up and test its operability. Various design options were evaluated to improve the device's ergonomics and user convenience. Identified shortcomings during the prototyping phase were addressed through design adjustments, leading to an improved version of the system.

Experimental Research

The system's performance and efficiency were verified experimentally. During this phase, its continuous operating time was determined, and the long-term reliability of components was assessed. Power consumption was measured using a 9V battery and alternative power sources. The system was tested in different environments such as homes, offices, and industrial spaces to evaluate sensor sensitivity and water flow rate.

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

RESEARCH FINDINGS

An automated water dispensing system is a device based on sensors and the Arduino platform that automatically detects the water level and dispenses an accurate amount of water into a cup. Such a system reduces human involvement, saves time, promotes efficient resource use, and enhances hygienic safety. The main functions of the system include cup detection, water dispensing, water level monitoring, sound notification when full, and power saving. This device is suitable for use in domestic, public, and industrial environments and meets modern technological standards (Fig 1.).

Figure 1. 3D-printed structure of the automated water dispenser

The main feature of the automated water dispensing system is its energy efficiency. The system conserves electrical energy through the use of low-power components, optimized algorithms, and alternative energy sources such as solar panels. Enhancing sensor sensitivity, reducing motor operating time, and implementing a power-saving mode enable the device to operate continuously for

extended periods. As a result, the energy consumption per cycle remains at 0.03 Wh, allowing a 9 V battery to function for up to 48 hours.

Energy efficiency practices and methods

The results of engineering modeling made it possible to identify the main structural characteristics of the automated water dispenser system and ensure the compatibility of its components. The calculations and simulations conducted refined the operating parameters of the device and increased its efficiency. As a result of liquid flow modeling, the water dispensing time was optimized to 3–5 seconds. Moreover, the motor was able to maintain a steady pressure within the 9–12 V power range, and the control signal delay between the sensor and the motor was reduced to only 50 milliseconds. These parameters ensured reliable and fast system operation, energy savings, and user convenience.

The prototyping phase provided an opportunity to test the practical functionality of the automated water dispensing system and evaluate the effectiveness of its technical solutions. Through the first prototype, the accuracy of cup detection reached 95%, demonstrating the system's reliability. The connection and disconnection mechanisms between the motor and relay operated precisely and consistently, ensuring the uninterrupted performance of the main functions. Consequently, the complete automation of the water dispensing process was successfully achieved without any direct user intervention. These results confirmed that the device meets modern technological standards and is suitable for both household and industrial use (Fig 2.).

NORDIC INTERNATIONAL UNIVERSITY

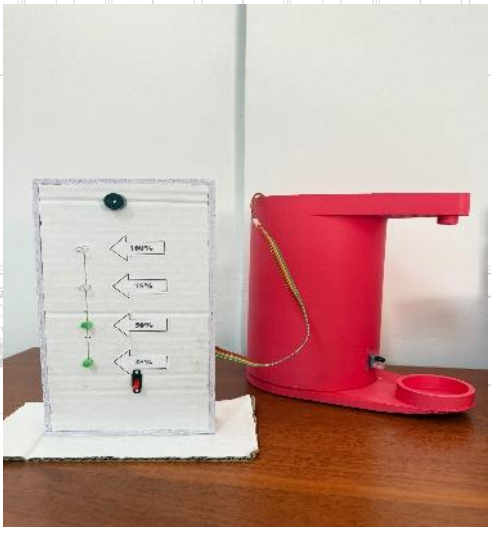

Figure 2. Experimental prototype of the automated water dispensing system

Thus, the results of our study on the automated water dispensing system not only support the main ideas presented in the reviewed scientific works but also further specify their practical application in domestic and industrial contexts. The findings demonstrate that this device can be adapted for solar-powered operation and enhanced through the integration of IoT technologies, thereby expanding its functionality. As a result, such automated systems that combine sensor technologies with energy efficiency can make a significant contribution to resource conservation, hygienic safety, and the implementation of sustainable development principles in industrial and public environments.

CONCLUSION

Involving students in the project of developing an automated water dispensing system proved highly effective in enhancing their engineering and research skills. Throughout the project, students learned to work with the Arduino platform, install and calibrate sensors, build prototypes, and conduct testing. This experience not only improved their technical literacy but also fostered essential soft skills such as logical and critical thinking, creative problem-solving, and teamwork. Moreover, the STEM-based, problem-oriented approach enabled students to connect theoretical knowledge with practical application and to develop innovative thinking. As a result, the participants demonstrated increased research activity, stronger motivation, and a deeper interest in using modern technologies in real-world contexts.

Acknowledgment

This research was funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP22784343).

REFERENCES

1. Nicolae, A., Korodi, A., & Silea, I. (2021). Complete automation of an energy consumption reduction strategy from a water treatment and distribution facility, inside an industrial Internet of Things-compliant proactive historian application. Sensors, 21(7), 2569. https://doi.org/10.3390/s21072569

2. Nagasa, M. M., & Johnson, P. (2025). Industrial Internet of Things for a wirelessly controlled water distribution network. Sensors, 25(8), 2348. https://doi.org/10.3390/s25082348

3. Fritz, R. T., Gimenes, J. de C., & Filho, A. C. de P. (2020). Um estudo da automação para redução de perdas na rede de distribuição de água. Brazilian Journal of Development, 6(8), 56408. https://doi.org/10.34117/bjdv6n8-161

4. Ramos, H. M., Kuriqi, A., Besharat, M., Creaco, E., Tasca, E., Coronado-Hernández, Ó. E., Pienika, R., & Iglesias-Rey, P. L. (2023). Smart water grids and digital twin for the management of system efficiency in water distribution networks. Water, 15(6), 1129. https://doi.org/10.3390/w15061129

5. Raja Sekhar, G. C., Kalyan, D., Ramkumar, R., & Lakshmi, M. (2023). Automated water dispenser – A hygiene solution for pandemic. In IoT and analytics in renewable energy systems (Volume 2): AI, ML and IoT deployment in sustainable smart cities (pp. 289–298). CRC Press. https://doi.org/10.1201/9781003374121-24

6. Nayak, M., Manjunath, H. N., & Madhusudhan, M. (2020). Performance studies on automated solar powered air cooler/air heater. International Journal of Scientific and Technology Research, 9(1), 3480–3483.

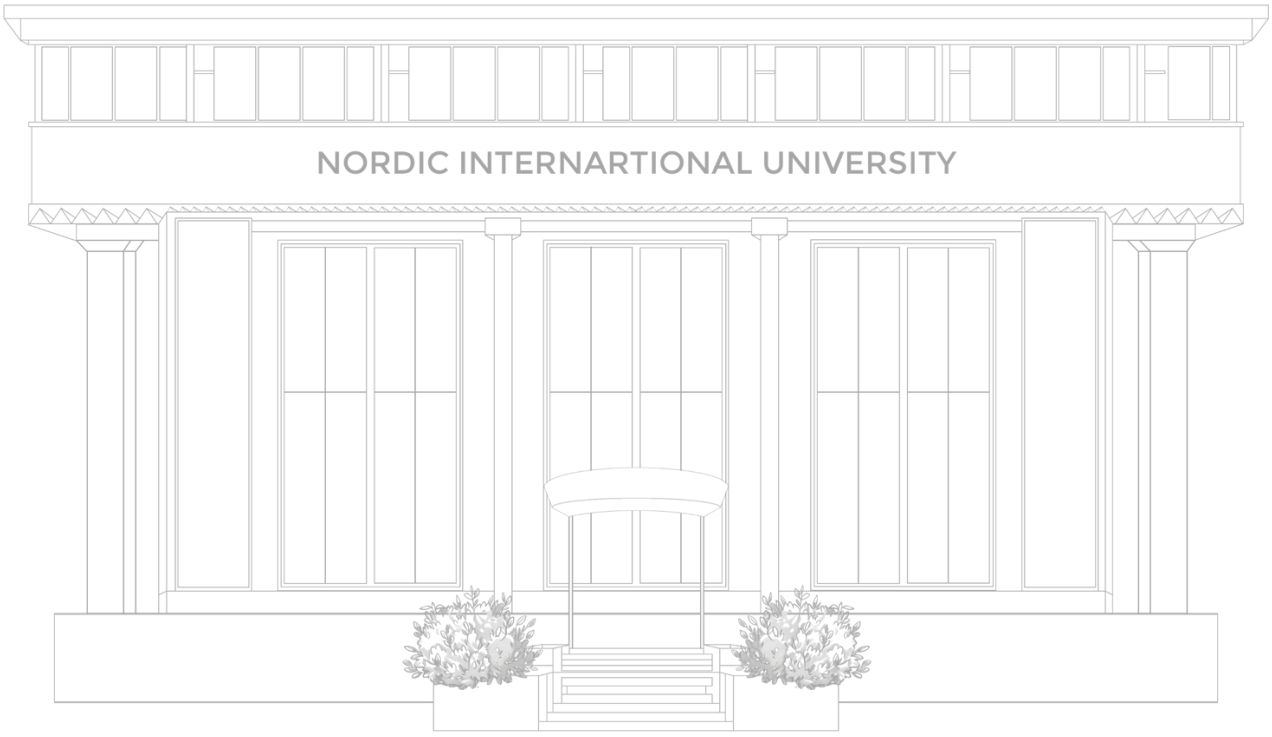
7. Nithiyananthan, K. (2017). Design and development of automated solar panel cleaner and cooler. International Journal of Electrical Engineers, 9(2), 186–197.

8. Tanwar, A., Lal, S., Kaur, R., Padmanathan, N., Dalton, E., & Razeeb, K. M. (2023). A fully automated measurement system for the characterization of micro thermoelectric devices. Applied Thermal Engineering, 224, 120111. https://doi.org/10.1016/j.applthermaleng.2023.120111

9. Vara Martinez, J. A. de la, Garcia Higuera, A., Roman Esteban, M., Romero Asensio, J., Carmona Delgado, M., Berruga, I., & Molina, A. (2018). Monitoring bulk milk quality by an integral traceability system of milk. Journal of Applied Animal Research, 46(1), 784–790.

10. Tanwar, A., Lal, S., Kaur, R., Padmanathan, N., Dalton, E., & Razeeb, K. M. (2023). A fully automated measurement system for the characterization of micro thermoelectric devices near room temperature. Applied Thermal Engineering, 224, 120111. https://doi.org/10.1016/j.applthermaleng.2023.120111

11. Nithiyananthan, K. (2017). Design and development of automated solar panel cleaner and cooler. International Journal of Electrical Engineers, 9(2), 186–197.

asr-conference.com

www.asr-conference.com

zenodo

OJS
OPEN
JOURNAL
SYSTEMS

doi

Google Scholar